

سلسله انتشارات انجمن آمارئی

(۷۷)

نظری به تاریخ آذربایجان

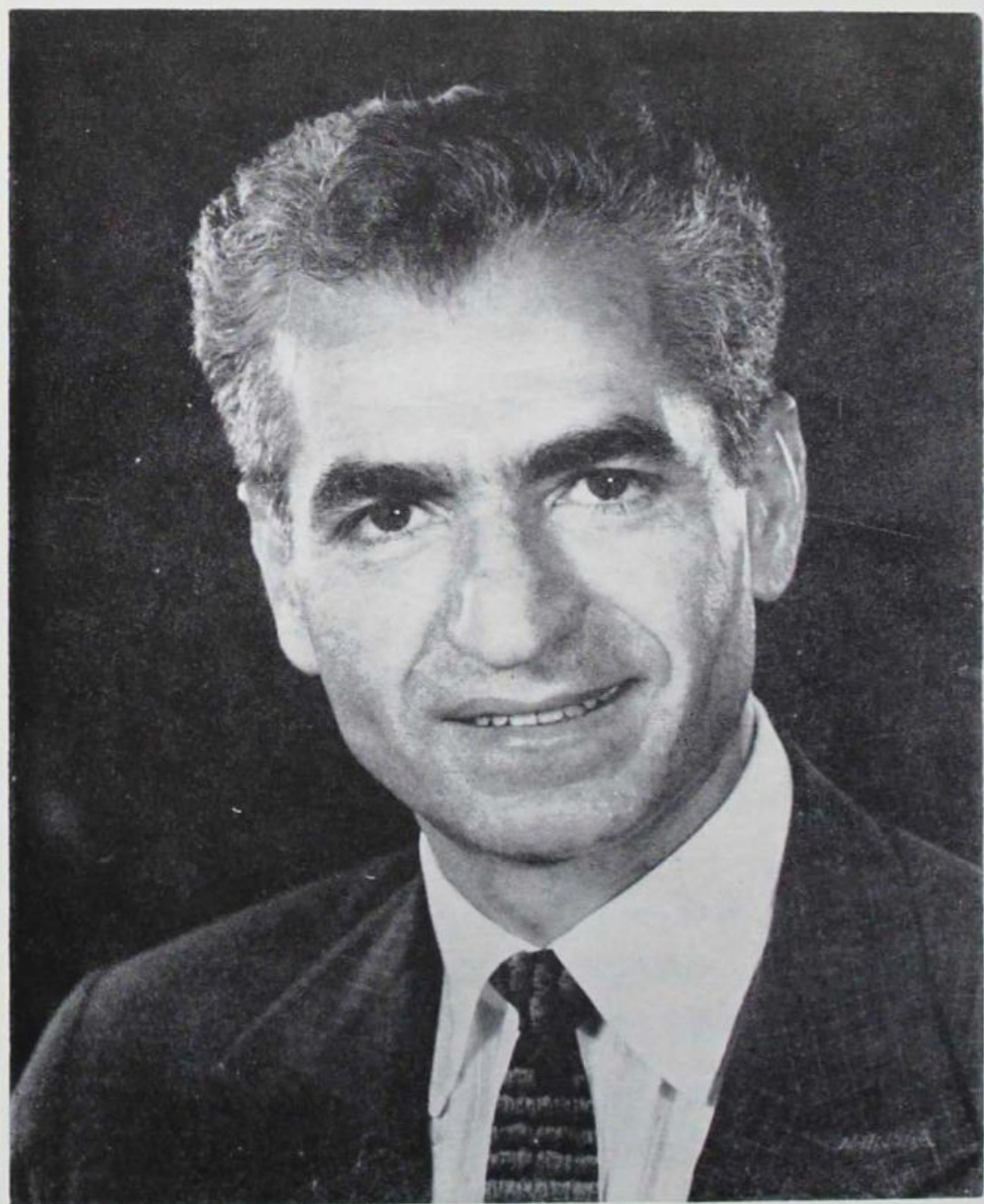
و

آمار باستانی و جمعیت شناسی آن

تالیف:
دکتر محمد جواد مشکور

تهران بهمن ماه ۱۳۳۹

نظری به تاریخ آذربایجان
و
آثار باستانی و جمعیت شناسی آن

اهداء کتاب

به پیشگاه شهبانومی دانش پرور نیکو نهاد، علیا حضرت فرح مہک لوی کہ خود
و دودمان و الاتبارشان از سادات طباطبائی علمی آذربایجان هستند.

سلسله انتشارات انجمن آذری

«۷۷»

نظری به تاریخ آذربایجان

و

آذربایستانی و جمعیت شناسی آن

تألیف:
دکتر محمد جواد مشکور

تهران بهمن ماه ۱۳۳۹

شماره ثبت کتابخانه ملی ۱۰۲۹ مورخ ۴۹/۱۲/۲

تعداد چاپ یکهزار نسخه بهمن ماه ۱۳۴۹

چاپ : چاپخانه بهمن

صحافی : شرکت چاپ افست

بنام پروردگار بزرگ مهربان و بخشنده

پس از عرض سپاس بدرگاه خدای تعالی و درود فراوان بر پیمبر اسلام (ص)، در پرتو عنایات
بیشگی علیحضرت همایون محمد رضا شاه به پهلوی شاهنشاهی آریا مهر کتاب حاضر در باؤ
تاریخ آذربایجان و زبان فرهنگ آثار باستانی و جمعیت شناسی آن سامان معروض انتشار و استفاده علاقه مندان
گذارده میشود.

از چند سال پیش که انجمن آثار ملی در صد در آرمینطور معرفی آثار باستانی و ابنیه تاریخی آستانها و
نواحی مختلف کشور گشتی در خورچین خدمت بوسیله محققین دانشمند تدوین نماید طبعا تالیف کتابهای چند
درباره آثار تاریخی و یادگارهای فرهنگی سرزمین گرامی آذربایجان هم مورد کمال علاقه بود و در راه
نیل باین منظور کوششهایی بعمل آمد و از چند نفر دانشمندان دعوت به همکاری شد.

نخستین آستانه آقا میرزا محمد جوادی مشهور آستانه دانشگاه که تحصیلات قدیمی اسلامی خود را
در تهران نزد علماء روحانی برجسته گذرانده اند و در عین حال دکتر در رشته تاریخ از دانشگاه سوربن هستند
و مدت هشت سال (از ۱۳۲۸ تا ۱۳۳۵ شمسی) در دانشگاه تبریز سمت استاد تاریخ و زبانهای باستانی را
عهده دار بوده اند اما دگر خوشی را برای تدوین کتاب تاریخ تبریز اعلام داشتند و چنانکه در مقدمه کتاب
نوشته اند آنچه فعلا طی صفحات مجلد کنونی از نظر خوانندگان اینجند میگذرد و دستش بردارده فصل حاوی

اطلاعات تاریخی کوناگون مفید مربوط به آذربایجان است، زمینه‌ای برای تاریخ تبریز شمار می‌رود که امید است چاپ آنهم زودتر پایان پذیرد و با اختیار خوانندگان ارجمند قرار گیرد.

و نیز دانشمند فرزانه و فرزند برومند آذربایجان آقای عبدالعلی کارنگ (صاحب تالیفات متعدد در زمینه فرهنگ و ادب فارسی و تاریخ آذربایجان) کتاب آثار و ابدیت تاریخی شهرستان تبریز را بسط و انجمن آثار ملی تالیف نموده اند که در شهر تبریز چاپ می‌رسد و بدین وسیله بخشی از منظور کلی مورد اشاره درباره آثار کرامت‌آذربایجان انجام خواهد پذیرفت.

برای سرزمین پنهان و آباد و پر استعداد آذربایجان که پیشینه تمدن آن به هزاران سال می‌رسد و در طول سلسله تاریخ ایران جایگاه سرگذشتها و دلاوریها و سرنوشتها و مردانگیها در راه اعتدالی کشور بوده است تدوین و چاپ کتابهایی خصوصاً درباره یادگارهای فرهنگی و ملی آنجا خدمتی بس ضروری بدان خطه است و انجمن آثار ملی نهایت خرسندی را دارد که در راه این هدف اساسی بفرانخور امکانات خود و نشأ خدمتی باشد و اینک نخستین کتاب مربوط به این امر را به محضر آباء بصیرت عرضه می‌دارد و ضمن امیدواری بانجام دنباله هدف خود در این راه با استفاده از کوشش و پایداری محققان علاقه‌مند و دانشمندان شیفته به چنین منظور اساسی مقدمه را پایان بخشیده خاطر خوانندگان گرامی را به مطالب کتاب جلب میکند.

بمنه و کرمه - انجمن آثار ملی

باسمه تبارك و تعالی

مقدمه

قصدهنگارنده از نوشتن این اوراق که از مجموع آنها کتابی فراهم آمده ، نگارش تاریخ آذربایجان نبوده ، بلکه این کتاب باهمه سطربری آن مقدمه‌ای است بر تاریخ تبریز که راقم این سطور مدتی است بامر انجمن محترم آثار ملی مأمور تألیف آنست و اکنون بحمدالله باتمام رسیده و تحت طبع میباشد.

چون شهر تبریز از قرن چهارم هجری که شهرتی بهم رسانیده ، عاصمه وام البلاد آذربایجان بوده ، وفرمانروایان آن بر آذربایجان و اران حکومت داشتند ، از اینرو تدوین تاریخ چنین شهری بدون نظر باوضاع آذربایجان و حوادثی که در آن خطه پهناور روی داده نارسا و مجمل مینمود ، ناچار می‌بایستی بر آن کتاب مقدمه‌ای که مشتمل بر اطلاعاتی کلی درباره آن استان و بلاد ماوراء ارس باشد نوشته شود. این مقدمه بسبب اهمیت موضوع و کثرت مسائلی که ناگزیر بایستی بدانها اشاره میشد آن قدر توسعه یافت که دیگر در نامه تبریز نمیگنجید و می‌بایستی جامه دیگری بر قامت آن دوخته آید . لهذا آنچه در این کتاب آمده بیشتر جنبه عمومی و کلی دارد و از مسائلی در آن صحبت شده که پیش از خواندن تاریخ تبریز دانستن آنها ضروری است.

اگر بایستی تاریخ مستقلی دربارهٔ آذربایجان نوشته میشد هرگز این مختصر کافی نمی‌بود. بعلاوه نوشتن چنین تاریخ جامعی بمعنای واقعی خودش کاریک‌تن نیست، بلکه دربارهٔ هر فصلی از آن محقق باید تحقیق کند، تا از مجموع آن تحقیقات یک‌دوره تاریخ مفصل آذربایجان فراهم آید.

گر بگویم شرح آن بی‌حدشود مثنوی هفتاد من کاغد شود زیرا گذشته از کثرت حوادث تاریخی خود آذربایجان، کمتر واقعه‌ای را میتوان یافت که در آن سرزمین روی داده و باندک مناسبتی به تاریخ کهن ایران ارتباط نداشته باشد.

بنابراین نگارش تاریخ جامع آذربایجان مانند نوشتن تاریخ مفصل ایران مشکل است، و همانطور که گفتیم تنها کار یک محقق و مورخ نیست.

در تألیف تاریخ مفصل آذربایجان پیش از دیگران باید گروهی از فضلا و دانشمندان آن استان که به زبان و آداب و رسوم مردم آن سرزمین بخوبی آگاه باشند پیشقدم شوند. آن محققان باید مجهز به وسایل علمی جدید بوده گام بگام کوه و دشت آن اقلیم را به پیمایند، و شهر به شهر و ده به ده سفر کنند، و در آداب و رسوم اهالی و لهجه‌های گوناگون ساکنان آن تحقیق نمایند، و همه آثار باستانی را از پیش چشم بگذرانند و از هر طاق شکسته و پل گسسته عکس برداری نمایند، و سنگ‌گورهای کهنه را بدقت بخوانند. آنگاه مجموعهٔ این مطالعات را در دفترهای جداگانه فراهم آورند، و سپس هر یک را با صبر و حوصله با اسناد مکتوب و مآخذ تاریخی سنجیده، دربارهٔ هر موضوعی مستقلاً کتابی تألیف نمایند

و این تحقیقات سودمند را در سلسله‌ای از کتب منتشر سازند (۱)
همان‌سان که از عنوان این کتاب پیداست، مقصود نگارنده از نوشتن
آن: نظری اجمالی به تاریخ آذربایجان و زبان و فرهنگ و آثار باستانی
و جمعیت‌شناسی آن بوده است.

این کتاب را مؤلف بردوازده بخش تقسیم کرده، و در هر فصلی
در باره یکی از مسائل کلی که در تحت عنوان فوق قرار میگیرد بحث
نموده، از شهرهای گمشده و بجای مانده آذربایجان جداگانه به تناسب
مقام سخن گفته، جزام البلاد تبریز که در باره آن به کتابی جداگانه حواله
داده است. در مورد فصول کتاب در اینجا شرح و توضیحی لازم نیست
زیر با مراجعه به فهرست مندرجات، عنوان و غرض از انشاء هر فصل
معلوم می‌گردد.

برای آنکه کار محققانی را که بخواهند بعداً در تاریخ آذربایجان
تحقیق کنند آسان کرده باشد، مؤلف آخرین بخش این کتاب را به
کتابشناسی آذربایجان اختصاص داد و به قدر مقدور فهرستی از کتابها
و مقالات بزبانهای: پارسی و عربی و ترکی و فرانسه و انگلیسی و آلمانی
و روسی در آن زمینه فراهم آورد و در دسترس پژوهندگان گذاشت.

امیدوارم این کتاب که نخستین تحقیق در تاریخ اجمالی آذربایجان
و زبان و فرهنگ و آثار باستانی و جمعیت‌شناسی آن است با همه نقائص
و اشتباهاتی که ممکن است داشته باشد طالبان آگاهی از تاریخ این

---

۱ - خوشبختانه دوست دیرین و دانشمند آقای عبدالعلی کارنگ که
از فضایل بنام آذربایجان و از مدرسان دانشگاه تبریز هستند، از طرف انجمن
آثار ملی مأمور نوشتن کتابی درباره آثار تاریخی شهرستان تبریز شده‌اند که
بمصدق: اهل البیت ادری بمافی البیت، اثری بدیع و ممتع خواهد شد.

استان و بویژه اهل تحقیق را بکار آید .

در پایان وظیفه اخلاقی خود میدانم که از تیمسار معظم سپهبد
آقاولی رئیس محترم هیأت مدیره انجمن آثار ملی که مشوق محققان
در تألیف کتابهایی درباره شهرها و ولایات ایران هستند سپاسگزاری
کنم ، و توفیق بیشتر ایشان و همکارانشان را در احیای آثار باستانی و
تمدن دیرین این کشور کهنسال از خداوند بزرگ بخواهم .

از فاضل ارجمند آقای محمدحسین تسبیحی که در تهیه فهرست
اعلام این کتاب منّتی بر من نهاده است نیز سپاسگزارم .

همچنین از دوست ارجمندم آقای محمود مطّیر مدیر محترم
چاپخانه بهمن که مرا با نداشتن وسیله از رفت و آمد به مطبعه دور دست
خودشان معاف داشته ، از روی لطف ، خود و یاکسانشان نمونه های
چاپی را برای تصحیح به خانه من می آوردند تشکر میکنم .

تهران - ۲۱ آذرماه ۱۳۴۹

محمدجواد مشکور

فصل اول

جغرافیای تاریخی آذربایجان

حدود آذربایجان

آذربایجان از ایالات معروف ایران است یا قوت حموی آن ولایت را از اقلیم پنجم شمرده و طولش را ۷۳ و عرضش را ۴۰ درجه دانسته است و گوید، حد آذربایجان از مشرق برزعه و از مغرب ارزنجان، و از شمال بلاد دیلم و گیلان و طارم است^۱. این عبارت خالی از تشویش نیست باید گفت که بایستی عبارت صحیح یا قوت چنین بوده باشد: حد آذربایجان از شمال برزعه و از مشرق بلاد دیلم و گیلان، و از مغرب ارزنجان و از جنوب طارم (وزنجان) است.

دیگر جغرافی نویسان عرب حد آذربایجان را از جنوب شرقی ایالت جبال (ماد قدیم) و از جنوب غربی، قسمت شرقی ولایت جزیره (آشور قدیم)، و از مغرب ارمنستان، و از شمال ولایت آران (بلاد قفقاز)، و از مشرق، موقان و -

۱- معجم البلدان ج ۱ ص ۱۷۲.

گیلان که برکنار بحر قزوین (دریای کاسپین یا خزر) واقعند دانسته‌اند^۱. حمدالله مستوفی مینویسد: حدودش با ولایت عراق عجم و موغان و گرجستان و ارمن و کردستان پیوسته است^۲. ابن الفقیه حد آذربایجان را از برذعه (قرباباغ ولایات آنطرف ارس) تا زنجان نوشته است^۳.

ابوالفداء مینویسد که حد آذربایجان از نخجوان درکنار رود ارس است تا مرز زنجان^۴.

بنابراین حدود آذربایجان کم و بیش همان حدود فعلی آنست که از شمال به رود ارس و از مغرب به ترکیه و از مشرق به گیلان و طالش و از جنوب به کردستان و خمسه (زنجان) باشد.

آذربایجان شوروی - اکنون يك جمهوری سوسیالیستی در ماوراء ارس و قسمت شرقی ولایات ماوراء قفقاز است، و در بین رشته‌های جنوب شرقی کوه‌های قفقاز و ساحل دریای خزر، و رود ارس قرار گرفته.

از شمال شرقی به جمهوری سوسیالیستی داغستان، و از شمال غربی به جمهوری سوسیالیستی گرجستان، و از مغرب به جمهوری سوسیالیستی ارمنستان، و از جنوب غربی به جمهوری مستقل نخجوان و از جنوب به رود ارس و آذربایجان ایران محدود است.

این ناحیه که تا نیم قرن پیش قرباباغ (باغ سیاه) نام داشت و در دست امپراطوری روس بود. پس از شکست قشون امپراطوری از طرف متفقین اشغال شد و بنام محافظ از طرف ژنرال دنسترویل Dunsterville از هفدهم اوت تا چهاردهم سپتامبر ۱۹۱۸ بنفع روسیه اداره شد. سپس قشون ترك سرداری

۱- دائرة المعارف اسلامی طبع اول ماده، آذربایجان.

۲- نزهة القلوب ص ۸۵ طبع دبیرسیاقی.

۳- مختصر کتاب البلدان، ص ۲۸۵.

۴- تقویم البلدان ص ۳۸۶.

نوری پاشا، باکو را در پانزدهم سپتامبر ۱۹۱۸ تسخیر کرده حکومتی بنام آذربایجان، تحت اداره دولت عثمانی تشکیل دادند، و باطن‌آغرض ترکان عثمانی از این عمل آن بود که از ضعف دولت مرکزی ایران در اواخر قاجاریه استفاده کرده آذربایجان ایران را که مردم آن مانند اهالی قراباغ بزبان ترکی سخن میگفتند به آن آذربایجان پیوسته، در نواحی دوطرف ارس حکومتی تحت نفوذ دولت عثمانی تشکیل دهند. بعد از اعلام ترك مخاصمه ترکان و متفقین در جنگ بین‌المللی اول در سی‌ام اکتبر ۱۹۱۸ در مورد روس Mudros، قشون متفقین بسرداری ژنرال تامسن Thomson بار دیگر در اکتبر ۱۹۱۸ شهر باکو را اشغال کرد و قشون ترك را عقب نشانید و حکومت مستقل آذربایجان را که در آن‌گاه بدست حزب « مساوات » اداره میشد برسمیت شناخت. بعد از تخلیه باکو از قوای متفقین رژیم جدید شوروی که ادعای الحاق آن شهر را بخود داشت بدون جنگ در ۲۸ آوریل ۱۹۲۰ با کورا اشغال کرده آذربایجان (قراباغ) یکی از سه جمهوری متعهد ماوراء قفقاز گردید. در ۱۹۳۶ و در حکومت استالین این اتحادیه منحل شد و در پنجم دسامبر ۱۹۳۶ آذربایجان در شمار شانزده جمهوری اتحاد جماهیر شوروی درآمد و باکو پایتخت آن گردید. وسعت این جمهوری ۸۵/۷۰۰ کیلومتر مربع و جمعیت آن سه میلیون و دویست هزار است. که ۲۸ درصد آن در شهرها زندگی میکنند. از این تعداد سه‌ثلث و نیم اکثریت، ترکان محلی، و دوازده درصد ارمنه، و ده درصد روس هستند.

پایتخت آن باکو است که دارای ۸۰۹۰۰۰ جمعیت میباشد.

از شهرهای آن گنجه است که قبل از انقلاب، الیزابت پول Elizabetpol و اکنون کیروآباد Kirovabad نام دارد و مقبره شاعر معروف ایرانی نظامی گنجوی در آنجاست و جمعیت آن ۹۹/۰۰۰ است. دیگر شهرهای بزرگ آن شماخی، قوبا، سالیان، نوحی، مین‌گه‌چا اور Mingechaur میباشد نواحی دیگر آن لنکران و شبه جزیره آبشوران است.

باید دانست که نویسندگان کلاسیک یونان و روم چون استرابن Strabon (کتاب دهم بند ۴) و بطلمیوس Ptolémée (کتاب پنجم بند ۲) این ناحیه را آلبانیا Albania خوانده و در ادبیات ارمنی نام آن الوان-کا Alvan-Ka و در زبان عربی الران (اران) و برزعه آمده، و آن قسمتی را که در شمال رود کورا است، شروان، نامیده اند، و چنانکه گفتیم در قرن اخیر همه آن ناحیه، قراباغ، خوانده میشده است.^۱ پس نام آذربایجان شوروی اسمی تاریخی نیست بلکه اصطلاحی سیاسی و تازه است. این ناحیه تا زمان هخامنشی ها مسکن سکاها بود بعد بتصرف ایران درآمد و در زمان اشکانیان بدست رومیان و در اوائل قرن سوم میلادی قسمت اعظم آن بدست ساسانیان افتاد. در اوایل قرن هفتم بتصرف لشکر عرب درآمد، و در قرون هفده و هیجده میلادی در دست ایران بود.

پس از شکست ایران در زمان فتحعلی شاه قاجار از روسیه بر طبق عهدنامه های گلستان (۱۸۱۳ م) و ترکمانچای (۱۸۲۸ م) آن نواحی بروسیه واگذار شد.^۲ در فرهنگهای جغرافیائی قرن نوزده حدود قراباغ چنین آمده است^۳ :
«قراباغ» (باغسیاه) خطه ای است از روسیه آسیا که مشتمل بر حکومت باکو است.

این ناحیه بین رود کور از شمال، وارس از مشرق، و ارمنستان از جنوب، و گرجستان از مغرب قرار گرفته و اهالی آن مسلمان و شهر عمده آن شوشا است.^۴

۱- دائرة المعارف اسلامی طبع فرانسوی ص ۱۹۷ ماده آذربایجان.

۲- دائرة المعارف فارسی ج ۱ ص ۷۹.

3- Darsy, M. E. Dictionnaire Général Biographie et D'Histoire Paris 1889, P. 1550.

۴- در تداول عوام کنونی آذربایجان ایران، آن سوی رود ارس را Otay اوتای مرکب از او O (آن) و تای Tay (طرف) میگویند و منسوب به آن را اوتایلی Otayli یعنی ماوراء ارس میخوانند.

اران Arân یا ران Ran که بزبان عربی با حرف تعریف، الرآن شده و ارآن خوانده میشود. شکل فارسی نام الوانك Alvânak است که بیونانی آلبانی Abanoi و به سریانی «ارن» و بزبان ایبری رانی Rani گردیده است. این ایالت در مثلث بزرگی در مغرب ملتقای دورود کور (کُر) Cyros و ارس واقع شده و بهمین مناسبت حمدالله مستوفی اراضی بین این دورود را «بین النهرین» نامیده است. ارآن از شمال به رود کور و کوههای قفقاز و از مغرب به آلازان Alazan و از مشرق بدریای خزر و از جنوب به رود ارس محدود بوده است.

در زمان تئوفانس می تی لن Theophanes, Mitylene تاریخ نگار یونانی معاصر پومپه ۴۸-۱۰۶ ق.م بیش از بیست و شش زبان و لهجه در آن ایالت وجود داشت، حتی در قرن پنجم میلادی آلبانی‌ها زبان مخصوص بخود داشتند که برای آن ماشتك Mashtok يك الفبای مخصوص اختراع کرد. موسی خورن تصور کرده که زبان گارگاراچیک Gargarachik های اطراف برزعه بوده که ماشتك الفبای مزبور را برای آن اختراع کرده و آن زبانی حلقی و خشن و زمخت بوده است.

جغرافی نویسان عرب در قرن چهارم هجری به يك زبانی مخصوص در آن ناحیه بنام الرانی اشاره کرده و اصطخری آنرا زبان ملایمی توصیف میکند. آرانها یا مردم آلبانی را نباید نظر به اسم یونانی آن، با آلبانی‌های شبه جزیره بالکان اشتباه کرد.

آلبانی یا آران، از قدیم کشوری غیر آریایی بوده بنابراین فرضیه گلدنر Geldner در کتاب اساس فقه اللغه ایرانی که ایران و یج اوستایی را در آن سرزمین پنداشته درست نیست. اران یا آلبانی اصلی که بین رود کور و قفقاز واقع شده شامل مناطق ذیل بود:

اخنی Exni در نزدیکی ایبری در کنار رود الوان Alvan یا آلبانس Albanos، کامبیجان Kambechan در کنار رود کور، و شهر گوگاو Gavgav در کنار رود الوان، و منطقه بیخ Bix در نزدیک قفقاز و در مشرق مناطق شکه Shakê (شکی)، و دگارو

Dégaru در کنار رودی به‌مین نام و در مشرق پایتخت قدیمی کوالک Kawalak، یا بقول پلینوس Plinos کبلکا Cabalaca و بقول بطلمیوس: کبله Chabala که به عربی، قبله، شده است. سرزمین کامبیجان که بیونانی کامبیزن Kambysene میشود، بنا بنوشته استرا بن سابقاً از مستملکات تیگران جزء دولت ارمنستان بزرگ بود.

سرزمین کاسپیانۀ Kaspiane که در قرون بعد آن را پالتاکاران Paltakaran میخواندند نخست جزء آتروپاتن (آذربایجان) بود و توسط آرتاکسیاس از آن منتزع شد و در زمان تئوفانس از ولایت آلبانی بشمار میرفت.

آلبانی‌ها بعنوان متحد شاهپور دوم ساسانی (۳۱۰-۳۷۹ م) بسیاری از نواحی ارمنستان مانند اوتی Uti و شکشن Shakashen و گاردماناژور Gardmanažor و کلت Kolt را متصرف شدند که موشل Mushel دوباره آنها را پس گرفت.

پس از تقسیم دولت ارمنستان، آلبانی‌ها دوازده ناحیه آراکس Arcax را در قره باغ امروزی و هشت ناحیه Uti را در مشرق گوگاریک و شمال آراکس متصرف شدند.

پادشاه آلبانی‌ها در سال ۳۵۹ م در هنگامیکه شاهپور دوم شهر آمدرا محاصره کرده بود بعنوان متحد آن شاهنشاه در آن جنگ حضور داشت.

بعدهم بحمايت آن شاهنشاه بر ضد پاپ Pap پادشاه ارمنستان بجهنگید اما نقشه‌های شاهپور را بر موشل Mushel سردار ارمنی فاش کرد و به شاهپور خیانت نمود.

آلبانی‌ها موظف بودند که در جنگ‌های ایران بر ضد ارمنستان به ایران کمک لشکری کنند. در پنجمین سال سلطنت پیروز ساسانی ۴۶۱ م پادشاه آلبانی که واچه Wache نام داشت پس از شورش چندساله علیه ایران ناچار به تسلیم شد و کشور آلبانی را تحویل به ایران داد و خود رهبانیت اختیار کرد. از آن پس دیگر اثری از پادشاهان آلبانی نیست.

قباد پسر فیروز ساسانی (در سال ۵۰۷ م) شهر پرتو Partav که اعراب آنرا معرّب کرده و برزعه، گفته‌اند تبدیل به دژی مستحکم در برابر هونها کرد، نام آن را، پیروز کوان، نامید. این شهر بتدریج کوالاک Kavalak را که پایتخت قدیم بود تحت الشعاع قرار داد.

زاخاریاس رتور Zachariasrhetor در سال ۵۵۴ میلادی از امیری در آلبانی یاد میکند که تابع پادشاه ایران بوده است. پس از انقراض سلسله قدیمی اران بنظر میرسد که در اواخر قرن ششم میلادی، مهران، نامی از خاندان برادران بندو Bando و وستام Westam (ویستمهم) از قتل‌عام آن خانواده بدست خسرو پرویز گریخته سلسله جدیدی در اران تأسیس کرد.

از جمله شاهانی که خسرو انوشیروان از طرف خود در قفقاز به سلطنت گماشت شاه لیران با لقب لیرانشاه بود. این نام در کتب جغرافیاهای قدیم باختلاف قرائت: ایرانشاه، اللیران، والیزان، والبرانشاه، آمده است، و ظاهر آباستی همان ایرانشاه بوده باشد. کشور این امیر بین شروان و مغان قرار داشت و باکشور، الران، اصلی تطبیق میکند.

الران بمفهوم وسیع تری با آلبانی قدیم مطابقت دارد که در شمال تا گردنه چور Chor (در بند) میرسید. ولی اران بمفهوم محدود خود عبارت است از امارت ارانشاه Erānshāh پس از اتزاع امارت‌های شروان و قبله، و شگی، و مغان یعنی مناطق بین رود کور و ارس، که سرزمین آرکاکس Arax و اوتی Uti و با پایتخت آن پرتو Partav یعنی برزعه باشد. در زمان مسعودی صاحب مروج الذهب، ارانشاه محمد بن یزید پس از مرگ شروانشاه علی بن چشم، کشور شروان را تصرف کرد. این محمد افتخار می‌کرد که از نسل بهرام چوین است.

بالاسجان - دشت بالاسکان Balāsakān که معرّب آن، بالاسجان است، در بین راه برزند و اردبیل در اطراف رودخانه وسطی که سه رودند و سرچشمه بلکاروچای را تشکیل می‌دهند قرار داشته، و در چهارده فرسنگی اردبیل بطرف

ورثان بوده است. بقول کوریون Koriun بلاسکان جزء پادشاهی آلبانی بود و در زمان واردانیها، مردی هونی نژاد بنام هران Herân پادشاه آن ناحیه بوده است.^۱ پس لقب، «براشکان شاه»، را که ابن خردادبه در کتاب المسالك والممالك پس از اللان شاه در شمار شاهان آذربایجان آورده بایستی اشاره به امیر بلاسجان باشد.^۲ بلاسجان یا بلاشجان معرب، بلاشگان، است که ظاهراً بمعنی شهر بلاش مییاشد. نظیر این اسم منتهی بصورت مماله به شکل بلاسجین، در آذربایجان وجود دارد که جزء دهستان نیگجه بخش مرکزی شهرستان سراب بشمار می رود.^۳

اران در دوره اسلامی - مقدسی در قرن چهارم هجری شهرهای ذیل را از بلاد اراآن شمرده است:

برذعه، تفلیس، خنان، شمکور، جنزه (کنجه)، بردیج، شماخیه، شروان باکو، شابران، باب الابواب (در بند)، شکی ملازکرد، تیل (تبالا).^۴ حمدالله مستوفی: بیلقان و بردع (برذعه) و گنجه و هیرک (سیرک) را از بلاداران، و باکویه و شماخی، و در بند و شکی، و شابران را از بلاد شروان و تفلیس و خنان، را از بلاد ابنخاز و گرجستان شمرده است.^۵

کرسی ایالت اران در قرن چهارم برذعه بود که خرابه هایش تاکنون برجاست - ابن حوقل در قرن چهارم مینویسد که طول آن يك فرسنگ و عرض آن کمتر از يك فرسنگ است، و مربع شکل، و دارای قلعه ای است در سه فرسنگی رود کر (کورا) بر ساحل یکی از شاخه های آن رود که «ثرثور» نام دارد.

نزديك برذعه بمساحت کمتر از يك فرسنگ محلی بود معروف به، اندراب،

- ۱ - مار کوارت . ایران شهر . 108-14.
- ۲ - المسالك والممالك ص ۱۷
- ۳ - فرهنگ جغرافیایی ایران ج ۴ ص ۹۳
- ۴ - احسن التقاسم فی معرفة الاقالیم ص ۳۷۴
- ۵ - نزهة القلوب ۱۰۵ - ۱۰۸

با باغستان وسیعی که طول آن از هر طرف یک روز راه بود و علاوه بر میوه فراوان تربیت کرم ابریشم نیز در آنجا معمول بود. بیرون شهر برزعه جلو دروازه کردن (باب الاکراد) هر روز یکشنبه بازار بزرگی دائر می‌گردید که طول آن به یک فرسنگ می‌رسید و معروف به بازار کرکی مأخوذ از لفظ یونانی کوریاکوس Kuriakos بمعنی روز خداوند بود. زیرا در آن روزگار در آنجا روز یکشنبه را بنام «کرکی‌روز» می‌خواندند. و نیز بقول ابن حوقل: برزعه مسجد جامع زبیبی از آجر داشت و دارای حمامهای بسیار بود. یا قوت می‌نویسد که: برزعه شهری است در انتهای خاک آذربایجان. حمزه اصفهانی در وجه تسمیه برزعه گوید که آن معرب «برده‌دار» است، زیرا بعضی از پادشاهان ایران ولایات بالادست ارمنستان را غارت کرده اسیرانی از آنجا آورده در این محل ساکن کردند و از اینجهت آن را برده‌دار گفتند؟ در زمان یا قوت این شهر از عظمت پیشین خود افتاده و بخرابی گرائیده بوده است^۱.

حمدالله مستوفی می‌نویسد: «بردع» از اقلیم پنجم است اسکندر رومی ساخت قباد بن فیروز ساسانی تجدید عمارت آن کرد. شهری بزرگ بوده و کثرت عظیم داشته... آبش از رودی است که به ترتر (ئرئور) مشهور است^۲.

اعتمادالسلطنه می‌نویسد که: بردعه که باصطلاح این ایام قراباغ باشد اسم ناحیه‌ای است، شوشه قلعه و شهر اوست. شوشه از سایر بلاد قفقاز که ایروان و نخجوان و گنجه و غیره باشد بهتر و آبادتر است. امیر تیمور گورکان زیاد مایل هوا و صفای قراباغ بود قلعه کاخ که محبس اسماعیل میرزا پسر شاه طهماسب صفوی

۱- معجم البلدان ج ۱ ص ۵۵۸.

۲- نزهة القلوب ص ۱۰۵.

بوده همین قلعه شوشه است.^۱

شهر بیلقان - این شهر که بزبان ارمنی آن را فیداگران Phaidagaran می‌گفتند پس از خراب شدن بر ذعه مرکز ایالت اران گشت .

یاقوت می‌نویسد که : بیلقان به فتح باء و لام شهری است نزدیک شهر دربند یا باب‌الابواب و از ولایات ارمنستان بزرگ شمرده می‌شود . گویند نخستین کسی که آن را احداث کرد قباد بود . این شهر را مغولان در سال ۶۱۷ تسخیر کرده و مردم آن را کشته اموالشان را غارت کردند .^۲

حمدالله مستوفی می‌نویسد : «بیلقان» از اقلیم پنجم است قباد بن فیروز ساسانی ساخت ، و اکنون خراب است و بیشتر عمارات آن از آجر است . هوایش گرم است .^۳

در اواخر قرن هشتم بیلقان در محاصره امیر تیمور قرار گرفت وی پس از تصرف آن شهر امر کرد عمارات خراب آنرا از نو ساختند و نهری از رود ارس جدا کرده بشهر آوردند که شش فرسنگ طول و پانزده ذراع عرض داشت و آنرا بنام ، برلاس، عشیره تیمور، نهر برلاس نامید .

گنجه - دیگر از شهرهای اران گنجه است .

جغرافی نویسان عرب آن را جنزه نوشته‌اند روسهای تزاری آنرا الیزابت پل Elizabetpol نام نهاده و بعد از انقلاب شوروی نام آن به کیروآباد Kirovabad تغییر کرد یاقوت مینویسد که جنزه به فتح جیم اسم شهر بزرگی در اران است و آن بین شیروان و آذربایجان واقع است و مردم آنرا ، گنجه، خوانند و بین آن و بر ذعه شانزده فرسنگ است .^۴ حمدالله مستوفی مینویسد، گنجه از اقلیم پنجم است

۱- مرآت البلدان طبع سال ۱۲۹۴ قمری ج ۱ ص ۱۹۴

۲- معجم البلدان ج ۱ ص ۷۹۷

۳- نزهة القلوب ص ۱۰۵

۴- معجم البلدان ج ۲ ص ۱۳۲

شهر اسلامی است در سنه تسع و ثلاثین هجری (۳۹ هـ) ساخته شد. شهری خوش و مرتفع بود و در این معنی گفته اند:

چند شهرست اندر ایران مرتفع تر از همه بهتر و سازنده تر از خوشی آب و هوا
گنجه پر گنج داران، صفاهان در عراق درخسان مرو و طوس، در روم باشد اقسرا ۱

بازگناه - نام این شهر در کتاب حدود العالم آمده و مینویسد: ، بازگناه شهر کیست بر لب رود ارس نهاده و از وی ماهی خیزد ۲.

مینورسکی مینویسد این شهر ممکن است، «جواد» باشد که در پائین تر از نقطه الحاق رود کور و ارس واقع شده است در اینجا مسافران از رود عبور کرده و از آنان باج یا عوارض عبور از پل می گرفتند ۳.

شمکور - در شمال غربی گنجه بوده که خرابه های آن هنوز باقی است، یا قوت می نویسد که «شمکور به فتح شین قلعه ای است در نواحی اران و بین آن و گنجه یک روز راه و ده فرسنگ است. این شهر را بغا غلام معتصم خلیفه که والی ارمنستان و آذربایجان بود در سال ۲۴۰ هجری آباد کرد و آنرا متوکلیه نامید» ۴.

شروان - آن طرف رود کر (کور) در ساحل دریای خزر جایکه سلسله جبال قفقاز به دریا فرو میرود ایالت شروان واقع شده است. کرسی این ایالت شماخی (شماخا) خوانده میشود. امیران این ایالت را، شروانشاه، میخواندند. مؤلفان قدیم دو شهر دیگر را در شروان نام برده اند که محل آنها معلوم نیست: یکی شابران که در بیست فرسنگی در بند جای داشته، و دیگر شروان که در جلگه ای واقع بوده و از جاده در بند سه روز راه تا شماخی فاصله داشته است.

۱ - نزهة القلوب ص ۱۰۵

۲ - حدود العالم من المشرق الی المغرب، به تصحیح دکتر ستوده ص ۱۶۱

۳ - Minorsky, Hudud' al-âlam' p. 398

۴ - معجم البلدان ج ۳ ص ۳۲۲

در آخرین نقطه شمالی ایالت شروان شهر **باب‌الابواب** یادربند واقع بوده که از بنادر مهم دریای خزر بشمار میرفته است.

ابن حوقل گوید: در وسط این بندر لنگرگاه سفاین است و در این لنگرگاه که از دریا بداخل شهر پیش رفته بنائی است مانند سدی بین دو کوه مشرف بر لنگرگاه و در دهانه لنگرگاه جایی که کشتی‌ها بدان داخل میشوند، زنجیری کشیده شده و برای زنجیر قفل زده‌اند چنانکه هیچ کشتی نمیتواند از آنجا خارج و داخل شود مگر با اجازه رئیس بندرگاه. سداز سنگ و سرب ساخته شده، و گرد خود شهر، باروی مرثعی از سنگ ساخته‌اند.^۱

اصطخری مینویسد: که باب‌الابواب (در بند) قریب دو میل از اردبیل بزرگتر است. یاقوت شرح مفصلی راجع به در بند باب‌الابواب نوشته و از باروی عظیمی که گرد آن شهر بوده و از در بند بسوی مغرب برای جلوگیری از اقوام وحشی کشیده شده بوده یاد کرده مینویسد:

این سد یادگار انوشیروان پادشاه ساسانی است که آنرا برای جلوگیری از هجوم قوم خزر بایران بنا کرده و دری آهنی بر آن تعبیه نموده بود.^۲

تا پیش از انوشیروان کشور ایران را چهارمرزبان بزرگ اداره میکردند که یکی از آنها مرزبان خزر و آران بود. بهمه مرزبانها اجازه نشستن بر تخت نقره میدادند جز مرزبان اران و خزر که بعلت اهمیت مقام حقد داشت بر تختی از زر بنشیند.^۳

در داستانی اساطیری از کتاب تیجان آمده چون ذوالقرنین یمانی به باب -
الابواب آمد گروهی از یاجوج و ماجوج را بکشت و بر گروهی از ایشان بیخشود و

۱- ابن حوقل: صورة الارض ص ۳۳۹

۲- یاقوت: معجم البلدان ج ۱ ص ۴۳۷-۴۴۲

۳- ایران در عهد باستان ص ۱۷

آنان را در جزیرهٔ ارمنیه در ناحیهٔ جابر صا رها کرد و آنان را ترك نامید زیرا ایشان را ترك کرده و نكشته بود.^۱

یکی از افسران روس تزاری بنام مارلنسکی که در ۱۸۳۲ میلادی خرابه‌های این سد عظیم را دیده چنین مینویسد: «آنچه معلوم میشود این دیوار عجیب از نارنج قلعه شروع شده و بسمت مغرب ممتد گشته چه از قلل جبال و چه در عمق دره‌ها بر جهای کوچک باین دیوار استوار است که در فاصلهٔ غیر معین بدون ترتیب و قاعده بنا شده است.

اما آنچه حدس زدیم در این برجها آذوقه و اسلحه انبار میکرده‌اند و در وقت لزوم مستحفظین دیوار آنچه لازمه حرب و دفاع بود حاضر داشتند. هر کجا که سرازیر است از بالا که شخص ملاحظه میکند این دیوار بطور پله مرتبه بمرتبه ساخته شده ارتفاع بروج بالنسبه بدیوار زیاده از یکذرع نیست هر قدر که از دیوار باقی بود ما سیر کردیم پیشتر نرفتم شاید اگر پی میگردیم بانتهای دیوار میرسیدیم»^۲.

بندر باکو (باکویه) - در جنوب دربند است اصطخری به نفت آن اشاره کرده است یا قوت گوید: در آن جا چشمهٔ نفت بزرگی است که بهای محصول روزانهٔ آن بهزار درهم میرسد. در کنار آن چشمهٔ دیگری است که نفت سفید از آن بیرون می‌آید که مانند روغن جیوه است و شب و روز قطع نمیشود. در آنجا زمینی است که همیشه آتش از آن بر میخیزد.^۳

باکویه را بادکوبه نیز گویند و اعتماد السلطنه تحت ماده بادکوبه مینویسد که: «بادکوبه شهری است در شروان واقع در کنار دریای خزر نزدیک به شبه

۱ - عبدالملك بن هشام: كتاب التيجان في ملوك حمير ، طبع حیدرآباد دکن ۱۳۴۷ هجری ص ۱۰۰ .

۲ - مرآت البلدان ج ۱ ص ۱۲۲-۱۲۴

۳ - معجم البلدان ج ۱ ص ۴۷۷

جزیره آب شرون . دورشهر قدیم دیواری محکم بابروح مشیّده بناکرده بودند
 درشهر قدیم وقلعه وسط آن که بمنزله ارك بوده الحال آبادی نیست .
 معادن نفت دربادکوبه بحدی است که اگرشخصی عصایی درزمین فروبردبعد
 بواسطه کبریت هوایی راکه از روزنه زمین خارج میشود آتشزند مشتعل میشود .
 معبد پارسیان و آتش پرستان هندی درجایی بنام صوری خانه است ، و عمارتی است
 مربع دروسط آن عمارت طاقی بناشده که چهارطرف آن باز است وسط گودالی
 است که آتش از میان آن بیرون می آید . اطراف حجرات است ازهر حجره
 منفذی تعبیه نموده اند که آتش بیرون می آید یعنی هر وقت بخواهند کبریتی
 روشن کرده درمحاذی آن منفذ میگیرند هوایی که خارج میشود مشتعل
 میگردد . درصحرای اطراف صوری خانه بمساحت چهارهزارذرع تقریباً تمام زمین
 مشتعل است . یک هندی گجراتی دراین معبد بود بطرز آتش پرستان نماز خواند
 او میگفت از گجرات آمده و متولی معبد است . معبدی هم به همین طرز در بمبئی
 داریم از بعد از غلبه اسلام به مملکت - ایران معبد بزرگ ایشان همین بادکوبه
 است «^۱ .

از این بیان معلوم می شود که پارسیان زرتشتی هند آتشکده ای در باکو
 داشته و بزیرات آن میرفته اند .

در جنوب باکو به ولایت گشتاسفی نزدیک دهانه رود کر واقع است و از نهری
 که از آن رود جدا شده مشروب میگردد .

در کوههای نزدیک دربند قلعه ای بود موسوم به قبله که سابقاً در باره آن
 بحث کردیم .

نام قبله در دوره اسلامی در جنگهای تیمور مکرر ذکر شده است^۱. امروز باکو پایتخت جمهوری آذربایجان شوروی است و برکنار دریای - خزر در شبه جزیره آپشوران Apsheiron واقع است.

عشایر آذربایجان شوروی

طبق آمار سال ۱۹۲۶ در آذربایجان شوروی ۲۲۰۰۰۰ روس و ۲۸۰۰۰۰ ارمنی، و ۷۷۰۰۰۰ از اقوام ایرانی و ۴۱۰۰۰۰ تالش و ۳۷۰۰۰۰ کرد، و ۲۸۰۰۰۰ لزکی و تات مسکن داشتند.

در آذربایجان شوروی این ایلات و قبائل ترك نژاد زندگی میکنند: قرا باغ، کنگلی Kangaly، کومانلو Kumanlu، جگیرلی Jegirly، جوانشیر، خلیج، شاملو، قرامانلو Karamanlu، آیدین Aydin، یوا Yauâ، ایمرلی Imarly، دگر Dogar، بیات Bayât، قاجار، بهارلو، ذوالقدر، استاجلو، پادر pâdar، که بیشتر این قبایل در شمال غربی شماخی مسکن دارند.

قبایل ترکمن زاگانالا Zakâtalâ، و نوحا Nuhâ در نزدیکی کوردمیر Kurdamir، در شمال و اطراف دربند در دهات بسیاری اسکان گزیده اند. شماخی، کوبا Kuba، گوگجای، جواد، آق داش، نخجوان، تسکین بخش، خلیل لورا که قبیلای ترک بهمین نام در آن جا میزیسته اند تشکیل میدهد.

در ۱۸۵۶ میلادی طبق سالنامه‌ای که در آذربایجان روسیه منتشر شد قبایل ذیل در آن سرزمین میزیسته اند: خلیج، آلیاوت Alpâvut، کارابروک Kârâbruk، چپینی Chapini، کارادکین Kârâdakyn (قرا تکین)، دیزهلو Dizahlu، بایندر Bâyunder، کارایوند Kârâyund، قزاق Kâzâgh، کومان Kumân، ترکان Turkân.

کردانی که در آران بوده اند اکنون ترك زبان شده اند، و تنها از بین ایشان:

۱ - حمدالله مستوفی ص ۱۰۶-۱۰۷، لسترنج جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی ص ۱۹۲-۱۹۵.

زنگه زور Zangazur ، جلالی، قبایل کرد مغروز Magruz ، عشایر شیلاتلو، که در حدود هزار خانوار هستند بزبان کردی سخن میگویند .

اقوام کوچ نشین ترك که اصلا از خارج به آنجا مهاجرت کرده اند امروزه ده نشین شده و نام قبایل خود را بر آن دیها نهاده اند .

اولیاچلبی قرا باغ را آذربایجان کوچک خوانده است .

چنانکه در بالا گفتیم بر اثر جنگهای ایران و روس در زمان فتحعلی شاه قاجار که منتهی به دو معاهده گلستان و ترکمانچای شد شهرهای ماوراء ارس و قرا باغ (ایران) ضمیمه کشور روس گردید .

در سال ۱۸۰۵ شهر گنجه، و در ۱۸۰۶ باکو، و در ۱۸۱۵ شگی ، و در ۱۸۲۰

شروان ، و در ۱۸۲۲ قرا باغ زیر تسلط روس درآمد .

ایلات قاجار و کنگرلو بین سالهای ۱۸۰۳ و ۱۸۰۶ بطرف قارص مهاجرت کردند ولی دیگر باره به ایروان انتقال داده شدند .

از قرا باغ خانواده امیرلو بطرف آذربایجان ایران کوچ کردند . از میان قبایل قرا باغ که بطرف ایران رفتند گروهی از چلبینانلوها ، و یوسفانلوها بودند که بکمک کنگرلوها بجانب ارس کوچ کردند، ولی پس از چندی عده زیادی از آنان بازگشته مورد عنایت روسها قرار گرفتند . ایلات مهاجر بیشتر به مناطق ماکو و اردبیل و تبریز رفته سکنی میکزید- هنوز در تبریز و دیگر بلاد خانواده هایی از مهاجران ماوراء ارس وجود دارند که بنامهایی از قبیل: قرا باغی و شیروانی وارد وادی و غیره خوانده میشوند^۱ .

نام شهر های قدیم آذربایجان - در کتابهای مسالك و ممالك و بلدان

این بلاد و قصبات آذربایجان شمرده شده است :

1- A. Zekivelidi Togan, Islâm Ansiklopedisi. 2-Çilt, Istanbul, 1946 (AzerbayÇan, p. 91-119).

اردوبیل (اردبیل) ، مراغه ، تبریز ، خوی ، ارمیه ، مرند . میانج (میانه) طوج، سلماس ، موقان (مغان) ، اهر، سراو (سراب) گرمروود، خیاو، داخرقان (دهخوارقان) ، خسروشاه (نزديك تبریز) ، اشنویه (اشنو، اشنه، اسنو) خلخال، زنوز، این شهرها همه معروف است و امروز هم بهمین نامها وجود دارد ولی جغرافی نویسان قدیم غیر از اینها از شهرها و قصباتی نام برده اند که امروز درست شناخته نیست و نام آنها از اینقرار است :

اجن، ارچاق، ارنار، اندر آب، اوجان بلخاب، بلاسجان، بد، برزند، برزه، باجروان، نوى، تکلفه.

جابر و ان (جابر و قان) جنزه .

خلیا تا، خرقان، خونج (خونه)

دارمرزین، دیر خرقان، دوین، درآورد،

دزمار

زرآوند، زنگیان

ساترودان، سابرخاست (شاپورخاست)

شیز، شاهرود

قلعه کهران، کولسره، گرگر، گیلان فضلون، مایبهرج، میمند، مشکین

مردان قم، موسی آباد، نورین -، نریر، نوذر، نیلان، نشوی، ورنان^۱

۱ - رجوع شود به : ابن الفقیه : مختصر کتاب البلدان ص ۲۸۵ تا ۲۸۶

: ابن خرداذبه: المسالك والممالك ص ۱۱۹-۱۲۲

: الیعقوبی : بلدان طبع نجف ص ۳۸

: ابن حوقل : صورة الارض ص ۳۳۴-۳۳۷

: مقدسی : احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم ص ۳۷۴-۳۸۴

: ابودلف سمر بن مهلهل: الرسالة الثانية بتصحيح مينورسكى ص ۶-۱۰

: الاصطخری : مسالك والممالك ص ۱۸۰-۱۸۲-۱۹۲

بقیه در صفحه بعد

ابن خردادزبه^۱ شهرهای کوره (ایالت) آذربایجان را چنین برمی‌شمارد که بیشتر آنها شهرهای دوره ساسانی است:

۱- مراغه، ۲- میانج، ۳- اردبیل، ۴- ورنان، ۵- سیسر، ۶- برزه، ۷- سابرخاست، ۸- تبریز، ۹- مرند، ۱۰- خوی، ۱۱- کولسره، ۱۲- موقان، ۱۳- لشکله، ۱۴- برزند، ۱۵- جنزه، ۱۶- جابروان، ۱۷- نرین، ۱۸- اورمیه، ۱۹- ساماس، ۲۰- شیز، ۲۱- ماشیا، ۲۲- باجروان، ۲۳- رستاق السلق، ۲۴- رستاق - سندبایا (سندپایه)، ۲۵- البدّ (بدّ)، ۲۶- رستاق ارم، ۲۷- بلوانکرج (قرجه‌داغ؟) ۲۸- رستاق سراه، ۲۹- دسکیاور، ۳۰- رستاق مایبهرج.^۱

از این ولایات، سیسر (سنه)، و برزه، و سایر خاست (شاپورخاست)، جنزه (کنزک)، جابروان، نرین، شیز، رستاق السلق، رستاق مایبهرج، در جنوب - دریایچه اورمیه، در جهت دینور واقع بودند. و شهرهای، تبریز، مرند، خوی، اورمیه، و سلماس در زاویه شمال غربی آن دریایچه، و شهرهای مراغه، میانج اردبیل، کولسره، موقان، برزند، البدّ، ارم، بلوانکرج، و رستاق سراه (سراب) در شرق نصف‌النهاری تبریز، و شهرهای: رستاق سندبایا، و دستکیاور معلوم نیست در کجا بوده است.

ولایت مایبهرج را که مینورسکی، مایبهرج، خواننده و آن را بمعنی، نگهبان ماد، دانسته در مرز جنوبی آذربایجان و احتمالاً با، سنقر، یکی میدانند.

→

: بلاذری: فتوح البلدان ص ۳۳۳-۳۳۹

: الاصطخری: کتاب الاقالیم طبع عکسی ۷۹-۸۲

: ابوالفداء: تقویم البلدان ص ۳۸۶-۴۰۷

: حدود العالم: تصحیح دکتر ستوده ص ۱۵۸-۱۶۱

: نزهة القلوب: تصحیح دبیرسیاقی ص ۸۵-۱۰۲

۱- المسالك والممالك ص ۱۱۹-۱۲۰

ورثان در شمال شرقی آذربایجان و بجای آلتان Alatan فعلی در کنار جنوبی رود ارس واقع بود و آخرین حد شمالی آذربایجان بشمار میرفته است . چون آذربایجان غالباً با دو ایالت همسایه خود ارمنستان ، واران که مقدسی مجموعاً آنها را ، اقلیم الرّحاب ، خوانده^۱ تحت يك حکومت بود . بالطبع سرحداتی متغیّر داشت چنانکه بقول مقدسی: خوی، اورمیه، دهخوارقان از ایالت ارمنستان بشمار میرفت . ولی در زمان یاقوت (قرن هفتم هجری) حد شمال آذربایجان تا برزعه امتداد داشت در حالیکه حمدالله مستوفی نخبجوان وارد بود را در ساحل چپ ارس حد شمالی آذربایجان دانسته است.^۲

اینک بشرح شهرهای قدیم آذربایجان میپردازیم. در زمان قدیم و دوره خلافت، آذربایجان از شاهراه بزرگ خراسان که از ایالت جبال(ماد) میگذشت برکنار افتاده بود، این برکناری از این جهت نیز تشدید شده بود که بنا بقول مقدسی در کوهها و دشتهای آن بیش از هفتاد زبان و لهجه گوناگون تکلم میشد ، در حالی که هیچکدام از شهرهای آن ناحیه وسعت قابل توجی نداشت .

دراوایل خلافت عباسیان مراغه و سپس اردبیل و از اواخر دوره خلافت تا کنون تبریز در میان شهرهای آذربایجان مقام اول را پیدا کرده است.

مراغه

جغرافی نویسان عرب دراوائل دوره اسلامی فقط شهر مراغه را که در جنوب کوه سهند و در کنار رودی بنام ، صافی، بوده که از آن کوه جاری میشده و بدریاچه اورمیه میریخته پایتخت آذربایجان ذکر کرده اند . لشکرگاه اسلام در آذربایجان در مراغه بوده است و چون آنجا چراگاه لشکر عرب بوده آنرا بزبان عربی ،

۱- احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم ص ۳۷۳

۲- مقاله مینورسکی در دائره المعارف اسلامی طبع دوم ج اول رساله ۴ ماده آذربایجان طبع

فرانسه ص ۱۹۴

مراغه، که دراصل (قرية المراهه) یعنی ده چراگاه بوده خوانده‌اند.^۱ یاقوت مینویسد که نام قدیم این شهر، **افرازه رود**، بوده و سپس بسبب چراگاه واردگاه شدن لشکر عرب مراغه نامیده شده است.

در قرن چهارم هجری ابن حوقل مراغه را شهری باندازه اردبیل شمرده و گوید مراغه مدت زمانی کرسی ایالت آذربایجان بود و سپس مرکز اداری آن ایالت به اردبیل منتقل شد.

یاقوت مینویسد که استحکامات و باروی آن شهر در زمان هارون الرشید ساخته شد و در زمان مامون ترمیم گشت.^۲ حمدالله مستوفی مینویسد که مراغه شهری بزرگ است و پیشتر دارالملک آذربایجان بود. هوایش معتدل است و به عفونت مایل جهت آنکه کوه سهند از طرف شمال مانع رسیدن باد بدانجاست آبش از رود صافی، است که از سهند برمیخیزد و بدریاچه چی چست میریزد. (نام این رودخانه امروز صوفی چای است).

قزوینی در آثار البلاد از قلعه‌ای بنام روئین دز درسه فرسنگی مراغه یاد کرده که از هر طرف آن رودی روان بوده و در داخل قلعه باغی معروف به عمید آباد با استخری برای آبیاری وجود داشته است. در یک فرسنگی آن قلعه ده، جنبذق، قرارداد داشت و در آن چشمه آب گرمی بود.

در نزدیک مراغه در موسم طغیان آب در تمام ساحل جنوبی دریاچه اورمیه باتلاق بزرگی تشکیل میشد و در آنجا شهر کوچکی بنام، لیلان، بود که در زمان حمدالله مستوفی مغولها در آن سکنی داشتند.

(لیلان امروز دهی در ۴۴ کیلومتری جنوب مراغه است).

به مسافت کمی در جهت لیلان، شهری بنام، برزه، وجود داشت و در آنجا

۱- مرغ فی العشب: جای گرفت در گیاه و غلطید در آن مراغ و مراغه: غلطید نگاه ستور (منتهی الارب)

۲- معجم البلدان ج ۴ ص ۴۷۶

شاهراهی که از سیسر و واقع در ایالت جبال می آمد دوشاخه میشد. راه دست راست در جهت شمال شرقی به مراغه میرفت، و راه دست چپ در امتداد غربی دریاچه به شهر اورمیه منتهی میشد^۱. (برزه اکنون بصورت برزق از دهات شهرستان میانه بشمار میرود^۲. (مراغه امروز یکی از شهرستانهای آذربایجان شرقی است و از شمال به شهرستان تبریز و از جنوب به سفر و از مشرق به شهرستان میانه و از مغرب به دریاچه رضائیه و شهرستان مهاباد محدود است و طول و عرض جغرافیایی آن ۴۶ درجه و ۱۶ دقیقه در ۳۷ درجه و ۲۴ دقیقه است^۳.)

اردبیل - شهر اردبیل در قسمت علیای رودخانه‌ای که حمدالله مستوفی آن را «اندرآباد، نامیده واقع است این رودخانه کمی پائین تر بارود اهر که از سمت چپ به رودخانه اردبیل می‌پیوندد ملحق شده، اندکی پائین تر از پل خدا آفرین به رود ارس میریزد. رودخانه اردبیل و رود اهر یکی از دامنه شرقی و دیگری از دامنه غربی کوه سبلان که مشرف بر اردبیل است سرچشمه میگیرند.

ابن حوقل در قرن چهارم اشتهاها کوه سبلان را از کوه دماوند که در چند فرسنگی شمال تهران است بلندتر شمرده است.

حمدالله مستوفی مینویسد که کوه سبلان از پنجاه فرسنگی دیده میشود و تابستان و زمستان برف دارد. نزدیک قله آن چشمه‌ای است که همیشه سطح آن یخ بسته است. در حوالی کوه سبلان دو قله است که یکی کوه **سراهند** در شمال اهر، و دیگری سیاه کوه که مشرف بر کلانتر است. کلانتر شهری کوچک است و واقع در میان درختان و رودخانه‌ای کشتزارهای آن را مشروب میکند. اردبیل در قرن چهارم و دوره جغرافی نویسان عرب مرکز لشکری و کشوری آذربایجان بود.

۱- لسترنج ص ۱۷۶ و بارتلد (تذکره جغرافیای تاریخی) ص ۲۶۷-۲۶۸

۲- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۸۶

۳- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۴۸۹-۴۹۰

اصطخری گوید گرد شهر بارویی است که طول هر جانب آن دو سوم فرسخ است.

خانه‌ها بیشتر از آجر و گل ساخته شده و یادگانی نیز در آن شهر مستقر است. اطراف آن بسیار حاصلخیز و عسل آن مشهور است. بازار اردبیل بشکل صلیب در چهار راسته است و مسجد در وسط چهار بازار واقع شده است.^۱

در سال ۶۱۷ هجری اردبیل بیاد غارت مغولها رفت و ویران شد. یاقوت که قدری پیش از این تاریخ اردبیل را دیده از آبادی و پرجمعیتی آن تعریف کرده گوید اردبیل را ایرانیان در قدیم، باذان فیروز، میگفتند و آنرا فیروز ساسانی احداث کرد^۲، در قرن هشتم اردبیل دیگر شهر مهم آذربایجان نبود.

در قرن دهم در آغاز سلسله صفویه پیش از تبریز و قزوین و اصفهان مدت کوتاهی پایتخت ایران بود.

سیاحان قرن هفدهم میلادی اردبیل را بواسطه و فور آب به و نیز تشبیه می‌کنند ولی بهمان علت کثافت کوچه‌های اردبیل در قرن دهم ضرب‌المثل شده بود. در زمان حمدالله مستوفی و قرن هشتم هجری اهالی اردبیل شافعی مذهب بودند، ولی در قرن نهم هجری نهضت تشیع از اردبیل بروز نمود و همین نهضت موجب تشکیل دولت جدید ایران یعنی سلسله صفویه گردید. شیخ صفی‌الدین جد سلاطین صفویه اردبیلی بود. حمدالله مستوفی مردم اردبیل را شافعی مذهب و پیرو شیخ صفی‌الدین اردبیلی نوشته است.

اکنون قبر شیخ صفی‌الدین و شاه اسماعیل در آن شهر است. شاه عباس کتابخانه معتبری وقف مقبره شیخ صفی‌الدین کرد. این کتابخانه نفیس در سال ۱۸۲۸ میلادی بتصرف ژنرال پاسکویچ فرمانده قوای مهاجم روس در ایران درآمد و قسمت

۱- لسترنج ص ۱۸۰-۱۸۱

۲- معجم البلدان ج ۱ ص ۱۹۷-۱۹۸

بزرگی از آن بعنوان غنیمت جنگ به پطرسبورغ (لنین‌گراد) ارسال شد و تا به امروز در کتابخانه عمومی آن شهر محفوظ است^۱. بنای این شهر را به فیروز ساسانی (۴۸۹-۴۵۷ م) نسبت داده اند.

طبری مینویسد که در زمان هشام بن عبدالملک خلیفه اموی، خزرها از راه اردبیل تمام آذربایجان را گرفته غارت کردند. در آن زمان سه هزار تن مسلمان در آن شهر سکونت داشتند.

خزرها همه مردان بالغ شهر را کشته وزن و فرزندان را باسیری بردند. در زمان شاه طهماسب صفوی، آنتونی جنکینسن، که از طریق اردبیل به قزوین رفته در سفر نامه خود آبادی این شهر را ستوده است^۲. اردبیل امروز یکی از شهرستان‌های استان سوم یعنی آذربایجان شرقی است. از شمال به خاک شوروی و از مشرق به کوه‌های طالش و دریای خزر، و از مغرب برشته کوه‌های سبلان و رودخانه قره سو و از جنوب به شهرستان خلخال محدود است.

شهر اردبیل در ۲۱۰ کیلومتری شمال شرقی شهر تبریز بطول و عرض جغرافیایی ۴۸ درجه و ۱۷ دقیقه در ۳۸ درجه و ۱۵ دقیقه واقع شده و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۱۰۰ متر است شهرستان اردبیل دارای چهار بخش است بدین قرار:

۱- بخش مرکزی ۲- بخش نمین ۳- بخش آستارا ۴- بخش گرمی^۳.
سراب - شهر سراو (سراب) که رود سراو منسوب به آنست در راه اردبیل به تبریز قرار دارد.

حمدالله مستوفی مینویسد که: سراو شهر است از شرقی کوه سبلان مایل به قبله افتاده، هوایش سرد است و آب آن از رودی که بدان شهر منسوب است از کوه سبلان برخیزد و در دریاچه چیچست رود.

۱- بارتلد تذکره جغرافیای تاریخی ایران ص ۲۶۹

۲- لارنس لاکهارت شهرهای نامی ایران ص ۱۳۸-۱۴۰

۳- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۱۱-۱۳

مردمش سفید چهره اند و سنی مذهب و اکول باشند^۱.
 جغرافی نویسان عرب بجای سراب ، سراه ، ضبط کرده اند . ابن حوقل
 مینویسد این شهر مهمانخانه های پاکیزه و بازارهای خوب دارد .
 یاقوت این شهر را سراو ، یا ، سرو ، ضبط کرده گوید در سال ۱۷ که مغولان
 به آن شهر حمله کردند آن شهر خراب شد و بیشتر اهالی آن کشته شدند^۲.
 بنوشته حمدالله مستوفی سراب تا تبریز سه روز و تا اردبیل دو روز فاصله
 داشته است .

سراب امروز یکی از شهرستانهای استان سوم یعنی آذربایجان شرقی است.
 این ناحیه در مغرب تبریز واقع است و جلگه ای است که در بین دورشته جبال
 سبلان از شمال و بزغوش (بزغوش) از جنوب قرار دارد . از شمال بارتفاعات سبلان
 و از جنوب به کوه برغوش و از مشرق به شهرستان اردبیل و از مغرب به شهرستان
 تبریز محدود است.

این شهر بطول و عرض جغرافیائی ۴۷ درجه و ۳۴ دقیقه و ۲۳ ثانیه در ۳۷ درجه
 و ۵۷ دقیقه و ۵۹ ثانیه می باشد و در ۱۲۴ کیلومتری شهر تبریز واقع است و از سطح دریا
 ۱۷۰۰ متر ارتفاع دارد^۳.

بند - ناحیه ای بین آذربایجان و اران بوده که بابک خرمنی در آن میزیسته
 است .

یاقوت مینویسد که رود ارس از پهلوئی آن می گذرد در این ناحیه همیشه ابر
 است و آفتاب کمتر می تابد^۴

اوجان - حمدالله مستوفی مینویسد : اوجان را در دفاتر قدیم از توابع

۱- نزهة القلوب ص ۹۸

۲- معجم البلدان ج ۳ ص ۶۴

۳- فرهنگ جغرافیایی ایران ج ۴ ص ۲۶۴-۲۶۳

۴- معجم البلدان ج ۱ ص ۵۲۹-۵۳۰

ناحیت مهران رود شمرده‌اند. غزان خان (غازان خان) تجدید عمارتش کرد و از سنگ و گچ بارو کشید و شهر اسلام خواند و دارالملک ساخت، دور باروی غزانی (غازانی) سه هزار گام بود. هوایش سرداست و آبش از کوه سه‌سند. مردمش سفید چهره و شافعی مذهب‌اند، دراو از عیسویان جمع باشند^۱.

در معجم البلدان یا قوت نام این شهر بدون واو بصورت، ^۲ اجان، آمده مینویسد: او جان شهری کوچک در آذربایجان است بین آن و تبریز در راه ری ده فرسنگ است و من آنرا دیده‌ام. دیواری برگردان است و بازاری دارد و بیشتر آن خراب است^۳.

بسیار احتمال می‌رود که این شهر همان «آجن» باشد که نام آن در مسالك الممالک اصطخری آمده و بین خونج و داخرقان (دهخوارقان) قرار داشته است^۴.

لسترنج می‌نویسد: او جان در ساحل یکی از شاخه‌های سمت چپ (جنوب) رودخانه سرا و شهر واقع است این شهر در زمان مغولها خراب شد. در زمان ایلخانان بقول حمدالله مستوفی غازان خان بتجدید عمارت آن همت گماشت. رودخانه آن آب او جان گفته میشد و از قله شرقی کوه سه‌سند سرچشمه میگرفت^۵. اعتماد السلطنه می‌نویسد که: او جان الحال چمنی را گویند که محل اردو و مشق افواج آذربایجان است این چمن بسیار خوش آب و هوا و هوایش سرد و بی‌نهایت سبز و خرم می‌باشد، خاقان مغفور فتحعلی شاه عمارتی آنجا بنا نمود که الان باقی است و این چمن آبادی بزرگی هم دارد^۶.

۱- نزهة القلوب ص ۹۱

۲- معجم البلدان ج ۱ ص ۱۳۱

۳- مسالك الممالک ص ۸۱

۴- جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی ص ۱۷۵

۵- مرآت البلدان ج ۱ ماده اجان

اوجان پس از دوره ایلخانان مغول بتدریج از رونق افتاد و اکنون نام یکی از دهستانهای چهارگانه بخش بستان آباد شهرستان تبریز است.^۱

میانه - شهر میانج (میانه) که در ملتقای رودخانه قزل اوزن و دو رودخانه توأم، سنجد، و گدیو، و رود شال و رود میانج و هشت رود، واقع است، از قدیم شهر مهمی بوده و بمناسبت آنکه در میان اردبیل و زنجان قرار داشته آن را بفارسی میانه و به عربی «میانج» گفته اند.

ابن حوقل در قرن چهارم آنرا شهری پر جمعیت ذکر کرده و ناحیه‌ای که میانه در آنجا واقع بود، و بعدها به نام گرم رود معروف شده میوه زار بزرگی بوده است حمدالله مستوفی در باره گرم رود می نویسد که: ولایتی است در او صد پارچه دیه بود و هوایش خوشتر از میانج بود.

یاقوت که میانه را دیده آن شهر را ستوده است حمدالله مستوفی مینویسد: «میانج شهری بوده است و اکنون بقدر دیهی مانده و هوای گرم و عفتی دارد». ساس و حشره مسموم کننده‌ای بنام مله که مخصوص میانه بوده تاکنون نیز موجب وحشت مسافران است.^۲ اکنون میانه نام یکی از شهرستانهای آذربایجان شرقی و از استان سوم است و در جنوب شرقی شهرستان تبریز واقع است. از شمال به شهرستان سراب، از جنوب به شهرستان زنجان، از مشرق به شهرستان هرآباد و از مغرب به شهرستان مراغه محدود است.

این شهر در ۱۷۵ کیلومتری جنوب شرقی تبریز و ۲۱ کیلومتری شمال پل معروف دختر بر قزل اوزن قرار گرفته، و طول و عرض جغرافیایی آن ۳۷ درجه و ۴۲ دقیقه و ۴۵ ثانیه در ۳۷ درجه و ۲۰ دقیقه است. ارتفاع آن از سطح دریا ۱۱۰۰ متر می‌باشد.^۳

۱- فرهنگ جغرافیایی ایران ج ۴ ص ۵۴

۲- لسترنج ص ۱۸۳

۳- فرهنگ جغرافیایی ایران ج ۴ ص ۵۱۵-۵۱۶ و بارتلد ص ۲۷۵

درواه میانه قریه ترکمان چای واقع شده که عهدنامه معروف ۱۸۲۸ بین ایران و روسیه در آنجا منعقد گردید. در قرن نهم هجری در محل ترکمان چای قریه ده ترکمانان درشش فرسنگی میانه واقع بود، کلاویخوآن قریه را «توزلار» خوانده است. امروز این قریه، ترکمان خوانده می شود و یکی از بخشهای سه گانه شهرستان میانه است.^۱

دهخوارقان - این شهر در جنوب غربی کوه سهند و شصت میلی تبریز و چهار فرسنگی مشرق دریاچه اورمیه قرار دارد. نام آن در بعضی از کتب جغرافی قدیم عرب، داخرقان و دخارقان آمده است. یاقوت آنرا، ده نخیرجان، ضبط کرده و گوید: شهری بزرگ است و بین آن و تبریز و نیز بین آن و مراغه دو روز راه است. نخیرجان (نخوارگان) گنجور خسرو بود و این شهر منسوب به وی است.^۲ حمدالله مستوفی گوید: «دهخوارقان شهری کوچک است هوای معتدل دارد و آبش از کوه سهند است و باغستان فراوان دارد و انگورش بی قیاس بود». نام این شهر را چند سال پیش از روی نادانی بگمان آنکه آن نامی ترکی است تغییر داده و به آذر شهر بدل کردند اخیراً باشتباه خود پی برده مجدداً نام دهخوارقان را زنده کردند.

اکنون دهخوارقان یکی از بخشهای چهارگانه شهرستان تبریز است و در جنوب غربی تبریز و مشرق دریاچه رضائیه واقع شده و طول و عرض جغرافیائی آن ۴۵ درجه و ۸۵ دقیقه و ۳۹ ثانیه در ۳۷ درجه و ۴۶ دقیقه و ۱۵ ثانیه است و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۳۶۸ متر میباشد.^۳

خلخال - سه رودخانه سنجیده و گدیو (کدیو) و شال که از طرف شمال به

۱- فرهنگ جغرافیائی ایران ص ۱۳۰

۲- معجم البلدان یاقوت ج ۲ ص ۶۳۶

۳- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۲۲۶

سفیدرود می‌ریزند از ناحیه خلخال سرچشمه می‌گیرند .
خلخال شهر عمده آن ناحیه بود و بگفته جغرافی نویسان قدیم در دوازده
فرسنگی اردبیل قرار داشت .

شهر فیروز آباد در قله گردنه‌ای که در آنجا چشمه آب گرمی در میان کوه‌های
پیر از برف می‌جوشید در آن دیار واقع بود. بقول حمدالله مستوفی : فیروز آباد
سابقاً حاکم‌نشین آن بوده و اکنون نیز خراب شده است . حاکم‌ش را آقاجریان
(تاجرمان ، ارقاجرانان ؟) می‌گفتند^۱ . امروز خلخال یکی از شهرستانهای
هشتگانه آذربایجان شرقی (استان سوم) است . این شهرستان از شمال به اردبیل
و از جنوب به شهرستان زنجان و از مشرق به کوه‌های طالش و از مغرب به شهرستان
سراب و میانه محدود است . مرکز این ناحیه شهر کوچک **هر و آباد** است که در
۱۹۸ کیلومتری شرقی تبریز و ۵۶ کیلومتری جنوب شهرستان اردبیل واقع شده
و طول و عرض جغرافیایی آن ۴۸ درجه و ۳۱ دقیقه و ۴۰ ثانیه در ۳۷ درجه و ۳۸
دقیقه و ۵۰ ثانیه است. هر و آباد شهری قدیم نیست و تا سیصد سال پیش دهی بشمار
می‌رفته که در تحت مالکیت خوانین سعادلو بوده است . در دوره فتحعلی شاه ساکنان
هر و آباد (خلخال) خود را از زیر بار آن خوانین خارج کردند و از آن تاریخ
هر و آباد حکومت‌نشین ناحیه خلخال شد^۲ .

جلفا - این شهر که در کتب قدیم بصورت «جولاهه» نیز نوشته می‌شود در
کنار رود ارس قرار دارد این محل را شاه‌عباس اول در سال ۱۱۰۴ هجری خراب
کرد و از منیان ساکن آنجا را به محل دیگری که خود در جنوب اصفهان بنا کرده
بود کوچانید، و بمناسبت نام مسکن قدیم آنها، نام محل جدید را نیز جلفا گذارد^۳ .

۱- نزهة القلوب ص ۹۳

۲- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۱۹۳ و ۵۴۶

۳- لسترنج ص ۱۸۰

این شهر امروز یکی از بخشهای تابعه شهرستان مرند در ۶۷ کیلومتری شمال آن شهر است و از شمال به رود ارس که مرز ایران و شوروی است و از جنوب به بخش زنوز و از مشرق به دهستان دیزمار و از مغرب به دهستان او اوغلی محدود است. طول و عرض جغرافیایی آن ۴۵ درجه و ۳۸ دقیقه ۳۸ درجه و ۵۶ دقیقه است و از سطح دریا ۸۲۰ متر ارتفاع دارد^۱.

از جمله شهرهای واقع بر ساحل رود ارس، حمدالله مستوفی **اردو باد** را نام میبرد این شهر در ملتقای رودخانه‌ای که از سمت جنوب به رود ارس می‌ریزد و قلعه دزمار در ساحل آن بوده قرار دارد قلعه دزمار را یاقوت هم نام برده است^۲. **امادیزمار** امروز به دو قسمت باختری و خاوری تقسیم میشود و هر دو نام دو دهستان از بخش ورزقان شهرستان اهر است^۳. پائین‌تر از اردو باد در کنار رود ارس شهر **زنگیان** در ناحیه «مردان نعیم» واقع بود، و در آنجا پل دیگری برای عبور از رود ارس که هنوز برجاست وجود داشت و نام آن، پل خداآفرین، است.

حمدالله مستوفی می‌نویسد که، زنگیان چند پاره دیه است و اکنون داخل مرادان نعیم (مردانقم) پل خداآفرین بر آب ارس در آن حدود است بکر بن عبدالله صاحب رسول الله (ص) ساخت در سنه ۱۵ هجری^۴.

مردانقم اکنون وجود دارد و آن دهی جزء دهستان دیزمار خاوری از بخش شهرستان اهر است^۵.

خداآفرین - امروز نام یکی از بخشهای ششگانه شهرستان تبریز است و در قسمت شمال شهرستان اهر و کنار رودخانه ارس در مرز ایران و شوروی واقع است.

۱- فرهنگ جغرافیایی ایران ج ۴ ص ۱۴۷

۲- لسترنج ص ۱۸۰

۳- فرهنگ جغرافیایی ایران ج ۴ ص ۲۳۱

۴- نزهة القلوب ص ۱۰۱

۵- فرهنگ جغرافیایی ایران ج ۴ ص ۴۹۱

از شمال به رود ارس و از جنوب و مشرق به بخش کلیبر و از مغرب به ورزقان محدود می‌باشد. این ناحیه دارای پل قدیمی روی رودخانه ارس است که برای استفاده مرزبانان مورد استفاده قرار می‌گیرد^۱.

اهر - در یکصد و پنجاه میلی مغرب اردبیل برکنار رود اهر واقع است. نام آن در کتابهای جغرافیاهای قدیم آمده و یاقوت آنرا شهری آباد و کوچک و پر نعمت و صف کرده گوید: امیر آنرا، ابن پیشکین مشکین: گویند بین آن و بین، «وراوی»، که شهری کوچک است دو روز راه می‌باشد.^۲ ظاهر آن ناحیه‌ای که اهر در آن واقع بود پیشکین نام داشت و از نام خاندانی که در قرن هشتم در آنجا حکومت داشته‌اند مأخوذ بود. شهر پیشکین در یک منزل اهر واقع بود و اصلاً، و راوی، نام داشت^۳.

یاقوت مینویسد که **وراوی** شهر کوچک خوش آب و هوا و پر نعمت و پر آب است که در کوههای آذربایجان بین اردبیل و تبریز واقع است و آن ولایت ابن پیشکین، یکی از امیران آن ناحیه است و بین آن و اهر یک منزل می‌باشد^۴. روی رودخانه اندراب درست بالای نقطه‌ای که رود اهر به آن ملحق می‌گردد چنانکه حمدالله مستوفی مینویسد پل زیبایی از بناهای تاج‌الدین علیشاه جیلانی وجود داشته است.

اهر امروز یکی از شهرستانهای هشت گانه آذربایجان شرقی است. از طرف شمال برود ارس، و از جنوب به شهرستان تبریز و از مشرق به شهرستانهای سراب و مشکین شهر و دشت مغان و از مغرب به شهرستان مرند محدود است.

۱- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۱۸۸

۲- معجم البلدان ج ۱ ص ۴۰۹

۳- لسترنج ص ۱۸۱

۴- معجم البلدان ج ۴ ص ۹۱۸

این شهر در ۹۵ کیلومتری شهر تبریز واقع و طول و عرض جغرافیایی آن ۴۷ درجه و ۶ دقیقه و ۱۳ ثانیه در ۳۸ درجه و ۲۷ دقیقه و ۳۰ ثانیه ، و ارتفاع آن از سطح دریا قریب ۱۵۰۰ متر است^۱.

مشکین - حمدالله مستوفی شهر **وراوی** را بجای پیشکین، مشکین ذکر کرده مینویسد:

« مشکین را در اول ، وراوی ، می خواندند چون مشکین (پیشکین) گرجی حاکم آنجا شد بدو معروف گشت هوایش معتدل است بعفونت مایل . جهت آنکه شمالش را کوه سبلان مانع است و آبش از کوه سبلان می آید و غله، و میوه بسیار باشد .

اهل آنجا شافعی مذهب اند ، و بعضی حنفی باشند و بعضی شیعه . در این تومان هفت شهر است : مشکین و خیاو، و انار ، و ارجاق ، و اهر، و تکلفه ، کلپیر^۲ .

چون در زبان آذری با ، به، میم ، تبدیل میشده چنانکه ، بیشه ، را میشه ، می گفته اند از این رو پیشکین که مأخوذ از نام امیر پیشکین گرجی است تبدیل به مشکین ، شده است^۳.

امروز مشکین نام یکی از دهستانهای سه گانه بخش مرکزی خیاو (مشکین شهر) است و به دو قسمت مشکین باختری و مشکین خاوری قسمت می شود^۴.

خیاو - حمدالله مستوفی مینویسد : « خیاو قصه ای است در قبلی کوه سبلان افتاده و چون سبلان در شمال اوست هوایش بگرمی مایل است و آبش از آن کوه جاری است .

باغستان اندک دارد حاصلش غله بیشتر بود ، و مردمش اکثر میوزه دوز و

۱- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۶۰-۶۱

۲- نزهة القلوب ص ۹۴

۳- شهریاران گمنام ج ۲ ص ۱۱۸

۴- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۴۹۸

چو خاکر باشد^۱. نام خیاورا در چند سال پیش بی دلیل تغییر داده و مشکین شهر نامیده اند، این ناحیه یکی از شهرستانهای استان سوم (آذربایجان شرقی) است و از طرف شمال به بخش گرمی (شهرستان اردبیل)، و از جنوب به مقسم المیاه رشته جبال سبلان، و از مشرق به شهرستان اردبیل (مجال و لیکج)، از مغرب به اهر. شهر خیاو از راه اردبیل در ۲۹۵ کیلومتری شمال شرقی تبریز و از راه اهر در ۱۶۸ کیلومتری شمال شرقی شهر تبریز واقع است.

طول و عرض جغرافیایی آن ۴۷ درجه و یک دقیقه و ۷ ثانیه، در ۳۸ درجه و ۲۳ دقیقه و ۳۴ ثانیه است. ارتفاع آن از سطح دریا ۱۸۳۰ متر می باشد^۲.
تکلفه - حمدالله مستوفی مینویسد. تکلفه قصبه بوده است و اکنون خراب است. حاصلش غله و زمینی مرتفع باشد^۳.

ارجاق - ار نار - این دو نام در نزهة القلوب حمدالله مستوفی آمده و می نویسد: ار نار، و ارجاق دو قصبه است در قبله کوه سبلان افتاده، قصبه ار نار را فیروز بن یزدگرد بن بهرام گور ساسانی ساخت و در اول شادار، و بعضی شاد فیروز خواندند، و ارجاق را پسرش قباد بن فیروز ساخت. هوای هر دو معتدل است و آب از کوه سبلان جاری است باغستان نیکو و فراوان دارد، میوه و انگور و خربزه و جوز (گردو) بسیار بود، و قریب بیست موضع از توابع آن نجاست، حقوق دیوانیش هزار دینار مقرر است^۴.

در فرهنگ آبادی های ایران، جایی در آذربایجان از مجال مشکین شهر بنام ارجق، آمده که طول و عرض جغرافیایی آن ۴۷-۵۵ X ۳۴-۳۸ است و مرکز دهستان مشکین خاوری است^۵.

۱- نزهة القلوب ص ۹۵

۲- فرهنگ جغرافیایی ایران ج ۴ ص ۲۰۲-۲۰۳

۳- نزهة القلوب ص ۹۵

۴- نزهة القلوب ص ۹۵

۵- فرهنگ آبادیهای ایران ص ۲۱ و فرهنگ جغرافیایی ایران ج ۴ ص ۱۱

کلپبر - قصبه‌ای است در میان بیشه افتاده و کوهستان بزرگ و قلعه نیکو دارد، در پای آن قلعه رودی روان است هوایش معتدل است و آبش از رود مذکور و حاصلش غله و انگور و میوه باشد. مردمش از ترك و طالش ممزوج اند و شافعی مذهب^۱.

این ناحیه امروز یکی از بخشهای پنجگانه شهرستان اهر است و در قسمت شمال قره‌داغ و کنار مرز ایران و شوروی واقع است. از شمال برود ارس و بخش خداآفرین، و از جنوب به بخش مرکزی اهر، و از مشرق به بخش هوراند و رودخانه درآورد و از مغرب به بخش ورزقان محدود است^۲.

طسوج - در کنار شرقی دریاچه اورمیه شهر طروج یا طسوج وجود داشته است حمدالله مستوفی مکرراً دریاچه شور طسوج یا طروج سخن گفته و بنظر میرسد که شهر طروج یا طوج نام خود را بدریاچه مجاور خود که امروز رضائیه خوانده می‌شود بخشیده است. در قرن هشتم طروج یا طسوج نقطه مهمی بشمار می‌آمد و از تبریز گرمتر و مرط‌و تر بود و در میان باغستانها جای داشت و بجهت قرب به دریاچه چیچست (اورمیه) هوای آن مایل بعفونت بود^۳ امروز تسوج (طسوج) یکی از دهستانهای پنجگانه بخش شبستر است. از شمال بشهر مرند و از جنوب به دریاچه رضائیه و از مشرق به شرفخانه و از مغرب به ولدیان محدود است^۴.

سلماس - یا قوت می‌نویسد که سلماس از شهرهای مشهور آذربایجان است و بین آن و اورمیه دو روز و بین آن و تبریز سه روز راه است. و همه آن امروز خرابست^۵.

۱- نزهة القلوب ص ۹۶

۲- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۴۲۵

۳- نزهة القلوب ص ۹۲

۴- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۱۳۲

۵- معجم البلدان ج ۳ ص ۱۲۰

حمدالله مستوفی مینویسد که . سلماس شهری است بزرگ و بارویش خرابی یافته وزیر تاج‌الدین علیشاه آنرا عمارت کرد ، دورش هزارگام است ، هوایش سردی مایل و آبش از اودیه جبال کردستان و به بحیره چیچست ریزد مردمش سنی‌پاک دین‌اند و پیوسته با اکراد در محاربه باشند . باغستان بسیار دارد میوه و انگورش نیکو باشد^۱ .

در سلماس دو نقش تاریخی یافت شده که یکی از آن حجاری‌ها مربوط بزمان اردشیر بابکان که سوار براسب است و درمقابل او ارمنیان با حالت تمکین و اطاعت ایستاده‌اند دیگری از شاهپور اول ساسانی است که از نقش اول تقلید شده و هیکل شاهپور را بجای اردشیر حجاری نموده‌اند^۲ .

بر اثر زلزله‌ای که درسال (۱۳۰۹ ش) و درزمان پادشاهی رضاشاه روی داد و آن شهررا ویران ساخت نام سلماس را تغییر داده و درکنار ویرانه‌های آن شهری دیگر بنام، شاهپور، بنا کردند . و امروز بهمین نام خوانده می‌شود .

این شهر امروز از بخشهای سه‌گانه شهرستان خوی است سلماس از شمال به حومه خوی و از جنوب به دهستان انزل و صومای و از مشرق بدریاچه رضائیه و از مغرب به مرز ایران و ترکیه محدود است .

این شهر در ۴۶ کیلومتری مغرب رضائیه واقع است طول و عرض جغرافیایی آن ۴۴ درجه و ۴۶ دقیقه و ۴۰ ثانیه در ۳۸ درجه و ۱۱ دقیقه است و ۱۴۳۰ متر از سطح دریا ارتفاع دارد^۳ .

خوی - در شمال شرقی سلماس شهر «خوی» برکنار رودخانه‌ای که بسمت شمال جاری شده به رود ارس می‌پیوندد واقع است .

۱- نزهة القلوب ص ۹۷

۲- جغرافیای مفصل تاریخی غرب ایران ص ۲۳۸

۳- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۲۹۱-۲۹۲

یاقوت مینویسد که خوی از بلاد مشهور آذربایجانست و آنرا باروی بزرگی است و میوه در آن فراوان است و پارچه خوبی منسوب به آن است^۱

حمدالله مستوفی مینویسد که : خوی شهری وسط است دورش شش هزار و پانصدگام است. هوایش به گرمی مایل و آبش از جبال سلماس آید و به ارس ریزد. از میوه‌هاش انگور و امرود پیغمبری مانندش جای دیگر نیست بشیرینی و بزرگی و آبداری ، مردمش سفیدچهره و ختائی نژاد و خوب صورت اند و بدینجهت خوی را ترکستان ایران خوانند ، و قریب هشتاد پاره دیه از توابع آنست^۲ .

اکنون خوی نام یکی از شهرستانهای استان سوم آذربایجان است از شمال به شهرستان ماکو و از جنوب به رضائیه و از مشرق به مرند و از مغرب به مرز بین ایران و ترکیه محدود است .

جلگه خوی در دامنه جنوب خاوری ارمنستان واقع شده و ارتفاع آن در حدود ۱۰۴۰ متر است که از تمام جلگه‌های مجاور حتی از دریاچه رضائیه نیز پست تر است بهمین مناسبت در اصطلاح مردم خوی آنرا ، خوی چو خوری، یعنی گودال خوی مینامند .

شهر خوی در ۷۷۷ کیلومتری شمال غربی تهران و ۱۴۹ کیلومتری تبریز و ۱۹۴ کیلومتری رضائیه واقع است. طول و عرض جغرافیائی آن ۴۴ درجه ۵۸ دقیقه در ۳۸ درجه و ۳۳ دقیقه است^۳ .

مرند - مقدسی گوید: مرند در مشرق خوی، بر ساحل رودی است که از شعب سمت راست رودخانه خوی می‌باشد. و آن شهری مستحکم و دارای حومه‌های آباد و مسجدی در بازار است و باغستانی گرداگرد آن قرار دارد^۴.

۱- معجم البلدان ج ۲ ص ۵۰۲

۲- نزهة القلوب ص ۹۷

۳- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۲۰۰-۲۰۱

۴- مقدسی : احسن التقاسیم ص ۳۷۷

یاقوت مینوید بین آن و تبریز دوروز راه است و از آن روزگاری که گرجیان آنرا خراب کرده اند و غارت نموده اهالی را با خود برده اند روی بهویرانی است^۱.

حمدالله مستوفی می نویسد: مرند شهری بزرگ بوده است دور بارویش هشت هزارگام است، اکنون کمابیش نیمه او برجاست و هوایش معتدل است و آبش از رود زفوز، حاصلش غله و پنبه و دیگر حبوبات و انگور و میوه باشد. در صحرای مرند بجانب قبله کرم قرمز پیدا شده است و در یک هفته بموسم تابستان آنرا میتوان گرفت و اگر نگیرند قرمز را سوراخ کند و ببرد^۲.

امروز شهرستان مرند از شهرستانهای استان سوم (آذربایجان شرقی) است. از شمال به رود ارس از جنوب به بخش شبستر و میشوداع و کوه علمدار و از مشرق به بخش ورزقان و از مغرب ایواوغلی، و ولدیان محدود است.

آن شهر در ۷۲ کیلومتری شمال غربی تبریز و ۷۶ کیلومتری مرز ایران و شوروی واقع و ارتفاع آن ۱۴۳۰ متر و طول و عرض جغرافیائی آن ۳۵ درجه و ۴۶ دقیقه و ۳۵ ثانیه در ۳۸ درجه و ۲۶ دقیقه و ۲۲ ثانیه است^۳.

نخجوان - یا نخچوان در شمال رود ارس معمولاً از جمله شهرهای آذربایجان بشمار می آید و همان، نشوی، قدیم در نزد جغرافی نویسان اسلامی است.

این شهر در دوره مغولان اهمیت بسیار پیدا کرد. یاقوت مینوید: «نشوی» شهری است از آذربایجان و بعضی آنرا از اران دانسته اند و بارمنستان پیوسته و بین عامه به نخجوان و یا «نقجوان» معروف است.

بلانری مینوید: که نشوی مرکز ولایت «بفرجان» (وسفورگان) بود که آنرا حبیب بن مسلمه فهری در روزگار اسلام فتح کرد^۴. در جای دیگر یاقوت

۱- معجم البلدان ج ۴ ص ۵۰۳

۲- نزهة القلوب ص ۱۰۰

۳- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۴۹۳

۴- معجم البلدان ج ۴ ص ۷۸۴

مینویسد که نسبت به نخجوان برخلاف اصل «نشوی» است و آن در اقصای آذربایجان واقع شده است^۱.

حمدالله مستوفی مینویسد: نخجوان شهری خوش است و آنرا «نقش جهان» خوانند. اکثر عمارت آن از آجر است. حاصلش غله و پنبه و انگور و اندکی میوه باشد مردمش سفیدچهره و شافعی مذهبند. ولایت بسیار دارد و چند قلعه محکم از توابع آن مانند «النجق» و «سوماری» و «تغمر» و «فغان»^۲

لسترنج مینویسد: «حوالی آن در سمت مشرق قلعه النجق و در شمال آن کوه پر از برف «ماست کوه» قرار دارد، و نیز در نخجوان گنبدی است از بناهای ضیاءالملک وزیر معروف سلجوقیان. شرف الدین علی یزدی صاحب ظفر نامه تیموری پل معروف ضیاءالملک را وصف کرده، این پل نزدیک قلعه کرکر سر راه مرند پانزده میلی نخجوان بر روی رود ارس ساخته شده بود»^۳. نخجوان امروز از متصرفات شوروی است.

موغان - یا موقان یا مغان- نام دشت باتلاقی بزرگی است که از دامنه کوه سبلان تا کناره خاوری دریای خزر کشیده شده و در جنوب مصب رود ارس و شمال کوههای طالش قرار دارد. این ایالت در دوره اسلامی گاهی جزء آذربایجان شمرده میشد ولی غالباً ناحیه‌ای جداگانه و مستقل را تشکیل میداد^۴.

یاقوت این ناحیه را جزء آذربایجان شمرده و می‌نویسد در آن دیه‌ها و چراگاههای بسیار است اکنون ترکمانان آن اراضی را برای چرا اشغال کرده و اکثر اهل آن ناحیه را تشکیل می‌دهند^۵. کرسی موغان در قرن چهارم شهری بود بهمان

۱- معجم البلدان ج ۴ ص ۷۶۷

۲- نزهة القلوب ص ۱۰۲

۳- لسترنج: جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی ص ۱۷۹

۴- لسترنج ص ۱۸۸

۵- معجم البلدان ج ۴ ص ۶۸۶

نام که اکنون تعیین محل آن دشوار است .

مقدسی گوید موغان شهری است بر ساحل دورودخانه و در اطراف آن باغهای زیباست ^۱ .

از گفته او استنباط می شود که محتمل است آن شهر همان «باجروان» باشد که حمدالله مستوفی آنرا کرسی آن ناحیه شمرده است .

حمدالله مستوفی مینویسد : « از گریوه سنگ برسنگ که محاذی تومان مشکین است تا کنار آب ارس از ولایت موغان است و در این مساحت چند آنکه کوه سبلان ناپیدا باشد گیاه درمنه (علف جاروب) در پائیز زهر دار بود ، خوردنش چهارپایانرا هلاک کند و در بهار زهرش کمتر بود و دابه (چهار پای) گرسنه را مضرت تر از آنکه علفی دیگر خورده باشند، و چون کوه سبلان پیدا شود این مضرت در آن درمنه نماند .

باجروان - حمدالله مستوفی مینویسد : « باجروان در اول شهرستان موغان باشد و اکنون خرابست و بقدر دیهی معمور » هوای باجروان بگرمی مایل است و آبش از جبالیه که در حدود آنست بر میخیزد حاصلش غیر از غله چیز دیگر نمی باشد ^۲ . وی موضع باجروان را در چهار فرسنگی شمال برزند که هنوز نام آن در نقشه دیده میشود معین کرده است . در جنوب باجروان برزند واقع است که ابن حوقل آنرا شهری بزرگ شمرده و مقدسی بازار آنرا به وفور کالا توصیف کرده است ^۳ .

برزند - حمدالله مستوفی مینویسد : برزند شهری وسط بوده است بعد از خرابیش افشین غلام معتصم خلیفه عباسی آبادان کرد و نشست خود ساخت . اکنون باز خرابست و بقدر دیهی معمور مانده ، هوایش بگرمی مایل است و آبش از عیون،

۱- احسن التقاسیم ص ۳۷۸

۲- نزهة القلوب ص ۱۰۳

۳- لسترنج ص ۱۸۹

زمینی مرتفع دارد حاصلش غله باشد. ۱.

یاقوت مینویسد: «برزند از نواحی تفلیس و از ولایات گرجستان است. نخستین کسی که آنرا آبادان کرد و اردوگاه ساخت افشین بود» اصطخری مینویسد: که بین برزند و اردبیل پانزده فرسنگ است. ابوسعید برزند را از نواحی آذربایجان دانسته ولی چنانکه یاد کردیم از ولایات تفلیس است و گمان میکنم جایی را که افشین آباد کرده «برزنج» یا جای دیگر بهمین نام باشد» ۲.

یاقوت درباره برزنج چنین می نویسد:

برزنج - شهری است از نواحی اران بین آن و برزعه در راه باب الابواب هجده فرسنگ است و در برزنج بر روی رود کر معبری است که از آن گذشته به شماخی شهر شروان میروند ۳.

در دشت مغان حمدالله مستوفی سه شهر. ییلسوار و محمودآباد، و همشهره را نام میبرد و مینویسد: ییلسوار را امیری پیلهسوار نام، یعنی سوار بزرگ از امرای آل بویه ساخت و اکنون بقدر دیهی مانده است و آبش از رود باجروان است و حاصلش غله. امروز ییلسوار را «ییلهسوار» گویند و آن دهستانی است از بخش گرمی شهرستان اردبیل ۴. این شهر در هشت فرسنگی باجروان و برکنار نهری بود که از باجروان می آمد ۵

محمودآباد - حمدالله مستوفی مینویسد که: محمودآباد در صحرای گاوباری برکنار دریاست و آنرا غازان خان مغول (که سلطان محمود نام داشت)

۱- نزهة القلوب ص ۱۰۴

۲- معجم البلدان ج ۱ ص ۵۶۲

۳- نزهة القلوب ص ۱۰۴

۴- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۱۰۴

۵- نزهة القلوب ص ۱۰۴

ساخت^۱ « این محمود آباد امروز دهی است از بخش نمین از شهرستان اردبیل و در دوازده کیلومتری راه شوسه آستارا - اردبیل قرار دارد^۲ .

همشهره ۵ - حمدالله مستوفی مینویسد : همشهره بساحل دریای گیلان است و تا دریادوفرسنگ^۳، اصله دارد و در اول آنرا^۴ «ابرشهره» میخواندند و جای نشست فرهاد بن گودرز بوده که اورا بخت نصر شمارند^۵ .

در شمال باجروان در زمان قدیم قریه بلخاب واقع بود که دهکده ای پر جمعیت داشت با کاروانسراهایی برای ورود کاروانان ، و آنطرف این منزلگاه در شاهراه شمالی و در ساحل جنوبی ارس شهر ورثان در معبری که از آنجا به ایالت اران میرفتند واقع بود.

ورثان - در قرن چهارم بقول ابن حوقل و مقدسی شهری پر جمعیت بود و بارویی و بازارهای پرمتاع داشت ولی بدون دروازه بود ، و در دوفرسنگی آن رودخانه ای روان بود و مسجد جامعی در حومه آن واقع بود^۴ . یاقوت مینویسد که : ورثان آخر حدود آذربایجان است و بین آن و رود ارس دوفرسنگ و بین آن و بیلقان هفت فرسنگ است . این ولایت را مروان بن محمد بن مروان بن الحکم آبادان کرد و ملک او بود، پس از آن این املاک به ام جعفر زبیده دخت جعفر بن منصور رسید و نمایندگان او باروی آن شهر را بساختند^۵ .

ارمیه - که آنرا ارومیه و اورمیه نیز خوانده اند نام این شهر بر دریاچه بزرگی که در مشرق آنست نیز اطلاق شده . در بعضی از نوشته های مورخان قدیم اسلامی آمده که آن شهر زادگاه زردشت بوده است . بقول ابن حوقل ارمیه در

۱- نزهة القلوب ص ۱۰۴

۲- فرهنگ جغرافیائی ص ۴۸۷

۳- نزهة القلوب ص ۱۰۴

۴- لسترنج ص ۱۸۹

۵- معجم البلدان ج ۴ ص ۹۱۹

قرن چهارم شهری خرم و آباد و باندازه مراغه بوده و رزستانهای بسیار و تجارت پررونقی داشته است و مسجد جامعی در بازار بزازان آن بوده و قلعه و باروی محکمی داشته و رودخانه‌ای در آن روان بوده که به دریاچه مزبور می‌ریخته است^۱. یاقوت درباره آن مینویسد: «ارمیه شهری بزرگ و قدیم است به آذربایجان، بین آن و دریاچه قریب سه میل یا چهارمیل است و پندارند که آن شهر زردشت بوده است، من آن شهر را در سال ۶۱۷ دیدم، شهری زیبا و پر نعمت و دارای باغستانهای بسیار و آب فراوان و هوایی سالم است. بین آن و تبریز سه روز راه است و نسبت به ارمیه را ارموی دار می‌گویند»^۲.

حمدالله مستوفی مینویسد: «ارمیه شهری بزرگ است. دورش ده هزار گام باشد برکنار بحیره چیچست افتاده، هوایش گرم است بعفونت مایل و آبش از عیون آن جبال برمیخیزد و به بحیره چیچست ریزد. باغستان فراوان دارد. مردمش اکثر سنی‌اند و صدویست پاره ده از توابع آنست و ضیاعش مرتفع تمام بود»^۳. نام این شهر ظاهر آسریانی است. سریانیان آنرا ارمیا Ormiâ و ارمی‌ها ارم Ormê و عرب ارمیه، و ایرانیان ارومی، ترکان ارومیه، یارومیه (منسوب به روم شرقی) نوشته‌اند. در تداول آذربایجانیان ارومی Ormi گفته میشود. در منابع سریانی اسم مکانی بنام «ارمیت» در کنار دریاچه رضائیه آمده است. ارمیه از لحاظ يك مرکز مسیحی نسطوری بسیار قابل اهمیت و مطالعه است و بالغ بر ۳۷ ده مسیحی در ارومیه وجود دارد که در ۵۹ قریه دیگر با مسلمانان مخلوط هستند. مسیحیان آرامی نژاد ارمیه خود را «آشوری» میخوانند.

تا سال ۱۸۳۵، شهر ارومیه بزرگترین مرکز مذهب نسطوری بود. در این

۱- لسترنج ص ۱۷۸

۲- معجم البلدان ج ۱ ص ۲۱۹

۳- نزهة القلوب ص ۹۸

سال مبشران پرستان آمریکائی به این شهر آمده و بدعت مسیحان نسطوری آن شهر به مذهب پروتستان پرداختند. پس از مبشران آمریکائی راهبان لازاری که نظامی شبیه به مسیحیان یسوعی (ژزویت) داشتند و مقررشان در پاریس بود، برای تبشیر به این شهر روی آوردند آشوریان نسطوری را به مذهب کاتولیک خواندند.

در سال ۱۸۵۹ آمریکائیان دارای تشکیلات مجهزی بنام جمعیت انجیلی در آن شهر بودند. در پایان قرن نوزدهم میلادی رئیس اسقفان کنتربری Canterbury مبلغانی از انگلستان به اورمیه فرستاد.

در سال ۱۹۰۰ میلادی گروهی از مبشرین مسیحی از طرف تشکیلات مذهب ارتودکس در روسیه به اورمیه آمد و گروه بسیاری از نسطوریان این شهر به کلیسای ارتودکس پیوستند ولی بموجب پیمانی که بین ایران و شوروی در ۲۸ فوریه ۱۹۲۱ منعقد گردید باین روابط و تبلیغات مذهبی خاتمه داده شد^۱.

نام اورمیه بمناسبت خدماتی که رضا شاه کبیر در استقرار امنیت در آن شهر کرد از اوایل سلطنت آن شاهنشاه تبدیل به «رضائیه» گردید. این شهرستان امروز از شمال به شهرستان خوی، و از جنوب به مهاباد، و از مشرق بدریاچه رضائیه و از مغرب به کشور ترکیه و عراق محدود است. این شهر در ۹۲۱ کیلومتری شمال غربی تهران و ۲۹۳ کیلومتری جنوب غربی تبریز قرار دارد. طول و عرض جغرافیائی آن ۴۵ درجه و ۴ دقیقه در ۳۷ درجه و ۳۲ دقیقه و ۴۰ ثانیه است. و ۱۳۴۲ متر از سطح دریا ارتفاع دارد و مرکز آذربایجان غربی است^۲.

بسوی (پسوا) - یاقوت مینویسد که بسوا شهر کوچکی است در آذربایجان بین اشنو و مرغه نزدیک خان خاصبک، من آنرا دیده‌ام و بیشتر مردم آن راهزندان^۳.

۱- دائرة المعارف اسلامی ماده اورمیه

۲- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۲۳۷-۲۴۰

۳- معجم البلدان ج ۱ ص ۶۲۶

حمدالله مستوفی مینویسد که: «بسوی شهری کوچک است و آبش از کوههای آن برمیخیزد و در بحیره چیچست میریزد حاصلش غله وانگور و اندک میوه باشد»^۱
اشنو، اشنه، اشنویه - در شمال غربی پسوا شهر، اشنه، واقع بود که در زمان ابن حوقل کردها در آنجا مسکن داشتند، و در قرن چهارم از آن شهر واز آبادیهای اطراف آن چارپایان و مواشی به موصل و بلاد بین النهرین صادر میگرددید خاك آن به حاصلخیزی و مراتع آن به خرمی شهرت داشت^۲.

یاقوت مینویسد: که «اشنه شهری است با استحکام از آذربایجان که من آنرا دیده‌ام بین آن و اورمیه دو روز و بین آن و اربل پنج روز راه است. و در آنجا خیاری می‌رود که از دیگر جاها بهتر است آن شهر اکنون روی بخرابی نهاده و در سال ۶۱۷ از طریق تبریز به آن شهر آمدم»^۳. حمدالله مستوفی مینویسد:

«اشنویه شهری وسطست در میان کوه افتاده بر یک مرحله ارمیه در غرب مایل به قبله هوایش خوشتر از ارمیه بود و آبش از اودیه‌ئی که از آن جبال برمیخیزد حاصلش غله و دیگر حبوبات وانگور بود و مردمش بیشتر سنی‌اند. و صدوبیست پاره دیه از توابع اوست»^۴.

امروز اشنویه نام یکی از بخشهای شهرستان رضائیه است و از شمال به دهستان باراندوزچای، و از جنوب و مشرق به بخش سلدوز، و از مغرب به خاك عراق محدود است. این قصبه در یکصد و ده کیلومتری جنوب رضائیه واقع شده است^۵
ماکویه - ماکو - حمدالله مستوفی مینویسد: «ماکویه قلعه‌ای است بر شکاف

۱- نزهة القلوب ص ۱۰۰

۲- لسترنج ص ۱۷۷

۳- معجم البلدان ج ۱ ص ۲۸۵

۴- نزهة القلوب ص ۹۸

۵- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۲۴

سنگی، دیهی در پای آن قلعه، چنانکه آن کوه تا نیمروز سایه بان آن دیه شده است، و مرجانیثا که بزرگ کشیشان است آنجا ساکن می باشد^۱.

این شهر در گوشه شمال غربی آذربایجان غربی واقع شده و موقعیت آن بجهت آنکه در دامنه کوه آرات كوچك، و از طرفی در سرحد سه کشور شوروی، ترکیه و ایران واقع شده خیلی مهم است: چای پاره، قراقویونلو، چالدران، زنگه سگمن آباد. از محال این شهر است^۲. شهرستان ماکو، از شمال به رودخانه فرسو و کشور ترکیه و از جنوب به شهرستان خوی، و از مشرق به رودخانه ارس و کشور جماهیر شوروی و از مغرب به کشور ترکیه محدود است.

شهر ماکو در ۹۰۹ کیلومتری شمال باختری تهران و ۲۷۵ کیلومتری شمال غربی رضایه واقع شده، طول و عرض جغرافیائی آن ۴۴ درجه و ۳۰ ثانیه در ۳۹ درجه و ۱۸ دقیقه است و از سطح دریا ۱۲۹۴ متر ارتفاع دارد^۳.

رودهای قره سوی سفلی، و رود نبات، و رود ساری چای از کوههای ماکو سر چشمه گرفته و در تنگه ماکو بیکدیگر می پیوندند و تشکیل رودخانه زنگه مار (ماکوچای) را داده و سپس به رود ارس می ریزند.

شهر ماکو در تنگه رودخانه زنگه مار واقع شده و در سمت مشرق رودخانه به خط مستقیم بشکل دیواری پایین آمده، در طرف مغرب ارتفاع کوه تا دو یست متر از سطح رودخانه می رسد. در اینجا قسمی از کوه مانند چتری در بالای شهر قرار گرفته و شهر بطور نیم دایره در زیر آن واقع شده است^۴.

در این ناحیه در زمان صفویه قلعه ای بوده که «قاپان» نام داشت که بمعنی

۱- نزهة القلوب ص ۱۰۲

۲- بهمن کریمی، جغرافیای مفصل تاریخی غرب ایران ص ۶۴

۳- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۴۸۲

۴- کتاب اسامی دهات کشور ج ۱ ص ۴۷۹-۴۸۱

کرکس بزرگ و یغماگر است.^۱ این قلعه که مأمن دزدان و راهزنان شده بود در سال ۱۰۵۲ پس از دستگیری راهزنان بامر شاه عباس دوم ویران گشت و بهمین مناسبت تاریخ خرابی آن قلعه را در شعری که بر دل کوه برسنگ نوشته شده یاد کرده اند. و آن اشعار اینست :

این قلعه که قلعه قبان بود	ضرب المثل همه جهان بود
عباس شه آنکه دولت و فر	هر روز ز روز درفرزان بود
فرمود خرابی مکان را	چون خانه مکر مفسدان بود
باغات و قلاع و کوه سازند	در عرض دو ماه بی نشان بود
از ضربت تیشه دارگردون	سنگش بهمه طرف روان بود
هر کار که کرد از ره صدق	چون نقش بسنگ در جهان بود
از پیر خرد سؤال کردم	تاریخ «غنب» برای آن بود ^۲

مهاباد - نام قدیم این شهر ساوجبلاغ بوده که بمعنی چشمه سرد است و آنرا ساوجبلاغ مکرری نیز میگفتند.

مهاباد از شهر ستانهای آذربایجان غربی است و از شمال به دریاچه رضائیه، از شمال غربی به بخش سلدوز و اشنو، و از مغرب به کوههای قندیل و از جنوب به کوههای بین بانه و شیلر و از مشرق به حوضه رودهای تاتائو و جغتو و از شمال شرقی به رود تاتائو محدود است. زاب صغیر که در این ناحیه کالو Kâlû یا کيالو خوانده میشود، زیر سردشت بجانب مغرب منحرف میگردد و بطرف دجله روان میشود. در این شهر دودسته از کردان مکرری، و دبکری Debokri زندگی میکنند.

طول و عرض جغرافیایی آن ۴۵ درجه و ۴۳ دقیقه و ۳۰ ثانیه در ۳۶ درجه و ۴۶ دقیقه و ۳۰ ثانیه است و از سطح دریا ۱۳۲۰ متر ارتفاع دارد.

۱- شمس الدین سامی: قاموس ترکی

۲- مواد التواریخ ص ۶۵۸

در زمانهای قدیم این ناحیه تحت تسلط قوم اورارتو بود. در ۱۸۹۰ م در داش تپه بر مسیر سفلی رود تائو سنگنبشته‌ای به خط میخی اورارتویی پیدا شد که آنرا مربوط به عصر منوا Menuâ پادشاه اورارتو دانسته‌اند.

راولینسون آثاری از دوره تسلط اورارتو بر ساحل چپ رود ساوجبلاغ یافته است. اثر تاریخی دیگر قبری سنگی از عصر هخامنشی در اندر قاش پیدا شده که هر تسفلد آنرا بدوره مادها نسبت داده است. هر اکتیوس امپراطور روم در سال ۶۲۴ در تعقیب خسرو پرویز از این ناحیه گذشت. درغار کرفتونیز کتیبه‌ای بخط و زبان یونانی بدست آمده است.

در پائیز سال ۱۲۹۷ هجری قمری شیخ عبیدالله شمدینان بتحریر دولت عثمانی به این ناحیه حمله آورد و سرزمین مکرری را میدان تاخت و تاز قرارداد. از طرف ناصرالدین شاه حمزه میرزا حشمت‌الدوله بدفع او مأمور شد و چون وی در این حین بمرگ طبیعی مرد، حاج میرزا حسینخان سپهسالار و حسنعلی خان امیر نظام گروسی بدفع او مأمور شده و او را شکست دادند. عبیدالله پناهنده به دولت عثمانی شد و این فتنه خاموش گشت. در ۱۹۰۵ میلادی عثمانیها اختلافات سرحدی را بهانه کرده لاهیجان را اشغال نمودند. در جنگ اول جهانی این ناحیه میدان جنگ روس و عثمانی شد و متعاقب آن دستخوش ناامنی و طغیان اسمعیل آفاسمیتقو گردید تا اینکه در اوایل سلطنت رضاشاه پهلوی به همه این ناامنی‌ها خاتمه داده شد^۱.

۱- دائرة المعارف فارسی ج ۱ ص ۱۲۵۳؛ فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۵۱۱-۵۱۲

فصل دوم

جغرافیای آذربایجان

الف- زمین شناسی

در آذربایجان ونواحی مجاور ترکیه و شوروی سلسله جبال پونتیک Pontic و تaurus در ترکیه، و کوههای زاگرس و البرز در ایران، و سلسله جبال قفقاز در شوروی مجتمعاً ساختمانهای پیچیده و دره‌می بوجود آورده‌اند که بیشتر آنها نتیجه شکستگی‌ها و بریدگی‌های سطح زمین بوده که آثار آن در گودالهای گرابنی Graben^۱ و کوههای هورستی Horst^۲ بخوبی هویدا می‌باشد.

جهت بریدگیها و شکستگی‌ها عموماً موازی جهت کوههای زاگرس یعنی از جانب شمال غربی بسوی جنوب شرقی می‌باشد و تنها در قسمت شمال شرقی یعنی دشت مغان است که خط بریدگی در امتداد شرق به غرب قرار دارد. بعلاوه این ناحیه در دورانیهای اخیر معرفه الارض در معرض آتشفشانی‌های شدید قرار داشته

۱ - قسمتهای گود و فرورفته در میان دوشکاف از زمین

۲ - قسمتهای برجسته و بلند در میان دوشکاف از زمین

که در نتیجه آن قله آرات^۱ (بارتفاع ۵۱۵۶ از سطح دریا) و سبلان (بارتفاع ۴۸۱۱ متر) و سهند (بارتفاع ۳۷۱۰ متر) بوجود آمده که بیشتر قسمت‌های کوهستانی آنها از گدازه‌های آتشفشانی پوشیده شده است.

در این ناحیه رسوبات دوران سوم بشدت چین خوردگی پیدا کرده و حدود شمال غربی گودالهای مربوط به دوره الیگومیوسن Oligo - Miocene به اردبیل می‌رسد.

در منطقه دریاچه رضائیه رسوبات این دوره شبیه رسوبات قسمت جنوب ایران بوده و از مواد تبخیری قرمز رنگ تشکیل شده است. در نواحی شمال غربی رضائیه و مشرق تبریز و جنوب میانه گنبد‌های نمکی بوجود آمده، و بین میانه و تبریز در اطراف کوه سهند به عمق بیش از یک هزار متر سنگهای رستی و لینییت Lignite و سنگهای آهکی وجود دارد. در این منطقه که دستخوش دگرگونی (متامورفیک) Métamorphique های فراوان واقع شده، سنگهای آتشفشانی بسیار نیز دیده میشود، و فرسایش شدید طبقات دگرگون شده را که معرف کلیه دورانهاست ظاهر ساخته است.^۲

ب- جغرافیای طبیعی

آذربایجان از نظر طبیعی قسمتی از فلات بزرگ ارمنستان بشمار می‌آید که بشکل مثلثی منطقه واقع در میان بین‌النهرین و دریای خزر و دریای سیاه را فرا گرفته است.

این فلات که دسترسی بدان فوق‌العاده مشکل و خود فاقد مرکزیت جغرافیایی

۱- این کوه را که مشتمل به يك کوه بزرگتر و يك کوه کوچکتر است جغرافی‌نویسان عرب به «الحارث» و «الحویرث» (حارث و حویرث) تعریب کرده و از آن دو نام: آرات بزرگ و آرات کوچک را اراده کرده‌اند راجع به کیفیت تعریب این اسم رگ: یادداشتهای قزوینی

ج ۴ ص ۱۳۴

۲- ایرانشهر ج ۱ ص ۲۷ و ۲۸

رضایه

استان آباد

سراسرکند

میاندوآب

مهاباد

بانه

سلیمانیه

رواندوز

شکلاوه

سوی سنجوق

چیم چال

سوی سنجوق

روم آباد

سیدالشا

سیلوان

فوق اربیل

فوق اربیل

فوق اربیل

فوق اربیل

فوق اربیل

فوق اربیل

فوق اربیل

فوق اربیل

فوق اربیل

فوق اربیل

فوق اربیل

فوق اربیل

فوق اربیل

فوق اربیل

۳

۴

۶

۳۱

۳۲

B

A

بوده است؛ در طول تاریخ منطقه مرزی مهمی را بوجود آورده و هم‌اکنون نیز بین ترکیه و شوروی و ایران قسمت شده است. با وجود اینکه مرز شمال غربی ایران در طی تاریخ گذشته بگرات تغییر محل داده، سرحدات فعلی آذربایجان تاحدی طبیعی بوده و مرزهای انسانی مشخص را نیز بوجود می‌آورد. باین ترتیب که مرز غربی آذربایجان با خط الرأس عمده ما بین حوضه دریاچه اورمیه از طرفی، و حوضه رود دجله از طرف دیگر مطابقت داشته و مرز شمالی آن از دره عمیق رود ارس میگذرد. از نظر طبیعی آذربایجان از بقایای کوههای فرسوده‌ای بوجود آمده که بر اثر بالا آمدن قشر جامد زمین بر ارتفاع آنها افزوده شده است.

رودهای آذربایجان

در این منطقه سه حوضه رودهای روان وجود دارد:

۱- حوضه دریاچه اورمیه (رضائیه)

۲- حوضه رود ارس

۳- حوضه سفیدرود (قرل اوزن)

از نظر يك تقسیم‌بندی بزرگتری منطقه آذربایجان را مربوط به سه حوضه دریای خزر، دریاچه اورمیه، و رود دجله دانسته‌اند. چنانکه سفیدرود (قرل اوزن) و رود ارس و متفرعات آن (رود اردبیل، قره‌سو، رودهای قره‌داغ و خوی، رود ماکویا زنگه‌مار) بدریای خزر میریزد.

رودماکو یا زنگه‌مار از بایزید ترکیه سرچشمه گرفته پس از مشروب نمودن اراضی ماکو در شمال غربی نخجوان وارد ارس میشود.

رود آق‌چای که از دو شعبه قطورچای که از خوی میگذرد، و رود مرند تشکیل شده و شعبه اصلی آن از جنوب چالدران میگذرد و درماری کند به دو شعبه دیگر پیوسته و در مغرب جلفا به ارس میریزد.

رود گوگ گنبد از قرا داغ سرچشمه گرفته بارس میریزد .

رود اندر آب که دارای دوشعبه اهر و اردبیل است اولی از کوههای قرا داغ و دومی از سبلان سرچشمه گرفته وارد ارس میشود .

رود آستارا از میان ناحیه آستارا گذشته و آن را بدو قسمت شمالی و جنوبی تقسیم میکند و بدریای خزر میریزد .

رود قرانقو که از آبهای میانه و هشترود و سهند و بزقوش تشکیل میشود به سفیدرود میریزد و آن سرانجام وارد دریای خزر میگردد .

اما رودهایی که بدریاچه رضائیه میریزند از اینقرارند :

آجی چای یا تلخه رود که از کوههای سبلان سرچشمه میگردد و از شهر تبریز میگذرد و در نزدیک قصبه گوگان به دریاچه رضائیه میریزد .

رود دهخوارقان که از سهند سرچشمه گرفته و از جنوب دهخوارقان عبور می نماید وارد دریاچه مزبور میشود .

صافی رود یا صوفی چای که از کوه سهند سرچشمه گرفته پس از مشروب کردن مراغه به آن دریاچه میریزد .

مردی رود از کوههای سهند سرچشمه گرفته پس از مشروب کردن زمینهای مراغه به آن دریاچه میریزد .

جغتو یا زرینه رود از کوههای چهل چشمه کردستان سرچشمه گرفته و بجنوب دریاچه رضائیه میریزد . طول این رود در حدود ۲۴۰ کیلومتر است .

رود تاتائو - از کوههای سقز و بانه سرچشمه گرفته پس از عبور از مهاباد بدریاچه رضائیه میریزد . ناحیه هایین زرینه رود تاتائو را میان دو آب گویند .

قادر رود (قادر چای) از کوه سرحدی گروه داغ سرچشمه گرفته وارد دریاچه رضائیه میشود .

باراندوزچای - از کوه سرحدی جمال الدین سرچشمه گرفته پس از مشروب

کردن اراضی رضائیه و گذشتن از دهستان باراندوز وارد آن دریاچه میشود.

اورمیه رود - از کوههای کون کبوتر سر چشمه گرفته پس از عبور کوههای بردسیر بنام شهر چای ازدشت رضائیه عبور کرده و در جنوب دماغه حصار بدریاچه رضائیه میریزد. آب مصرفی شهر رضائیه از آن رود است.

نازورود - از کوههای کردستان سر چشمه گرفته و در شمال رباط قسمتی از خط مرزی را تشکیل میدهد و سپس وارد دریاچه رضائیه میشود.

زولورود - از کوههای کردستان در ترکیه سر چشمه گرفته و از قلعه حاجی وارد ایران شده پس از گذشتن از جنوب دیلمقان بدریاچه رضائیه میریزد.

زاب صغیر - که از ریزابه‌های چپ دجله است از بهم پیوستن رودهای کوچکی که در ارتفاعات بین کوههای لاهیجان (جنوب دریاچه رضائیه) و ناحیه اورامان آذربایجان سر چشمه میگیرند تشکیل می‌یابد و بجانب جنوب روان شده درسی کیلومتری جنوب شرف در خاک عراق به دجله میریزد^۱.

کوههای آذربایجان

در فلات آذربایجان در دوره‌های اخیر زمین‌شناسی آتشفشانی‌های فراوان بروز کرده بطوریکه قله عمدتاً این منطقه مانند آزارات (ارتفاع ۳۹۱۳ متر) و سبلان (ارتفاع ۴۸۰ متر)، و سهند (ارتفاعات ۳۶۵۷ متر)، تماماً مخروط‌های آتشفشانی مربوط بدوره پلیستوسن Pliostocene هستند. این سه قله از این نظر اهمیت دارند که ارتفاعات میان آنها حوضه‌های سه‌گانه آبهای آذربایجان را از یکدیگر جدا کرده است. باین ترتیب که کوههای بین آزارات و سبلان حوضه اورمیه را از حوضه ارس، و کوههای بین سهند و سبلان حوضه سفیدرود را از حوضه‌های فوق جدا می‌سازد.

۱- کتاب اسامی دهات کشوری ص ۳۳۴-۳۳۶، دائرة المعارف اسلامی چاپ جدید (طبع فرانسه) ماده آذربایجان ج ۱ رساله ۴ از مینورسکی

جبال آذربایجان را میتوان به پنج رشته بشرح زیر تقسیم کرد :

- ۱ - رشته های متفرق شمالی قراداغ که از آرارات بزرگ شروع شده و به کوههای طالش می پیوندد و دوقله آرارات که ۵۱۵۶ متر و آرارات کوچک که ۳۹۱۶ واولی را بحر بی الحارث و دومی را الحویرث گویند از این رشته بشمار میروند .
قلل مرتفع قره داغ از مشرق به مغرب عبارت است از نشان کوه بارتفاع ۳۳۷۰ متر و قله خانه داغ بارتفاع ۱۶۴۶ متر در شمال ماکو .
  - ۲ - کوههای بین دره ارس و دیاله این کوهها بین آرارات و گردنه کله شین واقع شده و دامنه فلات ارمنستان است و آبهای طرف مغرب آن بدریاچه وان و طرف مشرق آن بدریاچه رضائیه میریزد و کوههای این رشته از شمال بجنوب عبارتند از : کوههای ماکو و خوی ، آلا داغ و قطور ، شملیک داغ بارتفاع ۳۰۰۰ متر ، مور شهیدان ۳۶۱۴ متر نزدیک شهر چای در رضائیه ، بنیارداغ ، دلامیر ، قندیل داغ ، این جبال نموداری از پیشرفتگیهای فلات ارمنستان در خاک آذربایجان است .
  - ۳ - رشته قوشه داغ و سبلان که از شمال شرقی تبریز تا اردبیل امتداد دارد .
  - ۴ - کوههای مرکزی که از سهند آغاز میشود و در مشرق بنام بزقوش امتداد می یابد .
  - ۵ - رشته جنوبی ، موسوم به قافلانکوه قسمت مرتفع آن^۱ بنام تخت سلیمان خوانده میشود و در مغرب آن کوههای مرمر داغ است .
قسمت مرکزی آذربایجان مرکب از دشتهای (نواحی . تبریز ، مرند ، خوی ، سلماس) و فلاتهای مرتفع است پست ترین نقاط آن دریاچه رضائیه است که ارتفاع آن ۱۳۰۰ متر می باشد .
- دریاچه رضائیه** - این دریاچه در قدیم کبودان یعنی دریاچه کبود نام

داشته است. استرابن جغرافی‌دان قدیم یونانی نام آنرا زیپه‌اوتن Zpautan آورده، که سنت‌مارتن St.martin آنرا بصورت کپه اوتن Kapautan تصحیح کرده و بقول مارکوارت اصل آن درپارسی باستان کپه اوتن Kapauta بوده که بمعنی ، کبود است^۱ . بطلمیوس جغرافی‌دان معروف آنرا مارگیانه Margiané خوانده که میتوان آنرا بصورت مان تنه Mantané تصحیح کرد منسوب به، مان‌ها، قومی که درحوالی این دریاچه بوده است دانست.

نام چیچست در اوستا بقول مفسران دوره ساسانی از این دریاچه اراده شده و بار توله آنرا بمعنای سفید خالص دانسته است، و همین نام چیچست است که در زبان عربی تبدیل به ، شیز ، شده و اطلاق به شهر و آتشکده‌ای در آن ناحیه شده است .

اصطخری (ص ۱۸۱) این دریاچه را بنام، شراه، یعنی دریاچه خوارخ خوانده و ظاهراً این تسمیه بنا به شرحی که یاقوت در معجم البلدان تحت ماده «بحیره ارمیه» آورده بعلمت وجود راهزنان و دزدان دریایی در جزیره و میان آن دریاچه بوده که از قلعه خود بیرون آمده و سر راه بر کشتیهای بازرگانی می گرفتند^۲ . این دریاچه را غالباً بنام بلاد مجاور آن اورمیه. و شاهی، و طسوج خوانده‌اند. چنانکه یاقوت آنرا، بحیره اورمیه. و حمدالله مستوفی آنرا بحیره چیچست، و طروج، و طسوج، و دریای شور خوانده است .

این دریاچه را بمناسبت جزیره شاهی (شها، شاهو) که در وسط آنست دریاچه شاهی (شها) خوانده اند که تسمیه‌ای متأخر است. این جزیره مدفن هولاکو و اباقا و بعضی دیگر از ایلیخانان و شاهزادگان مغول بوده است .

ابوالفداء در کتاب تقویم البلدان نام این دریاچه را «بحیره تلا» نوشته و آن

۱ - MInorsy , hudud , al - alam , p. 192

منسوب به قلعه طلا (تلا) در آذربایجان است مینورسکی آنرا با ، گورچین قلعه، (گوگرچین؟) جایی در ۶۲ کیلومتری شرقی رضائیه بر کنار دریاچه اورمیه تطبیق کرده است. این قلعه بر صخره‌ای در مقابل سلماس مشرف بر دریاچه قرار دارد. مینورسکی طول این دریاچه را از شمال به جنوب نودمیل و عرض آنرا از شرق به غرب سی و پنج و مساحت آن را ۲۲۳۰ میل نوشته است^۱.

امروز درازای این دریاچه ۱۴۰ کیلومتر و منتهای عرض آن ۴۰ و مساحت متوسط آن ۵۰۰۰ کیلومتر است، ولی بعلت تغییر سطح آب در فصول مختلف مساحتش متغیر می‌باشد. فرازی آن ۱۳۰۰ متر و ژرفایش در قسمت‌های شمالی ۶ متر و در قسمت‌های جنوبی از ۱۲ تا ۱۵ متر است.

مواد خارجی محلول در آب دریاچه به ۱۸۸ گرم در لیتر میرسد. آب آن بقدری شورا است که هیچ نوع ماهی در آن قادر بزنگی نیست. آب دریاچه رضائیه بی‌نهایت شور و بطور متوسط ۲۳ درصد املاح در آن وجود دارد. املاح مخلوط در آن طبق آزمایشهایی که بعمل آمده به قرار زیر است:

طبق آزمایش مانلی Manlie

کلرور دو سدیم ۸۶٫۲۰۳

کلرور دو منیزیم ۶٫۸۱۶

سولفات دو منیزی ۱۵٫۹۱۵

سولفات دو کلسیم ۱۵۱٫۱

سولفات دو پتاسیم ۱۷۴٫۱

جمع

۹۹٫۸۲۶

طبق آزمایش آبیچ Abich

کلرور دو سدیم ۸۶٫۳۷ گرم درصد

کلرور دو منیزیم ۶٫۹۳ گرم درصد

سولفات دوسود ۰٫۳۴ «

سولفات دو منیزی ۰٫۰۸

کلرور دو کلسیم ۰٫۲۷

جمع

۱۰۰٫۰۰۰

۱- دائرة المعارف اسلامی چاپ قدیم ماده «بحیرة ارمیه» ترجمه عربی ج ۱ ص ۶۸۳

وزن مخصوص آب آن ۱٫۱۵۵ لیتر است از اینرو در طول فصل خشک هر متر مکعب آن محتوی ۱۵۵ کیلوگرم نمک است، در صورتیکه در هنگام پرآبی تا ۱۱۱٫۳ کیلوگرم نمک تقلیل پیدا میکنند.

آبریز دریاچه رضائیه بسته و ۵۰٫۰۰۰ کیلومتر مساحت دارد. آبهای جاری از سهند از مشرق و آبهای کردستان از جنوب، و آبهای کوههای قراداغ از شمال به دریاچه وارد میشوند. رودهای عمده‌ای که به این دریاچه میریزند - عبارتند از: آجی‌چای (تلخه‌رود) از مشرق، صوفی‌چای و موردی‌چای که از جبهه جنوب غربی کوههای سهند می‌آیند، رود جغتو و تانائووساوجبالاغ از جنوب غربی، برده سور و باراندوزچای از مغرب به این دریاچه میریزند.^۱

این دریاچه در دوره پلیستوسن Pleistocene

پهناتر از امروز بوده، و از سوی شمال به دیلمقان و از سمت مشرق به تبریز و مراغه، و از جنوب تا مرحت آباد از قراء مراغه امتداد داشته است. جلگه‌های حاصلخیز مراغه و مهاباد و تبریز همه در ادوار گذشته جزء این دریاچه بوده‌اند ولی بعد از دوره مزبور آب دریاچه عقب نشینی کرده و جلگه‌های مزبور خشک شده و بتدریج بصورت امروزی درآمده‌اند.^۲

جزیره کوهستانی شاه‌ی بطول ۹ و عرض ۳ کیلومتر در این دریاچه واقع و ارتفاع آن ۲۱۸۰ متر است. قلعه هولاکو خان در قلعه کوه مزبور که با اسم داغ‌دوین مشهور است قرار گرفته و مدفن پادشاهان مغول بوده است. ابن مسکویه در تاریخ خود مینویسد که: «شاه» و «یکدور» دو قلعه بود در تصرف سرکردگان یاغی آن نواحی که شراة خوانده میشدند.

در قرن هفتم هجری هولاکو بتجدید بنای قلعه شاه‌ها که حافظ ابرو آنرا قلعه تلای دریاچه ارمیه نامیده فرمان داد، و خزائن و غنائمی که از غارت بغداد و دیگر

۱- دائرة المعارف فارسی ج ۱ ص ۱۵۸۷

۲- ایرانشهر ج ۱ - ص ۶۹ - ۶۸

بلاد اسلامی بدست آورده بود در آنجا نهاد. بعدها این قلعه مدفن اوشد ، از این جهت در زبان فارسی به «گور قلعه» معروف گشت . زمانیکه حافظ ابرو جغرافیای تاریخی خود را می نوشت یعنی در زمان امیر تیمور این جزیره خالی از سکنه بود^۱ . این جزیره در تابستان بواسطه خشک شدن آب دریاچه از طرف بندر داناو با خشکی مربوط میشود چندین جزیره منفرد بنام قویون آده سی (جزیره گوسفند)، جزیره ایشک (خر) یا ایشک آده سی ، و جزیره اسپیر ، و جزیره آرزو، که غیر معمور و جز در هنگام قشلاق خالی از سکنه است در آن دریاچه نیز وجود دارد . سنگ بزرگی که از آب بر آمده نیز در این دریاچه هست که ، **کاظم داهی** ، یعنی سنگ کاظم خوانده میشود . کاظم راهزنی بوده که در روزگار پیشین به کشتن مردم و بردن مال ایشان میرفته و بر این سنگ پناه می جست تا سرانجام بدست خادم خود گشته شده است^۲ .

حیوانات جزیره شاهی عبارت از گاوها و اسبها و خران و وحشی و اهلی ، و از پرنده کبک و عقاب و کرکس می باشند .

جزیره ایشک آده سی ، دوبار از جزیره قویون آده سی بزرگتر است و آب شیرین و مرطع دارد در زمستان از رضائیه گله های گوسفند برای چرا به این جزیره می آورند^۳

دریاچه رضائیه از جهت حمل و نقل اهمیت خاصی دارد و سابقاً از این جهت اهمیت بین المللی نیز داشت .

در جنگ اول جهانی کشتی های حمل و نقل دریاچه رضائیه بنا به مصالح سیاسی و سوق الجیشی بدست قوای دولت عثمانی که قسمتی از آذربایجان را در اشغال داشتند منهدم و غرق شدند .

۱- لسترنج ص ۱۷۲

۲- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۲۴۰

۳- نادر میرزا : تاریخ تبریز ص ۱۹۸ - ۱۹۹

بعد از جنگ کشتی رانی در آن دریاچه از سر گرفته شد و اکنون نیز رفت و آمد سفاین تجاری و حمل و نقل تحت نظر وزارت راه در آن دریاچه ادامه دارد .

بندرهای مهم این دریاچه . بندر شرفخانه در شمال شرقی، برای استفاده مردم تبریز و مرند، و بندر گلخانه در مغرب نزدیک شهر رضائیه، و بندر حیدرآباد در جنوب برای استفاده شهرستانها مهاباد و شاهین دژ، و بندر دانالو در مشرق دریاچه برای استفاده شهرستانهای مراغه و میاندوآب، و بندر خان تختی در شمال غربی برای استفاده مردم نواحی خوی و شاهپور، و بند آق گنبد در جزیره شاهی در اطراف دریاچه رضائیه دائر است^۱ .

تقسیم آذربایجان بدو استان - پس از برقراری حکومت مشروطه در ایران طبق قانون مخصوصی که در سال ۱۳۲۵ قمری بنام قانون تشکیل ایالات و ولایات بتصویب مجلس شورای ملی رسید آذربایجان یکی از ایالات چهار گانه کشور : آذربایجان، خراسان، کرمان و بلوچستان، و فارس محسوب شد، که برای هر یک از آنها یک والی یا فرمانفرما از طرف پادشاه تعیین میگردد. این رسم تا سال ۱۳۱۶ شمسی برقرار بود .

طبق قانون تقسیمات کشور که در سال مزبور بتصویب مجلس رسید کشور ایران مرکب از ده استان گردید و آذربایجان شرقی و غربی به دو استان ۳ و ۴ تقسیم شد. در قانونی دیگری که در سال ۱۳۳۹ شمسی بتصویب مجلسین رسید و کشور ایران به چهارده استان تقسیم گردید، آذربایجان شرقی و غربی به همان صورت استان ۳ و ۴ باقی ماند، و تبریز مرکز آذربایجان شرقی و رضائیه مرکز آذربایجان غربی شد^۲ .

۱- فرهنگ جغرافیائی ایران ج ۴ ص ۲۴۰

۲- ایران شهر ج ۲ ص ۱۰۴۳ و ۱۰۴۸

جدول شهرستانها و بخشها و دهستانهای استان سوم (آذربایجان شرقی)

شهرستان	بخش	دهستان و مرکز آن
شهرستان مرکز	اسکو بستان آباد خداآفرین دهخوارقان شبستر	سر درود ، خسرو شاه سهندآباد (اشکه درق) ، اوجان ، مهرانرود باسمنج عباسی (قره چمن) منجوان (ونیق) ، کیوان (خمارلو) (آذرشهر) . ممقان ، گاوگان ، شیرامین صوفیان ، شرفخانه ، سیس ، تسوج ، خامنه
شهرستان سراب	آلان بر آغوش بخش مرکزی	مهربان پنگجه ، هریس ، ملا یعقوب ، رازلیق ، آغمیون ، ابراغان
شهرستان هشترود سراکند	سراکند	آتش بیك ، چاراویماق
شهرستان اردبیل	گرمی نمین بخش مرکزی اردبیل	خروسلو(صلوات) ، قلعه برزند ، اجارود (میلداشی) نمین ، انگوت (تازه کندانکوت) کورائیم ، کلخوران ، دیجویجین ، ایر (سوسی) ، هیر ، نیر.
شهرستان اهر (اسباران)	کلپیر ورزقان هریس هوراند	حسن آباد (حسن بیگلو) گرمادوز (ابش احمد) میشه پاره (مرز رود) دیزمار باختری ، دیزمار خاوری (اشتبین) اوزومدل ، مواضع خان (خواجه) بدوستان (سرای) خانرود دیکله (چناب) دودانگه ، یافت (گنچونه) چهار دانگه ، ورگهان

شهرستان	بخش	دهستان و مرکز آن
شهرستان مراغه	بناب قره آغاچ عجب شیر بخش مرکزی	بناجو قوری چای (پاره لار) دیز جرود آجرلو (کشاور) ، سراجو (گل تپه) چهاردولی (محمود جیق) گاو دول (ملک کندی)
شهرستان مرند	جلفا زنوز بخش مرکزی	علمدار (گرگر) زنوز ، هرزندات (هرزند جدید) رودقات (امند) یکانات (یکان کهریز بالا) یامچی
شهرستان میانه	ترك بخش مرکزی ترکمان	گرم (چشمه کش) کندوان، کله بوز (شیخدرآباد) بروانان (ورنکش) اوچ تپه (خاتون آباد) تیرجائی (ایشلیق)
شهرستان خلخال (هر و آباد)	سنجد شاهرود کاغذ کنان	کیوی پایین ، کنجگاه کلور ، خورش رستم (هشجین) آغ کند (هر و آباد) . خان اندبیل (اندبیل)
شهرستان خیاب (مشگین شهر)	بخش مرکزی	ارشق (رضی) مشکین خاوری (ارجق) مشگین باختری (قصابیه)
شهرستان خوی	حومه خوی قره ضیاءالدین	الند (دیزه) او اوغلی (رهال) سکمن آباد (زورآباد) فرورق (پره) قطور ، ولدیان چایپاره

دهستان و مرکز آن	نام بخش	شهرستان
<p>(اشنویه) دشت بیل (آغبلاغ)</p> <p>انزل (قره باغ)، نازلو، روضه چای (زینالو)، دول (دیزح دول)، برگشلو (امامزاده) باراندروزچای (باراندوز) نقده</p> <p>ترگور (موانا)، دشت، مرگور (هاشم آباد) برادوست (ایشکه سو)</p> <p>هشتیان . قصریک، کنار بروژ</p>	<p>اشنویه</p> <p>حومه رضائیه</p> <p>سلدوز</p> <p>سلوانا</p> <p>صومای</p>	شهرستان رضائیه
<p>ارسکنار، چای باسار (شوط) ساری سو باسار (قره تپه) کجهرات (نازک)</p> <p>آواجیق (کلیسا کندی)، قره قون (تازه کند) قلمه دره سی (دانا لوی بزرگ)</p> <p>به به جیک (محمد صلاح)، چالدران</p>	<p>پلدشت</p> <p>حومه ماکو</p> <p>سیه چشمه</p>	شهرستان ماکو
<p>آفتناچی لوکان، بهی (تکان تپه) ترجان (تورخان)</p> <p>آفتناچی (اطمیش)، ایل تیمور (اسکی بغداد) پیران (شین آوا) شهر ویران (لج)</p> <p>گورگه (کلولان خوارو) منگور (ترکش)</p> <p>لاهیجان (قلعه پسوه)</p>	<p>بوکان</p> <p>حونه مهاباد</p>	شهرستان مهاباد
<p>آلان (بیتوش) باسک (قلطه) بریاجی (بزیلا) کلاس (بنادیله بزرگ)</p> <p>گورگه سردشت (پرستان) مکاری (ملا شیخ) نعلین (قلعه تاسیان)</p>	<p>سردشت</p>	

شهرستان	بخش	دهستان و مرکز آن
شهرستان پاندوآر	تکاب	شاهین دژ ، گوی آغاج ، قره‌لر (داش‌کن) مرحمت آباد، احمدآباد
شهرستان قنده	اشنویه خانه	دشت بیل (آغبلاغ)
شهرستان شاهپور (سلماس)	جهریق	لکستان (صدقیان) ، گردیان ، کره‌سی (سیلاب) شینطال (شینطال بالا) شپیران (دیلزلی) (۱)

فصل سوم

باستانشناسی آذربایجان

از عصر دیرینه سنگی مردمی در آذربایجان میزیستند که بعضی از آثار ایشان در جنوب شرقی آذربایجان بدست آمده است.

در میان این ایالت گودال بزرگی است که دریاچه رضائیه را تشکیل داده بیشتر مهاجماتی که در طی قرن‌ها از شرق به غرب رفته‌اند از این ناحیه گذشته‌اند بطوریکه میتوان آن ناحیه را چهارراهی برای عبور ملل و مرکزی برای تجارت دانست. مرحوم اورل اشین در سال ۱۹۳۲ در ناحیه اشنویه در جنوب غربی دریاچه رضائیه چندین جای پیش از تاریخ یافت. وی در دینخینه (دینخواه) در هشت کیلو جنوب شرقی اشنویه سفال منقوشی متعلق به اواخر هزاره سوم و اوایل هزاره دوم پیش از میلاد بدست آورد و به قبرهای اواخر هزاره دوم برخورد. درگرد حسن علی سفال رنگین عهد کالکولیتیک Chalcolithique اواخر عصر حجر که استعمال مس هم معمول شد پیدا کرد که بعضی از آن آثار نظیر سفال طبقه پنج تپه گیان

نہاوند است بالاخره در حسنلو قبرهایی پیدا کرد که پراز سفال از نوع سفالهای گورستان شماره ب B درسیالك كاشان است .

حسنلو - حسنلو در ناحیه سلدوز در پنجاه کیلومتری جنوب غربی رضائیه واقع است.

اداره کل باستانشناسی ایران در سال ۱۹۴۷ بر روی تپه حسنلو کاوشهایی بعمل آورد . قبرهای گورستان مکشوفه باسنگ ساخته شده بود و روی آنها يك تخته سنگ بزرگ قرار داشت . مردگان را معمولاً بحال چمباتمه بخاك سپرده بودند . این ناحیه در اوائل هزاره اول پیش از میلاد مرکز حکومت کشور مقتدر «ماننا» بوده است .

صنعت حسنلوشباهت زیادی به صنایع فلزی و سفالین تمدن خوروین (در راه تهران به قزوین بین کیلومتر ۶۶ و ۶۷) دارد ، ولی زیورآلات حسنلو از نظایر شان در خوروین پر بهاتر و بزرگ تر اند ، خصوصاً گوشواره هایی که بشکل خوشه انگور اند . یکی از خصوصیات قبرهای حسنلو قبری است که برای نخستین بار در ایران نمونه ای از قربانی اسب را هنگام تدفین مرده نشان میدهد . این سنت قربانی کردن اسبها هنگام به خاک سپردن مردگان ، از سنت های ویژه سکایی است . از این جهت بعضی از دانشمندان تصور میکنند که سکاها در حدود قرن هشتم قبل از میلاد ، حتی در در قرن نهم ق.م از گذرگاه قفقاز گذشته وارد شمال غرب ایران شده باشند . وجود تزیینات مربوط به زین و برگ اسبها ارتباط مانناها را با سکاها تأیید میکند . از آثار معروف حسنلو جام زرینی است که در ویرانه کاخی در قلعه تپه ای پیدا شده است . این جام مربوط به تشریفات مذهبی بوده و چند موضوع مذهبی و اساطیری بر روی آن نقش شده است این جام متعلق به اوایل هزاره دوم تا اوایل هزاره اول پیش از میلاد است و ظاهراً متعلق به یکی از امرای ماننا بوده است . ظرف های فلزی نیز پیدا شده و جالبترین آنها عبارت از قوری های مفرغی نوكدار و يك مجسمه

شیر است که بدن آن از مفرغ و دم آن از آهن است. مجسمه‌های کوچک حیوانات و یک صفحه دایره شکل مزین به نقش یک اسب بالدار، و چند خنجر و گرز و نیزه دسته‌دار و بیکان و زنگوله، وزینت آلاتی از مفرغ، و جواهراتی از طلا، و مهره‌هایی به تقلید نقوش بین‌النهرین پیدا شده است. آثار حسنلو از یک سو به اشیاء مکشوف در گورستان آ A در سیالک کاشان، و طبقه اول تپه گیان نهاوند و گورستان ب B در سیالک، و از سوی دیگر به آثار مکشوف از نقاط مختلف آسیای صغیر در ایتشر Alishar شبیه است.

آقای رابرت دایسون R.H. Dyson که از سال ۱۹۵۶ از طرف دانشگاه پنسیلوانیا در حسنلو مشغول حفاری است، عقیده دارد که تپه مزبور یکی از دژهای مقدم کشور ماننا بوده است. نقش قرص بالدار که روی خورشید یار به‌النوع جام حسنلو سایه انداخته شبیه شعار خدایان مصری یا آشوری است، و شکل دوشیر بر روی جام شبیه ربنوع هیتیا و هوری‌ها است. منظور از دیوسه سری که بر ظروف طلایی حسنلو نقش شده و بالا تنه‌زی را از ناحیه شکم ظاهر می‌سازد و پهلوانی با آن دیو در جنگ است و زنی که بنظر می‌آید بر قوچی سوار است و حجاب از خود بر می‌گیرد، و عقابی که در حال پرواز انسانی را با خود میبرد و نقشهای دیگر از این قبیل معلوم نیست.^۱

گوی تپه - گوی تپه در دهستان برگشلو بخش حومه شهرستان رضائیه در شش کیلومتری جنوب شرقی آن شهر واقع است در اینجا آثاری از اقوام ماقبل تاریخ آن در بایجان یافت شده است.

کاوش علمی در این ناحیه از سال ۱۹۴۸ م بسر پرستی آقای بورتون برن Burton. Brown

۱ - رك گزارشهای باستانشناسی ج ۳ و ۴ : كاوش‌های علمی حسنلو ؛ لویی واندنبرگ ، باستانشناسی ایران ص ۱۱۴ ؛ آندره گدار . هنر ایران ص ۱۰۴ ؛ دکتور مشكور : ایران در عهد باستان ص ۳۶ ؛ گیرشمن : هنر ایران در ماد و هخامنشی ص

نماینده موسسه باستانشناسی انگلیسی در عراق آغاز شده است. سابقاً هم در سال ۱۹۴۳ ضمن حفاری‌های تجارتنی يك صفحه مفرغی با تصویر گیلگامش در آنجا کشف شده بود. در این نقش گیلگامش در میان دایره‌ای ایستاده پاهایش را با فاصله روی زمین قرار داده، و دو گاو وحشی را از پاهایشان گرفته بلند می‌کند.

در کنار این صفحه مفرغی يك دهانه اسب از مفرغ يك دسته مربوط به آلتی که کاملاً مشخص نشده قرار داشته است. آقای بورتون برون معتقد است که تمام این اشیاء متعلق به قرن هشتم پیش از میلاد است و رابطه هنری با آسیای صغیر را را تأیید می‌کند. آقای بورتون برون، روی این تپه هشت گمانه زد ولی هیچکدام از آنها بر زمین بکر نرسید.

وی هفت طبقه متمایز برای تمدن قدیم آن تپه تعیین کرده است. طبقه دوم را با آثار «تل العبید» در عراق و طبقه دوم تپه سیالک، و طبقه سوم را با سفال تریالتی *Trialeti* در قفقاز و طبقه دوم الیشر *Alishar* در آسیای صغیر، هم‌دوره دانسته است.

وی معتقد است که در طبقه پنجم آن تمدن چند بار آتش‌سوزی روی داده و مجدداً ساخته شده است و قبرهای آن مربوط به دوهزار پیش از میلاد است و در آنها مجموعه‌های انسانهای نوع شمالی *Nordic type* دیده شده است.

بورتون برون تصور می‌کند که این قبور از نخستین آریا نژادهائی بوده است که از راه آذربایجان بفلات ایران وارد شده‌اند در طبقه پنجم مردگان را در قبرهای سنگی خوابانیده و روی قبرها تخته‌سنگهایی قرار داده‌اند.

سفالهای این قبور بدون نقش و شبیه سفالهای طبقه دوم الیشر آسیای صغیر است.

عهد طبقه ششم مربوط به ۱۵۰۰ تا ۱۲۰۰ ق. م است و سفالهای آن بدون نقش و صیقلی شده سیاه یا خاکستری است و به سفالهای هیتی در آسیای صغیر شباهت دارد. در طبقه هفتم ظروف سفالین صیقلی و قرمز رنگ یا خاکستری یافت شده که شباهت

به ظروف حسنلو و سفالهای طبقه اول تپه گیان درنپاوند دارد.

در همین نقطه بر روی تپه سنگ های تراشیده‌ای با نقش حیوانات پیدا شده که مربوط به هزارسال پیش از میلاد است. در میان آنها نقش دوقوچ و یک پلنگ دیده می‌شود که از لحاظ حجاری با سنگ های تراش خورده بعد از دوره هیتی Post hihite در آسیای صغیر شبیه است. روی بدن یکی از قوچ‌ها نقشی مرکب از چهار علامت وجود دارد که آن علامت‌ها روی صدها تخته سنگ قبر نیز دیده می‌شود. این آثار نشان می‌دهد که آذربایجان از یکسو با قفقاز و آسیای صغیر، و از سوی دیگر با ایران مرکزی روابط دائمی داشته است. (۱) دیا کونف مینویسد که تمدن گوی تپه محتملاً مربوط به کوتی‌ها است. (۲)

آثار ماکو: در سال ۱۹۲۴ در ناحیه ماکو ظرفی بشکل یک اسب پیدا شد که پاهای آن شکسته بود این ظروف از گل پخته و برنگ زرد مایل به قهوه‌ای بود و نقوش آن نیز برنگ زرد بود. روی گردن اسب تزئینات زین و برگ دیده می‌شد. بر روی دهانه آن یک گل سه پر نقش شده بود. روی پشت گردن حیوان ظرفی قرار داده شده بود و اطراف آن روپوش اسب بصورت نمادی با نقوش متعدد با نهایت دقت مجسم گردیده بود. موضوع نقش روپوش، مجلس شکاری است که اسبی بدنبال گوزنی روان است و پرندگانی در میان گل‌هائیکه بصورت مصنوعی نقش شده در پروازند. این ظرف که از یکسو به هنر هیتی و از سوی دیگر شبیه ظروف مکشوف درشوش است متعلق به هزاره دوم پیش از میلاد است. یک شیئی عجیب دیگر که در آذربایجان پیدا شده چیزی است شبیه به کیف جدید بانوان که از سنگ سیاه است و دسته دارد و احتمالاً آنرا هنگام ادای تشریفات مذهبی بدست می‌گرفته‌اند. در یک طرف آن شیئی، عقابی دیده می‌شود که بالهایش را باز کرده در میان سروبالهای او دوسرماراست، و در پشت آن نقشی شبیه به چهارچوب

۱- واندنبرگ. باستانشناسی ایران ص ۱۱۵-۱۱۷

۲- دیا کونف. تاریخ ماد ص ۶۱

در هشت بار تکرار شده، این شیئی متعلق به نیمه اول هزاره سوم پیش از میلاد است. شیئی قابل توجه دیگر بز کوهی مفرغی است که از قرون اولیه هزاره اول پیش از میلاد است.

اثر جالب توجه دیگری که در ما کوبیداشده «ریتون» Rhyton (جام فلزی یاسفالی که به شکل شاخ حیوان بوده و در آن شراب مینوشیده اند) زیبایی بشکل سراسب است. این جام از گل بسیار ظریفی ساخته شده و لعاب روی آن برنگ پشم شتر است. روی آن نقش زین و برگ اسب با دقت نشان داده شده است. این ریتون مربوط به اواخر قرن هشتم پیش از میلاد است.

گورهای طالش - از کاوشهایی که توسط دومورگان و کسان دیگر در طالش آذربایجان شده در نواحی: خواجه داود کپرو، نمین، قیلاخانه، لرداغی، شکولا دره، و جالیک، تاش کپرو، حسن زمینی، شیرشیر، آقا - اولر، دوخالیان، گورهای با تخته سنگهای بزرگی بصورت افقی بشکل طاق پیدا شده که در اصطلاح علمی دالمن Dolman نام دارد. روی این گورها خاک ریخته بودند تا آنجا که بصورت تپه کوچکی در آمده بود. داخل این گورها اشیاء فراوانی وجود داشت که عبارت از ظروف سفالین درشت و سیاه رنگ یا قرمز خاکستری بدون نقش و اشیاء مفرغی. آهن در این گورها بندرت بدست آمده و آنچه پیدا شده حلقه‌های انگشتری و دستبند و سنجاق، و پیکان، وزوبین و داس و خنجر و شمشیر و چاقو و تبر و مجسمه‌های کوچک حیوانات است، و نیز اشیاء شیشه‌ای و زرین بصورت زینت آلات در آن گورها بدست آمده است. تاریخ این آثار مکشوفه از دوران مفرغ در حدود ۲۱۰۰ ق. م آغاز میشود و به ابتدای دوران آهن ختم میگردد (حدود ۱۰۰۰ ق. م) ولی بیشتر آنها متعلق به دوران اخیر مفرغ است (۱۲۰۰-۱۵۵۰ ق. م) (۱)

قره تپه - درسی کیلو متری جنوب غربی تبریز و پنج کیلو متری غربی

۱- واندنبرگه. باستانشناسی ایران ص ۱۱۹-۱۲۰؛ کیرشمن هنر ایران در دوران

بخش خسرو شاه و در جنوب شرقی ده تازه کنند واقع است در این ناحیه در مرداد ماه ۱۳۳۹ هیأتی انگلیسی بریاست مستر چارلز برنی Charles Burny استاد دانشگاه منچستر کارشهایی شد و آثاری در آنجا بدست آمده که ظاهراً مربوط به ۲۵۰۰۰ ق.م می باشد .

اقوام باستانی در آذربایجان

سرزمین آذربایجان یا مادآتروپاتن را از نظر نشیمن اقوام باستانی به چند ناحیه بشرح زیر میتوان تقسیم کرد :

۱- از رود ارس تا کوههای آدرین داغ و قراداغ . نواحی قطور و خوی و مرند که در زمان قدیم يك ناحیه را تشکیل میداد و آشوریان در کتیبه های خود آنرا «سان گی بوتو» San-gi-butu خوانده اند از قرن نهم تا پایان قرن هشتم ق.م جزء کشور اورارتو بود سان گی بوتو جلگه ای سرسبز و حاصلخیز بشمار میرفت . و در عهد باستان کاملاً پوشیده از جنگلهای انبوه بود .

۲- دره رود قرسوکه شعبه جنوبی ارس است در ابتدا معلوم نیست که در دست چه قومی بود ولی بعدها کادوسیان (اهالی قدیم طالش) در آنجا ساکن شدند

۳- حوضه دریاچه اورمیه بسه ناحیه فرعی تقسیم میشود :

الف- کرانه غربی دریاچه اورمیه: این ناحیه در قدیم گیلزان نام داشت و در قرن نهم پیش از میلاد بخش مستقلی بود و ظاهراً بعد ها جزء اورارتو ، یا ماننا شد و یابین آندو تقسیم گشت .

ب- کرانه جنوبی دریاچه اورمیه و حوضه رود جغتو: این ناحیه در قرن نهم ق.م بنام «زاموآ»ی داخلی موسوم بود و بچندین واحد مستقل سیاسی از قبیل حارنا Harrana ، ماننا Manna ، مسی Messi و غیره تقسیم میشد ، بعدها در این ناحیه دولت ماننا تشکیل شد .

از قرن هفتم ق.م آن ناحیه رامیتوان مرکز اقتصادی ماد شمرد .

- ج - کرانه شرقی دریاچه اورمیه نیز جزء کشور ماننا بود.
- د - کرانه شمالی یعنی دره رود آجی چای و ناحیه تبریز کنونی ، ظاهراً مستقل بود ، در اینجا قبیله‌ای بنام «دالیان» زندگی میکردند .
- ۴ - دره رود قزل اوزن (سفیدرود) بچند ناحیه بشرح زیر تقسیم میشد :
- الف - از شمال غرب بسوی جنوب شرق میان کوههای آق داغ و آق کدوک جاییکه دره سفیدرود قرار دارد در روزگار قدیم آندیا Andia خوانده میشد .
- ب - در بخش شمال شرقی این دره رودی است که از کوهستان سهندسرازیز میشود و شهر کنونی میانه بر کرانه آن قرار دارد و آن رود به قزل اوزن میریزد دره و حوضه آن رود در روزگار کهن «زیکیرتو» Zikirtu نام داشت.
- ج - بالاتر از محل تلاقی قزل اوزن بارود کوچک مزبور که امروز قافلانکوه نام دارد در قدیم «گیزیل بوندا» Gizilbunda خوانده میشد و این قسمت آذربایجان را از ناحیه ماننا جدا میکرد. آشوریان این بخش قزل اوزن را مادای Maday (ماد) خوانده اند .
- ۵ - بخش علیای رود زاب کوچک : سرزمینهای واقع در جنوب غربی نواحی شماره ۳ و ۴ آنسوی جبال افقی بیشتر به آشور و بابل گرایش داشت، ایالت «زاموا» Zamua یا «اولو» Lulu از لحاظ جغرافیایی با آشور سخت مربوط بود . سراسر سرزمینهایی که از دریاچه رضائیه تا بخشهای علیای رود دیاله امتداد داشت زاموا خوانده میشد ، و بخش علیای دره زاب کوچک را تشکیل میداد .
- ۶ - در سرزمینهای نزدیکتر بکرانه‌های دریای خزر و نیمه سفلائی دره قزل اوزن و نقاط شمالی تر آن حکومتها و سلطنت‌های کوچکی وجود داشت و قبایلی در آنجا میزیستند که مورخان عهد باستان ایشان را : گلها ، کادوسیان ، کاسپیان ، و قبایل دیگر نامیده‌اند و بظن قوی آنان با کوتیان (گوتی‌ها) و کاسیان قرابت داشتند گذشته از این، مردا-ها (آماردها) و ساگارتیان که نامشان در تالیفات باستان آمده

تیز در آن نواحی ساکن بودند. اینان ساکنان «آندیا» و «زیکیرتو» و کشور دالی Dali و محتملا، «گیزیل بوندا» بودند^۱

هوریان - این قوم در بین کوه‌های زاگروس و دریاچه رضائیه میزیستند. این قبایل در هزاره دوم پیش از میلاد در بین‌النهرین شمالی و سوریه، و سراسر فلات ارمنستان و مغرب آذربایجان پراکنده بودند. هوریها در حدود ۱۷۰۰ پیش از میلاد در همه ارمنستان، و از هزاره سوم ق.م در ناحیه وان حکومت داشتند. آنان در هزاره دوم بطرف سوریه و فلسطین رانده شده تحت فشار اقوام سامی قرار گرفتند. ایشان در هزاره اول پیش از میلاد فقط در مغرب و جنوب دریاچه وان مستقر بودند. ایشان بر اثر مجاروت با اورارتوها بسیار مخلوط شدند.

تحقیقات اخیر مشابَهت زبان هوری‌ها را با قوم اورارتو ثابت کرده است. زبان هوری را مانند زبان اورارتو از ریشه ایبری و از خانواده زبانهای قفقازی یا آسیانی دانسته‌اند. هوریها معروف به پرورش اسب بودند و ارا به‌های جنگی داشتند که صاحبان آنها را ماریانی Mariani می‌گفتند. خدایان اصلی در بین هوری‌ها: تشوب، ربنوع رعد وزن او هیباربه النوع خورشید بود. نام هوری ظاهرأ مشتق از «هورا» یا، اورها، است که «اورفه» از شهرهای جنوب ترکیه مأخوذ از این اسم است. هوری‌ها نه از نژاد سامی و نه از نژاد آریایی بودند بلکه از نژاد مخصوصی که آسیانی خوانده میشوند بشمار میرفتند. ولی بر اثر آمیزش با اقوام آریایی نام‌های آریایی را برای خود برگزیدند^۲

نام قوم هوری در کتیبه بغازکوی که تاریخ آن مربوط بقرن پانزدهم قبل از میلاد میشود: هو-او-اور H-U-U-UR و نام زبان آن قوم بخط هیتمی هورلی Hurli آمده است^۳.

۱- تاریخ ماد ص ۲۸۱

۲- دکتر مشکور، تاریخ اوراتو ص ۳-۵؛ فیلیپ حتی، تاریخ سوریه ج ۱ ص ۱۶۱-۱۶۵

3- Hrozny, Histoire de L' Asie Antérieure. p. 161

لولوبیان - این قوم در بخش وسیعی از قسمت علیای رود دیاله گرفته تا دریاچه اورمیه حتی فراتر تا شمال غربی آنرا اشغال کرده بودند .

این اسم در زبان اورارتوئی لولو Lullu بمعنی بیگانه و دشمن ، و در اکدی « لولوبوم » یا « لولوبوم » آمده است . قوم لولوبی از اقوام آسیانی نژاد بوده است و با عیلامی ها قرابت داشتند از پادشاهان معروف این قوم آنوبانی نی Anubanini (۲۲۰۰ ق.م) بود که سنگنبشته ای از او بر صخره ای بر سر پل زهاب هنوز برجاست^۱ . ناحیه تسلط این قوم در آذربایجان در کتیبه های آشوری بنام: زاموآ ، یاد شده که در جنوب غربی دریاچه اورمیه بوده است .^۲

ایشان ملتی کوهستانی در شمال کوه های زاگرس بودند. در زمان سلاطین اورارتور (قرن ۷ و ۸ ق.م) آنان را زاموآ مینامیدند . گویند گرجیها از نژاد لولوبی هستند. لولوبیان در هزاره دوم قبل از میلاد کشور مقتدری را که با آشوری ها دائم در جنگ بود تشکیل دادند. از قرن نهم پیش از میلاد دیگر نامی از آنان نیست و زاموآ جای لولوبی را گرفت .^۳

کوتیان - اصطلاح کوتی (گوتی) در هزاره سوم و دوم ق.م بیک گروه نژادی اطلاق میشده که در مشرق و شمال غربی لولوبیان - و احتمالاً در آذربایجان کنونی ایران و کردستان زندگی میکردند . آنان در هزاره سوم ق.م در کوه های زاگرس اقامت داشتند . بعدها ممکن است این نام به اقوام گوناگونی که در شمال و مشرق بابل زندگی میکردند اطلاق گردیده و واحداً راضی معینی را شامل نمیشده است . در هزاره اول ق.م ، همه اورارتوئیان و مردم ماننا و ماد را کوتی مینامیدند فقط در کتیبه های سارگن دوم مادهای ایرانی زبان از، کوتیان ، مشخص و ممتاز گشته اند .

- ۱ - دیاکونف (م.ا) : تاریخ ماد (ترجمه کریم کشاورز ص ۱۳۴ - ۱۳۷)
- ۲ - دیاکونف (م.م) : تاریخ ایران باستان (ترجمه روحی ارباب) ص ۶۲
- ۳ - هنر ایران در دوران ماد و هخامنشی ص ۳۹۶

کوتیان در ۲۳۰۰ ق.م و زمان سلطنت «نارام . سین» Naram-Sin پادشاه اکد در صحنه تاریخ پدید میآیند .

کوتی ها زبان مستقلی داشتند که تا اندازه ای با خانواده زبانهای عیلامی قرابت داشت و ممکن است از انواع زبانهای قفقازی قدیم و آلبانی (در سرزمین قفقاز) باشد. مسیو «هامی» یکی از انسان شناسان فرانسوی در کتاب خود «چهره آدمی» در آثار کلدای مینویسد که : از لحاظ نژادشناسی مردمی که در عصر حاضر در بعضی از نقاط آذربایجان زندگی میکنند با تصاویر و مجسمه هائی از لولوبیان و کوتیان بدست می آید شباهت بسیاری دارند .^۱

از مطالعه هنر مادی و هخامنشی باین نتیجه میتوان رسید که مادها پیش از آنکه تحت تأثیر بابل و آشور قرار گیرند تحت تأثیر عمیق دو قوم لولوبی و کوتی واقع شده اند دلیل آن پیداشدن دو نقش برجسته از دو قوم اخیر الذکر در سرزمین ماد، یعنی نقش آنوبانی نی پادشاه لولوبیان در سرپل زهاب، و نقش برجسته هورین شیخ خان در همانجاست. که معلوم میسازد قوم لولوبی و کوتی در نیمه هزاره سوم (ق.م) در اقوام ایرانی تأثیر زیادی بجای گذاشته اند.^۲

کوتی ها از مغرب ایران به بین النهرین حمله برده و در آن سرزمین سالها به قتل و غارت مشغول بودند و سرزمین سومر و اکد را اشغال کرده مدت یکصد و بیست و پنج سال با عنوان شاهی بر این حدود حکومت کردند و دو دمان شاهی اکد را در بین النهرین بر انداختند . پایتخت ایشان در آراپها (کر کوك) در شمال سو بار تو بود. سرانجام مردم بین النهرین از ستمکاریهای ایشان بجان آمده برایشان قیام کرده و آنان را به کوههای زاموا Zamua در آذربایجان راندند .^۳

1- E.T.Hamy, La Figure humaine dans les monuments Chaldéens

مجله انجمن انسانشناسی پاریس شماره ۲۱ - ۲۳ سال ۱۹۰۷

۲ - رك: مقاله آقای دکتر فرخ ملکزاده در مجله بررسیهای تاریخی (سال سوم شماره

۶) : «بررسی تاریخ و هنر کوتیان و لولوبیان»

۳- تاریخ ماد ص ۱۳۸-۵۱۴

بعد از نابود شدن کوتی‌ها (کوتی‌ها) ، این نام از میان نرفت و در دوران بابل تمام فلات ایران را بنام همان اصطلاح قدیمی، گوتیوم، می‌نامیدند^۱ .

قوم ماننا - بعد از لولوبیان و کوتیان، قوم دیگری بنام ماننا Manna در ناحیه زاموادر جنوب دریاچه اورمیه مسکن گزیدند و دولت بزرگی را در مغرب ایران امروز تشکیل دادند. اینان گویا بالولوبی‌ها و هوری‌ها قرابت داشتند. از قرن نهم تا هشتم ق.م نامه‌های ایرانی در بین اسامی مان‌ها دیده می‌شود. نخستین بار در قرن نهم ق.م از ایشان در سالنامه‌های آشوری نام برده می‌شود. پایتخت ایشان شهر ایزیرتو Izirtu در پنجاه کیلومتری شهر سقز کنونی بوده است. در قرن هشتم ق.م پس از کشور اورارتو مان‌ها مقتدرترین حکومت این نواحی را تشکیل میدادند. در قرن هفتم ق.م سکاها با آنان متحد شدند و با آشور بانیپال جنگ کردند و لسی مغلوب و ضمیمه آشور گشتند و پس از آن جزء ایالات ماد درآمدند. و در میان آن قوم مستحیل شدند.

دولت مان‌ها از قرن هشتم ق.م بارها با آشور و اورارتو به‌ستیز برخاست و در واقع مغلوب هیچیک از دو دولت مزبور نگشت. چون هنوز اکثر آثار و شهرهای قوم ماننا در دل خاک نهفته است لذا آن دولت تاکنون به شهرت عیلام و اورارتو نرسیده و ممکن است بر اثر کشفیات باستانشناسی آینده در شهرت به پایه آن دو قوم برسد و شاید هم فراتر رود. منابع مورخان امروز در باره قوم مان‌ها همان سالنامه‌های آشوری و اورارتوئی است در این نوشته‌ها چون قلم در کف دشمن است همه جاسخن از فتوحات آشور و اورارتو است.

حکومت ماننا در آغاز هزاره اول پیش از میلاد یکی از کوچکترین تشکیلات دولتی لولوبی و کوتی بود و جدا از اتحادیه قبایلی که در قرن نهم پیش از میلاد در نواحی جنوب غربی پدید آمده و اتحادیه قبایل ماد نامیده می‌شدند - وجود داشت.

۱ - دیاکونف (م. م) تاریخ ایران باستان ص ۵۱

۲ - تاریخ ماد ص ۱۸۷ - ۱۹۸

باید دانست زبان نواحی کنونی آذربایجان و کردستان ایران از قرن نهم تا هفتم ق.م. زبانهایی غیر ایرانی بود و ساکنان آن نقاط بزبانهای لولوبی و کوتی و منانی گفتگو میکردند.

سرزمین ماننا از ایالات نیرومند غرب ایران بود که در قرن هشتم ق.م. در شمال عیلام پادشاهی داشت. این کشور گاهی مستقل و زمانی در تحت حکومت اورارتو یا آشور قرار داشت و نقطه کشمکش های دائمی بین آنان بود، بعضی از ایالات دیگر که در ناحیه شرقی تر از دریاچه اورمیه در کنار سفیدرود، و دره های واقع در جنوب و شرق اورمیه قرار گرفته بودند، مانند: زکریکورتو Zikkurtu (ساگارتی)، آندیا اوایشدیش Uishdish، در تحت اطاعت مانایی ها قرار داشتند. در زمانیکه مادها به پیشوایی دیاکوو پسرش فراورتس دولت نیم مستقلی را تشکیل داده بودند یعنی در سالهای بین ۷۲۵ و ۷۱۵ ق.م، مانها در شمال غرب ایران قصد داشتند که یک حکومت عظیم مستقلی بوجود آورند ولی با مقاومت آشوریان و هجوم سکاها مصادف شدند. مردم ماننا بیشتر به دامداری و پرورش گوسفند و گاو و اسب و خر و شترهای دوکوهانه میپرداختند. قوم ماننا دارای اراضی پر نعمت بودند چنانکه هنگام لشکر کشی سارگون دوم به اورارتو در سال ۷۱۴ ق.م، اهالی ماننا آردو شراب عساکر آشور را تامین کردند. در تورات از نوعی گندم یاد شده بنام «مین نیت» که بعضی آنرا بمعنی ماننائی تعبیر کرده اند.

قوم ماننا در هنرهای دستی نیز استاد بودند چنانکه گنجینه ای که بتازگی در زیویه نزدیک سقز کشف شده از چیره دستی هنرمندان آن قوم در کنده کاری بر روی آهن حکایت میکند. قوم ماننا از قبایل چند تشکیل میشدند نوشته های کتیبه های اورارتوئی نیز مؤید آنست.

بر خلاف دیگر کشورهای شرق باستان، مردم ماننا در حیات اجتماعی با فعالیت تمام شرکت میکردند و حتی به شورش های دستجمعی علیه امیران جابر خویش برمیخواستند. امیران ماننا غالباً عدالت پیشه بودند. بنا بنوشته سارگون دوم،

شاه ماننا. شخصاً باتفاق بزرگان و شیوخ و مشاوران و خویشاوندان کشور خود را اداره میکرد.

پادشاهان ماننادارای شورای شیوخ بودند و کشور را بانظر ایشان اداره می کردند. بزرگانی که در این شورا عضویت داشتند عبارت بودند از پیشوایان و سران محلی و خویشاوندان شاه و فرمانروایان.

کشور ماننا به چند ناحیه تقسیم میشد که بزبان آشوری به آن ناژه Nagé میگفتند: سوریکش (ناحیه سقز کنونی؟) مشی (بخش علیای رود جغتو)، اوئیدیش Uishdish کرانه شرقی دریاچه اورمیه، آرسیانشی Arsianshi ارشته یاننا.

عنوان فرمانروایان یا حکام ماننا در منابع آشوری شاکنو Shaknu آمده که هر یک در راس ایالت یا ناژه ای قرار داشتند. کدخدایان یا دهبانان ماننایی بنا به منابع آشوری، هازانو Hazanu خوانده میشدند. فرهنگ و تمدن ماننا چنانکه از اشیاء گنجینه سقز برمی آید در همان سطح تمدن اورارتو قرار داشت بردگی در آن جامعه تکامل و رونق چندانی نیافته بود.

بظن قوی از حدود بردگی پدشاهی و خانگی تجاوز نمی کرد^۱
آشوریها در آذربایجان - دولت آشور بحکم مجاورت با آذربایجان از پایان قرن دهم پیش از میلاد شروع بدست اندازی به آن سرزمین کرد.

نخستین هدف تهاجم ایشان ایالت زاموا بود که در آن زمان جزء کشور لولویی بشمار میرفت. آدادنیراری Adadnerari پادشاه آشور (۹۱۱ تا ۸۹۰ ق.م) در ضمن لشکرکشی های خود از طرف زاب سفلی تا ناحیه زاموآ را در جنوب دریاچه اورمیه مورد حمله قرار داد و نواحی کوهستانی شمال غربی زاموآ را که در آن عهد خانجی میخواندند تسخیر کرده، و این تجاوزات در زمان دیگر پادشاهان آشوری ادامه یافت.

در زمان آشور نصیراپال Ashurnasirapal دوم مجدداً دولت آشور به آن

نواحی در سالهای ۸۸۳، ۸۸۱ و ۸۸۰ ق.م لشکر کشی کرد از جمله ساکنان سرزمین گیلزان Gilzan در کرانه غربی دریاچه اورمیه به اطاعت درآمده هدایایی تقدیم داشتند .

لولوبیان که در این زمان در ، زاموا ، سکونت داشتند مردم آن سرزمین را متحد کرده به پیشوایی سرداری بنام نورآداد ، Nur-Adad در سال «۸۸۱ ق.م» علیه آشور قیام کردند ، ولی در مقابل لشکر نیرومند آشور نتوانستند مقاومت کنند، و نور-آداد شکست خورده به کوه‌های آذربایجان پناه برد. آشور نصیراپال تاکوه، نسیر، که بزبان لولوبی، کی نابا Kinaba ، خوانده می‌شد و آشوریان آنرا قرار-گاه کشتی نوح میدانستند پیش‌راندوسه ایالت کوچک زامواراکه، داگارا، وموساسینا و کیرتیارا ، نام داشت تسخیر کرد و مردم آن را فرمانبردار خود ساخت و غنائمی فراوان از اسب و سیم و زر بدست آورد.

در سال ۸۵۵ ق م باز لشکر آشور بفرماندهی پادشاه آن قوم که، سالمانسار سوم (شلم نصر) Shalmaneser نام داشت به زاموا حمله آورد نزدیک دریاچه اورمیه با «نیک دیارا» فرمانروای آن کشور پیکار کرد ولی از این جنگ طرفی برنیست . سپس آشوریان به سرزمین مسی Messi و قسمت علیای رود جفتو حمله آورده و از آنجا به سوی ناحیه ، آرازباش Arasiash و خارخار Xar Xar که در آن عهد به اتحاد قبایل ماد تعلق داشت رهسپار شدند ، منابع آشوری برای بار اول از این سرزمین بنام ، آمادای ، یاد می کنند.

سالمانا سار سوم در لشکرکشی های خود به کشور زاموا در جنوب آن مملکت به کشور ، پارسوا ، که در جنوب دریاچه اورمیه قرار داشت حمله آورد و از بیست و هفت پادشاه آن کشور کوچک خراج گرفت .

باید دانست که کلمه ، پارسوا Parsua در زبان اکدی بمعنی خط و مرز است و در کتیبه های آشور نصیراپال محل کشور پارسوا در جنوب کشور زاموا یاد شده است . برخلاف عقیده رایج هیچ دلیلی جز مشابهت لفظی در دست نیست که

پارسوا، ها از اواسط قرن نهم پیش از میلاد از آذربایجان مهاجرت کرده به سرزمین پارس که ۶۰۰ کیلومتر با آن ناحیه فاصله داشته رفته باشند.

مضافا بر اینکه نام اماکن و اشخاص در کشور، پارسوا، که در آذربایجان بود، به هیچوجه ایرانی نیست. مردم ایالت پارسوا که در جنوب غربی دریایچه رضائیه و مجاورت آشور قرار داشت بمرور زمان آشوری شدند، حتی مدتها بعد بگفته بطلمیوس سرزمین مزبور را «سوری مادی» میخواندند. زیرا یونانیان غالبا آشوریان را سوری می نامیدند. در سال ۸۳۷ ق. م، دایان آشور از طرف سالماناسار سوم بسرداری لشکری از آشوریان به آذربایجان و نواحی دریایچه اورمیه لشکر کشید و سرزمین گیلزان را در کرانه غربی آن دریایچه گرفته تا ولایت، آندیا، را بر مسیر سفلی رود قزل اوزن تسخیر کرد. در بین راه دژ کوهستانی، بوشتو، را در مرز ماننا و پارسوا تصرف نمود و سرانجام به کشور زاموا وارد شد.

در سال ۸۲۱ ق. م، موتاریس آشور، Mutarris - Ashur سردار، شامشی اداد پنجم به آذربایجان تاخت و تابه «دریای برآمدن خورشید» که معلوم نیست دریایچه اورمیه، یا دریای خزر بوده رسید. در سال بعد (۸۲۰ ق. م) شامشی اداد پنجم به کشور ماد لشکر کشید و سرزمین، پارسوا، را تسخیر کرده به بخش علیای رود جغتو رفت.

پس از آن آشوریان دژ بزرگی را در کوهستان، گیزیل بوندا، (قافلانکوه) که ناحیه مجاور اورمیه را از سرزمین ماد جدا میکرد بتصرف درآوردند.

در زمان حکومت سامورامات Sammuramat (ملکه سیمیرامیس) که به نیابت از کودک صغیرش آدادنراری سوم بر آشور سلطنت میکرد، آشوریان از سال ۸۰۵ ق. م نواحی ماننا و پارسوا و ماد آذربایجان لشکر کشیدند.

در سال ۸۰۲ نواحی ماننا و پارسوا و ماد آذربایجان را مطیع خود ساختند.

تیگلات پالاسار سوم پادشاه آشور باز در ۷۴۴ ق. م به آذربایجان و ماد لشکر کشید و زاموای جنوبی را اشغال کرد. قصد از این لشکرکشی بیشتر بدست آوردن خیل انبوهی از اسبان مادی بود. زیرا سازمان ارتش آشور تجدید شده بود و برای عرابه‌های جنگی و سواره نظام خود که سابقاً از الاغ استفاده میکردند احتیاج بسیاری به اسب داشتند، و در آن عصر مرکز پرورش اسب آذربایجان و نقاط کوهستانی ماد بود.

در لشکرکشی‌های تیگلات پالاسار سوم که در ۷۳۷ به کشور ماد روی داد آشوریان مواظب بودند که به جلگه رود جغتو و متصرفات کشور ماننا تخطی نکنند. ظاهراً سبب احتیاط ایشان آن بود که اولاً دولت ماننا در آن تاریخ مقتدر بود و آشوریان نمی‌خواستند بایک دشمن خطرناک دیگر دست و پنجه نرم کنند، دشمنی اورارتو و آرامی‌های دمشق را برای خویشتن کافی می‌دانستند. از طرف دیگر ممکن بود که در آن زمان میان آشوریان و ماننا پیمانی وجود داشته که بنای آن اشتراک منافع موقتی ایشان در مبارزه با دولت اورارتو بوده است. در طی دهه دوم قرن هشتم ق. م لشکرکشی‌های آشور بسوی مشرق موقتاً قطع شد.

در حدود سال ۷۲۰ ق. م وضع آذربایجان چنین بود:

اراضی ماوراء شمال دریاچه اورمیه در تحت تصرف اورارتو قرار داشت. تقریباً دیگر قسمتهای آذربایجان کنونی ایران بطور مستقیم یا غیر مستقیم تحت حکومت ایرانزو (Iranzu) پادشاه کشور ماننا بود. ولی در مرزهای آن حکومت فرمانروایان نیمه مستقلی وجود داشتند که برای موجودیت ماننا خطرناک بشمار میرفتند.

اینان عبارت بودند از حکومت: «اوئیش دیش» (تقریباً در ناحیه مراغه کنونی)، و زیکیرتو، (در بین میانه واردیل)، آندیا، در بخش سفلی دره قزل اوزن یاسفیدرود، سرزمین دیوک (Deyok) در مسیر قزل اوزن. میان میانه و ناحیه

شمالی همدان).

در زمان سارگون دوم دولت آشور ظاهراً بدرخواست «ایرانزو» در سال ۷۱۹ ق. م به کمک دولت ماننا آمد. زیرا پادشاهان حکومت‌های اطراف ماننا بر ضد آن دولت با اورارتو پیمان اتحاد بسته بودند. ایرانزو پیش از سال ۷۱۶ ق. م در گذشت. پس از وی پسرش آزا Aza به سلطنت رسید.

چیزی نگذشت که فرمانروایان اطراف بگناه آنکه، آزا، با سارگون پادشاه آشور عقد اتحاد بسته علیه او قیام کردند و او را دستگیر کرده گشتند. او را در کوه، او آئوش Uaush، که سهندکنونی باشد افکندند.

سارگون از شنیدن این خبر برآشفته بیدرنگ به آذربایجان لشکر کشیده کشندگان «آزا» را دستگیر کرده و آنان را بسزای خود رسانید و پسر دیگر، ایرانزو، را که «اولوسونو» Ullusunnu نام داشت بر تخت شاهی ماننا نشاند. ولی اولوسونو برخلاف برادر راه مخالفت با آشور را انتخاب کرد و باروسا پادشاه اورارتو بر ضد آشور متحد شد. سارگون که هنوز از آذربایجان خارج نشده بود «ایزیرتو» پایتخت ماننا و دو قلعه مهم زبیه Zibie و آرمائیت Armait را تصرف کرد. اولوسونو خویشتن را تسلیم نمود و مشمول رأفت سارگون واقع گردید.

درباره دو قلعه زبیه و آرمائیت باید گفت که اکنون چنانکه در پیش گفتیم محل زبیه (زیویه) معلوم شده و آثاری نیز از آن بدست آمده است، و آن در ۲۴ کیلومتری جنوب سقز بر سر راه سقز - سنندج قرار دارد. نزدیک نقطه مزبور دهکده‌ای بنام صاحب وجود دارد که مسیوگذار آن را با آرمائیت یکی میدانند و تپه نزدیک «قیلاتو» را که در ۵ کیلومتری جنوب زیویه قرار دارد همان، ایزیرتو، می‌شمارد.

سارگون سپس به تعقیب روسای اول پادشاه اورارتو پرداخته و زیگیرتوریا (بین اردبیل و میانه) و اوئیشدیش (در محل مراغه) را که از طرف اورارتو اشغال شده

بود تسخیر کرد. سپس کرانه شرقی دریاچه اورمیه را بسوی شمال در نور دیده و اوشکایا «Ush kaya» اسکوی کنونی در دانه سهند در نزدیکی تبریز را که قلعه مرزی اورارتو بود و ظاهراً در عهد، ساردوری دوم ساخته شده بود بتصرف در آورد و فرمان داد دیوارهای آنرا که چهار متر ضخامت داشت خراب کنند و خانه‌های مردم را آتش زنند.

سپس آشوریان قلعه، آنیاشتانیای Anyashtania و اصطبل‌های آنرا با اسبان ذخیره ارتش اورارتو و هفده دهکنه پیرامون آنرا که در گوشه شمال شرقی دریاچه اورمیه بود خراب کردند.

تسخیر قلعه تبریز - آنگاه قلعه مضاعف «تاروئی تارماکیس Tarui-Tarmakis در سرزمین قبیله دالیان که تبریز کنونی باشد و احتمالاً نام تبریز از جزء اول آن یعنی، تاروئی، آمده تسخیر کردند این قلعه را که پایگاه اسبان ذخیره سواران اورارتو بود ویران ساختند. پس از آن از مردوخوی گذشته و، سانگی بوتو، را نزدیک خوی گرفته بعد از تسخیر شهر «اولخو» از طریق گردنه، قوتور، (قطور) و اردخاک اصلی اورارتو شدند. بنابه یکی از الواح آشوری، سارگون ۲۲ قلعه‌ای را که در سال ۷۱۶ ق.م از اورارتو پس گرفته بود به، اولوسونو، شاه ماننا داد. باینکه اولوسونو، شاه ماننا متحد آشور بود ولی در این هنگام استقلال بیشتری یافته و دولت مقتدری بشمار میرفت و از سال ۷۱۳ دیگر خراجی به آشور نمیداد و حتی گاهی را به اراضی سرحدی آشور دست اندازی میکرد^۱

قوم اورارتو در آذربایجان - مردم اورارتو یا آرارات قومی بودند که از سده نهم تا هفتم پیش از میلاد مسیح در ارمنستان کنونی و قسمتی از آناتولی (شرقی) و آذربایجان و قفقاز سلطنت داشتند. قلمرو دولت ایشان از مشرق به مغرب حوضه رود کور اوارس تا ملتقای دو شعبه از رود فرات و از شمال به جنوب سرزمینهای بین دریاچه گوکچه و اورمیه بود. و دریاچه وان در میان کشور اورارتو

قرار داشت مردم اورارتو بر خلاف آشوریان قومی آبادگر و سازنده بودند و در احداث قنوت و حفر نهرها و کشاورزی، و تبدیل زمین‌های بایر بدارسخت چیره دست بودند. بعلاوه آنان از فلزکاران ماهر دنیای قدیم بشمار میرفتند. نژاد ایشان معلوم نیست، زبان آنان نهمسامی بود و نهند و اروپائی، بلکه از انواع زبانهای آسیائی یعنی قفقازی بشمار میرفت و خط آنان میخی و شبیه خطوط هیتی و آشوری است.^۱ اورارتوها از طرفی با قوم ماننا و از سوی دیگر با آشوریان در جنگ و ستیز بودند آرگیشتی Argishti پادشاه اورارتو در سال ۷۷۵ ق م شهر، بوشو، و در ۷۷۱ ق م، نواحی چندی در مشرق دریایچه اورمیه و در ۷۶۸ ق م «شهرشاهی» و «شمیری خادیری» را که از شهرهای ماننا بود تسخیر کرد.

در سال ۷۴۴ ق م ساردوری Sarduri دوم پادشاه مقتدر اورارتو پس از اشغال دژ «داربو» در کرانه دریایچه اورمیه آن سرزمین را به خاک خویش ضمیمه کرد. در قرن هشتم ق م مادنوز برای مبارزه بادشمنی خطرناک چون آشور متحد و آماده نبود، تهاجم اورارتو منجر بایجاد حایلی - که از دریایچه اورمیه تا دره دیاله و گاهی تا سرحد عیلام ممتد بود - میان آشور و ماد گشت، و بدین سبب ماد از اینکه تحت انقیاد آشور در آید نجات یافت. چون خود اوراتوها از لحاظ اقوام ماد بصورت بزرگترین خطر در آمدند، مبارزه آزادی طلبانه ماننا که قبایل مجاور دریایچه اورمیه را با خود متحد کرده بود این خطر جدید را از قبایل جنوب و مشرق دور کرد. شکست ساردوری دوم پادشاه اورارتو بدست، تیگلات پالاسار، دولت ماننا را که در آن زمان متحد آشور بود در رأس سرزمین کنونی آذربایجان ایران قرار داد.

در نتیجه در دهه سوم و دوم قرن هشتم ق م کشور ماننا شامل تمام خطه جنوبی دریایچه اورمیه و بخش مهمی از دره رود قزل اوزن و نواحی جنوب آن

۱- دکتر مشکور: تاریخ اورارتو ص ۶.

و کرانه شرقی اورمیه تا خط مقسم‌المیاه بین اورمیه و ارس بود^۱.
 سارگون دوم پادشاه آشور در ۷۱۳ ق م شکست سختی به روسای اول پادشاه اورارتو در آذربایجان داد، بازماندگان در این زمان باوج قدرت خود رسید.

از مطالعه متن گزارش سارگون در الواح خود این نکته به چشم می‌خورد که ماننا و شاید نواحی شمالی‌تر مجاور اورمیه که بیشتر تحت حکومت اورارتو قرار داشتند یعنی آذربایجان کنونی ایران، از لحاظ پیشرفت اقتصادی از بیشتر اراضی ماد شرقی پیشتر بودند. باید دانست که سیطره نظامی دولت اورارتو در آذربایجان از رقیب خود آشور ملایم‌تر و انسانی‌تر بود. زیرا آشوریان در ترقی تولیدات کشاورزی نواحی مسخر شده کمتر ذینفع بودند بلکه در خرابی آن اراضی میکوشیدند، بعکس حکومت اورارتو بعد از تصرف سرزمینی به پیشرفت نیروهای تولیدی محل، کومک فوق‌العاده مبذول میداشتند.

بطوریکه الواح سارگون حکایت میکند در این نواحی از لحاظ کشاورزی و تأسیسات اقتصادی ثروت زیادی وجود داشت و دهکده‌های ناحیه «سانگی بوتو» در شمال دریاچه اورمیه سرسبز و پر نعمت بود^۲.

آثار اورارتو در آذربایجان - تا کنون راجع به آثار اورارتو کوش و تحقیقات منظمی در آذربایجان نشده و اتفاقاً سنگنبشته‌هایی چند از آن قوم بدست آمده که فهرست آنها بقرار زیر است:

۱ - سنگنبشته‌ای بخط اورارتی در ده سطر که نگارنده آنرا در ۱۳۳۰ شمسی در سقین دل از محال ازومدل در پنج کیلومتری شرقی قصبه و رزقان از توابع اهر بر کوهی بنام زاغی کشف کرده است. این کتیبه بنا به قرائت ملیکشویلی Melikshvili از ساردوری (سردوری) پسر آرگیشتی (۷۳۵-۷۵۳ ق.م) است و ترجمه

۱- تاریخ ماد ص ۲۱۵ - ۲۱۹

۲- تاریخ ماد ص ۲۷۴

آن از اینقرار است :

- ۱ - عرابه جنگی (خدای) خالدی براه افتاد
- ۲- آن به کادیاونی Kadiauni پادشاه (کشور) پولوآدی puluadi حمله کرد.
- ۳ - (پولوآدی) ناحیه‌ای کوهستانی است بیاری خالدی توانا.
- ۴ - در عرابه جنگ نیرومند خالدی ، این لشکر کشی (توسط).
- ۵ - ساردوری پسر آرگیشتی صورت گرفت.
- ۶ - ساردوری گوید . من بیستویک قلعه را گرفتم
- ۷ - من در یک روز چهل و پنج (یا چهل و چهار) شهر را تصرف کردم لیب-
لیاونی Libliani
- ۸ - شهر پادشاه (شهرشاهی) و شهر مستحکم را در جنگ گرفتم
- ۹ - ساردوری شاه مقتدر ، شاه بزرگ
- ۱۰ - شاه کشورها، شاه مملکت بیایانی Biaini (اورارتو) و فرمانروای شهر
توشپا Tushpa (کارمیر بلورکنونی نزدیک ایروان)^۱
- ۲ - سنگنبشته دیگر در ده بسطام از دهستان چاپاربخش قره ضیاءالدین
از توابع شهر خوی که در دو کیلومتری جاده شوسه خوی قره ضیاءالدین قرار دارد
بخط وزبان اورارتو در شانزده سطر پیدا شده که اکنون در موزه ایران باستان
نگاهداری میشود. این سنگنبشته بفرمان روسای دوم پسر آرگیشتی دوم (۶۴۶ -
۶۸۰) نوشته شده و ترجمه آن از این قرار است :
- روسا پسر آرگیشتی ابن معبد بلند را برای خالیدی خدای (اورارتو)
برپا کرد .
- به نیروی خالدی ، روسا پسر آرگیشتی سخن میگوید . این سرزمین خالی
بود و چیزی در اینجا برپا نشده بود همانطور که خالدی بمن فرمان داده است من
در اینجا بنا ساختم، و این جای را شهر روسا نامیدم . روسا پسر آرگیشتی گوید: کسی

۱- دکتر مشکور : تاریخ اورارتو ص ۵۴ - ۷۳

که این سنگنبشته را منهدم کند و بآن زیان رساند یا آنرا بشکند خالدي خدای (اورارتو) او را بوسیله خدای هوا و خدای آفتاب و خدایان دیگر برخواهد انداخت و در زیر آفتاب نامی از خود نگاه نتواند داشت .

منم روسا پسر آرگیشتی شاه نیرومند ، شاه کشورها ، شاه کشور بیبا ای نی (اورارتو) شاهشاهان ، سرور شهر توشیا .^۱

۳- سنگنبشته رازلیق - این سنگنبشته در کوه زاغان در حدود دوازده کیلومتری شمال سراب در ناحیه رازلیق از دهستانهای ششگانه بخش سراب پیدا شده که از شمال به کوه سبلان و از جنوب به دهستان هریس و از مشرق به آغمیون و از مغرب به ینگچه محدود است، و آن بفرمان آرگیشتی دوم پسر روسا (۶۸۰-۷۱۳ ق. م) پادشاه اورارتو نوشته شده و دارای شانزده سطر است و ترجمه آن اینست :

به حول و قوه خالدي ، آرگیشتی روساهینی می گوید :

من به سرزمین «آرهو» لشکر کشیدم . من سرزمین اوشولو ، و سر زمین « بوقو » را تسخیر کردم .

من تا کنار رودخانه « مونا » رسیدم و از آنجا بازگشتم . من سرزمین گیر دو ، و کیتوهانی ، و توایشدو ، را تسخیر کردم ، شهر «روتومنی» را من گرفتم .

سرزمینهایی را که من تسخیر کردم تحت باج خود قرار دادم این قلعهها را که من بزور گرفتم دوباره برقرار ساختم . من آنرا ، آرگیشتی ایردو Argishti-irdu (یعنی رعیت آرگیشتی) نامیدم ، بخاطر تقویت بیبا ای نی (اورارتو) ، برای مطیع ساختن سرزمینهای دشمن ، به حول و عظمت خالدي و آرگیشتی سترک ، شاه ، شاه جهان ، شاهشاهان ، خداوندگار شهر توشیا .

آرگیشتی میگوید : هر کس نام مرا محو کند یا به این کتیبه خسارتی وارد بیاورد امیدوارم خدایان : خالدي ، ته ای شه با Te ishe ba شیوای نی

Shiuni او را از زیر خورشید براندازند .

۴- سنگنبشته نشتیبان نشتیبان Nashtiban که در دره قرا کوه از دامنه‌های کوه سبلان نزدیک به سراب پیدا شده در دوازده سطر و نیز مربوط به آرگیشتی پسر روسا است . ترجمه آن چنین است :

به حول و قوه خالدي، آرگیشتی روساهینی می‌گوید. من سرزمینها را تسخیر کردم... من تا کنار رودخانه مونارسیدم و از آنجا باز گشتم. من سرزمینهای، گیردو، گیتوهانی، توایشدو، و شهر ۰۰۰۰ را تسخیر کردم و زیر باج خود قرار دادم . آرگیشتی می‌گوید : هر آن کس این کتیبه را خراب کند ۰۰۰۰» چند کلمه‌ای از آخر این سنگنبشته افزاده است که بجای آن نقطه گذارده شد .^۱

۵- سنگنبشته داش تپه - در جنوب دریاچه رضائیه نزدیک تاش تپه (داش تپه) در نوزده کیلومتری غربی میاندوآب سنگنبشته‌ای بزبان اورار توئی یافت شده است . دو قطعه بزرگ از این کتیبه را مستر فابر W . faber از آن محل به موزه بریتانیا انتقال داده و دو قطعه دیگر هنوز در جای خود باقی است این سنگنبشته را مربوط به عصر منوا دانسته‌اند .

۶- سنگنبشته کیلی شین Kilishin در محلی بنام کیلی شین در جنوب غربی اشنویه در جاده رواندوز بک سنگ یادگار بارتفاع یکمتر و هفتاد سانت دیده میشود که نوشته‌ای به دوزبان آشوری و اورار توئی روی آن کنده شده و متعلق به قرن هشتم پیش از میلاد است . در طرف مشرق این سنگ يك متن اورار توئی به فرمان ایشپواینی Ishpuini « ۸۲۸ - ۸۱۰ ق م » نوشته شد که در طرف مغرب آن همان متن بزبان آشوری است .

این پادشاه برادرش منوا Menua را در سلطنت باخودش بک کرد و نام هر دوی ایشان در آن کتیبه مسطور است و نوشته شده، خدای خالدي که رب نوع خاص اورار تو ۱ - دکتر مشکور : دو سنگنبشته اورار تی از آذربایجان مجله راهنمای کتاب سال ۱۳۴۵ شماره ششم

بود، هر بار بیاری آندو آمده و دشمنان را مغلوب آنان ساخته است. این سنگ را شولتز Schultz پیدا کرد ولی راولینسون نخستین بار گزارشی راجع بآن منتشر نمود. سپس در ۱۸۸۸ دموورگان از آن نسخه برداشت و در ۱۸۹۸ لمان هویت Lehman - W. Belck آنرا تحت مطالعه قرار دادند. بهترین ترجمه آن توسط مینورسکی V. Minorsky انجام گرفت و اخیراً در ۱۹۵۱ اصل و ترجمه آن توسط کامرون G. Cameron انتشار یافته است^۱.

سر انجام اورارتو - پس از غلبه مادها بر آشور در سال ۶۰۶ ق.م میلاد بتدریج مانناها از عرصه تاریخ محو شده و بامادها مزوج و مخلوط گردیدند. سرزمین اورارتو جزء استانهای ماد درآمد. ارمنی‌ها که از آسیای صغیر به آن ناحیه مهاجرت کرده بودند بجای اورارتوها نشسته و با آنان درآمیختند و از آن تاریخ بعد سرزمین اورارتو بنام ارمنستان خوانده شد.

باید دانست که در پایان قرن نهم و آغاز قرن هشتم قبل از میلاد اهالی امپراطوری اورارتو تنها مشتمل بر نژاد اورارتو نبوده‌اند بلکه لاقلاً از چهار عنصر نژادی بدینقرار تشکیل شده‌اند:

اوراتوها، هوریان، که با ایشان قرابت داشتند، ایبری‌ها (گرجیان)، و ارمنان (ارمنیها).

بقول هرودت اقوام فوق، آلا رودیان، ماتیه نیان (میتانیان) ساسپیریان، ارمنیان، نامیده میشدند. محتمل است تادوسه قرن بعد هم ترکیب نژادی ساکنان آنجا همین گونه بوده باشد^۲.

میتانیها - میتانیها قومی بودند که با هوریهای سابق الذکر قرابت داشته و در حوالی ۱۵۰۰ ق.م به تاسیس دولتی عظیم که از دریای مدیترانه تا کوههای غربی آذربایجان و زاگرس امتداد داشت توفیق یافتند، آنان در ۱۲۰۰ ق.م

۱- لوئی واندنبرگ: باستانشناسی ایران ص ۱۱۸

۲- تاریخ ماد ۲۸۲

به شمال بین النهرین آمده و در آنجا به تشکیل دولتی پرداختند. پایتخت اولیه ایشان شهر واشوگانی^۱ Vashuganni واقع در محل رأس عین (در خابور) امروز بود. سپس مرکز مهم ایشان به شهر ارپها Arrapha در کرکوک و کردستان عراق انتقال یافت. آثاری از ایشان در نوزو Nuzu در محل یلقان تپه Yalghan-tépé یا بورغان تپه Yorghán.tépé در پنج میلی مشرق کرکوک پیدا شده که از لحاظ تاریخ قدیم خاور میانه بسیار قابل اهمیت است. هر روزنی میتانی هارادر مقابل هوری ها که مردم غیر هند و اروپائی بودند، قبایل اشرافی آریایی دانسته که نام میتانو Mitannu داشتند. وی عقیده دارد که شکل اصلی نام این قوم در کتیبه ها اوممان ماندا Ummân.Manda بوده که بمعنی، مردم خانه بدوش، می باشد و کلمه، مدا، Mada، یا مدایا، Madaya که بمعنی قوم ماد است نیز مشتق از این نام است، که بمعنی، قوم خانه بدوش و صحراگرد، میباشد. هر روزنی معتقد است که نام اصلی آریایی میتانی ها، ماریان نبی Mariyanni بوده که از نام ودائی «ماریا» Maria بمعنی جوانمرد و پهلوان گرفته شده است. نام میتانیها در کتاب تورات بزبان عبری «میدیان» Midyân آمده که در قرآن «مدین» شده است. پادشاهان میتانی نامهای هند و ایرانی داشتند. نام خدایان این قوم در کتیبه ای که از قرن پانزدهم ق.م در بغاز کوی Boghazkeui در آسیای صغیر پیدا شده و راجع به پیمانی بین آنان و هیتی ها می باشد هند و ایرانی است. نام آن خدایان در آن کتیبه بزبان میتانی چنین آمده است. میتراش شیل Mitrashshil آروناش شیل Arunashshil ایندرا Indara نانش تین نه، Nashatiyanna، که میترا Mitra، وارونا Varuna، ایندرا، و ناسیتا Nâsatiyta خدایان معروف ودائی باشند. چون میتانی ها قومی سواره گار بودند در این معاهده موضوع تکثیر نسل اسب نیز مطرح شده است.

میتانی ها در نزد مصریان قدیم بنام «نهارین» معروف بودند. مشهورترین پادشاهان میتانی توشراتا Tushrata نام داشت که نوشته هایی از او خطاب به آمن هوتپ Amenhotep سوم (در گذشته در ۱۳۷۵ ق.م) و آمن هوتپ چهارم (در گذشته

در ۱۳۵۸ ق.م) از پادشاهان مصر در تل‌العمارنه بدست آمده است .
این نوشته‌ها بزبان و خط اکدی است و این‌زبان در آن عصر زبان رسمی میتانی بوده‌است. سرانجام دولت میتانی بدست پادشاه آشوری ادادنیراری (۱۳۰۴-۱۲۷۳ ق.م) و جانشین اوشلمانصر اول منقرض شده ضمیمه آشورگشت^۱ .

سکائیان - در قرن هشتم و هفتم پیش از میلاد عامل سیاسی جدیدی در آسیای مقدم پدید آمد که تعادل قوارادر آن ناحیه دیگرگون ساخت . این عامل نوین قبایل اسب سوار و صحرائشین کیمیریان و تریریان Trrers و سکاها بودند که از کرانه شمالی دریای سیاه کوچ کرده در آسیای غربی نفوذ نمودند. این اقوام با آنکه هر يك از قبایل مختلف تشکیل میشدند و در مناطق دور از هم زندگی می‌کردند، ولی چون اصولاً از نژاد آریایی بودند، ایرانیان همه آنان را بنام سکائی میخواندند، ولی بابلیان آنان راه گیسی ری (کیمری) و یونانیان ایشان را «اسکیت» مینامیدند. بنا به بعضی مدارک آشوری کیمیریان از قرن هشتم ق.م در آذربایجان اقامت داشته و از سرزمین قفقاز بآن ناحیه هجوم آورده بودند .

مادها سرزمین اصلی سکاها را «ساکسنا» یا «ساکا-شایانا» یعنی «سرزمین زیستن سکاها، میخواندند. دانشمندان این سرزمین را میان رود کورا و ناحیه شمالی گنجه (کیروف آباد) و اراضی اطراف دریایچه اورمیه، و در جنوب رود ارس جستجو میکنند باستان‌شناسان در «مینگه چائور» در جمهوری شوروی آذربایجان قبرستان وسیعی را یافته‌اند و در آنجا پیکانها و تیرها و ظروف سفالین زیادی در کنار اسکلتها مردمی بلند قامت پیدا کرده‌اند که حدس میزنند آن گورها و اشیاء درون آنها از سکاها باشد .

در منابع آشوری مربوط بزمان آسارحادون ، از جنگ بین آشوریها و سکاها که نام ایشان در آنجا ، ایشکوزا، آمده‌یاد شده و مینویسد که، ایشپاکای (اسپاکا) پادشاه آن قوم که متحد باماننا بوده بقتل رسیده‌است . از قرائن تاریخی معلوم میشود

1.B. Hrozny. Histoire De L'Asie Anterieure, Index, Mitanni P.339, paris 1947.

که قتل وی در ۶۷۳ ق.م روی داده است .

در منابع آشوری صریحا محل سلطنت « ایشکوزاها » در آذربایجان آمده است. پس از ایشپاکا ، جانشین او « پارتانواآ » با گرفتن دختر آسارحادون با آشور صلح میکند و متحد آن دولت میشود . بنا به اشاراتی که در کتاب ارمیای نبی شده هنوز در دهه نهم قرن ششم ق.م دولت قوم سکایی در آذربایجان وجود داشته و این را نیز هرودت تأیید میکند و مینویسد که بخاطر ایشان میان ماد و لیدی در ۵۹۰ ق.م جنگ در گرفت ^۱.

هرودت تاریخ حملات سکاییان را مرتبط با دوره سلطنت کیا کزار (هوخشتره) پادشاه بزرگ ماد میداند (۶۲۵ - ۵۷۵ ق.م) و مینویسد هنگامیکه کیا کزار به محاصره نینوا پایتخت آشور اشتغال داشت لشکر انبوه سکاییان بسرکردگی مادیس Madyés پسر پارتانوا Partataua که ذکر او در پیش گذشت بدنبال کیمربان که به وسیله خود آنان از اروپا رانده شده بودند به آسیا هجوم آوردند و به آذربایجان درآمدند و ۲۸ سال ماد را در اشتغال داشتند . بقول هرودت یس از ۲۸ سال فرمانروایی سکاییان بر ماد، کیا کزار شبی پیشوایان آنان را به مجلس بزمی دعوت کرد و آنانرا مست کرده بکشت و سپس دیگر سکاها را قتل عام کرد و با مغلوب خود ساخت ^۲ .

از این تاریخ حکومت سکایی جزو کشور ماد شد و مادها از دادن خراج بآنان نجات یافتند ، معهذنا بخشی از سکاییان و « اورتوکوریبانتی » Ortokoribant (یعنی تیز خودان) تا پایان قرن ششم و آغاز قرن پنجم ق.م در حدود قلمرو امپراطوری ماد باقی ماندند و سرانجام با دیگر اهالی آذربایجان شمالی ممزوج گشتند ^۳ .

گنجینه زیویه - در سال ۱۹۴۷ م در نزدیکی شهر سقز در محل ایسزیرتو

Izirtu پایتخت قدیم مردم ماننا گنجینه ای پیدا شد که آنرا به هنر سکایی نسبت

۱- تاریخ ماد ص ۲۸۵ - ۳۶۱

۲- دیا کونف (م م) تاریخ ایرانیان باستان ص ۷۵ - ۷۹

۳- تاریخ ماد ص ۳۶۰ - ۳۶۱

میدهند. مانناها در حدود ۶۵۹-۶۶۰ ق م از سکاها شکست خوردند و در کشور ماننا استقرار یافتند. سپس در جنوب دریاچه اورمیه کشوری بوجود آوردند که گاهی متحد و زمانی تابع مادی شد. این گنجینه قبری است از يك شاه نیر و مند سکایی که بنا بر رسوم آن قوم بخاک سپرده شده است.^۱

گیرشمن در کتاب هنر ایران در دوران ماد و هخامنشی فصل مشبعی نگاشته است. سکائیان ابتدا جسد شاه را با ادویه انباشته، و آنرا در گردونه ای قرار می دادند از قبیله ای به قبیله دیگر می برده اند. بالاخره آنرا در قبری که مانند اطاقی کوچک ساخته شده بود و سقفی داشت روی تختی می خوابانیدند. معمولا در چنین مواردی یکی از همسران شاه را خفه کرده در کنار او دفن میکردند و نیز حواشی و خدمه او را با وی بخاک میسپردند. قطعاتی از تابوت بر نزی که همراه این گنجینه بوده نشان میدهد که این محل آرامگاهی بوده است. اشیاء زرینی مانند سینه بند و غلاف مرصع شمشیری و بعضی زیورآلات زنانه و طلاآلات فراوان و سلاحهای از طلا و نقره و سپرهای نقره و سنجاقهای طلا در آن آرامگاه بدست آمده است. در این اشیاء تأثیر هنر اورارتوئی نمایان است. در بین این اشیاء تعداد زیادی ظروف فلزی یا سنگی و سفالین نیز بوده که فقط چند عدد آن بدست ما رسیده است. بعلاوه مقداری از اشیاء از عاج و نقره بدست آمده که در خمره های سفالین بخاک سپرده شده است بعضی از این اشیاء تحت تأثیر هنر آشور و برخی تحت تأثیر صنعت مردم دره های زاگرس قرار گرفته است.^۱

۱ - گیرشمن: هنر ایران در دوران ماد و هخامنشی ص ۹۸ - ۱۲۵؛ گدار هنر ایران

در جای خاصی

کوبرنمک

«اری یا نشقی»
 به خط کهن باستانی

سیراسکینیا
 شهر
 محل اختیالی شهر

- ▲
-
- x

فصل چهارم

آذربایجان در پیش از اسلام

آذربایجان در زمان پادشاهان ماد - مادها قومی بودند آریایی نژاد که در آغاز قرن هفتم تا پایان قرن هشتم ق.م دولت ماد را تأسیس کردند . کشور ماد را به ماد بزرگ و ماد کوچک قسمت کرده اند . ماد بزرگ شامل ری و عراق عجم تا حدود کردستان و کوههای زاگرس میشد . ماد کوچک شامل آذربایجان میگشت . بطوریکه در پیش به تفصیل شرح دادیم تا اواخر قرن هفتم پیش از میلاد در آذربایجان قدرت زیادی نداشتند بلکه حکومت آن ناحیه بیشتر در دست اقوام لولوبی ، ماننایی ، اورارتو و سکایی بود . از سال ۶۱۲ ق.م یعنی سال سقوط آشور بدست ماد است که مادها توانستند قدرت خود را بر تمام قسمتهای ایران و بویژه آذربایجان تا ماوراء رود ارس بسط دهند .

کشور ماد در دوران باستان هرگز واحد استوار ولایتگیری نبوده است . در آغاز

اتحادیه‌ای بود از قبایل، و سپس دستگاهی نظامی و اداری که قبایل و کشور های گوناگون را متحد میساخت و آنگاه موقتاً در مجموعه نظامی و اداری و سازمانی که هخامنشیان پدید آورده بودند مستحیل شده، در پایان قرن چهارم پیش از میلاد چنانکه گفتم به دو بخش تجزیه گشت، یکی «ماد آتروپاتن» (ماد کوچک و آذربایجان) و دیگر «ماد سفلی» (ماد بزرگ). این دو ماد با اینکه تقریباً از یک نژاد بودند ولی هر یک سر نوشت دیگری داشتند و غالباً در طول تاریخ دو واحد متمایز بشمار میرفتند.

در پیش از تأسیس دولت ماد حتی تا یک قرن بعد از آن در ماد آتروپاتن (آذربایجان) زبان واحدی وجود نداشت. زبان مادی ایرانی هنوز یک زبان قبیلله‌ای بود، و فقط یکی از زبانهای محلی ماد بخصوص ماد شرقی بشمار میرفت^۱. مرکز اقتصادی و فرهنگی امپراطوری ماد ماننای پیشین (آذربایجان قرون بعد) بود، این ناحیه از دیگر نواحی از لحاظ اقتصادی پر رونق تر بود و در آن بارورترین کشتزارها و تاکستانها و بیشه‌ها وجود داشت^۲.

شلمانصر ظاهراً نخستین پادشاه آشوری است که به کرانه‌های کشور ماد رسیده است (۸۳۴ ق.م). شمس‌آداد پنجم (۸۲۱-۸۲۰) بدرون ماد راه یافت. و پس از او اداد-نیراری سوم (۸۱۰-۸۷۲ ق.م) چند بار به ماد لشکر کشید ولی این لشکر کشی‌ها غالباً به ماد بزرگ بوده و ماد کوچک یعنی آذربایجان در آن زمان در دست قوم ماننا و اقوام دیگر غیر آریایی بوده است.

در سال ۶۵۹ ق م مادها ب فکر مقاومت در برابر آشور افتادند. در آن زمان آخسری پادشاه ماننا باتکای آنان با آشور وارد نبرد شد ولی از دولت آشور شکست خورد و آشوریه‌ها شهر ایزیر توپایتهخت ماننارا اشغال کردند. آشور بانی پال پادشاه

۱- تاریخ ماد ص ۹۲

۲- تاریخ ماد ص ۳۹۷

آشور قبایل مادی را شکست داده و هفتاد و پنج ده ایشان را ویران ساخت. در سال‌های بین ۷۱۵ و ۶۲۵ ق.م که مقارن با سلطنت دیباو کو (دیوکس) یا فره ورتیش است دولت ماد در حال توسعه بود، و مادها با پادشاهان کوچک و نیم مستقل مبارزاتی را آغاز نموده بودند. قوم ماننا در آذر بایجان و شمال غرب ایران قصد داشتند که یک حکومت عظیم و مستقلی بوجود آورند و آشور در برابر این امر مقاومت بخرج میداد و سکاکیان هم به حملات خود به آذربایجان و ایران ادامه میدادند.

در زمان پادشاهی هوخ شتره (کیا کسار) ۳۳۳-۵۵۸ ق.م سکاها به آذربایجان حمله کردند و ۲۸ سال حکومت آن سرزمین در دست آنان بود. چنانکه در پیش گفتیم هوخ شتره پس از این مدت طولانی با تدبیری رؤسای آنان را مست کرده و بکشت و سکاها را از آذربایجان براند.

پس از این موفقیت دولت ماد با کمک نبوپولاس سار فرمانروای بابل توانست شهر نینوا پایتخت آشور را گرفته، آن دولت عظیم را از صفحه روزگار براندازد (۱۲۶ ق.م). سپس هوخ شتره به کشور لیدی لشگر کشید. بقول هرودت جنگ وی بالیدی بر سر سکاکیانی بود که برای نجات خود از دست کیا کسار که آنان را در همه جا تعقیب میکرد و به کشور لیدیه پناه برده بودند. در ۲۸ ماه مه ۵۸۵ ق.م بر اثر پدید آمدن کسوفی که باعث وحشت طرفین از خشم خدایان شده بود این جنگ به میانجیگری پادشاهان بابل و کیلیکیه صلح انجامید و چیزی نگذشت که پادشاه بزرگ ماد نیز درگذشت. چنانکه گفتیم قبل از این جنگ هوخ شتره تمام آذربایجان و حتی ارمنستان و اوراتورا ضمیمه خاک خود ساخته بود.

از این تاریخ بعد در منابع آشوری و یونانی خبری از اقدامات دولت ماد در آذربایجان نیامده، فی الجمله همینقدر معلوم میشود که تا پایان حکومت آن دولت

آذربایجان یا مادکوکچک از ایالات مهم کشور ماد بوده است^۱. در جنوب دریاچه رضائیه نزدیک تاش تپه (داش تپه) در محلی موسوم به فخر آگاه دخمه‌ای دیده میشود. این دخمه یا آرامگاه را راولینسون در ۱۸۳۸ م، و هوتوم شیندلر Houtum Schindler در ۱۸۸۲، و دمورگان در ۱۸۹۶، اورل اشتین Aurel Stein و هرتسفلد بازدید کرده‌اند. دخمه مزبور شباهت زیادی به آرامگاه، داو دختر، (درفهلیان فارس) دارد، دروازه این بنا سردری است که در طرفین آن دو ستون منفرد قرار گرفته که خوب حفظ شده است، اطاق آرامگاه نیز سه ستون دارد و در آن سه طاقچه در سنگ کنده شده که بمنزله قبرهای دخمه‌ای است. هرتسفلد تصور میکند که آن آرامگاه يك شاهزاده مادی از کشور ماننایی است و تاریخ آن را بین ۸۴۰ و ۶۶۰ پیش از میلاد تعیین کرده است^۲.

آذربایجان در دوره هخامنشی - از اوضاع آذربایجان در این دوره خبری نداریم همینقدر میدانیم که آن جزء خستره (ساتراپی) ماد بشمار میرفت ماد بزرگ (عراق و کردستان)، و مادکوکچک (آذربایجان) يك خستره پوان یعنی يك ساتراب داشت.

بنا بر کتیبه بیستون پس از کشته شدن گئوماتای مغ بدست داریوش بزرگ یانغان از هر طرف سر برداشته و دعوی شاهی کردند. از آنجمله فره ورتیش نامی مادی سر بطفیان برداشت و گفت که من خستریت (شاه ماد) هستم و از دودمان هو خستره ام و خود را شاه ماد خواند. داریوش لشکری بسرداری ویدارنا بسر کوبی او فرستاد و سرانجام او را دستگیر ساخته پس از منگله کردن در همدان بدار زدند. از این دو مرد مادی که دعوی سلطنت داشتند یعنی گوماتای مغ که خود را بردیا پسر کورش میخواند، و دیگری فره ورتیش که خویش را «خستریت» یعنی شاه ماد معرفی میکرد،

۱- دکتر مشکور: ایران در عهد باستان ص ۱۴۹-۱۶۰؛

۲- دیاکونوف: تاریخ ایران باستان صفحات ۶۳، ۶۶، ۶۷، ۷۲، ۷۵، ۷۸

۲- لویی واندنبرگ: باستان‌شناسی ایران باستان ص ۱۱۷

هیچکدام از مادکوچک یعنی آذربایجان نبودند. بنابراین چنانکه گفتیم اطلاعاتی در این عصر از اوضاع آذربایجان نداریم.

ماد آتروپاتن یا آتروپاتن Atropatene

در زمان داریوش سوم (۳۳۶-۳۳۰ ق.م) آتروپات Atropates خستره پوان (ساتراپ) ماد بود. این سردار ایرانی که نام او بمعنی نگاهبان آتش (آذربد) است و بهمین مناسبت او را از خانواده‌ای روحانی و زردشتی شمرده‌اند، در نبرد، گوئوگامل که بین داریوش سوم و اسکندر در نزدیکی اربل روی داد فرمانده مادیها بشمار میرفت (۳۳۱ ق.م). پیش از این واقعه آتروپات فرماندهی سوارانی را که داریوش برای اکتشاف گسیل داشته بود برعهده داشت. پس از شکست داریوش در این جنگ که سرنوشت دوات عظیم هخامنشی را تعیین کرد، اسکندر اکسودات Oksodat نامی را که داریوش در ری به سیاه چال افکنده بود از زندان برآورده ساتراپی ایالت ماد را بوی بخشود. این مرد چنانکه از نامش پیداست از مردم آسیای میانه بود و ظاهراً اسم او بمعنی داده اکسوس یعنی رود جیحون است. دیری نگذشت که اکسودات از چشم اسکندر افتاد و از طرف آن پادشاه آتروپات به حکومت ماد تعیین گردید (۳۲۸ ق.م). با احتمال قوی آتروپات اسکندر را مطمئن ساخت که نسبت بوی از اکسودات وفادارتر است، و برای نشان دادن لیاقت و شجاعت خود مردی را که بنام باریاکس Bariaks خوانده میشد و سر بطغیان برداشته لقب پادشاه ماد و پارس بر خود نهاده بود دستگیر کرده به اسکندر تسلیم کرد. سپس بنا به تمایل اسکندر بهنگام جشنها و تشریفات که در شوش برپا گردید با مقدونیان عقد خویشاوندی منعقد کرد. سپس برای استحکام موقعیت خود، دختر خویش را به پردیکاس Perdikas سردار مقتدر اسکندر داد. پس از آن اسکندر به ماد رفت و از دشتهای مشهور نیسای که چراگاه پنجاه هزار اسب متعلق به لشکریان شاهی بود بازدید کرد. معلوم شد عده زیادی

از آن اسبان را سپاهیان مقدونی بغارت برده‌اند. آتروپات پس از آن برای تفریح و جلب نظر اسکندر صد زن برگزیده که سوارکارانی ماهر بودند در یکی از جشنها با اسکندر تقدیم کرد.

این زنان ملبس به لباس مردان بودند و بجای نیزه تبرزین و بجای سپر سنگین سپر سبک داشتند. نوشته‌اند که این زنان از سرمت‌ها یعنی سکائیان تیزخود ماوراء قفقاز بودند که آتروپات در فاصله سالهای ۳۲۸ و ۳۲۴ با آنان جنگ کرده و گروهی از ایشان را باسارت گرفته بود.

پس از مرگ اسکندر در سال ۳۲۳ ق.م آتروپات در مجلس مشاوره‌ای که از طرف سرداران آن پادشاه در بابل انعقاد یافت حاضر نبود.

ساتراپ نشینی ماد سفلی به يك سردار مقدونی بنام «پیتون» واگذار شد، و آتروپات بمناسبت آنکه مردی لایق و پدربزرگ پردیکاس نایب السلطنه اسکندر بود در مقام خود در ماد کوچک ابقاء گشت.

پس از کشته شدن پردیکاس در سال ۳۲۱ ق.م، سرداران اسکندر در «تری پارادیس» گرد آمده و به تقسیم مجدد ساتراپ نشینها پرداختند. ماد کوچک یعنی ساتراپ نشین آتروپات جزء این تقسیم نبود از آن تاریخ ماد کوچک یا آذربایجان را میتوان دولتی مستقل شمرد.

باید دانست که بخش شمال غربی ماد یعنی ماد کوچک و ماد سفلی (ماد بزرگ) از لحاظ اقتصادی و جغرافیایی با یکدیگر وجوه مشترك ناچیزی داشتند. اقتصاد ماد کوچک واد کشاورزی و صنعت نسبتاً عالی بود و تکافوی احتیاجات آن را مینمود، و در آن زمان که اقتصاد طبیعی بیشتر حکمفرما بود نیازی بالحاق و یا اتحاد با دیگر نواحی نداشت. ماد کوچک برخلاف ماد سفلی بر جاده اصلی بازرگانی و سوق الجیشی میان نواحی آسیای مقدم و آسیای میانه واقع بود و باین علت هم توانست از اتحاد با دیگر ساتراپی‌های سلوکی احتراز کند.

دیگر آنکه علاوه بر حسن تدبیر آتروپات بر اثر وجود قبایلی جنگجو چون کادوسیان در مادکوچک، آن ایالت را از سلطه نظامی مقدونیها که دیگر ایالات ایران را تحت سیطره خود آورده بودند محفوظ داشت.

در آن زمان یعنی قرن چهارم ق.م دیگر: ماننائیان و لولویان و کاسپیان در آذربایجان وجود نداشتند، بلکه کادوسیان، و ماتیان و مادی‌ها و دیگر اقوام ایرانی بجای ایشان نشسته و خود را مادی و آریایی میخواندند.

اداره امور مذهب بدست مغان بود و زبان ایرانی مادی در بین مردم آن رواج داشت. چون یونانیان در آن خطه رسوخی نداشتند، آذربایجان از لحاظ وجود طایفه مغان در آنجا پناهگاه آیین زردشت و تکیه‌گاه ایرانیت در برابر هلنیسم و یونان مآبی گردید.^۱

وجه تسمیه آذربایجان

نام این ایالت در پارسی میانه. آتورپاتاگان aturpātākān و در پارسی ادبی. آذربازگان، آذربایگان، و در پارسی جدید. آذربایجان و در یونانی قدیم آتروپاتنه Atropaténé و در یونانی بیزانسی: آدرا بیغان Adrabighanōn و در ارمنی. اتره پتکن Atrapatakan و در سریانی آذربایغان Adhorbaighân آمده است.

گاهی عوام این استان همزه آذربایجان را به «ها» تبدیل کرده با دال بی نقطه «هادرایجان» تلفظ کنند^۲

این کلمه مرکب از سه جزء است. اول آتور Atur که بمعنی آتش، و دوم. پت Pat که بمعنی نگهبان، و سوم. کان (گان) بمعنی محل و جا است. دو جزء اول همان اسم ترکیبی آتورپارت است که در فارسی «آزربد» میشود و بمعنی نگهبان

۱- تاریخ ماد ص ۵۴۲-۵۵۶

۲- رك : روضات الجنان ص ۶۸۴

آتش می‌باشد، و چون صاحب آن که خود از خاندان روحانی بود فرمانروایی ماد کوچک را داشت، از اینرو این سرزمین را بنام او آتورپاتکان یعنی جایی که آتورپات (آذربد) بر آن حکومت می‌کند خواندند.^۱ بعضی از خاورشناسان مانند کنود ترون J. A. Knudtson بدون ذکر دلیل معتقدند که، آتورپات، در آغاز نام شهری بوده و آن را باذر «آندراپاتی» [آنو] که در کتیبه‌های آشوری (آندرا-پاتیانو) از شهرهای ماد در حوالی قزوین یاد شده یکی دانسته‌اند.

کنود ترون بجای «آندراپاتیانو» آن کلمه را آنتارپاتی خوانده و متوجه نشده که این نام در دیگر متون آشوری نیز دیده میشود. در صورتیکه چنانکه در بالا یاد کردیم نام آذربایجان در زبانهای مختلف ایرانی از قدیمترین زمان با مختصر اختلافی بهمین صورت آمده و آن از نام آتورپات (آذربد) مورد بحث گرفته شده و کان Kan هم پساوند مکان است که در زبان یونانی به شکل Éné به آن الحاق شده و Atropaténé گردیده است.

بنابراین امکان اینکه آترو Atro یا آتور Atur را از آندار Andar یا آنتار Antar مشتق بدانیم و در نتیجه نام آذربایجان آشوری شده «آندارپاتیانو» را که نام شهری دورتر از ماد کوچک بوده با آذربایجان یکی بدانیم معقول نیست^۲

خاندان آتروپات

پس از مرگ آتروپات دودمان او در آذربایجان حکومت کردند و بمرور این کشور دولتی شد که اسماً جزء دولت سلوکی بشمار میرفت ولی در معنی مستقل بود. این پادشاهان شهر گنزرک یا شیز را که بیونانی گرکا Gazaca خوانده میشود پایتخت خود ساختند.

1- Minorsky, E. I. (N.E) T1, P. 194

۲- تاریخ ماد ص ۳۲۵ و ص ۶۹۰

پس از نیرومند شدن پارتیها، آذربایجان متحد دولت پارت بود و در واقع از از ملوک الطوائفی های آن دولت بشمار میرفت . در زمان بلاش اول (۷۸-۵۱ م) اشکانی، برادر بزرگ او پاکر Pacorus از طرف دولت اشکانی پادشاه این ایالت شد . حدود آذربایجان ظاهر آرد در دوره خاندان آتروپات و زمان اشکانیان از شمال به ارمنستان بزرگ و کردون Korduene و آدیابن Adiabene و از طرف جنوب به ماد بزرگ، و از مشرق به دریای خزر و کادوسیان (طاش) بوده است .

سرحدات آتروپاتن در طی قرون متمادی چند بار تغییر کرده و آن مملکت در در زمان ارته بازان Artabazanes که از خانواده آتروپات و معاصر آنتیوخوس سلوکی بود و در سال ۲۲۰ ق.م بر آن سرزمین سلطنت داشته به منتهای وسعت خود رسیده است .

در زمان این پادشاه حدود کشور آتروپاتن به اراضی پنت Ponte در اطراف فازیس Phasis یعنی تا گلخید در ماوراء قفقاز میرسیده است . وی در حین لشکر کشی آنتیوخوس کبیر سلوکی مجبور شد شرایط صلح او را بپذیرد و دره ارس را با پایتخت آن از ماویر Armavir تخلیه کند و در آنجا آرتاخیا س Artaxias را بعنوان استراتگ Strateg (فرمانده قشون) منصوب نماید .

ولی این سردار بقول استرابن بعد ادعای استقلال کرد و اراضی کسپین Kaspiene و فای نی تیس Faynitis و باسورپدان Basoropedan را از چنگک ماد آتروپاتن بیرون آورد .

باید دانست که منظور استرابن از کسپین ، همان ولایت ارمنی نشین پائی تا کران Paitakran است که در مشرق Uti در کنار ارس واقع بود و تا دریای خزر امتداد داشت و بعد دوباره جزء آذربایجان گردید .

اما فای نی تیس ، ناحیه اپاهونیک Apahunik در ایالت تاروبران Taruberan در مغرب دریاچه وان است که آرکانی Arkani (فرات جنوبی) از آن میگذرد .

ولی باسوروپدان بایستی همان ولایت و سپورگان Vaspurakan باشد^۱.
 در سال ۶۷ ق. م پادشاهی بنام مهرداد Mithridates که داماد تیگران پادشاه
 ارمنستان بود بدون اتکاء به پدر زنش در آذربایجان سلطنت میکرد.
 در سال ۶۵ ق. م داریوش پادشاه آذربایجان باگسیل داشتن سفیری نسبت به
 پومپهئوس Pompeius سردار معروف روم اظهار انقیاد نمود. این کشور بعدها با
 ارمنستان يك جا تحت نفوذ پارتها (اشکانیان) قرار گرفت سپس آریو برزن
 Ariobarzanes اول در حدود ۳۰ ق. م و پس از او پسرش ارته وازده Artavasdes دوم
 بسلطنت رسید. در سال ۳۶ ق. م آنتونیوس Antonius سردار روم باشانزده فوج یعنی
 شصت هزار مرد که از جمله مرکب از بیست و چهار هزار قوای کمکی شرقی و ده هزار
 تن اسپانیائی و گالی (فرانسوی) و شش هزار سوار ارمنی بودند، برای اشغال ایالت
 پارتی (اشکانی) آذربایجان به آن استان حمله آورد. ارته وازده شاه آذربایجان
 متحد فرهاد چهارم شاهنشاه اشکانی بود. پایتخت آذربایجان در این زمان فرسپا
 Fraspa نام داشت اصل این نام در پارسی باستان، فرادهاسپه Fradhaspa یعنی اسب
 پیروز بوده که در فارسی میانه (پهلوی) تبدیل به فراهاسپ Frahasp شده و در کنار
 دریاچه اورمیه قرار داشته است.

آنتونیوس این پایتخت مستحکم را که زنان و فرزندان ارته وازده پادشاه
 ماد در آن جای داشتند به کمک آرتاواسدس پادشاه ارمنستان محاصره کرد (۳۶ ق. م)
 فرهاد چهارم شاهنشاه اشکانی با چهل هزار سوار پارتی و ۴۰۰ آزاده که از ملازمان
 شخصی او بودند و ده هزار سوارمادی برای مقابله با دشمن به آذربایجان شتافت
 این هردو پادشاه یعنی فرهاد چهارم و ارته وازده پیش از آنکه یکی از نمایان آنتونیوس
 بنام اوپیوس ستاتیانوس Oppius Statianus که با دو فوج، اسباب و لوازم سنگین
 محاصره بنا بود به آنتونیوس ملحق شود، در محل حاضر شدند. ناگاه ستاتیانوس

۱- مارکوآرت: ایران شهر 14-108 p, Eransbahr, 1901, J. Mârquart

از طرف لشکر یان پارتی به سرکردگی مونازس Monases غافلگیر شده او و لشکر یانش به تیرهای سواران پارتی گرفتار آمدند و یکباره هفت هزار و پانصد تن از آنان بـخاک هلاک افتادند .

به محض شنیدن این خبر آرتاوازدس پادشاه ارمنستان از اتحاد با رومیان پشیمان شده با لشکر خویش به کشور خود بازگشت و سرانجام در جنگ سهمگینی که بین قوای ایران و روم در نزدیکی تبریز فعلی واقع شد آنتونیوس شکست خورد و بفکر گریز افتاد . پارتیان با شیوه مخصوص خود ایشان را تعقیب کردند و در طرف نوزده روز آنان را مورد حمله و تهدید خویش قرار دادند و گروه بسیاری از آنان را بخاک هلاک افکندند . و بالاخره در کنار رود ارس از تعقیب آنان دست برداشتند .

رومیان در این جنگ سی و دو هزار تن تلفات دادند پس از این فتح فرهاد پیروزی خود را جشن گرفت . و نام خویش را بر سکه‌هایی که تمثال آنتونیوس و ملکه کلدو پاتر را داشت و در میان اشیاء غارت شده رومیان پیدا شده بود ضرب کرد، و در بهار آینده مجدداً ارمنستان را تسخیر و پادشاه آن را مغلوب ساخت . پس از خاتمه جنگ در هنگام تقسیم غنائم جنگی، آرته و ازده پادشاه آذربایجان خود را مغبون یافت و با فرهاد چهارم قطع رابطه کرد و در سال ۳۵ ق.م سفیری بنزد مارك آنتونیوس که در اسکندریه مصر مقرداشت فرستاد و او را به ایران دعوت کرد. آنتونیوس برای اینکه شکست خود را جبران کرده باشد نخست به ارمنستان شناخت و ارتاواسدس پادشاه آنکشور را به جرم خیانتش و فرارش از جنگ با مکر و حيله اسیر کرد و با آرته و ازده پادشاه ماد در سال ۳۳ ق.م در کنار رود آراکسس Araxes (ارس) ملاقات کرد و با او پیمان دوستی بست که بر طبق آن قسمتی از ارمنستان یعنی ناحیه سوبمباکه Symbace را که به ماد تعلق داشت با او گذاشت ، و قوای کمکی رومی را برای جنگ با پارتی‌ها در اختیار او قرارداد . و در عوض از سر بازان آذربایجانی برای مقابله با او کتایوانوس

Octavianus استفاده کرد .

ارتاوازده چندان مجهز و آماده کارزار شده بود که توانست پارتی‌ها را که می‌خواستند ارتاکرز Artaxes دوم پسر ارتاواسدس ارمنی را که پس از اسارت پدرش بدست آنتونیوس به نزد آن‌ان گریخته بود بر تخت سلطنت ارمنستان بنشاند و ادار به عقب‌نشینی کند. اما به محض آنکه آنتونیوس قوای رومی را بنزد خود فراخواند بدون آنکه لشکر مادی را پس فرستد آرتاوازده از لشکر پارتی شکست خورد و اسیر آن‌ان شد و آذربایجان بدست اشکانیان افتاد و رومیانی که در ارمنستان بودند همه بدست پارتیان نابود شدند و ارتاکرز در سال ۲۰ ق.م پیادشاهی ارمنستان رسید.

اما چون اندکی بعد در دولت اشکانی قیامی برای تصرف تاج و تخت صورت گرفت آرتاوازده پادشاه آذربایجان آزادی خود را بازیافت و با کلیه کسانی که دولت روم پناهنده شد. آنتونیوس خواهر او را که «یوتایا» نام داشت برای پسرش الکساندر که از کلئوپاترا ملکه مصری داشت بزنی گرفت آرتاوازده سرانجام در ۳۸ سالگی در روم درگذشت^۱.

پس از مرگ آرتاوازده، تیگران پادشاه ارمنستان بر اثر منسوب شدن با سلسله اشکانی هفتاد ناحیه کوهستانی را که سابقاً برادرش آرتاکیسیاس از آذربایجان منتزع ساخته بود بدولت ایران مسترد داشت و آن نواحی باز جزء آذربایجان شد از جمله آن ولایات و سپورکان است که در نواحی «باش قلعه» فعلی واقع بوده است . تیگران در سال ۶ ق.م درگذشت .

احتمال دارد که در همین زمان ماد آتروپاتن (آذربایجان) از دولت اشکانی جدا شده و در بین سالهای ۲۰ ق.م تا ۲ میلادی از روم تقاضای فرستادن پادشاهی برای خود کرده باشند .

رومیان آریوبرزن دوم Ariobarzanes پسر آرتاوازده را برای پادشاهی به

۱- گوتشمید ص ۱۴۹-۱۵۵ و ایران در عهد باستان ص ۳۱۳

آذربایجان فرستادند، و وی مورد حمایت اگوستوس امپراطور روم قرار گرفت پادشاهی آریوبرزن دیری نپائید و در زمان فرهاد پنجم (۲-ق.م-۴ م) از آذربایجان رانده شد کمی پس از این واقعه خبری بعنوان پناهنده بی خانمان در نزد رومیان در دست است چنین بنظر میرسد که در این زمان سلسله کهن آتروپاتن با خلع آریوبرزن دوم منقرض شده باشد.

احتمال دارد یکی از شاخه‌های فرعی خاندان پارتی در آنجا بحکومت مشغول شده باشند.

آذربایجان تحت حکومت اشکانی

در زمان ونن Vonones اشکانی (۱۷۸ م) اردوان Artabanus نامی که از طرف مادر با سلسله اشکانیان بستگی داشت و در میان قبایل شرقی داهه‌ها رشد کرده بود در آذربایجان پادشاهی میکرد چون مردم ایران از ونن که تربیت رومی داشت ناراضی بودند، اردوان را پادشاهی دعوت کردند.

پس از چند جنگ ونن شکست خورده به سلوکیه گریخت و اردوان بنام اردوان سوم از آذربایجان رهسپار پایتخت شده شاهنشاه ایران گردید (۱۸-۴۰ م). پس از شاهنشاه شدن اردوان، برادر او که نیز ونن Vonones نام داشت، از طرف دولت مرکزی اشکانی بشاهی آذربایجان فرستاده شد.

پس از اردوان سوم پسرش واردان (۴۰-۴۶ م) شاهنشاه ایران شد و پس از وی برادرش گودرز (۴۶-۵۱ م) بشاهی نشست.

بعد از مرگ گودرز بزرگان ایران ونن برادر اردوان سوم را که پادشاه آذربایجان بود از آن ایالت خواسته و او را بنام ونن دوم بر تخت شاهنشاهی ایران نشاندند (۵۱-۵۴ م). پس از او پسرش پارکوروس Pacorus به شاهی آذربایجان منصوب شد.^۲

۱- کوتشمد ص ۱۸۶-۱۷۸

۲- کوتشمد ص ۱۹۳؛ ایران در عهد باستان ص ۳۴۹

در زمان بلاش سوم اشکانی (۱۴۹-۱۹۰) مارکوس وروس Marcus_Verus سردار رومی در سال ۱۶۵ م . بایران حمله کرد و آذربایجان را تسخیر نمود و بهمین مناسبت لقب مدیکوس Medicus (یعنی فاتح ماد و آذر بایجان) گرفت . از این نکته میتوان دریافت که در این زمان ماد آتروپاتن (آذربایجان) هنوز دولتی نیم مستقل بوده است .^۱

مغان در آذربایجان

هرودت نوشته است که مغان یکی از شش قبیله قوم ماد بودند . در عهد هرودت (قرن پنجم ق.م) وظیفه ادای مراسم دینی بمعهد مغان بود و در قربانیها و تشریفات مذهبی حضور یکی از ایشان ضرورت داشت .

بقول استرابن مغان پرستندگان آتش مقدس بودند و همواره مواظب بودند که آن آتش خاموش نشود . دیگر منابع یونانی مغان را روحانیان زردشتی و علمای دینی ایران شمرده اند .^۲

در ادبیات زردشتی نیز اصطلاح ، مغ ، بمعنی عالم دینی و ملای زردشتی آمده است .

در ایران قدیم چون اصول طبقاتی بر جامعه انسانی مستولی و اداره هر قسمت از امور اجتماع بمعهد طبقه ای محول بود ، سر بازی و جنگ آوری و وظیفه ارتشاران و کشاورزی و وظیفه برزگران ، و نگاهبانی آتش و ادای مراسم مذهبی بمعهد طبقه آثروان (نگاهبان آتش) یا مغان واگذار شده بود .

آریایی های ایرانی در مهاجرت بزرگ خود از شرق به غرب این وظایف را در میان تیره های مختلف آریایی تقسیم کرده بودند و چون به ری و آذربایجان رسیدند مغان که طایفه ای از قوم آریایی ماد بشمار میرفتند در مغرب ایران سکنی

۱- کوشمید ص ۲۲۵-۲۲۶ ؛ ایران در عهد باستان ص ۳۵۵

۲- دکتر مشکور تاریخ اجتماعی ایران در عهد باستان ص ۹۰-۹۸

گزیدند . و به تدوین اوستا و گسترش و تبلیغ دین زردشتی پرداختند .
ظاهر آندوین نهائی قوانین و احکام اوستا تحت نظر مغان آتروپاتن (آذربایجان) صورت گرفته است .

بظن غالب در تمام مدت نفوز و تسلط فرهنگ یونان یا هلنیسم ، آذربایجان تحت حکومت روحانی طرفدار کیش مغان زردشتی بود و بقدری در تبلیغ و حمایت از کیش زردشتی مبالغه شد که مفسران اوستا در قرون بعد ماد را اعم از ری یا آذربایجان محل تولد زردشت پنداشتند . حتماً وجود آتشکده عظیمی چون آذرگشنسپ در شهر شیز نزدیک دریاچه اورمیه ، و نیز وجود مرکز زردشتی در دماوند نزدیک ری که مصمغان (بزرگ مغان) در آن می نشست ، به توهم این خیال که زردشت از مردم آذربایجان و یا ولایت ری بوده کمک کرده است .

چنانکه در پیش در شرح احوال مردم قبل از تاریخ ایران در آذربایجان گفتیم در آن ایالت از قبل از نهمصد پیش از میلاد خبری از اقوام آریایی در آذربایجان نبود و مردم آن سرزمین دارای زبانهایی غیر آریایی چون گوتی ، وماننایی بودند . بنا بر این ظهور پیغمبر آریایی بزرگی چون زردشت در آن عصر در آذربایجان که کتاب او اوستا بزبان آریایی های ایرانی مشرق است بعید بنظر میرسد . باید همینطور که شواهدی از اوستا و سرزمین جغرافیایی آن در دست است او را از اهل مشرق و خراسان دور و یا خوارزم بدانیم .

اصولاماد و آذربایجان از نظر اعتقادات مذهبی بدو دوره متمایز تقسیم میشود یکی پیش از قرن هفتم ق.م و دیگری از آغاز آن قرن بیعد .

طبق منابع آشوری و اورارتوئی در دوره اول مردم آذربایجان خدایان گوناگون را میپرستیدند که بیشتر آن بتان ، خدایان لولویی و قوم مانناوکسپی ها بوده است ،

۱- دکتر مشکور : تاریخ اجتماعی ایران در عهد باستان ص ۱۰۳ و ایران در عهد باستان

و آثار باستانشناسی نیز مؤید آنست. رسم احترام به سگ و گذاشتن مردگان در هوای آزاد و طعمه پرندگان ساختن آنها که بعدها در میان زردشتیان متداول گشت بقول استرابن در میان کاسپی ها و آلبانی ها نیز رواج داشته است نام اهورا - مزدا در کتیبه های آشوری در ضمن اسامی مادی بصورت ائور Aur و مشدا Mashda آمده است.

این دو نام که اولی بمعنی خداوند، و دومی بمعنی بخرد و داناست چنانکه در اوستا نیز دیده میشود جدا بکار میرفته است. ولی در کتیبه های هخامنشی همواره بصورت ترکیبی و پیوسته یعنی اهورامزدا Ahuramazda استعمال شده است، همچنین کلمه بغ (خدا) در کتیبه های آشوری بصورت بگک Bag آمده است.

دیگر اصطلاحات دینی از قبیل. آرتا Arta و رته Rta بمعنی راستی و ایمان و خشته Xshathra بمعنی حکومت و قدرت، و فرکه در اوستا خورنه Xvarenah و در مادی فرنه Farna میشود. به ترتیب در کتیبه های آشوری ایرتا Irta و آرتا Arta و ستر Satar و کیشتر Kishtar و برنا Barna و پرننا Parna و پرنو Parnu بکار رفته است.

ذکر این نامها در کتیبه های قرن نهم تا هفتم آشوری دلیل آنست که مادها در این دوره به مقدسات اوستایی اعتقاد داشته اند.

هرودت در تعریفی که از مغان میکند آنان را قبیله ای مخصوص از مادها می شمارد و میگوید رسوم مذهبی و عادات مغان با پارسیان تفاوت دارد. از سنگنبشته بیستون نیز استنباط میشود که مغان صاحبان حرفه و طبقه یا قشری از مردم نبوده، بلکه نژاد و قبیله خاصی بوده اند که بقول هرودت نژاد مادی باشد.

از آن پس در زمان اسکندر مقدونی و بعد از او اقوام باستانی بطور کلی کاهنان اقوام ایرانی زبان و روحانیان مردمی را که دین ایشان منشأ ایرانی داشته مثلا در کاپادوکیه، مغان یا مجوسان میخواندند.

در اواخر دوره پارتها و اوایل دوره ساسانیان یونانیان و رومیان کشیشان دین زردشتی و زروانی را از مغان (مجوسان) نوشته‌اند. افلاطون نخستین کسی است از فلاسفه یونان که به تعلیمات مغان علاقه نشان داده است.

در اواخر دوره هلنیسم، فلسفه‌های عرفانی و نو افلاطونی که غالباً با زرتشتیگری ارتباطی نداشته، گاهی بنام، تعلیمات مجوسان (مغان) و کلدانیان خوانده‌اند از دوره اسلامی باینطرف مغ و مجوس در ادبیات مشرق بمعنی آتش پرست بکار رفته است.

محتملاً سرزمین قبیله مغان ناحیه رغه (ری) یکی از شهرهای بزرگ ماد بوده است. در ترجمه پهلوی اوستا (یسنا فصل ۱۹) آمده که زرتوشتم یعنی کسیکه از همه شبیه تر به زرتشت است و لقب موبد بزرگ زردشتیان بوده در ری حکومت روحانی داشته است. در منابع عربی نام این شخص، مصمغان، (مس مغان) یعنی بزرگ مغان آمده که در ری میزیسته و در زمان عرب در ناحیه دماوند حکومت میکرده است. ظاهراً سرزمین بدوی قبیله مغان را که نخستین پیروان کیش زرتشت بودند باید در همان رغه (ری) جستجو کرد و بعداً نفوذ آنان در نواحی دیگر بخصوص آذربایجان توسعه یافت^۱. باز باید یادآور شد چنانکه در پیش گفتیم زبان ایرانی اوستا و لهجه خاص گاتاها زبان مادی نیست بلکه از السنه شرقی ایرانی است و با زبان کتاب ریگودا ارتباط دارد. فقط در آغاز قرن ششم ق.م است که مغان توانستند در دربار شاهان ماد بسمت نمایندگی دین زردشت امور مذهبی را در دست گیرند.

هرودت درباره مذهب پارسیان که از لحاظ دین تحت رهبری مغان قرار داشتند چنین مینویسد: «برپاداشتن بتان و بنای معابد و قربانگاهها نزد ایشان مجاز نیست... ایشان خدای رادرمخیله خویش شبیه به آدمیان مصور نمیسازند در پیشگاه خورشید و ماه و خاك و آب و آتش قربانی میکنند، قاعده بر آنست که

هیچ قربانی بدون حضور یکی از مغان اهداء نمیشود». «معروف است که جسد مردگان باید قبل از دفن کردن بوسیله سگی یا پرنده شکاری قطعه قطعه شود. در مورد مغان من اطمینان دارم که آنان بامردگان خود چنین میکنند زیرا آنان این عمل را در منظر عام انجام میدهند. ولی پارسها جسد مردگان خود را قبل از مدفون کردن در خاک با موم اندود میکنند. مغان بادیگر مردم و بخصوص باکاهنان مصری بکلی اختلاف دارند.

کاهنان مصری کشتن هر نوع حیوان را عملی زشت و ناپاک میدانند و از آن اجتناب میکنند مگر در مواردی که برای خدایان قربانی میکنند، درحالیکه مغان برعکس انواع موجودات را باستثنای سگ و آدمی بادت خود می‌کشند و باین کار علاقه خاص دارند و بدون هیچ‌گونه امتیاز مورچگان را در ردیف ماران و دیگر حیوانات وحشی زمینی و هوایی بقتل میرسانند^۱. استرابن مینویسد: «پارسیان در جای پاک قربانی میکنند و قبلا دعاهایی میخوانند و حیوان قربانی را باریا حین می‌آریند. مگی که مراسم قربانی را بجای آورد، گوشت حیوان را قطعده و بعد هر کس سهم خود را گرفته بخانه برمیگردد - برای خدا سهمی نمی‌دهند زیرا پندارند که فقط روح حیوان قربانی شده مال خداست، با وجود آن‌تکه کوچکی از گوشت روی آتش میگذارند آنان بین آب و آتش از حیث مراسم قربانی تفاوت قائلند.

برای آتش چوبهای خشکی که پوست آنرا کنده‌اند استعمال می‌کنند و آنرا چرب میکنند. بعد از پیاپی خرمین هیزم را روشن میکنند و روغن روی آن مبریزند بی آنکه آتش را بدمند. اگر کسی آتش را بدمند یا مرده و یا فاصله بر روی آن بیندازد او را میکشند. بعد مغان گوشت را روی مورد یا شاخه‌های درخت غار میگذارند و عصای خود را به آن میرسانند و سرودهایی خوانده و روغنی را که با شیر

و عسل آمیخته‌اند بزمین میریزند . پس از مدتی باز سرود خوانده در این حال دسته‌های از ترکه‌های درخت‌گر (برسم) بدست دارند»

«درکاپا دوکیه مغان بسیارند و آنان را کاهنان و نگهبانان آتش می‌نامند . مغان هنگام قربانی کردن چاقو بکار نمی‌برند بلکه حیوان را باهیزم یادسته هاون میکشند . مغان مواظبند که آتش خاموش نشود . آنان روزها به آتشکده آمده هر ساعت یکبار در برابر آتش سرود می‌خوانند . در این حال دسته‌ای از ترکه (یعنی برسم) بدست دارند و کلاهی نمدی بر سر که اطراف آن از دو سمت دو گونه ایشان آویزان است بحدی که لب‌ها رامی‌پوشاند».

«پارسیان مردگان را پس از آنکه . موم می‌مالند بخاک می‌سپارند ولی مغان مردگان خود را دفن نمی‌کنند ، بلکه می‌گذارند تا جسد را پرنندگان بدرند»

پلو تارك می‌نویسد که : زرتشت مغانی بود که پنجاهزار سال پیش از جنگ ترووا میزیست (۰۰۰ ع ق م) اوقائل به دو اصل نیکی و بدی بود.

گر نفون می‌گوید: «برای مراسم تاجگذاری اردشیر دوم مغان دعوت شده بودند. کنت کورث مینویسد: «در هنگام حرکت سپاه داریوش سوم از بابل بقصد اسکندر، در پیشاپیش سپاه آتش مقدس را می‌بردند و مغان در اطراف آن در حرکت بودند. پلو تارك می‌نویسد: اردشیر اول هخامنشی به مغان امر کرد تا فلسفه خود را به تمیستوکلس سرداریونانی که فاتح جنگ سالامیس بود و بدر بار ایران پناه آورده بود بیاموزند»^۱.

میتوان گفت که پارسیان زمان هخامنشی از نظر دین در تحت تأثیر شدید مغان قرار داشتند ، ولی هنوز چنانکه باید و شاید به کیش مزبور نگرویده بودند. تعالیم مغان از قرن هشتم تا قرن ششم ق.م یک جریان معین دینی بود، ولی با اینحال مرز مشخصی میان مؤمن و غیر مؤمن یا معتقدان به ادیان دیگر وجود نداشت . بهترین دلیل این مدعی آن بود که پارسیان با آنکه رهبری دینی مغان را قبول داشتند ،

در مواردی بسیار به تعلیمات آنان بی‌اعتنا بودند^۱.
 باری مغ‌ها خیلی زودتر از دیگر ایرانیان کیش زردشت را پذیرفتند و
 اصلاحاتی در آن کردند. تعالیمی را که مغان در مغرب ایران تبلیغ و ترویج می‌کردند
 قبلاً در باختر «بلخ» و مشرق ایران رواج داشت^۲.
 بر اثر نفوذ مداوم مغان در کشور ماد کوچک آن ایالت سنکرگاه و حصن
 حصین آن طایفه گردید و آن نفوذ مذهبی آنقدر توسعه یافت که حتی در زمان شاپور
 دوم کشور ماد و خصوصاً ایالت ماد آتر و پاتن (آذربایجان) را کشور مغان می‌خواندند.
 آنان در آن نواحی املاک حاصل خیز و ابنیه عالی داشتند که دیوار و حصاری
 حافظ آن نبود^۳.

آتشکده آذرگشنسب - که بمعنی اسب نر است مخصوص پادشاهان و آرتشتاران
 و بزرگان ایران بود و بزرگترین آتشکده کشور بشمار میرفت و در شهر شیز قرار
 داشت^۴ این شهر را بزبان ارمنی گنژک Ganzak و بیارسی میانه گنجک Ganjak
 و بیونانی گتسکا Gatsaka می‌خواندند، و آن نزدیک تخت سلیمان امروزی واقع
 بود که در حدود ۲۵۰ کیلومتری جنوبی دریاچه اورمیه و هفتاد کیلومتری جنوب
 شرقی میاندوآب قرار دارد. شهر گنژک را بعربی شیز می‌گفتند و قلعه آن وره
 vera یا فرا اسپا Fraaspa یا فرا اسپا Faraspa یا پرا اسپا paraaspa نام داشت که در
 پارسی باستان فراهه اسپه Fradhah-spa یعنی اسب پیروز خوانده میشد و در پارسی
 میانه: فراهاسپ Frâhâsp گردیده است. این قلعه چنانکه در شرح حال خاندان

۱- تاریخ ماد ص ۴۹۰-۴۹۱

۲- م دباکونوف- ایران باستان ص ۹۶-۹۵

۳- کریستنس. ایران در زمان ساسانیان ص ۱۳۸

۴- راجع به آتشکده های دیگر بزرگه ایران رجوع شود به تاریخ اجتماعی ایران باستان

تألیف دکتر مشکور ص ۱۳۱-۱۳۸

آتروپاتن گفتیم در زمان اشکانی پایتخت ماد کوچک یا آذربایجان بوده است^۱. این آتشکده را آذر خوش نیز می‌گفتند و چون ظاهراً بر مخازن نفت قرار داشته از آتشکده‌های جاویدان بشمار میرفته است. در محل تخت سلیمان بر روی تپه ای ویرانه‌های ساختمانهای قدیم در اطراف دریاچه کوچک عمیقی دیده میشود. حصار قدیمی شهر که در این جا وجود داشته هنوز برجاست و محیط آن ۱۲۰۰ متر است. این دیوارها پنج متر ضخامت و چهارده متر ارتفاع داشته و در پیرامون آن بیست و هفت برج برپای بوده که هر کدام دودروازه داشته است، در مرکز شهر یک آتشگاه و مجموعه‌ای از کاخ‌ها و سر باز خانه‌ای بوده که اکنون ویران است، مؤسسه آمریکائی هنر و باستانشناسی ایران از این ویرانه‌ها نقشه بسیار دقیقی برداشته که هنوز بچاپ نرسیده است.^۲

موقعیت دقیق تخت سلیمان در دو کیلومتری شمال شرقی ده نصرت آباد و ۴۲ کیلومتری شمال قصبه تکاب میباشد. طول و عرض جغرافیایی آن ۴۷ درجه و ۳۰ دقیقه در ۳۶ درجه و ۴۰ دقیقه است و ۲۴۰۰ متر از سطح دریا ارتفاع دارد. در وسط این قلعه ویران دریاچه زیبایی از شمال شرقی به جنوب غربی بصورت بیضی نامنظمی کشیده شده که طول آن ۱۲۰ و عرض آن ۸۰ و عمق آن بین ۴۵ تا ۶۵ متر است، و بر اثر چشمه‌های جوشانی که در ته آن قرار دارد همیشه پر از آب میباشد و توسط دو جوی روان دره پیرامون خود را مشروب میسازد.

این دژ دودروازه اصلی بزرگ داشته که هنوز هم پایه‌ها و دیوارهای طرفین و طاق سنگی بالای آن‌ها باقی است. از این دو دروازه یکی در قسمت شمال قلعه به ارتفاع پنج متر و عرض چهار متر و نیم و دیگری در جنوب شرقی به ارتفاع سه متر و عرض سه متر و چهل سانتی متر قرار گرفته است.

۱- مارکوارت : ایران شهر

۲- لوئی واندنبرگ : باستانشناسی ایران ص ۱۱۷

در قسمت شمالی محوطه باقیمانده ساختمانی که معروف به آتشگاه است دیده میشود. پایه‌های این بنا با سنگ و دیوارهای آن با آجرهای بزرگ شبیه به آجر بناهای دوره ساسانی ساخته شده است. در بعضی قسمتها باقیمانده طاقهای هلالی و آثار گچ‌کاری مشاهده میگردد^۱. ابودلف مسعر بن المهلهل جهانگرد عرب در اوائل قرن چهارم هجری که در ایران و آذربایجان سیاحت کرده در سفرنامه خود موسوم به، الرسالة الثانية، درباره این آتشکده چنین مینویسد:

«شیز شهری است میان مراغه و زنجان و سپهر ورد و دینور... دیوار این شهر دریاچه‌ای را احاطه نموده است که وسط آن به ته نمی‌رسد. من وزنه‌ای بار بسمانی بطول چهارده هزار و کسری ذراع در آن انداختم ولی وزنه به ته دریاچه نرسید. محیط دایره این دریاچه در حدود یک جریب هاشمی است. چون خاک با آب آن خیس شود بر فور بشکل سنگ سخت درمی‌آید از این دریاچه هفت نهر جاری است که هر یک به آسیایی میریزد. سپس از زیر دیوار بیرون میرود.

در شیز آتشکده مهمی وجود دارد که آتش مغان (مجوس) از آن بسوی مشرق و مغرب فروزان است. بر بالای گنبد این آتشکده هلالی از نقره نصب شده که طلسم آن بشمار میرود و گروهی از امیران و فاتحان خواستند آنرا برچینند اما کوشش آنان بجایی نرسید. از شگفتی‌های این آتشکده آنست که کانون آن از هفتصد سال پیش فروزان است و البته خاکستر در آن وجود ندارد و شعله آن هیچگاه خاموش نمیکردد^۲. این شهر را هر مزپسر خسرو شیر پسر بهرام با سنگ و آهک بنا نمود... داستان بنای آن اینست که هر مزپادشاه ایران خبر یافت نوزاد فرخنده‌ای در دیه بیت اللحم در بیت المقدس زاییده خواهد شد و قربانی بوی زروزیتون و کندراست

۱- آثار باستانی آذربایجان ص ۱۱-۱۳

۲- الرسالة الثانية طبع قاهره سال ۱۹۵۵ ص ۳۰۲ و ترجمه آن: سفرنامه ابودلف ص ۳۸-۴۰

(وی این هدایارا با کسی بنزد مادراو فرستاد) فرستاده بنزد مادر او مریم رفت و هدایارا تقدیم کرد^۱. مریم کیسه‌ای پراز خاک باوداد وگفت این خاک را خبری درپی است او کیسه را گرفت و رفت و چون بمکان شیز که در آن زمان بیابانی بود رسید مرگک اورا دریافت.

چون مرگک خویش را حس کرد کیسه خاک را در همانجا در زمین دفن کرد.

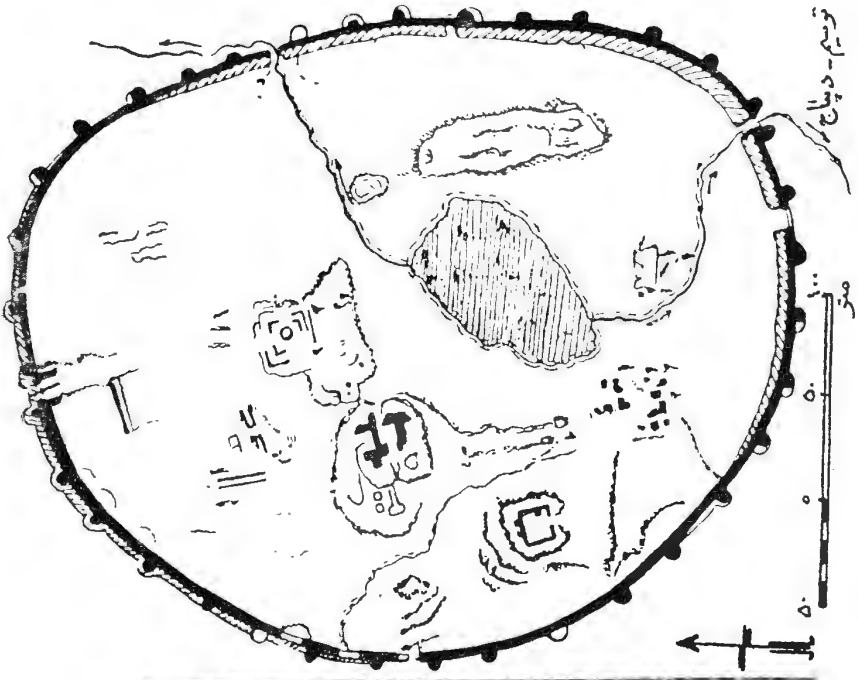
پارسیان بر آنند که وقتی خبر بیادشاه رسید یکی از معتمدان خود راگفت برو در همانجا یککه آنمرد مرده بر همان کیسه خاک آتشکده‌ای بناکن ... چون فرستاده بدانجا رسید شب شده بود ناگاه روشنایی بزرگی در نزدیکی آن مکان مشاهده نمود. دانست که آن همان جایی است که میجوید. سپس بدانسوی رفت و بدور روشنایی خطی کشیده و بخوابید. چون بامداد شد دستور داد بر روی آن خط ساختمانی ساختند و آن همان آتشکده شیز است^۲.
مرحوم ولادیمیر مینورسکی در حواشی رساله‌الثانیه درباره این آتشکده و شهر شیز مینویسد:

تخت سلیمان بخط مستقیم در ۱۴۰ کیلومتری زاویه جنوب شرقی دریاچه اورمیه واقع است. چون دریاچه مزبور معمولاً دریاچه شیز (چیچست) خوانده میشدگمان می‌رود که شهر شیز به دریاچه اورمیه نزدیک‌تر باشد.

بررسی منابع یونانی در باب شهر بزرگ کنز که Ganzaka (شیز) که آتشکده معروف در آن قرار داشته، بطور قطع مکانی را واقع در یک دشت نشان می‌دهد که باحتمال قوی بدشت لیلان Laylan واقع در چهارده کیلومتری زاویه جنوب شرقی دریاچه اورمیه شباهت دارد. در نتیجه «گنز که» (شیز) باید مکانی بجز تخت سلیمان

۱- در اینجا فکر آرامی مسیحی که تحت تأثیر انجیل واقع شده و ایرانی زردشتی بهم آمیخته است. رك: انجیل متی باب دوم

۲- الرساله‌الثانیه طبع قاهره سال ۱۹۵۵ ص ۲-۴

قلعه تخت سلیمان

درب ورودی قلعه تخت سلیمان

باشد که ابودلف آن را بنام شیز بیان نموده است. مسعودی در مروج الذهب می نویسد: انوشیروان، آتش را از شیز و «ولران» به، البرکه، (استخر) انتقال داد یعنی به محل تازه‌ای که با تخت سلیمان کنونی تطبیق مینماید. سپس این مکان جدید در گفتگوهای عمومی می‌بایستی نام، شیز، (لیلان) را بخود گرفته باشد.

یاقوت در اقتباس خود از ابودلف (معجم البلدان ج ۲ ص ۲۵۶) مطلب زیر را اضافه می‌کند و گوید: «شخصی دیگر میگفت که آتش آذرخش (آذرخوش) در شیز واقع است و آن معبد معروف مجوس است هنگامیکه یکی از پادشاهان ایشان بر تخت می‌نشست با پای پیاده بزیارت آنجا میرفت» (بلاذری، ص ۳۲۶) مینویسد: «در زمان عمر بن خطاب مرزبان اردبیل با عرب‌های ساسانی بست که بموجب آن مردم شیز نبایستی از رقص روی آتش که در آن روزگار مرسوم بوده و همچنین از حفظ عادات و رسوم خود منع شوند». از این بیان بطور ضمنی چنین برمیآید که آن آتشکده در حدود سالهای ۱۳-۲۳ هجری هنوز وجود داشته است. اما این امر مورد تردید است که آیا آن آتشکده در سه قرن پس از آن تاریخ هنوز دایر بوده باشد، و بیانات ابودلف در این باب قانع‌کننده نیست.

مسعودی در التنبیه و الاشراف (ص ۹۵) نوشته: «شخص میتواند هنوز تصویرهایی بر نگه‌های مختلف از آسمان و ستارگان و جهان با زمینها و دریا‌های آن و گیاهها و غیره در آن معبد مشاهده کند». اما هلالی را که ابودلف در بالای گنبد آن دیده عین شکل آن در طاق بستان موجود است که نوک آن بسمت بالا برگشته.

همین شعار نیز در مسکوکات ساسانی دیده میشود. این مطلب در مقاله بار تولد Barthold بروسی تحت عنوان «هلال شعار اسلام» در روزنامه ایزوستیا Ivestia نقل شده است در آنجا وی حدس میزند که هلال پیش از آنکه جنبه دینی بخود بگیرد اصولاً شعار خاندان سلطنتی (ایران در دوره ساسانی) بوده است. اما هر مز بن خسرو شیر پسر بهرام می‌بایستی نخستین پادشاه از سلاطین سه‌گانه مجوس باشد که نامشان در

کتاب سرياني معروف به «غار گنجينه‌ها» چنين آمده است: «هرمز کار (هرمز داد) اهل «ماخوزده» پادشاه ايران که عنوان شاهنشاه داشت پايين آذرويگان (آذر بايجان) اقامت داشته است».

مارکوارت اين هرمز را با ارتبان Artaban (اردوان) دوم (۱۲-۳۸ م) که در اصل پادشاه آذر بايجان بوده تطبيق کرده است و چون فرزند شاهزاده خانمي پارتی بود سرانجام بمقام شاهنشاهی پارتی رسيد .

ممکن است مقصود از ذکر نام خسرو اشاره به بنیان گذار آتشکده باشد . بنا بر اين بایستی بنای اين آتشکده به توصيه مغان و همت پادشاهان آذر بايجان از خانواده آتروپات در عصر اشکانی در محل تخت سلیمان فعلی پی افکنده شده باشد .

در فصل هفدهم بند هش بند ۷ در باره اين آتشکده آمده که: «آتور گوشنسيپ (آذرکشنسيپ) تا هنگام پادشاهی کيخسرو همواره پناه جهان بود . چون کيخسرو بتکده درياچه چيچست (درياچه اورميه) را ويران کرد آن آتش به يال اسب او فرو نشست سياهی و تيرگی را بر طرف ساخت و روشنايي بخشيد ، بطوریکه او توانست بتکده را ويران کند و در همان محل در بالای کوه «اسنوند» ، Asnavand دادگاهی (معبدی) ساخت و آذرکشنسيپ را فرو نشانند .»

از اين بيان چنين برمی آيد که اولاً آن آتشکده را خسرو نامی از شاهزادگان آذر بايجان در عصر اشکانی بنا کرده و چون هویت او بعدها از يادها رفته است در روزگار ساسانی بنای آن آتشکده را به کيخسرو شاهنشاه داستانی ايران نسبت داده اند .

ثانياً نام اين آتشکده به پهلوی آتور گوشنسيپ *atur Gushnasp* است که در پارسی آذرکشنسيپ و آذرگشسپ شده و مرکب از سه کلمه است. آذر + گشن + اسپ.

گوشن (گشن) در زبان پهلوی و فارسی بمعنی، نر است .

بنابر این معنی نام این آتشکده چنانکه در داستان اسب کیخسرو در بند هش آمده ، آتش آویخته به اسب نراست ، که همان اسب کیخسرو در داستان پیش گفته باشد .

در تعریف کوه « اسنوند » باز در فصل دوازدهم بند هش بند ۲۶ آمده که: «کوه اسنوند در آتروپاتکان است:» در زاد اسپرم از کتابهای پهلوی در فصل ۶ بند ۲۲ آمده که : «آذرگشسپ پیروزگر در کنار دریاچه چیچست واقع است».

باز در همان کتاب در فصل یازدهم بند ۹ آمده که «آذرگشسپ در کوه اسنوند در آتروپاتکان است» . نام محل آتشکده در زبان پهلوی شیچکان Shêchikân آمده همان « شیزکان » و شیز می باشد که نام دیگر آن گنجک است . در کتاب پهلوی دینکرد سفر سوم آمده که نسخه ای از بیست و یک نساك (کتاب) اوستارا در گنج شیچیکان (شیچگان) نهادند . بنا به شهادت آن کتاب میتوان گفت که يك نسخه از اوستای زردشت در آذربایجان در شهر شیز در آتشکده آذرگشسپ نگاهداری میشده است . نام این آتشکده در تاریخ قم « ماجشنسف » (ماه گشسپ) آمده مینویسد : « چنین گوید همدانی در کتاب خود که در دیه ای از دیه های قم نام آن مزدجان آتشکده کهنه و دیرینه بوده است و در این آتشکده آتش آذر جشنسف بوده است مثل آتش آذر خره و آن آتش جمشید است و اولین آتشها است ، دیگر آتش ماجشنسف که آن آتش کیخسرو است . مجوس درین هر سه آتش غلو کرده اند . اما آتش ماجشنسف که آن آتش کیخسرو است به موضع « برزه » آذربایجان بود .

انوشیروان ... آنرا به «شیز» که اولین موضعی است از مواضع آن ناحیت نقل کرد زیرا آن آتش بنزدیک ایشان بغایت عظیم و محترم بوده است .

در کتاب مجوس چنین یافته ام که بر آتش آذر جشنسف فرشته ای موکل است و ببر که همچنین فرشته است ، و بکوهی از ناحیت آن که آنرا سبالان گویند همچنین

ملکی است ، و این فرشتگان مأمورند بتقویت و تمشیت صواحب جیوش . پس انوشیروان گفت مرا دست نمیدهد که آتش آذر جشنسف و آتش برکه (استخر) به سبلان نقل کنم تا این هر سه آتش بیک جا جمع شوند . اما من آتش آذر جشنسف به آتش برکه نقل کنم تا هر دو ملک یکدیگر را معاونت میکنند ... و آن آتش که مجوس در آن غلو کرده اند آتش آذر جشنسف است که به مزدجان (فردجان) بوده است .

متوکلی گوید که چون مزدک بر قباد غلبه کرد ، قباد را گفت وظیفه چنان است که نو این آتش را بنزدیک نقل کنی .

همچنین مجوسی روایت کرد که آتش آذر جشنسف از آتشکده بیرون آمد و به آتش ماجشنسف با آذر بايجان متصل شد و بدان آمیخته شد ، و چون او را می آفر و ختمند آتش آذر جشنسف سرخ پیدا و ظاهر میگشت ، و آتش ماجشنسف سفید ، و این گاهی می بود که پیه در آن می انداختند . راوی گوید که چون مزدک را بکشتمند دیگر باره مردم آتشیارا بجای خود نقل کردند ، و آتش آذر جشنسف به آذر بايجان نیافتند و همه اوقات تفحص حال آن مینمودند و برابر آن میرفتند تا معلوم کردند که آن به « مزدجان » (یکی از دهات قم) مراجعت کرده است . پس همه اوقات بدین قریه این آتشکده بوده است تا آن گاه که « بیرون » ترکی امیر قم بدین دیه رسید و بر باروهای آن منجنبها و عراده ها نصب کرد و آنرا درسنه ثمان و ثمانین و مأتین (۲۸۸ هـ) فتح کرد ، باروی آن خراب کرد و آتشکده را زیروز بر گردانید و از آن روز آن آتش و آتشکده باطل گشت . ۱ .

منظور مؤلف تاریخ قم آنست که آتشکده آذر گشنسپ اصلا در « مزدجان » قم بوده و از آنجا به آذر بايجان انتقال یافته است . چنین عقیده در ایران قدیم رواج فراوان داشته ، و مردم ایران عادت داشتند که از سه آتشکده بزرگ که آذر گشنسپ

(در آذربایجان) و آذرفرنبغ (در فارس) ، و آذربزین مهر (در خراسان) باشد و حکم سه مادر آتشکده را داشت به شهرهای خود آتش آورده و بنام یکی از آن سه آتش مقدس آتشکده‌ای بسازند .

لابد در زمان‌های قدیم هم آتشی از آتشکده آذرگشنسپ از آذربایجان آورده و در مزدجان قم بنای آن آتشکده‌ای بنا کرده بودند . باید دانست که امروز در حوالی قم دوده بنام « مزجان » و « مزدقان » وجود دارد که اولی از توابع محلات و دومی از توابع ساوه شمرده میشود .

حمدالله مستوفی محل آتشکده آذرگشنسپ را در ولایتی بنام ایجروود (آنجروود) نوشته که مغول آنرا ستوریق میخواندند گوید: « آن بر سر پشته‌ای است، کیخسرو کیانی ساخته است و در آن قصبه سرایبی است بزرگ و در صحن سرای چشمه‌ای است بشکل حوضی بزرگ بلکه مانند دریاچه‌ای ملاحان بقعرش نمیتوانند رسید .
دوجوی آب هر یک بمقدار آسیاگردانی داریم از آنجا بیرون می‌آید و چون درمی‌بندند آب حوض زیادت نمیشود ، و چون می‌گشایند برقرار جاری است و در هیچ موسم کم و بیش نمی‌باشد و این از نوادراست . ابقای مغول (۶۶۳-۶۸۰ هـ)
آن سرای را با حال عمارت آورد و در آن حوالی علفزاری خوبست ۱ .»

امروز هم در بخش جنوبی تخت سلیمان در تکاب جوی بنام، سروق جاری است^۲ موسیو کلایس می‌نویسد : « حفاری‌های هیأت آلمانی نشان می‌دهد که در تخت سلیمان هیچگونه ساختمان مربوط به زمان اشکانیان پیدا نشده و تخت سلیمان نمیتواند با قلعه فرا آسیا قابل انطباق باشد ، برعکس نام « شیز » که طبق روایت ابودلف مسعربن مهلهل در قرن دهم میلادی به این محل اطلاق می‌شده ، و همچنین نام « ستوریق » برای کاخ اباتا خان مغول در اواخر قرن سیزدهم مطمئن بنظر میرسد .

۱- نزهة القلوب ص ۷ .

۲- رك : پورداد یشتها ج ۲ ص ۲۳۹-۲۵۲ ؛ آناهیتا ص ۳۲۹-۳۳۹

باین ترتیب تخت سلیمان دارای دودوره ساختمان اصلی بوده است یکی در زمان ساسانیان یعنی از قرن سوم پس از میلاد تا هجوم عرب بایران در قرن هفتم، و دیگری در زمان مغول در پایان قرن سیزدهم میلادی .

در نظر اول حصار زمان ساسانیان بادو دروازه ساسانی و ۳۸ برج نیم دایره و در داخل آن دو ساختمان مستطیل شکل، که در اصل مربع شکل بوده بچشم میخورد. یکی از این دو ساختمان در گرد دریاچه ای به وسعت هشتاد ناصد متر واقع شده ، و ساختمان دیگر که در شمال قرار دارد بوسیله راهروهایی به ساختمان مرکزی پیوسته است . در زمان ساسانیان دو دروازه یکی در شمال و دیگری در جنوب شرقی وجود داشته و دروازه شمالی این قلعه دروازه اصلی بوده است . از این دروازه چندین حیاط متوالی به يك حیاط ستون دار و از طریق يك تالار به آتشکده منتهی میگردد . کانون و مرکز تمام ساختمانهای تخت سلیمان آتشکده زمان ساسانیان می باشد . این آتشکده بسبک معروف چهار طاق که دور آن را راهروهایی احاطه کرده ساخته شده است . محوطه مرکزی دارای يك سقف گنبدی شکل بوده که روی چهار طاق و چهار پایه در چهار گوشه استقرار داشته است - تمام این ساختمان از آجر ساخته شده و دیوارهای آن تقریباً بار تفاع هفت متر هنوز محفوظ مانده است . در کف محوطه مربع شکل، يك فرورفتگی مربع شکل وجود دارد و این فرورفتگی درست نقطه ای است که زیر تقاطع خطوط گنبد قرار دارد و آتش مقدس در آنجا می سوخته است . ظاهراً موبدان در راهروهای دور آتش مقدس می گشته اند و می توانسته اند چهار بار از روی دیوارهای کوتاه آتش را از میان چهار طاق بنگرند . در محوطه تخت سلیمان دو آتشدان کامل و يك آتشدان ناقص زمان ساسانی کشف گردیده که از لحاظ شکل با آتشدانهای روی سکه های ساسانیان مطابقت دارد .

در سالهای ۱۹۶۳ و ۱۹۶۵ بترتیب دوسرستون بیزانسی از مرمر در این آتشکده

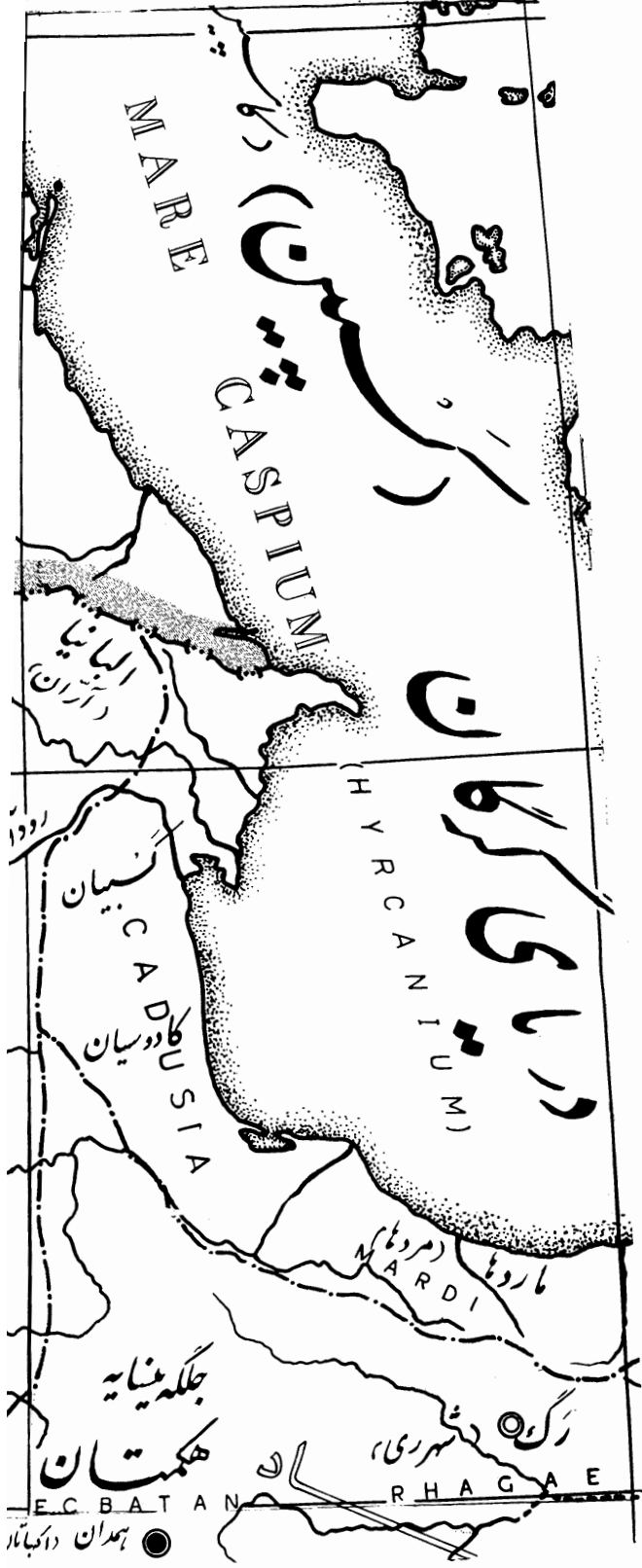
کشف شد که مربوط به قرن ششم میلادی است.

تقریباً در فاصله سه کیلومتری مغرب تخت سلیمان، محلی بنام « زندان سلیمان » قرار دارد و آن کوهی مخروطی شکل است که از اطراف خود یکصد متر مرتفع است. آب دریاچه بر اثر شکستن دیوارهای کوه بخارج راه یافته است. دهانه این دریاچه که اکنون خشک شده و شبیه يك کوه آشفشان می باشد 50×60 متر و عمق آن یکصد متر است.

تقریباً در دو ثلث ارتفاع این کوه در قرن هشتم (ق.م) يك ساختمان ایجاد گردیده بودند که ظاهر آن يك معبد بوده است. تقریباً در سه چهارم محیط این کوه يك حصار در يك ارتفاع مساوی دیده میشود که از اطاقهای جنب یکدیگر تشکیل می شده و در فواصل منظم یکی از این اطاقها بصورت برج و بارو و جلوتر از دیگر اطاقها ساخته شده است. يك صفا در جلوی این حصار ادامه دارد و از سه دروازه می توان به داخل زندان وارد شد، در حالیکه دروازه شرقی دروازه اصلی بوده و راهمیان از دره بسوی آن بالا میرفته است. تصور میشود که زندان سلیمان يك معبد، و صفا مقابل آن محل آتشکده بوده و باین ترتیب ارتباط دو عنصر آب و آتش که برای يك معبد و آتشکده ضروری بوده نزدیک یکدیگر وجود داشته است. بنظر بعضی از محققان؛ زندان سلیمان اصلاً معبد مقدس قوم ماننا بوده و ظروف مکشوفه در آن محل شبیه به ظروفهای حسنلو است. احتمالاً در قرن هفتم (ق.م) زندان سلیمان بصورت يك دژ مستحکم در آمده است و ظاهراً تبدیل آن معبد به دژ برای دفاع از حمله آشوریان و اورارتویان بوده است. تمام زندان سلیمان بر اثر حریق در نتیجه يك جنگ نابود شده است.

۱- رك: تخت سلیمان و زندان سلیمان، مجله دانشکده ادبیات تهران (سال شانزدهم شماره ۴؛ و نیز از نظر زمین شناسی تخت سلیمان رجوع شود به کتاب آقای دکتر محمد جواد جنیدی تحت عنوان: چشمه های معدنی ایران ج ۱) (انتشارات دانشگاه تبریز) ص ۲۸۷-۳۱۴

MARE

CASPIUM

دِئاسِی کاسپیان

(HYRCANUM)

کاسیایان
CASSIA

ماروگان (مروگان)
MARDI

جنگله بینایه
هکمتان

رگن دِشهری

E.C.BATAN

R.HAGAE

● همدان داکبانه

پس از این حریق دیگر زندان سلیمان مورد سکونت قرار نگرفته و احتمالاً مدت کوتاهی پس از خاموش شدن حریق در نتیجه يك سانحه طبیعی آب دریاچه نیز پایین رفته است^۱.

آذر بایجان در عهد ساسانی - بقول طبری اردشیر (۲۲۶-۲۴۱ م) پس از شکست اردوان به همدان و نواحی دیگر ماد و آذر بایجان و ارمنستان لشکر کشید ولی موفق به تسخیر ارمنستان نشد بر اثر نفوذ شدید خسرو پادشاه ارمنستان معلوم نیست که اردشیر در آغاز کار توانسته باشد تمام قسمت کوهستانی آذر بایجان را مسخر کند یا نه؟

چنانکه در پیش اشاره کردیم نقش برجسته ای در کوهی نزدیک (سلماس شاپور) دیده میشود که بعقیده اغلب محققان مربوط به عصر اردشیر است. در آنجا دو تن سوار مشاهده میشود که هر دو جامه پادشاهان ساسانی پوشیده اند. نوارهای لباسشان آویخته و گوئی بافته در بالای سرشان نمایان است و دست بر شمشیر دارند. سوار دست چپ دارای ریش است و ظاهراً از سوار دست راست که ریش ندارد. پیر تراست. در جلوه هر يك از سواران يك نفر پیاده دیده میشود. لهما ن هویت Lehman Haupt گمان می کند که آن آثار محوشده يك کتیبه پهلوی ساسانی باشد و بر روی جامه یکی از آن دو پیاده این کتیبه تشخیص داده میشود. بعقیده زاره این کتیبه محتمل است مربوط به اردشیر اول و پسرش شاهپور باشد^۱. شاپور اول (۲۴۱-۲۷۳ م) با روم در آغاز کار صلح کرد و بموجب بیعانی که در سال ۲۴۴ م بین او و فیلیپ عرب L, arabe-philip قیصر روم امضاء شد ارمنستان بایران واگذار گردید. سپس شاپور با اقوام ماد کوهستانی که همان آذر بایجان باشد جنگ کرد و آنان را باطاعت آورد. در این زمان مرزبان آذر بایجان لقب شهب shahab داشت. این لقب که از عصر هخامنشی مانده بود در بعضی از نواحی ایران قدیم رواج داشت مثلاً در مرز هند بصورت، کستر په Ksatrapa و چتر په Chhtrapa و ماه کستر په Mah Ksatrapa دیده شده است.

که در اصل «خستره یوان» یعنی ساتراپ و حاکم بوده است^۱. در زمان شاهپور دوم ساسانی (۳۱۰-۳۷۹) باز جنگ بین ایران و روم بر سر ارمنستان در گرفت در یکی از این جنگها یولیانیوس امپراطور روم کشته شد (۶۳۶ م)، و ژوویین Jovian (یوویانوس) بجای او نشست. در زمان وی عقد صلحی بمدت سی سال بین ایران و روم بسته شد. ژوویین سرحدات ارمنستان و آذربایجان را تغییر نداد ولی ارشک پادشاه ارمن را در مقابل ایرانیان بی دفاع رها کرد. بقول فوستوس Faustos نیز انطی در این زمان گنزگک (گنجک) که در سرحد ایران و ارمنستان بود بدست «بدشخ» و حاکمهای ارمنی از طرف پادشاه ارمنستان اداره میشد. اما بزرگان ارمنی بخصوص بدشخهای آلزانیک Alzanik و نور سیراکان Norsirakan و ماکرتون Makartun و نیهورکان Nihorakan و داسن Dasn و گوگارک Gugark بتدریج از ارشک شاه ارمنستان بریده به شاپور دوم پیوستند. اگر چه سرداران ارمنی اسپاراپت موشل Sparapet-mushel موفق شد که موقتا آنان را مطیع کند ولی در اولین تقسیم ارمنستان بین ایران و روم، بسیاری از آن نواحی منتزع شدند، و این منشاء ایجاد ولایات ارمنستان پارس است که از شمال غربی تا جنوب شرقی در ساحل غربی دریایچه اورمیه امتداد داشت و بعد جزء آذربایجان گردید.

از این ایالات ارمنی نشین بیش از همه دو ایالت هیر Hēr و زراوند Zaravand دروازه هجوم ایرانیان به ارمنستان بود و آن دو در تحت حکومت حاکم بزرگی به لقب شهب Shahap اداره میشد که به آن لقب فقط در آذربایجان و در شاپیوان Shahapivan (خستره یوان) که زمانی متعلق به آذربایجان بود بر-میخوریم و این نواحی سابقا جزء آذربایجان بوده است.

مثلا بقول فوستوس نیز انطی سلماس Salmās قبلا جزء ارمنستان پارس بود که پیش از تصرف آن بدست ایرانیان جزء ایالت کورچک Korchek محسوب میشد. در شمال شرقی آذربایجان بعدها پاتیتکاران Paitakaran (بیلقان و نواحی) آن به

آذربایجان پیوست .

در جنوب، آذربایجان تا ناحیه «سیسر» در محل «سنه» امروزی که حاکم نشین ولایت کرد نشین اردلان است ادامه داشت .

در این نقطه سرحدات ولایت همدان و دینور و آذربایجان با هم تلاقی میکردند، در نزدیکی همین ناحیه روستای مایبهرج که در پهلوی، مای پهرک، بمعنی پاس و صیانت ولایت ماه (ماد) است قرار داشت .

در شمال شرقی وردان Vardan که به ارمنی و روانه کرت Vardanakart و عبری «ورثان» شده در ساحل شمالی ارس قبل از تلاقی آن بارودکورا واقع بود و سرحد آذربایجان بشمار میرفت^۱. از حوادث زمان بهرام گور هجوم هیاطله یاهون های سفید از مشرق به ایران است این قوم در ۴۲۵ م از جیحون گذشته بایران حمله کردند . بهرام بظاهر چنین وانمود کرد که از هجوم ایشان خود را باخته است و با قوای کوچکی بقصد شکار بیرون شد و بطرف آذربایجان رفت و آتشکده آذر گشنسپ را زیارت کرده از آنجا از راه اردبیل به آمل مازندران و گرگان رهسپار شد و در خراسان بردشمن شبیخون آورده خاقان هیاطله را بکشت و زن خاقان اسیر شد^۲ . بقول فردوسی و طبری بهرام پس از این فتح به آذربایجان آمد و آتشکده شیز را زیارت نمود و تاج و شمشیر بسیاری از غنائم گرانبهای خاقان را به آتشکده آذر گشنسب در شهر شیز هدیه کرد و آن تاج و گوهرها را در آن آتشکده بیاویختند . سپس بفرمود که خاتون زن خاقان را به خدمتکاری آن آتشکده بگماشند^۳ . در منابع ارمنی نام هونهای سفید که در قرن چهارم میلادی به آذربایجان حمله کردند خایلندورک Xaylandurk یاد شده که در جنوب مغان اطراق کرده بودند . طبق منابع ارمنی سابرها Saber که از هونهای سفید بودند در زمان قباد اول از در بند

۱- مارکوات ایران شهر J. Marquast, Eranshahr, Berlin, 1901, 108

۱- مارکوات ایران شهر

۲- ایران در عهد باستان ص ۴۱۸

۳- تاریخ طبری طبع اروپا ص ۸۶۳-۸۶۵

داریال گذشته به آذربایجان حمله آوردند. آنان رقیب قبیله دیگری بنام سایبر Sabir از هونها بودند که در منطقه کرج دستمان Taman میزیستند. رئیس سایبرها: امبازوک Ambasuk نام داشت و در سال ۵۰۸ میلادی در اران با قباد ساسانی جنگ کرد. فرزندان او با قباد پیمان دوستی بسته نادولت بیزانس جنگ کردند و در سال ۵۱۵ و ۵۱۶ همه ارمنستان را اشغال نموده بطرف آسیای صغیر سرازیر شدند، حتی کالانیا و کاپادوکیا و قونیه را نیز گرفتند. در سال ۵۲۲ میلادی رئیس قبیله سایبرها که زیگیلی Zigili نام داشت بر اران و شروان حکومت میکرد. جمعیت سایبرها در آن زمان تا صد هزار خانوار نوشته‌اند. در این زمان هونها ی کوبان Kuban که میخواستند بطرف جنوب قفقاز مهاجرت کنند از طرف سایبرها جلوگیری شدند. در سال ۵۳۱ هونها ی سایبر با بیزانس متحد شدند. در سال ۵۵۵ بطرف ایران حمله آوردند. در ۵۵۸ با آوارها (وارخونی) بجنگ پرداختند. در دره‌مین سال بجنوب در بند راه یافتند. تا آخر سلطنت قباد اران و گرجستان و واسپورکان Vaspurakan و سیسجان در دست قوم خزر بود و شهرایشان کابالا Kābala (قبله) نام داشت.

ممکن است نام شروان ماخوز از نام «سایبر» باشد. طبق سنگنبشته‌ای که در ۱۹۲۹ در دربند کشف شده در زمان انوشیروان شخصی بنام بارزیوس Barzius بعنوان مدیر مالی آن قلعه زیر فرمان دولت ایران بوده است^۱. ظاهراً بمناسبت این قبیل ثروتها و اشیاء نفیس که در شهرشیز جمع شده بود آنرا گنجک یعنی (گنج‌خانه) نام نهادند.

از حوادث زمان انوشیروان (۵۳۱ - ۵۷۹م) هجوم اقوام ابخاز و خزر و

A. Zekivelidi Togan : Azerbaijan : Islam Ansiklopedisi , 2 cilt. Istanbul 1949, p. 91 - 119

بلنجر و آلان به ارمنستان ایران است. خسرو انوشیروان آنان را شکست سختی داد و اسیر بسیار گرفت و قریب ده هزار تن از اسیران را در آذربایجان و نواحی آن اسکان داد.^۱

در زمانیکه ویستم، ووندی (بندوی) سرداران هرمزبن انوشیروان آن پادشاه را کور کرده و از سلطنت خلع کردند پسرش خسرو پرویز در آذربایجان بود. بزرگان ایران ویرا از آن ایالت خواسته بشاهی برداشتند (۵۹۰ م). پس از آنکه خسرو پرویز با سلطنت نشست بهرام چوبین که در زمان پدرش هرمز سر بشورش برداشته بود حاضر نشد از وی اطاعت کند و چون لشکری بزرگ در اختیار خود داشت، خسرو از پیش او بگریخت و بروم رفت و بکمک موریکیوس امپراطور آن کشور بالشکری از رومیان از راه آذربایجان به ایران بازگشت.

در سال ۵۹۱ خسرو به شهر شیز رفت و آتشکده آذرگشنسپ را زیارت کرد و از خداوند در پیروزی خود بر بهرام چوبین یاری خواست. اما بهرام چوبین در غیاب خسرو بیادشاهی ایران نشست، ووندی (بندوی) دایی خسرو که زندانی بود از زندان گریخته با آذربایجان نزد برادرش ویستم رفت و در آنجا علم مخالفت علیه بهرام چوبین برافراشته مردم را بفتح خسرو گرد خود فراهم می آورد.

سرانجام بهرام در حوالی گنزک (گنجک) آذربایجان شکست سختی از خسرو خورد و بترکان ماوراءالنهر پناه برد و چندی بعد در بلخ به تحریک خسرو پرویز کشته شد.^۳ خسرو پرویز پس از مدتها سلطنت در اواخر عمر از هر اقلیوس امپراطور روم شکست خورد هر اقلیوس در ۶۲۴ میلادی پس از تسخیر آذربایجان شهر گنزک (گنجک) را اشغال کرده آتشکده آذرگشنسپ را ویران ساخت. خسرو در هنگام

۱- تاریخ طبری طبع اروپا ج ۲ ص ۸۹۵

۲- ایضاً تاریخ طبری ج ۲ ص ۹۹۳

۳- طبری ج ۲ ص ۲۹۳-۱۰۱

گریز قدری از این آتش مقدس به همراه خود برد^۱. بقول تئوفانس Theophanes (۷۵۰-۸۱۷ م) مورخ بیزانسی، گنج و ثروت این معبد را که شبیه گنجهای کروزوس Krorus پادشاه قدیم لیدیه بود رومیان بغارت بردند^۲.

در روزگار آذرمیدخت در ۶۳۰ م. یکی از اسپهبدان ایران که طبری او را اسپهبد آذربایجان نوشته مدعی سلطنت شد و ملکه را بزنی خواست، آذرمیدخت در نهان وسائل قتل او را فراهم آورد. آنگاه پسرش فرخ هرمزد که رستم فرخزاد (رستم فرخزاد) نام داشت با سپاهی به تیسفون آمد و آذرمیدخت را از سلطنت خلع و کور کرد. مورخان ارمنی این پدر و پسر را ایشخان Ishkhan آذربایجان خوانده اند که در زبان ارمنی بمعنی امیر است.

رستم برادرش خورهزاد را که منصب دریک پت Drik . Pat (رئیس دربار) داشت به دوین Dvin فرستاد تا اسپیت و اراز تیروچ جاویدان خسرو Aspêt, Wâraz - Tiroch. Javitân. Xosro پسر سمباط خسرو شنوم را که قباد دوم (شیرویه) مرزبان ارمنستان کرده بود دستگیر نماید.

هنگامیکه اعراب تیسفون را محاصره کردند لشکر ماد و آذربایجان زیر فرمان قباد برادر رستم بود. پس از شکست ایرانیان در حیره بقایای لشکر آذربایجان خورهزاد را بفرماندهی خود برگزیدند. وی به تیسفون آمد و گنجهای آن شهر را با خود به آذربایجان برد. لقب خورهزاد دریک بد و لقب دیگرش مردانشاه بود. پس از شکست نهادند (۶۴۲ م) قیصر روم امیری بنام توما Tuma به ارمنستان فرستاد وی چون نمی خواست قرارداد ساقرا با ماد آذربایجان برهم بزند ایشخانها را نزد خود گرد آورده بنزد خورهزاد امیر آذربایجان رفت.

بقول سبئوس Sebeos هنگامیکه یزدگرد به طرف طالقان خراسان برای گرفتن

۱- ایران در زمان ساسانیان ص ۴۶۹

۲- پوردادو؛ یشتها ج ۲ ص ۲۴۴

کمک میرفت خوره زاد امیر آذربایجان از پادشاه جدا شده و از اسماعیلیان (اعراب) امان خواست و تسلیم به ایشان شد اعراب او را مانند هر زمان به مدینه فرستادند. در هنگامیکه اعراب آذربایجان را تصرف میکردند دو برادر دیگر رستم، اسفندیار و دیگری بهرام در آنجا حکومت داشتند.

گنزك در ۴۸۵ م اسقف نشین بود و اسقفی نستوری داشت. همچنین شهر پایی- تا کران (Paitakaran) (بیلقان؟) نیز اسقف نشین بوده است.^۱

سنگنبشته‌ای از عهد شاپور دوم ساسانی

در تابستان سال ۱۳۴۵ شمسی کتیبه‌ای بخط پهلوی از زمان شاهپور دوم ساسانی توسط آقای کامبخش فرد باستان شناس ایرانی در مشکین شهر کشف گردید. محل پیدا شدن این کتیبه در یکصد متری شرق میدان اصلی مشکین شهر (خیابان در دره‌ای است که معروف به باغ نوروز است. در ارتفاع شرقی این دره قلعه‌ای است که از سه طرف با شیب بسیار تندی برودخانه خیابان منتهی میشود. در کمرکش ارتفاع غربی دره یا باغ نوروز تخته سنگ بسیار عظیمی است که درست در مقابل آن قلعه قرار گرفته و این کتیبه بر دل آن نوشته شده است.

آن قلعه مستطیل شکل است و تقریباً ۲۳۰ متر طول و ۱۱۰ متر عرض دارد و اکنون کاملاً خراب و متروک است چنانکه از این سنگنبشته برمی آید بنظر میرسد که آن قلعه بدست نرسه هر مزد نامی که شهر دار یعنی فرمانروای آن نواحی بوده پی افکنده شده و در ظرف شش سال با انجام رسیده است.

پس از آن در ادوار بعد مکرر تعمیر و تکمیل گردیده و مورد استفاده آیندگان قرار گرفته است. در حال حاضر این قلعه دارای آخورها و اصطبل‌های فراوانی است و بیک در جنگی بیشتر شباهت دارد. این سنگنبشته بخط پهلوی ساسانی است و در ماه هفتم بیست و هفتمین سال سلطنت شاپور دوم یعنی سال ۳۳۷ میلادی به امر نرسه

هر مزد نوشته شده و نخستین کتیبه پهلوی است که در آذربایجان بدست آمده است این کتیبه در دوردیف است، که یکی پانزده سطر و دیگری شش سطر در طرف راست آن است و مجموعاً بیست و یک سطر دارد و بر تخته سنگ مزبور کنده شده است . در جهت راست آن بطرف بالادو علامت خانوادگی بصورت دوزاویه حاده که هر دو ضلع آن حلقه‌ای به رأس خود دارد و قاعده هر یک بطور عمودی بر پایه دایره مانندی قرار گرفته است دیده میشود .^۱

الف . تلفظ نگاری هزوارش و پانزده آن:

- ۱- بیرخ (پت ماه) متری قدم (اِپر) شنت (سال)
- ۲- ۲۷ شهپوهری ملکان (شاهان)
- ۳- ملکا (شاه) زی (آنک) خوه (بوت)
- بر ا (پوس) ی هر مزد ملکا (شاه) امت (کا)
- ۴- لی (من) نرسخی هورمزدی لی (من)
- ۵- گوپت آییغ (کو) زنه (این) دزی زی (آنک) فرخت
- ۶- دخوخلی (؟) زی (آنک) فرکندم اپم (اوم)
- ۷- یعنی (پت) شم (نام) زی (آنک) یزدان یدعتن (دانم)
- ۸- ملکان ملکا (شاهنشاه) یعنی (پت) ۶ شنت (سال)
- ۹- یعنی (پت) فرچامی کرتی کعن (چنین)
- ۱۰- شترداری ربا (وچورگ) آزات ی گبرا (مرت)
- ۱۱- منو (کیه) لصدر (تر) خوه (بوت) رات ی بوات (یعنی) پت
- ۱۲- زنه (این) دزی پسندات ادین (اذک)
- ۱۳- نوم ... چ... ل... دین..
- ۱۴- من (هچ) لی (من) ال (او) ربان آفرینی

۱۱۱ نکته - سنگ زهر سنگ سنگ سنگ

۱۱۲ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ

۱۱۳ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ

۱۱۴ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ

۱۱۵ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ

۱۱۶ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ

۱۱۷ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ

۱۱۸ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ

۱۱۹ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ

۱۲۰ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ

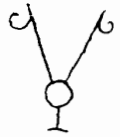
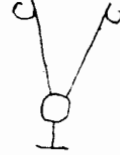
۱۲۱ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ

۱۲۲ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ

۱۲۳ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ

۱۲۴ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ

۱۲۵ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ سنگ

دستنویس متن سنگنبشته بهلوی عهد شاپور دوم

- ۱۵- ... لعن (پیش)
 ۱۶- ایوعبیدون (کردم)
 ۱۷- منو (کیه) لا(نی) پسندات
 ۱۸- ادین (اذاک) دزی ایو
 ۱۹- عبیدونای (کند) منو (کیه) من (هج)
 ۲۰- زنه (این) شپیر (ویه)
 ۲۱- خوت (بوت)

ب- ترجمه کتیبه :

- ۱- به ماه مهر برسال
 ۲- ۲۷ شاهپورشاهان
 ۳- شاه . آنکه بود پسر هر مزد شاه . آنگاه
 ۴- من نرسه هر مزد . من
 ۵- گفتم که این دژ فرخ
 ۶- دخوخلی (۹) آنکه من فرکندم (ساختم)
 ۷- بنام آنکه یزدان دانستم و
 ۸- شاهان شاه به ۶ سال
 ۹- به فرجام کردم چنین
 ۱۰- شهریار بزرگ آزاد مرد
 ۱۱- هرکه از این پسراد باشد
 ۱۲- این دژ پسند زدیگر
 ۱۳- .....
 ۱۴- ازمن بروان او آفرین باد
 ۱۵- .... پیش

۱۶- يك كند

۱۷- هر كه نپسندد

۱۸- يك ديگر دژ

۱۹- كندكه از اين

۲۰- بهتر

۲۱- بود

چنانکه ملاحظه میشود بعضی از سطرهای این سنگنبشته خوانا نیست و بجای آنها نقطه گذاشتیم ولی معنای کلی کتیبه مفهوم است . با وجود محو شدگی و ابهام بعضی از کلمات هنوز بعد از ۱۶۳۱ سال قابل قرائت است . ما این کتیبه را لفظ به لفظ به خط فارسی برگردانیدیم و هزوارش‌های آن را مشخص کرده با نهادن پازند آنها در میان دو کمان برای مطابقت با متن پهلوی بطور تحت‌اللفظی ترجمه کردیم .

فصل پنجم

آذربایجان پس از اسلام

فتح آذربایجان بدست عرب

فتح آذربایجان پس از آخرین جنگ ایران و عرب در واجروز که در بین همدان و قزوین قراردادت و سردار ایرانی در آن جنگ موتا و سردار عرب نعیم بن مقرن بود (۱۸-۲۲ هـ) نوبت فتح آذربایجان رسید.

در جنگ واجروز سردار سپاه آذربایجان اسفندیاز (اسفندیار) برادر رستم فرخزاد، و سرداری ری فرخان زینندی به موتا پیوستند و ای در این جنگ شکست سختی خوردند.

پس از این فتح بکیر بن عمیدالله، و سماک بن حزشه انصاری یکی پس از دیگری با عمر خلیفه دوم با آذربایجان رفته و آن سرزمین را تسخیر کردند.^۱

۱- تاریخ طبری طبع اروپا ج ۵ ص ۳۶۵۰ و ۳۶۶۰-۳۶۶۲

اینک خلاصه این داستان را به قلم ابوعلی بلعمی در ترجمه تاریخ طبری در این مختصر می آوریم :

« و عمر به نعیم نامه کرد که سماک بن حزشه انصاری را بآذربایگان فرست و آنجا عمر، عتبه بن فرقد و بکیر بن عبدالله را فرستاده بود . پس این عتبه بن فرقد از بیک سو بآذربایگان رفت ، و بکیر بن عبدالله از دیگر سو نخستین کس که به پیش بکیر آمد ، ملکی بود از ملوک آذربایگان نام او اسفندیار . بکیر چون خبر او یافت که همی آید با سپاه ، بعمر نامه کرد و مدد خواست . پس پیش از آنکه مدد آمدی با اسفندیار حرب کرد .

بکیر حیلتی کرد و اسفندیار را اسیر گرفت .

اسفندیار بکیر را گفت که مرا مکش و اسیر همی دار که اگر تو مرا بکشی همه آذربایگان خون من از تو بجویند و با تو حرب کنند . بکیر او را همچنان اسیر همی داشت و سماک بن حزشه بیامد از نزدیک نعیم بن مقرن بمدد بکیر ، و او اسفندیار را اسیر کرده بود و آن شهرها که گرداگرد بود همه گشاده بود . پس بکیر نامه کرد به عمر که بآذربایگان حرب نماند و اسفندیار اسیر است و مرا بیاید شدن بدر بند و حرب آنجا باید ساختن . (پس) مردی از دهقانان آذربایگان نام او بهرام (بن فرخزاد) بشهر آذربایگان سپاه کرد و به حرب بکیر آمد .

بکیر و عتبه و سماک ، هر سه بیک جای گرد آمدند و حرب کردند . بهرام به هزیمت رفت ، پس بکیر آن خمسه های غنیمت گرد کرد و به عمر فرستاد با نامه فتح و دستوری خواست بدر بند شدن ، عمر ویرا دستوری داد . بکیر عتبه را بر همه آذربایگان خلیفت کرد و سماک را با همه سپاه بدو سپرد و اسفندیار را بدو سپرد و خود با سپاه خویش بدر بند شد .^۱ « فتح آذربایجان بقول بلاذری بدست حذیق بن الیمان روی داد . » وی در امارت مغیره بن شعبه بر کوفه که فرمانروایی ایران نیز

زیر نظر او بود و با اشاره عمر از جانب مغیره به حکومت آذربایجان فرستاده شد . در آن نگاه اردبیل پایتخت آذربایجان بود . مرزبان آذربایجان که در اردبیل جای داشت سپاهی از مردم باجروان و میمند و نریز و سراه (سراب) و میانه گرد آورد بجنگ مسلمانان بیرون شد و شکست یافت و با پرداخت هشتصد هزار درهم با حذیفه صلح کرد .

در مقابل حذیفه از طرف سپاه عرب تعهد نمود که کسی از آنان را نکشد و از ایشان اسیر نگیرد و آتشکده های شان را ویران نسازد ، و آنان را در برابر گردان بلاسجان و سبلان و ساتروزان حمایت کند ، و بخصوص مردم شهر شیز را از رقص در اعیاد و نمایشهای شان منع نماید .

پس از آن عمر حذیفه را از فرمانروایی آذربایجان عزل کرد و عتبه بن فرقد سلمی را که در موصل و بقولی در شهر زور بود حکومت داد . و اقدی مینوید که مغیره بن شعبه آذربایجان را در سال ۲۲ هجری از کوفه بزور بگشاد و آن در اصطلاح فقها مفتوح العنوه است .

عثمان عتبه بن فرقد را عزل کرده ولید بن عقبه بن ابی معیط را فرمانروایی آذربایجان داد . چون مردم موقان نقض عهد کرده بودند ولید با آنان جنگ نمود و از آنان اسیر گرفت تا بصلحی دیگر راضی شدند . پس از ولید اشعث بن قیس بحکومت رسید گویند اشعث بن قیس گروهی از عرب را از اهل عطاء و دیوان (یعنی کسانی که از بیت المال حقوق سالانه داشتند) در آذربایجان سکونت داد و با آنان امر کرد که مردم آن سامان را باسلام دعوت کنند . پس از آن سعید بن العاصی بحکومت آذربایجان نشست و گروهی از مردم ارمنستان و آذربایجان بروی شوریده در ارم (اورمیه) و بلوانکرج گرد آمدند ، سعید بن العاصی ، جریر بن عبدالله بجلی را بسرکوبی ایشان فرستاد ، وی آنان را شکست داده پیشوای ایشان را بر در قلعه باجروان بدار آویخت .

چون علی بن ابی طالب (ع) بخلافت نشست نخست سعید بن ساریه خزاعی و سپس اشعث بن قیس را حکومت آذربایجان داد .

اشعث در این بار بیشتر مردم را مسلمان یافت که میتوانستند قرآن بخوانند پس گروهی از اهل عطاء و دیوان را از مردم عرب در شهر اردبیل نشیمن داد و آنرا پایتخت خود ساخت و مسجدی در آنجا بنا کرد .

هنگامیکه لشکر عرب به آذربایجان فرود آمد ، عشایر عرب از مصر و شام به آن سامان روی نهاده و هر چه توانستند برای خود زمین بدست آوردند و بعضی از ایشان زمینهای ایرانیان را خریدند ، ده نشینان زمینهای خویش را به ایشان واگذار کرده خود بناچار برزگری ایشان را پذیرفتند ^۱ .

طبری مینویسد: «همواره شش هزار تن از جنگجویان عرب از کوفه به آذربایجان گسیل میکردند و هر چهار سال یکبار عوض میشدند .»

ابوالفرج اصفهانی مینویسد «که تنها از یک عشیره بنی تغلب دو هزار خانواده بیشتر در آذربایجان سکونت داشتند» ^۲

بابك خرم دین

آذربایجان همچنان بدست حکام عرب اداره میشد تا پس از بنی امیه نوبت به عباسیان رسید . از دوره مأمون يك نهضت مذهبی و اشتراکی که با احساسات ملی توأم بود در آذربایجان به پیشوایی مردی بنام جاویدان بن سهل پیدا شد که آنان را خرم دینان یا خرمیه میگفتند . این فرقه از بازماندگان فرق مزدکی در ایران بوده و قائل به تناسخ بودند . در کتابهای اسلامی این فرقه را محمّر لقب داده و سرخ جامگان ترجمه کرده اند . بعضی خرمیه را از پیروان شروین بن سرخاب

۱- فتوح البلدان طبع مصر ص ۳۳۳-۳۳۷

۲- آغانی چاپ مصر ج ۱۱ ص ۵۹

از شاخه کیوسیه از آل باوند شمرده اند^۱

این نسبت نبایستی بی وجه باشد زیرا کیوس برادر انوشیروان و پسر قباد مزدکی مذهب بود و بهمین دلیل بدست برادرش خسرو انوشیروان کشته شد .

بسیاری از مورخان اسلام خرمیه را فرقه ای اباحی و لذت پرست خوانده و وجه تسمیه ایشان را از کلمه خرم بمعنی شادمانی و خوشگذرانی گرفته اند. ظاهراً با شهادت اصطخری در ترجمه مسالك و ممالك که مینویسد :

«گویند مردمان آنجا یگه دین خرم دینان دارند همان نوعی باشد از گبرگی و در مسجدها قرآن خوانند لکن به ظاهر و الاطریق اباحت دارند^۲ .»
نسبت ایشان به اباحه بایستی نوعی از تبلیغات مبالغه آمیز طرفداران دولت عباسی درباره ایشان باشد .

بعضی وجه تسمیه ایشان را از نام «خرمه» زن مزدک گرفته اند و گویند آن زن پس از مرگ شوهرش بری گریخت و دین او را رواج داد .

شاید همان طور که یاقوت در ماده خرم نوشته آنان بدهی بهمین نام که در نزدیکی اردبیل قرارداد شده منسوب باشند.^۳

طبری و دینوری آغاز کار خرمیان را در آذربایجان از سال ۱۹۲ نوشته اند . اما بابک که بعضی پدر او را مرداس نوشته اند ، و برخی بدون ذکر نام پدر ، او را پسر روغن فروشی از اهل مدائن خوانده اند در جوانی به سهل بن جاویدان پیوست و کیش او را بپذیرفت پس از مرگ او بیاری زن سهل که به ازدواج بابک در آمده بود به پیشوایی خرم دینان رسید .

بابک در ۲۰۱ هجری بروزگار مأمون علیه دولت عباسی قیام کرد و بر قلعه‌های

۱- دکتر مشکور - تاریخ مذاهب اسلام ص ۱۹۲

۲- مسالك و ممالك ، بنگاه ترجمه و نشر کتاب ص ۱۶۷

۳- معجم البلدان ج ۲ ص ۴۲۷

بعضی از دراهم نقره امرای عرب در آذربایجان

سکه یکی از امرای عرب دراره پنبه آذربایجان در سال ۹۸ هجری

این درهم در سال ۱۰۵ هجری در آذربایجان ضرب شده

این درهم در سال ۱۹۷ هجری بازمینه آذربایجان ضرب شده

چند در آذربایجان من جمله قلعه بزد دست یافت. مدت بیست و دو سال فتنه او بطول انجامید. وی در اثناء این مدت چندین لشکر خلیفه را شکست داد.

لشکر عرب بجهت تنگی راهها و سرمای سخت آن حدود از دفع وی و گرفتن قلعه بزد عاجز بودند. در زمان خلافت معتصم عباسی، سردار وی افشین که خیزدین کاوس نام داشت مامور سرکوبی بابک شد. بابک در دفع لشکر خلیفه از امپراطور روم شرقی تئوفیل پسر میخائیل یاری خواست. ولی پیش از رسیدن کمک امپراطور افشین، بابک را بفریفت و ویرا شکست داد.

بابک بگریخت و بدست سهل بن سنباط بطریق ارمنستان گرفتار آمد. قلاع او بفرمان افشین ویران شد و او را به بغداد بردند و معتصم او را بخواری تمام بکشت و پیکر او را بدار آویخت (۲۲۳ هـ). در این بیست و دو سال جنگ بین بابک و دولت عباسی بیش از پانصد هزار تن از لشکر اسلام کشته شدند.

بعضی این عده را به يك میلیون رسانیده اند. باید دانست که تختگاه بابک در قلعه بزد در نزدیک هشتاد سر بود و این هشتاد سر کوهی است سخت بناحیه یافت. که در تداول مردم آنرا هشتمه سر گویند. یافت اکنون از دهستانهای پنجگانه بخش هوراند شهرستان اهر است که از مشرق محدود به اردبیل است و شهر بزد در نواحی قرجه داغ (ارسباران) در نزدیکی رود ارس بوده است^۱

جدول فرمانروایان آذربایجان در دوره تسلط عرب

شماره	نام فرمانروای عرب	آغاز حکومت
۱	حذیفه بن الیمان ^۲	سال ۲۲ هجری
۲	سماک بن الحارث	۲۳ هـ

۱- کامل ابن اثیر حوادث سال ۲۰۱؛ مطهر بن طاهر المقدسی البدء والتاریخ ج ۶ ص ۱۱۴-۱۱۸؛

نادر میرزا: تاریخ تبریز ص ۱۸-۳۱. تاریخ مذاهب اسلام ص ۴۰۷-۴۰۸

۲- وی همان ابو عبدالله حذیفه بن یمان عبسی است. رجوع کنید به فهرست ابن اثیر ص ۲۷۷

۲۴ هـ	عتیبه بن فرقد	۳
۲۵ هـ	ولید بن عقبه بن ابی معیط	۴
۳۶ هـ	سعید بن ساریه خزاعی (از طرف حضرت علی)	۵
	آذربایجان و ارمنستان را با هم داشت	
-	قیس بن سعد بن عباده دلیم بن حارثه انصاری	۶
۴۰ هـ	عبید الله بن العباس (از طرف حضرت امام حسن)	۸
.....	.....	۸
۷۳ هـ	محمد بن مروان (برادر عبدالملک مروان)	۹
	آذربایجان و ارمنستان را با هم داشت	
۹۱	مسلمه بن عبدالملک (برادر ولید اول اموی)	۱۰
	آذربایجان و ارمنستان را با هم داشت	
۱۰۲	ثابت النهروانی	۱۱
۱۰۴	جراح بن عبدالله الحکمی آذربایجان و ارمنستان را با هم داشت	۱۲
۱۰۶	سعید بن عمرو بن اسود الحارثی	۱۳
۱۰۷	مسلمه بن عبدالملک (بار دوم)	۱۴
	آذربایجان و ارمنستان را با هم داشت	
۱۱۴	مروان بن محمد (آخرین خلیفه اموی) با انضمام ارمنستان	۱۵
-	.....	۱۶
۱۳۳ هـ	ابو جعفر المنصور (خلیفه دوم عباسی)	۱۷
۱۳۴	محمد بن صول (نایب ابو جعفر منصور)	۱۸
۱۵۸	یحیی بن خالد برمکی	۱۹
۱۶۱	بسطام بن عمرو التغلبی ^۱	۲۰

فصل پنجم		۱۴۲
۱۷۱	یزید بن مزید بن زائده شیبانی (ملقب به شروانشاه)	۲۱
-	.....	۲۲
۱۸۳	یزید بن مزید (باردوم)	۲۳
۲۰۲	حاتم بن هرثمه بن اعین ^۱ در گذشته در ۲۰۳ هجری	۲۴
۲۰۵	عیسی بن محمد بن ابی خالد (آذربایجان و ارمنستان)	۲۵
۲۰۹	علی بن صدقه، زریق ^۲ . آذربایجان و ارمنستان	۲۶
۲۰۹	ابراهیم بن لیث بن الفضل	۲۷
۲۱۱	محمد بن حمید الطوسی (آذربایجان و سرزمین جزیره)	۲۸
۲۱۴	علی بن هشام که در سال ۲۱۷ کشته شد	۲۹
۲۱۷	عجیف بن عنبسه ^۳	۳۰
۲۲۴	منکجور، سردار افشین، در گذشته ۲۲۵	۳۱
۲۲۵	.....	۴۲
۲۳۳	محمد بن حاتم بن هرثمه	۳۳
۲۳۴	حمدویه بن علی بن الفضل السعدی	۳۴
	المعتز بن المتوکل (فرمانروای افتخاری آذربایجان و ارمنستان)	۳۵
۲۳۵		
۲۳۵	ابوسعید محمد بن یوسف المروزی (نایب حاکم فوق)	۳۶
۲۳۷	یوسف بن محمد (پسر حاکم فوق)	۳۷
۲۴۸	ابوالحسن علی بن یحیی الارمنی در گذشته در ۲۴۹	۳۸
	(فرمانروای آذربایجان و ارمنستان)	
۲۶۰	علاء بن احمد الازدی	۳۹

۲ - رك: ابن اثیر ج ۶ ص ۲۲۸

۴ - رك: ابن اثیر ج ۶ ص ۲۷۵

۴ - رك: ابن اثیر ج ۶ ص ۱۴۲

۴۰. محمد بن عمر بن علی بن مراد الطائی الموصلی^۱ ۲۶۱

محمد بن ابی الساج در ۲۷۶ آذربایجان را فتح کرد، سپس ابوسالم دیسم بن ابراهیم کرد در ۳۲۷ آذربایجان را فتح نمود (۲)

مرزبان اول پسر محمد در سال ۳۳ آذربایجان را فتح کرد

ساجیان - جد این خانواده ، ابوالساج دیواد بن یوسف دیودست از امرای اسروشنه در ماوراءالنهر بود. در فتنه بابک همراه همشهری خود افشین به آذربایجان آمد و در سال ۲۴۲ هجری از طرف متوکل خلیفه ببازرسی راه مکه مأمور شد . در عهد خلافت المعتز در سال ۲۵۴ به فرمانروایی حلب و قسرین و سپس در ۲۶۱ هجری به حکومت اهواز رسید . ولی بعلت استیلا ی یعقوب لیث بر خوزستان املاک او بدست آن پادشاه افتاد . پس از شکست یعقوب در سال ۲۶۲ هجری به بغداد رفت و در راه جندی شاپور در سال ۲۶۶ درگذشت . پس از او پسرش ابولمسافر (ابوعبیدالله) محمد افشین بدستگاه خلافت عباسی راه یافت. در سال ۲۷۶ از طرف موفق برادر معتمد خلیفه به فرمانروایی آذربایجان رسید و اردبیل را تختگاه خود ساخت و مراغه را از عبدالله بن حسن همدانی بگرفت (۲۸۰ هجری)، و با ستمباط باگراتونی جنگ کرده قسمتی از ارمنستان را ضمیمه ملک خود ساخت .

سر انجام در ربیع الاول سال ۲۸۸ هجری به بیماری طاعون در برزعه درگذشت. پس از او برادرش ابوالقاسم یوسف بن ابوالساج به فرمانروایی آذربایجان رسید. سر از اطاعت المقتدر بالله عباسی باز زد و ستمباط پادشاه ارمنستان را بی اجازه خلیفه بکشت ، وری و قزوین و زنجان و ابهر را از محمد بن علی سلوق بگرفت و لشکر خلیفه را در ۳۰۵ هجری شکست داد . خلیفه در سال ۳۰۵ مونس خادم را ب جنگ وی فرستاد . یوسف به زنجان پناه برد و سپس ناچار شد به اردبیل بگریزد . در آنجا

۱. رک : ابن اثیر ج ۲۷ ص ۱۹۹

۲. رک : زمباور ، معجم الانساب و الاسرات الحاکمه فی التاریخ الاسلامی طبع قاهره

اسیر شده اورا با احترام بیفداد آورده آزاد ساختند (۳۱۰ هـ) سپس خلیفه دیگر باره فرمانروایی ری و آذربایجان را باو داد و اورا به جنگ قرمطیان گسیل داشت باوجود دلیری بسیار در نخستین نبرد گرفتار شد و با دیگر اسیران بدست ابوطاهر قرمطی از قرامطه بحرین بقتل رسید (ذی حجه سال ۳۱۵ هـ)

جدول خاندان بنی مساج (آذربایجان ، مراغه ، اردبیل ، برذه)

۱	ابو الساج دیوداد بن دیودست (در ۲۶۶ در جندی شاپور درگذشت) ^۱
۲	ابوالمسافر (ابوعبیدالله) محمد افشین بن دیوداد ۲۷۶ هـ
	در ربیع الاول سال ۲۸۸ درگذشت ^۲
۳	دیوداد بن محمد ربیع الاول ۲۸۸
۴	ابوالقاسم یوسف بن دیوداد ^۳ شعبان ۲۸۸
۵	ابوالمسافر فتح بن محمد ^۴ ذی الحجه ۳۱۵

بنی عباس در سال ۳۱۸ هجری ابن ایالت را ضمیمه دولت خود کردند.

چنانکه گفتیم ابوالمسافر فتح بن محمد افشین که به فرمانروایی آذربایجان رسید بیش از دو سال حکومت نکرد و در شعبان سال ۳۱۷ بدست مفلح الیوسفی در اردبیل مسموم گشت. پس از مرگ او آذربایجان باز بدست خلفای عباسی افتاد پسرش ابوالفرج بسرداری خلیفه در بغداد بماند و از دوستان و همکاران امیرالامراء ابوبکر محمد بن رائق بود که یکبار در سال ۳۲۴ و بار دوم در ۳۲۹ هجری باین منصب رسید. ساجیان یکی از قدیمترین سلسلههای ایرانی هستند که در برابر خلفا پرچم مخالفت افراشتند با آنکه استقلال کامل نداشتند باز میتوان آنرا در

۱- وی از سال ۲۵۴ تا ۴۵۸ والی حلب بود

۲- وی از سال ۲۶۳ تا ۲۶۸ والی مکه و در ۲۶۹ والی انبار بود و در سال ۲۷۶ ولایت آذربایجان یافت

۳- از سال ۲۶۲ تا ۲۸۱ والی مکه بود و دوبار یکی در سال ۳۰۶ و دیگری در ۳۱۱ برری مستولی شد و از سال ۳۱۱ تا ۳۱۴ برایالت جبال دست یافت و سرانجام در سال ۳۱۵ هجری ابوطاهر قرمطی او را بکشت.

۴- اورا مفلح الیوسفی در شعبان سال ۳۱۷ بکشت

۵- زامباور ص ۲۷۴

ردیف سلسله‌های طاهری و صفاری و سامانی بشمار آورد^۱
دیسلم کرد در آذربایجان - آذربایجان در سال ۳۲۷ هـ بدست ابوسالم دیسلم بن
 ابراهیم کردی افتاد ابن حوقل او را دیسلم بن شاذلویه مینویسد^۲. ظاهراً این
 اسم نام خاندان مادری اوست که پدر دیسلم از ایشان دختر گرفته بوده است.
 ابن مسکویه مینویسد: پدر دیسلم یکی از خوارج و از همراهان هارون خارجی
 معروف بود و پس از کشته شدن هارون در نواحی موصل بآذربایجان آمد و دختر
 یکی از بزرگان کرد را بزنی گرفت و دیسلم از این زن زائیده شد.

وی چون نیرومند گشت به یوسف بن ابی الساج پیوست و یکی از سرکردگان
 سپاه او شد. دیسلم پس از رفتن یوسف از آذربایجان و کشته شدن او بدست قرامطه
 علم طغیان برافراشته بیاری خویشان مادری خود که از کردان بودند بر آذربایجان
 مسلط گشت در سال ۳۲۶ هـ لشکری نامی که فرزند مردی گیلی بود و نخست از
 سرداران ماکان کاکای و سپس مرداو بیج بود پس از کشته شدن مرداو بیج زیاری از
 طرف برادرش و شمشگیر بر همدان حکومت داشت در آنجا مالی اندوخته به آذربایجان
 لشکر کشید. وی دیسلم را شکست داده و سراسر آذربایجان را بجز تختگاه آن که
 اردبیل بود تصرف کرد. سپس اردبیل را محاصره نمود و بار دبیلیان وعده داد که اگر
 شهر را بگشایند بایشان پاداش نیکو دهد. اردبیلیان چون از بد رفتاری لشکری با
 مردم همدان آگاه بودند تسلیم شدند، و کسی را بنزد دیسلم فرستاده از او یاری خواستند.
 دیسلم دسته‌ای از کردان و صعلوگان گرد آورده پنهان به نزدیک اردبیل آمد و
 ناگهان به گیل‌ها حمله آورده و ایشان را بسوی موغان گریزان ساخت. مردم موغان
 که از آغاز اسلام استقلال خود را از دست نداده و همواره اسپهبدی از خود داشتند
 در این زمان اسپهبد ایشان که «ابن دلوله» خوانده میشد با پسر خود لشکرستان و

۱- دائرة المعارف الاسلامیه (ترجمه عربی) ج ۱۱ ص ۳۶ - ۳۸؛ زامباور، معجم الانساب
 شماره ۱۶۳.

۲- ابن حوقل: صورة الارض ص ۳۳۴

و برادرزاده اش و چند هزار تن از جوانان جنگی گیلان بیاری لشکری شتافت .
دیسم تاب مقاومت نیاورده اردیبل را گذاشته به آنسوی رودارس رفت و گذرگاهها
را بگرفت .

پس از چندی لشکری و همراهانش بر لشکر دیسم شیخون زدند و او را
گریزان ساختند . پس از شکست دیسم ، لشکری به فرمانروایی آذربایجان نشست .
دیسم ناگزیر بری رفت و ازوشمگیر یاری خواست وشمگیر از تسخیر آذربایجان
بدست لشکری بی اجازه او ناخرسند بود . پس سپاهی به دیسم داد بشرط آنکه او بر
منابر آذربایجان خطبه بنام وشمگیر خواند و سالانه صد هزار زر سرخ به خزانه او
بپردازد و سپاه را پس از دفع لشکری بری بازگرداند . لشکری در برابر سپاه دیسم
تاب مقاومت نیاورد و آذربایجان را گذاشته بارمنستان رفت . دیسم در آذربایجان
دوباره قرار گرفت و بنام وشمگیر بر آن سرزمین فرمان میراند . چون در این هنگام
کردان تحت فرمان اوسر بطغیان برداشته بودند ، دیسم بیاری دیلمانی که همراه
آورد آنرا گوشمالی سخت داد . وزیر دیسم ابوالقاسم علی بن جعفر که از مردم
آذربایجان و مردی دبیر وزیرك بود ، بسببی از دیسم اندیشناك شده بنزد مرزبان
پسر محمد بن مسافراز بنی سالار (سالار) فرمانروای تارم رفت .

چون او مانند مرزبان کیش باطنی داشت مرزبان او را بوزارت برگزید .
ابوالقاسم مرزبان را وادار کرد که به آذربایجان لشکر بکشد . بر اثر توطئه او با
سرداران دیسم که بعضی از ایشان باطنی مذهب بودند ، سپاهیان کرد و دیلم دیسم به
مرزبان پیوستند . دیسم ناچار بارمنستان گریخت پس از چندی بسبب سعایت سرداران
مرزبان بر جان خود بیمناك شده اجازه خواست که به تبریز برود . از تبریز نامه به
دیسم نوشته و از خطاهای گذشته عذر خواست . دیسم پاسخ داد تا سپاهیان دیلمی را
نکشی به وفاداری تو اطمینان حاصل نکنم . پس ابوالقاسم بیاری تبریزیان دیلمان
را بکشت و سران ایشانرا دستگیر ساخت و دیسم به تبریز آمد . مرزبان با لشکر

خود به تبریز حمله کرد و آن شهر را محاصره نمود. دیسم و کردان از شهر بیرون شده به اردبیل رفتند مرزبان به اردبیل آمد و آن شهر را محاصره کرد.

چون محاصره اردبیل بطول انجامید، دیسم بر اثر اصرار بزرگان شهر ناچار شد که به مرزبان پیشنهاد صلح کند و از او بخشایش طلبد.

مرزبان او را نواخته و امان داد و به مردم اردبیل فرمان داد که بدست خود باروی آن شهر را ویران سازند. از آن پس مرزبان خداند آذربایجان و اران و ارمنستان شد و تادربند باب الابواب و شروان زیر نفوذ خود آورد. اما دیسم پس از مدتی که پیش مرزبان بود از او درخواست که با خاندان و کسان خویش بیکی از قلاع تارم رود و بقیه عمر را در آنجا بگذراند. مرزبان خواهش او را پذیرفته ویرا بدانجا روان ساخت.

پس از گرفتاری مرزبان بدست رکن الدوله دیلمی در سال ۳۳۷ هجری و هسودان برادر او، دیسم را که در قلعه ای از تارم جای داشت بر آورده روانه آذربایجان ساخت. دیسم دیگر باره به آذربایجان آمد و در اردبیل بنشست. پس از چندی ابن عبدالرزاق از طرف رکن الدوله به آذربایجان لشکر کشید.

دیسم چون یارای مقاومت نداشت به ورثان گریخت، ابن عبدالرزاق، ابو جعفر بن عبدالله را که قبلا وزیر دیسم بود و باو خیانت کرده بود، بناخت و وزارت خویش داد. وزیر سابق او که ویرا با خود از خراسان آورده از وی رنجیده به دیسم پیوست. ابن عبدالرزاق از شنیدن این خبر سخت دلننگ شده و از حکومت آذربایجان دل بر کند و در سال ۳۳۸ هجری بری بازگشت دیسم باردیگر به اردبیل آمد و با مارت نشست و وزارت خود را به ابو عبدالله نعیمی سپرد و نخجوان و دیبل را بتصرف آورد. در این اثناء مرزبان به حیل به از ندان خود در سیمرم گریخته به آذربایجان بازگشت. دیسم که از راهی مرزبان آگاهی نداشت برای جنگ با یکی از مخالفان خود بنام علی بن میشکی به تارم آمد. ولی به خیانت وزیرش ابو عبدالله نعیمی شکست خورده

بسوی ارمنستان رفت . چون خبر یافت که مرزبان از بند آزاد شده و علی بن میشکی را با سپاهی بدنبال او فرستاده است به موصل بگریخت و از آنجا بیغداد بنزد معزالدوله دیلمی بشتافت و از او خواست که بوی در برابر مرزبان یاری دهد. چون در سال ۳۴۳ هـ رکنالدوله در ری با مرزبان پیمان صلح بسته دختر او را بزنی گرفت، دیسم از کمک معزالدوله نا امید شده بنزد سیفالدوله حمدانی رفت و با لشکری که از او گرفت به آذربایجان بازگشت ولی از مرزبان شکست خورده به دیر نیق آرجرونی حاکم ارمنستان پناه برد. مرزبان، دیر نیق را تهدید بجنگ کرده او را مجبور ساخت که دیسم را باو بسپارد . مرزبان او را گرفته و کور کرد و بزندان انداخت و سرانجام در سال ۳۴۶ هـ برخی از کسان مرزبان دیسم را بکشتند و آن سرپر شور بخاک رفت .^۱

روادیان

چنانکه در چند صفحه پیشتر گفتم پس از فتح آذربایجان قبایل عرب به آن سرزمین روی آوردند ، و آنچنان در آذربایجان بسیار شدند که در اواسط قرن چهارم زبان عربی یکی از زبانهای متداول مردم آنجا شد . در قرن چهارم و پنجم هجری دو خاندان روادی در آذربایجان دست اندر کار بودند که یکی را روادیان ازدی یا عرب، و دیگری را روادیان کردی میخواندند . روادیان ازدی در تبریز و سپس در همه آذربایجان حکومت میکردند . روادیان کردی یا شدادیان در اران و ماوراء رود ارس حکومت داشتند . و تختگاه ایشان گنجه بود (۳۴۰-۴۶۸ هـ).

روادیان ازدی

رواد پسر مثنای ازدی سرسلسله این خاندان است .

۱- ابن مسکویه : تجارب الامم ص ۱۱ و ۶۴ و حوادث سالهای ۳۳۰ و ۳۳۱ و ۳۳۹ و ۳۴۲

۳۴۶ ، شهریاران گمنام ج ۱ ص ۵۷-۹۸

ازد یکی از قبایل معروف یمن بود که گروهی از ایشان به آذربایجان آمده نشیمن گرفتند .

رواد در زمان خلافت منصور عباسی (۱۳۶-۱۵۸) بدعوت یزید بن حاتم والی آذربایجان به آن سرزمین آمد و بر شهر بذا که در ارسباران کنونی بود و در کنار ارس و شمال شرقی اهر قرار داشت حکومت میکرد . این شهر بعدها بدست بابک خرم دین افتاد .

رواد سه پسر داشت : وحناء ، محمد ، یحیی ، پس از او پسرش وحناء که معاصر هارون الرشید (۱۷۰-۱۹۲ هـ) بود . تبریز را تختگاه خود ساخت و بهمدستی صدقه بن علی فرمانروای ارومی سر بشورش برداشت و قصد گرفتن مراغه را کرد ولی پایان کار او معلوم نیست .

پس از او محمد بن رواد در تبریز بحکومت نشست ابن ندیم مینویسد که : بابک خرمی مدت دو سال از چاکران محمد بن رواد بود و از تبریز در هجده سالگی بنزد مادرش بازگشت ^۱ .

یعقوبی مینویسد که مأمون در سال ۲۰۵ هجری عیسی بن محمد بن ابی خالد را بفرمانروایی ارمنستان و آذربایجان فرستاد . محمد بن رواد پیش او رفت در سال ۲۱۲ محمد بن حمید طوسی بامر مأمون محمد بن رواد را دستگیر کرده بیغداد فرستاد ولی باز محمد بازگشته در آذربایجان بامارت نشست و تا حدود ۲۳۴ در آذربایجان سلطنت داشت .

پس از او یحیی بن رواد بحکومت رسیده او را در سال ۲۳۵ هجری در خلافت متوکل عباسی گرفته بیغداد براند ^۲ .

۱- الفهرست طبع اروپا ص ۳۴۳

۲- شهریاران گمنام ج ۲ ص ۲۲-۲۸

فرمانروایان مرند

جد این خانواده حلبس نامی عرب از قبیله عتبی بود که در زمان خلافت منصور عباسی (۱۳۶-۱۵۸) بایران آمد و در آنجا بایجان قرار گرفت و مرند را که دیهیی کوچک بود برای نشیمن برگزید .

پس از او پسرش بغیث جانشین او شد و بارویی گرداگرد مرند بکشید و آن دیه را به قلعه‌ای استوار تبدیل کرد .

بعد از او محمد فرزندش جای او را گرفت و در آبادی مرند بکوشید و در آن قصرها و باغهای فراوان ساخت .

وی بر دو قلعه در خارج از مرند یکی قلعه شاهی در جزیره شاهی در میان دریاچه اورمیه ، دیگری بر قلعه ، یک در ، در بیرون دریاچه تسلط داشت . طبری مینویسد که محمد قلعه شاهی را از وجناء بن رواد گرفته بود . بقول طبری محمد مردی شاعر و ادیب بود و بتازی و پارسی شعر میگفت محمد از دوستان بابک خرمی بود ولی برای اینکه معتصم خلیفه را خشنود کرده باشد عصمت از سرداران بابک را که به میهمانی بروی فرود آمده بود گرفته و نزد خلیفه بیغداد فرستاد .

سپس محمد سر بطغیان برداشته و او را بامر متوکل خلیفه بیغداد آورده در بند کردند . در سال ۲۳۴ از آن شهر بگریخت و با ذریبایجان آمد پس از هشت ماه محاصره مرند از طرف لشکر خلیفه دوباره گرفتار شد ، او را بسته بیغداد بردند . متوکل امر بکشتن او داد ولی بشفاعت معز پسر خلیفه مورد عفو قرار گرفت .^۱

فرمانروایان اورمی

سر سلسله ایشان صدقه بن علی بن صدقه بود که در زمان خلافت منصور عباسی بر شهر اورمی (رضائیه) دست یافت وی از مردم موصل بود و ظاهراً از کردان آن شهر بشمار میرفت در زمان هارون الرشید بهمدستی وجناء بن رواد بر خلیفه طغیان

کرد، وی چون نخست در تحت ولایت قبیله ازد بود، او را صدقه مولی‌الازدمی گفتند صدقه را پسری بنام علی بود، پسر علی که نیز صدقه نام داشت و به زریق معروف است بر موصل و آذربایجان دست یافت و در ۲۰۹ هجری مأمون او را ولایت آذربایجان و ارمنستان داد.

صدقه از طرف خود احمد بن جنید نامی را بجنگ با بک خرمی فرستاد که بدست با بک گرفتار گشت.

چون زریق بی‌اذن مأمون در ۲۱۱ هـ با سید ابن انس حاکم موصل بجنگ برخاست و او را بکشت، مأمون محمد بن حمید طوسی را به فرمانروایی آذربایجان فرستاده زریق دستگیر شده به بغداد گسیل گردید و دولت او پایان رسید.^۱

دنباله خاندان روادیان

از خاندان روادى پس از گرفتاری یحیی بن رواد خبری در دست نیست ابن حوقل مینویسد که ابوالهیجاء بن رواد در ۳۴۴ هجری فرمانروایی اهر و ورزقان را داشته است.

ظاهراً نام این ابوالهیجاء، حسین و نام پدرش محمد بن رواد بوده است، وی نواحی ارمنستان و اران را ضمیمه حکومت خود در آذربایجان کرد، و ابراهیم بن مرزبان آخرین خاندان دیلمیان را در سال ۳۷۰ (۳۷۱ هـ) شکست داده بفرمانروایی سلاریان در آذربایجان خاتمه داد.

پسر ابوالهیجاء مملان نام داشت که نام او را تحریف شده لفظ «محمد» دانسته‌اند. مملان با ارمنیان و گرجیان و حتی دولت روم شرقی جنگ کرد که اغلب پیروز میشد. ولی در جنگی که در سال ۳۸۸ با ارمنیان کرد شکست بر لشکر او افتاد. دیگر جنگ او با ابودلف امیر گولتن از ممدوحان قطران شاعر بود که امیر دوین و ارمنستان بود وی در سال ۳۷۷ این نواحی را از چنگ امیر مزبور بدر آورد.

پس از مملان و هسودان پسرش بر تخت نشست وی از بزرگترین پادشاهان روادی است. او از ممدوحان قطران تبریزی بود و ابن الاثیر او را در ۴۲۰ هجری پادشاه آذربایجان خوانده است.^۱

نخستگاه او در شهر تبریز بود. ناصر خسرو قبادیانی که در سال ۴۳۸ در تبریز بود مینویسد که این شاه پادشاه ولایت آذربایجان بود و او را در خطبه چنین ذکر میکردند:

« الامیر الاجلّ سیف الدوله و شرف المله ابو منصور و هسودان بن محمد مولی امیر المؤمنین. ۲. »

آمدن قبایل چادر نشین ترک به آذربایجان

از حوادث مهم زمان و هسودان بن مملان مهاجرت گروهی از ترکان غز که نخستین هسته ترک را در آذربایجان تشکیل میدهند به آن استان بود. این ترکان را در آغاز کار سلطان محمود غزنوی در سفر بماوراءالنهر با خود بایران آورد و آنان را که قریب پنجاه هزار تن بودند در خراسان نشین داد. گردیزی در تاریخ خود (تالیف سال ۴۴۳ ه) در آغاز حال ترکان مینویسد: «در سال ۳۹۶ خبر رسید امیر محمود را که ترکان از آب (جیحون) گذاره شدند. و بخراسان آمدند و پراکنده هنوز ترکان قرار نگرفته بودند که خبر آمد امیر محمود از هندوستان باز آمد.

ترکان متحیر ماندند و بنواحی مرو رود و سرخس و نسوا باورد همی گشتند ارسلان جازب از پس ایشان همی شد شهر بشهر و آنچه بدست آمدند همه گرفت و کشت....»، سپس در ابتدای حال ترکان سلجوقی مینویسد: «اندرین وقت (۴۱۶ هجری) که امیر محمود به ماوراءالنهر بود فوجی مردم از سالاران و پیشروان ترکستان پیش او آمدند و بنالیدن از ستم امراء ایشان بر ایشان، گفتند ما چهار هزار

۱- شهریاران گمنام ج ۲ ص ۳۶-۵۶

۲- سفرنامه ناصر خسرو طبع دکنر دبیر سیافی ص ۶

خانه‌ایم اگر فرمان باشد، خداوند ما را بپذیرد که از آب‌گذاره شویم، و اندر خراسان و طبرستان و ماوراءالنهر و ولایت او را از ما فراخی باشد، که ما مردمان دشتی‌ایم، و گوسفندان فراوان داریم و اندر لشکر او از ما انبوهی باشد.

امیر محمود را رغبت افتاد، پس دل ایشان گرم کرد و مثال داد تا از آب (جیحون) گذاره آیند، و ایشان بحکم فرمان او چهار هزار خانه از آب‌گذاره آمدند، و اندر بیابان سرخس و فراوه و باورد (ایبورد) فرود آمدند و خرگاهها بزدند. چون امیر محمود از آب‌گذاره آمد، امیر طوس ابوالحرث ارسلان جاذب پیش او آمد گفت. این تر کمانان را اندر ولایت چرا آوردی، این خطا بود که کردی. اکنون هم‌را بکش و با بمن ده که تا انگشتهای ترا ایشان بپریم تا تیر نتوانند انداخت. امیر محمود را عجب آمد و گفت: بی‌رحم مردی و سخت سطرمدلی. پس امیر طوس گفت: اگر نکنی بسیار بیشیمانی خوری. او همچنان بود و تا بدین‌غایت هنوز بصلاح نیامده است. (پس از آن ترکان فساد کردند و امیر محمود) اندر سنه ۴۱۹ سوی طوس (لشکر) کشید و بفرمود تا فوجی انبوه از لشکر با سالاری چند با امیر طوس برفتند بحرب تر کمانان، چون بنزدیک رباط فراوه رسیدند جنگ پیوستند و برایشان ظفر یافتند، و چهار هزار سوار معروف از تر کمانان بکشتند و بسیاری را دستگیر کردند، و باقی بهزیمت رفتند سوی بلخان و دهستان (در جرحان نزدیک خوارزم) و فساد ایشان اندر آن ولایت سهل‌تر گشت^۱.

پس از چندی گروهی از ایشان سر بطنیان برداشته از راه کرمان رهسپار اصفهان شدند. سلطان محمود نامه به علاءالدوله فرمانروای اصفهان نوشت که آنان را باز گرداند یا بکشد و سرهایشان را بفرستند، ترکان از قصد علاءالدوله آگاه شده از آن دام به‌جستند و از اصفهان بیرون آمده و یغماکنان خود را به آذربایجان رسانیدند. بقول ابن‌اثیر شماره آنان در آن‌گاه قریب دوهزار چادر بود که از قرار

۱- زین‌الاکهار گردیزی به تصحیح عبدالحی حبیبی طبع بنیاد فرهنگ ص ۱۷۸-۱۸۹ و ۱۹۲

هر چادر هفت تن بالغ بر چهارده هزار تن میشدند ، چون به آذر بایجان رسیدند و هسودان ممالان که غالباً بارو میان و ارمنیان و گرجیان و حکام اطراف در جنگ بود آمدن این گروه دلیر و تازه نفس را مغتنم شمرده ایشان را در همان اوایل سلطنت خویش در سپاه خود بپذیرفت .

این خرگاهیان یا چادر نشینان ترك در شجاعت و تیراندازی در آن روزگار شهره آفاق بودند چنانکه قطران تبریزی که شاعر دربار و هسودان بود در مدح آن پادشاه به این ترکان و دلیری ایشان اشارت کرده است :

نه با سپاه تو دارد درنگ هیچ حصار   نه با سنان تو گیرد قرار هیچ سپاه .
بدین مبارز خرگاهیان سخت کمان   شگفت نیست که بر آسمان زنی خرگاه .
این ترکان غز در آذر بایجان آرام ننشسته و به بلاد اطراف تاخته به کشتار
و غارت پرداختند . چامچیان مورخ معروف ارمنی در حوادث سال ۱۰۲۱ میلادی
(۴۱۱ هـ) مینویسد :

در این سال ترکان که همچون تندسیلی به آذر بایجان رسیده بودند به ارمنستان و به ناحیه واسپورگان هجوم آوردند و دست تظاول بگشادند . شاپور سردار واسپورگان با سپاه خود به وسطان بیاری « سنگریم » امیر آرجرونی رفت ، چون بدانجا رسیدند از دور گروهی انبوه از ترکان را دیدند که همگی همچون زنان کیسوان فرو هشته و کمانهای ایشان بس سخت و محکم بود ، و ارمنیان که تا آنگاه چنین مردمی را ندیده بودند بترسیدند . ترکان که از دور میجنگیدند گروهی از ارمنیان را از پا در آوردند .

بقول مورخان ارمنی هجوم این ترکان بر آذر بایجان و ارمنستان چنان وحشت در دلها افکنده بود که سنکریم پادشاه سلسله آرجرونیان ارمنستان ، تختگاه خود واسپورگان را به واسیل امپراطور روم شرقی واگذار کرده خود با خانواده و سپاه و یک سوم از مردم کوشور و واسپورگان که به چهار صد هزار تن میرسیدند به شهر

سیواس در آنطولی پناه برد و در آنجا اقامت گزید .

گروهی دیگر از ترکان غز پس از نهب و غارت خراسان و شکست سلطان مسعود غزنوی روی بری نهاده و آن شهر را بگشادند و در حوالی ۴۲۹ (هـ) در ری دودسته شدند .

دسته‌ای از ایشان که بقول ابن الاثیر شماره آنان به هزار و پانصد تن می‌رسید در آنجا مانده ، و دسته‌ای دیگر بسرداری بوقا و کوکتاش و منصور دانا روانه آذربایجان شدند و بدیگر هم‌نژادان خود در سپاه امیر و هسودان پیوستند . ولی در آن سامان آرام نمی‌نشستند و فتنه‌ها برپا می‌کردند .

ابن اثیر مینویسد که و هسودان دختری از غزان بگرفت تا با این پیوند خویشاوندی آنان را رام خود سازد ، ولی ترکان دست از یغماگری و خرابکاری برنداشتند و در همان سال بمرغه تاخته و مردم بسیاری را بکشتند و مسجد جامع شهر را آتش زدند .

چون کار بیدادگری ترکان در آذربایجان بالا گرفت امیر و هسوان در ۴۳۰ هجری بیاری خواهر زاده خود ابو الهیجاء بن ربیب الدوله که رئیس کردان هذبانی بود با گروهی از ایشان که سردار ایشان بوقا و منصور و کوکتاش بودند جنگیده آن ترکان را از آن سرزمین بیرون راند و آنان بری و همدان و قزوین رفتند .

دسته‌ای دیگر که در آذربایجان مانده بودند باز سرکشی و بیدادگری آغاز کردند . تا اینکه بقول ابن اثیر در سال ۴۳۲ امیر و هسودان بن مملان بزرگان آنان را در تبریز به میهمانی دعوت کرد و سی‌تن از ایشان را بگرفت و گروهی از آنان را بشکست . اما آن دسته از ترکان که از آذربایجان بری رفته بودند با ترکان دیگر فراهم آمده قزل نامی را بامیری برداشتند پس از مرگ وی در (۴۳۲ هـ) چون خیر حمله ابراهیم ینال برادر مادری طغرل سلجوقی را به آن شهر شنیدند از ترس او همگی آهنگ آذربایجان کردند ، و بقول ابن اثیر ، در سال (۴۳۳ هـ) باز

به آن استان سرازیر شده و از آنجا از راه ارمنستان به جزیره یعنی شمال عراق و دیار بکر رفتند .

اما این دسته نیز در دیار بکر آرام ننشستند به یغماگری و کشتن مردم پرداختند و بموصل دست یافته کشتار فراوان در آنجا کردند ، ولی در این میان امیر قرواش عقیلی صاحب موصل که از آن شهر گریخته بود سپاهی گرد آورده در سال ۴۳۵ هـ ترکان را شکست داده بسیاری از ایشان را بکشت . اما غذایی که از این مهلکه جان بدر بردند برای بار چهارم به پناهگاه دیرین خود آذربایجان بازگشتند و همین ترکان بودند که با دیگر همترادان خود در آذربایجان مانده بتدریج زبان خود را در آن استان رواج دادند ۱ .

جنگهای مسلمانان با رومیان

یکی از حوادث زمان امیر وهسودان جنگهای مسلمانان با رومیان بر سر شهر برگری است . این شهر در شمال دریایچه وان قرار داشت و قلعه آن بدست ابوالهیجاء پسر ربیب الدوله خواهر زاده وهسودان بود . میان وی با دائیش وهسودان بهم خورد وهسودان رومیان را بگرفتن آن شهر برانگیخت . پادشاه روم برگری را بگرفت . این خبر چون بخلیفه القائم بامر الله عباسی رسید کس فرستاد تا وهسودان و ابوالهیجارا با هم آشتی دادند . ایشان دست بهم داده خواستند برگری را بازگیرند موفق نشدند (۴۲۵ هـ)

چون میان امیر وهسودان ، با ابوالحسن علی لشکری شدادی که از سال ۴۲۵ فرمانروای اران بود رنجشی پیدا شده بود ، امیر وهسودان به گنجه سفر کرد و با آن پادشاه بساط صلح و آشتی گسترد . قطران تبریزی داستان این سفر صلح آمیز را در یکی از قصاید خود آورده است .

۱- کسروی؛ شهر یاران گمنام ج ۲ ص ۶۱-۸۳ ؛ ابن اثیر حوادث سالهای ۴۲۰، ۴۲۹، ۴۳۲ رجوع شود به فصل زبان ترکی آذری در این کتاب .

دیگر از حوادث زمان وهسودان جنگ او با سپهبد مستقل موغان است که به فتح و فیروزی وهسودان انجامید. در سال ۴۴۶ هـ طغرل بیک سلجوقی بدون جنگ به آذربایجان آمد و چون پادشاهی بزرگ بود وهسودان از در اطاعت در آمده مال و خواسته بخدمت او فرستاد.

بعد از وهسودان، طغرل سلجوقی پسر او ابو نصر میلان را بجای پدر بر آذربایجان امیر کرد. پس از وی از این خانواده پادشاهان نامبرداری روی کار نیامدند. برادر او ابوالهیجاء منوچهر ظاهر آ مدتی کوتاه در آذربایجان حکومت داشته است.

ابودلف شاه نخجوان

این امیر از آنجا که ممدوح سه شاعر بزرگ ایرانی. قطران تبریزی، و اسدی طوسی، و نظامی گنجوی است، در تاریخ ادبیات ایران نامی نیکو دارد. اسدی طوسی گرشاسب نامه، و نظامی بهرام نامه خود را بنام او کرده اند. این پادشاه در اواخر روزگار امیر وهسودان، در نخجوان و اطراف آن شاهی داشته است.^۱

سلجوقیان و ترکان

در پیش نوشتیم که در سال ۴۴۶ هجری طغرل سلجوقی به آذربایجان آمد پس از تسلط سلجوقیان بر آذربایجان چون اقلیتی از مردم ترك نژاد در زمان غزنویان در آن استان وجود داشتند، با آمدن سلاجقه که خود از نژاد ترك بودند راه برای مهاجرت ترکان با آذربایجان هموار شد، و ترکان از ترکستان و ماوراءالنهر چون سیل به ایران و آذربایجان روی آوردند و زبان خود را در آن استان گسترش دادند.

ابن اثیر در حوادث سال ۴۵۶ هجری مینویسد: چون آل بارسلان سلجوقی بمروند رسید یکی از امیران ترکان که طغتكین نام داشت با گروه انبوهی از ایل خود

۱- شهریاران گمنام ج ۲ ص ۸۳-۱۰۶

به آذربایجان آمد، قبایل نیم وحشی ترك در آذربایجان در همه جا پراکنده شده از آزار و اذیت مردم فروگذار نمیگردند.

قطران تبریزی در قصاید خود از انبوهی ترکان و خرابیهای ایشان در آن سرزمین بنزد ممدوح خود ابوالخلیل که از امرای آن روزگار بوده شکایت کرده در قصیده‌ای که مطلع آن این بیت است:

تا شد از گل بوستان سیمگون بیجاده نام

بوی ورنک از گلستاند باده و بیجاده وام

گوید:

گرچه امروز از تو ترکان هر زمان خواهند باج

باز فردا نعمت ترکان ترا گردد مدام

اول اندر مصر یوسف هم چنین در بند بود

آخر او را شد مسلم ملك مصر و ملك شام^۱

در قصیده دیگر که مطلع آن این بیت است:

ز نقش ابر نیسانی ز بوی باد آزاری

ند پندارم که با بستان بهشت عدن یاد آری

در مدح شاه ابوالخلیل جعفر گوید:

اگر چه داد ایران را بلای ترك ویرانی

شود از عدلش آبادان چو یزدانش کند یاری

تو سالار دلیرانی تو شاهنشاه ایرانی

هم از دل فضل بی عیبی هم از تن فخر بی عاری^۲

۱- دیوان قطران ص ۲۲۸

۲- دیوان قطران ص ۳۸۹-۳۹۱

در قصیده دیگر که مطلع آن این بیت است :

مهر جانان چون روان اندر تن من شد روان

از تنم بیرون نیاید مهر او جز با روان

باز در مدح او گوید :

گر نبودی آفت ترکان بگیتی در پدید

بستدی گیتی همه چون خسروان باستان^۱

در قطعه‌ای که به این بیت آغاز میشود :

خدای داند کز غم چگونه رنجورم

غمان گیتی گنج است و من چو گنجورم

گوید :

شده چو خانه زنبور با غم ترکان

همی خلند به فرمانها چو زنبورم^۲

ابن اثیر مینویسد که آلب ارسلان یا ملک‌شاه، فرمانروایی آذربایجان را

به امیر قطب‌الدین اسماعیل بن یاقوتی که نوه برادر طغرل بود سپردند و سپس

مدتی هم پسر او مودود بر آن سرزمین حکومت کرد^۳.

احمد یلیان

پس از استیلای سلجوقیان بر آذربایجان در (۵۰۱ هجری) از امیری در آن

سامان بنام امیر احمد یل یاد میشود که ابن اثیر او را احمد یل بن ابراهیم بن

وهسودان روادی کردی خوانده است

ظاهراً این خاندان از بازماندگان روادیان بودند که پس از استیلای سلجوقیان

۱- دیوان قطران ص ۳۳۵

۲- دیوان قطران ص ۴۹۰

۳- شهر یاران گمنام ج ۲ ص ۱۱۲

بر خطه مراغه حکومت داشتند .

امیر احمد یل در (۵۰۱ هجری) در جنگی که ملک‌شاه سلجوقی با صدقه‌بن دبیس امیر حله کرد از هم‌راهان او بود . وی در (۵۰۵ هجری) بیاری اتابک طغتكین صاحب شام به جنگ فرنگان صلیبی رفت . سرانجام در ۵۱۰ هجری در بغداد بدست یکی از فدائیان اسماعیلی کشته شد .

پس از امیر احمد پسرش آقسنقر جانشین او شد و در ۵۱۶ هجری از بغداد به آذربایجان آمد .

وی نخست از نزدیکان سلطان محمود سلجوقی بود ولی در آذربایجان به برادر او طغرل که سر بشورش برداشته بود پیوست . محمود سپاهی به مراغه برای سرکوبی ایشان فرستاد . ایشان ترسیده و از وی پوزش طلبیدند و محمود از گناه آنان درگذشت . سلطان محمود را پسری بنام داود بود ، آقسنقر را اتابکی او داد . پس از مرگ محمود در ۵۲۵ هجری آقسنقر داود را بجای او بر تخت نشاند .

برادران دیگر داود که طغرل و مسعود و سلجوق بودند زیر بار سلطنت او نرفتند ، آقسنقر داود را از همدان برداشته با آذربایجان برد در تبریز جنگی میان مسعود و داود روی داد که سرانجام در آخر محرم ۵۲۶ میان دو برادر صلح افتاد و مسعود با سپاهی به همدان رفت ، و داود در تبریز بشاهی نشست . پس از آن طغرل برادر دیگر در همدان سر بعضیان برداشت .

در جنگی که بین دو برادر روی داد بسبب پیوستن بعضی از سرداران داود به طغرل ، داود و آقسنقر شکست سختی خورده بی‌غداد گریختند (۵۲۶ هـ) . چون سلطان طغرل آهنگ آذربایجان کرد ، برادر دیگرش مسعود که امیر گنجه بود تاب مقاومت نیاورده بی‌غداد گریخت . آقسنقر و داود و مسعود در بغداد بهم پیوستند . بوساطت خلیفه المسترشد بالله قرار شد که مسعود سلطان باشد و داود ولیعهد او و خلیفه آن دو را در برابر طغرل یاری کند .

در ۵۲۷ مسعود و داود بالشکر خلیفه بسرداری آقسنقر به آذربایجان آمده و اردبیل را تسخیر کردند ، از کسان طغرل در آذربایجان ، قراسنقر و امیر پیشکین گرجی نژاد بودند . قراسنقر در نزدیک اردبیل شکست سختی خورد . سپس طغرل نیز در همدان مغلوب شد . و سلطان مسعود سلجوقی بشاهی رسید . آقسنقر نیز مانند پدرش احمد یل بدست فدائیان اسماعیلی بتحریک سلطان مسعود در همدان کشته شد . بهاء الدین ابوطالب عموی عماد کاتب مورخ معروف سلجوقیان وزارت او را داشت .

پس از او پسرش نصره الدین ارسلان آبه خاصبک بجای او نشست . ارسلان آبه که نام اصلی او بوده بمعنی شکار شیر است .

وی از فرمانروایان معروف احمد یلی است و چهل و اند سال فرمانروایی داشته است ، با اتابک ایلدگز متحد گشته ، هر دو از هوا خواهان سلطان محمد بن محمود سلجوقی بشمار میرفتند . سلطان محمد در سال ۵۴۹ همه آذربایجان را بجز اردبیل که بدست امیر آغوش نامی بود به ایلدگز و ارسلان آبه باز گذاشت که هر دو آنرا میان خود به دو بخش تقسیم کردند . سلطان محمود پیش از مرگ خود (۵۵۴ هـ) پسر خویش را به ارسلان آبه سپرد . سرانجام بر سر سلطان خواندن این پسر بین ایلدگز و ارسلان آبه جنگی در کنار قزل اوزن روی داد و شکست بر پهلوان محمد پسر ایلدگز افتاد و به همدان گریخت . در ۵۶۳ ارسلان آبه پسر سلطان محمد را که نزد خود داشت سلطان خواند و باز جنگی بین وی و ایلدگز روی داد ، در این جنگ بخلاف جنگ اول شکست بر لشکر ارسلان آبه افتاد و بمر اغه گریخت . ابن اثیر مینویسد که : ارسلان آبه در سال ۵۷۰ درگذشت .

پس از او پسرش فلک الدین بجای او فرمانروایی یافت و کاروی با اتابک محمد پهلوان پسر ایلدگز ب جنگ کشید سرانجام میان آنان صلح افتاد . از پادشاهان معروف این خاندان علاء الدین کرپا ارسلان فرزند ارسلان آبه است که او معاصر

طغرل سوم و تختگاه وی در مرآغه بود. این امیر در ادبیات فارسی بسبب آنکه ممدوح حکیم نظامی گنجوی بوده تا اندازه‌ای شناخته است.

آن شاعر بزرگ بهرام نامه خود را بنام آن پادشاه کرده و آنرا در چهاردهم رمضان سال ۵۹۳ هجری بوی تقدیم داشته است.

کرپا ارسلان در ترکی بمعنی شیر کوچک است.

وی در سال ۵۸۴ هـ بنزد طغرل سوم آمده اتابکی پسر او بر کیارقر را گرفت. از کارهای علاء الدین جنگ او با اتابک ابوبکر فرمانروای عراق و آنزبایجان و سردار او ایتمش بود که سرانجام به صلح انجامید و اتابک ابوبکر دوشهر اورمی و اشنورا بوی واگذاشت (۶۰۲ هـ).

رواندی در راحة الصدور ذکر قرآن سی پاره‌ای رامی کند که سلطان طغرل سوم سلجوقی بدست خود نوشته و بسیار خوش خط و نفیس بوده است و میگوید. آن مصحف بعضی پیش پادشاه عادل علاء الدین خداوند مرآغه مانده است، و بعضی پیش نقاشان^۱.

علاء الدین در سال ۶۰۴ هجری درگذشت و یکی از پسران او که نام او درست معلوم نیست بجای وی نشست آخرین امیر، احمد یلی زنی بود که او را نواده علاء الدین دانسته‌اند.

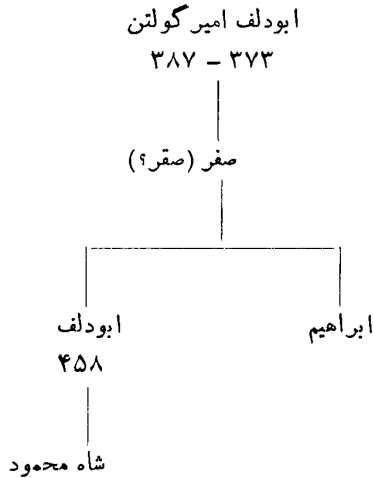
وی از سال ۶۰۵ تا ۶۱۸ هجری که مغولان مرآغه را غارت کردند سلطنت کرد و جایگاه او در روئین دژ بود.

بنابقول نسوی صاحب سیره جلال الدین این زن زوجه اتابک خاموش فرزند اتابک ازبک نوه اتابک ایلدگز بود و پس از مرگ شوهرش اتابک خاموش در ۶۲۴ هجری، سلطان جلال الدین خوارزمشاه که در آنگاه در آنزبایجان بود او را به حرمسرای خود آورد و بدین ترتیب سلسله احمد یلیان منقرض گشت^۲.

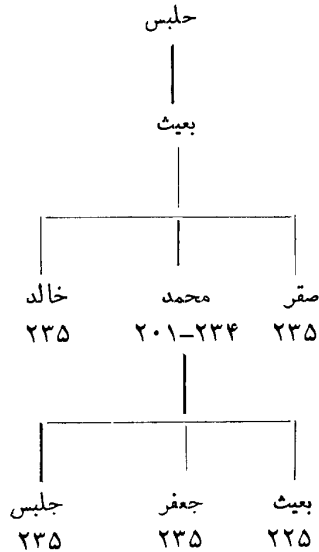
۱- راحة الصدور راوندی ص ۴۴

۲- شهریاران گمنام ج ۲ ص ۱۱۰-۱۳۶

جدول خاندان امیران شیبانی (۱)

جدول خاندان امیران مرندی (۲)

۱ - شهریاران گمنام ج ۲ ص ۱۳۹

۲ - شهریاران گمنام ج ۲ ص ۱۳۹

جدول خاندان صدقه در ارومی (۱)

صدقه بن علی بن صدقه

علی

صدقه (زریق)

۲۰۹ - ۲۱۱

جدول امیران نریز (۲)

مر بن علی

علی

۲۱۲ - ۲۳۰

عمر

۲۶۱

محمد

جدول خاندان بنی سلار (سالاریان)

الف - بنی مرزبان یا بنی مسافر که در آذربایجان واران و تارم حکومت داشتند

و پایتخت ایشان اردبیل بود

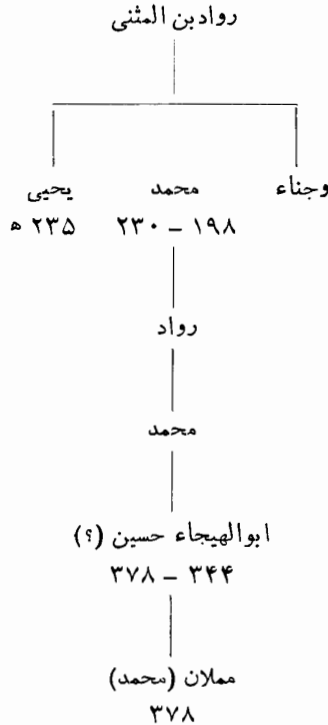
۳۳۰	۱	مرزبان بن محمد (در گذشته در ۳۴۶)
۳۴۶	۲	جستان بن مرزبان (در گذشته در ۳۴۹)
۳۴۹	۳	وهسودان بن محمد
۳۴۹	۴	ابراهیم بن مرزبان که با وهسودان بن محمد تا ۳۵۵ هجری میگردید

۱ - شهریاران گمنام تألیف مرحوم کسروی تبریزی ج ۲ ص ۱۴۰

۲ - ایضاً شهریاران گمنام ج ۲ ص ۱۴۰

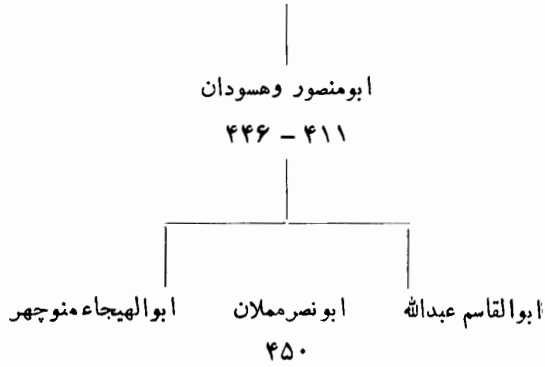
۳۵۵	مرزبان بن اسماعیل	۵
	ابراهیم بن مرزبان (تاسال ۴۲۰، سلطان مسعود غزنوی اورا	۶
۳۸۷	شکست داد)	
	ب بنی رواد یا روادیان که در آذربایجان و جنزه (کنجه) حکومت داشتند: ۱	
۴۲۰ هـ	وهسودان بن مملان	۱
۴۵۰	مملان بن وهسودان (فرمانبردار سلجوقیان شد)	۲
۵۱۱	ظهیرالدین سالار (سالار) بختیار ۲	۴

جدول خاندان روادیان تبریز (۲)

۱ - رك: زامباور الانساب ص ۲۷۵

۲ - سيد احمد كسروی: شهر ياران گمنام ج ۲ ص ۱۲۷

جدول خاندان امیران احمدیلی (۱)

احمدیل پسر ابراهیم پسر وهسودان روادی

۵۰۱ - ۵۱۰ هـ

آسنقر

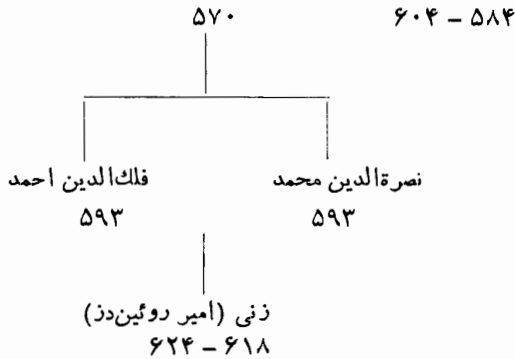
۵۱۶ - ۵۲۷

شیرگیر   نصره الدین خاصیک ارسلان ابه

۵۳۰ - ۵۷۰

فلك الدين

علاء الدين كریا ارسلان

اتابکان آذربایجان

بعد از فتوحات سلجوقیان در ولایات ماوراء قفقاز عدّه غلامان ترك قپچاقی و خزر در ممالک اسلامی روی بافزایش گذاشت. از این جماعت گروهی بتدریج بسبب محبت و التفات مخدومان خویش یا بر اثر بروز لیاقت از مرتبه غلامی برتر رفته بمقامات لشکری رسیدند. چون عادت سلجوقیان بر این بود که شاهزادگان خرد سال را برای تربیت و یاد رهنگام اعزام بحکومت بسرپرستی ترك می سپردند جمعی از این غلامان مقام للگی را پیدا کرده و آنان را بترکی «آتابیک» میگفتند. آتابیک مرکب از دو کلمه «اتا» بمعنی پدر و بابا و والد و شخص محترم، و «بک» بمعنی بزرگ. و شخص بزرگ، و رئیس قبیله و امیر است^۱. در اواخر دوره سلجوقیان چون پادشاهان آن سلسله به ضعف گرائیده بودند از این جهت هر یک از اتابکان که شاهزاده ای را در تحت تربیت خود داشتند حمایت او را بهانه کرده از طرف آن شاهزاده دعوی نیابت سلطنت میکردند.

اتابکان آذربایجان از سال ۵۴۱ تا ۵۲۶ هجری بر آن ایالت حکومت کردند و تختگاه ایشان در اردبیل بود سرسلسله ایشان غلامی قپچاقی بنام شمس الدین ایلدگز بود که در دستگاه سلطان مسعود سلجوقی اعتباری یافت. مسعود زن برادر در گذشته خود طغرل دوم را بزوجیت باو داد و آتابکی ارسلان شاه پسر صغیر طغرل را هم باو واگذشت.

۱ - قاموس لغات ترکی تألیف شمس الدین سامی ماده «اتا» و «بک» استانبول ۱۳۱۷ هجری

ستاره اقبال ایلدگز همچنان بالامیگرفت تا در سال ۵۴۱ هجری از طرف سلطان مسعود بفرمانروایی آذربایجان واران رسید.

چون در سال ۵۵۵ هجری امرای سلجوقی سلطان غیاث الدین سلیمان شاه بن محمد رابعلت بی کفایتی از سلطنت برداشتند، ایلدگز ارسلان شاه را با خود به همدان آورده بنام کن الدین ابوالمظفر ارسلان شاه بن طغرل بر تخت سلطنت نشاند (۵۵۶-۵۷۱ ه) و خود لقب اتابک اعظم یافت

دو پسر او: برادران مادری ارسلان شاه یعنی نصره الدین محمد جهان پهلوان، و مظفر الدین عثمان قزل ارسلان، یکی حکمران اران و آذربایجان و دیگری فرمانده لشکر شد. ایلدگز بر اثر شکستی که در ۵۵۷ به گرجیان داد قسمتی از آذربایجان شمالی واران را پس گرفت.

جهان پهلوان

پس از مرگ ایلدگز در ۵۵۸، پسر مهترش نصره الدین ابوجعفر محمد جهان پهلوان بجای او نشست (۵۶۰-۶۸۱ ه) از سال ۵۷۱ که سل جلوس طغرل سوم است تا ۵۸۱ تاریخ فوت اتابک، زمام سلطنت آخرین پادشاه سلجوقی عراق در دست جهان پهلوان بود.

جهان پهلوان از قتیبه خاتون دختر اینانج شهنه‌ری دو پسر بنام. قتلغ اینانج و میر میران داشت که هیچکدام به اتابکی نرسیدند. ولی دو پسر دیگری که از کنیز تولد یافته بودند یعنی ابوبکر و ازبک هر دو به اتابکی رسیدند.

قزل ارسلان

چون اتابک جهان پهلوان در سال ۵۸۱ درگذشت، برادرش مظفر الدین عثمان بن قزل ارسلان (۵۸۱-۵۸۷ ه) به تخت نشست و در عهد برادر حکمران آذربایجان بود. او قتیبه خاتون زن برادر خویش را بعقد خویشتن در آورد پس از چندی میان او و سلطان طغرل برهم خورد، سلطان برای گرفتن کمک به قپچاق گریخت. اتابک قزل ارسلان بیاری ناصر خلیفه عباسی بر او ضاع مسلط شد و سرانجام

سلطانرا که بیمار بود در همدان شکست داد و او را با پسرش ملکشاه دستگیر ساخت و در قلعه‌ای در آذربایجان بزندان انداخت و خود را سلطان خواند. لیکن همان شبی که میخواست فر دای آنروز جشن سلطنت بگیرد او را در بسترش کشته یافتند و قتل ناگهانی او را به فدائیان اسماعیلی نسبت دادند (شعبان ۵۸۷هـ).

اتابک ابوبکر

پس از قتل قزل ارسلان پادشاهی آذربایجان واران به اتابک نصره الدین ابوبکر بن محمد جهان پهلوان رسید (۵۸۷-۶۰۷هـ) وی عراق را به برادرش قتلغ اینانچ سپرد.

پس از چندی قتلغ اینانچ برای تصرف آذربایجان بجننگ برادر خود ابوبکر رفت و مغلوب شد. ابوبکر مردی خوشگذران و میخواره بود و بهمین جهت از تدبیر امور مملکت غافل می‌ماند. برخلاف همسایه شمالی او گرجستان تحت اداره زنی لایق بنام تمارا (۵۸۰-۶۰۹) دختر گیورگی سوم بود. سپاهیان این زن لشکر اتابک را در نزدیک شمکور شکست سختی دادند و شمکور و دوین و گنجه را گرفتند.

و بلاد ماوراء ارس از دست مسلمانان خارج شد.

بی‌حالی اتابک ابوبکر دیگر سرکشان و زورآوران را بطمع تصرف بقیه بلاد او انداخت در سال ۶۰۲هـ امیر اربل مظفر الدین کوکبیری بهمدستی باعلاء الدین که با ارسلان احمد یلی مراغه، بجننگ او بیرون شدند. ابوبکر از ناچاری به یکی از غلامان پدرش آی تغمش که فرمانروای ری و همدان و اصفهان بود متوسل گردید. آی تغمش بیاری مخدوم قدیم خود آمده آن دورا مغلوب ساخت اتابک ابوبکر پس از بیست سال سلطنت در ۶۰۷هجری درگذشت.

مظفر الدین اوزبک - این اتابک که از حدود ۶۰۰هجری بمدد آی تغمش بداعیه سلطنت برخاسته بود برادر اتابک ابوبکر و شوهر دختر طغرل سوم سلجوقی است.

مردی میخواره و سست‌رای بود. از وقایع زمان او هجوم پی‌درپی گرجیان بحدود مشکین‌واردبیل و استیلای لشکر مغول بر آذربایجان در سال ۶۱۷ هجری بود. اتابک ابوبکر که تاب‌برابری با مغول‌راند داشت با دادن پول و جامه و چهارپای بسیار با مغولان از در صلح درآمد و در یورش دوم ایشان به نخجوان گریخت، بزرگان تبریز با دادن هدایایی به تدبیر لشکر مغول رادفع کردند. در سال ۶۲۲ جلال‌الدین خوارزمشاه به آذربایجان آمد اتابک اوزبک زن خود را در تبریز گذاشته و بکنجه گریخت. جلال‌الدین در ۱۷ رجب سال ۶۲۲ تبریز را گرفت و ملکه را با احترام بخوی فرستاد و خود بکنگ با گرجیان رفت. در مراجعت از تفلیس ملکه زوجه اتابک را به قباله نکاح خود آورد و اتابک از این اندوه بمرد.

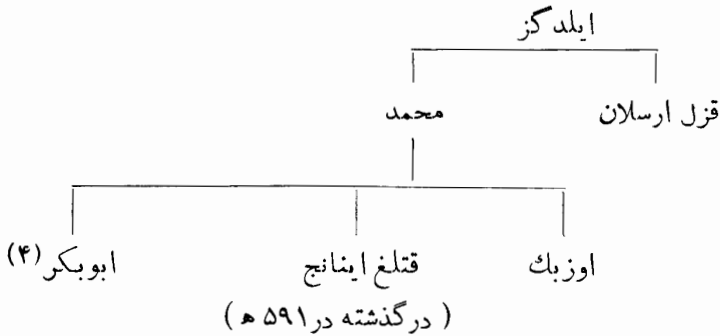
اتابک خاموش - از اتابک اوزبک فرزندی کرولال مادر زاد بنام قزل‌ارسلان بر جای ماند که او را اتابک خاموش لقب دادند او دختری را که نواده علاء‌الدین گریا ارسلان احمدیلی و خداوند روئین دژ بود بعقد خود آورد. در سال ۶۲۲ که سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه در کنجه بود اتابک خاموش نزد او رفته زمین خدمت بیوسید سپس از آنجا به الموت سفر کرد و پس از یکماه در همانجا بمرد (۶۲۲ هـ). زوجه او را هم سلطان جلال‌الدین بزنی گرفت و سلسله اتابکان پس از ۸۵ سال سلطنت بر افتاد.

اتابکان آذربایجان پادشاهانی ادب دوست بودند و بسیاری از شاعران بزرگ ایران در مدح ایشان اشعاری سروده‌اند که نامبردارترین آنان ظهیرالدین محمد فاریابی، و افضل‌الدین خاقانی شروانی، و شرف‌الدین شفروه اصفهانی، و مجیر الدین بیلقانی، و اثیرالدین اخسیکتی و جمال‌الدین شهری می‌باشند.^۱

۱- تاریخ مفضل ایران تألیف اقبال آشتیانی ج ۱ ص ۳۸۵-۳۸۷ روضة الصفا ج ۵ ص ۵۹۹

جدول خاندان اتابکان آذربایجان یا بنی ایلدگز

- ۱- شمس‌الدین ایلدگز^۱ ۵۳۱ هجری
- ۲- شمس‌الدین ابوجعفر محمد جهان پهلوان بن ایلدگز^(۲) حوالی ۵۶۸ هـ
(در گذشته در ذی‌حجه سال ۵۸۱) (۲)
- ۳- مظفرالدین قزل ارسلان عثمان بن ایلدگز ذی‌الحجه ۵۸۱
(در آذربایجان و عراق، در گذشته در شعبان ۵۸۷)
- ۴- نصره‌الدین ابوبکر بن محمد شعبان ۵۸۷
- ۵- مظفرالدین اوربک بن محمد جهان پهلوان^(۳) ۶۰۷
(جلال‌الدین خوارزمشاه او را در ۶۲۲ عزل کرد)
- ۶- اتابک خاموش بن اوزبک

خلاصه تاریخ آذربایجان از مغول تا عصر حاضر - مابقیه تاریخ آذربایجان

را تا عصر حاضر در تاریخ تبریز به تفصیل شرح داده‌ایم. چون از زمان مغول تبریز مرکز آن ایالت می‌شود حوادث آذربایجان در ضمن تاریخ آن شهر گفته خواهد آمد

۱- وی نخست غلام سمیرمی وزیر سلطان محمود بن محمد حاکم اردان بود، وی با مؤمنه خاتون زن بیوه سلطان طغرل بن محمد ازدواج کرد و در سال ۵۶۰ هجری شخص اول دولت سلجوقی شد.

۲- وی با مؤمنه خاتون دختر بکتیمور امیر خلط ازدواج کرد.

۳- وی با دختر طغرل بن ارسلان سلجوقی ازدواج کرد.

۴- رك: : زامباور : معجم الانساب ص ۳۴۹.

اینک برای آنکه دنباله مطلب گسسته نگردد خلاصه تاریخ آن ایالت را در زمان مغول تا عصر حاضر در اینجایاد میکنیم.

در سال ۶۱۶ هجری اولین دسته مغول به آذربایجان آمده غرامت بسیاری از مردم تبریز گرفته رفتند پس از عقب نشینی سلطان جلال الدین خوارزمشاه از آذربایجان در ۶۲۸ هجری لشکر مغول بسرداری جرماغون بر همه آن سرزمین تسلط یافتند.

از زمان سلطنت گیوگک خان پسر اکتای قاآن (۶۳۹-۶۴۷) حکومت آذربایجان و اران به مملک صدرالدین که با مغول هم پیمان بود رسید.

هلاکو پس از تسخیر بغداد در ۶۵۶ هجری به آذربایجان رفت و شهر مراغه را تختگاه خود ساخت و در ۱۹ ربیع الاول سال ۶۶۳ در کنار رود جیغا تو در آذربایجان جان سپرد و او را در نزدیکی ده خوارقان بخاک سپردند.

ار زمان ابا قاجان نشین هلاکو (۶۶۳-۶۸۰) آذربایجان در تاریخ ایران اهمیت بیشتری یافت و تبریز پایتخت ایلخانان مغول گردید. پس از او ایلخانان دیگر چون سلطان احمد نگودار (۶۸۱-۶۸۳) و ارغون خان (۶۸۳-۶۹۰) و گیخانو (۶۹۰-۶۹۴) و بایدو (۶۹۴) و سلطان محمود غازان (۶۹۴-۷۰۳) هر یک پس از دیگری در تبریز پادشاهی نشستند. در زمان غازان تبریز و دیگر بلاد آذربایجان به منتهای رونق و ترقی خود رسیدند.

سلطان محمد خدا بنده اولجایتو (۷۰۳-۷۱۶) در سال ۷۰۴ هجری شهر سلطانیه را در پنج فرسنگی زنجان و نه فرسنگی ابهر آغاز به ساختن کرد و در سال ۷۱۳ هجری بانمام رسانید و پایتخت خود را از تبریز به آن شهر برد.

آخرین پادشاه مقتدر ایلخانی مغول ابوسعید بهادرخان (۷۱۶-۷۳۶ ه) در اران بیمار شده در سیزدهم ربیع الاخر ۷۳۶ در حدود شروان در گذشت و جسد او را به سلطانیه آورده در گنبدی که در آن حوالی ساخته بود بخاک سپردند.

در زمان ایلخانان کوچک و ضعیف مغول (۷۳۶-۷۵۶) آذربایجان میدان جنگ بین دو سلسله امرای ایلکانی یا آل جلابرو چوپانیان گردید.

در سال ۷۸۷ تغمش خان رئیس ایل زهبی و پادشاه دشت قپچاق به آذربایجان لشکر کشید و شهرهای آن سرزمین بخصوص تبریز را غارت کرد.

در سال ۸۵۵ هجری امیر تیمور گورگانی، آذربایجان وری و ماورای رودارس و آسیای صغیر را به پسر خود میرانشاه بخشید و تبریز پایتخت او شد.

چون میرانشاه دیوانه شد تیمور در ۸۰۲ هجری به آذربایجان آمد، و میرزا عمر پسر او را بجای وی نشانید. پس از آن آذربایجان بدست پادشاهان ترکمانی نژاد قراقویونلو (۸۱۰-۸۷۲)، و آق قویونلو (۸۷۲-۹۰۸) افتاد.

در عهد این پادشاهان آذربایجان به منتهای آبادی خود رسید و بازار تجارت بین تبریز و اروپا رونق یافت.

شاه اسماعیل صفوی (۹۰۵-۹۳۰) که اصلاً اردبیلی بود تبریز را پایتخت خود ساخت و مردم سنی مذهب آذربایجان را مجبور بترك کیش خود و قبول مذهب شیعه کرد و گروه بسیاری را از مردم تبریز بجرم سنی بودن بھاك هلاک افکند. قبر شیخ صفی‌الدین اردبیلی جد خاندان صفوی در اردبیل به سبک زیبا و باشکوهی از نو بنا شد و زیارتگاه دوستداران آن خاندان گردید.

شکست شاه اسماعیل در چالدران در سال ۹۲۰ سلطان سلیم عثمانی، راه آذربایجان را بسوی ترکان باز کرده لشکر عثمانی به تبریز در آمد و خزاین پادشاهان ایران را بغارت برد.

در زمان سلطنت شاه طهماسب اول (۹۳۰-۹۸۴) لشکر سلیمان اول بفرماندهی وزیر ابراهیم پاشا به آذربایجان حمله کرد و تبریز را اشغال نمود. چون شهر تبریز از نظر حملات ترکان عثمانی به آذربایجان دیگر جای امنی نبود از اینرو شاه طهماسب پایتخت خود را از آن شهر به قزوین انتقال داد.

در زمان سلطان محمد خدا بنده (۹۸۵-۹۹۶) سلطان عثمانی مراد خان ثالث (۹۸۲-۱۰۰۳ هـ) پس از خبر یافتن از مرگ شاه اسماعیل دوم یکی از سرداران مشهور خود را موسوم به او زرد میرزاده عثمان پاشا با سپاهی گران به آذربایجان فرستاد (۹۹۳ هـ) و تبریز را اشغال کرد آذربایجان مدت هجده سال در تصرف دولت عثمانی بود.

شاه عباس کبیر (۹۹۶-۱۰۰۳) بالشکر کشی به نواحی شمال و غربی ایران آذربایجان را از ترکان عثمانی پس گرفت .

پس از استیلاى افغانه بر ایران (۱۱۳۵-۱۱۴۲) ترکان عثمانی باز ب فکر تسخیر آذربایجان افتاده سرزمینهای مرزی بین ایروان و تبریز را اشغال کردند (۱۱۳۷ هـ) پیمانی که اشرف افغان در ۱۱۴۰ هجری با ترکان بست ، مالکیت دولت عثمانی را در سرزمینهای آذربایجان و شمال غربی ایران تا حدود سلطانیه و ابهر تأیید کرد . پس از سه سال نادر شاه افشار قشون عثمانی را در نزدیک تبریز شکست سختی داد و آذربایجان را به خاک ایران پیوست (۱۱۴۲ هـ). در اوایل سلطنت کریم خان زند (۱۱۶۳-۱۱۹۳ هـ) آذربایجان بدست آزادخان افغان افتاد.

محمد حسن خان قاجار در ۱۱۷۰ هجری آن ایالت را از او گرفت و در سال بعد یعنی سال ۱۱۷۱ آذربایجان در جزو متصرفات کریمخان درآمد.

پس از مرگ کریمخان زند (۱۱۹۳) بر اثر ضعف سلسله زندیه آذربایجان بدست خاندان دنبلی که ابتدا درخوی مسکن داشتند افتاد یکی از امرای مشهور این خانواده که نجفقلی خان نام داشت پس از خرابی تبریز از لرزه، حصار آن شهر را از نو ساخت . آغامحمدخان قاجار در اواخر سال ۱۲۰۵ به آذربایجان لشکر کشید آمد و از آن تاریخ آن استان باز تحت تسلط دولت مرکزی ایران درآمد .

از زمان فتحعلیشاه شهر تبریز مقر ولیعهد ایران گردید (۱۲۱۳ هـ) و تا آخر دوه قاجاریه آن شهر ولیعهد نشین ایران بود .

در جنگ‌های ایران و روس (۱۲۱۹-۱۲۴۳) آذربایجان اهمیت سیاسی و سوق‌الجیشی یافت پس از شکست ایران در ۱۲۴۳ هجری آذربایجان توسط قوای روس اشغال شد. بعد از عقد قرار داد ترکمانچای (۱۲۴۴ هـ/ ۱۸۲۸ م) آن استان از نیروی روس تخلیه گشت.

پس از اعطای فرمان مشروطیت در ۱۳۲۴ هجری آذربایجان مرکز فعالیت مشروطه طلبان گردید و مردم آزادبخواه آن استان به پیشوایی ستارخان و باقرخان علیه دولت مستبد محمدعلی شاه قیام کردند.

در این اثنا دولت روس که طرفدار محمدعلی شاه بود با موافقت دولت انگلیس بر اثر قرار داد تقسیم ایران بر دو منطقه نفوذ در سال ۱۹۰۷ م، به بهانه حفظ کنسولگریهای بیگانه در تبریز در سوم آوریل ۱۹۰۸ به آذربایجان آمده تبریز را گرفتند، آنان به بهانه‌های مختلف از جمله جلوگیری از قشون عثمانی تا ۱۹۱۷ یکسال پیش از جنگ اول جهانی در آن استان باقی ماندند.

در دوره جنگ جهانی اول (۱۹۱۴ - ۱۹۱۸ م) قوای عثمانی قسمت غربی آذربایجان را اشغال کردند و در هشتم ژوئن ۱۹۱۷ به تبریز آمدند و یک حکومت طرفدار ترک در آنجا برقرار ساختند.

اعاده نظم و امنیت از طلوع سلسله پهلوی (۱۳۰۰ش) در آذربایجان بدست توانای رضاشاه کبیر برقرار گردید و در تمام شئون اجتماعی و اقتصادی آن استان ترقیات شگرفی پدید آمد.

در سوم شهریور ۱۳۲۰ (۲۵ اوت ۱۹۴۱) با ورود قوای خارجی به ایران آذربایجان دیگر باره با اشغال قوای روس در آمد. حکومت استالینی شورری از این فرصت استفاده کرده بفکر اتحاد دو آذربایجان شمالی و جنوبی افتاد. از این رو با تقویت حزب مخالف حکومت مرکزی که دمکرات نام داشت دولتی پوشالی بنام «آذربایجان ملی حکومتی» (حکومت ملی آذربایجان) بریاست جعفر پیشه‌وری تشکیل داد ۲۱ آذر ۱۳۲۴ شمسی) روسها برخلاف موافقت نامه تهران که آنرا سران متفقین

روزولت و چرچیل و استالین در آذرماه ۱۳۲۲ امضاء کرده و تعهد کرده بودند که حد اکثر تاشش ماه بعد از خاتمه جنگ جهانی دوم ایران را از قوای نظامی خود تخلیه نمایند، نه تنها تارأس موعدا از ایران نرفتند بلکه به ایجاد يك نهضت مصنوعی در آذربایجان بنام فرقه دمکرات پرداختند. چون قوای روس از برقراری امنیت در آن استان مانع بود، در دیماه ۱۳۲۴ (ژانویه ۱۹۴۶) از طرف دولت ایران بشورای امنیت ملل متحد شکایتی تقدیم گردید نماینده شوروی در آنشورا رسماً اعلام داشت که در ظرف پنج یا شش هفته نیروی کشور شوروی خاک ایران را تخلیه خواهد کرد. از طرف دیگر قوام السلطنه نخست وزیر وقت در اسفندماه ۱۳۲۴ با هیأتی به مسکوف رفت و مورد استقبال گرم استالین و سران شوروی قرار گرفت. قوام بر وسها وعده داد امتیاز استخراج نفت شمال را پس از تصویب مجلس به ایشان بدهد، ولی بعد مجلس در جلسه سوم مهرماه ۱۳۲۵ با اتفاق آراء آن موافقت نامه را رد کرد. روسها در یازدهم اردیبهشت ماه ۱۳۲۵ (ماه مه ۱۹۴۶) آذربایجان را تخلیه کردند، شش ماه بعد دولت با اشاره شاهنشاه ایران برای اجرای انتخابات مجلس نمایندگان ملت و برقراری نظم نیرویی به آذربایجان فرستاد. قوای فرقه دموکرات در پل دختر شکست خورده عقب نشست و سران فرقه شبانه گریخته به خاک شوروی پناه بردند. در روز ۲۱ آذرماه ۱۳۲۵ پیش از ورود نیروی دولتی حکومت دمکرات سقوط کرد و شهر تبریز بدست مردم غیرتمند آذربایجان افتاد.

پس از رسیدن قوای اعزامی تهران، که با شور و هیجان میهن پرستانه مردم تبریز مواجه شد، بعد از یکسال تمام دوباره نظم و امنیت در استان آذربایجان برقرار گردید.^۱

۱- رجوع شود به دائره المعارف اسلامی طبع فرانسه جلد اول رساله چهارم ص ۱۹۴-۱۹۶ مقاله ولادیمیر مینورسکی.

مقارن همین اغتشاش و ناامنی در تبریز و آذربایجان شرقی بر اثر تحریک و تأیید همان عامل خارجی که ذکر آن در بالا گذشت، در منطقه آذربایجان غربی یعنی مهاباد و اطراف آن عده‌ای از متجاسران کرد به پیشوایی قاضی محمد نامی بر علیه دولت مرکزی ایران سر بطفیان برداشتند و حزبی اشتراکی بنام **گومله** تشکیل دادند. سرانجام حکومتی خود مختار تأسیس کردند و نواحی کرد نشین آذربایجان غربی را زیر لوای آن آوردند و شهر مهاباد را مرکز این حکومت ساختند.

این حکومت مانند فرقه دمکرات آذربایجان نیز یکسال دوام کرد. تا با اعزام نیروی دولتی از تهران در آذرماه ۱۳۲۵ و اعدام قاضی محمد و دو برادر او سیف قاضی و صدر قاضی نظم و امنیت مجدداً در نواحی کرد نشین آذربایجان برقرار گردید.

ما وقایع اخیر آذربایجان را در ضمن تاریخ تبریز به تفصیل خواهیم نوشت و در اینجا به همین مختصر اکتفا می‌گردد.

جدول آمار جمعیت آذربایجان غربی

جمعیت کل استان آذربایجان غربی بتفکیک شهرها برحسب جنس و تعداد خانوار در سال ۱۳۴۷

نام شهرها	جمعیت در سال ۱۳۴۷			خانوار	
	مرد و زن	مرد	زن	تعداد	تعداد تفرات برای هر خانوار
جمعیت کل استان آذربایجان غربی	۱/۰۹۰/۶۵۴	۵۷۲/۷۶۹	۵۱۷/۸۸۵	۱۹۴/۷۸۲	۵/۶
جمعیت کل نقاط کمتر از ۵۰۰۰ نفر (دهات)	۸۳۸/۰۳۱	۴۳۹/۵۰۸	۳۹۸/۵۲۳	۱۴۵/۶۶۱	۵/۸
جمعیت کل نقاط بیش از ۵۰۰۰ نفر (شهرها)	۲۵۲/۶۲۳	۱۳۳/۲۶۱	۱۱۹/۳۶۲	۴۹/۱۲۱	۵/۲
شهر میاندوآب	۱۸/۸۸۵	۹/۷۶۲	۹/۱۲۳	۳/۷۳۸	۵/۱
شهر نقده	۱۰/۸۶۹	۵/۷۵۰	۵/۱۱۹	۱/۹۴۴	۵/۶
شهر سردشت	۵/۷۹۵	۳/۳۱۸	۲/۴۷۷	۹۲۵	۶/۳
شهر خوی	۴۷/۹۵۰	۲۴/۶۲۷	۲۳/۳۲۳	۹/۴۶۷	۵/۱
شهر رضائیه	۱۱۱/۴۴۹	۵۹/۲۱۱	۵۲/۲۳۸	۲۲/۵۷۰	۴/۹
شهر شاهپور (شاپور)	۲۱/۸۴۰	۱۱/۷۰۶	۱۰/۱۳۴	۳/۸۶۶	۵/۷
شهر ماکو	۷/۰۴۴	۳/۶۶۸	۳/۳۷۶	۱/۳۷۶	۵/۱
شهر مهاباد	۲۸/۷۹۱	۱۵/۲۱۹	۱۳/۵۷۲	۵/۲۳۵	۵/۵

نقاطیکه بیش از ۵۰۰۰ نفر جمعیت دارند شهر نامیده میشوند .

جدول آمار جمعیت آذربایجان شرقی

جمعیت کل آستان آذربایجان شرقی بنفیکیک شهرها برحسب جنس و تعداد خانوار در سال ۱۳۴۷

خانوار		جمعیت در سال ۱۳۴۷			نام شهرها
تعداد برای هر نقرات خانوار	تعداد	زن	مرد	مرد وزن	
۵/۳	۴۸۷/۶۱۹	۱/۲۴۵/۸۲۴	۱/۳۵۸/۹۲۳	۲/۶۰۴/۷۴۷	جمعیت کل استان آذربایجان شرقی
۵/۴	۳۶۴/۱۴۱	۹۳۳/۰۱۷	۱۰۰۱۷/۱۷۷	۱/۹۵۰/۱۹۴	جمعیت کل نقاط کمتر از ۵۰۰۰ نفر (دهات)
۵/۳	۱۲۳/۴۷۸	۳۱۲/۸۰۷	۳۴۱/۷۴۶	۶۵۴/۵۵۳	جمعیت کل نقاط بیش از ۵۰۰۰ نفر (شهرها)
۵/۸	۱۴/۶۳۳	۴۰/۵۱۳	۴۳/۶۱۱	۸۴/۱۲۴	شهر اردبیل
۵/۱	۴/۸ ۳	۱۱/۸۴۷	۱۲/۳۶۸	۲۴/۲۱۵	شهر ارسباران
۵/۳	۷۷/۳۰۸	۱۹۶/۰۶۶	۲۰۹/۸۹۴	۴۰۵/۹۶۰	شهر تبریز
۵/۰	۱/۳۹۱	۳/۳۳۲	۳/۶۶۶	۶/۹۹۸	شهر خلخال
۶/۰	۲/۸۶۰	۷/۴۵۴	۹/۷۱۵	۱۷/۱۶۹	شهر سراب
۵/۱	۱۰/۷۳۳	۲۴/۵۶۶	۲۹/۸۸۱	۵۴/۴۴۷	شهر مراغه
۵/۴	۱/۶۶۱	۴/۳۳۵	۴/۷۱۱	۹/۰۴۶	شهر مشکین شهر
۵/۳	۵/۴۰۴	۱۳/۷۴۶	۱۴/۸۸۰	۲۸/۶۱۶	شهر میانه
۵/۸	۶۸۲/۴۰۱	۱/۷۶۳/۷۰۹	۱/۹۳۱/۶۹۲	۳/۷۳۱/۴۰۱	جمعیت کل ۱- تا نهی آذربایجان شرقی و غربی
۶/۱	۵۰۹/۸۰۲	۱/۳۳۱/۵۴۰	۱/۴۵۶/۶۸۵	۲/۷۸۸/۲۲۵	جمعیت مناطق کمتر از ۵۰۰۰ نفر (دهات)
۶/۱	۱۷۲/۵۹۹	۴۳۲/۱۶۹	۴۷۵/۰۰۷	۹۰۷/۱۷۶	جمعیت کل نقاط بیش از ۵۰۰۰ نفر (شهرها)

فصل ششم

طوایف و ایلات آذربایجان

در آذربایجان از زمانهای باستانی ایلات و عشایری چادر نشین زندگی میکردند که از جایی به جایی کوچ کرده و با اصطلاح معروف ییلاق و قشلاق مینمودند و مسکن ثابتی نداشتند.

امروز این وضع هنوز در آن سرزمین کم و بیش برجاست و آن اقوام در نقاط مختلف آذربایجان تحت ریاست مطلق ایلیخانیها و ایلی بیگیهای خویش که سمت سروری و ریاست را بر آنان دارند به دامپروری و گاهی بکشاورزی میپردازند. ایلات آذربایجان مانند دیگر عشایر ایران از قدیم غالباً در خدمت نظامی بودند و تا مقارن عهد مشروطیت قشون چریک ایران را تشکیل میدادند. چنانکه در تاریخ صفویه میخوانیم بعضی از ایلات همین سرزمین چون: شاملو، قاجار، خلیج، استاجلو، تکلو، ذوالقدر، بیات و افشار بودند که تحت عنوان قزلباش دور شاه اسماعیل را

گرفته و اورا پادشاهی ایران رسانیدند .

از میان این قبایل، افشاریکی از نیرومندترین ایلات درسراسر ایران بخصوص در آذربایجان بودند، لایارد Layard میگوید: گندوز لوها یکی از قبایل بختیاری از افشارهای ترک زبان می باشند^۱ . از قبایل استاجلو و ذوالقدر عده بسیار کمی مانده که در آذربایجان سکونت دارند^۲ .

ایلات آذربایجان به گله داری و زراعت مشغولند غالباً مردمانی هستند قوی بنیه و بلند قد دارای چشم سیاه و موی مشکی. به لهجه ترکی آذربایجانی گفتگو میکنند بهمین جهت آنان را تانارهای آذربایجانی خوانده اند، ولی باتانارهای آسیایی شباهتی ندارند و آنان از هر حیث ایرانی می باشند ولو بزبان ترکی صحبت میکنند^۳

کولی های آذربایجان را بزبان محلی **قردچی** گویند که ظاهراً بمعنی سیاه چادر است . اینان را درخراسان غر شمال خوانده اند.^۴

ایلات آذربایجان شرقی - این ایلات به دو منطقه : ارسباران و شاهسون تقسیم میشوند.

۱- ایلات ارسباران همه شیعه مذهب و بالغ بر ۶۶۸۷ خانوارند که به دو قسمت شرقی و غربی قسمت میشوند . ایلات ارسباران شرقی از این قرارند : چلبیان لو، قره چورلو ، محمدخانلو ، حاجی علیلو، حسن بیگلو، حسن گلو. بیشتر عشایر ارسباران شرقی و غربی در زمان رضاشاه کمیر تخته قاپو و اسکان شده و برای خود املاکی خریده و به کشاورزی میپردازند . تنها گروه معدودی از ایشان که دارای اغنام و احشام هستند در تابستان به کوههای اطراف ارسباران و سبلان و در زمستان به جنوب دشت مغان و اطراف رود قره سو و کنار رودارس

۱ - هنری فیلد : مردم شناسی ایران ص ۷۲۲

۲ - ، ، ، ، ص ۱۳۲

۳ - ایضاً ص ۱۱۲ و ص ۱۳۵

۴ - ایضاً ص ۱۴۳

ییلاق و قشلاق مینمایند. ایلاتی که اسکان شده‌اند غالباً بزراعت گندم و جو و برنج و گله‌داری میپردازند.

ایلات ارسباران غربی اینان هستند: خلیفه‌لو، اودلو، ساریجان بگلو، بیگلو عیسی‌لو، مستعلی بگلو، علی بابالو، زرگرلو، آلاو، خامسلو، خلیفه‌لو مردان، یکه‌لو، کله‌سر، دل‌آغازدار، سادات‌زارتچی، قوتلار، قره‌چورلو. عرب‌لو، قوزاز شاهین، آجرلو، بیگلو دورسون، خواجه‌لو، یوتچی رضا بیگ‌لو؛ حسینگلو. این ایلات در ارتفاعات اهر و مشکین‌شهر و اردبیل و اطراف آن ییلاق و در ساحل رود ارس قشلاق مینمایند.

۲- ایل شاهسون - این ایل نیز همه شیعه مذهب و بالغ بر ۷۹۶۳ خانوارند و در

تابستان به دره‌های قره‌سودو در زمستان به مغان ییلان و قشلاق میکنند. نامهای طوایف ایشان از اینقرار است: کلوش، حسین خانلو، جلو دارلو ساربانلار، قوچه بیگلو، کیکلو، دمیرچلو مغانلو؛ طالش میکائیلو. کورعباسلو. آجرلو، بیگدیو، همونلو، سیدلر، قایللو، حاج خواجه‌لو، پرایونلو، جعفرلو، بیگ باطو، مرادلو، تگله، این ایلات در عمران دشت مغان با دولت همکاری میکنند وضع گله‌داری آنان نسبت به دیگر مناطق عشایر نشین بهتر است. ایشان در ارتفاعات اهر و مشکین‌شهر ییلاق و به ساحل رود ارس قشلاق می‌نمایند. شاه‌عباس این ایل را برای درهم‌شکستن قدرت قزلباش تشکیل داد و بهمین جهت آنرا شاهسون یعنی دوستان شاه نامید. در قرن نوزدهم اینانلوه‌ها عمده‌ترین شعبه شاهسون بودند. دیگر ایلات شاهسون از اینقرارند: دلی‌کانلو، تگله، کوزانلو، یوت‌چو، پولاتلو، شیخلو. شاهسون‌نهای مشکین‌شهر از اینقرارند: کجا بیگلو، یدی اویماق (هفت خانواده) ایلیخچی، ایناللو، قرامان بگلو. در میان ایلات مشکین‌آنهاکه زندگانی کوچ‌تشرینی دارند از اینقرارند: کجا بیگلو ۱۵۰۰ خانوار، ناسن‌لو Nasanlu که احتمالاً همان کزاتلوه‌ها باشند ۱۵۰ خ، طالیس میکائیلو و کجا بیگلو ۱۰۰۰ خ، سیدلو ۱۰۰۰ خ

ساری جعفر لو ۲۰۰ خ ، گیک لو Giyiklu ۵۰۰ خ ، اینانلو و کجاییکلو ۳۰۰ خ حاجی
خواجه لو ۱۰۰۰ خ ، آجر لو ۳۰۰ خ ، کورابازلو Kurabazlu ۲۰۰ خ ، دمیر
چیلو ۱۰۰۰ خ ، یگ کدلو yekkedlu ۲۰۰ خ ، گون پایا ۲۰۰ خ ، زرگر لو ۵۰۰ خ ،
ادات لو ۲۰۰ چادر. در حال حاضر از طوایف شاهسون ۳۲ طایفه در مغان هفده طایفه
در قره داغ زندگی میکنند. بعضی از طوایف اسکان داده شد ، و در یک جا مستقر
گردیده اند . هر طایفه ممکن است از پنجاه تا هزار خانواده یا بیشتر را شامل شود ،
و نیز هر طایفه نیز ممکن است به دو تا ۲۰ تیره تقسیم گردد.

آداب و رسوم ایلات آذربایجان شرقی - آنان همه جشنهای ملی و مذهبی ایران را
محترم شمرده در میدانها برقص و شادمانی می پردازند. در عید فطر و قربان پس از
برگزاری نماز عید بید و بازدید یکدیگر میروند . در روز عید قربان در میدان
عمومی ایل گرد آمده و گوشت قربانی را بین فقرا قسمت میکنند ، عید نوروز را
بزرگ شمرده بیکیدیگر هدیه میدهند . در مراسم خواستگاری و عروسی چند تنی
از بزرگان و ریش سفیدان خانواده داماد برای خواستگاری بخانه عروس میروند
غالباً عروسی ها از پنج تاده روز بطول می انجامد . در جشن عروسی میهمانان سر-
شناس با ساز و دهل وارد مجلس میشوند ، ورقاصی دوره میچرخد و مدعوین برای
کمک بزنگی آینه داماد ازده تاصد تومان در سینی او میریزند . هدایای خانواده
های نزدیک عروس و داماد غالباً شتر و یا گاو و یا گوسفند است . در مراسم ختنه سوران
قبلاً شخصی را که باید پسر در دامن وی برای ختنه قرار گیرد تعیین می نمایند .
این شخص باید احترام بسیاری بین آن طایفه داشته باشد و غالباً بین وی و پدر
طفل هدایایی رد و بدل میشود .

آنان به نوزاد پسریش از دختر اهمیت می دهند اگر پسر بی بدنیا آید برای
اطلاع همسایگان در پشت بام ، یا آلاچیق ، بوته خاری میگذارند که علامت سرور
و شادمانی است در مجلس جشن تولد نوزاد پسر ، میهمانان بالباس سرخ رنگ و
پولکدوزی شده به خانه پدر نوزاد می آیند . در ایلات شاهسون - مراسم عروسی

چنین است که دو تن ریش سفید از خانواده داماد بچادر عروس رفته و عهد و پیمان می بندند. پس از شیرینی خوران هیچگونه رابطه‌ای در زمان نامزدی بین عروس و داماد وجود ندارد. پس از خواستگاری خانواده داماد بچادر عروس رفته یک روسری کلاهی، گردن بند، آینه، پارچه و شیرینی همراه می‌برند و پس از چند روز مردم را برای جشن عروسی دعوت مینمایند. میهمانان به‌مراه خود هدایایی از قبیل تفنگ شکاری آینه و شیرینی می‌آورند. همه میهمانان در شب عروسی در منزل داماد خواهند ماند. در آخرین لحظه‌ای که عروس را از خانه خودش به خانه داماد می‌آورند، یکی از کودکان خانواده عروس کمر بند زیبای طلایی به کمر عروس می‌بندد و عروس بسوی خانه داماد برده می‌شود. در جلوی عروس آینه و در عقب او جبهیزبه همراه است. همینکه عروس به داماد نزدیک شد، داماد سیب سرخ یا دسته‌گلی بسوی او پرتاب میکند و سوارکاران و کشتی‌گیران ورق‌قاصان هر یک بنوبت بکار خود و دادن نمایش مشغول میشوند.

۳- ایلات خلخال- این ایلات تا سال ۱۹۲۰ میلادی متشکل از دو ایل: شطرانلو و قلق جانلو بودند، و قبیله دومی از یکصد و پنجاه خانوار تشکیل میشد. ایل شطرانلو که دو هزار خانوارند در زمین باریکی در چند میلی شمال قزل اوزن که در حدود ۷۵ میل از سنجا باد (سنجد) بسمت مشرق بطرف تپه‌های اریاچای و مصداقی امتداد دارد سکنی گزیده‌اند. زمانی از حدود خود خارج شده و در چهار ناحیه خلخال در شمال قزل اوزن پخش شدند. شطرانلوها اصلاً کرده‌ستند و ای بتر کی صحبت میکنند، اگر چه شاهسون نیستند ولی باشاهسون‌ها همسایه و متحدند^۱. دیگر ایل کلیشانلو (۲۰۰ خ) و دلیکانلو (۴۰۰ خ) هستند که بزبان کردی سخن‌هیگویند،

۴- ایلات خمسه- آنان همه ترکند و ظاهراً از اردبیل و دیگر نقاط آذربایجان آورده شده و باقبایل قزلباش که در خمسه بودند مخلوط شده‌اند.

تانیسم قرن پیش چند ایل کوچک یعنی ذوالقعدة، وقره برگلو، ورشوند، در طارم (تارم) زندگی میکردند ولی ایلات عمده خمسه عبارت بودند از: دویران و افشار که افشار دویرانی خوانده میشدند، تا با افشار صائین قلعه (شاهین دژ) در آذربایجان فرق داشته باشند.

ایلات آذربایجان غربی ایلات آذربایجان غربی بیش از آذربایجان شرقی هستند و بچند طایفه بشرح زیر منقسم میگرددند.

۱ - ایل جلالی - این ایل سنی مذهب (شافعی) ۱۱۳۵ خانوار است و در بیلاق با ایلات مرز ترکیه و در قشلاق با ایلات مرز شوروی مشترک میباشد. محل بیلاق آنان در مرز ترکیه حدود سیه چشمه. و در مرز شوروی ساحل رود ارس است. این ایل پیش از سال ۱۳۰۹ شمسی بفرمان رضاشاه کبیر بداخل ایران کوچ نموده بین روستاهای همدان تا تهران و ورامین پراکنده شدند، ولی پس از شهریور ۱۳۲۰ و رفتن رضاشاه به محلهای اولیه خود مراجعت نمودند: و اکنون بیشتر در اطراف ماکو سکونت دارند. طوایف آن از این قرار است: خایکانلو، حسو خلف، علی محولو، مصرکانلو، طالبو، قزلباش، ساکان، بلخکانلو، جنی کانلو، قندکانلو

گروه ایلات دویران که به پانزده شعبه تقسیم میشدند در دره قزل اوزن از گروس بالای نیگی کند تا پل قافلانکوه زندگی میکردند و بین ۱۵۰۰ و ۳۰۰۰ خانوار بودند. دویرانها یکی از قبایل نیرومند شاهسون بودند که فتحعلیشاه قاجار آنان را از مغان و اردبیل آورده و در ناحیه مجاور خاک افشار آذربایجان مستقر ساخت.

ایل افشار دویرانی بین ابهر رود و گروس زندگی میکنند و شامل طوایف: بدیرلو، جهانشاهلو، جمعه‌لو، قراسانلو هستند، و در حدود هزار خانوارند (۱)
رسوم و عادات - بزرگترین و باشکوه‌ترین عیدهای ایل خلیکانلو (جلالی) عید اضحی (قربان) است که هر کس به فراخور حال خود گاو و گوسفند قربانی

میکنند. در این عید لباس نو بتن میکنند و سه روز تعطیل عمومی است. پس از عید قربان در مقام اهمیت روز عید فطراست، متأسفانه به عید نوروز چندان اهمیت نمیدهند، ولی برای چهارشنبه سوری بیش از نوروز اهمیت قائلند، در این شب لذیذترین خوراکیها را طبخ کرده و آتشبازی برپا میشود، و ثانیه شب ادامه دارد و زنان برقص و پای کوبی با دهل و سرنا مشغول میشوند.

عید دیگری که نسبتاً مهم است عید «خدر نبی» [خضر نبی] است که تاریخ جشن آن در اول اسفندماه است. برپاداشتن این جشن بمناسبت نزدیک شدن پایان زمستان است که معتقدند از تلف شدن احشام جلوگیری میکند. در این جشن زنان و دختران ده برقص «چوبی» مشغول میشوند و شخصی خود را با لباسهای رنگارنگ آراسته دلقکی و مسخرگی میکند.

از برای خواستگاری یکی از ریش سفیدان خانه داماد، بخانه عروس میرود. پس از رضایت کامل بستگان دختر، بستگان پسر با کله قند بمنزل او رفته در مورد شیربها، صحبت میکنند. شیربها نسبت بوضع خانواده دختر عبارت می باشد: از ۵۰ تا ۲۰۰ گوسفند، چند رأس اسب و گاو، چند عدد پول طلا، چند دست خلعت و غیره، گوسفند هر چه بیشتر باشد، طلا هم بهمان نسبت بیشتر است. حضور مدعوین در جشن عروسی اجباری است و هدایائی از قبیل پول یا گوسفند یا چیزهای دیگر به داماد میدهند. جشن عروسی سه روز بطول می انجامد. پس از سه روز عروس را بسوی خانه داماد باتکوه تمام سواره حرکت میدهند.

سوار کاران در جلو و سواری که زودتر بخانه داماد برسد از داماد هدیه میگیرد. به محض نزدیک شدن عروس بخانه داماد، داماد بمنزل یکی از خویشان رفته و آن شخص یکدست لباس برای داماد تهیه میکند. زن این شخص ینگه عروس میشود. شوهر وی داماد را بخانه خودش برده و ینگه عروس را به حجله میبرد. هر کس بخواهد عروس را به بیند باید هدیه ای بدهد.

اگر عروس اتفاقاً دوشیزه نباشد، روز بعد او را سوار الاغ کرده بخانه پدرش

بر میگردانند. اگر نوزاد اول پسر باشد جشن میگیرند و در خانواده‌های بی بضاعت برای دختر که در معنی سرمایه آن نهاست اظهار خوشحالی و سرور می نمایند .

به ختنه سوران اهمیت خاص میدهند . نخست پدر پسر ، شخصی که مورد احترام است و میخواهد خود را با و منسوب نماید بنام « گروه » انتخاب مینماید . منظور از گروه این است که خون این پسر بدامن او ریخته شده و به آن خانواده نزدیک شده اند . وقتی ، گروه ، انتخاب شد ، پدر تحفه‌ای برای وی میفرستد و پیغام میدهد شما گروه پسر من هستید . گروه در روز موعود با خانواده خود به مجلس ختنه سوران آمده و تحفه‌ای برای خانواده پسر بخصوص لباس برای پسر همراه می آورد . در خاتمه ختنه سوران ، « گروه » با خانواده خود شب در منزل پدر خانواده مانده و روز بعد مراجعت مینمایند ، و پدر پسر به گروه و خانواده اش هدایایی از قبیل گاو و گوسفند میدهد . ولی بیشتر رسم است که گوسفندان را گروه به پسر پیشکش میکند ، گاو و چیزهای دیگر را با خود میبرد .

در هنگام طلاق دادن زن ، مرد در حضور سه نفر یا بیشتر سه سنگ برداشته با انداختن يك يا دو ياهر سه سنگ ، زن را يك يا دوسه بار طلاق میدهد .

مرگ و سوگواری - خانواده شخص در گذشته اگر چه فقیر هم باشد باید گاو و یا اقلاً گوسفندی کشته و گوشت آنرا خیرات کند . پس از مرگ شخص ، همه بستگان او برای تسلیت به خانواده اش به خانه متوفی می آیند ولی حتماً باید از بیست روز پس از مرگ او تجاوز نکند .

پس از مردن شوهر ، زن یا مادر یا خواهر او مقداری از موی زلف خود را چیده با مرده بخاک میسپارند ، مقداری از آن موی را نیز به جامه مرده دوخته و در مجلس سوگواری زنانه میگذارند تا باعث تحريك حاضرین برای گریه و شیون شود .

چنانچه مرده ، مردی جوان باشد اسب او را زین و برگ نهاده ، لباسهای

اورا روی اسب قرار میدهند .

هنگامیکه مردم برای تسلیم دادن می آیند، اسب را یکنفر جلو آنها میبرد تا گریه و شیون آنان را تشدید کند . اگر زنی بمیرد باید گردن بند او را بگردن او بندند تا مرده شوی آنرا برای خود بردارد .

چنانکه بخواهند قبر مرده را پابگیرند این عمل دست کم باید پس از هفت روز از روز بخاک سپردن او انجام گیرد .

۲- ایل میلان- عده این ایل ۲۰۳۰ خانوار و مردم آن سنی و شافعی مذهبند و در قشلاق با مرز روسیه و دریای قزاق بامر ز ترکیه مشترکند .

آنان سه ماه زمستان را در چادرهای خود در قشلاق در کنار ارس گذرانیده بقیه سال را در حوالی سیه چشمه که ییلاق آنهاست بزراعت و دامداری مشغول میشوند و از راه کشت گندم و جو و ذرت امرار معاش مینمایند .

طوایف آنها از اینقرارند :

شیخکانلو ، دودکانلو، دلایی، بروکی، عموئی، مندوله، کانلو، کچلانلو، قردوئی، بروئی، کلیکانلو، خزوئی، قلیکی .

رسوم و عادات ایل میلان مانند طایفه خلیکانلو در ایل جلالی است، جز اینکه مرد در طلاق رجعی بجای سه سنگ دو یا یک سنگ برتاب میکند .

دیگر در جزء مراسم عزاداری هفته و چله معمول نیست و فقط آخر ماه فقرا را اطعام میکنند .

۳- حیدرانلو - این ایل ۳۰۰۰ خانوار سنی و شافعی مذهبند و در مرز

ترکیه سکنی دارند . ییلاق ایشان در «سیه چشمه» و قشلاقشان در «چوخور کند» است . آنان از راه حشم‌داری و کشاورزی امرار معاش میکنند و غالباً اسکان و تخته قابو شده‌اند و فقط عده‌ای که اغنام و احشام دارند ییلاق و قشلاق مینمایند .

رسوم و عادات - یکی از رسوم ایشان در عروسی چنین است که اگر پسر دختری را بخواهد یا لچک دختری را برداشته باشد، دیگر کسی به خواستگاری این دختر نمی‌رود. پدر یا مادر و یا ولسی پسر ناگزیرند از این دختر خواستگاری نموده هر قدر وجه نقد یا گوسفند لازم باشد باو بدهند. سپس خانواده داماد برای خانواده عروس شیرینی و خلعت می‌برند ولی مدعوین دیگر هدیه نمی‌برند. برای عروسی اشخاص را با فرستادن نامه یا کله‌قند یا قوچ دعوت می‌نمایند و مدت یک هفته تشریفات عروسی برپاست و در آن مدت بیشتر مدعوین مهمان داماد هستند. حتی وسیله حرکت مدعوین هم بعهده داماد است.

خانواده داماد در جشن عروسی دستمالی بزرگ در وسط پهن کرده و حاضران به تناسب قدرت مالی خود مبلغی بر روی دستمال می‌گذارند. در تولد نوزاد فرقی بین پسر و دختر قائل نیستند. مراسم ختنه پسران مانند آن مراسم در بین ایل جلالی است.

در مراسم وفات - پس از بخاک سپردن میت بر فور مجلس ترحیم برقرار میشود و خیراتی برای او انجام میگیرد. پس از روز چهارم نزدیکان میت قوچ یا گوسفندی بخانه شخص در گذشته آورده به کسان او سر سلامتی میگویند. مردان خانواده تا دو هفته از تراشیدن ریش، و زنان تا شش ماه از پوشیدن لباس نو خودداری میکنند. پس از آن مدت ریش سفیدان طایفه در میان افتاده آنان را از عذارمی آورند

۴- ممکانلو - دوست و پنجاه خانوارند و در مرز ترکیه سکنی دارند و مذهب آنان سنی شافعی است. بیلاق ایشان در «الند» و قشلاقشان در «قطور» است این طایفه بکار کشاورزی دلبستگی بسیاری ندارند و بیشتر اوقات آنان صرف دامپروری میشود. آنان تخته قاپو شده‌اند.

در مراسم عروسی چابک سوارانی که از کسان داماد هستند بخانه عروس رفته باشلیک چند تیر او را براسب نشانیده بخانه داماد می‌برند، بدمحض آنکه عروس

واردخانه داماد میشود با او بنای رقص را میگذارد و مدعوین پولهای زیادی بر سر آنان میریزند و زنان پولها را جمع میکنند .

۵- ایل کره سنی - آنان چهارصد خانوارند و درمرز ترکیه نشیمن دارند و مذهبشان سنی شافعی است ییلاقشان درسکمن آباد و قشلاقشان درقطور است . این ایل تخته‌قاپو شده علاوه بر گله‌داری به کشاورزی دلبستگی بسیاری دارند. مردمی ساده‌دل و زود باورند. در فنون سواری و تیراندازی مهارت دارند و زبانشان کردی است .

یکی از رسوم آنان دادن دختران بسیار جوان به مردان کلان‌سال است زیرا مردان مسن شیربهای بیشتری میدهند. مردان غالباً دارای چهارزن عقدی هستند. پدر وقتی دختر را شوهر میدهد که دست کم بتواند پنجاه سر گاو بعنوان شیربها از پدر داماد بگیرد .

۶- ایل شکاک - آنان ۴۴۰۰ خانوارند و درمرز ترکیه نشیمن دارند و شافعی مذهبند. ییلاقشان درمرز ترکیه درچراگاههای خالصه: ترگور ، ودشت بیل ، و قشلاقشان در اطراف رضائیه و شاهپور است. زبانشان کردی است. ایل شکاک تخته قاپو شده هم کشاورزی و هم گله‌داری میکنند .
طوایف آنان از اینقرارند :

شکاک، سمیتقو ، پس آقا عبدوی ، چرکوئی شیرانی ، خلیفه‌زاده ، موقری گوریک ، شیکری ، ایوری ، نعمتی ، اطمانی ، هناره پاجیک ، بوتان، فنک ، پس آتاکردار ، مامدی .

گروهی از ایل شکاک بکیش مسیحی هستند(۱). گرفتن جشن نوروز درمیان آنان مرسوم نیست بلکه بجای آن عید قربان و فطرا میگیرند .
در مراسم خواستگاری نخست باید پسر و دختر یکدیگر را دیده و به پسندند

خانواده پسر، شیر بهار تعیین میکنند. پس از دادن شیر بها هدایایی از قبیل اسب، ساعت به خانواده دختر داده میشود. روز عروسی غالباً پنجشنبه تعیین میگردد. در این روز میهمانان در خانه داماد حاضر شده پس از دوروز شادمانی با کاروان مجللی عقب عروس میروند. به محض نزدیک شدن این کاروان، خانواده عروس به پیشواز آمده عروس را سوار میکنند. از خانواده عروس تنها یک تن بنام، ینگه، همراه عروس است. همینکه عروس به خانه داماد رسید از پشت بام قند و شیرینی و سیب بر سر عروس میریزند. هنگامیکه عروس وارد خانه داماد شد نمی نشیند مگر آنکه پدر داماد اجازه دهد و این اجازه با دادن خلعت از طرف او همراه است. مردان شكك كلاه بلندی از نمد که بشکل استوانه است بر سر میگذارند و به دور آن شال می پیچند. غالباً پیراهن و شلوار سواری و شال و کمر بند استعمال میکنند. زبانشان از لهجه های ایرانی قدیم است.

۷- ایل هرکی - اینان ۱۳۵۰ خانوارند و در مرز ترکیه و عراق نشیمن دارند و اهل تسنن و شافعی مذهبند. بیلاق ایشان در مراتع خالصه ترگور و دشت بیل و قشلاق آنان در ترگور، مرگور، و دشت بیل است.

شغل عمده این ایل، گله داری و دامپروری است و طوایفی از آنان در موانا، خانقاه، وزگیر، آغ بولاغ تخته قاپو شده اند.

طوایف آن از اینقرار است:

هرکی میدان، هرکی سیدان، هرکی سرهاتی. در ایل هرکی مراسم عقدکنان و عروسی در یک روز اجرا میشود آنان به نوزاد پسر اهمیت خاص قائلند و یک روز خویشان را به ناهار دعوت کرده و عمل ختنه انجام میگیرد.

۸- ایل بیکزاده - اینان پانصد خانوارند، و در مرز ترکیه و عراق نشیمن دارند بیلاق و قشلاق آنان در مراتع خالصه ترگور است و سنی شافعی مذهبند.

این ایل در محل «آنی» تخته‌قاپو گردیده و اسکان داده شده‌اند.

۹- ایل سادات - اینان چهارصد خانوارند و در مرز ترکیه و عراق نشیمن دارند و سنی‌شافعی مذهبند محل ییلاق آنان در دیزج مرگور، و قشلاقشان در محل مرگور، دشت بیل، اشنویه، قریه‌گورانه، برادوست است. ایل سادات در محل دیزج مرگور، تخته‌قاپو گردیده به کشاورزی مشغولند و از اجاره خالصجات دولتی امرارمعاش مینمایند.

۱۰- ایل ززا - هفتصد و پنجاه خانوارند و در منطقه اشنویه در مرز عراق نشیمن دارند و شافعی مذهبند و محل ییلاقشان در روندولان، بابوله، شطره است امرارمعاش آنان از کشاورزی و زراعت گندم و جو و برنج است.

ایل ززا به گرفتن عید نوروز و چهارشنبه سوری و روز سیزده سال نو علاقه زیادی دارند، و نیز عید فطرو قربان و روز ولادت پیغمبر اسلام را جشن میگیرند. در مراسم ازدواج، اگر پدر و مادر دختر حاضر نشوند دخترشان را به پسری بدهند، چنانچه پسرو دختری یکدیگر را دوست داشته باشند خویشان شبانه پسر و دختر را بخانه یکی از اقوام یا معتمدان محل میبرند، سپس با صلح و سازش و تراضی خانواده عروس و داماد صیغه عقد جاری میشود.

اگر کسی از مردم آن ایل فوت کند مدت یک‌هفته معمولاً برای اوزاداری کرده و خرج میدهند.

۱۱- ایل قره پاپاق - پانصد و پنجاه خانوارند و در سلدوز نشیمن دارند و ییلاق آنان منطقه ایل، مامش، است.

روسای این طایفه شیعه، ولی رعایا عموماً سنی و شافعی مذهب هستند. این طایفه سابقاً در حوالی ایروان میزیستند و دارای کلاهی سیاه بودند و بهمین جهت ایشان را قره‌پاپاق گویند. آنان در زمستان احشام خود را به ییلاق ایل مامش که در مغرب ایل نامبرده واقع است میفرستند. قره‌پاپاقها از کشاورزی و گلهداری

امرار معاش نموده و باغ و میوه نیز دارند .

آنان به عید نوروز اهمیت فراوان میدهند و ماه اسفند را ماه عید گویند . چهارشنبه اول اسفند را «دروغگو» و دوم را «راستگو» و سوم را «سیاه» و چهارم را «اجر» گویند .

روز چهارشنبه اول جوانان روی بام یا تپه می روند و آتش افروزند و تیراندازی می کنند، در چهارشنبه سوم مردمی که از کسان آنان اشخاصی در عرض سال در گذشته اند بر سر قبور آنان رفته و میوه و شیرینی برایشان خیرات میکنند در چهارشنبه سوری یعنی چهارشنبه آخر سال ، مردم لباس نو برتن کرده و با هلهله و شادی به آتش افروزی می پردازند و به دید و بازدید می روند، صبح چهارشنبه آخر سال پیش از برآمدن آفتاب زن و بچه بکنار رودخانه از آب چهارشنبه استفاده می کنند و کوزه خود پر از آب کرده برای تبرک نگه میدارند .

۱۲- ایلات مامش - نهد و پنجاه خانوارند و در مرز عراق سکنی دارند و سنی و شافعی مذهبند .

ییلاق ایشان مراتع کوهستانی دامنه کوه بلاسی سید، و بازرین، و سام است - این ایلات تخته قاپو و اسکان شده اند، گروهی از ایشان در اشنویه ، گروهی دیگر در لاهیجان سکنی دارند و اغنام و احشام خود را در تابستان بحدود مرز عراق میبرند زراعت آنان : گندم و جو، توتون ، چلتوک کاری و باغات میوه میباشد .

از طوایف ایشان دو طایفه: امیر عشایری و قادری معروفند. از صنایع دستی ایشان شال بافی است. از مراسم آنان افروختن آتش فراوانی در جشن نوروز است. اگر کسی از ایشان درگذرد ، عزاداری وی چهار هفته بطول می انجامد .

۱۳- ایلات پیران - ششصد و پنجاه خانوارند و در مرز عراق نشیمن دارند و سنی و شافعی مذهبند ، آنان تخته قاپو شده و در کهنه ، و لاهیجان ساکن می باشند در زمستان اغنام و احشام خود را بحدود کوه سران میبرند. و از طریق زراعت و دامداری

امرار معاش مینمایند، از صنایع دستی ایشان شال بافی است .

۱۴- ایل منگور - یکهزار و پانصد خانوارند و در جنوب مهاباد نشیمن دارند و سنی مذهب و شافعی هستند .

آنان تخته قاپو گردیده و در جنوب مهاباد اسکان داده شده اند .

در تابستان احشام خود را به بیلاقات : کده، لاسیو، و کاکن میبرند ، امرار معاش آنان از گله داری و زراعت و توتون، گندم، وجو، چغندر، و حبوبات است .

طوایف آنان از این قرارند: امان، شمع، زین، زرین، خدر، مروت .

۱۵- ایل دهبکری - چهار هزار و هفتصد خانوارند و در «عمق» ساکن هستند

و سنی شافعی مذهبند، و بیلاق آنان در پایین بلاغ است. تخته قاپو شده اند و امرار معاش از گله داری و کاشتن گندم و توتون و چغندر کنند .

از صنایع دستی ایشان: شال، گلیم، جاجیم، جانماز، و قالی بافی است طوایف

آنان از این قرارند : ایلخانی زاده ، علیار ، قهرمانی ، عباسی .

مراسم عید نوروز در میان ایشان معمول نیست و اعیاد اسلامی را که عید قربان

و فطر و روز ولادت حضرت رسول باشد جشن گیرند .

۱۶- گورک مهاباد - سه هزار و صد خانوارند و در دهستان عمق تخته قاپو و

اسکان شده اند. بیلاق در مراتع ایل پیران گیرند. از راه گله داری و کشاورزی امرار

معاش کنند و با گور سردشت داد و ستد دارند ، صنایع دستی ایشان شال گلیم و جاجیم بافی است .

۱۷- ایل بریاجی - یکهزار و سیصد و پنجاه خانوارند و در منطقه سردشت

در مرز عراق تخته قاپو و اسکان شده اند و سنی و شافعی مذهبند، امرار معاش آنان از

گله داری و کشاورزی است، از صنایع دستی ایشان موج، گلیم، و جاجیم بافی است .

۱۸- ایل باسک کوله - ششصد خانوارند و در سردشت مرز عراق سکنی

دارند و سنی و شافعی مذهبند، آنان تخته‌قاپو شده‌اند و امرار معاش ایشان از گله-داری و کاشتن گندم و جو و ذرت و توتون است. صنایع دستی آنان موج، گلیم، جاجیم بافی است.

۱۹- ایل ملکاری - یک هزار و صد خانوارند و در منطقه سردشت در مرز عراق اسکان شده‌اند و سنی شافعی مذهبند. از صنایع دستی ایشان موج، گلیم، و شال مخصوص کردی است.

۲۰- ایل باپیر آقائی - چهار صد و سی خانوارند و در منطقه سردشت در مرز عراق تخته‌قاپو و اسکان شده‌اند. ییلاق ایشان مراتع کوههای هومل است و سنی و شافعی مذهبند. معاش ایشان از کشاورزی و دام داری و باغداری و فروش انگور و انار می‌باشد. از صنایع دستی ایشان موج، و گلیم و جاجیم بافی است.

۲۱- ایل پشتدریها - پانصد خانوارند و سنی و شافعی مذهبند، و در سردشت مرز عراق اسکان شده‌اند ییلاق ایشان آبادیهای تروه، گومات، ارزنه، واشترل است

۲۲- ایل کلاسی - پانصد خانوارند و در عمق از نواحی سردشت زندگی میکنند و سنی و شافعی مذهبند.

ییلاق ایشان در مراتع زیرمران و صنایع دستی آنان موج، و گلیم، و جاجیم بافی است طایفه معروف ایشان کلاس نام دارد.

۲۳- ایل عثمان بیگی - چهار صد و پنجاه خانوارند و در سردشت تخته قاپو و اسکان شده‌اند. مذهب ایشان سنی شافعی است. (۱)

کردان آذربایجان - ایلات اخیری که در آذربایجان غربی از آنان یاد کردیم غالباً کرد نژاد هستند و مرکز عمده آنان شهرستان مهاباد است و بیشتر بین کوههای لاهیجان و سردشت ساکن هستند غالب ایشان شافعی مذهبند و از حیث نژاد از دیگر عناصر کرد خالصتر مانده‌اند.

دهستانهای زیر که از مجال مهاباد بشمار میرود محل سکونت ایشان است.

۱- آختاجی، دارای ۱۰۹، قریه ۲- آلان، دارای ۱۵ قریه، ۳- ایبل تیمور، در جنوب مهاباد دارای ۲۱ قریه، ۴- بریاجی، دارای ۳۳ قریه، ۵- بهی، دارای ۶۱ قریه، ۶- باسک کوله، دارای ۱۷ قریه در مرز عراق ۷- پیران، دارای ۳۱ قریه در مرز عراق ۸- ترجان، دارای ۲۸ قریه، ۹- شهر ویران، دارای ۹۱ قریه در مشرق مهاباد و جنوب میان دو آب ۱۰- کلاس، دارای ۱۶ قریه، ۱۱- گورگ سر دشت، دارای ۳۵ قریه، ۱۲- گورگ نعلین، دارای ۱۲ قریه، ۱۳- لاهیجان دارای ۶۸ قریه در مرز عراق ۱۴- رحمت آباد، دارای ۹۸ قریه بین جغتو و تاتائو ۱۵- منگور، دارای ۱۳۱ قریه در مغرب مهاباد در مرز ایران و عراق ۱۶- ملکاری دارای ۱۸ قریه (۱)

بقول کلنل استوارت کردهای آذربایجان بالغ بر پانصد هزار نفرند که غالباً دارای مو و چشم مشککی و قیافه تیره و گرفته و رفتاری غرور آمیز هستند و طوایف و قبایل آنان از این قرارند:

شکاک، هرکی، ززا، اورامر، قره پایاق، مگری، منکوری، مامش، حیدرانلو (۲)

اقلیت‌های مذهبی آذربایجان

در آذربایجان دو اقلیت مسیحی معروف هستند که از پیش از اسلام در آن سرزمین زندگی میکنند آن دویکی ارمنه و دیگری کلدانیان (آشوریان) هستند.

ارمنه - ارمنیان ایران در حدود یکصد و پنجاه هزار نفرند که در آذربایجان و تهران و خوزستان و اصفهان پراکنده‌اند. در جنگ اول جهانی (۱۹۱۷م) ترکان عثمانی عده کثیری از اقلیت ارمنی کشور خود را قتل‌عام کردند و گروهی از آنان گریخته به ایران پناه آوردند و در آذربایجان و نقاط دیگر سکونت گزیدند. مذهب ملی ایشان گریگوری است که از فرق قدیم مسیحی است.

۱- اسامی دهات کشور ج ۱ ص ۴۹۲-۴۹۶

۲- هنری فیلد: مردم‌شناسی ایران ص ۷۹۰

ارمنیان از روزگاران باستان در ایران زبان و وحدت ملی و کلیسای خود را حفظ نموده‌اند و همواره با برادران ایرانی خود در صلح و صفا زیسته‌اند .
 ارامنه ایران دو نماینده در مجلس شورای ملی دارند که یکی از بین ارمنیان شمال و دیگری از بین ارمنیان جنوب برگزیده میشود . در جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸) بسیاری از دهات آباد ارمنی نشین سلماس و اورمیه و یران گشت، با وجود آن، کلیساها و صومعه‌های بسیار قدیمی ارمنی که بعضی از آنها مانند صومعه ماکو بیش از ۱۲۰۰ سال قدمت دارد تا بحال برجاست .

ارمنیان آذربایجان غالباً در اطراف رضائیه و قراداغ زندگی میکنند .
 بقول هنری فیلد: ارامنه اگر از روی زبان نشان که ایرانی است قضاوت شوند میتوان آنان را بین یونانی و ایرانی قرارداد ولی در حقیقت از لحاظ خصوصیات جسمانی با ترکمنها نزدیکی بیشتری دارند تا اقوام آریایی زبان . (۱)
 چشمان ارمنی‌ها بزرگ و سیاه و فرورفته‌تر از ایرانیان است .
 پیشانی ایشان کوتاه بینی برجسته و عقابی دراز دارند .
 صورت بیضی شکل آنان درازتر از صورت ایرانیان است .
 گردن آنان دراز و باریک است، ولی دهان و دست و گوش و پای آنان معمولاً بزرگ و به کوچکی ایرانیان نیست .

در آذربایجان تعداد ارامنه بالغ بر ۲۸ هزار نفر است . (۲)
 ژان دمرگان مینویسد. ورود ارامنه بآذربایجان بدون تردید بزمان سلاطین هخامنشی باز میگردد . ارامنه بلندتر از ایرانیانند . آنان نیرومندتر و مستعد بهر بهی و پیه آورندگی هستند . بهنگام جوانی بسیار متناسب الاعضاء و خوش اندامند . کله آنان دولیکوسفال (مستطیل الراس) است . چشمانشان سیاه و درشت و گودتر از چشمان مردم مجاور است . پیشانی آنان تخت، بینی دراز، بسیار

۱- هنری فیلد مردمشناسی ایران ص ۷۹۰

۲- هنری فیلد : مردمشناسی ایران ص ۸۱۹

برگشته و عقابی و برجسته است. بیضی چهره از نمونه ایرانی متفاوت نبوده کشیده تر از آن نیست. گردن دراز گاهی بسیار قوی، دهان گشاد و پهن، گوشها برجسته و جلو آمده و بناگوش آنان قوی و زمخت است. پوست بدنشان درز نان و بچگان بسیار ظریف و لطیف است و بسرعت رنگین میشود.

ارامنه تبریز میگویند که لهجه آنان خالصترین لهجه‌هاست. تجار ارمنی در شهرهای ایران پراکنده‌اند اما تنها مرکز طبیعی این ملت آذربایجان است که دهات ارمنی آن پدید آمده یک مهاجرت خود بخود است، در حالیکه مهاجر نشین‌هایی مثل جلفای اصفهان مصنوعی‌اند. در میان سکنه آذربایجان اختلاط خیلی نادر است زیرا یک ارمنی با یک کلدانی و برعکس ازدواج نمی‌کنند. (۱)

آسوریان یا کلدانیان آذربایجان - ژاک دمورگان درباره این طایفه

مینویسد: «سامی‌ها که امروز در آذربایجان بنام نسطوری و کلدای‌ها معروفند از یک اصل و نژادند آنان جز از نظر معتقدات مذهبی باهم تفاوتی ندارند سابقاً آنان جملگی پیرو آیین نسطوری بوده و نسطوری نام داشتند، لیکن شمار زیادی از ایشان بزمذهب کاتولیک درآمدند. آنان بیک لهجه قدیمی سریانی تکلم میکنند که شکل دستوری آن تغییر یافته و بر اثر دخول بسیاری از لغات عربی و ترکی و فارسی و کردی ضایع و خراب شده است. شکل جمجمه آنان کاه‌الاسامی است مخصوصاً در میان قبایل کلدانی: دز، جیلون (جلو)، بس، تهوب، و تیاری که از دیگر سکنه جلگه متمایزند. اما نفوذ تائیر اقلیم ایران با درشت شدن چشم متظاهر شده است. این عضو در آنان نیمه باز عیناً مثل ایرانیان، یعنی قطر عمودی آنها تقریباً نصف افقی است. لیکن چشمان آنان با فاصله و دور افتادگی که از هم دارند چشم‌گردان را بخاطر می‌آورند. چشم نسطوری‌ها شبیه بآنچه که نزد بخش عمده‌ای از سامی‌ها می‌بینیم عمیقاً در محفظه استخوانی جای داده شده و تقریباً همسطح سر و صورت می‌باشد. بینی

معمولاً مستقیم و بقدر کافی برجسته، لیکن کوتاه است. چهره بیضوی لیکن پهن تر از ایرانیان غربی است. حتی گفته اند که در میان کوه نشینان افراد بور و حنائی نیز یافت میشوند. بقول دوخانیکف حملات مغول و تیمور آنان را به کوهستانهای کردستان کوچانیده است.

کلدانیان آذربایجان بزراعت مشغولند و بر حسب آنکه دهاتشان از مناطق آذربایجانی و کردی دور باشد لباس ایرانی میپوشند. (۱)
آسوریان ایران - اینان بقایای ملت قدیم کلدیه هستند که از دوهزار و پانصد سال پیش در ایران زندگی میکنند.

سپس در دوره اشکانی و ساسانی قبول دین مسیح کرده و به یکی از مذاهب قدیم آن که نسطوری باشد درآمدند کلیسای نسطوری یا «کلیسای مسیحیان ایران» در اواسط قرن پنجم میلادی (۳۳۰م) تشکیل شد و تاکنون باقی است. آنان رئیس مذهب خود را «مارشعون» گویند که در تداول مردم «مارشیمون» شده است.
 آسوریان تا پیش از جنگ جهانی اول غالباً در حدود وان و اورمیه سکونت داشتند.

بعد از جنگ بر اثر فشار ترکان عثمانی مهاجرت کرده پراکنده شدند. اکنون گروه بسیاری از ایشان در آذربایجان غربی سکونت دارند (۲). زبان و خط آنان آرامی سریانی است که معروف بزبان کلدانی جدید میباشد.
 آسوریان نسطوری هنوز کلیسای خود را در اورمیه که «مات مریم» (مارت مریم) ، یعنی بانو مریم خوانده میشود حفظ کرده اند.

از یک قرن پیش که مبشران مذهب پروتستان از امریکا و مبشران مذهب کاتولیک از فرانسه برای تبلیغ مذهب خود به آذربایجان و اورمیه آمدند تا حال

۱- هیئت علمی فرانسه در ایران ج ۱ ص ۳۷۴-۳۷۵

۲- بررسی دموگرافیک درباره اقلیتهای مذهبی. نشریه آمار عمومی ص ۵

گروهی از مسیحیان نسطوری آسوری تغییر مذهب داده و بکیش‌های پروتستان و کاتولیک گرائیده‌اند.

بنا به نوشته‌های خصوصی آسوری، تاپیش از جنگ جهانی اول دو بیست هزار آسوری نژاد در آذربایجان شرقی بخصوص اورمیه و سلماس زندگی میکردند. پس از جنگ مزبور بر اثر هجوم لشکریان عثمانی از آنجا کوچیده و به عراق و دیگر شهرهای ایران مهاجرت کردند اکنون فقط هفتاد هزار آسوری در ایران بسر میبرند.

بیشتر آسوریان در دهات رضائیه و شاپور کشاورز و خورده مالکند، و دارای باغهای انگور می‌باشند شهر نشینان ایشان غالباً پیشه ور و بازرگان و معمار و مهندس و پزشک هستند. (۱)

کرزن، (۲) در ۱۸۹۲ ارقام زیر را درباره نسطوریان آذربایجان نشان میدهد.

خانوار	۷۰۰	سلماس (شاپور)
«	۱۰۰	سومامی و چرا
«	۳۶۰۰	اورمیه (رضائیه)
«	۴۰۰	سلدوز
«	۱۰۰	بروت یا براندوز
«	۵۰۰	ترکاور
«	۱۰۰	مرگاور
خانوار	۵۵۰۰	جمع

معمول بر اینست که تعداد افراد یک خانوار چهار یا پنج نفر حساب شوند، بنابراین جمع کل افراد نسطوریان را بیست و پنج هزار نفر میتوان بشمار آورد.

1 - Wigram, The Assyrians And Their Neighbours London, 1929.
Dorothy I. Lazaar L'Histoire Assyriens (Thèse) Tabriz 1958.

2 - Curzon G.N Persia and the Persian question 2 Vol, London 1892

سپس مینویسد که هیأت مبلغان مسیحی عقیده دارند که در زمان پادشاه فعلی (ناصرالدین شاه) که صلح برقرار است صحیح تر آنست که هر خانوار هشت نفر به شمار آید. اگر حد وسط را قبول کنیم جمع کل نسطوریان در آن زمان ۴۴۰۰۰ تن همیشه است.

پس گوید:

نسطوریان ساکن دشت مردمانی قوی هیگل و چهارشانه باقیافه باز و رنگ سفید و دارای ریش قرمز میباشند. نسطوریان ساکن کوهستان خشن و ناهموار هستند و غالباً باکردها که بین آنها دشمنی دائمی وجود دارد غیر قابل تشخیص هستند آسوریها دارای سری کوتاه و پهن هستند و از لحاظ کوتاهی سر به تاجیکها شباهت دارند. (۱)

آسوریان در ناحیه اورمیه و سلماس و سرچشمه رود زاب زندگی میکنند و بدون شك از نژاد سامی هستند. نسطوریها و آسوریها يك قوم واحد هستند که به سه اسم خوانده شده اند. اصطلاح کلدانی نامی است که در قرن هجدهم از طرف یسوعیها (ژرئیتها) به نسطوریانی که قبول مذهب کاتولیک کرده اند اطلاق شده است. (۲)

شکل جمجمه آسوریان کاملاً سامی است بخصوص در میان قبایل دز، و جلو، و تخومه، و تیاری که همه آسوری نژادند. نفوذ نژاد ایرانی در آنان از چشم درشت و خوش شکل آنها پیدا است، چشم آسوریها تقریباً هم سطح پیشانی است، بینی معمولاً راست و نسبتاً برجسته و کوتاه است. صورتشان بیضی شکل ولی بزرگتر از صورت ایرانیان غربی است.

گردن آنان دراز و گوش و دست و پایشان کوچک و ظریف است. این مردم قد بلند و اندام متناسب و عضلات قوی دارند و از راه رفتن خسته نمیشوند. رنگ مو و

۱- هنری فیلد: مردمشناسی ایران ص ۹۷ - ۹۶ و ص ۷۱۷

۲- هنری فیلد: مردمشناسی ایران ص ۷۹۳

چشم‌آنان قهوه‌ای و روشنتر از ایرانیان است. در میان آسوریان کوهستانی افراد مو بور و مو قرمز بسیاری دیده میشود. شباهت بین آسوریان و ایرانیان از زمان کوتاهی نیست که پدید آمده، بلکه پیش از حمله مغول صورت پذیرفته است (۱) در رساله پلی‌کپی شده‌ای که از طرف اداره کل آمار عمومی درباره اقلیت‌های مذهبی ایران بر اساس سرشماری سال ۱۳۳۵ شمسی منتشر شده شماره مسیحیان آذربایجان غربی را که اکثر آنها آسوری و عده کمی از آنان بایستی ارمنی باشند ۱۱۶۴۷ تن نوشته شده است. (۲)

اکنون دودوره است که آسوریان ایران يك نماینده در مجلس شورای ملی دارند.

یهودیان آذربایجان - یهودیان در آذربایجان اندکند و بیشتر به تجارت اشتغال دارند بنا به بررسی دموگرافیک درباره آمار اقلیت‌های مذهبی بر اساس سرشماری سال ۱۳۳۵ خورشیدی شماره یهودیان آذربایجان غربی ۴۹۱ و آذربایجان شرقی ۱۴۵ تن است که تعداد کل جمعیت آنان ۶۴۰ تن می‌باشد.

تبریز از شهرهایی است که در آن یهودی بندرت دیده میشود. (۳)

ژاک دمورگان مینویسد: «یهودیان در تبریز، مراغه، اورمیه، و غیره پر شمار و منحصر آاز حاصل معاملات تجاری زندگی میکنند و به هیچ‌کار دیگر نمی‌پردازند. (۳)

ولی برخلاف این گفتار امروز عده یهودیان در تبریز بسیار اندک است.

۱- هنری فیلد. مردمشناسی ایران ص ۸۰۸

۲- دکتر امانی بررسی دموگرافیک درباره اقلیت‌های مذهبی ص ۵

۳- دکتر امانی: بررسی‌های دموگرافیک درباره اقلیت‌های مذهبی (نشریه آثار عمومی) ص ۳۹

۴- هیئت علمی فرانسه در ایران ج ۱ ص ۳۷۴

فصل هفتم

زبان فهلوی آذری

مردم آذربایجان در دوره اسلامی زبان بخصوصی داشتند که نویسندگان بعد از اسلام از آن تعبیر به «فهلوی آذری» کرده‌اند. فهلوی معرب فهلوی است که بمعنی «پارتی» و اشکانی، میباشد. بقول ایشان فهلوی منسوب به «پهله» بوده که شامل پنج ولایت بزرگ: اصفهان وری و همدان و ماه نهاوند (ودینور) و آذربایجان میشده است. در زمان اشکانیان و ساسانیان در این ولایات مردم به لهجه بخصوصی از فهلوی شمالی سخن میگفتند. چون در این نواحی مادی‌ها سکونت داشتند این نوع فهلوی را میتوان ماخوذ از زبان مادی قدیم که از روزگار پادشاهان ماد در نیمه شمالی ایران رواج داشت، دانست.

از لحاظ اینکه آذربایجان از ولایات پهله قدیم بشمار میرفته از این جهت زبان مردم آن ولایت را فهلوی آذری خوانده‌اند.

مارکوارت خاورشناس معروف آلمانی، در کتاب ایران شهر مینویسد که «اصلا

زبان حقیقی پهلوی زبان آذربایجانی است که زبان کتبی اشکانیان بوده است.» (۱)
نام پهلوی آذری در کتب قدیم اسلامی - قدیمترین جایی که در کتب

اسلامی اشاره به زبان آذربایجان شده از اینقرار است :

۱- کتاب فتوح البلدان بلاذری تألیف سال ۲۵۵ هجری است در جائیکه مینویسد . «قدم الولید بن عقبه اذربایجان ، ومعه الاشعث بن قیس فلما انصرف الولید و لاه آذربایجان فتمتع الاشعث بن قیس حاناً حاناً ، و الحان الحائر فی کلام اهل اذربایجان ففتحها ... واسکنها ناساً من العرب » (۲)

یعنی: «ولید بن عقبه به آذربایجان آمد و با وی اشعث بن قیس بود ، و چون برفت اورا بجای خود بر آذربایجان ولایت داد» و «خان به خان» (دیه به دیه) .

همی آمد [خان در زبان مردم آذربایجان بمعنی حائرو جای است] تا آن ولایت را فتح کرد و گروهی از عرب را در آنجا نشیمن داد. «خان» ، در زبان پهلوی بمعنی خانه ، چشمه ، چاه ، کاروانسرا ، آمدداست (۳)

۲- ابن الواضح یعقوبی که در حدود سال [۲۷۸ هـ] کتاب البلدان خود را تألیف کرده اصطلاح ، آذری ، را بر مردم آذربایجان اطلاق کرده و زبان آذری ظاهراً ماخوذ از این اصطلاح بوده است :

«واهل مدن اذربایجان و کورها اخلاط من العجم الاذریه و الجاودانیه القدیم اصحاب مدینه البدالتی کان فیها بابک ثم نزلتها العرب لما افتتحت» (۴)

یعنی مردم شهرهای اذربایجان و بخشهای آن آمیخته‌ای از ایرانیان آذری و جاودانیان قدیم خداندان شهر ، بد ، هستند که بابک [خرمی] در آن جای داشت . پس از آن آنجا را فتح کرد در آنجا فرود آمدند»

۱- ایرانشهرمار کوارت ص ۱۲۳

۲- فتوح البلدان ، طبع مصر ص ۳۳۶

۳- فرهنگ پهلوی ص ۴۸۳

۴- کتاب البلدان یعقوبی ، طبع نجف ص ۳۸

۳- ابن حوقل از جغرافی نویسان عرب در اوایل قرن چهارم هجری درباره زبان آذربایجان در عصر خود چنین مینویسد: «فاما لسان اهل آذربایجان و اکثر اهل ارمنیه فالفارسیة تجمعهم، والعربية بينهم مستعملة وقلمن بها ممن يتكلم بالفارسیة لایفهم بالعربية ویفصح بها من التجار وارباب الضیاع» (۱)

«اما زبان مردم آذربایجان و بیشتر مردم ارمنستان عموماً فارسی است، و زبان عربی هم بین ایشان معمول می باشد، و کم کسی از بازرگانان و زمیندارانی که پارسی سخن میگویند یافت میشود که زبان عربی را نفهمد و یا آن زبان را به شیوایی نداند»

۴- اصطخری از علمای قرن چهارم در کتاب مسالك الممالك می نویسد:
 « و لسان آذربایجان و ارمنیه و الران الفارسیة و العربیة غیران اهل دیبل و حوالیها يتكلمون بالارمنیة، و نواحی برزعة لسانهم الرانیة» (۲)

یعنی زبان آذربایجان و ارمنستان و آران فارسی و عربی است، جز آنکه مردم دیبل و حوالی آن به ارمنی سخن گویند، و زبان نواحی برزعه (لهجه) آرانی است،

۵- در ترجمه فارسی مسالك و ممالك اصطخری بین قرن پنجم و ششم هجری درباره زبان آذربایجان چنین آمده است:

« این حدود همه زبان تازی و پارسی دارند و مردم دیبل زبان ارمنی دانند و نواحی بر دغ را کوهستانی هست ایشان را زبانهای مختلف باشد» (۳)

۶- محمد بن اسحق اللدیم در کتاب معروف خود الفهرست که آنرا در سال ۳۷۷ تألیف کرده در جاییکه زبانهای ایرانیان قدیم را از قول ابن مقفع بر می شمارد، زبان آذربایجان را فهلوی میخواند و گوید:

۱- صورة الارض طبع اروپا ص ۳۴۸

۲- مسالك الممالك ص ۱۹۲ طبع اروپا

۳- ترجمه مسالك الممالك طبع تهران ص ۱۶۰

« قال عبدالله بن المقفع ....

فاما الفهلوية فمنسوب الى فهل، اسم يقع على خمسة بلدان وهي، اصفهان، والري، وهمدان، وماه نهاوند، واذربيجان، (۱)

یعنی، پهلوی منسوب است به پهل که نام پنج شهر است :

اصفهان، ری، همدان، ماه نهاوند، و آذربایجان (۲)

۷- ابو عبدالله محمد بن احمد خوارزمی در گذشته در ۳۸۷ در کتاب مفاتیح-

العلوم خود عین این عبارت را تکرار کرده مینویسد : « ومن لغات الفرس الفهلویة، وبهاکان یجری کلام الملوك فی مجالسهم وهي لغة منسوبة الى بهلة، و بهلة اسم يقع على خمسة بلدان: اصفهان، والری، وهمدان، وماه نهاوند، واذربيجان » (۳)

یعنی، از زبانهای ایرانیان پهلوی است، و آن زبان بود که پادشاهان در مجالس خود سخن میگفتند، و آن منسوب به پهل است، و پهل نامی است که به پنج ولایت: اصفهان، ری، همدان، ماه نهاوند، و آذربایجان داده اند .

۸- شمس الدین ابو عبدالله البشاری والمقدسی از علمای قرن چهارم، ایران زمین را بر هشت اقلیم تقسیم کرده و آذربایجان را از اقلیم عجم (ایران) شمرده گوید :

« زبان این اقلیم هشتگانه ایرانی است، جز اینکه برخی از آنها دری و بعضی لهجات پیچیده است و همه آنها فارسی خوانده میشود و اختلاف بین آنها آشکار است » (۴)

در جای دیگر مینویسد که گویند در آذربایجان هفتاد زبان (لهجه) وجود

دارد (۵)

۱- الفهرست ابن ندیم طبع مصر ۱۳۴۸ ص ۱۹

۲- رضا تجدد، ترجمه الفهرست ابن ندیم طبع دوم ص ۲۲

۳- مفاتیح الوم، طبع اروپا ص ۱۱۷

۴- احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم ص ۲۵۹

۵- احسن التقاسیم ص ۳۷۵

در ذیل همان باب مینویسد که: زبان آن نواحی زبان خوبی نیست، در ارمنستان به ارمنی، و در آران، به آرانی سخن گویند و فارسی ایشان مفهوم است و در حروف نزدیک به لهجه خراسانی (یا مخالف لهجه خراسانی) (۱) است (۲)

۹- ابوالحسن علی بن الحسین معروف به المسعودی در گذشته در سال ۳۴۵ هجری در کتاب خود التنبیه والاشراف، آذربایجان را جزء بلاد ایران و زبان آن را از زبانهای ایرانی شمرده گوید: همه شهرهای ایران دارای یک پادشاه و یک زبان بودند، جز اینکه در بعضی از لهجهها اختلافهایی وجود دارد. البته هنگامیکه حروف کتابت و تألیف لغات در چند لهجه یکی باشد، همه آنها داخل در یک زبان خواهد بود اگر چه اختلافی در پهلوی و دری و آذری و لهجات دیگر در میان باشد. (۳)

۱۰- شاعر معروف حکیم ناصر خسرو قبادیانی در گذشته در (۴۸۱ ه) که در محرم سال ۴۳۸ در شهر تبریز بوده و در سفرنامه خود اشاره ای بزبان آذربایجان کرده مینویسد: «در تبریز قطران نام شاعری را دیدم شعر نیک میگفت، اما زبان فارسی نیکو نمیدانست، پیش من آمد، دیوان منجیک و دیوان دقیقی بیارود و بیش من بخواند و هر معنی که او را مشکل بود از من پرسید با او بگفتم و شرح آن بنوشت و اشعار خود بر من بخواند.» (۴) از این حکایت چنین برمی آید که:

اولا- در تبریز و آذربایجان در زمان ناصر خسرو مردم بزبانی غیر از زبان پارسی سخن میگفتند. این زبان بنا به گواهی مورخان و جغرافی نویسان عرب که ذکر آنان در پیش گذشت زبانی جز فهلوی آذری نبوده است.

ثانیا- قطران به فارسی دری نمیتوانسته خوب سخن گوید یا اصطلاحات

۱- و فارسیتهم مفهومه، تقارب (نسخه بدل: تخالف) الخراسانیه

۲- احسن التقاسیم ص ۳۷۸

۳- التنبیه والاشراف، طبع بغداد سال ۱۹۳۸ میلادی ص ۶۷-۶۸

۴- سفرنامه ناصر خسرو، طبع دبیرسیاقی ص ۶

مجاورهای آن زبان را خوب نمی‌فهمیده برای آنکه زبان مادری او فهلوی آذری بوده است نه دری .

ثالثاً- قطران فارسی دری را در مدرسه فرا گرفته بوده و بهمین جهت چون طبعی شاعرانه داشته می‌توانسته است با خواندن اشعار شعرای فارسی‌زبان، بزبان پارسی دری نیک شعر بگوید .

رابعاً- همانطور که مردم آذربایجان امروز به ترکی آذری سخن می‌گویند ولی تمام مکاتبات خود را بزبان پارسی می‌نویسند، در آن روزگار هم مردم آن ایالت بین خود بزبان فهلوی آذری گفتگو میکردند ولی منویات و مقاصد خود را بزبان فارسی می‌نوشتند .

خامساً- زبان فارسی دری نه تنها در آذربایجان بلکه در اکثر ولایات ایران چون گیلان و مازندران و گرگان و بلوچستان و کردستان، و خوزستان، سمنان و ری و زنجان و صدها دیه و روستای دیگر، زبان گفتگو و مجاوره بین مردم نبوده است و فقط لفظ قلم و زبان مکاتبات رسمی و دولتی بشمار میرفته، و این وضع تا شصت سال پیش یعنی مقارن انقلاب مشروطیت در ایران زمین همچنان ادامه داشته است .

۱۱- یاقوت حموی در گذشته در سال ۶۲۶ هـ مینویسد :

« قال ابن المقفع اذربيجان مسماة باذن باذن ايران بن الاسود بن سام بن نوح، وقيل آذرباذن بيوراسف، وقيل بل آذر اسم النار بالفهلوية و بايكان معناه الحافظ و الخازن، فكان معناه بيت النار او خازن النار، وهذا شبه بالحق لان بيوت النار في هذه الناحية كانت كثيرة جداً.... واهلها صباح الوجوه حمرها رفاق البشرة، ولهم لغة يقال لها الاذرية لا يفهمها غيرهم. » (۱)

یعنی: ابن مقفع گفته است که آذربایجان بنام آذر باذن ایران بن اسود بن سام بن نوح نامیده شده و بقولی بنام آذر باذن بیوراسف خوانده شده است . بعضی

گفته‌اند که آذر بزبان پهلوی نام آتش است و بایگان نگهدار آن که روی هم معنای آن آتشکده یا نگاهدارنده آتش میشود، و این درست‌تر است زیرا آتشکده در این ناحیه بسیار بوده است ... مردم آن نیکو روی‌اند و گونه‌های ایشان بسرخی مایل است و پوستی لطیف دارند. ایشان را زبان مخصوصی است که آذریه (آذری) گویند و جز خودشان کس آن را نمی‌فهمد.»

۱۲- یاقوت در کتاب معجم‌الادباء در حکایتی که از ابوالعلائی معری و هوش و ذکاوت او از قول سمعانی آورده به زبان آذری اشاره کرده است:

سمعانی در کتاب انساب از قول خطیب تبریزی شاگرد ابوالعلاء معری آورده که: روزی در مسجد معره نزد او نشسته بودم و یکی از کتابهایش را بر وی میخواندم ناگاه یکی از همشهریان خود را که از همسایگان من بود به مسجد در آمد و میخواست به نماز ایستد. در حال که او را بدیدم بشناختم و از خوشحالی رنگ چهره‌ام تغییر کرد. ابوالعلاء (با آنکه کور بود) آن حال دریافت و گفت ترا چه میشود. گفتم پس از آنکه دو سال است کسی از همشهریان خود را ندیده‌ام اکنون یکی از همسایگان خود را در اینجا می‌بینم. پس گفت بر خیز و با او گفتگو کن. گفتم اجازه بده تا درس تمام شود. گفت بر خیز من منتظر تو خواهم ماند پس برخاستم و بزبان آذریه (۱) (آذری) با وی گفتگوی بسیار کردم و هر چه را میخواستم از او پرسیدم، و چون باز گشتم و پیش استاد نشستم، مرا گفت این چه زبانی بود؟ گفتم این زبان مردم آذربایجان است.

گفت من این زبان را ندانستم و نفهمیدم ولی آنچه را که شما بهم گفتید بخاطر سپردم، سپس آنچه را که من و همسایه‌ام بهم گفته بودیم بی‌کم و کاست باز گفت. من از حافظه او سخت در شگفت شدم که چگونه چیزی را نفهمیده این چنین بخاطر سپرده است (۲)

۱- در کتاب- الانساب سمعانی بجای لفظ «الاذریه»، «الاذریبجیده» آمده که شاید در اصل «الاذریبجیه» یعنی آذربایجانی بوده باشد. رجوع شود به کتاب الانساب طبع عکسی چاپ لیدن.

۲- معجم‌الادباء ج ۲ ص ۱۳۱ طبع مصر

۱۳- حمدالله مستوفی در گذشته در ۷۴۰ هجری در وصف مرآغه گوید: مردمش سفید چهره و ترك وش می باشند و بیشتر بر مذهب حنفی هستند، و زبانشان پهلوی معّیر است (۱)

ظاهرآ مقصود از پهلوی معّیر، پهلوی تغییر یافته و یا همان لهجه فهلوی آذری است.

در وصف گشتاسفی که از بلاد طالش آذربایجان قدیم است مینویسد: مردمش سفید چهره اند بر مذهب امام شافعی، زبانشان پهلوی به جیلانی باز بسته است» (۲)

یعنی زبان پهلوی ایشان بزبان گیلانی (طالشی) نزدیک است.

۱۴- در چند سال پیش فرمانی به مهر سلطان ابوسعید بهادرخان (۷۱۶-۷۳۶) در آذربایجان بدست آمده که در آن خطاب به مردم اردبیل حکم اکید صادر شده که هیچیک از جماعت مغول و تاجیک حق تجاوز به املاک و موقوفات مقبره شیخ صفی الدین اردبیلی (۶۵۰-۷۳۵) را ندارند و آن عبارات چنین است:

«متوطنان اردبیل و توابع آن بدانند کی مریدان شیخ الاسلام سعید صفی الدین قدس الله سرّه العزیز بعد از تقدیم وظایف دعاء دولت روز افزون نمودند . . . بدان سبب این مکتوب در قلم آمد تا بر موجب احکام سابق مقرر دارند و هیچگونه تغییر و تبدیل بدان راه ندهند جماعت مغول و تاجیک بنا بواجب در املاک ایشان مدخل نشده و تصرف نمایند.»

چون در این فرمان صریحاً از دو جماعت مغول و تاجیک یعنی ایرانی و ایرانی زبان سخن به میان آمده و از ترکان سخنی نرفته است، خود دلیل اینست که در آن زمان هنوز ترکان در آذربایجان اکثریت نداشته و غلبه با تاجیکان بوده است. (۳)

۱- نزهة القلوب طبع دبیرسیاقی ص ۱۰۰

۲- نزهة القلوب طبع دبیرسیاقی ص ۱۰۷

۳- مقاله حاج حسین آقا نخجوانی، نشریه دانشکده ادبیات تبریز دوره پنجم شماره اول

چند نمونه از زبان آذری تا پیش از صفویه

۱- در کتاب روضات الجنان و جنات الجنان تألیف حافظ حسین کر بلائی تبریزی آمده که چون در سال ۸۳۲ هجری میرزا شاهرخ برای سرکوبی میرزا اسکندر پسر قرا یوسف قرا قویونلو به آذربایجان لشکر کشید در تبریز بزیارت حضرت پیر حاجی حسن زهتاب که از اکابر صوفیه آن زمان بود آمد و از او در یوزه همت خواست. پس از بازگشت شاهرخ، اسکندر به تبریز باز آمد و بانتقام ملاقات پیر حاجی حسن با میرزا شاهرخ فرمان داد که پسر او ابوبکر را بدار آورزند. در خیمان فرمان او را اجرا کرده آن بیگناه را بدار آویختند و جسد او را بخانقاه پدرش بردند. پیر حاجی حسن زهتاب را چون نظر بر مرده پسر افتاده فرمود که: «اسکندر، روم را کشتی، رودت کشاد» یعنی ای اسکندر فرزندم را کشتی، فرزندت ترا بکشد، نفرین پیر کارگر آمد، اسکندر را پسرش قباد در قلعه النجق در حال مستی بکشت (۱)

۲- در جلد دوم این کتاب که در زیر چاپ است حکایتی در باره ماماعصمت تبریزی از خاندان بابا فقیه احمد اسپستی از بزرگان صوفیه زمان قرا قویونلو آمده که در ضمن آن يك جمله از زبان آذری یاد شده است، ماماعصمت قدس الله سرها بسیار بسیار بزرگند، صاحب مقامات عجیب. جلالیت بر مشرب ایشان غالب بوده روزی بزرگرا ایشان تخم می افکنده، ماما رسیده و فرموده که تخم را خوب نمی پاشی بر زر گرفته که شما عورتانید، بحال خود باشید، چه خبر دارید، ماما از روی جلال گفته که: «چکستانی میسندیم»، یعنی ای بناگاه مرده نمی پسندی مرا، همان لحظه بر زرگر جان داده

«چک» در لغت فارسی بمعنی معدوم و نابود هم آمده (۲)

شاید «چکستن» در آذری بمعنی معدوم شدن بناگاه مردن بوده است؟

اگر چنین باشد ترجمه متن درست است.

۱- روضات الجنان ص ۳۹۰

۲- برهان قاطع (طبع معین) ج ۲ ص ۶۴۹

لغتی دیگر در فارسی هست بصورت «چکسیدن» که بمعنی خجل و شرمنده شدن است. (۱) اگر فرض کنیم چکستانی از این مصدر است باید آنرا چنین معنی کنیم. آیا شرم نداری مرا نمی‌پسندی؟

آقای دکتر ماهیار نوابی این جمله را چنین معنی کرده است:

«ای بهشتی مرا نمی‌پسندی» که بعید است و در شرح آن مینویسد که، چک، در لهجه هرزنی بمعنی خوب و نیک و بد است، چکستان، را بنا بر این میتوان بمعنی، بهستان، یا، بهشت، دانست.

اما بکار بردن چکستانی (بهشتی) در مقام خشم و تقریباً بجای دشنام از آن جهت است که مردان خدا و پارسایان حتی در هنگام خشم هم دهان بدشنام و بدگویی نمی‌آلایند. و بجای سخنان زشت کلمات نیکو بکار میبرند. و این چنین استعمال در زبان فارسی هم رایج است چون استعمال پدر آ مرزیده، پدر بیمارز، پدر صلواتی در هنگام خشم و بجای دشنام در اینجا چکستانی در همین مقام و در واقع بجای دوزخی و یا «ای بجهنم شو» بکار رفته است (۲)

۳- پس از مردن برزگر، ماما عصمت برسم تعزیت بخانه آورفته و این دوبیت را سروده است:

هنو وش باده بو آبی از دست	هنو مستی هنو مستی هنو مست
زوان تاوان دهان بیزوان (بیروان) دست	من بمستی خطائی باهر از دست
هنوزش باده‌ای بود از دست شده	یعنی: هنوز و هنوز مست است
تاوان زبان دهان بی زبان را بست (۳)	از دست من بمستی خطائی بر آهد

۴- حمدالله مستوفی در گذشته در (۷۴۰هـ) در وصف ارمیه شرحی نوشته و جمله‌ای را بزبان آذری آورده است:

۱- برهان قاطع ج ۲ ص ۶۵۱

۲- نشریه دانشکده ادبیات تبریز سال هفتم شماره اول خرداد ۱۳۴۴ شمسی

۳- برای شرح لغوی این دوبیت از نظر لهجه شناسی رجوع کنید به مقاله آقای استاد ادیب طوسی در نشریه دانشکده ادبیات تبریز در سال ۱۳۳۵

«ارمیه... باغستان فراوان دارد و از میوه‌هاش انگور خلوقی و امرود پیغمبری و آلوی زرد بغایت خوبست و بدین سبب تبارزه (تبریزیان) اگر صاحب حسنی را با لباس ناسزا یا بند گویند: «انگور خلوقی بچه در در سوئه اندر» یعنی انگور خلوقی است در سبد دریده. (۱)

۵- همام تبریزی از شعرای معروف آذربایجان و از معاصران شیخ اجل سعدی که در سال ۷۱۳ یا ۷۱۴ هجری پس از يك عمر دراز صد و اند ساله در گذشته در میان غزلیات خود دو ملمع دارد که در آنها بعضی از ابیات را بزبان آذری سروده است:

یکی این غزل است که بیت آخر آن فهلوی آذری است:

خیالی بود و خوابی وصل یاران	شب مهتاب و فصل نوبهاران
میان باغ، یار سرو بالا	خرامان بر کنار جویباران
چمن میشد ز عکس عارض او	منور چون دل پرهیزکاران
سر زلفش ز باد نوبهاری	چو احوال پریشان روزگاران
برفت آن نوبهار حسن و بگذشت	دل و چشم میان برف و باران
خداوندا هنوزم هست امید	بده کام دل امیدواران
همام از نوبهار و سبزه و گل	نمی‌یابد صفای روی یاران
«وهار و ول و دیدم یار خوش بی	اوی یاران مه‌ول بی مه‌وهاران» (۲)

این بیت آخر فهلوی آذری است و معنای آن چنین است:

«بهار و گل با روی یار خوش است بی یاران نه گل باشد و نه بهاران»

۶- دیگر این غزل ملمع همام است:

«دیدم چشم مستت رفتم از دست «کوام آذر دلی بوگوبنی مست»

۱- نزهة القلوب ص ۹۸

۲- این غزل را مرحوم سعید نفیسی بنام همام بر روی سفینه‌ای که در قرن هفتم کتابت شده و مرحوم خلخالی در مقدمه حافظ خویش از آن یاد کرده بخط خود نوشته است.

دلم خود رفت و میدانم که روزی
 به آب زندگی ای خوش عبارت
 دمی بر عاشق خود مهربان باش
 اگر روزی به بینم روی خوبت
 به مهرت گه همام از جان بر آید
 «گرم خاواکنی لشنم بوینی
 «بمهرت هم‌بشی خوش گیانم از دست»
 «لوانت لاجمن دیل و گیان بست»
 «کزینسان مهر ورزی گست بی‌گست»
 «نسان مشنهز آنرا سر زمان دست»
 «مواژش کان بمروو وارست»
 بیویت خته بام ژاهنام سرمست» (۱)

معنی فہلویات آذری غزل فوق‌الذکر چنین است:

«کوام آذر دلی بوکوبنی مست» یعنی:

کدام آذر دل است که آنرا به بیند و مست نشود.

«بمهرت هم‌بشی خوش گیانم از دست» یعنی:

به مهر تو جانم نیز از دست برود

«لوانت لاجمن دیل و گیان بست» یعنی:

فریب لبان تو از من دل و جان ببرد

«کزینسان مهر ورزی گست بی‌گست» یعنی:

که اینسان مهر ورزی زشت باشد زشت

«نسان مشنهز آنرا سر زمان دست» یعنی:

نه آسان می‌شناسد آنگاه سر از دستم

(مشکل است آنگاه که سر از دست بشناسم)

«مواژش کان یوان بمروو وارست» یعنی:

مگوش که آن جوان بمرود و اورست (آسوده شد)

«گرم خا واکنی لشنم بوینی بیویت خته بام ژاهنام سرمست»

یعنی. اگر خاک مرا باز کنی لاشه (جسد) مرا به بینی، به بوی تو در آرامگاه

۱- این غزل در نسخه‌ای خطی متعلق به کتابخانه دانشمند محترم آقای حاج حسین آقا
 نخجوانی از معاریف تبریز آمده است.

خود سرمست خفته‌ام (۱)

۷- دو بیتی یعقوب اردبیلی

رشته دستت بلا گلگون کریمه
در آینه نظر کن تا بوینی

تو بدستان هزاران خون کریمه
که وینم زندگانی چون کریمه (۲)

ترجمه آن چنین است:

بلا رشته دست ترا گلگون کرده
در آینه نظر کنی تا به بینی

تو بدست‌هایت هزاران خون کرده‌ای
که به بینم زندگانی چگونه کرده‌ای

۸- دریک سفینه خطی بتاریخ ۱۱۲۰ هجری فهلویاتی از شاعری آذربایجانی بنام مهان کشفی از اهل نمین اردبیل آمده که ظاهراً در بین سالهای ۷۳۵ و ۷۹۴ هجری میزیسته است.

بم آج مان برانی بان بایجی
بهر ره چون بآیین ویم من

ورم یان رنجه دیرن آن بایجی
همم کفر و همم ایمان بایجی

ترجمه :

اگرم از خانه برانی بام هیچ است و گرم جان (مرا) رنجه‌داری آن هیچ است
بهر ره (بهر حال) چون به آیین وی هستم

مرا هم کفر و هم ایمان هیچ است [۳]

۱- برای توضیح لغات و نکات دستوری این غزل رجوع کنید به مقاله آقای استاد ادیب‌طوسی تحت عنوان «نمونه‌ای از فهلویات قزوین و زنجان و تبریز در قرن هفتم» ضمیمه نشریه دانشکده ادبیات تبریز و دو قصیده بدولجه نیمه آذری و همان نشریه.

۲- دانشمندان آذربایجان ص ۴۰۱

۳- از این شاعر فهلویات بسیاری در دست است در این مختصر ما بهمین نمونه اکتفا کردیم، برای تفصیل بیشتر رجوع شده به مقاله آقای استاد ادیب طوسی (نشریه دانشکده ادبیات تبریز سال ۱۳۳۵ تحت عنوان فهلویات ماما عصمت و کشفی بزبان آذری) و نیز برساله آذری یازبان باستان آذربایگان تالیف کسروی تبریزی طبع تهران ۱۳۱۷ ش ص ۵۹-۶۵

در يك نسخه خطی که در فن موسیقی نوشته شده و مؤلف آن عبدالقادر بن - الحافظ مراغه‌ای است و تاریخ کتابت آن مربوط به اوایل قرن نهم هجری می‌باشد و در کتابخانه ملی شماره ۱۳۰۴ ضبط شده است دو قطعه دو بیتی فهلوی آذری دیده میشود که احتمالاً مربوط به لهجه اصل مراغه‌است.

۹- ما برای نمونه هر دو آنها را در اینجا می‌آوریم :

ایگهان یر خوری (خور) من سوی تهوس و رگهان پر گل من بوی تو وس

ار دو گیتی د دامانم وزنی چنگک من از هر دو گهان واروی تووس»
یعنی: اگر جهان پر خور (خورشید) شود مرا روشنی و سوی تو بس است.

و اگر جهان پر گل باشد مرا بوی تو بس است .

اگر دو گیتی بدامان من چنگک زنند مرا از هر دو جهان روی تو بس است

۱۰- «شوان گردان و یاوانان بر آمان خمار بیریده یا بدریده دامانم

چس چشمان خود میکیژنم (می‌کی ژنم) لاو

بوکه لاوم به بیخ کیلی (کبلی) سامان (۱)

یعنی: شبها که به جستجوی منزل سرگردان بیابانها هستم

مقنعه بریده یا بدریده دامانم

از چشمان سر خود کی میزنم لاف

شاید که لافم بجهت آرزومندی سامان باشد

۱۲- فهلویات آذری مغربی - نام او محمد بن عزالدین بن عادل بن یوسف

تبریزی مشتهر به محمد شیرین است که در قریه امانداز قراء بلوک رودقات تبریز

تولد یافته و چون در دیار مغرب بیشتر بسر میبرد از این رو تخلص مغربی اختیار

کرده است .

۱- رك : مقاله استاد ادیب طوسی، در نشریه دانشکده ادبیات تبریز سال ۱۳۳۵ تحت عنوان

«فهلویات زبان آذری در قرن هشتم ونهم»

وی باکمال‌الدین خجندی معاصرو معاشر بوده و در سال ۸۰۸ در شصت سالگی در گذشته و در گورستان سرخاب اورا بخاک سپردند. نزهة الساسانیه، اسرار فاتحه در الفرائد فی معرفة التوحید، و جام جهان نما از تألیفات اوست و دیوان او مکرر در ایران و هند بچاپ رسیده است.

وی از عرفا و صوفیه بزرگ ایران در قرن نهم بوده است مغربی بفارسی و عربی هر دو اشعاری نغز و لطیف سروده است (۱). مغربی غزلیات و ترانه‌های بسیاری بزبان فهلوی آذری در لهجه تبریزی سروده است. بعضی از این اشعار که آنرا فهلویات مغربی میتوان نام نهاد در یک نسخه خطی از دیوان او که تاریخ کتابت آن در ۱۰۱۴ پیدا شده است، و اینک به نقل یک دو نمونه از آنها می‌پردازیم.

سحر گاهان کدیلم تاوه گیری   چو آهم هفت چرخ آلاوه گیری
چدیلم آذرین آهی و راهی   دوژاژ تاو دیلم تاوه گیری
یعنی - سحر گاهان که دلم میگیرد (میسوزد)

از آهم هفت چرخ الو و آتش می‌گیرد
از دلم آذرین آهی بر می‌آید   دودش از تاب [سوز]، دلم آتش می‌گیرد
سحر گاهان که چشم آوه گیری   گهان از آوه چشم آوه گیری
امند (امتد) خوناو ماژ چشمان بر آرم   که گیتی سربسر خوناوه گیری
یعنی: سحر گاهان که چشم آب می‌گردد (می‌گرم)
جهان از آب چشم سیل گیرد (پرسیل شود)

آنقدر خوناوه از چشمان بر آرم   که گیتی سربسر خوناوه گیرد (۲)
اینک به نقل چند نمونه دیگر از این فهلویات در کتاب صفة الصفا
درویش تو کلی بن اسماعیل که از تألیفات قرن هشتم هجری است در اینجا می‌پردازیم.
۱- درباره تذکره حال او رجوع کنید به دانشمندان آذربایجان ص ۳۵۱-۳۵۳ و از سعدی
تا جامی چاپ دوم ص ۴۴۴-۴۵۴
۲- برای تفصیل بیشتر رجوع کنید به مقاله آقای ادیب طوسی تحت عنوان «فهلویات مغربی
تبریزی» و نشریه دانشکده ادبیات تبریز سال ۱۳۳۵

باید دانست که کتاب صفوة الصفا را ابن بزاز در مناقب و احوال و گفته‌های شیخ صفی‌الدین اردبیلی که خود معاصر با او بوده نوشته است .

۱۳- شیخ صدرالدین فرمود، از شیخ (صفی‌الدین) سؤال کردم وقتی که بحضرت شیخ زاهد رسیدی از دل خبر داشتی؟ شیخ قدس سره فرمود بزبان اردبیلی «کار بمانده کار تمام بری»

یعنی. «ای خانه آبادان کار تمام بود اما تنبیه مرشد و امانده بود» (۱)

۱۴- (شیخ صدرالدین) گفت که باری شیخ نشسته بود و جمعی در حضرتش نشسته، ناگاه علیشاه جوشکابی در آمد و شیخ اعزاز فرمود و قیام نمود علیشاه چون در آمد گستاخ وار شیخ را در کنار گرفت و گفت حاضر باش بزبان تبریزی: «گو- «گو حریف‌زانه» یعنی سخن بصرف بگو حریف رسید، (۲)

۱۵- مولانا محیی‌الدین گفت روزی جماعت الارقیان به حضرت شیخ می‌آمدند از آن میان پیره نوشیروان در راه با جماعت الارقیان گفت امسال زحمت بسیار کشیده‌ام از برای نان خریدن، و محمود الارقی گفت که از دبه آلاق بر خیزیم و بعرضستان برویم که دهی است در صفح کوه سبلان. چون بندگی شیخ قدس سره رسیدند روی با پیره نوشیروان کرد گفت سی سال حقتعالی نان داد شکر نکردیم یکسال که کمتر داد شکایت کنیم .

آنگاه روبه محمود کرد گفت که «شروه مرزوان بمرز خود [بی]» این هر دو که ایشان در راه اندیشیده بودند گفت (۳). معنی این عبارت معلوم نیست چون شروه بر وزن هرزه در لغت بمعنی نوعی خوانندگی باشد که آن را شهری گویند (۴) میتوان آن جمله را چنین معنی کرد که، مرزبان شهری بمرز خود باشد؟

۱- صفوة الصفا ص ۲۵

۲- صفوة الصفا تا بلخیص عبارات ص ۴۰

۳- صفوة الصفا ص ۱۰۷

۴- برهان قاطع (طبع معین) ص ۱۶۲۴

اینک بعضی از اشعار شیخ صفی‌الدین را بنا بر روایت کتاب سلسله‌النسب صفویه تألیف شیخ حسین پیرزاده بن ابدال زاهدی متوفی در ۱۰۵۶ قمری (۱) در این مختصر می‌آوریم.

۱۶- «صمیم صافیم گنجان نمایم   بدل درده ژرم تن بی‌دوایم

کس بهستی نبرده ره باویان   از به نیستی چو یاران خاکپایم

یعنی: صفی صافی‌ام که گنجهای (حقیقت) رامی نمایم

به دل دردمند و به تن بی‌دوایم

کسی از هستی (اظهار وجود) ره به او (خدا) نبرده من از نیستی (بی‌تعینی)

خاک پای یارانم

۱۷- «بمن جانی بده از جانور بوم   بمن نطقی بده تا دم آور بوم

بمن گوش بده آر جش نوا بوم   هر آنکه وانگه بو از آخبر بوم

یعنی: بمن جانی بده تا حی ابدی باشم   بمن نطقی بده تا سخنور باشم
بمن گوش بده تا شنوا باشم   هر آنچه بانگ است از آن خبردار باشم

۱۸- از شاعری که تخلص آدم بوده است:

خُسه بانان که غم جو یان نشینند   بدامان جهان پویان نشینند

خُسه بانان که اج خلوتگه راز   زبان بسته سخن گویان نشینند

یعنی: خوش‌بحال آنان که جو یای غم نشینند

بدامان جهان پویان نشینند

خوش‌بحال آنان که از خلوتگه راز

زبان بسته سخن گویان نشینند

از شاعری بنام خلیفه صادق خلیفه آستان صفوی:

دلا غافل مَبش خوشتن زمانی   قیمتین گوهریش گنجش چه کانی

مَبش کرکس بهر مرداره منشین   شاه باز بش چه اوج لامکانی

۱- این کتاب در سال ۱۳۰۳ شمسی با مقدمه کاظم‌زاده ایرانشهر با حروف سری در برلین چاپ شده است.

یعنی: ای دل غافل مباش ترا خوش آن زمان

که گوهرش قیمتی و گنجش چوکانی باشد

مباش کر کس، برهر مردار منشین شاه بازباش بر اوج لامکانی
۲۰- از شاعری بنام معالی:

من از قالو بلا اندیشه دارم گُنه اچ برگ داران بیشه دارم

اهرکه نامه خوانان نامه خوانند من از شرمندگی سرپیشه دارم
یعنی: من از قالو بلا اندیشه دارم گنه از برگ داران (درختان پر برگ) بیش دارم

فردا که نامه خوانان نامه (عمل مرا) بخوانند

من از شرمندگی سر پیش دارم

۲۱- از شاعری بنام راجی .

«همایم من سر کوهان وطن بی کشتگاهم اوی صحرا چمن بی
استخوانی خورم سازم قناعت بوقت مردن پرو بالم کفن بی»

یعنی: من همایم سر کوهها وطن من است

کشتگاه (?) من صحرا و چمن است

استخوانی میخورم و قناعت میکنم بوقت مردن پرو بالم مرا کفن است

دنیا خوانی و مردم کاروانی روز الاله و روز خزانی

سیاه چالی کند نامش کند کور بمن واجن ایم ایشتی فان هانی

خشکه دارم بکوهان سایه ام نی بیرمان مانده طفلیم دایه ام نی

بیازارم شری بازار وانم بیازم شری هیچ پایه ام نی

کوهانم سر بلندی خورم صاحب ازم درده جری بلبل مصاحب

به پنج روز دیگر بایر بوینا نه خانه مانده نه خانه صاحب

دنیا داری بلای من نزانست مرگ من در صلائی من نزانست

شهر و مردم همه بایر بوینا مایه‌ام پنج‌گز هلائی من نزانست (۱)

رساله روحی انارجانی - دست روزگار با آنکه فهلوی آذری را از میان مردم آذربایجان برانداخته و ترکی آذری را جانشین آن ساخته است، برای نشان دادن هنر نمایی خود که همه چیز را ببازی گرفته است رساله‌ای را به فهلوی آذری و لهجه مردم تبریز بجای نهاده که چندی است از طاق نسیان بدامن زبان شناسان افتاده است. این رساله را نخست مرحوم عباس اقبال آشتیانی در سال دوم مجله یادگار معرفی کرد، سپس در شماره ۱۰ ایران کوده چهارده فصل آن بچاپ رسید. مرحوم سعید نفیسی همه آنرا از آغاز تا انجام در جلد دوم فرهنگ ایران زمین با شرح و توضیح عالمانه منتشر ساخته است. سرانجام آقای دکتر ماهیار نوابی در بخش دوم آن که مشتمل بر چهارده فصل بلهجه مردم تبریز است بانظری دقیق به تحقیق پرداخته و حق مطلب را ادا کرده است.

این رساله دارای دو بخش کاملاً مستقل و جداگانه است:

یکی درباره رسم و آیین مردم تبریز، و دیگری درباره زبان مردم این شهر در پایان قرن دهم هجری.

تألیف این رساله در زمان پادشاهی شاه محمد خدا بنده (۹۸۵-۹۹۵ هـ) پادشاه صفوی بدست شخصی بنام روحی انارجانی از مردم قریه انارجان در نزدیک تبریز انجام گرفته است.

تاریخ کتابت آن در اول شوال ۱۰۳۷ هـ یعنی چهل و چند سال پس از تألیف آن است.

۱- درباره دیگر فهلویات شیخ صفی‌الدین اردبیلی، رجوع کنید به رساله آذری مرحوم کسروی ص ۴۱-۵۱ و مقاله ادیب طوسی، فهلویات زبان آذری، نشریه دانشکده ادبیات تبریز سال ۱۳۳۵.

«اهمیت رساله روحی انارجانی دربخش دوم آن یعنی چهارده فصلی است که به لهجه مردم تبریز نوشته شده است. این چند صفحه شاهدیست زنده و نمونه‌ای است موجود از طرز سخن‌گفتن مردم تبریز در پایان سده دهم و آغاز سده یازدهم هجری و نشان میدهد که تا آن زمان، حتی در تبریز که می‌بایستی بیشتر در تحت نفوذ زبان ترکی واقع شده باشد، هنوز مردم، یعنی زبانی که گفت و شنود روزانه و درد دلها و شوخیهای تبریزیان با آن برگزار میشده، لهجه‌ای بوده است از لهجه‌های ایرانی، و زبان ترکی تا این زمان میان مردم رایج نبوده است.

اگرچه درباریان و سرداران صفوی از زبان ترکی پشتیبانی میکردند، و دانستن ترکی یا تظاهر بدانستن آن، برای تقرب بدربار باب روزه بوده است. ولی تا آن زمان مانند دوره قاجار میان همه مردم ریشه ندوانیده و رواج نداشته است.» (۱)

فهرست فصول چهارده‌گانه قسمت دوم آن رساله از اینقرار است :

- ۱- فصل اول در تواضعات اناث
- ۲- فصل دوم در تکلیفات و تکلیفات اناث تبریز
- ۳- فصل سوم در ساز و سازنده
- ۴- فصل چهارم در ناز و نزاکت صحبت خاصه
- ۵- فصل پنجم در تعریف خواهرکرو مذمت شوهر پیر
- ۶- فصل ششم در تعریف جوان
- ۷- فصل هفتم در مذمت مستوری
- ۸- فصل هشتم در بیماری و به‌حکیم رفتن
- ۹- فصل نهم در مناظره مادر عروس با مادر داماد
- ۱۰- فصل دهم در جواب مادر داماد با مادر عروس

۱- عین عبارت آقای دکتر نوایی در مقدمه رساله زبان مردم تبریز در پایان سده دهم و آغاز سده یازدهم هجری، در نشریه دانشکده ادبیات تبریز

۱۱- فصل یازدهم در شاعریها

۱۲- فصل دوازدهم شوهر را بتقریب بر سر کار آوردن و شب جمعه بخاطر رساندن وبا مخدوم کره مناقشه کردن .

۱۳- فصل سیزدهم در بیان عبارت اعیان تبریز که با عزیزی مناظره کرده باشند وبا مثل خودی بیان

۱۴- فصل چهاردهم بقاضی رفتن پهلوان و اظهار دعوی بامثل خودی نمودن. اینک فصل اول این کتاب را که در تواضعات اناث است برای نمونه در اینجا یاد میکنیم :

« مزیوام، مرسام، ممانام، تی جانت از خدروام »

یعنی: نریم (قربان شوم)، نرسم نمانم، برای جانت از خود روم.

« قداو بلا تاچینام، بگرد وروت گردام، بی تو غش کنام »

یعنی قضا و بلایت را چینم، بگرد رویت بگردم، برای تو غش کنم.

« تی کله بورسه ورست میرام، بی بیک چشمت جان دهام »

یعنی: برای کله ... ات بمیرم برای مردمک چشمت جان دهم،

« بی پا و پارمت افتام، برای هرونند پات میرام »

یعنی: بروی پایت افتم، برای هر بند پایت بمیرم .

« بی ترق ترق کوشت مزیوام، نذر بیکسی خوش آمدی خشت با، نور آوردی نورت با »

یعنی: برای ترق ترق کفشت نریم، نذر بیکسی خوش آمدی، خوشت باد، نور آوردی، نورت باد.

شعر

« مزیوام آن کلارا   آن قد و آن بالارا »

یعنی: نریم (قربان شوم) آن کلاه را، آن قد و آن بالارا

« من مرسام آن رو را   طبق شفتالو را »

یعنی: من نرسم آن روی را   طبق شفتالو را

«مما نام آن بینی را	آن زنبق سیمین را»
یعنی : نمائم آن بینی را	آن زنبق سیمین را
«بمیرام آن دهانا	آن لب و آن دندانا»
یعنی : برای آن دهان بمیرم	و آن لب و دندان
«صدقه شوم چانه را	آن در یکدانه را»
یعنی . صدقه شوم آن چانه را	آن در يك دانه را
«جانم بجانم آلوده	همچون عسل و پالوده»
یعنی : جانم به جانم آلوده	همچون عسل و پالوده
«جانم بجانم ورزده	همچو قفل روی در زده»
جانم بجانم بر زده	همچو قفلی که روی در زده باشد

لهجه‌های آذری - لهجه‌های قدیم آذربایجان اعم از تبریزی و اردبیلی و نقاط دیگر که نمونه بعضی از آنها را در این مختصر آوردیم و بر همه آنها فلهویات آذری اطلاق میشود ، بطور مسلم تا آغاز عصر صفوی هنوز در شهرهای آن سرزمین زنده بوده است . از اواسط عصر صفوی بدلیلی که در فصل بعد خواهیم گفت این لهجه‌ها بکلی از شهرها بر افتاد و جای خود را به ترکی آذری داد ولی در بسیاری از دهات و قصبات همچنان معمول بود .

بنا بشهادت پیرمردان قدیم خیلی از این لهجات تا صد سال پیش که شهرها و دهات بر اثر نبودن جاده‌های شوسه و جهات دیگر روابط مستمری نداشتند ، در بسیاری از روستاهای آذربایجان رواج داشت . بر اثر عامل ارتباط جزء و کل یعنی رابطه بین مردم روستا و شهر ، لهجات آذری محو زبان غالب یعنی ترکی شدند و بتدریج از روستاها نیز بر افتادند . با وجود این هنوز لهجاتی هستند که در گوشه و کنار آذربایجان چون هرزند و گلین قیه ، و زنوز ، و حسنو ، و خلخال بحیات ضعیف خود ادامه میدهند و دیری نمیگذرد که آنها نیز محو زبان غالب شوند و از صفحه روزگار بر افتند .

تا صدسال پیش بلکه کمتر در قریه اوشتبین، مرکز دهستان دیزمار خاوری که جزء بخش شهرستان اهر است به لهجه تاتی سخن می‌گفتند. قصیده اوشتبینیه سید ابوالقاسم نباتی متوفی در ۱۲۶۲ هجری قمری به ترکی (۱) حاکی از این معنی است:

مطلع آن این بیت است.

صفحة عالمده بیردر نهاندر اوشتبین وز نه گلمز، چمکک اولماز چوخ گراندر اوشبین
در چند بیت بعد گوید:

خوش سلیقه هریری خلقی سراسر مهربان

دیلمری تاتی ولی شیرین زباندر اوشبین

یعنی: هر جایش را مردمی خوش سلیقه و مهربان است

زبانشان تاتی است ولی زبان اوشبین شیرین است

لهجه تاتی - این لهجه از لهجات فهلوی است که هنوز در آذربایجان زنده است و در چند ده مردم به آن تکلم می‌کنند. اصطلاح «تت» (تات) در دیوان لغات الترك محمود بن الحسین کاشغری که در سال ۴۶۶ هـ تألیف آن پایان رسیده، بمعنی فارسی ایرانی آمده است: «تت - الفارسی عند عامه الترك و فیه المثل: تتغ گوزر اتکانک تبرا، معناه اضرب الفارسی علی العین واقطع الشوک من الاصل»

یعنی: تت را در نزد همه ترکان پارسی و ایرانی گویند و در مثل گفته‌اند:

پارسی را بر چشم بگذار و خار را از ریشه برکن (۲)

در متن ترکی دده قورقود که در نهمصد سال پیش بزبان غزی نوشته شده نیز بهمین معنی یاد شده است. در اشعار ترکی منسوب به مولانا نیز بهمین معنی بکار رفته است چنانکه فرماید:

۱- عبدالملی کارنک: تاتی و هرزنی ص ۲۹

۲- ج ۲ طبع استانبول ۱۳۳۳ ص ۲۲۴

اگر تات ساک و گرو مساک و گرتورک زبان بی زبانی را بیاموز
 یعنی: اگر ایرانی هستی و اگر رومی و اگر ترک زبان بی زبانی را بیاموز (۱)
 شمس الدین سامی در لغت خود زیر عنوان «تات» مینویسد:
 «ترکان قدیم، ایرانیان و کردان پیشین را که زیر فرمان خود داشتند در مقام
 تحقیر «تات» میخواندند» (۲). مینورسکی مینویسد: «تات» یا «تت»، کلمه‌ای است
 ترکی که بر عناصر بیگانه که در بلاد ترک میزیستند اطلاق میشد.
 پیترودلاواله Pietro ; Della ; Valle که در اوائل صفویه در ایران میزیسته
 در سفرنامه خود درباره قزلباش که ترک، که ایرانی و فارسی بودند مینویسد:
 «قزلباش مردمی هستند ترک که همواره با شاه اسماعیل صوفی بسر میبرند، اما
 «تاتها» طبقه پست اجتماع هستند که از نژاد خالص ایرانی قدیم میباشند (۳)».
 سانسون P. Sinson که در زمان شاه سلیمان صفوی در ایران اقامت داشته در کتاب
 «وضع ایران کنونی» Eta Présent. de la Perse در توصیف يك مجلس میهمانی، از
 قزلباش (ترک) و تات (پارسی و ایرانی) یاد کرده گوید:
 «میهماندار عرقچین بزرگی از قلابدوزی و زربفت که دارای نوکی بلند و
 قسمت پائین آن به مليله دوزی احاطه شده و قسمت فوقانی آن پراز پر گلنگ بود
 بر سر داشت. این کلاه وقف دوازده امام است و در مواقع رسمی قزلباشها بر سر میگذارند
 و مأموران رسمی که از نژاد «تات» هستند حق بر سر گذاشتن آنرا ندارند»
 اصطلاح تات در قفقاز برای اقوام ایرانی مسلمان که به لهجه تاتی گفتگو میکنند
 بکار برده میشود همچنین به این لهجه عده‌ای از یهود و ارامنه نیز تکلم مینمایند.
 بعضی از کلماتی که بکار میبرند از اینقرار است:

۱- : عبدالعلی کارنگ: تاتی و هرزنی تبریز ۱۳۳۳ ص ۳۰

۲- : قاموس ترکی طبع استانبول ۱۳۱۷ هـ ص ۳۷۰

۳- : مینورسکی: سازمان اداری حکومت صفویه ترجمه رجب مینا ص ۱۲۷

تاتی ففقاژی

فارسی

برن	بودن
یاد	یار
دان	بدان
گل	کل
ورف	برف
خونه	خانه

تاتهای ففقاژ بیشتر در نواحی باکو، قبه، گوکچای، گنجه، جنوب داغستان فتیق، تابسران، تمرخان شورا، شبه جزیره آبخوران، زندگی میکنند پیش از سال ۱۸۷۷ شمار نفوس آنان در ففقاژ به ۶۴۶۵۶ تن میرسید.

در سال ۱۸۸۶ میلادی در ناحیه باکو ۵۸۶۲۱ تن تات میزیستند. در دائرةالمعارف قدیم روسی (ج ۳۲/۲) آمده که شماره تاتهای روسیه در ۱۹۰۱ میلادی به ۱۳۵۰۰۰۰ تن میرسیده است.

طبق آمار دولت شوروی در ۱۹۲۳ میلادی شماره تاتها از نظر زبان ۲۸۰۲۰ و از حیث نژاد ۲۸۷۰۵ تن بوده است.

مینورسکی گوید که عدد تاتهایی که در آذربایجان شوروی به فارسی سخن میگویند به یازده هزار تن میرسد و ممکن است عدد همه تاتهایی که در همه اقطار کشور شوروی هستند به نود هزار تن برسد.

شمار یهودیان کوهستانی که در ترکی بنام چفتی داغ خوانده میشود و بزبان تاتی گفتگو میکنند در ۱۸۸۶ به بیست و یک هزار تن میرسیده که ده هزار تن از ایشان در دهات و یازده هزار ایشان در شهرها هستند. بیش از همه در، قبه، مسکن دارند که شمار نفوس آنان در آن شهر به ۶۲۸۰ تن میرسد و بقیه در دربند، و تمرخان شورا و گروزنی، و نالچک زندگی میکنند.

از امتیازات زبان تاتی یهودیان بکار بردن حروف حلقی است که نمونه‌هایی از آن در ذیل یاد میشود :

فارسی	تاتی یهودی
هفت	حفد
اسب	عسب
تر	طر

سبب آن اینست که اولاً این یهودیان سابقاً بزبان عربی صحبت میکردند، ثانیاً آنان همسایه با مردم داغستان هستند که تا این اواخر مکاتبات خود را بزبان عربی مینوشتند. لهجه تاتی ارمنی در شهر، مترسی، وکلوال و جز آن دوگفتگو میشود.

سبب رواج زبان تاتی در قفقاز همانا میراث نفوذ نظامی و سیاسی اقوام ایرانی در آن نواحی است بلاذری (ص ۱۹۴) مینویسد که انوشیروان در سال ۵۳۱ تا ۵۷۹ مردم سسکان (السیاسیجین) را در ناحیه دربند شابران برکنار چپ رودارس یا ناحیه نخجوان سکنی داد.

مردم سسکان با آنکه مسیحی بودند در سال ۵۷۱ از انوشیروان درخواست کردند که ولایت ایشان را از ارمنستان جدا کرده به آذربایجان بپیوندد. در کتاب دربندنامه (طبع کاظم بیك ۴۶۱) آمده که انوشیروان در شهرهای جدیدی که در جوار دربند احداث کرد مردمی را از آذربایجان و عراق و فارس آنها نشانید.

شهر «لاهیج» که در نزدیک سرچشمه رود کوکچای واقع است و در تواریخ گرجی نام آن «لیجسته اولیچک» آمده از نواحی تات زبان است. مردم این ناحیه میگویند که از لاهیجان به این ناحیه مهاجرت کرده‌اند (۱)

هنری فیلد از قول باچماکف مینویسد که قریب هفتاد و چهار هزار تات در قفقاز هستند که بیک زبان هند و ایرانی تکلم میکنند (۱). مرحوم محمدخان قزوینی مینویسد: «قریه‌ای است در نزدیکی مرنند، هرزند نام که زبان مخصوصی دارند که ظاهراً از لهجه‌های قدیم ایرانی است. نمونه زبان ایشان این جمله است که آقای سید محمد علیخان (تربیت) از قول یکی از اهالی آنجا برای بنده نقل نموده‌اند: «زیر انجمنوی ایزی آمره برند امروشریندو» یعنی دیروز انجمنها اینجا آمده بودند امروز رفتند (۲)

لهجه تاتی قریه کرینگان Kringān که در محال دیزمار خاوری بر کمر کوهی واقع شده و نود خانوار در آن زندگی میکنند هنوز معمول است مردم این قریه بدون استثناء بزبان مادری خود یعنی تاتی حرف میزنند. قریه‌های دیگری که در آن حوالی کم و بیش بزبان تاتی آشنایی دارند از اینقرارند:

چای‌کندی و ملک در محال دیزمار، ارزین و نیستان و خوی نرو، و کلاسور و دمیرچی و مرگر، در محال حسنو، بین این لهجات اختلافات مختصری موجود است. (۳)

هرزنی این لهجه هنوز در قریه «هرزن» معمول است.

کهن هرزن یا هرزندعتیق یا داش هرزن، قریه‌ای است بر کمره آفتابگیر کوهی در محال هرزندات بین علمدار و مرنند که راهی صعب و کوهستانی دارد. این قریه رو بویرانی گذارده و اکنون جز چند خانواری در آن باقی نیست. بیشتر ساکنان آن به دهکده‌های مجاور بویژه به گلین قیه مهاجرت کرده‌اند.

و به لهجه ایرانی مخصوصی سخن میگویند که بقول خودشان: «کوهور- زانی لو» و بنا بمعروف «هرزندی» نامیده میشود. (۴)

۱- : مردم‌شناسی ایران ص ۷۴۴

۲- : یادداشتهای قزوینی ج ۱ ص ۳

۳- ایضاً. تاتی و هرزنی ص ۲۷

۴- عبدالعلی کارنگک: تاتی و هرزنی، تبریز ۱۳۳۳ ص ۳۰-۳۳

این لهجه با تاتی بسیار نزدیک است و تنها اختلافات مختصری در میان آن دو وجود دارد.

اینک برای نشان دادن اختلاف آن دو لهجه با زبان فارسی به مقایسه کردن بعضی از لغات آنها با یکدیگر میپردازیم.

تاتی	هرزنی	فارسی
اودینه	اوینه	آینه
ابود	ابد	آباد
اوقته	اقتفه	آفتابه
او	او	آب
اوتر	اوتش	آتش
اوردا	ارده	آرد
آرزی	آرزی	آرزو
اوسون	اسون	آسان
اوستونا	اسدونه	آستانه
هشت	هش	خشت
مرت	مرت	مرد
دون	وون	خون
ین	ین	زن
جنده	جنده	ژنده
دژنم	دژمون	دشنام
ول	ول	گل
ورته	ورنیین	گریختن
سور	سور	سال

اوسدا	آستا	هسته
ایزم	ایزم	هیزم
هولی	هولی	هلو
الی	الی	آلو
اوسدورا	اوسدور	آستر
خنو	اسمون	آسمان
اومی بن	آماره	آمدن
آسپ	اسپ	اسب
آسته	استا	استخوان
امرو	امرو	امروز
انقر	انگیر	انگور
وورون	ورون	باران
تارستن	توروسنه	ترسیدن
برو	برور	برادر
ور	وهور	برف
ورا	وره	بره
یز	یز	بز
یلنت	یلند	بلند
باهار	آواسر	بهار
ویست	ویست	بیست
ونا	ونه	بینی
وووه	ووه	بیوه
پوچا	پچه	پاچه

پری	پری	پریروز
توریک	توریک	تاریک
توم	توم	تخم
تیل	تل	تلخ
ته	ته	تو
جو	یو	جو
چاشما	چشمه	چشمه
خوی	خد یو	خدا
هر	هر	خر
هاردن	هورده	خوردن
هرشی	روژ	خورشید
درو	درو	دروغ
دارا	دریو	دریا
داست	دست	دست
دندون	دوندن	دندان
زیر	زیر	دیروز
روره	روره	روده
زائی	زائی	زائو
زونا	زوهنا	زانو
زارد	زورد	زرد
زمی	زمی	زمین
سر	سر	سال
پا	ایسبا	سگ

سفیذ	اسپی	پی
سنگ	سغ	سغ
سیاه	سویو	سی یو
شب	شو	شو
شپش	اسپتر	پر
شخم	شوم	شوم
شهر	شهر	شار
صد	سه	سا
کار	کر	کر
گاو	گو	ق
گرگ	ورک	وارک
کل	ول	ول
لب	لو	لبوت
مار	مر	مور
مرد	مرد	مرت
نام	نوم	نوم
نماز	نمج	نموژ
هاون	هوگ	هوان
هیزم	ایزم	ایزم (۱)

لهجه خلخالی - این لهجه در قریه کجج Kejal در بخش کاغذ کنان خلخال در کنار رود قزل اوزن متداول است . ساکنان این ده سابقاً قریب صدوپنجاه خانوار بودند ولی بعدها به دهات دیگر چون: آلا دین، هشاوا Heshāvā کوچیده اند اکنون

مردمی که در ده کجبل بسر میبرند در حدود یکصد خانوارند. این لهجه را کجلی یا خلخالی گویند. علاوه بر کجبل هنوز هم در چند ده مجاور مانند: شمس آباد، گوسون، کرولار، باین لهجه آشنایی دارند و کم و بیش بآن سخن میگویند.

اینک برای نمونه از این لهجه کلماتی را در زیر می آوریم :

خلخالی

فارسی

آسب

اسب

امین

آمدن

ایمسال

امسال

برولیک

برادر

چش

چشم

هولیک

خواهر

هاردن

خوردن

ژانک

زن

شمی

شما

اشنیستن (۱)

شنیدن

هنری فیلد مینویسد- تاتها در شمال غربی ایران (آذربایجان) زندگی میکنند. پیترو دولاوله (۱۶۶۳ م) نخستین اروپایی بود که از تاتها ذکر کرده است. دوخانیکف (ص ۷۷) میگوید که تاتهای قفقاز در زمان ساسانیان از آذربایجان آورده شدند و بعدها بیش از هر گروه دیگر تحت نفوذ ترکها واقع شدند و مدت پانزده قرن در میان آنان زندگی کردند (۹)

وصف شمائل ایشان از اینقرار است :

قد متوسط و صورت گرد و چاق و چشم سیاه و کوچکتر از چشم ایرانیان است. گردن ایشان کوتاه و کلفت و بدنشان فربه و متمایل بچاقی و دست و پانستها کوچک، قیافه تاریک، و مویشان تیره و تقریباً انبوه است. (۲)

۱- عبدالعلی کارنک: خلخالیک لهجه آذری ص ۱-۸ ۲- هنری فیلد: مردمشناسی ایران ص ۷۴۳

فصل هشتم

زبان ترکی آذری

چنانکه در پیش در باره قبایل چادر نشین ترك گفتیم گروهی از ترکان غز از ماوراءالنهر در اواخر قرن چهارم و در زمان سلطان محمود غزنوی به ایران آمدند و در حوالی سال ۴۱۰ هجری به آذربایجان راه یافتند و سپس به لشکر و هسودان مملان پادشاه روادی درآمدند و هسته کوچک ولی موثری را از اقلیتی ترك در آذربایجان تشکیل دادند که همان کانون ترك باعث جلب دیگر ترکان به آن استان شد^(۱)

ترکان در عصر سلجوقی و خوارزمشاهی

پس از شکست سلطان مسعود غزنوی از ترکان سلجوقی در ۴۳۱ هجری و غلبه آن طایفه بر ایران یکباره راه مهاجرت ترکان بسوی ایران باز شد و در همه رشته کارها بدست ایشان افتاد.

چون آذربایجان چراگاههای فراوان داشت و ترکان قومی چادر نشین و حشم دار بودند و خویشاوندانی نیز در آن استان داشتند که پیش از ایشان جای آنان را باز کرده بودند، بیش از دیگر جاها به آذربایجان روی آوردند.

۱- رجوع شود به صفحه ۱۵۲ تا ۱۴۶ همین کتاب

در دوره سلجوقیان ترکان مناسبترین نواحی گله‌داری را اشغال کردند و نواحی بزرگی از جانب شمال غرب ایران را ترک‌نشین ساختند.

هم از این زمان بود که نام بعضی از آبادیها در آذربایجان ترکی شد و ترکان در دهاتی که مسکن‌گزیدند نام آنرا تغییر داده و یا احیاناً بزبان خود ترجمه کردند مانند: اشگه‌سو، یالقوز آغاج، استی بولاغ، سکدی (سکدلو)، گردکانلو، قوزلو قزلبه که اصل آنها ظاهراً: آب باریک، یکهدار، گرمخانی، بیدک، گردکانک جوزدان، و سرخه بوده است (۱)

بقول منجم‌باشی، بقایای قوم خزر در سال ۴۵۸ هـ (۱۰۶۶ م)، از دربندهای قفقاز گذشته به آران آمدند و در نزدیکی دربند در قصبه قحطان مسکن‌گزیدند. در سال ۴۶۸ (۱۰۷۶ م) این ترکان تماماً در آران و ماورای رودارس جای گرفتند در همین سال ملک‌شاه سلجوقی عده‌ای از ترکان را در تحت قیادت: شاونگین Shavtigin در سرزمین اران اسکان داد. از آن زمان گنجه بتدریج شهری ترک‌زبان گردید.

بقول ابن‌اثیر در قرن ششم هجری در گرداگر خوی و اخلاط واربل ترکمانانی بنام «ایوا» Iva یا ییوا Yiva زندگی میکردند که در منابع اسلامی نام عشیره ایشان «ایوانیه» آمده است. عده این قبیله تا حدود ده‌هزار تن می‌رسیده است. بین اردبیل و تبریز ترکمانانی ساکن بودند که تابع رئیسی بنام ابن بشکین بشمار می‌رفتند (۲)

برقراری ترکان در آذربایجان و آناطولی از نظر سیاسی بیشتر برای دفاع از حدود اسلام در برابر مسیحیان گرجی و بیزانس بوده است (۳)

۱- رساله آذری کسروی ص ۲۰

(2) Islam Ansiklopedisi, 2 - Cilt, P.91-119

۳- دائرة المعارف اسلامی (ترجمه عربی) ج ۵ ص ۵۲

در زمان خوارزمشاهیان، بر اثر جمله مغول گروه بسیاری از ترکان خوارزم با سلطان جلال‌الدین به آذربایجان آمدند و پس از مرگ او در آذربایجان مانده و عده‌ای به آسیای صغیر و سوریه و مصر پناه بردند. بقول ابن‌اثیر در حوادث (سال ۶۲۱ هجری) شش هزار تن از ترکان خوارزمی در تبریز بقتل رسیدند (۱)

ترکان در عصر مغول و تیمور

مغولان با آنکه از ترکان بشمار نمیرفتند و زبان ایشان هم ترکی نبود ولی چون از آسیای وسطی از میان قبایل ترک زبان میگذشتند گروهی از اقوام ترک-زبان در قشون ایشان داخل شدند و جزء سپاهیان ایشان بشمار میرفتند. در زمان ایلخانان مغول: اوجان، مراغه، آلاداغ (در شمال وان) و منطقه دریایچه گوگچه در قفقاز، در اطراف ارس و قراباغ، و مغان، سرزمینهایی بعنوان قشلاق، مرکز اسکان ترکان بود.

در زمان ایلخانان زبان ترکی شرقی که در عصر سلجوقی در آذربایجان رواج داشت در زبان ترکی غزنائیسزایی کرد. عشایر آقچری Aghachari و برچلی Borchali که از اوایل سلجوقیان در آذربایجان میزیستند. در قبایل ترکمن دیگر تحلیل رفتند.

در زمان تیمورگاهی قبایل ترکمان از غرب در آذربایجان اسکان داده شدند و بالنتیجه عناصر غز در آن حوالی زیادتر شدند.

گفته‌اند که قبایل ترک: شاملو (ترکان شامی)، روملو (ترکان رومی)، موصلو (ترکان موصلی) از طرف امیر تیمور به آذربایجان کوچ داده شده‌اند. قبایل ترک قاجار که توسط ایلخانان مغول که از حلب و شام بطرف آناتولی و آذربایجان رانده شده بودند، بدست تیمور و قراقویونلوها در آذربایجان اسکان داده شدند. گروهی از قرامانیان در جوار گنجه و بردعه در قصبه‌ای بنام «یار احمد» ساکن گردیدند. قراقویونلوها از طرف شام و حلب به آذربایجان روی آوردند، آق‌قویونلوها

از حدود خوی والنیجق فراتر رفته همه آذربایجان را فرا گرفتند. در زمان قدرت آق قویونلوها عشایر ترك و ترکمان : روملو، شاملو، موصللو، قوزانلو، کاونلو، ذوالقدر، قاجار که در مشرق آناتولی به آذربایجان آمده بودند در آذربایجان میزیستند. در میان ایشان طوایف شیعه مذهب ذیل از طرفداران سرسخت شاهزادگان صفوی بشمار میرفتند، و آنان را برای رسیدن به سلطنت و تشکیل دولت صفوی یاری میکردند. آنان قبایل: استاجلو، شاملو، تکلو، بهارلو، ذوالقدر افشار، قاجار، وارساکها Varsaklar بودند که تشکیل گروه قزلباش را دادند (۱) چنانکه گفتیم ایلخانان مغول در آذربایجان مسکن گزیدند و تبریز را پایتخت خود ساختند ولی بخلاف مشهور چون ترکی زبان آنان نبود هیچگاه بترویج آن زبان نکوشیدند، و بشهادت مورخان، زبان اکثر مردم آذربایجان در آن دوره فهلوی آذری و فارسی بوده است. گویند جمعی قرامان اوغلی محمد بک از خاندان ترك بنی قرامان که از ۶۵۴ تا ۸۷۴ هجری بر لارنده و سیواس و قونیه و غیره در آسیای صغیر حکومت میکردند، چون بر قونیه دست یافت دستور داد دو این دولتی را از فارسی بترکی برگردانند، و فرمان بکشتن عده‌ای از دبیران و منشیان فارسی نویس داد.

ابن بیبی در سلجوقنامه مینویسد وی نه تنها استعمال زبان ترکی را در نوشتن نامه‌ها و مکاتبات اداری اجباری کرد بلکه دستور داد کسی در تمام شئون زندگی جز بترکی سخن نگوید (۲) و این واقعه در سال ۵۷۶ هجری بود (۳)

زکریای قزوینی که کتاب آثار البلاد خود را در سال ۶۷۴ هجری یعنی در زمان پادشاهی ابا قاسم مغول تألیف کرده درباره تبریز مینویسد که :

«منجمان پنداشته‌اند که تبریز را از ترکان آفتی نخواهد رسید چه طالع

۱-Islam Ansiklopedi 2 Cilt, Zekivelidi Togan; P. 91-119.

۲- دائرة المعارف اسلامی (ترجمه عربی) ج ۵ ص ۱۰۹ ۳- تاریخ ابن بی بی ص ۶۹۶
و مختصر سلجوقنامه ص ۳۲۶

آن شهر عقرب‌است و مریخ صاحب آنست ، چنانکه گفته‌اند تاکنون از شهرهای آذربایجان هیچ شهری جز تبریز از دستبرد ترکان محفوظ نمانده‌است (۱)

ابن بطوطه (۷۰۲-۷۸۰) که در زمان ابوسعید بهادرخان به تبریز سفر کرده در وصف بازار تبریز مینویسد که: «در بازار گوهریان بردگان زیبا با جامه‌های فاخر دستمالهای ابریشمین بر کمر بسته در پیش خواجهگان خود ایستاده بودند و جواهرات را بدست گرفته بزنان ترك نشان میدادند و آن زنان جواهر بسیار میخریدند و بریکدیگر سبقت میجستند» (۲)

از گفته ابن بطوطه پیداست در آن زمان ترک‌هایی بوده‌اند که در آذربایجان و تبریز میزیستند ولی ترك و تاجیک از یکدیگر جدا بودند و هنوز باهم نیامیخته بودند و اکثریت با فهلوی زبان‌ها بوده‌است .

این جدایی در بین ترك و تاجیک در ذکری که **حمدالله مستوفی** از بعضی از شهرهای آذربایجان در ۷۴۰ هجری میکند بخوبی پیداست، چنانکه درباره شهر خوی مینویسد :

«مردمش سفید چهره و ختایی نژاد (یعنی ترك نژاد) و خوب صورت‌اند و بدین سبب خوی را ترکستان ایران خوانند» (۳)

درباره لیلان می‌نویسد: «لیلان شهری کوچک است مردمش ترك‌اند و حنفی مذهب» (۴)

درباره مراغه مینویسد: «مردمش سفید چهره و ترك‌وش میباشند و بیشتر بر مذهب حنفی میباشند و زبان‌شان فهلوی مغیر است» (۵)

درباره طسوج مینویسد :

طسوج قصبه‌ای است بر دو مرحله تبریز... سکنش از ترك و تاجیک ممزوج‌اند» (۶)

۱- آثار البلاد طبع اروپا ص ۲۲۷ ۲- رحلة ابن بطوطه طبع مصر سال ۱۳۲۲ ج ۲ ص ۱۷۴

۳- نزهة القلوب ص ۹۷ ۴- ایضاً ص ۱۰۰ ۵- ایضاً ص ۱۰۰

۶- نزهة القلوب ص ۹۲

در باره کلبیس مینویسد :

«کلبیس قصبه‌ای است در میان بیشه افتاده ، مردمش از ترك و طالش ممزوج اند و شافعی مذهب» (۱)

در باره گرمرود مینویسد :

«گرمرود ولایتی است در و صد پاره دیه بود،... مردمش سفید چهره و ترك اخلاق اند (۲)

از نوشته‌های حمدالله مستوفی چند نکته مستفاد میشود :

اولاً- ترکان که تا این زمان چادر نشین و یا ده نشین بودند بداخل شهر هانیز راه یافتند .

ثانیاً- ترك و تاجیک از هم مشخص بوده و هر کدام بزبان خود سخن میگفتند ثالثاً- بعضی شهرها چون خوی بکلی ترك شده بودند .
رابعاً- در مورد مراغه عنصر ترك غلبه کرده و زبان فهلوی آذری ایشان را تغییر داده بترکی آمیخته بودند .

خامساً- مردم شهرهای ایرانی زبان آذربایجان مانند : تبریز ، اردبیل ، شاهرود (نزدیک طوالش) ، مشکین ، اهر ، دهنخوارقان ، نسخجوان ، که در آنروزگار هنوز زبانشان ترکی نشده بود شافعی مذهب بوده اند. بر خلاف شهرهای ترك زبان مانند مراغه و لیلان ، که غالباً مذهب حنفی داشته اند .

سبب آن اینست: ترکانی که از ماوراءالنهر و خراسان بداخل ایران مهاجرت کرده بودند . مذهب مردم مشرق ایران را که غالباً حنفی بوده است با خود آورده ، علاوه بر زبان ترکی ، مذهب حنفی را نیز بر مردم آذربایجان که اغلب شافعی مذهب بوده اند تحمیل کرده اند .

۱- ایضاً نزهة القلوب ص ۹۶

۲- ایضاً ص ۹۹

باید دانست مغولان در زبان مردم ایران اثر قابل توجهی باقی نگذاشتند. در مغرب ایران تعداد کمی مغول خالص پیدا میشد که بسیاری از آنان در جنگها کشته شدند و بقیه هم بسرعت در گروه انبوه مردم ایران مستحیل گشتند. حتی ترکان از يك آسیای وسطی که بعلت قرابت نژادی با مغولان بایران آمده بودند از لجه جغتایی خود در زبان مردم هیچ اثری نگذاشتند.

از حکایاتی که ابن بزاز در صفوة الصفا در باره شیخ صفی الدین اردبیلی و کرامات او (در گذشته در ۷۳۵هـ) آورده، پیداست که در آن زمان ترك و تاجیک با هم بوده اند ابن بزاز مکرر در کتاب خود نام ترکانی را میبرد که پیش شیخ می آمده اند و یا شیخ بدیدن ایشان میرفته است. نیز نام بعضی از آبادیها چون: یلغوز آغاج، یوز آغاج، آقدام، دزلق، که اسم ترکی یافته بودند میبرد (۱)

پس از ایلخانان مغول آذربایجان میدان معرکه ایلکانیان و جلایریان گردید بعد بدست ترکان قراقویونلو و آق قویونلو افتاد. امیر تیمورگورگان نیز ایلات ترکی را در آذربایجان اسکان داد.

بر اثر رونق یافتن کار امرای ترك، ترکان از دهات به شهرها روی آوردند و زبان خود را در بلاد آذربایجان رواج دادند. مردم تاتی زبان آذربایجان هم برای اینکه در عرض نظم و شکایت خود از عدالت خوانین ترك بر خوردار باشند بناچار زبان قوم غالب را فرا می گرفتند.

ترکمانان قراقویونلو و آق قویونلو که از سال ۷۸۰ تا ۹۰۸ هجری در آذربایجان و ایران سلطنت کردند جمع کثیری از طوایف ترکمان را که بدست سلجوقیان از ایران بطرف ارمنستان و شمال عراق و آناتولی رانده شده بودند و در آن نواحی بوضع ایلیاتی زندگانی میکردند مجدداً بایران برگردانیدند. این امر باعث انباشته شدن بیشتر آذربایجان و دیگر نواحی ایران بعناصر ترکمان گردید.

ترکان در عصر صفوی

ضربت قاطع و نهایی را صفویه بزبان قدیم آذربایجان زدند زیرا اکثر عمده طرفداران شاه اسماعیل بنیان گذار آن سلسله را، ایلات ترك آسیای صغیر و سوریه و ارمنستان تشکیل میدادند. این قبایل ترك قبلاً بر اثر تبلیغات شیخ جنید جد شاه اسماعیل و سلطان حیدر پدر او، بنام صوفیان روملو یا اسامی دیگر بخاندان صفویه مذهب شیعه اثنی عشری گرویده بودند. چنانکه هفت هزار نفری که در اوایل سال ۹۰۵ هجری در ناحیه ارزنجان ارمنستان اول بازگرد شاه اسماعیل جمع آمدند از طوایف مختلف ترکمان یعنی ایلات: شاملو، استاجلو، قاجار، تکلو، ذوالقدر و افشار بودند. چون هر یک از ایشان از عهد سلطان حیدر (۸۶۰-۸۹۳) تاجی دوازده ترك از سقرلاط یعنی چوخای قرمز بنام تاج حیدری بر سر داشتند با سم قزلباش یعنی سرخ کلاه معروف گردیدند. (۱)

بقول شاردن این ترکان گله بانان و شبانانی بودند که با گله‌های خود ییلاق و قشلاق میکردند، و بصورت قبایل دسته بندی شده و مطیع محض رؤسای مستقیم خود بودند و هیچگونه علاقه‌ای به سنن ملی ایران نداشتند.

باز شاردن مینویسد که: «بوسیله همین اقوام است که زبان ترکی در قسمت شمال ایران و بویژه در دربار که در آنجا از همه نقاط دیگر بیشتر ترکی صحبت میشود معمول و باب شده است».

سیاح آلمانی انگلبرت کمپفر Engelbert. Kampfer که در سال ۱۶۸۴ میلادی بایران آمده مینویسد:

«لشکریان پادشاه اقوامی ترك زبان هستند که از زمان شاه اسماعیل خاندان صفویه را بسلطنت رسانیده‌اند. در همه جای ایران این لشکریان ترك فراوانند. چون مردم ایران غالباً سنی مذهب بودند، شاه اسماعیل برای آنکه بر مخالفان خود غلبه کند و مذهب شیعه را در ایران رواج دهد، جز اینکه بر اتباع ۱- مجله یادگار سال دوم شماره سوم «زبان ترکی در آذربایجان» بقلم مرحوم عباس اقبال آشتیانی.

شیعی و صوفی ترکمان خود تکیه کند چاره‌ای نداشت. بهمین جهت تمام اعتماد او بایشان بود، بزبان ایشان سخن میگفت، حتی دیوان اشعار خود را که در آن خطائی تخلص میگرد بزبان ترکی سرود، و از زمان سلطنت وی تا دوره انقراض صفوی ترکی زبان معمول دربار بود (۱). علاوه بر این قدیمترین سپاهیان صفوی یعنی افراد سواره ایلات که بایشان «قورچی» میگفتند بتوسط شاه اسماعیل از میان همین ترکمانان اختیار شدند. بر اثر نفوذ بسیار قورچیان و ترکمانان قزلباشیه که تا مدتها زمام تمام کارهای لشکری و درباری صفویه در دست رؤسای ایشان بود زبان ترکی بتدریج در دربار سلاطین صفوی بر فارسی غلبه پیدا کرد، و در آذربایجان هر جا که این طایفه نفوذ و قدرت داشتند، زبان ترکی یعنی همان لغتی که شاه اسماعیل برای مصالح مذهبی و سیاسی وسیله تبلیغ قرار داده و یکمشت ترکمانان بدوی و بی تمدن را بایران کشانیده بود معمول گردید.

با تمام این احوال نباید تصور کرد که این عمل شاه اسماعیل و تعقیب این نقشه از طرف جانشینان او، زبان فهلوی آذری را یکسره از آذربایجان بر انداخت. چنانکه در فصل پیش گفتیم شواهدی در دست است که زبان فهلوی آذری تا عهد شاه عباس بزرگ همچنان در میان عامه و اهالی معمول بود. حتی مردم تبریز در اوایل عهد شاه عباس، بشهادت رساله روحی انارجانی که ذکر آن در پیش گذشت، چه علما و قضاة و چه عوام الناس، و اجالاف بازاری، چه افراد خانواده‌ها بهمین زبان تکلم میکردند. (۲)

در دوره صفویه قبایل جوانشیر که بنام **اتوزایکی** **جوانشیر** یعنی (قبایل سی و دوگانه جوانشیر) خوانده میشدند در قراباغ میزیستند. گروهی از قبایل خمسلی، موصللو، قرخلو، بیات، از طرف پادشاهان صفوی در اطراف دربند قفقاز اسکان داده شدند.

۱- مینورسکی- سازمان اداری حکومت صفوی ص ۲۳۹.

۲- مجله یادگار سال دوشماره سوم: زبان ترکی در آذربایجان.

قبایل اسپرلو Esperlu در اطراف اردبیل و سراب، و در آخیسکا Ahiska : قراقها، و در شیروان عشایر آلپاوت Alpavut، مسکن گزیدند در قرن شانزدهم میلادی تغییرات نژادی زیادی در آنزربایجان روی داد که در زمان ایلیخانان وجود نداشت و قبایل ترك در همه جا تسلط یافتند و این وضع چیزی جز تأثیر دوره تیموریان و آق قویونلوها نبود.

تیموریان قبایلی را که مطیع ایشان نبودند و تمایل به جلایریان داشتند به اطراف رانندند و بالنتیجه آنان به دیگر ترکمانان پیوستند. گروه بسیاری از ایشان بنام رئیس قبیله خود و جایی که قبلاً ساکن آنجا بودند خوانده شدند. امروز هم بصورت پراکنده بنام این قبایل برمیخوریم.

اینک به ذکر بعضی از این قبایل و محل سکونت آنان می پردازیم :

نام قبایل ترك بقول کارل ریتزر Karl Ritter عشایر ترك آنزربایجان از اینقرارند: آق قویونلوها و قراقویونلوها (در حدود خوی و ایروان) قریب ۸۰۰۰ خانوار، استاجلو Ustajlu و سری چالو Serichalu و کارا-هوبانلو Kara-hubanlu ۸۰۰۰ خانوار، جوانشیر در دو آنزربایجان ۱۲۰۰۰ خانوار، شاهسون در جوار اردبیل ۸۰۰۰ خانوار، و در هشترود و گرمرود و میانه ۵۰۰۰۰ خانوار، در مراغه و اطراف آن ترکمانان مقدم ۵۰۰۰ خانوار، در شمال رود ارس در حدود ارمنستان کنگرلوها ۵۰۰۰ خانوار، در قرا باغ: قراچورلوها ۱۲۰۰۰ خانوار، در اطراف ایروان: شاهدلوها ۸۰۰۰ خانوار، بیگدلیها در جایهای مختلف ۳۰۰ خانوار، در خلخال سیدلوها ۵۰۰۰ خانوار، در اطراف قزوین اموارلی Emvarli ۵۰۰۰ خانوار، بقول کارل ریتزر اکثر ایلات مزبور تا اوایل قرن نوزده چادر نشین بوده و از آن پس ده نشین شده اند.

آنهاییکه ده نشین شده و نام قبیله خود را نگهداشته اند از اینقرارند :

سولدوز Sulduz در اطراف اورمیه .

در قرا باغ و مراغه سی و دو قبیله جوانشیر که مدت درازی بر آن نواحی

حکومت داشتند.

در اطراف ماکو: قراقویون، در منطقه قزوین و سلطانیه شاهسون و اینانلو در مغرب قزوین: افشارها، اینانلوها، در جنوب قزوین کورت بگلوها Kurt - Beglu در خمسه: چکنی Chekni در جنوب زنجان: یلماچ Yilmach و تیرپانلو Tirpanlu و اوسانلو Usanlu Mukaddam و بیات و خدا بنده لو. غیر از این طوایف در جاهای مختلف: قراقویونلوها، آق قویونلوها، ایلیخانلوها، قزلایاغ، باش اوغوز Bashoguz، کارادولاقلو Karadulaklu، کارا-باباخلو، کالچلو Kalachlu، قزلکچیلو Kizil-kechilu، کاراداغلو، اوسانلو، قراچورلو، ایلبکلو Iibeklu، چاریقلو، پورسونلو Pursunlu و دولو Develu نام برد. (۱)

شاه عباس اول، در آغاز سلطنت خود گروهی از ترکان موافق خود رامتشکل و علیه مخالفان خود در میان قزلباشها مجهز کرد و آنان را «شاهسون» یعنی دستدار شاه نامید و از زمان آن پادشاه است که این عنوان در میان طوایفی از ترکان ایران پیدا شده است.

باید دانست که طوایف شاهسون و قزلباش فقط در سه نام باهم وجه اشتراک داشتند و آن سه: تکلو، بیگدیو، اینانلو است.

تکلو - احتمالاً این طایفه با ترکمانهای «تکه» Tekeh در ماوراء خزر مربوط بوده و شاید از بقایای ایل تکه در پامفلیه و لاسیه باشند. از اواخر قرن نوزدهم نامی بنام تکلیله Takileh در میان شاهسونهای مغانی بنظر میرسد که باتکلو بیارتباط نباید باشند.

بیگدلو - طایفه‌ای از ترکان غز بودند که در قرن چهاردهم میلادی به سوریه مهاجرت کرده و در قرن هفدهم بهترین چراگاهها را در بین حلب و دیار

(1) A. zekivelidi Togan, Islâm Ansiklopedisi 2 - cilt, Istanbul, 1949, Azer Baycan p. 91-119.

بکر در اختیار داشتند. يك شاخه از این قوم باشاملوهای قزلباش بایران آمدند. اینانلو - احتمالاً ایشان از غزانی هستند که رئیس آنان ابراهیم ینال برادر مادری طغرل اول سلجوقی بود. در زمان شاه عباس اول اینانلوه‌ها طایفه‌ای از قبایل افشار بشمار میرفتند و جزو طوایف شاهسون درآمدند.

فهرست طوایف قزلباش

روملو - (منسوب به روم) این طایفه احتمالاً در سال ۱۴۰۴ میلادی از آناتولی به ایران آمده‌اند.

شاملو - در اوایل حمله مغول در سرزمین سوریه (شام) مستقر شدند و چنانکه گفتیم تیمور آنان را بایران کوچ داد.

استاجلو Ustajlu - بعقیده هینتس Hinz ممکن است این طایفه از حوالی قارص آمده باشند.

قاجار - شاید از بازماندگان جلایریان مغول باشند.

قرامان‌لو - از منطقه قرامان در جنوب ترکیه آمده‌اند.

ذوالقدر - از جنوب دیار بکر مهاجرت کرده‌اند.

افشار - این ایل در اوایل صفویه در نزدیک دریاچه اورمیه و جنوب مراغه مستقر شدند.

بهارلو - طوایفی از ایل شاملو بودند و اکنون در فارس و آذربایجان در حدود ۲۵۰۰ خانوار به این نام زندگی میکنند.

خلج - تا سال ۱۴۰۴ میلادی در نزدیک ساوه قومی باین نام زندگی میکردند

شقایق - قبیله‌ای کرد بودند که بعدها ترك زبان شدند و آق‌قویونلوه‌ها آنان

را در نواحی مغان و سراب اسکان دادند. (۱)

۱- ریچارد تاپیر : شاهسون (قره‌قویونلوه‌ها - آق‌قویونلوه‌ها) ترجمه مجید و هرام ، مجله بررسی‌های تاریخی سال سوم شماره ۵ و ۶

فهرست ایلات ترك در عصر صفوی

کاملترین فهرستی که از ایلات ترك در آن عصر داده شده ، فهرستی است که دون ژوان ایرانی بدست داده است و در آن از سی دو خانوار وایل نام میبرد که حامی و پشتیبان صفویه بودند. مقایسه‌ای که دون ژوان از رؤسای آنان با مقامات اشرافی اسپانیا از قبیل دوک و کنت و مارکی کرده است از نظر عنوان و مقام ایلات و نسبت آنان بیکدیگر دارای اهمیت خاص است :

۱- استاجلو ، مهمترین ایلات

۲- شاملو

۳- افشار ، موکلان و اولیاء امور عدالت

۴- ترکمان ، فرماندهان نظامی که با خاندان سلطنت نسبت سببی دارند .

۵- بیات ، رئیس آن برابر با دوکها است

۶- تکلو ، رئیس آن برابر با دوکها است

۷- هرمندا Harmanda مارکی

۸- ذوالقدر ، دوک

۹- قاجار ، دوک

۱۰- قرمنلو ، دوک

۱۱- بیورتلو Bayburtlu کنت

۱۲- اسپرهاو Ispyrhlu کنت

۱۳- اریاد oryad کنت

۱۴- چوشلو chaushlo دوک

۱۵- آسایشلو (عالم آرا : آسایشلو اغلی)

۱۶- چمشگرکلو chamihgzaku کنت

۱۷- سروزولچلو Sarozolachlo کنت

		۱۸- قره بچقلو، کنت
کنت	Barachlu	۱۹- برچلو
		۲۰- قوینیوریلو، کنت
کنت	Girclu	۲۱- قرغلو
کنت	Bozchalu	۲۲- بزچلو
	Akbifaqululu (عالم آرای عباسی :	۲۳- اکبی فتولوئی لو
		ماهی فقیهلو) ، کنت
		۲۴- حمزه لو، کنت
کنت (سائقلو؟)	Solachlu	۲۵- سلچلو
		۲۶- محمودلو ، کنت
		۲۷- قره چماق لو ، کنت
		۲۸- قراقویونلو ، کنت
دوک	Cossi Boyezlu	۲۹- کوسه بیزلو
دوک	Peyclu	۳۰- پیکلو
دوک (اینانلو؟)	ynazlu	۳۱- اینازلو
دوک	coheqilu	۳۲- کوه گیلو

سرجان ملکم در تاریخ خود ایلات هفتگانه بزرگ ترک قزلباش را چنین برمی‌شمارد: استاجلو، شاملو، تکلو، بهارلو، ذوالقدر، قاجار، افشار، درجند سوم کتاب منجم باشی (ص ۱۸۲) از هشت ایل نام برده شده که عبارتند از: استاجلو، شاملو، ورسق، ذوالقدر، افشار، قاجار،

نام طوایف اصلی فوق، یا ازاسامی طوایف قدیمی «غز» مأخوذند، یا ازاسامی امکانه گرفته شده‌اند که با پساوند ملکیت ترکی «لو» مشخص میگردید. معنی استاجلو، متابیین و متعلقان استاد کوچک است و احتمالاً اصلاً در ناحیه قارص میزیسته‌اند.

لفظ ذوالقدر لغتی عربی است که جای لفظ ترکی ذوالقدیر Dulghadir را گرفته، قسمت اعظم آن ایل در البستان (در شمال مرعش) سکنی داشتند. ولی احتمال قوی آنست که طوایف کوچکی از آنان در سراسر ارمنستان پراکنده بودند در اواخر دوران صفویه و پس از آن ذوالقدر بتدریج در اطراف گنجه متمرکز شدند.

نام بهارلو بایستی با بلوک «بهار» در نزدیک همدان مربوط باشد که طبق نوشته نزهة القلوب مرکز و محل استقرار ترکمانان «ایوه» یلی از بیست و چهار ایل اصلی غزبوده است. محتمل است که ایل مزبور در اتحادیه قره قویونلوها عضویت داشته و در قلمرو آنان بوده است.

اسامی طوایف و ایلات کم اهمیت تر بطور کلی از نام امکنه و همچنین اسم رؤسای آنان (حمزه، و آسایش غلی)، یا از بعضی اسامی مستعار، قره بچقلو (سیاه-رانان) و قره چماقلو (سیاه چماقان) اخذ شده است (۱).

در زمان شاه طهماسب اول صفوی، امراء بر حسب ایل و قبیله‌ای که بدان منتسب بودند مشخص میگشتند. ایلات ترکمن که مقدم بر دیگران بودند عبارت بودند از: شاملو، استاجلو، ترکمن، روملو، ذوالقدر، افشار، قاجار، تکلو، حنسلو. (این ایل با خینیس (خنوس) مقیم ارمنستان مربوط است و بایستی از ترکمانان باشد). بر این نه ایل، ایل جغتای را که ظاهراً از قبایل ترك مغول یا خاندانی از آسیای مرکزی که غالباً بخراسان اطلاق میشود باید افزود (۲). در عالم آرای عباسی درباره فهرست ایلات مشهور ترکمان از این ایلات یاد شده است.

۱- شاملو (شامل طوایف: بگدلو، عبدلو، عرب گرو، نلقاز)

۲- استاجلو (شامل طوایف: کنگرلو، شرفلو)

۱- مینورسکی: سازمان اداری حکومت صفوی ص ۲۴۹-۲۵۲

۲- مینورسکی: سازمان اداری صفوی ص ۲۰

- ۳- ذوالقدر (شامل طوایف سوکلان و شمس‌الدین‌لو و حاجیلرلو و قرغلو)
- ۴- قاجار (شامل طایفه ایگرمی دُرت)
- ۵- افشار (شامل طوایف: اینانلو و آلپلو و اصالو)
- ۶- ترکمان (شامل طوایف: پرناک و اردک‌لو)
- ۷- ایسپیرلو
- ۸- روملو (شامل قویلار حصار)
- ۹- قاراداقلو
- ۱۰- بیات
- ۱۱- آلیائوت
- ۱۲- قزاق‌لو
- ۱۳- جاکیرلو
- ۱۴- بایبورت‌لو (۱)

نتیجه نفوذ قبایل ترک در عصر صفوی

چنانکه گفتیم در عصر صفوی کارها همه در دست ترکان بود و در دربارشان چه در تبریز و چه قزوین و چه اصفهان ترکی سخن گفته میشد و لقبها و نام‌های بیشتر ترکی بود. مانند: قرداش، یولداش، سرداش، عمواغلی، قاپوچی، ایشیک‌آغاسی، اسمعیل‌قلی، طهماسب‌قلی، شاه‌قلی، ایل بیگی ایلخانی، بیگلربیگی، خانلرخانی، قارنجه بیگ، قورخمس خان، شیخ‌اغلی، حلواچی‌اغلی. دیگر اینکه در نتیجه اختلافات ایران و عثمانی آذربایجان و شهر تبریز چندین بار توسط ترکان عثمانی اشغال شد یکی در سال ۹۲۰ پس از شکست شاه اسماعیل در چالدران، و سه بار در عهد شاه طهماسب (در سالهای ۹۴۰ و ۹۴۱ و ۹۵۶) پس از آن در زمان شاه خدابنده که در سال ۹۹۳ بسرمداری عثمان پاشا تبریز را اشغال کردند و دولت صفوی بر اثر

ضعف از ناچاری همه آذربایجان بجز اردبیل را بایشان وا گذاشت. ترکان مدت بیست سال آن ایالت را در تحت تصرف خود داشتند تا اینکه در سال ۱۰۱۲ شاه عباس آن ایالت را از ایشان باز گرفت.

و نیز در فتنه افغان عثمانیان باز فرصت یافته و قسمتی از آذربایجان را تسخیر کردند تا نادر افشار بر روی کار آمد و آنان را از آن سرزمین بیرون کرد. همه این لشکرکشی‌ها علاوه از خسارات مالی و جانی بزیان زبان فهلوی آذری تمام شد و بسیاری از مردم تاجیک آن استان که اهل جنگ و گریز نبودند پامال سمستوران سپاه ترک شدند (۱)

تا پیش از صفویه زبان رسمی و درباری زبان پارسی بود حتی امرای ترک که در آن سرزمین حکومت داشتند غالباً در دربار خود بفارسی سخن میگفتند. همین رواج ادبی درباری زبان فارسی که لفظ قلم محسوب میشد به لهجه‌های فهلوی نیز کمک میکرد و ضامن بقای آنها بود. از زمانیکه صفویه بر سر کار آمدند برای راضی کردن قبایل حامی ترک خود بزبان ایشان سخن گفتند و لغت ترکی را زبان درباری و حتی تبلیغات مذهبی خود ساختند، و شاعران ترکی گوی را به گفتن اشعار ترکی تشویق کرده شعرای پارسی زبان را جز در گفتن مرثی برای آئمه دین از چشم انداختند و شعرشان را به چیزی نخریدند.

قاجاریه نیز در ترویج زبان ترکی در آذربایجان سهم بسزایی داشتند، و زبان دربار و لیعهدهای آنان که همیشه در آذربایجان مقیم بودند ترکی بود. از این جهت زبان ترکی زبان اشرافی و طراز اول جلوه کرد و همواره باب روز و مورد تقلید مردم آن روزگار بود. و این وضع تا مقارن مشروطیت ایران دوام داشت (۲). این علل باعث شد که فهلویات آذری که تکلم کنندگان به آنها در هر جا به لهجه مخصوصی مغایر با لهجات دیگر سخن میگفتند و بایکدیگر ارتباطی نداشتند،

۱- کسروی: رساله آذری ص ۲۷-۲۵

۲- دکتر نوایی: زبان کنونی آذربایجان، نشریه دانشکده ادبیات تبریز دوره پنجم شماره ۲

زلوتارف در ۱۸۸۸ میلادی تخمین زده که در ایران قریب يك ميليون تاتار وجود دارد. ترکهای ایران شعبه‌ای از نژاد ترکمن یا تاتار هستند. تاتارهای آذربایجانی اگرچه بزبان ترکی تکلم میکنند از هر حیث ایرانی میباشند. آنان مخلوطی هستند از ایرانیان خالص بارگه‌ای از نژاد ترکمن یا تاتار (۱).
مردم آذربایجان قومی نیرومند و نسبتاً بلندقد، و دارای موی مشکی و چشم سیاه هستند که به لهجه ترکی آذری تکلم میکنند. میتوان گفت که آنان بیش از سایر اقوام ایرانی نوع خالص و متحدالشکل خود را حفظ کرده‌اند.
خصوصیات نژادی آنان عبارت است از:

موی مجعد یا صاف، لب کلفت متوسط، دندان متوسط تا بزرگ، میانگین قد ۱۶۵/۶ تا ۱۶۹، شاخص سر ۷۶/۹، ۷۶/۰، ۷۶/۶ (۸۰/۶)، حداکثر قطر پیشانی ۱۰۶، عرض گونه‌ها ۱۳۹، عرض فکین ۱۰۴/۲. در جدول دیگر شاخص سر ۷۸/۱ داده شده است. در قرن هفدهم ایرانیان دومیلیون نفر آذربایجانی داخل قفقاز کرده و بدانجا مهاجرت داده‌اند که از لحاظ خصوصیات جسمانی شبیه تاجیکیها می‌باشند (۲).

آثار ترکی آذری

از آثار ترکی آذری پیش از صفویه جز یکی دو قطعه شعر دردست نیست. بعضی از طرفداران غلوکننده زبان و ادبیات ترکی، داستانی را بنام دده قورقود بزبان ترکی آذری نسبت داده‌اند که دلیلی جز تعصب قومی دردست ندارند.

داستان دده قورقود

یگانه نسخه خطی قدیم این کتاب در کتابخانه سلطنتی آلمان بود که برای نخستین بار فلیشر fleischer دانشمند آلمانی، هنگام تنظیم کاتالوگ کتابخانه مزبور باین کتاب برخورد. چون پشت صفحه اول این کتاب نوشته شده بود که این

۱- ایضاً هنری فیلد ص ۷۴۴

۲- ایضاً هنری فیلد ص ۷۱۳-۷۱۴

نسخه در قرن دهم هجری به کتابخانه احمدپاشا وارد شده است، از اینرو فلیشر آنرا جزو آثار قرن شانزدهم میلادی به ثبت رسانید.

در اوایل قرن نوزدهم دیتمس Diz دانشمند و زبانشناس آلمانی يك نسخه از این کتاب استنساخ کرد و در آن به تحقیق پرداخت و داستان کشته شدن «دپه کوز بدست بساط» (بساط دپه کوزی اولدر دکی) را به آلمانی ترجمه نموده بچاپ رسانید.

پس از دیتمس دانشمند بزرگ آلمانی نلدکه Nöideke در سال ۱۸۵۹ تمام نسخه دده قورقود را از نو خوانده بآلمانی ترجمه کرد، ولی چون قسمت بسیاری از آنرا نتوانست درست بخواند و بفهمد از انتشار آن خودداری نمود. بعد از وی دانشمند شهیر روسی، بارتولد Bartold با استفاده از تحقیقات و یادداشتهای نلدکه دنباله کار او را گرفت و در سال ۱۸۹۴ درباره این کتاب مقاله‌ای منتشر نمود و قسمتهایی از آن را نیز بررسی ترجمه کرد.

در اوایل قرن بیستم «انجمن تدقیق آثار اسلامی و ملی استانبول» در صدور انتشار این کتاب برآمد و (معلم رفعت) یکی از دانشمندان ترکیه زحمت این کار را بعهده گرفت و نسخه عکس آنرا با بعضی از حواشی و شروح در ۱۹۱۵ بچاپ رسانید این کتاب با کاغذ اعلی و خط خوانا بقطع ۱۷×۲۵ و دارای ۱۸۶ صفحه می باشد.

بر روی صفحه نخستین آن عبارت «کتاب دده قورقود علی لسان طایفه اوغوزان» یعنی «کتاب دده قورقود بزبان طایفه غز» نوشته شده است.

در صفحه سه مقدمه‌ای دارد که چنین آغاز میگردد. «بسم الله الرحمن الرحیم رسول علیه السلام زمانه یقین بیات بریندن (بویندن) قورقوت آتادیر لر برابر قوپدی، اوغوزون اول کیشی تمام بیلجسیدی، نه دیر سه اولردی، غاییدن در لوخبر سویلردی، حق تعالی انک کوکلنه الهام ایدردی» یعنی:

بنام خداوند بخشنده مهربان، نزدیک رسول علیه السلام مردی بنام بابا قورقوت برخواست آن مرد داناتر از همه غزا بود، هر چیزیکه میگفت میشد، غیبگوئی‌های درستی میکرد حقتعالی به قلب او الهام مینمود.
مقدمه کتاب با این عبارت خاتمه می‌یابد:

«قورقوت ارغوز قومنك مشکلتی حل ایدردی» هر نه‌ایش اولسه قورقوت آتایه طانشمینجه ایشلمزلردی، هر نه که بیورسه قبول ایدرلردی سوزین طوتب تمام ایدرلردی، یعنی:

«بابا قورقوت مشکل قوم غزرا حل می‌کرد بدون مشورت بابا با قورقوت بکاری اقدام نمی‌کردند هر چه می‌فرمود می‌پذیرفتند و بدستورش عمل کرد» بیابان میرسانیدند. پس از این مقدمه چهارمقاله حکیمانه: (دده قور قودک حکیمانه دورت مقاله سی) متضمن پند و اندرز آمده است. آنگاه يك مقاله درباره تقسیم انواع زن بر چهار دسته: «اوزان طرفندن قادینلرک دورت قسمه تقسیم» از قول دده قورقوت ذکر شده است. سپس دوازده داستان جداگانه از صحنه‌های مختلف زندگی طایفه غز بخصوص نمونه‌هایی از قهرمانی امیران و بیك زادگان آنان نقل شده و متن آخرین داستان «ایچ اوغوزه» «طاش اوغوزون عاصی اولمسی حکایه سی» یعنی، داستان عاصی شدن غزهای بیرونی بر غزهای درونی» در صفحه ۱۷۲ کتاب بیابان میرسد.

این کتاب چنانکه در متن آن مکرر یاد شده مربوط به طایفه غزهاست یعنی همان غزهایی که در اواخر قرن چهارم و اوایل قرن پنجم هجری به آذربایجان مهاجرت کردند و بعد در آنجا اقامت گزیدند. (۱)

اما معلوم نیست این داستان مربوط به پیش از مهاجرت ایشان است یا پس از آن ممکن است این قصه از حماسه‌ها و داستانهای قدیمی آن قوم بوده که سینه به سینه حفظ کرده و در آذربایجان آنرا برشته تحریر در آورده باشند. (۲)

۱- عبدالعلی کارنگ، تاتی و هرزنی ص ۱۸-۲۱

۲- رجوع کنید ایضاً به آخرین چاپ این کتاب:

بنابراین هیچگونه ارتباطی بزبان پیشین آذربایجان نمیتواند داشته باشد، بلکه مربوط به ادبیات قدیم ترکی است.

جعفر اغلو از نویسندگان ترك دائرالمعارف جدید اسلامی معتقد نیست که این کتاب از قرن یازدهم میلادی (پنجم هجری) باشد، بلکه بر آنست که آن را بطور قاطع به قبل از قرن چهاردهم میلادی (هشتم هجری) نمیتوان نسبت داد (۱)

عزالدین پورحسن

ظاهراً نخستین شاعری که در ایران بزبانی نزدیک به لهجه ترکی آذری، شعر سروده شیخ عزالدین پورحسن اسفراینی در گذشته در سال ۶۵۸ هجری معاصر شیخ اجل سعدی شیرازی است. دولت شاه سمرقندی در تذکره خود درباره وی چنین مینویسد: «مرد عارف و موحد بوده و مرید شیخ جمال الدین زاکراست اما در شاعری نیز مکمل بوده و اشعار ترکی و فارسی نیکو میگوید، و در ترکی حسن اوغلی تخلص میکند، و دیوان او در آذربایجان و روم (ترکیه حالیه) شهرتی عظیم دارد.» (۲)

مطلع یکی از غزلیات او بترکی این بیت است:

آیردی کو کلموی بیر خوش قمر یوز جانفراد لبر

نه دلبر، دلبر شاهد، نه شاهد، شاهد سرور (۳)

از بان دولت شاه چنین برمی آید که اولاً عزالدین اسفراینی، اهل خراسان و اسفراین بوده و آذربایجانی نیست. بنابراین شعر او را جزء ادبیات ترکی آذری نمیتوان به حساب آورد.

ثانیاً- دولت شاه مینویسد که دیوان او در آذربایجان و روم شهرتی عظیم دارد

۱- جعفر اوغلو: دائرةالمعارف اسلام طبع دوم ماده «آذری»

۲- تذکره الشعراء دولت شاه، طبع تهران (تصحیح محمد عباسی) ص ۲۴۴-۲۴۶

۳- عبدالعلی کارنگک؛ تاتی و هرذنی ص ۲۲

چون دولت‌شاه تذکره خود را در سال ۸۹۶ هجری نوشته ، معلوم میشود که در دو قرن بعد از وفات شاعر مذکور یعنی در اواخر قرن نهم اگرچه ترکی هنوز در آذربایجان رواج عام نداشته ولی گروه بسیاری در آن سرزمین زبان ترکی را می‌فهمیده و از اشعار ترکی لذت می‌برده‌اند .

۵۵ عمر - در همین زمان است که دده عمر الایدینی مشهور و متخلص به روشنی از اهل شهر بروسه (بورسا ، در مغرب آسیای صغیر) که از عرفا و اقطاب صوفیه بود به تبریز آمد و نزیل آن شهر شد و مورد حمایت و ارادت سلطان یعقوب آق قویونلو قرار گرفت و در همان شهر در سال ۸۹۲ هجری درگذشت . صوفیه روشنیان در مصر و ممالک عثمانی باو منسوبند . کربلائی در روضات الجنان مینویسد :

« حضرت دده شعر می‌گفته بیشتر بزبان ترکی و روشنی تخلص میکرده » سپس غزلی به ترکی از وی نقل کرده که بیت آخر آن اینست :

بو روشنی ننگ تیره دلن کونکلی چراغن

روشن‌ایدین کونکلی گورین ایله بن اویاغ

یعنی : چراغ قلب تیره این روشنی را روشن و پر نور فرموده چشم دلش را بیدار و آگاه ساز .

این عارف ترک‌زبان که از ترکان آسیای صغیر بود ، غالباً بترکی شعر میگفته و ظاهراً اشعار او را قبایل ترکی که در آذربایجان مسکن گزیده بودند می‌فهمیده‌اند در عین حال خود وی با مردم تبریز بفارسی سخن میگفته و اهل خانه وی نیز به فارسی سخن میگفتند ، چنانکه کربلائی روایت کرده که : وقتی اهل خانه او از کنیزی که خدمتکار خانه وی بوده شکایت کردند . دده عمر خواست او را ادب فرماید ، کنیز پای برهنه از پیش او بگریخت و چون باران باریده بود پاهایش گل آلوده گشته از غایت اضطراب فریاد برآورد که « بیکسم و درمانده » و گریه

بر او غالب گشت حضرت دده از غایت رحم بر پای گل آلود کنیز افتاده بعدر خواهی در آمد که مرا به حل ساز و همان لحظه او را آزاد کرد. (۱)

دیگر سید عمادالدین نسیمی حروفی شاگرد و جانشین فضل الله استرآبادی است که گاهی حسینی تخلص میکرده است. و پس از فرار به آناتولی برای تبلیغ بگتاشیهای ترک بمذهب حروفی اشعاری بزبان ترکی گفته است. وی معاصر شاهرخ تیموری (۸۰۷-۸۵۰) بوده و دیوان او مشتمل بر اشعار فارسی و ترکی است. مستر کیب او را اولین شاعر بزبان ترکی غربی شمرده است.

رابطه مذهبی او را با فضل الله استرآبادی حروفی از بعضی از اشعار وی از جمله این شعر میتوان استنباط کرد: (۲)

علم حکمتدن بلور سکک گل برو گل ای حکیم

سن نسیمی منطقندن د گله فضل الله گور

دیگر حبیبی: از قصبه برگشاد (درگوی چای) آذربایجان، اول در خدمت سلطان یعقوب آق قویونلو بود و آخر بخدمت شاه اسماعیل صفوی رسید و او را منصب ملک الشعرائی داد وی در عهد سلطان بایزیدخان ثانی بدکشور عثمانی رفت و در عصر سلطان سلیم خان در (۹۲۶-۹۱۸) درگذشت.

این شعر بنا به تحفه سامی از اوست:

سندن اوز که یاریم اولسه ای پریوش سیمتن

کوروم اولسون او قبا آکنمده پیراهن کفن

۱- روضات الجنان کربلائی ص ۴۷۲-۴۷۶ و ص ۶۰۱-۶۰۲

۲- از سعدی تا جامی (طبع دوم) ص ۵۱۳-۵۱۴

چخمیا سودای زلفونك ایمه کریوز ایل

استخوان کلم ایچره توته عقر بلروطن (۱)

خطائی - این خطائی معاصر پادشاهان آق قویونلو بوده ویوسف وزلیخائی بترکی بنام سلطان یعقوب (۸۸۳-۸۹۶ هـ) بهرشته نظم کشیده که باین بیت آغاز میشود:

ابتدا قیلدم بنام اول کریم ای که بسم الله الرحمن الرحیم

ظاهرأ این همان خطائی است که بقول فون هامر Von Hammer (در تاریخ شعرای عثمانی (ج ۲ ص ۱۸) در ۹۳۶ هـ در گذشته است (۲)

خطائی دیگر، وی همان شاه اسماعیل بن سلطان حیدر صفوی (متولد در ۸۹۲) هجری است که بخاطر ایلات هواخواه ترك خود بترکی سخن میگفت و به ترکی نیز شعر میسرود و در اشعار ترکی خود غالباً خطایی تخلص میکرد.

این بیت مطلع یکی از غزلیات اوست:

ای جمالینك آیتی عنوان دیوان قدیم

قاشلارینك طغرای بسم الله الرحمن الرحیم

از اشعار فارسی او این دو بیت است:

دل کشته آن موی که بر روی تو افتد جان کشته آن چین که بر ابروی تو افتد
بی خوابم از آن خواب که در چشم تو بینم بیتابم از آن تاب که بر موی تو افتد (۳)
مسأله ای که قابل توجه است آنست که مکتوباتی که در این عصر بین سلطان

۱- دانشمندان آذربایجان ص ۱۱۲

۲- دانشمندان آذربایجان ص ۱۳۷؛ دائرة المعارف اسلامی (ترجمه عربی) ج ۸ ص ۳۶۷

۳- دانشمندان آذربایجان ص ۱۳۶؛ روضة السلاطین ص ۶۸

بعقوب و دیگر سلاطین آق قویونلو، و شاه اسماعیل و پادشاهان عثمانی رد و بدل شده جز یکی دو نامه عبری و یکی دو نامه به ترکی که از طرف سلطان سلیم ارسال شده بقیه مکتوبات ترکان و ایرانیان بفارسی است، و حتی سلطان سلیم پادشاه ترک عثمانی بفارسی شعر میسروده در حالیکه رقیب او شاه اسماعیل به ترکی شعر میگفته و خطائی تخلص میکرده است. (۱)

از زمان صفویه سرودن اشعار ترکی در آذربایجان و دیگر نقاط ایران معمول گردید.

از شعرای قرن دهم و یازدهم و دوازدهم هجری در آذربایجان و ایران که بترکی شعر گفته‌اند میتوان مسیحی (۲)، صائب تبریزی (۳)، قوسی (۴)، آقا مسیح شیروانی (۵)، نشاط (۶)، ودادی، واقف، رانام برد، که سر آمد ایشان در قدرت شاعری قوسی و مسیحی هستند. و دادی شاعری غنائی و شاعر همعصر او ملا پناه واقف (۱۷۹۷-۱۸۱۷م) مؤسس مکتب جدید شعر بترکی آذری است (۷)

زبان مرد ۴۵ تبریز در عهد شاه صفی - اولیا چلبی که در سال ۱۰۵۰ هجری در

۱- تاریخ ادبیات ایران از ادوارد براون ج ۴ (ترجمه رشید یاسمی) ص ۵۳-۵۵ و ص ۵۹-۶۰؛
دائرة المعارف اسلامی (ترجمه عربی ج ۸ ص ۳۶۶

۲- از شعرای عیسوی تبریز در قرن دهم، دانشمندان آذربایجان ص ۳۴۳

۳- از شعرای آذربایجان در قرن یازدهم که بفارسی و ترکی شعر میگفته است و در ۱۰۸۱ هـ در شهر اصفهان وفات یافته است (دانشمندان ص ۲۱۷-۲۲۶)

۴- بفارسی و ترکی شعر میگفت و اهل تبریز بود. (دانشمندان ص ۳۱۰)

۵- گویا از معاصرین شاه طهماسب بود بفارسی و ترکی شعر میگفت (دانشمندان ص ۳۴۳)

۶- از سخنوران فارسی و ترکی گوی در قرن دوازدهم هجری از اهل شیروان بود (دانشمندان ص ۳۷۵)

۷- دائرة المعارف اسلامی (طبع فرانسوی) مقاله جعفر اوغلو تحت عنوان آذری - رساله (۴)

زمان شاه‌صفی تبریز را دیده در سیاحت‌نامه خود در باره زبان مردم تبریز چنین مینویسد: «ارباب معارف در تبریز فارسی تکلم میکنند. لیکن دیگران لهجه‌های مخصوصی دارند که چند جمله برای نمونه نوشته میشود:

هله تانم مشم: هنوز ندیده‌ام

منهمچون خاطر مانده اولوبدور: از من همچنان رنجیده‌خاطر شده

دارجنمشم: دلتنگ شده‌ام

پارونجشم: دشمن شده‌ام^(۱)

از این امثله که اولیا چلبی آورده معلوم میشود که هنوز زبان ترکی کاملاً در آذربایجان رواج نداشته و کلمات آذری با روابط ترکی بکار میرفته است.

مشخصات ترکی آذری - ژاك دمرگان مینویسد:

«زبان آذربایجانی با ترکی عثمانی تفاوت‌های بزرگی در تلفظ دارد اما اصول قوانین دستوری هر دو یکی است. در حالیکه در تکلم ترکی عثمانی حرف‌های غ، ع، ح، خ، ه، بزحمت حس میشود، برعکس در آذربایجان این حروف سخت‌ترین اصوات را دارند.

افعالی که در ترکی عثمانی در مصدر به «ق» یا «ك» ختم میشوند در آذربایجانی به «خ» یا «غ» تبدیل میشوند.

ترکی آذربایجانی حد فاصل بین لهجه ترکمن و زبان ادبی عثمانی است. دستور زبان ترکی آذربایجانی خیلی ساده‌تر از دستور زبان ترکی عثمانی است در حالیکه لغات ایرانی در ترکی آذربایجانی بسیار یافت میشود لغات عربی در آن کمتر از زبان ترکی عثمانی است. «(۲) اینک به مشخصات آن زبان می‌پردازیم:

۱- این زبان آمیخته‌ای از کلمات آذری، فارسی عربی و ترکی است.

۱- سیاحت‌نامه اولیا چلبی (قسمت آذربایجان و تبریز) ص ۱۹-۲۰

۲- هیئت علمی فرانسه در ایران ج ۱ ص ۳۷۱

- ۲- لغات ترکی از بیست تا سی درصد لغات آنرا تشکیل میدهد و بیشتر آنها شامل افعال و روابط میشود.
- ۳- کلمات عربی که در زبان عامیانه فارسی بکار میرود همه در این زبان معمول و قابل استعمال است.
- ۴- بکار بردن کلمات و ترکیبات فارسی و عربی معمول در زبان فارسی در این زبان حد معینی ندارد، و همه جا بسته به میزان سواد و سطح فرهنگ متکلمان باین زبان است. این ترکیبات و کلمات بیشتر در زبان بازرگانان و مردم شهرها و اهل علم و سواد یافت میشود.
- ۵- لغت‌ها و اصطلاحات دیوانی همانهایی است که در زبان فارسی نیز معمول است.
- ۶- بسیاری از لغات عامیانه فارسی و این زبان یکی است.
- اینها یا لغات مشترک میان زبان فارسی و آذری بوده و یا مستقیماً از زبان فارسی گرفته شده است.
- ۷- پارهای از لغتها که در زبان فارسی جزء کلمات ادبی است و مورد استعمال بین مردم عامی نیست در این زبان میان عامه رواج دارد، و این خود استعمال آنها را در زبان آذری بعنوان کلمات عادی و روزانه می‌رساند. بکار رفتن بسیاری از آنها در لهجه تاتی و هرزنی نیز این نظر را تأیید میکند.
- مانند «باها» (بها) «تالواسا» (تلواسه، بمعنی اندوه و اضطراب)
- ۸- برخی از کلمات با آنکه از لغات ایرانی بشمار میرود ولی برابری در فارسی ندارد و آنرا میتوان از بقایای زبان فهلوی آذری دانست.
- ۹- لغتهایی نیز یافت میشود که ریشه آنها روشن نیست ولی نمیتوان آنها را از لغات ترکی بشمار آورد.
- ۱۰- آذربایجانیان در سخن گفتن تلفظ خاصی دارند که هم ترکی آنرا بین

ترك زبانان وهم فارسیشان را در میان فارسی‌گویان مشخص میسازد. این طرز تلفظ و ادای مخارج مخصوص که برای پاره‌ای از حروف دارند همه عیناً در تاتی و هرزنی که بقایای آذری قدیم است موجود است، از اینرو میتوانیم بگوئیم این طرز تلفظ از زبان فهلوی آذری بزبان کنونی منتقل شده است، و با آنکه به ترکی سخن میگویند تلفظ قدیم ایرانی خود را حفظ کرده‌اند. (۱)

آقای دکتر ماهیار نوایی در دنباله مقاله خود در نشریه دانشکده ادبیات تبریز که درباره زبان کنونی آذربایجان نوشته برای اولین بار چندصد لغت فهلوی آذری و فارسی را از لابلای زبان ترکی آذربایجانی بیرون کشیده و بر اساس قواعد زبان‌شناسی ایرانی بودن آنها را ثابت کرده است (۲). سپس آقای استاد ادیب‌طوسی که دارای تحقیقاتی ممتع در لهجه‌های آذربایجان است تحت عنوان «نمونه‌ای چند از لغت آذری» لغت نامه نسبتاً مفصلی از کلمات موجود آذری در لهجه‌ها و در زبان ترکی، که قریب دوهزار کلمه در لهجه‌های آذری و زبان ترکی آذربایجانی میشود روی هم پیدا کرده است.

آقای ادیب‌طوسی لغات موجود آذری را بر سه دسته تقسیم کرده است. دسته اول - اسامی قراء و قصابات و شهرها و امکنه آذربایجان است که از قدیم باقی مانده و هشتاد درصد آنها مأخوذ از زبان متروک آذری فهلوی است و شمار آنها به ۱۰۷۷ کلمه میرسد.

دسته دوم - کلماتی از زبان آذری که در ضمن محاوره فعلی مردم آذربایجان در تداول ترکی بصورت قدیمی خود باقی مانده است و شماره آنها به ۳۶۴ کلمه میرسد.

- ۱- دکتر ماهیار نوایی: زبان کنونی آذربایجان نشریه دانشکده ادبیات تبریز دوره پنجم شماره ۲ سال ۱۳۳۲ شمسی
- ۲- نشریه دانشکده ادبیات تبریز دوره پنجم سال ۱۳۳۳ شمسی تحت عنوان «زبان کنونی آذربایجان»

دسته سوم - آثار مکتوب زبان فهلوی آذری که در فرهنگها و سفینهها و کتابها بصورت لغت یا ترانه و عبارتی بجای مانده است و شمار آنها به ۴۶۷ لغت میرسد (۱).

بعضی از اختصاصات ترکی آذری - بنا بر تحقیقات اخیر رادلف ،
ساموئیلویچ Radloff و Samoilovich زبان ترکی آذری از گروه زبانهای ترکی جنوبی بشمار میرود و با ترکی آناتولی ، و ترکمنستان ، و شبه جزیره بالکان ، و سواحل کریمه در یک گروه قرار میگیرد . مهم ترین لهجه های مشابه آذری که به این گروه مربوط است از این قرار می باشد :

۱- باکو و شیروان

۲- گنجه و قراباغ

۳- تبریز

۴- اورمیه

بعضی از اختصاصات دستوری آن از قرار ذیل است :

۱- در زبان آذری دو نوع « E » وجود دارد یکی باز دیگری بسته . اولی فتحه های عربی و فارسی را تبدیل به کسره میکنند مانند : فقط ، وطن که : feget ، و veten تلفظ میشود (در تبریز فقط و وطن با فتح اول و دوم تلفظ شود) همچنین اگر این حرف فتحه دار در عربی «عین» باشد باز بکسره تبدیل گردد مانند . عطر، علی ، معدن ، یعنی، که در ترکی آذری ، eli ، etir ، و Yéni ، méden تلفظ شود (در تبریز به فتح تلفظ گردد)

۲- ديفتونگ av ، ev در ترکی عثمانی ، در آذری تبدیل به 0 شود مانند pilav (پلو) و devlet (دولت) که در آذری تبدیل به pilo و döylat شود .

- ۳- حرف «ق» عربی غالباً به «گ» و «ق و گ» بدل گردد مانند . حقیقت‌که:
 hegigat (در تبریز hagigat) و عقیده : egide ، بقال baqgal و سقا Saqqa .
- ۴- ق ، ترکی عثمانی ، در آذری گاهی تبدیل به «خ» گردد مانند باقماق :
 باخماخ ، چخماق : چخماخ .
- ۵- در لهجه آذری قرا باغ و گنجه گاهی «ك» وسط و آخر تبدیل به «خ» شود
 مانند بؤبوخ Böyux در ایران بیوک (با تخفیف کاف) چکماک : چخمنخ .
- ۶- ی (y) ابتدا در ترکی عثمانی ، در آذری حذف گردد مانند yil (سال) :
 il ، yuz : üz (صورت) .
- ۷- گاهی «ت» و ، «د» بدون قاعده کلی در زبان ترکی عثمانی و آذری بیکدیگر
 تبدیل شوند مانند: dut (توت)، düshmek (افتادن)، tartmak (آسیا کردن، وزن
 کردن) که در زبان آذری : tut ، Tushmek ، dartmax شده است.
- ۸- در کلمات غیر ترکی تای آخر کلمه بعد از «خ» ، یا «س» غالباً می افتد ،
 مانند وقت : vax آبدست : evdes (در تبریز abdas) ، دوست : dos . اما هنگامیکه
 بعد از آن حرف صدادار باشد باقی می ماند مانند : vaxtim ، abdaste و dosta .
- ۹- بای ابتدا که بعد از آن «ن» باشد غالباً به «م» بدل شود مانند. بن ben ،
 بونجوك Bonjuk که در آذری: man (من) و munjux (مونجوق) یعنی خرمهره
 میشود. باستثنای: boynuz (شاخ) و bende (بنده). که در ترکی آذری buynuz
 (شاخ) و bandeh (بنده) گویند .
- ۱۰- نون خیشومی در بسیاری از لهجات باقی مانده مانند : Donuz (در
 تبریزی: دوغوز، یعنی خوک)، mana: بمن (عثمانی bana) . اما اگر بعد از آن حرف
 صداداری باشد می افتد مانند: mâna (عثمانی bana) ، (goul) koul : قلب (عثمانی
 gonul (عثمانی gonul) ، Gozua (عثمانی Gozune) (به چشمش)، در لهجه باکو

ایران این «ن» تبدیل به واو (W) شود .

مانند : Evüwe (عمانی Evinin) یعنی خانه ات .

۱۱- حرف «ر» غالباً در لهجه آذری ایران در دوم شخص مفرد و جمع و سوم شخص فعل حذف شود :

مانند Dir dir که حرف «ر» را از دست داده didi (گفته) میشود .

۱۲- در بعضی از لهجات ترکی آذری حرف «ر» تبدیل به «یا» شود ، مانند : مراغه : میاغه ، روانه : یوانه .

۱۳- حرف «را» در بعضی از کلمات مأخوذ از فارسی تبدیل ، به «ل» شود . مانند . خنجر ، انجیر ، ضرر ، که در ترکی آذری : Xanchal و injil و Zaral میشود .

۱۴- واو ویای معروف فارسی غالباً در آذری به واو ویای مجهول بدل شود مانند : دوست ، شور ، کور ، زور ، ودیو ، بیل ، که در آذری : Dost ، Shor و Kor و Zor ، Dêv ، bël میشود (۱) .

دستور زبان ترکی آذری - ۱ زبان ترکی آذربایجانی از لحاظ فونتیکی
دارای نه صدا بقرار ذیل است :

۱- آ آ مانند : آچار (کلید) ، آختار (جستجوکن) .

۲- آ a مانند : آل al (دست) آک ak (بکار) .

۳- ا é مانند : ور ver (بده) سل sel (سیل) .

۴- ا o مانند : اُد od (آتش) (در تبریز ot) .

۵- ئو e مانند : فرانسه) مانند : eli (الی) (مرده) .

۶- او u کوتاه) مانند : دوز duz (نمک) .

۷- او ü کشیده) مانند : در آلمانی : دوز düz (راست) .

۱- مقاله جعفر اوغلو A. Cafer Oglu در دائرة المعارف جدید اسلامی (طبع فرانسوی) ج ۱ رساله ۴ ص ۱۰۷-۲۰۰ تحت عنوان «آذری» .

- ۸- ای (کوتاه i) مانند : قیش qish (زمستان) .
- ۹- ای (کشیده î) مانند: بیر bîr . يك
- 2- بین حروف زبان ترکی آذری هماهنگی موجود است بطوریکه اگر کلمه‌ای با حروف ثقیل آغاز شده باشد به حروف ثقیل نیز انجام می‌پذیرد و یا بالعکس اگر به حرف خفیف آغاز گردیده باشد، به حرف خفیف نیز تمام میشود .
- حروف ثقیل مانند : آدام- آداملار (آدم - آدمها) .
- حروف خفیف مانند، ئوردك - ئوردك لار (اردك - اردکها) .
- 3- علامت جمع لار lâr و لار lar است بنا بر قاعده فوق اگر آخرین حرف با صدای اسم آ â و اُ o و او u و او ü باشد علامت جمع «لار» است .
- مانند: آدام (آدم)، آداملار (آدمها) ، آت (اسب) :
- آت لار (اسبها) . یول yol (راه) : یول لار (راهها) .
- دوز duz (نمک) : دوز لار (نمکها) .
- سو (آب) : سولار Sulâr آبها .
- اگر آخرین حرف با صدای اسم . آ â و اِ é و وئو e و ای i (خواه کوتاه و خواه بلند) باشد ، علامت جمع لار lar آورده شود مانند :
- سبت sabat (سبت) : سبت لار (sabatlar) ، سبدها ، یل yel : یل لار (بادها) .
- گُز gez (geuz) چشم. گز لار (چشمها) gezlar ، گج (گز) gej . گج لار gejlâr (گیجها) ، در تیریز بجای گج و گز (گج و گیز) میگویند که جمعش میشود: (گیز لار) .
- 4- اسم در ترکی آذری شش حالت دارد و بمقتضای حالات مختلف در حرف آخر آن تغییر پیدا گردد :
- ۱- حالت فاعلی Nominative در این حالت حرف آخر اسم ساکن است مانند:
- احمد گلدی (احمد آمد) . آچار سیندی (کلید شکست) .

۲- حالت مفعول به ACcusative-e در این حالت آخر اسم صدای (ای «i») میدهد مانند :

احمدی و وردیلار : (احمد را زدند) ، بوشقابلاری سیندیردیلار (بشقابها را شکستند) ، سن کتابی آلدین (تو کتاب را خریدی) .

۳- حالت مفعول الیه dative که حرف آخر اسم صدای فتحه A میدهد مانند . مهمانخانه‌ی چوخ یول قالیر (به مهمانخانه خیلی راه مانده) .

۴- مفعول فیه Locative در این حالت در آخر اسم پس از حروف صدادار قبلدا dâ و پس از حروف صدادار خفیف ده da آید، مانند . بشقابدا (در بشقاب) ، کاسه ده (در کاسه) .

۵- حالت مفعول عنه در این حالت در آخر اسم پس از حروف صدادار ثقیل . دان dan و پس از حروف صدادار خفیف . دن dan آید مانند : بازاردان گلدیم (از بازار آمدم) ، احمددن آلدیم (از احمد گرفتم) .

۶- حالت اضافه genitive در این حالت در آخر مضاف الیه «این» in افزوده شود و مضاف الیه بر مضاف مقدم گردد . و در آخر مضاف يك «ی» i اضافه شود . مانند . احمدین کتابی (کتاب احمد) ، کاسنین سینیقی (شکسته کاسه) ، باغین قاپی سی (در باغ) . اگر در آخر اسم حرف صدادار (Voyelle) و یا، های غیر ملفوظ بدل از حرکت باشد به آخر مضاف الیه «نین» و بآخر مضاف ، سی ، افزوده گردد . مانند . آتائین اداره سی (اداره پدر) ، پنجره نین شیشه سی (شیشه پنجره) . گاهی از جهت اختصار حرف نون از آخر علامت اضافه حذف شده «ی» i ، باقی ماند ، مانند : خیوان چراغی (چراغ خیابان) .

جدول حالات اسم

نام حالت	مفرد	جمع
حالت فاعلی	احمد گلدی	احمد کر گلدی کر
حالت مفعول به	بوشقابی (بشقاب را)	بوشقاب لاری
مفعول الیه	مکتبّه (به مکتب)	مکتب کره
حالت مفعول فیّه	توپراقدا (در خاک)	توپراقلاردا (در خاکها)
حالت مفعول عنّه	توپراقدان (از خاک)	توپراقلاردان از خاکها
حالت اضافه	توپراقین	توپراقلارین
	مکتبین	مکتبلرین
	آتانین	آتالارین
	پنجره نین	پنجره لرین

5 - علامت تصغیر در ترکی آذری: خیردا (خرده)، کیچیک (کوچک)، بالا (کوچک) است که پیش از اسم آورده شود که غالباً مأخوذ از پارسی است مانند: خیردا چورک (خرده نان)، کیچیک حیط (حیاط کوچک)، بالا باغ (باغ کوچک). گذشته از اینها پساوند هایی مانند: جه، جا، چه، چا، بآخر اسم افزوده و آنرا مصغر سازند مانند: آز (اندک): آزجه (اندک)، بالا (کوچک): بالا جا (کوچک)، باغ: باغچا (باغچه).

6 - علامت نسبت در ترکی آذری «لی» li و گاهی lu است: مانند تبریز: تبریزی (تبریزی) (تبریزی) شام: شاملو (شامی)^(۱) و آن غالباً معنی دارنده صفتی را میدهد مانند: قوت: قوتلی (دارنده قوت) سوز: سخن: سوزلی (سخنور)، حیا: حیالی (باحیا).

۱- (لو) در ترکی تبریزی بکار میرود

7 - صفت تفصیلی با افزودن ادات ، راح (راق) بآخر صفت مطلق حاصل

آید مانند : سویوخراخ : سردتر .

هرگاه ادات لاپ و «آن» an را به اول صفت مطلق افزایشند ، صفت عالی حاصل آید و معنی خیلی دهد مانند : لاپ سویوخ (خیلی سرد) ، ان بویوک : خیلی بزرگ (بزرگترین) (آن مربوط به ترکی عثمانی است). گاهی در علامت صفت عالی «راخی» که به آخر صفت مطلق افزوده شده ، موصوف بصورت جمع پیش از آن آورده میشود مانند : آدام لارین یا خشی راحی (راقی) (بهترین آدمها) .

امروز مردم تبریز صفت تفصیلی و عالی را کمتر بکار میبرند ، و غالباً بجای آن صفت مطلق را استعمال میکنند ، مثلاً بجای صفت تفصیلی : بوقیز او قیزدان گوزل راحدی (این دختر از آن دختر خوشگل تر است) گویند :

بوقیز آندن آندن گوزلدی ، (این دختر از آن یکی زیباتر است) و بجای صفت عالی هم ترجیح میدهند که باول صفت مطلق لفظ ، هامی دان Hammidân (از همه) بیاورند مانند : بوقیز هامیدان گوزلدی (این دختر از همه زیباتر است). در این زبان اصولاً صفت پیش از موصوف آید مانند : بویوک آتا (پدر بزرگ) قرمزی کاغذ (کاغذ قرمز) .

8 - ضمائر منفصل از این قرارند و همیشه پیش از اسم یا فعل آورده شوند:

مفرد	جمع
اول شخص مَن	بیز (ما)
دوم شخص سَن (تو)	سیز (شما)
سوم شخص اُ O (او)	اولار olâr (ایشان)

این ضمائر در حالت مفعولی با افزودن (ی i) بآخر آنها چنین صرف شوند:

مَنی (مرا)	بیزی (مارا)
سَنی (ترا)	سیزی (شمارا)
اُونی ^۱ (اورا)	اولاری olâri ایشان را

در حالت اضافه پسوندهای ذیل به آخر ضماین منفصل افزوده شده و مضاف الیه را طبق قاعده کلی پیش از مضاف آورند و افاده ملکیت کند :

مَنیم کتابیم (کتاب من)	بیزییم کتابیمیز (کتاب ما)
سَنین کتابین (کتاب تو)	سیزیین کتابیز (کتاب شما)
اُونین کتابی onin (کتاب او)	اولارین کتابی (کتاب ایشان)

اولارین کتاب لاری

اصولا ضمیر هم مانند اسم در حالات شش گانه همان پسوندها را پذیرد ، مانند: من (من) مَنی (مرا)، مَنه (به من) منده (در من) مندن (از من) سنین (مال تو) 9 - ضماین متصل همان «م» ین ، ی ، میز ، ایزی ، است که در مثال فوق به آخر کتاب افزوده شود .

10 - کلمه «ئوز» euz (خود) ضمیر مشترک یا نفس است و همواره با ضماین متصل همراه است و پیش از فعل آورده شود : من ئوزوم ووردوم (من خودزدم) سن ئوزون ووردون (تو خودت زدی)، او ئوزی ووردی (او خودش زد) بیزو ئوزوموز، و وردوخ (ما خودمان زدیم)، سیز ئوزوز و وردوز (شما خودتان زدید)، اولار ئوزلری و وردولار (ایشان خودشان زدند) .

11 - ضماین اشاره از اینقرارند :

مفرد	جمع
بو (این)	بولار Bulâr اینها
اُو (آن)	اُنلار onlâr (آنها)
اُن (آن)	اولار olâr (آنها)

12 - مبهمات در ترکی آذری از اینقرارند :

هر: هر کیم (هرکه)، هر بیری (هریک) کس، کیمسه (کس)، فلان، هامی (همه)، همین، بهمان، بیرسی (یکی)، اُبیرسی (دیگری)، ئوزکه (دیگری) هیچ (هیچ) که غالباً فارسی یا باقی مانده از آذری قدیم است. گاهی بجای «هر» لفظ «ده» به آخر کلمه بیفزایند مانند: گیجده (هرشب) بجای «هر گیجه»، گونده (هرروز). بجای «هرگون»

13 - ادوات استفهام از اینقرار است و اغلب فارسی است: کیم (که؟)، نیجه (چطور؟)، هانی (کو؟) نه (چه؟)، هارا (کجا؟) نمنه (چه؟) هاردادی (کجاست؟)، هانسی (کدام؟)، هابیری (کدام یک) نجه، نجور (چگونه؟)، نهوقت (کی) هاچاق، هاچاق (کی؟) میر mayar (مگر؟)، نهقدر (نقده) (چند؟) اولمیسه، (مباد) یوخسا (مگر؟).

14 - حرف موصول در ترکی آذربایجانی همان «که» موصول فارسی است مانندکه، در این بیت صائب.

نه احتیاج که ساقی ویره شراب سنه

که ئوز پیاله سینی ویردی آفتاب سنه

یعنی: احتیاجی نیست که ساقی بتو شراب دهد، زیرا که آفتاب پیاله خود را بتو داده است:

15 - عدد بر چهار نوع است:

اول: اصلی: بیر (یک)، ایکی (دو)، اوچ (سه)، دورت (چهار)، بش (پنج) آلتی Altı (شش)، یدی yeddi (هفت)، سکیز (هشت)، دقّوز doqquz (نه)، آن on (ده) ایگیرمی igirmi (بیست) آن بیر (یازده)، آن ایکی (دوازده) آن اوچ (سیزده)،

آن دورت (چهارده)، اُون بَش (پانزده)، اُون آلتی (شانزده)، اُون یدّی، (هفده)، اُن سَکّیز (هجده)، اُن دو قوز (نوزده)، ایگیرمی (بیست)، اوتوز (سی)، قیرخ (چهل)، آلی Allı (پنجاه)، آلتَمیش Altmış (شصت)، یتَمیش yetmiş (هفتاد)، سَگسان Sagsân، هشتاد (هشتاد)، دو قسان Doqsân، دو خسان doxsân (نود). یوز yuz (صد)، ایکی یوز (دویست)، دو قوز یوز (نهدصد)، مین (هزار)، بیر مین (یکهزار)، ایکی مین (دوهزار)، یوز مین (صد هزار)، مین مین (هزار هزار)، یا میلیون).

دوم اعداد ترتیبی با وصفی که با آخر عدد اصلی اینجی inji افزایش می‌دهند :
بیر : بیرینجی (یکم)، دورت : دورتینجی (چهارم).
در تبریز در عدد ترتیبی بجای اینجی، مینجی، آورند مانند بیر مینجی -
یوز مینجی .

سوم - اعداد کسری که اول صورت و سپس منخرج را تلفظ کرده به آخر آن لفظ، دَن بَیر، danbîr افزایش می‌دهند $\frac{۴}{۵}$ که «دورت بَش دَن بَیر» خوانده شود.
چهارم - اعداد تویعی که عدد را تکرار نمایند، مانند : بَیر بَیر (یک یک)،
اون اون on on (ده ده) بَش بَش (پنج پنج) .
عدد با معدود مطابقت نکند مانند : بَش اوشاخ (اشاق): (پنج بچه)، ایکنجی
شاگرد (شاگرد دوم) .

16 - قید بر سه نوع است

اول: قید بسیط مانند: تَز (زود)، گِج (دیر)، چوخ (بسیار)، دوز (راست)، لاب (خیلی، حتماً، خالص)، یوخاری (بالا)، آشاقی (پایین)، ایندی (اکنون)، دوغری (راست) تُیخ (نه)، آنجاق (فقط)، ایچین (برای)، گَرک garak (باید) .
دوم - قید مرکب که مرکب از قید بسیط وادات است . مانند :
یاواش - جا (آهسته)، ایکنجی (دوم)، تَز - جه (زود) .

سوم - مر کب از دو کلمه مانند: گوله گوله (خندان خندان)، چکه چکه (کشان کشان)، هیچ وقت (هیچ وقت) الی بوش ali bosh (دست خالی)، شک سیز (بدون شک) قاچا قاچا (دوان دوان)

17 - لهجه ترکی آذری از زبانهای التصافی است *langue Agglutinante* و کلمات در آن از دو قسمت مشخص ریشه و ادات تشکیل میشود، و ادوات پسواندهایی هستند که به آخر کلمات افزوده شود و غالباً بخودی خود معنی ندارند ولی در معنای کلمه تغییر میدهند. مانند: لیق (لیخ): داش لیق (سنگلاخ)، آذر بایجان لی (آذر بایجانی)، مَر دلی، مَر ندلی (مر ندی)، لیگک: گونده لیگک (روزانه)، آی لیگک (ماهانه) چی: آرا باچی (عرا به چی)، ایش ish: دولانیش (گردش)، اوش: قورولوش (ساختمان، سازمان)، چا، چه چیق، برای تصغیر: کتباچا، دفترچه، آلاچیق. سیز: علامت نفی است مانند: دادسیز (بیمزه)، پول سیز (بی پول)، ما، مه: قیزارت- ما (سرخ کرده)، سوز- مه (صاف شده). ایکن *ikan* معنی محل دهد مانند: بازار دا ایکن (در بازار) (ایکن دخیل از ترکی عثمانی است که در لجه تبریزی: بازار دا اولاندا، یعنی در بازار گویند)، دکک، بمعنی تامانند: تهرانا دکک (تاههران)، (در تبریزی. تهرانا جا (جان). تا تهران گویند).

ایله، بمعنی با، مانند: آت ایله گلدیم (با اسب آمدم). ایسه، بمعنی اگر مانند: چالشار ایسه (اگر بکوشد) (ایسه دخیل در ترکی است و در ترکی متداول تبریز بجای آن «چالیش سا» گویند). ساری، بمعنی سوی، مانند: سنه ساری گلیرم (سوی تو می آیم)، نان (با): آت نان گلدیم (با اسب آمدم)

18- فعل - ریشه فعل در ترکی آذری دوم شخص مفرد فعل امر است که در تصریف ادوات دیگر به آن افزوده گردد: مانند: گال gal (بیا)، گت get (برو) مصدر- مصدر از افزودن ادات «ماخ» (ماق) بر آخر فعل امر حاصل آید

مانند: گل: گلماخ (آمدن) گت: گتماخ (رفتن)، یات: یاتماخ (خواهیدن) دی (د): دیماخ (گفتن)، سوز: دیماخ (سخن گفتن)

اسم مصدر - علامت اسم مصدر «لیک» لیق، (لیخ) است که به آخر هر اسمی میتوان افزود مانند: دلی (دیواند): دلی لیک، دلی لیق (دیوانگی)، گاهی با افزودن ادات: ایش، اوش. به آخر فعل اسم مصدر حاصل شود مانند: یری: یریش (روش) دور (بایست): دورش (ایستش، طرز ایستادن)

فعل متعدی - برای آنکه فعل لازمی را متعدی سازند با آخر ریشه فعل، ادات دیر dir می افزایند، مانند: آل (بگیر): آلدیر (و اداری بگرفتن کن)

اگر آخرین حرف فعل دارای حرکت ضمه باشد، بجای دیر، «دور» dur افزایند مانند: اول eul (بمیر): االدور (بمیران و بکش)، گول gul (بخند): گولدور (بخندان).

اگر فعل منتهی به الف باشد برای سهولت تلفظ «نونی» بین آن و ادات «زیر» بیاورند مانند یوللا Yolla (بفرست براد انداز): یوللاندر (و اداری بفرستادن کن)

فعل معلوم و مجهول - فعل مجهول از متعدی بنا شود و علامت آن: اول ul و ایل il در آخر ریشه فعل است مانند: دی (بزن): دیول (زده شو)، دیدی (زد): دیولدی (زده شد)، آپار (ببر): آپاریل (برده شو)

اسم فاعل - برای ساختن اسم فاعل بریشه افعالی که طبق قاعده کلی به هجای کوتاه ختم می شوند «آن» an، و آنهایی که به هجای بلند ختم میشوند آن an بیفزایند مانند: بولن (داننده)، آلان (خریدار) قاچ (بگریز). قاجان (گریزان و گریزنده). ساختمان اسم مفعول مانند بنای وجه و صفی است که زیلا ذکر آن خواهد آمد.

وجه و صفی - برای ساختن وجه و صفی با آخر ریشه فعل اگر حرکت آخر آن «آ» â و «ای» i باشد ادات «میش» (با یاء مجهول)، و اگر حرکت آخر آن «او» u

باشد «اوش» (باواو مجهول) در آورند، که وضع و حالت را برساند مانند: قال (بمان) قالیمیش (مانده)، گور geur (به بین): گورمیش (دیده)

فعل امر - امر مفرد مخاطب ریشه فعل است و بر اساس آن دیگر افعال را صرف کنند: گدل (بیا) گد (برو).

برای ساختن فعل امر اگر حرکت آخر یا ماقبل آخر ریشه فعل فته و یا کسره باشد پسوندهای ذیل را بدنبال ریشه بیفزایند مانند:

مفرد	جمع
گلیم (بیایم)	گلاخ (بیایم)
گل (بیا)	گلین (بیایید) (گاهی: گلون)
گلسین (بیاید)	گل سیناّر (بیایند)

و اگر حرکت حرف ماقبل آخر ریشه فعل ضمه باشد پسوندهای ذیل افزوده شود مانند:

مفرد	جمع
دوتوم (بگیرم) (گاهی: توتوم)	دوتاخ (بگیریم)
دوت (بگیر)	دوتون (بگیرید)
دوتسون (بگیرد)	دوتسونلار (بگیرند)

ماضی مطلق - برای ساختن ماضی مطلق اگر حرکت آخر ریشه فعل فته و یا کسره باشد پسوندهای ذیل را بدنبال ریشه بیفزایند مانند:

گلدیم (آمدیم)	گلدینخ (آمدیم) (گاهی: گلدوخ)
گلدین (آمدی)	گلدینز (آمدید) (گاهی: گلدوز)
گلدی (آمد)	گلدیلر (آمدند)

و اگر حرکت آخر ریشه فعل ضمه باشد این پسوندها افزوده شود:

اُخودوم (خواندم)	اُخودوخ (خواندیم)
اُخودون (خواندی)	اُخودوز (خواندید)
اُخودی (خواند)	اُخودولار (خواندند)

ماضی استمراری - برای ساختن ماضی استمراری از افعالی که حرکت
آخر ریشه آنها فتحه یا کسره باشد پساوندهای ذیل را افزایشند: ایردیم، ایردین
ایردی، ایردینخ، ایردیز، ایردی لر مانند:

گلیردیم (می آمدم)	گلیردینخ، گلیردوخ (می آمدیم)
گلیردین، گلیردون (می آمدی)	گلیردیز، گلیردوز (می آمدید)
گلیردی (می آمد)	گلیردیالر (می آمدند)

و اگر حرکت آخر ریشه فعل ضمه باشد پساوندهای ذیل افزوده شود: آوردوم،
آوردون، آوردی، آوردوخ، آوردوز، آوردولر، مانند:

بولوردوم (میدانستم)	بولوردوخ (میدانستیم)
بولوردون (میدانستی)	بولوردوز (میدانستید)
بولوردی (میدانست)	بولوردولر (میدانستند)

بعضی اوقات این ماضی برای دوام در استمرار بکار رود در این صورت
پساوندهای زیر به آخر ریشه افزوده شود:

گلردیم همیشه (می آمدم)	گلردین (گلردوخ) (می آمدیم)
گلردین (می آمدی) (گاهی: گلردون)	گلردیز (می آمدید)
گلردی (می آمد)	گلردیلر (می آمدند)

ماضی نقلی - برای ساختن ماضی نقلی اگر حرکت آخر ریشه فعل فتحه یا

کسره باشد پساوندهای ذیل را افزایشند: میسَم، میسن، ایب [دور] میشیخ میسین
ایب کر. مانند:

گلمیشم (آمده ام)	گلمیشخ (آمده ایم)
گلمیسن (آمده ای)	گلمیسین (آمده اید)
گلیب در (آمده است)	گلیب کر (آمده اند)

و اگر حرکت آخر ریشه فعل ضمه باشد، پساوندهای ذیل افزوده گردد:

موشَم (موشام)، موش (موسان)، اوب [دور]، موشوخ، موسوز، اوب لار، مانند:

اُخوموشام (خوانده ام)	اُخوموشوخ (خوانده ایم)
اُخوموسن (خوانده ای)	اُخوموسوز (خوانده اید)
اُخوئِب (در) (خوانده است)	اُخوئِب لار (خوانده اند)

ماضی بعید - برای ساختن ماضی بعید با آخر وجه وصفی هر فعل بمقتضای

حرکت آخر ریشه پساوندهای ذیل افزوده شود: دیم (دون)، دین (دون)، دی، دینخ
(دوخ)، دیز (دوز) دیلَس (دولر)، مانند:

گلمیش دیم (آمده بودم)	گلمیش دینخ (آمده بودیم)
گلمیش دین (آمده بودی)	گلمیش دینز (آمده بودید)
گلمیش دی (آمده بود)	گلمیش دیلَس (آمده بودند)

اگر وجه وصفی با لفظ، موش، ختم شود پساوندهای زیر افزوده گردد:

گورموش دوم (دیده بودم)	گورموش دوخ (دیده بودیم)
گورموش دون (دیده بودی)	گورموش دوز (دیده بودید)
گورموش دی (دیده بود)	گورموش دولار (دیده بودند)

ماضی التزامی - برای ساختن ماضی التزامی در آخر وجه وصفی پساوندهای

ذیل از مصدر (اولماخ: شدن) افزوده میشود از این قرار:

گلمیش اولام (آمده باشم)   گلمیش اولاخ (آمده باشیم)
 گلمیش اولاسان (آمده باشی)   گلمیش اولاسوز (آمده باشید)
 گلمیش اولار (آمده باشد)   گلمیش اولالار (آمده باشند)

گاهی بجای ادوات اولام، اولاسان، اولار، اولاخ، اولاسوز، اولالار، در لهجه متداول تبریز ادوات ذیل را افزوده و: گلمیش اولسام، گلمیش اولسان، گلمیش اولسا، گلمیش اولسوخ، گلمیش اولسوز، گلمیش اولسالار گویند.

مضارع اخباری - برای ساختن مضارع اخباری که دلالت بر زمان حال کند اگر آخرین حرکت یا حرف با صدای ریشه فعل زیر، زیر، پیش وای ا و او u باشد - پساوندهای ذیل بدنبال آن افزوده گردد از اینقرار:

گلیرم (می آیم)   گلیرنخ (می آییم)
 گلیرسن (می آیی)   گلیرسین (می آیید)
 گلیری (می آید)   گلیرن (می آیند)

و اگر آخرین حرکت یا آخرین حرف با صدای ریشه فعل او و آ باشد پساوندهای زیر افزوده شود:

یومورام (می بندم)   یوموروخ (می بندیم)
 یومورسان (می بندی)   یومورسوز (می بندید)
 یوموری (می بندد)   یومورلار (می بندند)

برای ساختن مضارع اخباری که دلالت بر استقبال کند پساوندهای ذیل بر اصل فعل افزوده گردد:

یومارام (بعد می بندم)   یوماروخ (بعد می بندیم)
 یومارسان (بعد می بندی)   یومارسوز (بعد می بندید)
 یومار (بعد می بندد)   یومارلار (بعد می بندند)

مضارع التزامی - برای ساختن مضارع التزامی اگر آخرین حرکت یا آخرین حرف با صدای اصل فعل، زیر، پیش، زیر، ای ا، او یا باشد پساوندهای ذیل

بدان افزوده گردد از اینقرار:

گلّخ (بیایم)	گلّم (بیایم)
گلّسز (بیاید)	گلّسن (بیایی)
گلّه کر (بیایند)	گلّه (بیاید)

اگر آخر آن او یا آ â باشد پساوندهای دیل افزوده شود:

یوماخ (بیندیم)	یومام (بیندم)
یوماسوز (بیندید)	یوماسان (بیندی)
یومالار (بیندند)	یوما (بیندد)

فعل مستقبل - برای ساختن فعل مستقبل اگر آخرین حرکت یا آخرین

حرف باصدای اصل فعل: زبر، پیش، زیر، ای، او، باشد پساوندهای ذیل به

آخر آن افزوده گردد از اینقرار:

گله جاقیخ (جاقیق) خواهیم آمد	گله جاقام (خواهم آمد)
گله جاقسز (خواهید آمد)	گله جاقسان (خواهی آمد)
گله جاقلار (خواهند آمد)	گله جاق (خواهد آمد)

اگر آخرین حرف باصدای اصل فعل . او، او، «آ» â باشد پساوندهای زیر

افزوده شود از اینقرار:

از ریشه: آل (بگیر)

آلا جاقیق (خواهیم گرفت)	آلا جاقام (خواهم گرفت)
آلا جاقسز (خواهید گرفت)	آلا جاقسان (خواهی گرفت)
آلا جاقلار (خواهند گرفت)	آلا جاق [دور] (خواهد گرفت)

وجه شرطی - برای ساختن وجه شرطی در تمام زمانها، پس از «اگر» فارسی به ندرت

لفظ «سه» sa افزوده شود و در فعل و پساوندهای آن تغییری داده نمیشود مثلاً: اگر

سه گلم (اگر بیایم) ، اگر سه گلیردیم (اگر می آمدم) اگر سه گلیمیشم (اگر آمده ام) ، اگر سه گلیمیشدیم (اگر آمده بودم) اگر سه گله جاقام (اگر خواهم آمد) . گاهی ادات ، سه ، را بعد از فعل وپساوند بیاورند از اینقرار: اگر گلم سه (اگر بیایم) ، اگر گلیمیشدیم سه (اگر آمده بودم) . غالباً ادات «سه» را بعد از ریشه فعل پیش ازپساوند بیاورند از اینقرار :

اگر گلم (اگر بیایم)	اگر گلَساخ (اگر بیایم)
اگر گلَسن (اگر بیایی)	اگر گل سیز (اگر بیاید)
اگر گل سه (اگر بیاید)	اگر گل سه لر (اگر بیایند)

فعل منفی - علامت نفی « نه » یا « ما » است که پس از ریشه فعل و پیش از پساوندها در آید .

مانند: گل مه دیم (نیامدم) ، آلمادین ، آلمادون (نگرفتی) بر طبق قاعده کلی ما ma بعد از هجاهای کوتاه ، و ما mâ بعد از هجاهای بلند در آید :

گل میرم (نمی آیم)	گل می ریخ (یق) (نمی آیم)
گل میسن (نمی آیی)	گل می سیز (نمی آید)
گل میر (نمی آید)	گل میر لر (نمی آیند)

آلماخ :

آلمیرام (نمی گیرم)	آلمیریق (المبر یخ) : نمی گیریم
آلمیسان (نمی گیری)	آلمیسیز (نمی گیرید)
آلمیر (نمی گیرد)	آلمیر لر (نمی گیرند)

درسوم شخص مفرد و جمع مضارع برای استقبال ، «ر» پساوند تبدیل به «ز» شود ، و نیز درهاضی استمراری نوع دوم که برای دوام دراستمرار است «ر» تبدیل به «ز» گردد:

گل میزدیم (نمی آمدم)	گل میزد یخ (دیق) . نمی آمدم
گل میزدین (نمی آمدی)	گل میزدیز (نمی آمدید)
گل میزدی (نمی آمدند)	گل میزدیلر (نمی آمدند)

علاوه بر مَه و ماد و فعل ناقص دِگِل (دِیل) Dail و، یوخ، بطور منفی صرف شوند:

دیلَم (دیرَم) (نیستم)	دیلَوخ (ق) دیروخ. (نیستیم)
دیل سن (دیر سن) (نیستی)	دیل سوز، (دیر سوز) (نیستید)
دیل [دور] (نیست)	دیل لار (نیستند)

یوخ :

یوخام (نیم)	یوخوخ (ق). نیم
یوخسان (نییی)	یوخسوز (نیید)
یوخ دور (نیست)	یوخدولار (نیند)

بجای، دِیل در لهجه تبریزی، دیور، یا، دیس، و در لهجه مراغه، دییل، بکار

میرود .

جمله بندی - ترکیب جمله در ترکی آذری عیناً مانند جمله بندی در زبان

فارسی است یعنی نخست فاعل یا مسندالیه و سپس مسند و مفعول و در آخر فعل یا حرف رابطه می آید ، مانند :

هوا خوش دی (هوا خوش است)

من اللّٰه شکر ایدیرَم (من خدا را شکر میکنم)

بیزیم وطنمیز ایران دور: وطن ما ایران است

من وطنمی سیورم: من وطنم را دوست دارم

تبریز بویوک شهر دیر (تبریز شهر بزرگی است)

سیزین اغلوز منیم دوستوم دیر (پسر شما دوست من است)^۱

۱- مطالب این فصل خلاصه ای از کتاب دستور زبان کنونی آذربایجان تألیف دانشمند محترم آقای عبدالعلی کارنگک طبع تبریز ۱۳۴۰ شمسی ، و مأخوذ از خود آموز زبان آذربایجانی تألیف دکتر سلام الله جاوید، طبع تهران ۱۳۴۳ شمسی، و کتاب تجریداللفات اثر طبع آخوند میرزا علی بادکوبی طبع طهران ۱۳۱۴ قمری ، و میانی دستور زبان آذربایجان تألیف م ع فرزانه تهران ۱۳۴۴، و ساختمان فعل در زبان ترکی از دیده زبانشناسی تألیف دکتر نادر وزین پور طبع تهران ۱۳۴۰ است.

فهرست کتابهای ترکی به لهجه آذربایجانی (۱)

کتابهایی که به لهجه ترکی آذربایجانی در دست است قدیم نیست و از سه قرن و دو یست کتاب تجاوز نمیکنند این کتابها و رسالات به سه بخش بشرح زیر تقسیم میشود:

اول - دیوان غزلیات و اشعار که بهترین نمونه آنرا میتوان دیوان صراف واحد، راجی و خلیفه گرمودی و معجز شبستری و حیدر بابای شهریار نام برد.

دوم - کتابهای نوحه و مرثیه که غالباً به نظم است بجز کتاب کلیات دخیل که به نظم و نثر هر دو آمده است. مرثیه صافی، حسینی، ذهنی و صراف از بهترین آنها بشمار میرود.

سوم - داستانهای گوناگون که غالباً ترجمه کتابهای هزارویکشب و امیر ارسلان و حمزه و حسین کرد و بعضی از داستانهای شاهنامه و نظامی بزبان ترکی عامیانه است.

اینک فهرست بیشتر آنها را بترتیب حروف الفبا در این مختصر می آوریم^۱

۱- ادبی اثر لر - مجموعه ای از آثار شعرا و نویسندگان آذربایجان است که در ۱۳۲۰ شمسی به قطع ۲۲×۱۵ در ۳۴ صفحه در تبریز بطبع رسیده است.

۲- اصلی و کرم ترجمه و نگارش علی تبریزی بقطع ۲۱×۱۴ در ۲۰۰ صفحه که موضوع آن داستانی عشقی درباره دوشخصیت خیالی اصلی و کرم و از انتشارات کتابفروشی بابک خرم دین در تبریز است.

در این داستان اصلی دختری ارمنی و کرم پسر مسلمان است.

۱- ماخذ نگارنده در این فهرست در درجه اول رساله ختم تحصیل شاعر دانشور آقای علی حریری که در تحت عنوان استقضای فهرست آثار موجود در لهجه محلی آذربایجان « در سال ۱۳۳۷ در دانشکده ادبیات تبریز با اینجانب گذرانیده است، و سپس کتاب دانشمندان آذربایجان و تجسّات شخصی است

- ۳- **امثال و حکم در لهجه محلی آذربایجانی** - تألیف آقای علی اصغر مجتهدی که در سال ۱۳۳۴ ش بقطع ۲۴ × ۱۶ با کاغذ کاهی در تبریز بطبع رسیده است.
- ۴- **او باشد آن خوروزی** (خروس صبحگاهی) منظومه ای است از شخصی که نام اختصاری او در پشت کتاب م - ب آمده و در سال ۱۳۲۲ ش در ۲۴ صفحه بقطع ۱۷ × ۱۱ سانتیمتر در تبریز بطبع رسیده است .
- ۵- **بختیار نامه** - داستان منظومی است اثر طبع فدائی که ظاهراً از شعرای شیروان است و زبان آن با لهجه آذربایجانی اندک فرقی دارد. این کتاب بقطع ۱۷ × ۱۰ در ۲۱۰ صفحه در تبریز از طرف انجمن روابط فرهنگی ایران و شوروی در ۱۳۲۴ شمسی بطبع رسیده است
- ۶- **تاریخ زندگانی حضرت یوسف و زلیخا** - ترجمه یوسف و زلیخای فارسی است، چاپ سوم آن در سال ۱۳۳۶ ش در ۸۶ صفحه بقطع ۲۱ × ۱۴ سانتیمتر در تبریز از طرف موسسه مطبوعاتی فردوسی بطبع رسیده است .
- ۷- **تحفة العالومی** - اثر طبع میرزا حسین علموی، در ذکر مصائب و مرانی چهارده معصوم که در ۲۲۶ صفحه بقطع ۱۶ × ۱۱ در تبریز از طرف کتابفروشی سعادت بطبع رسیده است .
- ۸- **تعبیرات و اصطلاحات و امثال مشترک فارسی و آذربایجانی** : تألیف هوشنگ ارژنگی ، نشریه دانشکده ادبیات تبریز سال نهم ۱۳۳۶ شمسی
- ۹- **تجربید اللغات** - یا نصاب ترکی، اثر طبع آخوند آقا میرزا علی بادکوبی که در حاشیه آن شرح نصاب و امثال سایره ترکی نیز نوشته شده و در ۱۲۷ صفحه بقطع ۲۱ × ۱۳ سانتیمتر در سال ۱۳۱۴ هجری قمری در تهران با چاپ سنگی بطبع رسیده است .
- ۱۰- **تفریح نامه لازمی** - رساله ای است که موضوع آن اشعاری تفریحی اثر طبع شاعری بنام میرزا جواد است، در پانزده صفحه بتوسط کتابفروشی فردوسی

در ۱۳۳۵ در تبریز بطبع رسیده است .

۱۱- **توسلات صابر** - در مرثی اثر طبع حاجی میرزا عباسقلی صابر که به تصحیح سعدی زمان متخلص به حسینی در ۲۹۶ صفحه بقطع ۱۶ × ۱۰ در ۱۳۳۴ در تبریز بطبع رسیده است .

۱۲- **ثعلبیه** - داستانی است منظوم و شیرین اثر طبع ملامحمد باقر خلخالی که در عصر ناصرالدین شاه ساکن زنجان بود و در ۸۸ صفحه بقطع ۲۱ × ۱۷ توسط کتابفروشی علمیه در ۱۳۲۹ با چاپ سنگی در تبریز بطبع رسیده است .

۱۳- **جلیل محمد قلی زاده** (ملانصرالدین) - موضوع این رساله مقالاتی است از نویسندگان آذربایجان درباره جلیل محمد قلی زاده مدیر روزنامه ملانصرالدین که از طرف انجمن روابط فرهنگی ایران و شوروی در سال ۱۳۲۳ در ۴۱ صفحه بقطع ۲۳ × ۱۵ سانتیمتر در تبریز بطبع رسیده است .

۱۴- **جوهر المصائب** - در مرثی ، اثر طبع تائب، میرزا صادق متخلص به تائب تبریزی که جلد اول آن در ۲۸۵ صفحه بقطع ۱۶ × ۱۰ سانتیمتر در ۱۳۳۶ توسط کتابفروشی مصباحی در تبریز بطبع رسیده است .

۱۵- **چهارده معصوم حسینی** - در مرثی ، اثر طبع سید رضا حسینی (سعدی زمان) که در ۲۱۰ صفحه توسط کتابفروشی مصباحی در سال ۱۳۲۴ در تبریز بطبع رسیده است .

۱۶- **چهل طوطی** - داستان چهل طوطی است به لهجه ترکی آذربایجانی که در ۴۸ صفحه بقطع ۱۷ × ۱۱ سانتیمتر توسط کتابفروشی سعادت مکرر بطبع رسیده است .

۱۷- **حدیقه الحقیقه یا مختارنامه** - داستان کربلا و قصه مختار بن ابی عبید تقفی و معجزات ائمه اطهار که در ۵۸۴ صفحه بقطع ۲۵ × ۱۷ توسط کتابفروشی فردوسی در تبریز بطبع رسیده و ترجمه از فارسی است .

- ۱۸- حکایت نوش آفرین - ترجمه از زبان فارسی که در تبریز مکرر بطبع رسیده است .
- ۱۹- حکایت سیمین عذار - ترجمه از فارسی که در تبریز مکرر بطبع رسیده است .
- ۲۰- حیدر بابایه سلام - اثر طبع شاعر شهیر معاصر استاد محمد حسین شهریار ، درباره خاطرات کودکی خود که بقطع ۲۰×۱۵ سانتیمتر در تبریز بطبع رسیده است . جلد دوم آن را کتابفروشی سعدی در ۱۳۴۶ منتشر کرده است .
- ۲۱- خاورنامه - ترجمه داستان خاورنامه است به لهجه ترکی آذربایجانی که مترجم آن معلوم نیست ، و در ۲۱۸ صفحه بقطع ۱۶×۱۹ سانتیمتر توسط کتابفروشی فردوسی مکرر در تبریز بطبع رسیده است .
- ۲۲- خودآموز ترکی - که مشتمل بر دو کتاب یکی « بضاعة مزجاة » تالیف میرزا خلیل بن عباسقلی ، و دیگری نصاب ترکی تالیف یحیی بن مصطفی الحسینی زنوزی متخلص به مضطر است ، که باهتمام سید قاسم هادیان از طرف کتابفروشی دانش جنب دارالفنون در ۶۰ صفحه بقطع ۲۲×۱۵ سانتیمتر در تهران بطبع رسیده است .
- ۲۳- خودآموز زبان آذربایجانی و فارسی ، تالیف دکتر سلام الله جاوید که بقطع جیبی در ۱۰۱ صفحه در ۱۳۴۳ در تهران چاپ شده است .
- ۲۴- خودآموز یا مکالمات روزمره زبان ترکی آذربایجانی که توسط کتابفروشی فردوسی در ۴۸ صفحه بقطع ۱۴×۲۰ سانتیمتر در تبریز بطبع رسیده است (۱)
- ۲۵- داستان امیر حمزه صاحبقران - ترجمه این داستان است به لهجه ترکی آذربایجانی که مترجم آن معلوم نیست ، و در ۹۴ صفحه بقطع ۲۱×۱۴ سانتیمتر
- ۱- رجوع شود به دیوان مضطر

توسط کتابفروشی فردوسی در ۱۳۴۱ در تبریز مکرر بطبع رسیده است .

۲۶- **داستان قمر الزمان** - ترجمه این داستان است به لهجه ترکی آذربایجانی که توسط کتابفروشی ادبیه و حقیقت تبریز در ۷۹ صفحه بقطع ۲۱ X ۲۱ سانتیمتر در سال ۱۳۳۲ بطبع رسیده و مترجم آن معلوم نیست .

۲۷- **داستان کوه که یولداشی خواجه رشید** - این داستان به قام تمکینی نامی است که توسط خود وی در ۳۰ صفحه بقطع ۱۷ X ۱۱ سانتیمتر در ۱۳۳۷ برای سرگرمی کودکان در تبریز بطبع رسیده است .

۲۸- **دزد وقاضی بغداد** - این قصه ترجمه داستانی از هزار و یکشب است که در ۳۲ صفحه بقطع ۱۵ X ۱۰ سانتیمتر توسط کتابفروشی فردوسی در تبریز بطبع رسیده و نویسنده آن معلوم نیست .

۲۹- **دستور زبان کنونی آذربایجانی** ، تالیف فاضل معاصر آقای عبدالعلی کارنگ که در ۵۲ صفحه بقطع وزیری در تبریز در سال ۱۳۴۰ شمسی چاپ و منتشر شده است .

۳۰- **دهه عاشورا یا شورش کربلا** - درمرائی اثر طبع محمد حسین صحاف که در ۱۲۸ صفحه بقطع ۱۹ X ۱۱ سانتیمتر توسط کتابفروشی حقیقت با چاپ سنگی در تبریز بطبع رسیده است .

۳۱- **دیوان اعظمی یا شکوفه‌های خونین** - اثر طبع بیوک اعظمی که در سال ۱۳۴۳ شمسی در تبریز بطبع رسیده است .

۳۲- **دیوان مضطر** - اثر طبع جبار مضطر اردبیلی که در ۳۷۲ صفحه بقطع ۱۶ X ۱۰ با اهتمام حسنقلی داودی در سال ۱۳۷۰ قمری در تبریز چاپ رسیده و موضوع آن احوالات کربلا و مصائب اهل بیت خامس آل عباس است ، و نام کتاب یادگاری مضطر میباشد .

۳۲- **دیوان زائر** - درمرائی و مصائب خامس آل عبا ، اثر طبع کربلائی اسد

زائر محمدی متخلص به زائر که جلد اول آن در ۱۶۷ صفحه بقطع ۱۵ × ۱۰ و جلد دوم آن بقطع ۱۶ × ۱۰ سانتیمتر از طرف کتابفروشی اسدی و جلد سوم و چهارم آن در سال ۱۳۳۵ از طرف کتابفروشی مصباحی در تبریز بطبع رسیده است.

۳۳- **دیوان شهاب** - درمرائی ومصائب اهل بیت اثر طبع یوسف شهاب که جلد اول آن در ۲۶۴ صفحه بقطع ۱۶ × ۱۰ سانتیمتر در ۱۳۳۲ شمسی و جلد دوم آن در ۲۸۸ صفحه در سال ۱۳۳۴ در تبریز بچاپ سنگی رسیده است.

۳۴- **دیوان شانی** - درمرائی ائمه اثر طبع مشهدی حسین شانی که جلد اول آن در ۱۱۲ صفحه بقطع ۱۵ × ۹ سانتیمتر در ۱۳۷۰ قمری و جلد دوم آن در ۹۷ صفحه در ۱۳۷۳ قمری از طرف کتابفروشی تهران در تبریز بطبع رسیده است.

۳۵- **دیوان عاصی** - اثر طبع حسن عاصی، درمرائی ومصائب ائمه و اهل بیت پیغمبر ص که جلد اول آن بقطع ۱۶ × ۱۰ سانتیمتر از طرف کتابفروشی مصباحی در ۱۳۳۳ شمسی و جلد دوم آن در ۲۷۱ صفحه از طرف کتابفروشی سعدی زمان در ۱۳۳۸ در تبریز بطبع رسیده است.

۳۶- **دیوان صافی** - درمرائی، اثر طبع صافی که جلد اول آن در ۱۶۷ صفحه بقطع ۲۰ × ۱۵ سانتیمتر، و جلد دوم آن در ۱۴۰ صفحه از طرف کتابفروشی سعادت در تبریز به چاپ سنگی رسیده است. مرحوم تربیت مینویسد صافی، آقا کریم تبریزی از خانواده حاجی جعفر دائی معروف بوده و در ۱۳۴۸ قمری وفات یافت و دیوانش در تبریز چاپ شده است. (۱)

۳۷- **دیوان ذهنی یا رسالهٔ حسینییه** - درمرائی اثر طبع مشهدی علی اصغر ذهنی، که در ۱۴۴ صفحه بقطع ۱۶ × ۱۱ سانتیمتر از طرف کتابفروشی علمیه در تبریز بچاپ سنگی رسیده است. (۲)

۱ - دانشمندان آذربایجان ص ۲۱۴ .

۲ - « « « ص ۱۵۳ .

۳۸- **دیوان گلزار ذوقی** - در مرثی اثر طبع حاجی محمد ابراهیم ذوقی که جلد اول آن در ۲۵۷ صفحه بقطع ۱۶ X ۱۱ سانتیمتر از طرف کتابفروشی مصباحی در تبریز بچاپ سنگی رسیده است .

۳۹- **دیوان کاشفی با ملحقات** - در مرثی ، اثر طبع علی آقازاده متخلص به کاشفی که در ۱۴۸ صفحه بقطع ۱۶ X ۱۱ سانتیمتر از طرف کتابفروشی صداقت در تبریز بطبع رسیده است .

۴۰- **دیوان صحاف یا کواکب المصائب** - در مرثی اثر طبع محمد حسین جنتی مقام متخلص به صحاف که در ۲۸۹ صفحه بقطع ۲۰ X ۱۶ سانتیمتر از طرف کتابفروشی سروش با چاپ سنگی به ضمیمه اشعار کر بلائی حسین متخلص به طوری در تبریز بطبع رسیده است .

۴۱- **دیوان محمد امین مسمی به دلسوز** - در مرثی که در ۱۷۳ صفحه به قطع ۲۱ X ۱۶ در سال ۱۲۹۶ قمری در تبریز بطبع رسیده است . محمد امین تبریزی ملقب به استاد و متخلص به دلسوز بود و میرزا سروش و میرزا مظهر معروف از جمله شاگردان او بودند . دیوانش مرکب از اشعار فارسی و ترکی بوده و مکرر در تبریز به چاپ رسیده است (۱)

۴۲- **دیوان سید ابوالقاسم مشهور به مجنون شاه قره‌جه داغی** - که مجموعه‌ای از اشعار شاعر است در ۱۳۵ صفحه بقطع ۲۱ X ۱۶ در سال ۱۳۲۴ قمری در تبریز بطبع رسیده است .

۴۳- **دیوان راجی** - اثر طبع حاجی میرزا ابوالحسن تبریزی (۱۲۴۷-۱۲۹۳ قمری) که شاعری خوش‌مزه و شیرین‌بیان بود و دیوانش مرکب از پارسی و ترکی مکرر در تبریز چاپ شده و در سال ۱۲۴۷ قمری در هنگام مراجعت از مکه در دریای احمر غرق شد ،

پسر وی عبدالحمید متخلص به ناجی است که او نیز شاعر بوده و دیوانی دارد. (۱)

دیوان راجی در ۲۴۱ صفحه بقطع ۱۶-۲۲ سانتیمتر با چاپ سنگی در تبریز بطبع رسیده است.

۴۴- **دیوان جیران خانم** - وی از خوانین محترمه طایفه دنبلی‌ها و از خانواد مشهور آذربایجان بود در شهر تبریز تولد یافت تاریخ تولد و فوت او معلوم نیست. از خویشان او شنیده شد که در هنگام وفات هشتاد سال داشته است. دیوانی دارد مشتمل بر قصاید و غزلیات و مقطعات و ترجیعات مرکب از پارسی و ترکی قریب به چهار هزار و پانصد بیت و غالب اشعار او در مدایح مادر و خواهر عباس میرزا نایب‌السلطنه است.

قطعهٔ ذیل را در باره و بای سال ۱۲۴۷ هجری قمری گفته است.

ای خدا شیعیان هلاک شدند   نوجوانان بزیر خاک شدند
مادران دل شکسته و نالان   مرده شورند بهر فرزندان
ای خدا این بلا شدید شده   از فرج خلق نا امید شده (۲)

دیوان ترکی وی در ۱۳۷ صفحه بقطع ۲۱×۱۷ سانتیمتر از طرف انجمن روابط فرهنگی ایران و شوروی در سال ۱۳۲۴ شمسی در تبریز بطبع رسیده است.

۴۵- **دیوان میرمرحوم** - این دیوان بضمیمهٔ دیوان دلسوز به قطع ۱۶×۲۲ در سال ۱۰۲۸ هجری قمری در تبریز به چاپ سنگی رسیده است.

۴۶- **دیوان دلخون** - در مرثی، اثر طبع میرزا علی متخلص به دلخون که به قطع ۱۴×۲۱ در سال ۱۳۲۱ شمسی در تبریز بطبع رسیده است.

۱ - دانشمندان آذربایجان ص ۱۵۵ .

۲ - دانشمندان آذربایجان ص ۱۲۶ .

۴۷- دلخون دیگری نیز بنام حاجی محمد مشهور به شجاع‌الملک از شعرای قرن سیزدهم در تبریز بوده که در اواخر آن قرن با مولانا بزمی‌خویی در طهران مناظره و مشاجره داشته و اشعارش بزبان ترکی است (۱)

۴۸- دیوان دلریش - اثر طبع کر بلائی علی اصغر معروف به سینه زن، از سخنوران ترکی زبان آذربایجان بود و دسته حسینی دلریش، بنام وی شهرت یافته است. (۲)

اشعار وی بیشتر در مرثی است دیوان وی در ۵۱۷ صفحه بقطع ۲۸ × ۲۰ سانتیمتر در سال ۱۳۲۹ شمسی در تبریز بچاپ رسیده است.

۴۹- دیوان آثار جاویدان - اثر طبع حسین کیاور که جلد اول آن در ۱۰۳ صفحه بقطع ۲۲ × ۱۶ از طرف کتابفروشی فردوسی در سال ۱۳۳۴ ش در تبریز بچاپ رسیده است.

۵۰- دیوان نوری (نوبهار آفاق) - در مرثی که در ۱۵۶ صفحه بقطع ۱۶ × ۱۰ سانتیمتر در سال ۱۳۳۰ در تبریز بقطع رسیده است.

۵۱- دیوان شکوهی - اثر طبع حاجی مهدی تبریزی آینه ساز که در تبریز سکنی داشت و در سال ۱۳۱۴ هجری قمری برحمت ایزدی پیوست - اشعار او به پارسی و ترکی است و کلیات نظم و نثرش در تبریز بچاپ رسیده است: (۳)

۵۲- دیوان شکوهی دیگر - اثر طبع محمدقلی بامیه ساز متخلص به شکوهی که در ۲۱۰ صفحه بقطع ۲۲ × ۱۶ سانتیمتر در سال ۱۳۳۱ قمری در تبریز بچاپ سنگی رسیده است.

-
- ۱ - دانشمندان آذربایجان ص ۱۵۱ .
  - ۲ - ، ، ص ۱۵۱ .
  - ۳ - دانشمندان آذربایجان ص ۱۹۹ .

- ۵۳- **دیوان صراف** - رضا صراف از سخنوران تبریز است که شغل وی بر خلاف نامش تنباکو فروش بوده است. دیوانش مرکب از پارسی و ترکی است و در سال ۱۳۲۲ قمری بقطع ۲۴ × ۱۶ بچاپ سنگی رسیده است. تاریخ وفات او در سال ۱۳۲۵ هجری قمری بوده است (۱)
- ۵۴- **دیوان علائی** - اثر طبع ابراهیم کماری علائی که بیشتر در مرثیاتی است و در ۱۵۰ صفحه بقطع ۱۸ × ۱۱ سانتیمتر از طرف کتابفروشی اسدی در تبریز بطبع رسیده است.
- ۵۵- **دیوان رائی** - در مرثیاتی، اثر طبع میرزا رضا عربی خوان متخلص به رائی که جلد اول آن در ۱۱۶ صفحه بقطع ۱۵ × ۹ در سال ۱۳۳۶ شمسی از طرف کتابفروشی مصباحی در تبریز بطبع رسیده است.
- ۵۶- **دیوان عاصم** - اثر طبع میرزا علی اکبر محدث طباطبائی خیابانی متخلص به عاصم، در مرثیاتی، که در ۲۰۰ صفحه بقطع ۱۶ × ۱۰ سانتیمتر در سال ۱۳۳۶ شمسی به چاپ رسیده است.
- ۵۷- **دیوان عباسیه شانی** - در مرثیاتی، اثر طبع مشهدی حسین شانی که در ۱۹۲ صفحه بقطع ۱۶ × ۱۰ سانتیمتر در سال ۱۳۶۹ هجری قمری در تبریز بطبع رسیده است (۲)
- ۵۸- **دیوان میرزا آقاخان اهری** - از شعرای ترکی زبان آذربایجان بود دیوان او در دست نیست (۳)
- ۵۹- **دیوان اشک ریز** - در مرثیاتی، اثر طبع ملاحسین از نوحه سرایان ترکی زبان تبریز که در ۱۳۳۳ در باکو وفات یافت (۴)
- ۱ - رجوع کنید به دانشمندان آذربایجان ص ۲۳۰.
  - ۲ - رک : دیوان شانی .
  - ۳ - دانشمندان آذربایجان ص ۹ .
  - ۴ - ، ، ، ص ۴۳ .

- ۶۰- **دیوان افسر** - اثر طبع میرزا عبدالله اردوبادی که از شعرای دوره محمد شاه قاجار بود. (۱)
- ۶۱- **دیوان حکیم الهی اردبیلی** - از سخنوران ترکی زبان آذربایجان در قرن سیزدهم هجری که در سال ۱۲۹۲ هجری قمری در گذشت. (۲)
- ۶۲- **دیوان آقامیرزا علی خوئی** - از سخنوران ترکی زبان آذربایجان وفات او در ۱۲۹۶ هجری قمری بود. (۳)
- ۶۳- **دیوان پرغم** - وی از سخنوران تبریز است و مدتی در بلاد عثمانی و از میر میزیست ، دبوانش بعنوان « غم خانه » معروف است و مکرر در تبریز چاپ شده و غزلیاتی شیرین بزبان پارسی و ترکی دارد . دیوانش را در سال ۱۲۸۰ هجری قمری تألیف کرده است (۴)
- ۶۴- **دیوان پروانه** - ملامحمدتقی تبریزی معروف به خلاق المعانی و متخلص به پروانه در علوم منطق و هیئت و ریاضیات سرآمد عصر خود بود بیشتر اشعار او بزبان ترکی است. (۵)
- ۶۵- **تالانندی** - از سخنوران معروف قصبه گرگر (در حوالی جلفا) است و در ناخوشی و بای سال ۱۲۸۳ هجری قمری در گذشت . اشعارش بترکی است (۶)
- ۶۶- **دیوان نائب** - حاجی خداوردی اصلاً از قصبه چورس از دهستان های

---

۱ - دانشمندان آذربایجان ص ۴۶ .

۲ - ایضاً ص ۴۹ .

۳ - ایضاً ص ۷۰ .

۴ - ایضاً ص ۷۵ .

۵ - ایضاً ص ۷۵ .

۶ - ایضاً ص ۸۴ .

ماکو بود و در ۱۲۰۱ هجری در همانجا درگذشت ، دیوانش مرکب از اشعار پارسی و ترکی است . (۱)

۶۷- **دیوان تراب** - از سخنوران ترکی زبان آذربایجان در قرن سیزدهم هجری . (۲)

۶۸- **دیوان توپچی** - محمدعلی سلطان از اهل قریه هریس خانمرو ، از سخنوران اوایل قرن چهاردهم هجری است که بیارسی و ترکی هر دو شعر میسرود . (۳)

۶۹- **دیوان ثابت تبریزی** - حاجی محمدعلی بصنعت صحافی میگذرانید و در سال ۱۳۱۳ هجری قمری در شصت سالگی درگذشت - دیوانش مرکب از اشعار ترکی و فارسی است . (۴)

۷۰- **دیوان ثابت خوئی** - ملاحسین از سخنوران قرن چهاردهم در خوی بود و در همان شهر درگذشت دیوانش مرکب از اشعار پارسی و ترکی است . (۵)

۷۱- **دیوان درویش بلبل** - میرزا محمدتقی تبریزی از سخنوران ترکی زبان آذربایجان بشمار میرفته و در سال ۱۲۶۵ هجری زنده بوده است . (۶)

۷۲- **دیوان معجز شبستری** - آثار منتخبه میرزا علی معجز شبستری که در ۲۵۰ صفحه بقطع ۲۳ × ۱۵ سانتیمتر از طرف انجمن روابط فرهنگی ایران و شوروی در سال ۱۳۲۴ در تبریز منتشر شده است .

۷۳- **دیوان نشاء تبریزی** - میرزا عبدالباقی تبریزی متخلص به نشاء از احفاد جهانشاه خان قراقویونلو است و در علوم ریاضی و سیاق نویسی دست داشت و

۱ - ایضاً ص ۸۴ .

۲ - دانشمندان آذربایجان ص ۸۵ .

۳ - ایضاً ص ۸۷ .

۴ - ایضاً ص ۸۹ .

۵ - ایضاً ص ۹۰ .

۶ - ایضاً ص ۱۴۹ .

معاصر شیخ محمد علی حزین و آذربیکدلی بود، تاریخ فوتش را در ۱۱۵۸ هجری ضبط نموده‌اند. دیوانی از وی تا دو هزار بیت مرکب از اشعار پارسی و ترکی در دست است (۱)

۷۴ - **دیوان نباتی** - اثر طبع سید ابوالقاسم نباتی فرزند سید محترم اشتهابینی است که گاهی مجنون‌نشا و خان‌چوپانی تخلص میکرد. در اوائل حال در قریه اشتهابین که کرسی محال دیزمار قرآجه داغ (ارسباران) است نشو و نما یافت و مدتی به شهر اهر مهاجرت نمود و در بقعه شیخ شهاب‌الدین مشغول ریاضت شد در اواخر عمر به مسقط‌الراس خود مراجعت کرده در ۱۲۶۲ قمری در همانجا درگذشت. دیوان او متضمن اشعار فارسی و ترکی و کردی است و در تبریز به طبع رسیده است. (۲)

۷۵ - **دیوان یلدا** - یلدا‌ای ماکوئی (۱۲۵۸-۱۳۱۳) - دیوان او مرکب از اشعار پارسی و ترکی است (۳)

۷۶ - **دیوان فانی تبریزی** - میرزا صادق متخلص به فانی از سخنوران قرن سیزدهم هجری است و در ۱۲۵۵ هجری تولد یافت و بیشتر عمر خود را در گنجه گذرانید، دیوانش مرکب از اشعار فارسی و ترکی است. کتابی بنام خمسه - ادبیه، تألیف کرده که قسمتی از آن بطبع رسیده است. (۴)

۷۷ - **دیوان مضطر** - میریحیی بن مصطفی زنفوزی متخلص به مضطر بیارسی و ترکی شعر میگفت دیوانش در تبریز چاپ شده است. منظومه مختصری هم بنام مشوق‌الصبيان از ترکی، فارسی در مقابل نصاب‌الصبيان تألیف کرده که در سال ۱۳۰۸ ش

۱ - دانشمندان آذربایجان ص ۳۷۵.

۲ - ایضاً ص ۴۷۱.

۳ - ایضاً ص ۴۰۳.

۴ - دانشمندان آذربایجان ص ۲۹۱.

در تبریز با چاپ سنگی بطبع رسیده^(۱) و مجدداً در مجموعه‌ای بنام خودآموز ترکی در تهران توسط کتابفروشی دانش (خیابان ناصر خسرو) انتشار یافته است .

۷۸- **دیوان شاه اسمعیل** - داستان شاه اسمعیل صفوی ترکی به قلم علی تبریزی که در ۱۹۶ صفحه بقطع ۲۱×۱۵ سانتیمتر از طرف کتابفروشی آتور پات در تبریز بطبع رسیده است .

۷۹- **رستم نامه ترکی** - ترجمه رستم نامه ترکی آذربایجانی که در ۱۳۰ صفحه بقطع ۲۳×۱۷ سانتیمتر از طرف کتابفروشی سعادت مکرر در تبریز بطبع رسیده است .

۸۰- **شانلی آذربایجان قورخولی** - در اشعار متنوعه اثر طبع مهدی اعتماد که در ۲۱۸ صفحه بقطع ۱۱×۱۷ سانتیمتر بسال ۱۳۲۵ در تبریز از طرف کتابفروشی سروش بطبع رسیده است .

۸۱- **صائب** - شرح حال صائب تبریزی ، بقلم مرحوم حاج محمد آقا نجوانی و ترجمه غلام محمدلی ترکی که در ۲۳ صفحه بقطع ۲۰×۱۴ سانتیمتر از طرف انجمن روابط فرهنگی ایران و شوروی در ۱۳۲۴ شمسی در تبریز بطبع رسیده است .

۸۲- **عاشق غریب ایله شاه صنم** (عاشق غریب باشاه صنم) - که موضوع آن داستان عشق ورزیدن غریب به شاه صنم است و در ۱۴۴ صفحه بقطع ۲۱×۱۴ سانتیمتر از طرف کتابفروشی بابک خرم دین در تبریز بطبع رسیده است .

۸۳- **قهرمان نامه** - ترجمه داستان قهرمان نامه ترکی است که در ۱۱۲ صفحه بقطع ۱۴×۲۲ سانتیمتر از طرف کتابفروشی اسدی در تبریز بطبع رسیده است .

۸۴- **عقاید الاسلام مقدس اردبیلی** - ترجمه میرزا اسمعیل بن حاج حسین

معروف به مسأله گونائب تبریزی. بقطع خشتی، که در سال ۱۳۳۲ باهتمام میرزا شفیع محاسب‌الملک در ۳۲۹ صفحه در تبریز بطبع سنگی رسیده است.

۸۵- کتاب **سماوریه و آینه اخلاق** - منظومه‌ای است فکاهی اثر طبع مهدی اعتماد ناظقی (اعتماد الشعراء) که در ۳۲ صفحه بقطع ۱۵ × ۹ سانتیمتر از طرف کتابفروشی فردوسی در تبریز طبع شده است.

۸۶- کتاب **بحرالاحزان** - مرثی، اثر طبع حاجی غلام نوری قالیچی که در ۲۰۰ صفحه بقطع ۱۶ × ۱۰ سانتیمتر از طرف کتابفروشی سروش در سال ۱۳۶۰ قمری در تبریز بطبع رسیده است.

۸۷- کتاب **شیرویه** - ترجمه داستان شیرویه بترکی که در ۱۴۳ صفحه بقطع ۲۵ × ۱۸ سانتیمتر در سال ۱۳۳۴ شمسی از طرف کتابفروشی حقیقت در تبریز بچاپ سنگی رسیده است.

۸۸- کتاب **مهر و ماه** - داستانی است بترکی آذربایجانی که در ۸۰ صفحه بقطع ۲۱ × ۱۷ سانتیمتر در تبریز بچاپ سنگی رسیده است.

۸۹- **کلیات مختار نامه** - ترجمه مختار نامه فارسی بترکی آذربایجانی است که در ۵۵۶ صفحه به قطع ۲۵ × ۱۸ سانتیمتر از طرف کتابفروشی فردوسی در تبریز بطبع رسیده است.

۹۰- **کلیات دخیل آل عبا** - در مرثی، اثر طبع آخوند ملاحسین مراغده‌ای از شعرای قرن سیزدهم هجری که اشعارش مشتمل بر وقایع کربلا ب زبان ترکی است، درشش جلد مکرر در تبریز بچاپ رسیده،^(۱) و اخیراً در ۶۰۰ صفحه بقطع ۳۲ سانتیمتر در آن شهر بنام کلیات دخیل چاپ شده است.

۹۱- **کلیات ملا نصرالدین** - داستانهای فکاهی ملا نصرالدین است که در ۷۸

صفحه بقطع ۱۴×۲۰ سانتیمتر از طرف کتابفروشی تهران ، در تبریز بطبع -
رسیده است .

۹۲- **کلیات حکیم لعلی** - اثر طبع میرزا علیخان ایروانی شمس الحکماء
(۱۲۶۱-۱۳۲۵) از شعرا و ادبای دوره قاجار و طبیب مخصوص مظفرالدین شاه ،
که لعلی تخلص داشت وسجع مهر او «انّه لعلی حکیم» (۱) از آیات قرآنی بود.
دیوانش مرکب از اشعار پارسی و ترکی است و مکرر در تبریز بچاپ رسیده (۲) و
طبع اخیر آن در ۲۱۶ صفحه بقطع ۲۲×۱۴ سانتیمتر از طرف شرکت سهامی چاپ
کتاب آذربایجان طبع شده است .

۹۳- **کلیات داستان هفت پیکر بهرام گور** - ترجمه و اقتباس از هفت پیکر
نظامی به نشر که در ۱۵۲ صفحه به قطع ۲۵×۱۷ سانتیمتر از طرف کتابفروشی
فردوسی در تبریز بطبع رسیده است .

۹۴- **کلیات هفت جلدی اسکندرنامه** - ترجمه داستان اسکندر ذوالقرنین
که در ۴۶۴ صفحه در سال ۱۳۳۵ از طرف بنگاه مطبوعاتی فردوسی در تبریز بطبع
رسیده است .

۹۵- **کلیات مصور الف و لیل** - ترجمه داستان هزار و یکشب به لهجه ترکی
آذری که در ۳۶۰ صفحه بقطع ۲۵×۱۷ سانتیمتر از طرف کتابفروشی فردوسی در
تبریز بطبع رسیده است .

۹۶- **کلیات هفت جلدی امیر ارسلان رومی** - ترجمه داستان امیر ارسلان
رومی ترکی که در ۲۹۲ صفحه بقطع ۱۷×۲۲ سانتیمتر از طرف کتابفروشی فردوسی
در تبریز بطبع رسیده است .

۱ - وانه فی امّ الكتاب لدنیا لعلی حکیم (قرآن ، سوره زحرف آیه ۴۳) .

۲ - دانشمندان آذربایجان ص ۳۲۱ .

۹۷- کلیات دیوان فضولی - اثر طبع محمد بن سلیمان فضولی از سخنوران قرن دهم، اصلاً از اکراد آذربایجان بوده، اشعار او بیشتر در لهجه آذربایجانی است و در پارسی و عربی نیز مسلط بوده و به هر سه زبان شعر گفته و دیوانش مکرر چاپ شده است.

از جمله آثارش: حدیقه السعداء ترکی، ترجمه روضه الشهداء ملا حسین کاشفی است.^(۱) کلیات دیوان فضولی مشتمل بر غزلیات و ساقی نامه و اشعار گوناگون در ۳۴۸ صفحه از طرف کتابفروشی اختر در سال ۱۳۰۸ قمری بطبع رسیده است.

۹۸- کلیات کتاب جنگی مسیب نامه - ترجمه یکی از داستانهای اسلامی که در ۱۳۲۲ صفحه بقطع ۲۰×۱۴ سانتیمتر از طرف کتابفروشی فردوسی در تبریز بچاپ رسیده است.

۹۹- کنز الحسینی - در مرثی، اثر طبع سعدی زمان متخلص به حسینی که جلد اول و دوم آن در ۲۵۶ و ۲۹۲ صفحه بقطع ۱۶×۱۰ توسط کتابفروشی مصباحی در سالهای ۱۳۳۳ و ۱۳۳۵ در تبریز بطبع رسیده است.

۱۰۰- کور اوغلی (کورزاده) به نظم و نثر، ترجمه علی همّت زاده که در ۱۶۰ صفحه بقطع ۲۰×۱۶ سانتیمتر در تهران بطبع رسیده است.

۱۰۱- گلزار ذوقی - در مرثی، اثر طبع حاج محمد ابراهیم ذوقی که جلد اول آن در ۳۷۵ صفحه بقطع ۱۶×۱۰ در سال ۱۳۳۳ و جلد دوم آن نیز در همان سال از طرف کتابفروشی مصباحی در تبریز بطبع رسیده است.

۱۰۲- گلشن بهاد - در مرثی، اثر طبع محمد علی کریم متخلص به ذاکر که جلد اول آن در ۲۰۴ صفحه به قطع ۱۶×۱۰ سانتیمتر از طرف مصنف در تبریز در ۱۳۳۶ بطبع رسیده است.

۱۰۳- گلشن فیروز یا دیوان نائلی ، درمراثی، اثر طبع محمد حسین نائلی که در ۱۶۰ صفحه بقطع ۱۵×۱۰ سانتیمتر در ۱۳۶۰ قمری در تبریز از طرف کتابفروشی علمیه بچاپ سنگی رسیده است .

۱۰۴- گلین لریزگی (زینت عروسان) اثر طبع سید مهدی اعتماد ناطقی مشتمل بر اشعار انتقادی و تفریحی که در ۵۰ صفحه بقطع ۱۵×۹ سانتیمتر در ۱۳۳۶ در تهران بطبع رسیده است .

۱۰۵- گلین لرسوزی قینانالار دالینجه (سخنان عروسان پشت سر مادر شوهرانشان) مشتمل بر شعرهای تفریحی اثر طبع میرزا کریم مراغی که در ۳۲ صفحه بقطع ۱۷×۱۱ سانتیمتر از طرف کتابفروشی بادامچی در تبریز بچاپ رسیده است .

۱۰۶- لایلای - مجموعه شعر اثر طبع هزار که اصل آن بکردی است و توسط جعفر خندان به لهجه ترکی آذربایجانی ترجمه شده و بقطع ۲۰×۱۴ سانتیمتر از طرف انجمن فرهنگی ایران و شوروی در تبریز انتشار یافته است .

۱۰۷- لیلی و مجنون - ترجمه داستان لیلی و مجنون بانضمام داستانهای: عاشق ، عمروگلی ، و ملکشاه که در ۸۶ صفحه بقطع ۲۱×۱۵ سانتیمتر در ۱۳۳۷ شمسی از طرف کتابفروشی فردوسی در تبریز بطبع رسیده است .

۱۰۸- لمعات الحسینی - درمدایح پیغمبر و ائمه و مراثی ایشان ، اثر طبع سعدی زمان متخلص به حسینی که در ۴۵۱ صفحه بقطع ۱۶×۱۰ سانتیمتر از طرف کتابفروشی سروش در ۱۳۳۶ شمسی در تبریز بطبع رسیده است .

۱۰۹- مبانی دستور زبان آذربایجان (اصوات و کلمات) ، تالیف م . ع

فرزانه ، تبریز ۱۳۴۴

- ۱۱۰- مجموعه اشک آل ، نوحه‌های شعرای سلف و معاصر سراب ، گرد- آورنده جبار اظهري که در ۲۵۶ بقطع ۱۵ × ۱۰ سانتیمتر ، از طرف کتابفروشی مهر سراب انتشار یافته است .
- ۱۱۱- مختصر پروتستانت - تالیف رایت آمریکایی که در عقاید مذهب پروتستان در ۱۹۰۶ در رضائیه بطبع رسیده است .
- ۱۱۲- مکرزنان - ترجمه داستان مکرزنان که از طرف کتابفروشی فردوسی در تبریز بطبع رسیده است .
- ۱۱۳- نخبه آثار شعرای آذربایجان - در مرثی که در ۲۸۸ صفحه بقطع ۱۷ × ۱۰ سانتیمتر در ۱۳۳۵ شمسی ، از طرف کتابفروشی بنی هاشمی در تبریز منتشر شده است .
- ۱۱۴- واحدین غزلری و ترکی تصنیفلر - مشتمل بر غزلیات واحد و ترانه‌های مشهور ترکی که در ۱۶۰ صفحه بقطع ۲۱ × ۱۵ سانتیمتر از طرف کتابفروشی و بنگاه شادمانی تهران به طبع رسیده است .
- ۱۱۵- ولقان - رمانی است به لهجه ترکی آذربایجانی به قلم آقای علی‌نقی کاتبی که در ۲۴ صفحه بقطع ۱۷ × ۲۴ سانتیمتر از طرف کتابفروشی چمن آرا در تبریز بچاپ رسیده است .
- بجز آثار فوق الذکر از آثار ذیل باید نام برد :
- ۱۱۶- آثار امانی - اشعار بانوامانی در ۹۶ صفحه کتابفروشی نور محمدی ۱۳۴۲
- ۱۱۷- انتقام کربلا - اثر ذاکر کریمی در ۲۷۲ ، تبریز کتابفروشی سعدی ۱۳۴۳
- ۱۱۸- اصغریه - در مرثی ۶۸ صفحه ، تبریز کتابفروشی سعدی ۱۳۴۴

- ۱۱۹- بهار بی خزان (جلد اول) - اثر طبع حسینی، سعدی زمان در ۳۷۵ صفحه ،
تبریز ۱۳۴۷
- ۱۲۰- بزم غم - اثر میرزا حسین کریمی در ۷۱ صفحه کتابفروشی ذاکری مراغه
۱۳۴۷
- ۱۲۱- جلالت فاطمیات - اثر میرزا حسین کریمی در ۶۴ صفحه تبریز کتابفروشی
سعدی ۱۳۴۳
- ۱۲۲ - جلالت زینبیه - اثر طبع میرزا حسین کریمی در ۷۲ صفحه تبریز ،
کتابفروشی سعدی ۱۳۴۰
- ۱۲۳- حسین کرد - قصه حسین کرد به ترکی آذری که ترجمه از فارسی است
۱۲۴- حدیقه المؤمنین - درمرائی در ۵۸۴ صفحه تبریز ۱۳۴۸
- ۱۲۵- جیران خانم اثر لاری - آثار جیران خانم ، تبریز ۱۳۳۴ شمسی
- ۱۲۶- دربی نظیر یاد یوان حقیر - اثر طبع خوئی در ۲۸۷ صفحه ، تبریز
کتابفروشی مصباحی ۱۳۳۸
- ۱۲۷- دیوان صدوقی - اثر طبع سید کاظم صدوقی در ۱۳۲ صفحه، تبریز ۱۳۴۷
- ۱۲۸- دیوان آمال منزوی - اثر طبع رحیم منزوی در ۵۸۶ صفحه، اردبیل ۱۳۴۰
- ۱۲۹- دیوان نجم الآثار - اثر طبع نجمی تبریزی در ۲۸۸ صفحه ، تبریز
کتابفروشی بنی هاشمی (۱۳۳۶
- ۱۳۰- دیوان فاکر - اثر طبع عباسعلی فاکر ، تبریز ۱۳۳۷
- ۱۳۱- دیوان قاسمی - اثر طبع جمال قاسمی در ۲۰۵ تبریز ۱۳۴۷
- ۱۳۲- دیوان شبستری ، طبع تبریز
- ۱۳۳- دیوان هیدجی ، در ۲۹۴ صفحه ، طبع تبریز کتابفروشی حقیقت ۱۳۳۵
- ۱۳۴- دیوان گلشن شهدا ، طبع تبریز درمرائی
- ۱۳۵- دیوان عاجز ، طبع تبریز ۱۲۸۴ قمری

- ۱۳۶- درمکنون یا حسینیه عصری - درمرائی اثر طبع عصری تهران ۱۳۴۱
- ۱۳۷- رباعیات آذری - ترجمه رباعیات حکیم عمر خیام ، تبریز ۱۳۳۴ شمسی
- ۱۳۸- رنگارنگ (۵ جلد) طبع تبریز ۱۳۳۹-۱۳۴۵
- ۱۳۹- زبدة المصائب - درمرائی ، اثر طبع میر محمود سید شوری در ۳۰۰ صفحه تبریز (کتابفروشی صفوی) ۱۳۳۸
- ۱۴۰- ساختمان فعل در زبان ترکی - دکتر نادر وزین پور ، تهران ۱۳۴۸
- ۱۴۱- سلیم جواهری - داستان سلیم جواهری ترجمه از فارسی طبع تبریز
- ۱۴۲- شاعران مجلسی ، طبع تبریز ۱۳۲۴ ش
- ۱۴۳- شکوفه ۵- ای خونین (۲ جلد) ، اثر بیوک اعظمی در ۲۳۲ صفحه ، تهران ۱۳۴۷-۱۳۴۳
- ۱۴۴- شرعی مسائل - شرح مسائل شرعی به ترکی
- ۱۴۵- ضد فاشیست اثر لر - تبریز ۱۳۲۳ ش
- ۱۴۶- ضروب و امثال ترکی - تبریز ۱۳۰۳ قمری
- ۱۴۷- طوفان کربلا - اثر طبع قدرت الله نادری آذربایجان در ۱۳۸ صفحه ، تبریز کتابفروشی ایپیکور ۱۳۴۰
- ۱۴۸- طوفان اشک - درمرائی اثر طبع میرزا حسین کریمی ، مراغه ۱۳۴۰
- ۱۴۹- عاق والدین - ترجمه عاق والدین فارسی به ترکی آذری طبع تبریز
- ۱۵۰- غمهای کربلا - اثر حاجی محمد ابراهیم ذوقی درمرائی ، ۲۸۸ صفحه تبریز کتابفروشی سعدی ۱۳۴۲
- ۱۵۱- کلیات شاهنامه فردوسی - ترجمه بترکی آذری ، کتابفروشی فردوسی تبریز سال ۱۳۴۳ ش ۳۸۳ صفحه

- ۱۵۲- کلثوم نه نه - ترجمه کلثوم نه نه آقا جمال خوانساری به ترکی آذری
۱۲۱ صفحه ۱۳۲۷ شمسی .
- ۱۵۳- گنجینه ذهنی- اثر حاجی ذهنی زاده در ۲۸۸ صفحه ، تبریز کتابفروشی
بنی هاشمی ۱۳۳۷ .
- ۱۵۴- گلشن عمر- اثر سید حسن معصومی ، ۹۶ صفحه- کتابفروشی تهران ،
تبریز ۱۳۴۷
- ۱۵۵- گنجینه حسینی - اثر طبع حاجی محمد حسین صحاف ، ۴۷ صفحه ،
کتابفروشی فردوسی تبریز ۱۳۴۲ .
- ۱۵۶- گلشن عزا - اثر میرزا حسین کریمی در ۸۰ صفحه ، مراغه ۱۳۴۲
- ۱۵۷- گلستان خونین- درمرائی ، اثر طبع مشهدی جمال مراغه‌ای در ۷۲ صفحه ،
کتابفروشی فردوسی تبریز ۱۳۴۸
- ۱۵۸- گلپای رنگین - مشتمل بر مجمه‌ای از اشعار مذهبی
- ۱۵۹- ملک جمشید - داستان ملک جمشید به ترکی آذری
- ۱۶۰- معجزات امیرالمومنین - بترکی آذری.
- ۱۶۱- محشر عاشورا ، اثر طبع اگر حسینی ۳۵۲ صفحه تبریز ۱۳۴۵
- ۱۶۲- مجموعه اشک آل- درمرائی ، اثر خلیل اظهري در ۱۶۳ صفحه تبریز ۱۳۴۴
- ۱۶۳- مکتب کربلا - اثر طبع حاجی سید حسین کهنموئی در ۲۸۶ صفحه
کتابفروشی سروش تبریز سال ۱۳۳۰ .
- ۱۶۴- نغمه‌های غم- اثر طبع حسین حافظی تبریزی در ۲۱۶ صفحه ، کتابفروشی
تهران ، تبریز ۱۳۴۵
- ۱۶۵- نواهای نینوا - اثر طبع سلیمان امینی ، ۱۰۹ صفحه تبریز ۱۳۴۰ .
- ۱۶۶- هدیه بنی هاشمی درمرائی ۲۷۵ صفحه تبریز ۱۳۳۵ شمسی .

فصل نهم

ابنیه و اماکن تاریخی آذربایجان

بخش اول - آثار و اطلال تاریخی آذربایجان شرقی (۱)

۱ - آثار شهر اردبیل - آثار قابل توجه این شهر عبارت است از بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی، و مقبره شاه اسماعیل صفوی، و مقبره شیخ جبرائیل پدر شیخ صفی‌الدین که شرح هر یک باجمال در ذیل آورده میشود .
این ابنیه تحت شماره ۶۴ و ۶۵ در اداره کل باستانشناسی جزء آثار ملی به ثبت رسیده است .

بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی

اساس این بنا در قرن هفتم هجری پی افکنده شده و بتدریج به آن افزوده گشته است بنای اصلی در زمان شیخ صدرالدین موسی پسر شیخ صفی‌الدین ساخته شده، و قسمتی از کاشیکاری هم در زمان او بعمل آمده، و آن محل در آغاز خانقاه صوفیان بوده است
۱ - در این باب شرحی از آثار آذربایجان غیر از تبریز باجمال ذکر شده است و درباره آثار تبریز بعداً در کتابی جداگانه بتفصیل صحبت خواهد شد.

قالی سابق بقعه شیخ صفی‌الدین

در این بقعه يك تخته قالی وجود داشته که فعلا در موزه ویکتوریا و آلبرت لندن می‌باشد. آن قالی بزرگی است که طول آن ده متر و نیم و عرض آن قدری کمتر از پنج متر و نیم است. از روی تخمین معین کرده‌اند که این قالی ۳۲ میلیون گره دارد. در وسط آن ترنجی است که دور آن رانقشهای کوچکی که به گل‌شاه‌عباسی موسوم است احاطه نموده و آن نفس مدور یا بیضی شکلی است که وسط آن گل و دور آن رانقشهای از گل با برگ گرفته و در هر گوشه متن قالی يك چهارم ترنج کشیده شده است. یکی از خصایص این قالی بزرگ نمایش قندیل مسجد می‌باشد که در سر ترنج کشیده‌اند، مثل آنکه از آن آویزان باشد. متن این قالی از نقش گل و برگ پوشیده شده و آنها نقش تاج مشبك و پرکاری را با نظم کامل تشکیل میدهند. گلها با رنگهای گوناگون خود روی زمینه سورمه‌ای رنگ برجسته بنظر می‌آید. رنگ قرمز که با زمینه سورمه‌ای تباین دارد زیاد شفاف نیست و مایل برنگ قندیل است. رنگ سبز در این نقشه از رنگهای برجسته است. در حاشیه قالی نقشهای کتیبه‌ای است که بین آنها گل‌لاله عباسی می‌باشد. مسئله قابل توجه آنکه نقش حاشیه این قالی روی کاشی‌های دیوار صحن مسجد اردبیل دیده میشود.

در حاشیه این قالی نام مقصود کاشانی برده شده است معلوم نیست که این شخص با فنده و یا تقدیم کننده آن بوده است. تاریخ این قالی بر طبق نوشته ۹۴۲ هجری (۱۵۳۶ م) است و از شاهکارهای زمان صفوی است. این قالی معروف کاشانی را که با مر شاه طهماسب صفوی در ۹۴۲ برای بقعه شیخ صفی‌الدین بافته شده بود بعدها از این بقعه ربودند و به موزه ویکتوریا و آلبرت لندن فروختند و اکنون در آن موزه نگاهداری میشود (۱).

دنبیه مربوط به بقعه شیخ صفی‌الدین عبارت از: سر در بیرون بقعه (عالی قاپو)، حیاط بزرگ، صحن بقعه و مسجد جنت‌سرا، رواق مقبره شیخ صفی‌الدین

و مقبره شاه اسماعیل، حرمخانه، و چینی خانه است.

سردر بقعه - کتیبه سردر بطول ۱۱٫۷۵ و عرض ۱٫۰۵ متر می باشد. در بالای گوشه طرف راست آن باخط ریز در داخل مربعی این عبارت نوشته شده است «عمل الفقير محتاج برحمت خدا يوسف شاه ابن ملك صفيماي» اصل کتیبه بخط رفاع بنام شاه عباس دوم چنین نوشته شده است:

«قد اتفق الفراغ من هذه العمارة الشريفة الرفيعة في ايام دولت خاقان الاعظم - السلطان المعظم مالك رقاب العرب و العجم السلطان بن السلطان شاه عباس الثاني - الصفوى و الموسوى الحسينى بهادر خان خلدالله ملكه و سلطانه افاض على العالمين برّه و عدله و احسانه بسعى امير كبير المؤيد بتأييد الملك المئان نظر على خان المتولى».

قسمت آخر در يك سطر از پايين بيلا باخط ريز سفيد رنگ چنين آمده است:

«كتبه الفقير المحتاج اسماعيل نقاش اردبيلي» ۱۰۰۵۷ (۱۰۵۷)،

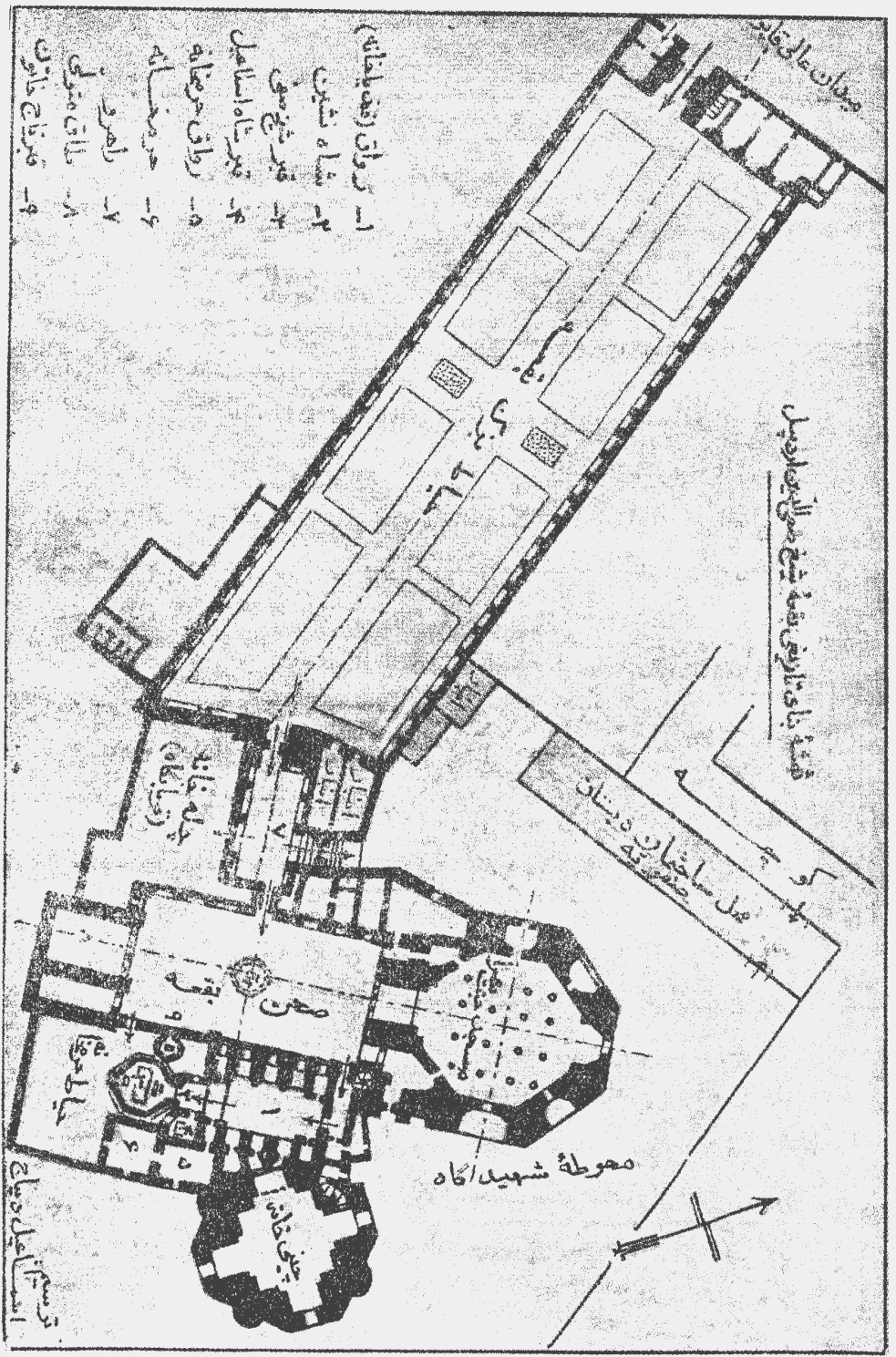
حياط بقعه بزرگ - در ضلع شرقی میدان عالی قاپو سردری است که سابقاً کاشی های معرق داشته ولی فعلا جز چندتا از آنها در جرزهای طرفین آن چیزی نمانده است.

حياط بزرگ بقعه مستطیلی است به طول ۹۲ و عرض ۲۶٫۵۰ متر که دارای دوحوض آب و باغچه های مخصوص گل کاری بوده است، و دیوارهای اطراف آن با آجر روی از آره سنگی ساخته شده است.

در ضلع شرقی این حیاط سردر دیگری است که بایک راهرو بی سقفی بطول ۱۴٫۳۰ و عرض ۵٫۷۰ متر بصحن اصلی بقعه متصل میشود.

از وسط دیوار شمال این راهرو دری به محوطه شهیدگاه، و از اطاق وسطی دیوار جنوبی آن مدخل دیگری به محوطه معروف به چله خانه یا قربانگاه باز

میدان عالی قاپد

قدسه نای تا روضه قدسه شیخ صالح بن ابراهیم

کوچه
محل ساختمان درستان
صومعه

محوطه شهیدانگاه

- ۱- دروازه (قدسه باغچه)
- ۲- شاه نشین
- ۳- قبر شیخ صفی
- ۴- قبر شاه اسماعیل
- ۵- رواق حرمخانه
- ۶- حرمخانه
- ۷- لهره
- ۸- طاق موقوفی
- ۹- قبر حاج خانم

چاه خانه
(توسانگاه)

صحن

طاق موقوفه

چاه خانه

درستان اعلی دروازه

میشود که کاشی کاریهای جرزهای آن بکلی از زمین رفته است.

صحن بقعه - محوطه مستطیلی بطول ۳۰٫۴۰ و عرض ۱۶٫۱۰ و مفروش با تخته‌سنگ های صاف است که در وسط آن چاه آبی بوده است. در بالای طاق مدخل غربی صحن، کتیبه‌ای است بخط رقاع سفید بر متن لاجوردی از شاه عباس ثانی که قسمت وسط و پهلوی چپ آن باقی و بدین شرح است: «... السلطان بن السلطان الخاقان بن الخاقان شاه عباس موسوی الصفوی الحسینی بهادر خان خلد الله ملكه و سلطانه و افاض علی العالمین برّه و احسانه». روی این کتیبه نوشته دیگری بخط ریز است که قسمتی از آن ریخته شده و بقیه چنین خوانده میشود:

«... مالک رقاب العرب والعجم و مروّج مذهب الائتی عشر بتائید الرحمت...
لكفر الطغیان و رفع بنیان العدل».

در نمای پایه های طرفین و بالای طاق سردر آیاتی از قرآن کریم نگاشته شده و در آخر کتیبه پایه طرف چپ باخط نسخ این عبارات در سه سطر آمده است: « سعی فی تجدید هذه العمارة الشریفة خلف الاولیاء و السالکین و سلاله - المشایخ .... »

در طرف جنوبی صحن بقعه يك اطاق و يك راهرو دهلیز مانند بطول ۱۰ و عرض ۳۰ متر باسقف ضربی آجری ساخته شده که معروف به طاق متولی است از گوشه غربی هم دری به محوطه چله خانه باز میشود.

در سمت شمال صحن بقعه « مسجد جنت سرا » قرار دارد که بشکل هشت ضلعی منتظمی بقطر ۲۰٫۵۰ متر است و سابقاً بر روی آن گنبدی بوده که خراب شده و فعلاً سقف آنرا باتیرو چوب پوشانیده اند.

از طرف شرقی صحن، سردر و نمای رواق بقعه و دیوار محوطه معروف به

حیاط حرمخانه یا حیاط مقابر قرار گرفته است .

موقعیت سردر بانمای خارجی رواق و گنبد شیخ صفی‌الدین معروف به ،
گنبدالله‌الله جلوه خاصی به ساختمان بنای اصلی داده است .

دیوارنمای رواق، مانند سایر قسمتها با سنك و آجر بنا شده و دارای ازاره
سنگی است .

جرزهای پنجره‌ها با آجر ساخته شده‌است. نمای رواق دو مرتبه است که
هر يك پنج پنجره دارد، پنجره‌های مرتبه زیرین بعرض ۹۳ سانتیمتر و ارتفاع ۱۷۰
متر بوده کلافه‌ای از تخته دارد که باورقه‌ای از برنج روکشی شده و در وسط دارای
شبكة‌های آهنی پوشیده شده بابرنج است. در قسمت فوقانی هر پنجره دیوار مشبکی
با کاشیهای معرق ساخته شده و در بالای هر يك کتیبه معرقی باخط سفید بر متن
لاجوردی وجود دارد .

پنجره‌های مرتبه دوم دارای کلافه چوبی و میله‌های آهنی است و در بالای
هر يك کتیبه‌ای از کاشی معرق هست که در قسمت فوقانی آن کلماتی بخط کوفی
زرد رنگ نوشته شده است .

در اطراف پنجره‌ها و کتیبه‌های هر دو مرتبه بنا ، قابی بعرض سی سانتیمتر از
کاشی معرق نصب و در قسمت بالای نمای کتیبه اصلی و بالای آن قطار بندی و شرفه‌ای
معرق ساخته شده که جلوه مخصوص باین بنای تاریخی داده است .

فرمان شاه طهماسب بین پنجره دوم و سوم مرتبه پایین نمای رواق سنك
مرمری بعرض ۱۳۱ متر و ارتفاع ۱/۱۵ متر در وسط قابی از کاشی معرق بدیوار
نصب گشته که فرمانی در باب منع منهیات از شاه طهماسب اول صفوی روی آن باین
شرح نقر شده است :

« بعد حمد الله و حسن توفیقه چون بمیامن توفیقات صدر نشین اولیاء الله معروفه ،
و برکات نائیدات صاحب تمکین اصفیاء الله المعین ، به انوار مهر آثار غره غرای

هدایت شعار ولایت دثار نواب اعلی عالی حضرت سلطان السلاطین بالارث والاستحقاق ظل الله فی الافاق السلطان بن السلطان ابوالمظفر السلطان شاه طهماسب الصفوی - الحسینی بهادر خان خلدالله تعالی ملکه و سلطانه و ابدآکرامه و احسانه لامع و هویداست، و خطایر فیض مآثر علیه علویه صفویه تالی مشاهد مقدسه و عتبات سدره مرتبه است همچنانکه در آن روضات منوره عمال از جرئت اظهار بدعت ممنوع شده حکم گشته که جمیع مجاوران و زایران و ساکنان از تکلیف غیر مشروع مصون بوده، امر خیر اثر و فرمان قضا و قدر شرف صدور یافت که در دارالارشاد اردبیل و ولایات، همان قاعده حسنه را منظور داشته ...

شلبافی محترفه و همیسه بازار و گوسفند بازار و برنج بازار و پیشکش تمغاوات و محترفه و رسم الاحتساب طلبی از ساکنان و غیر آنجا نمایند، تا به صدوقه و من دخله کان آما مشاهده العالمیان و منظور جهانیان گردد، و بعد از شرف توبه نصح و فتح ابواب نصرت و فتوح بنا بر کمال توجه خاطر انور بترویج شرع مطهر و غایت اهتمام امر بمعروف و نهی منکر فرمان قضا جریبان عزّ اصدار یافت که در دارالارشاد مذکور و ولایات بدستوریکه در عسا کر منصوره و ممالک محروسه شرابخانه و بنجخانه و معجون خانه بوره خانه و بیت اللطف و قمارخانه و قوالی و کبوتر بازی منع شد، و مستوفیان کرام خراجات آنها را از دفاتر اخراج نموده و من بعد اطلاق نمایند، و احدی بامری از امور غیر شرعیه مثل ریش تراشیدن و طنبور زدن و نردباختن و بدعت تعزیت ... و داشتن و خدمات امردان در حمامات و ارتکاب امور غیر مشروع اشتغال نمایند و پیرامون نگرند فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه علی الذین بیدلونه، و خلاف کننده از مردودین درگاه الهی و مطرودین بارگاه شاهی خواهد بود، و در سلك اولئك عليهم لعنة الله و الملائكة و الناس اجمعین منساک خواهد گشت، و از مرحمت نسبت بسکنه آنجا باهتمام و افاضت و افادت شاهی خلیفه... امیر معین الشریعه و الدین امیر الاوحدی بظهور پیوست بتاریخ شهر ذیحجه الحرام سنه ۹۳۲ کتبه حسن «

کتیبه های عمده سردر و نمای رواق بقعه - اول کتیبه پایه های

اطراف سردر:

۱ - پایه طرف راست متصل بنمای رواق :

«بسم الله الرحمن الرحيم هذه البقعة الشريفة القدسيه و العتبة العلية القدسية و الروضة الفردوسية التي استت على التقوى و رضا المولى اعدت مجلساً لاجله الاولياء و مغرساً لشجرة طيبة اصلها ثابت و فرعها في السماء ، و هي بتلاوة القرآن موصوفة و لملائكة الرحمن محفوفة فانها مضجعة قدوة الاولياء و مهيبة صفوة الاصفياء سلطان ارباب القلوب و مقتدى الثقلين و برهان الاقطاب لانه بين المشرقين و المغربين مصقل مرأة القلوب عن زيغ الشبهات و مكمل الصدور بالايات الباهرات الذي حاز من كعبة الوصال»

۲ - قسمت بالاي سردر زير دندانه :

«القيام بعبادات الرجال و الاستنار بلمعات القرب و الاتصال لازال متمكناً في اعلى درجات الكمال و مشاهداً بالعيان في وجوه الجلال و الجمال فاتكأ لغاية جهد متكأ و سادة الارشاد فتشرف»

۳ - پایه طرف چپ متصل بگوشه ديوار مسجد جنب سرا:

«بقوله تعالى و لكل قوم هاد فياله من كمال ادر كه من هو في ظل الله لا تظلل و ناله من جمال شاهد من الشهادة قبله ربّه لا تعطل فرضوان الله اعلى ما البسها تربة ملابس التود و ما انجيتها موسى لميقات... الخلف و لى عهد و الخليفة من بعده خلاصة اولياء الله الصالحين صدر الحق و الملة و الدين لازال صداد على سنا الولاية و شمساً على سماء الهداية كما قام مقامه المحمود استسها لطوايف الاسلام من الطائفين و العاكفين و الركع السجود في ارباج جعل هذا بلداً و ارزق اهله من الثمرات من آمن بالله و اليوم الاخر»

دوم - کتیبه های سردر :

۱ - در قسمت بالا زير کتیبه دوره سردر عبارات ذيل درسه خط باکاشی معرق

نوشته شده است. سطر اول و دوم باخط سفید رنگ، سطر سوم باخط خنثی رنگ است. در سطر اول: «قال رسول الله انامدينة العلم و علمى بابها»
 سطر دوم - مصقل مرآة القلوب عن زيغ الشبهات و الذنوب مكمل صدور بالايات» .

سطر سوم - سلطان المشايخ النبيلة و برهان الاقطاب لجليلة الشيخ صفى»
 ۲ - كتيبه‌هاى طرفين و قسمت وسط و بالايى طاق سردر . در طرف راست و وسط و پهلوى چپ طاق بزرگ:

۱- صيرّها الله بالايات البيئات كمقام ابراهيم من دخله كان آمنا كما ان جعلها مثال الكعبة مثابة للناس و اماناً و عظمتها لعظمة امرها و بانيتها»
 ۲ - «الباقى للمحصين المتبركة - زبدة الاصفياء فى العالمين صدر الحق و الملة و الدين متع الله المسلمين بميامن بركانه و محاسن خلواته و جعل سعيه حجة له،»
 كه قسمت اول باخط خنثى، و قسمت دوم باخط سفید رنگ در بالاي قسمت اول نوشته شده است .

۳ - بالاي اطاق كوچك پهلوى سمت راست و جبهه وسط و بالاي طاق پهلووى سمت چپ مدخل :

۱ - «سلام عليكم كتب بكم على نفسه الرحمة» (باخط خنثى رنگ)
 ۲ - «جنات عدن يدخلونها و من صلح من آباءهم و ازواجهم» با خط سفید رنگ) .
 ۳ - «و الملائكة يدخلون عليهم من كل باب سلام عليكم بما صبرتم فنعم عقبى الدار» (باخط سفید رنگ)

۴ - «سلام عليكم طبتم فارخلوها خالدين»

۵ - كتيبه پخ طاق مدخل سردر :

«... تربة شرفت بالشيخ زى الشأن شيخ الورى قدوة الاقطاب. . . صفى الدين

سلطان الواصل الكاشف للحق من...»

جملات و کلمات ریخته کتیبه پنج طاق و مدخل سر در در تعمیرات اخیر بشرح زیر تکمیل شده است .

«هذا باب رحمة الله الواسعة التي نزلت الى تربة شرفت بالشيخ زى الشأن شيخ الورى قدوة الاقطاب الجميلة الشيخ صفى الدين سلطان الواصل الكاشف - المحلق من ظواهر مقالاته المشهور فى الافاق الشيخ اسحق رحمة الله عليه فمن دخله كان آمنا»

سوم - کتیبه درشت زیر قطار بندى نماى رواق در دو سر معرق روى متن لاجوردی :

۱- با خط سفید رنگ ، دعای ختم قرآن :

«ربنا تب علينا انت التواب الرحيم. اللهم احينا بالقرآن وامتنا بالقرآن واحشرنا بالقرآن وجوز ناصرنا بالقرآن و ادخلنا الجنة بالقرآن لانقرق بيننا و بين القرآن. اللهم اجعل ثواب تلاوتنا من كتابك الى ارواح آبائنا وامهاتنا والى ارواح اهل القبور»

۲- با خط حنائى رنگ روى خطوط قسمت اول:

«بسم الله الرحمن الرحيم (آيات ۱۷ تا ۲۲ از سورة الملك) كلمه تعالى، روى كلمه «قل الله» در کنار جرز جنوبى و كلمه «رسول الله» روى كلمه «صدق» در پهلوى جرز شمالى رواق نوشته شده است.

حياط مقابر يا حرمخانه - در سمت جنوبى بقعه شيخ صفى الدين ومقبره شاه اسماعيل محوطه اى است بطول تقريبى ۱۵ و عرض ۱۱ متر موسوم بحياط مقابر كه بوسيله ديوارى از صحن بقعه جدا ميشود .

در حياط مقابر متصل بديوار صحن بقعه ، مقبره كوچكى است منسوب به حليمه خاتون معروف به تاج خاتون يا عالم شاه بيگم مادر شاه اسماعيل كه نوه

اوزن حسن آق قویونلو بود .

در داخل مقبره سنگ مرمری است بطول دو متر و عرض ۴۵ سانتیمتر و ارتفاع ۳۵ سانتیمتر که در اطراف آن سوره والشمس وضحیها باخط رقاع زیبا نقر شده است :

روی یکی از اضلاع مقابل در ورودی مقبره این عبارت بخط رقاع نوشته شده است .

«هذه مرقد العقیفة الطاهرة منبع زلال الخلافة الباهرة عصمة السلطنة والدنيا والدين خاقان بن خاقان تغمدھا لله تعالی بالرحمة والغفران و اسکنها فی وادات - الجنان سنة سبع وستين و سبعمائة» ۷۶۷

گنبد شیخ صفی الدین - بنای مقبره شیخ صفی الدین برجی است استوانه‌ای شکل و گنبدی بر فراز آن دیده میشود که بانره کاشیهای فیروزه رنگ و آجر پوشیده شده و دارای قبه برنجی است .

محیطش ۲۲ متر است و بر روی ازاره سنگی هشت پهلو بار ارتفاع ۱٫۴۰ متر قرار گرفته و ارتفاع آن از سطح زمین تا جگه گنبد در حدود ۱۷٫۵ متر می باشد در قسمت بالا زیر طاق گنبد کتیبه معرقی بعرض ۹۵ سانتیمتر بادو حاشیه معرق بعرض ۳۰ سانتیمتر دور برج نصب شده که عبارات آن بشرح زیر است :

« بسم الله الرحمن الرحيم شهد الله انه لا اله الا هو والملائكة واولو العلم قائماً بالقسط لا اله الا هو العزيز الحكيم . ان الدين عند الله الاسلام . هو الحى لا اله الا هو - فادعوه مخلصين له الدين الحمد لله رب العالمين ذالكم الله ربكم لا اله الا هو خالق كل شيء فاعبدوه وهو على كل شيء وكيل لا تدرکه الابصار وهو يدرك الابصار وهو اللطيف الخبير وانك على كل شيء قدير . »

سطح خارجی بدنه بنا ، با کلمات الله والله بانره کاشی فیروزه رنگ بین آجر های نره خفته و راسته قرار گرفته پوشیده شده ، و بدینجهت این گنبد مشهور به

«گنبدالله الله است .

بنای مقبره از سمت شمال به شاه نشین رواق متصل است و در طرف جنوبی پنجره‌ای است مشرف به حیاط مقابر که سردری از کاشی معرق دارد، و در سمت غربی بدنه گنبد در داخل دایره‌ای از کاشی معرق چنین نوشته شده:

«عمل العبد الفقير الرَّاجي الى عفوصمد عوض بن محمد»

در این بقعه مقابر دیگری از سایر پادشاهان و شاهزادگان و خوانین صفوی و امرای آن دوره باقی مانده است. از جمله قبر منسوب به مادر شاه اسمعیل، و شیخ صدرالدین، و شیخ جنید و دوتن از امیران سلطان استاجلو و کردبیک که مورخ - ۹۴۹ هجری است .

مناظر تزیینی مجموعه این بنا چه از داخل و چه از خارج شامل نقاشی و گچبری، قطار سازی و مقرنس کاری بارنگ طلائی نیز می باشد. در زیر گنبد صندوق مثبت کاری مرقد، که از نفایس آثار منقول بقعه است ملاحظه میشود که در حاشیه آن کتیبه‌ای بخط رقاع حک شده است .

مقبره شیخ صفی الدین که مانند برج استوانه‌ای شکل با گنبد دوپوش ساخته شده بوسیله دری بصلع جنوبی شاه نشین متصل است به مقبره شاه اسماعیل می پیوندد در وسط مقبره صندوق مثبت کاری شیخ که از شاهکارهای هنری عصر صفوی بشمار می رود قرار گرفته، در حاشیه اطراف صندوق کتیبه زیر بخط رقاع از چوب کنده کاری و نصب شده است .

«هذه مرقد المنور ومضجع المتبرّك که الشیخ الربّانی والعارف الصمدانی، کاشف اسرار الحقیقة محیی مر اسم الطریقة، حامی مفاخر الابرار حاوی مناقب اخیار المکرم بالیقین بانطاد الخلاق علی العموم والاطلاق قطب العارفين سلطان المحققين امام قدوة اولیاء الله الواصلين الی الفتح صفی الحق والملّة والدين اسحق اجرى الله تعالی آثار بر کاته فی الاطراف والافاق المعرّز القدسیتة المخصوص بارشاد الجینّه والانسیه»

روی بدنه شمال همین صندوق بر نقره با خط رقاع نوشته شده :
 «بانی هذا المرقد العلیّه والمشهد القدسیه الولی الله صفی الحق والذین قدس
 سرّه العبد موسوی الصفوی». پشت سر قبر شیخ صفی الدین صندوق قبر فرزندش سید
 صدرالدین موسی ، و پشت سر او قبر شیخ ابراهیم معروف بشیخ شاه فرزند سلطان
 خواجه علی سیاه پوش و روبروی صندوق شیخ صفی الدین در مقابل پنجره
 مشرف به حیاط مقابر، صندوق قبر سلطان حیدر پدر شاه اسماعیل قرار گرفته
 است .

دوستکامی مسین شیخ اویس

این دوستکامی آبخوری بزرگی و از هدایائی است که شیخ اویس ایلیکانی
 (۷۵۶ - ۷۷۶) به مقبره شیخ صفی الدین اردبیلی تقدیم کرده است . ظرف مزبور
 از چهار کتیبه بخط نسخ تزیین یافته که یکی از آنها درون چهار لوحه بزرگ را
 روی بدنه ظرف اشغال نموده است .

کتیبه‌های دیگر ساده‌تر و بخط ریزتر نوشته شده که مضمون آنها تقریباً
 مکرر و شبیه به هم است . ظاهراً تاریخ ظرف مزبور بایستی بعد از سال ۷۵۸
 هجری و بین این سال و ۷۷۶ هجری باشد متن نوشته روی این دوستکامی چنین است:
 سطر اول : «مما عمل برسم السلطان الاعظم الایلخان المعظم الخاقان الاعدل -
 الاکرم مالک رقاب الامم ظلّ الله فی العالم معز الدنیا والذین شیخ اویس خلد الله ملکه
 و سلطانه»

سطر دوم : «مما عمل برسم السلطان ظلّ الله فی العالم شیخ اویس بهادرخان و
 عظم شانه واعلی». متن لوحه‌های کوچک بر بدنه ظرف در وسط :
 سطر سوم : «مما عمل برسم السلطان الاعظم الایلخان المعظم الخاقان الاعدل -
 الاکرم مالک رقاب الامم معز الدنیا والذین شیخ اویس بهادرخان خلد ملکه و
 سلطانه .

سطر چهارم : الاعظم الایلخان المعظم الاکبر مالک رقاب الامم معز الدنیا

والدین شیخ [اویس] خان خلدملکه و سلطانه فی... ذکر و شانه^۱. فریدریش زاره F.sarre در اثر خود در باره اردبیل، تاریخ بنای مقبره شیخ صفی الدین را به تفصیل نوشته است و ضمن آن گوید: از عرض دست چپ، حیاط بزرگ به مسجد بقعه راه دارد. این مسجد يك هشت ضلعی است که گنبدی بر فراز آن بوده است و از آن فعلا اثری نیست. در اینجا در کنار منبری که طرف راست در ورودی بوده علمی قرار داشته که میگفتند شیخ صدرالدین آنرا بسال ۷۸۱ هجری از مدینه با خود آورده بود.

این مسجد در قرن هفتم ساخته شده است. پس از مسجد قدیمترین قسمت ساختمان چهارگوشی است که گنبدی بر فراز آنست و آن مقبره خانم یعنی بی بی-فاطمه زن شیخ صفی الدین و دختر شیخ زاهد گیلانی است، که ده سال پیش از شوهرش بسال ۷۲۴ هجری درگذشت و شیخ صفی الدین دستور داد بر فراز قبر او گنبدی ساخته شود. سپس مقبره شیخ صفی الدین به این بنا که در اصل مجزا بوده پیوسته است. اولتاریوس Olearius مینویسد: که مقبره او توسط پسرش صدرالدین بنا شده و بنای آن ده سال بطول انجامیده است. او نظم و نسق آن بقعه را از نظر خدام و ملازمان و شمعها و مشعلها تعیین کرده و همچنین ترتیب خلوتخانه، محل شستشو و سایر اطاقها را مقرر نمود. تاریخ این ساختمان در حدود سال ۹۰۶ هجری بوده است.

گویا شیخ صدرالدین استادان و صنعتکاران را از مدینه با خود آورده بوده است.^۲

بقعه شیخ جبرائیل

بقعه شیخ جبرائیل پدر شیخ صفی الدین در دهکده کلخوران در سه کیلومتری

(۱) آثار ایران ج ۱ ص ۱۹۴.

(۲) تشکیل دولت ملی در ایران - ص ۱۲ - ۱۴.

شمال اردبيل واقع شده است . ساختمان مقبره بناي چهارگوش آجری است که دارای ايوان و دو رواق و گنبد کاشیکاری است . از لحاظ دارا بودن مقرنسهای گچی و کاشی کاری خاص و در منبت و خطوط عالی اهميت بسزایی دارد . این بنا شرقی و غربی است که طول آن ۲۹ و عرض ۱۳٫۲۰ متر می باشد . در قسمت شمال بقدر شش متر برآمدگی یا خروجی دارد که ایوان جلوی بنا محسوب شده و در ورودی برواق در وسط آن قرار گرفته است .

صندوق چوبی ساده ای در وسط بقعه قرار گرفته و پوشش داخلی گنبد دارای مقرنسهای بی نظیر گچی است . روی در منبت کاری مدخل گنبد اشعار در مناقب شیخ جبرائیل بخط نستعلیق کنده شده که قسمت بیشتر آن ریخته و از آنچه باقی مانده یبیتی است که میتوان تاریخ ساخت آن در را که سال ۱۰۳۰ هجری باشد معلوم نمود . آن ماده تاریخ این است :

قطب کمال و هادی دین شیخ جبرئیل ....

تاریخ سال ساختنش چون خرد بخواست .

گویا بهشت روی زمین است این مقام (۱۰۳۰). این باب روضه شه دین قطب اولیاست . در زیر یکی از مقرنسهای زیر گنبد این عبارت بچشم میخورد :

« عمل کمترین بندگان شاه طاهر بن سلطان محمد نقاش ۱۰۳۱ » . از این تاریخ معلوم میشود که تعمیر این بنا در زمان شاه عباس اول انجام پذیرفته است . در اطراف صحن این بقعه قبور تاریخی فراوانی بنظر میرسد از جمله ، مقابر : سید حمزه ، سید محمد عراقی ، فیروز شاه است . صورت قبری منسوب به سید حمزه نامی وجود دارد که او را فرزند امام موسی کاظم و جد خاندان صفویه پنداشته اند . دیگر قبر عوض الخواص بن فیروز شاه از اجداد صفویه است . بر سنگ قبر او این عبارت نقر شده است :

« هذا مرقد سید عوض الخواص بن سید فیروز شاه زرین تاج » .

روی سنگ قبر دیگر این عبارت نوشته شده :

«هذا مرقد سیداعرابی»

ظاهراً قبور اجداد شیخ صفی‌الدین اردبیلی از پیش از شیخ جبرائیل غالباً ساختگی است و از مقوله نسب تراشی صفویه محسوب میشود .

مقبره شاه اسماعیل

این مقبره واقع در شهر اردبیل و چسبیده به بقعه شیخ صفی‌الدین است - قسمت بالای مقبره شاه اسماعیل بشکل برجی استوانه‌ای شکل است. جبهه خروجی متصل به گوشه شمال غربی بنای حرمخانه می‌باشد ، بنای اصل بقعه عبارت است از سردر ، رواق یا قندیلخانه و بقعه شاه اسماعیل :

۱- رواق یا قندیلخانه تالاری است بطول ۱۱٫۵ متر و عرض ۶ متر که دارای سقفی آجری و در دو طرف آن چهار اطاق دومرتبه ساخته شده است . قندیلخانه از نظر طرز ساختمان و تزیین و گچبری جذبه خاصی دارد بخصوص منظره نقاشیهای طلائی رنگ طاقسقف و دیوارهای غرفه‌های مرتبه بالایی و رواق رونق مخصوص باین بنا بخشیده است. در قسمت بالای دیوارهای رواق متصل به طاقسقف، باخط نسخ‌سوره، الفتح، گچ‌بری شده و در وسط عرض شمالی این عبارت نوشته شده است .

« عمل استاد ابراهیم . . . تراش تبریزی ۱۰۳۷ » در گوشه شرقی عرض جنوبی رواق وسط کلمات «للكافرین سعیرا» نوشته شد : «کتابه محمد اسمعیل افشار ۱۳۰۷» .

در گوشه شمال شاه‌نشین بالای در حرمخانه متصل به شبکه نقره این عبارت نوشته شده :

«کتابه میراسدالله بن آقامیر قوام‌الدین روضه خوان» شاه‌نشین بطول ۵٫۷۰ و عرض ۴٫۸۰ متر است و کف آن باندازه چهل سانتیمتر از کف رواق بلندتر -

میباشد که بوسیله شبکه آهنی در داری که مفضض یعنی پوشیده از نقره است از رواق جدا میشود. در دیوار های شاه نشین چهار در نقره کوب بسیار زیباکار گذاشته اند که بر روی آنها اشعار زیر بخط نستعلیق طلائی نوشته شده که ماده تاریخ آن ۱۰۶۸ هجری است:

چون بدور شه جهان عباس که بود صیت دولتش بدوام .

بهر این آستان عرش نشان   که مقام ملائک است مدام

خان بن خان قلیچ مهرانی   کرد نذر دری ز نقره خام

هاتفی گفت بهر تاریخش   در بدولت گشاده باد مدام

۱۰۶۸

بقعه شاه اسماعیل

این بقعه در قسمت جنوبی طرف شرقی شاه نشین واقع و بنای کوچک چهار ضلعی است که با گنبد دوپوشی پوشیده شده است .

در زیر این گنبد که سطح داخلی آن با نقاشی های طلائی مزین شده صندوق نفیس و گرانبھائی قرار گرفته که از گل و بوته های برجسته عاج و خاتمکاری بی نظیری بسته شده ، با مقتول های بسیار نازک طلا و فیروزه های ریز تزئین یافته است ، و از برجسته ترین شاهکارهای هنری عصر صفوی بشمار میرود .

در ضلع جنوبی آن وسط گل عاجی با خط ریز نوشته شده : «عمل استاد مقصود علی . . . . .» . ازاره دیوار های داخلی بنا با کاشیهای خشتی لاجوردی رنگ که دارای آثار نقش شاخ و برگهای طلائی است پوشیده شده است .

حرمخانه - در دیوار شرقی شاه نشین در دیگری است که بوسیله راه روی

برواق حرمخانه باز میشود و از این رواق که بطول ۶/۴۰ و عرض ۴/۳۰ متر است بواسطه دری وارد گنبد محوطه زیر گنبد حرمخانه میتوان شد . حرمخانه بشکل طاق مربعی است که هر ضلع آن پنج متر است و با گنبد ساده آجری پوشیده

شده و محل قبور عده‌ای از زنان و بزرگان خاندان صفوی است بعضی از قبور از قرار ذیل است .

- ۱ - قبر دختر شیخ صفی‌الدین که بر صندوق منبت کاری روی آن نوشته شده: «عمل استاد عثمان بن احمد المرآغی» .
- ۲ - قبر دختر شیخ زاهدگیلانی ، فاطمه خاتون که زن شیخ صفی‌الدین بود و بسال ۷۳۵ در گذشته است .
- ۳ - قبر سید موسی بن سلطان حیدر که تاریخ وفات او ۷۹۲ هجری است .
- ۴ - قبر سلطان بسا یزید بن خواجه حسین الصفوی که در ۹۰۸ هجری در گذشته است .
- ۵ - قبر سلام‌الله بن خلیل صفوی که در جمادی الاخر سال ۹۰۹ هجری در گذشته .
- ۶ - قبر مرشد قلی آقا بن الله قلی آقا ایشیک آقاسی .

چینی خانه

چینی خانه در سمت شرقی رواق بقعه واقع شده و آن بنایی است هشت ضلعی که از چهار طرف دارای قسمتهای خروجی طاق مانند است، و قطر آن تقریباً هجده متر می باشد در اطراف خروجیها، قفسه های دیواری برای نگاهداری کتب و ظروف تقدیمی از طرف پادشاهان ساخته شده است چینی خانه در عهد شاه صفی از روی مرتبه فوقانی عمارت عالی قاپور در اصفهان بنا گردیده است .

در وسط سه طاق خروجی شمالی و شرقی و جنوبی پنجره ای قرار گرفته که از طرف داخل در دولنگه تخته‌ای و از خارج نرده آهنی مشرف به محوطه شهیدگاه دارد . اولئاریوس Olearius منشی هیأت سفارت دولت هلشتاین یکی از دول آلمان قدیم در دربار صفوی (۱۶۳۶ - ۱۶۳۷) در سفر نامه خود در باره چینی خانه مینویسد که : در سقف کتابخانه اردبیل که گنبدمانند ساخته شده قدهای

چینی بسیار بزرگ کار چین در نقل دانه‌ها گذاشته‌اند. از قراری که شنیده‌ام آشپزخانه مقبره شیخ صفی روزی هزارتن را غیر از خدمتگزاران غذا میدهد و روزی سه بار غذا صرف میشود. غذاها عبارت است از: آش و پلو مخارجی که دیوان دولت باین آشپزخانه میدهد روزی پنجاه تومان است.

دو برابر این مبلغ هم از نذورات مردم عاید این بقعه میشود. و وقت غذا طبلی برای خبر دادن ب مردم میزنند. قبوری که در اردبیل است از اینقراری باشد: قبر شیخ صفی، قبر شیخ صدرالدین پسر او، قبر شیخ زین‌الدین پسر شیخ صدرالدین، قبر سلطان حیدر، قبر شیخ حیدر پسر سلطان حیدر، قبر شاه اسماعیل پسر شیخ حیدر، قبر شاه طهماسب پسر شاه اسماعیل ثانی پسر شاه طهماسب، قبر شاه محمد خدا بنده، قبر اسماعیل میرزا و حمزه میرزا و پسر های شاه محمد خدا بنده.

شهیدگاه - پس از آنکه شاه اسمعیل صفوی در ۹۰۵ برای انتقام خون پدرش سلطان حیدر و جدش سلطان جنید به شروان لشکر کشید فرخ‌سار شاه شروان را کشته و نعش پدرش و سرگردان صفوی را از آنجا به اردبیل آورده زیر گنبد - اللہ الله رو بروی مرقد شیخ صفی‌الدین دفن کرد و دیگر اجساد را فرمود در محوطه خارج بقعه در مجاورت مقبره شیخ دفن کردند از اینروساحت مزبور را از آنروزگار شهیدگاه نامیدند و بعدها به گورستان عمومی تبدیل گردید.^۱

اعتماد السلطنه در مرآت البلدان مینویسد: « این شهر در زمان صفویه زیاد معمور و آباد شد و موقوفات بسیاری برای طلاب قرار دادند. کتابخانه اردبیل معروف دنیا و اغلب کتب بزبان عربی و قلیلی از آن فارسی و ترکی و جلد های آن غالباً طلا و نقره بوده، اما حالا چیزی از آن باقی نیست. در زمان صفویه

۱ - فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ص ۱ - ۳؛ آثار باستانی و ابنیه تاریخی آذربایجان ص ۳۳ - ۶۰ تألیف اسماعیل دیباج.

مردم از بلاد بعیده بزیارت مقبره شیخ صفی‌الدین می‌آمدند. چندین مسجد و مدرسه در حوالی این مقبره است. درهای این مدارس از نقره می‌باشد، ضریح مرقد شیخ صفی‌خاتم و در چهارگوشه‌گوی های طلا نصب کرده‌اند. قنادیل طلا و نقره از سقف گنبد آویخته‌اند. در زمان صفویه این شهر ملجاء و پناه مقصرین ایران بوده هر که تقصیر بزرگی می‌کرده باین شهر می‌گریخته و در مقبره شیخ صفی‌الدین بست می‌نشسته و در امان بوده است. [گویند] یکتای نعلینی از نعل شریفه حضرت نبوی (ص) زینت افزای مقبره شیخ صفی است. (۱)

بار تولد مینویسد: «اردیبه‌دل در سال ۱۸۲۸ میلادی بتصرف پاسکویچ در آمد و قسمت بزرگ کتابخانه بعنوان غنیمت جنگ به پطر سبورغ (لنین‌گراد) ارسال کردید و تا با امروز در کتابخانه عمومی این شهر محفوظ است. در بین نسخ خطی تألیفات کمیاب و گرانبهای زیادی وجود دارد» (۲)

خوشبختانه اخیراً طومار جالبی از سیاهه کتب و آثبات البیت بقعه شیخ صفی‌الدین از قبل از یغمای قشون مهاجم روس که در عهد فتحعلی شاه روی داده بدست آمده که توسط کتابخانه ملی تبریز در نشریه شماره ۱۶ تحت عنوان گنجینه شیخ صفی‌باهتمام فاضل محترم آقای سید یونسی رئیس آن کتابخانه بچاپ رسیده که و برای تکمیل این فصل و مزید فایده عیناً آنرا در این کتاب نقل می‌کنیم:

صفیه صفویه حفت بالانوار القدسیة

عرض

موجودی اجناس و اسباب و متروکات آستانه مقدسه منوره متبرکه از قرار بازدید عالیشان رفیع مکان سلاله السادات العظام محمد قاسم بیگ متولی، بیست و پنج رجب المرجب ۱۱۷۲ پارس نیل.

۹۷۲ مجلد ۳۰ جزو ۲۲۴ ورق ۲۳۰ دانه ۱۳۲۵ عدد ۱۲ فرد ثوب ۳۳ زرع

۶۹ نیم ... (۳)

۱ - مرآت البلدان - ج ۱ ماده اردبیل - ۲ - تذکره جغرافیای تاریخی ایران، ص ۲۶۹ - ۳ - جاهای نقطه گذاری شده ناخوانات

کتاب - طلاآلات

۹۷۲ مجلد ۳۰ جزو ۲۲۴ ورق .

مصحف مجید: ۷۴۴ مجلد ۳۰ جزو

سی پاره ۲۲۴ مجلد ۲۲۴ ورق

پنجره ۵ : ۷ عدد

که در اصل گنبد مبارک است عدد

قبه که در صندوق مبارک است ۶ عدد

نقره آلات :

۷ زوج ۱۴ عدد ۱۰۰ مثقال

ظروف :

چینی آلات و غیره بعد از وضع آنچه شکسته و از مالیت افتاده ۹۵۷ عدد

دروب : ۷ زوج .

نعلبکی :

که در صندوق نصب است ۸ عدد

چینی آلات :

۹۴۹ عدد

عقیق و یشم وفادزهر

۶ پیاله

پنجره :

که در میان شاه نشین و دارالحفاظ نصب است عدد

معجز :

محرابدار مدرس حضرت شیخ صدرالدین علیه الرحمه عدد

درب مودارلب شکسته

شبکه نقره که در یکطرف صندوق شاه اسماعیل نصب است ۱۰۰ مثقال
 طوق مطلا در گنبد حضرت شیخ عدد
 ۸۵۷ عدد ۹۲ عدد ۸ عدد .
 برنجینه آلات : ۵۰ عدد ۹ دست
 ۲۰۰۰ عدد چهل چراغ ۲ عدد شمعدان ۲۵ عدد پیهسوز ۷ عدد
 آفتابه لگن
 ۷ دست .... دودست
 ... چرمی زوج صندوقچه صدف عدد
 تسمیح : ۲۳۰ دانه
 خاک کی کر بلائی ۲۰۰ دانه خوئی ۳۰ دانه
 ... آب-نوس و غیره ۱۱ عدد
 ..، آب-نوس ۳ عدد ... انداز ۸ عدد
 مسینه آلات : ۱۱۷ عدد
 ... عدد طشت دوعدد قزغان (دیک) ۷ عدد ... دوعدد
 سرپوشه قزغان ۳ عدد
 .. عدد .... ۳۷ عدد
 دیگک دان عدد
 بوشقاب ۳ عدد پیهسوز دوعدد شمعدان ۱۲ دانه
 طوق طلا : ۲ عدد
 آهن آلات : ۷ عدد
 سر علم مدور مکتب ۷ عدد شمشه که در ایام متبر که شمع چیده میشود
 داخل ....
 کتب : ۹۷۲ مجلد ۳۰ جزو ۲۲۴ ورق

مصحف مجید : ۷۴۴ مجلد ۳۰ جزو

به خط حضرات معصومین علیهم السلام ۳۵ مجلد

به خط مبارک حضرت امیر المؤمنین علی بن ابیطالب علیه السلام بخط کوفی
مجدول مذهب کاغذ پوست آهو از سورة طلاق الی سورة معوذتین جلد تیماج مقوی
ترنجدار بیاض قابلق (پوشش پارچه‌ای) زربفت بوم طلا حاشیه زربفت نقره باف
بطانه دارای حریر قرمز بندگلابتون سجاف حاشیه طلا باف مع لفاقه سفید . مجلد
بشرح ایضاً آیات مبارکات قرآنی که در ضمن آن قلمی نموده اند که خط
حضرات ائمه معصومین است. جلد ساغری بیاض برنجدار مع قابلق زربفت دهیک باف
لبه دار حاشیه زربفت نقره باف بطانه دارای زرد مع بندگلابتون باف . مجلد

به خط مبارک حضرت حسن علیه السلام آیات قرآنی بی خط کوفی کاغذ پوست
آهو جلد تیماج مع قابلق دهیک نقره باف لبه ابریشم حاشیه زربفت طلا باف سجاف
بشرح ایضاً بطانه دارای زرد بندگلابتون باف مع لفاقه سفید . مجلد
بشرح ایضاً بخط امام المتقین علی علیه السلام به خط کوفی کاغذ پوست آهو
ارسورة ملك الی معوذتین جلد تیماج مقوی ترنج دار مع قابلق قطنی ساده مستعمل
مجلد

به خط مبارک حضرات ائمه معصومین مشتمل به آیات قرآنی جلد تیماج
مقوی ترنجدار مع قابلق مخمل مستعمل محرمات . مجلد
به خط مبارک حضرات ائمه معصومین مشتمل به آیات قرآنی کاغذ هندی
مذهب سرلوحه دار جلد مقوی تیماجی مع قابلق قطنی زرد مستعمل . مجلد
بشرح ایضاً بخط مبارک حضرات ائمه معصومین از سورة ملك الی آخر قرآن
کاغذ پوست آهو صفحه اول به خط ثلث نوشته شده جلد تیماج بیاضی حاشیه دار
مع قابلق مخمل سبز مستعمل . مجلد

بشرح ایضاً بیاض کاغذ پوست آهو جلد مطلس ضربی مشتمل به آیات قرآنی در اول و آخر دو ورق کاغذ قرمز . مجلد

به خط مبارک حضرت امیر المؤمنین علیه السلام تمام قرآن کاغذ پوست آهو مذهب جلد تیماج بیاض حاشیه ترنجدار سبز اندرون متن مذهب ترنجدار مع قابلق خطائی سرخ مستعمل . مجلد

به خط حضرات ائمه معصومین تمام قرآن بیاض کاغذ پوست آهو صفحه اول و آخر افتاده جلد تیماج مقوی مع قابلق سبز مخمل مستعمل . مجلد

بشرح ایضاً بیاض کاغذ پوست آهو مذهب جلد مقوی آهنجامه دار مع قابلق مخمل سبز مستعمل . مجلد

بشرح ایضاً بیاض کاغذ پوست آهو مشتمل به آیات قرآنی جلد تیماج مطلس ضربی حاشیه مطلس مکتب اندرون ترنجدار مع لفافه حریر سبز مع قابلق مخمل محرمات . مجلد

بشرح ایضاً چند ورق مشتمل به آیات قرآنی بیاض کاغذ پوست آهو جلد مقوی مع قابلق مخمل سبز مستعمل . مجلد

بشرح ایضاً مشتمل بر آیات قرآنی کاغذ پوست آهو از سوره مبارکه تنزیل الی سوره محمد (ص) بیاض جلد مقوی تیماجی ساده مع قابلق مخمل سبز مستعمل . مجلد

بشرح ایضاً يك جزو از آیات قرآنی کاغذ پوست آهو اول و آخر ندارد و بیاض بی جلد . مجلد

بشرح ایضاً بیاض کاغذ پوست آهو اول و آخر ندارد يك طرف جلد مقوی مجلد

- بشرح ایضاً از سوره اعراف الی سوره یونس کاغذ پوست آهو جلد تیماجی ضربی
سر لوحدار مذهب . مجلد
- بشرح ایضاً اوراق گردیده مذهب کاغذ پوست آهو جلد کهنه تیماجی . مجلد
به خط حضرات ائمه معصومین مشتمل به آیات قرآنی کاغذ پوست آهو
مذهب بیاض جلد تیماج ساده . مجلد
- به شرح ایضاً اوراق مذهب کاغذ پوست آهو جلد کهنه تیماجی . مجلد
به شرح ایضاً تمام قرآن چند ورق از اول و آخر به خط نسخ نوشته شده
کاغذ پوست آهو جلد تیماج ترنجدار بغلی . مجلد
- به شرح ایضاً قرآن بغلی کاغذ پوست آهو در آخرش دو ورق بخط نسخ
نوشته شده جلد تیماج ترنجدار . مجلد
- به شرح ایضاً بعضی تمام و برخی نصفه جلد تیماج . ۶ مجلد
به شرح ایضاً که اول و آخر ندارد اوراق . دو مجلد
- به شرح ایضاً از فاتحه الی آخر قرآن چارکی کاغذ پوست آهو جلد تیماج
ساده . مجلد
- به شرح ایضاً از اول الی آخر قرآن مذهب سر لوحدار بی جلد . مجلد
به شرح ایضاً مشتمل به سوره قرآنی کاغذ حنائی مذهب سر لوحدار بغلی جلد
تیماج مستعمل . دو مجلد
- به شرح ایضاً بغلی تمام قرآن کاغذ هندی حنائی مذهب سر لوحدار جلد
تیماج ترنجدار . مجلد
- به شرح ایضاً بغلی سر لوحدار از آخرش افتاده جلد تیماج ساده ، مجلد
به خط نسخ و غیره ۲۰ مجلد
- به خط نسخ بسیار قطع بزرگ مجداول مذهب کاغذ طغرایی که چهار ورق
در اول و سه ورق در آخر تمام سر لوحدار مع فالنامه و دعای ختم قرآنی که با سفید آب

نوشته شده به خط شمس‌الدین به عبدالله کاتب جلد تیماج مطلس ضربی حاشیه و متن ترنجدار اندرون مشبک مطلس حاشیه آیه‌الکرسی بنفش مع لفافه مخمل . مجلد .

به شرح ایضاً تمام به طلا نوشته شده مجدول مذهب سرلوحدار کاغذ هندی جلد مطلس ضربی تیماجی ترنجدار حاشیه به شرح ایضاً اندرون ایضاً ترنجدار مشبک مع لفافه سبز که همایون پادشاه هند وقف نموده . مجلد .
به شرح ایضاً تمام به طلا تحریر شده مجدول مذهب سرلوحدار به خط احمدکاتب جلد تیماج مطلس ضربی حاشیه ایضاً مکتب اندرون مشبک مع لفافه سبز . مجلد .

به شرح ایضاً مترجم مجدول مذهب سرلوحدار که جای ترجمه به سرخی افشان چند ورق از اول و آخر سرلوحدار و در آخر دعای ختم و فالنامه به سفیدآب نوشته شده جلد تیماج مطلس ضربی حاشیه ایضاً اندرون به شرح ایضاً مطلس ضربی حاشیه ایضاً مع یک طرف لفافه . مجلد .
به شرح ایضاً مجدول مذهب سرلوحدار مترجم به سرخی جلد تیماج ترنجدار حاشیه به شرح ایضاً . مجلد .

به شرح ایضاً مجدول مذهب مترجم حاشیه مکتب سرلوحدار مشتمل بر دو حاشیه سرخ افشان جلد ساغری ترنجدار موقوفه شاه سلطان حسین طاب‌الله تراهمع قابلق مستعمل ، مجلد .

به شرح ایضاً مترجم افشان به طلا مجدول مذهب حاشیه مکتب سرلوحدار تیماج ترنجدار حاشیه ، به شرح ایضاً مطلس ضربی موقوفه شاه سلطان حسین علیه‌الرحمه مع قابلق قطنی مستعمل . مجلد .

به شرح ایضاً مجدول مذهب سرلوحدار در هر صفحه سه سطر به طلا و لاجورد

نوشته شده و در آخر دعای ختم به طالع نوشته شده جلد تیماج مطلس ضربی اندرون به شرح ایضاً مشبک ضربی مع لفافه و قابلق مخمل مستعمل . مجلد

به شرح ایضاً مترجم متن خطائی حاشیه قرمز مجدول مذهب سرلوحدار جلد ساغری ترنجدار مطلس ضربی اندرون به شرح ایضاً ترنجدار ضربی موقوفه ابوالقاسم بیگ مع لفافه مستعمل . مجلد

به شرح ایضاً مجدول مذهب سرلوحدار در هر صفحه دو سطر به ثلث نوشته شده در آخر فالنامه دارد به خط محمدکاتب جلد تیماج مطلس ضربی اندرون به شرح ایضاً ترنجدار مشبک لفافه دار . مجلد

به شرح ایضاً مترجم مجدول مذهب سرلوحدار و در آخر يك صفحه به طالع اسم واقف نوشته شده جلد نقاشی بیرون و اندرون به طالع محرر است . مجلد

به خط یاقوت مستعصمی مجدول مذهب سرلوحدار جلد تیماج ترنجدار به شرح ایضاً . مجلد

به شرح ایضاً به خط یاقوت مجدول مذهب سرلوحدار جلد تیماج بیرون و اندرون مطلس ضربی مع لفافه . مجلد

به خط نسخ مجدول مذهب سرلوحدار که سه ورق در اول و سه ورق در آخر سرلوحدار و در هر صفحه سه سطر ثلث جلی نوشته شده در آخر دعای ختم و فالنامه به سفید آب نوشته شده جلد تیماج مطلس ضربی بیرون و اندرون ترنجدار مع لفافه . مجلد

به خط ریحان مجدول مذهب سرلوحدار و چند ورق در اول و آخر قواعد قرآنی نوشته شده جلد تیماج مطلس ضربی بیرون و اندرون مع لفافه . مجلد

به خط نسخ مجدول مذهب سرلوحدار که در هر صفحه سه سطر به خط ثلث جلی نوشته شده جلد تیماج ترنجدار اندرون به شرح ایضاً ضربی مشبک . مجلد

به شرح ایضاً مجدول مذهب سرلوحدار در آخر دعای ختم و فالنامه به

سیاهی نوشته شده جلد تیماج مطلس ضربی حاشیه بشرح ایضاً مع لفافه . مجلد
به شرح ایضاً مجدول مذهب سرلوحدار متن کاغذ خطائی حاشیه از میری و
دو صفحه آخر نیز سرلوحدار تیماج مطلس ضربی بیرون و اندرون مشبک ضربی
حاشیه ایضاً مع لفافه . مجلد

به شرح ایضاً مجدول مذهب سرلوحدار هر صفحه سه سطر به خط ثلث نوشته
شده جلد تیماج مطلس ضربی حاشیه ایضاً اندرون ترنجدار مشبک مع لفافه .
مجلد

به خط ریحان و غیره ۹۲۴ مجلد
به خط ریحان مترجم به سیاهی مذهب سرلوحدار صفحه اول افتاده بسیار
ضخیم جلد تیماج کهنه . مجلد

به خط نسخ مجدول مذهب سرلوحدار من موقوفه غفران پناه شاه طهماسب
ماضی جلد مطلس ضربی تیماجی اندرون مشبک ترنجدار مع لفافه . مجلد
به شرح ایضاً مجدول مذهب سرلوحدار جلد تیماج مقوی مطلس ضربی
اندرون ترنجدار مشبک . مجلد

به شرح ایضاً مجدول مذهب سرلوحدار جلد تیماج مقوی بیرون اندرون
مطلس ضربی ترنجدار مع لفافه . مجلد
به شرح ایضاً مترجم به سرخی مجدول مذهب سرلوحدار جلد تیماج ترنجدار
بیرون اندرون مشبک . مجلد

به شرح ایضاً مترجم به سیاهی مجدول مذهب سرلوحدار در آخر فالنامه
به خط نسخ نثر نوشته شده من موقوفه سلمان جلد تیماج ترنجدار مطلس ضربی
اندرون ترنجدار مشبک . مجلد

به شرح ایضاً مجدول مذهب دراول دو ورق تمام سرلوح و در آخر سه درق
تمام سرلوح و دعای ختم و فالنامه به طلا و سفید آب نوشته شده جلد تیماج ضربی
اندرون به شرح ایضاً متن و حاشیه مشبک ضربی . مجلد

- به شرح مجدول مذهب سرلوحدار به خط محمدامین متن به رنگ حنائی
جلد تیماج ترنجدار بیرون اندرون مشبک اوراق . مجلد
- به شرح ایضاً مجدول مذهب سرلوحدار متن به رنگ حنائی به خط محمد
امین مزبور جلد ساغری سرخ ترنجدار اوراق . مجلد
- به شرح ایضاً مجدول سرلوحدار جلد ساغری بیرون اندرون ترنجدار اوراق
مجلد .
- به شرح ایضاً مجدول مذهب در هر صفحه سه سطر ثلث نوشته شده در آخر
دعای ختم جلد تیماج کهنه اوراق . مجلد
- به خط ریحان مترجم به سیاهی سرلوحدار بسیار ضخیم جلد تیماج
کهنه . مجلد
- به خط ریحان مترجم به سیاهی مذهب از سوره مریم الی آخر قرآن جلد
تیماج کهنه . مجلد
- به خط نسخ بغلی قطع کوچک مجدول مذهب سرلوحدار تیماج مطلس ضربی
معربك عدد غلاف فولاد آهنجامه نقره و قابلق مخمل مستعمل . ۳ مجلد
- به خط نسخ بغلی ضخیم جلد تیماج ترنجدار . ۴ مجلد
- به خط ریحان مذهب سرلوحدار از سوره فاتحه الی آخر کهنه جلد تیماج
ساده . مجلد
- به خط ثلث مجدول مذهب مترجم به سیاهی حاشیه مکتب از اول فاتحه تا
آخر جزو چهارم من موقوفه ارس خان . مجلد
- به خط نسخ در هر صفحه سه سطر به خط ثلث به طلا تحریر شده مذهب
مشمول به سوره یس و چند سوره دیگر به خط عبدالخالق جلد تیماج ترنجدار
مجلد .

- به خط ریحان جلی مجدول مذهب از ابتداء سوره یس الی آخر سوره تغابن
به خط محمد خلیلی جلد مقوی تیماجی ساده . مجلد
- به خط ریحان مذهب مجدول مترجم به سیاهی جلی قطع بزرگ جلد تیماج
ساده به خط ابوالفتح . مجلد
- به خط ثلث مذهب ضخیم به خط احمد جلد مقوی ساده اوراق شده .
مجلد .
- به خط ریحان مذهب سر لوحدار در آخر نیز دو ورق سر لوحدار و به خط
محمد بن اسمعیل خطاط جلد مقوی ساده . مجلد
- به خط ریحان جلی مذهب یکورق از اول مجدول از اعراف الی آخر کهف
قطع بزرگ جلد مقوی ساده کهنه . مجلد
- به خط نسخ مجدول مذهب سر لوحدار جلد تیماج اوراق . مجلد
- به خط ریحان مترجم به سیاهی مذهب سر لوحدار صفحه اول افتاده جلد
مقوی ساده ضخیم کهنه . مجلد
- به خط نسخ بعضی از اول و برخی از آخر افتاده قرآن قدیم جلد ساده
تیماجی ۲۴ مجلد
- به خط نسخ و قرمه مترجم بعضی سرخی و بعضی سیاهی بعضی از اول و
بعضی از آخر افتاده همه جلد تیماج کهنه ساده . ۸ مجلد
- به خط نسخ و ثلث تمامی اوراق بعضی از اول و بعضی از آخر افتاده کهنه
مجزی و مجلد ۳۰ جلد .
- سی پاره ۵۹۷ مجلد ۳۰ جزو
- به خط نسخ مجدول مذهب سر لوحدار جلد تیماجی ضربی ترنجدار اندرون
به شوح ایضاً ترنجدار مشبک مهور به مهر شاه اسماعیل علیه الرحمه جز آخرش
مدرس شده . ۳۰ مجلد

- به خط نسخ بسیار قطع کوچک در میان محفزه جلد مقوی تیماجی ترنجدار
 ۳۰ مجلد
- به خط ثلث جلی مترجم به سیاهی مجدول مذهب سرلوحدار تیماجی سرخ
 به طلا تحریر . ۲۸ مجلد
- به خط ریحان جلی مجدول مذهب سرلوحدار جلد تیماجی ساده به طلا
 ۲۳ مجلد
- به خط ثلث مجدول مذهب بی جلد به خط محمد خلیلی ۳۰ جزو
 به خط نسخ مجدول به سرخی جلد مقوی تیماجی ساده . ۲۹ مجلد
 به خط ریحان جلی مجدول مذهب سرلوحدار جلد سیاه . ۲۶ مجلد
 به خط نسخ مجدول مذهب سرلوحدار جلد تیماجی ترنجدار ساده . ۲۷
 مجلد .
- به خط ریحان جلی مذهب سرلوحدار به طلا جلد تیماجی سرخ ترنجدار
 ساده . ۲۳ مجلد
- به خط ریحان جلی مذهب مترجم به سرخی سرلوحدار جلد تیماج سرخ .
 ۲۳ مجلد
- به خط نسخ در هر صفحه سه سطر ثلث جلی نوشته شده مجدول مذهب جلد
 تیماجی ساده ترنجدار اندرون تیماج سرخ . ۲۹ مجلد
- به خط ریحان جلی مجدول مذهب سرلوحدار به خط عماد جلد تیماجی به
 طلا تحریر . ۲۸ مجلد .
- به خط نسخ مذهب هر صفحه سه سطر به خط جلی طلا تحریر شده جلد تیماجی
 ساده اندرون تیماج سرخ . ۱۹ مجلد
- به خط ریحان جلی مجدول مذهب سرلوحدار جلد تیماجی ساده به طلا
 تحریر سرسوره ایضاً به طلا تحریر شده . ۲۲ مجلد

به خط ریحان جلی به قطع بزرگ مذهب سرلوحدار تیماج ساده . ۸ مجلد
 به خط ریحان جلی مذهب سرلوحدار شیرازه برطرف و اوراق شده جلد
 تیماج ساده . ۲۴ مجلد

به خط ریحان جلی مذهب سرلوحدار جلد تیماج ترنجدار . ۲۸ مجلد
 اجزاء به قطعات مختلف بعضی اوراق و برخی مجلد ۲۰۰ مجلد

کتاب ۲۲۸ مجلد و ۲۲۴ ورق ۳۲ مجلد :

خلاصه منهج الصادقین نستعلیق به خط محمد باقر کاغذ سمرقندی جلد تیماج
 ساده . مجلد

مختلف الشیعه درباب مسائل به خط نسخ کاغذ اکلیری جلد مقوی تیماجی
 مجلد .

دیوان خسرو دهلوی نستعلیق به خط خوشنویس مجدول مذهب سرلوحدار
 مصور جلد نقاشی بیرون مصور اندرون ترنجدار مشبک . مجلد .

خوارزمشاهی نستعلیق مجدول مذهب دو صفحه اول تمام سرلوح کاغذ از میری
 جلد مقوی تیماجی بیرون مطلس متن و حاشیه ضربی اندرون متن مشبک حاشیه
 ضربی . مجلد

رساله ای در علم طب از تألیفات محمد زکریا به خط نسخ کاغذ دولت آبادی
 جلد مقوی بدون ساغری اندرون تیماج . مجلد .

جامع کبیر در علم طب از تألیفات محمد زکریا به خط نسخ طغری جلد
 مقوی بیرون تیماج اندرون کاغذ ابری . مجلد

باب سیم وهفتم میرخواند نستعلیق مجدول مذهب دو صفحه سرلوحدار کاغذ
 اکلیری جلد مقوی بیرون اندرون تیماجی لفافه دارد . مجلد

کلیات مولانا کاتبی نستعلیق مجدول مذهب کاغذ دولت آبادی جلد مقوی بیرون
 تیماج سرخ اندرون کاغذ الوان . مجلد

کلیات امیرعلیشیر به خط خانعلی مجدول مذهب پنج سر لوحدار کاغذاکلیری
جلد تیماج بیرون نقاشی حاشیه و متن ترنجدار مطلس ضربی اندرون متن و حاشیه
مشبک مع لافافه . مجلد

الوصول و تهذیب علامه به خط نسخ فی علم الاصول جلد تیماجی سیاه . مجلد
مقالات حضرت شیخ علیه الرحمه مجدول مذهب سر لوحدار کاغذ از میری
جلد مقوی بیرون و اندرون مطلس ضربی ترنجدار . مجلد

شرح داوومصری به خط نسخ نستعلیق کاغذ دفتری جلد تیماجی کهنه . مجلد
شرح شمسیه به خط نستعلیق کاغذ از میری مقوی سیاه . مجلد
شرح هیاکل و رساله زورانسخ کاغذ دفتری جلد مقوی کهنه . مجلد
اشارات به خط نسخ و نستعلیق کاغذ از میری جلد مقوی بیرون تیماجی . مجلد
تجوید شیخ طوسی علیه الرحمه به خط نستعلیق بیرون تیماجی اندرون کاغذ
ابری . مجلد

رسالات و غیره ۱۴ مجلد

صریح الملك در باب اسناد و قبالات املاک و مستغلات موقوفات آستانه مقدسه
به خط نستعلیق . ۵ مجلد

رساله باب در شرح آداب به خط نستعلیق کاغذ از میری جلد مقوی . مجلد

متن حکمة العین به خط نستعلیق جلد تیماج سیاه . مجلد

ایضاً کاغذ سمرقندی جلد مقوی بیرون ساغری اندرون تیماجی ساده . مجلد

رساله در باب علم اخلاق نستعلیق کاغذ از میری جلد مقوی . مجلد

متن شافیه به خط نسخ کاغذ دفتری جلد مقوی کاغذی . مجلد

ایضاً کاغذ سمرقندی جلد تیماجی بیاضی . مجلد

رساله در تصوف نستعلیق کاغذ از میری جلد مقوی کاغذی . مجلد

رساله حل موجز نستعلیق کاغذ سمرقندی جلد مقوی بیاضی . مجلد

ایضاً کاغذ از میری جلد مقوی تیماحی متن ترنجدار . مجلد
تفسیر سور قرآنی به خط نسخ کاغذ دفتری جلد مقوی تیماجی سیاه . مجلد
غرر و درر به خط نسخ کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی . مجلد
ایضاً کاغذ سمرقندی جلد مقوی بیاضی بیرون متن ترنجدار ضربی مصور
اندرون تیماج ساده . مجلد .

مجمع الانساب نستعلیق جلد تیماج لفافه دار . مجلد
رساله در علم اعراب به خط نسخ جلد تیماجی . مجلد
بشرح ایضاً کاغذ سمرقندی جلد مقوی ترنجدار اندرون ساده . مجلد
رساله در علم ریاضی نستعلیق جلد مقوی اندرون کاغذ سفید . مجلد
روضه الصفا ۱۲ مجلد .

جلد اول و دوم به خط نستعلیق کاغذ از میری جلد مقوی ساده . مجلد
ایضاً جلد اول به خط نستعلیق کاغذ دولت آبادی حنائی جلد مقوی تیماجی
ساده . مجلد .

جلد دوم به خط نستعلیق کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی ساده لفافه دار .
مجلد .

ایضاً جلد دوم به خط نستعلیق مجدول سرلوحه دار کاغذ از میری جلد مقوی
تیماجی ساده . مجلد .

جلد سوم به خط نسخ مجدول مذهب سرلوحه دار کاغذ اکلیری جلد مقوی
تیماجی بیرون متن کنج ترنجدار مطلس ضربی اندرون ایضاً مشبک لفافه دار .
مجلد .

جلد سوم ایضاً به خط نسخ مجدول مذهب سرلوحه دار کاغذ گجراتی جلد
تیماجی بیرون مطلس اندرون کنج ترنجدار لفافه دار . مجلد
ایضاً جلد سوم به خط نستعلیق مجدول مذهب سرلوحه دار کاغذ هندی جلد

مقوی تیماجی بیرون متن حاشیه مطلس ضربی اندوون متن کنج تر نجدار مشبک لفافه‌دار . مجلد.

ایضاً جلد سوم و چهارم به خط نستعلیق کاغذ سمرقندی تیماجی بیرون ایضاً اندرون کاغذ ابری . مجلد.

جلد چهارم و پنجم و ششم به خط نسخ مجدول مذهب سرلوحه‌دار کاغذ دولت آبادی جلد مقوی تیماجی بیرون متن و کنج تر نجدار ضربی اندرون مشبک . مجلد .

جلد پنجم به خط نستعلیق کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی بیرون ساده اندرون کاغذ ابری . مجلد .

جلد ششم به خط نستعلیق کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی ساده اندرون کاغذ ابری . مجلد.

ایضاً جلد ششم به خط نستعلیق کاغذ سمرقندی جلد مقوی تیماجی ساده . مجلد .

خمسۀ نظامی ۱۱ مجلد.

نستعلیق به خط درویش محمد مجدول مذهب مصور حاشیه کاغذ الوان که پنج سرلوح دارد جلد مقوی منبت مطلس ضربی متن و حاشیه مشبک لفافه‌دار . مجلد ایضاً مجدول مذهب مصور کاغذ حاشیه زرد و در دو صفحه سرلوح دارد جلد مقوی بیرون مطلس ضربی متن حاشیه اندرون متن حاشیه مشبک لفافه‌دار . مجلد ایضاً مجدول مذهب دو صفحه اول سرلوحه‌دار از آخر دو ورق افتاده مصور جلد مقوی بیرون متن حاشیه مطلس ضربی اندرون متن و حاشیه کنج تر نجدار مشبک لفافه‌دار . مجلد

ایضاً به خط قاسم بن میر علی مجدول مذهب مصور کاغذ حاشیه الوان پنج صفحه سرلوحه‌دار جلد مقوی بیرون نقاشی مصور مکتب اندرون متن حاشیه مشبک

لفافه‌دار . مجلد

ایضاً مجدول مذهب مصور کاغذ‌هندی دو صفحه تمام سر لوح دارد جلد مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار حاشیه مطلس ضربی اندرون ایضاً مشبک لفافه‌دار . مجلد
ایضاً به خط معظم‌الدین اوحدی مجدول مذهب مصور دراوول دو صفحه و در وسط چهار سر لوح دارد کاغذ از میری جلد تیماج بیرون متن کنج تر نجدار مطلس اندرون متن مشبک لفافه‌دار . مجلد

ایضاً به خط شیخ محمد بن فخر‌الدین مجدول مذهب مصور سر لوح‌دار جلد مقوی تیماجی ضربی بیرون مطلس اندرون سرخ متن کنج تر نجدار مشبک لفافه‌دار مسمی به مخزن الاسرار . مجلد

ایضاً به خط محمد مجدول مذهب پنج صفحه سر لوح‌دار کاغذ از میری جلد مقوی بیرون مطلس متن حاشیه ضربی اندرون متن کنج تر نجدار حاشیه مشبک لفافه‌دار . مجلد

ایضاً مجدول مذهب پنج صفحه سر لوح‌دار کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی بیرون متن و کنج تر نجدار مطلس اندرون بشرح ایضاً مشبک لفافه‌دار . مجلد .
ایضاً مجدول مذهب مصور دو صفحه سر لوح‌دار - حاشیه کاغذ افشان الوان و دو صفحه در آخر مصور شکارگاه جلد نقاشی مصور اندرون متن کنج تر نجدار ضربی طولانی . مجلد .

ایضاً مجدول مذهب سر لوح‌دار مسمی مخزن الاسرار جلد مقوی تیماجی تر نجدار اندرون متن و کنج تر نجدار مشبک لفافه‌دار . مجلد .

مقالات ۴ مجلد نوشتجات ۴ مجلد

مقاله خواجه عبدالله انصاری به خط نستعلیق به خط محمود بن اسحق مجدول مذهب سر لوح‌دار متن کاغذ خان‌بالغ حاشیه الوان مذهب جلد مقوی تیماجی بیرون متن کنج تر نجدار مطلس ضربی اندرون ایضاً مشبک لفافه‌دار . مجلد
ایضاً مقاله مشارالیه به خط شاه محمود نیشابوری حاشیه کاغذ چهره افشان

مجدول مذهب سرلوحدار جلد مقوی اندرون و بیرون کاغذ از میری . مجلد
نستعلیق به خط سلطانه علی مشهدی مجدول مذهب حاشیه قرمز سرلوحدار
جلد مقوی مطلس ضربی متن کنج ترنجدار مع لفافه . مجلد

نستعلیق به خط سلطان محمدنور مجدول مذهب کاغذ از میری جلد مقوی
بیرون مطلس ضربی حاشیه دار اندرون متن کنج ترنجدار حاشیه مشبک . مجلد
ایضاً مقاله مشارالیه به خط ملا محمد حسین تبریزی مجدول مذهب سرلوحدار
متن کاغذ خانبالغ حاشیه کاغذ سفید نقاشی جلد مقوی اندرون و بیرون کاغذ
ابری . مجلد

به خط میر علی مجدول مذهب سرلوحدار کاغذ حاشیه الوان افشان جلد
بیرون تیماجی نقاشی اندرون ایضاً ترنجدار مشبک . مجلد

نستعلیق مجدول مذهب سرلوحدار کاغذ از میری جلد نقاشی که در ایام رومی
برده بودند بعد از چندی میرزا عبدالله آورده به سرکار سپرده اند . مجلد
ایضاً مجدول مذهب سرلوحدار ضخیم جلد مقوی متن حاشیه مطلس ضربی
اندرون متن حاشیه تمام مشبک لفافه دار . مجلد

مظهر العجایب ۳۰ مجلد

مظهر العجایب مجدول مذهب سرلوحدار متن کاغذ الوان و افشان به طلا
حواشی ایضاً افشان به رنگهای مختلف جلد مقوی تیماجی متن حاشیه تمام مطلس
ضربی اندرون متن حاشیه مشبک الوان . مجلد

سبحة جامی مجدول مذهب سرلوحدار مصور در اول دو صفحه ایضاً مصور
کاغذ متن الوان حاشیه کبود افشان به طلا جلد مقوی تیماجی نقاشی اندرون متن
کنج ترنجدار مع لفافه . مجلد

لوايح به خط میر سید احمد نستعلیق جلی مجدول مذهب مصور سرلوحدار
دو ورق در اول و دو صفحه در آخر مصور جلد مقوی بیرون نقاشی مصور اندرون
متن کنج حاشیه مطلس ضربی . مجلد

... دهکی مذهب مجددول سرلوحدار کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی متن
 حاشیه مطلس ضربی اندرون متن کنج ترنجدار مشبک مع لفافه . مجلد
 ... به خط میرحیدر مجددول مذهب متن حاشیه افشان به طلا متن کاغذ خطائی
 حاشیه کاغذ خانبالغ افشان دو صفحه سرلوحدار و دو صفحه در اول مصور است
 جلد مقوی تیماجی متن کنج حاشیه مطلس ضربی اندرون متن کنج حاشیه مشبک
 لفافه دار . مجلد .

مهر نبوت نستعلیق مجددول مذهب مصور دو صفحه سرلوحدار کاغذ هندی
 جلد تیماجی بیرون متن و حاشیه مطلس اندرون متن کنج ترنجدار مشبک مع لفافه
 مجلد .

تحفه شاهی مجددول مذهب سرلوحدار کاغذ خانبالغ جلد مقوی تیماجی متن
 حاشیه مطلس ضربی اندرون متن کنج ترنجدار مشبک لفافه دار . مجلد
 خمسه مجددول مذهب دو صفحه اول تمام سر لوح کاغذ هندی جلد مقوی تیماجی
 به قطع کوچک متن کنج مطلس ضربی اندرون متن کنج ترنجدار مشبک لفافه دار .
 مجلد .

آصفیه نستعلیق کاغذ مجددول مذهب سرلوحدار دو صفحه در اول مصور
 سرلوحدار و جلد مقوی تیماجی بیرون نقاشی مصور اندرون متن کنج حاشیه
 ترنجدار مشبک مع لفافه . مجلد

انتخاب خمسه مجددول مذهب سرلوحدار متن کاغذ سفید هندی حاشیه کاغذ
 الوان جلد مقوی تیماجی سبز ترنجدار اندرون ساده مع لفافه . مجلد
سبحة جامی مجددول مذهب دو صفحه در اول سرلوحدار مصور کاغذ از میری
 به خط روح الدین جلد مقوی تیماجی بیرون متن حاشیه مطلس اندرون متن کنج
 ترنجدار مع لفافه . مجلد .

فضایل مجددول مذهب سرلوحدار کاغذ خانبالغ متن افشان به طلا جلد مقوی

تیماجی متن کنج تر نجدار حاشیه ضربی مطلس اندرون ایضاً متن کنج مشبک لفافه دار مجلد .

سبجه جامی نستعلیق متن کاغذ خطائی افشان حاشیه ایضاً کاغذ ابری افشان مجدول مذهب سر لوحدار مقوی تیماجی متن حاشیه مطلس ضربی اندرون متن کنج تر نجدار مشبک . مجلد

زاد المناقب نستعلیق به خط میر معز الدین کاشی مجدول مذهب سر لوحدار که درسهر فصل سر لوحی حاشیه کاغذ طغرائی افشان جلد مقوی بیرون متن حاشیه مطلس ضربی اندرون متن کنج تر نجدار مطلس حاشیه مشبک . مجلد
سبجه جامی مجدول مذهب سر لوحدار نستعلیق به خط محمد معصوم متن کاغذ خطائی حاشیه اکلیری جلد مقوی تیماجی متن تر نجدار مطلس اندرون ساده مع لفافه . مجلد .

... عشق سلسله الذهب مجدول مذهب سر لوحدار متن افشان کاغذ خانبالغ نستعلیق به خط طاهر جلد مقوی تیماجی بیرون متن کنج تر نجدار مطلس ضربی اندرون متن کنج تر نجدار مشبک لفافه دار . مجلد
شهر نستعلیق به خط سلطانهلی مجدول مذهب مصور سر لوحدار صفحه دوم به معراج رقتن حضرت رسول (ص) جلد مقوی تیماجی ساده اندرون متن کنج تر نجدار مشبک مع لفافه . مجلد .

بابا فغانی نستعلیق مجدول مذهب کاغذ سرخ جلد مقوی تیماجی بیرون نقاشی اندرون متن کنج تر نجدار مشبک مع لفافه . مجلد
شاهی مجدول مذهب سر لوحدار متن کاغذ هندی حاشیه کاغذ الوان افشان به طلا مصور به خط زین الدین جلد مقوی تیماجی بیرون نقاشی اندرون متن کنج تر نجدار مشبک مع لفافه . مجلد .

گاشن راز مجدول مذهب سر لوحدار متن کاغذ آبی افشان حاشیه کاغذ زرد

افشان نقاشی جلد مقوی تیماجی بیرون ساده اندرون کاغذ ابری مع لفافه . مجلد
کمال اسماعیل مجدول سرخی از اول و آخر دوسه ورق افتاده جلد مقوی
تیماجی ساده اندرون سرخ ایضاً . مجلد .

مهر نبوت مجدول مذهب دو صفحه سر لوحدار به خط کمال الدین حسین کاغذ
طغرائی جلد مقوی تیماجی بیرون نقاشی مصور اندرون متن کنج تر نجدار نقاشی . مجلد
تحفه جامی نستعلیق به خط میر حسین مجدول مذهب صور دو صفحه سر لوحدار
متن کاغذ خطائی افشان حاشیه نقاشی تر نجدار الوان میان متن حاشیه کاغذ
الوان افشان جلد مقوی تیماجی بیرون متن کنج حاشیه تر نجدار مطلس ضربی
اندرون متن حاشیه تمام مشبك لفافه دار . مجلد

تحفه جامی ایضاً مجدول مذهب سر لوحدار متن کاغذ خطائی حاشیه کاغذ قرمز
افشان جلد مقوی تیماجی بیرون متن حاشیه مطلس ضربی اندرون متن کنج حاشیه
تر نجدار مشبك مع لفافه . مجلد

... نامه مجدول مذهب سر لوحدار متن کاغذ خطائی حاشیه افشان مشجر
مصور الوان اسلمی خطائی دو صفحه در اول و دو صفحه در آخر مصور به خط
احمد حسینی جلد مقوی تیماجی متن حاشیه مطلس ضربی اندرون متن حاشیه
ایضاً مطلس مع لفافه . مجلد

هفت پیکر به قطع کُرچک مجدول مذهب مصور کاغذ طغرائی مقوی تیماجی
نقاشی اندرون تر نجدار نقاشی مع لفافه . مجلد

لیلی و مجنون مجدول مذهب مصور کنار کاغذ الوان افشان به طلا سر لوحدار
جلد مقوی بیرون و اندرون نقاشی تر نجدار به خط سلطان محمد . مجلد

گوی و چوگان به خط شاه طهماسب ماضی چهار ورق در اول مصوری سر لوحدار
و چند مجلس نیز در میانه مصور متن کاغذ طغرائی حاشیه کاغذ الوان افشان جلد
مقوی تیماجی بیرون نقاشی اندرون متن کنج حاشیه تر نجدار مشبك مع لفافه .

مجلد

خسرو و شیرین مجدول مذهب دو صفحه در اول سر لوح دار و در میان چند جا سر لوح دارد متن کاغذ هندی افشان و حاشیه ایضاً الوان و افشان جلد مقوی تیماجی متن کنج مطلس ضربی اندرون متن کنج حاشیه تر نجدار مشبک مع لفافه . مجلد یوسف زلیخا مجدول مذهب سر لوح دار در پشت ورق اول نیز سر لوح دارد به خط سلطان محمد خندان جلد مقوی تیماجی ساده اندرون متن کنج حاشیه تر نجدار مشبک مع لفافه . مجلد.

شاهنامه ۷ مجلد

به خط نستعلیق کاغذ دولت آبادی مجدول مذهب مصور در اول دو صفحه تمام سر لوح جلد مقوی تیماجی بیرون مطلس ضربی بندرومی حاشیه بشرح ایضاً اندرون متن کنج تر نجدار حاشیه مطلس ضربی لفافه دار . مجلد .
 ایضاً مجدول مذهب مصور سر لوح دار دو صفحه اول ، مصور متن کاغذ خطائی حنائی حاشیه کاغذ سفید جلد مقوی نقاشی مصور اندرون تر نجدار مشبک . مجلد ایضاً مجدول مذهب سر لوح دار ضخیم جلد مقوی تیماجی متن کنج حاشیه مطلس ضربی اندرون متن کنج تر نجدار مشبک مع لفافه . مجلد
 ایضاً مذهب سرخی سر لوح دار مصور در اول و آخر دو صفحه جنگ گاه و صفحه اول افتاده جلد مقوی تیماجی سیاه ساده .
 ایضاً مذهب مجدول کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار ضربی اندرون متن کنج تر نجدار مشبک . مجلد .
 ایضاً مجدول مذهب مصور صفحه اول افتاده جلد مقوی متن و حاشیه مطلس ضربی اندرون متن کنج تر نجدار مشبک . مجلد .
 ایضاً مذهب مجدول سر لوح دار مصور دوسه ورق از آخر افتاده جلد مقوی ساغری سیاه اندرون متن کنج تر نجدار مشبک . مجلد .
 تیمور نامه ۹ جلد .

به خط نستعلیق مجدول مذهب سرلوحدار متن و حاشیه افشان متن کاغذ خطائی حاشیه هندی میان متن حاشیه الوان به خط محمود بن اسحق شهابی جلد مقوی تیماجی متن حاشیه منبت اندرون تمام تر نجدار مشبک مشهور به هاتفی لفافه رار . مجلد

مسمی به ظفر نامه مجدول مذهب سرلوحدار کاغذ از میری به خط وحیدالدین حسینی جلد مقوی سیاه ساده . مجلد

ایضاً مجدول مذهب سرلوحدار کاغذ از میری جلد مقوی متن کنج تر نجدار اندرون ساده مع لفافه . مجلد

مسمی به هاتفی مجدول مذهب سرلوحدار تیماجی حاشیه سرخ مصور مشجر به طلا تحریر جلد مقوی تیماجی نقاشی حاشیه مکتب اندرون متن کنج تر نجدار مشبک مع لفافه . مجلد

ظفر نامه به خط نسخ مجدول سرخی جلد مقوی تیماجی ساده تر نجدار . مجلد

ایضا ظفر نامه مجدول مذهب سرلوحدار به خط سلطان محمد کاتب جلد مقوی تیماجی . مجلد

مجدول مذهب سرلوحدار متن کاغذ خطائی افشان به طلا به خط محمد بن ملا میر جلد مقوی تیماجی بیرون متن حاشیه مطلس ضربی اندرون ساده . مجلد مجدول مذهب مصور سرلوحدار دو صفحه در اول سرلوح و یک ورق نیز مصور کاغذ از میری به خط ابراهیم زرگر جلد مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار مشبک مع لفافه . مجلد

نستعلیق به خط میرعلی حامی مجدول مذهب سرلوحدار کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی بیرون متن حاشیه نقاشی اندرون کاغذ افشان مع لفافه مجلد .

..... مجلد ۲۷

..... مجلد ۵

..... مجلد ۴

به خط نستعلیق کاغذ از میری جلد مقوی ساغری ساده مجدول مذهب سرلوحدار به خط سلیمان اندرون طلا متن مشبک . مجلد .

جلد اول به خط نستعلیق کاغذ از میری مجدول مذهب سرلوحدار جلد مقوی

بیرون ساغری سرخ اندرون تیماجی . مجلد

ایضاً کاغذ دولت آبادی جلد مقوی تیماجی اندرون و بیرون ساده . مجلد

جلد دوم به خط ایضاً مجدول مذهب سرلوحدار کاغذ هندی جلد مقوی

بیرون ساغری ساده اندرون تیماج ساده لفافه دار . مجلد

به خط نسخ و نستعلیق جلد مقوی تیماجی سرخ ساده اندرون ایضاً . مجلد

ایضاً به خط نسخ مجدول مذهب کاغذ دولت آبادی جلد مقوی تیماجی

اندرون مشبک در پشت ورق اول مهر مذهب مکتب دارد . مجلد

جلد سوم و چهارم به خط ایضاً مجدول مذهب کاغذ اکلیری سرلوحدار جلد

مقوی ساغری اندرون تیماجی لفافه دار . مجلد

ایضاً به خط نسخ مجدول سرخی ضخیم جلد مقوی تیماجی بیرون و اندرون

ضربی ساده . مجلد

جلد پنجم به خط ایضاً مجدول مذهب سرلوحدار کاغذ از میری جلد مقوی

بیرون ساغری ساده اندرون تیماج لفافه دار . مجلد

حافظ ابرو به خط نستعلیق کاغذ اکلیری که انتها ندارد جلد مقوی تیماجی

بیرون اندرون ساده به قطع بزرگ لفافه دار . مجلد

روضه الاحباب به خط نستعلیق کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی لفافه دار .

مجلد .

اسرار الابرار ایضاً به خط غیاث الدین کاغذ دولت آبادی جلد مقوی تیماجی
ساده اندرون کاغذ سفید . مجلد
مطلع الانوار . ایضاً کاغذ از میری جلد تیماج مقوی ساده اندرون کاغذ سفید
مجلد .

خیر البشر جلد دوم نستعلیق کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی ساده . مجلد
مرزبان نامه به خط نسخ و نستعلیق مجدول کاغذ از میری سر لوحدار جلد
مقوی تیماجی ساده . مجلد
نواب تسبیح ۷ مجلد
مثنوی مولای روم ۷ مجلد

تاریخ مشتمل بر ذکر سلاطین سلف و شکل اقلیم سبعه نستعلیق مجدول
مذهب سر لوحدار کاغذ هندی جلد مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار مطلس اندرون
ساده لفافه دار . مجلد

مثنوی مولای روم ۳ مجلد
تاریخ ائمه معصومین علیهم السلام ۲ مجلد
نستعلیق حاشیه مکتب مجدول مذهب دوسه سر لوحدار و کاغذ هندی جلد
تیماج لفافه دار . مجلد .

نستعلیق مجدول مذهب مصور دو صفحه سر لوحدار کاغذ طفرائی جلد مقوی
تیماجی بیرون نقاشی متن کنج تر نجدار مصور اندرون مطلس ضربی متن کنج
تر نجدار مشبک . مجلد

ایضاً مجدول مذهب مصور دو صفحه سر لوحدار جلد مقوی تیماجی بیرون
متن حاشیه مطلس ضربی اندرون متن کنج تر نجدار مشبک مطلس . مجلد
ایضاً مجدول سرخی کاغذ دولت آبادی جلد مقوی اندرون بیرون تیماجی
لفافه دار . مجلد

ایضاً مجدول مذهب سرلوحدار کاغذ از میری جلد مقوی سرخ تیماجی
لفافه‌دار . مجلد

تاریخ شاه اسماعیل علیه الرحمة مجدول مذهب سرلوحدار متن کاغذ الوان
افشان حاشیه شرح ایضاً از آخر یک ورق افتاده جلد مقوی تیماجی متن کنج
حاشیه ترنجدار مطلس ضربی اندرون متن کنج حاشیه ترنجدار مشبک مع لفافه .
مجلد .

جواهر الاخبار به خط نستعلیق کاغذ اکلیری جلد تیماج متن کنج ترنجدار
مطلس ضربی لفافه‌دار اندرون مشبک به خط بوداق منشی . مجلد

تاریخ چنگیزی ۲ مجلد

به خط نستعلیق مجدول مذهب سرلوحدار کاغذ کشمیری جلد مقوی تیماجی
بیرون نقاشی اندرون کاغذ افشان لفافه‌دار . مجلد

ایضاً مجدول مذهب کاغذ سمرقندی سرلوحدار جلد مقوی متن کنج ترنجدار
مطلس ضربی . مجلد

تذکره الشعراء ۲ مجلد

نستعلیق به خط کمال‌الدین مذهب سرلوحدار کاغذ از میری جلد مقوی
تیماجی متن ترنجدار مطلس ضربی اندرون کاغذ ابری لفافه‌دار . مجلد

ترکی نستعلیق مجدول مذهب سرلوحدار متن کاغذ طغرائی حاشیه کاغذ سفید
افشان جلد مقوی تیماجی بیرون متن کنج ترنجدار مطلس ضربی اندرون تیماجی
ساده لفافه‌دار . مجلد

دیوان خاقانی و غیره .

خاقانی ۲ مجلد .

نستعلیق مجدول مذهب بعضی از حواشی آن مکتب سرلوحدار مقوی ساغری
بیرون اندرون ترنجدار . مجلد

ایضاً نستعلیق سرلوح بسرخی نوشته شده متن و بعضی از حاشیه مکتب جلد

مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار مطلس ضربی اندرون ایضاً کنج تر نجدار مشبك مجلد .

اهلی ۲ مجلد

مجدول مذهب سر لوحدار از اول الی آخر در دو صفحه سر لوح به طلا جلد مقوی تیماجی بیرون اندرون مطلس ضربی اندرون کنج تر نجدار مشبك به خط هدایت الله کاتب شیرازی . مجلد

مجدول مذهب کاغذ سمرقندی جلد مقوی تیماجی مجلد . کمال اسماعیل ۲ مجلد
مجدول مذهب سر لوحدار کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار ضربی اندرون متن مشبك لفافه دار . مجلد

مجدول مذهب سر لوحدار کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی سیاه اندرون متن کنج تر نجدار مشبك لفافه دار . مجلد

خواجه حافظ شیرازی به خط نستعلیق مجدول مذهب به خط شاه محمود نیشابوری سر لوحدار که در ابتدا غزلیات سر لوحدار کاغذ از میری جلد مقوی ساغری سفید بیرون تر نجدار مطلس کنج ایضاً اندرون کنج تر نجدار مشبك مجلد . ملا نظام اشتر آبادی مجدول مذهب مصور سر لوحدار کاغذ از میری مشتمل بر چند مجلس غزوات حضرات جلد مقوی تیماجی سیاه ساده . مجلد

مهر و وفامجدول مذهب سر لوحدار دو صفحه کاغذ خانبالغ حاشیه الوان افشان میان متن حاشیه ایضاً کاغذ الوان جلد مقوی تر نجدار تیماجی سرخ متن کنج تر نجدار ضربی اندرون متن کنج تر نجدار مشبك لفافه دار . مجلد

عماد فارسی به خط نستعلیق مجدول مذهب سر لوحدار جلد مقوی تیماجی ساده لفافه دار . مجلد

...؟ نستعلیق جلد مقوی تیماجی سیاه ساده . مجلد

کلیات نزاری که جای بسم الله بسرخی نوشته شده کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی ساده . مجلد

خلاصه الاخبار ۲ مجلد

مجدول مذهب سرلوحدار کاغذ طغرانی جلد مقوی تیماجی متن کنج ترنجدار
مطلس ضربی اندرون ایضاً متن کنج ترنجدار مشبک . مجلد
نستعلیق مذهب مجدول سرلوحدار چهار صفحه در اول سرلوحدار مصور
مجلس طرب کاغذ از میری افشان جلد مقوی تیماجی بیرون متن حاشیه مطلس
ضربی اندرون متن کنج ترنجدار مشبک نقاشی لفافه دار . مجلد
تذکره ۲ مجلد

شاه طهماسب ماضی علیه الرحمۃ بیاض نستعلیق به خط علی رضا عباسی مصور
مجدول مذهب سرلوحدار جلد مقوی تیماجی بیرون متن حاشیه مطلس ضربی
اندرون متن حاشیه مشبک دوسه ورق مغشوش شده . مجلد
.... نستعلیق کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی متن کنج ترنجدار مطلس ضربی
اندرون تیماجی ساده لفافه دار . مجلد

کلیات خواجه عماد فقیه به خط نستعلیق مجدول مذهب سرلوحدار دو صفحه
اول نیز سرلوحدار جلد مقوی تیماجی ساده . مجلد
ذخیره خوارزم شاه ضخیم مجدول سرخی به خط نسخ نستعلیق جلد مقوی
تیماجی متن کنج ترنجدار مطلس ضربی اندرون تیماجی ساده لفافه دار . مجلد
مطلع السعدین به خط نستعلیق کاغذ از میری ضخیم جلد مقوی تیماجی
بیرون متن کنج ترنجدار ضربی اندرون ساده مع لفافه . مجلد
تاریخ ترکی ضخیم مجدول سرخی چند صفحه در پشت کتاب دایره کشیده
اسم ولایت نوشته شده جلد مقوی تیماجی ساده بیرون سرخی . مجلد

کیمیای سعادت مجدول مذهب سرلوحدار کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی
متن کنج ترنجدار ضربی اندرون متن کنج ترنجدار مشبک لفافه دار . مجلد
ظفر نامه مجدول مذهب دو صفحه اول سرلوحدار کاغذ دولت آبادی نستعلیق

به خط مرشد کاتب جلد مقوی بیرون ساغری سیاه متن ضربی حاشیه مطلس اندرون متن کنج حاشیه تر نجدار مشبک لفافه دار . مجلد

مشهد الشهدا نستعلیق به خط امامعلی مجدول مذهب سر لوح دار کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی بیرون متن تر نجدار مذهب سرخ اندرون تیماج . مجلد

بدایع الصنایع در علم عروض مجدول مذهب کاغذ طغرائی جلد مقوی تیماجی بیرون متن تر نجدار اندرون کاغذ ابری لفافه دار . مجلد

تاریخ عالم آرا مشهور به تاریخ شاه اسماعیل نستعلیق مجدول مذهب سر لوح دار ورق کاغذ سرخ مهر مکتب به طلا مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار مطلس ضربی اندرون ایضاً تیماجی متن کنج تر نجدار مشبک لفافه دار . مجلد

بهبهجة المناهج نستعلیق به خط مرشد مجدول مذهب سر لوح دار جلد مقوی تیماجی بیرون متن حاشیه مطلس ضربی اندرون متن حاشیه مشبک طلا تحریر لفافه دار . مجلد

روضه الاحباب نستعلیق کاغذ سمرقندی جلد مقوی بیرون تیماجی ساده اندرون تیماجی ساده لفافه دار . مجلد

ضیاء العلوم به خط نسخ مجدول بسرخی و سیاهی سر لوح دار صفحه اول مندرس شده در پشت مهر مکتب طلائی دارد جلد مقوی تیماجی ساده متن کنج تر نجدار اندرون تیماجی ساده . مجلد

خسر و دهلوی ۷ مجلد

نستعلیق به خط سلمان مجدول مذهب سر لوح دار کاغذ از میری جلد مقوی مطلس ضربی متن کنج تر نجدار حاشیه ایضاً مطلس ضربی مکتب اندرون متن کنج تر نجدار مشبک . مجلد

ایضاً مجدول مذهب دو ورق در اول سر لوح دار به خط شاه محمد نیشابوری مصور جلد مقوی بیرون نقاشی اندرون تمام متن حاشیه مشبک . مجلد

ایضاً کلیات خسرو نستعلیق مجدول مذهب سرلوحدار متن حاشیه مکتب به خط محمود کتاب جلد مقوی تیماجی تر نجدار ساده . مجلد

ایضاً مجدول مذهب متن افشان چلیپا نوشته شده کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی مطلس ضربی اندرون متن حاشیه مشبک . مجلد

ایضاً مجدول مذهب مصور دو ورق اول تمام سرلوح کاغذ از میری به خط منعم الدین جلد مقوی بیرون مطلس ضربی حاشیه ایضاً اندرون ایضاً مطلس ضربی متن کنج حاشیه مشبک لفافه دار . مجلد

ایضاً به خط غیاث الدین مجدول مذهب مکتب کاغذ اکلیری سرلوحدار جلد مقوی تیماجی مجلد .

ایضاً متن حاشیه مکتب در اول سه سطر بسرخی نوشته شده ضخیم جلد ساغر ای متن کنج تر نجدار مطلس ضربی اندرون متن کنج تر نجدار مشبک لفافه دار . مجلد .

دیوان شاه خطائی و غیره ۳۳۳ مجلد .

دیوان شاه خطائی علیه الرحمة مجدول مذهب سرلوحدار کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی متن کنج حاشیه مطلس ضربی اندرون متن کنج تر نجدار مشبک مع لفافه . مجلد

منتخب دیوان خسرو مجدول مذهب دو صفحه اول سرلوحدار متن کاغذ خطائی حاشیه الوان و افشان جلد تیماجی بیرون متن حاشیه نقاشی مصور اندرون متن کنج تر نجدار مشبک . مجلد

شیرین و خسرو ۲ مجلد

مجدول مذهب سرلوحدار متن کاغذ خطائی حاشیه الوان به طلا تحریر نقاشی مصور به خط باباشاه جلد مقوی تیماجی مطلس ضربی اندرون تیماج ساده لفافه دار . مجلد

به خط میرعلی مجدول مذهب مصور سرلوحدار متن کاغذ هندی حاشیه
طغرای افشان الوان جلد مقوی تیماجی بیرون متن کنج تر نجدار اندرون تیماجی
متن کنج تر نجدار مشبک . مجلد

دل حسن ۲ جلد

نستعلیق به خط فتاح نیشابوری مجدول مذهب مصور متن کاغذ زرد افشان
حاشیه سفید افشان جلد مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار ضربی اندرون ایضاً
تر نجدار مشبک لفافه دار . مجلد

نستعلیق به خط محمود نیشابوری مجدول مذهب سرلوحدار متن کاغذ سرخ
افشان حاشیه سفید افشان جلد مقوی تیماجی بیرون ساده اندرون کاغذ آبی لفافه دار .
مجلد .

دیوان شاهی ۳ مجلد

به خط خندان مجدول مذهب سرلوحدار مصور متن کاغذ خطائی حاشیه الوان
افشان جلد مقوی تیماجی بیرون نقاشی اندرون کاغذ افشان لفافه دار . مجلد
مجدول مذهب سرلوحدار کهر باعیات آن چلیپا نوشته شده کاغذ الوان افشان
جلد مقوی نقاشی مصور اندرون سرخ ایضاً متن کنج نقاشی لفافه دار . مجلد
نستعلیق به خط سلطان محمد خندان مجدول مذهب سرلوحدار کاغذ طغرائی
جلد مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار مطلق ضربی اندرون متن کنج تر نجدار
مشبک لفافه دار . مجلد

گوی و چوگان ۳ مجلد

به خط محمود بن اسحق مجدول مذهب دو صفحه سرلوحدار متن کاغذ
از میری حاشیه افشان الوان جلد مقوی بیرون تیماجی ساده اندرون متن کنج تر نجدار
مع لفافه دار . مجلد

نستعلیق به خط محمود مجدول مذهب سرلوحدار مشتمل بر چند سرلوح

کاغذ هندی متن حاشیه افشان جلد مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار مطلس ضربی اندرون ایضاً متن کنج تر نجدار لفافه دار . مجلد

نستعلیق مجدول مذهب مصور سر لوحدار متن کاغذ هندی حاشیه طغرائی الوان افشان جلد مقوی تیماجی بیرون متن مصور نقاشی حاشیه مکتب اندرون تیماجی متن کنج تر نجدار مشبک نقاشی لفافه دار . مجلد

روضه عین القضا نستعلیق به خط سلطانعلی مذهب سر لوحدار دو صفحه در اول تمام سر لوح کاغذ خانبالغ جلد مقوی تیماجی بیرون متن کنج تر نجدار اندرون تیماجی متن کنج تر نجدار به طلا تحریر لفافه دار . مجلد

منتخب حدیقه حکیم سنائی به خط شاه محمود مجدول مذهب سر لوحدار متن کاغذ آبی حاشیه الوان نقاشی به طلا تحریر جلد تیماجی بیرون متن حاشیه نقاشی مصور اندرون ایضاً کنج تر نجدار . مجلد

چهل حدیث مجدول ، مذهب ، سر لوحدار به خط نستعلیق در هر صفحه سه سطر به طلا وزنگار جلی مقوی تیماجی بیرون ساده کنج تر نجدار اندرون تیماجی متن مشبک . مجلد

لیلی و مجنون به خط خوشنویس مجدول ، مذهب ، سر لوحدار در صفحه مصور حاشیه کاغذ چهره الوان افشان جلد مقوی تر نجدار اندرون ایضاً مشبک لفافه دار . مجلد

رساله ملاسلطانعلی مجدول ، مذهب ، دو صفحه اول سر لوحدار کاغذ خانبالغ حاشیه مصور به طلا تحریر جلد نقاشی مصور اندرون متن کنج تر نجدار مشبک مع لفافه دار . مجلد

رساله در نظام نستعلیق به خط فرید کاتب مجدول سر لوحدار کاغذ از میری جلد مقوی تیماجی بیرون تر نجدار اندرون ساده . مجلد

فرج بعد از شدت به خط نسخ مجدول به سرخی کاغذ هندی جلد بیرون ساغری سیاه ساده اندرون تیماج ساده . مجلد.

- تعبیر خواب** به خط شیخ مجدول به سرخی صفحه اول مغشوش جلد مقوی تیماجی متن ترنجدار اندرون ساده . مجلد
- ابن یمن** مجدول به سرخی نستعلیق دو ورق در اول مجدول به طلاسر لوحدار کاغذ سمرقندی جلد مقوی تیماجی بیرون ترنجدار اندرون ساده . مجلد
- ...؟! به خط نستعلیق به خط خانی بن محمد قاسم مجدول مذهب کاغذ اکلیبری جلد مقوی بیرون ساغری سیاه ساده اندرون تیماج ساده . مجلد
- تاج المعاضد** مجدول مذهب سر لوحدار نسخ به خط محمد حسین بن شرف الدین کاغذ طغرائی جلد مقوی تیماجی بیرون متن کنج ترنجدار مطلس ضربی اندرون متن کنج ترنجدار مشبک لفافه دار . مجلد
- مجموعه هفت دیوان** مجدول مذهب کاغذ هندی جلد مقوی بیرون ساغری سفید متن ترنجدار مشبک اندرون تیماجی ترنجدار مشبک طلائی لفافه دار . مجلد
- خمسه نظامی** به قطع کوچک نستعلیق متن وحاشیه مکتب مجدول مذهب مصور سر لوحدار جلد مقوی بیرون ساغری سیاه ساده اندرون تیماج ساده لفافه دار . مجلد .
- دیوان خضر خان** نستعلیق به خط محمد بن ملا میر مجدول مذهب سر لوحدار کاغذ طغرائی جلد مقوی تیماجی بیرون نقاشی اندرون ساده لفافه دار . مجلد
- یوسف وزلیخا** نستعلیق به خط فرید مجدول مذهب مصور دو صفحه سر لوحدار در پشت صفحه اول مهر مذهب دارد کاغذ طغرائی جلد مقوی تیماجی بیرون متن کنج ترنجدار مطلس ضربی اندرون متن کنج ترنجدار مشبک لفافه دار . مجدول
- دیوان عصمت** نستعلیق مجدول مذهب سر لوحدار کاغذ طغرائی جلد مقوی تیماجی متن کنج ترنجدار مطلس ضربی اندرون تیماجی متن کنج ترنجدار مشبک مع لفافه . مجلد
- دیوان خاقانی** نستعلیق مجدول مذهب متن حاشیه مکتب سر لوحدار کاغذ

ازمیری جلد مقوی تیماجی متن حاشیه تر نجدار مطلس ضربی اندرون متن حاشیه مشبک به قطع کوچک لفافه دار . مجلد

فرهاد و شیرین به قطع کوچک مجدول مذهب سر لوحدار مصور کاغذ متن هندی سرخ افشان حاشیه کاغذ زرد جلد مقوی تیماجی متن حاشیه مطلس ضربی اندرون تیماجی متن کنج تر نجدار مشبک لفافه دار . مجلد

قران السعیدین به خط نستعلیق مجدول مذهب دو صفحه تمام سر لوح کاغذ طغرائی جلد مقوی تیماجی بیرون متن کنج تر نجدار اندرون کاغذ افشان مع لفافه . مجلد .

فردوسی و غیره ۲ مجلد

فردوس التواریخ به خط نسخ و نستعلیق کاغذ ازمیری جلد مقوی بیرون ساغری سیاه تر نجدار مطلس ضربی اندرون تیماجی ساده . مجلد

روضه الشهداء به خط نستعلیق مجدول مذهب سر لوحدار کاغذ هندی جلد مقوی بیرون ساغری مطلس ضربی اندرون متن کنج تر نجدار تیماجی مشبک لفافه دار . مجلد .

کلیات سعدی و غیره ۱۴ مجلد

کلیات سعدی ۱۱ مجلد

نستعلیق به خط شاه محمود کاتب مجدول مذهب سر لوحدار دو صفحه اول تمام سر لوح جلد تیماج بیاضی سرخ کاغذ ازمیری . مجلد

ایضاً مجدول مذهب سر لوحدار مصور کاغذ ازمیری جلد مقوی نقاشی مصور اندرون به شرح ایضاً به خط باباشاه . مجلد

ایضاً مجدول مذهب سر لوحدار کاغذ ازمیری جلد مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار مطلس ضربی اندرون متن کنج تر نجدار مشبک . مجلد

ایضاً مجدول مذهب مصور دو صفحه اول تمام سر لوحدار به خط فرید جلد مقوی تیماجی بیرون ساده اندرون متن کنج تر نجدار ضربی مشبک . مجلد

ایضاً مجدول به سرخی کاغذ کهنه جلد مقوی ساده به خط عبدالله بن حسین.
مجلد .

ایضاً گلستان به خط عشر جلی مجدول مذهب سرلوحدار جلد مقوی متن
کنج تر نجدار مطلس ضربی اندرون متن و کنج تر نجدار مشبک . مجلد
بوستان مجدول مذهب سرلوحدار متن و حاشیه الوان افشان کاغذ هندی
جلد مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار ضربی اندرون متن کنج حاشیه تر نجدار مشبک
در زیر وقف مهر برنجی نقاشی دارد يك ورق از آخر افتاده . مجلد
ایضاً بوستان نستعلیق به خط محمد حسین حسینی متن خطائی حاشیه
از میری مجدول مذهب سرلوحدار جلد مقوی تیماجی بیرون تر نجدار اندرون
ساده . مجلد

ایضاً بوستان به قطع کوچک مجدول مذهب سرلوحدار دو ورق در اول
چندین جا سرلوح دارد متن کاغذ خطائی حاشیه از میری الوان افشان جلد مقوی
تیماجی متن و حاشیه تمام ضربی اندرون متن و حاشیه تمام مشبک بند رومی
لفافه دار . مجلد

ایضاً بوستان نستعلیق به خط باباشاه مجدول مذهب سرلوحدار متن کاغذ
هندی افشان حاشیه ایضاً الوان افشان جلد مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار
اندرون ایضاً متن کنج تر نجدار مشبک لفافه دار . مجلد

انتخاب بوستان مجدول مذهب سرلوحدار متن کاغذ خطائی حاشیه الوان
افشان به رنگهای مختلف میان حاشیه ایضاً کاغذ افشان جلد مقوی تیماجی اندرون
متن نقاشی حاشیه مکتب به سفیداب اندرون متن کنج تر نجدار ضربی حاشیه
مشبک مع لفافه . مجلد

سبحه جامی و غیره ۳ مجلد

منتخب مولانا جامی مجدول مذهب سرلوحدار ابتداء هر غزل سرلوح دارد

به قطع كوچك وزن ثقیل دارد جلد مقوى مصور حاشیه دو سطر مكتب اندرون متن كنج تر نجدار ضربى متن نیز منبت به طلا به انفصال جلد . مجلد شاهنامه هاتقى مجدول مذهب سرلوحدار كاغذ طغرائى نستعلیق به خطیاری كاتب جلد مقوى تیماجى متن كنج حاشیه مطلس ضربى اندرون متن كنج حاشیه مشبك لفافه دار . مجلد

نود و نه نام مجدول مذهب سرلوحدار متن كاغذ الوان حاشیه ایضاً الوان افشان مابین حاشیه متن كاغذ سرخ نقاشى جلد مقوى تیماجى بیرون نقاشى اندرون متن كنج حاشیه تر نجدار مشبك مع لفافه . مجلد

رسالات ۹ مجلد

نستعلیق به خط میر احمد حسینی مجدول مذهب سرلوحدار مصور متن كاغذ طغرائى سفید افشان به طلا حاشیه ایضاً كاغذ آبی نقاشى مصور به طلا مابین متن حاشیه كاغذ سرخ زرد نقاشى به طلا جلد مقوى تیماجى بیرون متن كنج تر نجدار مطلس ضربى اندرون كاغذ ابرى لفافه دار . مجلد

نستعلیق بدخط شاه محمود مجدول مذهب سرلوحدار هر صفحه سرلوحدار متن كاغذ خطائى حاشیه الوان افشان مابین متن ، حاشیه ایضاً كاغذ نقاشى به طلا اول و آخر كاغذ سرخ جلد مقوى تیماجى بیرون متن حاشیه نقاشى اندرون تیماجى متن كنج تر نجدار مشبك لفافه دار . مجلد

نستعلیق مجدول مذهب سرلوحدار كاغذ متن خطائى حاشیه ابرى الوان محرر به طلا آخر افتاده جلد مقوى بیرون كاغذ سبز افشان اندرون كاغذ ساده . مجلد .

رساله باهمیه نستعلیق مجدول مذهب سرلوحدار كاغذ طغرائى جلد مقوى تیماجى سرخ بیرون تر نجدار اندرون ساده مجلد .

رساله قصیده بخط ملا مالك چهار ورق مجدول مذهب سرلوحدار متن كاغذ الوان حاشیه ایضاً الوان افشان جلد مقوى بیرون كاغذ سبز افشان اندرون كاغذ سرخ افشان لفافه دار . مجلد

احادیث صد کلمه هفت ورق مجدول مذهب سر لوحدار هر صفحه سه سطر جلی نوشته شده متن کاغذ الوان حاشیه ایضاً الوان افشان جلد مقوی بیرون کاغذ سبز افشان اندرون کاغذ سفید افشان . مجلد

رساله ده نام ابن عماد نستعلیق به خط سلطان محمد نور مجدول مذهب متن کاغذ خطائی حاشیه الوان افشان مابین متن حاشیه ایضاً الوان جلد مقوی بیرون اندرون تیماجی ساده لفافه دار . مجلد

قصیده عربی نستعلیق به خط محمود بن نظام مجدول مذهب سر لوحدار هفت ورق به قطع کوچک جلد مقوی بیرون تیماجی اندرون کاغذ ابری لفافه دار . مجلد **شاه و درویش** مجدول مذهب مصور سر لوحدار متن کاغذ خطائی حاشیه چهره افشان جلد مقوی تیماجی بیرون نقاشی متن کنج تر نجدار مطلس ضربی اندرون تیماجی متن کنج مشبک لفافه دار . مجلد

مربع ۲۲۴ ورق

به خط نسخ و نستعلیق و ثلث مجدول مذهب حاشیه الوان جلد مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار اندرون تیماجی ساده لفافه دار . ۳۸ ورق
به خطوط مختلف به خط خوشنویسان مجدول مذهب حاشیه دار کاغذ الوان افشان مصور سر لوحدار جلد مقوی تیماجی متن کنج تر نجدار حاشیه مطلس ضربی اندرون ایضاً مشبک نقاشی . ۶۲ ورق

مجدول مذهب به خط خوشنویسان حاشیه الوان افشان نقاشی به طلا و عکس دو صفحه اول مصور تمام سر لوح جلد مقوی تیماجی بیرون نقاشی مصور مشجر اندرون تیماجی متن کنج تر نجدار مشبک الوان شیرازه مندرس شده . ۳۶ ورق
به خطوط مختلفه به خط خوشنویان مجدول مذهب مصور سر لوحدار حاشیه الوان افشان چسبانده جلد مقوی تیماجی متن حاشیه مطلس ضربی اندرون تیماجی متن حاشیه مشبک لفافه دار . ۶۸ ورق

خریده نستعلیق به خطوط خوشنویسان مجدول مذهب که در حواشی اوراق

به خطوط خفی نوشته شده سر لوحدار مصور جلد ساغری بیرون متن کنج تر نجدار
مطلس ضربی اندرون تیماجی سرخ ایضاً متن کنج تر نجدار مشبک . ۲۰ ورق

طلاآلات ۱۰۰ عدد

پنجره که در اصل گنبد مبارک نصب است مع دو عدد حلقه ریزه که در تحت
آن پولک نصب است و چهار چوبه و آستانه سکه طلا گرفته ۱۳ عدد پولک سکه
پنجره ۸ پارچه در چهار چوبه و آستانه در ناخت رومیه شوم و لزگی بر طرف
گردیده موافق بر آورد تخمیناً موازی ۵۰ بر طرف گردیده .

قیه که در حین استیلای رومی مرحوم متولی سابق همراه خود به گیلان برده
بود ثانیاً حسب الرقم مبارک مقرر شده که به مرحوم محمد قلیخان سپارد و بعد
فوته بعد از ممیزی داخل آستانه مقدسه و در صندوق مبارک نصب است . ۶ عدد
بزرگ نقره مطلاً مشتمل بر هشت عدد برنج طلا مرصع به فیروزه و یاقوت

ولعل بر این موجب . عدد

فیروزه : دانه ۳۰ عدد ریزه ۲۹ عدد

یاقوت : دانه ۱۹ عدد ریزه ۲۰ عدد

لعل سوراخدار ۲ عدد

کوچک نقره مطلاً مشتمل بر هشت عدد برنج طلا مرصع به فیروزه و یاقوت

ولعل . عدد

فیروزه : دانه ۳۳ عدد ، ریزه ۳۳ عدد

یاقوت : دانه ۱۹ عدد ، ریزه ۱۹ عدد

لعل ایضاً دو عدد

کوچک سرخ ایضاً عدد

فیروزه : دانه ۱۸ عدد ، ریزه ۳۲ عدد

یاقوت : دانه ۲۰ عدد ، ریزه ندارد

لعل سوراخدار دو عدد ، شبه دولای عدد

کوچک سرخ ایضاً عدد

فیروزه : دانه ۱۸ عدد ، ریزه ۳۲ عدد

یاقوت : دانه ۱۸ عدد . ریزه ۱۶ عدد

لعل سرخ ایضاً دو عدد

کوچک مشتمل بر هفت عدد برنج مرصع به یاقوت و فیروزه

فیروزه : دانه ۱۹ عدد ، ریزه ۳۵ عدد

یاقوت : دانه ۱۹ عدد ، ریزه ۱۹ عدد

نقره آلات

۷ زوج ۱۱ عدد ۱۰۰ مثقال

دروب ۶ زوج

که در صحن سیم واقعت تنکه نقره بند رومی بالا و پائین تر نجدار مکتب به اشعار که یکصد و هفتادونه عدد گل میخ دارد نصب است تخمیناً ربع در باب مذکور از قرار ممیزی میرزا عبدالله ممیز رومیة شومیه شکسته برده اند ، در موقتی را ملاحظه در مزبور بنا را به تقریر عالیحضرت ملا محمد طاهر گذاشته شد . زوج

که در کفش کن واقعت مشهور به درب ذوالفقارخان تنکه نقره ای دو محرابدار که زیر تاریخ نقش شکسته مشتمل به درب کوچک دیگر که در میان آن نصب است مع حلقه زرگ که در کوچک نصب شده مع چهارچوبه و دو عدد جفت و دو عدد جفت ریزه آنرا رومیة شکسته برده اند . زوج

که در دارالحفاظ واقعت مشهور به درب خدمه تنکه نقره ای بند رومی چهارچوبه نقره گرفته تخمیناً ۴ ... تنکه نقره آن شکسته . زوج

که در صفة دارالحفاظ واقع و مکان متولیان است مشتمل بر هشت نقش ترنج

طولانی مکتب به تاریخ و ابیات میان ترنج برجسته منبت اصل درب باز نقش شده مع دو عدد جفت ریزه و چهار چوبه تنکۀ نقره گرفته و چهار عدد گل میخ نقره از موقوفات قلیچ خان طالش . زوج

که در گنبد رو بروی صندوق مبارک نصب است مشهور به در آله و بر دی خان مشتمل بر چهار ترنج که در فوق و تحت آن نقش است منبت به اشعار محرابدار ترنج مطالع یک عدد جفت و دو عدد حلقه زنجیر ... و چهار چوبه تنکۀ نقره که یک عدد جفت نقره آن شکسته و چهار گل میخ . زوج

درب تنکۀ نقره گرفته ترنجدار که شش عدد تنکۀ برنج برجسته مشبک مکتب دارد مع دو عدد جفت ریزه نقره که سه طرف چهار چوبه تنکۀ نقره گرفته و یکی چوب و در دماغه درب سه برنج مشبک و سه عدد میخ بزرگ حبابی نصب است در روضه شاه اسماعیل علیه الرحمه . زوج

نعلبک و غیره

نعلبک که در چهار گوشه و وسط صندوق مبارک است ۸ عدد موافق نسخه میرزا عبدالله ۴ عدد که درینوقت ملاحظه شده ابواب جمع میگردد ۴ عدد .

پنجره که در میان شاه نشین و دار الحفظ نصب است مع یک زوج درب پنجره تنکۀ نقره گرفته و چهار چوبه به شرح ایضاً که در طره آن سه عدد داخل شکسته و مفقود است و سه پارچه مابین طره شکسته و یک پارچه دیگر در کنار چهار چوبه شکسته تخمیناً ۸۰ . . . از نقره مذکور شکسته و بر طرف شده . عدد

معجر محرابدار که در مدرس سلطان العارفين شيخ صدر الدين عليه الرحمة نصب است که مشتمل بر چهار قبه بوده بعد از ممیزی میرزا عبدالله يك قبه آن را دفعه ثانی که رومی آمده برده اند و چهار چوبهائی که نقره گرفته مکتب که يك خانه چهار چوبه را مع دو پارچه تنکۀ مکتب در محراب چهار چوبه نقش بوده رومیه شومیه قبل از ممیزی برده بوده اند . عدد

شبکه نقره که یک طرف صندوق اعلی حضرت نواب جنت مکان شاه اسماعیل
علیه الرحمه نصب است . ۱۰۰ مثقال

طوق مطلا که در گنبد مبارک اعلی حضرت شیخ علیه الرحمه نصب است مشتمل
بر سه قبه که دو قبه مس مطلا و یک قبه دیگر نقره ... مطلا بر یکدیگر وصل است
تخمیناً ورق نقره ۷۰ مثقال . عدد

برنجینه آلات

.... دو عدد

مشبک مشتمل بر هشت عدد صراحی و هشت عدد پایه و دو عدد زنجیر . عدد
ایضاً به شکل مزبور شکسته . عدد

شمعدان ۲۵ عدد

موافق نسخه ممیزی ۱۵ عدد که حال ملاحظه شد ۱۰ عدد

دولوله ۷ عدد

بزرگ ۳ عدد کوچک ۳ عدد صدف نشان عدد

یک لوله ۱۵ عدد

مشبک دو عدد بزرگ ساده ۳ عدد نقره کوچک دو عدد میانه و کوچک ۷ عدد

کوچک بعد از ممیزی وقف شده دو عدد پای شمعدان شکسته ۳ عدد

پیه سوز ۷ عدد

سر لاله دار دامن دار دو عدد طولانی ۵ عدد

سر لاله هندی خیاره مکتب عدد ایضاً عدد لاله دار عدد بی لاله بعد از ممیزی

پیدا شده عدد

آفتابه لکن هندی ۱۴ عدد

درست ۵ عدد شکسته ۹ عدد آفتابه عدد لکن ۴ عدد آفتابه ۵ عدد لکن ۴ عدد

... معه زیر جام دو دست

مقراض ۹ عدد

درست ۲ عدد شکسته ۸ عدد

... کوچک ۲ عدد

... ۳ عدد

به شکل ترنج دو عدد به شکل پنجه يك عدد

زلفین دهن ... میان ... عدد ایضاً کوچک عدد

مسینه آلات ۱۲۷ عدد

... طولانی مشتمل بر چهار عدد اوله صراحی و چهار عدد پایه مع یکدسته

زنجیر عدد

قزغان ۷ عدد

... ۱۸ عدد ... ۲۲ عدد ... ۱۷ عدد ... ۲۳ عدد

... ۱۱ عدد ... ۱۶ عدد

شمعدان ۲۲ عدد

فانوس عدد ایضاً ۱۰ عدد بزرگ عدد کوچک ۱۰ عدد

پایه شمعدان عدد

طوق مس مطلا دو عدد

که در گنبد مبارک اعلیحضرت شاه اسماعیل نورالله مضعه نصب است مشتمل

بر فرد تاج برنج مطلا و يك قبضه شمشیر مس مطلا که در فوق آن نصب است. عدد

که در گنبد چله خانه مبارکه نصب بود بعد از شکست گنبد مزبور پائین

آورده اند به شکل ترنج که اسم جلاله مبارکه بر و مشبك گشته . عدد

طشت بزرگ هندی يك عدد ۱۴ من

... و غیره ۱۴ عدد

... کوچک و بزرگ دو عدد

سرپوشه قزغان ۳ عدد

درست دو عدد شکسته عدد

طشت ترکی بزرگ عدد

... سه پاره ساخته شده عدد بوشقاب ۳ عدد

... عدد ... عدد

پیه سوز ۲ عدد

میانه عدد کوچک عدد

... ۸۰ عدد

موافق نسخه ۵۴ عدد که ارزیابی آمده ۲۶ عدد

مکتب به طلا عدد ایضاً بزرگ و کوچک ۷۹ عدد

آهن آلات ۷ عدد ۳۰۰ عدد

سر علم مدور مکتب شکسته ۷ عدد

شمسه آهن که در ایام متبرکه شمع چیده میشود در ممیزی میرزا عبدالله

داخل نسخه نموده . ۳۰۰ عدد

ظروف :

مقررأ حسب التصحیح که جزو براین اضافه و داخل جمع نشده

چینی آلات و عقیق و یشم موافق نسخه میرزا عبدالله ممیز ۹۱۱ عدد

درست مودار ۷۶۲ عدد مکسور شکسته ۱۵۰ عدد

عقیق و یشم .... پیاله ۹ عدد

چینی آلات ۱۰۰۹ عدد

درست مودار ۸۵۹ عدد مکسور شکسته ۱۵۰ عدد

عقیق و یشم ... پیاله ۹ عدد

المقرر آنچه حال بازدید و ملاحظه شده بعد از وضع مکسور شکسته که

با الکلیه از حیز انتفاع افتاده بود داخل جمع نگردید . ۹۵۷ عدد

چيني آلات ۹۳۹ عدد

درشت ۸۵۷ عدد

ممهور ۸۳۵ عدد بي مهر ۲۲ عدد

مودار اب شكسته و پيچدار ۹۳ عدد

مودار ۱۹ عدد لب شكسته و پيچدار ۷۳ عدد لب شكسته ۵۳ عدد پيچدار

۲۰ عدد

... لب شكسته ۴ عدد

... ۱۵ عدد لب شكسته ۹ عدد پيچدار دو عدد مودار ۴ عدد

نعلبكي ۲۴ عدد

مودار ۵ عدد لب شكسته ۸ عدد پيچدار ۵ عدد

كاسه ۲۱ عدد

مودار ۸ عدد لب شكسته ۱۰ عدد پيچدار ۳ عدد

طاس ....

لب شكسته بي مهر عدد

آفتابه ۸ عدد

مودار بي مهر عدد لب شكسته و لوله شكسته و دسته شكسته ۷ عدد

تنگك ...

لب شكسته ۵ عدد

قليان .... لب شكسته به شكل فيل دو عدد

بياله ۸ عدد

مودار عدد لب شكسته ۷ عدد

بوشقاب .... پيچدار

عقيق و يشم ۸ عدد

چینی آلات ۹۴۹ عدد

.... و غیره ۱۷۵ عدد

.... ۱۵ عدد

بزرگ ۸ عدد سر پوشدار ۶ عدد بی سر پوش دو عدد

وسط ۷ عدد سر پوشدار ۴ عدد بی سر پوش ۳ عدد

قزغان ۷۷ عدد

بزرگ ۲۵ عدد

سر پوشدار ۱۸ عدد بی سر پوش ۷ عدد

کوچک ۱۳ عدد

سفید ۷ عدد آلا ۱۶ عدد

وسط ۲۳ عدد

کتابی دو عدد

ایضاً ۲۱ عدد

سفید عدد آلا ۱۹ عدد به شکل کدو عدد

به شکل شلغم ۷ عدد دهن نقره گرفته عدد ساده ۵ عدد

سر پوشدار ۴ عدد بی سر پوش عدد

تنگ ۲۰ عدد

لب طلا فیروزه نشان عدد سر نقره مطلا دو دسته دار عدد

لاجوردی دو عدد سایر ۱۶ عدد سر پوشدار ۳ عدد بی سر پوش ۱۳ عدد

.... ۴ عدد

غوری : دودسته دار حلقه دار یک حلقه شکسته عدد سایر دو عدد آبخوری عدد

لگن بزرگ ۳ عدد

غوری یکپا شکسته عدد سایر دو عدد

دیگ عدد پایه غوری مشبک عدد

قلیان ۴ عدد

- به شکل فیل دو عدد به شکل جغد عدد فرح آور به شکل گربه عدد به
 شکل نارگیل عدد سایر ۴ عدد
 طاس غوری و آلابغدادی ۵ عدد
 سرپوشدار عدد آلابغدادی دو عدد
 خیاره عدد ساده عدد
 پیاله پایه دار عدد نمک دان مع سرپوش عدد
 ... و غیره ۷۷۲ عدد
 بزرگ بزرگ ۲۷ عدد
 بزرگ بزرگ ۱۲ عدد
 لب شکسته عدد درست ۱۱ عدد
 ایضاً لب گردان ۷ عدد
 لب شکسته عدد درست ۶ عدد
 ایضاً غوری ۸ عدد
 .... بزرگ ۷۴ عدد
 لب گردان ۶۰ عدد سایر ۲۴ عدد
 وسط ۷۴ عدد
 سفید ۵ عدد غوری ۶ عدد لاجوردی لب شکسته عدد آلابغدادی ۱۵ عدد .
 لب گردن ۴۷ عدد
 کوچک ۱۰۲ عدد
 سفید ۲۴ عدد لب گردان ۱۲ عدد
 ایضاً ۱۲ عدد غوری ۴ عدد لاجوردی عدد سایر ۳ عدد آلابغدادی ۵۰ عدد
 نقاشی ۲ عدد ایضاً عدد سایر ۴۷ عدد لب گردان آلابغدادی ۲۴ عدد
 ... ۶۴ عدد

آلا بغدادی ۲۲ عدد سفید ۳ عدد لب گردان ۳۹ عدد
 کاسه ۴۲ عدد
 بزرگ شربت خوری ۲۳ عدد
 سفید ۴ عدد غوری ۲ عدد آلابغدادی ۱۷ عدد
 وسط ۱۹ عدد
 سفید بیرون نقاشی به طلا تحریر عدد سفید ساده عدد سایر ایضاً ۱۷ عدد
 شاه کاسه ۱۴۶ عدد
 میانه ۶۹ عدد
 سفید کنار طلا گرفته بزرگ و کوچک دو عدد غوری ۳ عدد
 اندرون ساده سفید بیرون نقاشی مصور ۶ عدد ایضاً بیرون و اندرون نقاشی
 عدد اندرون بیرون نقاشی آبی سرخ مصور ۳ عدد لاجوردی عدد بیرون . . . .
 ۲ عدد بیرون نقاشی آبی مصور ۱۱ عدد آلابغدادی ۳۰ عدد مکتب کوچک ۱۰ عدد
 کوچک ۷۷ عدد
 آلابغدادی ۸۴ عدد سفید ۳۱ عدد زرد ۲۲ عدد لب شکسته عدد سایر ۲۱ عدد
 بوشقاب ۱۲۴ عدد
 بزرگ ۱۲ عدد
 سفید ۳ عدد آلابغدادی ۴ عدد غوری عدد بیرون و اندرون نقاشی ۴ عدد
 زرد ۱۲ عدد سبز و فیروزه ۳ عدد همه سرخ حاشیه طلا دار
 سفید ۲۴ عدد ... و سفیدی ۵ غوری دو عدد
 کوچک ۶۶ عدد
 غوری دو عدد آلابغدادی ۶۱ عدد به شکل ... ۳ عدد
 پیاله و غیره ۵۹ عدد
 پیاله ۴۰ عدد
 به شکل ... مع سرپوش ۵ عدد

ماست خوری سفید وزرد و خوری سر نقاشی الابدادی ۲۸ عدد

درست ۲۷ عدد لب شکسته عدد

گلاب خوری بزرگ و کوچک ۷ عدد

بزرگ ۶ عدد کوچک عدد

نعلبکی سفید و آلابعدادی ۱۹ عدد

سرپوشه قزغان و سایر ظروف بزرگ و کوچک ۵۲ عدد

عقیق و یشم ... و غیره بیاله ۸ عدد

عقیق به شکل کشکول عددیشم ۵ عدد فادزهر دو عدد مثبت به اندام یاس
دسته به شکل میمون که سه پایه دارد دو طرف آن به شکل حیوان نقش گشته عدد

به اندام گل سرخ دسته به شکل برگ در میان ... نصب است . عدد

دسته به شکل اژدر عدد اندرون و بیرون مکتب لب شکسته عدد .

دو دسته دارد به شکل حیوان دو عدد به شکل کشکول عدد

مذکور ذیل ۱۷۷ عدد ۳۳ ثوب ۶ زوج فرد ۶۱ زرع نیم ۲۳۰ دانه ۹ پارچه

صندوق پوش و غیره ۵۵ عدد ۵ پارچه ۳۲ ثوب زرع نیم صندوق پوش ۳۲

ثوب زرع نیم

متعلق به سرکار حضرت شیخ علیه الرحمه ۳۱ ثوب زرع نیم

زر بفت بوم طلا مکتب به سوره اذاجاء نصرالله بطانه دارائی حریر دامن

زر بفت سجاف دارائی ساده مستعمل ثوب

مستعمل مندرس گلابتون دوزی حاشیه مکتب بطانه مثقالی سجاف دارائی

ثوب .

مستعمل مندرس خطائی زر بفت حاشیه ایضاً مکتب بطانه قدک سجاف الجه

دارائی ثوب

مستعمل ابره مخمل قرمز بطانه حریر ثوب

مستعمل ابره مخمل قرمز ثوب

مستعمل مندرس زربفت سه‌بطانه حریر ثوب

مستعمل مندرس از مالیت افتاده زربفت سیه‌بطانه حریر ثوب

مستعمل ابره خطائی زربفت بطانه دارائی حریر دو ثوب

مستعمل خطائی زربفت قرمز بطانه اطلس زرد سجاف دارائی ثوب

ابره ... گلابتون دوزی‌سقف ... سردامن ... قرمز بطانه دارائی حریر سجاف

زربفت دامن بطانه زربفت طلا باف بادله باف ثوب

مستعمل ابره مخمل قرمز حاشیه مخمل سبز بطانه دارائی سجاف قطنی

محرمات از مالیت افتاده ثوب

ابره مخمل قرمز حاشیه مخمل سبز بطانه دارائی زرد سجاف دارائی

زربفت ثوب

مستعمل ابره خطائی زربفت قرمز بطانه قدک سجاف دارائی بزرگ و کوچک

دو ثوب

مستعمل ابره مخمل قرمز بطانه دارائی و قدک بعضی از مالیت افتاده ۴ ثوب

مستعمل مندرس مخمل قرمز ... ابره ثوب

ابره مخمل سیاه بطانه قدک مندرس از مالیت افتاده ثوب

مستعمل مخمل سبز ... ابره از مالیت افتاده ثوب

مستعمل مندرس ابره مخمل سبز بطانه قدک و دارائی دو ثوب

مستعمل ابره دارائی بطانه قدک زرد سجاف صندل باف ثوب

مستعمل مندرس ابره مخمل محرمات حاشیه سرخ ایضاً بطانه سفید

مستعمل ابره ... کبود حاشیه قرمز بطانه قدک کبود ثوب

ابره ... سبز بطانه قدک ثوب

ابره زربفت خطائی بطانه قدک سجاف الجه مندرس از مالیت افتاده ثوب

ايره زربفت خطائي محرّمات بطانه دارائي زرد از ماليت افتاده مندرس ثوب
 مخمل سبز بي ماليت ... زرع نيم
 گلیم کلابتون باف حاشيه مخمل بطانه وسجاف دارائي که قبل از اين گلیم
 بوده ثوب
 متعلق به آستانه سلطان سيد جبرئيل عليه الرحمه دامن قلمکار سقف دارائي
 ثوب .

پره ۵۵ عدد ۵ پارچه

خطائي زربفت حاشيه سرخ ايضاً مصور ريشه دار بزرگه مستعمل عدد
 ايره خطائي بطانه دارائي سجاف اطلس زرد مستعمل عدد
 ايره زربفت ديباباف حاشيه خطائي محرّمات بطانه قدك سجاف صندلباف
 مستعمل عدد .
 ايره زربفت بوم ديبابادله حاشيه ايضاً محرّمات بطانه قدك سجاف الجه عدد .
 ايره زربفت فرنگي مستعمل حاشيه زربفت مشجر بطانه دارائي سجاف الجه
 دو عدد

ايره خطائي سبز حاشيه ايضاً خطائي يکي بطانه قدك سجاف الجه يکي
 بي بطانه دو عدد
 ايره زربفت ديباباف حاشيه خطائي محرّمات بطانه قدك سجاف صندلباف
 مستعمل عدد

ايره دارائي زربفت حاشيه زربفت مکتب بطانه قدك سجاف الجه عدد
 ايره خطائي زربفت زرد حاشيه خطائي بطانه قدك سجاف صندلباف مستعمل
 عدد .

ايره ماهوت گلدوزي متن سفيد حاشيه سرخ بطانه اطلس سجاف قطني
 ابري عدد

ابره مخمل سرخ حاشیه مخمل سبز بطانه قدك سجاف دارائی عدد
 ابره مثقالی مکتب مذهب محراب دار بطانه مثقالی سجاف صندلباف عدد
 ابره زربفت نیلوفری حاشیه مکتب محراب دار بطانه دارائی سرخ سجاف
 اطلس عدد
 ابره گلابتون دوزی حاشیه سرخ ایضاً بطانه دارای سجاف الجده مستعمل
 مندرس عدد

خطائی زربفت بی حاشیه بی بطانه ... ابره عدد
 کتان مشجرباف مستعمل مندرس بطانه قدك بزرگ بزرگ عدد
 به شرح ایضاً مندرس حاشیه مکتب متن مشجر بطانه ایضاً مندرس بزرگ
 بزرگ عدد

متن خطائی حاشیه مشجر بطانه قدك سجاف صندلباف عدد
 زربفت فرنگی متن حاشیه مصور بطانه دارائی مندرس کهنه عدد
 محرقات ... زرد مستعمل بطانه قدك مندرس سجاف صندلباف عدد
 مخمل شمعی حاشیه مخمل سبز مندرس بزرگ عدد
 متن سرخ حاشیه سبز مندرس بزرگ عدد
 مندرس مندرس از مالیت افتاده مخمل زربفت قطنی و غیره بی بطانه ۲۷ عدد
 جامه کعبه مندرس از مالیت افتاده عدد
 جامه کعبه مندرس مستعمل ۳ پارچه
 مندرس مندرس شده از مالیت افتاده ۳ عدد
 مخمل سرخ مستعمل دوپارچه

جانماز و غیره ۱۲۲ عدد ۶ زوج فرد، ۹ (...) ۶۰ زرع ۲۳۰ دانه

۴ پارچه

جانماز ۲۴ عدد

- بوم سرخ محرابدار حاشیه مکتب سفید ریشه ابریشم کرمانی عدد
 بوم سرخ محرابدار حاشیه سبز مکتب ریشه ابریشم کرمانی عدد
 بوم سبز حاشیه سفید مکتب محرابدار ریشه ریسمان کرمانی عدد
 بوم سرخ حاشیه سبز ریشه ابریشم محرابدار مکتب کرمانی عدد
 بوم سرخ حاشیه سرخ مکتب محرابدار ریشه ریسمان عدد
 بوم شمعی حاشیه سرخ ایضاً جای مهر مکتب ریشه ریسمان کرمانی عدد
 بوم سفید مکتب حاشیه سبز محرابدار خراسانی عدد
 بوم شمعی حاشیه سبز محراب مکتب خراسانی عدد
 متن حاشیه شمعی محرابدار مکتب خراسانی عدد
 متن حاشیه لاجوردی محراب مکتب خراسانی عدد
 متن سفید حاشیه سرخ محرابدار جای سجده مکتب خراسانی عدد
 متن سرخ حاشیه سیاه محراب مکتب خراسانی عدد
 متن سرخ حاشیه سفید محراب مکتب ترکی عدد
 متن سفید حاشیه مکتب عمل بحرین بطانه قدک عدد
 نمد حاشیه مکتب جامی عدد کربلائی مندرس ۷ عدد
 نمد مندرس از مالیت افتاده عدد ترکی مندرس سرخ ایضاً عدد
- قالی و قالیچه ۵ زوج فرد ۴ پارچه ۱۱ عدد**
- قالی ۵ زوج فرد ۴ پارچه
- بوم قرمز مصور حاشیه منقش حاشیه اندرون سفید بیرون و قرمز ریشه
 ابریشم تخمیناً طول ۴ زرع عرض دو زرع زوج
 بوم لاجورد حاشیه قرمز تخمیناً طولانی زرع مستعمل فرد
 بوم قرمز حاشیه سبز جوشقانی مستعمل طولاً ۱۳ زرع فرد
 بوم سبز نقش نیلوفر گلدان حاشیه قرمز طولاً ۱۱ زرع فرد

بوم بنفش نقش نیلوفر خطائی حاشیه اندرون سرخ بیرون زرد اسلیمی
مداخل کرمانی زوج

بوم بنفش نیلوفر مصور بند رومی کرمانی طولاً پنج زرع نیم زوج
بوم قرمز مستعمل تخمیناً هفت زرع یکی تر کی یکی ... زرع
قالیچه که از قالیهای بزرگ مندرس باقی مانده ۴ پارچه
قالیچه ۱۱ عدد

ابریشم ابره مخمل مشجر مصور ترنجدار حاشیه قرمز مکتب دو عدد
ابر مخمل مصور حاشیه قرمز مکتب مستعمل از مالیت افتاده دو عدد
کلابتون باف نقش نیلوفر خطائی حاشیه ایضاً بزرگ و کوچک دو عدد
گلیم کلابتون باف ۵ عدد

نقش نیلو خطائی ۴ عدد

بطانه قطنی مستعمل عدد

... الوان که در دور دیوار اندرون گنبد مبارک نصب است طولاً و عرضاً ۶۰۰ زرع

صفه پوش ابره سدره سرخ بطانه چیت مستعمل مندرس دو عدد

قالیلق ۶۱ عدد

زربفت بوم آبی بطانه دارائی عدد

چکین و مخمل ۱۰ عدد

چکین دوخته ۳ عدد مخمل ۷ عدد

... ابره ... سبز حاشیه مداخل کناره نوار بطانه نمند مندرس عدد

... ۱۲ عدد

فولاد جوهر دار ۱۱ عدد

بزرگ ۴ عدد کوچک ۷ عدد

شیشه دندگی عدد

... ۲۴ عدد موافق نسخهٔ میرزا عبدالله ۱۰ عدد که قبل ازین در اصل نسخه

بوده ۴ عدد

ابره شال بطانه نمداکناره نوار که در شاه نشین فرش است زوج
 ابیره ... سبزکناره نوار بطانه نمدا الوان که در گنبد مبارک فرش است عدد
 ابیره ... لاجوردی کناره مداخل بطانه نمداپاره کناره نوار که در پله شاه نشین
 فرش است عدد

ابره شال بطانه نمداکناره نوار که در دارالحفاظ فرش است دو عدد
 ابیره شال بطانه نمداکناره نوار که در ... صفهٔ دارالحفاظ فرش است ۵ عدد
 ابیره شال سرخ بطانه نمدا که در چینی خانه فرش است ۳ عدد
پیش انداز ۴۱ عدد

متن زربفت سرخ حاشیه زربفت سبز بطانه ... سبز مستعمل عدد
 اطلس قرمز گلابتون دوزی ۳ عدد
 بطانه مشجر سجاف قطنی محرمات عدد
 بطانه دارائی حریر سجاف ایضاً دو عدد
دست انداز ؟

مخمل سرخ بعضی بطانه دارد بعضی بی بطانه ۸ عدد
 ... ۱۹ عدد

آبه نوس خاتم بندی ۳ عدد

بزرگ عدد کوچک دو عدد

نقاشی و چوبی ۲۶ عدد

نقاشی دو عدد چوبی ۲۴ عدد

پیراهن و غیره ۲ عدد ثوب زوج ۲۳۰ دانه

پیراهن ترک سلطان خواجه علی مشهور سیاه پوش مستعمل ثوب

... چرمی سلطان خواجه علی زوج

علم مستعمل مندرس ... جامه کعبه معظمه ریشه ابریشم سبز عدد

صندوقچه صدف عدد

تسبیح ۲۳۰ دانه

خاکی کربلائی ۲۰۰ دانه خوئی ۳۰ دانه

عصا آبه نوس و غیره

آبه نوس مع سرچوب آهن عدد ایضاً بی سر عدد

صدف نشان عدد

صحیح است، «سگ آستان علی طاهر است» (سجع مهر: ملا محمد طاهر)
عالی حضرت فضیلت و کمالات منقبت ملا محمد طاهر را زیده فضل چون درین
ایام اختلال اوضاع روزگار چند دفعه تفرقگی به سکنه این ولایت و خدمت سرکار
آستانه مقدسه روی داده و ارباب اختیار چند به اینجا آمده هر یک چیزی از
اجناس و اسباب سرکار هویت مدار تصرف کرده اند، در این وقت که بنده در گاه باز دید
اجناس و کتب سرکار نمود نسبت به نسخه [ای] که عالیشان میرزا عبدالله بعد از
فتح قلعه اردبیل حسب الامر الاعلی ممیزی کرده برین موجب قصور و کسور ملاحظه
شد. و آن عصمت پناه

طلا:

پولک از پنجره که در گنبد مبارک حضرت شیخ علیه الرحمه نصب است دو عدد،

شکست در چهار چوبه آستانه پنجره مزبور ۳ ...

طلا و فیروزه ریزه ۶ مثقال

نقره:

... تنکه درب صحن دوم که در سرکار بوده ۵۲۳۹ ...

قندیل کوچک عدد مهر ... حضرت شیخ عدد

سینی کوچک ۱۳۵ عدد

کتاب مذهب و مرقع

مجلد ۲۹ مجلد مرقع ۵ ورق

پیش‌انداز و غیره :

پیش‌انداز عدد قالی دو زوج فالیچه کوچک عدد لعل فادزهر شکسته عدد

چینی و غیره

پیااله فادزهر مرصع عدد تنگک دهن طلا دو عدد

کاسه فیروزه و قلیان به شکل فیل دو عدد

کاسه فیروزه و قلیان به شکل فیل دو عدد

... آنچه ممیز سابق مکسور قلمی نموده در حشو وضع شده ۵۶

مس :

قرغان بزرگ عدد لنگری و سرپوشی قرغان و کفگیر ۵ عدد

مشعل عدد مس شکسته قرغان جام ۲۰

قدیمی و مختص این سرکارو از کیفیت و کمیت قصور و کسور مزبور اطلاع

تمامی داده است قصور هر يك را که چه وقتی و کدام ارباب اختیار برده حقیقت

واقعی آنرا بدون ابهام قلمی نمایند که استحضاری بهم رسیده از آن قرار ثبت نسخه

مزبور گردد .

جای مهر «اقوض امری الی الله عبده محمد قاسم الصفوی»

بعرض میرساند که در خصوص بعضی اجناس و اسباب سرکار آستانه مقدسه

که و کلاء سامی درینوقت بازدید نموده نسبت به نسخه میرزا عبدالله مشارالیه

که سی سال قبل ازین ممیزی شده قصور ملاحظه ... صورت کسور مزبور را مفصلاً

قلمی و عرض نماید .

اما کسره طلا و نقره وقتی نادرشاه متوجه تسخیر بغداد و موصل بوده از

رومی شکست خورده به ایران مراجعت نموده باز قشون رومی پدید آمده از

اینجهت ... متوهم شده بالتمام متفرق گشتند مرحمت پناه کلبعلی بیگ متولی و

خدمه یکنفر مجاور کشیکچی در آستانه مقدسه گذاشته خودشان به گیلانان و حوالی رفتند معدودی رومی از تبریز با جمعی از مردم ...

آمده هر چند نسبت به روضه مطهره و اسباب اوبی حرمتی نکرده بودند اما از رجاله و اشرار آنها به مجاور مزبور آزار و جراحتی رسیده یکعدد قبه کوچک نقره از معجز مدرس شیخ صدرالدین علیه الرحمة و یکعدد قالیچه کوچک ریشه ابریشمی مستعمل ودالبر کهنه با دوسه عددمس ... پهنور و لنگری از کشیکخانه برداشته ازینجا روانه، و در گریوه بیسه کنار موسی بیگ پیرزاده را که سابقاً متولی بوده و یکعدد قالی و یازده عدد بشقاب مس سرکار نیز نزد او بود گرفته بتبریز مراجعت و از آنجا به ولایت روم برده بودند از آن تاریخ قالی و اجناس مذکور به آستانه نرسیده جمعی از ضعفا و بیوه زنان زودتر شهر آمده از خوف اشرار پناه به آستانه آورده صحن بیرون و اندرون کثرت بعد از ورود متولی مرحوم و تمامی خدمه مجاور مذکور صاحب فراش و مجروح بوده سوای قصور مذکور دو عدد پولک و سه شکستی در پنجره طلاکه تخمیناً هفت و هشت مثقال میبود کسور ملاحظه شده، خدمه مذکوره متعهد اند که هر گاه خدمت و حقوق مجاور مؤمی الیه و عذر مستور منظور نشده ارباب اختیار و ممیزی مطالبه کسور نمایند ایشان از عهده بیرون آیند ثانیاً که نادرشاه استعداد بهم رسانیده در تسخیر بغداد بوده میرزا عبدالرزاق جهانشاهی ضابط اردبیل و ممیز امور آستانه مقدار ۵۲۳۴ مثقال نقره که در سرکار مضبوط بوده که اینجا بی مصرفست از متولی مرحوم گرفته به حاجی اعوزخان داده به رشت فرستاده مسکوک ساخته انفاذ نموده و در بازدید عرض اسباب سرکار پنج ورق مرقع مذهب نیز به خط میرعماد برداشت و هنگامیکه سامشاه در گیلان جمعیت بهم رسانیده به اردبیل می آمد چون نادرشاه در حیات وفوت او معلوم نبود متولی مرحوم احتیاط کرده مهر حضرت شیخ علیه الرحمة را با سینی کوچک نقره زیر عودسوز و شش مثقال طلا مع فیروزه ریزه که از کنار لوح صندوق مبارک شکسته و با قندیل کوچک در روضه بوده برداشته روانه شد. همان روزها

سام وارد اردبیل و متولی مشارالیه را در راه گرفته محبوس آوردند عالیجنابان شجاع‌الدین خان و رضا قلیخان و درویش محمدخان طالش که با او در خانه متولی بودند .

میرزا عنایت خدمه را با یکنفر ریکا فرستاده بودند که از سرکار آستانه مسندی به جهت سام‌شاه مذکور فرستاده شود .

به اطلاع متولی مؤمی‌الیه یکعدد پیش‌اندار گلابتون دوزی با یکعدد قزغان مس بزرگ به سرکار او بردند دیگر و اصل سرکار آستانه مقدسه نگردید . اقا سب کسور کتب و غیره آنچه چون نادرشاه دفعه اول که به تسخیر شیروان میرفت بعد از زیارت به سیر چینی خانه و کتابخانه آمده یکعدد پیاله فادزهر مرصع را برداشته به متولی و خوانین خطاب کردند این پیاله ... که تیمناً ازین سرکار برداشتم به رکابدار خود سپرد به آن تقریب دو عدد تنگک دهن و گردن طلا گرفته ته نشان به یاقوت ریزه را نیز به رکابدار مذکور داده ، مقاله حضرت شیخ علیه‌الرحمه را طلبدیده بعد از ملاحظه کتب مذهب مصور مقاله را با دوازده مجلد کتاب مقطع برداشت که در اسفار مطالعه نماید و به خوانین نیز تکلیف برداشتن کتاب نمود از آن جمله میرزا مهدیخان منشی‌باشی نیز سه مجلد برداشت ثانیاً جعفر بیگ قاجار از خراسان به چاپاری آمده به موجب نوشته که ملاحظه نمود نیز خسته نظامی را که بسیار مقطع و مصور بود با یکعدد نسخه دیگر به خط میرعماد خواسته بودند . مرحوم متولی مزبور به قابلق و مشمع و پرده کهنه پیچیده در حضور حاکم اردبیلی از چاپار مؤمی‌الیه ارسال نمود نصرالله میرزا که در آنوقت طفل و همراه نادرشاه بود یکعدد قلیان به شکل فیل برداشته دفعه ثانی نیز بعد از قتل و تنبیه اهل شیروان باینجا آمده یکعدد کاسه فیروزه چینی بسیار نفیس را نیز از متولی گرفت ، و ابراهیم خان برادر نادرشاه که بداغستان میرفت چندگاهی در خانه متولی مرحوم مانده چند پارچه چینی که جهت ماحضری و طعام و آب‌بخوری

او برده بودند بعضی در دست عملة او شکست یافته در حال فادزهر را به جهت ساختن معجون بر کار بودند و پنج‌شش مجلد قرآن به جهت خواندن غلام بچه‌ها از متولی گرفته بعد از فوت او در داغستان هیچک به سرکار نرسیده . وقتی که آزادخان بزیارت آستانه آمد هر چند خود احترام روضه نگهداشتند اما بعضی افغانه خیرگی نموده در چینی‌خانه را که ملاعثمان معتمداً و سلیم‌خان مهر نموده بودند ، واکرده از کتب مقطع مذهب ملایار احمد پیشنماز افغان و ملایر احمد قاضی و گلستان‌خان ده مجلد برداشته چند دفعه عرض شد و کلاء سامی مطلعند که فایده نکرده واپس ندادند، و يك جلد تیمورنامه هاتفی مذهب مجددول که در حاشیه او دیوان میرزا قاسم‌گونابادی نوشته شده میرزا شفیع وزیر تبریزی بر-سبیل امانت از متولی مرحوم گرفته تا حال نفرستاده است .

قصور قالی و غیره آنکه بعد از کشته شدن سام‌شاه ساروخان برادر امیر اصلان‌نخان که به اردبیل می‌آمد اکثر کدخدایان متوهم شده فرار نموده بودند بعد از ورود او به جهت فرش تعدی میکرده میرزا بهاء‌الدین کلانتر و دوسه نفر بابایان محله آمده بالحاح و سماجت دوعدد قالی سرکار را برده به محض دیر رفتن قالی کلانتر مشارالیه را کشته بابایان مزبور گریخته‌اند. عالیحضرت شیخ الاسلام حال نیز مطلعند دفعه ثانی نیز حاجی ربان و میرزا علی‌رضا دوعدد قالی برده بقشون داده‌اند از ایشان تحقیق نمایند که از آن تاریخ هیچک به آستانه نرسیده دوسه عدد پرده مستعمل که در زمستان که در کشیک‌خانه ضرور میباشد به مرور ایام برطرف شده و چینی‌های مکسور که ممیز سابق داخل نسخه و کلاء سامی بعد از ملاحظه چون اکثری از مالیت افتاده بود در حشونسخه جدید وضع و دخل نمودند همگی حاضر و به جهت ملاحظه طمغنا مضبوط است و در سینه آلات سرکار کسری نیست مقدار سی و يك من که بيمصرف بوده حسب‌الصلاح آن صاحبی من‌به وزن تبریز از قرار ششصد دینار که مبلغ هیجده هزار و ششصد دینار بوده فروخته شده نزد تحویلدار ...

حاضر است به هر مصرف سرکار که مقرر نمایند مصرف مینماید و یکعدد منقل طولانی که به ارباب نظر در ورود عالیجنابان محمد حسن خان و موسی خان به جهت ایشان برده و مفقودگشته بود نوشته داده که تازه ساخته به سرکار سپارد و پنجشش من نیز صرف بعضی ضرورهای ... و آفتابه لگن و مرمت کاری طشت و قزغانهاگشته باقی مختارند و ما شهدنا الالباعا علمنا صحیح است جای مهر «سگ آستان عالی طاهر است». (۱)

۱ - تا اینجا نقل از طومار صورت ائات و اشیاء مقبره شیخ صفی الدین است که بنام «گنجینه شیخ صفی» از طرف کتابخانه ملی تبریز منتشر بطبع رسیده است
این طومار در ۲۱۸ سال پیش بدستور سید محمد قاسم بیگ صفوی متولی بقعه شیخ صفی - الدین تهیه شده و بطول ۷۵۶ و عرض ۱۲ سانتیمتر و بخط ملامحمد طاهر مستوفی می باشد.
طومار مزبور از شانزده قطعه بهم پیوسته تشکیل شده که محل الصاق قطعات پس از قید عبارت «صح الوصل» به مهر کاتب به سجع «سگ آستان علی طاهر است» مهور گردیده و ذیل آن نیز به مهر کاتب به سجع مذکور و مهر متولی به سجع افوض امرای الی الله عبده قاسم صفوی، مهر شده است. مهر دیگری هم در پشت طومار به سجع ف ش ی ع «شفیع» دیده میشود.

مسجد جامع اردبیل

این مسجد که از آثار باشکوه عصر سلجوقی است امروز ویرانه‌ای پیش نیست ، و تحت شماره ۲۴۸ ، جزء آثار ملی کشور به ثبت رسیده است . در سمت غربی مسجد در وسط قبرستان باقی مانده آثار مناره‌ای مشاهده میشود که کویا مربوط به در ورودی محوطه اطراف مسجد بوده که بر اثر زلزله ، مانند دیگر قسمتهای مسجد فرو ریخته و ویران شده است .

در دیوار شمال شرقی رواق سابق مسجد آثار کچ ببری و قالب ریزی در ملاط بین آجرها مشاهده میشود که در زیر کچ و خاکی که تعمیرات بعدی روی دیوارها کشیده اند از روزگار سلجوقی باقی مانده است .

این مسجد در شمال شرقی شهر بر روی تپه نسبتاً مرتفعی واقع است . در حال حاضر این بنا مرکب است از شبستانی مربع که گنبد آن افتاده و نمازخانه مستطیلی باقی مانده که سقف صاف آن بوسیله دو ردیف تیر چوبی نگهداری میشود .

در چند متری سمت غربی آن پایه مدور آجر مناره‌ای وجود دارد . در مقاله‌ای که سیرو در مجلد مؤسسه باستانشناسی شرقی فرانسه در ۱۹۴۵ راجع به این مسجد نوشته مینویسد : که شاید این مسجد نخستین بار در قرن یازدهم میلادی (پنجم هجری) بر خرابه‌ها يك بنای ساسانی ساخته شده و از يك

شبهستان گنبددار مربع و تالار طاقدار بلند مرکب بوده است. در حمله مغول به این مسجد خسارت بسیار وارد آمد و گنبد آن در سال ۶۵۰ هجری دوباره ساخته شد. در آن زمان بعضی قسمتهای آن با گچ پوشیده و بندکشی دروغی و تویی روی آن نقش گردید. در اواسط قرن هشتم شبهستان گنبد سفیدکاری شد و محراب گچی ساخته شد و روی آن با نقاشی تزیین گردید. (۱)

عناصری که از قرن هشتم وجود دارد شامل پوشش گچی سختی است که سطوح دیوار داخلی اطاق گنبد را پوشانیده و محراب مقرنسکاری های گچی و تزیینات دیگر نقاشی شده است. نمای داخلی طاقهای گوشه‌ای و نفول مدور و دیوارهای تحتانی تزیین شده و طرحهای آن برنگ نیلی است که با الگو انداخته شده است. تزیینات مزبور شبیه تزیینات داخلی مقبره اولجایتو و برج ابر قومیباشد، ولی در مسجد اردبیل طرحها دقیق‌تر و ظریفتر و محدود به نواحی معین است. ویلبرمینو بسد. معلوم نیست چنانکه سیر و گفته دوره ساختمانی و تزیینی در این بنا وجود داشته باشد. سطح خارجی گنبد با قطعات سفال آبی که بدون نقشه معین در داخل آجرکاری قرار داده شده، تزیین یافته است. این طرز کار در معماری های دوره سلجوقی دیده میشود، بنابراین تجدید ساختمان گنبد ممکن است پیش از سال ۱۲۰۰ م (۵۹۷ ه) انجام یافته باشد. (۲)

بعلاوه استعمال بندکشی و سوارا خگیر دروغی در دوره نسبتاً طولانی وجود داشته است.

مقبره شیخ شهاب‌الدین در اهر - این بقعه بشماره ۱۷۹ جزء آثار ملی کشور به ثبت رسیده است.

1 - Siroux, m. La Mosquée Djoumeh d'Ardabil, Bulletin d, l'institut Francais d,Archéologie orient ale,xlix (1945)

۲ - ویلبر: معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان، ترجمه دکتر عبدالله فریادس ۱۴۶؛ اسماعیل دیباج: آثار باستانی آذربایجان ص ۶۰، فهرست بناهای تاریخی ص ۳

بقعه و مسجد شیخ شهاب‌الدین اهری محمود بن احمد اهری (۵۶۸هـ) از عرفای بزرگ ایران و سرسلسله طبقه شهابیه و حدیثیه و از مشایخ طریقت شیخ صفی‌الدین اردبیلی، تنها اثر تاریخی شهر اهر است این بنا دارای ایوانی رفیع و صحنی مفرح و غرفات، و دو مناره و رواق است. داخل مسجد دارای کاشیکاری معرق و پنجره مشبک نیز می‌باشد.

بنای بقعه شیخ شهاب‌الدین بمساحت ۱۴۷۶ متر مربع (۴۱ × ۳۶ متر) در میان زمینی واقع شده که فعلاً باغ شهرداری و تفرجگاه اهالی است. مدفن شیخ که قبر ساده آجری است در وسط حیاطی بطول ۲۳/۷۰ متر و عرض ۱۶/۹۰ متر واقع شده و از اطراف با دیواره مشبکی با ارتفاع یک متر و نیم محصور است و از آثار معماری اواسط دوره صفویه بشمار میرود. تنها کتیبه تاریخی این بقعه نوشته‌ای است بخط رقاع بالای در ورودی از دالان شرقی که بر روی سنگ این عبارات نقر شده است:

صلوات کبیره - السلطان العارفین قطب السالکین شیخ المحققین سلطان شهاب‌الدین اهری قدس الله روحه العزیز (۱)

رصدخانه مراغه - این رصدخانه را دانشمند بزرگ ایرانی محمد بن محمد بن حسن معروف به خواجه نصیرالدین طوسی بامرها لاگوخان مغول در ۶۵۷ آغاز به بنا کرد و گروهی از دانشمندان فرزانه در آن کار میکردند و پس از دوازده سال زحمت زیج فارسی معروف به زیج ایلخانی را تألیف کردند. این رصدخانه تا سال ۷۰۳ هجری آباد بود و در سال مزبور غازان خان آنرا بازدید کرد و بعدها بر اثر زلزله ویران شد و امروز جز یک تل خاک از آن باقی نمانده است. خواجه در مقدمه

۱ - رك: اسماعیل دیباج. آثار باستانی و ابنیه تاریخی آذربایجان ص ۶۱ - ۶۳؛ فهرست بناهای تاریخی ص ۳

زیج ایلخانی دربارهٔ این بنا چنین مینویسد :

«هلاگو در آن وقت که ولایتهای ملحدان بگرفت ، من بندهٔ کمترین که از طوسم و بولایت ملحدان افتاده بودم بیرون آوردم و در صد ستارگان فرمود و حکما را که رصد میدانستند بطلبیدوزمین مراغه را رصد انتخاب کردند و باین بندگی مشغول شدند ، و آلتها بساختند و بنای لایق بر آوردند». سپس خواهی از بقایای کتابهایی که در الموت و دیگر جایها از آتش حوادث نجات یافته بود در جنب رصدخانه کتابخانه‌ای تشکیل داد که عدد آن کتب را به چهار صد هزار کتاب تخمین زده‌اند و ظاهراً مبالغه‌آمیز باشد . خود خواهی در مقدمهٔ زیج ایلخانی در بارهٔ آن کتابخانه چنین می نویسد : «و بفرمود تا کتابها از شام و بغداد و موصل و خراسان بیاورند و در موضعی که رصد میکردند بنهادند تا آن کار نسق و ترتیب یافت .»

ابن شاکر کتبی می نویسد : «خواهی در مراغه گنبد و رصدی بزرگ بنا کرد و خزانه‌ای عظیم در آن پدید آورد و آن را از کتابهایی که از بغداد و شام و جزیره غارت شده بود پر نمود تا اینکه در آنجا بالغ بر چهار صد هزار جلد کتاب گرد آورد و منجمان و فیلسوفان را در آنجا جمع نمود و اوقافی برای آن قرار داد» دانشمندانی که در کار ساختمان رصدخانه مراغه دست داشته‌اند عبارت بودند از : مؤیدالدین عرضی ، فخرالدین مراغی ، فخرالدین اخلاطی ، نجم‌الدین دبیران قروینی . (۱)

شهاب‌الدین عبدالله بن فضل‌الله شیرازی ملقب به «وصّاف الحضرة» (۶۶۳-۶۹۸) در کتاب تجزیة الامصار و تجزیة الاعصار معروف به تاریخ و صاف در ذکر رصد مراغه چنین مینویسد : «چون پادشاه مملکت گیر هلاگو خان کار بغداد و اعمال آن و دیگر بلاد مستخلص گردانید و فراغتی یافت مولانا سلطان الحکماء المحققین نصیر الملة و الدین الطوسی عرضه داشت که اگر ایلخان صواب بیند برای تجدید احکام نجومی و تحقیق

۱ - Dogo Diller, I . C It . 2 . Sayi , Ankara 1966

ارصاد ستارگان رصدی سازد و زیجی استنباط کند تا ایلخان را از حوادث آینده مطلع سازد. ستاره پادشاه را بنگرد و کیفیت امتداد عمر و حال نقش و توسعه بقای ملک و توالت و تناسل و سفرهای پادشاه را در یابد و حقیقت آن بگوید. ایلخان این سخن را بیسندید و تولیت اوقاف تمام کشور را باو داد و فرمانی نوشت که هر چه به جهت ساختن رصد و خریدن اسباب لازم باشد از خزانه باو دهند.

پس به حکم فرمان، مؤیدالدین عرضی را از دمشق و نجم‌الدین کاتب صاحب منطلق را از قزوین، و فخرالدین مراغی را از موصل، و فخرالدین اخلاطی را از تفلیس احضار کردند، و در سال ۶۵۷ در شمال مراغه بر سر پشته‌ای بلند رصد خانه‌ای در کمال آراستگی بنا فرمود و در فنون نجوم و علم هیأت و مجسطی و ارصاد کواکب نهایت دقت و صداقت بر وز داد و صور فلکی و تدویرات و حوامل و دوایر متوهمه و معرفت اسطرلاب و تفاوتیم ترتیب داد، و منازل قمر و مراتب بسروج دوازده گانه به نحوی ساخته شد که هر روز هنگام طلوع پرتو خورشید از سوراخ قبه بالائی بر سطح عتبه می افتاد، و درج (درجه‌ها) و دقائق حرکت وسط آفتاب و کیفیت ارتفاع در فصول چهار گانه و مقادیر ساعات از آنجا معلوم می شد و شکل کره زمین در نهایت دقت بیرداخت، و ربع مسکون را به اقالیم سبعة بخش کرد، و طول ایام و عرض بلد و ارتفاع قطب شمال در مواضع، و صورت وضع اسامی بلدان و هیأت جزایر و دریاها روشن و مبرهن گردانید.

چنان که گویی کتاب مسالك و ممالك از نسخه حواشی آن فراهم آورده اند، و زیج خانی به نام پادشاه تصنیف کرد و چند جدول و نکات حسابی که در دیگر زیجات متقدمان چون کوشیار و فاخر و علائی و شاهی و غیرها موجود نبود در افزود. اما هنوز رصد خانه به پایان نیامده بود که هلاکورا اجل در رسید و در سال ۶۶۳ دارفانی را وداع گفت» (۱)

پس از مرگ خواجه نصیرالدین محمد بن محمد طوسی در ۶۷۲ هجری، پسرش علی بن محمد متصدی امر رصدخانه شد. ابن شاکر کتبی (در گذشته در ۷۶۴) در کتاب فوات الوفيات بروایت از شمس‌الدین حریری از حسن بن احمد الحکیم حکایت کرده که گفت:

«بمراغه سفر کردم و برصدخانه آنجا رفتم تولیت آنرا جوانی فاضل بنام علی بن خواجه نصیرالدین طوسی داشت در آنجا به شمس‌الدین بن مؤید عرضی، و شمس‌الدین شروانی، و شیخ کمال‌الدین یکی، و حسام‌الدین شامی که از منجمان ودانشمندان بودند، برخوردارم و بسیاری از آلات رصد را در آنجا دیدم که از آن جمله آلتی بنام «ذات‌الخلق» بود و آن پنج دایره داشت که از مس ساخته بودند. اولی دایره نصف‌النهار بود که بر زمین نصب کرده بودند، دومی دایره معدل‌النهار، و سومی دایره منطقه‌البروج و چهارمی دایره عرض، و پنجمی دایره میل بود. سپس دایره آفتاب را که بر آن سمت‌الکواکب می‌گفتند دیدم (۱)

حمدالله مستوفی در کتاب نزهة القلوب درباره آن رصدخانه چنین مینویسد:
 «برظاهر مراغه حکیم‌خواجه نصیرالدین بفرمان هولاگوخان رصدی بسته است و اکنون خرابست» (۲)

چون کتاب نزهة القلوب در سال ۷۴۰ هجری تألیف شده بنابراین رصدخانه مزبور از پیش از آن تاریخ روی بویرانی نهاده است. در سال ۱۸۸۳ نقشه‌خرابه‌های آن توسط هوتوم شیندلر Houtum Schindler به چاپ رسید. قطعات خراب دیوارها از نظر معماری دارای اهمیت نیست (۳)

۱ - فوات الوفيات ج ۲ ص ۱۵۱

۲ - نزهة القلوب طبع دبیرسیاقی ص ۱۰۰

۳ - معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان ص ۱۱۷

در سال ۱۳۱۶ شمسی در حین خاکبرداری آن محل از طرف حکومت آثاری شبیه به غار و دخمه‌هایی از زیر خاک پدیدار شد و نیز چند عدد ظرف سفالین و کاشی و نیز يك عدد پیسوز روغنی و دوات و غیره کشف شد که زیاد مورد توجه قرار نگرفت (۱)

بنای رصدخانه روی تپه بلندی در دو کیلومتری شمال مراغه قرار داشته که از طرف مشرق و جنوب به باغات و اراضی شهر مشرف است .

ظاهراً دخمه‌های مزبور به هیچوجه ارتباطی با پای رصدخانه ندارد ، و در خلال جنگ جهانی اول که لشکر دولت تزاری آذربایجان را اشغال کرده بود ، دخمه‌های مزبور از طرف سر بازان روسی برای نگاهداری اسلحه و مهمات جنگی کند شده است، و آنچه مسلم است بنای رصدخانه در بالای ارتفاعات معروف بکوه رصد موجود بوده است (۲)

روی تپه مزبور که اکنون به کوره رصد معروف است محوطه وسیعی بوسعت ده هزار متر مربع دیده میشود که بنای رصدخانه در وسط آن قرار داشته است . این بنا دایره‌ای به قطر تقریبی بیست متر در وسط قرار گرفته بوده که از چهار طرف بوسیله پیاده روهای سنگ فرش شده به عرض دو متر و طول ۴۰ تا ۵۰ متر با طرف خود مربوط میشده است . چنانکه گفتیم از این رصدخانه فعلاً اثری جز يك تل خاک و سنگ و آجر چیزی در دست نیست (۳)

گنبد سرخ - گنبد سرخ که تحت شماره ۱۳۴ جزء آثار تاریخی به ثبت رسیده و مردم آنرا گنبد قرمز گویند قدیمترین بنای تاریخی مراغه است این بنا در قسمت جنوبی شهر و سمت غربی جاده هشترود واقع است و برجی است مکعب شکل که

۱ - نصره الله مشکوتی : از سلاجقه تا صفویه ص ۲۰۰

۲ - آثار باستانی مراغه

۳ - اسماعیل دیباج : آثار باستانی آذربایجان ص ۸۷

هر يك از اضلاع آن ۸۳۰ متر ميباشد. ازاره بنیان آن از يك نوع سنگ سفید و دیواره‌های اصلی با آجر و ملاط گچ و شن ساخته شده است.

طاق آن ضریبی است که از جانبی به دیوارهای اطراف و از طرفی بر پایه مربعی بضلع ۶۰ سانتیمتر و ارتفاع ۹۰ سانتیمتر که در وسط ساخته شده تکیه دارد. این بنا دو طبقه است. قسمت زیرین آن سردابه و مقبره و قسمت زیرین آن که محل روی قبر باشد اطاق مربعی است که هر يك از اضلاع آن ۵٫۹۵ متر می باشد و کف آن با تخته سنگهای مستطیل مفروش گشته است. دیوارهای این قسمت با آجر قرمز ساخته شده و با گنبد پست مقرنسی پوشیده گشته است. جلوخان و در گنبد در طرف شمال، با هفت پله بدورن گنبد منتهی میشود.

نمای خارجی مر کب از طاق نماهایی است که در هر طرف آن دو طاق نما که از سنگ و آجر سرخ رنگ ساخته شده نمودار است. سردر گنبد از لحاظ تزئین با کاشیکاری آبی رنگ و آجر کاری و گچ بری ظریف و کتیبه کوفی آجری و نقش و نگارهای گوناگون جدابیت خاصی به این بنا داده است.

مردم مراغه آنرا «قرمزی گنبد» نامند.

این بنا بر طبق کتیبه‌ای که بر سردر آن قرار دارد در یازدهم شوال سال ۵۴۲ هجری بامر شخصی بنام عبدالعزیز بن محمود بن سعد ساخته شده است و متن آن کتیبه چنین است:

« امر ببناء هذه القبة الامير الرئيس العالم فخرالدين عماد الاسلام قوام آذربايجان ابو العز عبدالعزیز بن محمود بن سعد یدیم الله علاه »
در بالای کتیبه در يك سطر افقی چنین آمده است: بنی المشهد فی الحادی عشر من شوال سنة اثنتین والاربعین وخمسائة، (۵۴۲ هـ)
در حاشیه پهلوی شرقی آیه زیر نوشته شده است:

بسم الله الرحمن الرحيم لا تقنطوا من رحمة الله .

در حاشیه پهلوی غربی در دوسطر نام معمار آن آمده است :

عمل العبد المذنب الرّاجی الی عفو الله بنی بکر محمد بن بندان البناء بن المحسن المعمار». ظاهراً این بنا از اَبینیه دوره حکومت احمد یلیان در مراغه است (۱)

برج مدور آجری - دومین بنای قدیمی مراغه برج مدور آجری است که مربوط بزمان سلجوقیان می باشد و تحت شماره ۱۳۶ جزء آثار تاریخی به ثبت رسیده است.

کتیبه‌ای در بالای درگاه بنا که دارای قاب هلالی است بخط کوفی بتاریخ ۵۶۳ هجری در وسط وجود دارد که متن آن از این قرار است :

در بالا «کُل نفس ذائقة الموت تم البناء برج»

در زیر «سنة ثلث وستين وخمس مائة»

در این بنا قطعات کاشی رنگین بکار رفته و در قسمت تحتانی برج سردابی است که در آنجا قبر صاحب این بنا بوده است . از گنبد و سقف آن اثری باقی نیست و صاحب وبانی آن نیز معلوم نمی باشد . آندره گدار می نویسد :

این گنبد ظاهراً شبیه برج دفاعی بی زینتی است و این مطلب از جمله : «کُل نفس ذائقة الموت» معلوم میشود زیرا فقط آنرا در بالای مقابر و آرامگاهی می نویسند . بدین ترتیب مسلم است که این گنبد برج دفاعی نبوده بلکه مقبره شخص مجهولی می باشد (۲)

۱- رك ديباج : آثار باستانی آذربایجان ص ۸۸-۸۹؛ فهرست بناهای تاریخی ص ۵؛ آثار تاریخی ایران مقاله گدار ج ۱ ص ۵۴-۵۷

مجله بررسیهای تاریخی سال دوم شماره ۵ ص ۱۳۵، نصره الله مشکوتی : از سلاجقه تا صفویه ؛ دکتر عیسی سیف : آثار باستانی شهرستان مراغه .

۲- آثار ایران (مقاله گدار) ج ۱ ص ۵۷-۵۸ ؛ آثار باستانی آذربایجان ص ۹۲، فهرست بناهای تاریخی ص ۶؛ مجله بررسیهای تاریخی شماره ۵ سال دوم ص ۱۳۶؛ آثار باستانی شهر مراغه .

گنبد کبود - این گنبد سومین بنای تاریخی مراغه است و در تحت شماره ۱۳۵ به ثبت رسیده است. گنبد کبود برج هشت گوش آجری است که بر روی قاعده سنگی استوار شده در هر ضلع آن طاقنماهای آجری که توأم با مقرنس کاری است دیده میشود. در زیر بنا سردابی وجود دارد که گویند قبر مادر هلاکوخان مغول بوده است. ساختمان این بنا را به اواخر دوره سلجوقی و قرن ششم هجری نسبت میدهند. از این جهت انتساب این بنا به قبر مادر هلاکو با وجود شهرتی که دارد هنوز مورد تأیید واقع نشده است. زیرا مادر هلاکو، سو بور کوکتنی خاتون مسیحی بود، و همین بس است که انتساب این قبر اسلامی را بوی سلب کند و خود هولاگو هم دین بودایی داشته و با دکوز خاتون نوۀ کشیش مشهور مسیحی به یوحنا ازدواج کرده است، و ممکن نیست قبر زنی را که خودش مسیحی و شوهرش بودائی است به صورت مقابر اسلامی ساخته و آیات قرآنی زینت داده باشند. بعلاوه با قاپس هلاگو هم بودائی مذهب بوده و با دیم دخت امپراطور میشل پائولو لاکوس مسیحی ازدواج کرده است. اندر ه گدار مینویسد بعقیده من این بنا اصلا از دوره مغول نیست و از روی آن آثار میتوان تاریخش را مربوط بسال ۵۹۳ هجری دانست.

سنگ قبری در داخل مقبره بر بدنه دیوار نصب گردیده که در روی آن جز آیات: «کل من علیها فان و یبقی وجه ربك ذوالجلال و الاکرام» (قرآن سوره ۶۷) چیزی دیگر بنظر نمیرسد. (۱)

گنبد غفاریه - چهارمین اثر تاریخی مراغه گنبدی است موسوم به گنبد غفاریه که وجه تسمیه اش همجواری با مدرسه نسبتاً جدیدی بنام مدرسه غفاریه میباشد. این گنبد در شمال شهر مراغه در کنار رودخانه صوفی چای است و شامل دو قسمت فوقانی و تحتانی است. قسمت تحتانی بار تفاع دو متر از سنگ مرمر سفید، ۱- آثار ایران (مقاله گدار) ج ۱ ص ۵۸-۶۱؛ آثار باستانی آذربایجان ص ۸۸-۹۱؛ فهرست بناهای تاریخی ص ۶؛ مجله بررسیهای تاریخی سال دوم شماره ۵ ص ۱۳۷؛ از سلاجقه تا صفویه ص ۱۹۸؛ آثار باستانی شهر مراغه.

و قسمت فوقانی از آجر ساخته شده و با کاشی‌های زیبا تزیین یافته‌است. آن نیز مانند سایر ابنیه مراغه بنایی است چهار گوش که بر روی صفحه‌ای سنگی و دخمه‌ای استوار گشته و در چهار سمت بنا ستونهای آجری با نقوش لوزی شکل جلب توجه مینماید. مدخل گنبد سمت شمال و در هر کدام از اضلاع آن دو طاق نما و یک حاشیه کتیبه تعبیه شده و تزیینات آن شامل کاشی‌های رنگین سیاه و سفید و آبی و آسمانی رنگ میباشد. این بنا تحت شماره ۱۳۷ جزء آثار تاریخی به ثبت رسیده است.

نوع خطوطی که در قسمت فوقانی این گنبد بکار رفته، خط ریحان است کتیبه سه سطری که در بالای هلال مرکزی جلو خان بزرگ است با اینکه ریخته و محو شده قابل قرائت است و نشان میدهد که آن بامر سلطان ابوسعید بهادر خان (۷۱۶-۷۳۶ هـ) ساخته شده است:

«امر بانشاء هذه القبة المباركة في ايام السلطان الاعظم ظل الله في الارض سلطان
سلطين العرب والعجم ابوسعید بهادر خان خلد الله ملكه»
از کتیبه دوسطری بالای درگاه چیز مختصری باقی است و حدس زده میشود،
که القاب و نام صاحب بقعه در آن ثبت بوده و با کمال تأسف از میان رفته است فقط
این کلمات قابل خواندن است:

المقر ..... المالکی العالی العادلی .....

نقش علامت سه چوکان که پشت بهم دارند می‌تواند تاحدی ما را بمبانی این بنا راهنمایی کند، ظاهراً این چوکانها که در تزیین بنا دیده میشود، نشان خانوادگی امیر شمس‌الدین قره سنقر است که در اصل نایب السلطنه مصر، و بعداً در زمان ابوسعید بهادر فرمانروای ناحیه مراغه بوده و در آن شهر بسال ۷۲۸ وفات یافته‌است. نظیر این علامت در دوجای دیگر، یکی: در کتیبه مدرسه الملکیه امیر ایل ملک در بیت المقدس، و دیگری در موزه استانبول بر روی چراغ میناکاری شده‌ای دیده میشود

که علاوه بر علامت چوگان اسم ایل‌ملک چوگان‌دار هم نوشته شده است. (۱)
 در نمای خارجی پی‌وپایه چند رده از سنگ تراش که اندازه بعضی از قطعات آنها ۱/۵۰ در ۷۰ متر است دیده میشود. در چهار گوشه ساختمان نیم‌ستونهایی از آجر زرد و قرمز وجود دارد که بدطرح مربع مورب چیده شده است، و همه در داخل قاب دارای طاق نوک‌تیز قرار دارند، و روی آن کتیبه مستطیلی است. در دو طرف سردر نغول باریک فرورفته طاقدار دیده میشود که سطح آن با طرح مشبک هندسی پر شده است. در سه طرف دیگر بنا دو نغول طاقدار وجود دارد که بالای آنها نغول مستطیلی است. در نغول افقی و لچکهای طاق اثر تزئین سفالی دیده میشود. سطح دیوارهای خارجی بشکل معمولی آجرکاری شده است. پلکانی که به سردر منتهی میشده از بین رفته است. سطح دیوارهای داخلی از گچ پوشیده شده و روی گچ اثر تزئین رنگی موجود است.

این بنا شباهت بسیاری با مقبره‌های برجی قدیمتر در مراغه دارد. استعمال سنگ تراش از خصوصیات آذربایجان است در طرحهای مشبک هندسی سه رنگ و سفال بدون لعاب بکاررفته و در بالای سردر نواحی کوچکی با کاشی تزئین شده است. (۲)
گوی برج (قوی برج) که ظاهراً بمعنی برج سبز است پنجمین اثر تاریخی مراغه‌می باشد و امروز بکلی ویران است و تحت شماره ۱۳۸ در فهرست آثار تاریخی ایران به ثبت رسیده است. این بنا برجی مدور شبیه به بنائاتی است که در نزدیکی گنبد کبود در شمال مراغه واقع شده اما ارتفاع آن بیشتر است از کتیبه فوقانی چیزی که قابل خواندن باشد برجای نمانده است. زینت خارجی دیوارها عبارت از نقوش بزرگ لوزی شکل است از آجر که خطوط اصلی آنها نسبت به متن صاف دیوار قدری برجستگی دارد. تزئینات مدخل تمام از گچ است و آنرا با کاشی‌ها

۱- آثار تاریخی ایران (مقاله گدار) ج ۱ ص ۶۲-۶۸؛ آثار باستانی آذربایجان ص ۹۱-۹۲؛ فهرست بناهای تاریخی ص ۶؛ مجله بررسیهای تاریخی سال دوم شماره ۵ ص ۱۴۲؛ از سلاجقه تا صفویه ص ۱۹۹؛ آثار باستانی شهرستان مراغه.
 ۱- معماری اسلامی ایران دوره ایلخانان ص ۱۸۲

بسیار خرد منبت کرده‌اند. این برج از ابنیه سابق قدری تازه‌تر بنظر می‌آید. زاره Zarre در کتاب تاریخ معماری ایران تاریخ ساختمان آن را در نیمه دوم قرن هشتم هجری دانسته است ولی با احتمال قویتر آن را بایستی در سال ۷۳۱ هجری ساخته باشند. ایر تاریخ آنرا همعصر گنبد غفاریه قرار میدهد و در حقیقت کاشیکاری هر دو ساختمان بهم شبیه است. این برج از خارج مدور و از داخل کثیر الاضلاع دهگوش است.

در نمای خارجی پایه بنا از سنگ تراش و دیوارهای فوقانی آن از آجر قرمز است بالای سردر دارای طاق دخولی مستطیل شکل که در اصل کتیبه‌ای داشته می‌باشد. تمام سردر با اشکال هندسی از کاشی تمام نیمه تزین شده است.

از حاشیه دور بالای ساختمان و از سقف آن چیزی باقی نمانده است هر صفحه دیوار داخلی متشکل از يك مغول فرورفته است که شاید طاق نوک تیز داشته و از آجر ساخته شده بوده است. ساختمان اصلی سردابی داشته است.

تزیین این بنا از آجر یکدست در سطح ۲۰/۵ در ۵/۵ تا ۶ سانتیمتر است بندهای عمودی حد اقل تا ۵ میلیمتر می‌باشد جای خالی بین آجرها با آجر لعابی به رنگ آبی روشن بر اندازه معمول و تراش پر شده و دارای بندکشی نوک تیز است آجر کاری و طرز سفالها از نوع اواخر دوره مغول است. تزیین اشکال هندسی و مقیاس و اندازه تزیینی و استعمال سفال سدرنگ شبیه کار گنبد غفاریه مراغه است و ظاهر آبایستی همعصر آن باشد. (۱)

مسجد جامع مرند - این مسجد که تحت شماره ۱۳۹ جزء آثار تاریخی ایران به ثبت رسیده بامر ابوسعید بهادر ایلخان مغول در سال ۷۳۱ هجری در شهر مرند بنا گردیده، و از مجموعه آن بنای قرن هشتم تنها محراب آن بصورت اصلی در شبستان مسجد باقی مانده است. این محراب از لحاظ گچبری و شکل ساختمان و ستونهای مدور با حاشیه‌های مکرر و کتیبه‌های کوفی و رقا و تناسب اندازه و ۱- ویلبر - معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان ص ۱۸۷؛ آثار ایران ج ۱ ص ۶۸

ر نقوش ظریف و ریزه کاری های دقیقی که در آن بکار گرفته از آثار بسیار ارزنده دوران مغول بشمار میرود . محراب گچ بری بعرض ۲/۷۵ و بلندی ۶ متر در قسمت وسط طرف جنوبی شبستان قرار گرفته و گنبد بالای این قسمت بکلی ریخته که بعداً با تیر پوشیده شده است . در پاتاق این گنبد آثار حاشیه گچ بری مشتمل بر آیات قرآنی دیده میشود که قسمت عمده آن ریخته است .

کتیبه های محراب دورتادور حاشیه بخط کوفی گچ بری شده، و کتیبه تاریخی آن در هلال بزرگی بالای قسمت اصلی محراب بشرح زیر تحریر گردیده است :

« جدد من فواضل الانعام السلطان الاعظم مالک رقاب الامم ابوسعید بهادرخان
خلدالله ملکه فی سنة احدى وثلثین و سبعمائة هجریه »

نام سازنده محراب که استادی گچ بر با اسم نظام بندگیر تبریزی بوده چنین آمده است : « عمل العبد الفقیر نظام بندگیر تبریزی »

در داخل هلال و در پایین دو کتیبه مزبور در بالا بخط رقاع چنین نوشته شده است : « وقف من مال خیرته مدینه مرنده علی مصالح هذا المسجد الجامع و شرط التولية العبد الضعیف حسین بن محمود بن تاج خواجه »

تاریخ دیگری از تعمیر این مسجد روی لوحه سنگی در بالای در شبستان جنوبی نصب گشته و چنین نوشته شده است :

امر بتجدید هذه العماره العبد الفقیر خواجه حسین بن سیف الدین محمود بن تاج خواجه فی اواخر سنة اربعین و سبعمائة (۷۴۰ هـ)

ظاهراً این خواجه حسین بن سیف الدین محمود همان متولی مسجد بوده که نام او در کتیبه بالاتر آمده است .

این مسجد در محله قنبر چشمه در سمت شرقی شهر در پشت محوطه عمارت جدید فرمانداری قرار دارد و در ورودی آن در گوشه شمال دیوار شرقی است. (۱)

۱- دیباج : آثار باستانی و ابینه تاریخی آذربایجان ص ۵۴ فهرست بناهای تاریخی ص ۸؛ مرآت البلدان جلد ۴ ماده جامع مرنده ص ۱۲۰؛ مجله بررسیهای تاریخی سال دوم شماره ۵ ص ۱۴۵

مسجد جامع مرند ساختمانی است کاملاً محصور با نقشه مستطیلی که نه‌صحن دارد و نه سردر، از نظر اختلافی که با دیگر بناها دارد برخی بر آنند که این مسجد در اصل کلیسایی بوده و در زمان مغول تبدیل به مسجد گردیده است. در واقع شکل نقشه نتیجه ملحقات و اضافاتی است که طی زمان طولانی بعمل آمده است.

طاق گنبد مربع شکل با سردر در سه سمت در دوره سلجوقیان ساخته شده است. در دوره مغول این طاق تعمیر و تزیین گردیده و بعد يك سلسله دهنده‌های طاقدار در سمت شمال و مشرق و مغرب طاق گنبد ساخته شده، و در ازمنه اخیر دیوارهای ساختمان به سمت مشرق بسط داده شد، و يك نمازخانه مستطیلی اضافه گردیده است. در گوشه شمال غربی ساختمان پایه هشت گوش مناره است. در طی قرون متمادی گنبد روی طاق فروریخته است. (۱)

کاروانسرای مرند - این کاروانسرا در ۱۳ کیلومتری شمال مرند سر راه تبریز و جلغا واقع شده است پایه‌های آن که متشکل از قطعات بزرگ سنگ سیاه است و همچنین بارو و قسمتی از دیوار خارجی به کلفتی ۱۱۰ سانتیمتر حفظ شده، ولی اطاقهای در امتداد دیوارهای داخلی از بین رفته است.

در محل آنرا به هولاکو نسبت میدهند. تاریخ بنای آن بایستی در سال ۷۳۱ هجری باشد.

این بنا دارای چندین کتیبه بوده، ولی در حال حاضر فقط کمی بیشتر از نصف يك کتیبه کوفی بر صفحه خارجی طاق متقاطع سردر در محل خود باقی است. وقتی که خانیکف در سال ۱۸۵۷ از این بنا دیدن کرد سردر وضع خرابی داشت تکرار دو کلمه در این کتیبه وی را بر آن داشت که تصور کند متن آن شعری فارسی بوده است.

دکتر جورج هایلز، پس از مطالعه نسخه با دست تهیه شده کتیبه اظهار میدارد که متن آن بزبان عربی نیست و تصور خانیکف درست بوده است.

این کاروانسرا در اصل از عالیترین بناهای زمان خود بشمار میرفته و آن - کاروانسرای مستطیل شکل باده بارو و سردری عظیم بوده است . سردر آن روبه مشرق است و در جنوب سردر قسمتی از دیوار خارجی به ارتفاع در حدود ۴ متر باقی مانده است . دیوارها آجر معمولی دارد ، بجز حاشیه بالای آن که در حدود ۸۰ سانتیمتر است ، با طرح مربع مورب پی در پی از آجر معمولی و تراش ساخته شده است . این بنا به سبک ابنیه شمالی غربی ایران است و ترکیبی از آجر و سنگ تراش میباشد . وضع سنگهای تراش و لبه داخلی طاق و قالبگیری لبه آنها و برآمدگی روی سنگ سرطاق ، نشانه نفوذ معماری سوریه و آسیای صغیر است . سر در کاروانسرا ۹ متر بالای سطح زمین قرار گرفته و صفحه خارجی آن از نیم ستون زاویه کتیبه ای شروع میشود به عرض ۲۵ سانتیمتر که حروف کوفی آن از سفال بدون لعاب در زمینه کاشی آبی روشن است . طاق روی سر در مدخل تقریباً خراب شده و تنها قسمتی که سالم مانده قسمت داخلی طاق متقاطع است (۱)

مقبره شیخ حیدر درمشکین شهر - این بنا که در تحت شماره ۱۸۴ در جزء آثار تاریخی به ثبت رسیده بنائی است بشکل برجی مدور که از آجر ساخته شده و ارتفاع آن ۱۸/۵ متر و قاعده آن ۳۴٫۵ متر می باشد . بدنه خارجی آن مزین به کاشیکاری فیروزه ای رنگ با اشکال هندسی است . سقف بنا بکلی خراب شده و کاشی های بالای بدنه نیز ریخته است در دو طرف بدنه آن دو سردر با کتیبه های کوفی و ریحانی و حاشیه های مقرنس باقی مانده که قسمت عمده آن ریخته است . ساختمان این بنا را مربوط به اواخر قرن نهم و اوائل قرن دهم هجری دانسته اند (۲)

باید دانست که جسد شیخ حیدر که در ۸۹۳ بدست شروان شاه و یار اترس

۱- معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان ص ۱۹۰-۱۸۹

۲- دیباج آثار باستانی آذربایجان ص ۹۲ ؛ فهرست بناهای تاریخی ص ۷

کشته شده بود ابتدا در دهکده الفندی. در ناحیه دهکندی واقع در ولایت طبرسران شیروان بخاک سپرده شد. هنگامیکه شاه اسماعیل در سال ۹۰۷ دومین لشکر کشی خود را به شیروان کرد، در طبرسران امر به نبش قبر پدرش کرد و استخوان‌های او را باخود به آذربایجان آورد و در خیاو (مشکین شهر) در آرامگاه باشکوهی بخاک سپرد. (۱)

ویلبر مینوسد. این بنا را اهل محل مقبره سلطان حیدر میدانند، قسمتهای باقیمانده کتیبه‌ها سخت آسیب دیده و کتیبه‌های تاریخ‌پیدا نشده است. ولی میتوان تاریخ ساختمان آنرا در حدود ۱۳۳۰ م (۷۳۱ هـ) تعیین کرد. این فرضیه بر اساس خصوصیات ساختمانی از قبیل نوع کاشی و استعمال سنگ تراش با مقایسه با ابنیه تاریخداری و جزئیات تزئینی مخصوص در نظر گرفته شده است. بعلاوه این ساختمان دارای خصوصیات است که آن را به مکتب منطقه‌ای معماری که در زمان مغول در آذربایجان وجود داشته منسوب میدارد. پی و پایه بنا از سنگ تراش و پوشش دیوار نمای خارجی از آجر قرمز به ضخامت یک آجر روی زیر سازی قرار داده شده است. سردر مدخل و سه پنجره مسدود با قاب محراب شکل بر محور اصلی کتیبه جای دارد. سطوح دیوار داخلی دوازده گوش و در قسمت بالا به وسیله باریکه‌هایی گوشه و کمی بالاتر با طاقچه‌های نیمه‌مدور، که بالای آنها مقرنس کاری آجری است جلوه داده شده است. کاشی قاب محراب شکل سردر، و پنجره‌های مسدود بر ننگ سیاه آبی روشن و آبی سیر و سفید در قرنیس، و کاشی لعابی شکاف روکار آجری با کاشی‌های مربع آبی روشن که طرح سراسری و آیات قرآنی را تشکیل می‌دهد. کاشیکاری این بنا از کاشیکاری مقبره اولجایتودر سلطانیه کاملتر است. مقرنسکاری روی سر در خیلی شبیه به مقرنسکای محراب مسجد جامع اردبیل است پی‌سنگ تراش این ساختمان را با گروه ابنیه آذربایجان که تاثیر سوریه و آسیای صغیر در آنها مشهود است مر بوط میسازد (۲)

۱- تشکیل دولت ملی در ایران ص ۱۱۰

۲- معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان ص ۱۸۸

قلعه جمهور در نزدیکی مشکین‌شهر - این قلعه در ۵۰ کیلومتری شمال شهرستان اهر و در ارتفاعات غربی شعبه‌ای از رود بزرگ قره سو و در سه کیلومتری جنوب غربی کلیبر بر روی کوهی با ارتفاع ۲۶۰۰ متر ساخته شده است. چنانکه در قسمت تاریخی گفتیم این همان دژی بود که بابک خرم‌دین در آن مسکن داشته و نام آن در ادبیات اسلامی، بذ، آمده است. نام جمهور بایستی مأخوذ از اسم کوههای جمهور باشد که از جبال منطقه قره‌داغ (ارسباران) بشمار میرود. ظاهراً تاریخ بنای آن در قرن سوم هجری (۲۰۱ - ۲۲۳ ه) بوده باشد

کلیه باروها و برجهای مخروطی و استوانه‌ای و مدور آن با سنگهای تراشیده شده و ملامت ساروج بیکدیگر متصل گردیده است. این بنا مشتمل بر تالار مرکزی و چندین اتاق و تأسیسات مختلف دیگر می‌باشد محوطه‌ای که بارو و قصر بابک بر فراز آن ساخته شده، نزدیک به ده هزار متر مربع است. برای دخول به این قلعه پس از رسیدن بدامنه کوه و عبور از کوره‌راههای سر بالا در میان تخته‌سنگها و جنگل بمعبری تنگ میرسیم که بین دودیواره سنگی طبیعی قرار گرفته و به بارو و دروازه ورودی محوطه قلعه منتهی میشود. بین دوازه و محوطه داخلی قلعه نیز گذرگاه تنگی میان دیوارهای سنگ و وجود دارد که در تکیه‌گاههای طبیعی آن در چهار سمت بنای اصلی آثار بر جهایی بشکل نیم‌دایره مخصوص دیده‌بانی بنظر میرسد.

از بقیه آثار دیوارها و پایه‌های تالار چنین معلوم میشود که بنای قصر در دوره آبادی دوطبقه و در بعضی قسمتها سه طبقه و اطاقهای متعددی از اطراف با تالار اصلی مربوط بوده است.

در قسمت شرقی قصر آثار ساختمانهای دیگری از اطاقها و آب‌انبارها و پله‌های سرتاسری نیز دیده میشود. این بنا امروز بکلی ویران است و هیچ اثر مکتوبی

در آن بدست نیامده است (۱)

کلیسای سنت استفانوس در جلفا (۲) این کلیسا مجاور آبادی کوچکی بنام دره شام (پاشاکندی) است و در فاصله کمی از محل تلاقی رود قطور با ارس واقع شده و از اثنیه قرن نهم میلادی می باشد. دیوارها و طاقها و پوشش این بنا با سنگهای سفید و سیاه رنگ معدنی ساخته شده ، نمای خارجی آن دارای نقوش و طاقهایی است که بوسیله ستونها و حاشیه های زنجیره ای شکل برجسته از یکدیگر جدا میشود . نمای نمازخانه یا قسمت اصلی از بیرون بشکل منشور دوازده ضلعی از سنگ ساخته شده که در وسط پهلوهای جانبی آن يك در میان پنجره ای نصب و بوسیله سقف شبیه به چتر بیست و چهار ترکی پوشیده گردیده است .

این کلیسا از شاهکارهای هنر معماری ارمنی در آذربایجان شرقی بشمار میرود و از لحاظ گنبد هر می شکل و نمای خارجی بنای قابل توجهی است. (۳)

پل دختر در میانه - این پل که در دامنه شرقی قافلانکوه بر روی رود قزل- اوزن زده شده بود از پلهای آجری قدیمی است که تاریخ ساختمان آنرا میتوان از قرن هشتم هجری دانست و تحت شماره ۸۷ جزء آثار تاریخی ایران به ثبت رسیده است . آن از سنگ و آجر ساخته شده و دارای سه طاق بزرگ میباشد که بر روی آب برهای از سنگی قرار گرفته و در طرفین پایه وسطی کتیبه ای از آجر بشکل مربع به خط نسخ وجود دارد که بکلی محو شده ولی خوشبختانه کتیبه دیگری از سنگ مرمر بخط نستعلیق درست چاپل دیده میشود که تاریخ تعمیر آنرا در سال ۹۳۳ هجری تعیین مینماید .

۱ - فهرست بناهای تاریخی ص ۷ ؛ کام بخش فرد ، قلعه جمهور یا دژ «بذ» ، مجله بررسی های تاریخی سال یکم ۱۳۴۵ شماره ۴ ص ۳ - ۱۸ .

۲ - St. Stephannos

۳ - دیباج : شهرها و قلعه های آذربایجان ، مجله بررسیهای تاریخی سال دوم شماره ۶

این پل بامر دختری بنام شاه بیگم دخت محمد بیگ موصلو (موصلی) تعمیر گردید و ظاهراً بهمین جهت آنرا پل دختر نامیده اند .

طاق وسطی این پل زیبا و تاریخی را در ۲۰ آذر ۱۳۲۵ که یکروز پیش از تاریخ نجات آذربایجان از تسلط حکومت طاغی پیشه‌وری است ، قوای دمکرات در هنگام عقب نشینی بامین منفجر کردند و اکنون آن بصورت پلی شکسته درآمده و مسلوب‌المنفعه مانده و بجای آن پل دیگری درکنار آن از آهن ساخته‌اند (۱)

قلعه دختر درمیانہ - در دو کیلومتری شمال پل دختر قلعه دختر قرار دارد که بر روی صخره‌ای بزرگ بشکل کثیرالاضلاع غیر منظم از آجر دربالای کوهی ساخته و برگرد آن باروئی کشیده بودند که آثار آن نمایان است - بلندی این بارو تا بیابین در حدود چهارده متر است در دیوار قلعه دو مدخل ساخته‌اند که هر کدام سه متر ارتفاع دارد و دربالای یکی از آنها کتیبه‌ای بر سنگ نقر شده بوده که فعلاً اثری از آن باقی نیست . این قلعه را از آثار قرن ششم هجری دانسته‌اند (۲)

قلعه ضحاک - (۳) در نزدیکی ایستگاه خراسانک که در سه کیلومتر و هفتاد متری یس از خروج از تونل راه آهن میانہ بمراغه قرار دارد بر فراز کوهساری که تونل مستقیم و طویل دو کیلومتری مزبور از دل آن میگذرد ، بقایای ساختمانهای مفصل سنگ و گچی موجود است که بنام قلعه ضحاک خوانده میشود .

۱ - آثار باستانی آذربایجان ص ۹۷

۲ - آثار باستانی آذربایجان ص ۹۷ - ۹۸ ؛ مجله بررسی های تاریخی سال دوم شماره ۶ ص ۱۱ مقاله آقای اسماعیل دیبا ج

۳ - خلاصه‌ای از مقاله آقای سید محمد تقی مصطفوی در کتاب یادنامه ایرانی مینورسکی ص ۱۲۸ - ۱۳۵ ، تحت عنوان : د يك اثر تاریخی از دوران ماد تا عهد اسلامی ، قلعه ضحاک در آذربایجان شرقی .

بنظر میرسد که این ویرانه‌های پراکنده آثار بسیار قدیمی از دوران مادها باشد که بعدها بر روی آن اطلال ساختمانهایی در دوره‌های هخامنشی و اشکانی و ساسانی و ادوار اسلامی بنا شده است. چنانکه در اواخر دوران ساسانیان چهار-طاقی زیبایی در محل بلندی کنار پرتگاهی ساخته‌اند که در دوره اسلامی بصورت دژ بسیار بزرگ کوهستانی و پایگاه وسیعی درآمده است.

در محلی از ویرانه‌های قلعه ضحاک گودالی بصورت دهانه چاه بزرگ یا مخزن آب دیده میشود. آقای محمدتقی مصطفوی مدیر کل اسبق باستانشناسی ایران که ویرانه‌های این قلعه را از نزدیک دیده‌اند حدس میزنند که قدمت این آثار به چند هزار سال پیش میرسد.

اثر بسیار دیدنی و قابل توجه در قلعه ضحاک بنای بلند آجری عهد ساسانی است که بصورت چهارطاقی می‌باشد. این بنا از سه جانب باز و از یک طرف بسته است. دو طرف باز آن بر لب پرتگاهی در کنار دره‌ای قرار دارد.

طرف باز دیگر تنها راه رسیدن و راه وصول بدرون آنست بنای مزبور به صورت چهارگوش و بابعاد ۹/۷۶ متر در ۹/۷۶ متر ساخته شده است. در چهار-گوشه آن پایه‌هایی بابعاد ۲۷۰ متر در ۲۷۰ متر بر روی صخره‌ای از کوه بنیاد نهاده با پوشش ضربی بنا را بر فراز چهارپایه استوار ساخته‌اند. پهنای هر یک از دهانه‌های چهارطرف ۴۳۶ متر و ضخامت دیوار دهانه در آن سمت که بسته است بالغ بر یک متر میگردد.

این چهارطاقی نسبت به چهارطاقیهای آتشکده‌های عهد ساسانی که در سایر نقاط ایران وجود دارد، بلندتر ساخته شده و برخلاف چهارطاقیهای دیگر برای مراسم افروختن آتش از آن استفاده نمی‌کرده‌اند، بلکه سایه بان و استراحتگاه شاهانه‌ای بر لب صخره بلند مشرف بدره و دشتهای اطراف بوده است. ساختمان بنا بوسیله آجرهای سرخ خام خوش رنگ صورت گرفته است و مانند بسیاری دیگر

از ابنیه عهدساسانی خصوصاً آثار اواخر آن آجرها را بردیف افقی و قائم ترکیب نموده‌اند. اگر در نظر بگیریم که مسافت قلعه ضحاک تا آتشکده آذرکشنسب (در پنجاه کیلومتری شمال شرقی تکاب) بطور مستقیم در حدود صد کیلومتر است میتوان حدس زد که همزمان با جنگهای ایران و روم در زمان خسرو پرویز (۵۹۰-۶۲۸ م) چهارطاقی کوشک مانند مورد ذکر ساخته شده است.

بقایای ابنیه و دیوار سنگ و گچی قلعه ضحاک ظاهراً از دوران اسلامی است و احتمال می‌رود که در قرن سوم و یا چهارم هجری باشد. قسمتهایی از دیوارهای سنگی بسیار کهن در قلعه ضحاک مشاهده میشود که بنظر می‌رسد از دوران آشوریان و مادها و قرن هشتم و هفتم پیش از میلاد باشد.

چون هنوز در این مکان کاوشهای دقیق باستانشناسی نشده احتمال می‌رود بر اثر حفاریهای علمی آثاری پیدا شود که بتواند تاریخ دوره های تاریک سرزمین آذربایجان را روشن سازد.

کاروانسرای سرچم - در قریه سرچم بین زنجان و میانه و هشتاد کیلومتری زنجان ویرانه‌های کاروانسرای مهمی وجود دارد. ساختمان مزبور بر کنار زنجان رود واقع و سردر آن رو به سمت جنوب و رودخانه است. نقشه اصلی عبارت بوده از صحن بزرگی که اطاقهایی بدور آن ساخته شده و چهار ایوان بر محورهای اصلی داشته است. ایوان جنوبی از سردر اصلی راه داشته و سردر ورودی در وضع نسبتاً خوبی باقی مانده است. باروهای گوشه و سطوح عمودی اطاق متقاطع و مقرنسکاری طاق همه از خصوصیات کلی ابنیه ایران است. بندهای آجر بندکشی نشده و احتمال می‌رود تزییناتی که برای نقاطی مانند لچکیهای کنار فرورفتگیهای دیوار و صفحه‌های عمده و برجسته مقرنسکاری در نظر گرفته شده بود، ساخته نشده باشد. سردر اصلی و کتیبه آن از لحاظ سبک بنا با سایر قسمتها فرق دارد، زیرا

سردر از سنگ سیاه مرمر است .

این خصوصیت ممکن است مستقیماً از ابنیه سوریه آن دوره و مخصوصاً از بنایی در حلب که تا کنون باقی مانده اقتباس شده باشد . بهترین دلیل آن قالب‌گیری باریکی است که در لبه خارجی طاق وجود دارد و بالای سنگ سرطاق به هم متصل شده و کتیبه بالای آن قرار دارد. سنگ کاری دقیق و ظریف است اما قطعات آن به اندازه کافی بزرگ نبوده است ، زیرا در بالای طاق و نواحی دیگر وصله کاری زیاد دیده میشود .

چیزی که اکنون از کاروانسرا مانده چند ایوان مزبور و دروازه است که تاریخ انجام بنا را در ۷۳۳ هجری نشان میدهد .

بقیه بنا که آثار طاق‌های بسیار زیبایی در آن میان پیداست ، بدست اهالی محل خراب شده و مصالح آنرا کنده در خانه‌های شخصی خود بکار برده‌اند، ظاهراً در عهد صفویه هم تعمیرات بسیار در آن رخ داده است از دیواره محیط خارج هم چیزی باقی نیست تمام مصالح آنرا برده‌اند ولی ترس از افتادن بنا و هلاکت و کارگران خوشبختانه موجب شده که در تخریب دروازه بزرگ احتیاط بجا آورند و از ویران کردن قسمتی از آن صرف‌نظر نمایند .

اندره‌گذار این کاروانسرا را از آقا شمس‌الدین قراسنقرالچرکی المنصوری از امراء مماليك که در خدمت سلطان ابوسعید بهادر بوده ، دانسته است . بنا بقول حمدالله مستوفی از اینجاراهی از سمت چپ بمرآغه میرفت و راهی از دست راست بمیانہ و تبریز میپیوست . سبک بنا و مقرنسکاری آن ایرانی است . فقط چیزی که مربوط به ایران نیست و شاید سلیقه قراسنقر مملوک در آن نفوذ داشته ، حاشیه سنگی تیره رنگی است که در زیر طاق تا روی کتیبه بزرگ قرار دادن کلید طاق (یعنی سنگ گوشه‌داری که در مرکز طاق قرار میدهند و استواری طاق بسته به آن است) و اسلوب حاشیه که در بالای کلیدگروه میخورد و کتیبه را احاطه می نماید ، از سبک

معماری ایران خارج و بسبک معماری شامی است در نتیجه معلوم میشود که این طاق شامی در طاق ایران درست نیفتاده و در قرار دادن کلید مهارتی بکار نرفته است. لیکن با وجود این نقص حاشیه سنگ تیره فام و بدنه مرمر سفیدی که بر بنا افزوده اند قوت و تنوع خاص به آن بخشیده است که بناهای آجری فاقد آن هستند کتیبه‌ای که با خط ثلث بسیار زیبا بر دروازه آن نوشته شده، نام ابوسعید بهادر خان پادشاه زمان، و وزیر او غیاث‌الدین محمد را در سال ۷۳۳ هجری نشان میدهد:

«من فواضل صدقات السلطان الاعظم علاءالدولة والدين ابوسعید بهادرخان
 خلدالله سلطانه واجل شانه فی هذا الرباط»

«المخدوم الاعظم سلطان الوزراء فی العالم غیاث‌الحق والدين محمد اعز الله
 انصار دولته فی سنة ثلاث وثلاثین و سبعمائة» (۱)

بخش دوم

آثار و اطلال تاریخی آذربایجان غربی

آثار مغول در تخت سلیمان - درباره تخت سلیمان در آثار پیش از اسلام آذربایجان گفته‌گو کردیم اینک به بحثی اجمالی درباره آثار مغول انجام می‌پردازیم. حمدالله مستوفی درباره این بنا چنین مینویسد :

«در ولایت ایجرود (انجرود) قصبه‌ای است مغول آنرا «ستوریق» خوانند بر سر پشته‌ای است کیخسرو کیانی ساخته است، و در آن قصبه سرایی است بزرگ و در صحن سرای چشمه‌ای است بشکل حوضی بزرگ بلکه مانند دریاچه‌ی ملاحان بقعرش نمیتوانند رسید. دو جوی آب هریک بمقدار آسیا کردانی داریم از آنجا بیرون می‌آید و چون درمی‌بندند آب حوض زیاد نمیشود، و چون میگشایند برقرار جاری است و در هیچ موقع کم و بیش نمی‌باشد و این از نوادر است. ابقای خان مغول آن سرای را باحال عمارت آورد، و در آن حوالی علفزاری خوبست» (۱)

تخت سلیمان تحت شماره ۳۰۸ جزء آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

در اینجا خرابه‌های کاخهای اختصاصی پادشاهان مغول دور تا دور دریاچه تخت سلیمان را فرا گرفته و دیگر ساختمان مغولی در صفحه تخت پراکنده‌اند و آنچه تاکنون ضمن حفریات ظاهر شده عبارتست از چهار ایوان باندازه‌ها و ارتفاعات مختلف که بطور قرینه‌سازی در چهار گوشه دریاچه روبروی یکدیگر قرار گرفته‌اند.

فاصله بین ایوانها با پایه و جرزهای کلفت بسبب اسلامی طاق زده شده و بصورت رواق درآمده است. از طرز بنای مغولان چنین معلوم میشود که آنان به آثار قدیم تخت سلیمان بدیده احترام مینگریستند نه تنها از تخریب آثار باقی مانده جلوگیری کردند، بلکه در تعمیر آنها هم جدبلیغ نمودند. چنانکه بر جای گنبد متلاشی شده آتشکده آذرگشنسب گنبدی رفیع بوجود آوردند که با گوشواره‌های چندضلعیش گوشواره‌های گنبد سلطانیه را در زنجان بخاطر می‌آورد.

یکی از خصوصیات ساختمانی مغولان در تخت سلیمان، بکار بردن قلوه سنگهای صلیبی ملاط و ساروج میباشد حتی سقف گنبدهای ابنیه خود را با همین قلوه سنگها و ملاط و ساروج طاق زده‌اند.

ایوان شمالی - این ایوان در شمال دریاچه تخت سلیمان و جنوب آتشکده ساسانی در دهلیزی بطول ۲۰ و پهنای ۱۸٫۵ متر ساخته شده است. منتهی مغولان در کنار دیوارهای قطور سنگی و آجری ساسانی اقدام ساختن دیوارهایی بقطر چهار متر کرده بدین ترتیب پایه‌های ضخیم ایوان شمالی را به قطر دهانه ۱۰ متر بوجود آورده‌اند که طول آن بهمان صورت اولیه عهد ساسانی در حدود ۲۰ متر میباشد.

در وسط این ایوان پله‌هایی به پهنای ۳٫۵ متر از سنگهای تراشیده ساخته که بساختمانهای روی آتشکده راه داشته است. در طول ۱۲ متری دیوار شرقی راهرویی وجود دارد که ارتفاع آن همان ارتفاع دیوار مزبور است. این راهرو از طرف مغرب به دهلیز حدفاصل بین ایوان شمالی و کاخ اختصاصی اباقاخای راه می‌یابد. ابنیه مغول بسبب اسلامی با ایوانهای رواق دار در جلو و ساختمانهای متعددی در پشت آن ساخته شده است. ستونهای بمنظور نگاهداری رواق با پایه‌ای چهارگوش از سنگ قرمز تعبیه شده است. تعداد این ستونها در

این قسمت از بنا چهار عدد است. قطر سنگهای فرش کف اطاق شش سانتیمتر و سنگهای حاشیه دیوار ۴ سانتیمتر است. تالار مرکزی که محوطه‌ای بمساحت صد متر مربع میباشد دارای گنبدی مدور بوده است. شاه‌نشین یا جایگاه تخت سلطنتی در قسمت بالای تالار در محوطه‌ای بوسعت ۴٫۵ متر طول و ۳٫۵ متر عرض تا اندازه‌ای مجزا از تالار مرکزی ساخته شده است. تزیینات و گچ‌بری‌های این شاه‌نشین و تالار بسیار زیاد و قابل توجه است.

در آوردن آب در این کاخ مغولان از تنبوشه‌کشی سابق دوره ساسانی استفاده کرده‌اند.

اثر معماری این کاخ، مخصوصاً گنبد مدوری که محوطه‌ای بوسعت ۱۰۰ متر مربع را پوشانیده عالیترین شاهکار فن معماری دوره مغول است. علاوه بر اطاق‌هایی که در جوار ایوان خسرو در سمت جنوبی آن بنا شده به فاصله‌ای در حدود ۳۰ متر فقط رواق‌هایی وجود دارد که از درگاه‌هایی بسوی غرب تخت سلیمان راه مییابد.

اطاق کوچکی هشت ضلعی بسبک بسیار جالب توجهی ساخته شده و گنبدی با قلوه سنگهای طبیعی و ملاط و گچ و آهک بر آن زده شده است.

تالار بارعام - بفاصله ۱۰۰ متری بناهای غربی دریاچه و در مغرب تخت سلیمان بنای وسیع مربع شکل ستون‌داری که بیش از ۳۰۰ متر مربع وسعت دارد و مدخل آن از طرف جنوب به پهنای شش متر است با سنگهای قرمز رنگ حجاری و تزیین شده است. در داخل تالار چهار پایه ستون مربع شکل وجود دارد که روی آنها ستونهای قطور از سنگ قرمز استوار شده است. این تالار دارای گنبدی عظیم بوده و ستونهای موجود فقط جنبه تزیینی داشته است. این گنبد وطاقهای دیگر همه ضریبی و قوسی است که با استفاده از قلوه سنگهای طبیعی آنطاقهای هلالی رازده‌اند. یکی از تزییناتی که مغولان در حجاری و گچ‌بری و کاشی‌کاری ابنیه خود بکار برده‌اند نقش

اژدها است که ظاهراً آنرا از هنر چینی فراگرفته‌اند از جمله کاشی زیبایی است که منقوش به نقش اژدهاست و در خرابه‌های تخت سلیمان پیدا شده است. اتفاقاً در طی قرون در جنوب تخت سلیمان در بین مزارع از رسوبات املاح معدنی آب دریاچه جوی ماریچ بطور طبیعی بوجود آمده که در حدود ۳۰۰ متر طول و گاهی چهار متر ارتفاع داد، و بعلمت شباهت آن به ماری بزرگ در عرف محل اژدها خوانده می‌شود. شاید وجود همین جوی طبیعی در تخیل این حیوان افسانه‌ای و نقش آن بر روی کاشی‌های عمارات مغول موثر بوده است (۱)

قسمت شمال تخت سلیمان - که هنوز کاملاً مورد تحقیق قرار نگرفته، پوشیده از بقایای ساختمان‌هایی است که قسمت جزئی آن مغولی بوده و قسمت عمده آن بعد از مغول ساخته شده است. بعد از کاخ زمان مغول در این نقطه از تخت سلیمان يك دهكده وجود داشته که اهالی آن در داخل حصار محافظ، و گروهی نیز در عمارات موجود و مشترك مربوط به زمان مغول سکونت داشته‌اند. در اینجا يك گورستان كوچك بایك امامزاده که در کنار خرابه‌های ایوان آتشکده ساخته شده بوده بچشم می‌خورد. از زمان رونق این دهکده نیز يك محراب که از سنگ‌های شنی قرمز ساخته شده بدست آمده است. تزئینات دیوارهای کاخ‌های مغولی که بطور کلی از نوع مخصوص ساخته نبوده، با هنر تزئینات مربوط به قرن سیزدهم در ایران، کاملاً مطابقت داشته است. (۲)

سه گنبد در رضائیه - این بنا که در تحت شماره ۲۴۲ جزء آثار تاریخی به ثبت رسیده از آثار قرن ششم هجری و دوره سلجوقی است و بقاصله ۵۰۰ متر در سمت جنوب شرقی آن شهر واقع شده و بشکل برجی است. در مدخل آن سه

۱ - علی اکبر سرفراز: تخت سلیمان ۱۱۰ - ۱۱۴.

۲ - مجلد دانشکده ادبیات تهران (شماره چهارم سال ۱۶) مقاله کلایس تحت عنوان تخت سلیمان و زندان سلیمان.

کتیبه بخط کوفی که نقش و خطوط آنرا با سنگ تراشیده‌اند نصب شده که در یکی از آنها تاریخ ماه محرم سال ۵۸۰ هجری خوانده میشود.

اندره گدارمینویسد: «این مقبره با سلوب گنبد‌های مراغه مرکب از سکوی سنگی بلندی است حاوی دخمه‌ای که در بالای آن بنای آجری بر آورده‌اند که شامل اطاق مقبره است مدخل آن مثل بقعه مدور مراغه وقوی برج محاط در یک قاب پر نقش و نگاری است که در بدنه استوانه شکل برج تعبیه کرده‌اند» درگاه ورودی در میانه طاقنمای مسطحی واقع شده که قاب مستطیل نامبرده در بالا بر آن احاطه دارد. اما چرا آنرا سه گنبد میخوانند؟ در بالای دخمه و اطاق مقبره اثر دو گنبد بیش نمایان نیست، آیا باید فرض کرد بجای سقف مخروطی شکل که در آذربایجان در عهد سلجوقیان بر این قبیل ابنیه می‌پوشانیده‌اند، آیا گنبد سومی هم وجود داشته است؟ بنظر من این فرض درست نیست، علی‌رغم اصطلاح عامه که آنرا سه گنبد خوانده‌اند باید گفت سومین گنبد، چه این گنبد فقط عبارت از سقفی ساده بوده است.

بعبارت دیگر در داخل این برج دو طاق مجزای از یکدیگر ساخته شده، در روی گنبد اصلی گنبد کوچکتری ساخته‌اند و از اینرو به سه گنبد شهرت یافته است.

بعضی در وجه تسمیه آن به سه گنبد گفته‌اند که دو بنای دیگر در مجاورت ده چهره‌یق در نزدیکی سلماس وجود داشته که مجموعاً این سه بنا را سه گنبد میخوانده‌اند در جلو خان سه کتیبه بخط کوفی است. یکی بالای در دیگری روی طاقنما، و سوم بر فراز قاب مستطیل، کتیبه آخر که باین جمله ختم میشود:

«فی شهر محرم ثمانین و خمس مائه» ۵۸۰ هجری. آندره گدار. این بنا را در ردیف ابنیه مراغه و بین برج مدور (۵۶۳ ه) و گنبد کبود (۵۹۳ ه) قرار میدهد و مینویسد: با وجود اینکه در آن زمان استعمال تزیینات کاشی رواج داشته و در

مقبره مؤمنه خاتون در نخجوان که در ۵۸۲ ساخته شده کاشی بکار رفته ، در این مقبره کمترین اثری از رنگ آمیزی بنظر نمیرسد . اما نکته دیگر هست که رفع استغراب میکنند و آن اینست که حروف خطوط و نقوش هندسی سه گنبد را با سنگ ساخته اند ، و این دلیل است که معماران عادت داشته اند بعضی قسمت های تزیین را نسبت به خود بنا متفاوت بسازند . حال اگر این اختلاف را با کاشی مجسم نکرده اند چنانکه در مراغه یا نخجوان نموده اند سبب این بوده که در اورمیه وسایل کار نداشته اند .

دلیل مهارت معمار سه گنبد آنست که در برجی استوانه ای شکل قبلاً اطاقی مربع تعبیه کرده و مجدداً ترییع بنا را با تدابیر معماری مبدل به تدویر کرده آنگاه گنبد را بر آن برافراشته است . نکته مهم هنری این بنا گذاشته از گنبد رفیع و مقرنس کاری آن که در حدود ۹ متر ارتفاع دارد ، رنگ آمیزی و تزیینات سنگی است که جلوه خاص باین بنا داده است .

بنای سه گنبد شباهت بسیاری با برج علاءالدین در ورامین نزدیک شهر تهران دارد (۱)

مسجد جامع رضائیه - این مسجد که تحت شماره ۲۴۳ جزء آثار تاریخی ایران به ثبت رسیده از بناهای نیمه دوم قرن هفتم هجری است . از لحاظ موقعیت در وسط بازار واقع است دارای صحن بزرگ و شبستان آجری وسیعی است که قسمت اصلی وسطی آن با گنبد بلندی پوشیده شده است .

محراب مسجد از نظر گچبری و خطوط در شمار زیباترین آثار هنری دوران

۱- آثار ایران ج ۱ ص ۶۹ - ۷۰ با فهرست بناهای تاریخی ص ۹؛ آثار باستانی آذربایجان ص ۸۴؛ مجله بررسی های تاریخی ج ۵ سال دوم ص ۱۳۷؛ معماری اسلامی ایران ددوره ایلخانان ص ۱۱۲ .

مغول و ارتفاع آن ۷٫۸۲ متر و عرضش ۵٫۴۸ متر است و در قسمت پایین دارای دو ستون گچبری می‌باشد. این محراب شبیه به پارچه توری است که با گچبری‌های عالی و شبکه‌های ظریف بافته باشند. در وسط آن کتیبه‌ای است بخط رقاع که چنین خوانده میشود: «عمل عبدالؤمن بن شرفشاه النقاش التبریزی فی شهر ربیع الاول سنه ستة و سبعین و ستمائة....». بنابراین آن محراب در سال ۶۷۶ هجری بدست استادی چیره دست بنام عبدالؤمن تبریزی گچبری شده است و شاید خود مسجد از این تاریخ کهنه‌تر باشد.

از شکافهای محراب قطعات کوچک محراب گچی قدیمتر دیده میشود و این محراب دو پنجره را که مشابه آنها در دیوارهای دیگر دارد مسدود کرده است محراب قدیمتر و خود شبستان گنبد از سال ۶۷۶ هجری پیش‌تر است و بایستی به دوره سلجوقی تعلق داشته باشد.

در آن زمان مسجد شامل شبستان مربع گنبد دار بود که سه طرف آن در ورودی داشت. طاق گنبد با این‌سویه عظیم شمال غربی، که در ساختمانهای قزوین دیده میشود بیشتر ارتباط دارد تا با سبک معماری ناحیه اصفهان. دیوار صفحه محراب دارای طاق سه برگ در مرکز است در طرفین نفول ذوزنقه ستونهای نیمه مدور قرار دارد که سر ستون شیار دار آن در دو قسمت مجزا است و روی این ستونها نفول طاق نوك تیز که تقریباً به شکل فعل اسب است قرار دارد و بالای حاشیه محدب ساخته شده است. این واحد بایک سلسله تالاب مستطیل محدب احاطه شده است در زیر نفول اسبی محراب آثار گچبری محراب قدیمتری دیده میشود.

این مسجد در سال ۱۱۸۴ هجری بفرمان رضاقلیخان بیگلربیگی افشار که بر شهر اورمیه حکومت داشت تعمیر شد^(۱)

۱ - فهرست بناهای تاریخی ص ۱۰؛ آثار باستانی آذربایجان ص ۸۴؛ معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان ص ۱۲۳.

مسجد جامع مهاباد - بنای مسجد و مدرسه‌ای طلبه‌نشین از دوره شاه سلیمان صفوی در مهاباد بجای مانده که بر سر در آن کتیبه‌ای بخط رفاع بر سنگی از مرمر نقر شد که دلالت بر اتمام آن در سال ۱۰۸۹ هجری مینماید و متن آن کتیبه چنین است:

«وفقنی لاتمام هذه المدرسة الشریفة فی ایام دولة السلطان الاعدل شاه سلیمان الحسینی الموسی الصفوی بهادر خان خلدالله تعالی ملکة فی سنة ۱۰۸۹ کتبه .... سهراب المکری» این مسجد از بناهای بداق سلطان بن شیر خان بن شیخ حیدر خان مکری است که فرمانروای ولایت ساوجبلاغ (مهاباد) بوده و در عهد شاه سلیمان صفوی در سال ۱۰۸۹ آنرا ساخته است (۱)

کلیسای طاطا ووس در چالدران - این کلیسا که تحت شماره ۴۰۵ جزء ابنیه تاریخی ایران به ثبت رسیده در ده قره کلیسا در پانزده کیلومتری شمال شرقی سیه چشمه و هفت کیلومتری شمال راه سیه چشمه به قره ضیاء الدین، در دهستان چالدران از بخش سیه چشمه در شهرستان ماکو در ۴۶ درجه و ۳۳ دقیقه طول جغرافیایی و ۳۹ درجه و ۶ دقیقه عرض جغرافیایی واقع است (۲)

این کلیسا را بنام یکی از قدیسین قدیم ارمنی تادئوس Tadeos خوانده که بزبانهای اروپایی تادئو tadeo و بزبان عربی و فارسی طاطا ووس شده است. (۳) در عرف محل بزبان ترکی آنرا، قره کلیسا، یعنی کلیسای سیاه نامیده‌اند. مورس دو کو تزیو که در ۱۸۱۷ بایران آمده در سفرنامه خود در باره وجه تسمیه این کلیسا چنین مینویسد:

«روز ۲۲ آوریل در خاک ارمنستان از کوه «بزابدال» گذشتیم، رودخانه

- ۱ - فهرست بناهای تاریخی ص ۱۳؛ مرآت البلدان ج ۴ ص ۱۰۵.
- ۲ - فرهنگ جغرافیایی ایران ج ۴ ص ۲۸۸ - ۳۶۶؛ فرهنگ آبادی‌های ایران ص ۳۴۱
- ۳ - هنر معماری در ارمنستان ص ۱۰.

«بامباك» را که از چند پل بر آن باید گذشت با بهترین منظره مینگر یستم . در افاق آثار کلیسای شهر كوچك «قره کلیسا» که تپه‌های مستور از کاج بر آن احاطه داشت نمایان بود . وجه تسمیه این شهر تیره رنگی کلیسای آنست که از دور سیاه بنظر می‌آید، باین سبب آنرا قره کلیسا گویند. با وجودی که این نواحی در عرض جغرافیایی ۴۰ درجه واقع است آب و هوای آن کاملاً مانند منطقه وسطای روسیه است . معروفیت این محل غسل و ماهی قزل‌آلای آنست. در ۱۸۰۵ که دولتمین ایران و روسیه جنگ می‌کردند «پرنس سی‌زیبا نوف» فرمانده گرجستان در این محل اردو داشت و نزدیکترین ذخایرش در قره کلیسا بود . بالاخره در کنار رودخانه «بامباك» در جایی که ۱۶۰ ورست با قره کلیسا فاصله داد بدست ایرانیان کشته شد و کتیبه‌ای بر روی قبر اوست . فرمانده قشون ایران در این جنگ ولیعهد (عباس میرزا) بود. (۱)

قره کلیسا در ۲۵ کیلومتری شمال شرقی سیه‌چشمه در دهستان به‌به‌جیک واقع شده است. آب گرم سیه‌چشمه تقریباً در جنوب زاویه سطحی و در دهستان چالدران قرار دارد. (۲)

سبب تسمیه

این کلیسا در زبان ارمنی «سورپ تاوئی وانگ» یعنی کلیسای مقدس طاطاوس خوانده میشود در سبب تسمیه آن در روایات ارمنی چنین آمده است:

پادشاهی بنام «آبگار» که از شاهان دوات اوسرئن بود و در حدود ۴۰ میلادی میزیست و نژاد او به اشکانیان میرسید بدعوت یکی از قدیسین مسیحی

۱ - مسافرت بایران در سال ۱۸۱۷ . ترجمه محمود هدایت تهران ۱۳۱۰ شمسی ص ۴۸ و ۴۹ -

۲ - دکتر جنیدی چشمه های معدنی ایران ص ۳۶۸ .

باسم طاطاوس دین مسیحیت را پذیرفت و به نیلیع و اشاعه آن دین قیام کرد. (۱)
پس از وی پادشاهی بنام «سانتروک» بر تخت نشست و از کیش مسیحی بازگشت
و طاطاوس را بکشت او را در محل کنونی این کلیسا بخاک سپردند.
ساندوخت، دختر سانتروک که حاضر نشد کیش مسیحی را ترک گوید او نیز
بفرمان پدر بقتل رسید و جسد او را در کنار طاطاوس قدیس دفن کردند.

کم کم دین مسیحی در ارمنستان رواج یافت و در سال ۳۰۱ میلادی آن کیش
بدست گریگوار مقدس در زمان پادشاهی تیرداد دین رسمی آن مملکت شد و بعدها
در این محل بیادبود شهادت طاطاوس و ساندوخت کلیسایی برپا کردند که موسوم
«سورپ تادئی وانگک» یعنی کلیسای مقدس طاطاوس گردید. تاریخ ساختن این
کلیسا معلوم نیست ممکن است در پیش از اسلام بر یکی از ویرانه‌های پرستشگاه
مهر بنا گردیده باشد.

برای نخستین باز مورخی بنام «آرتسرونی» که در اوایل قرن نهم میلادی
میزبست از آن کلیسا نام میبرد. در آثار قرن دوازده و سیزده مورخی دیگر بنام
«زنوب گلاک» از آن نام برده است از این بیعتاقرن پانزدهم بیشتر مورخان و تذکره
نویسان آن را در آثار خود بعنوان یک کلیسای با اهمیت یاد کرده‌اند بخصوص
که آن محل سر راه کاروانها و لشکرکشی‌های قدیم بود از اینجهت نام آن در اکثر
نوشته‌های ارمنی آن زمان آمده است (۲)

نام قره کلیسا در کتب تاریخ عهد مغول و تیموری

جرماغون سردار اوکتای قاآن مغول در سال ۶۲۸ هجری در تعقیب سلطان
جلال‌الدین خوارزمشاه به ماکو و ارمنستان رفت (۳) و از جاهائیکه از دستبرد او

۱ - دکتر مشکور: ایران در عهد باستان ص ۳۶۲.

۲ - رساله خطی سرکیس کاراپتیان.

۳ - تحریر تاریخ و صاف ص ۳۴۱: تاریخ‌الامه‌الارمنیه ص ۲۲۸

مصون نماند این کلیسا بود .

در تواریخ ارمنی آمده که سپاه مغول در عهد سلطنت اوکتای قاآن و منکو قاآن و اباقاخان و ارغون در سالهای ۱۲۴۲ م (۶۴۰ هـ) و ۱۲۵۱ م (۶۴۹ هـ) و ۱۲۶۵ م (۶۶۴ هـ) و ۱۲۸۵ م (۶۸۳ هـ) این کلیسا را غارت کردند.

در زمان سلطنت ارغوان خان (۶۸۳ - ۶۹۰ هـ) لئون پادشاه کیکیکیه با اتفاق یکی از دانشمندان ارمنی بنام «تورس» برای دیدار شاه مغول به آذربایجان آمدند و قره کلیسا را زیارت کردند و عهد نامه‌ای مبنی بر دوستی و عدم تعرض بین ایشان بامضا رسید . دیری نگذشت که در عهد همان ایلخان مغولان به بهانه سرشماری ارمنیان ، آن مردم را تحت شکنجه قرار دادند و قره کلیسا را غارت کرده اسقف آنرا کشتند . خاطره این سرشماری هنوز در تداول مردم ارمنی باقی است چنانکه مادران هنگام ترساندن کودکانشان گویند : « مواظب باش نویسنده آمده است ترا ببرد! » منظور از نویسنده مأمور سرشماری کذائی است .

در سال ۱۳۱۹ میلادی (۷۱۹ هجری) زلزله شدیدی در آن نواحی حادث گشت و خرابی بسیاری باین کلیسا وارد آورد و ۷۵ تن از کسانی را که در حال عبادت بودند هلاک ساخت . اسقف بسداجی زاکاریا که از سال ۱۳۱۵ میلادی بتولیت این کلیسا برگزیده شده بود به تعمیر آن پرداخت و پس از ده سال تعمیرات و بازسازی، آن کلیسا در سال ۱۳۲۹ میلادی (۷۳۰ هجری) با تمام رسید . در تعمیرات جدید سنگ سفید بکار رفت برخلاف بنای سابق که در آن سنگهای سیاه بکار رفته بود . بنیادگار این تعمیرات اساسی هنوز کتیبه‌ای بزبان و خط ارمنی از اسقف بسداجی زاکاریا در دیوار کلیسا باقی است و ترجمه و متن آن چنین است :

« این کلیسا که بنام حواری مقدس تادیوس ساخته شده بود و از زلزله ویران گشت من که اسقف زاکاریا (ز کریا) هستم آنرا تعمیر کردم و از نو ساختم .»

در سالهای ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۹ میلادی (۷۴۱ - ۷۶۱ هـ) در محل این کلیسا

حوزه‌های علمیه تدریس مذهبی توسط اسقف، مسروپ، دائر گردید. (۱)

در سال ۱۳۴۳ م (۷۴۴ هـ) امیر شیخ حسن کوچک چوپانی سپاهی بهمراهی سلیمان‌خان و امیر یعقوب شاه از امرای روم به تسخیر بلاد این سرزمین فرستاد و ایشان شکست یافته بازگشتند، سپس پسر امیر شیخ حسن چوپانی که امیر قوچ حسن نام داشت از پدر جداگشته به قراکلیسا بحدود قبان گریخت و مخفی شد.

امیر شیخ حسن از آن حال واقف شده در خفیه کس فرستاد تا او را گرفته به تبریز آورده و محبوس کردند (۲)

سultan اويس جلايरी در سال ۷۶۸ هجری از موصل به صحرای موش در آسیای صغیر رفت و با بیرام خواجه ترکمان جنگ کرده ایل او را بغارت داد و از آنجا از راه قراکلیسا به تبریز بازگشت (۳)

در سال ۱۳۸۵ میلادی (۷۸۷ هجری) قزل‌او قوکه یکی از سرداران تقتمش‌خان رئیس ایل زهبی قیچاق بود در حمله به آذربایجان صدمات بسیاری به قراکلیسا رسانید در این زمان اسقف بزرگ آنجا «کارابد» نام داشت. در سال ۱۳۹۷ میلادی (۷۹۹ هجری) اسقف بوغوس ارمنی، اوگیراگوس و برابچی را به سمت تولیت کلیسا تعیین کرد. (۴)

کلاویخوکه در سال ۱۴۰۳ (۸۰۶ هـ) از طرف هانری سوم امیر کاستیل بسفارت بدربار تیمور آمده بود در سفر نامه خود چنین مینویسد:

«یکشنبه اول ژوئن بهنگام غروب آفتاب بجلوی دژی که ما کو نام دارد رسیدیم این محل از آن کسی است که از کاتولیک‌هاست اما نام او نورالدین است و همه آنان که از این دژ نگهبانی و پاسداری میکردند کاتولیک بودند.

۱- رساله سرکیس کاراپتیان

۲- ذیل جامع‌التواریخ رشیدی تألیف حافظ ابرو.

۳- حبیب‌السیر ج ۳ ص ۲۴۱

۴- اندرانیک هویان: قره کلیسا، مجله بررسی‌های تاریخی سال دوم شماره پنجم

اینان اصلاً از نژاد ارمنی هستند و بزبان ارمنی سخن میگویند و نیز ترکی و فارسی هم میدانند»^۱ ظاهراً کلایوخیو در بیان خود ارامنه گریگوری را اشتبهاً کاتولیک پنداشته باشد. امیر تیمور در حمله خود به آذربایجان بگرفتن قلعه ماکو توفیق نیافت و باگرفتن بیست سوار با امیر تیمور صلح کرد و شهر ماکو و کلیسای طاطوس از خطر قتل و غارت وی نجات یافت. در سالهای ۱۴۴۰-۱۴۴۳ میلادی (۸۴۴-۸۴۷ هـ) اسقف آن کلیسا گریگور جلال بیگیان ماکویی بود و سپس در مجموع روحانیان اچمیاد زین (اوج کلیسا) بسمت جاثلیقی ارمنیان برگزیده شد. رستم بن مقصود بن حسن بیک آق قویونلو (۸۹۷-۹۰۲) که از شاهان آن سلسله بشمار میرفت در سال ۱۴۹۳ م (۸۹۸ هـ) فرمانی برای زکریا کشیش قره کلیسا بعنوان اسقف اوج کلیسا بدین مضمون صادر کرد:

«الحکم لله - ابوالمظفر رستم بهادر سیوز و میز سرکیس اوج کلیسا بدانند که زکریا کشیش قراکلیسا ماکویه نمود که بنا واجب و بی حساب مزاحم و متعرض احوال او میشود، می باید که بدستور قدیم با او عمل نموده بنا واجب و خلاف حکم همایون متعرض احوال او نشود در این باب تقصیر ننماید در عهده دانند (محل مهر. رستم بهادر)، بنواحی بدوستان تحریرا فی ۸ ذی قعدة الحرام سنة ثمان و تسعین و ثمانمائه (۸۹۸ هـ).

شاه اسماعیل صفوی (۹۰۵-۹۳۰ هـ) نسبت به مسیحیان مهربان بود و دستور داده بود که عمال دولت در موقوفات کلیساها دخل و تصرف نکنند و از اوقاف آنها مالیات نطلبند.

خلیفه زاکاریاکه از سال ۱۵۱۵ تا ۱۵۲۰ جاثلیق بزرگ ارمنیان بود در آن کلیسا تعمیرات اساسی بعمل آورد و راهی نیز برای تسهیل رفت و آمد زائران بین آنجا و ماکو احداث کرد.

۱ - سفرنامه کلایوخیو ترجمه رجب نیا ص ۱۵۲.

شاه طهماسب صفوی (۹۳۰ - ۹۸۴) که مانند پدرش نسبت به ارمنیان محبت داشت در حفظ موقوفات قره کلیسا و صیانت آن از تجاوزات عمال دولت در سال ۱۵۶۲ میلادی (۹۷۰ هـ) فرمانی صادر کرد که صورت آن این است:

«شاه بابام انارالله برهانه (موضع مهر): شاه ولایت طهماسب فرمان همایون شد آنکه چون از مضمون نشان عالیحضرت خاقان جمجاه سلیمان مکان و اسناد قبالات مشروعه مستفاد شد که مزرعه قرا کلیسیاه محدود بحدود کدوک انکورک و قرق بلاغ و مقبره هناک از راه مالکیت تعلق بر عایای آنجا دارد و حق آبه مزرعه مذکور از رودخانه قرین ارکوبین از شش سهم سهم مقرر است، بنابراین بهمان دستور مقرر دانسته رعایای قریه ارکوبین مطلقاً بغیر حق و حساب در املاک و اراضی مزرعه مذکور مدخل نساخته و پیرامون حقا به مقرر ایشان نگردد و از دستور سابق و قاعده قدیم تجاوز نمایند. حاجی قاسم سیوچی حسب المسطور مقرر دانسته از مضمون حکم مطاع انحراف نوزد و چون از قدیم چراغلق قریه فریز و مهله زن و قروق تعلق بقرا کلیسیاه داشته کدخدایان و رعایا در باره شاملق اصلا در آن مدخل نساژند و از قاعده قدیم و دستور سابق تجاوز نمایند. امارت مآب مقصود بیک ختوسلو امداد نموده مجال تمرد احمدی ندهد و همه ساله حکم مجدد نطلبند. تحریراً فی شهر رجب المرجب ایت‌ئیل».

در زمان شاه عباس کمیر (۹۹۶ - ۱۰۳۸) بر اثر جنگ‌هایی که بین ایران و عثمانی روی داد صدمات بسیاری به این کلیسا وارد شد بفرمان او برای مستاصل کردن چغال اوغلی سردار ترك دستور داده شد که علوفه و آذوقه را در راه سپاه عثمانی از بین برده و چاه‌های آب را پر کنند و ارمنیان آن نواحی را که بالغ برسید هزار تن بودند بداخل خاک ایران مهاجرت دهند. چون اطراف رود ارس خالی از سکنه شد قرا کلیسا محکوم به ویرانی گردید.

در سال ۱۶۵۰ میلادی (۱۰۶۰ هـ) اسقف آن کلیسا که مگر دیچ نام داشت

به تعمیراتی تازه در آن پرداخت.

در سال ۱۶۵۶ م (۱۰۶۶ هـ) که اسقف آن کلیسا، ایساهاک ماکویی، بود موقوفات تازه به قراکلیسا اضافه شد و سپس کانال آبی را که اسقف زاکاریا در سال ۱۳۰۶ میلادی برای آنجا ساخته بود لای‌روبی کردید.

در سال ۱۶۹۱ م (۱۱۰۳ هـ) که مصادف با دوره سلطنت شاه سلیمان صفوی بود اسقفی بنام سرکیس تعمیراتی اساسی در آن کلیسا بعمل آورد و باروی آنرا مجدداً بنا کرد و دیوارهای آنرا از نو ساخت.

در زمان آقامحمدخان قاجار (۱۲۰۰ - ۱۲۱۱) بر اثر لشکرکشیهای او به تفلیس و ماوراء ارس چون این کلیسا سر راه بود صدمات فراوان دید و حتی در سال ۱۲۰۱ بدست سپاهیان او غارت شد^(۱)

در زمان فتحعلیشاه قاجار (۱۲۱۲-۱۲۶۰) پسرش عباس میرزا نایب‌السلطنه برای جلب خاطر ارامنه و اطمینان از پشت سر خود در جنگ بین ایران و روسیه در ۱۲۲۹ هجری (۱۸۱۴ م) یعنی یکسال بعد از عهدنامه گلستان این کلیسا را از نو تعمیری اساسی کرد.

در این وقت اسقف مقیم آن کلیسا «سیمون بنزنونی» بود و در اجرای فرمان نایب‌السلطنه جدی بلیغ داشت و سنگهای سیاه دیوارها را که شاید بهمان مناسبت آنجا راقره کلیسا خوانده‌اند با سنگهای مرمر سفید عوض میکرد. یکی از شعرای معاصر عباس میرزا بنام نواقطعه شعری در تاریخ تعمیر این بنا در عهد آن شاهزاده گفته که در کتیبه‌ای از مرمر سفید بخط خوش نستعلیق در پنج سطر نوشته شده و در بالای سر در کلیسا نصب گردیده است و آن اشعار این است:

دل به تنگ آمد چو روح الله ز تن از امهات

میل آبا کرد چندی باز مادر زاد گشت

۱ - اندرانیک هویان : قره کلیسا ، مجله بررسی‌های تاریخی سال دوم شماره ۵ ص ۲۰۷ .

از یکی اصحاب ططاووس نام این سجده گاه
گشت آباد و خراب از چرخ بی بنیاد گشت
تا زمان دولت فتحعلی شد آنکه او
همچو ابر در فشان دست عطایش رادگشت
از ولیعهدش شهنشاه جهان عباس شاه
کوبه گیتی شهره در انصاف و عدل و دادگشت
آنکه بس ویرانه‌ها چون کوفه در ایران زمین
فی‌المثل در عهد عدلش غیرت بغداد گشت
جز دل ویران من کو قابل تعمیر نیست
هر خرابی را که دیدی در جهان آباد گشت
کرد از نو این کهن ویرانه را آباد او^(۱)
هم خدا راضی شد و هم روح بانی شاد گشت
چون ز فرمان وی و اقدام استادان چند
سخت تر از آهن و محکمتر از فولاد گشت
گفت این مصرع پی تاریخ تعمیرش نوا
وانک ططاووس باز از داد شه آباد گشت
(۱۲۲۹ هـ)

ظاهراً چون ایران بعد از امضای عهدنامه گلستان فکر میکرد ممکن است
بزودی ایروان را هم از دست بدهد از روی احتیاط میل داشت مرکز مذهبی
خلیفه اعظم ارامنه را از اچمیادزین به محل قره‌کلیسا منتقل سازد. بهمین علت
به تقلید ساختمان کلیسای اچمیادزین که بنای آن باسنگ سفید است ایرانیان
میخواستند این کلیسا را به معبدی سفید تبدیل کرده و ارمی‌های روسیه و عثمانی

۱ - در اصل کتیبه «آبادزوه» آمده که غلط است.

راکماکان تحت حمایت و نفوذ مذهبی کلیسایی که در ایران است قرار دهند. سیمون بز نونی اسقف قراکلیسا چون امید داشت بکمک ایران بمقام خلافت اعظم ارمنیان جهان برسد بتقلید ساختمان کلیسای اچمپادزین دستور داد تخته‌سنگ‌هایی از مرمر سفید از قرخ بولاغ (چهل چشمه) و شاورشان به آنجا حمل نمایند و سنگ‌های سیاه قراکلیسا را تبدیل به سنگ‌های سفید کنند و فرمان داده‌ام که نام او را بر دیوارهای منقوش بنای تازه کلیسا نقر نمایند.

اسقف بز نونی با آرزوی خود نائل نشد زیرا هنوز بنای طبقه اول کلیسا باتمام نرسیده بود که او را بسعایت بعضی از مغرضان از طرف دولت ایران تبعید کردند.

ناثره جنگ بین ایران و روس نیز بالا گرفت، دوره دوم جنگ‌های ایران و روس (۱۲۴۱ - ۱۲۴۳ هـ) به معاهده ترکمانچای (۵ شعبان ۱۲۴۳ هـ) انجامید. ایروان و نخجوان وارد و باد که از بعد از عهدنامه گلستان (۱۲۲۸ هـ) در تصرف روسیه بود بطور قطعی بآن دولت واگذار شد و آرامنه و آسوریا میتوانستند آزادانه به روسیه مهاجرت نمایند.

این مهاجرت از همان سال ۱۲۴۳ هجری (۱۸۲۷ میلادی) آغاز شد و در حدود ۴۵ هزار مسیحی از ایران بروسیه مهاجرت کردند بطوریکه در تبریز فقط هفت خانوار ارمنی باقی ماندند.

در سال ۱۸۳۰ میلادی اسقف نیکوقوس به تولیت قراکلیسا رسید. از سال ۱۸۹۰ تا ۱۹۰۰ این کلیسا به مرکز تجمع انقلابیون و طرفداران جنبش‌های ملی آرامنه مبدل شد. از سال ۱۹۰۸ تا پیش از آغاز جنگ بین‌المللی اول این محل یک مرکز تجمع میهن‌پرستان ارمنی برضد دولت عثمانی بود.

تا اینکه در سال ۱۹۱۸ قشون عثمانی بازر با بجان حمله‌ور شد خانواده‌های ارمنی ساکن اطراف ماکو به قلعه کلیسا پناه برده و با عده قلیلی مدت پانزده

روز در برابر ترکان مقاومت کردند. آنان پس از تمام شدن اسلحه خود شبانه عقب‌نشینی کردند. قشون عثمانی وارد قلعه کلیساشد و اکثر ساکنان غیر نظامی آنرا کشته و عده‌ای را نیز باسارت برند. (۱)

پس از خاتمه جنگ جهانی اول آرامنه مجدداً در سال ۱۹۱۹ میلادی به قرا- کلیسا بازگشته و در دهات پیرامون آن اقامت نمودند. این وضع تا سال ۱۹۴۸ میلادی ادامه داشت. از این سال ارمنی‌ها بر اثر تبلیغات دولت شوروی با رمنستان مهاجرت کردند، کشیش سرپرست کلیسا نیز به تبریز کوچ کرد و در همانجا وفات یافت. در تابستان سال ۱۳۲۹ (۱۹۵۱ م) نگارنده این اوراق که بدنبال کشف کتیبه‌های اورارتو به اطراف و اکناف آذربایجان سفر میکرد و از طریق ماکو و قرا- قویون با دوست محترم خود آقای دکتر مهندس منوچهر امیرمکری به قرا کلیسا رفت، آن قریه را خالی از سکنه و کلیسا را متروک و نیمی از گنبد آن شبستان بر اثر گلوله‌های توپهای ترکان ویران یافت- اثر خرابیهای قشون عثمانی در همه جا مشهود بود، ولی آنچه را که باقی مانده چنان عظیم و باشکوه است که شاید در ایران بعد از اسلام کمتر بنای تاریخی سنگی از لحاظ عظمت و قدمت و ظرافت به پای آن برسد. نگارنده در همان سال شرح بازدید از این کلیسا را به مدیر کل باستانشناسی وقت گزارش داد و درخواست کرد که اداره کل باستانشناسی آنرا جزء آثار تاریخی و باستانی کشور ثبت نماید و در تعمیر و مرمت خرابیهای آن اقدام عاجل مبذول دارد.

سبک معماری قرا کلیسا - این کلیسا در بلندی کم ارتفاعی واقع است و از طرف مشرق مشرف بر درّه کم عمقی است و در سطحی بمساحت ۱۵۰ × ۲۰۰ متر ساخته شده و با دیوارهای برج و بارو دارای محصور گشته و شباهت بسیاری به کلیسای اچمیادزین در ایروان دارد.

تاریخ بنیان‌گذاری آن بدرستی معلوم نیست و قدیمترین سنگنبشته‌ای که در جدار آن کشف شده مربوط به قرن چهاردهم میلادی است، ولی از لحاظ اسلوب بنا معلوم میشود که ساختمان آن قدیمتر از قرن مزبور بوده است. ساختمان قرا- کلیسا از دو کلیسا تشکیل شده است یکی کوچکتر که قدیمی‌تر است و کلیسای بزرگتر که بعداً ساخته شده و از طرف ضلع غربی باولی متصل گشته است.

بنا به تحقیق دکتر مهندس و لفرم کلایس Dr. wolfram Kleiss معاون مؤسسه باستانشناسی آلمان در تهران، این اثر از لحاظ شهرسازی دوره قدیم بسیار جالب بوده و دیوارهای آن مینیاتور جالب توجهی را در خود محصور میساخته است و در مواقع حمله دشمن بصورت درزی محکم درمی‌آمده و تمامی احتیاجات مدافعان از داخل محوطه کلیسامهیا می‌گشته است. این صومعه دارای يك دریاچه مصنوعی و چراگاه جهت حیوانات و کارگاهها مختلف برای تهیه مواد غذایی و غیره بوده است.

اگر بمقطع کلیسای طاطا ووس نظری بیافکنیم تمام بنا بصورت يك ساختمان واحد دیده میشود و اتصال این بناهای مختلف بحدی بامهارت انجام پذیرفته است که مثلاً بدون در نظر گرفتن طرح و نقشه بنا مشکل است دریافت که برج کلیسا و برج ناقوس آن در دوران‌های مختلف ساخته شده است. معماران ارمنی طوری در ترکیب و تلفیق این ابنیه با یکدیگر استاد بوده‌اند که بدون دقت کامل تمیز دادن آنها از یکدیگر دشوار است (۱)

بر خلاف معابد اولیه ارمنی که بشکل مربع است، این کلیسا بصورت مستطیل بسبك بازبلیك basilic آمیخته با سبك معماری خاص ارمنی ساخته شده است. در سبك بازبلیك که از آن در ساختمان کلیساها استفاده میکردند محوطه کلیسا بصورت مربع مستطیل بود و طول داخلی دیوارهای آن بوسیله دو ردیف ستون مجزا

می‌شد که روی هم بصورت سه‌گشتی در میامد و کشتی میانه دارای ارتفاع بیشتر و عرض وسیعتری بوده است (۱)

این کلیسا دارای گنبد هر می شکل دوازده ترک است قسمت شرقی آن از سنگ سیاه و قسمت وسطی و غربی آن باسنگ سفید تزیین گردیده است. قسمت شرقی که باسنگ سیاه ساخته شده و تنها قسمتی است که از زلزله ۱۳۱۹ میلادی محفوظ مانده شامل محراب و اطاقهای جنبی (بمساحت ۴۳۰ × ۴ متر) و محوطه جلوی محراب و گنبدی کوچک است. محراب و دواطاق جنبی بر روی سکویی است که در حدود یک متر از سطح زمین ارتفاع دارد و با دوردیف پلکان به صحن کلیسا میرسد ساخته شده است. گنبد کوچک دوازده ترکی بر روی محوطه جلوی محراب بنا گردیده است.

قسمت مرکزی و غربی که در طی سالهای ۱۳۱۹ تا ۱۳۲۹ میلادی باسنگ سفید ساخته شده، شامل ستونها قوسها، گنبد بزرگ و محل ناقوس کلیسا می‌باشد.

در وسط قسمت مرکزی کلیسا چهار ستون سنگی بابعاد ۱٫۲۰ متر ساخته شده است. هر دو ستون بتوسط یک قوس بیکدیگر متصل میشوند. این قوسها برخلاف قوسهای رومی در وسط سنگک کلید ندارند. بر روی این قوسها یک تهویزه جناحی زده شده و در وسط دو تهویزه دوفیل پوش ساخته‌اند. بین قوسها و تهویزه‌ها و فیل پوشها را باسنگ‌های حجاری شده با ملاط پوشانیده‌اند.

طالار شبستان بطول ۹٫۶۰ و عرض ۹٫۴۰ متر از داخل طوری ساخته شده که چهار پایه وسطی در مقابل پایه‌های طرفین خروجیها قرار گرفته است. در قسمت شرقی دیوار شمالی کتیبه‌ای از سنگ مرمر بزرگ ارمنی قدیم مشاهده

میشود که مربوط به قرن چهاردهم میلادی است .

بر روی تهویزه‌ها و فیل پوشها طوق پائین ساق گنبد قرار دارد که درپنج ردیف روی هم چیده شده و بر روی آن ساق گنبد قرار گرفته و آن ساق دارای دوازده طاقنما با پنجره است .

در قسمت فوقانی طاقنماها ، طاق اصلی گنبد قرار دارد ، که بر روی آن گنبد را ساخته‌اند . باین ترتیب سنگینی و فشار گنبد عظیم سنگی کلیسا بر روی فیل پوشها ، تهویزه‌ها و بالاخره برستونها منتقل میشود . کلیه قسمت‌های این کلیسا را از دیوار ، قوس ، ستون گنبد ، و بام با سنگ تراشیده شده ساخته‌اند . سقف کلیسا از طاق گهواره‌ای است ، دیوارهای داخلی کلیسا بسیار ساده است و نقش برجسته ندارد . ولی دیوارهای خارجی آن دارای تزیینات فراوانی است ، و میتوان آنرا از حیث انواع تزیینات به چهار قسمت کرد :

۱ - دیوارهای ساده که از کف حیاط آغاز شده و هیچ نقشی ندارد .

۲ - طاقنماها و ستونها ، در این قسمت قوس طاقنماها یکی در میان جناحی

است .

در وسط طاقنماها با سنگ يك پارچه ، صورت قدیسان ، صلیب‌های پر نقش و نگار گل‌های هشت پر و عقابی بال‌گشاده در بالای آن ، سروهای احاطه شده در میان گل و بوته بنظر میرسد . در محل اتصال قوس‌هایی که بر روی طاقنماها قرار گرفته نقش برجسته برگ‌مانندی بصورت فرشته‌ای دیده میشود . در قسمت فوقانی طاقنماها ، دو ردیف آزاره شده که ردیف سفلی آن با گل و بوته توأم با نقش حیوانات تزیین‌گردیده است .

۳ - این قسمت مشتمل بر نقش صلیب‌های برجسته بزرگ است که بفاصله هر چهار صلیب صورت برجسته یکی از قدیسان دیده میشود . در این قسمت پنجره‌هایی برای ورود نور بداخل کلیسا ساخته شده است .

۴- در این جا مانند قسمت اول دیوار سنگی ساده‌ای است با این تفاوت که چند نقش برجسته قدیسان و اشکال هندسی چند ضلعی بر سنگ سیاه بر جدار آن تزئین شده است. مدخل اصلی بنا در وسط دیوار غربی قرار گرفته و از هر یک از دو طرف دیوارهای شمال و جنوبی دری بحیاط دور بنا باز میشود. بر روی سر در اصلی چنانکه در پیش گفتیم کتیبه‌ای بر سنگ مرمر از عباس میرزا نصب شده است.

برج ناقوس عبارت از چهار ستون عظیم است که بوسیله چهار ناقوس به یکدیگر متصل میشود، متاسفانه فاصله بین چهار قوس آن برج نیمه تمام باقی مانده است.

بنای این برج را که بلافاصله بعد از سردر در کلیسا آغاز میشود از حیث تزئین دیوارهای آن میتوان به سه قسمت تقسیم کرد:

۱- پایه ستونها که دارای آزاره‌ای پر نقش و نگار مر کب از سروهای احاطه شده در گل و بوته و نقش برجسته سن ژرژ (سورپ گورگ) در حال کشتن اژدهاست.

۲- در این قسمت طاقنمایی است باشبه ستونهایی که برجسته تر و قطور تر از شبه ستونهای تزئینی طاقنماهای اطراف کلیسا است.

در وسط طاقنماهای جنوبی و شمالی، نقش برجسته قدیسانی چند دیده میشود که بر بالای سر هر یک از آنان صلیبی ساخته اند. در وسط دو طاقنمای غربی تنها دو صلیب وجود دارد که اطراف آنها را با حاشیه های گل و بوته دار تزئین کرده اند.

۳- قسمت سوم دیوار ساده‌ای است که به بام ختم میگردد (۱)

محوطه اطراف بنا - در اطراف بنای اصلی حیاط کم عرض مستطیلی قرار

۱- اندرانک هویان : قره کلیسا ، مجله بررسی های تاریخی سال پنجم .

گرفته که ضلع غربی آن به محوطه بزرگی با دیوارهای سنگ چین شده متصل میشود در ضلع شمالی و شرقی و جنوبی اطاقهایی با دیوارهای سنگ چین جهت انبار و سکونت رهبانان ساخته اند که اکنون برخی از آنها ویران شده و یا پوشش بیشتر آنها ریخته است، در سمت جنوب، خارج از محوطه بزرگ، انبارها و اصطبلهایی برای نگهداری ارزاق و مواشی بنا گردیده که بیشتر آنها بکلی خراب و ویران شده است (۱)

کلیسای سوپ سرکیس خوی - در قسمتی از حومه شهر خوی که بنام محله امام زاده معروف است کلیسایی بنام سوپ سرکیس وجود دارد. هیأت کلی بنا عبارت است از یک مکعب مستطیل بعرض ۱۸ متر و طول ۳۲ متر. ارتفاع دیوارها از بیرون در حدود پنج متر است. این کلیسا دارای دودر و ورودی است که در دیوارهای غربی و جنوبی کلیسا قرار دارند. کف داخل کلیسا نسبت به سطح خارجی آن کمی پایین تر قرار گرفته از اینرو برای ورود به کلیسا از هر یک از دودر میبایست از یک پله پایین رفت. در داخل کلیسا شش ستون سنگی در دو ردیف قرار گرفته، که در نتیجه تالار کلیسا را به سه قسمت یک فضای میانی عریضتر و دو راهرو جانبی با عرض کمتر تقسیم نموده است. محراب کلیسا در جانب شرقی آن و بطور کامل در وسط قرار گرفته و در دو جانب آن دو اطاق چهار گوش واقع شده است. در محوطه محراب هشت ستون سنگی در دو ردیف مقابل هم قرار دارد و بکمک چهار ستون جلو به قوس جناغی برپا گردیده است. پوشش راهروهای جانبی بوسیله طاقهای جناغی انجام گرفته، ولی سقف میانی کلیسا بکمک سه گنبد پوشیده شده که گنبد میانی آن بزرگتر و بلندتر است. تاریخ بنای این کلیسا طبق بعضی از منابع در بین قرن چهارم و نهم میلادی

۲ - آثار باستانی و ابنیه تاریخی آذربایجان ص ۲۸؛ فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران ص ۱۱.

یاد شده ، ولی بنا به تحقیقات دانشمندان باستانشناس تاریخ بنای این کلیسا را میتوان تا به قرن دوازدهم میلادی عقب برد، و چون ازاره های سنگی، شکل قوسها و گنبدها و وضع آجرکاری نمای بیرونی که آمیخته ای از شیوه گرجی و سبک اوایل دوره ایلخانی است میتوان آن را بازسازی شده متعلق به اوایل دوره ایلخانیان بشمار آورد که بر روی پایه معبدی باستانی برپا گردیده است (۱)

بقعه میر خاتون در سلماس (شاهپور)

این برج در حومه شهر سلماس در ۱۹۵ کیلومتری تبریز قرار داشت و در زلزله اردیبهشت سال ۱۳۰۹ شمسی که در آن منطقه روی داد کاملاً منهدم گردید و اطلاع درباره آن تنها از یک عکس است که پیش از سال ۱۹۰۷ میلادی برداشته شده است .

هر تسفند معتقد است که برج سلماس مقبره دختر امیر ارغون خان رادکانی است که بزنی وزیر تاج الدین علی شاه جیلانی در آمده بود، و تاریخ آن ۷۰۰ یا ۷۱۰ هجری است . در کتیبه آسیب دیده آن نامی خوانده نمیشد ولی در عکس برج کلمه «سبعمائنه» (هفتصد) بخوبی دیده میشود .

طرز نمای سردر ورودی آن بسیار شبیه به سردر برج خیابو است و ممکن است مقبره برجی خیابو از روی آن ساخته شده باشد . حاشیه تزئینی بالای طاق مقرنسکاری سردر آن از حصایصی است که بیشتر در معماری قرن هفتم هجری در آسیای صغیر مرسوم بوده است.

این مقبره شکل برج مدوری را داشته و پایه های آن از سنگ تراش و

۱ - مجله باستانشناسی و هنر ایران شماره اول : خلاصه مقاله آقای دکتر پرویز ورجاوند تحت عنوان «کلیسای سوپ سرکیس خوی» .

دیوارهای خارجیش از آجر و بالای آن مقرنس و سقف آن مخروطی شکل بوده است. سر در اصلی بارأس مربع با حاشیه محراب مانند‌ی احاطه شده بود و دور آن قالبگیری فرو رفته مستطیلی وجود داشته است. بالای قاب سردر نفول حاوی کتیبه بود و زیر قرنیس خارجی کتیبه ممتدی قرار داشته است که اکنون بر جای نیست (۱)

فصل دهم

آمار شهرها و آبادیهای آذربایجان

جمعیت ثابت بر حسب جنس و تعداد خانوار در مناطق مختلف استان
آذربایجان شرقی سرشماری آبان ماه ۱۳۳۵

خانوار تعداد	جمعیت			مناطق مختلف
	زن	مرد	جمع	
۴۸۶۲۰۹	۱۲۴۰۷۶۰	۱۳۵۵۶۷۹	۲۵۹۶۴۳۹	کل استان
۱۵۲۸۰۶	۳۹۱۵۸۴	۴۱۷۸۴۲	۸۰۹۴۲۶	شهرستان تبریز
۵۱۵۹۶	۱۴۱۳۲۱	۱۵۵۰۵۵	۲۹۶۳۷۶	شهرستان اردبیل
۵۴۷۸۶	۱۳۴۵۴۳	۱۴۷۸۳۴	۲۸۲۳۷۷	شهرستان ارسباران
۴۷۴۴۰	۱۱۸۸۹۲	۱۳۳۱۷۵	۲۵۲۰۶۷	شهرستان مراغه
۳۹۶۲۴	۱۰۲۴۲۷	۱۱۲۰۱۳	۲۱۴۴۳۹	شهرستان مشکین شهر
۳۲۵۱۰	۸۲۹۱۷	۹۱۰۸۱	۱۷۳۹۹۸	شهرستان میانه
۳۰۱۵۴	۷۷۶۵۸	۸۶۸۲۸	۱۶۴۴۸۶	شهرستان هشترود
۳۰۵۷۱	۷۲۹۱۳	۸۰۲۸۲	۱۵۳۱۹۵	شهرستان مرند
۲۵۶۷۳	۶۳۹۹۶	۷۰۲۳۳	۱۳۴۲۲۹	شهرستان خلخال
۲۱۰۴۹	۵۴۵۰۹	۶۱۳۳۷	۱۱۵۸۴۶	شهرستان سراب
				شهرهای دارای ۱۰.۰۰۰ نفر جمعیت و بیشتر
۷۷۰۵۴	۱۹۴۸۳۶	۲۰۸۵۷۷	۴۰۳۴۱۳	شهر تبریز
				شهرهای دارای ۲۵۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰۰ نفر جمعیت
۱۴۵۸۵	۴۰۲۵۸	۴۳۳۳۸	۸۳۵۹۶	شهر اردبیل
۱۰۶۹۸	۲۴۴۱۲	۲۹۶۹۴	۵۴۱۰۶	شهر مراغه
۵۳۸۶	۱۳۶۶۱	۱۴۷۸۶	۲۸۴۴۷	شهر میانه
				«نقاط دارای ۵۰۰۰ تا ۲۵۰۰۰ نفر»
				«جمعیت»
۴۷۸۷	۱۱۷۷۲	۱۲۲۹۱	۲۴۰۶۳	ارسباران
۴۶۷۰	۱۰۸۸۰	۱۲۹۳۸	۲۳۸۱۸	مرند
۳۶۲۴	۹۲۰۰	۹۸۳۰	۱۹۰۳۰	بناب
۲۸۵۱	۷۴۰۹	۹۶۵۴	۱۷۰۶۳	سراب
۳۰۷۲	۷۵۶۷	۷۷۵۱	۱۵۳۱۸	آذرشهر

جمعیت ثابت بر حسب جنس و تعداد خانوار در مناطق مختلف استان
آذربایجان شرقی سرشماری آبان ماه ۱۳۴۵

خانوار تعداد	جمعیت			مناطق مختلف
	زن	مرد	جمع	
۲۱۵۲	۵۱۲۰	۵۳۳۴	۱۰۴۵۴	اسکو
۱۶۵۶	۴۳۰۸	۴۶۸۲	۸۹۹۰	مشگین شهر
۱۶۵۱	۴۲۳۶	۴۵۲۴	۸۷۶۰	ملک کندی
۱۴۲۷	۳۴۹۹	۳۷۹۱	۷۲۹۰	ممقان
۱۴۷۶	۳۴۹۰	۳۷۳۶	۷۲۲۶	سردرود
۱۳۸۷	۳۳۱۱	۳۶۴۴	۱۹۵۵	خلخال
۱۲۲۵	۳۰۳۵	۳۲۶۳	۶۲۹۸	عجب شیر
۱۱۶۱	۳۱۰۰	۳۱۲۸	۶۲۲۸	شبستر
۱۱۳۰	۲۸۶۰	۳۰۷۷	۵۹۳۷	خسرو شاه
۱۱۲۰	۲۸۷۱	۲۹۹۹	۵۸۷۰	هریس
۱۰۹۵	۲۷۴۸	۲۹۵۹	۵۷۰۷	گاوغان
۳۴۴۰۰۲	۸۸۲۱۸۷	۹۶۵۶۸۳	۱۸۴۷۸۷۰	جمع نقاط کمتر از ۵۰۰۰ نفر جمعیت

جمعیت ثابت بر حسب جنس و تعداد خانوار در مناطق مختلف استان
آذربایجان غربی سرشماری آبان ماه ۱۳۴۵

خانوار تعداد	جمعیت			مناطق مختلف
	زن	مرد	جمع	
۱۹۴۲۱۸	۵۱۶۲۴۰	۵۷۰۹۴۳	۱۰۸۷۱۸۲	کل استان
۵۲۹۳۶	۱۲۹۲۷۱	۱۵۲۵۶۵	۲۹۱۸۳۶	شهرستان رضائیه
۳۲۷۱۳	۸۳۳۸۸	۹۲۹۸۱	۱۷۶۳۶۹	شهرستان میاندوآب
۲۳۳۴۵	۷۱۴۹۳	۷۹۹۱۴	۱۵۱۴۰۷	شهرستان مها باد
۲۸۲۷۱	۷۰۶۵۱	۷۹۴۸۰	۱۵۰۱۳۱	شهرستان خوی
۱۹۰۱۹	۴۷۸۱۴	۵۳۰۴۰	۱۰۰۸۵۴	شهرستان ماکو
۱۱۵۱۲	۳۲۹۴۱	۲۵۸۲۲	۶۸۷۶۳	شهرستان نقده
۱۱۱۵۷	۳۲۳۳۳	۳۵۰۶۷	۶۷۴۰۰	شهرستان شاهپور
۶۳۴۹	۱۸۸۸۷	۲۲۲۸۵	۴۱۱۷۲	شهرستان خانه
۶۹۱۶	۱۹۴۶۲	۱۹۷۸۸	۳۹۲۵۰	شهرستان سردشت
				شهرهای دارای ۱۰۰۰۰۰
				نفر جمعیت و بیشتر
۲۲۴۹۶	۵۱۹۰۹	۵۸۸۴۰	۱۱۰۷۴۹	شهر رضائیه
				شهرهای دارای ۲۵۰۰۰ تا
				۱۰۰۰۰۰ نفر جمعیت
۹۴۳۶	۲۳۱۷۶	۲۴۴۷۲	۴۷۶۴۸	شهر خوی
۵۲۱۸	۱۳۴۹۰	۱۵۱۲۰	۲۸۶۱۰	شهر مها باد
				نقاط دارای ۵۰۰۰ تا
				۲۵۰۰۰ نفر جمعیت
۳۸۵۴	۱۰۰۷۰	۱۱۶۳۳	۲۱۷۰۳	شاهپور
۳۷۲۶	۹۰۶۶	۹۷۰۱	۱۸۷۶۷	میاندوآب
۱۹۳۸	۵۰۸۸	۵۷۱۳	۱۰۸۰۱	نقده
۱۸۰۷	۴۴۵۴	۴۹۰۳	۹۳۵۷	بوکان
۱۳۷۲	۳۳۵۵	۳۶۴۵	۷۰۰۰	ماکو
۱۲۲۵	۳۱۲۸	۳۱۸۷	۶۳۱۵	تکاب
۱۱۳۱	۳۰۰۵	۳۰۸۴	۶۰۸۹	شاهین دژ
۹۲۲	۲۴۶۲	۳۲۹۷	۵۷۵۹	سردشت
۱۴۱۰۹۳	۳۸۷۰۳۷	۴۲۷۳۴۷	۸۱۴۳۸۴	جمع نقاط کمتر از ۵۰۰۰ نفر جمعیت

اطلاعات چارچوبی کارگاههای آذریهای آذربایجان شرقی و غربی سال ۱۳۶۶

شماره ردیف	نام شهر	نام شهرستان	آذربایجان	جمعیت	کل فعالیت		فعالتهای صنعتی		فعالیت خرده فروشی		فعالیت عمده فروشی		فعالتهای متفرقه	
					کارگاه	کارگاه	کارگاه	کارگاه	کارگاه	کارگاه	کارگاه	کارگاه	کارگاه	کارگاه
۱	آذرشهر	تبریز	آذرشهر	۱۵۷۶۲	۷۹۱	۲۵۵۹	۲۸۰	۱۵۴۸	۳۲۸	۲۹۴	۱۲۹	۱۲۳	۵۸۸	
۲	اهر (ارساران)	ارساران	اهر	۲۴۷۶۰	۱۸۱۵	۳۴۷۴	۷۴۲	۱۶۵۲	۸۹۹	۹۵۸	۷	۱۶۹	۸۵۷	
۳	اسکو	تبریز	اهر	۱۰۷۵۷	۴۲۷	۸۸۵	۱۶۹	۴۴۴	۲۲۳	۲۵۴	۶	۲۳	۱۸۱	
۴	اردبیل	اردبیل	اهر	۸۶۰۲۰	۷۵۷۰	۱۸۰۴۸	۲۳۵۷	۸۸۰۸	۳۴۰۶	۴۰۲۶	۲۹۲	۶۳۰	۴۵۸۴	
۵	بناب	مرآغه	اهر	۱۹۵۸۱	۹۵۹	۱۹۱۹	۳۲۹	۸۹۸	۴۶۰	۵۴۱	۲۰	۲۶	۴۴۶	
۶	بوکان	مهاباد	آذرغربی	۹۶۲۸	۵۲۳	۸۲۴	۱۸۰	۳۳۴	۲۸۹	۴۱۰	۵	۴۹	۷۵	
۷	تکاب	میانرودآب	اهر	۶۴۹۸	۵۱۵	۹۶۸	۲۰۵	۵۴۵	۲۲۳	۲۹۱	۲۱	۳۴	۹۸	
۸	تبریز	تبریز	آذرشهر	۴۱۵۱۱۲	۲۱۸۶۳	۷۵۳۸۹	۸۱۳۹	۴۰۷۱۵	۸۶۴۸	۱۶۹۷۳	۵۲۱	۱۰۴۳	۲۰۵۵۹	
۹	خسروشاه	اهر	اهر	۶۱۰۹	۳۶۵	۹۳	۹۳	۲۴۲	۳۸	۴۶	-	۳۱	۷۷	
۱۰	خلخال	خلخال	اهر	۷۱۵۶	۳۸۸	۶۸۵	۱۳۲	۲۶۸	۲۰۵	۲۷۶	-	۵۱	۱۴۱	
۱۱	خوی	خوی	آذرغربی	۴۹۰۳۰	۲۵۱۵	۶۹۰۸	۷۲۶	۲۵۱۵	۱۱۵۷	۱۵۳۸	۱۶۲	۵۰۴	۲۳۵۱	
۱۲	رضائیه	رضائیه	اهر	۱۱۳۹۶۰	۵۶۳۰	۱۵۳۳۹	۱۷۴۴	۵۵۵۳	۲۴۹۶	۳۱۳۹	۱۳۷	۵۹۲	۵۹۴۵	
۱۳	سراب	سراب	آذرشهر	۱۷۵۵۷	۹۴۸	۲۲۳۱	۳۳۵	۱۰۰۷۶	۵۰۰	۶۰۹	۳۶	۸۵	۴۶۱	
۱۴	سردرود	تبریز	اهر	۷۴۳۵	۲۲۳	۷۴۱	۱۴۷	۴۹۴	۱۶۷	۲۲۶	۹	۲۱	-	

۱۴	سردرود	تبریز	تبریز	۷۴۳۵	۳۲۳	۷۴۱	۱۴۷	۴۹۴	۱۵۷	۱۵۷	۲۲۶	۹	۲۱	-	-
۱۵	سردشت	سردشت	سردشت	۵۹۲۶	۲۵۳	۶۴۶	۱۱۱	۴۰۲	۱۲۵	۱۸۴	۱۸۴	۷	۱۸	۱۰	۴۲
۱۶	شاپور (شاهپور)	شاهپور	شاهپور	۲۲۳۲۲	۸۹۷	۲۱۷۲	۲۹۷	۷۲۷	۲۸۶	۵۴۲	۵۴۲	۹	۳۶	۲۰۵	۸۶۷
۱۷	شست	تبریز	تبریز	۶۴۰۸	۳۶۰	۱۰۵۱	۱۳۳	۶۳۷	۱۵۵	۱۸۲	۱۸۲	۱۱	۱۷	۶۱	۲۱۵
۱۸	شاهین‌دژ	میان‌آب	میان‌آب	۶۲۶۵	۲۷۰	۶۵۸	۱۲۲	۴۳۴	۱۴۰	۲۰۱	۲۰۱	۷	۱۹	۱	۴
۱۹	عجب‌شیر	مراغه	مراغه	۶۴۸۰	۲۹۰	۶۹۷	۱۳۱	۴۶۱	۱۵۰	۲۱۱	۲۱۱	۸	۱۹	۱	۶
۲۰	گاوگان	تبریز	تبریز	۵۸۷۲	۲۵۱	۶۲۶	۱۱۴	۴۱۴	۱۳۰	۱۹۳	۱۹۳	۷	۱۹	۱	۶
۲۱	ماکو	ماکو	ماکو	۷۲۰۳	۳۵۲	۶۹۰	۶۹	۱۲۳	۱۸۱	۲۰۵	۲۰۵	۸	۲۴	۹۴	۲۳۸
۲۲	مرند	مرند	مرند	۲۴۵۰۸	۱۳۲۷	۴۶۲۸	۴۹۰	۳۱۳۴	۶۱۲	۶۷۸	۶۷۸	۲۴	۵۳	۱۹۱	۷۶۳
۲۳	مشکین‌شهر	مشکین‌شهر	مشکین‌شهر	۹۲۵۰	۶۲۱	۱۱۶۷	۱۴۳	۲۸۳	۲۹۷	۲۶۶	۲۶۶	۲۷	۳۷	۱۵۴	۴۸۱
۲۴	ملک‌کنده	مراغه	مراغه	۹۰۱۴	۴۹۱	۸۲۴	۱۱۸	۳۱۰	۳۰۳	۲۵۸	۲۵۸	۴	۵	۶۶	۱۵۱
۲۵	محقان	تبریز	تبریز	۷۵۰۱	۲۳۲	۷۵۴	۹۳	۴۲۵	۷۸	۷۸	۷۸	۲	۴	۵۹	۲۴۷
۲۶	مهاباد	مهاباد	مهاباد	۲۹۴۳۹	۱۳۲۸	۲۷۸۶	۴۹۲	۱۰۳۰	۶۵۱	۸۳۰	۸۳۰	۴۷	۱۱۶	۱۳۸	۸۱۰
۲۷	میان‌آب	میان‌آب	میان‌آب	۱۹۴۳۱۱	۸۴۸	۱۵۶۳	۲۵۵	۶۱۶	۴۳۶	۵۰۴	۵۰۴	۲۳	۲۶	۱۳۴	۴۰۷
۲۸	مراغه	مراغه	مراغه	۵۵۶۷۵	۲۸۶۷	۶۷۸۸	۸۴۶	۲۷۴۷	۱۲۸۱	۱۴۹۸	۱۴۹۸	۱۲۲	۲۷۰	۶۱۸	۲۲۸۳
۲۹	میانه	میانه	میانه	۲۹۲۷۱	۱۳۹۹	۲۵۱۴	۳۱۹	۸۰۳	۷۴۳	۹۳۱	۹۳۱	۱۰۰	۱۵۷	۲۳۷	۶۲۳
۳۰	نقده	نقده	نقده	۱۱۱۶۴	۴۵۵	۹۲۹	۲۰۶	۶۱۳	۲۳۳	۲۸۱	۲۸۱	۱۵	۲۸	۱	۷
۳۱	هریس	تبریز	تبریز	۶۰۴۰	۸۰۲	۱۰۸۲	۶۴۰	۸۸۱	۱۲۳	۱۲۳	۱۲۳	۱۸	۱۸	۲۱	۵۰

جمعیت و تعداد خانوار دهستانهای آذربایجان شرقی بتفکیک شهرستان

شماره ردیف	اردبیل	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان انزاب	۵۵۰۲	۳۲۳۶۵	۱۷۰۱۳	۱۵۳۵۲
۲	« یورتچی	۵۲۷۴	۳۱۴۱۵	۱۶۱۹۸	۱۵۲۱۷
۳	« تمرین	۳۹۰۴	۲۲۴۱۵	۱۱۹۴۸	۱۰۴۶۷
۴	« درآباد	۲۷۴۱	۱۵۶۸۳	۸۲۹۲	۷۳۹۱
۵	« دورسون خواجه	۳۶۹۶	۲۱۵۷۷	۱۱۳۱۸	۱۰۲۵۹
۶	« سرعین	۲۶۴۷	۱۵۴۱۵	۸۰۹۵	۷۳۲۰
۷	« ویلگچ	۸۱۲۹	۴۵۲۲۹	۲۳۷۲۰	۲۱۵۰۹
۸	« هیر	۵۱۱۹	۲۸۶۸۱	۱۵۱۳۳	۱۳۵۴۸

شماره ردیف	ارسباران	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان اهر	۹۸۷۶	۵۱۲۶۴	۲۷۱۲۶	۲۴۱۳۸
۲	« ازمند شمالی	۳۸۵۰	۱۹۵۸۸	۱۰۰۸۷	۹۵۰۱
۳	« ازمند جنوبی	۳۲۷۱	۱۶۲۰۸	۸۶۱۷	۷۵۹۱
۴	« چهاردانگه	۱۴۸۸	۷۷۰۷	۴۱۵۹	۳۵۴۸
۵	« حسن آباد	۱۴۶۸	۷۶۹۸	۴۰۶۸	۳۶۳۰
۶	« دیزمار شرقی	۳۴۸۶	۱۷۰۴۱	۸۹۷۱	۸۰۷۰
۷	« دیزمار غربی	۴۹۳۴	۲۴۲۶۳	۱۲۵۷۹	۱۱۶۸۴
۸	« دیکله	۱۹۱۳	۱۰۰۹۶	۵۳۹۰	۴۷۰۶
۹	« دودانگه	۱۱۱۶	۵۵۱۹	۲۸۷۳	۲۶۴۶
۱۰	« کیوان	۱۴۵۲	۷۵۱۹	۳۸۸۳	۳۶۳۶
۱۱	« کلیبر	۲۳۱۰	۱۱۵۷۳	۶۰۸۸	۵۴۸۵
۱۲	« گرمادوز	۶۲۵۰	۳۳۷۱۷	۱۷۶۲۶	۱۶۰۹۱
۱۳	« میشه پاره	۱۳۰۰	۶۶۳۴	۳۳۷۴	۳۲۶۰
۱۴	« مواضع خان	۳۲۹۵	۱۸۴۷۳	۹۷۸۰	۸۶۹۳
۱۵	« منجوان	۱۸۷۳	۹۸۸۷	۵۰۳۰	۴۸۵۷
۱۶	« ورگهان	۶۳۷	۳۵۰۶	۱۸۶۰	۱۶۴۶
۱۷	بافت	۱۴۸۱	۷۶۲۱	۴۰۳۲	۳۵۸۹

جمعیت و تعداد خانوار دهستانهای آذربایجان شرقی بتفکیک شهرستان

شماره ردیف	تبریز	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان آلان برآغوش	۵۶۹۷	۳۱۷۳۹	۱۶۱۳۵	۱۵۶۰۴
۲	« اسکو	۳۳۰۹	۱۶۱۴۹	۸۲۹۳	۷۸۵۶
۳	« آذرشهر	۱۷۸۷	۱۰۲۲۹	۵۴۰۶	۴۸۲۳
۴	« بدوستان	۳۷۶۷	۲۰۵۲۱	۱۰۵۸۲	۹۹۳۹
۵	« بستان آباد	۳۸۳۲	۲۱۷۸۶	۱۱۳۸۶	۱۰۴۰۰
۶	« باسمنج	۲۸۵۲	۱۵۴۶۹	۸۰۳۷	۷۴۳۲
۷	« خامنه	۱۹۱۶	۱۰۲۴۵	۵۱۲۱	۵۱۲۴
۸	« خسروشاه	۲۹۱۹	۱۵۷۷۴	۸۱۷۵	۷۵۹۹
۹	« سردرود	۳۱۸۵	۱۸۱۱۰	۹۴۳۷	۸۶۷۳
۱۰	« سهندآباد	۳۹۴۷	۲۳۲۰۰	۱۲۱۵۸	۱۱۰۴۲
۱۱	« سردصحرا	۱۰۱۰	۵۱۵۰	۲۶۹۷	۲۴۵۳
۱۲	« سیس	۲۸۵۹	۱۵۲۸۱	۷۹۰۷	۸۳۷۴
۱۳	« شرآمین	۱۳۳۶	۷۱۳۹	۳۷۰۵	۳۴۳۴
۱۴	« شبستر	۲۰۲۷	۱۰۲۷۰	۵۱۶۸	۵۱۰۲
۱۵	« شرفخانه	۳۸۵۱	۱۹۸۱۲	۱۰۱۵۰	۹۶۶۲
۱۶	« صوفیان	۲۱۲۵	۱۱۴۵۵	۵۸۸۶	۵۵۶۹
۱۷	« طسوج	۲۷۴۳	۱۴۰۱۲	۷۱۹۴	۶۸۱۸
۱۸	« عباسی (عباس)	۳۵۴۷	۱۸۹۱۱	۹۸۱۶	۹۰۹۵
۱۹	« گاوکان	۲۱۸۸	۱۲۰۴۲	۶۱۲۸	۵۹۱۴
۲۰	« مهرانرود	۶۸۵۲	۳۷۶۷۴	۱۹۴۶۹	۱۸۲۰۵
۲۱	« هریس خانرود	۱۳۷۱	۷۰۱۵	۳۹۴۰	۳۳۷۵

جمعیت و تعداد خانوار دهستانهای آذربایجان شرقی بتفکیک شهرستان

شماره ردیف	خلخال	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان خانه بیل	۳۸۴۱	۲۰۴۱۴	۱۰۷۹۲	۹۶۲۲
۲	« خورش رستم	۳۲۸۲	۱۷۱۲۰	۸۹۳۵	۸۱۸۵
۳	« سنجد	۷۴۶۷	۴۱۲۱۳	۲۱۶۹۴	۱۹۵۱۹
۴	« شاهرود	۳۶۱۱	۱۸۴۳۷	۹۶۲۳	۸۸۱۴
۵	« کاغذکنان	۶۰۸۶	۳۰۰۹۰	۱۵۵۴۵	۱۴۵۴۵

شماره ردیف	سراب	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان آغیمون	۳۰۵۳	۱۷۲۲۵	۹۰۴۸	۸۱۷۷
۲	« رازلیق	۲۸۷۱	۱۴۷۹۳	۷۷۱۲	۷۰۸۱
۳	« ابرغان	۴۴۲۷	۲۴۲۳۰	۱۲۷۳۱	۱۱۵۰۹
۴	« ملا یعقوب	۲۴۴۷	۱۳۹۸۰	۷۳۶۱	۶۶۱۹
۵	« هریس	۴۱۶۵	۲۱۸۲۳	۱۱۳۲۸	۱۰۴۹۵
۶	« ینگجه	۱۲۳۶	۶۸۳۲	۳۵۱۳	۳۲۱۹

شماره ردیف	مراغه	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان بناجو	۶۸۶۹	۳۶۸۳۵	۱۹۱۲۶	۱۷۷۰۹
۲	« دیزجرود	۴۶۲۳	۲۵۴۶۳	۱۳۱۸۱	۱۲۲۸۲
۳	« سراجو	۹۵۷۶	۵۱۴۸۳	۲۷۱۴۹	۲۴۳۳۴
۴	« گاودول	۹۱۷۵	۵۰۰۹۲	۲۶۴۰۸	۲۳۶۸۴

جمعیت و تعداد خانوار دهستانهای آذربایجان شرقی بتفکیک شهرستان

شماره ردیف	مرد	زن	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان حومه	۱۱۲۷۷	۵۶۶۴۳	۲۹۵۳۵	۲۷۱۰۸	
۲	« رودقات	۴۰۳۵	۲۱۰۵۹	۱۱۰۲۹	۱۰۰۳۰	
۳	« علمدار	۳۹۸۱	۱۸۶۹۲	۹۷۷۵	۸۹۱۷	
۴	« مرزندات	۴۱۶۹	۲۰۶۴۹	۱۰۵۸۴	۱۰۰۶۵	

شماره ردیف	مشکین شهر	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان ارشق	۴۷۳۵	۲۷۱۳۶	۱۴۲۰۶	۱۲۹۳۰
۲	« انکوت	۳۹۴۲	۲۱۹۲۰	۱۱۶۶۲	۱۰۲۵۸
۳	« اجاود	۷۶۰۴	۴۱۰۲۳	۲۱۱۴۳	۱۹۸۸۰
۴	« برزند	۱۵۵۶	۸۸۶۲	۴۵۹۹	۴۲۶۳
۵	« مشکین غربی	۵۸۴۶	۳۱۳۷۲	۱۶۴۳۷	۱۴۹۳۵
۶	« مشکین شرقی	۵۴۸۴	۲۷۸۹۰	۱۴۶۶۷	۱۳۲۲۳
۷	« مغان	۸۸۰۲	۴۷۲۴۶	۲۴۶۱۶	۲۲۶۳۰

شماره ردیف	میاه	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان اوج تپه	۴۲۲۸	۲۳۲۱۵	۱۲۱۴۶	۱۱۰۶۹
۲	« پردانان	۵۰۱۳	۲۸۳۶۶	۱۴۸۷۰	۱۳۴۹۶
۳	« تیرچائی ترکمان	۴۰۴۱	۲۱۱۶۴	۱۱۱۴۰	۱۰۰۲۴
۴	« کلهبز	۶۶۸۶	۳۴۰۹۹	۱۷۹۴۰	۱۶۱۵۹
۵	« کندوان	۳۰۸۴	۱۶۰۴۴	۸۳۹۶	۷۶۴۸
۶	« گرمه حومه	۴۰۷۳	۲۲۶۶۳	۱۱۸۰۳	۱۰۸۶۰

شماره ردیف	هشترود	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان چهاراویماق	۱۱۹۰۳	۶۲۶۳۸	۳۲۰۵۱	۲۹۵۸۷
۲	« قوری چای	۳۴۸۱	۱۹۰۶۲	۱۰۱۱۵	۸۹۴۷
۳	« هشترود	۱۴۲۰۵	۷۹۶۴۴	۴۱۹۸۰	۳۷۶۶۴

جمعیت و تعداد خانوار دهستانهای آذربایجان غربی بتفکیک شهرستان

شماره ردیف	خانه	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان پیران	۱۱۸۱	۷۲۹۶	۳۷۳۰	۳۵۶۶
۲	« لاهیجان	۳۵۶۹	۲۲۰۸۷	۱۱۵۰۱	۱۰۵۸۶
۳	« منگور	۱۰۳۱	۶۹۴۱	۳۵۲۶	۳۴۱۵

شماره ردیف	خوی	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان الوند	۴۵۴	۳۰۰۵	۱۵۵۲	۱۴۵۳
۲	« ایواوغلی	۴۱۳۵	۲۲۰۰۱	۱۱۴۱۲	۱۰۵۸۹
۳	« چورس	۱۰۰۵	۵۴۶۸	۲۸۸۰	۲۵۸۸
۴	« حاجیلار	۱۲۳۸	۶۷۶۳	۳۵۸۳	۳۱۸۰
۵	« رمال	۱۰۸۳	۶۴۷۷	۳۴۷۳	۳۰۰۴
۶	« سکمن آباد	۱۹۱۱	۹۹۰۶	۵۱۹۲	۴۷۱۴
۷	« فیروزق	۲۹۷۴	۱۵۴۷۷	۸۱۷۰	۷۳۰۷
۸	« قره ضیاء الدین	۱۶۲۱	۸۲۹۳	۴۴۸۶	۳۹۰۷
۹	« قطور	۱۷۸۲	۱۰۶۴۰	۶۷۸۵	۳۸۵۵
۱۰	« ولدیان	۲۶۳۳	۱۴۳۵۳	۷۴۷۵	۶۸۷۸

شماره ردیف	رضایه	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان قوشچی انزل	۳۸۳۳	۲۲۶۸۲	۱۱۸۷۱	۱۰۸۱۱
۲	« باراندوزچای	۵۳۸۰	۲۸۵۱۵	۱۴۷۳۹	۱۳۷۷۶
۳	« برادوست	۱۵۹۷	۱۱۱۹۴	۵۷۷۴	۵۴۲۰
۴	« ترگور	۷۱۹	۵۱۸۵	۲۶۲۱	۲۵۶۴
۵	« بکشلوچای	۳۷۳۸	۱۹۸۱۰	۱۰۳۹۴	۹۴۱۶
۶	« دول	۱۰۳۹	۶۲۸۲	۳۲۸۴	۲۹۹۸
۷	« دشت	۵۶۹	۴۲۴۷	۲۱۰۳	۲۱۴۴
۸	« روضهچای	۱۷۹۲	۹۹۶۵	۵۲۶۴	۴۷۰۱
۹	« صومای	۲۱۸۵	۱۴۹۲۶	۷۷۲۳	۷۲۰۳
۱۰	« مرگور	۱۴۳۶	۹۹۹۸	۴۸۲۷	۵۱۷۱
۱۱	« نازلوچای	۹۱۵۳	۴۸۲۸۳	۲۵۱۲۵	۲۳۱۵۸

جمعیت و تعداد خانوار دهستانهای آذربایجان غربی بتفکیک شهرستان

شماره ردیف	شاهپور	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان شپبران	۵۷۶	۴۱۴۲	۱۸۹۰	۲۲۵۲
۲	« چهریق	۷۳۷	۵۳۴۸	۲۷۱۰	۲۶۳۸
۳	« حومه	۲۷۰۱	۱۵۶۵۸	۸۱۷۳	۷۳۸۵
۴	« شینتال	۲۴۸	۱۸۴۲	۸۹۵	۹۴۸
۵	« کره‌سنی	۱۰۷۲	۷۱۵۳	۳۷۲۷	۳۴۲۶
۶	« کردیان	۲۴۹	۱۵۳۰	۷۴۱	۷۸۹
۷	« لکستان	۱۷۲۱	۱۰۰۲۳	۵۱۹۸	۴۸۲۵

شماره ردیف	سردشت	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان آلان	۶۰۹	۳۴۲۳	۱۷۱۰	۱۷۱۳
۲	« باسک کولوسه	۴۳۵	۲۱۹۸	۱۰۱۲	۱۱۸۶
۳	« بریاجی	۱۱۶۰	۶۵۰۳	۳۲۷۴	۳۲۲۹
۴	« کلاس	۵۳۱	۲۹۳۱	۱۵۱۲	۱۴۱۹
۵	« گوردکسردشت	۱۱۲۵	۶۶۵۵	۳۲۹۳	۳۳۶۲
۶	« ملکاری	۹۷۴	۵۵۸۵	۲۸۰۷	۲۷۷۸
۷	« نعلین	۱۱۶۱	۶۱۹۶	۲۸۸۲	۳۳۱۳

شماره ردیف	ماکو	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان آواجیق	۱۲۷۳	۶۸۵۷	۳۶۵۹	۳۱۹۸
۲	« به به جیک	۱۱۷۲	۵۸۱۵	۳۰۹۴	۲۷۲۱
۳	« چالدران	۳۴۰۹	۱۸۱۹۰	۹۵۴۱	۸۶۴۹
۴	« چایبازار، ارس کنار	۴۶۰۴	۲۴۸۴۸	۱۲۹۹۵	۱۱۸۵۳
۵	« چایبازار	۱۷۲۵	۹۲۰۷	۴۷۶۸	۴۴۳۹
۶	« قره قویون	۲۴۲۳	۱۲۸۶۳	۶۷۶۰	۶۱۰۳
۷	« قلعه دره سی	۱۴۹۹	۸۰۸۶	۴۲۷۷	۳۸۰۹
۸	« کجگران	۱۵۴۱	۷۹۸۸	۴۳۰۱	۳۶۸۷

جمعیت و تعداد خانوار دهستانهای آذربایجان غربی بتفکیک شهرستان

شماره ردیف	مهاباد	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان آختاچی غربی	۲۷۴۹	۱۷۵۲۸	۹۲۱۹	۸۳۰۹
۲	« آختاچی شرقی	۲۲۲۱	۱۳۹۱۶	۷۴۶۷	۶۴۴۹
۳	« ایل تیمور	۲۵۵۴	۱۷۷۳۳	۹۲۶۵	۸۴۶۸
۴	« بیی	۳۱۷۷	۱۸۴۹۹	۹۸۲۸	۸۶۷۱
۵	« ویران	۴۹۳۷	۳۴۵۸۰	۱۸۳۹۲	۱۶۱۸۸
۶	« کورکمکری	۱۶۸۳	۱۱۱۸۴	۵۷۲۰	۵۴۶۴

شماره ردیف	میاندوآب	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان آجرلو	۳۱۰۶	۱۷۳۶۹	۹۱۲۳	۸۲۴۶
۲	« احمدآباد سفلی	۴۶۱۸	۲۳۹۳۶	۱۲۸۲۹	۱۱۱۰۷
۳	« تکاب	۳۰۹۵	۱۶۴۷۹	۸۷۳۱	۷۷۴۸
۴	« چاردولی	۳۱۴۸	۱۷۳۴۶	۹۱۳۵	۸۲۱۱
۵	« شاهین دژ	۴۲۶۷	۲۲۹۱۴	۱۲۱۵۸	۱۰۷۵۶
۶	« مرحمت آباد	۸۳۹۸	۴۷۱۵۴	۲۵۰۳۳	۲۲۱۲۱

شماره ردیف	قنده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
۱	دهستان اشنویه	۲۷۸۸	۱۶۴۶۳	۸۵۲۰	۷۹۴۳
۲	« حومه	۶۳۳۳	۳۸۰۲۸	۱۹۸۶۷	۱۸۱۶۱
۳	« دشت بیل	۴۵۴	۳۴۷۱	۱۷۲۲	۱۷۴۹

آمار آبان ماه ۱۳۴۵ جمعیت و تعداد خانوار دیه‌های شهرستان اردبیل

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ارخالو	۸۳	۴۶۰	۲۳۰	۲۳۰
اردی (ایری)	۸۳	۴۶۹	۲۴۳	۲۲۶
اغ بولاغ آقاجان خان	۲۷۹	۱۴۶۸	۷۶۲	۷۰۶
اغبلاغ رستمخان	۱۵۵	۹۱۸	۵۰۳	۴۱۵
اغبلاغ مصطفی خان	۷۲	۴۲۹	۲۱۴	۲۱۵
آقابور (قصاب تپه)	۱۲۳	۷۳۷	۳۹۸	۳۳۹
اقچه کند	۱۳۶	۸۱۳	۴۳۵	۳۷۸
انزابعلیا	۲۰۲	۱۱۴۷	۵۹۴	۵۵۳
اولغان	۹	۵۳	۳۲	۲۱
بنفشه درق	۹۱	۵۹۳	۳۰۹	۲۸۴
پائین انزاب	۷۵	۴۳۹	۲۲۸	۲۱۱
تازه کند رضا آباد	۲۷	۱۹۳	۱۱۱	۸۲
تازه کند شریف آباد	۷۷	۴۶۸	۲۴۰	۲۲۸
تازه کند لقمان آباد	۱۰	۴۳	۲۱	۲۲
جابلو	۷۹	۵۱۱	۲۶۹	۲۴۲
جبه دار	۱۲۳	۸۰۹	۴۳۷	۳۷۲
ججین	۱۴۵	۷۸۳	۴۱۸	۳۶۵
چندانق (اغ بولان تولوتا)	۴۲	۲۹۲	۱۶۲	۱۳۰
خلیفه لو	۳۷	۲۶۶	۱۴۱	۱۲۵
روئین دزق (ننه قران)	۱۷۰	۹۲۳	۵۰۶	۴۱۷
زعفران	۶	۳۰	۱۹	۱۱
سامیان	۱۳۳	۱۰۴۶	۵۶۰	۴۸۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سلطان آباد (سالطوار)	۱۴۵	۸۴۶	۴۳۴	۴۱۲
سیدصدرالدین	۱	۵	۳	۲
شهریور (شهردر)	۱۶۰	۹۲۹	۴۸۵	۴۴۴
صومعه	۱۳۹	۷۵۳	۳۸۴	۳۶۹
طالقشلاقی	۲۸۹	۱۷۲۳	۹۱۳	۸۱۰
قره تپه	۴۹	۲۷۲	۱۵۴	۱۱۸
قره حسنلو	۵۴	۲۹۴	۱۵۱	۱۴۳
قره لر	۱۴۸	۹۰۲	۱۶۷	۴۳۵
کر کرق (یکه در)	۱۸۴	۱۰۸۶	۵۳۴	۵۵۲
کلخوران	۴۱۵	۲۵۲۸	۱۳۱۸	۱۲۱۰
گرجان	۱۲۸	۷۳۳	۳۹۲	۳۴۱
گیلان ده	۷۱	۵۰۰	۲۵۴	۲۴۶
مختار آباد	۷	۴۳	۲۰	۲۳
مرنی	۲۰۴	۱۱۵۹	۶۱۲	۵۴۷
معصوم آباد	۶۹	۳۵۵	۱۸۶	۱۶۹
ملا باشی (اضمه خانه)	۲۲۲	۱۲۷۵	۶۸۰	۵۹۵
ملا یوسف	۱۳	۶۹	۳۳	۳۶
میجندی	۱۵۴	۸۵۹	۴۷۰	۳۸۹
میرزارحیملو	۲۰	۱۳۶	۶۴	۷۲
میرنی	۵۱	۲۷۳	۱۴۹	۱۲۴
نیار (نی پار)	۴۹۰	۲۸۰۱	۱۴۸۱	۱۳۲۰
ینگجه ملا محمد حسن	۱۵۰	۷۸۹	۴۱۴	۳۷۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ینگجه ملامحمدرضا	۱۰۸	۷۰۴	۳۵۱	۳۵۳
یونجالو	۷۴	۴۴۱	۲۳۲	۲۰۹
جمعدهستان انزاب	۵۵۰۲	۳۲۳۶۵	۱۷۰۱۳	۱۵۳۵۲
اباذر (ابوذر)	۵۰	۲۸۸	۱۴۰	۱۴۸
اجفار	۱۰۳	۵۹۴	۳۰۸	۲۸۶
اغجه کهل	۵۶	۳۰۲	۱۵۸	۱۴۴
اقگونی	۵۶	۲۹۸	۱۵۴	۱۴۴
اقچای سفلی	۵۵	۳۰۸	۱۵۷	۱۵۱
اقچای علیا	۳۲	۱۹۳	۹۸	۹۵
اقچای وسطی (باباعلی قشلاقی)	۶۴	۳۵۹	۱۹۱	۱۶۸
امین آباد	۷۶	۳۹۴	۱۹۰	۲۰۴
امین لو (امین)	۲۵	۱۶۴	۹۲	۷۲
اوزان بلاغ	۳۵	۲۶۸	۱۷۷	۹۱
اینجه	۶۰	۳۴۰	۱۵۳	۱۸۷
باشکند	۹۴	۵۳۵	۲۷۷	۲۵۸
بلقین آباد (مالقانوا)	۷۳	۴۹۳	۲۶۳	۲۳۰
بوسجین (بولون)	۱۰۵	۵۷۲	۳۰۱	۲۷۱
پارچین	۵۳	۳۲۰	۱۶۲	۱۵۲
پیله سهران	۴۵	۲۸۷	۱۴۶	۱۴۱
پیله کلین (پیره کلین)	۳۲	۱۹۷	۹۵	۱۰۲
تاجی بیوک (قره دره)	۴۶	۱۹۹	۹۱	۱۰۸
تازه جای مقرر (جای سوی)	۸۲	۴۵۸	۲۴۲	۲۱۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
تازه قشلاق سفلی	۳۹	۲۲۷	۱۰۳	۱۲۴
تازه قشلاق علیا (تازه کند)	۸	۳۱	۱۳	۱۸
تجرق	۴۸	۳۷۱	۱۹۵	۱۷۶
ترکده	۳۵	۲۹۳	۱۴۲	۱۵۱
تکبلاغی	۴۴	۳۲۱	۱۶۳	۱۵۸
توتونسیز	۱۴۳	۸۳۶	۴۱۵	۴۲۱
جعفرلو	۸۷	۴۹۸	۲۶۰	۲۳۸
جق جق سفلی	۹	۵۵	۳۰	۲۵
جق جق علیا	۱۹	۱۴۹	۸۱	۶۸
جق جق وسطی	۲۵	۱۴۴	۷۷	۶۷
جلوگیر	۵۱	۴۰۱	۱۹۵	۲۰۶
جیز قشلاقی	۱۸۱	۹۳۴	۴۹۴	۴۴۰
چهره برق	۳۱	۲۱۲	۱۱۸	۹۴
حاجی محمود	۴۶	۲۴۲	۱۰۹	۱۳۳
خادملو	۸۶	۴۸۹	۲۵۵	۲۳۴
خانه شیر	۱۲۷	۷۳۷	۳۸۲	۳۵۵
خجیم	۶۲	۳۴۵	۱۸۶	۱۵۹
خرائیم	۳۳	۱۸۵	۹۷	۸۸
دابالو	۶۲	۳۸۱	۲۱۳	۱۶۸
داش بلاغ	۳۳	۲۱۳	۱۱۳	۱۰۰
دگمه داغوان	۲۷	۱۸۸	۹۴	۹۴
دهم ستولو	۸۶	۴۸۱	۲۴۱	۲۴۰

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۲۳۵	۲۰۳	۴۳۸	۷۰	دوشانجق
۲۲۲	۲۳۹	۴۶۱	۷۷	اسراعین
۱۵۰	۱۸۰	۳۳۰	۴۹	سعیدخانلو (داش کسری)
۷۷	۸۴	۱۶۱	۲۷	سقدل
۲۳۱	۲۸۳	۵۱۴	۸۵	سقزچی
۱۶۶	۱۷۳	۳۳۹	۵۶	سوقانلو
۱۰۰	۱۰۹	۲۰۹	۳۴	سیاه پوش
۱۰۴	۱۱۳	۲۱۷	۳۴	شمس آباد
۶۳۳	۷۰۰	۱۳۳۳	۲۰۳	شیران
۵۰	۵۶	۱۰۶	۱۶	سادقلو
۱۱۵	۱۴۰	۲۵۵	۴۳	قاسم قشلاقی
۹۲	۹۳	۱۸۵	۲۷	قرخ بلایق
۵۴۹	۵۸۸	۱۱۳۷	۲۰۵	قره شیران
۶۱	۷۰	۱۳۱	۱۸	قره قاشلو
۲۸۶	۲۹۳	۵۷۹	۱۰۳	قلعه جوق
۱۸۹	۲۲۱	۴۱۰	۷۱	قشاق قران
۴۱۷	۳۷۷	۷۹۴	۱۵۹	قور تولموش
۲۲۹	۲۴۵	۴۷۴	۸۰	قیه قشلاقی
۱۷۸	۲۰۲	۳۸۰	۶۲	کچل آباد
۳۱۵	۳۴۷	۶۶۲	۱۱۴	کری بزرگ
۱۹۱	۲۲۵	۴۱۶	۶۵	کلاش
۶۰۳	۵۵۰	۱۱۵۳	۲۲۱	کورائین

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کور عباسلو (موسی بوجان)	۱۱۰	۶۸۹	۳۶۱	۳۲۸
کهریز	۶۵	۴۰۳	۲۱۰	۱۹۳
گل قشلاقی	۲۸	۱۵۳	۷۳	۸۰
گلستان	۱۳۰	۷۷۳	۴۱۲	۳۶۱
گلی	۷۵	۴۸۷	۲۶۱	۲۲۶
مادیه	۴۱	۲۷۶	۱۴۸	۱۲۸
مجیر	۸۳	۵۱۹	۲۶۳	۲۵۶
مجیدآباد	۱۲۰	۷۷۷	۳۸۸	۳۸۹
مستان آباد	۸۰	۴۹۳	۲۴۰	۲۵۳
مشتقین (مشکین چک)	۱۷۴	۱۰۸۷	۵۸۵	۵۰۲
مولان سفلی	۱۹	۱۲۳	۶۷	۵۶
مولان علیا	۲۶	۱۵۲	۸۱	۷۱
نرلی	۱۳	۸۲	۳۸	۴۴
وکیل آباد	۲۴	۱۶۹	۸۲	۸۷
هاو ادرق	۴۳	۲۴۶	۱۲۸	۱۱۹
جمع دهستان یورتچی	۵۲۷۴	۱۳۴۱۵	۱۶۱۹۸	۱۵۲۱۷
ابریکوه	۱۷۷	۱۰۳۳	۵۴۱	۴۹۲
اجا کند	۶	۳۹	۲۲	۱۷
اسماءیل خان گزی	۸	۵۰	۲۸	۲۲
امیرآباد	۸	۵۳	۲۸	۲۵
اوزون بینه	۵	۱۹	۱۴	۵
باروق	۲۵۳	۱۵۸۷	۸۴۴	۷۳۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
تازه‌کنند محمدیه	۸۴	۴۷۱	۲۴۴	۲۲۷
ثمرین	۸۰۹	۴۶۸۸	۲۴۹۳	۲۱۹۵
جمادی	۸۱	۴۷۸	۲۲۹	۲۴۹
جینقر لر	۸	۲۶	۱۹	۷
چراپا	۱۳	۶۸	۳۳	۳۵
چراقرد	۲۸۹	۱۷۴۸	۹۳۷	۸۱۱
چلگری	۷۶	۳۹۲	۲۰۸	۱۸۴
چوخور یورد	۶	۳۹	۲۳	۱۶
احسنعلی کندی	۲۱	۱۲۸	۶۷	۶۱
خشکرد	۷۰	۳۵۵	۱۹۲	۱۶۳
خیارک	۲۱۶	۱۳۵۶	۷۵۵	۶۰۱
دمه‌لر	۹	۳۳	۱۸	۱۵
دیجویجین	۲۴۰	۱۳۴۳	۷۲۶	۶۱۷
شمشیر خانه	۲۳	۱۲۱	۷۰	۵۱
شندر شامی	۸۸	۴۶۹	۲۴۸	۲۲۱
شیخ احمد	۲۶۲	۱۵۴۵	۸۲۵	۷۲۰
شیشه گران	۵۲	۳۲۷	۱۷۱	۱۵۶
علی آباد	۱۰	۵۵	۲۴	۳۱
علی قشلاقی	۶۷	۳۴۵	۱۷۱	۱۷۴
قارداش خانلو	۱۱	۴۴	۲۴	۲۰
قره‌تپه	۱۰۳	۶۱۱	۳۳۳	۲۷۸
قانسور کندی	۱۵۷	۸۳۸	۴۲۶	۴۱۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کردقشلاقی	۸۸	۵۱۸	۲۷۷	۲۴۱
کولانکوه	۱۶۳	۹۸۵	۵۳۰	۴۵۵
گندشمین	۳۹۳	۲۰۵۲	۱۰۹۹	۹۵۳
گیگل	۳	۸	۵	۳
مهدی خانلو	۱۳	۴۱	۲۴	۱۷
وکیل آباد	۹۲	۵۵۴	۳۰۰	۲۵۴
جمع دهستان ثمرین	۳۹۰۴	۲۲۴۱۵	۱۱۹۴۸	۱۰۴۶۷
آتشگاه	۲۸۳	۱۵۴۹	۸۴۰	۷۰۹
اردیموسی	۳۲۴	۱۷۳۹	۸۵۲	۸۸۷
اروانق	۷۴	۴۴۱	۲۳۲	۲۰۹
اسکشر	۳۱	۱۹۳	۱۰۰	۹۳
الوجه	۶۱	۳۴۴	۱۸۰	۱۶۴
اندراب	۱۰۱	۶۰۳	۳۱۳	۲۹۰
ایمچه	۲۵۰	۱۳۱۸	۶۹۹	۶۱۹
حسن باروق	۸۵	۴۴۴	۲۴۲	۲۰۲
حمل آباد	۱۲۱	۶۸۶	۳۶۸	۳۱۸
درآباد	۲۲۵	۱۴۸۰	۷۷۸	۷۰۲
دولتسرا	۴۹	۳۰۴	۱۶۳	۱۴۱
دیولق	۳۲۳	۱۷۷۴	۹۵۶	۸۱۸
شمس آباد	۷۷	۴۶۴	۲۴۷	۲۱۷
عموقین	۱۸۱	۱۰۱۵	۵۵۵	۴۶۰
قلعه جوق	۱۴۶	۸۳۳	۴۴۸	۳۸۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کرد کندی	۱۱۸	۶۹۵	۳۶۳	۳۳۲
کرول	۷۱	۴۵۸	۲۵۹	۱۹۹
نوران	۱۲۲	۷۴۲	۳۸۱	۳۶۱
ینگجه رضابکلو (میچه)	۹۹	۶۰۱	۳۱۶	۲۸۵
جمع دهستان درآباد	۲۷۴۱	۱۵۶۸۳	۸۲۹۲	۷۳۹۱
اسبمرز	۸۲	۴۳۷	۲۲۷	۲۱۰
الداشین (علی داش)	۹۹	۴۹۰	۲۵۱	۲۳۹
الوارس	۲۵۷	۱۴۶۱	۷۸۲	۶۷۹
اوجور	۱۱۲	۵۶۷	۲۹۸	۲۶۹
اورتا کند	۵۲	۳۱۶	۱۶۸	۱۴۸
ایرنجی	۱۱۳	۶۹۱	۳۶۳	۳۲۸
ایلانجوق	۱۶۸	۱۰۰۴	۵۲۱	۴۸۳
بروجلو	۵۷	۳۵۱	۱۸۵	۱۶۶
بوران	۵۰	۳۱۹	۱۵۹	۱۶۰
پیرنق	۱۴۳	۸۵۸	۴۵۰	۴۰۸
جوراب	۴۶	۲۷۸	۱۵۱	۱۲۷
خانمیلا کندی	۲۹	۱۴۴	۷۳	۷۱
دیمان	۷۴	۴۴۶	۲۴۲	۲۰۴
ساری قیه	۱۳۰	۷۹۳	۴۲۲	۳۷۱
سرخاب	۱۱۳	۶۸۷	۳۶۲	۳۲۵
شاه بلاغی	۲۸	۱۸۳	۹۹	۸۴
شاه نشین	۱۶۴	۱۰۰۳	۵۲۴	۴۷۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
شایق	۱۸۱	۱۱۰۳	۵۵۶	۵۴۷
قره تپه	۶۶	۳۴۸	۱۷۸	۱۷۰
قلعه سار	۸۳	۴۷۲	۲۴۳	۲۲۹
کمال آباد	۱۱۹	۶۲۱	۳۲۴	۲۹۷
کندوان	۷۳	۳۹۴	۲۲۳	۱۷۱
گازر	۲۷	۱۴۲	۸۲	۶۰
گلوجه	۳۹	۲۳۲	۱۲۴	۱۰۸
گوگوچین	۱۰۰	۶۳۲	۳۳۲	۱۰۰
گوگه	۷۰	۴۹۶	۲۷۵	۲۲۱
لامی	۸۵	۴۸۵	۲۵۲	۲۳۳
مزرعه	۲۹	۱۶۸	۸۱	۸۷
میمند	۷۷	۴۱۶	۲۱۹	۱۹۷
نیر	۴۸۲	۲۷۵۹	۱۴۲۳	۱۳۳۶
ورگه ساران (گرمه سران)	۹۵	۶۲۱	۳۴۶	۲۷۵
ولز اقرد	۱۳۷	۷۱۴	۳۵۷	۳۵۷
ویرسق	۱۵۹	۹۹۷	۵۲۴	۴۷۳
یامچی سفلی	۸۹	۵۵۲	۲۹۸	۲۵۴
یامچی علیا	۶۸	۳۹۷	۲۰۴	۱۹۳
جمع دهستان دورسون خواجه	۳۶۹۶	۲۱۵۷۷	۱۱۳۱۸	۱۰۲۵۹
ارجستان	۱۰۹	۵۹۰	۳۲۱	۲۶۹
اقلعه	۶۲	۳۹۲	۲۰۸	۱۸۴
الماس	۹۲	۵۲۴	۲۶۲	۲۶۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ایلا دره سی	۱۲	۵۹	۳۴	۲۵
بینه مار سبلان	۹۲	۵۴۳	۳۰۵	۲۳۸
پیرالقر	۱۷۱	۱۰۲۱	۵۱۲	۵۰۹
تازه کندسبلان	۴۵	۲۸۹	۱۵۱	۱۳۸
حکیم قشلاقی	۸۳	۵۰۱	۲۶۶	۲۳۵
خرابه کهل	۱۶	۱۰۱	۵۳	۴۸
دوشنق	۵۵	۳۴۶	۱۸۶	۱۶۰
رضاقلی قشلاقی	۷۸	۴۸۳	۲۵۰	۲۳۳
سامانلو	۳۳	۲۰۵	۱۱۱	۹۴
سرعین	۲۴۶	۱۳۱۴	۶۶۳	۶۵۱
سین	۱۲۵	۷۱۴	۳۷۵	۳۳۹
شام اسبی	۲۷۰	۱۵۰۲	۸۱۶	۶۸۶
عین الو	۶۴	۳۶۷	۱۷۹	۱۸۸
قاسم قشلاقی	۱۱۹	۷۰۸	۳۵۷	۳۵۱
قلعه یچی	۶۶	۴۰۳	۲۰۲	۲۰۱
کرده ده	۱۰۱	۵۸۵	۲۸۰	۳۰۵
کلخوران ویند	۱۲۰	۶۴۶	۳۲۵	۳۲۱
کولی	۴۶	۳۱۰	۱۷۸	۱۳۲
گنزق	۲۰۲	۱۱۹۲	۶۶۸	۵۲۴
لاطران	۹۴	۵۹۰	۳۱۲	۲۷۸
وده نو	۲۳	۱۳۹	۷۳	۶۶
ورنیاب	۸۳	۵۳۳	۲۸۹	۲۴۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ویله دره (بیله درق)	۱۵۶	۸۵۴	۴۵۳	۴۰۱
ویند کلخوران	۸۴	۵۰۴	۲۶۶	۲۳۸
جمع دهستان سرعین	۲۶۴۷	۱۵۴۱۵	۸۰۹۵	۷۳۲۰
ابیگلو	۳۶۹	۲۱۰۵	۱۱۲۰	۹۸۵
آریاتپه	۵۴	۳۰۱	۱۴۳	۱۵۸
آقاییارلو	۳۶	۲۲۶	۱۱۴	۱۱۲
آلادیزگه	۱۰۰	۵۳۱	۲۷۹	۲۵۲
امین خان	۲۲۰	۱۰۷۲	۵۵۸	۵۱۴
اوج بلاغ	۲۵	۱۶۶	۷۷	۸۹
اورنج	۷۵	۴۳۹	۲۴۳	۱۹۶
ایریل	۳۳	۲۱۸	۱۱۱	۱۰۷
بریس	۱۸۸	۹۵۵	۵۱۵	۴۴۰
بویاقچلو	۵۹	۳۴۷	۱۷۵	۱۷۲
پته خور	۱۱۳	۶۸۳	۳۳۲	۳۵۱
پیرجوار	۳۴	۱۹۸	۱۰۷	۹۱
پیرزاده	۳۴	۱۸۲	۱۰۵	۷۷
تپه	۶	۳۱	۱۶	۱۵
تفیه	۲۳	۱۱۷	۵۷	۶۰
جگر کندی	۳۹	۲۳۶	۱۱۸	۱۱۸
جله گران	۵۷	۳۱۱	۱۶۴	۱۴۷
جید	۱۷۲	۹۲۱	۴۹۴	۴۲۷
چونکنش	۲۴	۱۵۵	۷۴	۸۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
حور	۴۰۵	۲۰۷۵	۱۱۴۲	۹۳۳
خانقاه پائین	۲۲۱	۱۳۵۹	۷۰۴	۶۵۸
خانقاه علیا	۱۱۵	۶۲۲	۳۲۷	۲۹۵
خانکندی	۵۵	۳۳۹	۱۷۳	۱۶۶
خشگیل (آقازمان کندی)	۱۶	۹۲	۴۵	۴۷
خشه حیران	۸۶	۴۹۰	۲۶۵	۲۲۵
خلیل کندی	۱۳	۷۹	۳۵	۴۴
خواجه بلاغی	۱۲۴	۷۱۰	۳۸۴	۳۲۶
خوش آباد	۳۰	۱۸۳	۹۵	۸۸
دکیرماندرق (درمانده)	۶۷	۴۴۸	۲۴۸	۲۰۰
دلیکلی داش	۵۹	۳۰۷	۱۷۰	۱۳۷
دودران	۹۹	۶۲۸	۳۳۶	۲۹۲
دورجین	۳۸	۲۴۹	۱۳۷	۱۱۲
دولت آباد (آخمار)	۱۶۸	۱۰۰۰	۵۰۷	۴۹۳
رز	۷۰	۳۷۴	۲۰۱	۱۷۳
ساقصلو (سناصلی)	۶۳	۳۴۸	۱۷۸	۱۷۰
سربند	۴۳	۲۵۲	۱۲۹	۱۲۳
سر خانلو	۷۷	۴۵۷	۲۲۸	۲۲۹
سعید آباد	۹۹	۵۵۹	۲۸۳	۲۷۶
سقرچی	۱۶۴	۷۹۰	۴۰۴	۳۸۶
سلوط	۸۸	۵۴۹	۲۹۸	۲۵۱
سولدرق	۲۴	۱۱۷	۵۷	۶۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سولا	۱۳۶	۸۴۹	۴۰۰	۴۴۹
سوها	۲۷۲	۱۴۰۵	۷۴۳	۶۶۲
سیف آباد (آقبلاغ)	۹	۵۰	۳۰	۲۰
صالح قشلاقی	۲۴	۱۵۳	۷۷	۷۶
علی بلاغی	۴۱	۲۱۵	۱۲۳	۹۲
علی کمر	۳۶	۲۲۲	۱۱۵	۱۰۷
عنبران سفلی	۳۹۲	۲۱۳۳	۱۱۳۲	۱۰۰۱
عنبران علیا	۲۰۴	۱۱۳۵	۶۰۸	۵۲۷
فتح مقصود	۲۸	۱۲۸	۶۷	۶۱
قاضی کندی	۲۰	۱۲۵	۶۴	۶۱
قره چناق	۷۲	۴۱۶	۲۳۲	۲۲۹
قشلاقچایی	۵۷	۳۰۱	۱۵۳	۱۴۸
قلعه	۲۳	۱۳۸	۷۴	۶۴
کریم کندی	۲۵	۱۷۲	۹۳	۷۹
گلش	۲۲۵	۱۱۱۶	۵۸۹	۵۲۷
کلاسر	۲۱۸	۱۳۱۴	۶۶۷	۶۴۷
کنازق	۲۳	۱۴۱	۷۷	۶۴
کولاندرق بالا	۲۵	۱۴۶	۸۰	۶۶
کولاندرق سفلی	۲۹	۱۷۳	۸۳	۹۰
گرده	۱۴۳	۷۷۰	۴۱۴	۳۵۶
گرمه چشمه	۱۲۱	۶۶۵	۳۶۳	۳۰۲
گلولو	۱۳۵	۷۸۹	۴۲۰	۳۶۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
گودلر	۲۴	۱۴۲	۷۵	۶۷
محمود آباد	۷۷	۴۱۵	۲۱۵	۲۰۰
مسجد محله	۳۹	۲۱۸	۱۱۵	۱۰۳
مهدی پستی	۲۱	۱۴۸	۷۶	۷۲
میرزانق	۱۲۴	۶۸۲	۳۷۱	۳۱۱
میناباد	۲۲۶	۱۳۰۲	۶۹۳	۶۰۹
نظر علی کندی	۱۸	۱۲۵	۷۰	۵۵
نمین	۴۷۲	۲۵۱۴	۱۳۰۳	۱۲۱۱
ننه گران	۳۳۵	۱۸۵۲	۹۲۹	۹۲۳
نوجه ده (نوری)	۷۶	۴۸۸	۲۵۹	۲۲۹
نوده	۸۶	۴۷۲	۲۴۵	۲۲۷
نوشدق	۱۰۴	۵۵۳	۲۸۵	۲۶۸
نیارق	۳۷۶	۱۸۸۸	۱۰۰۸	۸۸۰
هشنه	۶۲	۳۴۳	۱۸۱	۱۶۲
ینگجه	۳۳	۱۷۵	۹۵	۸۰
یوزباشی	۱۳	۹۰	۴۸	۴۲
جمع دهستان و بلنج	۸۱۲۹	۴۵۲۲۹	۲۳۷۲۰	۲۱۵۰۹
آرالوی بزرگ	۱۰۸	۶۵۱	۳۵۲	۲۹۹
آرالوی کوچک	۶۳	۳۷۵	۱۸۵	۱۹۰
آقدرق	۳۳	۱۹۶	۱۰۷	۸۹
الماکن (رستم قشلاغی)	۲۵	۱۵۳	۸۱	۷۲
آچه (آلچا)	۱۲۴	۶۸۵	۳۶۰	۳۲۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
انتق (شاه بلاغی)	۸	۴۰	۲۱	۱۹
انیلو (انیلی)	۱۴۶	۷۹۹	۴۲۸	۳۷۱
ایوریق	۱۴۷	۸۲۸	۴۴۵	۳۸۳
ایقلعه	۱۸	۹۷	۵۱	۴۶
بقراباد (بلقیاد)	۱۷۶	۹۲۱	۴۶۷	۴۵۴
بودالالو (رستم‌قلی قشلاقی)	۷۴	۴۵۶	۲۴۶	۲۱۰
بیله درق	۷۸	۵۰۲	۲۵۸	۲۴۴
پراقوم	۱۵۱	۹۲۱	۴۹۵	۴۲۶
پیرزمان (آغ‌خرا به)	۳۲	۱۸۶	۹۹	۸۷
تیراقلو	۱۰۵	۵۶۸	۲۹۹	۲۶۹
جیاوان	۷۰	۳۳۶	۱۷۰	۱۶۶
چنذاب	۶۰	۳۱۸	۱۸۱	۱۳۷
چیملو (درین دره)	۹	۵۸	۳۱	۲۷
حصار (حاصار)	۴۸	۲۴۹	۱۴۹	۱۰۰
حفظ آباد (حصاروا)	۲۲۸	۱۱۸۴	۶۰۵	۵۷۹
حمید آباد	۶۶	۳۵۰	۱۸۲	۱۶۸
حسینه (خانقاه)	۱۰۵	۵۱۷	۲۸۳	۲۳۴
خانقشلاقی	۱۰۵	۵۶۴	۳۰۲	۲۶۲
خلیل آباد	۱۵۵	۸۹۰	۴۷۵	۴۱۵
داشبلاغ (نوور)	۲۶	۱۴۷	۷۸	۷۰
دیلر (ولی‌قلی قشلاقی)	۵۳	۳۰۱	۱۶۹	۱۳۲
دمدمه	۳۸	۱۹۵	۹۲	۱۰۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
دویل	۸۸	۴۹۹	۲۶۳	۲۳۶
رز گاه	۴۷	۲۸۹	۱۴۶	۱۴۳
رضی آباد	۵۱	۳۰۹	۱۶۰	۱۴۹
زردآلو	۹۲	۵۱۸	۲۷۹	۲۳۹
زیوه	۳۳	۱۸۶	۱۰۱	۸۵
سیدآباد (سیدآوا)	۲۱	۱۱۵	۶۷	۴۸
شبلو (شبللی)	۱۰۵	۵۵۱	۲۷۷	۲۷۴
عباس آباد	۴۰	۲۵۷	۱۳۶	۱۲۱
فیروز آباد (بروز آواد)	۳۲	۱۷۹	۹۸	۸۱
قره داغلو	۱۷	۱۱۱	۵۶	۵۵
قره ولی (باسی یلاق)	۲۰	۱۳۳	۶۰	۷۳
قزل قیه	۱۴۳	۷۵۷	۴۰۴	۳۵۳
قشلاق محمد بیك	۷۲	۴۱۶	۲۰۷	۲۰۹
قیه چمن (قی چمن)	۴۷	۲۶۹	۱۵۰	۱۱۹
کردلو	۵۲	۲۹۹	۱۵۰	۱۴۹
کرگان (کرگن)	۱۰۰	۶۳۱	۳۰۹	۳۲۲
کریق	۱۶۲	۹۲۹	۵۱۱	۴۱۸
کلتیه مالالی	۷۹	۵۰۹	۲۵۷	۲۵۲
کلخوران (کمرلان)	۱۰۰	۵۳۷	۲۷۸	۲۵۹
کمی آباد	۶۰	۳۲۵	۱۸۳	۱۴۲
کورقلعه	۵۶	۳۱۱	۱۶۱	۱۵۰
کوزه توپراقی	۴۲	۲۵۴	۱۳۰	۱۲۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کوهساره	۱۸۴	۱۰۷۳	۵۳۰	۵۴۳
گلین قشلاق	۴۶	۲۴۳	۱۳۴	۱۰۹
گورادل	۶۲	۲۹۴	۱۴۶	۱۴۸
محمودآباد (محمودآواد)	۱۲۲	۶۹۱	۳۵۶	۳۳۵
مسجدلو (مجدی)	۲۷	۱۶۹	۹۵	۷۴
ملااحمد (تلخ آب)	۳۲	۲۰۵	۱۰۹	۹۶
مهماندوست سفلی	۶۲	۳۴۸	۱۹۲	۱۵۶
مهماندوست علیا	۷۱	۴۵۳	۲۳۹	۲۱۴
نوشهر (نوشار)	۱۸۵	۱۰۰۸	۵۴۳	۵۶۵
نیورسفلی	۳	۱۹	۱۰	۹
هل آباد	۱۳۲	۶۹۱	۳۶۶	۳۲۵
هیر	۴۱۴	۲۲۳۱	۱۲۰۴	۱۰۲۷
یانچی (عباسلو قدیمی)	۷۸	۳۸۵	۲۱۶	۱۶۹
جمع دهستان دهیر	۵۱۱۹	۲۸۶۸۱	۱۵۱۳۳	۱۳۰۴۸
ابریق (ایری)	۱۴۳	۶۹۸	۳۶۶	۳۳۲
ابللو	۸۹	۴۲۲	۲۱۵	۲۰۷
آزغان	۲۰۵	۹۳۷	۵۱۱	۴۲۵
اسیابتازه کند	۴	۴	۴	۰
افیل (اهل)	۱۵۳	۷۹۷	۴۳۵	۳۶۲
آقاکندی	۸۴	۴۰۷	۲۰۵	۲۰۲
اقدیوار	۱۵	۸۱	۴۳	۳۸
الپاوت	۱۶	۹۰	۴۸	۴۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
المان جدید	۲۲	۱۰۶	۵۶	۵۰
المان قدیم	۷۶	۳۹۱	۲۱۰	۱۸۱
آلو	۷۲	۴۲۳	۲۳۹	۱۸۴
آلوار	۵۳	۲۵۸	۱۴۶	۱۱۲
انباق جواد	۲۵	۱۳۰	۶۸	۶۲
انباق حاجی خان	۲۰	۱۲۰	۷۲	۴۸
انباق سرخای	۴۲	۲۰۹	۱۱۹	۹۰
انجرد	۱۳۷	۶۷۷	۳۶۹	۳۰۸
انداب جدید	۵۲	۲۴۹	۱۳۷	۱۱۲
انداب قدیم	۵۴	۲۷۷	۱۵۴	۱۲۳
اورنگک (اورک)	۱۱۵	۵۵۴	۳۰۴	۲۵۰
اوشدلق	۱۴	۸۷	۴۴	۴۳
ایلکه ده	۷	۳۴	۱۹	۱۵
باباجان	۱۳۱	۷۳۰	۳۸۶	۳۴۴
بالدرن	۳	۱۸	۱۰	۸
باللی قشلاقی	۵۲	۳۳۷	۱۸۳	۱۵۴
برمیس (برس)	۸۳	۳۹۲	۲۰۷	۱۸۵
بره یوسفان (برسغان)	۶۰	۲۹۲	۱۵۷	۱۳۵
بسته بکلو	۶۵	۳۳۲	۱۸۶	۱۴۶
بصیر آباد	۳۳	۱۸۵	۱۰۰	۸۵
بهل	۱۰۴	۵۵۵	۲۹۶	۲۵۹
بینق	۲۹	۱۶۴	۸۷	۷۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
پارچه قشلاق	۹	۵۳	۳۱	۲۲
پارچه قشلاقی	۱۶	۱۲۵	۶۲	۶۳
پیه جیک	۱۴	۷۷	۴۵	۳۲
پیه جیک (قشلاق پیه جیک)	۲۸	۱۹۳	۱۰۷	۸۶
تازه کند جیلان	۱۶	۸۵	۴۲	۴۳
تازه کند شاوردی	۲۷	۱۲۳	۵۷	۶۶
تازه کند طهماسب	۴۷	۲۳۴	۱۲۵	۱۰۹
تازه کند مسقران	۶۳	۳۱۹	۱۶۸	۱۵۱
جالق	۹	۵۷	۲۷	۳۰
جالیق	۶	۳۵	۱۷	۱۸
جربند	۱۰۰	۴۴۸	۲۳۳	۲۱۵
جلیز	۱۱۸	۵۸۴	۳۰۱	۲۸۳
جوانشینخ	۱۵	۱۰۲	۵۵	۴۷
جای کندی	۸۹	۴۳۸	۲۲۹	۲۰۹
جابان	۸۱	۴۲۳	۲۲۸	۱۹۵
جخماغ بلاغ سفلی (آسیای				
جخماغ بلاغی)	۲۶	۱۵۸	۸۱	۷۷
جخماغ بلاغ علیا (یوخاری				
جخماغ بلاغی)	۴۸	۲۹۴	۱۶۴	۱۳۰
چشمه وزان	۹۸	۵۳۶	۲۶۹	۲۶۸
چوپانلر (چوپانلر حسن				
بیگلر)	۲۸	۱۴۱	۷۱	۷۰
چوپانلار	۱۵۱	۸۲۸	۴۲۲	۴۰۶
چول قشلاقی	۱۳۲	۷۳۵	۴۱۰	۳۲۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جیلان	۲۹	۱۷۶	۹۲	۸۴
حاجی اوغلی (حاجر)	۱۳	۹۱	۵۳	۳۸
حصار	۳۵	۱۵۷	۹۷	۶۰
حصار سفلی	۲	۱۳	۹	۴
خداوردی کندی (سیدلر)	۳۷	۱۸۶	۱۰۰	۸۶
خرم آباد (خرمو)	۹۳	۴۸۵	۲۴۳	۲۴۲
خضر کندی (حذر کندی)	۷۹	۳۵۴	۱۹۶	۱۵۸
خلفیان	۳۸	۲۰۹	۱۱۱	۹۸
خونیق	۱۷۰	۸۵۴	۴۴۰	۴۱۴
داسلوجه	۷۲	۳۸۹	۲۰۹	۱۸۰
دامن آباد (دنبو)	۷۸	۳۶۴	۱۹۷	۱۶۷
دایلار	۸۷	۴۹۱	۲۶۱	۲۳۰
دغلیان سفلی (دغلبان)	۴۹	۲۵۸	۱۳۳	۱۲۵
دغلیان علیا (دغلبان)	۷۵	۳۷۵	۲۰۶	۱۶۹
دمیریبه	۱۲	۸۱	۴۱	۴۰
دوپیه آباد	۷۳	۳۶۶	۱۸۲	۱۸۴
دوغان	۳۷	۲۱۸	۱۱۳	۱۰۵
دهستان	۲۴	۱۴۲	۷۵	۶۷
دیزین	۴۵	۲۱۰	۱۰۳	۱۰۷
دیزج تلخاج	۲۳	۱۴۶	۷۰	۷۶
دیزج چالو (دیزه)	۳۹	۲۰۲	۱۰۷	۹۵
رزین	۶۸	۳۳۳	۱۷۹	۱۵۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
رشت آباد جدید (حسینعلی کندی)	۲۲	۱۲۸	۷۲	۵۶
رشت آباد قدیم	۷۸	۳۷۱	۱۹۴	۱۷۷
زککسفلی	۴۰	۲۲۰	۱۱۶	۱۰۴
رواسجان (قرنفرخ)	۱۴۴	۷۰۱	۳۶۵	۳۳۶
ریحال (ریحان غزل)	۲۲	۱۴۰	۷۵	۶۵
قزل گچی (ریحان)	۱۲۲	۶۰۸	۳۲۸	۲۸۰
زرگر	۳۲	۱۶۰	۸۲	۷۸
زککعلیا	۴۹	۲۹۰	۱۴۴	۱۴۶
زنجیر بلاغ	۹۴	۴۶۹	۲۳۹	۲۳۰
زند آباد	۲۱۰	۱۰۸۶	۵۵۷	۵۲۹
زنک آباد (زنک آوا)	۲۰۴	۱۰۲۱	۵۲۲	۴۹۹
زنکملک	۳۸	۱۹۹	۱۰۶	۹۳
زیلیککور بلاغ	۲۴	۱۲۶	۷۲	۵۴
ساری سلو	۴۷	۳۰۰	۱۵۵	۱۴۵
ساری یارقان (قره اذور)	۷۸	۴۰۰	۲۱۱	۱۸۹
ساطی سفلی عمران خان	۹	۴۰	۲۰	۲۰
ساطی سفلی (ساطی وسطی)	۱۷	۸۶	۴۵	۴۱
ساطی علیا	۶۵	۳۴۴	۱۷۲	۱۷۲
سامیران	۷۰	۳۴۵	۱۹۷	۱۴۸
سرقین	۷۴	۴۳۳	۲۱۷	۲۱۶
سنقوش آباد (شمسوار)	۳۸	۲۱۵	۱۰۴	۱۱۱
سویدلی	۶	۴۳	۱۷	۱۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سیدلر	۴۷	۲۲۹	۱۲۱	۱۰۸
سیه دلان	۱۳	۶۸	۳۶	۳۲
شاه مرادلی	۲	۱۰	۶	۴
شله پیران	۱۴۶	۷۳۷	۳۹۱	۳۴۶
شیخ قشلاقی	۱۸	۱۳۲	۸۲	۵۰
شیریت	۱۲	۶۲	۳۳	۲۹
شیرین درق	۱۷	۹۹	۵۴	۴۵
صفی خانلو	۲۳	۱۲۰	۶۱	۵۹
صومعه (صوما)	۴۳	۲۱۱	۱۲۳	۸۸
طویلہ شامی	۴۲	۲۳۹	۱۱۹	۱۲۰
عباس آباد	۶	۳۳	۱۵	۱۸
علیرضا چایی	۷۳	۳۶۰	۱۹۷	۱۶۳
علی آباد	۹۳	۴۵۰	۲۳۷	۲۱۳
علی آباد (گزر کی بلاغ)	۴۸	۲۲۹	۱۲۳	۱۰۶
علی بیگ کندی	۵۷	۳۲۹	۱۷۶	۱۵۳
علی بیگ کندی (علی بی کندی)	۲۲	۱۹۴	۱۰۴	۹۰
عنبر کندی	۸	۳۸	۲۲	۱۶
قراجه (قرجه)	۲۴	۱۱۵	۵۹	۵۶
قراجه لو	۱۷	۹۰	۴۷	۴۳
قرخبلاغ	۲۶	۱۲۷	۶۶	۶۱
قره بوران	۱۲	۵۹	۳۲	۲۷
قره قشلاقی	۱۲	۸۱	۴۷	۳۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قزلبچه (قزلبجا)	۴۴	۲۲۸	۱۲۱	۱۰۷
قشلاق تاتلار	۱۹	۱۰۳	۶۰	۴۳
قشلاق چنابگر (کتاب)	۳۰	۱۷۰	۹۰	۸۰
قشلاق حاجیلار	۵	۳۰	۱۶	۱۴
قشلاق خیارلو (خیالی)	۳	۱۵	۱۰	۵
قشلاق شاوردی	۷۲	۳۹۷	۲۱۷	۱۸۰
قلعه باشی	۱۷	۹۵	۵۱	۴۴
قلعه ملک	۳۰	۱۵۲	۸۲	۷۰
قلندر	۱۹۸	۱۱۳۴	۵۸۴	۵۵۰
قورشاقلو	۴۲	۲۳۶	۱۳۶	۱۰۰
کاشان	۸۲	۳۷۱	۲۰۵	۱۶۶
کرد احمد سفلی	۲۶	۱۴۲	۷۶	۶۶
کرد احمد علیا (قم کرد احمد)	۱۳	۷۱	۳۹	۳۲
کردلر	۱۲۸	۶۱۷	۳۱۷	۳۰۰
کردلقان (کردلان)	۷۳	۳۷۴	۱۹۳	۱۸۱
کرمانو	۸	۴۸	۳۱	۱۷
کسانق (کاسانا)	۱۳۹	۷۳۴	۳۸۱	۳۵۳
کقالق (کاغالا)	۱۳۳	۶۶۵	۳۳۸	۳۲۷
کلوجه	۳۹	۲۰۳	۱۱۰	۹۳
کلهر (کولوجه)	۵۱	۲۳۴	۱۱۶	۱۱۸
کور بلاغ	۹۰	۴۶۴	۲۳۶	۲۲۸
کوسالار	۷۷	۴۱۲	۲۲۹	۱۸۳

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۵۰	۶۳	۱۱۳	۱۷	کوسه‌لر
۱۴۳	۱۴۵	۲۸۸	۴۸	گاودول
۲۳۷	۲۳۰	۴۶۷	۹۴	کرنگاه
۱۱۰	۱۱۱	۲۲۱	۳۹	کلوجه
۱۴۴	۱۶۴	۳۰۸	۶۱	گمشن آباد (گمش آوا)
۲۴۶	۲۶۶	۵۱۲	۱۰۳	کنگل آباد
۳۸	۴۳	۸۱	۲۰	گوراوان بزرگ
۲۲	۲۷	۴۹	۶	گوراوان کوچک
۱۶۸	۲۰۷	۳۷۵	۷۴	گورج کند (گر جی)
۱۵۷	۱۵۰	۳۰۷	۵۸	کوره درق (گوراده)
۲۵۹	۲۹۶	۵۵۵	۱۱۲	گونجیک
۱۶۸	۱۷۹	۳۴۷	۷۳	مالامالارمحمد رضا کندی
۱۱۳	۱۲۱	۲۳۴	۴۶	مردکنان
۲۱۶	۲۶۶	۴۸۲	۹۶	مرزعه حاجی عابدینی
۲۴۱	۲۵۰	۴۹۱	۸۴	مرزعه مزارع
۱۷۳	۲۰۹	۳۸۲	۷۲	مصطفی چایی
۳۲	۶۶	۹۸	۲۴	معدن مس مرزعه مزارع
۲۳۲	۲۸۸	۵۲۰	۱۰۵	میزان
۸۹	۹۹	۱۸۸	۳۳	ناظم آباد (مستقلی)
۲۳	۱۸	۴۱	۸	نجفخانلو
۹	۸	۱۷	۵	نصیر آباد
۱۲۱	۱۶۶	۲۸۷	۵۱	نقاره گو بیجید (نقاران)

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
نقاره کوبقدیم	۳۴	۱۷۹	۸۹	۹۰
نقدوز (نوروز)	۵۸	۲۵۸	۱۳۹	۱۱۹
نهار	۷۹	۴۱۵	۲۳۱	۱۸۴
وردین	۳۷	۱۹۰	۹۴	۹۶
ونه آباد (وناو)	۸۳	۴۳۴	۲۲۷	۲۰۷
هلان (هولون)	۴۶	۲۵۲	۱۳۹	۱۱۳
یاغ بستلو	۱۵	۲۹۰	۴۴	۴۶
یاور کندی	۶۸	۳۴۹	۱۹۵	۱۵۴
یایگیلو (یایچلی)	۵۶	۲۴۳	۱۲۵	۱۱۸
یخفروزان	۲۱۴	۱۱۳۵	۵۶۵	۵۷۰
ینگجه	۷	۵۰	۱۹	۳۱
یوز باشلو	۷۲	۴۱۳	۲۳۲	۱۸۱
یوز بنده	۲۵	۱۴۰	۷۱	۶۹
یوسفلو (یوسفلی)	۱۸	۸۶	۴۷	۳۹
جمع دهستان اهر	۹۸۷۶	۵۱۲۶۴	۲۷۱۲۶	۲۴۱۳۸
آقا باباسنگ	۶۴	۳۷۰	۲۰۱	۱۶۹
اقبالغ سفلی	۱۵۰	۷۸۱	۳۹۶	۳۸۵
الچه قشلاق	۷۲	۳۴۲	۱۶۴	۱۷۸
امیر آباد	۵۱	۲۵۹	۱۳۹	۱۲۰
اوزی	۱۰۵	۵۲۳	۲۶۳	۲۶۰
بجوشین	۵۷	۳۲۹	۱۶۶	۱۶۳
بکر آباد (بکو)	۱۰۰	۵۳۰	۲۸۳	۲۴۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بورملک	۴۵	۲۰۸	۱۱۳	۹۵
بهرییک	۴۸	۲۳۸	۱۳۰	۱۰۸
بیشک	۵۳	۲۸۹	۱۴۷	۱۴۲
تازه کند بکرآباد	۵۰	۲۴۷	۱۲۶	۱۲۱
تخمندل	۱۱۸	۵۸۵	۲۹۸	۲۸۷
جاجان (جاجان)	۱۳۴	۶۹۸	۳۷۵	۳۲۳
چلناب	۷۱	۳۴۲	۱۹۰	۱۵۲
خوبین دیزج	۵۹	۲۹۴	۱۴۸	۱۴۶
داشکسن	۷۰	۳۷۳	۱۹۲	۱۸۱
دوربِق (دوری)	۸۴	۴۶۷	۲۳۰	۲۳۷
دهلیق	۵۳	۲۲۹	۹۸	۱۳۱
دیزج صفر علی (دیزه)	۶۹	۳۵۳	۱۷۱	۱۸۲
رستم آباد	۱۷	۸۳	۴۰	۴۳
روادانق	۷۷	۳۵۰	۱۸۵	۱۶۵
ساری چمن	۳۹	۱۹۹	۱۱۱	۸۸
سر خه دیزج	۱۰۸	۵۴۹	۲۹۰	۲۵۹
سوبه درق	۵۶	۲۴۵	۱۲۴	۱۲۱
سیه کلان	۱۱۶	۶۰۸	۳۲۲	۲۸۶
صومعه دل	۱۴۹	۷۰۳	۳۵۷	۳۴۶
علویق (علوی)	۱۶۳	۷۱۰	۳۳۲	۳۷۸
فرخران	۷۱	۳۶۵	۱۹۶	۱۶۹
قراجه ملک	۳۳	۱۵۳	۶۱	۹۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قیده قشلاق	۲۹	۱۳۴	۷۲	۶۲
کاسین	۲۰۲	۱۱۱۷	۵۹۳	۵۲۴
کامبالاش	۳۳	۱۶۸	۹۴	۷۴
کروبیق (کروی)	۱۱۳	۶۳۳	۳۱۳	۳۲۰
کلان	۶۰	۲۸۵	۱۴۸	۱۳۷
کهنه لو (کهنه لی)	۳۹	۲۱۴	۱۰۷	۱۰۷
کیقال	۱۰۳	۵۰۴	۲۶۷	۲۳۷
کشایش (کشش)	۳۳	۱۸۰	۹۴	۸۶
گویجه سلطان	۲۱۵	۱۱۳۲	۵۵۶	۵۷۶
لنبران	۱۸۵	۸۹۶	۴۴۱	۴۵۵
لیلی خانه	۲۸	۱۲۹	۷۲	۵۷
لامان	۶۶	۳۴۷	۱۸۶	۱۶۱
مزرعه سواره (ظلم آباد)	۴۱	۲۱۵	۱۱۷	۹۸
مسقران	۱۶۱	۸۹۲	۴۶۶	۴۲۶
نهریق	۱۱۳	۵۶۰	۳۱۵	۲۴۵
همای سفلی	۵۹	۳۱۸	۱۶۵	۱۵۳
همای علیا	۳۳	۱۷۸	۹۴	۸۴
یاشیل	۵۵	۲۶۴	۱۳۹	۱۲۵
جمع دهستان از مدل شمالی	۳۸۵۰	۱۹۵۸۸	۱۰۰۸۷	۹۵۰۱
ابخواره (اخارا)	۶۱	۳۰۶	۱۶۶	۱۴۰
اره جان	۱۱۰	۵۷۵	۲۹۲	۲۸۳
اشقلو	۶۳	۳۴۲	۱۸۰	۱۶۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
آقا بابا (آغ بابا)	۷۷	۳۹۴	۱۹۳	۲۰۱
اقبال غعلیا	۵۳	۳۳۰	۱۷۰	۱۶۰
الهرد	۶۵	۳۴۵	۱۸۶	۱۵۹
بیرون درق (بزن دره)	۴۲	۲۱۰	۱۱۷	۹۳
جای کندی	۱۰۸	۵۵۹	۲۹۱	۲۶۸
چراغلو	۴۸	۲۴۳	۱۳۸	۱۰۵
حاماملو	۱۴۴	۶۸۷	۳۷۴	۳۱۳
خلف انصار	۱۱۰	۵۶۲	۳۰۰	۲۶۲
خنسلو	۳۵	۲۰۶	۱۱۰	۹۶
خیرالدین	۶۷	۳۷۵	۲۰۶	۱۶۹
دیزج ملک (دیزج کریستن)	۱۲۷	۶۲۰	۳۳۵	۲۸۵
زغن آباد	۷۹	۴۰۹	۲۱۵	۱۹۴
سامسام	۴۷	۲۳۴	۱۲۰	۱۱۴
سیغندل	۳۰	۱۴۵	۸۰	۶۵
شاه بلاغی بالا	۱۰	۷۰	۴۰	۳۰
شاه بلاغی پائین	۹	۴۶	۲۲	۲۴
شیخملو	۹۸	۴۵۳	۲۳۸	۲۱۵
صیفار	۱۲۱	۵۷۷	۲۹۲	۲۸۵
قره بلاغ	۱۵۸	۷۸۵	۴۱۷	۳۶۸
قره قیه	۳۷	۱۷۷	۹۷	۸۰
کمانج بالا	۸۱	۴۷۳	۲۶۳	۲۱۰
کمانج پائین (کمان)	۷۱	۳۹۶	۲۱۳	۱۸۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کوره بلاغ	۱۳	۷۳	۳۹	۳۴
گل‌غنبر	۶۸	۲۹۹	۱۶۲	۱۳۷
لجین	۱۱۳	۵۴۲	۳۰۰	۲۴۲
لله‌لو (لله‌لی)	۱۸۰	۸۷۲	۴۵۶	۴۱۶
مشگنبر	۱۰۲	۵۵۵	۲۹۴	۲۶۱
مشیرآباد	۲۰	۱۲۱	۷۰	۵۱
مهرت‌لو (مهرت‌لی)	۱۷۱	۷۹۸	۴۰۶	۳۹۲
میرزا علی‌کندی	۱۰۲	۴۵۸	۲۴۷	۳۱۱
نصرت‌آباد (قره‌کوزی)	۵۵	۲۵۹	۱۵۱	۱۰۸
نصیرآباد (مصرو)	۷۳	۳۳۷	۱۷۳	۱۶۴
وردین	۸۴	۴۴۳	۲۴۱	۲۰۲
ورزقان	۳۸۲	۱۶۳۷	۸۷۴	۷۶۳
هیبت‌بگلو	۵۷	۲۹۵	۱۴۹	۱۴۶
جمع دهستان ازمدل جنوبی	۳۲۷۱	۱۶۲۰۸	۸۶۱۷	۷۵۹۱
ارمک	۲۷	۱۳۹	۷۷	۶۲
از نابخالصه	۹	۴۲	۲۱	۲۱
از نابسفلی (سعدی‌بیکلو)	۳۲	۱۶۲	۹۱	۷۱
از نابعلیا	۱۰	۵۷	۳۳	۲۴
از نان	۸۷	۴۱۸	۲۲۹	۱۸۹
استی‌باغچه	۲۵	۱۳۵	۷۴	۶۱
آقبراز	۶۳	۳۱۵	۱۶۶	۱۴۹
الوجه‌لو	۴	۲۱	۹	۱۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بریهان	۳۸	۱۸۹	۹۶	۹۳
پیراسملو	۱۸	۱۱۴	۵۴	۶۰
تابستانق (تاوستانه)	۵۴	۲۵۳	۱۴۸	۱۰۵
تنباکولوغ	۲۲	۱۳۱	۶۸	۶۳
تویین	۲۹	۱۴۵	۸۰	۶۵
تین	۳۱	۱۵۹	۹۱	۶۸
چارقداشی	۱	۹	۵	۴
جزریک (گزیك)	۹	۵۵	۳۱	۲۴
خسبک	۵	۳۳	۲۰	۱۳
خوی سورق	۲۴	۱۲۲	۶۵	۵۷
دهرود (دهری)	۸۴	۴۸۵	۲۶۴	۲۲۱
شیخ بهران (شیخمران)	۱۴	۷۰	۳۶	۳۴
عزیزلو (قره تپه)	۱۹	۶۷	۴۱	۲۶
عسگرلو (شکرلو)	۱۴	۹۱	۵۳	۳۸
فرخ لو (فزاچی)	۴	۱۹	۱۴	۵
قره قیه (شکرلو)	۷۴	۳۸۹	۲۰۹	۱۸۰
قلعه کندی	۲۱	۱۰۰	۵۷	۴۳
قیه دیبی	۱۰	۷۰	۳۷	۳۳
کلی سفلی (رباخکالی)	۵۰	۲۶۸	۱۴۷	۱۲۱
کلی قوزی (باش کلی)	۹۳	۵۰۳	۲۷۶	۲۲۷
کویر	۳۲	۱۷۵	۹۷	۷۸
کهران (کوران)	۱۰۴	۴۸۳	۲۵۶	۲۲۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
گاوزاله (گوزالان)	۱۱۳	۵۶۴	۳۰۲	۲۶۲
گوار	۶۲	۳۰۶	۱۵۹	۱۴۷
گورون درق (گرون دلو)	۳۳	۱۷۹	۱۰۳	۷۶
مردلو (قره قیه)	۳۰	۱۵۹	۸۵	۷۴
ملک درق (ملک دره)	۳۵	۱۷۱	۹۱	۸۰
ملالو	۳۰	۱۴۴	۷۳	۷۱
ممیشلی (قره قیه)	۲۹	۱۵۶	۸۰	۷۶
میدانلار (میدان)	۵۷	۲۸۲	۱۴۷	۱۳۵
وروجنی سفلی و علیا	۵۳	۲۶۶	۱۳۷	۱۲۸
ولی بیگلر	۲۱	۱۲۰	۶۲	۵۸
هوای درق (هوای دره)	۶	۳۰	۱۷	۱۳
هوین	۱۰	۵۷	۳۰	۲۷
یدی بلاغ	۷	۵۴	۲۷	۲۷
جمع دهستان چهاردانگه	۱۴۸۸	۷۷۰۷	۴۱۵۹	۳۵۴۸
اجاق کندی	۵۵	۲۸۵	۱۵۴	۱۳۱
آریالیق	۶۵	۳۵۷	۱۹۱	۱۶۶
اردشیر	۱۵	۹۲	۴۴	۴۸
آرزین	۴۳	۲۱۰	۱۰۷	۱۰۳
آقامیرلو	۲۰	۱۰۶	۵۲	۵۴
اوزی	۲۶	۱۵۷	۷۵	۸۲
بالوجه	۴۷	۲۵۵	۱۴۶	۱۰۹
بند دیق	۳۳	۱۸۴	۱۰۳	۸۱

نام دہ	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بنہ کافھی	۲۱	۱۴۱	۷۷	۶۴
بیرزین (برازین)	۶۴	۳۱۳	۱۷۲	۱۴۱
تیروان	۲۳	۱۱۱	۵۹	۵۲
حسن بیگلو (حسن بیگلی)	۷۰	۳۳۶	۱۶۴	۱۷۲
حضی کندی	۱۲	۵۸	۲۶	۳۲
خر بل	۷۰	۳۸۲	۲۱۵	۱۶۷
خوینرود	۴۵	۲۰۴	۹۷	۱۰۷
خوینری	۱۶	۸۷	۳۵	۵۲
دایمق	۷۲	۳۳۳	۱۸۰	۱۵۳
دمیرچی (حدادان)	۴۲	۱۹۷	۹۹	۹۸
دونگاہ	۱۱	۸۲	۵۰	۳۲
دیش گدیگ	۳۸	۱۹۵	۱۰۴	۹۱
دین آور (دینہور)	۴۳	۲۱۲	۱۰۵	۱۰۷
رشدین	۱۷	۷۹	۴۱	۳۸
زرین رکاب (آبت کندی)	۵۴	۲۸۲	۱۴۸	۱۳۴
سنگین	۵۲	۳۰۲	۱۵۴	۱۴۸
سورہجر (سراجو)	۱۱۴	۵۵۲	۲۸۲	۲۴۰
سیدآباد	۱۱	۷۲	۴۰	۳۲
شبخانہ	۴۹	۲۳۳	۱۱۹	۱۱۴
شیخ احمد	۴۴	۲۵۳	۱۳۹	۱۱۴
طوق	۲۰	۹۵	۴۹	۴۶
طویل (طویل)	۳۷	۱۹۶	۱۰۲	۹۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قودلار	۱۸	۸۰	۴۹	۳۱
کلم	۲۳	۱۲۱	۶۴	۵۷
کلانور	۵۳	۳۳۴	۱۷۴	۱۶۰
کوکلور	۱۳	۸۵	۵۱	۳۴
لاله‌بجان	۵۶	۳۲۹	۱۷۳	۱۵۶
موسی‌کندی	۲۱	۱۰۰	۵۶	۴۴
نبی‌جان	۲۷	۱۷۰	۹۷	۷۳
یارالوجه	۲۸	۱۴۸	۷۵	۷۳
جمع دهستان حسن‌آباد	۱۴۶۸	۷۶۹۸	۴۰۶۸	۳۶۳۰
احمدآباد (احمدآوا)	۵۳	۲۱۵	۱۱۴	۱۰۱
استمال	۱۷۵	۸۵۴	۴۵۴	۴۰۰
اشتبین	۲۱۹	۹۰۸	۴۸۷	۴۲۱
اعقان (آقان)	۱۵	۷۵	۳۹	۳۶
انق (انیق)	۳۰	۱۷۰	۹۸	۷۲
انویق (انوی)	۹۲	۵۱۴	۲۵۴	۲۶۰
اوان	۷۱	۳۱۴	۱۶۳	۱۵۱
اوانسر	۷۴	۴۰۱	۲۱۵	۱۸۶
اورگنین (درگنتن)	۱۶	۸۵	۴۰	۴۵
اوروج	۲۰	۱۱۱	۵۵	۵۶
اولی (اوغلی)	۱۴۱	۶۱۰	۳۳۳	۲۷۷
اولیق (اولی)	۲۱۹	۱۰۴۳	۵۵۰	۴۹۳
بیشک (بش‌اشک)	۷۵	۳۸۴	۲۰۰	۱۸۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
پیر بلاغی	۲۴	۱۲۹	۶۳	۶۶
تازه کند	۱۳	۸۰	۳۸	۴۲
جعفر آباد (مجرب)	۱۳	۷۸	۵۱	۲۷
جوشین	۱۸۹	۸۶۵	۴۴۵	۴۲۰
چای کندی	۲۷	۱۱۶	۶۵	۵۱
چشمقان (چشمقان)	۱۵	۸۶	۴۸	۳۸
خاکوانق (خانقانا)	۲۷	۱۴۸	۸۴	۶۴
خانگاه (خاناکو)	۴۱	۱۵۳	۸۲	۷۱
خیایلار	۷	۲۹	۱۴	۱۵
دانارا (دانارنی)	۶۱	۲۷۰	۱۴۰	۱۳۰
دوست آشنا	۱۹	۱۱۹	۶۱	۵۸
سهرون	۹۲	۴۵۹	۲۴۳	۲۱۶
شاهسون	۱۴	۵۹	۳۰	۲۹
شرف آباد (شرفه)	۱۱۸	۶۲۹	۳۳۱	۲۹۸
ضیا کندی (ضیا گاه)	۱۵	۸۳	۴۳	۴۰
علیار	۱۷۶	۱۰۱۳	۵۳۴	۴۷۹
علی بلاغی	۴۱	۱۸۲	۱۰۱	۸۱
قاشوقچی	۶	۲۶	۱۴	۱۲
قره چی احمد آباد	۴۳	۲۱۴	۱۱۱	۱۰۳
قره چی معدن (قورچی معدن)	۱۰	۵۳	۲۹	۲۴
قره درق (قره دره)	۱۶	۱۰۲	۵۲	۵۰
قره قیه	۱۷	۹۴	۴۷	۴۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قشلاق	۱۴	۷۴	۴۰	۳۴
قشلاق نواکی	۸	۴۸	۲۹	۱۹
قلی کندی	۱۹	۹۰	۴۱	۴۹
قولان	۷۰	۳۴۵	۱۹۵	۱۵۰
کالیجان (کالجهان)	۴۳	۲۴۳	۱۴۱	۱۰۲
کبود گنبد (گن کمد)	۱۹	۱۰۵	۵۵	۵۰
کرنگان (کرنگان)	۹۸	۴۵۱	۲۳۳	۲۱۸
کلقای (کلسفی)	۲۸	۱۲۶	۷۸	۶۶
کلو	۷۳	۳۶۴	۱۷۶	۱۷۰
کلاله (کالا)	۶۱	۲۷۴	۱۴۹	۱۲۵
کوانیق (کواند)	۳۰	۱۳۱	۶۹	۶۲
گزان بند (گیزامه)	۵۸	۳۳۳	۱۶۹	۱۶۴
گلو (گال)	۱۰۱	۵۹۱	۳۰۸	۲۸۳
مردانقم (مردانغام)	۱۵۲	۶۷۴	۳۳۴	۳۴۰
مزرعه شادی	۱۱۲	۵۶۷	۲۸۶	۲۸۱
مسن	۹۱	۴۲۷	۲۳۶	۱۹۱
ملک طالش	۷۲	۳۵۳	۱۹۰	۱۶۳
نمنق	۷۰	۳۱۶	۱۴۴	۱۷۲
ونستان	۱۰۱	۴۳۹	۲۳۶	۲۰۳
هوشن (هوش زیبا)	۱۷	۷۱	۳۷	۳۴
هیزه جان	۶۵	۳۴۸	۱۹۷	۱۵۱
جمع دهستان دیزمار شرقی	۳۴۸۶	۱۷۰۴۱	۸۹۷۱	۸۰۷۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
آتش خسرو	۴	۱۷	۱۲	۵
ارزیل	۱۴۴	۶۶۹	۳۳۶	۳۳۳
استرقان	۷۰	۳۵۶	۱۸۶	۱۷۰
الوان	۴۴	۲۰۶	۱۰۴	۱۰۲
اندرگان	۳۷۰	۱۶۳۴	۸۵۸	۷۷۶
اویندیق (اوندین)	۱۱۶	۵۳۱	۲۷۳	۲۵۸
ایری سفلی	۱۴۲	۶۶۲	۳۴۰	۳۲۲
ایری علیا	۲۱۳	۱۰۶۷	۵۴۰	۵۲۷
بیورق	۶۱	۲۸۸	۱۴۵	۱۴۳
پهناور	۳۳	۱۴۵	۸۱	۶۴
تلگری	۲۳	۱۳۳	۷۵	۵۸
جوانان گروه	۳۳	۱۵۱	۷۶	۷۵
حاجلار کوزی	۱۱	۶۹	۳۴	۳۵
خانهر	۱۱۵	۶۱۸	۳۲۸	۲۹۰
خروانق	۲۴۹	۱۲۹۸	۶۸۶	۶۱۱
دارانداشن	۹۰	۴۳۸	۲۳۸	۲۰۰
دستجرد	۹۹	۴۸۷	۲۴۶	۲۴۱
دوزال	۷۶	۳۸۳	۲۱۵	۱۶۸
سرکش	۱۴۸	۶۶۱	۳۳۸	۳۲۳
سقای	۱۳۱	۶۸۷	۳۶۳	۳۲۴
سونده خور	۴۲	۱۸۹	۹۶	۹۳
سیوان	۱۴	۸۵	۴۸	۳۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سیه رود	۱۷۹	۸۵۷	۴۴۲	۴۱۵
طرز م	۱۵۶	۸۴۴	۴۵۴	۳۹۰
عظیم آباد	۶۲	۴۳۴	۲۳۰	۲۰۴
قشلاق حاجیلار کوزی	۸	۳۳	۱۷	۱۶
قشلاق هوی (علی آباد)	۷	۳۴	۱۹	۱۵
قشلاق یرز آباد	۴	۱۴	۹	۵
کردشت	۸۵	۴۰۴	۲۰۶	۱۹۸
کمار سفلی	۱۴۶	۷۲۲	۳۵۹	۳۶۳
کمار علیا	۱۷۹	۹۱۴	۴۶۰	۴۵۴
کوجان	۷۲	۳۶۸	۱۷۷	۱۹۱
کوره کش	۴۷	۲۴۳	۱۲۵	۱۱۸
کوه کمر	۲۱۴	۱۲۱۳	۶۴۵	۵۶۸
گل آخور	۱۲۹	۵۴۹	۲۷۸	۲۷۱
گورانند	۹۲	۴۱۷	۲۰۷	۲۱۰
لیلاب	۱۶۳	۷۱۱	۳۹۲	۳۱۹
مرز آباد	۷۹	۳۶۴	۲۰۵	۱۵۹
مشاهیر	۲۱	۱۳۸	۶۹	۶۹
ملك قضاة	۵۳	۲۴۶	۱۲۱	۱۲۵
میانه کرد احمد	۱۶	۸۱	۴۴	۳۷
میلوق	۳۸	۱۶۸	۸۹	۷۹
میوه رود	۴۶	۲۳۸	۱۲۶	۱۱۲
نجاج	۵۰	۲۰۴	۱۰۷	۹۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
نظر کندی	۳۱	۱۴۰	۷۴	۶۶
نگارستان	۱۱۶	۵۹۳	۳۲۰	۲۷۳
نوجه مهر	۷۵	۳۵۲	۱۸۶	۱۶۶
نوردوز	۵	۱۹	۱۰	۹
ودیق	۲۸	۱۴۲	۷۶	۶۶
ورزقان	۸۷	۴۰۴	۲۰۷	۱۹۷
هاوستین	۱۴۴	۶۸۱	۳۵۲	۳۲۹
هریس	۷۷	۳۷۴	۱۸۹	۱۸۵
هلق (هله)	۱۶۸	۸۷۱	۴۱۷	۴۵۴
مزرعه گل	۳۴	۲۰۰	۸۹	۱۱۱
ینگچه	۹۳	۵۱۸	۲۶۰	۲۵۸
جمع دهستان دیزمار غربی	۴۹۳۴	۲۴۲۶۳	۱۲۵۷۹	۱۱۶۸۴
آس جدید	۲۶	۱۴۹	۷۴	۷۵
آس قدیم	۵۵	۲۸۰	۱۳۷	۱۴۳
آق درق سفلی	۳۲	۱۷۲	۸۸	۸۴
اقبالغ	۳۲	۱۸۳	۹۵	۸۸
اقچه قشلاق جدید	۶۹	۳۵۰	۱۸۸	۱۶۲
اقچه قشلاق قدیم	۳۰	۱۵۸	۸۵	۷۳
اقدرق قدیم علیا	۴۴	۲۰۸	۱۰۶	۱۰۲
امپار	۴۳	۲۲۹	۱۲۵	۱۰۴
انبستیق	۶۲	۳۲۹	۱۷۳	۱۵۶
اوجاخلار	۱	۱۱	۶	۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ایدین لو	۷۸	۳۷۸	۲۰۷	۱۷۱
باعث آقا	۲۶	۱۴۹	۷۸	۷۱
تازه کند نصیر آباد	۱۵	۹۴	۴۹	۴۵
جانی بیگو	۳۴	۱۷۵	۸۴	۹۱
چیناب	۱۲۳	۵۹۲	۳۲۰	۲۷۲
خوریدرق	۸۱	۴۱۷	۲۱۶	۲۰۱
خداقلی	۷	۳۴	۱۸	۱۶
خلیفه لو	۷۰	۳۱۸	۲۰۸	۱۷۳
زردخانه	۷۹	۴۱۹	۲۴۷	۱۷۲
ساری بلاغ	۲۰	۱۰۰	۵۲	۴۸
سلطان آباد	۱۹	۱۰۸	۶۱	۴۷
سیدبنه	۱۵	۸۰	۴۳	۳۷
سینگر آب	۳۰	۱۸۴	۹۹	۸۵
شکر علی کندی	۱۷	۱۱۷	۶۳	۵۴
قاوشوق	۲۶	۱۵۱	۸۶	۶۵
قره گوزلو	۲۰	۱۲۱	۶۶	۵۵
قلعه حیق	۴۶	۲۳۵	۱۲۷	۱۰۸
قوری گل	۲۷	۱۲۳	۶۵	۵۸
کردلر	۶۳	۳۰۷	۱۶۶	۱۴۱
کنده	۶۶	۳۵۵	۱۸۸	۱۶۷
کوجان	۱۲	۵۸	۳۵	۲۳
گرده سنگ	۵۹	۲۹۳	۱۵۶	۱۳۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
لروم	۸۶	۴۶۶	۲۵۳	۲۱۳
لقمان	۲۷	۱۵۳	۷۴	۷۹
لیملو	۸۴	۴۱۸	۲۲۵	۱۹۳
مجیدآباد	۷۴	۴۱۹	۲۲۰	۱۹۹
مرادلو	۵۱	۲۳۷	۱۲۴	۱۱۳
مزرعه جهانگیر	۳۸	۱۸۹	۱۰۸	۸۱
معروفان	۴	۲۳	۱۰	۱۳
نصیرآباد	۴۱	۲۲۷	۱۱۹	۱۰۸
هلیلو	۸۰	۴۷۸	۲۶۳	۲۱۵
هناباد سفلی	۵۵	۲۹۸	۱۵۴	۱۴۴
هناباد علیا	۴۶	۲۴۸	۱۲۹	۱۱۹
جمع دهستان دیکله	۱۹۱۳	۱۰۰۹۶	۵۳۹۰	۴۷۰۶
آوان	۵۶	۲۹۸	۱۵۵	۱۴۳
اینجار	۱۶۹	۷۴۹	۳۸۶	۳۶۳
بزنیان	۱۹	۹۴	۴۵	۴۹
تازه کند	۳۴	۱۸۶	۹۸	۸۸
تقی کندی	۱۴	۶۱	۲۷	۳۴
جیان	۳۷	۱۹۰	۱۰۵	۸۵
جعفرآباد	۱۵	۷۵	۳۸	۳۷
چرمداش	۱۲	۷۰	۳۹	۳۱
شلوری	۱۰	۵۲	۲۳	۲۹
شیلوند	۴	۲۵	۱۸	۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
صوفی	۲	۱۵	۹	۶
قره تیکان	۳۲	۱۷۴	۸۰	۹۴
قره درویش	۳۸	۱۷۹	۹۶	۸۳
گر گسر	۱۵	۸۶	۴۰	۴۶
محمد آباد	۲۲	۱۶۴	۸۷	۷۷
منجابدید	۲۹	۱۴۸	۷۴	۷۴
منجابقدیم	۷۱	۳۱۲	۱۶۲	۱۵۰
نقدی	۱۸	۹۰	۵۱	۳۹
نیق	۱۲۴	۷۰۳	۳۸۱	۳۲۲
ویق	۲۲	۱۰۴	۶۱	۴۳
هوای	۹۱	۴۷۲	۲۴۴	۲۲۸
هوراند	۲۸۲	۱۲۷۲	۶۵۴	۶۱۸
جمع دهستان دودانگه	۱۱۱۶	۵۵۱۹	۲۷۸۳	۲۶۴۶
اسیران	۱۵	۸۴	۴۷	۳۷
اشرف	۱۶	۶۶	۳۷	۲۹
آقا کیشی لو	۷	۳۹	۲۴	۱۵
آوارسین	۷۹	۴۵۱	۲۲۶	۲۲۵
آوانلو	۱۰	۵۱	۲۳	۲۸
اوغاش	۱۳	۷۴	۴۱	۳۳
بابایلو	۴۰	۲۴۴	۱۲۷	۱۱۷
بایدیق	۴۲	۱۸۳	۹۷	۸۶
بشاب	۹۰	۴۲۳	۲۱۱	۲۱۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
پیرهادیان	۳۰	۱۵۸	۷۰	۸۸
چناقچه	۱۴	۸۹	۴۲	۴۷
خانگاه کندی	۲۰	۱۰۳	۵۳	۵۰
خمارلو	۱۳۱	۵۵۶	۲۸۶	۲۷۰
دایان	۸	۳۸	۱۸	۲۰
ددلو	۱۴	۸۴	۴۷	۳۷
دگی درق	۱۴	۸۹	۴۸	۴۱
زرنق	۵۹	۲۷۲	۱۳۷	۱۳۵
زنبلان	۹۰	۴۴۵	۲۳۱	۲۱۴
سرخه کمران	۱۳	۶۹	۳۴	۳۵
سقدسای	۴۰	۱۹۱	۹۹	۹۲
سقین	۳۵	۱۹۱	۱۰۸	۸۳
سولی پیر	۱۴	۷۸	۴۱	۳۷
شاه حیدر	۱۷	۱۰۵	۵۹	۴۶
شرمیق	۲۳	۱۱۷	۵۶	۶۱
صفرلو	۶۲	۳۲۱	۱۷۲	۱۴۹
طین	۲۷	۱۶۳	۸۵	۷۸
عمارت	۲۵	۱۳۵	۶۴	۷۱
قاسمکندی	۱۸	۱۰۰	۶۰	۴۰
قره گونی	۱۷	۱۱۳	۶۰	۵۳
قلعه‌لو	۱۷	۱۲۱	۶۷	۵۴
قلملو	۱۵	۸۹	۵۰	۳۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کابل آباد	۲۲	۸۷	۵۰	۳۷
کارگران	۲۲	۱۲۳	۶۱	۶۲
کرشان	۴۶	۲۳۶	۱۱۷	۱۱۹
گاواهن	۵۱	۲۶۴	۱۲۲	۱۴۲
لتهجان	۴۷	۲۶۵	۱۴۲	۱۲۳
لمهونی	۲۲	۱۱۸	۶۱	۵۷
لاریجان سفلی	۴۲	۲۰۲	۹۸	۱۰۴
لاریجان علیا	۲۹	۱۳۱	۶۷	۶۴
لالان سفلی	۲۲	۹۱	۵۲	۳۹
لالان علیا	۱۵	۹۳	۵۱	۴۲
مشهدی حسن لو	۲۱	۱۲۸	۶۰	۶۸
همدان	۳۷	۱۸۶	۱۰۰	۸۶
همدملو	۱۵	۸۹	۴۳	۴۶
همنشین	۲۲	۱۱۶	۶۰	۵۶
هوچ سفلی	۱۷	۱۰۰	۵۶	۴۴
هوچ علیا	۷	۴۸	۲۳	۲۵
جمع دهستان کیوان	۱۴۵۲	۷۵۱۹	۳۸۸۳	۳۶۳۶
ارمنیان	۴۳	۲۳۲	۱۱۵	۱۱۷
اسبه قلیان	۲۹	۱۶۹	۹۹	۷۰
اوزی	۶۲	۲۸۳	۱۵۱	۱۳۲
باغلار	۱۲	۶۱	۳۹	۲۲
بالاسنگ	۱۷	۸۴	۴۰	۴۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
برنهدل	۴	۲۵	۱۴	۱۱
پیر کندی	۱۲	۶۷	۳۹	۲۸
پیغان	۱۱۶	۵۰۶	۲۶۳	۲۴۳
جغنا ب سفلی	۳۷	۲۰۱	۱۱۰	۹۱
جغنا ب علیا	۲۳	۱۱۵	۵۸	۵۷
حیران سفلی	۱۳	۷۸	۵۰	۲۸
حیران علیا	۳۹	۲۲۸	۱۱۲	۱۰۶
خانه خسرو	۳۲	۱۶۳	۸۵	۷۸
دومریق	۶۴	۳۴۳	۱۸۷	۱۵۶
زاویه	۴۰	۲۰۰	۹۸	۱۰۲
زودقوان	۲۸	۱۵۱	۸۲	۶۹
زیریان	۴۰	۱۸۱	۹۵	۸۶
سیران	۱۳	۸۵	۵۲	۳۳
شجاع آباد	۱۷	۹۷	۵۴	۴۳
شیروان کانی	۱۳	۸۱	۴۲	۳۹
صومعه	۱۱	۷۱	۳۹	۳۲
علیق لی	۱۰	۵۶	۳۱	۲۵
قبادلو	۴۴	۱۹۲	۱۰۲	۹۰
قشلاق کولاخ	۱۶	۸۰	۴۲	۳۸
کبودان	۲۸	۱۵۳	۷۷	۷۶
کبیر آباد	۱۴	۷۷	۴۶	۳۱
کچی کاخی	۱۰	۵۷	۳۱	۲۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کردلر	۵۲	۲۵۸	۱۳۶	۱۲۲
کفش اوی	۲۵	۱۵۱	۸۱	۷۰
کلکین	۶	۴۵	۱۹	۲۶
کلیبر	۶۳۱	۲۹۰۵	۱۵۲۷	۱۳۷۸
کلی علیا	۶۷	۳۴۸	۱۸۷	۱۶۱
کالاله	۸۱	۳۷۸	۱۹۳	۱۸۵
کهلیک	۱۴	۷۰	۳۹	۳۱
کیارق	۲۱	۹۴	۴۷	۴۷
کلدرق	۳۴	۱۹۰	۹۲	۹۸
گلدور	۵۲	۲۴۰	۱۲۸	۱۱۲
گلو سنک	۴۸	۲۴۵	۱۱۸	۱۲۷
مقاس جدید	۲۵	۱۳۰	۷۱	۵۹
مقاس قدیم	۱۰	۶۱	۳۰	۳۱
ملوک	۴۸	۲۶۱	۱۴۱	۱۲۰
مولود	۱۴	۹۱	۴۱	۵۰
نوجهده شجاعی	۸۰	۳۳۴	۱۵۸	۱۷۶
نوجهده کریمی	۱۱۷	۶۴۸	۳۴۱	۳۰۷
ولندران	۳۱	۱۸۷	۹۹	۸۸
هورمغان سفلی	۱۳	۹۵	۵۵	۴۰
هورمغان علیا	۱۳	۶۶	۳۲	۳۴
یوزبند	۱۴۱	۷۴۰	۳۹۰	۳۵۰
جمع دهستان کلیبر	۲۳۱۰	۱۱۵۷۳	۶۰۸۸	۵۴۸۵

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۵۹۴	۶۶۰	۱۲۵۴	۲۳۹	آبش احمد
۳۴۶	۳۳۹	۶۸۵	۱۳۴	اتی کندی
۱۵۲	۱۲۷	۲۷۹	۵۷	اجاق کندی
۱۲۶	۱۵۳	۲۷۹	۴۷	اجودان آباد
۱۹	۲۱	۴۰	۷	احمدلوی سفلی
۶۶	۷۳	۱۳۹	۲۵	احمدلوی علیا
۳۰	۲۳	۵۳	۹	اسبهار سفلی
۸۹	۱۰۷	۱۹۶	۳۸	اسبهار علیا
۱۱	۱۷	۲۸	۵	اسکلی
۲۷	۳۵	۶۲	۹	اسکلی
۵۸	۵۹	۱۱۷	۲۳	اصلان بکلو
۱۲	۱۹	۳۱	۶	اغدام
۲۶	۳۳	۵۹	۱۱	افچی
۹۹	۱۱۸	۲۱۷	۳۹	اقامیر او
۱۴۷	۱۳۲	۲۷۹	۴۸	امیر آباد
۹۹	۱۲۸	۲۲۷	۴۲	اولی قشلاق
۷۵	۷۴	۱۴۹	۲۹	ایچی درق
۱۶۴	۱۸۱	۳۴۵	۵۳	ایدر سفلی
۱۲۰	۱۲۵	۲۴۵	۴۶	ایده چی
۱۳۴	۱۷۲	۳۰۶	۴۶	ایری بوجاق
۳	۴	۷	۲	ایلیلی
۱۱	۷	۱۸	۳	باش کلان

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
باقر اوغلی	۳۶	۲۰۸	۱۱۲	۹۶
بالان	۵۱	۲۹۸	۱۴۹	۱۴۹
بسظاملو	۸۰	۴۵۱	۲۲۲	۲۲۹
بغشلو	۱۲	۶۲	۳۰	۳۲
مورچه سفلی	۴۲	۲۹۲	۱۵۴	۱۳۸
بورچه علیا	۳۱	۱۶۷	۸۷	۸۰
بیل	۵	۲۸	۱۵	۱۳
پالطلو	۱۷	۸۸	۳۹	۴۹
پاللی بکلو	۲۷	۱۳۲	۷۵	۵۷
پر تلو	۱۶	۱۱۰	۵۴	۵۶
پرویز خانلو	۳۵	۱۸۵	۱۰۰	۸۵
پره‌ماشان	۱۱۲	۵۷۳	۲۹۳	۲۸۰
پهلوه‌ر شبی	۷۴	۳۶۹	۱۹۷	۱۷۲
پیر احمدلو	۱۰	۵۱	۲۵	۲۶
پیر لو	۵۸	۳۵۰	۱۹۳	۱۵۷
پیره‌ر	۲۶	۱۳۸	۷۷	۶۱
پیره یوسفان سفلی	۲۰	۱۱۵	۶۵	۵۰
پیره یوسفان علیا	۲۶	۱۸۰	۱۰۳	۷۷
پیری گوری	۱۴	۶۷	۳۲	۳۵
تازه کند	۱۲	۶۴	۳۳	۳۱
جعفر قلی اوشاغی	۵۲	۲۵۵	۱۳۶	۱۱۹
جاتقیه	۱۳	۸۶	۴۳	۴۳
جای کندی	۸۲	۴۳۲	۲۲۱	۲۱۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
خناق	۳۶	۱۷۴	۸۹	۸۵
چیره قیه	۴	۲۰	۱۳	۷
حدادن	۱۰۳	۵۷۸	۲۸۶	۲۹۲
حسبان	۱۱	۵۵	۲۷	۲۸
حسرتان	۸۹	۴۶۰	۲۴۱	۲۱۹
حسنعلی کدخدالو	۴۳	۲۱۳	۱۱۲	۱۰۱
حسین علی بگلو	۲۷	۱۶۹	۹۴	۷۵
خالان	۱۲۵	۶۳۶	۳۴۴	۲۹۲
خانباغی	۵۸	۲۷۱	۱۵۷	۱۱۴
خانقاه او جاق	۴۱	۲۵۸	۱۲۵	۱۳۳
خانقاه قلاهی	۲۳	۱۱۶	۵۸	۵۸
خانکندی	۲۹	۱۵۸	۸۰	۷۸
خانکندی	۳۵	۱۸۴	۱۰۱	۸۳
خلف بیگلو	۷۳	۴۱۲	۲۲۸	۱۸۴
خوبیارلو	۱۵	۷۸	۴۴	۳۴
داش قیه باشی	۲۰	۱۲۰	۶۴	۵۶
داودان	۳۳	۱۸۵	۸۸	۹۷
داودلو	۴۴	۲۱۹	۱۱۴	۱۰۵
درمیشانلو	۶۴	۳۶۰	۱۷۵	۱۸۵
دلیکیارقان	۲۸	۱۷۲	۱۰۲	۷۰
دولان	۳۱	۱۶۰	۸۷	۷۳
دیلمن	۶۹	۳۷۹	۱۹۵	۱۸۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
رستمکندی	۱۱	۶۳	۳۶	۲۷
زربیل	۴۰	۲۲۸	۱۱۷	۱۱۱
زیارلو	۱۱	۸۲	۴۸	۳۴
ساری بیگلو	۳۵	۲۰۳	۱۰۰	۱۰۳
ساری یاتاق	۹	۵۹	۳۲	۲۷
سراجو	۲۴	۱۲۱	۶۲	۵۹
سراملو	۳۹	۲۰۷	۱۰۹	۹۸
سردارآباد	۴۰	۲۰۶	۱۱۳	۹۳
سیدلر سفلی	۵۳	۲۴۴	۱۲۹	۱۱۵
سیدلر علیا	۳۲	۱۴۹	۷۶	۷۳
سیرک	۱۷	۸۱	۴۳	۳۸
شاملو	۴۹	۳۳۳	۱۶۰	۱۷۳
شاه بداغلو	۲۴	۱۴۱	۷۱	۷۰
شاه ولی	۱۷	۹۹	۵۳	۴۶
شاه یوردی	۱	۲	۲	۰
شجاع خانلو	۲۷	۱۵۱	۸۴	۶۷
شرفه	۵۵	۲۶۴	۱۴۷	۱۱۷
شیخان	۳۹	۲۰۱	۹۸	۱۰۳
شیخملو	۱۵	۸۹	۴۴	۴۵
صفی خانلو	۶۴	۳۳۲	۱۷۸	۱۵۴
صلاح پیهسی	۱۹	۹۰	۴۸	۴۲
عبدالرزاق	۶۳	۳۳۵	۱۷۹	۱۵۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
عرب شاه خان	۱۰۹	۵۹۰	۳۲۰	۲۷۰
عرب شاه درق	۳۳	۱۶۵	۹۰	۷۵
عزیز بیگلو	۵	۳۱	۱۶	۱۵
عظالو	۲۵	۱۳۸	۷۵	۶۳
علو لو علیا	۵۱	۲۴۶	۱۴۲	۱۲۲
علویرای دوشاغی	۵۵	۳۳۹	۱۷۰	۱۶۹
علیشاری	۱۲	۵۱	۲۱	۳۰
علی خانلو	۲۱	۱۴۲	۷۷	۶۵
عمران آباد	۷	۳۷	۱۷	۲۰
عنابلو	۳۳	۱۸۸	۹۵	۹۳
غران چایکنندی	۱۲	۷۴	۳۴	۴۰
غمش عونی	۱	۴	۲	۲
فتحعلی سلطانلو	۴۱	۲۱۶	۱۱۵	۱۰۱
فرهادلو	۳۱	۱۹۶	۱۰۵	۹۱
قارلوجه	۶۸	۴۰۹	۲۲۱	۱۸۸
قاندلو	۱۵	۷۵	۴۱	۳۴
قره آغاج	۶	۳۲	۱۶	۱۶
قره باجانلو	۲۸	۱۳۷	۶۵	۷۲
قره خانلو	۴۷	۲۵۰	۱۲۵	۱۲۵
قره داقلو	۵۶	۲۹۲	۱۲۰	۱۵۳
قره قاباق سفلی	۴۲	۲۱۷	۲۵۶	۹۷
قره قابان علیا	۳۹	۲۱۷	۱۱۷	۱۰۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قزل یول	۵۹	۳۱۷	۱۵۵	۱۶۲
قشلاق خلیفگیلو	۲۲	۱۹۲	۱۱۳	۷۹
قشلاق علی یار لو	۴۲	۲۲۹	۱۱۸	۱۱۱
قشلاق نجف	۳۹	۱۸۲	۱۰۵	۷۷
قلعه کندی	۸۰	۳۶۰	۱۷۶	۱۸۴
قلیانساز	۱۶	۸۴	۵۰	۳۴
قلی بگلو	۵۷	۲۸۱	۱۵۲	۱۲۹
قور تلو جه سلفی	۳۸	۱۸۹	۱۰۹	۸۰
قور تلو جه علیا	۳۷	۲۱۲	۱۱۶	۹۶
قوشا بلاغ	۴۶	۲۱۰	۱۱۳	۹۷
قوشچی	۳۲	۱۶۵	۸۳	۸۲
قوشچی بایرام خواجه	۴۱	۲۳۸	۱۱۵	۱۲۳
قوش قیه سی	۴۵	۲۶۶	۱۴۵	۱۲۱
قو طور لو	۲۵	۱۲۸	۶۲	۶۶
قوی طول	۱۴	۱۰۰	۴۴	۵۶
قیه باشی	۱۵۱	۷۴۸	۳۸۳	۳۶۵
کاغلو گوز لو	۳۲	۱۸۹	۹۰	۹۹
کدخدالو	۴۱	۲۲۹	۱۱۸	۱۱۱
کلان	۵۰	۲۸۷	۱۴۹	۱۳۸
کلانتر	۹۱	۴۶۳	۲۳۷	۲۲۶
کمان	۲۷	۱۶۳	۸۱	۸۲
کمسالار	۱۹	۱۲۶	۶۰	۶۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کیقباد	۴۹	۲۸۲	۱۵۲	۱۳۰
کدایلو	۴۳	۲۴۴	۱۳۴	۱۱۰
گدوکلو	۱۶	۸۷	۳۷	۵۰
گردهزایلی	۴۰	۲۱۵	۱۱۷	۹۸
گوزللی	۳۷	۲۶۱	۱۴۳	۱۱۸
گون گورمز	۷۰	۳۷۰	۱۹۱	۱۷۹
گوی اغاج	۳۱	۱۶۵	۸۳	۸۲
للهلو	۱۷	۹۰	۵۱	۳۹
لمه درق ساری درق	۲۷	۱۲۰	۶۸	۵۲
لاریجان	۱۰۶	۵۰۶	۲۶۲	۲۴۴
متعلق	۶۰	۲۹۱	۱۴۹	۱۴۲
محبعلی لو	۱۱	۶۵	۲۹	۳۶
محمدان	۲۰	۱۲۷	۷۱	۵۶
محمد حسن لو	۱۲	۶۵	۳۲	۳۳
محمد صلاحلو	۳۸	۱۵۲	۸۴	۶۸
محمدلو	۴	۲۷	۱۵	۱۲
محمود آباد	۸۳	۳۹۹	۲۲۷	۱۷۲
محمود علیلو	۷	۵۳	۲۸	۲۵
مزرعه	۱۵	۶۸	۳۲	۳۶
مزرعه بورچه	۳۹	۲۱۲	۱۰۸	۱۰۴
مزرعه شاملو	۱۱	۷۳	۳۲	۴۱
ملالو	۶	۳۶	۲۱	۱۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
مولان	۱۷۹	۹۲۱	۴۶۱	۴۶۰
میاندرق	۶۹	۳۵۱	۱۸۸	۱۶۳
هاشم آباد	۲۲	۱۱۹	۶۰	۵۹
همراهلو	۶	۴۰	۲۱	۱۹
همو	۲۳	۱۲۳	۶۸	۵۵
یلدره سی	۹	۶۰	۳۶	۲۴
جمع دهستان گرمادوز	۶۲۵۰	۳۳۷۱۷	۱۷۶۲۶	۱۶۰۹۱
احمدآباد	۲۵	۱۲۳	۶۷	۵۶
اسکلو	۱۱۶	۵۲۱	۲۶۸	۲۵۳
اغویه	۵۴	۳۱۰	۱۶۲	۱۴۸
ایینه لو	۲۴	۱۳۸	۶۸	۷۰
بالان	۲۸	۱۶۲	۷۵	۸۷
برزندیق	۶۰	۲۹۱	۱۶۴	۱۲۷
خند	۴۰	۲۳۵	۱۲۸	۱۰۷
چریق	۱۲	۶۶	۳۱	۳۵
ساریدرق	۳۶	۱۸۳	۱۰۶	۷۷
شهریق	۲۸	۱۸۶	۱۰۵	۸۱
شیرنق	۱۹	۹۳	۴۱	۵۲
علویق	۳۲	۱۷۱	۹۲	۷۹
علی آباد	۳۴	۱۸۱	۹۶	۸۵
قره گونی	۱۶	۷۸	۳۷	۴۱
کاردجین	۱۹	۱۰۹	۵۶	۵۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کر سفلی	۲۷	۱۴۶	۸۰	۶۶
کر علیا	۳۷	۱۹۴	۱۰۵	۸۹
کلشلو	۱۵	۱۳۳	۶۰	۵۳
کوغمه	۲۸	۱۶۰	۸۹	۷۱
گرمناپ	۳۱	۱۵۶	۶۵	۹۱
گویران	۱۴	۹۸	۴۹	۴۹
لته ده	۲۴	۱۱۸	۶۱	۵۷
محمود آباد	۸۳	۴۰۵	۲۰۹	۱۹۶
مرز رود	۱۳۲	۵۳۶	۲۶۱	۲۷۵
مزگر	۷۷	۴۰۰	۱۹۴	۲۰۶
مکیددی	۴۴	۲۲۵	۱۱۶	۱۰۹
ناپشته	۱۷	۸۶	۴۷	۳۹
رایقان	۹۱	۴۷۵	۲۰۴	۲۷۱
هجران دوست	۸۴	۴۲۳	۲۱۲	۲۱۱
هجق سفلی	۱۵	۷۸	۳۶	۴۲
هجق علیا	۶	۳۸	۱۹	۱۸
ینگین قشلاق	۳۲	۱۳۷	۷۱	۶۶
جمع دهستان همیشه پاره	۱۳۰۰	۶۶۳۴	۳۳۷۴	۳۲۶۰
آسایشگاه مجنومین	۱	۵۵۰	۳۶۹	۱۸۱
استیار	۳۱	۱۶۰	۸۶	۷۴
اغاج اوغلو	۳۷	۲۲۷	۱۱۲	۱۱۵
اغداش	۳۸	۲۰۷	۱۱۷	۹۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
افشرد	۱۱۶	۵۷۶	۲۹۳	۲۸۳
امند	۷۶	۴۶۸	۲۵۴	۲۱۴
باجه باج	۱۱۷	۶۲۶	۳۲۸	۲۹۸
بشیر	۷۸	۴۴۸	۲۲۸	۲۲۰
پاگچین	۳۸	۲۱۰	۱۱۳	۹۷
تازه کندسرنند	۶۶	۳۳۸	۱۷۲	۱۶۶
تازه کند نهند	۳۷	۱۹۷	۱۰۴	۹۳
چمن زمین	۴۵	۲۶۷	۱۴۹	۱۱۸
حسین آباد	۳۳	۱۷۷	۹۶	۸۱
حشمت آباد	۱۶	۸۵	۴۶	۳۹
خواجه	۳۵۱	۱۹۴۷	۱۰۳۴	۹۱۳
دغدغان	۶۸	۳۱۳	۱۶۵	۱۴۸
دیگلکو	۹۹	۵۴۶	۲۸۴	۲۶۲
دیزجور	۱۴	۹۰	۴۷	۴۳
سر خه گاو	۶۰	۳۲۴	۱۵۹	۱۶۵
سرنند	۱۵۰	۸۴۰	۴۳۹	۴۰۱
سفیدان عتیق	۱۵۶	۸۴۳	۴۳۹	۴۰۴
سول درق	۹	۴۸	۲۶	۲۲
سولوجه	۹	۵۳	۲۷	۲۶
شالی	۱۶	۱۱۱	۵۹	۵۲
عباس آباد	۹۰	۵۱۲	۲۷۰	۲۴۲
قشلاق بالا	۲۶	۱۳۷	۸۰	۵۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قشلاق پائین	۴۹	۲۸۸	۱۵۸	۱۳۰
قلعه‌لر	۴۱	۲۵۸	۱۳۱	۱۲۷
قهوه‌خانه شوردره	۱	۲	۲	۰
کردلر	۲۱	۱۴۲	۸۰	۶۲
کنزق	۲۶	۱۸۵	۹۱	۹۴
کهلیک‌بلاغی	۱۶	۸۵	۴۳	۴۲
گلزار	۲۵	۱۱۷	۶۶	۵۱
گلوچه	۸۹	۴۳۰	۲۴۵	۱۸۵
گمند	۶۳	۳۷۲	۱۸۱	۱۹۱
گورچین	۳۴	۱۶۴	۷۶	۸۸
گویج	۱۹۹	۱۰۸۷	۵۴۴	۵۴۳
محمودآباد	۴۹	۲۱۷	۱۱۳	۱۰۴
مرناب	۱۰	۴۶	۲۲	۲۴
مشیرآباد	۴۵	۲۳۵	۱۲۹	۱۰۶
نهند	۲۵۷	۱۲۶۷	۶۹۵	۵۷۲
نیجران	۵۱	۲۷۲	۱۴۹	۱۲۳
ونیار	۱۴	۹۳	۴۹	۴۴
هرزندیق	۳۹	۲۲۹	۱۱۸	۱۱۱
هندوان	۱۰۶	۵۳۶	۲۷۱	۲۶۵
هیق	۱۳۷	۷۵۶	۳۹۳	۳۶۳
ینگی اسپران	۲۴۶	۱۳۹۲	۷۲۸	۶۶۴
جمع دهستان مواضع خان	۳۲۹۵	۱۸۴۷۳	۹۷۸۰	۸۶۹۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ابراهیمبگلو	۱۴	۶۰	۳۵	۲۵
ابراهیمسمیع	۵۴	۲۵۰	۱۳۲	۱۱۸
ابریق جدید	۳۶	۱۸۲	۸۴	۹۸
احمدلو	۴۱	۲۲۵	۱۰۹	۱۱۶
الهرد	۴۵	۲۲۱	۱۱۱	۱۱۰
الاجوجه	۳۰	۱۵۲	۶۹	۸۳
اوزان	۴۳	۱۸۱	۹۶	۸۵
ایلانکش	۲۳	۱۴۰	۷۵	۶۵
باباعیلو	۱۷	۹۳	۵۷	۳۶
بیزگر	۱۷	۸۴	۴۰	۴۴
بویندوز	۱۷	۷۳	۳۸	۳۵
بهروز	۳۳	۱۷۰	۷۷	۹۳
پسیان	۲۰	۱۰۵	۵۰	۵۵
تاتارسفلی	۴۹	۲۵۸	۱۳۶	۱۲۲
تاتارعلیا	۵۰	۲۳۹	۱۳۱	۱۰۸
تازه کند	۴	۲۴	۸	۱۶
تازه کند	۲۹	۱۷۵	۸۵	۹۰
توعلی سفلی	۵۱	۲۹۲	۱۵۷	۱۳۵
توعلی علیا	۶۱	۳۵۱	۱۸۴	۱۶۷
تیموربگلو	۶	۲۶	۱۲	۱۴
جانانلو	۹۷	۴۶۱	۲۶۳	۱۹۸
جعفرآباد	۱۵	۷۴	۳۵	۳۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
چوپه درق	۲۳	۱۱۶	۶۸	۴۸
حیدر کاندلو	۷۳	۴۴۶	۲۳۵	۲۱۱
داراغزی	۱۷	۱۰۵	۵۱	۵۴
داش اراسی	۱۹	۱۰۹	۴۲	۶۷
داش باشی	۲۹	۱۲۶	۶۷	۵۹
دره جیک	۱۵	۹۱	۴۷	۴۴
دریلو	۴۹	۲۷۰	۱۴۰	۱۳۰
دولاب	۱۳	۷۴	۴۰	۳۴
ساری جالو	۴۹	۲۵۰	۱۴۲	۱۰۸
سوتن	۷۷	۳۸۸	۱۹۸	۱۹۰
شجاعیلو	۵۲	۲۷۳	۱۴۷	۱۲۶
شیخ حسینلو	۴۵	۲۲۹	۱۰۴	۱۲۵
صادق بگلو	۲۰	۹۵	۴۳	۵۲
عاشقلو	۷۵	۳۵۴	۱۷۳	۱۸۱
عباس آباد	۵۱	۲۸۳	۱۳۱	۱۵۲
قاقالو	۲۷	۱۵۲	۹۰	۶۲
قره توپراغ	۱۰	۴۹	۲۳	۲۶
قره تیمکانلو	۱۲	۵۶	۲۹	۲۷
قره قوچ	۲۵	۱۳۶	۵۷	۷۹
قره قوچ مین باشی	۳	۱۷	۸	۹
کشیش قشلاقی	۱۷	۹۰	۴۲	۴۸
کلاله سفلی	۲۳	۱۲۱	۵۰	۷۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کلاله علیا	۱۸	۱۰۶	۵۱	۵۵
کنز رود	۲۴	۱۱۴	۶۳	۵۱
کورزه	۴۵	۲۶۳	۱۴۶	۱۱۷
گندمنان	۱۴	۶۷	۲۹	۳۸
لمه ارامنه	۲۳	۱۳۴	۶۱	۷۳
لمه اسلام	۲۳	۱۳۰	۶۴	۶۶
محمود کاغی	۲۱	۱۳۶	۷۹	۵۷
مسجدلو	۲۶	۱۴۳	۷۶	۶۷
مشهد حسنلو	۳۲	۱۹۲	۸۹	۱۰۳
مفروضلو	۶۰	۳۱۵	۱۶۹	۱۴۶
وینق	۶۶	۳۹۹	۱۸۵	۲۱۴
همان	۱۸	۸۱	۴۰	۴۱
یوسفلو	۲۷	۱۴۱	۶۷	۷۴
جمع دهستان منجوان	۱۸۷۳	۹۸۸۷	۵۰۳۰	۴۸۵۷
تورانچه	۴۸	۲۷۶	۱۴۹	۱۲۷
حسین کندی	۲۳	۱۳۷	۶۷	۷۰
دانش بلاغ	۱۹	۱۲۳	۶۲	۶۱
دانش بولاغ مغار	۲۵	۱۳۴	۷۵	۵۹
دوستبیگلو	۴۶	۲۹۶	۱۴۶	۲۵۰
دوشدور	۱۰۱	۵۲۶	۲۶۸	۲۵۸
سوتات	۱۳	۵۵	۲۷	۲۸
سیدقشلاقی	۷	۳۴	۲۰	۱۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
شوره ناپ	۱۲	۷۱	۴۴	۲۷
شیشه	۴۱	۲۶۰	۱۴۴	۱۱۶
قره قشلاق	۱۵	۱۰۳	۶۱	۴۲
قشلاق قلعه جیک	۷	۳۲	۱۸	۱۴
گل لار	۲۱	۱۰۹	۵۹	۵۰
مغار	۱۰	۶۴	۳۴	۳۰
وجنی	۵۶	۳۰۵	۱۵۸	۱۴۷
ور گهان	۱۸۵	۹۳۲	۵۰۰	۴۳۲
هالان	۸	۴۹	۲۸	۲۱
جمع دهستان ور گهان	۶۳۷	۳۵۰۶	۱۸۶۰	۱۶۴۶
اکبر کندی	۲۱	۱۱۸	۶۵	۵۳
بالان صفر علی	۴۰	۱۹۲	۹۲	۱۰۰
باندلو	۹	۴۷	۲۲	۲۵
بر جلو	۱۰	۵۸	۳۷	۲۱
پشتاب	۶۱	۲۹۲	۱۵۹	۱۳۳
تازه کند	۵	۳۱	۱۷	۱۴
چاپان	۷	۴۳	۲۳	۲۰
چر چر	۵	۳۵	۱۷	۱۸
چر چلو	۵۷	۲۸۳	۱۴۵	۱۳۸
دل قناب	۳۴	۱۵۷	۸۶	۷۱
دومولی	۳۸	۲۸۷	۱۵۱	۱۳۶
دیگردرق	۳۰	۱۳۵	۷۹	۵۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
زاوین سنگ	۷۶	۳۸۵	۲۱۲	۱۷۳
زاویه قشلاق	۵۰	۲۳۶	۱۲۱	۱۱۵
شغلان	۳۲	۱۸۲	۹۴	۸۸
علی محمد درسی	۳	۱۷	۱۱	۶
قتانلو	۶۷	۲۶۷	۱۴۵	۱۲۲
قره آعاج	۱۲۴	۶۱۱	۳۲۰	۲۹۱
قره آعاج پشتقلی	۴۸	۲۵۲	۱۷۷	۱۲۵
قور تپه	۱۰۷	۵۸۲	۳۹۷	۲۸۵
کره میدان	۱	۴	۲	۲
کره ناب	۵	۲۷	۱۵	۱۲
کلدریگه	۲	۱۳	۶	۷
کنجوبه	۱۸۴	۸۲۴	۴۲۹	۳۹۵
کرده کل	۲۴	۱۲۷	۶۵	۶۲
کنبران	۱۹	۹۳	۴۸	۴۵
گولان	۴۸	۲۴۹	۱۳۰	۱۱۹
لقلان	۳۹	۱۹۸	۹۹	۹۹
لولی بلاغ	۳۱	۲۱۰	۱۰۹	۱۰۱
مشیران	۹۱	۵۲۵	۲۷۵	۲۵۰
ملک خاص	۲۲	۱۱۲	۱۴	۴۸
ملاحونی	۲۷	۱۴۵	۸۷	۵۸
نقدی	۶	۲۱	۱۵	۱۱
نواسر	۷۴	۴۱۹	۲۲۷	۱۹۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
نیازقلی	۳۱	۱۸۱	۱۰۰	۸۱
ویژه ناب	۳۵	۱۷۱	۱۰	۸۱
هرسپاه	۱۸	۸۷	۵۱	۳۶
جمع دهستان بافت	۱۴۸۱	۷۶۴۱	۴۰۳۲	۳۵۸۹
اتمیان سفلی	۴۱	۲۲۲	۱۱۹	۱۰۳
اتمیان علیا	۳۰	۱۸۶	۹۲	۹۴
اتمیان وسطی	۴۸	۲۳۸	۱۳۱	۱۰۷
اجیر آباد	۱۲۱	۷۰۳	۳۷۳	۳۳۰
اردلان	۲۱۷	۱۱۷۰	۵۸۷	۵۸۳
ارزنق	۲۳۴	۱۲۹۳	۶۶۱	۶۳۲
اسدالله کنی	۲	۲۰	۱۰	۱۰
اسنق	۳۴۱	۱۸۲۴	۹۴۷	۸۷۷
الان	۳۶۷	۲۰۹۴	۱۱۱۶	۹۷۸
باروق	۱۸۱	۹۷۳	۵۰۲	۴۷۱
بر آغوش	۳۶۲	۲۰۷۷	۱۰۳۰	۱۰۴۷
بهمن آباد	۲۴	۱۷۷	۵۹	۵۸
تازه کند	۱۳	۸۲	۴۲	۴۰
تلخاب	۱۲	۵۰	۲۹	۲۱
جمال آباد	۲۴۸	۱۴۳۱	۷۳۹	۶۹۲
دمیرجی	۱۷۲	۹۶۶	۵۱۰	۴۵۶
دیجان (دجان)	۹۵	۵۴۷	۲۸۵	۲۶۲
دیزج شور	۶۰	۳۱۵	۱۶۵	۱۵۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
دیلمشانه	۳۰	۱۹۵	۹۱	۱۰۴
رجل آباد	۷۲	۴۲۹	۲۲۰	۲۰۹
زرنق	۶۶۶	۳۵۲۰	۱۷۱۶	۱۸۰۴
زنجیل آباد	۶۵	۳۳۶	۱۸۳	۱۵۳
سیه دولان	۶۳	۳۴۶	۱۷۲	۱۷۴
شاه باغی	۲۱۰	۱۰۴۷	۵۳۷	۵۱۰
صومعه (صوما)	۲۱۰	۱۰۴۰	۵۲۷	۵۱۳
قاسمکندی (گلی کندی)	۵	۲۷	۱۴	۱۳
قره بلاغ	۲۶	۱۵۸	۸۴	۷۴
قز لجه خرابه	۸۴	۵۲۰	۲۶۱	۲۵۹
قز لجه سادات	۹۷	۵۴۴	۳۰۳	۲۴۱
قیصریه	۳۳۳	۱۷۸۰	۹۰۲	۸۷۸
کرمجوان	۱۵۲	۹۷۴	۴۹۹	۴۷۵
کیوج	۲۳۲	۱۴۱۳	۷۰۳	۷۱۰
مهربان	۸۴۸	۴۹۰۲	۲۴۲۷	۲۴۷۵
نرمیق (نرمی)	۳۶	۲۰۰	۹۹	۱۰۱
جمع دهستان آلان برآغوش	۵۶۹۷	۳۱۷۳۹	۱۶۱۳۵	۱۵۶۰۴
اربط	۱۰۷	۴۹۹	۲۶۶	۲۳۳
اسفندجان	۳۹۸	۲۰۰۰	۱۰۴۹	۹۵۱
اسکندان	۱۵۴	۷۲۳	۳۷۵	۳۴۸
اشستان	۹۶	۴۴۱	۲۳۴	۲۰۷
اقچه کهل	۶۲	۲۹۱	۱۳۶	۱۵۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
امقان	۱۵۲	۶۳۶	۳۳۳	۳۰۳
اوج تپه	۱۵	۸۳	۴۳	۴۰
باویل سفلی	۲۸۵	۱۳۵۶	۶۸۵	۶۷۱
باویل علیا	۲۱۱	۱۰۲۶	۵۱۱	۵۱۵
چراغیل	۷۲	۳۲۰	۱۶۴	۱۵۶
عنصروود	۲۵۶	۱۳۳۱	۷۱۳	۶۱۸
قندیلو	۷۶	۳۵۵	۱۷۴	۱۸۱
کرد آباد	۱۴۵	۷۹۳	۴۱۷	۳۶۷
کلجاه	۳۵۰	۱۶۸۳	۸۲۵	۸۵۸
کندجان (کندوان)	۱۵۷	۷۴۴	۳۷۷	۳۶۷
کوشن	۳	۱۶	۱۱	۵
کوه‌دل	۴۸	۲۴۴	۱۳۲	۱۱۲
کهنمو	۲۸۲	۱۳۶۵	۶۸۶	۶۷۹
گنبرف	۲۵۳	۱۳۷۸	۷۰۵	۶۷۳
مجارشین	۱۸۷	۸۶۵	۴۵۷	۴۰۸
جمع دهستان اسکو	۳۳۰۹	۱۶۱۴۹	۸۲۹۳	۷۸۵۶
امیردیزج (آلكوزه)	۱۰۷	۶۳۸	۳۴۷	۲۹۱
تاج‌الدین	۱۵	۱۰۰	۵۶	۴۴
ترشکوه	۸	۳۴	۱۹	۱۵
چهارروی	۸۷	۶۰۵	۳۲۶	۲۷۹
خان‌امیر	۱۴۷	۷۹۱	۴۳۰	۳۶۱
خراجو	۲۴	۱۲۹	۶۹	۶۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
داش‌المالو	۹۶	۵۴۲	۲۹۳	۲۴۹
دین‌آباد	۱۰۹	۶۳۵	۳۴۳	۲۹۲
صغایش	۷۳	۳۹۳	۲۰۰	۱۹۳
قاضی‌کند	۱۶	۱۰۲	۵۲	۵۰
قدمگاه	۶۶	۳۷۱	۲۰۱	۱۷۰
قرمزگل	۴۸	۲۷۶	۱۴۷	۱۲۹
قوشقرا (قوشتار)	۲۴	۱۲۸	۵۹	۶۹
کلوانق (کلوانا)	۴۵	۲۴۰	۱۱۹	۱۲۱
گواهر	۱۸	۱۰۶	۵۲	۵۴
نادلو	۲۱۰	۱۱۲۹	۵۹۷	۵۳۲
هرکلان‌علیا و سفلی	۲۸۰	۱۸۷۱	۹۹۲	۸۷۹
یایجی	۹۰	۵۶۸	۲۹۷	۲۷۱
ینگجه	۳۲۳	۱۵۷۱	۸۰۷	۷۶۴
جمع دهستان آذرشیر	۱۷۸۷	۱۰۲۲۹	۵۴۰۶	۴۸۲۳
احمدآباد (لیغلی)	۲۵	۱۶۶	۹۰	۷۶
احمدآباد شهرک	۶۵	۴۱۶	۲۱۴	۲۰۲
اربطان	۲۷۰	۱۴۰۸	۷۰۱	۷۰۷
اسبخان	۲۵	۱۵۹	۷۶	۸۳
آقاعلیلو	۵۵	۲۹۵	۱۳۲	۱۶۳
الباوت	۱۱	۵۳	۲۹	۲۴
بزوان	۷۷	۴۳۶	۲۱۳	۲۳۳
یلوردی	۱۶۲	۸۴۸	۴۶۱	۳۸۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جانقور	۱۳۲	۶۰۸	۳۲۰	۲۸۸
جغناب	۸۱	۴۹۶	۲۵۴	۲۴۲
جیقہ	۲۴۸	۱۳۴۱	۶۷۶	۶۶۵
خرمالو	۱۳۲	۶۸۰	۳۴۹	۳۳۱
خلج	۳۰	۱۶۰	۸۱	۷۹
ساخسلو	۳۷	۱۹۶	۱۱۵	۸۱
سرای	۳۰۶	۱۶۷۷	۸۶۰	۸۱۷
شاملو	۵۷	۳۲۹	۱۶۳	۱۶۶
شهرک پائین	۱۵۵	۸۹۷	۴۶۶	۴۳۱
شہسواری	۸۰	۴۵۴	۲۲۸	۲۲۶
شیخ رجب	۸۸	۴۷۶	۲۵۰	۲۲۶
صومعه	۷۰	۳۸۴	۱۹۹	۱۸۵
طرف	۴۸	۲۳۸	۱۱۸	۱۲۰
عبدالجببار	۹۲	۴۹۱	۲۴۹	۲۴۲
قنراجہ	۱۶۴	۸۷۸	۴۴۹	۴۲۹
قرہ درہ (احمد آباد)	۱۰	۶۳	۳۷	۲۶
قرہ گوئیں	۲۲	۱۳۸	۷۱	۶۷
قز قاپان	۳۲	۱۹۱	۸۹	۱۰۲
گلدیر	۱۱۳	۶۴۵	۳۵۷	۲۸۸
گوید رق تازہ کند	۲۲	۱۳۶	۷۲	۶۴
مرکید	۹۸	۵۲۰	۲۵۸	۲۶۲
مقصود لو	۱۵۷	۹۰۶	۴۹۴	۴۱۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
میان بازار	۳۵	۲۱۶	۱۱۲	۱۰۴
مینق	۳۱۸	۱۶۶۱	۸۶۱	۸۰۰
نمرور	۲۶۷	۱۳۴۵	۷۰۹	۶۳۶
ولیلو	۱۱۴	۶۷۵	۳۴۱	۳۳۴
یارام	۱۳۹	۷۲۲	۳۸۰	۳۴۲
ینگجه	۳۰	۲۱۷	۱۰۸	۱۰۹
جمع دهستان بدوستان	۳۷۶۷	۲۰۵۲۱	۱۰۵۸۲	۹۹۳۹
ابریز (آوروز)	۱۱۴	۶۱۴	۳۱۷	۲۹۷
ابواسحاق	۲۳	۱۶۲	۸۹	۷۳
اتاجان	۳۹	۲۳۸	۱۱۳	۱۲۵
اتباتان	۷۹	۴۳۵	۲۳۹	۱۹۶
اسکی کند	۹۳	۴۹۳	۲۶۶	۲۲۷
اشرف آباد	۲۸	۱۳۷	۷۰	۶۷
انچه کحل	۳۹	۲۲۷	۱۱۵	۱۱۲
اغور آباد	۱۳۰	۷۱۳	۳۷۷	۳۳۶
انبازدان	۲۱۱	۱۱۵۴	۵۹۲	۵۶۲
ازجان (انارجان)	۵۶	۳۴۷	۱۸۴	۱۶۳
بستان آباد سفلی	۳۲۷	۱۹۲۵	۹۸۰	۹۴۵
بستان آباد علیا	۱۷۴	۱۰۷۹	۵۶۲	۵۱۷
بنه کهل	۱۷۹	۹۹۱	۵۱۹	۴۷۲
بهجت آباد (بچه آباد)	۴۸	۲۷۷	۱۳۶	۱۴۱
باشیزاوجان	۹۳	۵۲۰	۲۸۴	۲۳۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
نازه کند	۳۰	۱۷۶	۹۰	۸۶
چوقان	۳۳	۲۲۱	۱۱۹	۱۰۲
چرزه خون	۱۲۹	۶۲۸	۳۰۷	۳۲۱
حاجی آقا	۲۱۱	۱۰۵۵	۵۵۷	۴۹۸
خشندرق	۶۴	۳۷۵	۱۸۹	۱۸۶
خلیله ده	۴۳	۲۵۰	۱۲۵	۱۲۵
خیر آباد	۳۶	۲۱۲	۱۰۴	۱۰۸
ز کلوچه	۶۲	۴۲۱	۲۳۱	۱۹۰
زیر کان	۳۹	۲۴۳	۱۳۴	۱۰۹
سرچشمه	۱۱۴	۶۸۸	۳۵۶	۳۳۲
سین آب	۶۵	۳۰۴	۱۵۳	۱۵۱
شیروانه ده	۱۴۷	۹۱۶	۴۷۱	۴۴۵
طورا تپه (طور آتای)	۶۹	۳۷۷	۱۹۲	۱۸۵
علی آباد	۳۲	۱۹۷	۱۰۹	۸۸
عین الدین	۱۷۰	۹۷۰	۵۱۹	۴۵۱
قرونا	۴۷	۲۶۳	۱۴۰	۱۲۳
قره بابا	۲۱۵	۱۲۱۴	۶۲۵	۵۸۹
قره کوره	۱۶	۱۰۰	۴۹	۵۱
قلعه	۳۹	۲۲۰	۱۲۸	۹۲
قلعه علیا	۵۵	۳۰۹	۱۵۷	۱۵۲
قورولو	۹۲	۴۹۴	۲۷۸	۲۱۶
قوز لوجه	۲۵	۱۵۵	۸۲	۷۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کلو	۸۱	۴۹۳	۲۶۴	۲۲۹
کنگرلو	۵۳	۳۰۸	۱۶۴	۱۴۴
گل قاسم (قول قاشم)	۶۲	۳۴۵	۱۷۳	۱۷۲
گورچین	۴۸	۲۴۰	۱۲۷	۱۱۳
نوشهر	۱۰۴	۶۳۴	۳۴۷	۲۸۷
هلان	۸۵	۴۹۹	۲۵۸	۲۴۱
ینگجه (ینجه)	۳۳	۱۶۷	۹۵	۷۲
جمع دهستان بستان آباد	۳۸۳۲	۲۱۷۸۶	۱۱۳۸۶	۱۰۴۰۰
بارنج (بارش)	۳۳۵	۱۷۰۵	۸۹۳	۸۱۲
باسمج (واشمس)	۸۸۶	۴۶۶۱	۲۴۰۵	۲۲۵۶
باغ یعقوب	۲۰	۹۶	۵۲	۴۴
چوان	۱۳۴	۶۶۸	۳۴۸	۳۱۹
حاجی عبدال	۵۶	۲۷۲	۱۳۹	۱۳۳
دیزج لیلی خانی	۲۸۵	۱۵۹۳	۸۱۹	۷۷۴
زرنق	۱۵۱	۸۴۴	۴۵۳	۳۹۱
شادباد علیا (شلوار جیق)	۱۰۱	۵۹۵	۳۰۰	۲۹۵
شادباد مشایخ (پینه شلوار)	۳۱۰	۱۶۷۸	۸۹۹	۷۳۸
شاهگلی (استخر شاه)	۱۲۷	۶۹۹	۳۶۱	۱۴۸
طویقون	۲۶	۱۷۵	۹۳	۸۲
فتح آباد (پتاوا)	۹۳	۵۳۳	۲۶۹	۲۶۴
گر گج	۱۰۲	۶۱۰	۳۱۱	۲۹۹
کندرود	۲۲۶	۱۳۴۰	۶۹۴	۶۴۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جمع دهستان باسمنج	۲۸۵۲	۱۵۴۶۹	۸۰۳۷	۷۴۳۲
خامنه	۴۶۷	۲۴۰۸	۱۱۴۷	۱۲۶۱
داریان (داریان)	۴۷۹	۲۶۰۹	۱۲۹۴	۱۳۱۵
شندآباد	۴۹۹	۲۶۵۳	۱۳۶۶	۱۲۸۷
شنکلآباد	۵۸	۲۸۸	۱۵۸	۱۳۰
مرادآباد	۴۱۳	۲۲۸۷	۱۱۵۶	۱۱۳۱
جمع دهستان خامنه	۱۹۶۱	۱۰۲۴۵	۵۱۲۱	۵۱۲۴
اخوله	۱۱۷	۷۲۵	۳۷۷	۳۴۸
ایلخچی	۷۵۷	۴۰۹۱	۲۰۸۳	۲۰۰۸
بارانلوم	۶۶	۴۰۰	۲۱۲	۱۸۸
بایرام	۲۴۲	۱۱۲۴	۵۵۴	۵۷۰
بیگلو (بگل)	۲۴	۱۶۱	۷۶	۸۵
تازه کند	۸۳	۶۵۸	۳۳۷	۳۲۱
حسنآباد	۹	۵۰	۳۳	۱۷
خاصآباد(خاص وان)	۶۲	۳۴۹	۱۸۴	۱۶۵
خاصه لر	۵۲	۳۴۰	۱۸۷	۱۵۳
خورخور	۸۸	۴۰۵	۲۱۸	۱۸۷
دیزج	۳۵۷	۱۷۵۱	۹۳۰	۸۲۱
زینل اغاج	۷۶	۳۸۲	۲۰۹	۱۷۳
ساتلو (ختای)	۷۱	۳۷۱	۱۸۰	۱۹۱
سر کند یزج	۶۹	۳۵۷	۱۸۸	۱۶۹
شللو	۲۰	۹۴	۴۴	۵۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
عباس آباد (خانوخ)	۱۳	۴۳	۲۵	۱۸
علی آباد	۱۲	۷۴	۳۸	۳۶
قره تپه (قشلاق)	۲۵	۱۵۴	۸۴	۷۰
قزل دیزج	۶۲	۳۹۲	۲۱۸	۱۷۴
قشلاق	۱۶	۸۹	۴۷	۴۲
کرد لر	۱۷۴	۱۰۲۱	۵۲۲	۴۹۹
گلشنی	۵	۳۴	۱۶	۱۸
لاهیجان	۱۰۹	۵۹۶	۳۱۳	۲۸۳
مرجان لو (میرجانی)	۲۳	۱۳۳	۶۷	۶۶
مهدی نیا (مهدی فی)	۳۹	۲۰۹	۱۰۵	۱۰۴
نوجه ده (نوده)	۱۳۵	۶۹۰	۳۶۰	۳۳۰
هزه بوران	۱۲۷	۵۷۴	۳۰۹	۲۶۵
ینگگی کند	۸۶	۵۰۷	۲۵۹	۲۴۸
جمع دهستان خسرو شاه	۲۹۱۹	۱۵۸۷۴	۸۱۷۵	۷۵۹۹
اخ ماقایه	۲۹۴	۱۵۸۷	۸۴۷	۷۴۰
اردوی کاتبریز	۴	۲۸۸	۲۱۲	۷۶
اسپس	۳۱	۱۴۱	۷۴	۶۷
الوار سفلی	۱۴۶	۸۹۲	۴۵۹	۴۳۳
الوار علیا (الوار)	۵۲	۳۵۳	۱۷۵	۱۷۸
اناخاتون	۶۹	۴۱۱	۲۰۳	۲۰۸
باغ معروف (بامعروف)	۱۰۷	۵۷۳	۳۱۲	۲۶۱
خلجان	۸۳۳	۴۱۴۴	۲۱۵۵	۱۹۸۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
خواجه درینج	۶۸	۵۶۴	۳۰۱	۲۶۳
رواسان	۷۸	۴۳۹	۲۳۲	۲۰۷
سعد بیک	۴	۴۵	۲۴	۲۱
سهلان (ماغالان)	۱۶۱	۹۹۷	۵۱۶	۴۸۱
شیخ حسن	۹۷	۴۷۸	۲۳۸	۲۴۰
فروود گاه لشکری	۱	۳۷	۳۷	۰
قلعه چه	۳۲	۱۹۳	۹۲	۱۰۱
کجباباد	۳۵۳	۲۱۱۰	۱۰۷۱	۱۰۳۹
کوجان	۸۹	۴۹۷	۲۶۹	۲۲۸
لاله	۳۰۵	۱۶۱۸	۸۰۶	۸۱۲
مایان سفلی (اشاقمایان)	۳۱۸	۱۷۸۵	۹۳۰	۸۵۵
مایان علیا (یوخاریمایان)	۹۹	۶۹۴	۳۵۰	۳۴۴
وزنق	۴۴	۲۶۴	۱۳۴	۱۳۰
جمع دهستان سردرود	۳۱۸۵	۱۸۱۱۰	۹۴۳۷	۸۶۷۳
ابدان	۵۰	۳۲۹	۱۷۵	۱۵۴
اسباباد	۲۲	۱۳۴	۶۷	۶۷
اسپرج خون (سفیدخون)	۲۹۴	۱۶۷۹	۸۷۱	۸۰۸
اشگه دره (اینجه دره)	۹۰	۵۴۳	۲۸۲	۲۶۲
اغبالاغ	۱۲۲	۸۱۷	۴۳۸	۳۸۱
اقدره	۲۸	۱۵۵	۷۲	۸۳
المالو	۶۷	۳۹۷	۲۰۵	۱۹۲
امراه	۱۵۱	۹۸۵	۵۲۵	۴۶۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
امین آباد	۲۷	۱۶۱	۸۰	۸۱
ایقیر سفلی	۲۷	۱۷۵	۹۳	۸۲
ایقیر علیا	۳۴	۱۷۲	۸۵	۸۷
باش سیز	۱۴۷	۹۱۸	۴۹۵	۴۲۳
بهادر	۲۴	۱۵۲	۸۱	۷۱
بیرق	۳۵۵	۱۹۵۲	۱۰۲۶	۹۲۶
پشیکلو	۱۰۶	۶۲۵	۳۳۸	۲۸۷
تنور اغاج	۶۴	۳۷۶	۱۹۸	۱۷۸
ثمرخان (زمارخواران)	۴۸	۳۲۸	۱۷۵	۱۵۳
جانقور	۸۷	۵۰۰	۲۶۰	۲۴۰
چیجکلو	۵۱	۳۲۷	۱۷۰	۱۵۷
چین بلاغ	۴۹	۳۱۶	۱۶۰	۱۵۶
حسن کهل	۵۹	۳۷۱	۱۹۴	۱۷۷
خیجک (خاجیک)	۷۲	۵۵۲	۲۸۰	۲۷۲
دلی قرچی	۴۱	۲۸۸	۱۶۷	۱۲۱
زنگبار	۷۶	۴۳۵	۲۳۶	۱۹۹
ساری کونه (ساری گونی)	۱۲	۸۵	۴۸	۳۷
شیخ جعفر	۱۰	۵۵	۲۷	۲۸
قبله مسجد	۶۰	۳۵۲	۱۷۵	۱۷۷
قره کوشن	۱۰۰	۶۲۶	۳۳۷	۲۸۹
قرانچای	۸۴	۵۱۲	۲۷۱	۲۴۱
قلعه جوق سفلی	۱۶	۱۱۲	۵۹	۵۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قلعه جوق علیا	۲۱	۱۲۹	۶۸	۶۱
قیسناب	۵۸	۳۰۳	۱۵۵	۱۴۸
کیزبین	۷۱	۴۶۵	۲۴۴	۲۲۱
گلشن آباد	۳۶	۲۵۷	۱۳۸	۱۱۹
گله خانه	۱۰۴	۶۷۳	۳۶۴	۳۰۹
لیگوان	۴۸۱	۲۴۶۵	۱۲۳۸	۱۲۲۷
متنق	۲۴۸	۱۲۱۷	۶۵۷	۵۶۰
نوجهده (نوگری)	۱۳۸	۷۶۶	۴۰۵	۳۶۱
ورگل	۴۷	۳۵۲	۱۸۳	۱۶۹
هراب	۱۰۸	۶۰۴	۳۱۷	۲۸۷
هروی	۲۳۲	۱۳۴۲	۷۰۰	۶۴۲
هیگل آباد	۳۰	۱۹۸	۱۰۲	۹۶
جمع دهستان سهندآباد	۳۹۴۷	۲۳۲۰۰	۱۲۱۵۸	۱۱۰۴۲
اسفهلان	۳۸۲	۱۹۶۶	۹۹۷	۹۶۹
اسنجان	۱۴۸	۷۹۹	۴۲۴	۳۷۵
انرجان (انارجان)	۱۲۰	۵۳۶	۲۹۰	۲۴۶
زینجناب	۳۶۰	۱۸۴۹	۹۸۶	۸۶۳
جمع دهستان سر دصحرا	۱۰۱۰	۵۱۵۰	۲۶۹۷	۲۴۵۳
اق کهریز	۲۵	۱۶۳	۸۷	۷۶
امیر زکریا	۱۸۶	۹۴۹	۴۹۴	۴۵۵
بیگجه خاتون	۹۵	۴۳۳	۲۳۴	۱۹۹
درویش بقال	۷۱	۳۶۰	۱۹۰	۱۷۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
زنگی	۶۵	۳۷۹	۲۰۹	۱۷۰
زیناب	۷۱	۵۰۸	۲۷۱	۲۳۷
ساربانقلی (روانقلی)	۲۰۹	۱۱۲۴	۵۹۶	۵۲۸
سیس	۷۶۷	۴۰۱۲	۲۰۷۳	۱۹۳۹
علیشاه	۳۷۰	۱۹۵۹	۹۸۷	۹۷۲
غلاملو	۴۹	۲۳۲	۱۱۷	۱۱۵
کندرود	۲۹۴	۱۵۴۹	۷۴۹	۸۰۰
گل آباد (کلاوا)	۱۳۹	۸۰۱	۴۱۶	۳۸۵
مکزاده (ملیح زاوا)	۱۲۴	۶۷۲	۳۴۸	۳۲۴
نظر لو (نازارلی)	۳۹۴	۲۱۴۰	۱۱۳۶	۱۰۰۴
جمع دهستان سیس	۲۸۵۹	۱۵۲۸۱	۷۹۰۷	۷۳۷۴
الوانق	۱۲۱	۶۲۷	۳۲۵	۳۰۲
ایستگاه شیر امین	۷	۳۷	۲۰	۱۷
پیر چویان	۴۲	۲۵۷	۱۳۸	۱۱۹
چنار	۱۰۵	۵۸۳	۳۰۱	۲۸۲
خانقاه	۲۱۶	۱۱۱۴	۵۷۵	۵۳۹
داش کن	۵۱	۲۵۷	۱۲۶	۱۳۱
سیلاب	۱۵۶	۸۶۹	۴۳۳	۴۳۶
شیر امین	۴۲۰	۲۲۰۸	۱۱۵۱	۱۰۵۷
هفت چشمه	۲۱۸	۱۱۸۷	۶۳۶	۵۵۱
جمع دهستان شر امین	۱۳۳۶	۷۱۳۹	۳۷۰۵	۳۴۳۴
بیس	۴۲۷	۲۳۹۴	۱۲۶۰	۱۱۳۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
حسن آباد (شاه قلعه سی)	۱	۳	۳	۰
دیزج خلیل	۶۸۴	۳۳۳۱	۱۶۴۰	۱۶۹۱
شانجان (چنوان)	۱۸۷	۹۴۴	۴۷۲	۴۷۲
نوجن ده (نوری)	۲۰۸	۱۰۲۸	۴۹۷	۵۳۱
وایقان	۵۳۰	۲۵۷۰	۱۲۹۶	۱۲۷۴
جمع دهستان شبستر	۲۰۲۷	۱۰۲۷۰	۵۱۶۸	۵۱۰۲
بور اچارلو	۸۵	۴۷۴	۲۵۹	۲۱۵
بهرام آباد (خرابی)	۷	۴۲	۲۳	۱۹
تیل	۶۷۶	۲۹۲۹	۱۴۹۰	۱۴۳۹
تیمورلو	۴۳	۲۱۹	۱۱۲	۱۰۷
دیزج مهر	۱۰۶	۶۶۷	۳۳۰	۳۳۷
سرای ده	۱۵۷	۸۱۵	۴۱۵	۴۰۰
سفید گنب	۱۶۱	۷۷۳	۴۱۵	۳۵۸
شرفخانه	۳۴۹	۱۸۴۸	۹۵۶	۸۹۲
شینخولی	۹۴	۴۷۸	۲۴۳	۲۳۵
علی بیگلر	۸۹	۴۵۰	۲۳۴	۲۱۶
فرجقلی	۸۶	۴۱۶	۲۰۵	۲۱۱
قانیچی	۹۳	۵۶۱	۲۸۴	۲۷۷
قیچان	۹۶	۴۲۲	۲۲۹	۱۹۳
کافی الملک	۳۳۰	۱۷۱۶	۸۹۵	۸۲۱
کشک	۱۵۱	۸۱۳	۴۱۲	۴۰۱
کوزه کنان	۴۶۱	۲۷۲۰	۱۳۶۹	۱۳۵۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
گمیچی ده	۲۱۲	۱۰۱۴	۵۳۶	۴۷۸
مشتق	۲۴۰	۱۲۱۴	۶۲۵	۵۸۹
هریس	۲۷۴	۱۴۷۱	۷۳۰	۷۴۱
هفتچشمه	۷۸	۴۳۵	۲۰۷	۲۲۸
یوسف آباد	۶۳	۳۳۵	۱۸۱	۱۵۴
جمع دهستان شرفخانه	۳۸۵۱	۱۹۸۱۲	۱۰۱۵۰	۹۶۶۲
باغ وزیر	۶۲	۳۶۱	۱۸۵	۱۷۶
تازه کند (تزه کت)	۷۵	۴۲۳	۲۲۴	۱۹۹
چله خانه سفلی	۲۴	۱۲۶	۶۰	۶۶
چله خانه علیا	۵۳	۲۹۷	۱۵۳	۱۴۴
خواجهمر جان	۶۱	۳۱۶	۱۴۷	۱۶۹
سر کندیزج (سرکزه)	۲۴۴	۱۳۶۵	۶۷۳	۶۹۲
سفید کمر (امی کهر)	۳۳۸	۱۹۱۰	۹۸۷	۹۳۲
سگبان (سیوان)	۱۴۲	۷۶۵	۳۷۹	۳۸۶
صوفیان	۷۰۲	۳۶۴۵	۱۸۹۱	۱۷۵۴
علی اکبر لو (علی اکبر)	۷۲	۳۸۵	۲۰۷	۱۷۸
قمتبه	۵۹	۲۹۰	۱۶۲	۱۲۸
مهتر احمد	۶۹	۴۰۵	۲۱۷	۱۸۸
نعمت الله	۱۴۷	۷۷۴	۴۰۶	۳۶۸
هارون آباد (هورلان)	۷۷	۳۹۳	۲۰۴	۱۸۹
جمع دهستان صوفیان	۲۱۲۵	۱۱۴۵۵	۵۸۸۶	۵۵۶۹
الماس	۱۲۲	۵۳۵	۲۷۱	۲۶۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
امستجان	۱۰۴	۵۴۴	۲۹۰	۲۵۴
انگشتوان (انگشتجان)	۴۵	۲۳۱	۱۲۶	۱۰۵
توپچی	۹۱	۴۷۸	۲۴۵	۲۳۳
چشمه کنان	۱۳۸	۶۸۱	۳۴۱	۳۴۰
چهرگان	۳۳۹	۱۶۵۸	۸۶۶	۷۹۲
حیدرآباد	۷۵	۳۱۴	۱۶۱	۱۵۳
دیزج شیخمرجان	۵۱۷	۲۷۴۹	۱۳۸۳	۱۳۶۶
طسوج	۷۹۶	۴۱۵۱	۲۱۲۱	۲۰۳۰
قره تپه علیا و سفلی	۳۰۸	۱۵۹۷	۸۲۳	۷۷۴
قزلجه	۷۷	۳۸۰	۱۹۸	۱۸۲
قلعه مرآغوش	۲۷	۱۵۸	۸۴	۷۴
قلمانسرا (آلماسرای)	۱۰۴	۵۳۶	۲۸۵	۲۵۱
احمدآباد (آهن آباد)	۱۰۵	۵۳۰	۲۶۶	۲۶۴
اغ بلاغ	۱۰۷	۵۰۶	۲۵۸	۲۴۸
الجلج	۲۰۱	۱۰۲۰	۵۱۴	۵۰۶
امامیه (دوانگر)	۱۰	۶۱	۳۰	۳۱
باباقره	۶۱	۳۷۰	۲۰۲	۱۶۸
باشکند	۶۷	۴۲۴	۲۱۸	۲۰۶
بنفشه درق	۶۲	۳۴۹	۱۸۷	۱۶۲
پوستوکا	۵۸	۳۱۵	۱۶۰	۱۵۵
پیر سلطان	۷۰	۳۵۶	۱۹۳	۱۶۳
پیر لوجه	۵۷	۳۱۷	۱۵۹	۱۵۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
تکمه داش	۲۷۴	۱۴۰۳	۷۶۵	۶۳۸
جدا قیه	۵۸	۳۱۰	۱۶۳	۱۴۷
چرمخواران بالا	۹۱	۵۰۹	۲۷۱	۲۳۸
چرمخواران پائین	۸۶	۴۰۰	۱۸۸	۲۱۲
چینی بلاغ	۸۴	۴۴۷	۲۲۰	۲۲۷
حافظ	۵۳	۲۸۵	۱۴۱	۱۴۴
خشکتاب	۳۳	۱۹۰	۱۰۰	۹۰
داش اتان (داش آباد)	۳۸	۲۱۲	۱۱۳	۹۹
دره چی	۶۳	۳۲۵	۱۷۱	۱۵۴
ز گلو جه	۱۰۲	۵۷۳	۳۰۸	۲۶۵
سرخه	۶۰	۳۰۵	۱۵۵	۱۵۰
سرخه	۶۳	۳۹۳	۲۲۵	۱۶۸
سعدی	۵۸	۳۰۸	۱۵۸	۱۵۰
شنگل آباد	۱۰۲	۵۵۹	۲۹۶	۲۶۳
عمودیزج	۱۲۵	۶۴۱	۳۱۶	۳۲۵
قاشقهای	۷۶	۴۲۸	۲۱۹	۲۰۹
قایش قورشان	۷۳	۴۴۱	۲۴۰	۲۰۱
قرانقیه	۹۱	۴۶۶	۲۴۰	۲۲۶
قره بلاغ	۱۵۳	۸۱۷	۴۴۳	۳۷۴
قره چمن	۳۴۳	۱۷۷۸	۸۶۹	۹۰۹
قرل احمد	۷۶	۴۵۷	۲۴۷	۲۱۰
قرلجه	۶۲	۳۴۵	۱۷۶	۱۶۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قیجاق	۵۲	۲۶۷	۱۴۳	۱۲۴
کوخالو	۸۶	۳۹۵	۱۹۹	۱۹۶
گجین	۶۰	۳۳۹	۱۹۰	۱۴۹
گللوچه (کلیجه)	۶۹	۳۹۲	۲۱۳	۱۷۹
کلهین	۷۶	۴۰۴	۲۰۹	۱۹۵
ملا محمود	۲۳	۱۴۷	۸۰	۶۷
نازین آباد	۴۸	۲۶۰	۱۳۶	۱۲۴
نوساله	۳۹	۱۸۴	۹۹	۸۵
یله قارشو	۶۱	۳۲۰	۱۵۹	۱۶۱
ینگجه	۶۸	۳۶۳	۱۷۷	۱۸۶
جمع دهستان عباسی (عباس)	۳۵۴۷	۱۸۹۱۱	۹۸۱۶	۹۰۹۵
اخی جهان (آخر جهان)	۲۱۹	۱۲۱۳	۶۱۳	۶۰۰
افخم آباد	۱	۱	۱	۰
ایستگاه راه آهن	۱۵	۹۴	۴۹	۴۵
باغ قم (قم باغی)	۱	۱	۱	۰
تیمورلو	۵۹۱	۳۱۹۵	۱۶۳۲	۱۵۶۳
خالو	۱۱۱	۶۳۸	۳۰۹	۳۲۹
دستجرد (دستگرد)	۲۶۴	۱۳۷۴	۷۱۱	۶۶۳
دیزج چراغ	۴۳	۲۴۵	۱۳۱	۱۱۴
دیزج حسن	۲۱	۹۵	۴۲	۵۳
سردار آباد	۱	۱۶	۱۶	۰
غله رار	۲۷	۱۶۵	۸۸	۷۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
فیروز سالار	۲۵۰	۱۲۵۹	۶۵۰	۶۰۹
قاضی جهان	۳۹۸	۲۳۳۴	۱۱۸۹	۱۱۴۵
قراغیل	۱۰۴	۶۰۲	۳۰۱	۳۰۱
قشلاق پیازی	۱۱۱	۶۴۷	۲۹۷	۳۵۰
قلعه سنج	۲۸	۱۴۰	۷۵	۶۵
کارخانه کنسروسازی	۱	۳	۳	۰
کبود گنبد (گورونیه)	۱	۷	۷	۰
معدن ناجی	۱	۱۳	۱۳	۰
۱۹- جمع دهستان ساوکان	۲۱۸۸	۱۲۰۴۲	۶۱۲۸	۵۹۱۴
ارپادرسی	۴۱	۲۴۷	۱۲۱	۱۲۶
ارتشتناب	۷۹	۴۵۵	۲۳۸	۲۱۷
استیار	۹۲	۵۹۳	۳۳۰	۲۶۳
اسفنگره	۷۲	۴۹۵	۲۵۹	۲۳۶
اسکندر	۱۳۴	۷۰۸	۳۶۸	۳۴۰
اشتق سفلی (قوج دوله)	۱۶۳	۸۷۳	۴۵۲	۴۲۱
اشتق علیا (اوج دوله)	۱۴۷	۷۵۵	۳۹۹	۳۵۶
اکین آباد	۴۶	۳۰۷	۱۴۷	۱۶۰
الوار	۱۴۹	۷۴۵	۳۶۹	۳۷۶
الونده	۴۸	۲۷۴	۱۴۹	۱۲۵
الانق (آلانا)	۳۵۶	۱۶۸۷	۸۶۷	۸۲۰
ایرانک	۳۹۵	۱۹۲۴	۹۸۰	۹۴۴
ایمناب (ایمنو)	۶۳	۴۰۱	۱۹۹	۲۰۲

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۱۹۷۲	۲۰۸۰	۴۰۵۲	۷۹۹	بخشایش
۷۷	۷۸	۱۵۵	۳۰	بخش نو
۲۳۳	۲۳۵	۴۶۸	۹۱	نازه کند
۱۶	۲۲	۳۸	۶	نازه کند
۴۰۶	۴۰۱	۸۰۷	۱۳۱	ترکمبور
۳۳۵	۳۱۸	۶۵۳	۱۲۳	ترکه داری
۳۷۶	۳۹۴	۷۷۰	۱۲۱	جانبهان (گانبهان)
۳۰۳	۳۲۸	۶۳۱	۱۱۰	جوقان بزرگ
۱۹۲	۲۰۷	۳۹۹	۶۶	حصار
۲۰۹	۲۱۰	۴۱۹	۶۸	خاتون آباد
۲۷۴	۲۸۴	۵۵۸	۱۰۵	خیره مسجد
۰	۱۸۷	۱۸۷	۶	دانشسرای کشاورزی
۲۵۹	۲۷۹	۵۳۸	۹۸	دیز ناب
۴۶	۴۸	۹۴	۱۷	زینگش
۲۳۰	۲۵۵	۴۸۵	۸۰	ساران
۹۹۶	۱۱۴۵	۲۱۴۱	۴۰۴	سعید آباد
۸۹۳	۹۲۸	۱۸۲۱	۲۸۴	سکان سرای
۶۹۵	۶۸۳	۱۳۷۸	۲۳۹	سیستان قدیم
۱۱۳	۱۱۴	۲۲۷	۳۹	سیستان نو
۱۱۱	۱۲۴	۲۳۵	۳۵	شاه مرس
۹۴	۹۳	۱۸۷	۴۰	شبللی
۱۵۰	۱۴۶	۲۹۶	۴۸	قرنجه (قاربنجه)

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قرلجه میدان	۳۱	۱۷۵	۱۰۲	۷۳
قویچاق	۱۴	۸۶	۴۸	۳۸
کر	۲۷۶	۱۲۷۶	۶۵۶	۶۱۱
کرد کنندی	۲۷۰	۱۴۱۰	۷۰۷	۷۰۳
گرگان	۲۸۰	۱۶۰۷	۸۰۳	۸۰۴
کلوانق (کلوانا)	۵۰۹	۲۷۷۸	۱۴۳۹	۱۳۳۹
کلوکدره	۲۲	۱۴۰	۸۳	۵۷
کندول	۳۶	۲۰۳	۹۷	۱۰۶
گوار	۲۷	۱۵۳	۷۵	۷۸
ملککیان	۷۶	۴۳۹	۲۲۵	۲۱۴
میاردان	۷۸	۵۳۴	۲۸۱	۲۵۳
نعمت آباد	۱۲۱	۶۴۸	۳۴۱	۳۰۷
نوجه سادات	۲۴۳	۱۳۰۳	۶۸۵	۶۱۸
نهر	۷۴	۵۱۲	۲۶۹	۲۴۳
یوسف آباد	۶۵	۴۱۶	۲۲۱	۱۹۵
جمع دهستان مهران رود	۶۸۵۲	۳۷۶۷۴	۱۹۴۶۹	۱۸۲۰۵
اسماعیل کنندی	۱۶	۹۴	۵۸	۳۶
اندیس	۹۸	۵۱۹	۲۶۶	۲۵۳
اینجه کنندی چیچک لوقربان	۲۰	۱۲۰	۵۴	۶۶
برازین	۱۶۷	۷۹۴	۴۱۹	۳۷۵
تازه کند	۴۴	۲۵۶	۱۳۷	۱۱۹
ترکایش	۹۹	۵۱۴	۲۶۳	۲۵۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جنگل	۷	۴۸	۳۰	۱۸
خانقاه	۸۱	۴۴۷	۲۳۷	۲۱۰
خشکناپ	۱۴۲	۶۵۴	۳۲۶	۳۲۸
شیران	۳۲	۱۹۲	۹۹	۹۳
قانقالو	۷	۳۸	۱۹	۱۹
قره تریاق	۳	۱۰	۶	۴
قوملو	۱۱	۶۱	۳۴	۲۷
گوراوان	۱۷۲	۸۱۱	۴۲۴	۳۸۷
موسی لو	۱۱۱	۵۳۴	۲۷۲	۲۶۲
مهرام	۳۲	۱۸۱	۹۲	۸۹
ناحیه	۶۰	۳۴۴	۱۸۱	۱۶۳
نوجهده	۷۲	۳۳۴	۱۷۲	۱۶۲
نهران	۶۸	۳۲۳	۱۷۳	۱۵۰
هرزه ورز	۴۲	۲۱۶	۱۰۸	۱۰۸
هیق	۸۷	۵۲۵	۲۷۰	۲۵۵
جمع دهستان هریس خانمرو	۱۳۷۱	۷۰۱۵	۳۶۴۰	۳۳۷۵
ارسون (درسین)	۶۷	۳۱۳	۱۶۲	۱۵۱
اغبالغ	۹۵	۵۱۴	۲۷۲	۲۴۲
الهاشمسغلی (الشما)	۹۸	۴۸۰	۲۵۶	۲۲۴
الهاشمعلیا (الشما)	۱۱۰	۵۵۶	۲۹۳	۲۶۳
انارویز (انوس)	۴۱	۲۱۲	۱۱۱	۱۰۱
اندبیل	۲۴۹	۱۴۰۸	۷۲۳	۶۸۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ایلوآنق (انیلاوا)	۵۲	۲۵۷	۱۴۳	۱۱۴
بفر اجرد (وارهادارد)	۱۸۰	۹۶۳	۵۰۹	۴۵۴
بلیل	۵۶	۲۸۹	۱۵۲	۱۳۷
پروج (پریک)	۱۱۹	۶۶۰	۳۴۳	۳۱۷
ترز نق	۸۳	۵۱۴	۲۷۷	۲۳۷
ترك	۴۲	۲۴۶	۱۳۵	۱۱۱
تولش	۱۵۶	۷۱۴	۳۷۲	۳۴۲
چالگر (چلری)	۵۳	۳۱۹	۱۷۲	۱۴۷
خانقاه بفر اجرد	۱۸۷	۹۳۲	۵۰۰	۴۳۲
خانقاه سادات (فینه)	۷۶	۳۶۳	۲۰۴	۱۵۹
خوجین (فیین)	۴۱۹	۲۱۵۲	۱۱۱۷	۱۰۳۵
زاویه سادات	۱۲۱	۶۴۵	۳۲۴	۳۲۱
زردشت آباد (گلی قهوه سی)	۹	۵۹	۳۱	۲۸
سنجدله (سنجلی)	۷۵	۴۲۴	۲۲۱	۲۰۳
شیخ جانلو (شیخ خان)	۱۹	۱۲۰	۶۲	۵۸
علی آباد (آلوار)	۱۰۱	۵۴۲	۲۸۵	۲۵۷
قره اغاج (قره کهل)	۳۹	۲۱۰	۱۱۴	۹۶
قرل درق (قرل دره)	۴۴	۲۴۹	۱۴۵	۱۰۴
کلی	۱۹۸	۱۰۰۴	۵۲۸	۴۷۶
کهران	۵۰	۲۷۶	۱۵۱	۱۲۵
گاودول	۵۷	۳۱۴	۱۶۶	۱۴۸
گرمخانه	۴۰	۲۳۵	۱۳۵	۱۰۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کراز	۷۵	۴۰۱	۲۰۷	۱۹۴
گل تپه	۳۵	۱۹۹	۱۰۲	۹۷
گلوچه (گولوچه)	۶۴	۳۵۸	۱۹۲	۱۶۶
گوران سراب	۱۲۵	۷۴۳	۳۸۰	۳۶۳
لمه دشت	۱۷۶	۸۴۹	۴۳۶	۴۱۳
مجره	۲۵۳	۱۳۸۲	۷۶۲	۶۲۰
مزجین	۱۲۰	۶۳۴	۳۳۵	۲۹۹
نیاخرم (نی خر)	۴۳	۲۲۲	۱۱۶	۱۰۶
وارث آباد	۳۱	۱۶۴	۹۴	۷۰
یلوچه	۵۱	۳۰۶	۱۶۳	۱۴۳
یوز ناب (ایز ناب)	۳۲	۱۸۶	۱۰۲	۸۴
جمع دهستان خانه بیل	۳۸۴۱	۲۰۴۱۴	۱۰۷۹۲	۹۶۲۲
ارجلیک	۲	۱۹	۹	۱۰
اردبیلق	۲۱	۱۰۳	۵۲	۵۱
ازناوسر	۴	۲۵	۱۵	۱۰
اسمروود (اسمری)	۴۵	۲۷۳	۱۳۴	۱۳۹
اقسو	۱۴	۷۱	۳۷	۳۴
امامزاده	۱	۵	۱	۴
اهو	۱۰	۷۲	۳۷	۳۵
برندق	۱۷۵	۹۱۳	۴۹۳	۴۲۰
بورکهم	۳۵	۲۰۱	۱۱۱	۹۰
بیرق (برگه)	۱۳۵	۶۵۵	۳۶۷	۲۸۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بیلده	۲۱	۱۰۳	۴۸	۵۵
پیشگمان	۱۳	۸۰	۴۹	۳۱
ترازوج (ترزی)	۸۸	۴۵۷	۲۳۸	۲۱۹
جعفر آباد	۹۹	۵۳۱	۲۸۲	۲۴۹
چای قوشان	۵	۲۴	۱۱	۱۳
چنار	۵۹	۳۳۴	۱۶۷	۱۶۷
چناران	۱	۱۰	۷	۳
چنارلق	۷۵	۳۷۵	۱۹۲	۱۸۳
چهار خانوار (سقرچی)	۱۸	۸۵	۴۵	۴۰
حاجی آباد (بیرق)	۲	۵	۲	۳
حاجی آباد	۱	۸	۶	۲
خط پرست	۱۲	۵۶	۲۷	۲۹
خوشنامه	۴۷	۲۸۱	۱۳۸	۱۴۳
دایو	۴۱	۲۲۴	۱۱۷	۱۰۷
دمدول	۵۲	۲۵۸	۱۳۶	۱۲۲
دوستلو	۱۴	۹۶	۶۱	۳۵
دوگر (دور)	۳۷	۱۷۰	۹۱	۷۹
زاویه جعفر آباد (زیوه)	۲۳	۱۰۹	۵۴	۵۵
زاویه کیوی	۲۴	۱۲۵	۶۵	۶۰
زندوق	۱۲	۷۷	۴۶	۳۱
ساربانان	۷	۴۲	۲۴	۱۸
سجهرود	۵۷	۳۵۵	۱۸۵	۱۷۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سفیداب (اسبو)	۴۲	۲۵۱	۱۳۵	۱۱۶
سلوا	۱۰	۵۹	۲۸	۳۱
سوران	۶۸	۳۸۱	۲۰۱	۱۸۰
سوسهاب (سوساوا)	۹۶	۵۷۰	۳۱۴	۲۵۶
شوره خانه	۵	۳۵	۱۷	۱۸
شیخلر	۱	۹	۵	۴
طویستان	۲۴	۱۲۴	۶۵	۵۹
غیاث آباد (تناب)	۸	۴۷	۲۶	۲۱
منامن	۱۰۱	۴۶۸	۲۴۷	۲۲۱
قره تکان	۱۹	۱۰۲	۵۴	۴۸
قشلاق برندق	۲۱	۱۰۶	۵۹	۴۷
قهوه خانه بور کیم	۱	۴	۲	۲
قهوه خانه دوستعلی	۱	۱	۱	۰
کیودجی (کوجی)	۱	۵	۴	۱
کر گزلو	۴۱	۱۹۳	۱۰۱	۹۲
کر نق	۱۱۳	۴۴۸	۲۵۰	۲۳۸
کر ج (کرزن)	۲۰۹	۱۰۵۶	۵۲۹	۵۳۶
کمر	۳۲	۱۴۸	۸۵	۶۳
کمر درق سفلی	۳	۱۸	۱۲	۶
کمر درق علیا	۷	۵۶	۳۲	۲۴
کندرق	۵	۳۲	۱۷	۱۵
گهر از	۱۵۷	۸۲۷	۴۲۱	۴۰۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
گهیک (نولو بولاق)	۱۶	۷۴	۳۸	۳۶
گیوی	۵۴	۲۴۶	۱۰۷	۱۳۹
گل گلاب	۳۱	۱۷۶	۹۴	۸۲
گلوجه	۱۴	۹۶	۳۶	۳۳
محمود آباد (محمود آوا)	۳۳	۱۹۶	۱۰۱	۹۵
مره جین	۵۰	۲۷۰	۱۳۹	۱۳۱
مزرعه	۲۷	۱۴۰	۷۶	۶۴
میانسرا	۶	۳۵	۱۷	۱۸
نساز	۱۱۸	۶۰۱	۲۱۰	۲۹۱
نوده	۷۳	۳۶۸	۱۹۴	۱۷۴
نیمه هیل	۸۱	۴۰۲	۱۹۹	۲۰۳
ونن	۱۶	۹۲	۵۴	۳۸
ویو	۱۴	۹۰	۴۳	۴۷
هشجین	۵۵۳	۲۸۱۳	۱۴۷۶	۱۳۳۷
هشی	۸۱	۴۱۷	۱۹۹	۲۱۸
جمع دهستان خورش رستم	۳۲۸۲	۱۷۱۲۰	۸۹۳۵	۸۱۸۵
ابلی سفلی	۴۳	۲۳۱	۱۲۴	۱۰۷
احمد آباد	۸۱	۴۳۶	۲۲۸	۲۰۸
ارپاچایی	۸۰	۴۶۰	۲۴۶	۲۱۴
اسفر نجان جدید	۵۳	۲۹۲	۱۵۴	۱۳۸
اسیابمو توری صمدیان	۲	۳	۳	۰
اصفها باد	۲۶	۱۹۴	۱۰۱	۹۳

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۲۳	۲۲	۴۵	۱۰	اغچه قشلاقی سفلی (هور آتلو)
۱۳۹	۱۴۶	۲۸۵	۵۷	اغچه قشلاقی علیا (اصلانی)
۱۶۰	۱۸۳	۳۴۳	۵۷	آفتابه (آفتاوا)
۸۸	۸۵	۱۷۳	۳۶	افشار علیا (اوشار)
۱۹	۱۹	۳۸	۹	اقعلی قشلاقی
۲۱۸	۲۳۲	۴۵۰	۸۱	اقامیرلو
۲۷۷	۳۳۹	۶۱۶	۱۲۲	اقباش (آباش)
۱۸۹	۲۳۷	۴۲۶	۸۲	اقبلاغ
۲۰۱	۲۱۹	۴۲۰	۶۷	الو
۲۲۰	۲۵۲	۴۷۲	۸۶	الانکش (الیکش)
۱۱۲	۱۱۶	۲۲۸	۳۹	ام آباد (اموا)
۸۶	۹۷	۱۸۳	۳۰	امیر آباد
۱۶۷	۱۸۶	۳۵۳	۶۰	واشانق (هاواشان)
۹۲	۱۰۸	۲۰۰	۳۵	اوجبلاغ
۱۷۵	۲۲۱	۳۹۶	۸۴	اوجغاز بالا
۵۲	۵۲	۱۰۴	۲۲	اوجغاز پائین - خداقلی قشلاقی
۱۱۰	۱۴۹	۲۵۹	۳۹	ایبلی علیا
۱۰۹	۱۳۶	۲۴۵	۳۶	ایلخچی
۱۳۳	۱۴۶	۲۷۹	۵۴	باغچه جیق
۳۲۷	۳۵۱	۶۷۸	۱۳۹	بلوکانلو
۳۵۰	۳۹۳	۷۴۳	۱۲۷	بنماران
۱۰۴	۱۳۱	۲۳۵	۴۰	بنه خلخال

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بنیادآباد (مکیلانی)	۱۳۹	۷۵۷	۴۰۳	۳۵۴
بورستان	۹۲	۴۹۹	۲۷۰	۲۲۹
پارس آباد	۲۶	۱۴۰	۶۹	۷۱
پردستلو (پیردستی)	۸۵	۴۷۰	۱۳۶	۲۴۳
پرگو	۹۳	۵۵۲	۳۱۴	۲۳۸
پره نی	۳۵	۱۹۱	۱۰۵	۸۶
پیراغاچ	۷۵	۴۲۸	۲۳۹	۱۸۹
پیرانلو	۳۹	۱۸۰	۹۲	۸۸
پیریداغ (پیربوداغ)	۷۴	۴۴۱	۲۲۷	۲۱۴
تابکی افشار	۱۰	۵۲	۳۱	۲۱
تبریزق	۶۱	۳۷۰	۱۹۱	۱۷۹
توشمالو	۴۹	۲۸۵	۱۵۹	۱۲۶
جقناب	۶۹	۳۹۸	۲۰۹	۱۸۹
چلمبر	۶۰	۲۹۹	۱۷۴	۱۲۵
حاجی آباد	۱۷	۷۹	۳۹	۴۰
خلفلو	۹۴	۵۴۶	۲۹۷	۲۴۹
خلیفه چایی	۶	۲۹	۱۷	۱۲
داود خانی	۳۰	۱۵۶	۷۹	۷۷
دولت آباد	۵۶	۳۳۸	۱۶۶	۱۷۲
رستم آباد	۱۱	۷۱	۳۱	۴۰
زاویه (زاویه درج آباد)	۶۷	۴۱۷	۲۲۸	۱۸۹
زاویه کرد	۸۲	۴۱۹	۲۲۶	۱۹۳

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۵۶۶	۶۳۳	۱۱۹۹	۱۸۲	زرج آباد
۸۶	۸۹	۱۷۵	۲۹	زفاب
۷۵	۸۳	۱۵۸	۲۸	زند
۲۷۷	۲۸۱	۵۵۸	۱۰۱	سقاواز (ساقواز)
۲۴۰	۲۶۹	۵۰۹	۹۴	سکر آباد (سهل آباد)
۱۰۲	۱۲۶	۲۲۸	۴۰	سلو کلو گل
۳۹۲	۴۱۴	۸۰۶	۱۴۲	سنگ آباد
۱۱	۱۱	۲۲	۵	سوته زار
۱۴۵	۱۵۸	۳۰۳	۵۴	سوره برق (سوره مره)
۷۸	۷۷	۱۵۵	۳۲	شاهسوارلو
۶۵	۹۱	۱۵۶	۲۹	شرح آباد
۴۶	۵۲	۹۸	۱۷	شرف آباد (شرف آوا)
۷	۶	۱۳	۲	شویر
۲۵۳	۲۷۶	۵۲۹	۹۸	صوفلو
۱۴۳	۱۶۱	۳۰۴	۶۵	عرصه دو گاه
۵۰	۶۷	۱۱۷	۲۰	عظیم آباد (تتاوا)
۱۱۳	۱۲۷	۲۴۰	۴۲	علی آباد (آلوار)
۸۷	۱۰۷	۱۹۴	۲۷	علاالدین (آلادین)
۳۷	۳۰	۶۷	۱۲	غفور آباد
۲۶۵	۲۷۰	۵۳۵	۹۸	فاراب (پرو)
۲۵۹	۲۸۹	۵۴۸	۱۱۱	فیروز آباد
۱۲۹	۱۴۴	۲۷۳	۴۳	قالین قیه

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قره قشلاق	۴۴	۲۳۵	۱۱۸	۱۱۷
قشلاق	۱۱	۵۴	۲۴	۳۰
قلعه‌جوق (قالاجخ)	۴۰	۲۲۷	۱۲۵	۱۰۲
قوزلو (گوزلو)	۹۳	۵۷۵	۳۱۱	۲۶۴
کجین	۶	۲۷	۱۱	۱۶
کچل‌درق (کچل‌دره)	۶	۴۵	۲۶	۱۹
کرك آباد	۱۱	۵۷	۲۹	۲۸
کرندق	۷۷	۴۴۰	۲۳۱	۲۰۹
گلستان بالا	۱۲۷	۶۴۹	۳۳۶	۳۱۳
گلستان پائین	۷۵	۳۶۹	۱۹۸	۱۷۱
کلار	۳۴	۲۰۸	۱۰۴	۱۰۴
کمق (کمک)	۶۲	۳۳۷	۱۸۲	۱۵۵
کیوی بالا	۲۳۶	۱۲۶۲	۶۶۳	۵۹۹
کیوی سفلی	۵۲۳	۲۷۱۸	۱۴۲۸	۱۲۹۰
گزور سفلی (چای‌گزور)	۵۲	۲۶۰	۱۴۹	۱۱۱
گزور علیا (چای‌گزور)	۹۴	۵۰۹	۲۶۲	۲۴۷
گنجگاه (گنجا)	۱۳۴	۷۳۹	۳۹۰	۳۴۹
گولی‌جان	۷۷	۴۲۶	۲۲۳	۲۰۳
گیلان‌دوز	۳۹	۲۸۱	۱۶۳	۱۱۸
لکندشت	۷۰	۴۷۱	۲۲۸	۲۴۳
لکوان (پیدجیک)	۲۰	۱۱۴	۶۴	۵۰
لنبر سفلی	۳۳	۱۸۷	۱۰۰	۸۷

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۳۴۵	۳۳۹	۶۸۴	۱۳۳	لنیر علیا
۳۳۱	۳۷۲	۷۰۳	۱۳۰	مجدر (مژور)
۱۵	۱۴	۲۹	۵	مراد خانی
۴۱۵	۴۴۲	<u>۸۵۷</u>	۱۵۹	مرشت (مرش)
۲۶۸	۳۱۲	۵۸۰	۱۰۴	مشکول
۲۰۸	۲۰۰	۴۰۸	۹۱	مصطفی لو
۱۰۷	۹۷	۲۰۴	۳۳	مورستان
۹۹	۱۰۵	۲۰۴	۳۵	میکائیل آباد
۱۲۵	۱۵۰	۲۷۵	۵۰	میل اغاردان
۱۱۷	۱۳۰	۲۴۷	۴۷	ناطور
۱۰۸	۱۲۱	۲۲۹	۴۰	ناوند
۲۵۶	۲۶۱	۵۱۷	۹۵	نصیر آباد
۹۴	۹۷	۱۹۱	۳۵	نواشنق
۱۳۰	۱۴۶	۲۷۶	۵۷	نوده
۲۲۹	۲۲۴	۴۵۳	۸۴	نیلق (نیله)
۱۱۸	۱۱۱	۲۲۹	۳۹	نسی
۱۹۴	۲۴۲	۴۳۶	۷۹	وچین
۳۸۲	۳۹۹	۷۸۱	۱۳۰	هریس
۲۲۸	۲۴۹	۴۷۷	۸۰	هشین
۵۳	۵۲	۱۰۵	۱۸	ینکجه قشلاق
۲۰	۲۷	۴۷	۲۱	یبلاق لنبر
۱۹۵۱۹	۲۱۶۹۴	۴۱۲۱۳	۷۴۶۷	جمع دهستان سنجد

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
احمد آباد	۲۶	۱۰۷	۶۱	۴۶
اسبو	۱۲۱	۶۰۱	۳۰۳	۲۹۸
اسکستان	۲۱۶	۱۰۱۵	۵۴۸	۴۶۷
اسیاب عزیز آباد	۱	۲	۱	۱
الکش	۴۹	۲۸۹	۱۴۹	۱۴۰
امامزاده گلوزان	۱۱	۷۲	۳۲	۴۰
اندره	۱۲	۷۴	۴۰	۳۴
تازه کند گلوزان	۳۵	۱۹۳	۹۳	۱۰۰
تازه کند گندم آباد	۸	۴۱	۲۳	۱۸
تهرستان	۴	۲۸	۱۶	۱۲
تیل	۱۲۰	۶۴۲	۳۳۴	۳۰۸
جلال آباد	۹	۵۸	۳۰	۲۸
چملو گبین	۸۱	۳۸۱	۱۹۷	۱۸۴
خانقاه گیلوان	۲۵	۱۲۸	۵۷	۷۱
خمس	۵۳۸	۲۶۸۰	۱۴۴۲	۱۲۳۸
درو	۲۴۹	۱۲۰۰	۶۰۹	۵۹۱
دشت اندر	۳۹	۲۰۴	۱۰۷	۹۷
دیز	۶۲	۳۵۳	۱۷۶	۱۷۷
دیلمه ده (دنمیده)	۴۳	۲۲۱	۱۰۸	۱۱۳
رکن آباد (روبین)	۷	۳۹	۲۲	۱۷
شال (شغال)	۲۵۴	۱۲۹۴	۶۱۴	۶۸۰
شیخ علی لر	۴۰	۲۰۷	۱۰۹	۹۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
صومعه رود بار	۱۵	۸۵	۴۹	۳۶
طهارم دشت (طارم دشت)	۳۶	۱۹۸	۹۶	۱۰۲
عزیز آباد (کرونکش)	۳۶	۱۹۳	۱۰۷	۸۶
علی آباد	۱۴	۷۹	۴۲	۳۷
فرج آباد	۲۴	۱۳۵	۷۳	۶۲
قشلاق دبز	۲۸	۱۸۳	۹۶	۸۷
قشلاق گیلوان (خلر)	۲۹	۱۸۲	۹۵	۸۷
قلنج	۱	۶	۴	۲
قهوه خانه بیو کخان	۱	۳	۲	۱
قهوه خانه کلور	۱	۵	۳	۲
کرین	۱۷۱	۸۳۲	۴۳۵	۳۹۷
کلور	۵۶۸	۲۸۲۳	۱۴۸۴	۱۳۳۹
کهل	۳۷	۱۹۸	۱۰۴	۹۴
کهلدشت	۳۶	۲۱۶	۱۰۵	۱۱۱
گلوزان	۶	۳۶	۲۰	۱۶
گندم آباد	۶۵	۳۷۲	۲۰۸	۱۶۴
گیلوان	۱۳۲	۶۰۶	۳۰۹	۲۹۷
لرد	۲۶۷	۱۳۷۶	۷۴۲	۶۳۴
ماجولان	۱۴۰	۶۹۹	۳۷۴	۳۲۵
میان رودان (میان روان)	۶۴	۳۸۱	۲۰۴	۱۷۷
جمع دهستان شاهرود	۳۶۱۱	۱۸۴۳۹	۹۶۲۳	۸۸۱۴
ابابین	۳۱	۱۵۱	۸۱	۷۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
احمد آباد خانلق	۳۱	۱۶۸	۸۳	۸۵
احمد آباد گروس	۹۶	۴۳۴	۲۲۸	۲۰۶
استانجین (استائین)	۱۸۹	۹۱۰	۴۵۱	۴۵۹
اسکوق	۲۳	۱۲۸	۶۴	۶۴
افشار	۲۶	۱۳۸	۷۲	۶۶
اقکند	۳۴۷	۱۵۰۳	۷۷۳	۷۳۰
ام آباد (ام آوا)	۶۵	۳۰۴	۱۵۹	۱۴۵
اندرود علیا (عشاقا ندرود)	۴۰	۱۸۳	۹۰	۹۳
اندرود علیا (ویخارا ندرود)	۳۲	۱۸۵	۸۵	۱۰۰
اورق	۱۱	۷۴	۳۷	۳۷
بادلو	۳۶	۱۶۸	۹۲	۷۶
بارانقار	۱۱۵	۵۵۸	۲۹۹	۲۵۹
باش بلاق	۳۰	۱۶۱	۷۷	۸۴
باش سیز	۱۹	۱۰۴	۵۳	۵۱
باغبانان سفلی	۱۰	۵۲	۲۶	۲۶
باغبانان علیا	۲۶	۱۳۲	۷۱	۶۱
باغچه غاز بالا (باغجقار)	۹۶	۴۴۰	۲۳۳	۲۰۷
بهمن آباد	۶۲	۳۱۵	۱۵۷	۱۵۸
بیرون	۱۲۰	۵۹۸	۳۰۲	۲۹۶
بیرونده	۹۲	۵۲۷	۲۷۵	۲۵۲
تازه کند (گواق)	۲۰	۱۰۸	۵۶	۵۲
تختمشلو	۷۵	۴۰۵	۲۱۱	۱۹۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جزیمق	۶۹	۳۲۳	۱۶۰	۱۶۳
چومالو	۸۷	۴۴۳	۲۲۷	۲۱۶
حاجی سیران	۸۹	۴۹۶	۲۴۶	۲۵۰
حاجی محمود لو	۳۴	۲۰۷	۱۱۴	۹۳
حاجی میر	۸۲	۴۲۷	۲۲۴	۲۰۳
حبش	۱۴	۷۵	۳۷	۳۸
حسن آباد	۵۰	۲۳۳	۱۲۸	۱۰۵
حصارلو	۴۰	۱۵۵	۷۵	۸۰
حماملو سفلی	۶۹	۳۳۳	۱۷۲	۱۶۱
حماملو علیا	۲۸	۱۴۸	۶۶	۸۲
خلف	۹۲	۴۶۷	۲۴۹	۲۱۸
خورده بلاغ	۱۱۶	۶۲۱	۳۱۶	۳۰۵
خیر آباد	۵۵	۲۵۳	۱۱۷	۱۳۶
داش بلاغ	۳۳	۱۵۴	۸۵	۶۹
دنبلی (بلاق لو)	۲۳	۱۱۷	۶۱	۵۶
دورمچ (دویچ)	۲۳	۱۴۷	۷۶	۷۱
دیز	۵۲	۲۸۳	۱۴۴	۱۳۹
دیز گوین	۵۱	۲۶۰	۱۲۶	۱۳۴
رشت آباد	۴۶	۲۱۶	۱۰۷	۱۰۹
رشید آباد	۸۷	۴۴۲	۲۳۴	۲۰۸
زرنجین	۴۴	۲۲۹	۱۱۹	۱۱۰
زناری	۹	۳۰	۱۶	۱۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سالار آباد (قرجه لر)	۱۹	۱۰۷	۵۳	۵۴
سردرق	۲۴	۱۱۱	۵۸	۵۳
سلیمان بلاغ	۶۳	۳۱۵	۱۵۶	۱۵۹
سلیمان قشلاق	۲۱	۹۰	۴۸	۴۲
سلمانلو	۵۶	۲۵۶	۱۳۲	۱۲۴
سنجده	۲۷	۱۲۵	۵۸	۶۷
سورق	۳۴	۱۷۰	۸۳	۸۷
سهل آباد	۳۴	۱۹۴	۱۰۳	۹۱
شاه علی بیگلو	۳۲	۱۷۵	۹۷	۷۸
شمس آباد	۱۱۲	۶۱۹	۳۱۶	۳۰۳
شهر آباد	۱۵	۷۹	۴۳	۳۶
شهیدلو	۴۵	۲۱۳	۱۱۴	۹۹
شیخلر (مشایخ)	۴۱	۲۱۴	۱۰۳	۱۱۱
شیرین بلاغ	۴۵	۲۰۳	۱۰۳	۱۰۰
طریستان	۱۳	۷۱	۳۹	۳۲
طوین	۵۱	۲۵۶	۱۲۱	۱۳۵
علیاجه	۱۰	۴۱	۲۲	۱۹
قارابسفلی	۵۴	۲۶۲	۱۲۷	۱۳۵
قارابعلیا (باش کرو)	۳۹	۲۰۹	۱۱۱	۹۸
قاضی کندی	۳۱	۱۶۳	۸۰	۸۳
قاضی لو	۳۰	۱۳۹	۷۶	۶۳
قره اغاجلو	۳۶	۱۵۸	۹۰	۶۸

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۳۳۴	۶۵	۶۹۹	۱۷۴	قره بلاغ
۱۸	۲۹	۴۷	۷	قره حاجیلو
۱۷	۱۵	۳۲	۶	قره صفر لو (قشلاق)
۲۶	۲۳	۴۹	۱۱	قره قانلو (قشلاق ماوی)
۸۸	۱۱۴	۲۰۲	۳۹	قره قانلو
۱	۱	۲	۱	قره قیه
۸۸	۱۱۳	۲۰۱	۴۲	قرزل بلاغ
۲۸	۲۵	۵۳	۱۰	قرز لجا
۱۰۶	۱۳۲	۲۳۸	۴۹	قشلاق
۵۳	۶۳	۱۱۶	۲۰	قشلاق جلودار
۴۴	۵۱	۹۵	۲۰	قلعه اصلانیاں
۵۳	۵۰	۱۰۳	۱۹	قلعه سنگ
۲۳۹	۲۸۴	۵۲۳	۱۰۳	قندر قالو
۱۶۶	۱۶۹	۳۳۵	۷۱	قوچغار
۱۴۳	۱۵۷	۳۰۰	۶۰	قوسجین
۳۸۰	۴۲۳	۸۰۳	۱۶۲	قوشه بلاغ
۷۲	۹۲	۱۶۴	۲۹	کاوآن
۶۲	۵۹	۱۲۱	۲۵	کبریك
۲۷۵	۳۵۲	۶۲۷	۱۰۷	کچل
۱۴۶	۱۵۵	۳۰۱	۶۱	کلیان
۱۳۷	۱۵۷	۲۹۴	۵۶	کنجین
۸۱	۷۵	۱۵۶	۲۸	کوهستانق

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کهورین	۳۶	۲۲۲	۱۱۵	۱۰۷
گاو (گو)	۹۹	۴۳۵	۲۲۳	۲۱۲
گجلیک	۲	۱۴	۹	۵
گل تپه	۶۲	۳۲۸	۱۶۶	۱۶۲
گل تپه حسن آباد	۵۶	۲۶۷	۱۳۹	۱۲۸
گل کلاب	۱۹	۱۰۵	۴۸	۵۷
گل میشه (دورداوله)	۲۰	۱۰۹	۵۲	۵۷
گلوچه	۵۶	۲۶۷	۱۴۴	۱۲۳
گورجق	۱۰۶	۵۱۳	۲۸۳	۲۳۰
لله لو	۱۶۰	۷۱۸	۳۶۳	۳۵۵
مامان	۳۷۱	۱۶۶۷	۸۵۴	۸۱۳
ماوی	۴۵	۲۲۶	۱۱۶	۱۱۰
مظفر لو	۱۱	۶۸	۳۵	۳۳
معدن رشت آباد	۲۱	۷۷	۵۲	۲۵
مهدی آباد	۴	۲۳	۱۱	۱۲
میدجین	۶۹	۳۲۵	۱۵۵	۱۷۰
نزه کوه (دولباغی)	۱۲	۶۶	۳۴	۳۲
وردوق	۷۰	۴۰۸	۲۰۵	۲۰۳
ورمز یار سفلی	۲۶	۱۱۹	۶۶	۵۳
ورمز یار علیا	۴۱	۱۹۳	۱۰۰	۹۳
وروائین	۲	۸	۵	۳
واستان	۱۹	۸۱	۴۱	۴۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
یان بلاغ	۷۲	۳۴۱	۱۷۷	۱۶۴
بین کند (بنگی کند)	۱۷	۷۴	۴۱	۳۳
جمع دهستان کاغذکنان	۶۰۸۶	۳۰۰۹۰	۱۵۵۴۵	۱۴۵۴۵
اسفستان	۱۵۷	۱۰۰۴	۵۱۸	۴۸۶
اغمیون	۴۸۵	۲۶۷۵	۱۳۹۷	۱۲۷۸
ایده لو	۷۲	۴۳۰	۲۱۴	۲۰۶
پاپا لو کلانتر غلام	۴۳	۲۷۰	۱۳۶	۱۳۴
پاپالی	۹۰	۴۸۵	۲۵۹	۲۲۶
کوی کارمندان	۱۹۰	۱۱۲۸	۵۷۱	۵۵۷
تازه کند	۳۸	۲۰۳	۱۰۶	۹۷
چله خانه	۲۹	۱۵۰	۷۳	۷۷
حیدر آباد	۱۷	۱۲۸	۷۲	۵۶
خضر آباد	۲۳	۱۲۵	۶۹	۵۶
در آب	۱۱۴	۶۴۸	۳۲۲	۳۲۶
دیبکلو	۲۹	۱۵۵	۸۹	۶۶
ساغرچی	۵۶	۲۹۰	۱۶۰	۱۳۰
سرخه ریز	۵۴	۳۲۳	۱۶۷	۱۵۶
سندان	۷۳	۴۱۱	۲۱۱	۲۰۰
سوین	۱۱۶	۶۲۱	۳۲۰	۳۰۱
سهراب	۳۴۳	۱۸۸۰	۹۸۴	۸۹۶
صندوقلو	۳۶	۲۵۴	۱۴۰	۱۱۴
صومعه	۶۶	۳۵۸	۱۹۸	۱۶۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
فرگوش	۲۲۰	۱۳۴۶	۷۱۸	۶۲۸
قره مسجد	۴۲	۱۹۸	۱۰۶	۹۲
قصر داغ	۲۷	۱۷۱	۹۳	۷۸
کرده مهین	۳۰۰	۱۴۷۹	۷۹۵	۶۸۴
کلیان	۱۵۹	۹۱۹	۴۶۲	۴۵۷
کلی	۱۴	۹۲	۴۶	۴۶
گرخ بلاغ	۵۹	۳۸۷	۲۰۰	۱۸۷
گرگانه	۴۰	۲۳۷	۱۲۳	۱۱۴
مشهدی کندی	۲۸	۱۷۰	۸۹	۸۱
ممکندی	۶۲	۳۰۷	۱۷۷	۱۳۰
میدانچوق	۴۱	۲۳۵	۱۳۶	۹۹
نشتبان	۳۰	۱۵۶	۹۷	۵۹
جمع دهستان آغمیون	۳۰۵۳	۱۷۲۲۵	۹۰۴۸	۸۱۷۷
ابرغان	۳۴۲	۲۱۰۰	۱۱۱۴	۹۸۶
احمد آباد سفلی	۱۲۶	۶۶۸	۳۵۸	۳۱۰
احمد آباد علیا	۴۴	۲۷۱	۱۴۷	۱۲۴
اسماعیل آباد	۱۰۰	۵۹۰	۲۹۰	۳۰۰
اغچه کند	۹۴	۵۰۳	۲۶۷	۲۳۶
اناقز	۲۳۸	۱۳۱۲	۶۸۰	۶۳۲
ایوق	۳۲۳	۱۶۷۵	۸۹۶	۷۷۹
بلفتان	۱۷۵	۹۷۴	۵۲۴	۴۵۰
برنج آباد	۵۸	۳۵۱	۱۹۲	۱۵۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بهرمان	۵۵	۳۶۶	۲۰۱	۱۶۵
چرلو	۴۵	۲۲۷	۱۲۱	۱۰۶
چچگلو	۱۱۳	۶۱۳	۳۲۲	۲۹۱
خاکی	۱۷۷	۱۰۲۴	۵۲۵	۴۹۹
داراب	۳۸۴	۱۹۷۳	۱۰۴۵	۹۲۸
دانبوران	۲۸۴	۱۵۰۷	۷۹۷	۷۱۰
دوز دوزان	۳۱۵	۱۷۳۲	۸۸۶	۸۴۶
دولت آباد	۱۴۷	۷۹۵	۴۱۰	۳۸۵
دهدولان	۸۸	۴۹۲	۲۵۷	۲۳۵
شربیان	۵۳۴	۲۷۰۳	۱۳۶۲	۱۳۴۱
عباس آباد	۱۷	۹۶	۶۰	۳۶
قارقا	۱۸۲	۸۶۲	۴۵۳	۴۰۹
قریق	۵۶	۲۷۷	۱۴۱	۱۳۶
قز لجه اکراد	۴۹	۳۱۱	۱۵۲	۱۵۹
قوشچی	۱۵۴	۹۲۷	۵۱۰	۴۱۷
قوشه گنبد	۶۸	۴۸۷	۲۶۴	۲۲۳
کهدولان	۱۱۵	۶۴۳	۳۵۳	۲۹۰
لنجوان	۵۸	۳۲۱	۱۴۶	۱۷۵
منکر آباد	۸۶	۴۳۰	۲۴۸	۱۸۲
جمع دهستان ابرغان	۴۴۲۷	۲۴۲۳۰	۱۲۷۲۱	۱۱۵۰۹
ابرس	۱۱۶	۵۷۹	۲۸۶	۲۹۳
اسبقران	۸۰	۴۴۸	۲۰۸	۲۴۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
اسطلولجبین	۱۵۵	۸۱۰	۴۱۳	۳۹۷
چقوش	۲۴۲	۱۲۴۰	۶۵۵	۵۸۵
حسنجان کوه	۷۶	۳۹۳	۲۰۰	۱۹۳
دیزج سفید	۱۸	۹۸	۵۱	۴۷
دیزج عظیم	۱۰	۷۰	۳۵	۳۵
رازلیق	۷۵۲	۳۶۵۶	۱۹۵۳	۱۷۰۳
شیرمردان	۴۶	۲۴۳	۱۲۹	۱۱۴
شیره حین	۳۴۳	۱۷۲۸	۸۴۹	۸۷۹
قرل قیه	۸۱	۴۴۳	۲۲۴	۱۹۹
قلعه جوق	۵۰۳	۲۷۶۳	۱۴۴۶	۱۱۳۷
قورخود	۶۵	۳۵۰	۱۸۹	۱۶۱
کندوان	۹۱	۴۵۴	۲۳۰	۲۲۴
کواشین	۶۹	۳۳۵	۱۸۲	۱۵۳
میر کوه حاجی	۵۲	۲۸۰	۱۴۹	۱۳۱
میر کوه علی میرزا	۸۸	۴۴۱	۲۳۰	۲۱۱
میر کوه سلطان	۸۳	۴۶۲	۲۶۳	۱۹۹
جمع دهستان رازلیق	۲۸۷۲	۱۴۷۹۳	۷۷۱۲	۷۰۸۱
اردها	۳۳۵	۱۸۶۹	۹۵۸	۹۱۱
اسبقران	۸۵	۴۳۶	۲۲۸	۲۰۸
اقبلاق بهمن	۲۴	۱۴۴	۸۰	۶۴
امامچای	۱۸۰	۱۲۰۶	۶۳۹	۵۶۷
ایرج	۳۰	۱۸۱	۱۰۰	۸۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جلده باخان	۲۳۲	۱۲۲۴	۶۴۲	۵۸۲
حسنجان	۸۰	۴۴۳	۲۳۲	۲۱۱
زیری	۷۹	۴۸۰	۲۶۲	۲۱۸
سلطان آباد	۱۱۱	۷۵۱	۳۹۶	۳۵۵
سنزریق	۱۶۳	۹۳۵	۴۹۶	۴۳۹
شکر دره	۷	۳۷	۲۳	۱۴
شوره دل	۷۰	۳۹۷	۲۰۳	۱۹۴
شیخ شرجین	۷۷	۴۷۵	۲۵۶	۲۱۹
طاران	۵۶	۳۲۱	۱۶۲	۱۵۹
عبدالله آباد	۲۶	۱۴۴	۶۹	۷۵
عسکر آباد	۱۶۰	۸۵۹	۴۵۰	۴۰۹
کادیجان	۱۲۲	۷۳۲	۳۹۳	۳۳۹
گوشنق	۱۹	۸۹	۴۹	۴۰
ملایعقوب	۸۶	۴۶۷	۲۴۳	۲۲۴
منقوطای	۱۵۳	۸۴۵	۴۵۰	۳۹۵
ناراب	۷۰	۴۳۱	۲۳۸	۱۹۳
نرمیق	۱۲۲	۶۷۹	۳۳۸	۳۴۱
وانق سفلی	۱۰۷	۵۵۷	۲۹۵	۲۶۲
وانق علیا	۵۳	۲۷۸	۱۵۹	۱۱۹
جمع دهستان ملایعقوب	۲۴۴۷	۱۳۹۸۰	۷۳۶۱	۶۶۱۹
اسبقروشان	۶۰۸	۳۱۹۸	۱۶۷۴	۱۲۵۴
اشتجران	۱۰۰	۴۹۵	۲۶۹	۲۲۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
الله حق	۳۶	۱۸۹	۹۶	۹۳
اندراب	۲۲۴	۱۳۱۶	۶۹۸	۶۱۸
اوغان	۳۰۵	۱۵۲۴	۸۰۷	۷۱۷
ایدرشان	۲۴	۱۴۵	۸۰	۶۵
برکاب	۳۴	۱۳۹	۷۸	۶۱
بیجند	۴۲۰	۲۰۲۲	۱۰۴۰	۹۸۲
توکلدان	۱۰۲	۶۰۰	۳۱۹	۲۸۱
تیر شاب	۳۴	۱۹۸	۱۰۷	۹۱
جهیز دان	۱۶۰	۸۱۶	۳۹۳	۴۲۳
حصار	۲۷	۱۸۸	۹۱	۹۷
دامنجان	۲۱۹	۱۰۹۹	۵۴۵	۵۵۴
دونیق	۸۵	۴۵۷	۲۴۳	۲۱۴
زیراسف	۱۰۵	۴۸۳	۲۶۷	۲۱۶
سرانسرا	۸۰	۴۲۷	۲۲۶	۲۰۱
سردها	۲۷۶	۱۵۴۳	۸۳۸	۷۰۵
شالقون	۲۰۹	۱۰۷۷	۵۵۲	۵۲۵
صومعه ملکشاه	۵۷	۲۶۹	۱۳۹	۱۳۰
قشلاق	۳۷	۱۹۳	۹۸	۹۵
گاودوش آباد	۸۶	۴۹۳	۲۴۹	۲۴۴
گنبدان	۳۶	۲۳۵	۱۱۸	۱۱۷
گیلک آباد	۱۳۷	۷۴۲	۳۸۱	۳۶۱
مهین	۱۴۶	۷۴۸	۳۸۶	۳۶۲

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۹۹۹	۱۰۱۹	۲۰۱۸	۴۰۵	هریس
۲۸۴	۲۷۶	۵۶۰	۱۰۶	هولیک
۳۱۰	۳۳۹	۶۴۹	۱۰۷	هیروان
۱۰۴۹۵	۱۱۳۲۸	۲۱۸۲۳	۴۱۶۵	جمع دهستان هریس
۴۱	۵۲	۹۳	۱۸	اقبلع
۱۳۳	۱۶۱	۲۹۴	۵۱	انگیز
۳۸۷	۴۳۸	۸۲۵	۱۵۹	بالستان
۲۰۵	۲۲۹	۴۳۴	۸۰	بالسجین
۲۷	۲۶	۵۳	۱۰	پیرکمان
۲۲۰	۲۴۳	۴۶۳	۸۰	چوللو
۲۶۳	۳۱۹	۵۸۲	۱۰۶	چهرق
۱۹۰	۲۱۸	۴۰۸	۷۰	خاتون آباد
۹۹	۱۱۹	۲۱۸	۴۴	ریزگاه
۶۸	۷۲	۱۴۰	۲۸	ساریقیه
۱۶۳	۱۵۳	۳۱۶	۵۶	شاللو
۱۳۲	۱۴۳	۲۷۵	۴۳	قارخون
۱۵۶	۱۶۸	۳۲۴	۵۵	قره قیه
۶۳۷	۶۲۰	۱۲۵۷	۲۳۸	قزل گچی
۱۷۲	۱۷۸	۳۵۰	۶۳	کلجه
۳۲۶	۳۷۴	۷۰۰	۱۳۵	ینگجه
۳۲۱۹	۳۵۱۳	۶۷۳۲	۱۲۳۶	جمع دهستان ینگجه

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
آخوند قشلاقی	۲۶۹	۱۵۴۳	۸۱۵	۷۲۸
اغدوش	۹۵	۵۵۱	۲۸۶	۲۶۵
اکبر آباد	۱۳	۶۶	۳۶	۳۰
القور	۲۳۹	۱۲۲۷	۶۴۱	۵۸۶
اهق (آقی)	۲۱۵	۱۰۷۱	۵۵۲	۵۱۹
تازه کنده جلغایی (تزه کند)	۶۰	۳۰۱	۱۵۹	۱۴۲
تازه کند خوشه مهر	۱۵۹	۸۰۲	۴۲۱	۳۸۱
چل آقایی	۱۴۹	۷۶۸	۳۹۲	۳۷۶
چهار برج جدید	۱۲۳	۵۴۸	۲۹۰	۲۵۸
چهار برج قدیم	۳۹۲	۲۰۲۹	۱۰۶۲	۹۶۷
خانقاه (حسینه)	۱۷۶	۸۹۵	۴۵۵	۴۴۰
خانه برق جدید (خانه برق مجرجلو)	۱۵۲	۸۰۲	۴۳۱	۳۷۱
خانه برق عیسی خانی (جعفر خانی)	۱۰	۵۹	۲۹	۳۰
خانه برق قدیم (شورخانه برق)	۷۳	۴۲۲	۲۳۵	۱۸۷
خرمازرد	۱۸۷	۹۳۹	۴۷۶	۴۶۳
خلوند (خلیلوند)	۳۲	۱۹۶	۱۰۵	۹۱
خوشه مهر (خواجده امیر)	۴۵۳	۲۴۱۴	۱۱۹۶	۱۲۱۸
دوش	۹۸	۵۲۹	۲۷۸	۲۵۱
دیزج خوشه مهر (دیزج پروانه)	۱۱۷	۵۹۱	۳۱۷	۲۷۴
دیزج ناولو (دیزج بناب)	۱۰۲	۵۴۷	۲۸۴	۲۶۳
روشتبزرگ	۳۵۸	۱۹۳۵	۹۹۶	۹۳۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
روشت کوچک	۹۲	۴۸۷	۲۳۹	۲۴۸
زاواشت	۲۴۵	۱۳۶۲	۷۳۲	۶۳۰
زورارق (زوارا)	۲۸۴	۱۳۹۴	۷۳۷	۶۵۷
سرج (سیرش)	۱۷۳	۷۹۵	۴۰۴	۳۹۱
شور گل	۸۱	۴۲۶	۲۳۱	۱۹۵
علیخواجه	۵۹	۳۴۸	۱۹۰	۱۵۸
فسندوز	۲۴۱	۱۲۶۱	۶۴۰	۶۲۱
نالادرق	۱	۱	۱	۰
قیچاق	۲۰۸	۱۳۶۵	۷۴۸	۶۱۷
قره جیق	۵۰۲	۲۸۵۰	۱۵۰۲	۱۳۴۸
قره قوزولو	۷۱	۳۷۰	۱۹۰	۱۸۰
قشلاق چلفایی	۱۳۷	۷۸۲	۴۰۸	۳۷۴
قشلاق خانه برق	۹۶	۵۴۶	۲۹۵	۲۵۶
قلعه خالصه (قالا)	۶۰	۳۰۰	۱۵۹	۱۴۱
قیماس خان	۴۳	۲۳۳	۱۲۷	۱۰۶
کوته مهر (کوش کند)	۷۲	۳۸۲	۲۰۲	۱۸۰
کوی کارمندان	۷۷۷	۴۳۶۶	۲۱۷۲	۲۱۹۴
ینگگی کند خانه برق	۱۵۰	۷۳۲	۳۹۰	۳۴۲
ینگگی کند خوشه مهر	۱۰۵	۶۰۰	۳۰۳	۲۹۷
جمع دهستان بناجو	۶۸۶۹	۳۶۸۳۵	۱۹۱۲۶	۱۷۷۰۹
اغازاری	۵۵	۲۹۳	۱۴۸	۱۴۵
اغچه اوبا	۸۵	۴۸۲	۲۴۸	۲۳۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
الینجق	۱۰۰	۴۷۵	۲۴۱	۲۳۴
بازارلو	۸۵	۴۸۲	۲۴۳	۲۳۹
بوکت (بروت)	۱۵۸	۸۶۰	۴۵۷	۴۰۳
بولالو	۴۴	۲۴۲	۱۲۱	۱۲۱
پسیان (پیرموس)	۴۲	۲۵۶	۱۲۳	۱۳۳
تیمکدره (قشلاق تجرق)	۲۶	۱۷۷	۹۷	۸۰
تجرق	۱۲۴	۶۹۹	۳۵۹	۳۴۰
توتاخانه (توتاخانه)	۹۸	۶۴۰	۳۳۴	۳۰۶
جوان قلعه	۹۸	۵۱۸	۲۶۲	۲۵۶
چوپانکره	۸۱	۴۳۲	۲۲۹	۲۰۳
خوری	۹۸	۵۰۴	۲۸۲	۲۲۲
خانیان	۳۵۱	۱۸۴۷	۹۳۱	۹۱۶
خضرو (قشلاقونک)	۳۴۰	۱۸۰۰	۹۱۵	۸۸۵
خواجهو	۳۳	۲۱۷	۱۱۲	۱۰۵
دانالو	۱۳۲	۷۰۰	۳۵۶	۳۴۴
دیزج حسن بیك	۶۴	۳۲۷	۱۷۱	۱۵۶
رحمانلو	۳۸	۲۳۸	۱۳۴	۱۰۴
زازیان	۱۱۱	۶۱۸	۳۳۱	۲۸۷
زاویه (زیوه)	۳۸	۲۲۸	۱۲۸	۱۰۰
زینتلو (زینقو)	۲۹	۱۶۱	۸۴	۷۷
شیراز	۲۵۴	۱۳۷۶	۷۶۵	۶۱۱
شیشوان	۵۵۵	۲۹۰۷	۱۴۹۰	۱۴۱۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
صور	۸۴	۴۷۲	۲۴۱	۲۳۱
صومعه	۹۶	۴۹۳	۲۳۹	۲۵۴
قبادلو	۴۷	۲۵۳	۱۳۳	۱۲۰
قره ذکی	۲۶	۱۴۵	۷۷	۶۸
قوزلوجه	۱۲۷	۶۹۰	۳۶۵	۳۲۵
کوخالو	۳۵	۲۰۷	۱۱۱	۹۶
گل تپه	۱۶۷	۱۰۱۵	۵۳۷	۴۷۸
گنبد	۳۷	۲۲۲	۱۱۴	۱۰۸
گوروان	۱۲۵	۷۹۹	۴۲۸	۳۷۱
محمودآباد (پیشرباط)	۷۲	۳۶۹	۱۸۲	۱۸۷
مهرآباد	۱۵۰	۸۹۰	۴۵۸	۴۳۲
مهماندار	۱۵۰	۷۶۲	۳۶۴	۳۹۸
مانسا	۹۷	۵۳۱	۲۶۱	۲۷۰
نبرین	۱۰۰	۵۶۸	۳۰۱	۲۶۷
ولینجق	۶۲	۳۲۵	۱۶۵	۱۶۰
هروان	۱۰۷	۶۰۰	۳۰۴	۲۹۶
ینگجه	۱۰۲	۶۴۳	۳۴۰	۳۰۳
جمع دهستان دیزج رود	۴۶۲۳	۲۵۴۶۳	۱۱۱۸۱	۱۲۲۸۲
احمدآباد (آدمالدران)	۸۵	۴۷۶	۲۵۹	۲۱۷
آرقون	۳۲	۲۱۱	۱۰۹	۱۰۲
اسفستانج	۷۸	۴۵۱	۲۲۹	۲۲۲
آشان	۲۱۷	۱۱۹۶	۶۱۵	۵۸۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
اصفهانجوق	۷۶	۴۱۸	۲۲۹	۱۸۹
اغ بلاغ (باشاییک)	۶۴	۳۸۲	۲۰۶	۱۷۶
اغ بلاغ علمدار	۱۷	۱۰۳	۵۵	۴۸
آغچه دیزج	۸۲	۴۶۳	۲۳۴	۲۲۹
آغچه کهل	۱۰۰	۵۶۸	۳۰۸	۲۶۰
انچه مشهد	۲۳	۱۷۰	۹۵	۷۵
آقاجری	۶۶	۴۴۵	۲۲۵	۲۲۰
افکنند ثمرق	۶۰	۲۷۰	۱۴۲	۱۲۸
اکبر آباد	۱۹	۸۴	۴۷	۳۷
آلماچوان	۱۰۹	۶۹۳	۳۷۰	۳۲۳
المالو	۱۲۱	۶۹۵	۳۷۱	۳۲۴
اوخچی	۶۴	۳۵۵	۱۸۹	۱۶۶
اوزبک	۳۹	۲۴۰	۱۴۸	۹۲
اوزن اوبه	۲۳	۱۲۶	۶۵	۶۱
ایستگاه گل تپه	۸	۳۴	۲۲	۱۲
بابا قاضی	۳۹	۲۰۴	۱۰۶	۹۸
بابا کلک	۶۱	۳۸۸	۲۰۹	۱۷۹
بلوک آباد	۱۷۳	۷۹۱	۴۱۲	۳۷۹
بهنق	۸۲	۵۰۱	۲۶۶	۲۳۴
بیانلوجه	۵۶	۳۷۶	۳۰۲	۱۷۳
بالچقلو	۱۱۳	۶۳۲	۳۱۴	۳۱۸
بهر آباد	۳۲۸	۱۶۲۷	۸۳۶	۷۹۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
تازه کند چلان	۱۳	۷۷	۴۳	۳۴
تازه کند سفلی	۷۵	۴۲۷	۲۱۴	۲۱۳
تازه کند علیا	۷۱	۳۴۵	۱۸۱	۱۶۴
تازه کند علی آباد	۲۵	۱۵۷	۹۱	۶۶
تازه کند قشلاق	۷۱	۳۹۱	۲۰۶	۱۸۵
تازه کند کهلان	۲۳	۱۴۸	۸۲	۶۶
جمال آباد	۴۳	۲۲۷	۱۱۳	۱۱۴
جهانگیر (چنگیز)	۴۸	۲۶۳	۱۴۱	۱۲۲
حیران سفلی	۶۱	۳۰۵	۱۵۸	۱۴۷
حیران علیا	۳۳	۲۰۳	۱۱۴	۸۹
چسبنلو	۹۳	۴۲۷	۲۳۴	۱۹۳
چکان	۱۰۶	۵۲۳	۲۷۲	۲۵۱
چلان سفلی	۱۱۹	۶۱۵	۳۰۵	۳۱۰
چلان سفلی (چران سفلی)	۹۴	۵۴۰	۲۶۳	۲۷۷
چلان علیا (چوان علیا)	۷۰	۴۴۰	۲۳۱	۲۰۹
چلان علیا (جوان)	۸۹	۴۹۰	۲۸۰	۲۱۰
چوان باغ	۷۳	۳۶۸	۱۸۷	۱۸۱
چهار طاق (چاتاق)	۱۰	۸۱	۴۵	۳۶
حاجی کرد	۱۷۵	۹۶۴	۵۱۱	۴۵۳
حاجی کندی	۴۲	۲۵۲	۱۲۷	۱۲۵
حمزه آباد	۶	۲۲	۱۰	۱۲
خراجو	۱۷۴	۱۰۱۱	۴۹۶	۵۱۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
خطب	۴۵	۲۳۰	۱۲۵	۱۰۵
خلیفه کندی (علمدار)	۶۳	۳۹۲	۱۹۲	۲۰۰
داش آتان (خواجه نصیر)	۱۹۸	۱۰۱۰	۵۴۶	۴۶۴
دوبوینی	۳۱	۲۱۹	۱۲۵	۹۴
دیوزرم	۵۳	۲۵۸	۱۴۱	۱۱۷
زنسق	۱۸	۹۴	۵۰	۴۴
ساری قیه	۶۰	۳۶۶	۱۹۹	۱۶۷
سرکار آباد علیا و سفلی	۶۲	۳۰۶	۱۶۷	۱۳۹
سرکیزه	۹۲	۴۷۰	۲۴۹	۲۲۱
سعیدآباد (قودوخ قران)	۲۱	۱۱۲	۶۴	۴۸
سنو کش (سنکش)	۱۳۸	۷۳۵	۳۹۷	۳۳۸
شاه وردی کندی	۳۷	۲۲۳	۱۲۶	۹۷
شلیوند	۱۱۷	۵۴۷	۲۸۷	۲۶۰
شیخ خان	۸۹	۵۳۶	۲۸۷	۲۴۹
صومعه	۴۷	۲۷۶	۱۵۰	۱۲۶
صومعه سفلی (صوما)	۱۸۸	۹۷۲	۵۰۳	۴۶۹
صومعه علیا	۸۶	۴۳۰	۲۲۱	۲۰۹
طالبخان	۱۰۱	۵۳۰	۲۸۸	۲۴۲
عشرت آباد (دلنکی)	۹۶	۴۸۲	۲۶۰	۲۲۲
علمدار	۱۶	۹۰	۵۲	۳۸
علو کندی	۱۶	۱۰۱	۶۱	۴۰
علویان (آلیوان)	۱۷۲	۹۳۸	۴۷۸	۴۶۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
علی آباد	۳۷	۱۸۴	۹۹	۸۵
فاطر گوترن سفلی	۷۴	۳۹۴	۲۰۳	۱۹۱
فاطر گوترن علیا	۷۴	۴۱۸	۲۳۲	۱۸۶
قراتلو (قرادی)	۹۰	۵۱۶	۲۶۱	۲۵۵
قراجه قیه	۵۶	۳۵۰	۱۸۶	۱۶۴
قرطاول (قی طرول)	۱۴۱	۶۷۵	۳۶۱	۳۱۴
قره برقع (قره بورقا)	۵۸	۲۴۲	۱۴۰	۱۰۲
قر کند (حجت الاسلام)	۶۲	۳۱۴	۱۶۶	۱۴۸
قره کند خطب	۲۴	۱۲۴	۶۰	۶۴
قشلاق	۱۲۷	۶۷۳	۳۶۵	۳۰۸
قطان	۱۹	۱۰۳	۵۵	۴۸
قوز لوجه	۴۷	۲۲۵	۱۲۰	۱۰۵
قیه بلاغی	۶۱	۳۸۴	۲۰۱	۱۸۳
کابل آباد	۷۴	۳۹۲	۲۰۱	۱۹۱
کرج آباد	۱۳۸	۶۷۹	۳۴۸	۳۳۱
کرده ده	۱۱۱	۶۸۳	۳۵۶	۳۲۷
کرمجوان	۱۸۱	۹۰۶	۵۰۶	۴۰۰
کوسه صفر	۶۲	۴۰۲	۲۱۳	۱۸۹
کهجوق (کیدجیه)	۱۶۲	۸۱۹	۴۲۲	۳۹۷
کهق (کهک)	۱۹۵	۱۰۶۸	۵۸۱	۴۸۷
کهلان	۷۹	۴۲۶	۲۱۶	۲۱۰
کشایش	۶۱	۳۲۵	۱۶۸	۱۵۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
گل تپه	۱۸۵	۹۹۰	۵۲۳	۴۶۷
گل لر	۱۱	۶۳	۳۷	۲۶
گلچوان	۴۱	۲۹۳	۱۴۵	۱۴۸
گلی کند	۷۶	۳۸۳	۱۸۳	۲۰۰
گنجی	۱۱	۵۴	۳۱	۲۳
گول (گل)	۷۹	۳۷۷	۱۹۵	۱۸۲
محسن آباد (میرزا خلیل)	۴۱	۱۹۰	۱۰۱	۸۹
مردق	۷۴	۴۰۲	۲۱۸	۱۸۴
مغانجق	۱۶۲	۷۹۴	۴۳۰	۳۶۴
ملاقاسم	۶۰	۳۷۴	۲۰۸	۱۶۶
ممه شیر	۳۳	۱۹۷	۱۰۷	۹۰
موالوی سفلی	۴۱	۲۱۸	۱۲۷	۹۱
موالوی علیا	۴۴	۲۴۳	۱۴۱	۱۰۲
میمنه	۲۹	۱۳۷	۸۱	۵۶
نرج آباد	۲۸۹	۱۴۶۴	۷۵۶	۷۰۸
نصیر کندی	۱۵	۸۳	۴۲	۴۱
نوا (نووا)	۷۷	۴۶۵	۲۵۹	۲۰۶
ورجوی (وردی)	۵۹۳	۲۹۹۱	۱۴۷۰	۱۴۴۱
هپی	۳۳	۱۸۰	۹۸	۸۲
هرق (هره)	۹۱	۴۴۲	۲۴۲	۲۰۰
هریس	۶۴	۳۶۵	۱۹۵	۱۷۰
یای شهری	۵۷	۳۵۷	۱۹۴	۱۶۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ینگجه	۱۴۳	۷۰۷	۳۶۹	۳۳۸
جمع دهستان سراجو	۹۵۷۶	۵۱۴۸۳	۲۷۱۴۹	۲۴۳۳۴
ابراهیم حساری	۴۳	۲۲۸	۱۲۳	۱۰۵
احمد آباد	۴۳	۲۲۱	۱۲۱	۱۰۰
ارپادرسی	۶۴	۳۹۷	۲۲۱	۱۷۶
اروق	۲۳۲	۱۲۸۴	۶۶۷	۶۱۷
آغچه دیزج (دیزه)	۱۸	۹۵	۵۸	۳۷
اغچه مشهد	۵۴	۲۸۰	۱۴۳	۱۳۷
اقچه دیزج	۲۲۱	۱۱۶۴	۶۲۲	۵۴۲
اقکند باروق	۵۸	۳۴۹	۱۷۷	۱۷۲
آقمنار	۱۰۲	۵۵۵	۲۹۸	۲۵۷
آکیس (اکیز)	۷۲	۳۹۹	۲۱۱	۱۸۸
امیر	۵۷	۲۸۸	۱۴۸	۱۴۰
امیر آباد	۱۵	۷۱	۳۸	۳۳
امیر غایب	۳۰	۱۶۳	۹۷	۶۶
اوجبلاغ	۳۹	۲۳۷	۱۲۰	۱۱۷
ایدیشه	۷۴	۴۴۲	۲۲۹	۲۱۳
ایگده لوی بزرگ	۶۱	۳۲۶	۱۶۷	۱۵۹
باروق (اباره)	۴۴۹	۳۲۹۸	۱۲۳۷	۱۱۶۱
بایقوت	۲۲۹	۱۱۴۰	۵۷۵	۵۶۵
بایرام کندی	۲۹	۱۷۰	۸۲	۸۸
بنایم	۵۳	۲۷۱	۱۳۱	۱۴۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
پرچین بلاغ	۴۴	۲۵۷	۱۴۲	۱۱۵
تازه قلعه	۳۰۹	۱۶۲۶	۸۲۸	۷۹۸
تازه کند حوریلر	۵۵	۳۰۳	۱۵۷	۱۴۶
تازه کند خانکندی	۳۲	۱۲۶	۱۰۹	۹۷
تازه کند شیخ الاسلام	۲۵	۱۲۶	۶۸	۵۸
تازه کند قره ناز	۳۲	۱۹۹	۱۰۸	۹۱
تپه اسماعیل آباد	۱۲۲	۷۰۰	۳۶۹	۳۳۱
تورچی	۱۰۳	۶۲۲	۳۳۳	۲۸۹
جیقالو	۵۸	۳۰۷	۱۷۱	۱۳۶
چالخاماز	۱۴۲	۸۲۰	۴۲۹	۳۹۱
چاللو (چالی)	۲۰	۱۰۲	۶۳	۳۹
چای باغی	۹۹	۴۸۵	۲۵۴	۲۳۱
چیقلو	۲۵۷	۱۲۹۲	۶۸۴	۶۰۸
حاجی مسیب	۲۶	۱۳۰	۷۱	۵۹
حسن آباد	۷۲	۳۷۶	۱۹۸	۱۷۸
حسین آباد (تازه کندلیلان)	۱۳۸	۷۴۶	۳۸۹	۳۵۷
حمید	۷۹	۴۷۲	۲۶۴	۲۰۸
حوریلر	۴۰	۲۲۸	۱۲۷	۱۰۱
دشابلاغ	۳۲	۱۸۵	۹۳	۹۲
دمرجی	۷۰	۳۸۹	۲۱۸	۱۷۱
زمان آباد	۲۱	۱۱۳	۶۵	۴۸
ساری قیه	۳۵	۱۸۲	۱۰۱	۸۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سالار آباد	۴۵	۲۳۳	۱۲۳	۱۱۰
ساینجیق	۳۹	۲۰۰	۱۱۷	۸۳
سرملو	۳۲	۱۶۰	۹۰	۷۰
شرازول (سرهنگ کندی)	۱۹	۱۰۲	۵۳	۴۹
شرانلو	۳۱	۱۹۵	۱۰۵	۹۰
شریفلو	۳۹	۲۳۳	۱۳۳	۱۰۰
شورجه باورق	۲۳	۱۵۳	۸۱	۷۲
شورجه طور آقایی	۳۷	۲۱۸	۱۲۰	۹۸
شیخ الاسلام	۴۷	۲۳۵	۱۲۳	۱۱۲
شیخ بابا	۵۲	۲۹۶	۱۵۳	۱۴۳
شیروان شاهلو	۴۶	۲۰۶	۱۱۵	۹۱
شیرین کند	۱۸۵	۱۰۲۹	۵۴۲	۴۸۷
طور آقایی	۸۳	۴۴۵	۲۴۶	۱۹۹
ظلم آباد	۳	۲۰	۱۲	۸
عباس آباد	۵۷	۲۹۳	۱۴۴	۱۴۹
عبدل آباد	۳۸	۱۹۴	۱۱۰	۸۴
علی آباد (ایگدلوئی کوچک)	۲۸	۱۶۰	۸۷	۷۳
علی بلاغی	۸۳	۴۰۶	۲۰۰	۲۰۶
علی یار کندی	۲۳	۱۳۰	۶۹	۶۱
فتح الله کندی	۲۰	۱۱۵	۵۶	۵۹
قاشقچی	۵۸	۳۲۷	۱۶۳	۱۶۴
قربان کندی	۳۵	۲۲۹	۱۲۲	۱۰۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قرمزی بلاغ	۳۵	۲۳۲	۱۲۷	۱۰۵
قره چال	۱۶۹	۹۱۲	۴۸۳	۴۲۹
قره چنان	۳۷	۲۳۳	۱۲۱	۱۱۲
قره خخاو	۸۹	۶۱۰	۳۲۲	۲۸۸
قره خخاو آقکند	۲۴	۱۴۰	۷۱	۶۹
قره سقال	۸۵	۴۹۱	۲۶۲	۲۲۹
قره قشلاق	۷۹	۴۷۸	۲۶۰	۲۱۸
قره گل	۵۱	۲۹۱	۱۵۱	۱۴۰
قره ناز سفلی	۲۲	۱۲۲	۷۱	۵۱
قره ناز علیا	۵۴	۲۷۷	۱۴۷	۱۳۰
قشلاق امیر	۱۰	۶۰	۲۸	۳۲
قشلاق نوروزلو	۴۸	۲۶۸	۱۳۹	۱۲۹
قطام	۱۰۲	۶۱۰	۳۲۷	۲۸۳
قلعه جوق	۲۲۲	۱۰۹۴	۵۸۰	۵۱۴
قلی کندی	۳۹	۲۲۴	۱۱۱	۱۱۳
قندهار	۶۰	۳۳۴	۱۷۹	۱۵۵
قوزلو	۶۹	۳۷۸	۲۰۹	۲۶۹
قوربیجان (قویجان)	۲۷۷	۱۲۹۴	۶۸۴	۶۱۰
قوزچی اولن	۳۴	۱۷۲	۹۲	۸۰
قوشبلاغ	۳۴	۲۱۶	۱۱۷	۹۹
قوشقیه	۷۱	۴۵۸	۲۳۴	۲۱۵
کوره بلاغ	۴۶	۲۲۱	۱۱۰	۱۱۱

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۲۴۰	۲۵۷	۴۹۷	۸۵	کد کلو
۴۹۳	۵۲۳	۱۰۱۶	۱۸۰	گل سلیمان (گل صمد خان)
۱۵۶	۱۶۶	۳۲۲	۶۶	گوران قشلاقی
۴۵	۶۰	۱۰۵	۱۵	گویدرق سفلی
۵۵	۵۱	۱۰۶	۱۴	گویدرق علیا
۶۶	۷۸	۱۴۴	۲۹	لطف آباد (شیطان آباد)
۷۸۰	۸۷۲	۱۶۵۲	۳۱۴	لکدر
۱۳۳۹	۱۴۵۵	۲۷۹۴	۵۰۸	لیلان
۸۷	۱۱۷	۲۰۴	۳۵	لیلی داغی
۶۷۰	۷۰۳	۱۳۷۳	۲۶۲	مبارک آباد (داغدی بولقونی)
۲۵۹	۳۱۲	۵۷۱	۱۱۰	مجید آباد
۱۵۱	۱۸۳	۳۳۴	۶۴	محسن آباد (جینقره)
۱۷۷	۲۲۵	۴۰۲	۶۶	ملا سراب
۵۴	۶۲	۱۱۶	۲۱	مندلسر
۱۹۸	۲۱۴	۴۱۲	۷۳	منصور آباد
۱۹۷	۱۹۵	۳۹۲	۷۲	موسی درق
۱۵۶	۱۸۰	۳۳۶	۵۶	مهماندار سفلی
۳۹	۵۰	۸۹	۱۳	مهماندار علیا
۴۰۰	۴۳۵	۸۳۵	۱۵۲	میدانچق
۵۴	۷۱	۱۲۵	۲۴	میرزا نظام
۲۵	۴۲	۶۷	۱۴	ناخرچی بلاغی
۳۲۸	۳۷۶	۷۰۴	۱۲۶	نادر گای

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
نصرت آباد (تازه کند)	۴۹	۲۶۱	۱۲۸	۱۳۳
نصرت آباد امیر غایب	۲۱	۱۰۳	۵۷	۴۶
نوروزلو (نصیر کنده)	۶۲	۳۵۵	۱۸۳	۱۷۲
یوز باش کنده	۹۸	۵۹۷	۳۱۹	۲۷۸
یولقونلوی جدید	۱۶۰	۸۸۸	۴۶۵	۴۲۳
یولقونلوی قدیم	۵۲	۲۵۴	۱۲۵	۱۲۹
جمع دهستان ۴۷۰۷۰۷	۹۱۷۵	۵۰۰۹۲	۲۶۴۰۸	۲۳۶۸۴
ابرغان	۲۶۱	۱۲۸۷	۶۸۹	۵۹۸
اربطان	۱۵۶	۹۰۵	۴۷۲	۴۳۳
اردکلو	۲۷۶	۱۲۱۸	۶۲۳	۵۹۵
ارسی	۲۳۵	۱۲۸۳	۶۶۶	۶۱۷
ارلان	۲۴۹	۱۲۱۳	۶۵۰	۵۶۳
اسداغی	۱۲۴	۵۷۰	۲۹۶	۲۷۴
اغیار	۵	۲۲	۱۲	۱۰
انامق	۲۴۰	۱۳۷۱	۶۹۰	۶۸۱
ایستگاه پیام	۷	۲۴	۱۳	۱۱
ایلاتزنجیر (فرخ دار)	۴۱	۲۰۲	۱۰۹	۹۳
ایلات یالقوزاغاج	۱۶۵	۷۹۲	۴۴۰	۳۵۲
باروج (باری)	۲۰۰	۱۰۲۰	۵۴۰	۴۸۰
باغلار ارلان	۲۲	۹۱	۵۰	۴۱
بخش کند	۱۸	۸۳	۴۱	۴۲
بناب	۷۵۰	۳۱۸۲	۱۶۳۵	۱۵۴۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
نبگین	۶۳	۳۳۴	۱۷۶	۱۵۸
بهرام	۱۴۰	۸۰۷	۴۴۵	۳۶۲
کوی کارمندان	۶۱	۳۴۰	۱۷۵	۱۶۵
پیام (یام)	۲۰۰	۱۲۳۶	۶۳۰	۶۰۶
پیر بالا	۱۲۸	۵۹۵	۳۰۵	۲۹۰
تازه کندها خوند (تزه کند)	۳۱۰	۱۴۸۹	۷۲۱	۷۶۸
جامه بزرگ	۹۸	۵۰۹	۲۷۹	۲۳۰
جواش	۱۳۵	۷۴۳	۳۸۵	۳۵۸
حسین خلیفه	۱۵	۷۹	۴۱	۳۸
حصار با مچی	۹	۵۱	۲۹	۲۲
درویش محمد	۵۱	۲۶۹	۱۳۴	۱۳۵
دولت آباد	۴۲۳	۲۰۷۴	۱۰۷۸	۹۹۶
دیده بان (دردوان)	۱۱۹	۵۰۰	۲۵۶	۲۴۴
دیزج حسین بیگ	۳۵۴	۱۸۲۰	۹۶۶	۸۵۴
دیزج یکان	۴۳۱	۲۲۸۴	۱۲۴۳	۱۰۴۱
دیزجعلیا	۳۷۴	۲۰۲۲	۱۰۴۰	۹۸۲
رو مقویسی	۱۷	۱۰۳	۵۱	۵۲
زنجیره	۲۱۸	۱۱۹۱	۶۵۰	۵۴۱
ساری تپه	۸۲	۴۵۲	۲۳۳	۲۱۹
سرخه (سرو)	۲۶	۱۴۰	۷۰	۷۰
عیش آباد	۸۶	۴۵۳	۲۴۱	۲۱۲
فارفار	۹۸	۵۲۷	۲۶۹	۲۵۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قراجه فضل الله	۱۸۵	۱۰۰۱	۵۳۹	۴۶۲
قراجه محمد	۱۳۵	۵۵۹	۲۹۲	۲۶۷
قره تپه	۱۲۹	۵۹۵	۲۹۰	۳۰۵
قزل قشلاق	۵۰	۲۳۹	۱۲۵	۱۱۴
قلندر	۷	۴۴	۲۶	۱۸
قمش اغل	۴۸	۳۰۸	۱۶۰	۱۴۸
قوش قیه سی	۲۷	۱۶۴	۱۹	۸۵
قهوه خانه قرخ لار	۱	۱	۱	۰
گرافر	۴۱	۲۲۹	۱۲۵	۱۰۴
کشکساری	۷۴۱	۳۷۵۶	۱۹۵۴	۱۸۰۲
کندلیج (کل)	۴۰۹	۲۱۳۶	۱۱۰۷	۱۰۲۹
رُه گجده سلطان	۶۹	۳۷۲	۲۰۷	۱۶۵
زنوناب (گونو)	۱۱۱	۵۷۱	۲۸۰	۲۹۱
عریان	۱۳۰	۶۶۴	۳۳۴	۳۳۰
قره بلا	۴۲	۲۰۷	۱۱۵	۹۲
قره گوز	۲۶۸	۱۱۹۰	۵۷۷	۶۱۳
کرداب (شودره)	۸۹	۳۹۸	۲۰۳	۱۹۵
گله خان (۱)	۳۴۹	۱۷۱۷	۸۷۴	۸۴۳
گلین قیه (ماه بابا)	۱۷۲	۱۰۳۰	۵۵۶	۴۷۴
معدن چینی	۲۵۴	۱۱۶۸	۶۱۶	۵۵۲
میاب (میواجیره)	۱	۱	۱	۰
میزاب (میز)	۱۵۶	۷۵۳	۴۰۰	۳۵۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
نوجه ده شیخلار	۹۴	۴۳۱	۲۲۰	۲۱۱
دانلوجق	۷۵	۳۵۹	۱۴۹	۱۶۵
هوجقان (هجون)	۳۳۶	۱۴۶۲	۷۴۴	۷۱۸
یالقوزاغاج	۲۵۴	۱۲۷۹	۶۱۲	۵۹۷
یا مچی	۹۱۷	۴۵۷۵	۲۳۳۸	۲۲۳۷
جمع دهستان حومه	۱۱۲۷۷	۵۶۶۴۳	۲۹۵۳۵	۲۷۱۰۸
النجق	۴۰۸	۲۰۳۳	۱۰۵۷	۹۷۶
الوجه ملك	۳۴	۲۱۲	۱۱۵	۹۷
امند	۲۷۹	۱۴۹۱	۷۳۸	۷۵۳
اندبیل	۱۶۲	۸۷۳	۴۷۲	۴۰۱
اوقلی	۲۶	۱۵۸	۸۸	۷۰
اولی	۱۰۸	۵۹۱	۳۰۱	۲۹۰
ایوند	۲۵۴	۱۲۹۶	۶۵۵	۱۱
پردول	۵۷	۳۰۹	۱۴۴	۸۴
تازه کند	۲۷	۱۵۲	۹۲	۱۰۴۱
ترپ	۱۶۴	۸۸۷	۴۶۰	۹۸۲
چراغ لو	۳۱	۱۶۹	۸۸	۵۲
دو گیجان	۲۱۹	۱۱۷۵	۶۱۶	۵۴۱
زبرلو	۳۰	۱۳۱	۷۲	۲۱۹
زرقان	۳۱۷	۱۵۱۶	۸۰۴	۷۰
زین آباد (زین اوا)	۱۲۰	۶۷۵	۳۴۴	۲۱۲
سار	۱۵۹	۹۱۳	۵۱۲	۲۵۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جمع دهستان علمدار	۳۹۸۱	۱۸۶۹۲	۹۷۷۵	۸۹۱۷
ایستگاه الکی	۵	۱۹	۶	۱۳
بایر سفلی (بویره)	۹۲	۲۴۶	۲۲۷	۲۱۹
بایر علیا (بویره)	۶۵	۳۰۷	۱۵۵	۱۵۲
پیراسحق (پیرساق)	۸۷	۴۱۶	۲۱۸	۱۹۸
چراگاه امیر	۷	۳۹	۲۲	۱۷
چرچر	۶۶	۳۳۶	۱۷۵	۱۶۱
درق (دره)	۵۵	۳۷۳	۱۹۲	۱۸۱
دیزج قربان	۲۴۰	۱۱۸۳	۶۲۱	۵۶۲
زال	۲۲۴	۹۵۲	۴۸۷	۴۶۵
زمهریر	۱۳۶	۷۹۵	۴۱۰	۳۸۵
زنوز	۹۱۹	۴۵۵۷	۲۲۹۶	۲۲۶۱
زنوزق	۲۵۴	۱۳۶۴	۷۰۰	۶۶۴
عریان تپه (ایران دبی)	۲۰۰	۱۱۵۹	۵۹۱	۵۶۸
قره بلاغ	۴۹	۲۲۷	۱۱۰	۱۱۷
قره گوز	۷۷	۳۵۱	۱۷۷	۱۷۴
کرداب (کری)	۱۳۲	۷۰۵	۳۶۴	۳۴۱
گله خان (گندم خانه)	۶	۴۰	۲۰	۲۰
کلین قیه	۴۷۷	۲۱۴۴	۱۰۸۶	۱۰۵۸
معدن چینی	۱	۱	۱	۰
میاب (میو)	۳۴۸	۱۶۹۵	۹۰۳	۷۹۲
میزاب (میزار)	۵۷	۳۲۴	۱۶۱	۱۶۳

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۱۱۰۸	۱۱۶۰	۲۲۶۸	۴۶۷	هرزند جدید (چای پرزن)
۴۴۶	۵۰۲	۹۴۸	۲۰۵	هرزند عتیق
۱۰۰۶۵	۱۰۵۸۴	۲۰۶۴۹	۴۱۶۹	جمع دهستان هرزندات
۸۲	۷۸	۱۶۰	۳۱	اصل کند (اصل کنده)
۵۳	۷۴	۱۲۷	۲۳	ایلات اینانلو (خلخال)
۵	۵	۱۰	۲	بهشت دره سی
۲۳۸	۲۱۷	۴۵۵	۹۰	چایکسن
۳۴۱	۴۳۸	۷۷۹	۱۶۰	سعدی (یکان سعدی)
۶۵	۷۳	۱۳۸	۲۴	شامقلو سفلی (شامقلو عتیق)
۱۶۹	۱۵۴	۳۲۳	۵۳	شامقلی علیا (شامقلو جدید)
۷	۶	۱۳	۲	اقوچعلی کهریز (قوچعلی کنده)
۸	۷	۱۵	۲	قیصر
۵۹	۸۰	۱۳۹	۲۹	مرکید خرابه
۱۰۸	۱۰۶	۲۱۴	۳۸	مزرعه سیدلور (سیدلی)
۱۴	۱۰	۲۴	۶	مزرعه یراموش (یتگجه - یراموش)
۱۱۵	۱۱۳	۲۲۸	۵۱	مغولو (مغلی)
۶	۷	۱۳	۴	موتودا بوارد (حیدرآباد)
۷۴	۹۹	۱۷۳	۳۵	مولو (مولی)
۶۷	۸۷	۱۵۴	۳۰	نور آباد (شعیب)
۱۱۵۶	۱۳۷۹	۲۵۳۵	۴۶۱	یکان علیا (داش یکان)
۱۳۷۲	۱۴۸۴	۲۸۵۶	۵۷۲	یکان کهریز (کهریز یکان)
۱۱۹	۱۱۲	۲۳۱	۴۰	ینگجه سادات

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جمع دهستان یکانات	۱۶۵۳	۸۵۸۷	۴۵۲۹	۴۰۵۸
ابدارلو	۳۱	۱۶۱	۹۳	۸۶
اندوتان	۲۸	۱۵۵	۹۱	۶۴
اردوخان کندی	۱۶	۹۲	۴۳	۴۹
اغبلاغ سفلی	۱۱	۷۱	۳۹	۳۲
اغبلاغ علیا	۱۸	۱۱۷	۵۷	۶۰
اغبلاق کده کسفلی	۶۰	۳۷۰	۱۹۱	۱۷۹
اقدوه لو	۴۲	۲۲۱	۱۱۶	۱۰۵
اققاسملو	۴۶	۲۵۸	۱۳۳	۱۲۵
اقلعه	۳۳	۱۷۸	۹۷	۸۱
اقا بیکلو	۶	۳۰	۱۷	۱۳
آقا مراد	۹	۶۳	۳۵	۲۸
الکران	۵۳	۲۹۱	۱۴۴	۱۴۷
المای علیا و سفلی	۵۷	۳۷۸	۱۹۹	۱۷۹
امیر کندی	۲۴	۱۳۳	۷۶	۵۷
اوتپاشا علیا	۳۵	۱۹۰	۱۰۰	۹۰
اوجاق قلی	۵	۳۲	۱۸	۱۴
ایمجه	۱۵	۱۱۵	۶۶	۴۹
ایمیر	۴۱	۲۳۳	۱۲۵	۱۰۸
بایر امبدنی	۶۸	۳۶۶	۱۸۹	۱۷۷
بر گچای	۳۶	۱۹۵	۱۰۳	۹۲
بلوط کندی	۱۱	۶۶	۳۲	۳۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بهادر لو	۱	۸	۵	۳
بیك باغلو	۲۴	۱۴۰	۷۵	۶۵
پستکندی	۲۱	۱۱۶	۵۸	۵۸
پیر الوان	۶۴	۳۸۹	۲۱۲	۱۷۷
پیر علیلو	۳۹	۲۳۹	۱۲۷	۱۱۲
تازه کند	۲۴	۱۵۳	۸۵	۶۸
تقی دیزج	۲۰۰	۱۱۹۷	۶۱۵	۵۸۲
تکبلاغ	۲۶	۱۷۹	۹۷	۷۹
تکدام	۴	۲۳	۱۴	۹
طهماسب آباد	۶	۲۹	۱۳	۱۶
جبار لو	۴۹	۲۶۵	۱۴۰	۱۲۵
ججه لو	۱۷	۷۳	۳۸	۳۵
جمایران	۱۰۰	۵۸۷	۳۰۶	۲۸۱
چاتقیه	۵۴	۲۷۱	۱۳۶	۱۳۵
چاخر چمن	۳۷	۲۳۸	۱۱۴	۱۲۴
چینلو	۲۳	۱۱۴	۵۸	۵۶
چوبان قشلاقی	۴	۱۵	۱۱	۴
حاجی بالا اوغلان	۵	۲۵	۱۴	۱۱
حاجی سیفلو	۲۱	۱۱۱	۵۵	۵۶
حاجی نور کندی	۷	۴۴	۲۳	۲۱
جبار کندی	۹	۴۵	۲۰	۲۵
حسن لو	۱۹	۹۲	۵۶	۳۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
حسین خان کندی	۱۴	۹۷	۵۸	۳۹
حماملو	۲۳	۱۲۷	۶۱	۶۶
حیدر آباد	۴۰	۲۰۱	۱۰۸	۹۳
خانمالو	۱۱	۶۲	۳۱	۳۱
خرابه رزی	۲۵	۱۵۹	۷۳	۸۶
خرابه قادرلو	۷	۵۲	۲۷	۲۵
خلج	۱۶	۱۱۸	۶۲	۵۶
خلیفه داود	۱۶	۸۳	۴۸	۳۵
خلیفه لو	۹۹	۵۳۱	۲۷۸	۲۵۳
داشلجه	۳۱	۲۰۷	۹۹	۱۰۸
دوره بیگلو	۳۷	۲۰۰	۱۰۶	۹۴
دمقلی	۲۰	۱۲۸	۶۹	۵۹
دوچی سفلی	۱۶	۸۸	۴۴	۴۴
دوشان بلاغی	۲۷	۱۵۴	۸۰	۷۴
دوه چی	۵۹	۳۴۶	۱۸۷	۱۵۹
ذکی لو	۲۷	۱۵۸	۸۲	۷۶
رحیم بیگلوی سفلی	۱۰۱	۵۵۱	۲۸۸	۲۶۳
رحیم بیگلوی علیا	۳۹	۲۲۷	۱۱۸	۱۰۹
رزی	۱۸۰	۹۵۵	۵۱۵	۴۴۰
ساوج بلاغ	۲۸	۱۶۰	۸۱	۷۹
سبحانلو	۱۹	۱۰۹	۵۹	۵۰
سد دره سی	۳	۲۱	۱۰	۱۱

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۵	۹	۱۴	۴	سعادت بلاغی
۷۱	۱۰۶	۱۷۷	۳۲	سهرابلو
۲۱۵	۲۱۷	۴۳۲	۸۱	سید بیگلو
۲۱۹	۲۲۴	۴۴۳	۷۴	شریف بیگلو
۷۸	۹۰	۱۶۸	۳۰	شمسیر
۲۷	۳۷	۶۴	۱۳	شورگل
۹۰	۹۷	۱۸۷	۳۳	شیخ عظیم لو
۶۵	۶۶	۱۳۱	۲۱	شیخ محمدلو
۷۲	۸۸	۱۶۰	۳۱	طاقچه داش
۳۳	۳۵	۶۸	۱۲	طومار درسی سفلی
۴۲	۲۸	۷۰	۱۲	طومار درسی علیا
۱۰	۱۱	۲۱	۴	عالی بیگلو
۲۳	۲۵	۴۸	۷	عالی کهریزی
۲۹	۳۹	۶۸	۱۰	عباس کندی
۴۰	۴۷	۸۷	۱۳	علیشان سوئی
۲۵	۲۶	۵۱	۱۰	علی کهریزی
۸۷	۱۱۲	۱۹۹	۳۲	عمارت لوعلیا
۷۱	۶۲	۱۳۳	۲۳	غاری مزرعه سی
۴۰	۵۰	۹۰	۱۶	قاسم کندی
۵۹	۵۶	۱۱۵	۲۰	قامچی قیه
۱۲۴	۱۴۵	۲۶۹	۵۲	قائلو بلاغ
۸۷	۱۱۲	۱۹۹	۳۸	قره چی سفلی

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۱۴۶	۱۶۵	۳۱۱	۵۲	قره چی علیا
۲۹	۳۹	۶۸	۱۴	قره خان لو
۱۵۷	۱۸۴	۳۴۱	۵۷	قره گل
۱۲۶	۱۵۴	۲۸۰	۴۸	قره لو
۴	۵	۹	۱	قره ملهم
۱۴۰	۱۳۶	۲۷۶	۴۸	قره ولیلو
۱۵۵	۱۹۸	۳۵۳	۶۶	قشلاق محمد قلی
۲۳	۲۴	۴۷	۹	قشلاق میر سلطان لو
۲۲	۳۶	۵۸	۹	قلدور کهلی
۸۸	۱۰۴	۱۹۲	۳۶	قلند قشلاقی
۲۰۸	۲۶۶	۴۷۴	۹۲	قلی بیگلو
۸۵	۱۰۴	۱۸۹	۳۵	قورلو
۱۷۹	۲۳۹	۴۱۸	۷۲	قوشه سفلی
۱۱۲	۱۱۱	۲۲۳	۳۳	قوشه علیا
۳۰	۳۴	۶۴	۱۲	کاظملو
۲۳۰	۲۳۹	۴۶۹	۷۸	کر مشاهلو
۲۵	۳۰	۵۵	۱۱	کعبه بیگلو
۶۵	۶۱	۱۲۶	۱۸	کفتاره
۷۳	۹۶	۱۶۹	۲۷	کلی سفلی
۱۳۸	۱۴۷	۲۸۵	۵۰	کلی علیا
۲۴۵	۲۲۴	۴۶۹	۷۳	کل تپه
۲۴	۲۶	۵۰	۱۰	گلسن گورسن

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۱۹۰	۱۹۰	۳۸۰	۷۲	گلی بلاغ زرگر
۱۴	۱۲	۲۶	۶	گنلو
۱۸۸	۲۰۸	۳۹۶	۵۹	گوده کهریز
۱۶۱	۱۷۹	۳۴۰	۶۱	گون پایاق علیا
۱۴۲	۱۵۰	۲۹۲	۴۶	گیچی بلاغی سفلی
۸	۱۸	۲۶	۳	گیچی بلاغی علیا
۲۷۵	۲۹۵	۵۷۰	۱۰۴	لله لو
۱۴۳	۱۶۷	۳۱۰	۵۸	لنگه بیز
۲۱۰	۲۴۵	۴۵۵	۸۵	لورون
۱۴۲	۱۴۷	۲۸۹	۵۳	مازافای
۱۰۶	۹۷	۲۰۳	۳۱	محمد جانلو
۲۸۵	۲۹۰	۵۷۵	۹۵	مرادلو
۴۱	۴۷	۸۸	۱۳	ملی بلاغی
۴۷	۵۶	۱۰۳	۱۶	ملالو
۷۰	۷۲	۱۴۲	۲۶	میر حسینلو
۴۰	۴۵	۸۵	۱۹	نرچلو
۵۱	۴۳	۹۴	۱۶	نصیر کندی
۹۷	۸۷	۱۸۴	۳۰	نقدی کندی
۱۱۴	۱۳۳	۲۴۷	۴۳	نقر لو
۱۰	۱۳	۲۳	۳	نوری کندی
۵۸	۴۸	۱۰۶	۲۳	هفتچشمه
۲۰۶	۲۰۳	۴۰۹	۶۶	یاجیلو

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۴۳۷	۴۳۷	۸۷۴	۱۵۱	یزن آباد
۱۲۹۳۰	۱۴۲۰۶	۲۷۱۳۶	۴۷۳۵	جمع دهستان ارشق
۹۴	۸۹	۱۸۳	۳۴	ادمدره سی سفلی
۱۳۳	۱۵۰	۲۸۳	۵۸	ادمدره سی علیا
۱۲۲	۱۴۷	۲۶۹	۵۳	اروج علیلو
۶۱	۵۷	۱۱۸	۲۳	اقتیه
۳۵	۳۲	۶۷	۶	آقا محمد بیگلو
۱۹۱	۲۲۵	۴۱۶	۷۶	آقا محمد بگلو
۵۷	۷۲	۱۲۹	۲۲	اللهیار لو
۱۷	۲۹	۴۶	۷	عالی قاپو
۱۴۳	۱۶۴	۳۰۷	۶۲	اوچبلاغ
۹۳	۱۰۰	۱۹۳	۳۶	ایلخچی
۷۹	۱۰۷	۱۸۶	۳۱	پشتکوه
۱۳۸	۱۷۲	۳۱۰	۵۷	پنجعلی خرابه سی
۱۵۶	۱۷۲	۳۲۸	۵۵	پیر علیلو
۲۳۶	۲۶۲	۴۹۸	۸۹	نازه کند
۱۲۸	۱۲۸	۲۵۶	۴۶	تکبلاغ
۶۷	۷۶	۱۴۳	۲۰	توبلقا
۱۴۰	۱۴۲	۲۸۲	۴۹	تولاچی
۲۴	۲۵	۴۹	۱۰	تولان
۸۰	۱۱۰	۱۹۰	۳۵	جیبی لو
۱۶۱	۲۰۱	۳۶۲	۷۰	جدا

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۸۱	۷۹	۱۶۰	۲۸	جواد لو
۸۸	۱۰۳	۱۹۱	۳۰	جو میلیو
۱۳	۱۵	۲۸	۵	چاقشلاق
۴۱	۵۰	۹۱	۱۳	چنار
۱۴۰	۱۷۴	۳۱۴	۵۷	خان محمد لو
۲۲۲	۲۶۶	۴۸۸	۷۳	داشبلاغ کنده
۳۷	۴۷	۸۴	۱۶	داشدی درق
۴۳	۵۱	۹۴	۱۸	داشقاپو
۵۵	۵۱	۱۰۶	۲۰	داغکنند
۸۹	۸۴	۱۷۳	۳۰	دانیال
۱۱۲	۱۱۶	۲۲۸	۴۵	درکاهلو
۴۱	۴۶	۸۷	۱۷	دلیکداس
۱۷	۲۵	۴۲	۵	دلیکیارقان
۱۹۸	۲۲۱	۴۲۹	۶۷	دمیرچی خرابه سی
۲۹۱	۲۷۶	۵۶۷	۱۱۱	زیوه
۲۳	۲۶	۴۹	۱۱	ساریلار
۱۰۴	۱۰۴	۲۰۸	۴۱	ساری قیه
۲۱۷	۲۴۹	۴۶۶	۷۸	سامانلو
۸۷	۱۰۱	۱۸۸	۳۴	سردی
۱۶۹	۱۸۴	۳۵۳	۶۴	سرو اغاجی
۲	۴	۶	۳	سلو کقشلاق
۶۰	۵۳	۱۱۳	۲۴	سید محمد لو

نام ده	تعداد خانوار	مرد	جمعیت	زن
شاعر لر	۶۰	۲۸۶	۱۵۹	۱۲۷
شوردردق سفلی	۴۸	۲۹۲	۱۵۳	۱۳۹
شوردردق علیا	۴۵	۲۴۶	۱۲۶	۱۲۰
شورستان	۲۱	۱۱۳	۶۰	۵۳
شهباز لو	۲۳	۱۲۱	۶۰	۶۱
شیخ رضی	۲۳	۱۴۴	۸۱	۶۳
صلوات	۱۰۹	۵۸۱	۳۲۳	۲۵۸
عباس علیلو	۴۸	۲۸۳	۱۵۰	۱۳۳
عباس علی آکن	۱۹	۱۱۸	۵۷	۶۱
عسکر خانلو	۲۹	۱۷۹	۹۶	۸۳
عسکر کندی	۴	۳۳	۱۴	۱۹
قاری قشلاقی	۲۸	۱۴۱	۷۲	۶۹
قربانلو	۳۰	۱۷۰	۸۵	۸۵
قره اغاج سفلی	۷۹	۴۳۴	۲۲۷	۲۰۷
قره اغاج علیا	۴۰	۲۳۶	۱۲۴	۱۱۲
قره جهانگل	۱۰	۶۵	۳۷	۲۸
قره خان بیگلو	۹۲	۵۲۳	۲۷۱	۲۵۲
قرز قیه	۲۰	۱۱۳	۶۰	۵۳
قشلاق بریان	۱۶	۹۱	۵۰	۴۱
قشلاق جدا	۲۵	۱۶۷	۸۵	۸۲
قلبیج خانلو	۲۷	۱۶۶	۸۷	۷۹
قلی درق	۲۶	۱۳۷	۶۷	۷۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قورتلو	۴۵	۲۶۲	۱۴۳	۱۱۹
قورتلو قشلاق	۱	۹	۵	۴
قوزلو	۲۳	۹۳	۵۱	۴۲
قهرمانلو	۱۹	۹۹	۵۴	۴۵
قیل لولی	۳۱	۱۹۴	۹۰	۱۰۴
کچی قشلاق	۸	۵۷	۳۵	۲۲
کدخدا لو	۲۱	۱۲۵	۶۲	۶۳
کرد کندی	۳۷	۲۱۶	۱۱۷	۹۹
کلانتر	۳۹	۲۱۷	۱۱۱	۱۰۶
کنده کندی	۱۷۷	۸۶۷	۴۷۵	۳۹۲
کورماللو (کوراماللو)	۱۰۷	۵۴۹	۳۰۷	۲۴۲
کهنه کند	۲۴	۱۲۶	۶۹	۵۷
کینو	۲۲	۱۲۷	۶۱	۶۶
گرمی انکوت	۶۲	۳۲۹	۱۷۶	۱۵۳
کلین بلاغی	۳۴	۲۱۱	۱۱۸	۹۳
گلی درق	۴۱	۲۳۶	۱۲۴	۱۱۲
گلی درق سفلی	۲۰	۱۰۴	۵۸	۴۶
گلی درق علیا	۱۸	۱۰۳	۵۷	۴۶
گوده کهریز	۸۵	۴۷۱	۲۵۳	۲۱۸
گونی کند	۳۲	۱۶۸	۱۰۱	۶۷
لکر آباد سفلی	۴۲	۲۳۴	۱۱۴	۱۲۰
لکر آباد علیا	۳۷	۲۱۴	۱۱۷	۹۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
لكوان	۲۴	۱۴۷	۷۷	۷۰
لاچین دره سی	۳۶	۲۲۷	۱۳۷	۹۰
مال قشلاق	۳۵	۱۸۳	۹۶	۸۷
مراللو	۴۶	۲۷۱	۱۵۵	۱۱۶
مردان	۲۵	۱۲۲	۶۷	۵۵
مسجد لو	۲۷	۱۵۲	۸۶	۶۶
ملا لو	۴۵	۲۴۶	۱۳۰	۱۱۶
میر جعفر لو	۴۲	۱۸۱	۹۱	۹۰
میرزا حسن کندی	۷۶	۴۴۶	۲۳۴	۲۱۲
نصیر کندی	۳۹	۲۲۹	۱۲۶	۱۰۳
نولی	۱۲	۶۲	۳۵	۲۷
هدیلو	۳۸	۲۱۵	۱۱۴	۱۰۱
هیبت سفلی	۱۱	۷۴	۳۹	۳۵
هیبت علیا	۱۹	۱۱۹	۶۷	۵۲
هیزان	۴۵	۲۷۰	۱۳۹	۱۳۱
یل سویی	۴۶	۲۴۶	۱۳۲	۱۱۴
جمع دهستان انکوت	۳۹۴۲	۲۱۹۲۰	۱۱۶۶۲	۱۰۲۵۸
اجاق الازار	۶۴	۳۳۹	۱۵۸	۱۸۱
ارانچی	۷۱	۳۸۴	۱۹۱	۱۹۳
ارمار	۲۶	۱۳۹	۶۶	۷۳
اروج آباد	۱۴	۸۲	۴۵	۳۷
ازاد لو	۷۹	۴۴۵	۲۲۴	۲۲۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
اژدرلو	۳۲	۱۸۳	۹۷	۸۶
اغ حسن بیگلو	۴۳	۲۱۱	۱۰۹	۱۰۲
افسوران	۶۴	۳۰۴	۱۵۹	۱۴۵
القناب	۳۸	۲۴۸	۱۳۴	۱۱۴
الیله	۱۰۴	۵۴۶	۲۶۳	۲۸۳
الیله سر	۳۳	۱۸۸	۹۸	۹۰
الی درق	۸	۴۰	۲۶	۱۴
امراهلو	۶۹	۳۷۳	۱۹۲	۱۸۱
انبیر بیگلو	۶۳	۳۴۶	۱۷۳	۱۷۳
انکورده	۱۰	۵۴	۲۹	۲۵
اوج اغاج	۳۶	۱۶۶	۸۵	۸۱
اوجه	۴۰	۲۴۷	۱۲۴	۱۲۳
اولی کندی	۶۸	۳۴۱	۱۶۹	۱۷۲
اوماسلان علیا	۱۰۸	۵۳۷	۲۵۰	۲۸۸
ایزماره علیا	۱۸۴	۹۱۴	۴۷۱	۴۴۳
ایزماره سفلی	۱۷	۱۱۴	۶۰	۵۴
ایلخانلار	۱۸	۱۱۰	۶۰	۵۰
ایلخچی سفلی	۶۲	۳۴۸	۱۷۳	۱۷۵
ایلخچی علیا	۴۱	۱۹۲	۹۴	۹۸
اینی سفلی	۴۷	۲۶۴	۱۲۰	۱۴۴
اینی علیا	۹۷	۵۳۰	۲۷۷	۲۵۳
اینی وسطی	۶۱	۳۴۲	۱۸۸	۱۵۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بابی کند	۳۷	۲۵۲	۱۳۱	۱۲۱
باقرلو	۳۲	۱۷۷	۸۹	۸۸
بشیرلو سفلی	۶	۳۶	۱۸	۱۸
بشیر لوعلیا	۲۶	۱۷۸	۸۵	۹۳
بنه	۱۰۱	۵۳۴	۲۶۹	۲۶۵
بورک آباد	۱۷	۹۵	۴۷	۴۸
بهرام آباد	۲	۱۵	۵	۱۰
بیعرق	۲۹	۱۶۳	۹۳	۷۰
بیکباغی	۲۹	۱۷۰	۹۳	۷۷
بیلداشی	۱۱۸	۶۱۱	۳۳۲	۲۷۹
بیله درق	۳۳	۱۹۹	۹۶	۱۰۳
بیوک آقالو	۲۱	۱۱۲	۶۱	۵۱
پرچین سفلی	۱۰۸	۵۴۰	۲۸۸	۲۵۲
پرچین علیا	۲۴	۱۸۱	۹۲	۸۹
پرمهر	۱۲۸	۶۴۰	۳۲۳	۳۱۷
پیره خلیل	۳۰	۱۶۷	۹۳	۷۴
تازه کند	۲۱	۱۵۲	۸۳	۶۹
تازه کندلنگان	۹	۵۶	۳۲	۲۴
تازه کندموران	۲۸	۱۷۱	۱۰۲	۶۹
تپه	۶۸	۴۰۹	۱۹۹	۲۱۰
تپه باشی	۱۰	۵۰	۲۸	۲۲
تکدام اجارود	۱۳	۵۴	۳۰	۲۴

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۷۲	۷۶	۱۴۸	۳۰	تنگه
۴۰۰	۴۶۳	۸۶۳	۱۵۳	تولون
۸۸	۹۸	۱۸۶	۳۸	تولیر
۶۰	۷۳	۱۳۳	۲۰	جنگان
۲۱۸	۲۲۶	۴۴۴	۸۴	چغو نکنشن
۲۲۲	۲۴۲	۴۶۴	۸۹	چلك
۳۴	۵۴	۸۸	۱۵	چوبدرق سفلی
۶۰	۶۱	۱۲۱	۲۱	چوبدرق علیا
۸۷	۷۶	۱۶۳	۲۸	چونه خانلو
۴۶	۵۸	۱۰۴	۲۴	حجت آباد
۱۳۰	۱۳۱	۲۶۱	۴۵	حسن کندی
۱۶۰	۱۵۶	۳۱۶	۵۶	حمزه خانلو
۶۵	۵۹	۱۲۴	۱۹	حسن کندی
۱۴۶	۱۴۰	۲۸۶	۴۸	حواس کندی
۱۲۰	۱۴۳	۲۶۳	۵۵	خان بلاغی
۳۵	۴۲	۷۷	۱۱	خان یوردی
۶۳	۷۴	۱۳۷	۲۷	داش بلاغ
۷۳	۸۱	۱۵۴	۳۳	داشدبی
۱۳۴	۱۳۳	۲۶۷	۵۶	درمانلو
۱۷۶	۱۷۳	۳۴۹	۶۲	درویش گورتمز
۱۵۲	۱۹۸	۳۵۰	۶۱	دریامان
۵۵	۷۰	۱۲۵	۲۳	درین کبود

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
دمیرچی سفلی	۸۸	۴۵۹	۲۲۹	۲۳۰
دمیرچی علیا	۱۱	۷۵	۴۱	۳۴
دیزج	۱۴۲	۸۰۳	۴۱۳	۳۹۰
رحیملو	۴۶	۲۵۸	۱۴۱	۱۱۶
رحیملوموران	۱۵	۸۰	۴۱	۳۹
رمضانلو	۹	۶۸	۳۳	۳۵
زنگبار	۴۶	۲۴۶	۱۳۲	۱۱۴
زنگیر	۱۴۴	۷۶۷	۳۷۹	۳۸۸
زهرا	۴۶	۲۳۹	۱۰۸	۱۳۱
ساری درق	۲۶	۱۵۴	۸۴	۷۰
ساری نصیر لو	۶	۵۰	۳۰	۲۰
سلیمانلو	۲۶	۱۲۵	۹۶	۵۶
ساله	۷۵	۳۴۳	۱۸۳	۱۶۰
سیاوش کندی	۲۶	۱۴۵	۷۴	۷۱
سید کندی	۴۵	۲۳۳	۱۲۳	۱۱۰
سیدلرزهره	۲۴	۱۱۲	۶۳	۴۹
سینه سر	۲۵	۱۳۶	۹۶	۶۷
سیه	۶	۳۶	۲۲	۱۴
شاون سفلی	۳۷	۱۸۲	۸۹	۹۳
شاون علیا	۳۰	۱۵۲	۴۷	۶۹
شکراب	۹۵	۵۲۴	۲۷۵	۲۴۹
شکرلوی سفلی	۱۳	۸۵	۴۷	۳۸

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۱۴۲	۱۵۷	۲۹۹	۵۲	شکر لوی علیا
۱۷۸	۱۷۵	۳۵۳	۶۹	شور بلاغ
۱۶۴	۱۷۳	۳۳۷	۷۷	شور درق انی
۲۰	۱۹	۳۹	۷	شور قوشونی
۴۳	۴۵	۸۸	۱۶	شیخلر
۷۸	۹۶	۱۷۴	۳۳	شیلوه سفلی
۱۱۶	۱۲۶	۲۴۲	۳۸	شیلوه علیا
۴۲	۴۷	۸۹	۱۶	صفر لو
۲۰۰	۲۲۲	۴۲۲	۸۲	عبا بیگلر
۴۴	۴۴	۸۸	۱۸	عزیز لو
۶	۹	۱۵	۱	عطا لو
۴۱	۴۲	۸۳	۱۸	علی ویردیلر
۶۴	۶۷	۱۳۱	۴۲	غفار کندی
۱۶	۲۳	۳۹	۱۰	فرضی کندی
۵۳	۴۶	۹۹	۱۴	قره بلاغ
۳۵	۴۳	۷۸	۱۵	قره قشلاق
۱۰۶	۱۱۳	۲۱۹	۴۳	قره یاتاق
۴۹	۶۷	۱۱۶	۱۹	قرل گونی
۳۰	۴۹	۷۹	۱۷	قشلاق
۵۵	۷۶	۱۳۱	۲۵	قشلاق ایلانچی سفلی
۱۰۳	۹۴	۱۹۷	۳۵	قشلاق ایلانچی علیا
۱۰۸	۱۰۷	۲۱۵	۴۴	قشلاق قوز لو

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قشلاق مازان سفلی	۲۶	۱۶۰	۸۰	۸۰
قشلاق مازان علیا	۱۵	۱۰۵	۵۷	۴۸
قشلاق میر لطفعلی	۳۳	۱۷۲	۹۳	۷۹
قنبر لو	۶۱	۳۲۷	۱۶۴	۱۶۳
قوزلو	۴۸	۲۷۶	۱۴۱	۱۳۵
قهرمانلو	۲۵	۱۶۱	۷۷	۸۴
کچلر	۱۵	۸۶	۴۴	۴۲
کریملو	۱۳	۹۶	۵۱	۴۵
کله سر سفلی	۱۹	۱۴۱	۷۰	۷۱
کله سر علیا	۴۱	۲۳۴	۱۱۵	۱۱۹
کلان	۹۷	۴۹۲	۲۷۰	۲۲۲
کلانسرا	۱۵۳	۷۶۷	۳۸۲	۳۸۵
کمر قیه	۱۶	۹۴	۵۱	۴۳
کودلر	۹۶	۶۰۹	۳۲۶	۲۸۳
کول اتان	۱۳	۶۵	۳۶	۲۹
گرمی	۸۷۷	۴۵۹۴	۲۳۶۰	۲۲۳۴
گیگل	۴۳	۲۲۷	۱۱۲	۱۱۵
گیلارلو	۴۱	۲۳۹	۱۳۳	۱۰۶
لجایر	۱۶	۱۰۶	۵۰	۵۶
لسکه درق	۲۲	۱۲۷	۷۰	۵۷
لله باغی	۱۹	۱۳۴	۶۱	۷۳
لنکان	۷	۴۳	۲۲	۲۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ماه پری	۹	۵۰	۲۹	۲۱
مجیدلو	۴۲	۲۲۰	۱۱۴	۱۰۶
مزرعه شاهمیر	۳۰	۱۶۶	۷۹	۸۷
مشهد لو	۲۹	۱۵۳	۷۹	۷۴
مغوان	۶۰	۳۰۴	۱۶۲	۱۴۲
مهدی خانلو	۲۴	۱۱۴	۵۴	۶۰
مهره	۸۳	۴۲۷	۲۱۵	۲۱۲
میخوش	۷۸	۴۰۶	۲۲۵	۱۸۱
میراب	۸	۴۸	۲۲	۲۶
نقاره	۳۸	۲۰۹	۱۱۴	۹۵
تمیردش	۲۸	۱۵۴	۸۳	۷۱
وان سفلی	۱۰۷	۵۲۸	۲۵۱	۲۷۲
وان علیا	۴۹	۲۹۱	۱۵۱	۱۴۰
وانستانق	۱۰۷	۵۳۸	۲۷۲	۲۶۶
هاجا کند	۳۴	۲۰۹	۱۰۴	۱۰۵
هاچا کند تازه	۴۱	۲۳۰	۱۲۱	۱۰۹
هادی بیگللو	۴۳	۲۲۱	۱۱۲	۱۰۹
همه شان	۲۰	۱۱۱	۵۶	۵۵
یدی درق	۵	۳۵	۱۹	۱۶
یل دکرمانی	۳۴	۱۷۷	۹۲	۸۵
جمع دهستان اجاود	۷۶۰۴	۴۱۰۲۳	۲۱۱۴۳	۱۹۸۸۰
احد بیگلوارزق	۴	۲۵	۱۵	۱۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ارزنه	۴۶	۲۶۹	۱۴۱	۱۲۸
اسماعیل کندی برزند	۴۶	۲۴۷	۱۲۸	۱۱۹
اقاوردیلو	۱۶	۹۴	۴۵	۴۹
اقداش	۸	۴۶	۲۶	۲۰
اقداش	۲۶	۱۵۶	۷۶	۸۰
پلنلو	۱۶	۷۵	۳۴	۴۱
تکبلاغ شرفه	۱۷	۸۴	۴۴	۴۰
تکدام	۱۷	۱۰۶	۴۸	۵۸
تکهچی	۳۹	۲۰۵	۹۷	۱۰۸
تکانلو	۵۳	۳۳۶	۱۸۳	۱۵۳
توسانلوی برزند	۴۴	۲۵۲	۱۲۴	۱۲۸
جهان گیرلو	۷۹	۴۲۸	۲۲۱	۲۰۷
چنار	۵۰	۳۱۸	۱۷۱	۱۴۷
حاج احمد کندی	۲۳	۱۱۴	۵۸	۵۶
حسین خانلو	۱۸	۱۱۷	۶۱	۵۶
خانعلی دره‌سی	۲۴	۱۱۱	۵۲	۵۹
داشبلاغ برزن	۷	۳۵	۱۷	۱۸
دامداباجا	۷۶	۴۲۲	۲۲۰	۲۰۲
درکاهلوی برزند	۱۹	۱۰۴	۴۹	۵۵
دمیرجی دره‌سی سفلی	۲۷	۱۴۵	۷۴	۷۱
دمیرجی دره‌سی علیا	۴۶	۲۵۹	۱۴۱	۱۱۸
زرگر برزند	۷۱	۴۱۴	۲۱۴	۲۰۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
شامیل آباد	۱۵	۶۸	۳۶	۳۲
شرفه	۶۴	۳۴۴	۱۸۷	۱۵۷
شعبانلو	۱۹	۱۲۱	۶۲	۵۹
شهمار بیگلو	۶۰	۳۴۱	۱۸۲	۱۵۹
صالح بیگلو	۱	۶	۴	۲
طاوس دره‌سی	۶۴	۳۶۰	۱۹۴	۱۶۶
علی محمد لو	۳۲	۱۷۱	۸۶	۸۵
قاسم‌کندی برزند	۱۰۳	۵۶۴	۳۰۳	۲۶۱
قباله	۲۲	۱۵۸	۷۸	۸۰
قطار سفلی	۵	۴۶	۲۰	۲۶
قطار علیا	۲۳	۱۳۴	۶۳	۷۱
قلعه برزند	۴۴	۲۶۴	۱۴۵	۱۱۹
مارالوی کلبلوی	۵۷	۳۰۶	۱۷۰	۱۳۶
محمد تقی	۴۶	۲۹۲	۱۴۶	۱۴۶
مزرعه علیای خانلار	۱۵	۷۴	۳۸	۳۶
مزرعه علی گشادفکری	۴۵	۲۶۱	۱۴۱	۱۲۰
منصورلو	۱۴	۷۴	۳۵	۳۹
میکاییل دره‌سی	۳۲	۱۹۲	۱۰۳	۸۹
نریمان	۴۱	۲۵۷	۱۲۹	۱۲۸
نصراله بیگلو	۴۰	۲۴۱	۱۱۶	۱۲۵
نوراله بیگلو	۴۲	۲۲۶	۱۲۲	۱۰۴
جمع دهستان برزند	۱۵۵۶	۸۸۶۲	۴۵۹۹	۴۲۶۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
آتشگاه	۲۳	۱۲۷	۵۵	۷۲
احمدآباد	۱۷۲	۹۰۶	۴۸۸	۴۱۸
احمد بیگلو	۱۵۸	۸۴۰	۴۱۴	۴۲۶
اسماعیل آباد	۱۲	۷۱	۴۱	۳۰
اغ بلاغ	۱۰۳	۵۹۶	۳۱۳	۲۸۳
اقچه لو	۵۶	۳۰۹	۱۶۸	۱۴۱
الوج	۷۲	۳۹۳	۲۱۱	۱۸۲
اندزق	۱۳۶	۶۶۳	۳۳۳	۳۳۰
انزان	۱۱۴	۶۰۶	۳۳۲	۲۷۴
اوارسی	۷۱	۳۸۴	۱۹۸	۱۸۶
اهل ایمان	۴۶	۲۵۴	۱۴۵	۱۰۹
بارزیل	۷۰	۳۸۸	۲۰۷	۱۸۱
بالوجه	۲۷۳	۱۶۱۸	۸۴۹	۷۶۹
بالوقیه	۴۰	۲۳۳	۱۳۲	۱۰۱
بلوسی	۴۴	۲۴۷	۱۴۶	۱۰۱
بهرامکندی	۲	۸	۳	۵
پریخان	۴۱۱	۲۲۴۵	۱۱۶۲	۱۰۸۳
تازه کند حاج خان	۱۲	۸۲	۴۸	۳۴
تازه کند نصیر	۲۲	۱۲۴	۵۹	۶۵
تازه کند یوزباشی	۱۲	۶۱	۲۸	۳۳
تبنق	۷۰	۴۰۵	۲۰۶	۱۹۹
جاجان	۶۵	۳۸۵	۲۱۶	۱۶۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جبدرق	۲۳۳	۱۲۴۸	۶۵۳	۵۹۵
جلیل کندی	۷	۳۲	۱۹	۱۳
جمال آباد	۹۰	۴۶۳	۲۴۰	۲۲۳
حبشی	۴۹	۲۴۶	۱۲۶	۱۲۰
حصار	۴	۱۹	۶	۱۳
حقیق	۱۲۰	۵۸۱	۳۱۴	۲۶۷
خان کندی	۹۵	۵۷۰	۲۸۸	۲۸۲
خراوان	۶۱	۳۴۸	۱۷۴	۱۷۴
خرم آباد	۱۰۶	۵۵۹	۲۹۷	۲۶۲
خنجر	۳۳	۱۸۱	۹۴	۸۷
خورشید آباد	۵۴	۲۷۸	۱۵۵	۱۲۳
دستگیر	۶۰	۲۷۴	۱۵۷	۱۱۷
دله زبر	۲۹	۱۷۳	۸۲	۹۱
دمیرچی کندی	۱۱	۵۵	۳۱	۲۴
دوشانلو	۸۳	۴۳۳	۲۲۵	۲۰۸
دو کث	۲۱۹	۱۱۷۱	۵۹۸	۵۷۳
دیبکلو	۷۱	۳۴۷	۱۷۸	۱۶۹
دیزو	۶	۳۵	۱۸	۱۷
زیر زمین	۳۴	۱۹۶	۱۰۷	۸۹
ساجلو	۲۴	۱۲۵	۶۱	۶۴
سارخانلو	۴۳	۲۱۳	۱۱۸	۹۵
ساوجبلاغ	۲۲	۱۲۰	۶۶	۵۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سبلان کندی	۴۰	۱۹۴	۹۹	۹۵
سولاخلو	۳۱	۱۴۹	۷۳	۷۶
شیخلار	۴۵	۲۱۸	۱۲۱	۹۷
صاحب دیوان	۵۹	۲۸۴	۱۴۵	۱۳۹
علمدار	۸۰	۴۱۸	۱۹۹	۲۱۹
عور	۲۳۰	۱۲۵۲	۶۴۰	۶۱۲
قرخ بلاغ	۱۴	۱۰۱	۴۸	۵۳
قره باغلار	۴۹	۲۸۰	۱۵۹	۱۲۱
قره درویش	۱۳۲	۷۴۴	۳۸۴	۳۶۰
قره گل	۲۹	۱۴۷	۷۳	۷۴
قصابه	۲۱۷	۱۲۰۰	۶۲۸	۵۷۲
قور تنچه	۱۱۵	۶۲۴	۳۳۴	۲۹۰
قوز لوچه	۵۴	۳۱۰	۱۷۷	۱۳۳
کر گشه	۱۰۷	۵۶۷	۳۰۵	۲۶۲
کلهور	۳۳	۱۶۳	۹۲	۷۱
کلانپا	۶۹	۳۸۲	۲۰۷	۱۷۵
گوجنق	۱۸۹	۱۰۶۹	۵۵۵	۵۱۴
گوندرلو	۲۹	۱۷۰	۹۰	۸۰
کوه کنار	۶۰	۳۱۴	۱۶۰	۱۵۴
گل لر محمد حسین	۳۰	۱۵۰	۸۱	۶۹
مزرعه جهان	۶۴	۳۲۸	۱۶۴	۱۶۴
مزرعه خلف	۱۲۱	۵۸۵	۳۱۵	۲۷۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
مسجد لو	۵	۳۵	۱۹	۱۶
منجقچی	۱۵	۷۵	۴۲	۳۳
مویل	۸۸	۵۱۲	۲۷۴	۲۳۸
نصیرآباد	۲۲۵	۱۰۸۵	۵۶۶	۵۱۹
نهر سلولدوز	۵۲	۲۶۳	۱۳۵	۱۲۸
نیاز	۱۲	۶۲	۳۰	۳۲
ویجنده	۱۵۷	۷۵۴	۳۹۲	۳۶۲
ینگجه	۵۷	۳۲۵	۱۶۹	۱۵۶
جمع دهستان مشکین غربی	۵۸۴۶	۳۱۳۷۲	۱۶۴۳۷	۱۴۹۳۵
ارباب	۱۸۷	۸۷۳	۴۳۶	۴۳۷
ارجق	۲۸۱	۱۳۶۸	۷۰۷	۶۶۱
اقچه قشلاق	۴۴	۲۳۱	۱۲۱	۱۱۰
اقدرق	۵۴	۲۹۴	۱۶۴	۱۳۰
الرده	۲۴	۱۵۱	۷۹	۷۲
الی	۲۴۰	۱۲۷۷	۶۷۷	۶۰۰
انار	۴۱۴	۱۸۶۳	۱۰۰۷	۸۵۶
بایمان	۲۳	۱۲۵	۶۷	۵۸
باریس	۲۷	۱۴۵	۷۱	۷۴
بجق	۱۰۶	۵۶۱	۲۹۹	۲۶۲
بنه لو	۳۴	۱۸۴	۹۱	۹۳
پاشالو	۲۴	۱۳۴	۷۱	۶۳
پیرازمیان	۸۳	۴۷۳	۲۵۴	۲۱۹

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۷	۸	۱۵	۳	تکدام
۶۹	۸۶	۲۵۵	۲۰	جاموش اولن سفلی
۵۳	۵۵	۱۰۸	۱۹	جاموش اولن علیا
۲۵۹	۲۷۷	۵۳۶	۹۲	جلایر
۳۴۳	۳۷۸	۷۲۱	۱۱۳	چپقان
۱۱۸	۱۴۷	۲۶۵	۴۸	چناق‌بلاغ
۹	۶	۱۵	۲	حاتمکندی
۱۱۵	۱۲۲	۲۳۷	۴۹	حاجلو
۱۹	۲۳	۴۲	۷	حاجی گنجعلی
۴۷	۵۵	۱۰۲	۲۰	داشبلاغ
۱۵۷	۱۶۹	۳۲۶	۶۲	داشگسن
۲۶۳	۳۷۹	۷۴۲	۱۳۴	ده بیگلر
۲۱۷	۳۶۲	۶۷۹	۱۳۲	ساربانلار
۶۲	۶۵	۱۲۷	۲۱	سواره
۴۰	۴۸	۸۸	۱۶	شاطر گنبدی
۱۷۶	۱۷۹	۳۵۵	۶۳	شوش‌بلاغ
۴۰	۵۵	۹۵	۱۸	شهاب‌الدین
۱۷۰	۱۸۶	۳۵۶	۶۴	شیخ‌لو
۲۳۲	۲۵۰	۴۸۲	۹۷	علی‌آباد
۴۰	۴۳	۸۳	۱۵	علی محمدلو
۵۵۲	۶۵۷	۱۲۰۹	۲۶۹	فخرآباد
۱۱۷	۱۳۶	۲۵۳	۴۸	قادرلو

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قره قپه	۳۰۰	۱۵۳۳	۷۸۳	۷۵۰
قلچقلو	۴۴	۲۴۵	۱۳۹	۱۰۶
قوزلو	۶۵	۳۰۲	۱۵۱	۱۵۱
قهوه خانه عسکر	۱	۵	۲	۳
قیلینلوی سفلی	۱۵	۸۲	۴۶	۳۶
قیلینلوی علیا	۳۳	۱۶۷	۹۲	۷۵
کنکرو	۸۷	۴۹۹	۲۵۲	۲۴۷
کور بلاغ	۵۹	۳۶۲	۱۹۱	۱۷۱
کویج	۱۲۴	۵۴۶	۲۷۶	۲۷۰
کهلکبلاغی	۱۱	۵۸	۳۵	۲۳
کلر تقی	۴۸	۲۶۲	۱۳۰	۱۳۲
لحاق	۱۳۹	۶۹۷	۳۶۱	۳۳۶
لعل گنج	۲۶	۱۵۹	۸۷	۷۲
لگران	۹۳	۵۱۹	۲۶۶	۲۵۳
لمبر	۱۰۷	۵۱۴	۲۷۶	۲۳۸
لنج آباد	۶۰	۳۴۵	۱۸۰	۱۶۵
لاهرود	۸۴۲	۳۹۹۴	۲۱۱۳	۱۸۸۱
مختار کندی	۹	۶۰	۳۲	۲۸
مسدرق	۳۸	۲۰۸	۱۱۳	۹۵
میر علی لو	۱۰۴	۵۲۸	۲۸۲	۲۴۶
نقدی سفلی	۳۳	۱۵۹	۷۸	۸۱
نقدی علیا	۳۶۷	۱۸۳۶	۹۷۵	۸۶۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
وراغول	۲۶	۱۴۰	۷۷	۶۳
جمع دهستان مشکین شرقی	۵۴۸۴	۲۷۸۹۰	۱۴۶۶۷	۱۳۲۲۳
ابراهیم آباد	۲۰۴	۱۰۵۱	۵۴۵	۵۰۶
ابراهیم آباد بیکزاد	۹۶	۵۵۴	۲۹۷	۲۵۷
ابراهیم آباد قدیم	۶	۳۵	۲۳	۱۲
ابراهیم آباد جدید	۱۰۲	۵۲۹	۲۶۰	۲۶۹
اجاق قشلاق	۶۱	۴۰۸	۱۹۶	۲۱۲
اسد قشلاق	۲۰	۱۲۹	۶۶	۶۳
اسد کندی	۲۵	۱۱۹	۶۰	۵۹
اصلا ندوز	۱۶۹	۸۰۴	۴۱۹	۳۸۵
اق قاپاق اخر	۳۳	۱۷۰	۸۷	۸۳
اق قاپاق پائین	۳۸	۱۵۸	۸۲	۷۶
اق قاپاق سفلی	۹	۶۴	۳۴	۳۰
اق قاپاق علیا	۴۱	۱۶۵	۹۸	۶۷
اقا مالی قشلاقی	۷	۵۴	۳۱	۲۳
الله قلی کندی	۱۰	۵۸	۳۱	۲۷
امیر خانلو	۸	۳۹	۲۲	۱۷
انجیرلو	۷۱	۴۱۲	۱۹۵	۲۱۷
اوجاق قشلاق	۱۱	۷۸	۴۳	۳۵
اوج درق	۹	۴۰	۲۵	۱۵
اوجبلاغ	۳۷	۲۰۲	۱۰۱	۱۰۱
اودلو	۸۳	۴۵۱	۲۵۱	۲۰۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
اوروتلو	۱۷	۵۸	۳۲	۲۶
اوزون تپه	۲۴	۱۳۸	۶۵	۷۳
اوش دره سی	۴	۲۰	۸	۱۲
اولتان	۱۵۸	۸۱۹	۴۲۷	۳۹۲
ایاز آباد	۱۰	۵۸	۲۶	۳۲
ایده لو	۵۴	۳۲۷	۱۶۰	۱۶۷
ایران آباد	۲۷۶	۱۴۶۱	۷۴۵	۷۱۶
ایران آباد جدید	۳۶	۲۱۹	۱۰۶	۱۱۳
ایستگاه هوا شناسی	۱	۲	۱	۱
بابا شکندی	۲۷۸	۱۵۲۷	۷۸۶	۷۴۱
بالا بیگلو جدید	۳۸	۱۹۵	۱۰۹	۸۶
بخشعلی کندی	۹	۵۹	۳۴	۲۵
بران سفلی	۵۱	۲۹۷	۱۴۶	۱۵۱
بران علیا	۸۹	۴۶۹	۲۴۷	۲۲۲
بهرام آباد	۳۴	۱۷۶	۸۳	۹۳
بیگباغلو	۱۰	۵۱	۲۷	۲۴
بیله سوار	۶۳۴	۳۵۵۳	۱۸۴۴	۱۷۰۹
بیوکخانلو	۷۵	۳۷۴	۲۰۱	۱۷۳
پارا قشلاق	۵۵	۲۷۶	۱۳۵	۱۴۱
پاره قشلاق علیا	۲۸	۱۷۴	۹۴	۸۰
پاره قشلاق سفلی	۴	۲۲	۱۴	۸
پارس آباد	۵۴۷	۲۷۳۳	۱۴۴۵	۱۲۸۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
یتلمی کندی	۲۱	۹۹	۴۶	۵۳
پلنکلو	۱۱	۶۹	۳۵	۳۴
پوتلکان	۸۱	۴۲۷	۲۱۳	۲۱۴
پیرایواتلو	۷۷	۴۴۸	۲۴۰	۲۰۸
تازه کن دعربلو	۱۶۷	۸۰۸	۴۲۴	۳۸۴
تازه کند جدید	۴۷	۲۲۳	۱۰۸	۱۱۵
تربتکن دی	۵۹	۳۲۳	۱۷۹	۱۴۴
تکچی	۱۱۹	۵۲۶	۲۷۲	۲۵۴
تکه	۴۰	۱۸۱	۸۹	۹۲
تیمور کندی	۱	۷	۶	۱
جهان خانلو	۵۹	۳۵۷	۱۹۵	۱۶۲
جعفر قلی کندی	۲۷	۱۳۷	۷۴	۶۳
چالما کندی	۷۳	۳۷۷	۱۸۹	۱۸۸
چنار	۱۸	۱۱۸	۶۲	۵۶
چناق بلاغ	۱۴	۶۶	۳۲	۳۴
چناق سفلی و علیا	۱۵۶	۷۷۵	۴۰۸	۳۶۷
حاجی ابراهیمخان	۳	۲۸	۱۳	۱۵
حاجی آقا کندی	۴۵	۲۶۴	۱۳۴	۱۳۰
حاجی بابا خان	۸	۵۰	۲۷	۲۳
حاجی بالا بیگلر	۱۸	۱۱۴	۵۷	۵۷
حاجی جعفر کندی	۷	۲۱	۱۰	۱۱
حاجی سیاب کندی	۲۱	۱۳۲	۷۲	۶۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
حاجی عباس	۱۱	۷۲	۴۶	۲۶
حاجی قدرت کندی	۱۳	۸۶	۵۳	۳۳
حاجی ماهی خان	۴	۲۰	۱۱	۹
حاجی میروردی کندی	۲۷	۱۶۴	۸۵	۷۹
حاجی هوار کندی	۱۰	۵۵	۳۳	۲۲
حسن خان درسی	۵۷	۳۱۵	۱۶۵	۱۵۰
حسین آباد	۳۳	۱۸۵	۹۹	۸۶
حسینعلی کندی	۶	۴۰	۲۸	۱۲
خاکریز	۴۶	۲۶۵	۱۳۷	۱۲۸
خان بابا کندی	۶۸	۳۵۴	۱۸۹	۱۶۵
خان قشلان کندی	۳۹	۲۰۲	۱۰۶	۹۶
خانلار قشلاقی	۹	۵۴	۲۹	۲۵
خلفلو حاجی ولی خان	۱۹	۱۱۴	۶۱	۵۳
خلفلو حسین آباد	۲۱	۱۵۸	۸۹	۶۹
خلیل آباد	۱۴	۶۵	۳۰	۳۵
خور خور سفلی	۲۶	۱۴۵	۷۱	۷۴
خور خور علیا	۲۵	۱۵۱	۷۴	۷۷
دش بلاغ	۱۲	۸۴	۴۹	۳۵
داود قشلاقی	۳۸	۲۱۵	۱۱۶	۹۹
درین قویو	۳۰	۱۵۶	۸۲	۷۴
دمیر چیلو	۳۱	۱۸۲	۹۸	۸۴
دوه درسی	۱۷	۹۴	۴۵	۴۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
یکدداش	۱۳	۸۰	۴۶	۳۴
رحمان دجانلو	۱۴	۷۷	۳۵	۴۲
روح کندی	۱۱۰	۶۴۶	۳۴۷	۲۹۹
زال کندی	۳۰	۱۵۰	۷۲	۷۸
زالی کندی	۲۷	۱۲۵	۷۱	۵۴
زرگر	۱۱۱	۵۴۸	۲۹۱	۲۵۷
ساری بلاغ	۱۵	۸۴	۴۶	۳۸
ساری قشلاق	۷	۳۸	۱۹	۱۹
سر بند	۵	۱۷	۱۱	۶
سر خای پیگلو	۱۴	۵۸	۳۱	۲۷
سری	۹	۵۶	۳۱	۲۵
سلطان قشلاقی	۳	۲۱	۱۰	۱۱
سلمان آباد	۵	۲۹	۱۵	۱۴
سمو کلو	۵۳	۳۲۲	۱۶۲	۱۶۰
سهراب آباد	۸	۵۰	۲۳	۲۷
سیدلر	۵	۲۳	۱۲	۱۱
شابی کندی	۳۲	۱۷۵	۱۰۰	۷۵
شاه آباد	۳۱۰	۱۷۱۳	۸۹۲	۸۲۱
شاه تپه سی	۶۶	۳۹۶	۲۰۷	۱۸۹
شاهین آباد	۱	۲۴	۹	۱۵
شور گل سفلی	۵۲	۳۰۸	۱۵۲	۱۵۶
شور گل علیا	۷	۴۷	۲۴	۲۳

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۴۰	۴۰	۸۰	۷	شور کوبی
۱۶	۱۷	۳۳	۶	شیخلر
۱۰	۵	۱۵	۳	صونا قیشلاقی
۱۲۲	۱۳۹	۲۶۱	۴۵	طومار کندی
۵۱	۵۷	۱۰۸	۱۹	عایشان قشلاق
۱۱	۱۳	۲۴	۴	عباس آباد سفلی
۴۲	۶۱	۱۰۳	۱۹	عباس آباد علیا
۴۶	۴۸	۹۴	۱۷	عربلو کندی
۳۴۲	۳۵۸	۷۰۰	۱۲۸	علیرضا آباد
۳۴۱	۳۳۸	۶۷۹	۱۴۵	علیرضا آباد قدیم
۲۸	۲۸	۵۶	۱۱	عمران آباد
۱۰	۱۸	۲۸	۳	عنبرلو
۱۳۳	۱۵۵	۲۸۸	۵۰	عیوض لو
۴۳۲	۴۷۳	۹۰۵	۱۷۳	فولاد قویی
۱۱۰	۱۲۷	۲۳۷	۴۹	فهلہ کر پیجولو
۱۲۴	۱۱۷	۲۴۱	۴۷	فیروز آباد
۱۱	۱۹	۳۰	۴	قارشقا تپه سی سفلی
۱۴	۱۴	۲۸	۴	قارشقا تپه سی علیا
۲۹	۳۰	۵۹	۱۰	قاطر یوران
۹۲	۸۱	۱۷۳	۳۶	قباد کندی
۳۵	۳۹	۷۴	۱۵	قره تکانلوی سفلی
۴۹	۵۵	۱۰۴	۲۱	قره تکانلوی علیا

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قره توره تکلوی (تکلوی آباد)	۳۸	۱۸۲	۹۳	۸۹
قره داغلو	۷۴	۴۱۰	۲۱۱	۱۹۹
قره سقال	۲	۱۳	۸	۵
قره قاسملو	۱۵۰	۷۶۱	۳۹۰	۳۷۱
قره بیحاجی	۲۶	۱۲۷	۷۰	۵۷
قره قلعه سی	۶۷	۴۱۰	۲۱۴	۱۹۶
قشلاق اوچبلاغ	۸	۴۴	۲۴	۲۰
قشلاق حاجی الله وردی	۳	۲۶	۱۵	۱۱
قشلاق نر	۳	۲۴	۱۶	۸
قشلاق نریمان	۲	۱۲	۵	۷
قطار آباد	۴۲	۱۸۹	۹۳	۹۶
قو طور بلاغی	۵۲	۳۳۷	۱۷۴	۱۶۳
قویتول	۲	۱۴	۶	۸
گلی بلاغ سفلی	۴۲	۲۲۷	۱۳۴	۹۳
کورلار	۱۴	۷۹	۳۹	۴۰
گل تپه	۱۲	۸۰	۴۵	۳۵
گلی بلاغ علیا	۴۹	۲۸۹	۱۴۰	۱۴۹
گوشلو	۱۷۹	۸۷۱	۴۴۷	۴۲۴
گو گنپه	۱۸۵	۹۶۸	۴۸۲	۴۸۶
گون پایاق	۶۴	۳۰۶	۱۶۵	۱۴۱
لیمولو	۳۶	۲۲۹	۱۲۳	۱۰۶
مایه دره سی	۷	۴۲	۲۰	۲۲

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۲۱۶	۲۵۲	۴۶۸	۸۶	مجید آباد
۱۳۴	۱۵۷	۲۹۱	۴۷	مجیدلو
۲۱۲	۲۲۷	۴۳۹	۸۴	محمد رضا لو
۵۴	۷۵	۱۲۹	۲۱	مراد علی کندی
۱۵۴	۱۹۴	۳۴۸	۷۲	مراد لو
۲۰	۱۳	۳۳	۵	مرتضی قشلاقی
۸	۵	۱۳	۳	مرتفع ولی خورخور
۳۰	۳۸	۶۸	۱۲	مزرعه سراقشلاق
۹	۸	۱۷	۴	مزرعه قره سقال
۶۲	۵۸	۱۲۰	۲۰	مست علی بیگلو
۱۲۰	۱۱۹	۲۳۹	۴۱	مقصود کندی
۴۸	۴۴	۹۲	۱۹	مقصود لوسفلی
۳۲	۳۵	۶۷	۱۲	مقصود لو علیا
۷۹	۹۷	۱۷۶	۳۵	مللو کندی
۲۴۱	۲۷۲	۵۱۳	۱۰۱	ملا کندی
۵	۶	۱۱	۲	میرنشام
۲۲۷	۲۴۵	۴۷۲	۸۹	نظر علی بلاغی
۵۴	۵۳	۱۰۷	۲۰	نورشکند
۲۱	۳۲	۵۳	۱۱	نورمحمد کندی سفلی
۳۰	۵۹	۸۹	۱۹	نورمحمد کندی علیا
۶۱	۹۴	۱۵۵	۲۳	نوروز آباد
۵۶	۵۹	۱۱۵	۲۰	جاها کند کیم

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
هامار کندی	۷۰	۲۹۴	۱۹۷	۱۹۷
هزار قشلاقی	۴	۲۲	۱۳	۹
هیبتجهان خانملو	۴	۲۸	۱۵	۱۳
بامبلانخ	۵۴	۲۹۷	۱۴۸	۱۴۹
یانبلانخ قشلاق	۵	۴۳	۲۹	۱۴
یوسف آباد	۳۶	۱۸۵	۱۱۰	۷۵
یوشانلو شام	۱۳	۶۱	۲۸	۳۳
جمع دهستان مغان	۸۸۰۲	۴۷۲۴۶	۲۴۶۱۶	۲۲۶۳۰
اندرسی	۳۸	۲۲۰	۱۰۰	۱۲۰
انجه دربند	۳۹	۱۹۵	۱۰۱	۹۴
اقشار جیق (اوشار جیق)	۸۵	۴۵۷	۲۲۹	۲۲۸
اقورن	۷۶	۴۱۰	۲۱۴	۱۹۶
الاتیمور	۹۹	۵۱۵	۲۶۷	۲۴۸
اوجموش (اوشموش)	۴۹	۲۸۰	۱۳۹	۱۴۱
اورنجق (اورنجه)	۸۵	۴۵۵	۲۳۴	۲۲۱
ایستگاه شیخ صفی	۱۳	۵۴	۲۷	۲۷
بر جوان (بجوان)	۶۲	۳۲۵	۱۷۹	۱۴۶
بیاتبالا	۲۱	۱۱۷	۶۰	۵۷
بیات سفلی	۹۸	۵۹۶	۳۱۸	۲۷۸
بیجرئی (بجر لو)	۵۶	۲۸۱	۱۵۳	۱۲۸
بیکبلاغ	۶۳	۳۲۹	۱۷۰	۱۵۹
پور سخلو	۱۰۳	۵۳۵	۲۷۵	۲۶۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
تازه کند	۳۵	۱۷۸	۸۴	۹۴
جعفر آباد (نفلی)	۲۶	۱۵۵	۸۹	۶۶
جیر انبلاغ	۱۰۷	۵۶۷	۲۹۳	۲۷۴
چیقلو	۱۶۲	۸۸۱	۴۷۳	۴۰۸
خاتون آباد	۱۷۱	۱۰۷۴	۵۶۵	۵۰۹
خواجه غیاث	۱۷۸	۹۳۰	۴۸۲	۴۴۸
دانش بلاغ	۷۴	۳۷۸	۲۰۲	۱۷۶
رضا خانلو سفلی (دوزکنه)	۲۵	۱۰۵	۴۸	۵۷
رضا خانلو علیا	۱۴	۶۷	۳۲	۳۰
زردین سفلی	۲۹	۱۷۱	۹۰	۸۱
زردین علیا	۳۷	۱۸۳	۹۳	۹۰
سرخه گاو (سرخه گو)	۷۷	۴۱۳	۲۲۱	۱۹۲
سلطان احمد لو	۲۱	۱۳۲	۷۱	۶۱
سونج بالا	۴۹	۲۴۲	۱۳۰	۱۱۲
سونج پایین	۸۵	۴۳۱	۲۲۹	۲۰۲
سید لر (سید در)	۷۲	۳۹۷	۲۰۳	۱۹۴
شال	۱۸	۱۰۹	۵۴	۵۵
شمی کندی (قزلباقشلاق)	۱۰	۵۵	۲۸	۲۷
شورجه قاسم	۱	۴	۲	۲
شیخ احمد لو	۱۸۵	۹۶۹	۵۰۱	۴۶۸
شیخ طبق	۱۸۸	۱۰۴۰	۱۶۳	۴۷۴
طاوس لو	۳۶	۱۸۸	۱۲۲	۸۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
عبدالرحمن لو	۳۴	۱۶۷	۸۸	۷۹
قاسمدره	۱۷	۱۱۱	۵۶	۵۵
قاضی ولی (غزوعلی)	۸۴	۴۷۳	۲۶۵	۲۰۸
قیاق تپه	۱۷۳	۱۱۵۲	۶۰۳	۵۴۹
قره اغاج	۹	۵۷	۲۹	۲۸
قره تپه	۷۷	۴۲۱	۲۰۹	۲۱۲
قره جه قیا	۷۷	۴۰۵	۲۱۱	۱۹۴
قلعه جوق نجفقلی خان	۱۳۲	۷۱۳	۳۸۰	۳۳۳
قلعه جیق الفلو	۶۸	۳۴۶	۱۸۱	۱۶۵
قلیشچی (قلیچ چی)	۱۰۷	۵۷۶	۲۹۰	۲۸۶
قمقان	۱۰۴	۴۹۱	۲۴۴	۲۴۷
قهرمانلو	۶۵	۳۷۲	۱۹۴	۱۷۸
کرده ده	۳۱	۱۵۵	۸۱	۷۴
کسجین	۱۱۶	۶۴۵	۳۴۴	۳۰۱
کلوجه غمی	۱۱۷	۸۳۲	۴۴۷	۳۸۵
کوهسالار سفلی	۴۸	۲۳۳	۱۲۱	۱۱۲
کوهسالار علیا	۸۱	۴۰۵	۲۰۸	۱۹۷
گو گدرق (گو گدره)	۱۵۳	۹۰۶	۴۶۷	۴۳۹
گونلو	۱۵۴	۷۹۸	۴۲۷	۳۷۱
ناولیق	۹۵	۵۱۹	۲۷۳	۲۴۶
جمع دهستان اوج تپه	۴۲۲۸	۲۳۲۱۵	۱۲۱۴۶	۱۱۰۶۹
ازومچی (اسلام آباد)	۱۲۴	۷۲۸	۳۹۵	۳۳۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
اشنار (اوشنار)	۱۲۳	۷۱۶	۳۶۳	۳۵۳
بالسین شریف آباد	۱۹۰	۱۰۱۰	۵۲۳	۴۸۷
بقر آباد (بولقاوا)	۱۰۸	۵۷۱	۲۹۷	۲۷۴
بلقه تیمور (بله تاجر)	۱۰۲	۵۸۱	۳۲۲	۲۵۹
بلوکان	۹۶	۶۳۲	۳۳۰	۳۰۲
تر کمان چای (ترکمان)	۷۱۱	۴۱۱۷	۲۱۴۲	۱۹۷۵
تندری (تندرلو)	۵۵	۳۳۱	۱۷۳	۱۵۸
تیر آباد (باشسز)	۱۷۵	۹۷۲	۵۲۱	۴۵۱
چاناق بلاغ (چناق بلاغ)	۷۱	۳۷۱	۱۹۵	۱۷۶
دستجرد	۲۰۲	۱۱۷۰	۶۲۱	۵۴۹
زرین قیا	۱۳۷	۸۵۲	۴۰۶	۴۴۶
سایان سفلی (سلیان سفلی)	۱۸۵	۹۶۸	۵۰۳	۴۶۵
صومعه سفلی	۸۵	۴۷۷	۲۴۹	۲۲۸
صومعه علیا (یوخاری صوما)	۴۰۹	۲۱۰۲	۱۱۲۷	۹۷۵
غریب دوست	۱۹۸	۱۱۴۶	۵۶۹	۵۷۷
قراجه قیا	۸۸	۵۰۸	۲۷۳	۲۳۵
کارکاس (قر قشه)	۹۳	۵۲۰	۲۸۵	۲۳۵
کلهر	۳۱۰	۱۶۱۸	۷۹۴	۸۲۴
ملا حاجی	۱۹۶	۱۱۴۸	۶۱۶	۵۳۲
مهمان	۶۰	۳۱۲	۱۶۲	۱۵۰
مهمان دوست	۹۶	۵۱۹	۲۵۸	۲۶۱
نودلق (نودله)	۱۲۲	۶۹۶	۳۷۶	۳۲۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ورزقان	۴۰۹	۲۳۲۹	۱۲۵۶	۱۰۷۳
ورنکش	۳۱۶	۲۰۱۰	۱۰۸۲	۹۲۸
یالقوز اغاج	۲۰۶	۱۰۷۸	۵۷۸	۵۰۰
ینگجه	۱۴۶	۸۸۴	۴۵۴	۴۳۰
جمع دهستان پردانان	۵۰۱۳	۲۸۳۶۶	۱۴۸۷۰	۱۳۴۹۶
اشلق (اشك)	۲۹۳	۱۵۴۷	۸۰۶	۷۴۱
اشلنده	۶۷	۳۵۵	۱۸۸	۱۶۷
النجارق	۲۳۱	۱۱۷۹	۶۲۶	۵۵۳
اونلیق (اونيك)	۱۶۸	۸۶۹	۴۵۷	۴۱۲
ایورق	۱۴۳	۷۷۲	۴۰۸	۶۳۴
بالسین	۴۰۴	۱۹۸۳	۱۰۲۳	۹۶۰
بالوجه	۸۵	۴۱۲	۲۰۳	۲۰۹
برزلیق	۹۶	۵۲۲	۲۷۱	۲۵۱
برنجق (برنجه)	۴۹	۲۸۶	۱۵۶	۱۳۰
تجره رود (چوخور یورت)	۵۲	۲۶۸	۱۴۱	۱۲۷
چرن	۱۲۴	۷۲۴	۳۹۱	۳۳۳
چنار	۳۹	۲۰۵	۱۱۵	۹۰
خلیفه لو	۱۷	۹۲	۴۸	۴۴
خواجه ده	۱۱۱	۵۴۱	۲۸۱	۲۶۰
دیشاب	۴۳	۱۹۸	۱۰۱	۹۷
سرخه حصار (سالخسر)	۳۵	۲۴۶	۱۲۵	۱۲۱
شیویار (شور)	۱۲۹	۶۲۹	۳۲۱	۳۰۸

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۲۵۵	۳۱۷	۵۷۲	۱۰۳	صومعه کبودین
۱۱۶	۱۲۸	۲۴۴	۴۲	قشلاق موسی بیگ
۱۴۸	۱۵۴	۳۰۲	۵۹	فشلان برزلیق
۶۴	۷۹	۱۴۳	۲۴	قشلاق سلمانی (کلبورت)
۱۰۰	۱۰۶	۲۰۶	۴۵	قشلاق سوپورگه (قشلاق سوپورگلو)
۳۷۳	۴۵۹	۸۳۲	۱۶۲	کدرج
۲۶۶	۳۲۱	۵۸۷	۱۱۷	کسلان
۱۲۸	۱۴۶	۲۷۴	۴۸	کلاله (کالا)
۱۴۶	۱۵۰	۲۹۶	۵۳	گاولیق (گاولیک)
۴۶۵	۵۲۳	۹۸۸	۱۸۸	گاوینه رود (گونری)
۱۳۴	۱۳۹	۲۷۳	۵۱	گنگدوک (گنگدک)
۳۳۸	۴۱۱	۷۴۹	۱۲۹	ماهی اباد
۲۵۰	۲۷۷	۵۲۷	۱۱۰	مونق
۴۱۷	۴۴۸	۸۶۵	۱۵۳	نشق (نشه)
۲۶۳	۳۲۱	۵۸۴	۱۲۰	نقباد (نقاب)
۲۳۱	۲۷۲	۵۰۳	۸۰	نقلان (بلانیق)
۲۵۸	۲۵۹	۵۱۷	۱۰۲	نودوزق (نوادیز)
۴۲۰	۴۷۶	۸۹۶	۱۸۱	ونجان
۴۸۵	۴۹۳	۹۷۸	۱۷۸	یلرسی
۱۰۰۲۴	۱۱۱۴۰	۲۱۱۶۴	۴۰۴۱	جمع دهستان تیرچائی ترکمان
۱۶۲	۱۷۸	۳۴۰	۶۴	ابک
۱۰۸۶	۱۱۶۷	۲۲۵۳	۴۲۱	اچاچی

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ارباط	۱۳۶	۷۲۸	۳۹۲	۳۳۶
ارس (آراض)	۱۳۲	۶۸۵	۳۵۷	۳۲۸
اقدرك	۴۹	۲۴۴	۱۲۶	۱۱۸
اقطورق (اقطوره)	۲۹	۱۵۳	۸۶	۶۷
اقچه قشلاق	۴۳	۲۲۰	۱۰۹	۱۱۱
اکرم آباد (ارتولی)	۳۶	۱۷۳	۸۳	۹۰
الله داد	۴۵	۲۳۱	۱۱۹	۱۱۲
امیر آباد	۳۰	۱۸۳	۱۰۵	۷۸
ایدمیر	۷۲	۳۳۱	۱۷۷	۱۵۴
ایده لو	۲	۵	۲	۳
ایستگاه پل دختر	۷	۳۸	۱۵	۲۳
ایستگاه راه آهن قرانلو	۸	۴۲	۲۱	۲۱
ایستگاه راه آهن میانه	۱۱۲	۶۴۶	۳۲۳	۳۲۳
باشمان	۱۴۰	۷۶۶	۴۱۸	۳۴۸
باغچغاز پایین	۲۹	۱۲۵	۶۰	۶۵
باش کندی	۱۶	۸۱	۴۷	۳۴
بلانلیق	۹۲	۴۳۶	۲۳۱	۲۰۵
بوداغ بیک	۸۹	۴۵۲	۲۴۳	۲۰۹
یوشانلو	۲۸	۱۴۶	۷۰	۷۶
تازه کند بالا	۱۱۷	۶۵۷	۳۳۴	۳۲۳
تازه کند بز تپه	۴۶	۲۴۹	۱۳۱	۱۱۸
تازه کند میانه	۵۲	۳۱۲	۱۶۷	۱۴۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
تالوار بلاغی (دیم تالوار)	۵۳	۲۶۸	۱۴۲	۱۲۶
جمال آباد	۱۹	۹۸	۴۹	۴۹
جهاندوز (جهان دیز)	۱۱۶	۵۵۸	۲۸۹	۲۶۸
چای تالوار (بجروان)	۶۸	۳۲۴	۱۶۹	۱۵۵
چای ینک آباد	۱۴۷	۸۱۲	۴۵۰	۳۶۲
چخمور	۷۶	۳۵۵	۱۸۴	۱۷۱
چولا قلو	۸۴	۳۷۳	۱۹۲	۱۸۱
حصار قرنگو	۳۷	۲۲۳	۱۱۹	۱۰۴
خانیوردی	۵۴	۲۹۰	۱۵۳	۱۳۷
خطب	۵۲	۲۸۳	۱۵۵	۱۲۸
خلیفه کمال	۳۹	۱۹۰	۱۰۹	۸۱
دانش کسن	۳۲	۱۹۸	۹۶	۱۰۲
درین دره	۱۲۲	۵۵۸	۲۸۹	۲۶۹
دمیرچی	۵۱	۲۵۱	۱۳۲	۱۱۹
دوزنان	۱۷۴	۸۵۰	۴۷۲	۳۷۸
زاویه (زیوه)	۹۱	۴۴۴	۲۵۶	۱۸۸
زرده ملک	۴۴	۲۲۴	۱۱۵	۱۰۹
زرشلو	۷۳	۳۸۱	۲۰۸	۱۷۳
زرنق (زرنه)	۲۳	۱۰۳	۴۷	۵۶
ساری کند	۶۰	۲۸۳	۱۴۶	۱۳۷
سبز	۲۱۵	۱۱۲۸	۶۱۴	۵۱۴
سمکلو (سومکلو)	۳۹	۱۸۳	۹۶	۸۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سیاه کمر	۵۸	۲۹۷	۱۵۳	۱۴۴
شیخدر آباد (شیخدارآوا)	۵۵۵	۲۷۹۴	۱۴۵۷	۱۳۳۷
ظغار	۹۷	۴۷۹	۲۴۸	۲۳۱
طلیمکندی	۲۳	۱۰۷	۵۹	۴۸
طوق (طاوا)	۲۳۲	۱۱۵۲	۶۱۳	۵۳۹
عجمی کله بوز	۷۷	۳۹۷	۲۱۸	۱۷۹
عقیل (عافل)	۲۲	۱۲۲	۶۱	۶۱
فراهیه (فرهی)	۱۸	۱۰۷	۵۴	۵۳
قره طورق	۱۵۳	۷۴۳	۳۹۸	۳۴۵
قالوجه (قالجا)	۴۱	۱۷۰	۸۸	۸۲
قرجه ارباط	۱۲	۵۲	۲۵	۲۷
قره اور	۱۶	۹۶	۵۴	۴۲
قره بلاغ	۶۲	۳۳۸	۱۷۷	۱۶۱
قره جه (قاراجه)	۷۰	۳۲۷	۱۷۲	۱۵۵
قره زیارت (قارازیارت)	۵۰	۲۴۷	۱۳۳	۱۱۴
قواق سفلی	۳۹	۱۹۷	۹۸	۹۹
قواق علیا	۴۲	۲۲۶	۱۲۰	۱۰۶
قواق عمولر	۱۰	۵۳	۲۹	۲۴
قویبجاق	۱۷۸	۸۶۱	۴۶۲	۳۹۹
قویلار	۴۶	۲۳۶	۱۲۸	۱۰۸
کرامه (گرمه)	۵۹	۳۰۲	۱۵۴	۱۴۸
کر کچی	۱۹	۱۰۶	۵۹	۴۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کولا	۵۳	۳۰۲	۱۵۷	۱۴۵
کریم آباد	۷۱	۲۹۶	۱۵۴	۱۴۲
کلوجه	۲۷۷	۱۳۴۰	۷۰۶	۶۳۴
کنگاور (سلطان آباد)	۶۰	۲۹۵	۱۵۶	۱۳۹
که	۶۴	۳۴۹	۱۷۰	۱۷۹
کهریز	۳۸	۲۱۰	۱۰۵	۱۰۵
گرجاغ (گورجاق)	۴۳	۲۲۰	۱۱۵	۱۰۵
گرده لاین	۵۰	۲۳۲	۱۲۰	۱۱۲
گلبوس (گلباسان)	۱۰۸	۶۶۰	۳۳۳	۳۲۷
گلن گدر	۱۹۱	۱۰۰۲	۵۱۵	۴۸۷
گلوجه اسلام	۱۳۹	۶۶۸	۳۴۳	۳۲۵
گلوجه یدی بلاغ	۲۶	۱۲۸	۶۹	۵۹
گوگر چینلو گورچینیک	۳۷	۱۷۰	۹۴	۷۶
لاهرود	۱	۴	۱	۳
مزمین	۱۱	۵۱	۲۸	۲۳
نودوز آباد	۵۴	۲۷۵	۱۴۲	۱۳۳
نیم ایستگاه شال	۱	۹	۵	۴
هلاج علیا	۱۳	۷۶	۳۹	۳۷
یدی بلاغ	۷۳	۳۴۸	۱۸۷	۱۶۱
ینک آبادیم (داغ نیک آباد)	۳۳	۱۸۳	۹۸	۸۵
جمع دهستان کله بز	۶۶۸۶	۳۴۰۹۹	۱۷۹۴۰	۱۶۱۵۹
افضل (اوزال)	۱۳۴	۶۵۲	۳۲۴	۳۲۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
اوین	۲۲۵	۱۱۱۵	۵۸۹	۵۲۶
برزق (بحرزق)	۲۴	۱۳۲	۶۸	۶۴
برنلیق حسین خان (گروس)	۵۶	۳۳۰	۱۷۲	۱۵۸
برنلیق مددخان	۱۳۳	۶۳۴	۳۲۷	۳۰۷
بناروان (قرخ بلاغ)	۱۱۳	۶۲۸	۳۳۱	۲۹۷
تازه کند	۱۱	۷۵	۴۴	۳۱
تازه کند دیوانعلی	۱۹	۱۲۸	۷۹	۴۹
ترك	۵۳۶	۲۶۷۸	۱۴۱۶	۱۲۶۲
ترناب	۸۲	۴۲۶	۲۲۶	۲۰۰
چرور	۱۵۱	۷۹۳	۴۳۵	۳۵۸
حاجی همملو	۵۲	۳۴۱	۱۶۶	۱۷۵
خانقاه (خانیه)	۱۰۵	۵۹۱	۳۰۷	۲۸۴
ولیقر	۶۰	۳۵۶	۱۷۷	۱۷۹
دیزج (دیزج مددخان)	۱۵۶	۸۲۹	۴۴۳	۳۸۶
زرنکش	۹۹	۵۰۹	۲۷۶	۲۳۳
سفیدخانی آیدگوز	۱۷۷	۸۰۵	۴۱۶	۳۸۹
سنقر آباد	۹۲	۵۳۰	۲۸۰	۲۵۰
سوین	۹۲	۴۵۱	۲۳۰	۲۲۱
سیه منصور	۶۰	۳۶۰	۱۹۱	۱۶۹
طارون (طارم)	۱۳۲	۶۶۱	۳۲۹	۳۳۲
عای بیگلو (آلی بیگی)	۷۹	۸۰۴	۲۱۵	۱۹۳
علی قشلاقی	۱۳	۶۱	۲۹	۳۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
فندقلو	۱۵۱	۷۳۶	۳۸۸	۳۴۸
قره حاجی سفلی (اشاقتی قره حاجلی)	۳۷	۲۰۵	۱۰۴	۱۰۱
قره حاجی علیا (قره حاجی یو خاری)	۴۰	۲۴۶	۱۲۱	۱۲۵
کندوان	۱۴۹	۷۹۸	۴۱۸	۳۸۰
کمین	۴۱	۲۰۰	۱۰۴	۹۶
گوگار خاج	۱	۱۰	۵	۵
همپا	۷	۴۴	۲۲	۲۲
هندلان	۵۲	۳۱۳	۱۶۵	۱۴۸
جمع دهستان کندوان	۳۰۸۴	۱۶۰۴۴	۸۳۹۶	۷۶۴۸
ارموداق	۲۰۵	۱۱۲۳	۵۸۷	۵۴۵
استور	۲	۸	۴	۴
استور	۴۷	۲۵۱	۱۱۷	۱۳۴
اکبر آباد	۴۳	۲۵۹	۱۲۷	۱۳۲
امیر آباد	۲۵	۱۴۰	۷۵	۶۵
باطلاق	۴۱	۲۲۴	۱۲۷	۹۷
باغ دره سی	۲۳	۱۳۳	۷۰	۶۳
بسیط	۲۱	۱۱۶	۵۷	۵۹
بنیاد آباد (قرق آباد)	۳۶	۱۹۰	۹۷	۹۳
پاورس	۷۸	۴۸۹	۲۶۶	۲۲۳
تجرق (تجر)	۱۴۰	۷۸۶	۴۱۲	۳۷۴
توپقره	۲۸	۱۶۴	۸۲	۸۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
توشمنلو	۱۲۱	۷۳۸	۳۸۵	۳۵۳
تین (طوبین)	۱۱۹	۵۹۳	۳۱۶	۲۷۷
چتابحسین خانی	۱۰۸	۶۰۵	۳۱۷	۲۸۸
چتابکریمخان	۶۰	۳۰۱	۱۵۸	۱۴۳
چخماقلو	۱۴	۸۹	۵۳	۳۶
چر کینلو	۱۴۰	۷۴۳	۳۴۶	۳۵۷
چهار خانوار (دورت اولر)	۱۷	۸۹	۴۳	۴۶
حاج خلیل	۶۵	۳۷۰	۱۸۰	۱۹۰
حاجی یوسفلوی سفلی	۴۵	۲۷۵	۱۴۲	۱۳۳
حاجی یوسفلوی علیا	۱۰۷	۶۴۳	۳۵۰	۲۹۳
حسن خانباغی	۴۳	۲۴۱	۱۲۶	۱۱۵
حصار میدان داغی	۱۱۲	۶۵۶	۳۳۲	۳۲۴
خلیفه باغی	۴۱	۲۵۷	۱۳۹	۱۱۸
خناوند (خناوان)	۴۰	۲۲۰	۱۱۴	۱۰۶
خوبستان	۱۹۵	۱۰۳۴	۵۳۳	۵۰۱
داوند	۷۱	۴۵۱	۲۲۸	۲۲۳
دوه داشی	۶۷	۴۳۴	۲۱۹	۲۱۵
ذاکیر	۴۳	۲۰۷	۱۱۹	۸۸
ساری غمیش چشمه گیش	۱۰۶	۵۳۴	۲۸۷	۲۴۷
ساوجبلاغ (سوج بلاغ)	۵۴	۲۸۴	۱۳۵	۱۴۹
سورباغ (سورباغ)	۸۹	۴۶۳	۲۴۵	۲۱۸
سید لر	۶۱	۳۴۵	۱۷۰	۱۷۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سیف الدین (قشلاق شکر السلطان)	۱۳	۱۰۰	۵۰	۵۰
شته (سوطی)	۵۶	۳۳۴	۱۶۷	۱۶۷
قراجه میدانداغی	۲۹	۱۶۷	۹۰	۷۷
قره قیه	۵۷	۲۸۲	۱۲۷	۱۵۵
قرل یاتان	۵۸	۲۹۷	۱۶۱	۱۳۶
قهوه خانه یله قارشو	۱	۳	۲	۱
کلکش	۲۱	۱۱۵	۶۳	۵۲
کهنان (کوبلان)	۱۱۰	۵۷۴	۲۹۴	۲۸۰
گاوانی (یاوانی)	۳۶	۲۴۴	۱۳۱	۱۱۳
گله گاه (گله گه)	۵۴	۳۰۴	۱۶۶	۱۳۸
گوندوغدی (قندوقندی)	۲۶۹	۱۴۸۵	۷۸۱	۷۰۴
لیوانلو	۱۱۵	۶۸۷	۳۶۰	۳۱۷
محمود آباد	۵	۳۶	۱۶	۲۰
مروشین	۱	۷	۵	۲
مروشین	۵۵	۳۴۰	۱۸۰	۱۶۰
ملك	۹۴	۵۳۳	۲۸۲	۲۵۱
نی باغی	۱۳۹	۶۹۹	۳۵۷	۳۴۲
و گند	۴۵	۲۴۹	۱۳۵	۱۱۴
ولین	۳۱	۲۴۸	۱۲۵	۱۲۳
وهل	۲۸	۱۷۳	۸۵	۸۸
هش آباد	۶۴	۳۴۶	۱۹۱	۱۵۵
هفت چشمه (هفته چشمه)	۷۷	۴۰۸	۲۳۰	۱۷۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
یال قشلاقی	۱۷	۱۱۳	۵۸	۵۵
یله‌قارشو	۵۹	۲۹۹	۱۶۰	۱۳۹
ینگجه	۱۶۳	۸۷۳	۴۴۶	۴۲۷
ینگی کند	۶۰	۳۰۲	۱۵۲	۱۵۰
جمع دهستان گرمه حومه	۴۰۷۳	۲۲۶۶۳	۱۱۸۰۳	۱۰۸۶۰
ابدالار	۲۰	۱۱۴	۵۲	۶۲
ابگرم	۸۳	۳۸۷	۲۰۹	۱۷۷
احمد آباد	۵۲	۲۵۷	۱۴۲	۱۱۵
اخساغ‌لار	۲۴	۱۴۶	۸۳	۶۳
اریط	۳۰	۱۷۰	۸۳	۸۷
اریچای	۱۰۹	۵۸۱	۲۹۹	۲۸۲
ارزه‌خوران	۹۰	۶۰۹	۳۲۴	۲۸۵
ارسکنای سفلی	۳۷	۱۹۹	۱۰۵	۹۴
ارسکنای علیا	۲۲	۱۱۲	۶۸	۵۴
آسیا بزیابی	۲	۳	۳	۰
اغ داغ رود	۱۰	۵۸	۳۳	۲۵
اغاچان کندی	۱۷	۹۲	۴۴	۴۸
اغجه‌ریش	۸۳	۴۳۷	۲۲۶	۲۱۱
اغجه اوغلان	۳۸	۱۸۰	۹۳	۸۷
اغچه مشهد	۱۰۱	۴۷۴	۲۴۸	۲۲۶
اق اطاق	۱۱۲	۶۰۵	۳۱۵	۲۹۰
اقبلاغ کورائلو	۹۲	۵۳۰	۲۹۰	۲۴۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
اقدشن	۱۳	۷۴	۳۷	۳۷
التمچی	۵۶	۲۳۸	۱۲۶	۱۱۲
القور	۷۶	۴۰۵	۲۱۸	۱۸۷
الوچین	۲۱	۱۱۱	۵۷	۵۴
الله کندی	۱۳	۵۰	۲۴	۲۶
الاکین	۲۹	۱۵۷	۹۲	۶۵
امیرآباد (قلعه جوق)	۱۷	۱۰۲	۵۲	۵۰
امین آباد	۴۰	۱۹۹	۱۰۲	۹۷
انا بلاغی	۳۲	۲۰۱	۱۰۲	۹۹
اوچبلاغ	۲۶	۱۳۲	۶۵	۶۷
اوجدرق	۲۷	۱۳۲	۶۷	۶۵
اوجدرق (اوشدره)	۵۹	۳۲۸	۱۸۰	۱۴۸
اورناسو	۵۲	۲۶۶	۱۳۷	۱۲۹
اورجک	۳۳	۱۸۴	۹۱	۹۳
اور یادجیق	۵۱	۲۵۰	۱۳۵	۱۱۵
ایده غمش	۲۲	۱۰۱	۵۰	۵۱
ایستگاه شاهپور	۶	۲۷	۱۳	۱۴
ایستگاه هشترو	۸	۲۸	۱۸	۱۰
ایشلق کندی	۵۳	۲۹۰	۱۴۹	۱۴۱
ایمیشجه	۱۴۱	۷۰۹	۳۴۷	۳۶۲
بابونه سفلی	۲۰	۱۰۶	۵۵	۵۱
بابونه علیا	۲۰	۹۷	۵۶	۴۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بابونه وسطی	۱۹	۸۳	۴۲	۴۱
بارداقچی	۶۲	۳۷۴	۱۹۷	۱۷۷
یارگاه	۱۴	۶۶	۳۹	۲۷
باغلوچه	۴۴	۲۲۳	۱۲۰	۱۰۳
بایجوق (باری جوق)	۳۲	۱۸۹	۱۰۵	۸۴
بایرامکندی	۳۱	۱۶۷	۹۵	۷۲
بایزید	۴۳	۲۲۷	۱۲۰	۱۰۷
بزینی چراغ مردان	۱۸	۹۶	۴۷	۴۹
بزینی یداق (بزینی بوداخ)	۵۸	۲۸۶	۱۶۳	۱۲۳
بگدی باغ	۶۷	۲۸۷	۱۲۸	۱۵۹
بلقان	۵۶	۳۱۷	۱۶۴	۱۵۳
بناردالان (انباردان)	۱۷	۸۹	۴۷	۴۲
بناکوه (داغ کند)	۲۱	۱۰۵	۵۹	۴۶
بنفشه درق (بنفشه دژ)	۱۹	۹۱	۵۳	۳۸
بنیاد کندی	۳۰	۱۵۹	۸۸	۷۱
بیگ کندی	۴۲	۲۱۷	۱۱۹	۹۸
بیلگر کندی	۴۳	۲۳۹	۱۲۷	۱۱۲
پالچقلو	۴۵	۲۰۰	۱۰۴	۹۶
پاییزگاه	۲۷	۱۵۸	۸۲	۷۶
پیرسقا	۵۳	۳۱۳	۱۷۷	۱۳۶
پیر عزیز	۵۲	۲۳۷	۱۲۲	۱۱۵
پیر قلی	۵۲	۲۹۳	۱۵۵	۱۳۸

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۱۵۲	۱۸۱	۳۳۳	۷۴	پیک
۵۷	۶۱	۱۱۸	۱۸	تازه کند
۴۰	۵۲	۹۲	۱۶	تازه کند
۱۰۸	۱۲۷	۲۳۵	۴۵	تخت سفلی
۱۰۱	۱۱۴	۲۱۵	۴۴	تخت علیا
۷۸	۷۹	۱۵۷	۳۱	توریان قشلاق (توریان)
۵۴	۷۹	۱۳۳	۲۷	تکان
۱۲۸	۱۵۳	۲۸۱	۵۳	تکانلو سفلی
۹۰	۹۴	۱۸۴	۴۰	تکانلو علیا
۱۰۴	۱۰۸	۲۱۲	۳۹	تکمه تپه
۴۸	۴۲	۹۰	۱۴	توخلی چاق
۵۱	۶۸	۱۱۹	۲۳	تیمور آباد
۹۰	۱۲۸	۲۱۸	۴۰	جارجی کندی علیا (جارجی کندی کو)
۱۳۷	۱۱۲	۲۴۹	۴۶	جداقیه
۳۶	۳۷	۷۳	۱۷	جرللو
۷	۷	۱۴	۲	جعفر آباد
۴۶	۳۳	۷۹	۱۶	جوقان
۲۳۶	۲۷۴	۵۱۰	۱۰۵	جوکتو (چوکتو)
۱۰۲	۹۵	۱۹۷	۳۸	چرچره
۵۸	۷۴	۱۳۲	۲۶	چوبدار کندی (چودار کندی)
۱۷۲	۲۰۱	۳۷۳	۶۸	چوگانلو

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
حاجی آباد (دلک بلاغ)	۳۶	۱۹۶	۹۶	۱۰۰
حاجی کندی سفلی	۳۷	۱۸۰	۹۵	۸۵
حاجی کندی علیا	۳۸	۱۸۶	۹۹	۸۷
حسین الان (اغ داغ)	۳۹	۲۰۹	۱۰۲	۱۰۷
حسینی سفلی	۳۳	۱۶۶	۸۶	۸۰
حسینی علیا	۴۶	۲۸۵	۱۳۸	۱۴۷
حصار	۸	۳۷	۲۰	۱۷
حمام	۳۷	۱۹۹	۱۰۷	۹۲
حیدر آباد (مرادلو)	۳۴	۱۷۸	۹۱	۸۷
خاتون کنای	۵۵	۳۰۷	۱۶۲	۱۴۵
خادمکندی	۴۱	۲۵۲	۱۳۲	۱۲۰
خانخانم	۷۸	۴۳۳	۲۲۸	۲۰۵
خرمدرق (خورام)	۵۰	۳۱۸	۱۷۵	۱۴۳
خضر گوران سفلی - (خدر گوران سفلی)	۱۲	۶۶	۳۳	۳۳
خضر گوران علیا (خدر - گوران علیا)	۳۲	۱۶۵	۸۳	۸۲
خلیج	۲۴	۱۴۷	۷۹	۶۸
خندق	۲۶	۱۳۴	۶۲	۷۲
خواجه شاهی	۹۹	۵۲۵	۲۷۲	۲۵۳
خواجه لرسفلی (خردا کند)	۳۱	۲۸۲	۹۵	۸۷
خواجه لرعلیا (وزن گوزه)	۵۹	۳۲۹	۱۷۵	۱۵۴
خواجه لروسفلی (آرا کند)	۵۰	۳۰۸	۱۶۵	۱۴۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
خواجه محمود	۳۶	۱۸۶	۹۷	۸۹
خوبیار	۲۰	۹۳	۵۰	۴۳
خورشید	۴۰	۲۰۳	۱۰۵	۹۸
خیر آباد	۸۹	۴۹۴	۲۵۱	۲۴۳
داشبولاغ (داسبلاغ)	۶۹	۳۸۷	۲۰۶	۱۸۱
داشکسن	۴۵	۲۴۴	۱۳۱	۱۱۳
دانقازان	۳۴	۱۸۳	۱۰۱	۸۲
دبردان سفلی	۴۹	۲۳۳	۱۲۳	۱۱۰
دبردان علیا	۳۳	۱۷۷	۹۲	۸۵
دلا کفبری	۴۳	۱۸۰	۹۵	۸۵
دوه میدانی	۷۲	۳۷۵	۱۹۲	۱۸۳
دوه یاتاقی (شاقی)	۱۱۵	۶۲۳	۳۳۲	۲۹۱
دوه تایاقی	۳۶	۱۹۳	۹۶	۹۷
دییکلو (دییکلوی آب گرم)	۱۳	۷۸	۴۲	۳۶
دین اوغلی	۴۶	۲۴۳	۱۳۰	۱۱۳
دین یدرق	۲۷	۱۳۷	۷۳	۶۴
ذا کر کندی	۷۲	۳۸۴	۲۱۱	۱۷۳
رود کیچی (دوز ایچ)	۳۱	۱۷۰	۹۷	۷۳
زاویه (زیوه)	۹۱	۴۶۰	۲۵۱	۲۰۹
زرین ده	۲۴	۱۲۹	۷۷	۵۲
ساری اغل	۳۵	۲۱۲	۱۱۷	۹۵
ساری قمیش (ساروقمیش)	۲۸	۱۴۲	۷۳	۶۹

نام ده	تعداد خانوار	مرد	جمعیت	زن
سخت دل	۳۵	۱۹۱	۱۰۲	۸۹
سریك	۵۶	۲۹۰	۱۴۷	۱۴۳
سلطان آباد	۷۰	۳۵۹	۱۸۸	۱۷۱
سوغانچی (چارچی کندی)	۲۶	۱۳۲	۶۸	۶۴
سوغانچی رود (مهمان بلاغی)	۴۸	۲۶۲	۱۳۵	۱۲۷
سوغانچی کوه	۸۸	۴۸۶	۲۵۵	۲۳۱
شاهقلی کندی	۶۱	۳۳۶	۱۸۴	۱۵۲
شعبان (شعبان کهل)	۲۴	۱۴۹	۸۵	۶۴
شکر بلاغی	۳۵	۱۸۷	۱۰۲	۸۵
شور تپه	۳۲	۱۵۷	۸۹	۶۸
شورجه الله امانلو	۵۰	۲۷۰	۱۳۸	۱۳۲
شورجه امام جمعه	۷۰	۳۵۶	۱۸۴	۱۷۲
شور درق	۴۰	۲۳۷	۱۳۱	۱۰۶
شور قره کند	۸۱	۴۲۸	۲۲۵	۲۰۳
شور قشلاق	۳۶	۱۹۰	۹۴	۹۶
شیر علی	۱۲	۶۰	۲۶	۳۴
شیویار علیا	۱۰۱	۵۰۹	۲۷۷	۲۳۲
صوفی احمد	۲۵	۱۲۰	۶۱	۵۹
صومعه	۳۴	۱۷۲	۸۸	۸۴
طالب	۵۰	۲۵۶	۱۳۵	۱۲۱
طالش کندی	۳۳	۱۵۳	۸۰	۷۳
طالار	۴۶	۲۶۴	۱۴۰	۱۲۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ظلم آباد	۶۳	۳۱۲	۱۷۱	۱۴۱
عربشاه	۱۰۴	۵۷۲	۳۰۱	۲۷۱
علی بیگ کندی	۳۲	۱۵۷	۸۰	۷۷
علی بیگلوی سفلی	۴۹	۲۵۹	۱۳۴	۱۲۵
علی بیگلوی علیا	۴۷	۲۲۷	۱۳۱	۹۶
علی جولا	۲۵	۱۲۹	۶۱	۶۸
علی کندی	۲۹	۱۶۰	۸۵	۷۵
عمو اوغلی سفلی (عمو اوغلن سفلی)	۹۱	۴۲۹	۲۲۷	۲۰۲
عمو اوغلی علیا	۵۹	۲۷۶	۱۵۰	۱۲۶
قور تیمز	۱۴	۶۸	۳۶	۳۲
قراجه قیا اکرام	۲۸	۱۴۵	۸۴	۶۱
قرا گنبد سفلی	۲۸	۱۳۵	۷۰	۶۵
قرا گنبد علیا	۳۶	۲۰۹	۱۰۴	۱۰۵
قرخ بلاغ	۵۹	۳۱۹	۱۶۴	۱۵۵
قرخ سقر	۸۶	۴۴۷	۲۴۹	۱۹۸
قرمز باغ	۴۹	۲۱۰	۱۱۲	۹۸
قره اغاج	۱۶۴	۸۹۰	۴۶۷	۴۲۳
قره اغاج	۲۰	۹۳	۵۰	۴۳
قره اغاج کوچک	۲۳	۱۲۴	۶۴	۶۰
قره داش	۲۰	۱۲۱	۶۶	۵۵
قره سقر	۳۶	۲۰۷	۱۰۴	۱۰۳
قره صوفی	۳۱	۱۷۶	۱۰۰	۷۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قره کند	۵۵	۲۵۴	۱۳۴	۱۲۰
قره گل	۳۱	۱۶۹	۸۴	۸۵
قره گنای سفلی	۴۵	۲۷۱	۱۴۱	۱۳۰
قره گنای علیا	۴۷	۲۶۷	۱۴۲	۱۲۵
قره گنای وسطی (گشتان)	۳۸	۲۲۲	۱۲۴	۹۸
قره ولی	۵۲	۲۵۳	۱۳۰	۱۲۳
قرز آباد	۷۳	۴۹۴	۲۵۳	۲۴۱
قرز جه قشلاق	۱۰	۵۴	۳۱	۲۳
قرز جه کرد کندی	۲۶	۱۵۳	۷۵	۷۸
قرز داغ	۳۵	۱۸۱	۹۳	۸۸
قرز قلعه	۵۲	۲۶۵	۱۳۳	۱۲۳
قرز قلعه موسالاند (قرز) - قلعه رشیدی	۷۲	۳۷۵	۲۰۵	۱۷۰
قرز قیه	۳۰	۱۶۳	۹۲	۷۱
قرز لجه ارشد	۴۷	۲۴۳	۱۳۴	۱۰۹
قرزلق	۲۷	۱۳۹	۶۷	۷۲
قطانقو	۶۰	۳۵۳	۱۷۶	۱۷۷
قطعه	۲۱	۱۲۶	۷۰	۵۶
قرز ارزه خواران (قلعه معدن)	۴۹	۲۱۷	۱۰۹	۱۰۸
قلعه حسین آباد	۵۴	۲۶۲	۱۴۰	۱۲۲
قلیج خانکندی	۶۱	۳۱۳	۱۶۳	۱۵۰
قمر کندی	۳۷	۲۰۵	۱۱۰	۹۵
قمشلو (گمشلو)	۴۷	۲۴۹	۱۳۴	۱۱۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قوتچی	۳۰	۱۵۲	۷۵	۷۷
قوجور سفلی	۲۳	۱۲۷	۷۲	۵۵
قوجور علیا	۱۸	۱۰۵	۵۷	۴۸
قوجه کندی	۶۵	۳۵۶	۱۷۷	۱۷۹
قوج احمد	۴۷	۲۴۹	۱۳۶	۱۱۳
قوچی کندی	۵۰	۳۰۰	۱۷۰	۱۳۰
قوزلو	۳۰	۱۵۴	۷۴	۸۰
قوشقوان علیا	۳۸	۱۸۳	۱۰۵	۷۸
قوشقوان وسطی	۱۶	۷۶	۴۳	۳۳
قوملو	۱۳	۷۸	۴۷	۳۱
قویجوق	۴۸	۲۶۹	۱۴۷	۱۲۲
قوبدلن (قوتی دلن)	۵۷	۲۷۰	۱۳۹	۱۳۱
قویون قشلاقی	۶۳	۳۴۲	۱۷۹	۱۶۳
قینر چه سفلی	۲۶	۱۵۸	۸۴	۷۴
قینر چه علیا (گیز چه علیا)	۱۴	۷۳	۳۶	۳۷
قیه قشلاق	۳۵	۱۸۷	۹۷	۹۰
کرد کندی	۴۹	۲۷۰	۱۴۳	۱۲۷
کریم آباد	۳۶	۱۹۰	۱۰۴	۸۶
گل ویرن	۵۸	۲۷۷	۱۵۲	۱۲۵
کلبعلی کندی	۷۱	۳۷۵	۲۰۳	۱۷۲
کلیکنندی	۵۷	۳۰۲	۱۵۷	۱۴۵
کلیسا	۶۸	۳۴۱	۱۸۴	۱۵۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کلاته قره صوفی	۲۰	۹۲	۴۷	۴۵
کورجه	۲۷	۱۳۰	۶۷	۶۳
کوگ علی (کوگ دالا)	۴۱	۲۱۲	۱۱۱	۱۰۱
کهریز	۲۷	۱۵۸	۷۹	۷۹
کهنه قشلاق (کونه گشلاخ)	۳۹	۱۹۰	۱۰۹	۸۱
گرامی	۳۸	۲۰۵	۱۰۳	۱۰۲
گردالو	۴۳	۲۱۹	۱۲۲	۹۷
گرنه فارشو	۱۸	۹۱	۴۹	۴۲
کل	۴۴	۲۰۷	۱۰۸	۹۹
گل تپه	۵۴	۲۷۰	۱۲۴	۱۴۶
گلوجه امیرانلو	۵۱	۲۷۸	۱۴۸	۱۳۰
گلوجه سفلی	۱۷	۸۴	۴۷	۳۷
گلوجه علیا	۳۰	۱۵۱	۸۲	۶۹
گلی	۱۰۱	۵۰۱	۲۶۴	۲۳۷
گلی باغ	۲۷	۱۵۷	۸۲	۷۵
گنبد	۲۴	۱۳۵	۷۲	۶۳
گوراسر سفلی	۲۷	۱۳۰	۶۹	۶۱
کویجه قلعه	۱۶۸	۹۳۰	۴۶۴	۴۶۶
ماخ	۴۲	۲۳۰	۱۱۳	۱۱۷
ماخوله علیا	۲۲	۱۲۴	۶۱	۶۳
مجیر آباد	۲۵	۱۳۱	۶۵	۶۶
مخد و مکنندی	۳۲	۱۸۱	۱۰۲	۷۹

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۹۷	۹۸	۱۹۵	۳۹	مراد خانکندی
۱۰۱	۱۰۴	۲۰۵	۳۸	مریم
۹۷	۱۱۹	۲۱۶	۴۳	مسئلو
۴۷	۷۵	۱۲۲	۲۱	مصطفی کندی
۵۱۳	۶۱۳	۱۱۲۶	۲۲۵	مکنو
۹۳	۹۰	۱۸۳	۳۹	ملاحمزہ
۴۰	۴۷	۸۷	۱۸	منشکہ
۱۵۳	۱۸۲	۳۳۵	۶۹	مولوچرانمردان (مولی چر اخمردا)
۵۰	۵۱	۱۰۱	۲۰	مولوی کورانلو (مولی)
۸۰	۹۳	۱۷۳	۳۶	مهدیخان کندی
۱۱۴	۱۴۴	۲۵۸	۵۰	مهمانلو
۷۴	۹۴	۱۶۸	۳۴	میرزا بیگ کندی
۶۵	۵۶	۱۲۱	۲۶	میرزاقلی کندی (میرساقلی کندی)
۱۳۴	۱۴۹	۲۸۳	۵۲	ناچیت
۱۷۷	۲۰۱	۳۷۸	۷۷	ناچیدھولاورانلو
۱۵۰	۱۶۷	۳۱۷	۶۰	نبی صوفی
۱۵۴	۱۷۰	۳۲۴	۶۸	نرگس آباد
۳۱۶	۳۶۰	۶۷۶	۱۴۱	نصیر آباد سفلی
۲۱۱	۲۵۶	۴۶۷	۸۳	نصیر آباد علیا
۲۷	۳۱	۵۸	۱۱	نیاز کندی
۱۳۶	۱۴۸	۲۸۴	۵۴	وران قیہ
۵۵	۵۶	۱۱۱	۲۰	ورقہ سفلی

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ورقه علیا	۱۲۰	۶۸۲	۳۶۵	۳۱۷
ورقه وسطی	۱۷	۸۹	۵۰	۳۹
وفادار	۱۶	۸۴	۴۸	۳۶
یار بلاغی	۳۴	۱۸۰	۸۱	۹۹
یالی قورت	۶۹	۳۷۷	۲۱۷	۱۶۰
یانبالغی	۴۵	۲۴۵	۱۳۱	۱۱۴
یانیق	۷۷	۳۸۱	۱۹۸	۱۸۳
یساول	۵۷	۲۷۳	۱۳۲	۱۴۱
یله قارشو	۲۳	۱۳۳	۷۳	۶۰
جمع دهستان چهار او یماق	۱۱۹۰۳	۶۲۶۳۸	۳۳۰۵۱	۲۹۵۸۷
اغبالغ سفلی	۲۱	۱۱۶	۶۵	۵۱
اغبالغ علیا	۳۳	۲۰۹	۱۱۹	۹۰
انجه ریش	۵۹	۳۱۵	۱۶۶	۱۴۹
اقکندی	۵۴	۳۲۳	۱۷۹	۱۴۴
اقبالغ هشترود	۶۹	۳۵۳	۱۸۹	۱۶۴
اقزیارت	۱۰۲	۵۱۹	۲۸۳	۲۳۶
اللو	۲۰	۱۱۴	۶۳	۵۱
الاجیق	۸۲	۴۸۷	۲۶۰	۲۲۷
اورتا قشلاق علیا	۴۸	۲۶۱	۱۴۵	۱۱۶
ایدلو	۲۴	۱۳۹	۷۵	۶۴
ایده لو (ایگویو)	۳۶	۱۸۰	۱۰۳	۷۷
بادام لو	۳۱	۱۷۷	۹۴	۸۳

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۹۷	۱۰۷	۲۰۴	۴۶	باغ پری
۱۴۹	۱۶۱	۳۱۰	۴۸	بالی قیه
۱۹۱	۲۱۱	۴۰۲	۶۸	برج سفلی
۱۹۸	۲۲۴	۴۲۲	۷۶	برج علیا
۱۰۱	۱۳۰	۲۳۱	۴۲	بلبل (بیل بیل)
۱۶۲	۱۶۹	۳۳۱	۶۴	پارالار (پاراسر)
۴۵	۴۸	۹۳	۱۶	تازه کند
۵۱	۶۴	۱۱۵	۲۶	تازه کند صولتی
۹۰	۱۰۵	۱۹۵	۳۸	تازه کند نصیر پور
۹۶	۱۱۱	۲۰۷	۳۸	تکمه داش
۴۱	۴۸	۸۹	۱۹	جعفر آباد
۶۴	۸۶	۱۵۰	۳۲	جلیل آباد
۷۶	۸۱	۱۵۷	۲۹	جو کی بیژن
۲۰	۲۴	۴۴	۸	جو کی تیور کنندی
۳۷	۳۶	۷۳	۱۳	جو کی محمد رضا
۱۰۰	۹۹	۱۹۹	۲۹	جو کی وسط
۸۹	۱۰۱	۱۹۰	۳۲	جهانگیر کنندی
۱۰۸	۱۱۳	۲۲۱	۴۱	چاللو
۷۸	۹۰	۱۶۸	۳۱	چالو بادلانلو
۱۹۴	۲۳۸	۴۳۲	۷۹	چبقلو
۷۴	۷۶	۱۵۰	۲۹	چنا غبلاغ سفلی
۷۳	۸۲	۱۵۵	۳۵	چنا غبلاغ علیا

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
حاجی باقر کندی	۲۱	۱۱۸	۶۳	۵۵
حبش	۵۴	۲۵۵	۱۳۴	۱۲۱
خطیب سفلی	۳۱	۱۷۱	۸۵	۸۶
خلیفه کندی هژیری	۸۵	۴۷۱	۲۵۶	۲۱۵
دشابلاغ خرابه کلك	۶۲	۲۹۶	۱۵۳	۱۴۳
داش التی	۳۹	۱۹۶	۹۷	۹۹
داش بلاغ	۷۰	۳۷۱	۱۹۱	۱۸۰
دراج سفلی	۴۸	۲۸۷	۱۴۸	۱۳۹
دراج علیا	۶۹	۳۶۱	۱۹۳	۱۶۸
درین سو	۸۲	۵۳۹	۲۸۵	۲۵۴
ساروجه	۴۸	۲۸۸	۱۵۱	۱۳۷
ساری قشلاق سفلی	۸	۶۳	۳۷	۲۶
ساری قشلاق علیا	۱۴	۷۷	۴۳	۳۴
سلطان آباد	۷۲	۴۰۹	۲۱۷	۱۹۲
سید کندی	۳۱	۱۷۶	۹۳	۸۳
سختلو	۲۱	۱۱۴	۶۳	۵۱
شهنواز سفلی	۴۱	۱۹۷	۹۷	۱۰۰
شهنواز علیا	۳۵	۱۸۷	۹۶	۹۱
شهنواز وسطی (شهنواز)	۴۸	۲۴۹	۱۴۱	۱۰۸
شیخ لرسفلی	۳۳	۱۷۱	۸۶	۸۵
شیخ لرسفلی	۱۶	۸۶	۴۵	۴۱
شیر شیر	۱۷	۹۶	۵۱	۴۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
شیرین کند	۱۶	۸۴	۵۰	۳۴
طالبچمن	۵۴	۲۹۰	۱۵۳	۱۳۷
فتح اله بلاغی	۳۳	۱۸۸	۱۰۵	۸۳
قارقا (قرقه)	۸۳	۴۴۸	۲۳۸	۲۱۰
قره قلعه	۱۰	۵۷	۳۱	۲۶
قمتیه	۳۸	۱۸۷	۹۵	۹۲
قواقلو	۲۸	۱۴۹	۷۲	۷۷
قوشا لار	۱۵	۸۲	۴۰	۴۲
قوشا بلاغ	۵۶	۳۰۴	۱۵۷	۱۴۷
قوش قیه سی	۳۳	۱۸۵	۹۷	۸۸
قویون قشلاق	۳۱	۱۹۰	۱۰۲	۸۸
قینرجه	۱۸	۹۶	۵۳	۴۳
گل ایتر	۲۴	۱۲۶	۷۰	۵۶
(گل تپه صولتی)	۶۱	۳۷۱	۱۹۹	۱۷۲
گوجه قملاق	۷۰	۳۸۲	۲۰۳	۱۷۹
گو گورتان	۲۷	۱۲۴	۶۵	۵۹
گونه با خان	۵۵	۲۹۳	۱۴۵	۱۴۸
گویجه قلعه سفلی	۳۱	۱۷۷	۹۰	۸۷
گویجه قلعه علیا	۱۴	۸۷	۴۳	۴۴
لاله زار	۳۷	۲۰۰	۱۰۶	۹۴
مولی	۴۰	۲۲۴	۱۱۳	۱۱۱
مین باشا ساری	۳۴	۲۰۸	۱۰۶	۱۰۲

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۷۶	۷۷	۱۵۳	۲۷	نصیر آباد
۳۷	۶۰	۹۷	۱۶	هزاران سفلی
۶۴	۶۲	۱۲۶	۱۹	هزاران علیا
۹۰	۱۱۴	۲۰۴	۳۷	یاغلی بلاغ
۱۲۵	۱۴۰	۲۶۵	۴۸	یانبلانغی
۴۴	۵۵	۹۹	۱۷	یلدقار شوق سفلی
۳۳	۳۴	۶۷	۱۳	یلقار شوق علیا
۱۰۰	۱۰۲	۲۰۲	۴۲	یو گورگ
۸۶	۱۰۵	۱۹۱	۳۴	یونجلو
۱۳۴	۱۶۳	۲۹۷	۵۷	یهرچی
۱۹۴۷	۱۰۱۱۵	۱۹۰۶۲	۳۴۸۱	جمع دهستان قوری چای
۲۷۲	۳۴۸	۶۲۰	۱۱۶	آتش بیگ
۷۵	۵۹	۱۳۴	۲۹	اجاقکندی
۱۴۱	۱۲۵	۲۶۶	۳۷	ارشدآباد
۲۵۱	۲۸۶	۵۳۷	۹۹	ارقنه (آرقانا)
۲۰۶	۲۲۰	۴۲۶	۷۸	آسایش
۱۱۴	۱۰۸	۲۲۲	۳۴	اشمق(اشمه)
۵۶۹	۶۴۲	۱۲۱۱	۲۰۵	اغچه رود (آقاجری)
۲۳۹	۲۸۵	۵۲۴	۹۴	اغچه کندی
۲۶۳	۲۷۴	۵۳۷	۹۱	اغچه کهل رجبیانلو
۱۳۴	۱۶۹	۳۰۳	۴۴	اغچه کهل زمانی
۶۳	۸۳	۱۴۶	۲۷	اقبالغ

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۱۲۳	۱۳۱	۲۵۴	۵۰	اقبلاغ
۸۴	۹۶	۱۸۰	۳۵	اقداغ علیا
۲۲۵	۲۴۰	۴۶۵	۸۷	اکوز گنبد
۱۴۶	۱۶۰	۳۰۶	۵۷	الاقیه
۳۵۳	۳۷۳	۷۲۶	۱۵۰	اوشندل
۱۴۴	۱۹۰	۳۳۴	۵۷	ایاز
۳۴۵	۴۰۶	۷۵۱	۱۶۱	ایده لوی خلیفه لوی
۹۱	۱۰۱	۱۹۲	۳۲	ایده لی خان
۳۲	۲۵	۵۷	۱۱	ایستگاه بابک
۱۰	۱۷	۲۷	۷	ایستگاه سراجو
۱۱۳	۱۱۶	۲۲۹	۳۹	ایلخچی
۴۴۷	۴۵۹	۹۰۶	۱۵۴	بابا کندی رود
۷۰	۸۰	۱۵۰	۳۱	بابا کندی کو
۴۹	۵۳	۱۰۲	۲۱	بابا گر گر
۲۲۱	۲۴۶	۴۶۷	۷۴	باتما نقلیج سفلی
۸۸	۱۲۲	۲۱۰	۳۲	باشبلاغ
۵۱	۵۷	۱۰۸	۱۴	باش باتما نقلیج (باش کند)
۲۷۸	۳۱۶	۵۹۴	۱۳۰	باشماق
۸۹	۱۰۰	۱۸۹	۳۹	باش خلج
۸۱	۷۴	۱۵۵	۲۲	باغجه جق
۳۶۴	۴۴۲	۸۰۶	۱۶۰	بایقرا کوه
۲۶۰	۲۷۸	۵۳۸	۹۳	بایقره رود

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بره ده	۷۷	۴۶۷	۲۳۷	۲۳۰
بزوجیق	۱۴۲	۸۰۳	۴۳۶	۳۶۷
بسیط	۸۴	۴۹۹	۲۸۰	۲۱۹
بلقان حسن کندی	۵۹	۲۸۷	۱۵۰	۱۳۷
بیات	۵۹	۳۵۶	۱۹۶	۱۶۰
بیك بلاقی	۶۰	۳۶۲	۱۸۶	۱۷۶
بیك کندی	۱۰۰	۵۷۱	۲۸۵	۲۸۶
پاشا بیگ	۱۴۹	۸۰۰	۴۲۳	۳۷۷
پوستین دوز	۵۳	۳۲۵	۱۷۳	۱۵۲
تارقلی	۵۵	۳۵۳	۱۷۳	۱۸۰
تازه کند	۳۳	۲۰۳	۱۰۸	۹۵
تبگلو (تبخل)	۱۸	۱۵۴	۸۴	۷۰
ترخانلار	۵۱	۲۹۵	۱۴۷	۱۴۸
تکانلی	۳۶	۲۰۳	۱۰۹	۹۴
تلخاب	۷۷	۴۵۷	۲۳۲	۲۲۵
تلمخان	۱۰۲	۵۰۸	۲۷۴	۲۳۴
تمتراب (تارتاران)	۶۱	۳۴۷	۱۸۸	۱۵۹
تنه ده	۶۷	۳۸۸	۲۱۸	۱۷۰
توت آعاج	۸۲	۴۶۹	۲۴۹	۲۲۰
تهره بند	۹۲	۵۹۵	۳۱۸	۲۷۷
جبیند	۵۲	۲۷۷	۱۴۸	۱۲۹
جفر	۴۷	۲۶۹	۱۴۳	۱۲۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جغل سفلی	۵۵	۲۷۱	۱۳۵	۱۳۶
جغل علیا	۴۷	۲۲۹	۱۲۷	۱۰۲
جووریم	۲۲	۱۵۷	۹۴	۶۳
جیران درق	۴۴	۲۹۸	۱۶۸	۱۳۰
چپانلی (شعبانلو)	۲۲	۹۹	۵۴	۴۵
چینی	۵۶	۳۲۰	۱۷۱	۱۴۹
چراغچی	۱۲۳	۷۷۳	۴۱۰	۳۶۴
چرتقلی	۷۹	۴۳۴	۲۲۷	۲۰۷
چرلو (چرلی)	۵۸	۳۰۹	۱۶۶	۱۴۳
چگن (چین)	۵۶	۲۶۸	۱۴۱	۱۲۷
حاجی کندی رود	۵۲	۲۷۵	۱۵۲	۱۲۳
حسن کندی رود	۱۳۴	۷۴۵	۳۸۰	۳۶۵
حسن کندی کوه	۲۱	۱۴۰	۷۵	۶۵
حسینلو	۴۰	۲۳۷	۱۳۴	۱۰۳
خراسانلو	۲۲۶	۱۱۸۵	۶۰۲	۵۸۳
خلیفه کندی حاتم	۷۶	۵۴۷	۲۹۸	۲۴۹
خواجه غور	۶۳	۳۶۹	۱۸۹	۱۸۰
خورجستان	۱۲۹	۷۰۴	۴۰۰	۳۰۴
داشبلاغ	۱۰۸	۵۲۱	۲۶۶	۲۵۵
دامناب	۲۳۵	۱۲۳۲	۶۲۰	۶۱۲
دربند	۶۲	۳۳۷	۱۸۱	۱۵۶
دشمنلو	۴۸	۲۶۸	۱۴۸	۱۲۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
دلو حسن	۵۸	۳۲۷	۱۷۹	۱۴۸
دمیرچی	۱۶	۷۲	۴۰	۳۲
دوده	۱۳۶	۷۲۷	۳۶۸	۳۵۹
دوشر	۵۵	۲۹۸	۱۵۲	۱۴۶
دولمه	۲۲	۱۰۱	۴۹	۵۲
دهلان (تزگچی)	۹۵	۵۳۷	۲۸۹	۲۴۸
دهناب	۵۶	۲۷۷	۱۳۳	۱۴۴
دیکلو	۴۰	۲۴۹	۱۳۲	۱۱۷
دیزج رضاقلی بک	۱۳۹	۷۱۹	۳۸۲	۳۳۷
ذولقدر	۴۸	۲۵۸	۱۳۰	۱۲۸
ذولبین	۲۰۵	۱۱۲۲	۶۱۳	۵۰۹
زنجیر آباد	۳۰	۱۵۷	۸۲	۷۵
سارقیه (ساری قیه)	۵۵	۲۴۴	۱۲۳	۱۲۱
سراسکند سفلی	۵۰	۳۴۶	۱۸۷	۱۵۹
سراسکند علیا	۳۳	۲۳۵	۱۳۰	۱۰۵
سعادتلو	۱۳۶	۷۴۹	۴۰۴	۳۴۵
سلطان آباد	۲۴	۱۸۵	۱۰۵	۸۰
سلطان که (سوتنگه)	۹۱	۵۰۸	۲۶۴	۲۴۴
سلمان کندی	۱۸	۱۱۰	۶۲	۴۸
سلوک	۱۳۸	۸۱۲	۴۲۰	۳۹۲
سیر سفلی	۵۷	۳۵۰	۱۸۶	۱۶۲
سیر علیا	۴۹	۲۶۹	۱۴۸	۱۲۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سیر وسطی	۳۲	۱۸۴	۱۰۰	۸۴
سیف الدین رود	۱۲۱	۶۱۲	۳۲۱	۲۹۱
سیف الدین کوه	۷۵	۳۷۴	۲۰۴	۱۷۰
سیه دولان	۳۹	۲۰۱	۱۰۹	۹۲
شبدِه (شیبده)	۲۰	۱۳۲	۶۶	۶۶
شیخ الاسلام	۴۰	۲۵۶	۱۳۱	۱۲۵
شیخ بیگلو	۷۱	۳۹۱	۲۱۱	۱۸۰
صوفی حسن	۶۳	۴۵۸	۲۵۳	۲۰۵
صوفی لار	۸۲	۴۸۲	۲۴۸	۲۳۴
صومعه سنگ	۶۱	۳۲۳	۱۷۰	۱۵۳
صیدی بیک	۱۱۱	۷۴۱	۳۹۴	۳۴۷
طاستغار	۹۰	۴۶۹	۲۵۵	۲۱۴
طاقچه جق	۴۸	۳۴۷	۱۹۲	۱۵۵
عجمی	۱۰۵	۵۸۷	۳۰۵	۲۸۲
عربلو	۶۸	۳۲۷	۱۷۵	۱۵۲
عرقطو	۸۴	۵۵۲	۲۸۸	۲۶۴
عزیز آباد	۵۹	۴۱۸	۲۲۷	۱۹۱
عزیز کندی	۱۵۳	۸۸۰	۴۵۶	۴۲۴
علیجان	۱۰۱	۵۸۷	۳۱۷	۲۷۰
علی آباد سفلی	۱۱۱	۵۵۶	۲۸۴	۲۷۲
علی آباد علیا	۱۳۲	۶۹۷	۳۷۹	۳۱۸
علی گاو (علی گو)	۳۰	۱۹۶	۱۰۶	۹۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
عمران کندی	۷۶	۴۷۶	۲۵۰	۲۲۶
عین آباد	۹۴	۴۹۶	۲۶۷	۲۲۹
قازانقوزان	۴۷	۲۶۶	۱۵۶	۱۱۰
قاضی کندی	۸۰	۴۲۴	۲۲۴	۲۰۰
قانی دره	۴۹	۲۹۴	۱۵۷	۱۳۷
قراجه قیای پناهی	۷۴	۳۹۷	۲۰۶	۱۹۱
قرادیو	۴۸	۳۰۵	۱۶۰	۱۴۵
قراین	۴۳	۲۶۲	۱۵۵	۱۰۷
قربان کندی	۸	۴۶	۲۰	۲۶
قره اغاج رود	۴۰	۳۰۴	۱۶۷	۱۳۷
قره اغاج کوه	۴۷	۲۵۷	۱۴۲	۱۱۵
قره بلاغ (قره بالغ)	۵۶	۲۸۷	۱۵۳	۱۳۴
قره بولاغ	۴۹	۲۷۸	۱۴۰	۱۳۸
قره چای حاج علی	۱۰۲	۶۶۵	۳۶۵	۳۰۰
قره چای نقشی (قره چای نقشینه)	۶۰	۳۴۷	۱۸۱	۱۶۶
قره سقال (قره سقل)	۸۳	۳۸۵	۲۰۶	۱۷۹
قره غورت	۴۱	۲۰۵	۱۰۴	۱۰۱
قره قیه	۲۸	۱۴۳	۷۲	۷۱
قره کلک	۱۳۰	۷۰۸	۳۸۴	۳۲۴
قزل بلاغ	۷۰	۳۷۲	۱۸۷	۱۸۵
قزلجه قرانقو	۲۴	۱۲۲	۵۹	۶۳
قزللو	۵۹	۳۴۸	۱۸۲	۱۶۶

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۴۳	۴۲	۸۵	۱۵	قشلاق
۱۶	۱۸	۳۴	۶	قطعات
۲۱۳	۲۰۳	۴۱۶	۷۵	قلعه جوق (قلعه حیق)
۲۵۸	۲۶۳	۵۲۱	۱۰۰	قویز
۱۰۷	۱۱۵	۲۲۲	۴۳	قور تقیه سی
۳۲۹	۳۵۴	۶۸۳	۱۱۶	قور و قچی
۳۸	۴۳	۸۱	۱۴	قوری درق
۱۰۷	۱۲۱	۲۲۸	۴۸	کتله کمر
۱۷۰	۱۸۳	۳۵۳	۶۵	کلبکندی
۲۲۸	۲۲۲	۴۵۰	۹۳	کلقان
۳۳۹	۳۶۱	۷۰۰	۱۳۳	کله گرد
۸۷	۸۱	۱۶۸	۲۷	کله نو
۱۸۵	۱۸۰	۳۶۵	۵۶	کماجری
۱۶۶	۱۷۱	۳۳۷	۴۹	کورملا
۱۰۲	۱۲۲	۲۲۴	۴۱	کهل بلاغ
۱۰۲	۱۲۰	۲۲۲	۳۳	کهل بلاغ
۹۳	۹۱	۱۸۴	۲۵	گر گر
۱۴۰	۱۴۱	۲۸۱	۶۱	گشایش
۴۹۲	۵۸۸	۱۰۸۰	۱۶۴	گل اخر
۱۴۹	۱۷۴	۳۲۳	۶۰	گل تپه رود
۱۶۸	۱۶۶	۳۳۴	۵۲	گلوچه حسن بیك؛ (گلوچه سید سر)
۲۶۶	۳۰۳	۵۶۹	۹۳	گلوچه سعید

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
گلوچه محمدخان	۸۵	۴۴۴	۲۳۴	۲۱۰
گله ده رود	۱۱۷	۶۵۴	۳۳۴	۳۱۰
گله ده کوه	۵۶	۲۹۲	۱۵۶	۱۳۶
گلی بلاغ (کنده بیل)	۱۷	۹۰	۴۲	۴۸
گنبد	۷۷	۴۴۸	۲۳۸	۲۱۰
گنج آباد سفلی	۴۱	۲۳۰	۱۲۱	۱۰۹
گنج آباد علیا	۴۶	۲۳۸	۱۲۴	۱۱۴
گنجینه کتاب (گروه گنه)	۲۳۱	۱۲۲۳	۶۱۶	۶۰۷
گوپکتپه	۳۱	۱۷۰	۹۹	۷۱
گوجور (قوجور)	۱۹	۱۰۳	۴۸	۵۵
گورجین لو	۳۲	۱۶۶	۹۳	۷۳
گونندوغدی	۵۵	۳۷۵	۲۰۵	۱۷۰
گویچه قنطاق (قملک)	۹۱	۵۰۸	۲۵۷	۲۵۱
لکله	۶۳	۲۹۲	۱۵۶	۱۳۶
لامشان (لمشان)	۱۲۶	۶۶۵	۳۵۵	۳۱۰
مجید آباد (وای وای)	۷	۵۰	۲۶	۲۴
مسعود آباد	۳۴	۱۹۷	۱۰۳	۹۴
مشک آباد جدید	۳۵	۲۰۵	۱۰۸	۹۷
مشک آباد قدیم	۳۵	۱۸۹	۹۰	۹۹
مشکین جیق	۱۰۴	۶۳۸	۳۴۱	۲۹۷
مغامیر	۱۰۲	۶۱۴	۲۹۱	۳۲۳
ملاجیق	۱۳۳	۶۵۳	۳۳۴	۳۱۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ملا قاسم	۴۴	۲۶۸	۱۴۹	۱۱۹
ملا قیه سی	۱۳	۸۴	۴۱	۴۳
مندر بلاغی	۲۰	۱۱۱	۵۸	۵۳
منصور آباد	۹۱	۵۹۲	۳۰۶	۲۸۶
مهردار	۷۵	۴۱۷	۲۱۹	۱۹۸
نخود آباد	۹۶	۵۰۶	۲۷۲	۲۳۴
نظر کهریزی	۱۲۷	۶۵۱	۳۶۶	۲۸۵
نیم ایستگاه آتشبغ (آتشبغ)	۶	۴۸	۲۵	۲۳
وظیفه خوران	۲۶۶	۱۳۸۴	۷۳۹	۶۴۵
ولی کندی	۹۰	۴۵۴	۲۳۸	۲۱۶
یابنلاغی	۸	۴۹	۲۶	۲۳
نبلاغی سفلی	۹	۵۷	۳۰	۲۷
یساول	۵۳	۳۲۷	۱۶۶	۱۶۱
یلی دره سفلی	۳۳	۱۷۸	۹۳	۸۵
یلی دره علیا	۴۶	۲۴۵	۱۳۱	۱۱۴
یلی دره علیا	۹۸	۵۳۹	۲۶۹	۲۷۰
ینگجه				
ینگگی کندی	۴۰	۲۴۲	۱۲۷	۱۱۵
جمع دهستان هشترود	۱۴۲۰۵	۷۹۶۴۴	۴۱۹۸۰	۳۷۶۶۴
برد رشن سفلی	۸	۶۸	۳۷	۳۱
برد رشن علیا	۲۸	۲۱۶	۱۱۶	۱۰۰
برژوک	۱۴	۱۰۶	۵۲	۵۴
بلبان	۲۱	۱۳۶	۶۴	۷۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بله سور سفلی	۷۹	۵۱۷	۲۷۶	۲۴۱
بله سور علیا	۴۹	۳۰۱	۱۵۴	۱۴۷
تودان	۱۶	۱۰۰	۵۱	۴۹
چنخماق	۱۳	۸۳	۴۶	۳۷
چکمه زر	۲۲	۱۷۰	۸۴	۸۶
چنگسر	۲۰	۱۱۵	۵۶	۵۹
دیزج‌اند	۵۲	۳۷۴	۱۹۲	۱۸۲
طوره	۳۸	۲۲۵	۱۲۵	۱۰۰
قزل‌اغل	۲۳	۱۳۰	۶۸	۶۲
قور شاق‌لو	۹	۵۳	۲۴	۲۹
کرکوش	۳۸	۲۵۸	۱۳۴	۱۲۴
یارپاق‌لو	۲۴	۱۵۳	۷۳	۸۰
جمع دهستان‌اند	۴۵۴	۳۰۰۵	۱۵۵۲	۱۴۵۳
ارسی	۵۳	۲۶۷	۱۴۲	۱۲۵
اعتضادیه	۷۴	۳۲۴	۱۶۲	۱۶۲
اغش‌لو	۹۵	۵۲۳	۲۶۹	۲۵۴
اکری بوجاق	۲۲۰	۱۲۲۴	۶۳۷	۵۸۷
ایو اوغلی	۶۹۳	۳۳۹۲	۱۷۵۷	۱۶۳۵
باغدرق	۱۲۸	۶۹۶	۳۵۱	۳۴۵
بیزنده	۱۶۱	۷۸۰	۳۹۳	۳۸۷
بیلوار	۱۶۰	۹۵۳	۵۱۱	۴۴۲
پارچی	۱۳۱	۸۰۱	۴۲۲	۳۷۹

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۴۲۰	۴۶۵	۸۸۵	۱۷۲	پکاچک
۶۲۷	۶۹۵	۱۳۲۲	۲۴۳	پیر کنندی
۱۲۳	۱۰۵	۲۲۸	۴۵	تپه باشی
۶۱	۹۶	۱۵۷	۲۸	جعفر آباد علیا
۱۴۲	۱۳۷	۲۷۹	۵۴	حیدر آباد
۱۵۸	۲۰۹	۳۶۷	۶۲	دیزج جمشید خان
۳۷۵	۴۳۰	۸۰۵	۱۹۳	زارعان
۳۲	۴۴	۷۶	۱۴	زاغه
۴۱۲	۴۴۴	۸۵۶	۱۵۷	سر اب
۱۹۵	۲۲۳	۴۱۸	۸۳	سرابدال
۱۸۵	۱۴۳	۳۰۱	۵۱	سگت لو
۷۶۵	۸۲۰	۱۵۸۵	۲۹۰	سیه باز
۱۶۲	۱۵۷	۳۱۹	۷۰	عسکر آباد تازه کند
۱۳	۱۷	۳۰	۶	قانی قیه
۵۲۲	۵۴۰	۱۰۶۲	۱۹۲	قز قلعه
۹۰	۸۲	۱۷۲	۳۰	قوز لجه
۲۷۵	۲۸۰	۵۵۵	۱۱۶	کرد نشین
۹۸	۱۱۳	۲۱۱	۳۶	کشکرز
۳۷۲	۴۰۱	۷۷۳	۱۳۵	گوهران
۱۲۹	۱۲۲	۲۵۱	۴۴	مظفر آباد
۲۴۰	۲۴۹	۴۸۹	۹۰	ملهدان
۳۸	۵۴	۲۹	۱۴	ممده

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
نوابی	۵۸	۳۱۱	۱۴۹	۱۶۲
ویشلق سفلی	۷۷	۴۱۳	۲۲۹	۱۸۴
ویشلق علیا	۱۲۰	۶۱۷	۳۴۰	۲۷۷
پاریمقیه	۹۴	۴۶۷	۲۲۴	۲۴۳
جمع دهستان ایو اوغلی	۴۱۳۵	۲۲۰۰۱	۱۱۴۱۲	۱۰۵۸۹
آخرلو	۱۹	۱۳۵	۷۱	۶۴
ایگده لو سفلی	۷	۳۲	۱۶	۱۶
ایگده لو علیا	۱۴	۷۷	۴۵	۳۲
بهستان	۵۶	۲۹۵	۱۵۸	۱۳۷
چر کندی	۸۸	۴۷۷	۲۶۴	۲۱۳
حسین علی خان کهریزی (چورس اصلان آباد)	۴۳۴	۲۲۴۴	۱۱۷۹	۱۰۶۵
حمزریان سفلی	۳۵	۲۰۳	۱۰۷	۹۶
حمزریان علیا	۳۶	۱۹۵	۱۰۴	۹۱
خانقاه	۷۴	۴۳۱	۲۲۷	۲۰۴
دل کندی	۴۲	۲۸۶	۱۵۲	۱۳۴
علی آباد	۱۴	۸۰	۳۷	۴۳
فیض آباد	۱۸	۱۱۹	۶۱	۵۸
قره کهریز سفلی	۳۱	۱۷۱	۹۱	۸۰
قره کهریز علیا	۱۰	۶۰	۲۷	۳۳
قمشکان بالا	۲۱	۱۱۴	۵۸	۵۶
قنات میزا جلیل	۸۸	۴۵۸	۲۳۹	۲۱۹
قوزلو خانقاه	۱۸	۹۱	۴۴	۴۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جمع دهستان چورس	۱۰۰۵	۵۴۶۸	۲۸۸۰	۲۵۸۸
اسمعیل کهریزی	۲۹	۱۵۸	۹۴	۶۴
الهوردی کندی	۳۶	۲۰۷	۱۱۹	۸۸
بو بول آباد	۴۳	۲۴۵	۱۳۲	۱۱۳
بیگدرویش	۶۸	۳۸۷	۲۰۵	۱۸۲
پیر یادکار	۵۱	۲۷۳	۱۵۳	۱۲۰
تاج خاتون	۴۸	۲۸۶	۱۶۵	۱۲۱
چمل بیل	۳	۱۴	۸	۶
حاجیلار	۱۷۶	۹۴۹	۴۹۰	۴۵۹
حاجی احمد آباد	۳	۲۰	۱۲	۸
حاجی احمد کندی	۶۱	۳۷۲	۱۸۷	۱۸۵
حسین آباد کندی	۷	۴۵	۲۳	۲۲
حسین بکلو	۶۶	۳۷۵	۱۹۸	۱۷۷
دیزج حاتمخان	۵۷	۳۲۴	۱۵۹	۱۶۵
زنگلان سفلی	۱۳۲	۷۱۱	۳۸۰	۳۳۱
زنگلان علیا	۷۰	۳۶۹	۲۰۵	۱۶۴
شور کهریز	۱۵	۷۳	۳۳	۴۰
شیرین بلاغ	۲۸	۱۶۳	۹۶	۶۷
طاهر آباد	۱۱	۴۹	۲۸	۲۱
عبدالحسین آباد	۲	۱۷	۱۰	۷
علی اکبر کندی	۱۳	۶۲	۳۳	۲۹
قراتپه	۲۲	۱۲۲	۶۲	۶۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قز لجه گل	۲۲	۱۰۷	۵۴	۵۳
قوچاش	۱۴	۸۴	۴۵	۳۹
مارکان	۲۵۹	۱۳۳۲	۶۷۹	۶۵۳
یوسف آباد	۲	۱۹	۱۳	۶
جمع دهستان حاجیلار	۱۲۳۸	۶۷۶۳	۳۵۸۳	۳۱۸۰
اباطی	۴۳	۲۸۰	۱۴۸	۱۳۲
اغداش	۳۰	۱۸۳	۱۰۲	۸۱
امیر بیك	۷۲	۴۲۸	۲۱۴	۲۱۴
با صفا	۲	۸	۵	۳
بختیاران	۴۶	۲۸۶	۱۵۹	۱۲۷
بز گوش	۲۶	۱۵۲	۸۲	۷۰
بویلا پوش	۱۴	۱۰۰	۵۱	۴۹
بیلوردی	۳۸	۲۱۳	۱۱۴	۹۹
چاوشقلی	۴۹	۲۸۰	۱۶۲	۱۱۸
حصار	۴	۲۷	۱۷	۱۰
حصار سفلی	۲۰	۱۲۱	۷۰	۵۱
خان دیزج	۴۵	۳۰۳	۱۶۰	۱۴۳
خویمن	۵۹	۳۵۸	۱۸۷	۱۷۱
دلجلو	۳۱	۱۹۳	۱۱۰	۸۳
رہال	۹۹	۵۱۷	۲۷۰	۲۴۷
زایه شیخلو	۳۳	۲۰۸	۱۰۸	۱۰۰
سعلکده	۷۸	۴۴۲	۲۳۴	۲۰۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سیوان	۷۳	۳۹۸	۲۲۲	۱۷۶
شیرین کنندی	۳۸	۲۲۳	۱۲۲	۱۰۱
قرا تپه	۴۱	۲۳۷	۱۳۳	۱۰۴
کرتای	۵۹	۳۶۵	۱۹۱	۱۷۴
کور پیران	۲۵	۱۶۵	۸۸	۷۷
گنبد	۲۵	۱۴۴	۷۱	۷۳
هندوان	۱۶	۱۶۱	۹۵	۶۶
یزدیکان	۱۱۷	۶۸۵	۳۵۸	۳۲۷
جمع دهستان رها	۱۰۸۳	۶۰۴۷۷	۳۴۷۳	۳۰۰۴
اریکلو	۵۱	۲۶۹	۱۴۱	۱۲۸
اغباش	۵۶	۲۹۸	۱۴۹	۱۴۹
اغبلاغ	۱۶	۱۰۰	۴۲	۵۸
اغبلاغ سفلی	۳۷	۲۱۳	۱۱۴	۹۹
اغبلاغ علیا	۴۰	۱۹۲	۱۰۰	۹۲
اقتویراق	۲۲	۱۱۸	۶۶	۵۲
اورته کند	۶	۳۸	۱۸	۲۰
دمدم	۶	۴۵	۲۶	۱۹
دون بکی	۱۶	۹۱	۵۲	۳۹
دیبک	۱۵	۷۸	۴۲	۳۶
زاویه	۱۶۳	۸۱۹	۴۴۶	۳۷۳
زرو آباد	۱۳۶	۷۴۳	۳۹۷	۳۴۶
سنت	۱۵	۸۸	۴۷	۴۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
شگفتی	۳۴	۱۸۴	۸۷	۹۷
شوریک	۶۷	۳۹۵	۱۹۸	۱۹۷
علی شیخ	۵۸	۲۸۸	۱۴۴	۱۴۴
قارنجه	۲۰	۱۲۰	۶۸	۵۲
قره اغاج	۵۶	۳۲۱	۱۶۸	۱۵۳
قره قوش سفلی	۵۰	۲۵۹	۱۴۷	۱۱۲
قره قوش علیا	۳۷	۲۰۶	۱۱۴	۹۲
قزاولن	۱۲	۷۵	۴۳	۳۲
قرل داش سفلی	۱۰	۴۳	۲۷	۱۶
قرل داش علیا	۴۹	۲۳۰	۱۲۰	۱۱۰
قز لجه	۶۱	۳۳۷	۱۶۴	۱۷۳
قورد يك سفلی	۱۰۷	۴۷۲	۲۳۵	۲۳۷
قورد يك علیا	۹۶	۴۱۸	۲۰۷	۲۱۱
قورقان	۹	۵۴	۲۶	۲۸
قیز سفلی	۳۷	۲۵۷	۱۴۳	۱۱۴
قیز علیا	۲۵	۱۴۵	۷۴	۷۱
کاپوت	۴۲	۲۵۲	۱۳۲	۱۲۰
کلوانس	۱۹۶	۹۳۱	۴۷۷	۴۵۴
کلیسا	۱۲	۶۸	۳۳	۳۵
کوم	۶	۴۰	۲۳	۱۷
گرمدرق	۶۶	۳۱۱	۱۶۲	۱۴۹
گلدور	۶۰	۳۴۹	۱۹۵	۱۵۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
گوله پیران	۱۱	۶۳	۳۰	۳۳
محمد شیری	۵	۲۷	۱۷	۱۰
ممش خان	۷۵	۳۲۱	۱۷۵	۱۴۶
میدان سفلی	۴۵	۲۳۸	۱۳۸	۱۰۰
میدان علیا	۶۷	۲۹۳	۱۵۱	۱۴۲
هودر	۱۸	۱۱۷	۵۴	۶۳
جمع دهستان سکمن آباد	۱۹۱۱	۹۹۰۶	۵۱۹۲	۴۷۱۴
احمد آباد	۹	۴۷	۲۷	۲۰
اغد رق	۲۵	۱۴۰	۷۲	۶۸
القویروق	۲۳	۱۴۳	۷۶	۶۷
باغ رجب	۵	۳۲	۱۷	۱۵
بدل آباد	۴۶۳	۲۳۷۷	۱۲۵۸	۱۱۱۹
بدلان	۵۲	۲۸۲	۱۴۲	۱۴۰
بطچی	۳۳	۱۶۱	۸۳	۷۸
پسکسفلی	۱۷۵	۹۴۶	۴۷۹	۴۶۷
پیر موسی	۱۴۲	۷۵۹	۳۸۲	۳۷۷
تپه باشی	۱۱۱	۵۸۶	۲۹۴	۲۹۲
جهنم دره	۳	۱۸	۱۰	۸
حاجتکده	۱۴	۸۷	۵۱	۳۶
حصار	۲۷	۱۷۲	۸۹	۸۳
خانقاه	۱۱۵	۵۲۳	۲۶۳	۲۶۰
داش پسک	۵	۳۴	۲۳	۱۱

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۴۲	۴۱	۸۳	۱۷	دیزج
۲۶۷	۳۱۳	۵۸۰	۱۱۳	زاویه حسن خان
۱۱۱	۱۱۴	۲۲۵	۴۳	روند
۱۵	۱۷	۳۲	۶	سوسوز
۱۵۰	۱۴۹	۲۹۹	۵۷	شیون کندی
۵۲	۵۷	۱۰۹	۱۸	صوفی کندی
۱۷۹۷	۲۰۹۰	۳۸۸۷	۷۷۶	فیروزرق
۱۴۱	۱۵۸	۲۹۹	۵۸	قرج یاسار
۲۴۴	۲۷۶	۵۲۰	۹۵	قریس
۳۰۸	۳۳۴	۶۴۲	۱۳۵	قشلاق
۲۴	۲۶	۵۰	۸	کتین لوی سفلی
۶۶	۶۶	۱۳۲	۲۵	کتین لوی علیا
۲۲	۲۸	۵۰	۶	کوچک
۶۶۳	۸۰۱	۱۴۶۴	۲۵۲	وار
۳۶۴	۴۳۴	۷۹۸	۱۶۳	ینگجه
۷۳۰۷	۸۱۷۰	۱۵۴۷۷	۲۹۷۴	جمع دهستان فیروزق
۸۲	۹۴	۱۷۶	۳۳	آجای
۲۱۹	۲۶۲	۴۸۱	۹۵	باد کی
۲۰۰	۲۱۰	۴۱۰	۸۷	بسظام
۱۳۷	۱۵۶	۲۹۳	۶۱	بیگجوان
۲۵	۲۵	۵۰	۱۰	چر
۲۷	۳۱	۵۸	۱۱	چومران

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
حسین آباد	۱۵	۶۷	۴۰	۲۷
حسین آباد	۷	۳۲	۱۸	۱۴
دامداما	۸	۳۸	۲۰	۱۸
دورت اغاغ	۲	۲۰	۷	۱۳
سالطه	۳۳	۱۶۴	۷۷	۸۷
سلو کلو	۱۷	۹۹	۵۲	۴۷
شورجه حسین آباد	۳۱	۱۳۸	۷۳	۶۵
شوربك	۱۸	۱۱۲	۵۹	۵۳
قره ضیاءالدین	۷۷۶	۴۰۱۳	۲۱۹۷	۱۸۱۶
قره کندی	۷۴	۳۹۶	۲۰۲	۱۹۴
قمشگان سفلی	۱۶	۷۰	۴۰	۳۰
قناتبا قریبگ	۴۳	۲۲۰	۱۱۵	۱۰۵
قورول سفلی	۲۸	۱۶۲	۸۷	۷۵
قورول علیا	۴۳	۲۲۹	۱۱۰	۱۱۹
کامل آباد	۳۳	۱۸۵	۱۰۵	۸۰
کسیان	۵۹	۳۰۸	۱۵۳	۱۵۵
گوزدگن	۲۹	۱۵۰	۸۰	۷۰
مارقشه	۲۳	۱۲۰	۶۵	۵۵
میرزا احسام	۱۷	۱۰۴	۵۱	۵۳
نعلبند	۱۶	۸۸	۴۴	۴۴
یتیم اغلی	۳۷	۲۱۰	۱۱۳	۹۷
جمع دهستان قره ضیاءالدین	۱۶۲۱	۸۳۹۳	۴۴۸۶	۳۹۰۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
استران	۷۶	۵۲۱	۲۷۷	۲۴۴
المالو	۴۶	۲۹۴	۱۴۶	۱۴۸
بابکان	۳۷	۲۲۰	۱۱۰	۱۱۰
بله جیک	۳۵	۲۱۴	۱۲۱	۹۳
بیابلو	۱۶	۹۴	۴۹	۴۵
تاریمیش	۱۳	۸۴	۴۳	۴۱
ترس آباد	۲۲	۱۱۷	۶۴	۵۳
چالیان	۲۶	۱۵۹	۸۸	۷۱
حبش سفلی	۷۵	۴۰۴	۲۱۱	۱۹۳
حبش علیا	۶۲	۳۴۸	۱۹۲	۱۵۶
خان سفلی	۱۱	۵۸	۵۸	۰
رازی	۵۲	۲۹۰	۱۹۲	۹۸
راویان	۵۷	۳۷۵	۱۸۲	۱۹۳
راه آهن شرقخانه قطور	۱۵۳	۸۲۹	۸۲۲	۷
راه آهن شرقخانه قطور	۷۶	۶۰۴	۶۰۲	۲
زری	۱۰۵	۵۶۲	۳۱۷	۲۴۵
سنور	۳	۷	۵	۲
شراکت رانکین پور	۱۳۵	۷۰۵	۷۰۵	۰
شراکت نوکار قطعه شش	۲۰	۷۵	۷۵	۰
شریف آباد	۱۶	۱۲۹	۶۷	۶۲
صوفی شکفتی	۱۰	۶۹	۳۷	۳۲
علی سرمه	۳۵	۲۲۰	۱۲۷	۹۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قره کول	۷	۴۵	۲۵	۲۰
قشقا بلاغ	۱۲	۷۳	۳۵	۳۸
قطمه هفت راه آهن قطور	۵	۴۰	۴۰	۰
قطور	۲۱۴	۱۱۳۰	۶۵۵	۴۷۵
قبيله لق	۲۳	۱۵۴	۷۷	۷۷
کرناویک	۴۵	۲۶۹	۱۲۷	۱۴۲
کروتان آباد	۲۲	۱۳۹	۷۹	۶۰
کلتسغلی	۲۴	۱۶۵	۸۳	۸۲
کلتعلیا	۲۵	۱۵۳	۷۶	۷۷
کتکرین	۱۲	۹۱	۵۳	۳۸
کوگرد	۸۹	۵۵۶	۲۷۴	۲۸۲
کیوران	۵۰	۲۸۸	۱۵۰	۱۳۸
مخین	۶۱	۳۴۹	۱۷۹	۱۷۰
میر عمر	۴۷	۳۱۳	۱۷۱	۱۴۲
هسته جیگ	۲۹	۲۰۱	۱۰۷	۹۴
هندوان	۳۶	۲۹۶	۱۶۴	۱۳۲
جمع دهستان قطور	۱۷۸۲	۱۰۶۴۰	۶۷۸۵	۳۸۵۵
اسمعیل کندی	۹	۵۵	۳۴	۲۱
اغبلاغ	۶۱	۲۹۲	۱۵۰	۱۴۲
اغچه قشلاق	۲۸	۱۶۰	۸۶	۷۴
امامکندی	۲۰	۱۱۳	۵۶	۵۷
امینه ده	۳۸	۲۲۷	۱۲۵	۱۰۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بلاماچ	۳۶	۲۲۳	۱۱۷	۱۰۶
بیرامکندی	۳۹	۲۳۱	۱۲۴	۱۰۷
تکلك	۸۷	۴۰۳	۲۲۳	۱۸۰
جهراق	۱۳	۷۶	۴۰	۳۶
چشمه	۵۷	۳۳۷	۱۶۴	۱۷۳
حاشیه رود	۱۳۹	۷۰۷	۳۳۹	۳۶۸
خاکمردان	۸۰	۴۶۶	۲۴۱	۲۲۵
خنجرخان	۲۱	۱۳۳	۷۵	۵۸
دیزج مرتضی قلی کندی	۷۱	۴۱۷	۲۱۴	۲۰۳
دیزج هریک	۳۷	۱۹۷	۱۰۶	۹۱
دیزجدیو	۴۶۲	۲۵۱۹	۱۳۲۶	۱۱۹۳
سعید آباد	۱۲۳	۷۱۳	۳۶۴	۳۴۹
سید تاج الدین	۲۸۰	۱۵۴۱	۷۸۸	۷۵۳
شعبانلو	۶۳	۳۳۸	۱۷۰	۱۶۸
شوراب	۵۶	۳۱۱	۱۷۰	۱۴۱
شور بلاغ	۷۶	۴۹۷	۲۷۲	۲۲۵
عذب	۸۱	۴۴۷	۲۲۰	۲۰۷
علیرضا آباد	۸	۳۴	۱۶	۱۸
فریدون آباد	۳	۱۷	۱۰	۷
فنائی	۶۹	۳۳۶	۱۷۳	۱۶۳
قایلوق	۵۵	۲۶۴	۱۳۷	۱۲۷
قر باجلو	۶	۳۴	۱۸	۱۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قره شعبان	۸۹	۴۲۶	۲۲۸	۱۹۸
وردوق	۱۷۸	۹۳۳	۴۷۹	۴۵۴
گدگندی	۳	۱۷	۷	۱۰
معدن نمک	۵	۷	۷	۰
ملاچند	۶۰	۴۳۵	۲۳۸	۱۹۷
ولدیان	۲۸۰	۱۴۴۷	۷۵۸	۶۸۹
جمع دهستان ولدیان	۲۶۳۳	۱۴۳۵۳	۷۴۷۵	۶۸۷۸
آب گرم	۷۸	۵۴۰	۲۶۹	۲۷۱
اداره راه	۱	۱	۱	۰
آق زیارت	۳۹	۲۶۲	۱۵۷	۱۰۵
امام کندی	۳۸	۱۸۴	۷۹	۸۷
باری	۷۰	۳۸۶	۲۰۶	۱۸۰
بلارغو	۳۱	۲۰۱	۱۰۸	۹۳
بهله	۴۱	۲۶۹	۱۲۸	۱۴۱
تخراب	۴۱	۲۱۳	۱۲۰	۹۳
تمر	۱۶۴	۹۲۹	۴۷۶	۴۵۳
تندروک	۱۳	۹۱	۴۷	۴۴
جبل کندی	۵۶	۲۹۷	۱۶۴	۱۳۳
جمال آباد	۱۱۳	۶۵۲	۳۲۸	۳۲۴
حاجی بایرام	۲۰	۱۵۴	۶۴	۹۰
حماملار	۴۲	۲۴۸	۱۲۸	۱۲۰
خان تختی	۶۱	۳۵۰	۱۸۹	۱۶۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
خرم آباد	۲۹	۲۲۳	۱۱۳	۱۱۰
دلادل	۲۴	۱۵۰	۷۲	۷۸
زنگ آباد	۲۱	۱۳۹	۶۶	۷۳
ریندشت	۶۵	۴۱۶	۲۱۷	۱۹۹
سلطان آباد	۲۴	۱۲۲	۶۸	۵۴
سینجلیک	۵	۳۶	۱۸	۱۸
شریف آباد	۱۲	۷۰	۳۸	۳۲
علی آباد	۶	۳۳	۱۵	۱۸
علی کان	۳۲	۲۶۸	۱۳۳	۱۳۵
قره باغ	۳۷۴	۲۵۱۱	۱۲۹۴	۱۲۱۷
قلقاچی	۱۵۷	۸۲۷	۴۱۶	۴۱۱
قوشچی	۳۲۲	۶۱۶۸	۱۱۲۵	۱۰۴۳
قولنجی	۳۴۱	۲۲۰۱	۱۱۶۱	۱۰۴۰
نمیجوق	۲۱	۱۳۷	۷۳	۶۴
قهرمان	۱۶	۹۸	۳۶	۶۲
قهوه خانه عزیز	۱	۱	۱	۰
قهوه خانه علی	۳	۱۴	۷	۷
کاسب	۳۸	۲۴۶	۱۲۶	۱۲۰
کانی شوریک	۷	۴۳	۱۸	۲۵
کای نسپی	۱۸	۸۷	۳۸	۴۹
کوره بالا	۴۴	۲۵۸	۱۲۲	۱۳۶
کوره پایین	۴۲	۲۸۹	۱۵۶	۱۳۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کوی کارمندان	۳۲۹	۱۲۲۲	۷۰۵	۵۱۷
کهریز	۲۸۳	۱۴۹۸	۸۲۵	۶۷۳
گل تپه	۹۹	۶۳۱	۳۳۰	۳۰۱
گلانیک سفلی	۱۶	۱۲۹	۶۳	۶۶
گلانیک علیا	۲۰	۱۴۲	۷۲	۷۰
گورجین قلعه	۲۰۶	۱۳۳۰	۷۰۸	۶۲۲
گولان	۶۶	۳۲۵	۱۷۲	۱۵۳
ماکو کندی	۳۶	۲۰۴	۱۱۱	۹۳
محمودان	۳	۲۸	۱۲	۱۶
مغول	۳۹	۲۲۱	۱۱۵	۱۰۶
مقیطالو	۱۰۰	۵۲۰	۲۸۲	۲۳۸
میسیک	۱۹	۱۰۶	۴۹	۵۷
میناس	۶۲	۳۲۸	۱۷۴	۱۵۴
نجف آباد	۱۲۶	۷۳۵	۳۸۱	۳۵۴
نورالدین آباد	۷	۷۷	۳۸	۳۹
نوسر	۱۲	۷۲	۳۹	۳۳
جمع دهستان قوشچی انزل	۳۸۳۳	۲۲۶۸۲	۱۱۸۷۱	۱۰۸۱۱
اردشاهی	۹۵	۴۲۵	۲۱۶	۲۰۹
آق بلاغ	۱۵	۱۱۱	۶۴	۴۷
القیان	۲۴	۱۳۸	۷۳	۶۵
انگمان	۱۷	۱۲۳	۶۱	۶۲
اوج لر	۱۲	۵۸	۳۴	۲۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
اوزان	۶۸	۳۶۷	۱۹۵	۱۷۲
اوزان	۶۲	۳۲۲	۱۷۸	۱۴۴
ایلذگی	۲	۱۸	۹	۹
بابا رود	۶۰	۲۵۱	۱۰۹	۱۴۲
باراندوز	۱۴۶	۷۵۰	۳۸۸	۳۶۲
باروژ	۲۰	۸۷	۵۴	۳۳
بالا نج	۱۱۶	۵۵۹	۲۹۸	۲۶۱
بربران	۱۳	۹۱	۵۳	۳۸
برهانلو	۲۸	۱۵۵	۸۳	۷۲
بزرگ آباد	۱۸۰	۸۵۵	۴۵۷	۳۹۸
بتدایی	۲۸	۱۴۹	۷۷	۷۲
بیات	۱۳	۷۲	۳۸	۳۴
تازه کند	۱۰۱	۵۵۹	۲۷۷	۲۸۲
تازه کند جمال خان	۱۷	۹۷	۵۰	۴۷
تبت	۱۰۱	۵۱۹	۲۵۷	۲۶۲
تپه تر کمان	۴۵	۲۳۸	۱۲۰	۱۱۸
تپه مکی	۱۵۰	۷۶۵	۳۹۸	۳۶۷
تر کمان	۳۵	۲۱۴	۱۱۲	۱۰۲
تر خراب	۷۶	۴۲۱	۲۲۲	۱۹۹
تکیه	۴۱	۱۷۳	۸۳	۹۰
توپوز آباد	۴۵	۲۲۶	۱۱۵	۱۱۱
تولکان	۴۴	۲۳۷	۱۳۰	۱۰۷

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۳۳۶	۳۶۹	۷۰۵	۱۳۱	تومتر
۲۶۲	۲۸۸	۵۵۰	۹۱	جیل کندی
۱۱۷	۱۱۸	۲۳۵	۳۳	جرنی
۲۴	۱۸	۴۲	۶	جعفریان
۵۸	۷۹	۱۳۷	۲۴	جیران سفلی
۱۸۹	۲۱۶	۴۰۵	۶۳	جیران علیا
۵۵	۲۶	۸۱	۱۴	چاورش
۵	۵	۱۰	۱	چهل چشمه
۱۰۰	۱۳۴	۲۳۴	۴۸	حسن آباد
۵۱	۶۱	۱۱۲	۱۸	حسو کندی
۱۵۱	۱۴۵	۲۹۶	۳۹	حصاراق بلاغ
۱۱۲	۱۲۴	۲۳۶	۴۰	حصار تر کمان
۴۲	۵۰	۹۲	۱۴	حصار گا پوچی
۱۳۰	۱۳۹	۲۶۹	۴۷	حیدرلو
۱۲۷	۱۱۵	۲۴۲	۴۲	خرم آباد
۲۲۲	۲۱۶	۴۳۸	۸۴	خضر آباد
۱۱۵	۱۳۷	۲۵۲	۴۵	خطا پلو
۷۰	۷۶	۱۴۶	۲۳	خنجر قشلاقی
۱۸۱	۱۶۹	۳۵۰	۶۸	در برود
۶۲	۷۲	۱۳۴	۱۶	درین قلعه
۲۱۴	۲۶۲	۴۷۶	۹۲	دولاما
۱۰۲	۱۰۳	۲۰۵	۳۶	دیدان علیا

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
دیدان سفلی	۷۱	۳۲۷	۱۷۳	۱۵۴
دیزج تکمه	۲۱۴	۹۸۳	۵۰۸	۴۷۵
دیزج رحیمپور	۱۷	۱۰۷	۶۴	۴۳
دیزج فتحی	۹	۴۸	۲۷	۲۱
زویک	۴۰	۲۲۵	۱۲۱	۱۰۴
سارالان	۶۴	۳۲۶	۱۷۰	۱۵۶
ساری بگلو	۳۴	۲۰۰	۹۹	۱۰۱
ساری بگلو موسی	۴۱	۲۳۶	۱۱۶	۱۲۰
ساعتلو	۵۳	۲۸۹	۱۵۴	۱۳۵
ساعتلو کوه	۲۰	۱۲۰	۶۶	۵۴
سرد رود	۱۸	۹۶	۴۵	۵۱
سیدن	۱۱	۹۰	۴۰	۵۰
سیر	۲۵	۱۳۴	۶۵	۶۹
سیلان	۶	۴۴	۲۲	۲۲
شاهین آباد	۲۱	۱۰۵	۵۰	۵۵
شبان کندی	۱۰	۵۴	۲۸	۲۶
شمس حاجیان	۶۸	۳۳۹	۱۷۸	۱۶۱
شیخ لرمزارع	۲۲	۱۱۷	۵۷	۶۰
شیرو کندی	۸	۴۶	۲۲	۲۴
شیطان آباد	۱۹	۱۰۱	۵۳	۴۸
صمد آباد	۱۰	۵۳	۲۷	۲۶
طالب آباد	۲۰	۸۰	۴۱	۳۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
طرز لو	۱۰	۴۷	۲۱	۲۶
عربلو	۷۰	۳۵۸	۱۹۳	۱۶۵
علی آباد	۳۲	۱۶۵	۸۷	۷۸
علی آباد	۶۰	۳۲۶	۱۸۴	۱۴۲
عیسی لو	۳۹	۲۲۹	۱۲۰	۱۰۹
غریب حسن	۴	۲۶	۱۴	۱۲
غریب کندی	۱۵	۷۷	۳۸	۳۹
فوق بیکلو	۶۰	۳۱۶	۱۴۶	۱۷۰
فولادلو	۱۱	۴۵	۲۷	۱۸
قاسملو	۵۵	۳۲۰	۱۷۳	۱۴۷
قرالر اقاتقی	۵۶	۲۸۲	۱۴۳	۱۳۹
قرالرحاج قاسم	۲۸	۱۴۱	۶۹	۷۲
قره اغاج	۱۶۲	۸۹۱	۴۷۱	۴۲۰
قره لر گورخانه	۴۶	۲۳۸	۱۲۱	۱۱۷
قطلو	۵۲	۲۸۱	۱۴۸	۱۳۳
قلعه جوق	۳۹	۱۹۷	۹۹	۹۸
قهوه خان	۱	۱	۱	۰
قهوه خانه محمودآباد	۶	۲۴	۱۵	۹
کارخانه آجرپزی الله اکبر	۱۳	۴۴	۲۸	۱۶
کارخانه آجرسازی خانه	۱۱	۳۸	۳۲	۶
کارخانه آجرسازی اتحاد	۱۲	۴۵	۲۸	۱۷
کارخانه آجرسازی خورشید	۲	۵	۳	۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کاروانسرا	۲۶	۱۳۳	۶۷	۶۶
کرانی	۳۳	۱۲۶	۶۲	۶۴
کلیسا سیر	۹	۵۸	۳۳	۲۵
کوسه آباد	۲۲	۱۷۰	۸۰	۹۰
کوکیا	۷۰	۳۸۴	۱۷۸	۲۰۶
گرگتپه	۴۱	۲۰۱	۱۱۰	۹۱
کزنه کش	۱۴	۱۰۷	۵۳	۵۴
گلدانلو	۷۷	۳۵۰	۱۸۴	۱۶۶
گور شالی	۲۵	۱۳۸	۷۴	۶۴
گوی تپه	۲۸۷	۱۳۷۳	۷۱۳	۶۶۰
مبارک آباد	۲۶	۱۶۳	۹۷	۶۶
محمود آباد	۶۰	۳۴۰	۱۸۳	۱۵۷
مراد علی بالا	۵۹	۲۹۰	۱۳۲	۱۵۸
مراد علی پایین	۴۹	۲۴۲	۱۲۰	۱۲۲
مراد کندی	۲۲	۱۴۹	۸۰	۶۹
مقدم	۷۲	۳۷۷	۱۹۰	۱۸۷
منددول	۱۴	۱۲۰	۵۷	۶۳
میرزا علی آباد	۱۳	۵۰	۲۸	۲۲
میر شکارلو	۹۴	۴۷۸	۲۳۶	۲۴۲
نای بین	۷۹	۴۴۸	۲۱۰	۲۳۸
نرلر	۱۹	۱۳۲	۵۹	۷۳
نژ دره	۲	۲۵	۱۳	۱۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
نظر آباد افتخار	۲۰	۱۳۰	۵۳	۵۰
نظر آباد مجید	۱۹	۱۱۱	۵۵	۵۶
نوروز بلاغی	۲۴	۱۱۸	۶۳	۵۵
نیولو	۶۴	۳۲۲	۱۶۳	۱۵۹
ورمزیار	۲۰	۱۲۶	۷۱	۵۵
هوندوک	۶	۳۸	۱۵	۲۳
جمع دهستان باراندوز جای	۵۳۸۰	۲۸۵۱۸	۱۴۷۳۹	۱۳۷۷۶
اختیان بزرگ	۱۷	۱۲۹	۶۴	۶۵
اختیان کوچک	۱۲	۸۸	۴۲	۴۶
آویک	۶	۵۲	۲۳	۲۹
اربیلان	۱۷	۱۰۵	۴۷	۵۸
اسکندر آباد	۳۴	۲۷۳	۱۳۷	۱۳۶
آسیاب چره	۲	۴	۳	۱
اسین گران	۸	۶۲	۲۸	۳۴
الوسان	۸	۶۷	۳۲	۳۵
اودلان سفلی	۱۵	۱۵۷	۸۹	۶۸
اودلان علیا	۹	۵۳	۳۴	۱۹
ایشکه سو	۳۰	۲۲۹	۱۲۵	۱۰۴
بانفی	۲۵	۱۹۲	۱۰۲	۹۰
بصریک	۹	۶۶	۳۰	۳۶
بهیک	۲۲	۱۷۹	۹۴	۸۵
بیگوز	۶	۵۲	۲۴	۲۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
پر گل	۱۳	۹۷	۴۸	۴۹
پسان	۲۴	۱۵۷	۸۵	۷۲
پست	۷	۵۴	۳۱	۲۳
تازه کند	۱۰	۶۴	۳۰	۳۴
تبیك	۲	۲۶	۱۳	۱۳
تمیك	۱۴	۹۲	۵۴	۳۸
تمتمان	۵	۳۵	۲۰	۱۵
چر	۳۶	۲۶۲	۱۴۰	۱۲۲
چره	۱۶	۱۱۷	۶۶	۵۱
حاجی محمود چمان	۱۱	۱۰۷	۵۵	۵۲
حسبستان	۱۶	۱۰۷	۴۷	۶۰
خانیک	۲۲	۱۶۲	۸۹	۷۳
خرابه سنجی	۴۵	۳۱۴	۱۶۶	۱۴۸
خلیان	۲۸	۱۷۴	۹۵	۷۹
خوش الان	۴۳	۲۲۸	۱۵۳	۱۳۵
در بند	۱۳	۱۱۲	۵۳	۵۹
دمان	۶	۳۸	۱۸	۲۰
ربط	۱۹	۱۴۰	۷۴	۶۶
روند سفلی	۸	۵۵	۲۸	۲۷
روند علیا	۸	۵۷	۲۶	۳۱
زننگان	۳۰	۱۷۹	۹۶	۸۳
سرو	۷۶	۴۹۳	۲۷۵	۲۱۸

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۱۱۶	۱۵۶	۲۷۲	۳۸	سنجی
۲۹	۴۰	۶۹	۱۰	سوریان
۷۱	۷۸	۱۴۹	۲۰	سیگفتیک علیا
۱۱	۵	۱۶	۲	شهر ویران
۲۹	۳۷	۶۶	۹	صوفی کانی
۱۱۱	۹۷	۲۰۸	۳۱	عمر آباد
۱۰۶	۱۰۷	۲۱۳	۳۴	قرنسا
۷۳	۵۸	۱۳۱	۲۱	قره آغاج
۲۶	۲۱	۴۷	۷	قصریک
۰	۳۵	۳۵	۱	کارگاه راه سازی
۶۸	۵۸	۱۲۶	۱۶	کانسبی
۵۴	۵۲	۱۰۶	۱۸	کانی شوریک
۳۷	۳۹	۷۶	۹	کاولان
۳۶	۳۲	۶۸	۱۰	کریم آباد
۶۸	۷۲	۱۴۰	۱۴	کلن کانی
۱۰۳	۱۰۸	۲۱۱	۳۱	کلیکنی
۱۱۵	۱۳۰	۲۴۵	۴۲	کوراند
۳۹	۳۹	۷۸	۱۱	کورتته کوویل
۱۱۱	۱۱۵	۲۲۶	۲۸	گل شیخان
۵۸۶	۵۹۷	۱۱۸۳	۱۷۹	کنگچین
۶۱	۶۲	۱۲۳	۱۹	کوران آباد
۱۱۷	۹۶	۲۱۳	۳۴	گوندک

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
مارمیشو	۱۸	۱۱۵	۵۹	۵۶
مافران	۲۱	۱۵۵	۸۴	۷۱
مجروسه	۱۲	۹۲	۴۹	۴۳
مرکوش	۲۴	۱۵۲	۷۴	۷۸
مستکان	۳۱	۲۲۳	۱۱۰	۱۱۳
مسکین	۲۹	۱۸۴	۹۴	۹۰
ملونه	۳۳	۳۰۸	۱۵۰	۱۵۸
میرداود	۱۶	۱۰۰	۵۵	۴۵
نوجوان	۲۱	۱۳۸	۷۲	۶۶
نی چلان	۵۹	۳۹۱	۲۰۵	۱۸۶
هفتساران	۴۷	۳۱۱	۱۵۸	۱۵۳
هلانیک	۴	۲۷	۱۴	۱۳
هنگروان	۲۶	۱۵۹	۸۰	۷۹
جمع دهستان برا دوست	۱۵۹۷	۱۱۱۹۴	۵۷۷۴	۵۴۲۰
ارزین	۱۲	۸۵	۴۲	۴۳
اشیک	۱۳	۹۴	۵۰	۴۴
اق بلاغ	۱۱	۸۵	۴۹	۳۶
انبی	۸۹	۶۳۳	۳۱۸	۳۱۵
اودی	۱۸	۱۴۴	۷۰	۷۴
بالولان	۳۲	۲۲۶	۱۱۲	۱۱۴
برزین	۱۹	۱۲۶	۵۷	۶۹
تالین	۲۹	۱۶۸	۹۵	۷۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
تولکی	۲۴	۱۹۶	۱۰۵	۸۱
تولی	۳۰	۲۳۹	۱۲۳	۱۱۶
تیبیان	۲۳	۱۶۵	۸۷	۷۸
چمان	۱۵	۹۵	۴۸	۴۷
حکی	۳۹	۲۵۲	۱۲۵	۱۲۷
خانقاه	۲۹	۱۷۳	۷۴	۹۹
دوبره	۲۴	۱۶۵	۹۰	۷۵
دوستالان	۹	۶۳	۳۲	۳۱
سولیک	۱۶	۱۲۴	۶۲	۶۲
شیبان	۳۰	۲۷۱	۱۲۹	۱۴۲
شیخ شمزین	۴۴	۲۸۶	۱۵۰	۱۳۶
کرانه	۳۶	۲۳۵	۱۱۷	۱۱۸
کرده بلیج	۳۸	۳۳۳	۱۷۰	۱۶۳
موانا	۱۱۵	۸۸۱	۴۴۶	۴۳۵
هالولان	۲۴	۱۴۶	۷۰	۷۶
جمع دهستان ترغور	۷۱۹	۵۱۸۵	۲۶۲۱	۲۵۶۴
احمد رسول	۳	۲۴	۱۷	۷
اسلاملو	۱۱۲	۶۰۴	۳۰۰	۳۰۴
اغچه قلعه	۴۶	۲۲۴	۱۱۵	۱۰۹
المان آباد	۴۰	۲۳۰	۱۲۱	۱۰۹
الیاس آباد	۱۳۵	۷۹۶	۴۱۶	۳۸۰
امامزاده	۹۷	۴۵۲	۲۳۳	۲۱۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
اوبا	۱۶	۸۶	۳۹	۴۷
اوعلی	۱۶	۱۰۴	۵۱	۵۳
ایدنلو	۵۸	۲۸۶	۱۴۷	۱۳۹
ایگدیر	۵۹	۳۱۶	۱۶۳	۱۵۳
یاراجیق	۳۵	۱۹۰	۱۰۶	۸۴
یالدرلو	۸۶	۲۲۴	۲۱۶	۲۰۸
براشان	۲۵	۱۴۵	۷۷	۶۸
یزوج	۱۸	۹۷	۵۰	۴۷
بند	۱۰۴	۶۹۷	۳۶۱	۳۳۶
بندر گلماخانه	۱۲	۴۱	۳۲	۹
بورونویوقونلو	۶۷	۳۶۵	۱۸۹	۱۷۶
بهنق	۵۸	۳۰۶	۱۵۷	۱۴۹
بیرلان	۱۵	۷۲	۳۸	۳۴
پشتگل	۴۴	۲۷۸	۱۴۹	۱۲۹
پلاژ اختصاصی تمدن	۱	۴	۲	۲
پلاژ برادران	۱	۱	۱	۰
پلاژ شهرداری	۱	۵	۵	۰
ترمنی	۴۸	۲۶۶	۱۴۳	۱۲۳
حارچیلو	۹۳	۴۶۱	۲۵۲	۲۰۹
جان وسلو	۲۱	۱۵۸	۷۹	۷۹
چوبتراش	۵۸	۲۹۲	۱۵۵	۱۳۷
چهره گشا	۴۴	۲۳۲	۱۳۲	۱۰۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
حاجی پیرلو	۴۲	۲۱۷	۱۰۴	۱۱۳
حصار ترمنی	۷	۳۰	۱۷	۱۳
حصار حاجی لار	۹۱	۴۸۲	۲۵۳	۲۲۹
حصار داغباغی	۴۵	۲۲۹	۱۱۴	۱۱۵
خطایلو	۴۳	۲۳۱	۱۲۶	۱۰۵
دارقالو	۶۲	۳۴۴	۱۸۱	۱۶۳
دیزج خیار	۱۱	۵۷	۲۵	۳۲
دیزج نقاله	۱۰	۴۷	۲۷	۲۰
دیگاله	۱۷۳	۸۸۵	۴۵۲	۴۳۳
ریحان آباد	۱۱۴	۵۰۴	۲۷۶	۲۲۸
ریکان	۷۸	۳۸۹	۱۹۸	۱۹۱
ساراجوق	۲۷	۱۴۲	۷۴	۶۸
سنگر میر عبدالله	۳۳	۱۶۳	۸۵	۷۸
سه قبیلہ	۶	۲۱	۱۵	۶
شرکترونق	۲	۱۱	۸	۳
شلمکان	۳۰	۱۹۹	۹۹	۱۰۰
صدقه	۴۴	۱۹۹	۱۱۳	۸۶
طسمالو	۶۳	۲۰۲	۱۶۵	۱۳۷
عرشلو	۲۷	۱۶۲	۸۷	۷۵
علی کومی	۱۸	۹۷	۵۰	۴۷
عیسی کان	۹	۴۸	۲۹	۱۹
قامت	۳۳	۱۸۷	۹۳	۹۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قرجه لر	۲۰	۹۷	۵۵	۴۲
قره اغاج	۲۵	۱۳۱	۷۱	۶۰
قره حسنلو	۷۵	۳۹۴	۲۰۴	۱۹۰
قشلاق محمدشریف	۲۴	۱۴۸	۸۰	۶۸
قشلاق محمد قلی	۱۵	۶۱	۳۲	۲۹
قشلاق میرزا علی	۲۹	۱۴۸	۷۹	۶۹
قطورلار	۹۷	۴۸۹	۲۶۹	۲۲۰
قلیلو	۲۸	۱۹۱	۱۰۱	۹۰
کردلر	۱۹۱	۱۰۸۷	۵۷۰	۵۱۷
کشتیبان	۲۱۴	۱۰۴۲	۵۳۲	۵۱۰
کلیسا کندی	۲۳	۱۳۲	۷۰	۶۲
گباران	۴۹	۲۵۸	۱۲۶	۱۳۲
گلپاشین	۶۹	۲۷۳	۱۶۲	۱۲۱
کلما نخانه	۸۲	۴۱۶	۲۱۶	۲۰۰
لشنلو	۴۲	۱۸۴	۹۵	۸۹
مراجل احمدی	۲۸	۱۱۰	۵۹	۵۱
مشک آباد سفلی	۱۸	۹۶	۵۷	۳۹
مشک آباد علیا	۱۹	۸۵	۴۹	۳۶
میاوق	۲۰۴	۱۲۰۰	۶۳۳	۵۶۷
ندامتگاه شهر بانی	۲	۲۱	۱۷	۴
وزیر آباد	۲۶	۱۱۰	۵۷	۵۳
هسپستان	۳۱	۱۸۲	۸۹	۹۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ینکیجه قاضی	۵۰	۲۴۵	۱۳۱	۱۱۴
یوالار	۹۶	۵۹۸	۳۰۳	۲۹۵
جمع دهستان بکشلو چای	۳۷۳۸	۱۹۸۱۰	۱۰۳۹۴	۹۴۱۶
بالستان	۹۲	۵۱۰	۲۷۱	۲۳۹
برده کشک	۱۵	۱۰۴	۵۲	۵۲
پیر علی	۹	۶۰	۳۴	۲۶
جلبر	۵۴	۲۸۷	۱۴۱	۱۴۶
داش اغول	۱۱۴	۶۴۹	۳۴۳	۳۰۶
در بند	۱۹	۱۶۲	۹۰	۷۲
دلی	۳۲	۲۲۰	۱۱۹	۱۰۱
دیزج	۱۱۰	۶۷۲	۳۴۸	۳۲۴
رشکان	۱۲۳	۶۷۷	۳۵۲	۳۲۵
زیوه	۲۵	۱۷۱	۸۹	۸۲
ژار آباد	۲۶	۱۷۲	۹۵	۷۷
سامورتی	۷۹	۴۷۰	۲۴۳	۲۲۷
سلطان آباد	۹	۷۳	۴۱	۳۲
شیطان آباد	۱۲۹	۷۴۱	۳۸۲	۳۵۹
قمش لو	۹	۷۹	۴۱	۳۸
کنعان ایل	۴۲	۲۱۷	۱۱۳	۱۰۴
کنعان رعیت	۲۴	۱۶۷	۸۵	۸۲
ناری	۴۰	۲۸۲	۱۴۸	۱۳۴
ناز ناز	۱۵	۱۱۹	۷۰	۴۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ناناس	۵۱	۳۰۲	۱۵۲	۱۵۰
نصیر آباد	۲۲	۱۴۸	۷۵	۷۳
جمع دهستان دول	۱۰۳۹	۶۲۸۲	۳۲۸۴	۲۹۹۸
بد کار	۱۱	۹۶	۴۸	۴۸
برده سور	۵	۴۳	۲۳	۲۰
پشتگله	۷	۵۹	۲۸	۳۱
پیر هادی	۸	۴۶	۱۷	۲۹
تویبی	۱۵	۸۴	۴۳	۴۱
جرمی	۲۱	۱۳۳	۶۹	۶۴
حلقله	۶	۲۱	۱۲	۹
خری	۱۶	۱۳۰	۶۸	۶۲
خوشا کو	۲۰	۱۶۲	۸۱	۸۱
در بند	۴۲	۲۷۱	۱۴۴	۱۲۷
در گز	۴۳	۳۱۲	۱۴۹	۱۶۳
دولاپسیان	۲۶	۲۰۹	۹۷	۱۱۲
راژان	۷۲	۶۳۷	۳۲۳	۳۱۴
زری خان	۵	۳۲	۱۴	۱۸
زنگلان	۲۱	۱۶۱	۸۳	۷۸
سلیمیک	۱۸	۱۴۵	۷۶	۶۹
سیده سر	۴	۱۴	۷	۷
سیلوانا	۷۰	۵۲۰	۲۶۵	۲۵۵
قره اوی	۸	۶۷	۳۷	۳۰

نام دهه	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قصریک	۱۳	۹۵	۴۴	۵۱
کای	۲۳	۱۷۹	۸۷	۹۲
کوجار	۶۴	۴۴۸	۲۳۳	۲۵۰
میر آباد	۱۹	۱۰۷	۴۶	۶۱
نوشان	۱۸	۱۳۶	۶۴	۷۲
هلوری	۱۴	۱۰۰	۴۵	۵۵
جمع دهستان دشت	۵۶۹	۴۲۴۷	۲۱۰۳	۲۱۴۴
آجر پزی برق	۵	۱۳	۱۳	۰
اشنا آبادی	۹۰	۴۶۴	۲۴۲	۲۲۲
الواج	۴۵	۳۱۴	۱۵۸	۱۵۶
انهر سفلی	۳۷	۱۷۱	۸۹	۸۲
انهر علیا	۱۳۷	۷۴۲	۳۸۵	۳۵۷
باچیک	۲۶	۱۸۳	۹۳	۹۰
باد کی	۳۳	۱۷۲	۹۳	۷۹
بالا حوق	۴۰	۱۹۶	۱۰۷	۸۹
بخش آباد	۱۴	۸۴	۵۳	۳۱
پیر مراد	۳۳	۲۰۳	۱۰۱	۱۰۲
تازه کند	۱۱	۵۴	۲۵	۲۹
تازه کند	۷	۵۲	۲۷	۲۵
تیز خراب	۷۰	۳۵۹	۱۸۴	۱۷۵
جهتلو	۴۶	۲۵۱	۱۳۳	۱۱۸
حصار میر حسین	۴	۱۷	۸	۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
خاتون جان	۱۳	۷۴	۴۰	۳۴
خانقاه	۳۲	۲۱۱	۱۱۰	۱۰۱
خلیفه تان	۲۵	۱۷۴	۹۳	۸۱
دره زم	۳۰	۱۴۲	۷۴	۶۸
دیزج سیاوش	۹۰	۴۷۶	۲۵۰	۲۲۶
زینالو	۸۴	۴۳۱	۲۲۴	۲۰۷
سقان	۲۳	۱۲۶	۶۹	۵۷
سنجلیک	۷	۵۸	۲۶	۳۲
سنگر برزوخان	۳۶	۲۰۲	۱۰۵	۹۷
سنگر بیگلر بیک	۱۴	۷۵	۳۷	۳۸
سید آقا	۱	۳	۲	۱
سید آقا کوزه کتانی	۱	۳	۲	۱
شرکت سنگ	۲	۱۱	۹	۲
طرزلو	۳۰	۲۱۱	۱۱۳	۹۸
طرزلو ارخ الش	۱۳	۸۷	۴۵	۴۲
قره حسنلو	۱۳۹	۷۵۹	۴۰۱	۳۵۸
قصریک	۴۹	۲۷۳	۱۵۲	۱۲۱
قوزیوند	۲۶	۱۴۲	۷۲	۷۰
کاتالان	۳۱	۱۵۰	۸۲	۶۸
کانی قیزان	۲۴	۱۴۴	۷۶	۶۸
کجین	۱۵۷	۹۴۳	۴۸۶	۴۵۷
کلهر	۴۳	۳۰۴	۱۵۹	۱۴۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کوره اجر بهمن	۱۰	۴۲	۳۸	۴
کوره طسوجی	۲	۹	۷	۲
کوره طلوع	۱۷	۵۰	۳۸	۱۲
کوره مشفق	۱	۷	۷	۰
لرنی	۳۰	۱۸۲	۹۰	۹۲
لور	۷۰	۳۶۱	۱۸۸	۱۷۳
موساتد امیروری	۹	۹	۹	۰
میر آباد	۲۲	۱۴۸	۷۰	۷۸
ناصر آباد	۶	۵۴	۳۳	۲۱
نوروز آباد	۱۴	۶۷	۳۰	۳۷
ولینده سفلی	۱۷	۱۰۹	۵۸	۵۱
ولینده علیا	۵۹	۳۳۱	۱۹۱	۱۴۰
یورقانلوی	۶۷	۳۲۲	۱۶۷	۱۵۵
جمع دهستان روضه‌چای	۱۷۹۲	۹۹۶۵	۵۲۶۴	۴۷۰۱
اسکندیان	۲۳	۱۳۰	۵۹	۷۱
آسیاب	۱	۲	۲	۰
اق سقل	۸۰	۵۲۳	۲۷۸	۲۴۵
اوری بیگ	۱۵	۹۵	۴۹	۴۶
باژرگه	۳۴	۲۰۹	۱۰۹	۱۰۰
بلوان	۶۸	۵۰۱	۲۷۸	۲۲۳
بچه جیک	۳۷	۲۸۱	۱۳۷	۱۴۴
بردوک	۳۷	۲۶۳	۱۴۰	۱۲۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
برده رش	۲۵	۱۵۵	۷۵	۸۰
بردیان	۳۳	۲۶۴	۱۳۴	۱۳۰
بردیزی سفلی	۷	۴۵	۲۵	۲۰
بردیزی علیا	۲۴	۱۸۴	۹۵	۸۹
برسپیان	۱۶	۱۱۵	۵۸	۵۷
بستک آباد	۳۱	۲۱۸	۱۱۳	۱۰۵
پیرانجون	۵۸	۳۷۶	۱۹۷	۱۷۹
تازه کند	۱۸	۱۲۳	۶۹	۵۴
جنر	۳۱	۲۵۳	۱۳۶	۱۱۷
جلفران	۴۷	۳۰۵	۱۵۵	۱۵۰
جوجه هی	۴۶	۳۳۰	۱۷۳	۱۵۷
جهنی	۵۹	۴۰۴	۲۱۱	۱۹۳
حسن آباد	۳۳	۲۴۲	۱۱۵	۱۲۷
حسنلو	۴۲	۲۶۵	۱۳۷	۱۲۸
حلقوش	۲۸	۱۶۲	۹۸	۶۴
خانیک	۲۱	۱۸۱	۸۵	۹۶
خر گوش	۸۲	۵۵۰	۲۵۶	۲۹۴
خواجه ابراهیم	۴	۲۴	۱۳	۱۱
رک آباد	۲۸	۱۷۷	۹۵	۸۲
ساکان	۲۹	۲۰۵	۱۰۳	۱۰۲
سرومان آباد	۳۵	۲۹۲	۱۴۸	۱۴۴
سلطانی	۱۱	۸۱	۳۹	۴۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سیارک	۵	۴۷	۲۱	۲۶
سیدان	۸۹	۴۹۶	۲۵۵	۲۴۱
سین آباد	۵۴	۴۲۰	۲۴۵	۱۷۵
صوفیان	۴۲	۲۹۸	۱۴۷	۱۵۱
غازان	۴۹	۳۲۳	۱۶۸	۱۵۵
فیروزیان	۴۱	۲۳۹	۱۰۱	۱۳۸
قصریک	۵۵	۳۸۶	۱۹۶	۱۹۰
قورمیک	۴۴	۲۷۵	۱۳۸	۱۳۷
قونی	۴۰	۲۷۲	۱۳۷	۱۳۵
کانسپی	۴۱	۲۸۱	۱۴۴	۱۳۷
کانسپی	۱۴	۹۰	۵۰	۴۰
کانی رش	۵۴	۳۵۲	۱۸۷	۱۶۵
کفشن	۱	۷	۴	۳
کلران	۹	۶۰	۲۹	۳۱
کوران	۳۰	۲۰۲	۹۹	۱۰۳
کونی میران	۱۷	۱۳۸	۷۷	۶۱
کچی	۶۲	۴۵۵	۲۳۲	۲۲۳
گله خر	۵۵	۳۹۰	۱۹۵	۱۹۵
گنبد	۸۱	۵۴۶	۲۸۳	۲۶۳
گوادل	۶	۴۰	۱۹	۲۱
مرنه	۳۰	۲۰۰	۱۱۰	۹۰
مستکان	۳۴	۲۳۵	۱۲۹	۱۰۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ممکن	۹۳	۵۷۹	۳۱۱	۲۶۸
منگول	۳۰	۲۰۵	۱۰۵	۱۰۰
میر آباد	۳۴	۲۸۰	۱۵۵	۱۲۵
هشتیان	۸۰	۴۷۵	۲۶۳	۲۱۲
هوسین	۵۷	۴۴۹	۲۳۱	۲۱۸
ینگجه	۳۵	۲۳۱	۱۱۰	۱۲۱
جمع دهستان صومای	۲۱۸۵	۱۴۹۲۶	۷۷۲۳	۷۲۰۳
اورسی	۴۳	۲۶۹	۱۲۸	۱۴۱
باوان	۳۳	۲۸۹	۱۳۵	۱۵۴
برازان	۴۹	۳۵۵	۱۶۷	۱۸۸
بیراسب	۳۲	۲۰۶	۹۲	۱۱۴
بی بکران	۵	۴۲	۲۳	۱۹
تازه کند	۷	۳۷	۲۰	۱۷
توپوز آباد	۹	۷۶	۳۲	۴۴
چلی آباد	۳۴	۱۹۴	۷۶	۱۱۸
خلیج	۴۱	۲۷۸	۱۲۷	۱۵۱
حلیستانه	۲۰	۱۲۰	۶۵	۵۵
خوراسب	۱۷	۱۲۶	۶۳	۶۳
دکانا	۱۰	۷۴	۲۸	۴۶
دیزج	۱۲۱	۷۲۷	۳۸۶	۳۴۱
رزگه	۳۵	۲۵۷	۱۲۳	۱۳۴
زراژه	۱۲	۸۹	۳۴	۵۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
زیوه	۶۲	۴۰۹	۲۲۸	۱۸۱
ژر آباد	۴۶	۳۴۹	۱۷۶	۱۷۳
ملیان	۷	۴۲	۲۲	۲۰
سورکان	۳۸	۲۲۰	۹۷	۱۲۳
سوسن آباد	۲۸	۱۷۷	۶۹	۱۰۸
سوله دوگل	۹	۷۳	۳۶	۳۷
سه گرگان	۳۳	۲۱۱	۹۲	۱۱۹
سیودین آباد	۴	۳۱	۱۰	۲۱
شکل آباد	۱۴	۹۵	۴۷	۴۸
شیخ زرد	۸	۴۱	۱۴	۲۷
شیرکان	۳۶	۲۷۶	۱۲۴	۱۵۲
علیه	۲۴	۱۷۲	۶۶	۱۰۶
فلکان	۲۷	۱۵۹	۶۷	۹۲
قارانه	۲۶	۱۷۱	۹۱	۸۰
کانسپی	۳	۱۹	۸	۱۱
کافی تاپیر	۲	۱۶	۹	۷
کافی دستار	۹	۵۱	۳۰	۲۱
کایر	۵۲	۳۹۳	۲۱۳	۱۸۰
کحل آباد	۲	۱۱	۷	۴
کحله	۱۳	۹۱	۲۹	۶۲
کسیان	۵۲	۴۳۶	۲۲۰	۲۱۶
کل بهی	۶	۳۴	۱۲	۲۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کلاسه	۲۱	۱۱۸	۵۶	۶۲
گردوان	۵۱	۴۰۸	۲۰۳	۲۰۵
گردیک	۴۰	۲۴۱	۱۲۲	۱۱۹
گردیک ناصر	۱۰	۹۹	۴۹	۵۰
لرزینی	۳۶	۲۷۷	۱۳۶	۱۴۱
لاجانی	۸	۴۷	۱۷	۳۰
ملا باسک	۲۳	۱۴۳	۸۰	۶۳
ممکن	۲۴	۱۹۰	۸۷	۱۰۳
منصور آباد	۱۹	۱۲۴	۴۲	۸۲
میر آباد	۲۴	۱۹۷	۱۰۱	۹۶
ناری	۲۰	۱۲۹	۶۴	۶۵
نرگی	۶۹	۵۲۹	۲۵۹	۲۷۰
نوی	۲۴	۱۸۳	۸۳	۱۰۰
هاشم آباد	۶۴	۴۸۱	۲۵۲	۲۲۹
هفت آباد	۳۴	۲۱۶	۱۱۰	۱۰۶
جمع دهستان مرگور	۱۴۳۶	۹۹۹۸	۴۸۲۷	۵۱۷۱
اباجلوی سفلی	۵۴	۴۳۵	۲۲۸	۲۰۷
اباجلوی علیا	۴۹	۳۰۷	۱۷۱	۱۳۶
اده بزرگ	۸۲	۳۱۴	۱۵۴	۱۶۰
ارمود اغاج	۲۴	۹۵	۳۹	۵۶
ارناسا	۵۳	۲۹۵	۱۵۱	۱۴۴
امیر آباد	۳	۱۸	۱۱	۷

نام دهه	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
انگنه	۱۴۸	۷۵۶	۴۱۰	۳۴۶
اوج ایولر	۱	۶	۳	۳
اوخچالار	۱۲	۷۸	۳۹	۳۹
اوزارلو	۳۶	۱۶۸	۹۰	۷۸
اوصالواله وردی	۱۲۲	۵۹۶	۳۱۰	۲۸۶
اوصالوی کاظم	۷۱	۳۷۰	۱۹۲	۱۷۸
ایلو	۵۸	۳۳۳	۱۷۰	۱۶۳
ایروانلو	۳۲	۱۸۰	۱۰۲	۷۸
بابا گنجه	۲۷	۱۸۶	۸۲	۱۰۴
بارین	۴۵	۲۱۵	۱۱۳	۱۰۲
باشلان پوشلی	۸۸	۴۶۶	۲۶۳	۲۰۳
بدلیو	۹۴	۴۷۸	۲۵۶	۲۲۲
برنج آباد	۷۳	۳۵۵	۱۸۳	۱۷۲
یزلو	۱۶	۹۰	۵۰	۴۰
بلو	۳۶۱	۱۸۳۸	۹۴۸	۸۹۰
بوربور	۲۰	۱۲۷	۷۴	۵۳
بهلول آباد	۴۴	۳۱۵	۱۵۵	۱۶۰
بھی صفر	۷۳	۳۷۱	۱۹۴	۱۷۷
پر	۹۸	۵۱۴	۲۸۵	۲۲۹
تازه کند افشاری	۱۶	۹۶	۵۰	۴۶
تازه کند جنیزه	۴۸	۲۹۳	۱۴۹	۱۴۴
تازه کند قاطرچی	۶۷	۳۳۳	۱۷۵	۱۵۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
تازه کند قشلاق	۶۷	۳۳۷	۱۶۷	۱۷۰
تقلید آباد	۷۰	۳۶۴	۲۰۳	۱۶۱
تکالو	۳۵	۱۹۴	۹۶	۹۸
توپراق قلعه	۱۴۷	۸۹۳	۴۵۳	۴۴۰
جنیزه	۳۰	۱۸۷	۱۰۸	۷۹
چمکی	۳۰	۱۴۲	۷۰	۷۲
چناقلو	۷۰	۳۹۶	۲۰۱	۱۹۵
چنقرالوی پل	۱۶۰	۸۰۶	۴۱۴	۳۹۲
چنقرالوی یکان	۳۶۷	۱۸۴۵	۹۶۹	۸۷۶
چیچکلو باش قلعه	۴۴	۲۵۶	۱۳۴	۱۲۲
چیچکلو منصور	۲۵	۱۴۲	۷۲	۷۰
حاجی آباد	۷۲	۳۳۲	۱۷۳	۱۵۹
حاجی پیرلو	۲۵	۱۴۱	۷۲	۶۹
حصار بابا گنجه	۱۶	۸۸	۴۸	۴۰
حصار بهرامخان	۷۹	۳۸۴	۲۱۲	۱۷۲
حصار خرابه	۸	۵۵	۲۹	۲۶
حصار سپرغان	۷۵	۳۷۹	۲۰۱	۱۷۸
حیدر لو	۵۷	۳۰۸	۱۷۰	۱۳۸
حیدر لوی بیگلر	۱۴۷	۸۰۲	۳۹۷	۴۰۵
خالد آباد	۹۹	۵۲۲	۲۵۹	۲۶۳
خانسان	۱۵۵	۸۸۲	۴۵۷	۴۲۵
خانقاه سرخ	۲۰۴	۱۰۵۸	۵۶۶	۴۹۲

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۱۴۶	۱۳۲	۲۷۸	۵۲	خداوردیخان کندی
۱۱۰	۱۱۰	۲۲۰	۴۳	دانقرالو
۳۴	۲۶	۶۰	۹	دایلاغ
۴۰	۴۶	۸۶	۱۵	دد ساقی
۲۲۶	۲۴۱	۴۶۷	۹۳	دستجرد
۱۳۱	۱۶۰	۲۹۱	۵۶	دویران
۱۳۷	۱۶۲	۲۹۹	۶۰	رحیم آباد
۵۴	۴۸	۱۰۲	۲۳	زایه کندی
۸۰	۸۹	۱۶۹	۲۹	زده لو
۵۴	۵۷	۱۱۱	۲۲	زوبالان
۱۴۶	۱۵۶	۳۰۲	۵۸	زیرمانلو
۳	۲۷	۳۰	۳	ساختمان مزرعه توتون
۲۱۶	۲۱۳	۴۲۹	۹۱	ساریجالو
۹۶	۱۱۳	۲۰۹	۳۹	ساری بگلوارالق
۲۶۲	۲۴۷	۵۰۹	۹۵	ساری بیگلوی چراغ
۴۲۱	۴۶۹	۸۹۰	۱۸۳	ساعتلوی بکدر
۲۷۷	۳۲۵	۶۰۲	۱۲۴	ساعتلوی منزل
۲۰	۱۵	۳۵	۷	سالماسالو
۱۳۲	۱۳۵	۲۶۷	۶۲	سیرغان
۶۸	۶۶	۱۳۴	۱۸	سلیم کندی قلعه لر
۱۴۸	۱۳۶	۲۸۴	۵۴	سیدلو
۵۲	۵۸	۱۱۰	۱۹	شاه میرزا کندی

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
شور کند	۳۶	۲۱۹	۱۱۴	۱۰۵
شیخ تیمور	۲۰	۱۱۵	۵۸	۵۷
شیخ سرمست	۱۱۱	۶۰۹	۳۳۷	۲۷۲
شیر آباد	۴۱	۱۳۹	۷۰	۶۹
شیطان آباد سپرغان	۴۶	۲۱۷	۱۱۲	۱۰۵
صفر قلیخان کندی	۱۸	۸۷	۴۶	۴۱
طلا تپه	۲۰۵	۱۰۶۵	۵۴۸	۵۱۷
عباس آباد	۱۴	۷۵	۳۶	۳۹
عبدالله کندی	۲۸	۱۱۲	۴۸	۶۴
عربلویکان	۳۰	۱۶۵	۸۵	۸۰
عربلوی اقالو	۲۱	۱۰۷	۵۹	۴۸
عربلوی بیشه	۳۹	۲۱۱	۱۱۴	۹۷
عربلوی دره	۵۱	۲۳۶	۱۲۹	۱۰۷
عسگر آباد تپه	۱۱۲	۶۳۷	۳۵۶	۲۸۱
عسگر آباد کوه	۱۲۵	۶۴۹	۳۳۲	۳۱۷
علی بیگلو	۱۶۲	۸۷۸	۴۳۹	۴۳۹
علی کندی	۳۲	۱۷۱	۸۷	۸۴
عیسی لو سفلی حیدرلو	۱۶	۸۹	۵۲	۳۷
عیسی لو علیا	۴۴	۲۲۰	۱۱۴	۱۰۶
غفار بهی	۹۲	۶۰۲	۳۲۳	۲۷۹
فرود گاه نوساز	۱	۵۵	۵۵	۰
فقعی بیگلو	۴۴	۱۹۵	۹۷	۹۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قازان علی	۲۴	۱۰۹	۵۸	۵۱
قاطرچی	۶۹	۳۳۹	۱۷۸	۱۶۱
قایاتلو	۵	۱۹	۹	۱۰
قره بقلو	۱۲۸	۷۳۰	۳۸۳	۳۴۷
قره جلو	۶۶	۲۷۶	۱۳۰	۱۴۶
قره قویونلو	۹	۵۱	۲۶	۲۵
قره قیز	۱۷	۷۷	۳۶	۴۱
قره کوز حاجی	۴۰	۲۲۷	۱۲۱	۱۰۶
قره کوز حسن آقا	۴۷	۲۹۸	۱۶۰	۱۳۸
قره کوز سلیم آقا	۳۳	۱۷۱	۸۶	۸۵
قره لرطسوجی	۲۵	۱۴۱	۷۶	۶۵
قره لر لطف اله	۲۱	۱۲۱	۶۸	۵۳
قره لرمیرزا حسین قلی	۱۸	۸۰	۴۱	۳۹
قرز حاجیلو	۳۰	۱۴۶	۶۴	۸۲
قرز عاشق	۶	۲۷	۱۴	۱۳
قشلاق شکر	۱۸	۸۹	۳۷	۵۲
قشلاق کلوان	۹	۷۱	۳۵	۳۶
قصور	۴۳	۲۳۱	۱۲۰	۱۱۱
قلچلو	۳۳	۱۷۳	۹۴	۷۹
قلعه	۳۹	۲۲۶	۱۱۵	۱۵۱
قلعه اسماعیل آقا	۴۲	۲۸۷	۱۵۲	۱۳۵
قلعه سردار	۲۷	۱۴۰	۷۰	۷۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قلعه عزیز	۳۵	۱۹۴	۱۰۴	۹۰
قهرمانلو سفلی	۶۹	۳۵۴	۱۸۴	۱۷۰
قهرمانلو علیا	۳۶	۱۸۶	۹۱	۹۵
قهوه خانه	۱	۹	۳	۶
کارخانه قند	۱۷۸	۹۷۳	۵۲۶	۴۴۷
کچلعلی سفلی	۷۲	۴۰۷	۲۱۳	۱۹۴
کچلعلی علیا	۱۲۱	۶۳۲	۳۱۰	۳۲۲
کچه باشی	۳۵	۲۱۵	۱۱۳	۱۰۲
کجهلو حاجی آقا	۳۷	۱۹۱	۹۰	۱۰۱
کریم آباد	۱۰۲	۵۰۵	۲۶۰	۲۴۵
کگلر	۴۳	۲۴۴	۱۳۳	۱۱۱
کلوان	۱۵	۶۳	۳۵	۲۸
کوسه احمد	۳۲	۱۸۶	۸۴	۱۰۲
کوسی	۴۱	۱۹۸	۱۱۰	۸۸
کوله	۵۶	۲۷۹	۱۵۳	۱۲۶
گرخلو	۱۱	۶۲	۳۲	۳۰
گرم آباد	۶۹	۳۴۸	۱۷۲	۱۷۶
گزنق	۱۲۶	۶۴۷	۳۴۶	۳۰۱
گلمرز سفلی	۱۰	۵۰	۲۶	۲۴
گلمرز علیا	۷۸	۴۱۴	۲۱۵	۱۹۹
کنج آباد	۴۷	۲۶۷	۱۴۷	۱۲۰
گویجعلی اصلان	۳۷	۱۹۵	۱۰۵	۹۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
گویجلی تپه	۱۱	۶۴	۳۳	۳۱
گویجه یاران	۲۹	۱۶۷	۸۹	۷۸
گیجگر	۱۱۴	۵۷۷	۲۹۸	۲۷۹
لك	۱۰۸	۵۶۷	۳۰۰	۲۶۷
للهواتله خان	۳	۲۵	۱۵	۱۰
لله لوی تراب	۷۳	۴۳۱	۲۱۸	۲۱۳
لوی هام	۳۷	۱۷۹	۹۷	۸۲
مرنگلو	۱۶	۹۶	۵۰	۴۶
مرنگلو	۱۱۱	۶۰۵	۳۰۵	۳۰۰
موسی آباد	۱۸	۵۵	۲۷	۲۸
نازلو	۱۴۴	۷۴۶	۳۸۷	۳۵۹
نخجوان تپه	۴۴	۱۷۸	۸۲	۹۶
ولی آباد خالصه	۲	۲۰	۹	۱۱
یغمور اغلی	۸۷	۴۶۶	۲۳۵	۲۳۱
ینگجه	۴۵	۲۰۸	۱۰۹	۹۹
یورغون آباد سفلی	۱۶	۷۶	۳۹	۳۷
یورغون آباد علیا	۳۸	۲۱۱	۱۱۳	۹۸
یورقانلوی جنیزه	۱۷	۸۶	۳۴	۵۲
جمع دهستان نازلو چای	۹۱۵۳	۴۸۲۸۳	۲۵۱۲۵	۲۳۱۵۸
ارتانس	۴	۳۹	۱۵	۲۴
اسپی دره	۲۶	۲۰۱	۱۱۰	۹۱
استوره	۲۵	۱۷۷	۸۳	۹۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
استونراش	۱۹	۱۵۶	۶۸	۸۸
بالکان	۲۴	۱۳۳	۶۷	۶۶
برازی	۲۰	۱۶۶	۸۷	۷۹
پیرمند	۹	۶۷	۲۸	۳۹
حرکیان	۴۸	۳۱۴	۱۲۲	۱۹۲
خناوین	۲۳	۲۰۴	۱۰۵	۹۹
دالازی بزرگ	۷۷	۵۵۴	۲۲۲	۳۳۲
دالازی کوچک	۶	۳۷	۱۴	۲۳
دشوانک	۲	۲۰	۸	۱۲
دوستان	۴۸	۳۱۷	۱۶۷	۱۵۰
شمیرین	۷	۴۶	۱۴	۳۲
شیروانی	۴۷	۳۰۷	۱۲۱	۱۸۶
قصریک	۱۲	۱۰۲	۴۶	۵۶
قصریک	۷	۷۶	۳۱	۴۵
کالیگ	۱۶	۱۴۱	۵۱	۹۰
کلارش بالا	۳۴	۲۲۰	۱۱۰	۱۱۰
کلارش پائین	۲۹	۲۲۲	۱۱۳	۱۰۹
گریکان	۳۲	۲۱۵	۹۸	۱۱۷
لوزیک	۱۱	۶۵	۳۴	۳۱
وار کران	۴	۳۵	۱۸	۱۷
هشتراک	۴۶	۳۲۸	۱۸۵	۱۷۰
جمع دهستان شپیران	۵۷۶	۴۱۴۲	۱۸۹۰	۲۲۵۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
اجواج	۲۷	۱۹۷	۱۰۵	۹۲
اسبشه	۱۲	۸۹	۳۸	۵۱
اشنك	۳۵	۲۵۰	۱۲۹	۱۲۱
اصلانيك	۲۵	۱۸۲	۸۴	۹۸
اقبرزه	۲۸	۲۱۶	۱۱۴	۱۰۲
برقزن	۲۱	۱۱۳	۵۴	۵۹
بروشقالان	۴۸	۳۸۸	۱۹۷	۱۹۱
بهيك	۲۵	۱۷۷	۹۴	۸۳
چهریق سفلی	۱۸	۱۰۴	۵۸	۴۷
چهریق علیا	۳۷	۲۲۱	۱۲۳	۹۸
حقویران	۲۶	۲۱۲	۱۱۵	۹۷
خورخورا	۲۲	۲۰۳	۹۴	۱۰۹
دریک	۲۰	۱۲۶	۶۸	۵۸
دشوان	۱۳	۹۲	۴۲	۵۰
زرین دره	۶	۵۵	۲۶	۲۹
زنگو	۱۱	۹۱	۴۳	۴۸
زولا	۲۷	۲۲۱	۱۲۲	۹۹
سنجی	۲۶	۱۶۶	۸۲	۸۴
سوسن آباد	۱۸	۱۳۲	۶۹	۶۳
صوفی آباد	۸	۷۲	۳۷	۳۵
علی بلاغی سفلی	۱۹	۱۰۳	۴۹	۵۴
علی بلاغی علیا	۱۲	۸۰	۳۷	۴۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قزل کند	۲۱	۱۶۵	۸۱	۸۴
قصریک	۱۷	۱۱۸	۶۱	۵۷
کاپیک	۳۹	۲۸۸	۱۴۶	۱۴۲
کتبان	۱۳	۹۳	۵۶	۳۷
کهریز	۱۳	۸۰	۴۲	۳۸
گبر آباد	۲۸	۱۷۰	۸۵	۸۵
گزیک	۹	۶۵	۲۹	۳۶
لیلوس	۱۷	۱۴۱	۶۰	۸۱
ماته خریه	۱۵	۱۳۰	۶۰	۷۰
میر آباد	۱۸	۱۵۶	۸۰	۷۶
نظر آباد	۲۷	۲۰۲	۱۰۹	۹۳
هبلران	۱۹	۱۳۱	۶۶	۶۵
همت آباد	۱۱	۸۷	۴۳	۴۴
یونجه لوق	۶	۳۲	۱۳	۱۹
جمع دهستان چهریق	۷۳۷	۵۳۴۸	۲۷۱۰	۲۶۳۸
اخیان	۱۲	۷۶	۳۶	۴۰
اولق	۸۴	۶۱۲	۳۲۸	۲۸۴
باغچه جیک	۱۱۰	۶۲۹	۳۱۵	۳۱۴
برگشاد	۵۸	۳۵۵	۱۸۱	۱۷۴
پته ویر	۳۷	۱۹۷	۱۰۷	۹۰
پکاجیک	۶۷	۳۵۸	۱۹۱	۱۶۷
تازه شهر	۵۹۷	۳۳۴۳	۱۸۰۲	۱۵۴۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
حصار	۳	۲۰	۱۰	۱۰
خانگاه	۳۹	۲۵۰	۱۴۳	۱۰۷
خسرو آباد	۶۰	۲۷۶	۱۴۵	۱۳۱
درزه کنان	۴۳	۲۳۵	۱۱۹	۱۱۶
درشگ	۷۶	۴۱۷	۲۱۲	۲۰۵
زیو جيك	۶۱	۳۹۳	۲۱۳	۱۸۰
سرنق	۱۰۸	۶۵۴	۳۵۷	۲۹۷
سوره	۲۷۷	۱۴۴۳	۷۴۸	۶۹۵
شور گل	۹۸	۵۱۷	۲۷۶	۲۴۱
عبدل آباد	۱۰	۶۱	۳۴	۲۷
قلعه سر	۸	۶۰	۳۴	۲۶
كوچشمك	۶۱	۳۹۰	۲۱۴	۱۷۶
گاباخ تپه	۸	۴۵	۲۶	۱۹
گلستان	۱۲۹	۸۸۰	۴۵۶	۴۲۴
گلغدان	۱۳۱	۷۶۱	۴۱۰	۳۵۱
گولان	۹	۴۶	۲۸	۱۸
مقانبجوق	۳۴۴	۲۰۹۵	۱۰۷۸	۱۰۱۷
ملهم	۱۲۸	۸۳۳	۴۳۵	۳۹۸
هفتوان	۱۴۳	۷۱۲	۳۷۵	۳۳۷
جمع دهستان حومه	۲۷۰۱	۱۵۶۵۸	۸۲۷۳	۷۳۸۵
جاندار	۱۶	۱۱۳	۵۸	۵۵
حاجی جغان	۳۳	۲۵۳	۱۲۰	۱۳۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
در که	۱۶	۱۲۱	۵۴	۶۷
شنتان سفلی	۱۴	۹۵	۵۲	۴۳
شنتان علیا	۲۵	۱۹۵	۸۶	۱۰۹
شیوه	۱۱	۸۴	۴۰	۴۴
کسیس	۹	۶۲	۳۳	۲۹
کشکاو بیج	۲۲	۲۰۱	۱۰۲	۹۹
کوزه زش	۵۲	۳۸۷	۱۹۹	۱۸۸
کوم	۱۹	۱۳۸	۶۳	۷۵
گرما و بیج	۳۱	۱۹۴	۸۸	۱۰۶
جمع دهستان شینتال	۲۴۸	۱۸۴۳	۸۹۵	۹۴۸
اوریان	۴۷	۳۵۱	۱۷۸	۱۷۳
ایان	۵۲	۳۶۳	۱۸۶	۱۷۷
پیه جوق	۱۱	۹۴	۵۱	۴۳
چهار ستون	۲۹	۲۵۸	۱۲۱	۱۳۷
چیچک	۶۲	۴۳۹	۲۳۱	۲۰۸
دیرعلی	۲۵	۲۱۵	۱۱۹	۹۶
ربکا باد	۳۲	۲۵۳	۱۳۸	۱۱۵
سرای ملک	۵۱	۳۶۴	۱۸۸	۱۷۶
سیلاب	۱۵۰	۸۶۰	۴۴۳	۴۱۷
شکر یازی	۱۵۱	۹۳۷	۴۹۳	۴۴۴
شوریک	۶۶	۳۴۶	۱۸۹	۱۵۷
شیدان	۲۲	۱۳۶	۷۴	۶۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
شیر کی	۳۲	۲۴۰	۱۳۱	۱۰۹
کانیان	۸۱	۴۹۱	۲۴۵	۲۴۶
گل آدم	۹	۶۶	۳۰	۳۶
گوپه	۱۷	۱۶۱	۸۱	۸۰
گولان	۱۸	۱۹۴	۶۱	۵۳
لشکران	۲۷	۱۵۶	۸۲	۷۴
مافی کندی	۳۴	۲۳۸	۱۲۲	۱۱۶
وردان	۷۲	۵۰۱	۲۵۵	۲۴۶
هودر	۵۷	۳۹۶	۲۱۸	۱۷۸
ینگجه	۲۷	۱۷۴	۹۱	۸۳
جمع دهستان کره سنی	۱۰۷۲	۷۱۵۳	۳۷۲۷	۳۴۲۶
الیسی	۲۶	۱۴۹	۶۹	۸۰
بزیزان	۹	۶۴	۳۲	۳۲
بهار آباد	۱۷	۱۲۵	۶۲	۶۳
نمر آباد	۱۶	۱۰۷	۵۱	۵۶
جنگه سر	۱۳	۸۴	۴۰	۴۴
داراب	۲۹	۱۴۵	۷۵	۷۰
دیلمان دریک	۸	۵۶	۲۸	۲۸
سیاوان	۲۰	۱۱۴	۵۳	۶۱
سیوه دره	۲۲	۱۴۱	۶۸	۷۳
شیر فی	۱۵	۸۳	۳۲	۵۱
قدر آباد	۱۴	۱۰۳	۵۵	۴۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
گردیان	۱۵	۹۷	۴۷	۵۰
لك آباد سفلی	۵	۲۷	۱۵	۱۲
لك آباد علیا	۲	۱۹	۶	۱۳
لوره شیرین	۴	۲۶	۱۳	۱۳
لولیک سفلی	۱۰	۶۱	۲۹	۳۲
لولیک علیا	۱۲	۶۴	۳۴	۳۰
وریک	۱۱	۵۷	۲۸	۲۹
هرین	۱	۸	۴	۴
جمع دهستان گردیان	۲۴۹	۱۵۳۰	۷۴۱	۷۸۹
اخته خانه	۶۳	۳۶۵	۱۸۲	۱۸۳
اغ اسماعیل	۴۷	۲۶۳	۱۴۳	۱۲۰
مخشکندی	۷۱	۴۰۸	۲۱۰	۱۹۸
چوپانلوی سفلی	۳۱	۲۰۱	۱۰۲	۹۹
چوپانلوی علیا	۲۷	۱۵۶	۷۸	۷۸
حبشی	۱۹۵	۱۱۱۱	۵۸۶	۵۲۵
حمزه کندی	۸۹	۵۴۷	۲۸۹	۲۵۸
خاندام	۵۲	۲۷۳	۱۵۱	۱۲۲
سلطان احمد	۲۰۸	۱۳۳۷	۶۷۳	۶۶۴
صدقیان	۱۸۴	۱۰۱۱	۵۳۰	۴۸۱
قره قشلاق	۲۰۸	۱۶۶۶	۸۴۹	۸۱۷
قرلجه	۷۵	۳۷۸	۲۰۰	۱۷۸
کنگرلو	۱۵۱	۹۱۵	۴۶۲	۴۵۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
یالقور اغاج	۱۳۳	۷۲۸	۳۸۲	۳۴۶
یوشانلو	۱۰۶	۶۶۴	۳۶۱	۳۰۳
جمع دهستان لکستان	۱۷۲۱	۱۰۰۲۳	۵۱۹۸	۴۸۲۵
ارخاشان	۲۹	۱۵۶	۸۵	۷۱
اروجکندی	۵۶	۳۰۴	۱۵۱	۱۵۳
اغبلاغ	۱۷	۸۵	۴۹	۳۶
بدولی	۴۶	۲۴۶	۱۳۲	۱۱۴
بیگ کندی	۴۸	۲۸۹	۱۴۵	۱۴۴
پیر احمد کندی	۸۲	۴۲۰	۲۲۵	۱۹۵
جمال کندی	۴۱	۲۱۱	۱۱۵	۹۶
جنکتیه	۳۱	۱۷۵	۹۸	۷۷
جوزر	۲۰	۹۷	۵۶	۴۱
جیغ جیغ	۷	۳۹	۲۲	۱۷
خالحال سفلی	۳۲	۲۰۳	۱۰۴	۹۹
خالحال علیا	۱۵	۶۹	۳۴	۳۵
دلکویردی	۴۰	۲۱۹	۱۲۳	۹۶
سارمساق	۴	۲۰	۸	۱۲
ساری اجاق	۴۳	۲۲۰	۱۱۵	۱۰۵
سلمان آباد	۲۲	۱۴۰	۷۳	۶۷
سلیمان اغل	۲۰	۱۲۷	۶۸	۵۹
سیران	۵	۲۹	۱۱	۱۸
شادلوی سفلی	۷۷	۴۲۳	۲۳۳	۱۹۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
شاه بندلو	۴۰	۲۲۵	۱۲۳	۱۰۲
شکفتی	۳	۱۸	۱۱	۷
صوفعلی	۲۹	۱۵۷	۸۹	۶۸
طهماسب کنندی	۱۱	۶۸	۳۹	۲۹
عرب دیزه سی	۹۰	۵۲۳	۲۷۹	۲۴۴
عرب کنندی	۳	۱۴	۷	۷
علوجنی	۴۰	۱۸۸	۱۰۰	۸۸
علی آباد	۲۴	۱۱۷	۶۶	۵۱
قربان کنندی	۳۶	۱۹۳	۱۰۴	۸۹
قزل بلاغ	۴۱	۲۰۵	۱۰۹	۶۶
قلی دیزج	۳۱	۱۱۰	۱۰۵	۸۵
قندلو	۳	۲۱	۱۰	۱۱
قیان کنندی	۳۷	۱۹۲	۱۰۵	۸۷
کلیسا کنندی	۲۲۲	۱۱۳۰	۵۹۰	۵۴۰
گشتاز	۳	۱۵	۸	۷
نادو	۱۴	۷۱	۴۰	۳۱
نفظتو	۱۱	۵۸	۲۷	۳۱
جمع دهستان آواجیق	۱۲۷۳	۶۸۵۷	۳۶۵۹	۳۱۹۸
ار کوین	۴۵	۲۰۹	۱۰۹	۱۰۰
اغداش	۳۰	۱۱۸	۶۳	۵۵
اغمزار	۱۸	۸۷	۴۸	۳۹
اغمزار ملک کنندی	۱۰	۴۱	۲۳	۱۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بابا احمد	۲۹	۱۲۶	۶۵	۶۱
بایطمیش	۲۵	۱۲۱	۷۱	۵۰
بندلی	۱۶	۶۶	۳۶	۳۰
تازه کند	۶	۳۳	۱۷	۱۶
تازه کند میرآباد	۴۸	۲۱۸	۱۲۶	۹۲
جفال	۴۰	۲۱۲	۱۰۹	۱۰۳
جلقاوا	۹	۴۳	۲۰	۲۳
حسن کندی	۱۲	۶۰	۳۶	۲۴
داشکسن	۶	۳۷	۲۰	۱۷
داشلی بلاغ	۷	۳۱	۱۹	۱۲
دره کندی	۱۷	۷۹	۳۷	۴۲
دوه اغلی	۲۲	۹۷	۴۸	۴۹
دیل بیلمز	۶	۴۹	۲۵	۲۴
ساختمان	۶	۴۰	۱۹	۲۱
شاه منصور	۱۷	۸۳	۴۸	۳۵
شطو	۴۱	۲۱۳	۱۰۹	۱۰۴
شکر بلاغی	۲۲	۹۵	۵۴	۴۱
شور بلاغ	۲۰	۹۳	۵۲	۴۱
شهر آباد	۲۱	۱۱۶	۶۸	۴۸
صونا بلاغ	۲۷	۱۱۲	۶۷	۴۵
عباس بولاغی	۱۹	۹۴	۴۸	۴۶
عباس کندی	۲۹	۱۵۲	۷۸	۷۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
عبدالرزاق	۶	۳۵	۱۹	۱۶
عرفات	۲۷	۱۳۳	۶۵	۶۸
علی مردان	۱۷	۷۸	۴۴	۳۴
قرخ بلاغ	۴۱	۱۸۹	۱۰۶	۸۳
قرنقو	۸۵	۴۱۸	۲۲۵	۱۹۳
قره اغاج	۹	۳۹	۱۵	۲۴
قره بویا	۸	۴۹	۲۳	۲۶
قره تولکی سفلی	۱۱	۷۱	۳۹	۳۲
قره تولکی علیا	۹	۴۶	۲۲	۲۴
قره کلیسا	۱۵	۸۱	۴۱	۴۰
قورناب سفلی	۱۴	۷۰	۳۶	۳۴
قورناب علیا	۱۵	۸۰	۴۳	۳۷
قوشا بلاغ سفلی	۱۸	۸۹	۴۷	۴۲
قوشا بلاغ علیا	۳۷	۲۲۹	۱۰۵	۱۲۴
قولار	۱۹	۱۰۷	۵۱	۵۶
قیز خاجلو	۳۳	۱۴۸	۸۲	۶۶
کران سفلی	۱۸	۷۹	۴۲	۳۷
کران علیا	۲۹	۱۳۰	۷۹	۵۱
کفیل	۱۴	۷۵	۳۸	۳۷
کولوس	۱۲	۶۶	۳۸	۲۸
گورش	۲۵	۱۴۰	۷۱	۶۹
مجنون	۵	۲۵	۱۳	۱۲

نام ده	تعداد خانوار	مرد	جمعیت	زن
محمد آقا سفلی	۱۶	۷۷	۴۴	۳۳
محمد آقا علیا	۱۲	۸۱	۴۲	۳۹
محمد صالح	۲۰	۸۸	۴۳	۴۵
مشهد کندی	۱۱	۶۵	۳۳	۳۲
ملا اسماعیل	۱۵	۹۶	۴۶	۵۰
نیاز	۳۶	۱۸۱	۱۰۳	۷۸
پایچی	۱۰	۵۱	۳۱	۲۰
یومری داش	۳۷	۱۷۴	۹۳	۸۱
جمع دهستان به به جیک	۱۱۷۲	۵۸۱۵	۳۰۹۴	۲۷۲۱
اباراباش	۱۲	۶۰	۲۸	۳۲
آب گرم	۳۸	۱۹۵	۱۱۲	۸۳
اغبالغ خالد	۱۹	۹۱	۴۸	۴۳
اغبالغ میدان	۲۰	۱۰۷	۶۳	۴۴
اغدوز	۱۸	۱۱۱	۶۲	۴۹
اغدیزج	۱۱	۵۸	۳۲	۲۶
اغورل	۱۲	۷۲	۳۸	۳۴
اما مقلی علیا	۳۹	۱۹۱	۹۹	۹۲
امامقلی کند سفلی	۴۴	۱۹۴	۹۵	۹۹
انبار سفلی	۱۸	۱۰۱	۴۵	۵۶
انبار علیا	۷	۴۹	۲۸	۲۱
انبار ماران	۵	۴۵	۲۶	۱۹
اینز لو	۱۱	۶۹	۳۲	۳۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
اینجه سفلی	۲۹	۱۴۳	۷۸	۶۵
انجه سلیم علیا	۲۷	۱۵۷	۷۷	۷۰
اینجه صلاح سفلی	۲۷	۱۴۲	۶۶	۷۶
اینجه صلاح علیا	۹	۴۸	۲۴	۲۴
بابانو	۷۲	۳۷۳	۲۰۶	۱۶۷
بابانور	۱۹	۱۱۹	۶۷	۵۲
بارون	۴۹	۲۳۵	۱۳۱	۱۰۴
بایجان	۱۸	۱۰۰	۵۶	۴۴
بغلی بچی سفلی	۲۰	۱۱۲	۵۹	۵۳
بغلچی علیا	۱۷	۱۰۲	۶۰	۴۲
بکو کندی	۱	۸	۳	۵
بوزقلعه	۸	۵۸	۳۱	۲۷
پائیز آباد	۹	۴۸	۲۵	۲۳
تات کندی	۲۶	۱۵۰	۷۵	۷۵
تازه کند	۴۲	۲۱۰	۱۰۹	۱۰۱
تختروان سفلی	۱۷	۱۰۰	۵۴	۴۶
تختروان علیا	۲۰	۹۵	۵۱	۴۴
تغنت سفلی	۳۷	۲۰۰	۱۰۰	۱۰۰
تغنت علیا	۵۰	۲۶۶	۱۳۷	۱۲۹
تقی کندی	۱۲	۷۶	۳۶	۴۰
تولکی تپه سی	۳۶	۱۹۴	۸۸	۱۰۶
جبارلو	۳۸	۱۹۳	۱۰۹	۸۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جگن	۱۶	۸۹	۴۴	۴۵
جلیل کندی	۱۷	۸۱	۵۰	۳۱
چاوش	۱۷	۸۱	۴۳	۳۸
چوخور کند	۳۰	۱۹۴	۱۰۹	۸۵
حاجیه قیه	۱۵	۸۶	۳۸	۴۸
حراملو	۳۳	۱۸۰	۹۶	۸۴
خان امیر	۱۰	۵۵	۲۶	۲۹
خان بغلچی	۱۵	۷۵	۳۹	۳۶
خان صدر	۸	۴۶	۲۶	۲۰
خضرو	۶۵	۳۳۳	۱۶۸	۱۶۵
داردرسی	۳۲	۱۷۷	۹۸	۷۹
دلیکدش	۲۵	۱۵۷	۸۰	۷۷
دمیرچی	۶	۱۸	۱۰	۸
دوشان تپه سفلی	۱۰	۷۴	۴۰	۳۴
دیبک	۵۰	۲۵۳	۱۲۳	۱۳۰
روض	۱۰	۵۴	۲۶	۲۸
ریحان لوی سفلی	۹	۴۶	۲۶	۲۰
ریحان لوی علیا	۴۷	۲۴۶	۱۲۸	۱۱۸
ریحانلوی کر بلایی علی	۱۲	۶۱	۳۱	۳۰
زاویه سفلی	۹۳	۴۵۶	۲۳۷	۲۱۹
زاویه علیا	۳۱	۱۶۶	۸۸	۷۸
زلول	۷	۴۲	۱۸	۲۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
زنکوه	۷	۵۳	۳۱	۲۲
سازاغل	۸	۴۴	۲۴	۲۰
سعدل	۱۱۸	۶۱۲	۳۱۶	۲۹۶
سگریك	۲۵	۱۵۹	۷۹	۸۰
سیه چشمه	۷۰۲	۳۵۱۴	۱۸۶۳	۱۶۵۱
شاهگلن	۱۵	۹۱	۴۷	۴۴
شاهسوار	۱۳	۶۴	۳۵	۲۹
شریگلو	۶	۴۲	۲۴	۱۸
شیخ سلوی سفلی	۳۳	۱۹۷	۹۸	۹۹
سیخ سلوی علیا	۴۴	۲۷۲	۱۳۴	۱۳۸
صدر	۱۱	۵۷	۲۹	۲۸
صفو	۱۳	۷۲	۴۳	۲۹
عباس کندی	۴۳	۲۲۷	۱۱۹	۱۰۸
عمو خاتره سفلی	۸	۵۴	۲۷	۲۷
عمو خاتره علیا	۱۱	۷۰	۲۷	۴۳
عنتر کندی سفلی	۲۴	۱۰۷	۵۰	۵۷
عنتر کندی علیا	۲۷	۱۲۱	۶۴	۵۷
عیسی گولی	۳۷	۲۳۴	۱۲۸	۱۰۶
قادر کندی	۶۲	۳۱۳	۱۵۹	۱۵۴
قاشقا بلاغ سفلی	۱۳	۷۹	۴۰	۳۹
قاشقا بلاغ علیا	۴	۲۹	۱۶	۱۳
قرجه ورن سفلی	۶۶	۳۱۵	۱۶۹	۱۴۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قرجه ورن علیا	۷	۴۵	۲۶	۱۹
قرمزی داش	۱۰	۵۶	۳۱	۲۵
قرمزی داش	۲۸	۱۴۱	۷۲	۶۹
قره اغل	۳۶	۱۷۶	۹۷	۷۹
قره بلاغ	۹	۴۸	۲۷	۲۱
قره چی بلاغ	۱۳	۶۶	۳۹	۲۷
قزلسوری	۴۸	۲۴۰	۱۲۷	۱۱۳
قلعه بخاج	۲۹	۱۸۱	۹۱	۹۰
کر بلایی اسدالله کندی	۵	۲۵	۱۱	۱۴
کرد کندی	۴۶	۲۴۱	۱۳۰	۱۱۱
گدوک کندی	۱۰	۶۹	۳۹	۳۰
گر گره	۹	۴۹	۲۷	۲۲
گل اشاقه	۵۲	۲۸۹	۱۵۳	۱۳۶
گل سعید	۱۳	۷۷	۳۶	۴۱
گول	۳۵	۲۰۰	۱۱۱	۸۹
مادلوی چالدرا	۲۱	۱۱۴	۵۸	۵۶
مادلوی گدوک	۱۲	۶۰	۳۳	۲۷
مجنون سفلی	۱۹	۱۱۱	۵۵	۵۶
مجنون علیا	۳۸	۱۸۳	۹۵	۸۸
مخمور	۱۹	۱۰۳	۵۷	۴۶
مخور	۳۸	۲۱۸	۱۱۳	۱۰۵
مزرعه	۲۷	۱۵۱	۷۲	۷۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
مسجد لوی سفلی	۵	۳۴	۱۷	۱۷
مسجد لوی علیا	۶	۳۵	۱۹	۱۶
معصوم کنندی	۱۹	۸۶	۴۱	۴۵
ملحمولوی سفلی	۱۳	۶۹	۳۲	۳۷
ملحمولوی علیا	۱۸	۱۲۲	۶۶	۵۶
من دلیق	۷	۴۴	۲۳	۲۱
میدان	۱۶	۹۲	۵۱	۴۱
میرزا خان	۱۰	۴۷	۲۸	۱۹
نادر آباد	۶	۴۵	۲۳	۲۲
ناور	۵۱	۲۹۷	۱۵۴	۱۴۳
نبی کنندی	۲۰	۱۱۶	۵۹	۵۷
وکیل	۱۵	۱۰۳	۵۳	۵۰
یکماله سفلی	۱۴	۸۹	۴۹	۴۰
جمع دهستان چالدران	۳۴۰۹	۱۸۱۹۰	۹۵۴۱	۸۶۴۹
آداغان	۷۲	۴۰۶	۲۱۸	۱۱۸
اروج محمد	۸۰	۴۱۷	۲۱۴	۲۰۳
آغ اوتلوق	۲۴	۱۴۹	۷۲	۷۷
اغگل	۶۸	۴۲۱	۲۱۱	۲۱۰
آقا میری کنندی	۵۰	۲۷۳	۱۴۹	۱۲۴
اینجه سفلی	۵	۳۷	۲۴	۱۳
اینجه علیا	۳	۱۹	۶	۱۳
بهلول آباد	۲۰۲	۹۷۸	۵۰۶	۴۷۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بهلول کندی	۳۰	۱۴۳	۷۴	۶۹
بیان چولی عجم	۷۳	۴۳۸	۲۳۹	۱۹۹
بیانچولی کرد	۴	۱۹	۱۳	۶
پیزی	۳۳	۱۸۶	۹۴	۹۲
پلاشت	۳۶۷	۱۹۹۰	۱۰۴۴	۹۴۶
پناه کندی	۷۵	۳۵۳	۱۸۲	۱۷۱
پورناک	۱۹۵	۱۰۲۳	۵۱۸	۵۰۵
پیله سوار	۲۳	۱۳۶	۷۹	۵۷
تازه کند	۲۶	۱۲۸	۷۷	۵۱
تپه باشی پورناک	۴۵	۲۵۳	۱۲۸	۱۲۵
تپه باشی نماز	۴۸	۲۳۲	۱۱۸	۱۱۴
تیمور آباد	۷۰	۳۵۱	۱۸۵	۱۶۶
جمال آباد	۴	۲۸	۱۷	۱۱
حاجی صوفی	۱۸	۹۵	۴۵	۵۰
حسولزگی	۴	۲۱	۱۴	۷
حسینعلی کندی عجم	۵۱	۲۵۶	۱۳۴	۱۲۲
حسینعلی کندی کرد	۱۳	۹۵	۵۱	۴۴
حسینعلی کندی نظامی	۱	۶	۳	۳
حمزه آباد	۷	۲۵	۱۲	۱۳
خلج عجم	۷۱	۳۵۵	۱۸۲	۱۷۳
خلج کرد	۳۱	۲۲۶	۱۲۱	۱۰۵
خوک	۸۳	۴۸۶	۲۵۴	۲۳۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
دایلان	۴۸	۲۷۹	۱۴۹	۱۳۰
دلکه سفلی	۵۵	۲۹۷	۱۵۸	۱۳۹
دلکه علیا	۵۸	۳۵۸	۲۰۰	۱۵۸
دم سفلی	۶۲	۳۶۳	۱۷۳	۱۹۰
دم علیا	۶	۳۱	۱۶	۱۵
ذکیرلو	۳۹	۲۲۴	۱۱۶	۱۰۸
زنگنه	۵۴	۲۵۴	۱۴۱	۱۱۳
ساختمان	۱۴	۸۵	۴۲	۴۳
ساریسو	۲۱	۱۲۵	۶۹	۵۶
شاه آباد	۵۱۹	۲۷۶۲	۱۴۱۴	۱۳۴۸
شتلو	۵۴	۲۶۳	۱۵۰	۱۱۳
شور بلاغ سفلی	۲۳	۱۳۶	۷۴	۶۲
شور بلاغ علیا	۲۱	۱۲۶	۷۰	۵۶
شوظلو	۵۲	۲۵۵	۱۳۳	۱۲۲
عالی کندی	۲	۲۱	۱۱	۱۰
عشق آباد	۳۶	۱۸۹	۱۰۰	۸۹
عظیم کندی	۸۳	۴۸۶	۲۴۲	۲۴۴
علی نظر	۱۴۳	۷۲۱	۳۹۳	۳۲۸
فتاح	۹۲	۴۵۹	۲۳۵	۲۲۴
قابان باسان	۴۸	۲۸۸	۱۴۵	۱۴۳
قارقلوق سفلی	۵۶	۳۲۶	۱۶۷	۱۵۹
قارقلوق علیا	۸۶	۴۴۶	۲۴۶	۲۰۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قره ایاق	۸۷	۴۷۸	۲۳۹	۲۳۹
قره خوجالو	۱۸	۸۳	۳۹	۴۴
قره قویون	۳۵	۱۹۳	۱۰۸	۸۵
قزل ارخ سفلی	۱۰	۵۴	۲۷	۲۷
قزل ارخ علیا	۳۰	۱۹۶	۱۱۷	۷۹
قشلاق جل	۸	۴۶	۲۷	۱۹
قلنجلانمش	۱۹	۱۲۶	۷۰	۵۶
قوتان	۷۲	۳۷۷	۱۹۸	۱۷۹
قوردالدرن عجم	۵۶	۲۶۶	۱۳۴	۱۳۲
قوردالدرن کرد	۱۵	۱۲۵	۶۶	۵۹
قیر کندی	۷۰	۳۵۷	۱۹۴	۱۶۳
قیقاج	۴۲	۲۵۷	۱۳۶	۱۲۱
کش ارخی	۷۹	۴۳۱	۲۳۰	۲۰۱
کندال	۴۱	۲۰۳	۱۰۷	۹۶
کولوس	۱۹	۱۱۳	۵۳	۶۰
کیره کندی	۲۵	۱۳۷	۶۰	۷۷
کینکور	۴۹	۲۷۵	۱۴۴	۱۳۱
گدای	۹۳	۴۹۲	۲۴۵	۲۴۷
لولا کلدی	۱۱۷	۵۹۹	۲۸۸	۳۱۱
مرادلوی سفلی	۵۷	۲۸۶	۱۴۶	۱۴۰
مراد لوی علیا	۴۶	۲۳۹	۱۳۴	۱۰۵
مراد لوی وسطی	۲۸	۱۵۷	۸۷	۷۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ملا احمد	۳۲	۱۷۹	۹۶	۸۳
ملا کندی	۶۰	۳۲۳	۱۸۴	۱۳۹
میرزا خلیل	۲۵	۱۴۲	۷۴	۶۸
میرزا کندی	۳۰	۱۴۸	۷۹	۶۹
مسی کندی	۱۳	۸۱	۴۷	۳۴
نظر خان	۳۶	۲۲۳	۱۱۹	۱۰۴
ورمز یار	۱۴	۷۳	۳۷	۳۶
یعقوب علی کندی	۳۲	۱۵۰	۸۲	۶۸
جمع دهستان چاباسار ارس کنار	۴۶۰۶	۲۴۸۴۸	۱۲۹۹۵	۱۱۸۵۳
اولنر	۶۴	۳۰۵	۱۵۵	۱۵۰
ایلان قره	۷	۳۷	۱۹	۱۸
بابور عجم	۷۱	۳۵۵	۱۸۷	۱۶۸
بابور کرد	۱۰	۵۹	۲۴	۳۵
بری	۵۰	۲۵۸	۱۳۴	۱۲۴
بدجک	۴۴	۲۲۴	۱۱۴	۱۱۰
بهلوله	۲۶	۱۲۷	۷۳	۵۴
پنجرلو	۵۳	۲۸۳	۱۵۶	۱۲۷
تاتار	۱۴	۷۹	۴۳	۳۶
تاجدو	۷	۴۴	۲۳	۲۱
تازه کند ایلانقره	۷	۳۵	۱۸	۱۷
تازه کند تلیمخان	۱۰	۷۶	۳۸	۳۸
تلیمخان	۳۷	۲۱۴	۱۱۴	۱۰۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جگن عجم	۹	۶۱	۳۴	۲۷
جگن کرد	۲۳	۱۳۷	۸۳	۵۴
حاجی حسن	۱۲	۷۱	۳۲	۳۹
حسوشکی	۷	۴۴	۲۳	۲۱
حصار	۱۵	۸۵	۴۴	۴۱
حورمه	۲۲	۱۳۳	۶۵	۶۸
خرز	۳۵	۱۸۴	۱۰۳	۸۱
خلخله	۳۲	۱۸۰	۸۷	۹۳
دوه یاتان	۸	۵۶	۲۷	۲۹
دیزج ساریسو باسار	۸۸	۴۴۷	۲۲۳	۲۲۴
رند	۱۳۰	۶۶۷	۳۶۸	۲۹۹
سارینج	۱۳	۶۳	۳۲	۳۱
سالیند	۱۴	۵۹	۲۹	۳۰
شور اغل	۷	۴۹	۲۰	۲۹
شور اغل قادر قامو	۵	۳۵	۱۸	۱۷
شیطان آباد	۱۱	۶۱	۲۴	۳۷
عجمی	۹	۵۴	۲۲	۳۲
علی حاجی	۱۴	۹۰	۴۴	۴۶
علی فرج	۸	۳۶	۱۸	۱۸
علی قندو بالا	۱۳	۷۶	۳۱	۴۵
علی قندو پائین	۳	۱۸	۱۱	۷
عیسی خان	۱۹	۸۷	۴۵	۴۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
غله زاغاسی	۱۹	۸۱	۳۹	۴۲
قره بلاغ	۲۲	۱۳۰	۷۳	۵۷
قره تپه	۱۵۳	۶۹۹	۳۵۱	۳۴۸
قزل داغ	۱۰۴	۵۱۴	۲۷۴	۲۴۰
قزل نیش	۱۶	۹۱	۵۱	۴۰
قشلاق حاجو	۱۵	۷۳	۴۰	۳۳
قشلاق شوریک	۶	۳۰	۱۶	۱۴
قشلاق گریک	۲۲	۱۲۹	۶۹	۶۰
قلعه جوق	۴	۲۸	۱۳	۱۵
قم	۴۱	۲۵۷	۱۲۷	۱۳۰
قوچعلی	۱۲	۶۹	۳۳	۳۶
قوش	۳۱	۱۸۶	۹۷	۸۹
کلیک	۱۱	۴۲	۲۱	۲۱
کهریز چای باسار	۹	۶۱	۳۱	۳۰
گدائی	۸	۴۹	۲۲	۲۷
گل عالی	۱۰	۵۴	۲۷	۲۷
محمود اوغلی	۱۰	۶۱	۲۶	۳۵
مخملو	۱۰	۵۴	۳۱	۲۳
مخند	۳۷	۲۱۰	۱۱۲	۹۸
ملا حسن	۲۶	۱۸۲	۹۵	۸۷
موس	۸	۳۴	۱۳	۲۱
مولیک سفلی	۱۳	۸۵	۵۳	۳۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
موليك عليا	۷	۴۲	۱۸	۲۴
ولی کندي	۳۵	۱۶۸	۸۹	۷۹
هاسون بزرگ	۷۵	۳۸۶	۲۰۷	۱۷۹
هاسون کوچک	۱۲	۸۸	۴۰	۴۸
هندوار	۹۸	۵۲۶	۲۶۹	۲۵۷
یخلاقان	۱۴	۸۹	۵۰	۳۹
جمع دهستان چایبازار	۱۷۲۵	۹۲۰۷	۴۷۶۸	۴۴۳۹
اریالق	۲۳	۱۰۴	۵۶	۴۸
اسماعیل کندي	۲۱	۱۱۷	۶۹	۴۸
اغبلاغ سوقار	۴۳	۲۲۰	۱۱۱	۱۰۹
اغبلاغ قره قویون	۴۳	۲۵۴	۱۳۶	۱۱۸
اغدونلو	۱۰	۵۵	۳۲	۲۳
ایشگه سو	۳۳	۱۹۴	۱۰۷	۸۷
اینجه قدیم	۵۷	۳۳۶	۱۸۶	۱۵۰
باش کهریز	۹۲	۴۵۳	۲۴۱	۲۱۲
بایر امکندي	۱۶	۷۶	۳۷	۳۹
پیر شه	۳۰	۱۵۷	۷۸	۷۹
تازه کند	۱۸۰	۸۹۰	۴۷۷	۴۱۳
گورا کل	۵۵	۲۶۹	۱۳۸	۱۳۱
جعفر کندي	۹	۵۳	۳۰	۲۳
جگن	۱۹	۹۲	۴۴	۴۸
حاجی کندي	۱۱	۷۲	۳۶	۳۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
حسن کندی	۲۷	۱۱۵	۵۸	۵۷
خرا بلو	۵۴	۲۸۱	۱۴۴	۱۳۷
خضرو سفلی	۸۴	۴۴۹	۲۴۴	۲۰۵
خضرو علیا	۱۲	۶۰	۳۳	۲۷
دانش فشل	۵۲	۲۶۵	۱۳۷	۱۲۸
دانا بلاغ	۲۱	۱۵۹	۸۹	۷۰
موز اغل	۴۵	۱۸۳	۹۶	۸۷
زنجیزه	۲۷	۱۵۰	۷۹	۷۱
سلیمان کندی	۶۶	۳۳۹	۱۹۱	۱۴۸
سنق	۲۴	۱۲۰	۵۹	۶۱
سید احمد	۹	۵۱	۳۱	۲۰
شاه بلاغی	۷۵	۴۱۳	۲۱۵	۱۹۸
شریف کندی	۸۲	۳۹۹	۲۰۱	۱۹۸
شمو سیلابی	۲۹	۱۳۹	۷۴	۶۵
شیخسلو	۵۵	۲۹۷	۱۵۳	۱۴۴
صبیر خان	۱۴	۷۳	۴۴	۲۹
صمد یوردی	۱۴	۱۲۷	۶۳	۶۴
صوفی	۲۷۱	۱۳۲۳	۶۶۱	۶۶۲
طوره	۴۳	۲۴۶	۱۲۱	۱۲۵
عزت آباد	۲۵	۱۳۱	۶۶	۶۵
علیار	۱۲	۶۱	۳۵	۲۶
فشل	۶۵	۳۹۲	۲۰۹	۱۸۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قباق بلاغ	۲۵	۱۴۵	۷۳	۷۲
قره زمین	۸۸	۴۵۰	۲۳۳	۲۱۷
قره کهریز	۸	۳۳	۱۹	۱۴
کچوی سفلی	۲۸	۱۴۵	۷۵	۷۰
کچوی علیا	۳۰	۱۴۱	۷۵	۶۶
کور ابلاغ	۵۳	۳۱۵	۱۶۱	۱۵۴
محمد کریم کندی	۲۴	۱۳۱	۶۸	۶۳
محمود کندی	۲۶	۱۶۵	۸۷	۷۸
مخور	۲۱۵	۱۲۰۳	۶۴۳	۵۶۰
مر گن عزیز آباد	۵۱	۲۹۵	۱۵۷	۱۳۸
مر گن قدیم	۳۴	۱۹۳	۱۰۳	۹۰
مر گن وسط	۴۶	۲۷۸	۱۵۰	۱۲۸
ملک لو	۳۰	۱۶۲	۸۵	۷۷
ملا کندی	۱۷	۹۲	۵۰	۴۲
جمع دهستان قره قویون	۲۴۲۳	۱۲۸۶۳	۶۷۶۰	۶۱۰۳
اغبالغ چمنلو	۴۷	۲۶۵	۱۴۴	۱۲۱
بازرگان	۱۵۸	۷۸۳	۴۱۰	۳۷۳
باش کند	۳۳	۱۸۴	۱۱۰	۷۴
باغچه جوق	۸۸	۵۰۰	۲۶۰	۲۴۰
بایندر	۲	۱۳	۴	۹
پر خور دبك	۲۳	۱۳۴	۸۱	۵۳
تازه کند قلعه دره سی	۳۶	۱۸۵	۹۹	۸۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
تخته دوزی	۱۹	۱۲۳	۶۱	۶۲
تر کمه	۱۱	۷۴	۴۴	۳۰
تریان	۱۹	۱۰۱	۵۱	۵۰
تکمه	۴۸	۲۵۷	۱۳۶	۱۲۱
تیکمه کرد	۳۰	۱۹۲	۹۷	۹۵
جان عزیز	۳۱	۱۵۶	۸۳	۷۳
چمنلو	۲۷	۱۴۱	۷۶	۶۵
حسوشری	۱۵	۸۹	۴۶	۴۳
خرمن یری	۵۹	۳۵۰	۱۸۳	۱۶۷
دانالو	۷۳	۳۸۳	۲۱۴	۱۶۹
دانالوی کوچک	۴۲	۲۲۹	۱۱۴	۱۱۵
در گاه قلی	۶	۴۳	۲۴	۱۹
سعید آباد	۳	۱۷	۹	۸
سنگر	۶۵	۳۰۸	۱۷۲	۱۳۶
شاطر	۱۵	۷۸	۳۸	۴۰
شاه آباد	۲	۱۴	۶	۸
شیخ جان	۱۱	۷۸	۴۱	۳۷
قره خاج	۷۹	۴۶۹	۲۳۷	۲۳۲
قلعه جوق	۸۳	۴۵۵	۲۵۵	۲۰۰
قورشکاک	۲۲	۱۳۰	۶۵	۶۵
قورلو بلاغ	۵	۳۱	۱۸	۱۳
کاربانقران	۲	۱۴	۹	۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کشمش تپه	۸۸	۴۲۰	۲۲۷	۱۹۳
کوسج	۱۴	۶۷	۳۶	۳۱
کهریز	۶	۳۳	۱۱	۲۲
کهریز قلعه دره سی	۱۱	۶۲	۳۵	۲۷
گاموس	۸	۴۷	۲۶	۲۱
گجوت	۹۶	۵۱۲	۲۶۴	۲۴۸
گرکش	۷	۳۷	۱۸	۱۹
گل مرسی	۶	۲۸	۱۹	۹
مارا کومی	۱۱	۵۹	۳۰	۲۹
مایل کندی	۲۷	۱۴۰	۷۷	۶۳
محمد کندی	۱۴	۶۵	۳۵	۳۰
مصطفی قلعه سی	۴	۲۰	۱۳	۷
میلان	۴۹	۲۶۱	۱۳۱	۱۳۰
نایب کندی	۶	۳۸	۱۹	۱۹
یاریم قیه سفلی	۵۸	۳۰۷	۱۶۱	۱۴۶
یاریم قیه علیا	۲۳	۱۰۴	۴۹	۵۵
یاریم قیه وسطی	۱۷	۹۰	۳۹	۵۱
جمع دهستان قلعه دره سی	۱۴۹۹	۸۰۸۶	۴۲۷۷	۳۸۰۹
الهوردی کندی	۲۲	۱۰۳	۹۵	۴۴
اورتا کندی	۵۸	۳۱۹	۱۷۱	۱۴۸
ایلانلو	۶۰	۲۹۸	۱۵۶	۱۴۲
اینجه دره سی	۶	۳۶	۱۷	۱۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بایجان کجلیرات	۴۱	۱۸۲	۹۴	۸۸
تپه سی دلیک	۲۹	۱۷۵	۹۷	۷۸
ترشاب	۵	۲۷	۱۳	۱۴
تره مش	۳۴	۱۸۵	۹۳	۹۲
تکداغ	۱	۵	۵	۰
چخماقلی	۳۰	۲۰۹	۱۱۸	۹۱
حسن کندی	۳۰	۱۶۰	۸۲	۷۸
خزانگاه	۲	۵	۴	۱
دودای	۲۵	۱۱۷	۶۱	۵۶
دیوانخانه	۵۴	۳۱۲	۱۷۷	۱۳۵
شبلوی سفلی	۲۶	۱۵۱	۷۵	۷۶
شبلوی علیا	۱۸	۱۰۶	۵۶	۵۰
شیخ حمزه لو	۴	۲۷	۱۶	۱۱
شیر محمد	۵	۳۵	۱۷	۱۸
عباسعلی کندی	۴	۳۱	۱۷	۱۴
عزیز کندی	۴۲	۲۵۱	۱۴۳	۱۰۸
قره اغاج	۱۵۰	۷۵۲	۴۳۹	۳۱۳
قره ناز	۱۴	۶۵	۳۳	۳۲
قرل قشلاق	۱۷۲	۸۳۴	۴۴۶	۳۸۸
قرل ونک	۵	۱۳	۹	۴
قلعه جوق	۱۵	۸۸	۴۷	۴۱
قنبر کندی عجم	۴۱	۲۲۳	۱۲۱	۱۰۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قنبر کندی کرد	۲۱	۱۳۲	۷۴	۵۸
قوچ کندی	۶۴	۲۸۸	۱۵۲	۱۳۶
قورشاقلو	۱۸	۸۶	۴۳	۴۳
قیاس	۳۱	۱۵۶	۸۹	۶۷
کجگر	۲۵	۱۱۸	۵۷	۶۱
کرم آباد	۱۳	۸۲	۴۱	۴۱
کلید	۱۷	۶۸	۳۶	۳۲
گیون	۲۴	۱۲۲	۷۲	۵۰
نازک سفلی	۹۷	۵۱۵	۲۷۱	۲۴۴
نازک علیا	۳۱۹	۱۶۱۱	۸۵۱	۷۶۰
ویران باغ	۱۹	۱۰۱	۴۹	۵۲
جمع دهستان کجگران	۱۵۴۱	۷۹۸۸	۴۳۰۱	۳۶۸۸
اغلیان	۲۸	۱۸۴	۹۳	۹۱
آقا بلاغی	۷۴	۴۶۱	۲۳۵	۲۲۶
اوتمیش	۸۵	۵۴۴	۲۷۲	۲۷۲
باچوند	۴۲	۲۴۶	۱۳۳	۱۱۳
باستا مسفلی	۶	۳۲	۱۹	۱۳
برده رشان	۸	۵۸	۲۹	۲۹
برهان	۴۱	۳۰۰	۱۶۴	۱۳۶
بند مجید خان	۲	۹	۳	۶
پیرولی باغی	۵۵	۳۲۷	۱۷۳	۱۵۴
پیکار آباد	۱۵	۹۰	۵۳	۳۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
حاجی علی کند	۸۶	۶۲۱	۳۱۳	۳۰۸
حاجی کند	۵۳	۳۱۷	۱۶۸	۱۴۹
حاجی لك	۱۲۱	۷۰۱	۳۷۳	۳۲۸
حسین آباد	۳۰	۲۲۹	۱۱۱	۱۱۸
حسین مامه	۶۴	۳۸۲	۲۰۶	۱۷۶
خاتون خاس	۲۸	۱۸۴	۷۹	۱۰۵
خان کندی	۶۵	۴۳۷	۲۳۰	۲۰۷
خانقاه	۲۷	۱۶۵	۹۲	۷۳
خراسانه	۲۱	۱۲۱	۷۰	۵۱
داره گردله	۲۳	۱۵۳	۷۶	۷۷
درمان	۴۶	۳۲۸	۱۷۳	۱۵۵
دواشهری	۲۹	۱۹۲	۱۱۴	۷۸
سبزی	۵۲	۳۶۵	۱۹۴	۱۷۱
سحولان	۳۹	۲۶۸	۱۵۹	۱۰۹
سردار آباد	۷۲	۴۴۹	۲۳۲	۲۱۷
سریل آباد	۴۴	۲۲۸	۱۲۳	۱۰۵
سنحاق	۷۷	۵۰۰	۲۶۸	۲۳۲
سیجان بلاغ	۱۴	۱۰۳	۴۸	۵۵
سید آباد عزبز کند	۲۲	۱۵۲	۷۷	۷۵
شرفکند	۳۱	۱۸۹	۹۴	۹۵
شوریجه	۱۳	۸۰	۴۸	۳۲
شیخ علی	۲۷	۱۸۸	۹۸	۹۰

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۱۴۹	۱۴۹	۲۹۸	۴۵	عزیز کند
۱۲	۲۲	۳۴	۶	علی آباد
۱۶۴	۱۸۴	۳۴۸	۶۱	عیسی کند
۸۲	۹۹	۱۸۱	۳۰	غوث آباد
۶۵	۷۳	۱۳۸	۲۲	قادر آباد
۲۵۱	۲۳۴	۴۸۵	۷۴	قارنجه بزرگ
۲۹	۲۷	۵۶	۷	قارنجه کوچک
۸۱	۸۳	۱۶۴	۲۶	قازان سر
۴۲۶	۴۷۴	۹۰۰	۱۴۲	قیان کنندی
۲۵۰	۲۶۲	۵۱۲	۷۴	قره گل
۱۱۵	۱۲۹	۲۴۴	۴۱	قلعه جوغه
۲۲۲	۲۵۳	۴۷۵	۶۹	قنطره
۱۳۶	۱۷۰	۳۰۶	۴۷	قورغان
۱۹۶	۲۳۴	۴۳۰	۶۸	کانی رش
۱۰۸	۱۳۱	۲۳۹	۴۹	کانی طومار
۸	۱۳	۲۱	۴	کانی فقه
۸۱	۹۰	۱۷۱	۲۷	کانی کوتر
۷۲	۸۹	۱۶۱	۱۸	کپه کند
۷۱۴	۷۹۸	۱۵۱۲	۲۴۶	کلبرضا خان
۳۴۵	۳۵۷	۷۰۲	۱۰۵	کلیجه
۸۱	۸۴	۱۶۵	۲۸	کوچک اطمیش
۹۴	۱۱۲	۲۰۶	۳۱	کهریزه علی آقا

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کهنه مالار	۳۰	۱۹۴	۱۰۷	۸۷
مقصود یان	۳	۱۴	۸	۶
مالار	۶۹	۴۳۱	۲۳۰	۲۰۱
منوچهر	۲۸	۱۶۳	۹۳	۷۰
نیشک آباد	۱۳	۱۰۹	۴۹	۶۰
یاد آباد سفلی	۲۴	۱۳۸	۷۶	۶۲
یاد آباد علیا	۲۲	۱۲۸	۶۹	۵۹
جمع دهستان آختاچی عربی	۲۷۴۹	۱۷۵۲۸	۹۲۱۹	۸۳۰۹
اسبوغه	۳۴	۲۲۶	۱۲۳	۱۰۳
اشکوتان	۳۶	۱۹۷	۱۰۶	۹۱
اقتتر	۶۰	۴۱۵	۲۲۰	۱۹۵
امیر آباد	۹	۷۸	۴۶	۳۲
انبار	۹۱	۶۲۰	۳۴۹	۲۷۱
اوج تپه	۹۶	۵۷۸	۳۲۲	۲۵۶
بوغداد اغی	۳۰	۱۸۵	۹۸	۸۷
تازه قلعه	۶۶	۴۵۵	۲۴۵	۲۱۰
تب	۳۱	۱۹۴	۱۱۰	۸۴
تبت	۵۱	۳۱۸	۱۷۷	۱۴۱
جمبوغه	۵۷	۳۶۸	۲۰۴	۱۶۴
چاور چین	۲۳	۱۶۳	۸۹	۷۴
حصار	۴۰	۲۲۹	۱۲۶	۱۰۳
حصار بلاغی	۴۱	۲۶۴	۱۴۲	۱۲۲

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۲۹۱	۳۴۷	۶۳۸	۱۱۱	حمامیان
۱۸۷	۲۲۲	۴۰۹	۵۳	داربسر
۲۷۲	۲۹۲	۵۶۴	۸۸	دانش بند
۱۳۵	۱۶۳	۲۹۸	۵۳	دنگیز علیا
۹۶	۱۱۲	۲۰۸	۳۵	سید آباد قاجر
۷۵	۸۶	۱۶۱	۲۹	سیف‌الدین سفلی
۷۲	۹۳	۱۶۵	۲۹	سیف‌الدین علیا
۲۵۶	۲۶۳	۵۱۹	۸۵	شهری کندی
۱۷۰	۱۶۳	۳۳۳	۵۶	شیخ‌لر
۶۰	۶۲	۱۲۲	۲۴	طاهر آباد
۱۲۰	۱۲۷	۲۴۷	۳۹	عباس آباد
۶۰	۶۸	۱۲۸	۲۵	عبدالله تپه سی
۲۰۳	۲۱۶	۴۱۹	۶۲	علی آباد
۴۱	۷۱	۱۱۲	۱۳	علی‌کند
۱۷۴	۱۷۶	۳۵۰	۵۶	قاجر
۱۳۹	۱۴۳	۲۸۲	۴۸	قازلیان
۱۱۸	۱۶۴	۲۸۲	۴۲	قره‌کند
۱۸۲	۲۰۲	۳۸۴	۶۷	قره‌موسالو
۲۶	۴۳	۶۹	۱۳	قلیچ
۵۹	۶۳	۱۲۲	۱۹	کانی اشقاق
۲۰	۳۵	۵۵	۱۰	کانی پنکه
۹۱	۹۶	۱۸۷	۲۴	کانی پنکه

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کانی حکئی	۴	۱۷	۱۰	۷
کل تپه بوکان	۴۱	۲۶۸	۱۴۶	۱۲۲
کوسه	۵۰	۲۸۷	۱۵۳	۱۳۴
کهریزان	۱۹	۱۱۰	۶۲	۴۸
کهریز سردار	۳۰	۲۱۲	۱۱۳	۹۹
کهریزه محمود آقا	۲۱	۱۴۱	۷۵	۶۶
کول مرزینک	۵۸	۳۵۹	۱۸۸	۱۷۱
لکز	۵۷	۳۵۷	۱۹۴	۱۶۳
محمود آباد	۴۰	۲۷۱	۱۴۱	۱۳۰
میر آباد	۴۶	۲۳۱	۱۲۱	۱۱۰
ناچیت	۸۴	۴۹۲	۲۶۷	۲۲۵
نوبار	۶۲	۴۰۴	۲۱۰	۱۹۴
ینگجه	۶۳	۴۲۳	۲۲۳	۲۰۰
جمع دهستان آختاچی شرقی	۲۲۲۱	۱۳۹۱۶	۷۴۶۷	۶۴۴۹
اجی درهم	۳۹	۲۳۴	۱۲۳	۱۱۱
اسکی بغداد	۶۷	۳۶۲	۱۹۷	۱۶۵
اشی کلان	۲۶	۱۵۹	۷۹	۸۰
افان	۴۱	۲۹۸	۱۵۹	۱۳۹
اقا سور	۱۹	۱۵۰	۸۵	۶۵
امید	۳۶	۲۵۲	۱۴۸	۱۰۴
ایل تیمور	۳۳	۲۲۲	۱۱۳	۱۰۹
باش بلاغ	۴۷	۲۴۰	۱۲۷	۱۱۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
باغچه	۱۰۴	۵۲۰	۲۷۹	۲۴۱
باگردان سفلی	۱۵	۱۳۰	۷۳	۵۷
باگردان علیا	۸	۷۴	۳۶	۳۸
بدوان	۲	۲۹	۱۶	۱۳
براجو	۴۴	۲۴۳	۱۲۶	۱۱۷
برایمه	۱۸	۱۷۳	۹۲	۸۱
بنکوبین	۲۶	۱۴۹	۶۶	۸۳
بیرم	۶۸	۴۴۳	۲۲۸	۲۱۵
بیطاس	۲۸	۲۳۴	۱۳۴	۱۰۰
بیطاس علیا	۲	۳۲	۲۲	۱۰
پالکه	۵	۵۰	۳۲	۱۸
پائیز آباد	۴	۱۱	۶	۵
پیر میکابیل	۱۵	۱۴۳	۷۸	۶۵
تقی جوس	۲	۱۴	۵	۹
ثمبه	۳۱	۲۰۴	۱۰۴	۱۰۰
چومان سفلی	۲	۱۷	۹	۸
چومان علیا	۱	۱۴	۱۰	۴
چهار دیوار	۳۷	۲۳۴	۱۲۲	۱۱۲
چهار گاه	۲۶	۲۳۱	۱۱۶	۱۱۵
حاجی مامیان	۲۸	۲۳۷	۱۲۴	۱۱۳
حسن چپ	۱۰	۸۱	۴۱	۴۰
حمزه آباد	۲۱	۱۳۰	۶۶	۶۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
خاتون استی	۱۵	۱۳۲	۶۷	۶۵
خالدلیل	۳۹	۲۶۵	۱۳۹	۱۲۶
خانقاه	۱۲	۸۳	۴۳	۴۰
خره جو	۱۲	۹۱	۴۲	۴۹
خلیفان	۳۳	۲۳۹	۱۳۶	۱۰۳
خلیفه	۱۲	۱۱۰	۵۵	۵۵
داغه	۳	۲۵	۱۴	۱۱
درویشان	۵۰	۲۷۹	۱۴۵	۱۳۴
دوسا	۱۹	۱۲۳	۶۷	۵۶
دول بهار	۱۰	۶۲	۳۸	۲۴
دول پنیه	۸	۶۶	۲۹	۳۷
ده بکر	۶۲	۴۶۸	۲۴۰	۲۲۸
رفته	۹	۶۲	۳۳	۲۹
زندان دره	۱	۲۷	۱۶	۱۱
زیره	۲۳	۲۰۳	۱۰۰	۱۰۳
سرباغچه	۲۳	۱۲۷	۶۲	۶۵
سرتنگ	۷	۴۶	۲۵	۲۱
سرطان	۲۵	۱۵۵	۷۶	۷۹
سرو	۶	۵۸	۲۶	۳۲
سرهولان	۵	۳۹	۲۳	۱۶
سلوک	۲۰	۱۷۲	۹۶	۷۶
سلیم	۲۷	۱۹۳	۱۰۶	۸۷

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نامده
۱۰۶	۱۴۵	۲۵۱	۳۴	سلیمساغول
۹۵	۶۱	۱۵۶	۲۲	سیاقول سفلی
۱۲۹	۱۵۲	۲۸۱	۳۷	سیاقول علیا
۵۴	۷۲	۱۲۶	۱۳	سیمینو
۶۳	۶۹	۱۳۲	۲۵	شاه گلدی
۲۲	۲۷	۴۹	۷	شمر آباد
۱۳۹	۱۳۸	۲۷۷	۳۰	شهر زور
۶۵	۷۱	۱۳۶	۱۶	شیخ یوسف
۵۰	۵۸	۱۰۸	۱۴	شیخان
۱۰۶	۱۱۶	۲۲۲	۴۰	طراقه
۱۰۸	۱۰۵	۲۱۳	۳۸	علم آباد
۸۰	۹۹	۱۷۹	۲۹	عیش آباد
۳۵	۴۰	۷۵	۹	عین ملان
۷۳	۶۵	۱۳۸	۲۷	قادر آباد
۲۲۳	۲۴۶	۴۶۹	۷۵	قرالی
۶۱	۶۵	۱۲۶	۱۸	قره چلان
۶۶	۵۶	۱۲۲	۲۲	قره داغ
۹۶	۸۵	۱۸۱	۳۱	قزل گنبد
۶۳	۳۳	۹۶	۱۱	قشقوته سفلی
۳۱	۳۲	۶۳	۹	قشقوته علیا
۲۰۵	۲۵۵	۴۶۰	۷۷	قلعه تپه
۱۴۴	۱۷۸	۳۲۲	۳۶	قلعه جوغه

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قله تسنان	۵	۲۶	۹	۱۷
قماریه	۸	۷۶	۳۶	۴۰
قمیش آباد	۱	۱۳	۸	۵
فوزه لوجه	۳۰	۲۰۹	۱۰۹	۱۰۰
قویطال	۴۳	۲۸۰	۱۵۴	۱۲۶
قهوه خانه امید	۱	۲۲	۱۱	۱۱
قهوه خانه حاجی مامیان	۱	۹	۳	۶
قهوه خانه سیاهگل	۱	۱۲	۶	۶
قهوه خانه سید قادر	۱	۴	۱	۳
کامم	۳۱	۲۵۴	۱۲۴	۱۳۰
کانی سیب	۶۹	۴۷۶	۲۵۱	۲۲۵
کانی میران	۲۰	۱۳۸	۷۴	۶۴
کاویس	۳	۲۶	۱۲	۱۴
کله زند آباد	۱	۱۴	۹	۵
کله زند آباد	۲	۱۱	۴	۷
کوثر	۲۹	۲۰۷	۹۹	۱۰۸
کوخان	۵	۴۳	۱۹	۲۴
کوکه	۳۹	۲۱۱	۱۱۴	۹۷
کوله	۴	۴۰	۲۵	۱۵
کهنه کولینان	۵	۳۰	۱۷	۱۳
کیتکه	۴۸	۳۳۰	۱۷۳	۱۵۷
کراوی	۹	۶۱	۳۴	۲۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کرده بردان	۱۸	۱۷۵	۸۶	۸۹
کلیان	۱۹	۱۵۸	۸۳	۷۵
کلینان	۳۸	۳۰۱	۱۵۸	۱۴۳
کنجعلی	۹	۹۰	۵۰	۴۰
گنه دار	۱۹	۱۳۱	۷۵	۵۶
گوشله دره	۴۱	۳۰۶	۱۶۲	۱۴۴
گوملیان	۱۸	۱۵۶	۷۶	۸۰
کیاد روان	۲۲	۲۰۹	۹۷	۱۱۲
لمونج	۱۴	۱۰۰	۵۵	۴۵
لاسه کلان	۳۴	۱۹۱	۱۰۷	۸۴
مازله	۱۴	۸۹	۴۵	۴۴
محمود آباد	۶	۳۵	۲۰	۱۵
مرانعه	۲۲	۲۱۶	۱۱۱	۱۰۵
مرلفه	۱۲	۱۰۴	۴۲	۶۲
مزرعه	۶	۵۹	۳۰	۲۹
موسی دای گوژا	۴	۳۳	۱۹	۱۴
میرده	۴۲	۲۵۸	۱۴۰	۱۱۸
میر گرو	۶	۵۱	۲۸	۲۳
نیالان	۸	۶۲	۲۷	۳۵
جمع دهستان ایل تیمور	۲۵۵۴	۱۷۷۳۳	۹۲۶۵	۸۴۶۸
احمد آباد	۳۵	۲۱۲	۱۰۷	۱۰۵
اربانوس	۴۰	۲۴۰	۱۲۹	۱۱۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ارمنی بلاغی	۵۸	۳۹۵	۲۱۲	۱۸۳
اغجوان	۹۰	۵۹۹	۳۰۷	۲۹۲
اقبالغ	۷۱	۴۳۰	۲۳۰	۲۰۰
اوزن قشلاق	۴۱	۲۳۶	۱۱۸	۱۱۸
اویته چی	۴۳	۲۴۹	۱۲۵	۱۲۴
ایلانی	۳۳	۲۰۲	۹۷	۱۰۵
باغچه	۴۵	۲۶۱	۱۴۵	۱۱۶
برده زرد	۱۵۸	۸۱۷	۴۴۸	۳۶۹
تر کاشه	۸۹	۴۸۹	۲۵۸	۲۳۱
تر کمان کندی	۶۱	۳۶۱	۲۰۵	۱۵۶
تکان تپه	۱۱۰	۵۴۷	۳۰۴	۲۴۳
جان بلاغ	۳۱	۱۷۳	۹۳	۸۰
جوانمرد	۱۱۷	۶۹۱	۳۶۴	۳۲۷
چو گاتلو	۲۷	۱۷۴	۸۳	۹۱
حاجی آباد	۹۲	۵۵۳	۲۹۵	۲۵۸
حسین آباد	۱۷	۱۰۳	۶۱	۴۲
حیدر مست	۱۸	۱۰۰	۵۸	۴۲
داشاغل	۴۸	۲۷۰	۱۵۷	۱۱۳
درزیولی	۵۸	۳۲۱	۱۸۲	۱۳۹
درویش علی	۵۰	۲۶۰	۱۲۸	۱۳۲
دو کچی	۴۳	۲۲۲	۱۱۳	۱۰۹
رحیمخان	۱۵۶	۹۴۷	۴۷۱	۴۷۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ساروقا میش	۵۷	۲۷۶	۱۵۳	۱۲۳
ساری قمیش	۷۰	۴۳۵	۲۳۵	۲۰۰
سراب	۱۵۱	۸۹۸	۴۸۶	۴۱۲
سقز لو	۲۵	۱۵۱	۷۶	۷۵
سوماقان	۱۲	۷۲	۴۱	۳۱
سه کانیان	۳۱	۱۸۰	۹۱	۸۹
عبدالله آباد	۴۰	۲۳۳	۱۳۲	۱۰۱
غیبعلی	۱۲	۶۲	۳۴	۲۸
قاتانقور	۳۰	۱۶۰	۸۸	۷۲
قدیم	۵۴	۲۷۸	۱۴۳	۱۳۵
قره براز	۵۰	۲۸۳	۱۶۳	۱۲۰
قشلاق	۲۹	۱۶۱	۸۳	۷۸
قلعهچی	۴۸	۲۶۷	۱۵۱	۱۱۶
قلعه رسول سیت	۶۳	۴۲۸	۲۱۸	۲۱۰
قورمیش	۶۳	۳۳۴	۱۸۸	۱۴۶
قویلو	۸۰	۴۹۹	۲۵۷	۲۴۲
کانی اشته	۷	۵۸	۲۴	۳۴
کانی الله سیده	۱۴	۷۷	۴۲	۳۵
کانی سبزه	۱۹	۱۵۲	۷۲	۸۰
کانی سنحود	۲۰	۱۱۱	۶۱	۵۰
کانی سهراب	۴۴	۲۰۸	۱۲۰	۸۸
کانی سیران	۳۲	۱۶۰	۸۹	۷۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کانی علی کرده	۴۱	۲۵۹	۱۳۳	۱۲۶
کانی قلعه	۲۲	۱۴۵	۸۴	۶۱
کانی کوزله	۱۷	۹۵	۴۹	۴۶
کانی گرگه	۴۵	۲۸۰	۱۴۰	۱۴۰
کانی مملی	۲۱	۱۴۲	۷۵	۶۷
کر کره	۲۵	۱۴۷	۷۶	۷۱
کلتکه	۳۷	۲۲۲	۱۱۸	۱۰۴
کو کتپه	۴۳	۲۵۲	۱۳۵	۱۱۷
گا اینجه	۴۹	۲۶۷	۱۴۸	۱۱۹
گامیشان	۲۶	۱۶۸	۸۵	۸۳
گل تپه قریش	۶۰	۴۲۱	۲۱۱	۲۱۰
گول	۲۷	۱۷۷	۹۷	۸۰
گول آباد	۸	۵۴	۳۲	۲۲
اورته کند	۳۲	۱۷۸	۹۴	۸۴
هواره برزه	۲۹	۱۴۳	۷۵	۶۸
یایسی کند	۳۱	۱۷۳	۸۹	۸۴
یکشوه	۷۷	۴۶۳	۲۴۶	۲۱۷
ینگی کند	۱۰۵	۵۷۸	۳۰۴	۲۷۴
جمع دهستان بهی	۳۱۷۷	۱۸۴۹۹	۹۸۲۸	۸۶۷۱
ارمناکشلاق حاجی حسین	۳۸	۱۹۲	۱۰۲	۹۰
ارمنک	۴۰	۲۲۴	۱۰۶	۱۱۸
آزاد	۷۰	۴۶۰	۲۳۴	۲۲۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
اسماعیل کندی	۲۶	۲۵۱	۱۴۱	۱۱۰
اگریقاش	۲۰۱	۱۳۱۸	۷۰۰	۶۱۸
البلاغ	۳۰	۲۱۷	۱۲۴	۹۳
امین آباد	۱۱	۸۵	۴۷	۳۸
اوزان دره سفلی	۱۸	۱۲۷	۶۴	۶۳
اوزان دره علیا	۳۶	۲۴۶	۱۲۰	۱۲۶
بادام	۳۳	۲۲۰	۱۳۱	۸۹
برد میش	۲۲	۱۵۱	۸۷	۶۴
برده رشان	۴۱	۲۷۲	۱۲۸	۱۴۴
بصری	۱۶	۸۳	۴۹	۳۴
بفرون بزرگ	۴۸	۳۷۳	۱۹۵	۱۷۸
بفرون کوچک	۲۱	۱۶۸	۸۵	۸۳
بوزه	۲۳	۱۹۰	۹۹	۹۱
یابین دره	۳۷	۳۲۷	۱۷۳	۱۵۴
پشتپ	۳۳	۲۵۲	۱۴۶	۱۰۶
پیر بلا	۲۰	۱۲۰	۶۲	۵۸
تازه کند	۳۹	۲۴۷	۱۴۵	۱۰۲
تازه کند	۷۸	۴۱۵	۲۱۹	۱۹۶
تکان لوجه	۳۱	۱۸۴	۹۴	۹۰
تلخات	۶۱	۴۱۳	۲۲۰	۱۹۳
تلخا بقشلاق	۳۴	۲۰۳	۹۹	۱۰۴
تنگه بالکه	۲۹	۱۸۹	۹۴	۹۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
توت اغاج	۲۳	۱۶۹	۹۶	۷۳
تورشکان	۱۴	۹۴	۴۷	۴۷
چو خان	۷۱	۴۹۰	۲۵۳	۲۳۷
چوملك	۳۱	۲۲۲	۱۲۰	۱۰۲
حاج خوش	۶۹	۵۱۳	۲۸۱	۲۳۲
حاجی آباد	۷	۳۸	۱۲	۲۶
حاجی حسن	۷۹	۵۰۳	۲۷۴	۲۲۹
حرتوانان	۱۰	۸۶	۴۲	۴۴
حسن آباد	۳	۱۱	۴	۷
حمزه آباد	۳۷	۳۰۸	۱۷۳	۱۳۵
خاتون باغ	۶۸	۴۸۵	۲۶۴	۲۲۱
خانقاه	۵۰	۳۲۴	۱۶۶	۱۵۸
خطائی	۶۵	۳۹۳	۲۱۶	۱۷۷
خور خوره	۸۲	۶۹۵	۳۹۰	۳۰۵
خیر آباد	۷۸	۵۶۲	۳۰۳	۲۵۹
داره لك	۱۰۸	۸۷۲	۴۶۷	۴۰۵
داشخانه	۵۵	۴۲۵	۲۳۳	۱۹۲
داش تیمور سفلی	۲۵	۱۹۷	۱۰۷	۹۰
داش تیمور علیا	۲۳	۱۵۴	۸۱	۷۳
دایماب	۴۶	۳۹۴	۲۲۷	۱۶۷
دریاس	۵۷	۴۶۶	۲۲۵	۲۱۱
دلکداهش	۵۳	۳۵۹	۱۹۲	۱۶۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
دوستعلی	۲۵	۱۷۷	۹۰	۸۷
دولت آباد	۴۱	۲۵۳	۱۳۲	۱۲۱
رسول آباد	۴۷	۳۹۷	۲۲۰	۱۷۷
زنگ آباد	۱۴	۱۰۰	۵۱	۴۹
زینال کندی	۸۲	۴۵۵	۲۳۰	۲۲۵
ساربانان	۱۳	۹۶	۵۰	۴۶
سید آباد	۲۱	۱۲۲	۶۶	۵۶
سیستکعلیا	۱۰	۸۱	۴۴	۳۷
سیلکه	۱۶	۱۲۵	۷۰	۵۵
شکمدریده	۱۸	۱۱۹	۶۱	۵۸
شیرین آباد	۲۵	۱۶۳	۸۱	۸۲
شیلان آباد	۲۲	۱۸۳	۱۰۵	۷۸
عبدالله آباد	۱۸	۱۳۳	۷۷	۵۶
قاضی آباد	۳۹	۲۷۴	۱۳۳	۱۴۱
قجی آباد	۳۱	۲۴۵	۱۴۶	۹۹
قره بلاغ	۲۵	۱۹۳	۱۰۵	۸۸
قره داغ	۸۳	۵۲۳	۲۸۰	۲۴۸
قره قشلاق	۱۴۴	۹۳۳	۴۸۱	۴۵۲
قزل قلعه	۷۲	۵۲۳	۲۵۴	۲۶۹
قزل قوپی	۱۰۵	۸۷۷	۴۶۳	۴۱۴
قزلبه سفلی	۲۱	۱۵۰	۷۷	۷۲
قزلبه علیا	۲۵	۲۱۰	۱۰۶	۱۰۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قره خان	۳۴	۲۸۷	۱۴۸	۱۳۹
قشلاق حاجی حسن	۵۱	۲۵۹	۱۲۲	۱۳۷
قشلاق حاجی حسن	۵۳	۲۱	۱۵	۶
قلعه حسن	۵۹	۴۴۸	۲۳۷	۲۱۱
قلات	۱۰	۸۶	۳۸	۴۸
قمقلعه	۱۷۱	۱۲۴۶	۶۵۰	۵۹۶
قلقله	۴۳	۲۹۱	۱۵۷	۱۳۴
قوی بابا علی	۳۷	۳۱۷	۱۷۹	۱۳۸
قهوه خانه امیر آباد	۱	۶	۱	۵
کانی صوفی رشید	۵	۳۶	۱۸	۱۸
کوره پزی قمقلعه	۷	۳۵	۲۲	۱۳
کوسه کهریز	۱	۸	۳	۵
کوسه کهریز	۱۲۸	۹۱۳	۵۱۰	۴۰۳
کهریزه	۵۰	۳۶۰	۱۷۷	۱۸۳
کهریزه علی بایزند	۶	۴۷	۲۶	۲۱
کهنه ده	۱۸	۱۵۳	۷۹	۷۴
کهنه ده	۴۹	۲۸۸	۱۴۹	۱۳۹
کابازله	۴۶	۲۹۷	۱۷۲	۱۲۵
گاپیش	۳۶	۳۰۹	۱۶۹	۱۴۰
گرد گروی	۴۶	۳۰۷	۱۵۹	۱۴۸
گرد رش	۳۴	۲۵۴	۱۱۸	۱۳۶
گرد یعقوب	۳۵	۲۴۲	۱۳۱	۱۱۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کرلان	۸۳	۴۴۳	۲۲۴	۲۱۹
گنج آباد	۳۹	۲۵۰	۱۴۶	۱۰۴
کو کتپه	۱۳۳	۱۰۰۰	۵۲۲	۴۷۸
کولی	۱۶	۱۳۹	۷۱	۶۸
لج	۷۱	۶۳۱	۳۴۹	۲۸۲
لیک آباد	۳۴	۳۳۲	۱۹۹	۱۳۳
لاچین	۴۷	۲۶۸	۱۵۰	۱۱۸
ماسو	۹۲	۷۶۰	۳۹۳	۳۶۷
مرجان آباد	۶۵	۴۲۷	۲۱۶	۲۱۱
ملا کندی	۸۶	۵۶۶	۲۹۹	۲۶۷
منصور	۴۵	۳۷۹	۱۸۹	۱۹۰
منصور کندی	۲۵	۱۵۷	۸۵	۷۲
ویس آقا	۵۸	۳۸۳	۲۰۰	۱۸۳
یغعللی تپه	۲۲۶	۱۱۸۸	۶۳۴	۵۵۴
یوسفکند	۶۰	۴۲۳	۲۴۶	۱۷۷
جمع دهستان ویران	۴۹۳۷	۳۴۵۸۰	۱۸۳۹۲	۱۶۱۸۸
ابراهیم حصار	۲۱	۱۳۴	۶۲	۷۲
اصحاب	۷	۶۸	۳۶	۳۲
اقوطمان	۳۸	۲۶۱	۱۴۳	۱۱۸
اوزن طاش	۴۸	۳۲۷	۱۶۲	۱۶۵
باغ شیخان	۲۷	۱۸۵	۹۸	۸۷
بهرام آباد	۲۲	۱۴۴	۷۲	۷۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
باش برد	۱۶	۱۱۵	۵۹	۵۶
پیر بهالدین	۱۷	۱۰۵	۵۲	۵۳
خور خوره	۳۹	۲۴۷	۱۲۹	۱۱۸
زاویه کوه	۳۹	۲۱۰	۱۱۷	۹۳
زنده قول	۲۶	۱۸۳	۸۷	۹۶
زیر اندول	۴۲	۲۰۶	۹۷	۱۰۹
سرد کوهستان	۴۷	۲۹۲	۱۳۰	۱۶۲
سلامت	۵۳	۲۸۰	۱۴۰	۱۴۰
سونیاس	۶۸	۳۹۹	۲۰۷	۱۹۲
شکر بیک	۱۲	۹۲	۵۶	۳۶
قالو باسودلان	۷۸	۵۲۳	۳۷۲	۲۵۰
قالوزندان	۷۸	۵۰۶	۲۵۳	۲۵۳
قالو شیخان	۵۴	۳۲۴	۱۷۵	۱۴۹
قره قاچ	۱۸	۱۴۷	۸۰	۶۷
قوری چای بالا	۳۰	۲۴۵	۱۳۱	۱۱۴
قوری چای سفلی	۴۹	۳۴۵	۱۹۳	۱۵۲
قوزلو سفلی	۵۱	۳۲۳	۱۶۴	۱۵۹
قوزلو علیا	۸۱	۵۱۳	۲۶۷	۲۴۶
کارک	۱۵	۱۰۷	۴۹	۵۸
کانی رش	۲۵	۱۵۷	۷۶	۸۱
کانی دراز	۵۰	۳۲۰	۱۷۳	۱۴۷
کانی سفید	۱۳	۸۲	۳۶	۴۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کافی شینکه	۹	۷۰	۴۳	۲۷
کاولان سفلی	۱۹	۱۰۷	۵۴	۵۳
کاولان علیا	۲۷	۲۰۸	۱۰۱	۱۰۷
کل تپه	۴۴	۳۱۴	۱۶۸	۱۴۶
کوران	۳۹	۲۳۹	۱۱۵	۱۲۴
کویر کافی	۲۱	۱۳۵	۵۲	۸۳
کهنه ده	۲۲	۱۸۲	۹۵	۸۷
کی سلان	۱۶	۱۰۴	۵۵	۴۹
گاگش سفلی	۳۱	۲۹۲	۱۵۹	۱۳۳
گاگش علیا	۲۷	۲۵۰	۱۴۰	۱۱۰
گاومیشان	۳۷	۲۱۶	۱۰۵	۱۱۱
گردشیلان	۲۹	۱۹۹	۹۳	۱۰۶
گرگه	۱۲	۹۰	۴۴	۴۶
کلولان سفلی	۸۳	۵۴۷	۲۷۲	۲۷۵
کلولان علیا	۲۳	۱۹۶	۱۰۳	۹۳
کندمان	۳۱	۱۷۹	۸۹	۹۰
ماز که	۳۴	۲۰۷	۸۶	۱۲۱
محمود آباد	۷	۵۳	۳۳	۲۰
موسی	۱۹	۱۱۴	۵۳	۶۹
میری سه	۲۲	۱۶۴	۴۵	۶۹
هرمه	۲۰	۱۶۰	۹۵	۶۷
یار علی	۲۹	۲۰۲	۱۱۵	۸۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
یاغیان	۱۸	۱۱۶	۴۸	۶۸
جمع دهستان کورک مگری	۱۶۸۴	۱۱۱۸۴	۵۷۲۰	۵۴۶۴
احمد آباد قشقا گوزه	۳۷	۱۸۵	۹۵	۹۰
اددرسی	۴۴	۲۹۲	۱۵۰	۱۴۲
اربط سفلی	۶۹	۳۶۴	۱۸۷	۱۷۷
اربط علیا	۵۷	۳۰۴	۱۶۸	۱۳۶
اسماعیل کندی	۵۲	۳۰۸	۱۵۶	۱۵۲
اقبلاغ	۷۵	۴۰۳	۲۰۷	۱۹۶
اقبال	۵۶	۲۹۰	۱۵۸	۱۳۲
اقکند	۲۳	۱۳۱	۷۰	۶۱
الی	۴۳	۲۲۲	۱۱۷	۱۰۵
امان کندی	۳	۱۵	۱۰	۵
اورتادرق	۵۱	۳۱۵	۱۶۰	۱۵۵
اولامچی	۸۴	۴۹۲	۲۴۶	۲۴۶
ایشقلو	۸	۵۲	۲۸	۲۴
ایشگه	۴۵	۲۳۸	۱۲۸	۱۱۰
باداملو	۳۵	۲۲۴	۱۲۳	۱۰۱
باش آچوق	۳۹	۲۴۲	۱۱۹	۱۲۳
باش بلاغ	۶۳	۳۴۲	۱۸۶	۱۵۶
بزخراب	۸۴	۴۲۶	۲۲۳	۲۰۳
بیو کبولاغ	۷۶	۴۱۷	۲۱۸	۱۹۹
پاره سفلی	۱۹	۱۰۲	۵۱	۵۱

نام ده	تعداد خانوار	مرد	جمعیت	زن
پاره علیا	۱۱	۵۶	۳۲	۲۴
پتکلو	۱۷	۱۲۳	۶۵	۵۸
تازه کند	۲۵	۱۲۷	۶۸	۵۹
تازه کند	۲۵	۱۳۴	۷۰	۶۴
تکناغاج	۸۹	۴۶۱	۲۴۷	۲۱۴
توپاغاج	۱۸	۹۲	۳۹	۵۳
جان اقا	۴۳	۲۳۸	۱۱۹	۱۱۹
جیبگلو	۳۱	۱۶۴	۸۷	۷۷
چاقیر احمد	۲۶	۱۳۴	۶۸	۶۶
چوپلوجه	۱۳۰	۷۵۸	۳۷۶	۲۸۲
حاجی کندی	۷۰	۴۷۶	۲۴۷	۲۲۹
حصار لو	۴۰	۲۰۸	۱۱۲	۹۶
حیدر باغی	۸۰	۴۶۹	۲۶۳	۲۰۶
دش التی	۳۲	۱۵۳	۸۶	۶۷
زاغه	۴۸	۳۱۸	۱۶۳	۱۵۵
زمان آباد	۳۳	۲۰۱	۱۰۱	۱۰۰
سوغانچی	۴۳	۲۳۶	۱۲۰	۱۱۶
سختلو	۱۲	۶۶	۴۰	۲۶
شورجن	۸۳	۳۹۹	۲۲۶	۱۷۳
قبانکندی	۷۷	۴۰۸	۲۱۵	۱۹۳
قره بوغاز	۳۲	۱۸۸	۱۰۵	۸۳
قطار داش	۳۴	۱۶۲	۸۲	۸۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قلی کندی	۳۰	۱۹۱	۱۰۳	۸۸
قمشلو	۲۸	۱۲۶	۶۷	۵۹
قواخلو	۳۳	۱۸۶	۱۰۷	۷۹
قوچ کندی	۲	۱۰	۴	۶
قوری درق	۵۵	۳۱۵	۱۴۶	۱۶۹
قولانجیق	۲۷	۱۵۵	۷۹	۷۶
قوروقچی	۱۱۳	۶۲۴	۳۲۶	۲۹۸
گوداش	۷۵	۳۸۴	۱۹۸	۱۸۶
گوزللو	۲۲	۱۳۳	۷۰	۶۳
گوزلو سفلی	۴۹	۲۳۲	۱۳۱	۱۰۱
گوزلو علیا	۴۰	۲۳۰	۱۲۹	۱۰۱
گوعی	۵۵	۲۹۲	۱۴۴	۱۴۸
لاله لو	۳۷	۲۱۱	۱۱۵	۹۶
محمد آباد	۳۴	۲۰۸	۱۱۷	۹۱
محمد قلی قشلاق	۷۲	۴۴۴	۲۳۶	۲۰۸
مسجد	۳۰	۱۷۸	۸۸	۹۰
ممه کند	۷۵	۴۰۹	۲۱۷	۱۹۲
نجار	۷۱	۳۷۷	۱۹۷	۱۸۰
نختلو	۷۳	۴۴۷	۲۳۰	۲۱۷
یاستی کند	۷۰	۳۹۶	۲۰۴	۱۹۲
یلکلو	۳۰	۱۴۰	۷۴	۶۶
یلی بلاغ	۲۵	۱۶۸	۹۲	۷۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ینگیجه	۱۷	۹۷	۵۶	۴۱
ینگى آباد	۳۶	۲۲۱	۱۱۸	۱۰۳
یوسفکند	۴۵	۲۶۰	۱۴۴	۱۱۶
جمع دهستان آجرلو	۳۱۰۶	۱۷۳۶۹	۹۱۲۳	۸۲۴۶
قوشخانه علیو	۴۳	۲۰۴	۱۰۲	۱۰۲
احمد آباد سفلی	۲۱۱	۱۱۴۰	۶۲۹	۵۱۱
احمد آباد علیا	۱۱۰	۵۴۰	۲۹۰	۲۵۰
اسدکندی	۵۱	۲۷۷	۱۴۸	۱۲۹
اغبالغ همدانی	۴۸	۲۵۸	۱۴۴	۱۱۴
اقبالغ علیا	۹۰	۴۵۹	۲۲۸	۲۳۱
اقدره سفلی	۳۳	۲۱۵	۱۱۴	۱۰۱
اقدره علیا	۷۹	۳۶۹	۱۹۲	۱۷۷
اقدره وسطی	۵۰	۲۳۱	۱۱۳	۱۱۸
الوچلوی بالا	۳۴	۱۷۲	۸۷	۸۵
الوچلوی سفلی	۷۳	۳۳۳	۱۸۱	۱۵۲
امین آباد	۳۹	۲۲۴	۱۳۲	۹۲
انگورد	۱۲۰	۵۹۶	۳۲۳	۲۷۳
اوج حصار	۳۸	۱۸۴	۹۴	۹۰
بابا نظر	۱۵۸	۸۲۰	۴۳۸	۳۸۲
باش برات	۶۵	۳۵۱	۱۸۵	۱۶۶
برنجه	۲۵	۱۴۰	۷۸	۶۲
ترمکچی	۳۵	۲۳۲	۱۱۹	۱۱۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
تندرلو	۱۸	۸۲	۴۳	۳۹
تومار کندی	۴۶	۲۳۴	۱۲۷	۱۰۷
چراغ تپه سفلی	۱۷۲	۸۴۲	۴۳۱	۴۱۱
چراغ تپه علیا	۷۵	۳۳۴	۱۷۲	۱۶۲
چوپیلو	۲۱۸	۱۲۰۸	۶۵۶	۵۵۲
چهار طاق	۱۲۹	۷۲۳	۳۸۲	۳۴۱
حسن آباد	۱۶۳	۸۹۳	۴۷۹	۴۱۴
خارخار	۴۳	۲۲۳	۱۲۷	۹۶
دل دل بلاغی	۱۲	۷۶	۳۸	۳۸
زره شوران	۱۱۶	۵۶۷	۲۸۵	۲۸۲
زنهار	۲۰	۹۳	۵۴	۳۹
شیرمرد	۱۱۷	۶۲۸	۳۴۹	۲۷۹
طاس	۲۷	۱۴۴	۷۹	۶۵
فاقلو	۴۸	۲۶۳	۱۴۵	۱۱۸
قازان کندی	۲۰	۱۱۱	۶۱	۵۰
قراولخانه	۷۷	۳۶۳	۲۰۱	۱۶۲
قره بلاغ	۱۳۳	۶۴۰	۳۴۵	۲۹۵
قره عمر	۶۸	۳۱۹	۱۷۶	۱۴۳
قره ناز	۳۹	۲۴۱	۱۲۳	۱۱۸
قزل قشلاق	۴۱	۲۲۶	۱۲۶	۱۰۰
قوشخانه سفلی	۷۴	۳۴۲	۱۸۰	۱۶۲
قوشه بلاغ	۷۲	۴۱۵	۲۰۶	۲۰۹

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۳۶۷	۴۰۵	۷۷۲	۱۶۷	قیزجه
۴۳۸	۵۵۰	۹۸۸	۱۹۵	قیزقابان سنگ
۷۸	۹۲	۱۷۰	۳۰	کوسه پیری
۲۰۰	۱۹۵	۳۹۵	۷۹	گنبد
۹۹	۱۱۲	۲۱۱	۴۱	گوگردچی
۲۱۴	۲۵۶	۴۷۰	۹۴	گوله گوله
۳۷۵	۴۶۵	۸۴۰	۱۵۹	گوی ایغاج
۱۷۸	۲۱۷	۳۹۵	۷۰	مایین بلاغ
۵۹۹	۷۰۳	۱۳۰۲	۲۲۰	نبی کندی
۳۷۰	۴۳۲	۸۰۲	۱۶۷	نصرت آباد
۴۲۹	۵۲۷	۹۵۶	۱۸۷	همپا
۲۷۹	۳۱۵	۵۹۴	۱۲۰	یار عزیز
۱۵۱	۱۷۸	۳۲۹	۵۹	ینگگی کند
۱۱۱۰۷	۱۲۸۲۹	۲۳۹۳۶	۴۶۱۸	جمع دهستان احمد آباد سفلی
۸۸	۱۱۴	۲۰۲	۴۲	اققلعه
۵۳	۵۶	۱۰۹	۲۴	اقا بیك
۸۹	۱۱۶	۲۰۵	۴۴	الاسقل
۷۱۴	۸۰۰	۱۵۱۴	۲۸۴	اوغول بیك
۸۳	۹۸	۱۸۱	۳۳	باد خرید
۱۹۶	۲۱۶	۴۱۲	۷۷	باد محمود
۱۶۶	۱۸۵	۳۵۱	۵۷	بدرلو
۱۴۱	۱۴۵	۲۸۶	۴۹	پهلوان

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
تاشه کبود	۳۹	۲۳۸	۱۳۰	۱۰۸
تپه بور	۴۷	۲۹۸	۱۶۲	۱۳۶
تمای	۱۴۰	۷۵۱	۳۹۹	۳۵۲
چهار قلعه	۳۲	۱۶۶	۹۱	۷۵
چیدره	۷۷	۴۸۲	۲۶۲	۲۲۰
حاجی بابا بختیار	۹۹	۵۱۱	۲۷۷	۲۳۴
حاجی بابای علیا	۹۴	۴۷۹	۲۶۷	۲۱۲
حاجی بابای سفلی	۴۱	۲۰۸	۱۰۷	۱۰۱
داشبلاغ	۱۱۰	۵۳۳	۲۷۹	۲۵۴
درویش رش	۳۱	۱۴۶	۸۵	۶۱
دورباش	۲۳۲	۱۱۳۱	۵۹۸	۵۳۳
ساریجلو	۵۲	۲۹۴	۱۴۳	۱۵۱
ساری قورخان	۲۹	۱۶۲	۸۹	۷۳
سبیل	۱۸۰	۱۰۲۱	۵۱۲	۵۰۹
علی آباد نخود دره	۴۵	۱۹۹	۱۱۶	۸۳
فیص آباد	۵۳	۲۶۶	۱۴۲	۱۲۴
قجور	۹۰	۴۶۸	۲۲۵	۲۴۳
ترافیه	۱۰۲	۵۵۶	۲۹۳	۲۶۳
فرخلو	۱۴۰	۷۸۹	۴۰۷	۳۸۲
قره بابا	۲۶	۱۵۴	۸۴	۷۰
قزقیان ترك	۵۹	۲۸۹	۱۵۷	۱۳۲
قلعه جق	۹۰	۴۷۲	۲۵۹	۲۱۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قوجه	۹۹	۵۰۹	۲۹۲	۲۱۷
کریم آباد	۲۵	۱۳۷	۶۵	۷۲
گزرده	۶۱	۳۳۵	۱۸۵	۱۵۰
گلدرد پایین	۳۹	۱۸۷	۹۶	۹۱
گلدرد علیا	۹۹	۵۱۰	۳۲۰	۲۶۰
نخود دره	۲۸	۱۳۵	۷۰	۶۵
یحزلو	۴۴	۲۲۲	۱۱۳	۱۰۹
یولقون اغاج	۲۸۲	۱۵۰۱	۷۷۶	۷۲۵
جمع دهستان تکاب	۳۰۹۵	۱۶۴۷۹	۸۷۳۱	۷۷۴۸
احمد آباد	۱۱۸	۶۶۹	۳۵۶	۳۱۳
احمد بیگ	۲۱	۱۲۷	۶۴	۶۳
آخی جان	۴۸	۲۶۴	۱۳۲	۱۳۲
اشتی بلاغ	۴۷	۲۴۶	۱۴۳	۱۰۳
انجه لو	۴۷	۲۸۲	۱۴۶	۱۳۶
انچه مسجد	۱۰۱	۵۶۶	۲۸۶	۲۸۰
الی چین	۸۰	۴۱۰	۲۲۱	۱۸۹
الاگوز	۳۴	۱۷۴	۹۰	۸۴
اوبا بلاغی	۲۱	۱۱۷	۶۷	۵۰
اوزان سفلی	۴۴	۲۴۹	۱۲۷	۱۲۲
اوزان علیا	۲۷	۱۵۶	۸۲	۷۴
اینچه	۳۳	۱۸۸	۹۷	۹۱
پرویز آباد	۲۲	۱۱۸	۶۴	۵۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
تازه کند	۲۹	۱۵۴	۷۷	۷۷
جوشاتو سفلی	۱۵	۸۳	۴۱	۴۲
جوشاتو علیا	۳۸	۲۱۰	۱۰۸	۱۰۲
چیو	۴۸	۲۴۶	۱۳۳	۱۱۳
چچگلو	۳۷	۲۱۴	۱۱۸	۹۶
حیدر آباد	۱۵	۷۷	۴۱	۳۶
خلج	۳۱	۱۵۲	۷۸	۷۴
خلوت	۷۰	۳۶۴	۱۸۴	۱۸۰
داود لوی پایین	۱۲	۶۰	۳۱	۲۹
داود لوی علیا	۴	۲۲	۱۰	۱۲
دمیرچی	۲۴	۱۳۳	۷۲	۶۱
رضا قشلاق	۶۲	۳۱۲	۱۷۵	۱۳۷
زارنجی	۸۰	۴۳۰	۲۳۱	۱۹۹
زینالو	۲۱	۱۳۰	۶۵	۶۵
سعید آباد	۳۰	۱۵۲	۸۲	۷۰
سوری	۷۵	۴۷۳	۲۴۳	۲۳۰
ظاهر کندی	۸۹	۵۴۱	۲۷۶	۲۶۵
عباس بولاقلی	۵۰	۲۸۳	۱۵۷	۱۲۶
عثمان اولن	۱۸	۹۱	۵۱	۴۵
قالقانی	۵۲	۲۸۱	۱۴۱	۱۴۰
قنور	۷۷	۴۰۱	۲۰۰	۲۰۱
قره اغلان	۵۵	۲۴۷	۱۳۰	۱۱۷

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۳۳	۵۲	۸۵	۱۵	قره بلاغ سفلی
۱۴۳	۱۶۸	۳۱۱	۵۱	قره بلاغ علیا
۳۱۹	۳۱۴	۶۳۳	۱۱۷	قره تپه
۱۷۷	۲۰۴	۳۸۱	۶۶	قره قیونلو
۱۵۴	۱۶۹	۳۲۳	۵۳	قره قیه
۵۰	۵۰	۱۰۰	۱۷	قرن بلاغ
۱۰۹	۱۱۳	۲۲۲	۴۰	قشلاق بختیاری
۵۸	۷۶	۱۳۴	۲۳	قوزلو سفلی
۷۵	۷۷	۱۵۲	۲۷	قوزلو علیا
۱۶۸	۱۸۰	۳۴۸	۶۷	قیزجه
۵۶۶	۶۴۳	۱۲۰۹	۲۵۶	کشاورز
۱۱۶	۱۰۹	۲۲۵	۴۰	کوسج
۱۰۸	۱۱۵	۲۲۳	۴۶	کهریز
۱۴۵	۱۵۵	۳۰۰	۴۵	کهل سفلی
۸۸	۱۲۲	۲۱۰	۲۹	کهل علیا
۷۷	۸۸	۱۶۵	۲۸	گول
۳۵	۴۴	۷۹	۱۴	گولی
۷۹	۷۸	۱۵۷	۲۸	للك آباد
۸۳۵	۹۹۰	۱۸۲۵	۳۲۵	محمود جیق
۱۰۷	۱۰۸	۲۱۵	۳۹	محمود جیق کهنه
۸۱	۸۸	۱۶۹	۳۳	مغمول
۶۸	۷۴	۱۴۲	۲۸	ملهلو

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
حسین آباد	۲۱	۱۳۲	۷۹	۵۳
نوروز آباد	۲۸	۱۸۵	۹۳	۹۲
نوروز لو	۳۳	۲۱۵	۱۱۵	۱۰۰
ینگی آباد	۵۴	۲۹۰	۱۵۲	۱۳۸
ینگی ارخ	۵۰	۲۸۹	۱۶۰	۱۲۹
جمع دهستان چاردهولی	۳۱۴۸	۱۷۳۴۶	۹۱۳۵	۸۲۱۱
احمدآباد داشکسن	۱۹	۱۲۵	۶۹	۵۶
اطاقلو	۲۷	۱۴۳	۷۶	۶۷
اغاچاری	۴۴	۲۳۳	۱۳۰	۱۰۳
اق تپه	۵۴	۲۵۹	۱۳۹	۱۲۰
الی بالتا	۷۳	۳۶۳	۱۶۸	۱۹۵
اوخچی	۲۸	۱۲۷	۶۶	۶۱
اینجه	۴۸	۲۳۵	۱۲۴	۱۱۱
باغ سفلی	۳۵	۱۷۸	۹۸	۸۰
باغ علیا	۲۶	۱۷۵	۸۹	۸۶
باغ لوجه	۲۶	۱۴۵	۷۹	۶۶
باغچه میشو	۵۰	۲۴۹	۱۲۷	۱۲۲
بایرام قلعه سی	۱۹	۹۸	۴۷	۵۱
برده نقشینه	۱۶	۸۵	۴۶	۳۹
بکتولی بالا	۲۶	۱۳۶	۷۱	۶۵
بلوز	۳۴	۲۰۶	۱۱۹	۸۷
بوغلمیش	۲۴	۱۵۲	۷۲	۸۰

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۱۱۶	۱۱۵	۲۳۱	۴۴	بهرام قلعه سی جدید
۱۷۹	۱۸۷	۳۶۶	۵۸	بی بی کندی
۸۵	۱۱۹	۲۰۴	۳۳	پیچاقچی
۴۳	۶۲	۱۰۵	۱۹	تازه آباد
۸۱	۷۹	۱۶۰	۲۸	ترکدره
۱۱۵	۱۱۶	۲۳۱	۴۱	ترکویران
۱۰۰	۹۵	۱۹۵	۳۸	چراغ ابدال
۱۶	۲۱	۳۷	۸	چمپان
۱۹۸	۲۶۲	۴۶۰	۸۴	حاجی آباد
۲۸	۲۸	۵۶	۹	حسن آباد
۱۳۵	۱۶۴	۲۹۹	۵۶	حسنلو
۷۶	۸۸	۱۶۴	۳۴	حسین آباد
۱۸۱	۱۹۸	۳۷۹	۷۵	حصار
۱۸۶	۲۱۷	۴۰۳	۸۶	حمزه قاسم
۴۵	۶۰	۱۰۵	۲۰	خاتون آباد
۱۷۷	۱۴۷	۳۲۴	۶۳	خانقلی
۱۱۰	۹۰	۲۰۰	۳۹	خرمده
۴۴	۵۱	۹۵	۱۸	خزائی سفلی
۱۳۳	۱۴۳	۲۷۶	۵۲	خزائی علیا
۲۳۲	۱۳۹	۲۷۱	۴۲	خواجه‌لو
۷۰	۸۱	۱۵۱	۳۰	خولینه
۱۹۵	۲۴۶	۴۴۱	۸۳	داشکسن

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
دولو	۳۶	۲۱۹	۱۲۵	۹۴
دولا نقر	۳۵	۱۸۳	۱۰۰	۸۳
زید کندی	۲۹	۱۳۰	۶۸	۶۲
سارج آباد	۹	۶۹	۳۷	۳۲
ساروجه سفلی	۱۹	۱۰۳	۶۰	۴۳
ساروجه علیا	۶۸	۳۹۲	۲۱۳	۱۷۹
ساری باغ	۲۱	۱۱۴	۵۸	۵۶
سانجود	۵۲	۲۹۷	۱۴۵	۱۵۲
سلیمان آباد	۶۱	۳۱۱	۱۶۶	۱۴۵
صفاخانه	۱۶۳	۷۷۹	۴۱۹	۳۶۰
صفیاری خان	۲۳	۱۵۶	۹۰	۶۶
طومار اغاج	۵۳	۲۴۲	۱۳۴	۱۰۸
عباس آباد	۲۶	۱۵۴	۸۲	۶۳
عقربلو	۹	۴۷	۲۷	۲۰
علی آباد	۲۴	۱۴۲	۷۴	۶۸
فتح آباد	۵۹	۲۹۶	۱۶۲	۱۳۴
قازانلو	۸۶	۴۹۸	۲۷۵	۲۲۳
قاضی اخوی	۴۸	۲۷۲	۱۴۶	۱۲۶
قرخان	۱۹	۱۱۷	۶۳	۵۴
قره زاغ	۶۴	۳۶۱	۱۸۱	۱۸۰
قرکوری	۶۷	۳۰۶	۱۶۱	۱۴۵
قرل قبر	۴۶	۲۵۳	۱۴۵	۱۰۸

نام ده	نهداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قزل قیه سفلی	۳۰	۱۵۷	۷۹	۷۸
قزل قیه علیا	۶۷	۳۹۴	۲۱۲	۱۸۲
قزل قیه وسطی	۳۵	۲۰۹	۱۱۱	۹۸
قلعه قورینه	۴۰	۲۲۱	۱۱۴	۱۰۷
قوزلو افشار	۲۱۷	۱۱۵۵	۶۳۲	۵۲۳
قوزلوجه	۳۱	۱۵۹	۷۷	۸۲
قویاجق	۳۷	۱۹۲	۹۴	۹۸
کران	۱۶	۹۶	۴۵	۵۱
کردکندی	۸۳	۴۷۰	۲۵۳	۲۱۷
کرکره	۲۵	۱۲۳	۷۱	۵۲
گچی قلعه سی	۲۰	۱۳۳	۶۹	۶۴
گداللو	۳۷	۲۰۵	۱۱۲	۹۳
گل چرمیک	۳۰	۱۵۰	۷۹	۷۱
گوزهل بلاغ	۷۶	۴۳۱	۲۱۵	۲۱۶
مامالو	۸۲	۴۴۴	۲۵۰	۱۹۴
محمود آباد	۱۴	۶۷	۳۷	۳۰
محمود آباد سفلی	۲۳	۱۲۴	۶۹	۵۵
مدجل	۳۵	۱۸۷	۹۵	۹۲
مستان آباد	۲۵	۱۳۸	۶۷	۷۱
منبر	۱۰۳	۵۴۸	۲۹۳	۲۵۵
موشان دره	۲۹	۱۶۱	۸۴	۷۷
ناصر آباد	۴۶	۲۴۴	۱۲۹	۱۱۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ویس آباد	۱۲	۶۷	۳۶	۳۱
هاچه سو	۲۲۹	۱۲۵۳	۶۵۵	۵۹۸
هولاسو	۲۸۰	۱۵۴۰	۸۱۸	۷۲۲
یمین آباد	۳۳	۱۴۴	۷۶	۶۸
ینگجه	۸۶	۴۰۸	۲۲۷	۱۸۱
جمع دهستان شاهین دژ	۴۲۶۷	۲۲۹۱۴	۱۲۱۵۸	۱۰۷۵۶
ابراهیم آباد	۷۸	۳۹۰	۲۱۶	۱۷۴
اپلانلی تپه	۲۷	۱۵۳	۸۰	۷۳
امیر آباد	۱۰۳	۵۵۰	۳۰۵	۲۴۵
اوج تپه قلعه	۲۵۴	۱۴۶۷	۷۶۰	۷۰۷
اوچتپه کرد	۱۳۶	۷۸۲	۴۴۵	۳۳۷
اوزن اوبه	۶۲	۳۲۲	۱۸۱	۱۴۱
ایستگاه کشاورزی	۱۱	۵۳	۳۲	۲۱
بگتاش	۲۷۴	۱۳۲۰	۶۸۳	۶۳۷
بهی کندی	۱۰۵	۵۴۹	۲۹۱	۲۵۸
تازه کند تپه رش	۴۳	۳۰۰	۱۴۷	۱۵۳
تازه کند حاجی حسن	۲۴	۱۲۶	۷۱	۵۵
تازه کند للکلو	۵۴	۳۴۶	۱۹۱	۱۵۵
تپه رش	۲۸	۲۸۲	۱۳۶	۱۴۶
تپه صارمی	۱۹	۱۲۹	۷۰	۵۹
تقی آباد	۲۵۲	۱۳۴۵	۷۳۴	۶۱۱
جار جلو	۹۸	۵۳۲	۲۹۷	۲۳۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جعفر آباد	۵۵	۳۴۷	۱۵۱	۱۵۶
جعفر آباد چلیک	۶۲	۳۲۸	۱۷۷	۱۵۱
جواد حصاری	۱۱۳	۶۴۹	۳۵۵	۲۹۴
چغانلو	۴۵	۲۷۲	۱۲۹	۱۴۳
چلیک	۱۳۱	۶۹۹	۳۵۸	۳۴۱
حاجی بهزاد	۱۵۵	۸۹۵	۴۷۷	۴۱۸
حاجی حسن سفلی	۵۷	۲۸۹	۱۵۹	۱۳۰
حاجی حسن علیا	۵۴	۳۰۷	۱۵۶	۱۵۱
حاصل قویی افشار	۱۰۹	۶۴۵	۳۵۵	۲۹۰
حسن آباد	۷۰	۳۷۰	۱۹۰	۱۸۰
حسن آباد پایین	۲۳	۱۵۶	۸۴	۷۲
حسن کندی	۶۰	۳۵۹	۱۸۶	۱۷۳
حسین آباد	۳۲	۱۵۵	۸۱	۷۴
حیدر آباد	۲۲۴	۱۱۵۱	۶۲۶	۵۲۵
حیران	۲۶	۱۶۴	۸۴	۸۰
خزینه انبار جدید	۸۱	۴۱۳	۲۲۱	۱۹۲
خزینه انبار قدیم	۳۷	۱۸۲	۹۲	۹۰
داس تپه	۸۵	۵۵۰	۲۸۳	۲۶۷
دلمه	۱۰	۵۵	۳۰	۲۵
دوچی	۶۱	۳۴۹	۱۸۳	۱۶۶
رابری	۹۴	۴۹۷	۲۵۷	۲۴۰
زنجیر آباد	۹۱	۵۰۹	۲۵۹	۲۵۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ساتلمیش توپخانه	۳۹	۲۳۷	۱۳۲	۱۰۵
ساتلمیش علی قلی خان	۳	۲۰	۹	۱۱
ساتلمیش محمد آباد	۲۳	۱۳۴	۷۱	۶۳
ساتلمیش محمدلو	۱۲۴	۶۸۴	۳۶۷	۳۱۷
سلیمان خان	۱	۷	۴	۳
سو گلی تپه	۲۷۵	۱۴۸۵	۷۸۶	۶۹۹
شاه آباد	۵۲	۲۹۴	۱۴۸	۱۴۶
شاه تپه	۱۳۷	۷۱۴	۳۷۹	۳۳۵
شیلوی سفلی	۱۰۴	۶۷۰	۳۶۱	۳۰۹
شیلوی علیا	۱۱۳	۶۷۶	۳۴۴	۳۳۲
شعبانلو	۱۲۲	۶۴۸	۳۴۲	۳۰۶
شلیله‌وند	۲۴۲	۱۴۲۷	۷۳۷	۶۹۰
شو کور کندی	۵۰	۲۹۵	۱۶۳	۱۳۲
شین آباد	۲۳	۱۴۰	۶۹	۷۱
عسکر آباد	۲	۵۱	۲۶	۲۵
علی بیگلو	۱۲۷	۷۰۲	۳۸۶	۳۱۶
فیروز آباد	۱۱۳	۶۰۳	۳۲۲	۲۸۱
قاریاغدی	۱۷۶	۸۸۶	۴۸۶	۴۰۰
قچلو	۱۱۹	۷۳۱	۳۳۸	۲۹۳
قرمز خلیفه سفلی	۵۳	۲۹۸	۱۵۰	۱۴۸
قرمز خلیفه علیا	۵۰	۲۹۹	۱۶۳	۱۳۶
قره پاپاق	۴۰	۲۵۴	۱۴۰	۱۱۴

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۱۹۵	۱۷۰	۳۶۹	۵۶	قره تپه
۱۲۱۸	۱۳۱۳	۲۵۳۱	۴۴۹	قره ورن
۸۲	۱۰۲	۱۸۴	۲۸	قلعه کوچک
۸۴	۱۱۰	۱۹۴	۳۹	کانیه سر
۷۰	۷۸	۱۴۸	۲۶	کرد کندی
۱۷۵	۲۱۴	۳۸۹	۵۹	کور آباد
۸۶	۸۸	۱۷۴	۳۰	کوسه‌لر سفلی
۱۲۷	۱۳۵	۲۶۲	۳۹	کوسه‌لر علیا
۳۰۰	۳۷۳	۶۷۳	۱۱۸	گاو میشگلی
۳۲۳	۳۵۱	۶۷۴	۱۲۱	گرده رشت
۸۲۳	۹۲۹	۱۷۵۲	۳۵۰	گرگتپه خالصه
۵۸	۷۳	۱۳۱	۲۳	گرگتپه لله
۴۴۴	۴۸۶	۹۳۰	۱۵۱	گو گجلو
۳۵۴	۳۸۹	۷۴۳	۱۳۰	للكلو
۱۲۴	۱۴۷	۲۷۱	۴۴	مراد خانلو
۱۰۴	۱۳۵	۲۳۹	۲۵	مروان کندی
۱۰۱	۱۰۷	۲۰۸	۲۷	مشیر آباد
۲۵۳	۳۲۹	۵۸۲	۹۸	مظفر آباد
۲۱۵	۲۲۹	۴۴۴	۷۹	ملك آباد
۶۶۲	۷۱۳	۱۳۷۵	۲۳۱	ملا شهاب الدین
۵۴۶	۶۰۹	۱۱۵۵	۱۷۴	ممه دل
۱۰۸	۱۰۶	۲۱۴	۳۸	نبی کندی

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
نصیر کندی	۱۲۰	۵۸۴	۲۹۸	۲۸۶
نظام آباد	۱۰۹	۵۸۶	۳۱۳	۲۷۳
ولی آباد	۴۷	۲۴۵	۱۲۷	۱۱۸
یاریجان سفلی	۸۵	۴۴۲	۲۳۲	۲۱۰
یاریجان خالصه	۱۴۷	۷۸۶	۴۳۳	۳۵۳
یاریجان علیا	۱۲۷	۶۸۳	۳۲۷	۳۱۱
یاریجان للهخان	۲۵	۱۲۱	۵۹	۶۲
یور باشکندی	۱۶۲	۹۶۳	۵۱۸	۴۴۵
جمع دهستان مرحمت آباد	۸۳۹۸	۴۷۱۵۴	۲۵۰۳۳	۲۲۱۲۱
اشنویه	۸۲۴	۴۲۵۴	۲۱۵۲	۲۱۰۲
الکا آباد	۷	۳۸	۱۷	۲۱
امیر آباد	۳۹	۲۰۹	۱۰۹	۱۰۰
بالاگیر	۴۱	۲۲۵	۱۱۳	۱۱۲
بطریان	۹	۴۸	۲۵	۲۳
بمضرته	۴۸	۲۹۰	۱۵۶	۱۳۴
بیتر آباد	۳۵	۲۱۴	۱۱۱	۱۰۳
پروانه	۱۵	۹۹	۳۸	۶۱
پوش آباد	۲۷	۱۸۲	۹۱	۹۱
پولیه	۵	۱۷	۷	۱۰
پیروت آباد	۲۶	۱۴۷	۷۹	۶۸
پی قلعه	۹	۴۵	۲۵	۲۰
تاج الدین آباد	۲۶	۱۲۸	۶۷	۶۱

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۱۰۴	۱۲۳	۲۲۷	۳۳	تاژان دره
۸۵	۱۳۴	۲۱۹	۳۳	جاشیران
۱۷	۲۴	۴۱	۷	جبرئیل آباد
۸۴	۸۴	۱۶۸	۳۲	چبر آباد
۷۳	۹۲	۱۶۵	۳۱	چشمه گل
۵۴	۶۴	۱۱۸	۱۶	چهار بت
۱۴۹	۱۵۹	۳۰۸	۶۱	حسن آباد
۲۲۰	۲۵۹	۴۷۹	۷۵	حسن نوران
۲۲۶	۲۳۴	۴۶۰	۷۴	حق
۱۰۵	۱۱۹	۲۲۴	۳۸	خاله آباد
۱۱۲	۱۰۴	۲۱۶	۲۵	خاندلر
۱۰۲	۱۲۲	۲۲۴	۳۸	خورشت
۵۲	۴۷	۹۹	۱۷	دنخه
۸۷	۷۹	۱۶۶	۲۵	دورود
۲۴۷	۲۳۱	۴۷۸	۷۵	ده شمس
۳۵	۴۲	۷۷	۱۱	ده شمس کوچک
۱۸۰	۱۶۷	۳۴۷	۵۴	ده گر جی
۷۷	۸۲	۱۵۹	۲۴	زمه
۲۹	۲۵	۵۴	۱۳	سببیاں
۱۲۲	۱۱۱	۲۳۳	۳۳	سر دره
۱۳۴	۱۵۶	۲۹۰	۴۷	سر گیز
۳۰	۴۴	۷۴	۱۵	سعید آباد

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سنگان	۸۸	۵۷۵	۲۹۸	۲۷۷
سوجه	۳۸	۲۶۶	۱۳۲	۱۳۴
شاهوانه	۴۵	۳۱۴	۱۷۹	۱۳۵
شیخ عثمان	۲۱	۱۰۹	۵۸	۵۱
شیخان	۶۰	۳۶۲	۱۸۱	۱۸۱
علی آباد	۶۲	۴۰۲	۲۲۹	۱۷۳
قره سقل	۲۲	۱۴۸	۷۱	۷۷
قزن آباد	۱۷	۸۴	۴۶	۳۸
کانی سرخ	۲۱	۱۵۴	۸۲	۷۲
کسیل آباد	۱۳	۸۲	۴۳	۳۹
کورش آباد	۳۴	۲۱۶	۱۱۵	۱۰۱
کهنه قلعه	۴۴	۲۶۹	۱۵۵	۱۱۴
گردکاشان	۳۴	۱۶۷	۹۱	۷۶
گرگ آباد	۴۱	۲۳۳	۱۲۰	۱۱۳
گند اوپله	۳۷	۲۴۰	۱۲۵	۱۱۵
میر آباد	۳۷	۳۷۷	۱۹۱	۱۸۶
نالوس	۱۴۴	۹۷۶	۴۹۱	۴۸۵
نرزیوه	۷۲	۳۸۷	۲۱۶	۱۷۱
نقران سفلی	۵	۳۱	۱۶	۱۵
نقران علیا	۳	۱۷	۱۰	۷
نلیوان	۶۲	۳۳۲	۱۷۹	۱۵۳
جمع دهستان اشنویه	۲۷۸۸	۱۶۴۶۳	۸۵۲۰	۷۹۴۳

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۴۳	۴۰	۸۳	۱۱	اخصار
۹۳	۸۰	۱۷۳	۲۴	اده
۱۲۹	۱۲۹	۲۵۸	۳۴	ارنه
۲۵	۳۰	۵۵	۱۲	اسماعیل آباد
۵۷۱	۶۳۴	۱۲۰۵	۲۰۲	اقتویله
۳۶۲	۳۷۹	۷۴۱	۱۱۶	اقا بگلو
۱۲۷	۱۴۸	۲۷۵	۵۵	اچیچه زیوه
۸۳	۷۴	۱۵۷	۲۹	الاگوز سفلی
۸۷	۹۸	۱۸۵	۳۳	الاگوز علیا
۱۰۸	۱۲۶	۲۳۴	۴۴	امینلو
۱۲۷	۱۳۰	۲۵۷	۴۷	بارانی عجم
۱۲۷	۱۵۱	۲۷۸	۴۳	بارانی کرد
۲۶۳	۲۶۵	۵۲۸	۸۴	بالقچی
۶۲	۷۷	۱۳۹	۲۶	بچانلو
۷	۱۱	۱۸	۷	برده زرد
۰	۲	۲	۱	بندر حمیدر آباد
۴۷	۷۰	۱۱۷	۱۷	بهرام آباد
۲۵۱	۲۸۸	۵۳۹	۱۱۵	بهمن آباد
۷۵	۷۸	۱۵۳	۲۲	بیضا آباد
۶۱۰	۶۹۶	۱۳۰۶	۲۱۱	بیگمقلعه
۹۰	۱۰۰	۱۹۰	۳۸	پناه آباد
۳۷	۵۲	۸۹	۱۳	پیه جیک

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
تابیه	۱۹	۱۱۱	۶۲	۴۹
تازه قلعه	۱۰۸	۶۳۹	۳۳۴	۳۰۵
تازه کند جبل	۷۴	۴۱۶	۲۲۴	۱۹۲
تازه کند دیم	۷۷	۴۳۰	۲۳۹	۱۹۱
تیوز آباد	۵۰	۲۷۶	۱۴۷	۱۳۹
تلخاب	۱۵	۶۸	۳۱	۳۷
چاکسنجو	۶	۳۹	۲۰	۱۹
چقال مصطفی	۴۱	۳۴۷	۱۸۰	۷۶۱
چیانه	۱۵۵	۹۵۰	۴۹۷	۴۵۳
حاجی باغلو	۱۸	۱۰۹	۵۵	۵۴
حاجی فیروز	۳۴	۲۰۳	۱۰۲	۱۰۱
حسنلو	۲۲۸	۱۲۸۰	۶۸۰	۶۰۰
حلبی	۶۰	۳۹۰	۱۹۹	۱۹۱
حیدر آباد	۱۱	۵۴	۲۶	۲۸
حسن خانه	۵۲	۲۸۸	۱۴۸	۱۴۰
خالیفان	۷۳	۴۸۸	۲۵۹	۲۲۹
خلیفلو	۹۰	۶۴۹	۳۱۸	۳۳۱
داشکسن	۳۹	۱۹۰	۱۰۲	۸۸
در بسر	۲۳	۱۴۳	۷۳	۷۰
در بند	۴۷	۲۶۸	۱۳۲	۱۳۶
در گه ارسخان	۱۲۰	۶۹۸	۳۶۰	۳۳۸
در گه سنگ	۳۴	۲۶۸	۱۴۴	۱۲۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
دلمه	۴۸	۳۲۱	۱۸۶	۱۳۵
دمرچی	۸	۵۷	۲۹	۲۸
دورگد لطف الله	۶۳	۳۸۷	۲۰۸	۱۷۹
دولت آباد	۶۲	۳۲۴	۱۶۸	۱۵۶
دیزج	۳۱	۲۸۰	۱۳۹	۱۴۱
دیلان چی ارخی علیا	۲۹	۱۹۱	۹۷	۹۴
دیلان چی ارخی سفلی	۴۱	۲۲۵	۱۱۶	۱۰۹
دیلان	۲۴	۱۶۷	۷۸	۸۰
راهد هنه	۲۲۶	۱۳۸۱	۷۱۶	۶۶۵
زینه ور	۲۰	۹۳	۵۴	۳۹
ساخسی تپه	۳۴	۲۳۳	۱۱۹	۱۱۴
سارال علیا و سفلی	۳۹	۲۴۴	۱۲۸	۱۱۶
شرف الدین	۱۵	۸۷	۳۶	۵۱
شفیع قلعه	۶	۳۵	۲۱	۱۴
شونقار	۵۹	۳۰۹	۱۱۶	۱۴۳
شهریار	۲۶	۱۳۰	۶۰	۷۰
شیخ احمد	۸۴	۵۱۸	۲۶۹	۲۴۹
شیخ معروف	۲۱	۱۴۳	۶۸	۷۵
شیروانشاهلو علیا	۵۴	۲۹۰	۱۵۳	۱۳۷
شیرین بلاغ	۲۷	۱۴۷	۷۲	۷۵
شیطان آباد	۳۶	۲۱۳	۱۱۱	۱۰۲
ظلم آباد	۳۹	۲۱۴	۱۱۸	۹۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
عباس آباد	۳۲	۱۵۲	۸۱	۷۱
عجملو	۳۰	۱۹۸	۱۰۶	۹۲
عظیم خانلو	۳۷	۱۸۵	۹۸	۸۷
علی آباد	۶۳	۳۳۶	۱۸۱	۱۵۵
علی ملک	۵۵	۴۱۵	۲۱۴	۲۰۱
غلات	۵۷	۳۶۹	۱۹۱	۱۷۸
فرح زاد	۱۶۰	۸۵۶	۴۱۵	۴۴۱
قارنا	۶۵	۵۰۹	۲۷۷	۲۳۲
قره بلاغ	۳۳	۱۸۹	۹۸	۹۱
قره قشلاق	۱۴۳	۹۲۹	۴۸۹	۴۴۰
قره قصاب	۶۸	۴۵۸	۲۴۳	۲۱۵
قلعه جوق	۱۰۱	۵۴۲	۲۸۰	۲۶۲
قلات	۱۸	۱۱۵	۶۵	۵۰
کاروانسرا	۸۴	۴۷۰	۲۴۴	۲۲۶
کاموس	۲۰	۱۴۴	۸۱	۶۳
کانی مامسید	۳۱	۲۱۰	۱۰۳	۱۰۷
کوزه گران بزرگ	۹۴	۵۵۷	۲۸۹	۲۶۸
کوزه گران کوچک	۱۳	۸۱	۴۲	۳۹
کویک	۶۴	۳۷۷	۱۹۹	۱۷۸
کهریزه شکاک	۵۴	۳۲۷	۱۷۳	۱۵۴
کهریزه عجم	۱۴۲	۷۵۱	۳۹۱	۳۶۰
کهل	۸۰	۴۶۳	۲۵۴	۲۰۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
گرده قیط	۷۲	۵۰۰	۲۷۰	۲۳۰
گل	۸۰	۵۱۱	۲۷۰	۲۴۱
گلوان	۷۲	۴۹۳	۲۴۶	۲۴۷
گوران آباد پشایی	۵۰	۲۶۸	۱۳۹	۱۲۹
گوران آباد قاضی	۲۶	۱۴۰	۶۸	۷۲
گوران آباد قزاق	۳۳	۱۹۵	۱۰۱	۹۴
گورخانه	۶۲	۳۰۴	۱۶۴	۱۴۰
لواشلو	۲۷	۱۵۱	۷۸	۷۳
مجید آباد	۲۹	۱۶۲	۷۵	۸۷
محمد شاه سفلی	۹۰	۴۹۲	۲۶۷	۲۲۵
محمد شاه علیا	۴۹	۳۹۹	۱۹۸	۲۰۱
محمد یار	۱۶۸	۹۱۲	۴۵۷	۴۵۵
مملیان	۳۸	۲۷۹	۱۴۹	۱۳۰
ممیند	۱۲۶	۷۸۸	۴۲۴	۳۶۴
مهماندار	۳۷	۳۲۲	۱۵۹	۱۶۳
میر آباد	۶۴	۴۲۷	۲۲۶	۲۰۱
نرژه مس	۱۰	۷۷	۴۳	۳۴
نظام آباد	۱۰۰	۵۵۵	۲۹۵	۲۶۰
وزنه	۵۶	۳۳۸	۱۸۸	۱۵۰
یاد گارلو	۱۱۳	۵۹۹	۳۲۶	۲۷۳
یونسلو	۳۲	۲۰۸	۱۰۹	۹۹
جمع دهستان حومه	۶۳۳۳	۳۸۰۲۸	۱۹۸۶۷	۱۸۱۶۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
اسلاملو	۲۵	۱۷۳	۷۹	۹۴
اقبالغ	۶۵	۴۷۲	۲۴۳	۲۲۹
الیان	۱۴	۱۳۰	۷۲	۵۸
برد مشك	۵	۳۱	۱۳	۱۸
برده سپی	۱	۴	۰	۴
ترسه بلاغ	۲۱	۱۵۲	۷۲	۸۰
چاپان	۵	۳۸	۱۴	۲۴
دوربه	۵۱	۳۸۲	۱۸۰	۲۰۷
دوستك	۱۹	۱۳۹	۶۹	۷۰
رشگند	۱۵	۱۲۰	۵۹	۶۱
سندگر	۲۵	۱۵۴	۷۶	۷۸
سدگانه	۲۵	۲۱۴	۱۰۲	۱۱۲
سیاوان	۳۰	۲۳۱	۱۱۹	۱۱۲
شیوه برو	۲۲	۱۵۴	۷۲	۸۲
عین الروم	۳	۲۵	۱۰	۱۵
کلاس	۲	۱۸	۱۰	۸
گر کگل	۲۲	۱۸۵	۹۷	۸۸
گل ماوران	۷	۶۸	۳۳	۳۵
گل از	۳۷	۳۴۷	۱۸۶	۱۶۱
گنده ملا عیسی	۳۳	۲۳۹	۱۲۴	۱۱۵
لولکان	۲۷	۱۹۰	۹۲	۹۸
جمع دهستان دشت بیل	۴۵۴	۳۴۷۱	۱۷۲۲	۱۷۴۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ابلس پیران	۸	۶۵	۳۷	۲۸
امین آباد	۱۷	۱۰۲	۵۵	۴۷
بادین آباد	۵۰	۳۰۵	۱۵۵	۱۵۰
بن دره	۳۶	۲۱۰	۱۰۴	۱۰۶
تمرچین	۱۷	۱۰۳	۵۳	۵۰
جران	۳۶	۱۹۶	۹۷	۹۹
چپانه	۴۸	۲۹۳	۱۵۲	۱۴۱
خواجه علی	۵	۲۹	۱۴	۱۵
دلاوان	۳۴	۲۳۳	۱۱۶	۱۱۷
دیلزّه	۴۶	۲۹۳	۱۵۳	۱۴۰
زرگتن	۱۹۵	۱۰۹۰	۵۴۶	۵۴۴
زیدان	۱۸	۱۲۴	۶۵	۵۹
زیوه	۵۹	۳۳۷	۱۷۰	۱۶۷
سگرکان	۱۲	۵۹	۲۹	۳۰
سوره ده	۱۲	۸۱	۳۳	۴۸
سوغانلو	۷۳	۴۷۰	۲۵۸	۲۱۲
سید آباد	۱	۱۰	۴	۶
شین آباد	۱۰۵	۸۴۲	۴۳۴	۴۰۸
قلعه تراش	۴۵	۳۴۰	۱۸۱	۱۵۹
قلعه موت آباد	۲۱	۱۱۰	۵۷	۵۳
قلقله	۳	۲۴	۱۰	۱۴
قلات	۵	۴۱	۲۲	۱۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
قمتره	۲۸	۱۷۵	۸۹	۸۶
قیز قاپان	۱۶	۱۱۴	۶۲	۵۲
کله کین	۵۰	۲۹۶	۱۳۸	۱۵۸
کهنه خانه	۳۴	۲۲۸	۱۲۰	۱۰۸
کهنه لاهیجان	۴۸	۳۰۴	۱۶۹	۱۳۵
کاس کاسک	۷۲	۳۴۵	۱۴۸	۱۹۷
گردیم خانه	۱۵	۷۸	۴۴	۳۴
گل اوا	۲۱	۱۰۵	۵۶	۴۹
ملا بدر	۴	۲۳	۱۳	۱۰
نمنجی	۳۴	۲۰۵	۱۱۲	۹۳
واتمان	۱۳	۶۶	۳۴	۳۲
جمع دهستان پیران	۱۱۸۱	۷۲۹۶	۳۷۳۰	۳۵۶۶
ابلس	۱۲	۷۴	۳۸	۳۶
احمد غریب	۸	۸۰	۲۹	۵۱
اشنو زنگ	۶۴	۴۴۳	۲۴۹	۱۹۴
اندیزه	۵۶	۳۹۳	۲۰۲	۱۹۱
بابا خالد آباد	۲۸	۱۷۸	۹۴	۸۴
بابا کر آباد	۱۳	۸۷	۴۵	۴۲
بازار گه	۷	۷۴	۳۵	۳۹
بالیان	۱۵	۱۲۵	۶۳	۶۲
برده گل	۳۵	۲۳۹	۱۲۲	۱۱۷
برکامران	۴۷	۲۶۷	۱۴۲	۱۲۵

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۴۰۴	۴۹۲	۸۹۶	۲۴۴	کوی کارمندان پسوه
۳۱۳	۳۵۲	۶۶۵	۱۶۵	کوی کارمندان جلدیان
۷۹۵	۸۷۳	۱۶۶۸	۴۱۳	کوی کارمندان خانه
۴۳۹	۵۳۵	۹۷۴	۱۱۵	پسوه
۵۱	۴۹	۱۰۰	۱۱	پیرکانی
۱۱۵	۱۲۴	۲۳۹	۳۷	توان
۱۰۶	۱۲۸	۲۳۴	۲۹	توزاله
۴۹۷	۵۴۱	۱۰۳۸	۱۴۹	جلدیان
۶۳	۵۹	۱۲۲	۲۲	حاجی قلدا
۵۳	۶۲	۱۱۵	۲۲	حمزه آباد
۹۹	۱۰۸	۲۰۷	۳۶	خالداری
۱۱۰	۱۶۱	۲۷۱	۵۲	خرابه
۲۲۲	۲۶۳	۴۸۵	۶۳	خرنج
۳۸	۵۶	۹۴	۱۵	خره برده شان
۲۳۶	۲۶۹	۵۰۵	۸۹	دریکه
۵۰	۵۳	۱۰۳	۱۳	درویش آباد
۱۴۴	۱۵۹	۳۰۳	۳۴	دشتقوره
۸۱	۸۵	۱۶۶	۱۹	دلکا
۵۷	۵۹	۱۱۶	۱۹	دو آب
۱۸۲	۲۰۸	۳۹۰	۶۴	زنگ آباد
۱۴	۱۰	۲۴	۴	زنی روک
۸۷	۸۴	۱۷۱	۳۴	زین وینجیان

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
زیوکه	۲۵	۱۴۹	۸۳	۶۶
سروکانی	۱۱۹	۷۰۰	۳۷۹	۳۲۱
سرینجاره	۴۳	۳۰۴	۱۵۷	۱۴۷
سنجاله	۲۳	۱۴۹	۷۰	۷۹
سوفیان	۷۰	۴۹۵	۲۵۱	۲۴۴
سید آباد	۶	۲۵	۱۳	۱۲
سیلوه	۸۷	۶۱۳	۳۱۰	۳۰۳
شاه واله	۷۵	۵۶۸	۲۶۸	۳۰۰
شلمیجاران	۴۶	۳۰۷	۱۵۶	۱۵۱
شوه برسی	۹	۵۸	۲۵	۳۳
قبه	۱۶	۱۲۲	۵۷	۶۵
قره خضر	۳۴	۲۳۱	۱۰۶	۱۲۵
قره معدوده	۳	۱۵	۹	۶
قلاتیان	۱۴	۹۲	۴۸	۴۴
قوریچای	۳۷	۲۳۲	۱۱۴	۱۱۸
قهوه خانه عبدالله	۱	۹	۳	۶
کاسه گران	۳۶	۲۶۳	۱۳۷	۱۲۶
کانی اشکوت	۱۶	۱۱۱	۵۵	۵۶
کانی باغ	۳۵	۲۰۲	۱۰۸	۹۴
کانی برد	۷	۷۲	۳۰	۴۲
کانی بلاغ	۲۶	۲۳۱	۱۱۳	۱۱۸
کانی رش	۲۱	۱۸۶	۱۰۵	۸۱

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۲۲	۲۳	۴۵	۷	کائی زرد
۸۴	۹۷	۱۸۱	۲۲	کائی مولا
۱۰۰	۱۱۴	۲۱۴	۲۸	کله سپیان
۲۱	۲۷	۴۸	۶	کله کوله پائین
۱۵	۱۴	۲۹	۴	کله کوله بالا
۱۹۱	۱۹۵	۳۸۶	۵۴	کالیچ
۱۲۱	۱۲۵	۲۴۶	۳۳	کندره
۳۴	۳۹	۷۳	۱۰	کنده قولان سفلی
۲۱	۳۳	۵۴	۱۰	کنده قولان علیا
۳۴	۲۶	۶۰	۹	کورده
۶۲	۵۴	۱۱۶	۱۹	کیله سفلی
۱۳۵	۱۳۶	۲۷۱	۳۵	کیله علیا
۶۵	۹۱	۱۵۶	۱۶	گردا سه
۷۰	۷۶	۱۴۶	۲۴	گردا شوان
۱۶۱	۱۳۹	۳۰۰	۴۳	گرد سور
۲۰۷	۲۴۵	۴۵۲	۶۱	گرد کسپیان
۲۶۰	۲۸۸	۵۴۸	۱۰۷	گرد کشانه
۵۹	۵۱	۱۱۰	۱۲	گرد کولان
۵۲	۵۴	۱۰۶	۱۸	گرد گوران
۱۶۱	۱۷۰	۳۳۱	۵۱	گرده بن
۱۰۸	۱۰۶	۲۱۴	۲۴	گر گل بالا
۱۵۴	۱۹۸	۳۵۲	۴۵	گر گل پائین

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
گننه دار	۱۵	۱۱۱	۶۵	۴۶
گیل حسن	۲۳	۱۴۳	۷۰	۷۳
لیک آباد	۶۳	۴۰۷	۲۰۸	۱۹۹
لیگبین	۶۰	۳۶۲	۱۷۲	۱۹۰
لاوین	۵۰	۳۷۳	۱۹۸	۱۷۵
ماشکن	۱۲	۹۰	۴۱	۴۹
هاوارابی	۱۲	۹۳	۵۰	۴۳
هفتشین	۱۳	۹۰	۵۰	۴۰
جمع دهستان لاهیجان	۳۵۶۹	۲۲۰۸۷	۱۱۵۰۱	۱۰۵۸۶
ابخور دار	۱۴	۱۰۹	۵۵	۵۴
بادین آباد	۱۵	۸۲	۴۳	۳۹
باوله بالا	۶	۳۹	۲۰	۱۹
بازرگان	۲۰	۱۵۴	۶۷	۸۷
باستان بک	۲۱	۱۲۸	۶۷	۶۱
باوله پائین	۷	۴۴	۲۵	۱۹
باوله سیدن	۵	۲۷	۹	۱۸
بدر آباد	۵	۳۳	۱۳	۲۰
بردشان	۲	۸	۴	۴
برده کراه	۱۵	۸۷	۳۲	۵۵
بکس	۴۳	۲۳۶	۱۳۳	۱۰۳
پانه سر	۶	۵۷	۳۰	۲۷
پردانده	۲۶	۱۲۳	۶۶	۵۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ترکشان	۱۳	۹۹	۴۹	۵۰
ترکش سفلی	۴۵	۲۸۹	۱۳۴	۱۵۵
ترکش علیا	۸	۵۶	۳۵	۲۱
حجران	۱۶	۱۳۲	۶۷	۶۵
خریاب	۹	۴۱	۲۴	۱۷
خرچمن دره	۱۸	۱۰۶	۵۹	۴۷
خری عاقلان	۱۸	۱۱۲	۵۴	۵۸
دشت گندمان	۸	۳۲	۱۴	۱۸
دوچومن	۱۸	۱۲۳	۶۰	۶۳
دولی گران	۷	۵۷	۱۹	۳۸
دولانیا	۷	۴۹	۲۸	۲۱
زاویه قوره	۱۰	۷۰	۳۳	۳۷
زویان	۸	۴۶	۲۱	۲۵
سرتز	۶	۳۵	۱۹	۱۶
سرچاوه	۱۴	۸۱	۴۷	۳۴
سلوس	۱۶	۱۰۳	۵۶	۴۷
سیبگدا بالا	۷	۵۶	۲۸	۲۸
سیبگدا پایین	۹	۵۳	۲۸	۲۵
شالی آباد	۱۲	۶۵	۳۹	۲۶
شختان	۲۹	۲۳۹	۱۱۲	۱۲۷
شکر آباد	۱۶	۹۵	۴۶	۴۹
شهر ستن	۳۳	۲۵۱	۱۳۸	۱۱۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	سرد	زن
قادر آباد	۷	۴۱	۲۵	۱۶
قباد بگیان	۱۵	۱۳۲	۶۵	۶۷
قلات	۲۷	۲۱۰	۹۳	۱۱۷
کانی اشکوتان	۲۸	۱۷۷	۹۰	۸۷
کانی خلیل	۳	۲۸	۱۶	۱۲
کانی سیب	۹	۴۶	۲۵	۲۱
کانی شینکه	۵	۵۳	۲۴	۲۹
کانی کلیه	۱۲	۹۵	۵۴	۴۱
کانی کیلان	۴	۳۳	۱۷	۱۶
کانی نوبته	۷	۴۰	۲۵	۱۵
کرم‌مدار	۱۱	۵۷	۲۹	۲۸
کلفت	۱۳	۹۱	۴۵	۴۶
کنه کج	۲۴	۱۷۷	۹۱	۸۶
کنه مشله	۱۴	۹۱	۴۹	۴۲
کویر	۵۴	۳۶۶	۱۹۱	۱۷۵
گاز گاز	۱۷	۸۶	۴۸	۳۸
گرد احمد	۱۶	۱۰۷	۵۶	۵۱
گرد با ساک	۳۴	۲۱۱	۱۱۴	۹۷
گرد مراد بیگی	۴	۴۶	۲۱	۲۵
گرد نعلین	۱۷	۱۲۳	۶۰	۶۳
گرده سین	۱۰	۸۲	۳۳	۴۹
کلك	۱۷	۱۱۶	۶۴	۵۲

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کنه دارمنیگور	۱۵	۱۰۹	۴۵	۶۴
کیر شیطان	۱۳	۱۰۲	۶۰	۴۲
مام هیبه	۱۳	۱۰۰	۵۳	۴۷
میشده سفلی	۳۴	۲۳۷	۱۱۶	۱۲۱
میشده علیا	۱۳	۶۸	۲۸	۴۰
ورمیشان	۶	۵۲	۳۰	۲۲
هنک آباد	۷۳	۵۱۶	۲۷۱	۱۴۵
یاقوش	۴	۳۲	۱۴	۱۸
جمع دهستان منگور	۱۰۳۱	۶۹۴۱	۳۵۲۶	۳۴۱۵
ارزنه	۴۱	۲۲۹	۱۰۲	۱۲۷
اشکان سفلی	۳	۱۴	۷	۷
اشکان علیا	۳۰	۱۷۳	۹۰	۸۳
بالتان	۳	۱۹	۱۱	۸
بثوه	۱۲۲	۶۴۷	۳۲۴	۳۲۳
بشگه	۲	۱۷	۸	۹
بناوه	۱۰	۵۸	۳۱	۲۷
بی توش	۸۳	۴۵۵	۲۳۵	۲۲۰
تانچی	۱	۳	۱	۲
تیتسغلی	۱۱	۴۶	۲۶	۲۰
تیتعلیا	۹	۵۹	۲۷	۳۲
خوار میر	۱۵	۵۴	۳۰	۲۴
دنیاران	۱۲	۶۱	۳۶	۲۵

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
درلکان	۴۷	۲۴۷	۱۲۸	۱۱۹
دوله	۹	۵۴	۳۳	۲۱
دوله سیب	۲	۹	۴	۵
دوله میر	۲	۱۶	۶	۱۰
دیگه	۶	۴۰	۲۰	۲۰
رجا که	۳	۲۱	۱۰	۱۱
رشکان سفلی	۱۳	۷۲	۴۰	۳۲
رشکان علیا	۴	۱۹	۹	۱۰
زرد کانی سفلی	۶	۳۴	۱۸	۱۶
زرد کانی علیا	۴	۱۹	۱۱	۸
سنجوه	۳۰	۱۷۳	۸۶	۸۷
شیرانی	۸	۴۴	۲۰	۲۴
کار کثران	۳	۲۳	۹	۱۴
کاکوس	۳	۱۴	۶	۸
کاوژان	۸	۵۰	۱۸	۳۲
کتخ روتان	۲	۱۲	۷	۲۴
گاکه	۸	۴۵	۲۱	۲۴
گرتک	۱	۲۱	۵	۱۶
گرده گروه	۵	۲۸	۱۳	۱۵
گرما بسفلی	۱۶	۹۸	۴۶	۵۲
گرما بعلیا	۷	۵۶	۲۶	۳۱
گویزل	۵	۳۷	۱۷	۲۰

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
گوینزبله	۲	۹	۵	۴
ماوندا	۱	۲	۱	۱
مربشکه	۲	۱۳	۸	۵
مزرعه	۸	۶۲	۲۹	۳۳
مزن آباد	۳۸	۲۱۴	۱۰۹	۱۰۵
مله گوشه	۱	۴	۱	۳
میدان	۶	۳۲	۱۳	۱۹
میر کاسه	۱۰	۷۴	۴۱	۳۳
یردان	۷	۴۵	۲۲	۲۳
جمع دهستان آلان	۶۰۹	۳۴۲۳	۱۷۱۰	۱۷۱۳
المان	۲	۹	۷	۲
چاله	۳	۱۵	۷	۸
چوم	۸	۴۳	۲۴	۱۹
چومپو	۳	۲۰	۵	۱۵
خانه خل بالا	۷	۴۲	۱۸	۲۴
خانه خل پائین	۸	۳۸	۱۷	۲۱
دار مرجان	۳	۱۸	۱۰	۸
دارمیشان	۳	۱۷	۹	۸
دشتبانوان	۲	۱۱	۴	۷
رزکه	۱۴	۹۱	۳۷	۵۴
زلان	۳	۲۳	۹	۱۴
زیره مرک	۲۴	۱۳۵	۶۴	۷۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
ستوان	۴	۲۷	۱۱	۱۶
شلماش	۶۸	۳۷۲	۱۶۴	۲۰۸
شیخه سور	۲	۱۳	۷	۶
شیره خوره	۱	۴	۱	۳
قصه خدریان	۲	۱۲	۶	۶
کانی بید	۲۰	۱۵	۴۷	۳۸
کانی سیب	۱	۸	۳	۵
کریوه	۴	۲۵	۹	۱۶
کر لوسه بالا	۴۳	۲۲۴	۱۰۹	۱۱۵
کولوسه پائین	۵۹	۲۶۲	۱۴۳	۱۱۹
کرویس	۴۳	۲۲۵	۱۰۰	۱۲۵
کلسپی	۹	۵۷	۲۰	۳۷
گنج زیوه	۱	۱۱	۴	۷
مهرگان	۳	۱۸	۷	۱۱
نیسک آباد	۳۴	۱۵۲	۶۵	۸۷
نیو کردار	۱۲	۴۵	۱۶	۲۹
وزچک	۳۳	۱۳۱	۵۶	۷۵
یاسین آباد	۱۶	۶۵	۳۳	۳۳
جمع دهستان باسک کولوسه	۴۳۵	۲۱۶۸	۱۰۱۲	۱۱۸۶
ابراهیم آباد	۵	۲۶	۱۴	۱۲
اسپمیره	۱۸	۱۰۳	۳۹	۶۴
اشترمل	۹	۶۵	۳۱	۳۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
اشقله گوز	۴	۱۵	۸	۷
ایگری قاران	۹	۵۹	۳۲	۲۷
بارسکدو	۱۰	۶۸	۴۱	۲۷
باسک خرابان	۱	۷	۲	۵
باسکروود	۴	۱۵	۶	۹
باغ	۱۷	۱۱۱	۵۹	۵۲
بانو	۱۰	۵۸	۲۹	۲۹
باوه	۱۲	۷۳	۳۲	۴۱
برده سپیان	۱۰	۴۴	۲۰	۲۴
بزیده	۱۷	۱۱۵	۵۰	۶۵
بناوه	۴۴	۲۶۶	۱۳۶	۱۳۰
بهشاسب	۴۶	۲۵۹	۱۳۶	۱۲۳
بیران	۳۹	۲۳۳	۱۰۰	۱۳۳
بیوران بالا	۷۹	۴۷۷	۲۴۲	۲۳۵
بیوران سفلی	۱۱۱	۶۱۶	۳۰۸	۳۰۸
ترشیان	۱۶	۵۹	۳۱	۲۸
چا پاره	۹	۳۷	۱۹	۱۸
چاکه	۱	۷	۵	۲
خره اغل	۱۱	۵۳	۲۶	۲۷
خره چاکلی	۲	۱۴	۶	۸
درمان آباد	۴	۲۱	۷	۱۴
دوله بید	۸	۴۹	۲۶	۲۳

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
دوله گرم	۴۸	۲۶۵	۱۴۱	۱۲۴
راشی	۹	۳۹	۲۲	۱۷
رشته هرمی	۱۳	۶۶	۳۸	۲۸
زره با کمر	۱	۵	۲	۳
ژاژو که	۱۵	۹۹	۴۶	۵۳
سر چاوه	۴	۳۲	۱۵	۱۷
سندولان	۶	۳۵	۱۶	۱۹
سیوتال	۲۱	۱۲۶	۵۸	۶۸
سوره چوم	۱۰	۹۱	۵۳	۳۸
شیبانه	۱۲	۷۷	۳۲	۴۵
شینو	۱۸	۱۱۷	۶۳	۵۴
شیواشان	۲۷	۱۳۱	۷۲	۵۹
شیوه ابراهیم	۲۷	۱۳۳	۸۱	۵۲
شیوه صل	۲۶	۱۱۷	۵۷	۶۰
ققه سلیمان	۷	۴۱	۱۷	۲۴
قازان	۵	۲۴	۱۴	۱۰
قلعه رشه	۹۳	۵۲۷	۲۶۷	۲۵۹
قوله سویر	۱۳	۹۴	۴۲	۵۲
کاژه	۱۸	۱۳۱	۷۲	۵۹
کانن بید	۱	۵	۳	۲
کانی رش	۱۴	۵۷	۳۱	۲۶
کانی سیب	۷	۴۱	۲۰	۱

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
کاوله کن	۹	۳۹	۱۷	۲۲
کوخ خال عباس	۱	۹	۳	۶
کولکورش	۶	۳۷	۱۸	۱۹
کهنه شینو	۱	۹	۶	۳
کیفر آباد	۴	۲۸	۱۲	۱۶
گلینه	۱۲	۵۱	۳۱	۲۰
گلینه کوچک	۸	۴۴	۲۱	۲۳
گود مریشک	۹	۴۵	۲۲	۲۳
گورانگان	۵۱	۲۶۰	۱۳۱	۱۲۹
گودلان بالا	۳	۲۲	۱۱	۱۱
گودلان سفلی	۱۰	۴۴	۱۸	۲۶
مراد	۱	۳	۲	۱
مراغان	۴۵	۲۳۵	۱۱۷	۱۱۸
میر شیخ حیدر	۴۹	۲۳۳	۱۲۵	۱۰۸
نیو نام	۲	۹	۶	۳
ورتندو	۲	۱۲	۴	۸
هلوی	۴۰	۲۳۸	۱۲۲	۱۱۶
هوار سلیمان	۱۶	۸۲	۴۰	۴۲
جمع دهستان بریاجی	۱۱۶۰	۶۵۰۳	۳۲۷۴	۳۲۲۹
بالان	۹	۴۴	۲۳	۲۱
بانہ زیر	۳۷	۲۲۱	۱۱۷	۱۰۴
بری سو	۲۳	۱۱۵	۶۱	۵۴

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
بصره	۳۴	۱۸۸	۹۶	۹۲
بناویله بزرگ	۳۰	۱۷۰	۸۷	۸۳
بناویله کوچک	۳۰	۱۷۱	۸۶	۸۵
دارساوین	۱۹	۱۳۳	۶۷	۶۶
ربط	۳۰	۱۷۹	۸۴	۹۵
سرچشمه	۱۷	۹۳	۵۷	۳۶
شالکه	۶	۳۵	۱۷	۱۸
قلعه	۲۳	۱۱۰	۵۵	۵۵
قهوه خانه سرچشمه	۱۰	۳۰	۱۶	۱۴
کانی گوز	۲۱	۱۰۳	۵۴	۴۹
کندکه	۲۰	۱۰۲	۵۴	۴۸
لیلانہ	۵۳	۲۶۳	۱۳۵	۱۲۸
ماولو	۲۵	۱۲۶	۵۶	۷۰
مرانه	۶	۳۸	۲۴	۱۴
ملك آباد	۳۸	۲۰۵	۱۱۶	۸۹
واتمان آباد	۱۶	۸۳	۳۹	۴۴
هند آباد	۴۵	۲۷۷	۱۴۸	۱۲۹
یوسفکل	۳۹	۲۴۵	۱۲۰	۱۲۵
جمع دهستان کلاس	۵۳۱	۲۹۳۱	۱۵۱۲	۱۴۱۹
باریکایی	۲۲	۱۴۰	۷۰	۷۰
بروه	۱۶	۷۷	۴۱	۳۶
بلاو	۲۴	۱۲۴	۵۹	۶۵

زن	مرد	جمعیت	تعداد خانوار	نام ده
۶۹	۷۶	۱۴۵	۲۶	بناویله حاجی مینه
۱۶۹	۱۵۸	۳۲۷	۵۶	پاراستان
۲۳	۲۴	۴۸	۹	پلثیرد
۹۳	۸۸	۱۸۱	۲۸	جان داران
۵۹	۵۸	۱۱۷	۱۶	چبیرند
۲۹	۲۱	۵۰	۷	جمکه
۸۴	۶۱	۱۴۵	۲۸	چوالان
۲۳	۲۷	۵۰	۹	چومل
۱۲	۸	۲۰	۳	خاله آباد
۹۰	۱۰۵	۱۹۵	۳۴	خلیصان
۵۵	۵۷	۱۱۲	۱۸	دشتی
۱۰۴	۹۵	۱۹۹	۳۳	دوله تو
۹	۹	۱۸	۲	زرکتان
۱۴۰	۱۱۸	۲۵۸	۴۵	زمزیران
۱۲۵	۱۱۴	۲۳۹	۳۷	سارتهکه
۲۴	۳۸	۶۲	۱۰	سرخاب
۸۱	۹۳	۱۷۴	۲۷	سویرو
۵	۳	۸	۱	سید آباد
۲۱۹	۲۵۰	۴۶۹	۶۴	سیسیر
۷۴	۵۵	۱۲۹	۲۵	شلمان
۱۱۵	۱۱۲	۲۲۷	۳۹	شموله
۶۸	۸۵	۱۵۳	۲۵	شندره

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
شیخ عیسی	۱۴	۶۵	۳۵	۳۰
شیوه چو	۱۶	۷۷	۴۰	۳۷
قامیشه	۱۵	۷۵	۴۴	۳۱
کاکوزه بالا	۷	۳۴	۱۹	۱۵
کال دره	۱۳	۶۸	۳۱	۳۷
کافی اسپان	۷	۴۵	۲۴	۲۱
کشان	۶	۴۸	۲۹	۱۹
کنخ قلعه سمور	۶	۲۹	۱۶	۱۳
کله کای	۲۲	۱۲۷	۵۴	۷۳
کنه ورچه	۱۲	۸۶	۴۶	۴۰
کاکوزه	۶	۳۳	۱۲	۲۱
کرژال بالا	۹	۴۳	۱۵	۲۸
کرك آباد	۵	۲۶	۱۳	۱۳
کوله	۵۱	۳۱۶	۱۵۱	۱۶۵
ماما زینه	۲۶	۱۴۳	۷۵	۶۸
میرگه پیرگه	۱۰	۶۱	۲۲	۳۹
میونه	۱۷	۱۱۲	۶۳	۴۹
نستان	۸۰	۳۸۳	۱۶۳	۲۲۰
نلوسه	۲۶	۲۱۵	۱۰۲	۱۱۳
نو آباد	۵۹	۳۶۹	۱۸۵	۱۸۴
ورگیل	۳۸	۲۱۷	۱۱۲	۱۰۵
ولیو	۳۳	۱۹۶	۱۰۰	۹۶

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
هرمز آباد	۱۹	۱۰۳	۵۳	۵۰
هموان	۲۴	۱۱۸	۶۴	۵۴
جمع دهستان گورک سردشت	۱۱۲۵	۶۶۵۵	۳۲۹۳	۳۳۶۲
احمد بریو	۴۹	۲۶۵	۱۳۳	۱۳۲
اش حاجی	۳	۱۶	۷	۹
اغلان	۴۴	۲۳۸	۱۱۸	۱۲۰
باس آباد	۴۵	۲۹۱	۱۵۰	۱۴۱
برده سور	۱۱	۶۰	۲۲	۳۸
بنو خلف	۴۵	۲۷۷	۱۴۰	۱۳۷
بویانه	۲۲	۹۸	۴۱	۵۷
توزال	۲۵	۱۸۶	۹۶	۹۰
توی	۱۲	۹۳	۵۱	۴۲
خیله	۲	۱۱	۷	۴
دشتی طلا	۳	۱۷	۸	۹
دیگه	۲۷	۱۴۰	۵۴	۸۶
دیوالان	۵۲	۲۷۴	۱۳۴	۱۴۰
زله	۱۲	۷۱	۳۴	۳۷
زوران	۴۱	۲۵۵	۱۴۳	۱۱۲
زیوه	۷۵	۴۴۷	۲۴۰	۲۰۷
سرشیو	۲۵	۱۳۷	۶۸	۶۹
سلکتان	۱۵	۸۲	۴۸	۳۴
سوره بان	۸	۴۹	۲۱	۲۸

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
شادمان	۷	۳۹	۱۶	۲۳
شمه شیخه	۶	۳۴	۱۵	۱۹
کان زرد	۴۵	۲۷۹	۱۳۲	۱۴۷
کتخ باشقلانه	۲	۱۲	۶	۶
کرزال پائین	۱۰	۶۳	۳۵	۲۸
کودله	۱۹	۱۰۳	۵۶	۴۷
کور بناب	۲۷	۱۳۴	۶۹	۶۵
کونه مشکه	۳۵	۲۲۴	۱۱۲	۱۱۲
کهنه زوران	۳	۱۹	۹	۱۰
گل کند	۳۴	۲۱۸	۱۰۰	۱۱۸
کلو	۱۲	۶۲	۳۹	۲۳
ملا شیخ	۵۷	۳۱۵	۱۷۷	۱۳۸
ممند داوا	۶	۳۲	۱۶	۱۶
نارست	۹	۴۴	۱۸	۲۶
نژاوه	۷	۳۶	۱۸	۱۸
نلاس	۴۰	۲۲۳	۱۰۹	۱۱۴
نوچولان	۲۲	۹۶	۴۵	۵۱
نیشکولان	۱۴	۸۶	۴۷	۳۹
واشمزین	۱۷	۱۲۲	۵۴	۶۸
واوان	۳۵	۱۸۷	۸۴	۱۰۳
ورده	۴۶	۲۱۸	۱۱۲	۱۰۶
ورده پهن	۵	۳۲	۲۳	۹

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
جمع دهستان ملکاری	۹۷۴	۵۵۸۵	۲۸۰۷	۲۷۷۸
اشخال	۳۷	۲۱۴	۹۲	۱۲۲
اشدینه	۴	۱۴	۸	۶
المران	۸	۴۵	۲۵	۲۰
الواتان	۶۸	۳۸۹	۱۷۳	۲۱۶
الاولان	۳۲	۲۲۰	۱۲۵	۹۵
بایزمر	۴	۱۸	۶	۱۲
برینه	۱۹	۸۸	۴۳	۴۵
بیلوکه	۲۱	۱۰۳	۴۶	۵۷
بیملینک	۳	۲۲	۱۰	۱۲
توزان	۵	۳۶	۱۹	۱۷
چکو	۳۵	۲۳۳	۱۰۹	۱۲۴
حسن آباد	۴	۳۶	۱۹	۱۷
داربران	۶	۳۴	۱۸	۱۶
دارمکون بالا	۲۵	۱۳۱	۵۱	۸۰
دارمکون پائین	۸	۴۱	۲۲	۱۹
داود آباد	۴۱	۱۸۲	۷۴	۱۰۸
دوله تو	۶۶	۲۸۷	۱۲۳	۱۶۴
زیوه	۷	۳۸	۱۸	۲۰
سالاره	۳	۲۰	۶	۱۴
ساوان	۱۱	۶۴	۲۴	۴۰
سپیداره	۱۲	۵۱	۲۴	۲۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
سپیداره	۱۹	۱۰۰	۴۴	۵۶
سپیکان	۴۲	۲۲۵	۱۱۱	۱۱۴
سرمرگان	۱۲	۶۵	۲۵	۴۰
سرمرگان	۶	۳۸	۲۲	۱۶
سوستان سفلی	۱۷	۱۰۹	۶۵	۴۴
سیره مرگک	۵	۱۷	۵	۱۲
سیونا	۲۷	۱۳۶	۶۵	۷۱
شوانشان	۴	۲۵	۱۲	۱۳
شیواوکان	۱۵	۱۰۰	۴۶	۵۴
شیوه مران	۱۸	۱۲۱	۴۹	۷۲
قلعه تاسیان	۳۱	۱۵۹	۸۴	۷۵
کاولان	۱۴	۹۲	۳۴	۵۸
کچل آباد	۱۸	۸۷	۴۶	۴۱
کنه مشکه	۲۵	۱۳۷	۶۵	۷۲
کردینه بالا	۳	۱۵	۴	۱۱
کردینه پائین	۴	۱۲	۴	۸
کرو	۴۶	۲۷۵	۱۳۰	۱۴۵
کوره شیر	۱۰	۳۹	۱۹	۲۰
کوزیله	۳۳	۱۶۲	۶۲	۱۰۰
کومان	۵۳	۲۵۳	۱۲۸	۱۲۵
مامکاه	۴۹	۱۸۸	۷۵	۱۱۳
مزرعه	۳۰	۱۸۱	۹۴	۸۷

نام ده	تعداد خانوار	جمعیت	مرد	زن
موسلان	۷۵	۳۶۸	۱۷۶	۱۹۲
میرآباد	۷۹	۳۹۵	۱۸۷	۲۰۸
نبی آباد	۲۵	۱۳۴	۶۹	۶۵
نسک آباد	۱۱	۶۳	۳۴	۲۹
نوکان	۵	۲۵	۱۲	۱۳
نیزه سفلی	۱۸	۱۲۰	۵۲	۶۸
نیزه علیا	۲۳	۱۳۶	۶۳	۷۳
نیوژ	۲۵	۱۵۳	۶۶	۸۷
جمع دهستان نعلین	۱۱۶۱	۶۱۹۶	۲۸۸۳	۳۳۱۳

فصل یازدهم کتابشناسی آذربایجان

آثار ایران - از نشریات اداره کل عتیقات ۲ ج ۱۳۱۴ - ۱۳۱۸ شمسی
آذری - سیدعلی : قیام خیابانی پیشوای تجدد آزادی ایران در تبریز ، تهران
۱۳۲۹ ش

آفسرائی - محمود بن محمد؛ مسامرة الاخبار و مسایرة الاخبار، آتقره ۱۹۴۴
ابراهیمی وفائی - جلال: آثار تاریخی شهر ستان میانه، ماهنامه اداره کل آموزش
و پرورش آذربایجان شرقی ، ج ۱ ش ۳
ابن الاثیر - عزالدین ابوالحسن : الکامل فی التاریخ ، طبع بیروت ۱۳ ج ،
۱۹۶۷

ابن اسفندیار - بهاءالدین محمد: تاریخ طبرستان تألیف سال ۶۱۳ هـ ، باهتمام -
مرحوم عباس اقبال آشتیانی، ۲ ج تهران ۱۳۲۰
ابن بزاز - توکلی بن اسمعیل ؛ صفوة الصفا (مواهب السنية فی مناقب الصوفیه) ،
چاپ سنگی بمبئی ۱۳۲۹ قمری.

ابن بطوطه - شرفالدین ابوعبدالله محمد : تحفة المنظار فی غرائب الامصار و عجائب
الاسفار طبع پاریس ۴ ج ، ۱۸۵۳ - ۱۸۵۹ ، و طبع قاهره ۱۳۲۲ هـ ۲ ج
ابن بی بی - الحسين بن محمد جعفری : الاوامر العلائية فی الامور العلائية، چاپ
عکسی ، آنکارا ۱۹۵۶

ابن حوقل - ابوالقاسم محمد بن حوقل: صورة الارض ۲ ج ، لیدن ۱۹۳۹ م
ابن خردادبه - ابوالقاسم عبیدالله بن عبدالله : المسالك والممالك ، لیدن ۱۸۸۹ م
ابن رسته - ابوعلی احمد بن عمر بن رسته: الاعلاق النفیسه، تألیف سال ۲۹۰ هـ ،
لیدن ۱۸۹۲

ابن شاکر کتبی - محمد بن شاکر بن احمد الکتبی: فوات الوفیات ، ۲ ج اسلامبول
۱۲۹۹ هـ .

ابن عبدالحق - صفی الدین عبدالؤمن : مرصد الاطلاع فی اسماء الامکنة و البقاع
۴ ج - لیدن ۱۸۵۰ - ۱۸۶۴

ابن العبری - ابوالفرج بن اهرن : تاریخ مختصر الدول ، بیروت ۱۸۹۰ م

- ابن الفقیه - ابوبکر احمد بن محمد همدانی : مختصر کتاب البلدان ، لیدن ۱۸۸۵ م
 ابن الفوطی - کمال الدین ابوالفضل : مجمع الاداب فی معجم الالقاب ، ۴ ج ، -
 بغداد ۱۹۶۲
- ابن مسکویه - احمد بن محمد بن یعقوب : تجارب الامم و تعاقب الهمم ۳ ج ، چاپ
 عکسی ، لیدن ۱۹۰۹
- ابن الندیم - ابوالفرج محمد بن اسحق : کتاب الفهرست ، طبع لیبزیک -
 ۱۸۷۱ - ۱۸۷۲ م .
- ابو بکر طهرانی : کتاب دیار بکریه ، ۲ ج طبع آنکارا ، ۱۹۶۲ - ۱۹۶۴ م
 ابودلف - مسعر بن المهلهل : الرسالة الثانیه ، قاهره ۱۹۵۵
- ابوالفدا - الملك المؤید ، اسماعیل بن ابی الفداء ؛ المختصر فی اخبار البشر ، ۴
 ج ، طبع آستانه ۱۲۸۶ هـ ، تقویم البلدان ، پاریس ۲۱۸۴
- ابو یوسف - القاضی ابو یوسف یعقوب بن ابراهیم : کتاب الخراج ، بولاق ۱۳۰۲ هـ
 ادیب طوسی (محمد امین) ، نمونه ای از فہلوئیات قزوین و زنجان و تبریز در
 قرن ہفتم ، فہلوئیات مغربی تبریزی ، فہلوئیات زبان آذری در قرن ہشتم و نهم ،
 فہلوئیات مامہ عصمت و کشفی بزبان آذری ، (نشریہ دانشکدہ ادبیات تبریز سال ہفتم و
 ہشتم و نهم ۱۳۲۹ - ۱۳۳۵)
- زبان ہر زندات مرند ، مجلہ ماہتاب سال اول ص ۲۷۰-۲۷۶ ،
 ارژنگی - ہوشنگ : تعبیرات و اصطلاحات و امثال مشترک فارسی و آذربایجان
 نشریہ دانشکدہ ادبیات تبریز سال ۹ و ۱۰
- اروج بیک بیات : دون ژوان ایرانی ، ترجمہ مسعود رجب نیا ، تهران ۱۳۳۸
 اسامی دہات کشور (نشریہ ادارہ کل آمار ج ۱ تهران ۱۳۲۹)
- اسکندر بیک ترکمان منشی - تاریخ عالم آرای عباسی ، ۲ ج تهران ۱۳۳۴ ش
 الاصطخری - ابواسحق ابراهیم بن محمد - صور الاقالیم ، لیدن ۱۹۲۷ کتاب الاقالیم
 طبع عکسی گوتا (آلمان شرقی) ؛ مسالك وممالك اصطخری (ترجمہ فارسی) ، تهران
 ۱۳۴۰ ش
- اعتضاد السلطنہ - علیقلی میرزا : فتنہ باب ، باہتمام دکتر عبدالحسین نوائی تهران
 ۱۳۳۳ ش .
- اعتماد السلطنہ - محمد حسن خان : منتظم ناصری ۳ ج ، تهران ۱۲۹۸ - ۱۳۰۰ ق
 اقبال آشتیانی - عباس : زبان ترکی در آذربایجان مجلہ یادگار سال دوم شماره سوم ،
 تاریخ مفصل ایران ، تهران کتابفروشی خیام ، تاریخ مغول ، تهران ۱۳۴۱ ش ؛ حیدر

خان عمو اوغلی، یادگار، ج ۳ شماره ۵،
شرح حال مرحوم شریفزاده و برادر او، یادگار، ج ۳ شماره ۱۰،
بردار کردن ثقة الاسلام، یغما سال ۷ (نقل از شهدای مشروطیت)؛ خلخال، یادگار
ج ۲ ش ۹

امانی (دکتر). بررسی‌های دموگرافیک دربارهٔ اقلیت‌های مذهبی ایران (نشریه
اداره کل آمار عمومی)

امیر خیزی - اسمعیل: قیام آذربایجان و ستارخان، تبریز ۱۳۳۹ ش
امین سبحانی - رضا: تاریخچه و وجه تسمیه مدارس تبریز، ج اول ۱۳۳۷ ش
امین احمد رازی: تذکره هفت اقلیم ۲ ج کلکته ۱۹۱۸ - ۱۹۳۹
امینی - رضا، اردبیل اطلاعات ماهانه ج ۲ ش ۲
اولیا چلبی: سیاحتنامه (قسمت آذربایجان و تبریز) ترجمه حاج حسین آقا
نخجوانی، تبریز ۱۳۳۸ ش، سیاحت نامه طبع استانبول ۱۹۱۴ م
ایران شهر: نشریه شماره ۲۲ کمیسیون ملی یونسکو در ایران، ۲ ج تهران
۱۳۴۲ - ۱۳۴۳

ایزدیار: آذربایجان و زبان آذری، مجله ارمنان سال ۲۴: ۶۸-۹۶
بادکوبی - آخوند میرزا علی: تخریب‌اللغات، تهران ۱۳۱۴ ق
بارتلد - تذکره جغرافیای تاریخی ایران، ترجمه حمزه سردادور، تهران ۱۳۰۸
بازرگان - فریدون: راجع به مرحوم حیدرخان عمو اوغلی، یادگار ج ۳ ش ۸
براون - (ادوارد): تاریخ ادبیات ایران (از فردوسی تا سعدی) ترجمه و تحشیه
فتح‌الله مجتبائی تهران ۱۳۴۲، الادب فی ایران من الفردوسی الی سعدی، الدكتور امین -
الشواری، مصر، ۱۹۵۴؛ از سعدی تا جامی، ترجمه و تحشیه علی اصغر حکمت طبع
دوم ۱۳۳۹ ش؛ تاریخ ادبیات ایران از صفویه تا مشروطیت، ترجمه غلامرضا رشید
یاسمی، طبع دوم تهران ۱۳۲۹ ش.

البلاذری - ابوالعباس احمد بن یحیی، فتوح البلدان. لیدن ۱۸۷۶ م

البدزینی - بدرالدین ابوالضیاء: تراجم الاعیان فی ابناء الزمان

بهزاد: کریم طاهرزاده: قیام آذربایجان در انقلاب مشروطیت ایران تهران ۱۳۳۴ ش
بهرنگی - صمد: پسوند در زبان کنونی آذربایجان، راهنمای کتاب، سال ۶
۲۲۰-۲۲۲-۷۵۱، دستور کنونی آذربایجان، راهنمای کتاب ۵: ۷۴۷-۷۵۱، ماضی و مضارع
در جریان در زبان کنونی آذربایجان، فرهنگ ایران زمین، ۱۳-۷۶، ۷۲۰-۷۶.
بهنام - عیسی: گنبد سرخ مراغه، هنر و مردم، ج ۱ شماره ۸.

بیانی (دکتر شیرین) - تاریخ آل جلایر ، تهران ۱۳۴۵ ش
 یطروشفسکی : کشاورزی و مناسبات ارضی در ایران عهد مغول ۲ ج ،
 ترجمه کریم کشاورز ، تهران ۱۳۴۴ ش

پیرزاده - شیخ حسین بن ابدالزاهدی : سلسله‌النسب صفویه ، برلن ۱۳۰۳ ش
 جاوید - دکتر اسلام الله ، خودآموز زبان آذربایجانی تهران ۱۳۴۲ ،
 خلاصه تاریخ مشروطیت ایران ، فداکاران فراموش شده ، ورسالاتی دیگر درباره
 رجال آذربایجانی دوره مشروطیت .

پسیان - نجفقلی : مها بادخونین تا کرانه های ارس
 تراپی طباطبائی - سید جمال الدین : نقش‌ها و نگاشته‌های مسجد کبود تبریز ،
 تبریز ۱۳۴۸ ، سکه‌های اسلامی دوره ایلخانی و گورکانی ، تبریز ۱۳۴۷
 تقی زاده - سید حسن : تهیه مقدمات مشروطیت در آذربایجان ، نشریه
 کتابخانه ملی تبریز ، ج ۱ ش ۱

تربیت - محمدعلی : دانشمندان آذربایجان ، تهران ۱۳۱۴ ش
 ثقة الاسلام شهید - میرزا علی آقا : تاریخ امکانه شریفه و رجال برجسته تبریز ،
 تبریز ۱۳۳۲ ش

جر جس بن العمید (الشیخ المکین ابن فضل الله العمری) :
 تاریخ المسلمین من صاحب بشریة الاسلام ابی القاسم محمد الی الدولة الاتابکیة ،
 لیدن ۱۶۲۵

جمال الدین بن الحسن الازدی : نبذة من الجزء الثاني من اخبار الدول المنقطعه
 (الدولة الساجية بالجهال)

جنایان - شاهرخ : چند ترانه از شاهپور (سلماس) ، مجله سخن ۱۵ : ۳
 جنیدی - دکتر محمد جواد : چشمه های معدنی ایران : ج ۱ طبع دانشگاه
 تبریز ۱۳۴۸ ش

جوینی - عطاء ملک : تاریخ جهانگشا ، به تصحیح مرحوم محمد قزوینی ج ۳ ، طبع اروپا ،
 حافظ ابرو - عبدالله خوافی : ذیل جامع التواریخ رشیدی ، باهتمام دکتر خانباها
 بیانی ، تهران ۱۳۱۷

حدود العالم من المشرق الی المغرب : طبع دانشگاه تهران ۱۳۴۰ ش
 حسن بن محمد : تاریخ قم ، باهتمام سیدجلال الدین تهرانی ، تهران ۱۳۱۳ ش
 حکیم - محمد تقی : گنج دانش طبع طهران ۱۳۰۵ قمری

- حمدالله مستوفی . **نزهت القلوب** ، طبع بمبئی ۱۳۱۱ ، باهتمام دکتر محمد -
دیرسیاقی ۱۳۳۶ ش
- حمدالله مستوفی : **تاریخ گزیده** ، باهتمام دکتر عبدالحسین نوائی ، تهران
۱۳۳۹ .
- خرزندی زیدری نسوی - محمد: **سیرت جلال الدین** ، به تصحیح استاد مجتبی
مینوی ، تهران ۱۳۴۴
- الخطیب البغدادی** - ابوبکر احمد بن علی : **تاریخ بغداد** ، ۱۴ ج ، بیروت .
خواجه افندی - سعدالدین ، **تاج التواریخ** ، استانبول ۱۲۷۶ هـ
الخوارزمی - ابو عبدالله محمد بن احمد . **مفاتیح العلوم** ، لیدن ۱۸۹۵
الخوارزمی - ابوجعفر محمد بن موسی: **صورة الارض** ، وین ۱۹۲۶ .
خواند میر - غیاث الدین: **حمیب السیر فی اخبار افراد البشر** ، ۴ ج ، تهران ۱۳۳۳
خیامپور - دکتر عبدالرسول : **فرهنگک سخنوران** ، تبریز ۱۳۴۰
دائرة المعارف الاسلامیه (ترجمه عربی)
- درویش احمد - عاشق پاشا زاده : **تواریخ آل عثمان** ، استانبول ۱۳۳۲ هـ
دریانی - احمد : نقش چندکاشی از مسجد کبود ، **مجله سرو** ج ۱ ش ۱
دولت آبادی - عزیز : **زبان کنونی آذربایجان** : معلم امروز ج ۲ ، نشریه
دانشکده ادبیات و هنر ج ۶ : ۴۸۸-۴۹۲ ؛ **منشاء يك ضرب المثل آذربایجانی** : معلم امروز
ج ۴ ص ۱۹۶-۱۹۷ .
- دولتشاه سمرقندی - امیر دولتشاه بن علاء الدوله : **تذکره الشعراء** ، باهتمام
محمد لوی عباسی ، تهران ۱۳۳۷ ش
- دهقان - علی : **سرزمین زردشت** ، در تاریخ آذربایجان غربی و رضائیه ، تهران
۱۳۴۹
- دیاکونف (ا. م) : **تاریخ ماد** ، ترجمه کریم کشاورز ، تهران ۱۳۴۵
دیباچ - اسماعیل : **راهنمای تاریخ آذربایجان شرقی** ، تبریز ۱۳۳۴ ش ؛
آثار باستانی و ابنیه تاریخی آذربایجان تهران ۱۳۴۶ ؛ **دیباچ و کارنگ** : راهنمای
تبریز ۱۳۴۲ ش .
- ذکاء- یحیی : **یک دویستی آذری از شیخ صفی الدین اردبیلی** ، **مجله دانش** ج ۳ ص
۳۸۴-۳۸۵
- الذهبی - شمس الدین : **دول الاسلام** ج ۲ ، حیدرآباد ۱۳۳۳ هـ
ذیل **تاریخ عالم آرای عباسی** ، باهتمام سهیلی خوانساری تهران ۱۳۱۷ ش

رامیان ، تمدن ، تسکس : بزرگان و سخن سرایان آذربایجان غربی ،
 راهنمای شهرستانهای ایران ، تهران ۱۳۴۶ ش
 رجب نیا - مسعود : ترجمه سفرنامه کلایوینخو ، تهران ۱۳۳۷ ش
 رجوی - کاظم دیلمقانی : تاریخ و جغرافیای سلماس
 رزم آرا - سرتیب علی : جغرافیای نظامی آذربایجان خاوری و باختری ،
 تهران ۱۳۲۰ ش

رشید الدین فضل الله : دوره جامع التواریخ رشیدی
 روحی انار جانی : رساله روحی انار جانی در آداب و عادات مردم تبریز ، بامقدمه
 سعید نفیسی ، جلد دوم فرهنگ ایران زمین تهران ۱۳۳۳ ؛ و تحقیق دیگر درباره آن رساله تحت
 عنوان : زبان مردم تبریز باهتمام دکتر ماهیار نوایی ، ضمیمه نشریه دانشکده ادبیات تبریز .
 روملو - حسن : احسن التواریخ ، باهتمام چارلس نارمن سیدن ، کلکته ۱۹۳۱ م ؛
 قسمت دوم باهتمام دکتر عبدالحسین نوایی ، طبع بنیاد فرهنگ .

ریاحی - محمد امین : منار شمس تبریزی در خوی و قاضی رکن الدین خویی ،
 مجله یغما ج ۱۱ : ۵-۱۱

زامپاور : معجم الانساب و الاسرات الحاكمة فی التاریخ الاسلامی ، ترجمه :
 الدكتور محمد حسن بك وحسن احمد محمود ، ۲ ج ، قاهره ۱۹۵۱-۱۹۵۲
 زاهدی - دکتر حبیب : چشمه های آهکزا در آذربایجان شرقی (نشریه دانشکده
 ادبیات تبریز شماره ۹۰ و ۹۱) ۱۳۴۸ .

زنوزی - محمد حسن : ریاض الجنه (نسخه خطی کتابخانه ملی تبریز) ، بحر -
 العلوم (نسخه خطی کتابخانه ملی تبریز)

ساعدی - غلامحسین - ایلخچی - يك ده صوفی نشین در آذربایجان تهران ۱۳۴۲
 ش ؛ خیاو یا مشکین شهر ۱۳۴۴ ش

سامی - شمس الدین محمد : قاموس الاعلام (ترکی) ج ۶ استانبول ۱۳۰۶ ه
 ستوده دکتر حسینقلی : تاریخ آل مظفر ، ۲ ج ، طبع دانشگاه تهران ۱۳۴۶ -
 ۱۳۴۷

السخاوی - شمس الدین : الضوء اللامع لاهل القرن التاسع ، ۱۲ ج بیروت (طبع)
 (افست)

السمعانی - عبدالکریم بن محمد : کتاب الانساب ، لیدن طبع عکسی ۱۹۱۲
 سلطان القرائی - جعفر : میرزا حسن زنوزی خویی ، مجله پیام نوج ۷ ص ۶ ؛
 محل قبر عزیز خان سردار کل ، یادگار ج ۴ ش ۴ .

- شیر وانی - زین العابدین : بستان السياحه ، طبع رحلی ، اصفهان ۱۳۴۲ ق ،
حدایق السياحه (چاپ سنگی)
- شرف الدین علی یزدی : ظفر نامه ، ۲ ج کلکته ۱۸۸۷ م
صایبلی - دکتر آیدین : رصدخانه مراغه ، مجله دانشکده ادبیات ، تهران سال
سوم ۱۳۳۵ شماره ۴
- صفوت : داستان دوستان ، تبریز ۱۳۱۸ ش
- صفوی - سید جمال الدین : اردبیل ، نشریه فرهنگ اردبیل ، ۱: ۳، ۱۰، ۲۸،
صنیع الدوله - محمد حسن خان : مرآت البلدان ۴ ج
طاهر زاده - کریم : قیام آذربایجان در انقلاب مشروطیت ایران ، رک بهزاد.
طباطبائی تبریزی - محمد رضا : تاریخ اولاد الاطهار ، تبریز ۱۳۰۴ ق
طباطبائی - مصطفی : آذربایجان ، مجله ایرانشهر ج ۲ : ۵۷۹-۵۸۵
الطبری - محمد بن جریر : تاریخ الرسل و الملوك ۱۳ ج ، لیدن ۱۸۷۶-
۱۹۰۱
- عابد - عابد علی : شروان اورملجقه علافی ، اورینتل ، ج ۲۹ ش ۱ و ۲ (بزبان اردو)
عباسی - محمد : سیاحت نامه شوالیه شاردن - ۱۰ ج
عبدالرزاق سمرقندی : مطلع السعدین و مجمع البحرین ، ۲ ج باهتمام
محمد شفیع ، لاهور ۱۹۴۶-۱۹۴۹
علائی - علی اکبر : آرامگاه شیخ صفی الدین ، هنر و مردم ، دوره جدید ، شماره
۲۰-۲۳ : ۱۸
- عمیدی نوری - ابوالحسن : آذربایجان دموکرات ، تهران ۱۳۲۲
غنی - دکتر قاسم : تاریخ عصر حافظ یا تاریخ فارس و مضافات ، تهران ۱۳۲۱ ش
غنی زاده - محمود . تاریخ آذربایجان ، ایرانشهر ، ۲ : ۱۷۴-۱۸۲
فخری هروی : تذکره روضة السلاطین ، به تصحیح دکتر عبدالرسول خیامپور ،
تبریز ۱۳۴۵ ش.
- فرزانه - م. ع : مبانی دستور زبان آذربایخان ، تهران ۱۳۴۴
فرساد و تقی زاده : نظری بتاریخ و درس عبرت (فتح قفقاز یا کلید تسخیر ایران
وهند) کاوه ج ۱ ش ۱۲ و ۱۵ و ۱۷
- فره وشی (مترجم همایون) : سفر نامه مادام دیولافوا ، تهران ۱۳۳۲
فرهنگ آبادیهای کشور - ج ۲ و ۳ آذربایجان غربی و شرقی ، طبع مرکز آمار ایران.
فرهنگ جغرافیایی ایران - استان سوم و چهارم (آذربایجان) - دائره
جغرافیایی ارتش
فصیحی خوافی : مجمل فصیحی ، باهتمام محمود فرخ ج ۳ ، مشهد ۴۱-۱۳۳۹

- فضل الله روزبهان : تاریخ عالم آرای امینی (نسخه خطی)
فقیه - آتورپاتکان و نهضت ادبی ، تهران
فیروز - توفیق : منطقه قالی بافی آذربایجان ، تهران (مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی) ۱۳۴۸ شمسی
- قاضی احمد غفاری : تاریخ جهان آرا ، طبع تهران کتابفروشی حافظ ؛ تاریخ نگارستان ، طبع بمبئی ۱۲۷۵ ق .
- قاضی نورالله شوشتری : مجالس المؤمنین ، تهران ۱۲۹۹ ق
قدامة بن جعفر : الخراج وصفة الكتابة ، لیدن ۱۸۸۹ م
القرشی - یحیی بن آدم : کتاب الخراج ، لیدن ۱۸۹۶
القزوینی - زکریاء : آثار البلاد و اخبار العباد ، لیدن ۱۸۴۸ ، طبع بیروت ۱۳۸۰ ه .
- قزوینی - علامه محمد : دوره یادداشتهای قزوینی طبع دانشگاه تهران
قطران : دیوان قطران تبریزی به تصحیح حاج محمد آقا نخجوانی ، تبریز ۱۳۳۳ ش .
- کاتب چلبی - مصطفی بن عبدالله (حاجی خلیفه) : تقویم التواریخ و جهان نما ، که هر دو آنها را بترکی نگاشته و در استانبول طبع رسیده است .
کاتبی - حسینی : آذربایجان و وحدت ملی ، تبریز ۱۳۲۱ ش
کاری - جملی : سفر نامه کاری ، ترجمه دکتر عباس نخجوانی و عبدالعلی کارنگ تبریز ۱۳۴۸ .
- کارنگ - عبدالعلی : تاتی وهرزنی ، تبریز ۱۳۳۳ ؛ دستور زبان کنونی آذربایجان . تبریز ۱۳۴۰ ش ؛ تاریخ تبریز ، ترجمه و تحشیه مقاله مینورسکی در دائره المعارف قدیم اسلامی ، تبریز ۱۳۳۷ ؛
- خاطراتی از شرق ، ترجمه رساله دوروتی اسمیت ، تبریز ۱۳۴۴ ش ؛
تبریز (ترجمه مقاله ای از کتاب جهان نما ی کاتب چلبی) ، تهران مجله معلم سال اول ۱۳۲۵ ؛ خلخال ، یک لهجه از آذری ، تبریز ۱۳۳۴ ؛ تاریخ دهلیان ، معلم امروز ج ، ۳ ؛ ترانه ای چند از آذربایجان (خلخال) ، مجله سرو ، ج ۱ ش ۱
کاشانی - ابوالقاسم عبدالله : تاریخ اوچایتو ، به اهتمام مهین همبلی (حاجیان-پور) ، تهران بنگاه ترجمه و نشر کتاب ۱۳۴۸ ش .
- کاشغری - محمود ، دیوان لغات الترك ، ج ۳ ، استانبول ۱۳۳۳ ق
کاوایان پور - سروان احمد : تاریخ رضائیه ، تهران ۱۳۴۴ ش ،

- تاریخ عمومی آذربایجان . تهران ۱۳۴۶ ش .
- کتاب اسامی دهات کشور ج اول ، نشریه وزارت کشور ۱۳۲۹ش
- کتابی - محمود : تاریخ آل مظفر ، باهتمام عبدالحسین نوائی ، تهران ۱۳۳۴ش
- کربلائی - حافظ حسین کربلائی : روضات الجنان و جنات الجنان ، ۲ ج تهران ۱۳۴۴ - ۱۳۴۹ ، باهتمام آقای جعفر سلطان القرائی .
- کریمی - بهمن : جغرافیای تاریخی مفصل غرب ایران ، تهران ۱۳۱۶ش
- کسروی - احمد : آذری یازبان آذربایجان ، تهران ۱۳۱۸ش ؛
- تاریخ هجده ساله آذربایجان ، ۶ ج ۱۳۱۳ - ۱۳۲۰ ش ،
- شهریاران گمنام ۳ ج ، تهران ۱۳۰۸-۱۳۰۷ ؛ مقالات کسروی ، (گرآورده یحیی ذکاء) تهران ۱۳۳۴ ش ؛ نامه های شهرها و دیه های ایران ۲ ج ، تهران ۱۳۲۲ش .
- کلایخو : سفرنامه کلایخو ، رك : رجب نیا
- کلایس : تخت سلیمان و زندان سلیمان ، مجله دانشکده ادبیات ، تهران سال شانزدهم شماره ۴
- کیوان - مصطفی : خوی و سلماس ، مجله یغما ، سال ۱۹ ، ۵۵۴-۵۵۵
- کیهان مسعود : جغرافیای مفصل ایران ، ۳ ج تهران ۱۳۱۰-۱۳۱۱ ش
- گزاشتهای باستانشناسی - از انتشارات اداره کل باستانشناسی ایران ، ۴ جلد ۱۳۲۹ ش
- گنجینه شیخ صفی : طومار صورت اثاث مقبره شیخ صفی الدین اردبیلی ، باهتمام آقای سیدیونسی - طبع تبریز ۱۳۴۸
- گورگیس عواد : مدینه الموصل ، بغداد ۱۹۵۹
- گیرشمن - رمان : هنر ایران در دوران هخامنشی ، ترجمه دکتر عیسی بهنام تهران ۱۳۴۶
- لسترنج (گی) الخلافة الشرقية ، ترجمه : گورگیس عواد به عربی ، بغداد ۱۹۵۴ ؛ جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی ، ترجمه احمد عرفان بفارسی ، تهران بنگاه ترجمه و نشر کتاب .
- لمتون - مالك وزارع در ایران ، ترجمه دکتر منوچهر امیری ، تهران ۱۳۳۹
- لین پول - استانلی : طبقات سلاطین اسلام ، ترجمه عباس اقبال آشتیانی ، تهران ۱۳۱۲
- مارکوارت : يك کنفرانس علمی درباره آذربایجان ، مجله ایرانشهر ، ۴ : ۳۹۵-۴۰۴

مجته‌دهی - دکتر مهدی : رجال آذربایجان در عصر مشروطیت ، تهران

ش ۱۳۲۷

المحبی - محمد امین بن فضل الله ؛ خلاصة الاثر فی اعیان القرن الحادی عشر ، ج ۴ ،

دمشق ۱۲۸۴

محمد شفیع - محمد : مکاتبات رشیدی ، لاهور ۱۹۴۷ م

محیط طباطبائی - محمد : چگونه به ستارخان پاداش دادند ، دوره دوم مجله

محیط ش ۶ ؛ مدینة الشعرای تبریز ، مجله محیط دوره ۲ ش ۵ ؛ در پیرامون زبان فارسی

(زبان تبریزی) مجله آموزش و پرورش ج ۸ ش ۱۰

مخبر - محمد علی : مرزهای ایران ، تهران ۱۳۲۴ ش

مدرس - علی اصغر : رصدخانه مرغه وزیر ایلخانی ، نشریه کتابخانه ملی تبریز ،

ش ۳ ؛ ۳۷-۵

مرتضوی - دکتر منوچهر : تحقیق در باره دوره ایلخانان ، تبریز ،

کتابفروشی تهران ؛ نکته‌ای چند در زبان هرزنی ، نشریه دانشکده ادبیات تبریز ۶ .

۳۰۴ - ۳۱۴ ؛ فعل در زبان هرزنی ، نشریه دانشکده ادبیات تبریز ، ۱۴ : ۳۱۴ و ۱۵ و ۶۱ .

مرعشی - سید ظهیر الدین : تاریخ طبرستان و رویان و مازندران ، باهتمام

بر نهاردان ، سن پترزبورگ ۱۸۵۰ م ؛ تاریخ میلان و دیلمستان باهتمام رابینو ۱۳۳۰ ش

مستوفی - عبدالله : شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری

قاجاریه ، ج ۵ ، تهران ۱۳۲۴

مشکور - دکتر محمد جواد : تاریخ اورارتو ، تهران ۱۳۴۵ ؛

دوسنگبسته اورارتی از آذربایجان ، مجله راهنمای کتاب ۱۳۴۵ شماره ۶ ؛

ایران در عهد باستان چاپ دوم تهران ۱۳۴۷ ؛ تاریخ اجتماعی ایران در عهد

باستان ، دانشسرای عالی ۱۳۴۷ ش .

مشکوتی - نصرت الله : از سلاجقه تا صفویه تهران ۱۳۴۳ ش

مفخم پایان - لطف الله ، فرهنگ آبادیهای ایران ، تهران ۱۳۳۹

المقدس - شمس الدین ابو عبدالله : احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم لیدن

م ۱۹۰۶

مقدم - دکتر صادق : آبهای معدنی آذربایجان و آب لجن دریاچه رضائیه ،

تهران ۱۳۴۴ ش

مقدم - دکتر محمد : يك سند تاریخی از گویش آذری ، ایران کوده ، ش ۱۰ .

ملای حسری : روضة الاطهار یا تاریخ ملاحصری تبریز ۱۳۰۳ ق

ملجائی : مسجد جهان‌شاه ، مجله ماهتاب ۱ : ۲۳-۲۵ ؛ مسجد و ارك علیشاه ،

ماهتاب ۱ : ۶۰-۶۲

ملکی - جمشید عبدالله زاده : اردبیل شهر مقدس . تهران طبع امیر کبیر ۱۳۴۶

منجم باشی : صحائف الاخبار (ترکی) ج ۳ استانبول ۱۲۸۵ هـ ق
مولانا اولیاءالله : تاریخ رویان ، با هتمام دکتر منوچهر ستوده ، طبع بنیاد
فرهنگ .

مولوی - محمد علی : میرزا فضلعلی آقا مجتهد مولوی تبریزی ، یادگار ج ۴ ش
۷/۶ : ۱۱۰

مهران - محمد : آذربایجان کنونی (نشریه دانشکده ادبیات تبریز سال اول)
مینورسکی - فصول من تاریخ الباب و شروان ، باب الشدادیه من جامع الدول
لاحمد بن لطف الله ملقب به منجم باشی (الفقره الرابعه) .

تذکره الملوك ، متن و شرح در دو جلد با هتمام محمد دبیرسیاقی ، و مسعود رجب نیا
تهران ۱۳۳۳ - ۱۳۴۳ ؛ تاریخ تبریز ، رك : کارنك
نابدل - علی رضا : قصه آقا کواه (مثل آذربایجانی) ، کتاب هفته ش ۱ :
۱۲۷ - ۱۲۸

نادر میرزا : تاریخ و جغرافی دارالسلطنه تبریز چاپ سنگی تهران ۱۳۲۳ ق
ناصح - محمد علی : ترجمه سیره جلال الدین ، تهران ۱۳۲۴ ش
ناصر خسرو قبادیانی - حمیدالدین : سفرنامه با هتمام دکتر محمد دبیر سیاقی
تهران ۱۳۳۵ هـ .

نخجوانی - حاج حسین آقا : چهل مقاله ، تبریز ۱۳۴۳ ؛ مواد التواریخ -
تهران ۱۳۴۳ .

نخجوانی - محمد : محمد بن البعیت و زبان آذری ، مجله یادگار ج ۳ ، ش ۷/۶ -
۱۳۷ - ۱۳۹

نشریه دانشکده ادبیات تبریز - از سال ۱۳۲۶ تا کنون
نشریه کتابخانه ملی تبریز

نصرت ماکوئی - محمد رحیم : تاریخ انقلاب آذربایجان و خوانین
ماکو . قم

نظام الدین شامی : ظفر نامه ۲ ج ، بیروت ۱۹۳۷ و پراك ۱۹۵۶
نفیسی - سعید : بابك خرم دین دلاور آذر بایجان ، تهران ۱۳۲۳ ش
رساله روحی انارجانی ، فرهنگ ایران زمین ۲، ۳۲۹-۳۷۲
نوائی - دکتر یحیی : ماهیار : زبان کنونی آذربایجان ، ضمیمه نشریه دانشکده
ادبیات تبریز دوره پنجم شماره ۲

نوائی - دکتر عبدالحسین . حیدر عمو اوغلی و محمد امین رسولزاده ، یادگار ج ۵
ش ۴۳، ۲/۱

نوری - ابوتراب . ترجمه سفرنامه ناورنیه ، تهران ۱۳۳۱ ق
نیکیتین (ب) : ایرانی که من شناختمه ام ، ترجمه علی محمد فرهوشی ، تهران
ش ۱۳۲۹

- واخط چرندابی** - عباسقلی، زعیم الدوله تبریزی، یغما، ۱۰، ۸۰-۸۷
- واندنبرك (لویی)** : باستان شناسی ایران باستان، ترجمه دکتر عیسی بهنام ،
دانشگاه تهران ۱۳۴۵
- وحید قزوینی** - محمد طاهر: عباسنامه (تاریخ شاه عباس ثانی) باهتمام ابراهیم
دهکان ، اراك ۱۳۲۹ ش
- ودیدی** - دکتر کاظم : هیئت علمی فرانسه در ایران (مطالعات جغرافیایی ژان
دمرگان) تبریز ۱۳۳۸ ؛ جلد دوم : جغرافیای غرب ایران ، تبریز ۱۳۳۹ ش
- وزین پور** - دکتر نادر: ساختمان فعل در زبان ترکی از دیده زبانشناسی، تهران
۱۳۴۰ ش
- وزیر - محمد بن محمد بن عبدالله النظام الحسینی** : العراضه فی الحکایة -
السلجوقیة لیدن ۱۹۰۹ م
- وصاف الحضرة** : شهاب الدین عبدالله شرازی: تجزیة الامصار و تجزیة الاعصار،
یا تاریخ و صاف ، تهران چاپ رحلی و عکسی ۱۳۳۸ ش
- ویجویه ای** - محمد باقر : بلوای تبریز یا تاریخ انقلاب آذر بایجان ، تبریز
۱۳۲۶ ق .
- ویلسر** - دونالد : معماری اسلامی در دوره ایلخانان ، ترجمه دکتر عبدالله
فریار ، بنگاه ترجمه و نشر کتاب ۱۳۴۶ ش
- ویلن** - کریستی : صنایع ایران، ترجمه دکتر عبدالله فریار، تهران ۱۳۱۷ ش
- ژنرله در ایران** (نامه علمی و فنی سازمان برنامه ، اسفند ۱۳۱۳ و فروردین ۱۳۳۷)؛
مسجد جامع رضائیه، محله مهر ۵: ۱۰۸۳ - ۱۰۸۵
- هادی حسن** : شروان در قرن ششم هجری ، مجموعه مقالات ص ۱۱۰-۱۲۱
- همائی** - جلال الدین . آثار تاریخی تبریز ، مجله مهر ج ۱ . ۱۳۱۲ ش
- همدمی** - محمد : تاریخ محمد همدمی ، استانبول ۱۲۹۷ ه
- هنری فیلد**: مردم شناسی ایران ، ترجمه دکتر فریار، تهران ۱۳۴۲
- هوتما** : مختصر سلجوقنامه ، طبع لیدن ۱۹۰۲ م
- هینتس** - والتر: تشکیل دولت ملی در ایران ، حکومت آق قویونلو و ظهور
دولت صفوی، ترجمه کیلوس جهاننداری تهران ۱۳۴۶ ش
- یاقوت حموی** - ابو عبدالله یاقوت بن عبدالله : معجم البلدان ، ج ۶ ، لایبزیك
۱۸۶۶ - ۱۸۷۳
- الیعقوبی** - احمد بن ابی یعقوب : کتاب البلدان، لیدن ۱۸۹۷ م
- یغمائی** - حبیب : رشده پیر معارف ، مجله آموزش و پرورش ۱۴، ۵۴۳ - ۵۴۶

منابع خارجی

Abbot, K. E. Narrative of a Journey From Tabriz along the shores of the Caspian sea to Tehran, 1843 - 4 (Foreign Office Miscellanea, 251,40)

Abbot, N. Arabic Papyri on The Reign of Al-Mutawakkil,

ZDMGB. 92, 1938

Abu Dulaf, Mis'ar ibn Muhalhil's Travels in Iran. V. Minorsky, Cairo, 1955

Alekperov, A. K. Içledovania po archeologuii i aïtnografii Azerbaïdjana, Baku 1960 (بروسی)

Allon W. E. D. A History of Georgian People, London, 1932

Alexander, de Rhodes, Divers Voyage en la Chine et autres royaumes avec son retour en Europe par la Perse et l'Armenie. Paris. 1681

Archaeologische Mitteilungen aus Iran, Neue Folge Band 2. 1969. Herausgegeben von Deutschen Archäologischen Institut Abteilung Teheran

Avril, P. Voyage en divers états d'Europe et d'Asie . . . , Paris, 1692.

Athar - e Iran, Tome III, Paris 1938.

Bahrami, A. Tabriz aux XVIIème siècle, D'Après Les voyageurs (These, Paris, 1964)

Bang, W. Und Gabain A. V. Türkische Turfan-Text, V, SPAW, 1931,

Barbier de Meynard, C. A. C. Dictionnaire géographique historique, et littéraire de la Perse contrées adjacentes, extrait du Mo'djem el Boul dan de Yacout, Paris 1861.

Barbier de Meynard, C. A. C. and **Guyard, S.** Trois comédies traduits du dialecte Azeri en persan, Paris, 1886.

Barthold, V. La découverte de l'Asie, Paris, 1946

Barthold, V. Afshin; Darband; Gandja, E I.

Basmadjan, K. Chronologie de l'Histoire d'Arménie. Revue de l'Orient Chrétien, XIX, 1914

Bergin, M. Dedekorkut kitabli, 1958.

Boullay le Gouz, F. de M. de la. Les Voyages et observations de Sieur de la Boullay le Gouz . . . Paris 1657.

Boyle J. A. Gandja, EI (N. ed), T, 2, p. 997

Bretanski, L. S. Zozhctectvo Azerbaidjana **XII-XYVV** Ieromecto V Archetektouri Perednevo Vostoka' Moskva, 1966.

Bretanski. L. Salam zadé Istoria Architektouri Azerbaidjana, Moskva 1963

Brokaw دائرة المعارف قديم روسی

Brosset M. Rapports sur un Voyage Archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie, st. P. 1850.

Brosset, M. Histoire de la Géorgie, st. p. 1849;

Deux historiens Arméniens Oukhtanes d'Ourha, xes. 20 livre. St. P, 1871.

Brown, E. G. The Persian Revolution of 1905 – 1909. Cambridge. 1910;

The Babis of persia. J.A.A.S. 1889;

The tarikh - i - Jadid, Cambridge, 1893;

Some notes on the literature and doctrines of the Hurufit sect.

J. R. A. S, 1898;

A literary history of persia, 4 vols. Cambridge 1902-1928

The Persian Constitutionalists. Proccent. Asian Soc. 1908, XX 1 Nov.

Buniatof, Ziya. Azerbaijan, Baku, 1965

Burton - Brown, T. Recent Archaeological work in Azarbaijan, Asiatic Review, 1951.

Burton - Brown, T. Excavation in Azarbaijan, London, 1948.

Bury, I. B. History of Eastern Roman Empire, Londoon, 1912.

Caferoglu, A. Adhari, EI, Nouvelle Edition, T. 1, P. - 197-200

Chardin. J. Journal du chevalier chardin en perse, inde, orientales par la Mer Noire. 4 Vol, Amsterdam, 1735;

Voyage du chevalier chardin, en perse et autre lieux de l'Orient
10 Vol, paris 1811,

Chahnazarian, V. Histoire des Guerres et des Conquets des Arabes en Arminie, Paris 1857.

Chavanne, Documents sur les Toukiou Occidentaux. st. Petesb.
1930

Chesneau, J, Voyage de Paris à Constantinopole, Celui de perse,
Paris, 1759;

La Voyage de M. d'Aramon (1547), Schefer, Paris, 1887.

Contenau, G. La Civilisation de l'Iran au IVe millénaire avant
notre ére, paris, 19 6.

Curzon, Lord. G. N. Persia and the Persian Question 2 Vol.
1892

Czegledy K. Khazar raids in trans Caucasia in 742-744 Ad. Acta
Orientalia, T, XI. f. L - 3. Budapest, 1960.

Deboise, N. C. A Political History of Parthia, Chicago, 1938

Degulgnes. J. Histoire générale des Huns, des Turks, des Mongols,
et des autres Tatares Occidentaux, Ouvrage tiré des Livres Chinois,
4 Vol, Paris 1756-58.

De Morgan, J, Mission scientifique au Caucase. 2 vol. Paris, 1889;
Relation sommaire d'un voyage en perse et dans le kurdistan,
1889 - 91;

Mission Scientifique. Cartes des rives méridionales de la mer caspienne,
du kurdistan, du Moukrie de l'Elam. 1895;

Mission scientifique en perse. paris, 1894-1904;

La féodalité en perse, son origine, son developpevent, son éta actuel

Dleulafoy, Jane. La Perse, la chaldée le Susianne Relation de
Voyage. Paris, 1887.

Doefer, Gerhard. Türkische Und Mongolische Element in New
presichen wiesbaden 3 Vol 1963-1965.

D'Ohsson. C. Histoire des Mongols. 4 Vol, La Haye, 1834-1835
mes iii (Mongols is Persia)

Dowsetett, C. J. F. A Neglected Passage in the History of Caucasian Albanians, Bsoas, XIXI 3, 1917

- Dulaurler**, E. Les Mongols d'après les historiens Arméniens. Journal Asiatique 5 th series, XI (1858)
- Dumèzil**, G. Un Chrétien Perdu: les Albanais du Caucase. Melange Asiatiques, Paris, 1940-41.
- Dunlop** D. M. The History of the Jewish Khazars. Princeton, 1954
- Dupré**, A. Voyage en Perse, fait dans les années 1807, 1808, et 1809, 2 Vol, Paris 1819.
- Flandin**, E. et Coste, p. Voyage en Perse. 8 Vol. Paris, 1843-54.
- Fredy** Bémont. Les Villes de l'Iran, Paris 1969.
- Frye** R. N. Ardabil, EI, (Ned) T, I, P. 646;
Barzand, EI (N. ed) T, I, P. 1104.
- Gabriel**, A. Monument Turc d, Anatolie, 2 Vol, Paris 1931-1934.
- Gardane**, Alfred de. Mission du Général Gardane en Perse sous le Premier Empire, 1865.
- Gardane**. Ange de. Journal d'un Voyage dans la Turquie d'Asie et la Perse, Paris 1809.
- Gazarin**, M. Armenien Unter der Arabischen Herrschaft, Marburg, 1902.
- Gobineau**, Comte A. de. Trois ans en Asie, de 1855 à 1858 2 Vol. Paris 1859 et 1922;
- Mémoire** sur l'état social de la Perse actuelle. 1856.
- Godard**, A. Les Monument de Maragha, Société des Etudes Iranienues et l'art Persan, Paris, 1934
- Grey**, A Narrative of italians Travels in Persia in The fifteenth and Sixteenth Centuries, London, 1873
- Grousset**, R. Histoire de l'Arménie Paris, 1948;
L'empire mongol Paris, 1941.
- Günther**, R. T. Contributions to the geography of Lake Urmi and its neighbourhood, Geogr. J, 1899, XIV, PP. 504-21;
Contributons to the natural history of Lake Urmi, N. W. Persia and its neighbourhood. J. Linn. Soc. Zool, 1900, XXVII, PP. 345-453
- Hazard**, H. W. Atlas of Islamic History, Princeton, 1959
- Herbert**, Thomas, Travels in persia, 162 - 9 (Broadway Travellers Series), 1928.

- Historical Atlas** of the Muslim Peoples, Amsterdam, 1957.
- Horzny, B. Histoire de l'Asie Antérieure, Paris, 1947
- Howorth**, H. H. History of the Mongols. 1876-1888. Part III: the Mongols of Persia Part IV : supplement and Indices, 1927.
- Huart**, C. Memoire sur la fin de la dynastie des ilékaniens. J. Asiat, Paris, 1876 séri 7;
- Les Mosâfrides de l'Adherbaidjan, Cambridge, 1922 (From A - Volume ... presented to E. G. Brsowne PP. 228-56) ;
- Texts persans relatifs à la secte ds Houroufis (Gibb Memorial series, Vol IV, 1909;
- Sadjiedes EI, IV
- Jackson**, A. V. W. Persia past and present, New york, 1906;
- From Constantinople to the home of Omar Khayyam, New york, 1911.
- Jaubert**, A. Voyage en Arménie et en perse, fait dans les années 1805-1806, paris 1821;
- Histoire de la dynastie des kadjars. J. Asiat, 1834, XIII, p. 122;
- Observations sur l'histoire des Mongols de la perse. 1839.
- John Bell** of Antermony, Travels from st. petersburg in Russia to divers parts of Asia, 2 vol. Glasgow, 1763,
- Jean Cathollicos**, Histoire d' Arménie, M. Saint - Martin, Paris 1841.
- Kazem Beg**, M. Derbend-Name, st-p.1851.
- Kedde**, N. Religion and Rebellion in Iran, London, 1966
- Document The Background of The constitutional Movment in (Middle East Journal, Autumn 1960)
- Kermer**, A. V. The Orient under the Caliphs, Calcutta, 1920
- Ker Porter**, R. Trasvels in Georgia, Persia, Armenia, ancient Babylon... During the years 1817,1818,1819, and 1920. 2 vol. 1821-2.
- KhanyKov**. N. V. Tremblement de terre observé à Tèbriz en sept. 1856.
- Notices physiques et géogr, apby sur l'Azerbaidjan. Bull-Phil, Acad. st Petersburg, 1858, pp. 337-52. (cf. ibid, 1855, p. 251);
- Mémoire sur les inscriptions musulmanes du Caucase. J. asiat, -

1862, XX, PP. 57-15-155;

Map of Azerbaijan, Compiled principally from personal observation and surveys in 1851-5, XIV. map, no III;

Mémoire sur l'ethnographie de la Perse, 1866;

Routes in Persia (Saqqiz-Sehneh), in continuation of the survey of Azerbaijan to the environs of Ecbatana (1852), Berlin, 1872.

Klaproth, J. H. Von, Tableau historique, Géographique ethnographique et Politique du Caucase et des provinces limitrophes entre la Russie et la Perse, Paris 1827;

Travels in the caucasus and Georgia performed in the years 1807 and 1808, By Command of the Russian government, London 1814.

Kotwicz. W. En marge des lettres des il-Khans de Perse retrouvées par Abel-Rémusat, Lwow, 1933

Quelques mots encore sur les lettres des I l-khans perse retrouvées par Abel-Rémusat, Wilno, 1936.

Kramers. J. H. Les khazar, Analector Orientalia, V. I. Leiden, 1954;

The Military Colonisation of Caucasus and Armenia under the Sasanians, BSO, VIII 2-3, 1936

Lane - Poo'e, Stanley. The Mohammadan dynasties. Paris, 1925. Russian Translation with additions by V. Bartold, St. Petersburg, 1899;

The Arabian historians on Mohammadan numismatics. Numismatic Chronicle, Ser. IV, 1884;

The Coins of the Eastern khalifeuts in British Museum. London, 1875.

Laurent - Vibert, R. Byzance et les turcs Seldjoucides dans l'Asie Occidentale, Paris, 1913 - 1914

Lenczowski, G. Russia and the west in Iran, Ithaca; 1949.

Lucas, Paul. Voyage du Sieur Paul Lucas au Levant, Vol II, Contenant la description de la Perse, Paris 1731.

Marco-polo. La Description du Monde, Traduit par, Louis Hambro, Paris 1955.

Margoliouth, D. S. The Russian Seizure of Barda'a in 943 A. P. BSO, 1918

Marquart, J. Eränshahr nach der Geographie des ps. Moses xorenac'i. Berlin 1901

Mayer. Bibliography of Moslem Numismatic, London 1954.

Minorsky, V. Dvizheniye (Persian labour in Trans - Caucasia) Sborn. Kons. Dones, 1905, fasc. III;

Poyezdka v Maraghu (A Trip to Maragha and the region of Tavari and jaghatai) izv. Shtaba kawkaz. Voen. Okruga, Tiflis, 1907, no 20. PP. 34-56;

Poyezdka, V Makinskoye Khanstvo (A Trip to Maku). Materialy poizuch. vostoka, St. Petersburg, 1909, I, PP. 1-62;

Drevosti Maku (The Antiquities of Maku). Petrograd, 1916 (Vostochnyi Sbornik, II) ;

Turco-Persan delimitation. From the iz. Imp. Russ. Geog. Obshch: 1916 Lii;

Kela - Shin, the Stele of Topuzawa and the ancient monuments in the region of Lake Urmia. Zap. Vost;

la perse entre la Turquie et Veniz, 1933.

Studies in Caucasian History, Cambridge, 1953.

Ardabil, Barzand, Ganza, Khoy, Maragha, Marand, Niriz, Salmàs, Sa'udj-Bulak (Mahabad), (Shiz Sisar, Tabriz, Urmiya, Ushnù (Articles in EI)

Persia in Ad 1479-1490. An Abridged Tranlation of Fadlullah, b. Ruzbihan Khunjis «Tarikh-i Alam-arayi Amini», London, 1957.

La Géorgie (Revue internationale de Sociologie, Janvier Paris 1923, PP. 54 - 8, mai 1923, PP. 275-8).

Sain - Kal'a Sakkiz, Shâhi-Sewan, Shakák, Shakaki, Shekki, Lankoran, Tât, Tawakku b.Bazdèz, Tiflis, Uzun-Hasan, Nakhchuwàn (Articles in EI);

Decouverte D'inscriptions Pehlèvie à Derbend, JA, Avril 1929.

Transcaucasia, J. A. Jueillet 1930;

La Dominaton des Daïlamites. Publication de la Société des Etueles Iriennes, Paris, No, 3.

The khazars and The Turks in the Akàm al-Marjàn, BSOS, IX/ 1, PP. 141-150

A soyurghâl of Qàsım B. Jahàngir Aqqoyunlu (903 / 1498) . BSOS. IX/4, PP. 927-960

- The Turkish Dialect of The Khalaj, BSOA, X12, PP 417-437
- Tadhkirat al-Muluk. A Manual of Safavid Administration. Gibb Memorial Series, n. S, XVI, 218+130 PP, JRCAS, January, 1944.
- Roman and Byzantine Campaigns in Atropatene, BSOAS, 1944, X1,2, PP. 243-265.
- Caucasica in the History of Mayyâfariqin, BSOAS, 1948, XX/4, PP. 27-35.
- in Collaboration with C. Cahen: Le Recuell Transcaucasien de Masud b. Nâmdâr (12e siècle), in Journal Asiatique, 1949, No 1, PP. 286-336
- Cawcasica II: The Georgin Maliks of Ahar. The Princes orbeli in Persia. In BOSAS (Bulletin of the School of Oriental and african Studies), 1951, XIII/4, PP. 868-877.
- Caucasica III: The Alan Capital Magas and the Mongol Campaigns, in BOSAS, XIV/2, PP. 221 - 238;
- Caucasica IV: Sahl b. Sumbât . The Caucasian vassals of Marzuban in 344/935. in BSAS, xv/3, pp.504 - 29
- Studies in caucasian History: New light on the Shaddadis of Ganija;
(2) The shaddadids of Ani
- The Clan of the Qara-Qoyunlu, in Mélanges F. Koprûlü, Istanbul, 1953
- Jihàn - Shâh Qara - Qoyunlu and his Poetry, BSOAS, 1954, XV 1/2 Adharbaidjàn, in EI (Second edition)
- The Aq-qoyunlu and Land Reforms, BSOAS, 1955, XVII/3,449-462.
- A Histosy of Sharwan and Darband in The Ioth Centurz, 1958 Cambridge
- The last years of the Georgian monarchy, in BSOAS, 1958, XXI/3, PP. 639-41.
- Moreau**, G. Le Gouz de la Boullaye, Paris, 1956
- Morier**, J. A journey Throught Persia, Armenia, and Asia Minar, to Constantinopole, in the year 1808 and 1809.
- Voyage en Perse, en Arménie, en Asie Minor, 1808-1809. 3 Vol Paris, 1813.
- A Second Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor to Constantinopole, 1810 - 16. 1818.

- Second voyage en Perse ... 1810 - 1816, 2 Vol, Paris 1818.
- Movses Dasxuranci**, The History of the Caucasian Albanians, London, 1961
- Olearius**, A. Relation de Voyage en Moscovie, Tartaris et Perse de Adam Olearius ... Paris 1639.
- Otter**, J. Voyage en Turquie et en Perse. vo I. 1748
- Pétis de la Crolx**, F. Extraits des Voyages de Pétis de la Griox, en 1670-1680 Paris, 1810.
- Phillippe**, Voyage d, Orient, Traduit du Latin, Lyons, 1669.
- Poulet**, A. Nouvelles relations du Levant 2 Vol, Paris, 1668.
- Prawdin**, M. The Mongol Empire, London, 1953
- Rabino**, H.L. Coins Medals, and Seals of Shahs of Iran. London, 1945
- Ramsay**, W. M. The Historical Geography of Asia Minor, Amsterdam, 1962
- Rawlinson**, H. C. Notes on a Journey from Tabriz through Persian Kurdistan, to the ruins of Takhti - Soleiman. J. R. G. S. 1841X
- Ross**. E. Denison. The early years of Shah Ismail, founder of the Sefavi dynasty. J.R.A S, 1896,249-340.
- Rostovtzeff**, Carvan Cities, Oxford, 1932
- Sadighi**. G.H. Les Monuments Religieux Iraniens, paris 1938
- Saint-Martin**, M. I. Memoires historiques et géographiques sur l'Arméné. II, Paris, 1919
- Sanson**, N. voyage, Ou relation de l'état présent du royaume de Perse. Paris 1695.
- Sarre, F. Reise von Ardebil nach Zendschan im nordwestlichen Persien. Gotha, 1899, Bd, XIV, PP. 215-17
- Transkaukasien, Persien, Mesopotamien, Transkaspien. Land u. Leute. Berlin, 1899
- Ardabil, Grambosche d. Schech Safis, unter Mitwirkung B. Schulz, 1904.
- Sarwar**, Gh. History of Shah Ismail, Alighr. 1939.
- Siroux**, M. La Mosquée Djoumeh d'Ardabil, Bulletin de l'intitut francais d, Archéologie Orientale, XLIX (1945)
- Suler**, B. Les Mongols dans l'histoire, Paris 1961

Sumer Faruk Azerbaycan'in türlesmesi tarihine ümumi bir bakis, TTKB, C. XXI, sayi 83, 1957.

Kara Koyunlular 1 Cilt, Ankara, 1967

Strange G. le. The Lands of Eastern Caliphate. Cambridge, 1930
Stern, S. M. (ed): Document from Islamic chanceries, First series Oxford, 1965. (Oriental Studies, 3)

Stuart, W. Journal of residence in Northern Persia, and the adjacent provinces of Persia, 1854.

Tavernier, J. B. The Six Voyages of John Baptista Tavernier ... through Turkey in to Persia and the East Indies, 1678.

Les six voyages de Jean Bapt. Tavernier ... en Turquie, en perse, et aux Indes, 3 Vol. Paris 1712.

Taylor, W. C. The History of Mohammedanism and its sects, London, 1839

Tectander, Description du Voyage en perse par Etienne Kakache de Zaboukanny en 1602.

Thomas, W. and Roy, S. A. [Trans], Travels to Tana and Persia, By: Josafa, Basbaro and Ambrogio Contarini, London, 1873

Tiesenhansen, V. The mosque of Ali-Shah in Tabriz (according to al-Aini). zap. Vost. Otd, 1886,I, PP, 114-118 (in Russian).

Tirmizi B. M. Zoroastrians and their fire Temples in Iran and adjoining Countries from the 9 - th to the 14-th Centuries as gleaned from Arabic geographical woks, IC. XXIII, N 4, 1950

Vandenbergh, Louis. Archéologie de l'Iran Ancien Leiden, 1958

Vasmer, Chronologie der Arabischen Statthalter von Armenien etc. (750-887), Vienne, 1931.

Voyage ou relation de la perse avec un disertation sur les moeurs, religion et gouvernement de ce État. Paris, 1668.

Voyage en Turquie, en Perse, en Arménie, et en Barbarie par un Missionnaire de la Compagnie de Jésus. Paris, 1729

Voyage en Perse fait dans les années 1807, 1808, 1809. 2 Vol Paris, 1819.

Watson, R. Grant. A History of Persia from the beginnig of the nineteenth Century to the year 1858, ..., London 1866.

- Wigram**, The Assyrians and their Neighbours, London. 1929.
- Wilber**, D. N. The Parthian Structure of Takhti Sulayman Antiquity, 1938.
- Wilber**, D. N. The Architecture of Islam Iran the Ilkhànid Period, New Jersey. 1955
- Wilber** D. N. Preliminary Report On Takhti-Sulayman. III. Summary Description of Extant Structures, Bull, Am. Inst. Iranian Art and Archaeology, V. 2 (1937)
- Wilbraham**, R. Travels in the transcaucasian provinces of Russia, and along the ... lakes of Van and Urmiah in ... 1837. London 1839.
- Wilson**, J. C. The Masjid Jami' of Rizai_ya, Bull. Am. Inst. Iranian Art and Archaeology, V. 1 (1937).
- Wilson**. S. G. The Russian Occupaton of northern Persia. Mos - lem world, 1913, III, pp. 339-49
- Wright**, E. M. Babak of Badhdh and al-Afshin during the years 816-841 A. D. The Moslem World, V. 38, N. 1-2, 1948
- Yar-Shater**, E. A. Granmar of Southern Tati Dialects, Mouton, 1969.
- The Tati Dialects of Ràmand, A Locust's Leg, Studies in honour of S. H. Taqizadeh, (London 1962)
- The Use of Postpositions in Southern Tati (yàdnname - Minorsky, Tehran, 1969)
- The Tati Dialects of Tarom (W. B. Henning Memorial Volume) London, 1970
- The Use of Feminine Gender in Southern Tati Dialects (Pagliaro Memorial Vol III, Roma, 1969)
- Zambaur**, E. Manuel de Généalogie, et de Chronologie pour l'- Histoire de l'Islam Hanovre, 1927
- Zekvelidi** Togan, A. Islàm Ansiklopedisi, 2 Cilt, Istanbul, 1946 P. 91-119 (Art. Azerbaycan)

فصل دوازدهم

تصاویری از آذربایجان

۱ - سراب مدخل امام زاده موسی بن جعفر

۲ - تصویری از امام زاده تازه شهر ، دهی از دهستان حومه شاهرور

۳ - خوی - عکس دروازه قدیم شهر

۴ - خوی - صورت شیر بر دروازه قدیم شهر

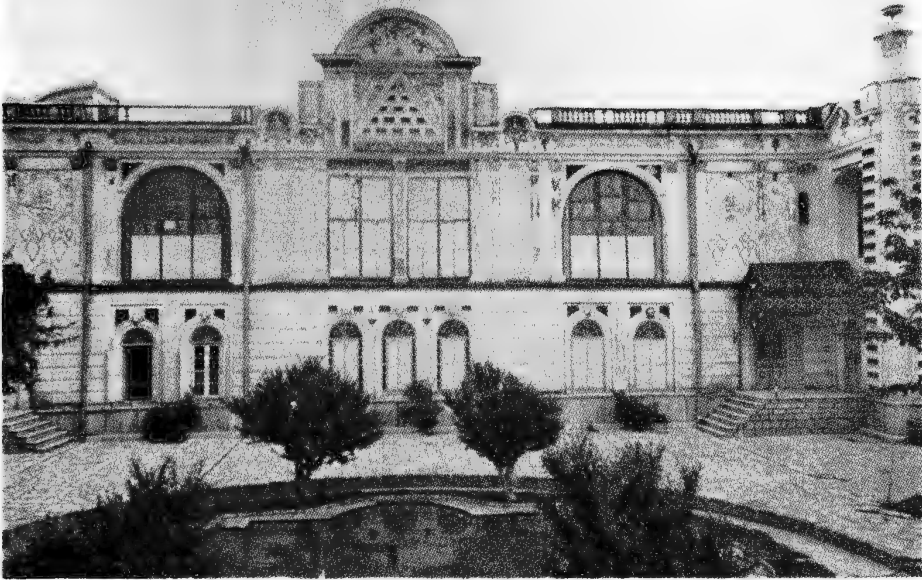

۵ - خوی قوجی سنگی که بر یک قبردوره اسلامی قرار دارد

۶ - مقبره‌ای بصورت برج ازدهستان کلخوران بخش مرکزی شهرستان اردبیل

۸ - ماکو - قصری در قسمت غربی شهر (باغچه جوق)

۹ - کتیبه‌هایی بخط ارمنی بر دیواره پلی در سه کیلو متری شرق ماکو

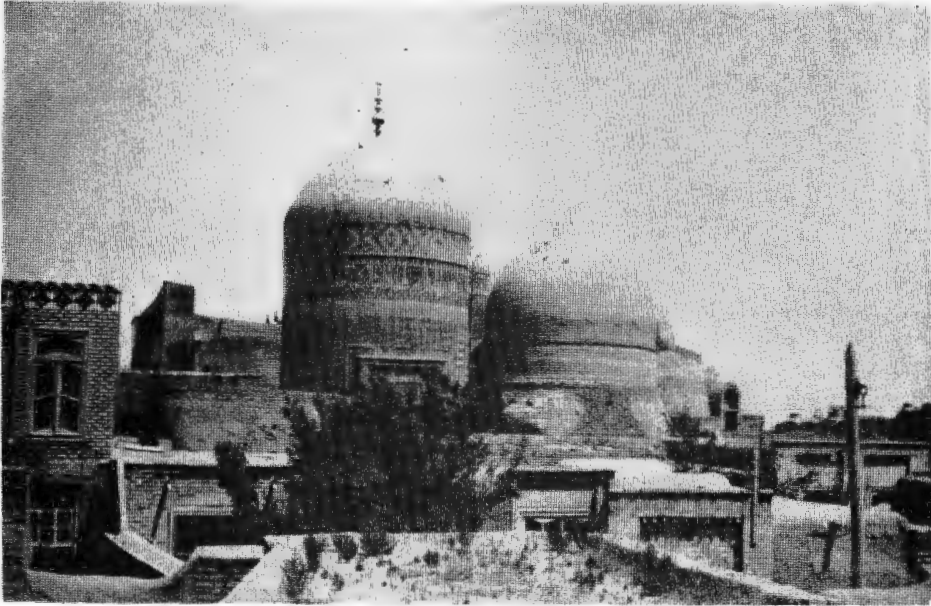

۱۰ - پلی در سه کیلو متری شرق ماکو

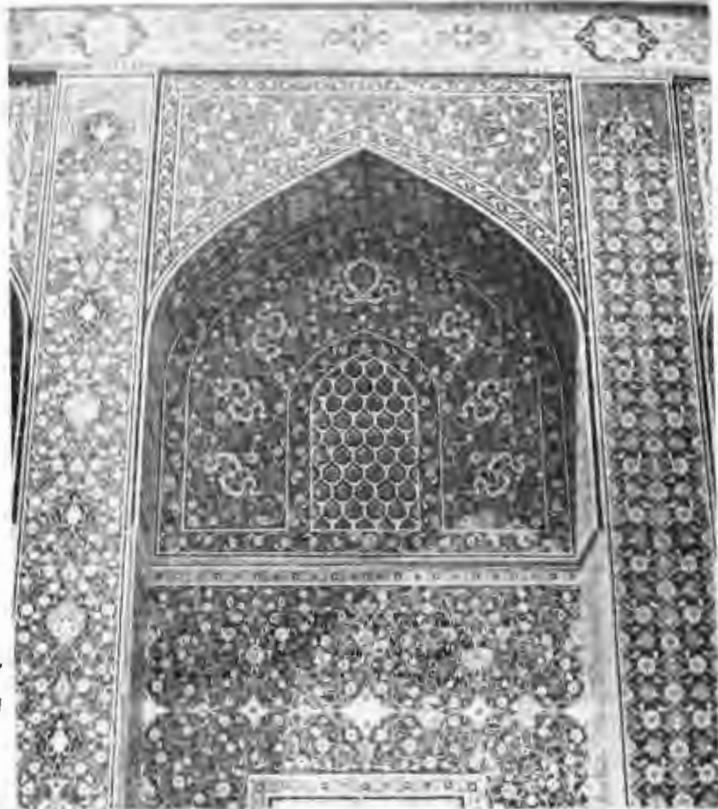

۱۱ - ماکو - قصری در قسمت غربی شهر از داخل

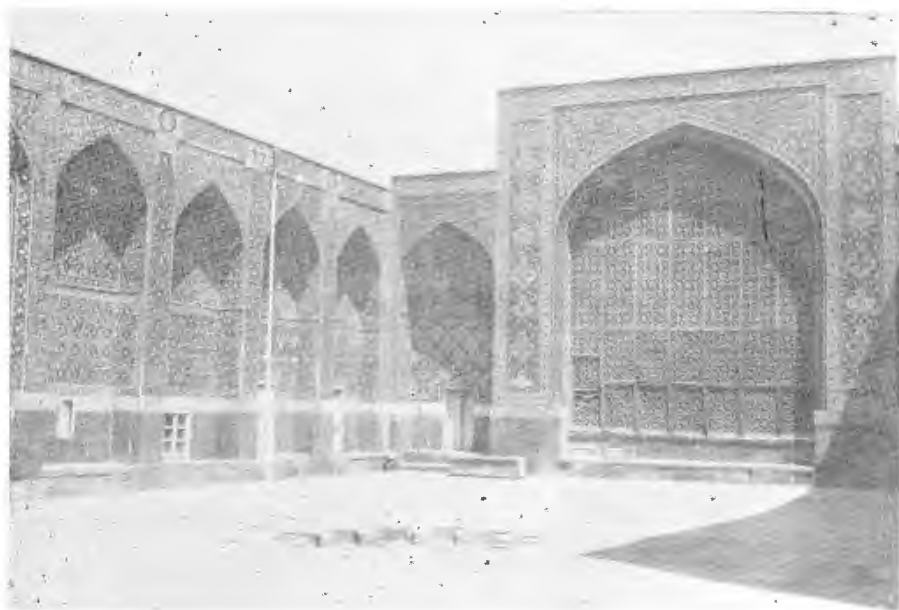

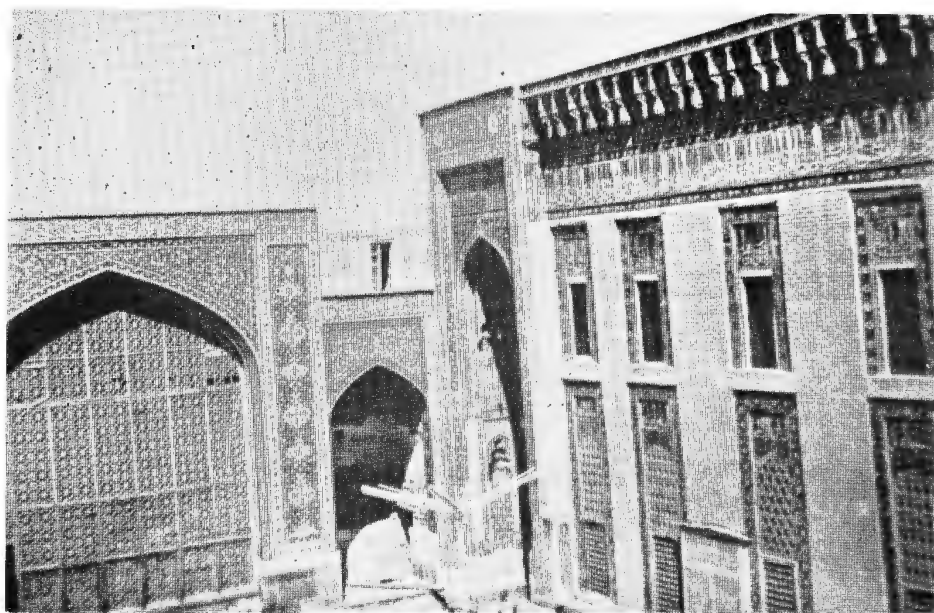
۱۲ - بقعه شیخ صفی در اردبیل قرن هفتم تا یازدهم هـ .

۱۳ - مقبره شیخ صفی الدین
اردبیلی یکی از سردرها

۱۴ - گوشه‌ای از بقعه شیخ صفی الدین اردبیلی - اردبیل

۱۵ - گوشه‌ای از بقعه شیخ صفی در اردبیل

۱۶ - گنبد الله الله شيخ صفی در اردبیل

۱۷ - اردبیل مقبره شیخ صفی الدین - کاشی‌های دایره‌ای

۱۸ - کاکخوران - مقبره شیخ جبرائیل - سه کیلو متری اردبیل

۱۹ - بقعه کَلخوران در نزدیکی اردبیل - در جنوبی -

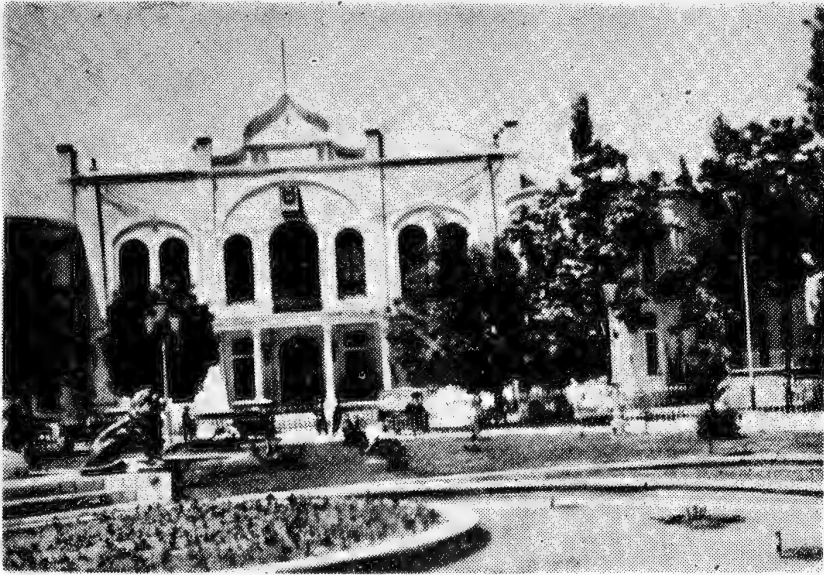
۲۰ - بقعه کَلخوران در نزدیکی اردبیل - برجستگی‌های سقف رواق

۲۱ - ایوان مقبره شیخ شهاب‌الدین در اهر

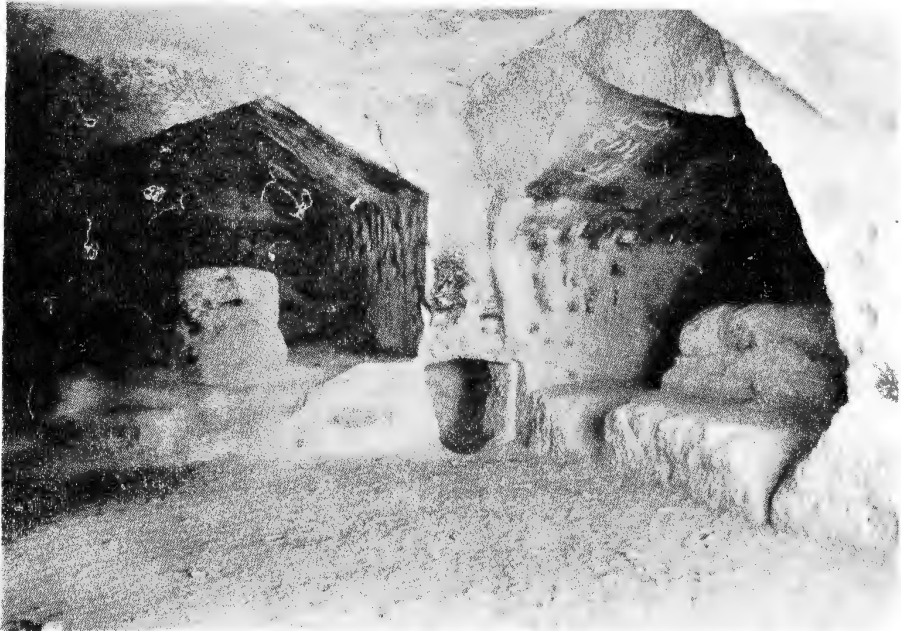
۲۲ - اهر - مقبره شیخ شهاب‌الدین - عکس برداری از داخل رواق

۳۳ - عمارت شهرداری رضایه

۲۴ - اهر - مقبره شیخ شهاب الدین

۳۵ - مراغه - اطاقکهای سنگی که درون صخره‌ای تراشیده‌اند

۴۶ - گنبد سرخ مراغه

۴۷ - برج مدور از طرف مشرق

۲۸ - گنبد کبود در مراغه

۲۹ - گنبد غفاریه در مراغه

۳۰ - امامزاده حسن - مراغه

۳۱ - مرند بالای محراب مسجد جمعه

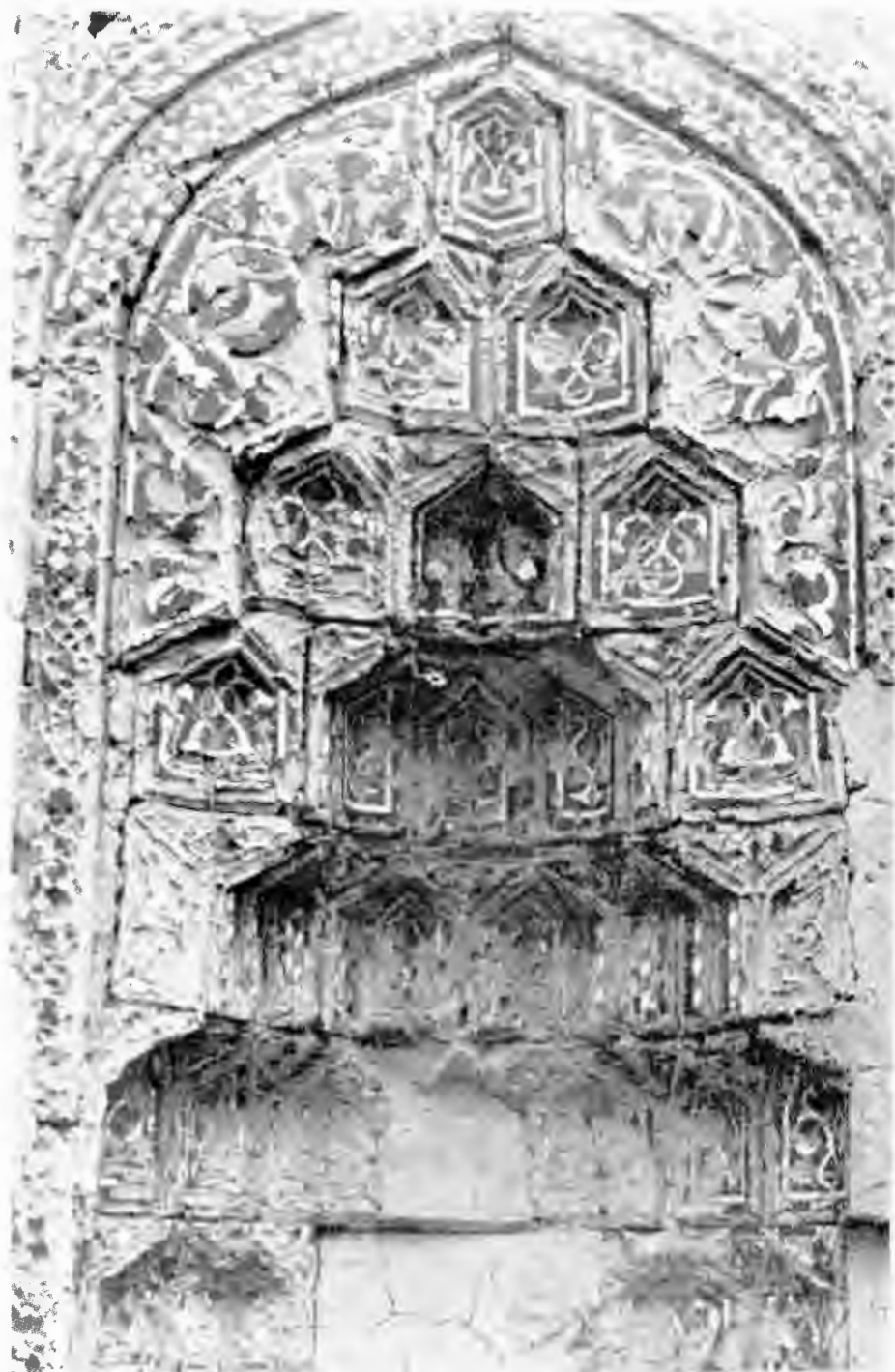

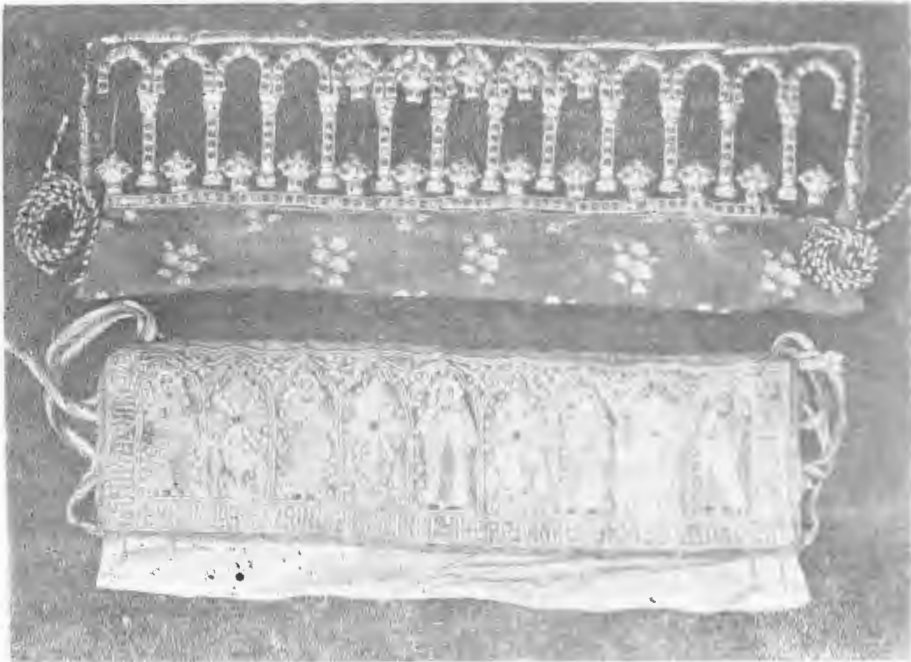

۳۳ - مرند - محراب مسجد جمعه - قسمتی از ستون در کنار محراب

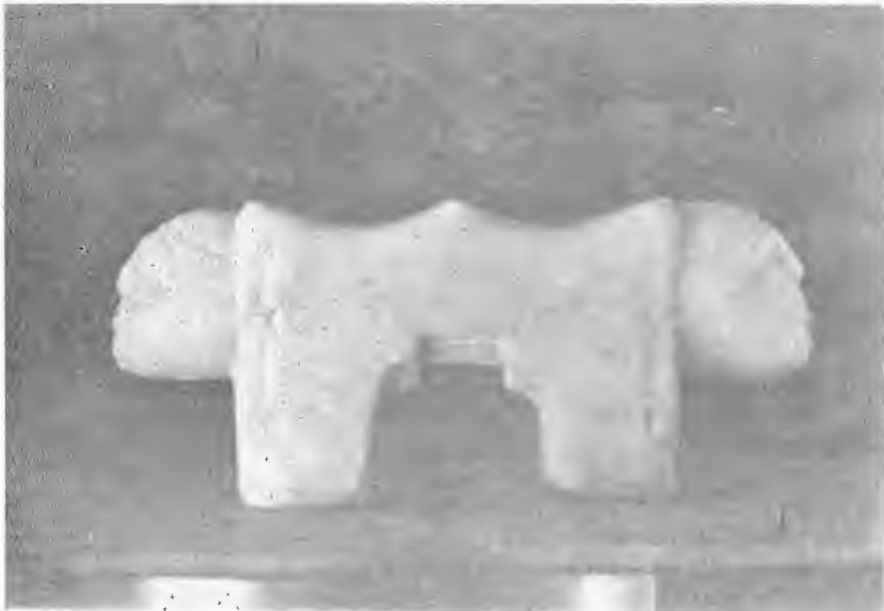

۳۴ - سنگ قبری ارمنی - در نزدیکی قراکلیسا

۳۶ - تبریز - موزه آرامنه - یقه لباس متعلق به کلیسای استفانوس .

۳۷ - تبریز - موزه آرامنه - حیوان افسانه‌ای از مرمر از کلیسای استفانوس

۳۸ - رواق کلیسای استافانوس

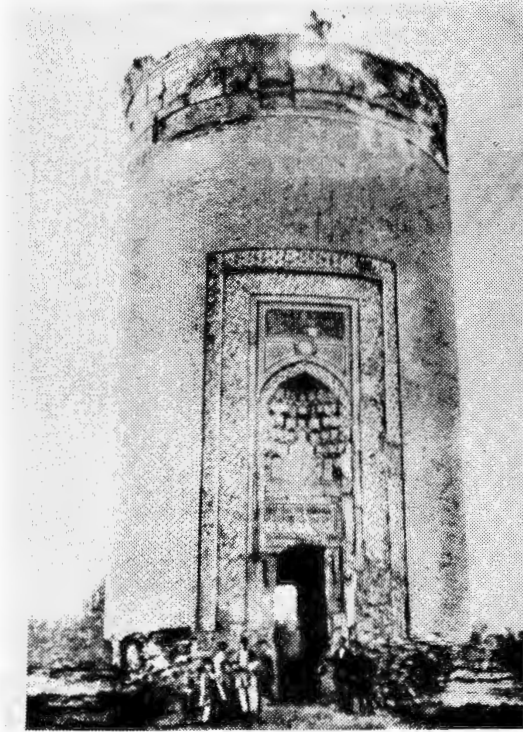
۳۹ - مقرن‌های مرمری برنگهای سبز و زرد و سفید و سرخ کلیسای (استپانوس مقدس) دره شام جلفا

۴۰ - کلیسای دره شام واقع در بین نخجوان و جلفا (استپانوس مقدس)

۴۱ - پل دختر - در نزدیکی میانه که از وسط بعلت بمب شکسته شده است .

۴۲ - بنای سه گنبد در رضائیه

۴۳ - دروازه قلعه دختر نزدیک میانه

۴۴- کاروانسرای بین میانه و معبر شبلی

۴۵ - بقایای قلعه دختر، در نزدیکی میانه

۳۹ - سنقر - مقبره‌ای بصورت برج در سنقر آباد - ده جزء دهستان کندوان بخش ترک شهرستان میانه

۸۴۹

۴۷ - گوشه‌ای از مسجد جامع رضائیه

۴۸ - گنبد مسجد جامع رضائیه

۴۹- کلیسای طاطاوس (ماکو) قرن نهم میلادی

۵۰- قره کلیسا، یکی از کهنه کاریهای زیبا بروی سنگ

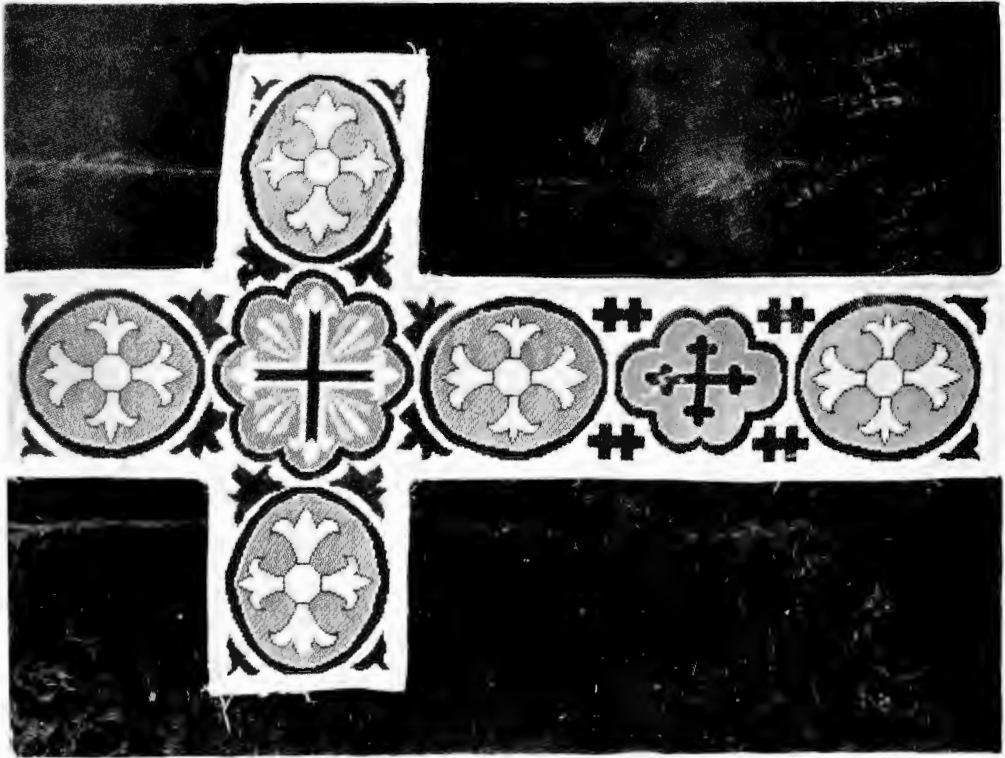

۵۱ - کتیبه فارسی بر سر در قره کلیسا

۵۲ - از حجاریها و کنده کاریهای
روی سنگ (قره کلیسا)

۵۳ - تبریز - موزه آرامنه - صلیب پارچه‌ای که قسمتی از البه کشیشان ارمنی است .

۵۴ - رواق کلیسای طاطاوس (فره کلیسا)

۵۵ - تبریز - موزه ارمنه -
صلیب کشیش کلیسای طاطوس .

۵۶ - تبریز موزه ارمنه - شبیه
دو دستگه از کلیسای طاطوس
آورده شده است

۵۸ - تبریز موزه آرامنه - در
جنوبی عبادت گاهی سنگی که از
کلیسای طاووس (قره کلیسا)
آورده شده است .

۵۷ - تبریز - موزه آرامنه - عصای کشیش
کلیسای سنت - بارتولوموس

۹۵ - تبریز موزه آرامنه - ناقوس هفرغی کلیسای طاطاوس که در آن جای گلوله دیده میشو

۶۰ - در غریبی سنگی کلیسای سورب سرکیس
خوی و تزئینات آن

۶۱ - بقعه میر خاتون در سلماس

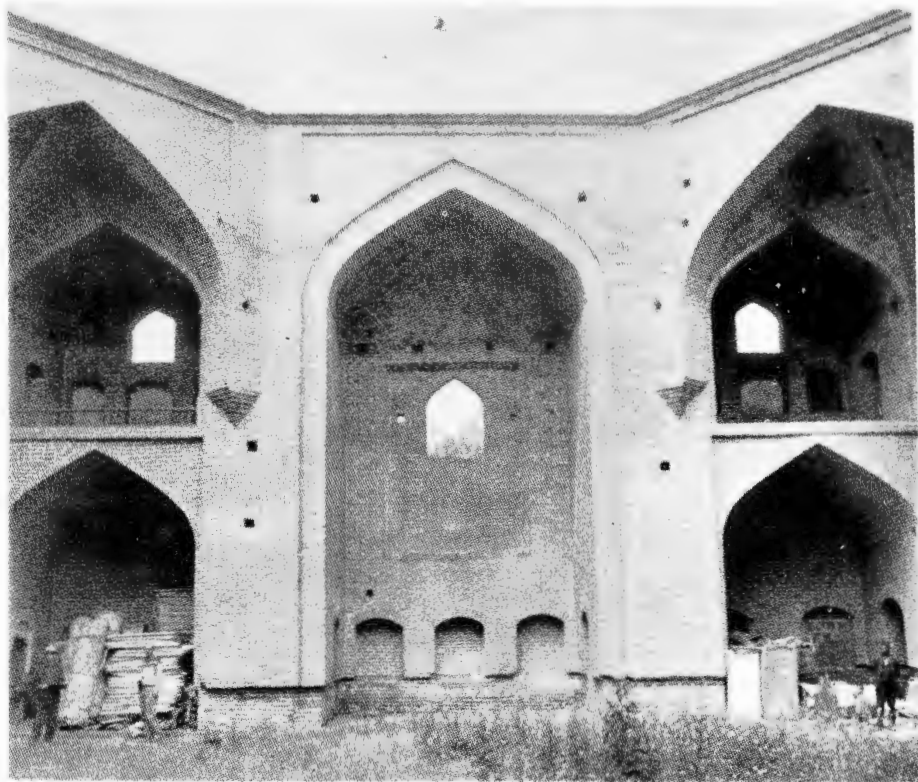
۶۲ - خوی - کلیسای محله - رواق کلیسا

۶۳ - مهلهزان (ماخالن) ، نمای خارجی يك کلیسای ارمنی - دهی از دهستان او اوغلی بخش حومه شهرستان خوی

۶۴ - مهلهزان - نماى داخلی کلیسای ارمنی ، محراب روبرواق .

۶۵ - مسجد مطلب خان - خوی

۶۶ - خوی - قسمت دیگری از مسجد مطلب خان

۶۷ - دیریخت - کلیسای ارمنی از دهستان چهریق بخش شاهپور

۶۸ - اختان - کلیسای ارمنی - اختان از حومه بخش شاهپور

۶۹ - هفتوان - رواق يك‌كلیسای ارمنی از دهستان حومه بخش شاهرور در شهرستان خوی

۷۰ - موجومبار - کلیسای ارمنی - موجومبار - از دهستان رودقات بخش مرکزی شهرستان مرند

۷۱ - موجومبار - دیرکوهستانی ارمنی از دهستان رودقات بخش مرکزی شهرستان مرند

۷۲ - تصویر در ورودی کلیسای
موجومبارکه از سنگ تراش
ساخته شده است .

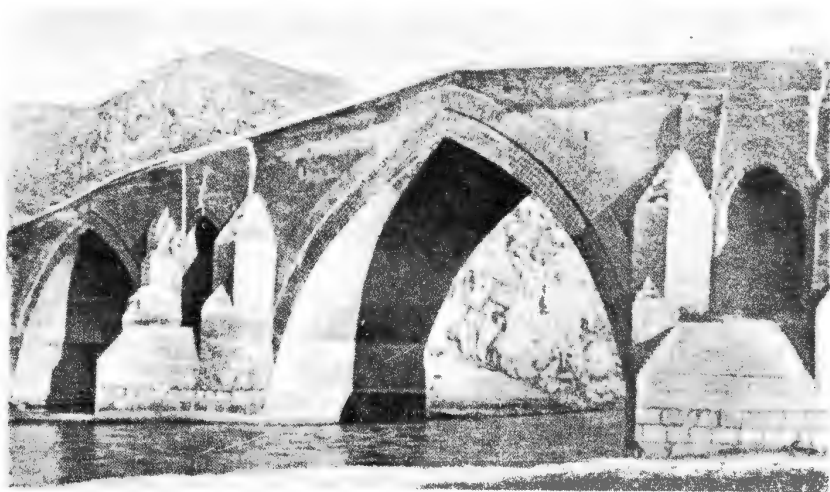
۷۳ - نمای عمومی کلیسای موجومبار در قسمت عقب عکس تعدادی از خانه‌های روستایی نیز دیده می‌شود

۷۴ - مسجد مهر آباد - بناب

۷۵ - پلی در قسمت شمالی اردبیل - جاده‌ای که بسوی آستارا می‌رود .

۷۷ - پل دختر در قافلانکوه در هنگام آبادی

۷۶ - پلی در نیر - جاده اردبیل - سراب ، نبریکی از دهستانهای حومه شهرستان اردبیل است

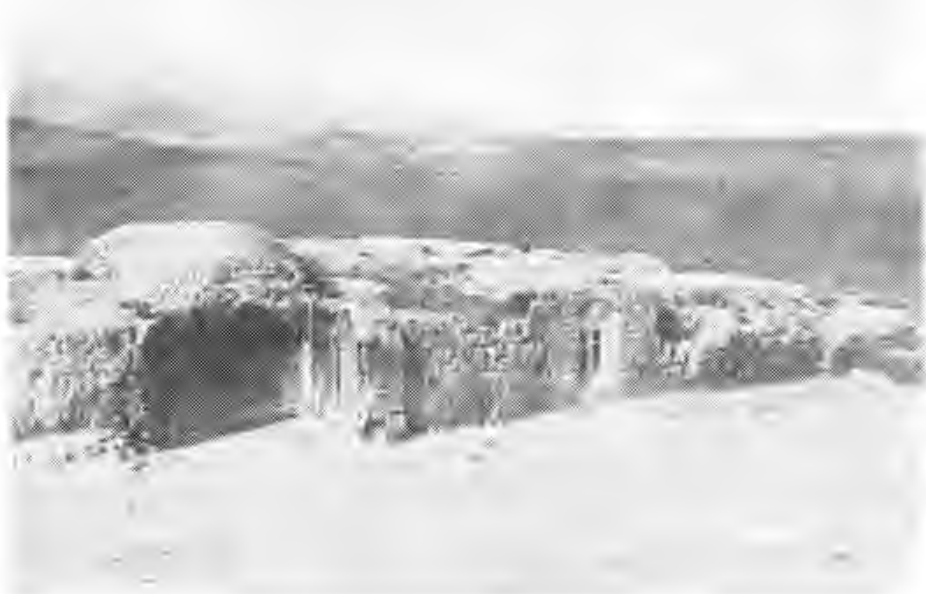
۷۷ - قزل داغ از دهستان ساری سوباسار از بخش بلدشت ماکو خرابه‌های ساختمانی سه گوشه

۷۸ - سنگر از دهستان دره قلعه سی در حومه ماکو صخرای مانند پله

۷۹ - خرابه‌های کاروانسرای در بیست کیلو متری جنوب غربی اهر

۸۰ - کاروانسرای خرابه در ۲۷ کیلو متری جنوب غربی اهر

۸۱ - پل وینار درحوالی کاروانسرای بهمین نام درکنار جاده اهروتبریز

۸۲ - بقایای کاروانسرای در ده سرو از دهستان برادوست در حومه رضایه

۸۳ - بردوك - از دهستان صومای رضایه (مقبره ویران شده)

۸۴ - علدار (نزدیک خوی) - تصویری از یک امامزاده ویران

۸۵ - بر دوک - در بخش صومای رضاییه (سنگهای قبر)

۸۶ - منظره‌ای از کلیسای استپانوس

۸۷ - زنگ جدید قره کلیسا که اخیراً آنرا دزدیده‌اند

فهارس چهارگانه تاریخ آذربایجان

۱ - فهرست اسامی اشخاص و طوایف و قبیله ها و عشیره ها و ایل ها

و خاندانها و دودمانها

۲ - فهرست اسامی جایها و کوهها و رودها و دریاها و دریاچهها

۳ - فهرست کتابها و رسالهها و ماهنامهها و مقالهها

۴ - فهرست مطالب

۱ = فهرست اسامی اشخاص و طوایف و قبایل و

شایر و ایلات

آدا دنراری سوم ۷۷	آ	آبا ۴۲۲
آدم (نام شاعری) ۲۱۹		آبگار ۴۱۶
آذرباذبن ایران بن اسودبن سام بن نوح ۲۰۸		آبیش Abich ۵۴
آذرباذبن بیورسف ۲۰۸		آناکسیاس ۱۰۲
آذربایجان ملی حکومتی (رك : حکومت ملی		آترویات ۹۵ ، ۹۶ ، ۹۷ ، ۹۸ ، ۹۹ ،
آذربایجان) ۱۷۵		۱۱۷
آذربایجانی (زبان و خط ولهجه و مردم و...)		آترو پاتن ۱۱۷ ، ۱۱۸
، ۲۱۵ ، ۲۰۹ ، ۱۹۹ ، ۱۸۱ ، ۱۰۱		آتش آذرخره ۱۱۸
۲۷۴ ، ۲۶۱ ، ۲۵۶ ، ۲۵۲		آتش آذر جشنسف ۱۱۸ ، ۱۱۹
آذربایجانیان ۴۱ ، ۲۵۲ ، ۲۶۲		آتش پرستان هندی ۱۴
آذربد (نگاهبان آتش) ۹۵ ، ۹۷		آتش جمشید ۱۱۸
آذر بیکدلی ۲۹۵		آتش کیخسرو ۱۱۸
آذرخوش (آذرخش) ۱۱۶		آتش ماجسنسف ۱۱۸ ، ۱۱۹
آذرگشنسب (رك : آتشکده آذرگشنسب) ۱۱۰		آتورپات (رك: آذربد) ۹۷ ، ۹۸
۱۲۵		آثروان (رك : مغان) ۱۰۴
آذرمیدخت ۱۲۸		آجرلو (ایل -) ۱۸۲ ، ۱۸۳ ، ۱۸۴
آذری (زبان و لهجه و خط ...) ۳۱ ، ۲۰۴ ،		آخسری ۹۲
، ۲۰۷ ، ۲۰۸ ، ۲۰۹ ، ۲۱۱ ، ۲۲۴ ،		آخوند ملاحسین مراغه‌یی ۲۹۷
، ۲۳۴ ، ۲۳۸ ، ۲۴۰ ، ۲۵۶ ، ۲۶۱ ،		آخوند میرزاعلی بادکوبی (رك : آخوند
۲۶۳ ، ۲۶۴ ، ۲۶۵ ، ۲۶۶ ، ۲۷۲		آقامیرزاعلی باکوبی) ۲۸۲ ، ۲۸۴
آذری (سیدعلی-) ۷۹۵		
آذری فهلوی ۲۶۲		

آشوربانی پال ۷۳، ۹۲	آذریه ۲۰۹
آشور نصیر اپال ۷۶	آراکس (رود-) Araxes ۱۰۱
آشور نصیر اپال دوم ۷۵	آرامی (خط و زبان و مردم -) ۷۸، ۴۱،
آشوری ۴۱، ۶۴، ۷۱، ۷۳، ۷۵، ۷۶،	۱۱۴، ۱۹۹
۷۷، ۸۰، ۸۱، ۸۵، ۸۸، ۸۹، ۹۲،	آرانی ۵، ۲۰۵، ۲۰۷
۹۳، ۹۸، ۱۰۵، ۱۰۶	آرتا Arta (رک: رته Rta) ۱۰۶
آشوریان (رک: آشوری) ۶۸، ۶۹، ۷۴،	آرتا خیاس ۹۹
۷۶، ۷۷، ۷۸، ۸۱، ۸۲، ۱۲۲،	آرتا کسپاس ۶
۴۰۵	آرتا وازدس ۱۰۱
آشوریان (رک: کلدانیان) ۴۲، ۱۹۶،	آرتا وازده (رک: آرتا وادس) ۱۰۲
آغامحمدخان قاجار (رک: آقامحمدخان قاجار)	آرتا وادس ۱۰۰
۱۷۴	آرتسرونی (رک: آرتا وازده) ۴۱۷
آقاجریان (رک: تاجرمان) ۲۸	آرجرونی ۱۵۴
آقاجمال خوانساری ۳۰۴	آرگیشتی ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۵
آقاجری (عشایر -) ۲۳۷	آرگیشتی ایردو ۸۴
آقاشمس الدین قراسنقرالچرکی المنصوری ۴۰۶	آرگیشتی دوم ۸۳، ۸۴
آقا کریم تبریزی (رک: صافی) ۲۸۸	آرگیشتی روساهینی (رک: آرگیشتی دوم)
آقا محمد خان قاجار (رک: آغا محمدخان)	۸۵، ۸۴
قاجار) ۴۲۲	آروناش شیل ۸۷
آقامسیح شیروانی ۲۶۰	آریو برزن ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۳
آقسرایبی (محمود بن محمد) ۷۹۵	آریایی (رک: آریا) ۵، ۶۵، ۷۰، ۸۷،
آقسنقر ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۶	۸۸، ۸۹، ۹۱، ۹۷، ۱۰۴، ۱۰۵،
آقسنقر (رک: احمدیلیان) ۱۶۰	۱۹۷
آق قویونلو ۱۷۳، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۴۱،	آزا Aza ۷۹
۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۵۹	آزادخان افغان ۱۷۴، ۳۸۲
آلارو (ایل-) ۱۸۲	آسارجادون ۸۸، ۸۹
آلارودیان ۸۶	آسایش اوغلی ۲۴۹
آلان (قوم-) ۱۲۷	آسایش لو (ایل -) ۲۴۷
آللهوردی خان ۳۶۳	آسوریان ۷۱، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲،
آلب ارسلان سلجوقی ۱۵۷، ۱۵۹	۴۲۴
آلبانی ها ۵، ۱۰۶	آسوریان آذربایجان ۱۹۸
آلباوند ۱۳۸	آسیانی ۷۰، ۷۱، ۸۱
آلب بویه ۳۹	آسیایی ۱۸۱
آلباوت (عشایر-) ۱۵، ۲۴۴، ۲۵۰	

- آلیلو (طایفه) - ۲۵۰
 آل جلاير ۱۷۳
 آلعمانی ۱۲۰، ۲۰۳، ۲۴۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۶۶
 آماردها (رك، مرداها) ۶۹
 آمریکایی ۴۲، ۱۱۱
 آمن هوتب چهارم ۸۷
 آمن هوتب سوم ۸۷
 آنتونی جنکینسن ۲۳
 آنتونیوس ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲
 آنتیوخوس سلوکی ۹۹
 آندره گدار ۶۴، ۳۹۲
 آنوبانی نی ۷۱، ۷۲
 آوارها ۱۲۶
 آی نغمش ۱۶۹
 آیدین (ایل) - ۱۵
 ا
 اباحه (فرقه) - ۱۳۸
 اباقا (پسر هلاکو) ۵۳، ۱۷۲، ۲۳۸، ۴۰۹، ۴۱۸
 ابخاز (قوم) - ۱۲۶
 ابراهیم (- خلیل الله) ۱۳۳
 ابراهیم بن لیث بن الفضل ۱۴۲
 ابراهیم بن مرزبان ۱۵۱، ۱۶۴، ۱۶۵
 ابراهیم پاشا ۱۷۳
 ابراهیم خان (برادر نادرشاه) ۳۸۱
 ابراهیم زرگر ۳۴۶
 ابراهیم (- شیانی) ۱۶۳
 ابراهیمی وفايي ۷۹۶
 ابراهیم کماری علایی ۲۹۲
 ابراهیم ینال ۱۵۵، ۲۴۶
 ابن اثیر (یا ابن الاثیر) ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۹، ۱۶۱، ۲۳۶، ۲۳۷، ۷۹۵
 ابن اسفندیار ۷۹۵
 ابن العبری ۸۹۵
 ابن الفقیه ۲، ۱۷، ۷۹۶
 ابن الفوطی ۷۹۶
 ابن الواضح الیعقوبی ۲۰۴
 ابن بزاز ۲۱۸، ۲۴۱، ۷۹۵
 ابن بشکین ۳۰، ۲۳۶
 ابن بطوطه ۲۳۹، ۷۹۵
 ابن بی بی ۲۳۸، ۷۹۵
 ابن حوقل ۸، ۹، ۱۲، ۱۷، ۲۰، ۲۱، ۲۴، ۲۵، ۳۸، ۴۰، ۴۳، ۱۴۵، ۱۵۱، ۲۰۴، ۷۹۵
 ابن خرداذبه ۸، ۱۷، ۱۸، ۷۹۵
 ابن دلوله ۱۴۵
 ابن رسته ۷۹۵
 ابن شاکر کتبی ۳۸۷، ۳۸۹، ۷۹۵
 ابن عبدالحق ۷۹۵
 ابن عبدالرزاق ۱۴۷
 ابن عماد ۳۶۰
 ابن مسکویه ۵۵، ۱۴۵، ۱۴۸، ۷۹۶
 ابن مقفع (یا ابن المقفع) ۲۰۵، ۲۰۸
 ابن ندیم (یا ابن الندیم) ۱۴۹، ۲۰۶، ۷۹۶
 ابن یمین ۳۰۶
 ابوالحسن علی بن الحسین (رك، المسمودی، مسعودی) ۲۵۷
 ابوالحسن علی بن یحیی الارمني ۱۴۲
 ابوالحسن علی لشکری شدادی ۱۵۶
 ابوالخلیل ۱۵۸
 ابوالساج دیوادین یوسف دیو دست ۱۴۳، ۱۴۴
 ابوالعلاء معری ۲۰۹
 ابوالفتح ۳۳۴
 ابوالفداء ۲، ۱۸، ۵۳، ۷۹۶
 ابوالفرج (پسر مفلح الیوسفی) ۱۴۴
 ابوالفرج اصفهانی ۱۳۷

ابوالقاسم بیک ۳۳۱	ابوسالم دیسم بن ابراهیم کرد (- کردی) ۱۴۳ ،
ابوالقاسم عبدالله ۱۶۶	۱۴۵
ابوالقاسم علی بن جعفر ۱۴۶	ابوسعید ۳۹
ابوالقاسم نباتی ۲۲۵	ابوسعید بهادر (رکن : سلطان ابوسعید بهادر)
ابوالقاسم یوسف بن ابوالساج ۱۴۳	۳۹۴
ابوالقاسم یوسف بن دیوداد ۱۴۴	ابوسعید بهادر ایلخان مغول ۳۹۶
ابوالمسافر فتح بن محمد الافشین ۱۴۳	ابوسعید بهادرخان (رکن : سلطان ابوسعید بهادر)
ابوالمسافر محمد الافشین ۱۴۳	۱۷۲ ، ۳۳۹ ، ۳۹۷ ، ۴۰۷
ابوالمسافر محمد بن افشین بن دیوداد (رکن :	ابوسعید محمد بن یوسف المروزی ۱۴۲
ابوعبیدالله محمد بن افشین بن دیوداد)	ابوطاهر قرمطی ۱۴۴
۱۴۴	ابوعبدالله حدیفة بن یمان عبسی ۱۴۰
ابوالمظفر رستم بهادر (رکن : رستم بن مقصود بن	ابوعبدالله محمد بن احمد خوارزمی ۲۰۶
حسن بیک آق قویونلو) ۴۲۰	ابوعبدالله نعیمی ۱۴۷
ابوالهیجا (رکن : ابوالهیجاء بن ربیب الدوله)	ابوعبیدالله محمد الافشین (رکن : ابوالمسافر
۱۵۶	محمد الافشین) ۱۴۳
ابوالهیجا (حسین بن محمد رواد) ۱۵۱	ابوعلی بلعی ۱۳۵
ابوالهیجاء بن ربیب الدوله ۱۵۵ ، ۱۵۶	ابومنصور وهسودان بن محمد (رکن : وهسودان)
ابوالهیجاء حسین (روادی) ۱۶۵	۱۵۲ ، ۱۶۶
ابوالهیجا منوچهر ۱۵۷ ، ۱۶۶	ابونصر مملان ۱۵۷ ، ۱۶۶
ابوبکر (- پسر حاجی حسن زهتاب) ۲۱۱	ابویوسف ۷۹۶
ابوبکر (رکن : ابوبکر بن محمد) ۱۷۱	اتابک ابوبکر ۱۶۲ ، ۱۶۹ ، ۱۷۰
ابوبکر (- پسر جهان پهلوان) ۱۶۸	اتابک ازبک (اوزبک) ۱۶۲ ، ۱۷۰
ابوبکر بن محمد (- نصره الدین) ۱۷۱	اتابکان ۱۶۷ ، ۱۷۰
ابوبکر طهرانی ۷۹۶	اتابکان آذربایجان ۱۶۷ ، ۱۷۰ ، ۱۷۱
ابوبکر محمد بن رائق ۱۴۴	اتابک ایلدگز ۱۶۱ ، ۱۶۲
ابوجعفر المنصور ۱۴۱	اتابک خاموش ۱۶۲
ابوجعفر بن عبدالله ۱۴۷	اتابک خاموش بن اوزبک ۱۷۱
ابوجعفر منصور (رکن : ابوجعفر المنصور) ۱۴۱	اتابک طفتکین ۱۶۰
ابودلف ۱۵۷ ، ۷۹۶	اتابک قزل ارسلان (رکن : قزل ارسلان) ۱۶۸
ابودلف (رکن : امیر گولتن) ۱۵۱ ، ۱۶۳	اتابک محمد پهلوان (رکن : محمد پهلوان) ۱۶۱
ابودلف (- شیبانی) ۱۶۳	اتابک نصره الدین ابوبکر بن محمد جهان پهلوان
ابودلف مسر بن المهلهل ۱۷ ، ۱۱۲ ، ۱۲۰ ،	۱۶۹
۱۱۶	اتوزایکی جوانشیر ۲۴۳

- ائیرالدین اخسیکتی ۱۷۰
 احمد ۳۳۴
 احمدبن جنید ۱۵۱
 احمد پاشا ۲۵۴
 احمد حسینی ۳۴۴
 احمد کاتب ۳۳۰
 احمدیل ۱۵۹، ۱۶۱، ۱۶۶
 احمدیل بن ابراهیم بن و هسودان روادی کردی
 ۱۵۹، ۱۶۶
 احمدیلیان ۱۵۹، ۱۶۲، ۳۹۲
 ادات لو (ایل) ۱۸۳
 ادانیراری (یا: آدادنیراری) ۷۵، ۸۸
 ادانیراری سوم ۹۲
 ادوارد براون ۲۶۰
 ادیب طوسی (استاد-) ۲۱۲، ۲۱۵، ۲۱۶،
 ۲۱۷، ۲۲۱، ۲۶۳، ۷۹۶
 اذرباژین ایران بن الاسودبن سام بن نوح ۲۰۸
 اذریه (رک: آذری) ۲۰۹
 ارامنه ۳، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۲۲۶،
 ۴۲۰، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۸۴۳،
 ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴
 ارامنه تبریز ۱۹۸
 ارانشاه ۷
 ارانشاه (رک: لیرانشاه) ۷
 ارتاکزس دوم ۱۰۲
 ارتا واسداس (رک: ارتاوازه) ۱۰۱، ۱۰۲،
 ۱۰۳
 ارتبان (رک: اردوان دوم) ۱۱۷
 ارتودکس ۴۲
 ارته بازان ۹۹
 ارته وازده دوم ۱۰۰
 اردبیلی (رک: اردبیل) ۲۲، ۱۴۵، ۱۷۳،
 ۳۸۱، ۲۲۴
 اردشیر ۱۲۳
 اردشیر بابکان ۳۴
 اردشیر اول ۱۲۳
 اردشیر اول هخامنشی ۱۰۹
 اردشیردوم ۱۰۹
 اردک لو (طایفه) ۲۵۰
 اردوان ۱۰۳، ۱۲۳
 اردوان دوم (رک: ارتبان) ۱۱۷
 اردوی بادی (مهاجر) ۱۶
 ارزنگی (هوشنگ) ۷۹۶
 ارس خان ۳۳۳
 ارسلان آبه (رک: نصره الدین ارسلان آبه
 خاصیک) ۱۶۱
 ارسلان احمدیلی ۱۶۹
 ارسلان جاذب ۱۵۲، ۱۵۳
 ارسلان (پادشاه ارمن) ۱۲۵
 ارشک (پادشاه ارمن) ۱۲۵
 ارغون (رک: ارغون خان) ۴۱۸
 ارغون خان ۱۷۲، ۴۸
 ارقاجرانان (رک: تاجرمان) ۲۸
 ارمنی (زبان و ادبیات و خط و دین) ۴، ۶،
 ۱۰، ۱۵، ۹۷، ۹۹، ۱۰۰، ۱۱۰،
 ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۸، ۱۵۶، ۱۹۶،
 ۱۹۷، ۱۹۸، ۲۰۲، ۲۰۵، ۲۰۷،
 ۲۸۳، ۴۰۲، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷،
 ۴۱۸، ۴۲۰، ۴۲۴، ۴۲۶، ۸۲۶،
 ۸۵۲، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲
 ارمنیان (رک: ارمنی، ارمنان، ارمنی‌ها،
 ارامنه) ۲۸، ۳۴، ۸۶، ۱۵۱، ۱۹۷،
 ۴۱۸، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۴
 ارمنیان آذربایجان ۱۹۷
 ارمنیان ایران ۱۹۶
 ارمنیان جنوب ۱۹۷
 ارمنیان شمال ۱۹۷
 ارمنی‌ها (رک: ارمنیان، ارامنه، ارمنان) ۴۱

اسکندر ۹۵ ، ۹۶ ، ۱۰۹
 اسکندر (رک : میرزا اسکندر) ۲۱۱
 اسکندر بیک ترکمان منشی ۷۹۶
 اسکندر ذوالقرنین ۲۹۸
 اسکندر رومی ۹
 اسکندر مقدونی ۱۰۶
 اسکیت (رک : سکاها) ۸۸
 اسلام ۱۹ ، ۲۵ ، ۳۶ ، ۹۱ ، ۱۳۴ ، ۱۳۶ ،
 ۱۳۸ ، ۱۴۵ ، ۱۹۲ ، ۱۹۶ ، ۲۰۳ ؛
 ۲۳۶ ، ۴۰۸ ، ۴۱۷ ، ۴۲۵
 اسلامی (فرهنگ و دین و سپاه و لشکر و تمدن-)
 ، ۴۰ ، ۳۷ ، ۳۶ ، ۱۹ ، ۱۵ ، ۱۱ ، ۸
 ، ۵۶ ، ۱۰۷ ، ۱۳۷ ، ۱۶۷ ، ۱۹۴ ،
 ، ۲۰۳ ، ۲۰۴ ، ۲۳۶ ، ۲۵۴ ، ۲۹۹ ،
 ۳۹۳ ، ۴۰۱ ، ۴۰۴ ، ۴۰۵ ، ۴۰۹
 اسلمی خطایی ۳۴۴
 اسماعیل آقا سمیتقو ۴۶
 اسماعیل ثانی (پسر شاه طهماسب صفوی) ۳۲۳
 اسماعیل دیباج (رک : دیباج) ۳۸۰ ، ۳۲۳ ،
 ۳۸۵ ، ۳۸۶ ، ۳۹۰ ، ۴۰۳
 اسماعیل میرزا (پسر شاه طهماسب صفوی) ۹
 اسماعیل میرزا (پسر شاه محمد خدا بنده) ۳۲۳
 اسماعیل نقاش اردبیلی ۳۰۷
 اسماعیلی ۱۶۰ ، ۱۶۱ ، ۱۶۹
 اسماعیلیان ۱۲۹
 اسودین سام بن نوح ۲۰۸
 اشرف افغان ۱۷۴
 اشعث (رک : اشعث بن قیس) ۱۳۷
 اشعث بن قیس ۱۳۶ ، ۱۳۷ ، ۲۰۴
 اشکانیان ۴ ، ۹۹ ، ۱۰۲ ، ۱۰۳ ، ۱۰۳ ، ۲۰۳ ،
 ۲۰۴ ، ۴۱۶
 اصانلو (طایفه -) ۲۵۰
 اصطخری (الاصطخری) ۵ ، ۱۲ ، ۱۳ ، ۲۲ ، ۲۵ ،

۸۶ ، ۴۲۳ ، ۴۲۵
 ارموی دار (رک : ارمیه) ۴۱
 ارمیای نبی ۸۹
 اروپایی ۲۲۴ ، ۴۱۵
 اروج بیک بیات ۷۹۶
 اریاد ۲۴۷
 ازبک (پسر جهان پهلوان) ۱۶۸
 ازد (رک : یمن ، قبیلۀ -) ۱۴۹ ، ۱۵۱
 از میری ۳۳۲ ، ۳۳۶ ، ۳۳۸ ، ۳۳۹ ، ۳۴۰ ،
 ۳۴۱ ، ۳۴۲ ، ۳۴۵ ، ۳۴۶ ، ۳۴۷ ،
 ۳۴۸ ، ۳۴۹ ، ۳۵۰ ، ۳۵۲ ، ۳۵۳ ،
 ۳۵۴ ، ۳۵۵ ، ۳۵۷ ، ۳۵۸
 اسپارایت موشل ۱۲۴
 اسپاکا (رک : ایشپاکا) ۸۸
 اسپانیایی ۱۰۰
 اسپرلو (قبیلۀ -) ۲۴۴
 اسپیت و آراز تیروج جاویدان خسرو ۱۲۸
 اسپیر هلو (ایل -) ۲۴۷
 استاجلو (ایل -) ۱۵ ، ۱۸۰ ، ۱۸۱ ، ۲۳۸ ،
 ۲۴۲ ، ۲۴۴ ، ۲۴۶ ، ۲۴۸ ، ۲۴۹ ،
 ۳۱۶
 استاد ابراهیم... تراش تیریزی ۳۲۰
 استاد عثمان بن احمد المراحی ۳۲۲
 استاد مقصود علی ۳۲۱
 استالین ۳ ، ۱۷۴
 استپانوس ۸۴۴ ، ۸۷۱
 استرابن ۴ ، ۶ ، ۵۳ ، ۹۹ ، ۱۰۴ ، ۱۰۶ ،
 ۱۰۸
 استراتگ (فرمانده قشون) ۹۹
 استفانوس مقدس (رک : استپانوس) ۸۴۴ ، ۸۴۵
 اسدی طوسی ۱۵۷
 اسفندیاز (رک : اسفندیار) ۱۳۴
 اسفندیار (برادر رستم فرخ زاد) ۱۲۹ ، ۱۳۵
 اسفندیار (رک : اسفندیاز) ۱۳۴
 اسقف زاکاریا (رک : بسداجی زاکاریا) ۴۱۸

الاذربيجيديه (رك: آذربايجان) ۲۰۹	۷۹۶، ۲۰۵، ۱۳۸، ۵۳، ۳۹
الاذربيجيه (رك: آذربايجان) ۲۰۹	اطماني (ايل-) ۱۹۰
الاذربيه (رك: آذربايجان) ۲۰۹	اعتضاد السلطه ۷۹۶
الاذريه ۲۰۸	اعتماد السلطه ۹، ۱۳، ۲۵، ۷۹۶.۳۲۳
الارقيان ۲۱۸	اعتماد الشعراء (رك: مهدي اعتمادى ناطقى) ۲۹۷
الاسود بن سام بن نوح (رك: اسود بن سام بن نوح) ۲۰۸	اعراب ۷، ۱۲۸، ۱۲۹
الاشعث بن قيس (رك: اشعث بن قيس) ۲۰۴	افاغنه ۱۷۴
الايخان (رك: شيخ اوس) ۳۱۷	افشار (ايل-) ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۵، ۲۳۸،
اليرانشاه (رك: ليرانشاه) ۷	۲۴۲، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸،
الجاودانية ۲۰۴	۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۲
الخاقان (رك: شيخ اويس) ۳۱۷	افشار دويراني (ايل-) ۱۸۵
الرائي (زبان -) ۵	افشار صائين قلعه (ايل-) ۱۸۵
الرائيه (رك: الرائي) ۲۰۵	افشارها (عشيره-) ۲۴۵
السلطان بن السلطان بن ابوالمظفر السلطان شاه	افشارهاى ترك ۱۸۱
طهماسب الصفوى الحسينى بهادرخان ۳۱۱	افشين ۳۸، ۳۹، ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۴۳،
السلطان بن السلطان الخاقان بن الخاقان شاه -	افضل الدين خاقانى شروانى ۱۷۰
عباس موسى الصفوى الحسينى بهادرخان	افغان ۲۵۱
۳۰۹	افلاطون ۱۰۷
السلطان بن السلطان شاه عباس الثانى الصفوى	افلاطونى (فلسفه-) ۱۰۷
الموسوى الحسينى بهادرخان ۳۰۷	اقبال آشتياني ۱۷۰، ۷۹۶
الشيخ اسحق ۳۱۴	اقوام ايراني ۱۵
الشيخ صفى (رك: شيخ صفى الدين اردبيلى)	اكبر حسيني ۳۰۴
۳۱۳	اكبى ققولوئى لو (ايل-) ۲۴۸
الشيخ صفى الدين (رك: الشيخ صفى) ۳۱۳،	اكتناى قآن ۱۷۲
۳۱۴	اكدى ۷۱، ۷۶، ۸۸
العجم (رك: عجم) ۳۰۷، ۳۰۸	اكراد ۳۴
العجم الاذريه ۲۰۴	اكراد آذربايجان ۲۹۹
الفارسية ۲۰۵	اكسودات ۹۵
الفرس (رك: ايران) ۲۰۶	اكلينى (كاغد-) ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۴۷،
الفهلويه (رك: فهلوى) ۲۰۶، ۲۰۸	۳۴۹، ۳۵۳، ۳۵۶
القائم بامر الله عباسى ۱۵۶	اگوستوس ۱۰۳

امیرخیزی (اسمعیل -) ۷۹۷	الکساندر (پسر آنتونیوس) ۱۰۲
امیرشمس‌الدین قره سنقر ۳۹۴	اللان شاه ۸
امیر شیخ حسن چوپانی (رک : شیخ حسن کوچک چوپانی) ۴۱۹	المسترشد بالله ۱۶۰
امیرطوس (رک : ارسلان جاذب) ۱۵۳	المسعودی ۲۰۷
امیر عشایری (طایفه -) ۱۹۳	المعتز (خلیفه عباسی) ۱۴۳
امیر قرواش عقیلی ۱۵۶	المعتز بن المتوکل ۱۴۲
امیر قطب‌الدین اسماعیل یاقوتی ۱۵۹	المقتدر بالله عباسی ۱۴۳
امیر قوچ حسن ۴۱۹	المقدسی (رک : مقدسی) ۲۰۶
امیر لو (خانواده -) ۱۶	الولید (رک : الولید بن عقبه) ۲۰۶
امیر محمود (رک : سلطان محمود غزنوی) ۱۵۲، ۱۵۳	الولید بن عقبه ۲۰۴
امیر وهسودان ۱۵۴ ، ۱۵۵ ، ۱۵۷	الیعقوبی (رک : یعقوبی) ۱۷
امیر وهسودان بن معلان (رک : امیر وهسودان) ۱۵۵	الیکومیوس ۱۷
امیر یعقوب شاه ۴۱۹	امام شافعی ۲۱۰
امین سبجانی (رضا -) ۷۹۸	امامعلی ۳۵۲
امین احمد رازی ۷۹۷	امان (طایفه -) ۱۹۴
امینی (رضا -) ۷۹۷	امانی (دکتر -) ۲۰۲ ، ۷۹۷
اندرانیك هویان ۴۱۹ ، ۴۲۲ ، ۴۲۹	امیازوک ۱۲۶
اندره گدار (رک : گدار) ۴۹۳ ، ۴۰۶	امجعفر (رک : زبیده) ۴۰
انقلاب مشروطیت ۲۰۸	اموالی (عشیره -) ۲۴۴
انکلیرت کهمیفر ۲۴۲	اموی ۲۳ ، ۱۴۱
انگلیسی ۶۵ ، ۶۸	امیر آغوش ۱۶۱
انوشیروان ۱۱۶ ، ۱۱۸ ، ۱۱۹ ، ۱۲۶ ، ۲۲۸	امیر احمدیل (رک : احمدیلیان) ۱۵۹ ، ۱۶۰
انوشیروان (پسر قباد) ۱۳۸	امیر ارسلان ۲۸۳
انوشیروان ساسانی ۱۲	امیر ارسلان رومی ۲۹۸
اویبوس ستاتیانوس ۱۰۰	امیر ارغون خان رادکانی ۴۳۱
اودلو (ایل -) ۱۸۲	امیر ارسلان خان ۳۸۲
اورارتو (قوم -) ۷۰ ، ۷۱ ، ۸۰ ، ۸۱ ، ۸۲	امیر الاوحدی ۳۱۱
۸۶ ، ۹۱ ، ۱۲۲ ، ۴۲۵	امیر المؤمنین (رک : علی «ع») ۳۲۷ ، ۳۲۸
اررامر (طایفه -) ۱۹۶	امیر ایل ملک ۳۹۴
اورتو کوریبانتی ۸۹	امیر پیشگین ۱۶۱
	امیر تیمور (رک : امیر تیمور گورکان) ۱۰ ، ۵۶
	۲۳۷ ، ۴۲۰
	امیر تیمور گورکان (یا گورکانی) ۹ ، ۱۷۳ ، ۲۴۱

بابك خرمدين ۱۳۸ ، ۱۴۹ ، ۲۸۳ ، ۲۹۶ ، ۴۰۱
 بابك خرمی (رك : بابك خرمی) ۲۴ ، ۱۴۹ ، ۲۰۴ ، ۱۵۱ ، ۱۵۰
 بابلیان ۸۸
 باپیر آقایی (ایل-) ۱۹۵
 باچماکف ۲۲۹
 بادکوبی (آخوند میرزا علی -) ۷۹۷
 بارتلد (بارتولد) ۲۱ ، ۲۳ ، ۲۶ ، ۱۱۶ ، ۲۵۴ ، ۳۲۴ ، ۷۹۷
 بارتولمه ۵۳
 بارزیوس ۱۲۶
 باریاکس ۹۵
 بازرگان (فریدون -) ۷۹۷
 بازیلیک (سیک -) ۴۲۶
 باسک کوله (ایل-) ۱۹۴
 باش اوغوز (عشیره-) ۲۴۵
 باقرخان ۱۷۵
 بانوامانی ۳۰۱
 بانومریم (رك : مارت مریم) ۱۹۹
 بایدو ۱۷۲
 بایندر (قبیله-) ۱۵
 بخت نصر (رك : فرهاد بن گودرز) ۴۰
 بختیاری (قبیله-) ۱۸۱
 بداق سلطان بن شیرخان بن شیخ حیدر خان مکری ۴۱۵
 بدیننی (البدیننی) ۷۹۷
 بدشخ ۱۲۴
 بدیلو (ایل-) ۱۸۵
 براشکان شاه ۸
 براون (ادوارد -) ۷۹۷
 برچلو (ایل-) ۲۴۸
 برچلی (عشایر-) ۲۳۷
 بردیا ۹۴

ایلخانلویا ۲۴۵
 ایلخانی (رك : ایلخان مغول) ۱۷۲ ، ۳۸۶ ، ۴۳۱
 ایلخانیان ۴۳۱
 ایلخانی زاده (طایفه-) ۱۹۴
 ایلخچی (ایل-) ۱۸۲
 ایلدگن (رك : اتابك ایلدگن) ۱۶۱
 ایلدگن (رك : شمس الدین ایلدگن) ۱۶۸
 ایلدگن (رك : بنی ایلدگن) ۱۷۱
 ایلذهبی ۱۷۲ ، ۴۱۹
 ایلکانی (رك : آل جلایر) ۱۷۳
 ایلکانیان ۲۴۱
 ایل ملک چوکاندار (رك : امیر ایل ملک) ۳۹۵
 ایمرلی (ایل-) ۱۵
 اینازلو (ایل-) ۲۴۸
 ایناللو (ایل-) ۱۸۲
 اینانج (شحنه ری) ۱۶۸
 اینانلو (ایل-) ۱۸۳ ، ۲۴۴ ، ۲۴۵ ، ۲۴۶ ، ۲۵۰
 اینانلویا (رك : اینانلو) ۱۸۲ ، ۲۴۵ ، ۲۴۶
 ایندرا ۸۷
 ایوا (ترکمانان- ، رك : ییوا) ۲۳۶
 ایوانیه (رك : ایوا ، ییوا) ۲۳۶
 ائورمشدا (رك : اهورامزدا) ۱۰۶
 ایوری (ایل-) ۱۹۰

ب

باباشاه ۳۵۳ ، ۳۵۷ ، ۳۵۸
 بابا فقیه احمد اسپستی ۲۱۱
 بابافغانی ۳۴۳
 باباقورقوت ۲۵۵
 بابك (رك : بابك خرمدين ، بابك خرمی) ۱۳۸ ، ۱۴۰ ، ۱۴۳ ، ۱۵۰ ، ۱۵۱ ، ۲۰۴

بندو ۷	برسم (درخت گز) ۱۰۹
بندوی (رك ، وندوی) ۱۲۷	برنا ۱۰۶
بنی امیه ۱۳۷	بروکی (ایل-) ۱۸۸
بنی ایلدگن ۱۷۱	برکیارق ۱۶۲
بنی بکر محمد بن بندان البناء بن المحسن المعمار	برویی (ایل-) ۱۸۸
۳۹۲	بریاجی (ایل-) ۱۹۴
بنی تغلب ۱۳۷	بزچلو (ایل-) ۲۴۸
بنی رواد (رك ، روادیان) ۱۶۵	بزمی خویی (مولانا-) ۲۹۱
بنی ساج (رك ، ساجیان) ۱۴۴	بز نونی (رك : سیمون بز نونی) ۴۲۴
بنی سلار (رك ، بنی سالار) ۱۶۴	بس (قبیله-) ۱۹۸
بنی عباس ۱۴۴	بساط ۲۵۴
بنی قرمان ۲۳۸	بسداجی زاکاریا (اسقف-) ۴۱۸
بنی مرزبان ۱۶۴	بسطام بن عمرو التغلبی ۱۴۱
بنی مسافر ۱۶۴	بطلمیوس ۴ ، ۵۳ ، ۶ ، ۷۷
بوتان (ایل-) ۱۹۰	بعیث بن محمد ۱۶۳
بودایی ۳۹۳	بغ (خدا) ۱۰۶
بورتون برون ۶۴ ، ۶۵	بغا (غلام معتم) ۱۱
بوغوس ارمنی (اسقف-) ۴۱۹	بغدادی ۳۶۹ ، ۳۷۰
بوقا ۱۵۵	بغیث (رك . حلبس) ۱۵۰
بهاء الدین ابوطالب ۱۶۱	بکتیمور (امیر خلایط) ۱۷۱
بهارلو (ایل-) ۱۵ ، ۲۳۸ ، ۲۴۶ ، ۲۴۸ ،	بکیر بن عبدالله ۲۹ ، ۱۳۵
۲۴۹	بکیر بن عبیدالله ۱۳۴
بهرام (یدرخسروشیر) ۱۱۲ ، ۱۱۶	بگ (رك : بغ) ۱۰۶
بهرام (برادر رستم فرخ زاد) ۱۲۹	بگتاشی های ترك ۲۵۸
بهرام (رك : بهرام بن فرخ زاد) ۱۳۵	بگدلو (طایفه-) ۲۴۹
بهرام (رك : بهرام گور) ۱۲۵	بلاذری (البلاذری) ۱۸ ، ۳۶ ، ۱۱۶ ، ۱۳۵ ،
بهرام (رك : بهرام چوبین) ۱۲۷	۲۰۴ ، ۲۲۸ ، ۷۹۷
بهرام بن فرخ زاد ۱۳۵	بلاش اول اشکانی ۹۹
بهرام چوبین ۷ ، ۱۲۷	بلاس سوم اشکانی ۱۰۴
بهرام گور ساسانی ۲۲ ، ۱۲۵ ، ۲۹۸	بلخکانلو (ایل-) ۱۸۵
بهرنگی (صمد-) ۷۹۷	بلك ۸۶
بهمن کریمی ۴۴	بلنجر (قوم-) ۱۲۷
بهنام (عیسی-) ۷۹۷	

- بیات (ایل -) ۱۵، ۱۸۰، ۲۴۳، ۲۴۵، ۲۵۰، ۲۴۷
- بیانی (دکتر شیرین -) ۷۹۸
- بیبورتلو (ایل -) ۲۴۷
- بی بی فاطمه (زن شیخ صفی الدین اردبیلی) ۳۱۸
- بیرام (خواجۀ ترکمان) ۴۱۹
- بیرون ترکی (امیرقم) ۱۱۹
- بیزانسی ۱۲۱، ۱۲۸
- بیک باطو (ایل-) ۱۸۲
- بیکدلی ها (طایفه -) ۲۴۴
- بیکدیلو (ایل-) ۱۸۱، ۲۴۵
- بیک زاده (ایل-) ۱۹۱
- بیکلو (ایل-) ۱۸۲
- بیکلودورسون (ایل-) ۱۸۲
- بیوک اعظمی ۲۸۷، ۳۰۳
- پ
- پاپ ۶
- پادر (ایل-) ۱۵
- پارت ۹۹
- پارتاتوآ (پارتاتوا) ۸۹
- پارتها ۱۰۰، ۱۰۷
- پارتی ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۱۷
- ۲۰۳
- پارتیان (رک - پارتیها) ۱۰۱، ۱۰۲
- پارتیها (رک - پارتیان) ۹۹، ۱۰۲
- پارسها ۱۰۸
- پارسواها ۷۷
- پارسی (زبان و نژاد و فرهنگ و ادب ...) ۱۱۷
- ۱۵۰، ۲۰۵، ۲۰۷، ۲۲۵، ۲۵۱
- ۲۶۹، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۲، ۲۹۴
- ۲۹۵، ۲۹۹
- پارسی ادبی ۹۷
- پارسیان ۱۴، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹
- ۱۱۴
- پارسیان زرتشتی هند ۱۴
- پارسی باستان ۵۳، ۱۰۰، ۱۱۰
- پارسی جدید ۹۷
- پارسی دری ۲۰۸
- پارسی میانه ۹۷، ۱۱۰
- پارکوروس ۱۰۳
- پازند ۱۳۰، ۱۳۳
- پاسکویچ ۳۲۴
- پاکر ۹۹
- پایبورتلو (ایل-) ۲۵۰
- پرایونلو (ایل-) ۱۸۲
- پردیکاس ۹۵، ۹۶
- پرناک (طایفه -) ۲۵۰
- پرنا ۱۰۶
- پرنس زیبانوف ۴۱۶
- پرنو ۱۰۶
- پروانه (رک - خلاق المغانی) ۲۹۳
- پروتستان (پروتستان) ۴۲، ۱۹۹، ۲۰۰
- ۳۰۱
- پروتستان (پروتستان آمریکایی) ۴۲
- پرویز ورجاوند (دکتر-) ۴۳۱
- پس آناکاردار (ایل-) ۱۹۰
- پس آقاعبدوی (ایل-) ۱۹۰
- پسیان (نجفقلی -) ۷۹۸
- پشتدریها (ایل-) ۱۹۵
- پطروشفسکی ۷۹۸
- پلوتارک ۱۰۹
- پلیستوسن ۵۱، ۵۵
- پلینوس ۶
- پوردادو ۱۲۰، ۱۲۸
- پورسونلو ۲۴۵
- یولاتلو (ایل-) ۱۸۲

۲۶۳ ، ۲۶۲ ، ۲۴۱ ، ۲۳۰ ، ۲۲۹
 تانی ارمنی (لهجه -) ۲۲۸
 تانی قفقازی (لهجه -) ۲۲۷
 تانی وهرزنی (رك : عبدالعلی كارنگ) ۲۲۹ ،
 ۲۳۳
 تانی یهودی ۲۲۸
 تالاندی ۲۹۳
 تاج‌الدین‌علیشاه (رك : تاج‌الدین‌علیشاه‌جیلانی)
 ۳۴
 تاج‌الدین‌علیشاه‌جیلانی ۳۰ ، ۳۱ ، ۴۳۱
 تاج‌حیدری (رك : قزلباش) ۲۴۲
 تاج‌خاتون ۳۰۸
 تاج‌خاتون (رك : حلیمه‌خاتون) ۳۱۴
 تاج‌جرمان (رك : آقاجریان) ۲۸
 تاجیک ۲۱۰ ، ۲۳۹ ، ۲۴۰ ، ۲۴۱ ، ۲۵۱
 تاجیکان ۲۱۰ ، ۲۵۳
 تادئو (رك : تادئوس) ۴۱۵
 تادئوس (یا : تادیوس ، رك : طلاووس) ۴۱۵ ،
 ۴۱۸
 تازی (رك : عربی) ۱۵۰ ، ۲۰۵
 تامارا ۱۶۹
 تامسن (ژنرال -) ۳
 تائب (رك : میرزاصادق) ۲۸۵
 تائب‌تبریزی (رك : تائب ، میرزا‌صادق) ۲۸۵
 تبارزه (رك : تبریزیان) ۲۱۳
 تبریزی (رك : تبریزیان) ۲۶۵ ، ۲۶۹ ،
 ۲۸۲
 تبریزیان (رك : تبریزی) ۱۴۶ ، ۲۱۳ ، ۲۲۲
 نت (رك : نات) ۲۲۶
 تخته‌قاپو (اسکان) ۱۸۱ ، ۱۸۴ ، ۱۸۹ ، ۱۹۰ ،
 ۱۹۱ ، ۱۹۳ ، ۱۹۴ ، ۱۹۵

یومیه ۵
 یومیه یئوس ۱۰۰
 یهلوان محمد (پسرایلدگن) ۱۶۱
 یهلوی (زبان وخط -) ۱۰۷ ، ۱۱۷ ، ۱۱۸ ،
 ۱۲۹ ، ۱۳۳ ، ۲۰۴ ، ۲۰۶ ، ۲۰۷ ،
 ۲۰۹ ، ۲۱۰ ، ۲۳۹
 یهلوی (رك : فارسی‌میانه) ۱۰۰
 یهلوی (رك : فهلوی) ۲۰۳
 یهلوی (سلسله -) ۱۷۵
 یهلوی ساسانی ۱۲۳ ، ۱۲۹
 یهلوی شمالی ۲۰۳
 یهلوی مغنیر ۲۱۰
 یهله (رك : یهلوی ، فهلوی) ۲۰۳ ، ۲۰۶
 پیتر و دولاواله ۲۲۶ ، ۲۳۴
 پیتون ۹۶
 پیران (ایل -) ۱۹۳ ، ۱۹۴
 پیرحاجی‌حسن (رك : حاجی‌حسن زه‌تاب) ۲۱۱
 پیرزاده (شیخ‌حسین‌بن‌ابدال زاهدی -) ۷۹۸
 پیروز ساسانی ۶
 پیره‌نو شیروان ۲۱۸
 پیشه‌وری ۴۰۳
 پیغمبر اسلام (رك : محمد «ص») ۱۹۲
 پیکلو (ایل -) ۲۴۸
 پیله سوار (نام‌امیری) ۳۹
ت
 تات (رك : تت) ۱۵ ، ۲۲۵ ، ۲۲۶ ، ۲۲۷ ،
 ۲۲۸ ، ۲۲۹ ، ۲۳۴
 تاتار ۲۵۳
 تاتارهای آذربایجانی ۱۸۱ ، ۲۵۳
 تاتارهای آسیایی ۱۸۱
 تات‌های قفقاز ۲۳۴
 تاتی (لهجه -) ۲۲۵ ، ۲۲۶ ، ۲۲۷ ، ۲۲۸ ،

۲۴۸ ، ۲۵۰ ، ۴۱۹
 ترکمانان (رك : تركمان ، تركمانها) ۳۷ ،
 ۱۵۳ ، ۲۳۶ ، ۲۴۱ ، ۲۴۴ ، ۲۴۹ ،
 ۲۵۰
 ترکمانان مقدم ۲۴۴
 ترکمان چای (عهدنامه -) ۴ ، ۱۶
 ترکمانها (رك : تركمانان) ۲۴۵
 ترکمانی ۱۷۳
 ترکمن (رك : تركمان) ۱۵ ، ۲۳۷ ، ۲۴۹ ،
 ۲۵۳ ، ۲۶۱
 ترکمنها (رك : تركمانها) ۱۹۷
 ترکها (رك : تركان) ۲۵۲
 ترکهای ایران ۲۵۳
 ترکی (رك : ترك ، زبان ولهجه -) ۳ ، ۲۷ ،
 ۱۸۱ ، ۱۸۴ ، ۱۹۸ ، ۲۲۲ ، ۲۲۴ ،
 ۲۲۵ ، ۲۲۷ ، ۲۳۶ ، ۲۳۷ ، ۲۳۸ ،
 ۲۴۲ ، ۲۴۹ ، ۲۵۰ ، ۲۵۱ ، ۲۵۶ ،
 ۲۵۷ ، ۲۵۹ ، ۲۶۰ ، ۲۶۱ ، ۲۶۲ ،
 ۲۶۵ ، ۲۷۴ ، ۲۸۳ ، ۲۸۴ ، ۲۸۹ ،
 ۲۹۰ ، ۲۹۱ ، ۲۹۲ ، ۲۹۳ ، ۲۹۴ ، ۲۹۵ ،
 ۲۹۶ ، ۲۹۷ ، ۲۹۸ ، ۳۰۱ ، ۳۲۳ ،
 ۳۶۶ ، ۳۷۵ ، ۳۷۶ ، ۴۰۲ ، ۴۱۵ ،
 ۴۲۰
 ترکی آذربایجانی ۱۸۱ ، ۲۶۱ ، ۲۶۳ ،
 ۲۷۲ ، ۲۸۳ ، ۲۸۵ ، ۲۹۶ ، ۲۹۷ ،
 ترکی آذری (زبان-) ۱۵۶ ، ۲۰۸ ، ۲۲۱ ،
 ۲۲۴ ، ۲۳۵ ، ۲۵۲ ، ۲۵۳ ، ۲۵۶ ،
 ۲۶۰ ، ۲۶۱ ، ۲۶۴ ، ۲۶۶ ، ۲۶۷ ،
 ۲۶۹ ، ۲۷۲ ، ۲۷۴ ، ۲۸۲ ، ۲۹۸ ،
 ۳۰۲ ، ۳۰۳ ، ۳۰۴
 ترکی آناتولی ۲۶۴
 ترکی ترکمنستان ۲۶۴

تخومه (قبیله-) ۲۰۱
 ترابی طباطبایی (سیدجمال‌الدین -) ۷۹۸
 تربیت (رك : دانشمندان آذربایجان) ۲۸۸ ،
 ۷۹۸
 تریان ۸۸ Trens
 ترك (رك : تركان) ۲ ، ۳ ، ۱۳ ، ۱۵ ، ۱۶ ،
 ۳۳ ، ۵۹ ، ۱۵۲ ، ۱۵۴ ، ۱۵۷ ، ۱۵۸ ،
 ۱۶۷ ، ۱۸۱ ، ۲۱۰ ، ۲۲۵ ، ۲۲۶ ،
 ۲۳۴ ، ۲۳۵ ، ۲۳۸ ، ۲۳۹ ، ۲۴۰ ،
 ۲۴۱ ، ۲۴۲ ، ۲۴۴ ، ۲۴۶ ، ۲۴۷ ،
 ۲۴۸ ، ۲۵۰ ، ۲۵۱ ، ۲۵۲ ، ۲۵۶ ،
 ۲۵۹ ، ۲۶۳ ، ۳۷۷ ، ۴۲۱
 تركان (رك : تركها ، ترك) ۳ ، ۴۱ ، ۱۲۷ ،
 ۱۵۲ ، ۱۵۳ ، ۱۵۴ ، ۱۵۵ ، ۱۵۶ ،
 ۱۵۷ ، ۱۵۸ ، ۱۵۹ ، ۱۷۴ ، ۲۱۰ ،
 ۲۲۶ ، ۲۳۵ ، ۲۳۶ ، ۲۳۷ ، ۲۳۸ ،
 ۲۳۹ ، ۲۴۰ ، ۲۴۱ ، ۲۴۲ ، ۲۴۵ ،
 ۲۵۰ ، ۲۵۱ ، ۲۵۷ ، ۲۶۰ ، ۴۲۵ ،
 ۴۲۶
 تركان (قبیله -) ۱۵
 تركان آق قویونلو ۲۴۱
 تركان ازبك ۲۴۱
 تركان ایران ۲۴۵
 تركان خوارزمی ۲۳۷
 تركان رومی (رك : روملو) ۲۳۷
 تركان شامی (رك : شاملو) ۲۳۷
 تركان عثمانی ۳ ، ۱۷۳ ، ۱۷۴ ، ۱۹۶ ،
 ۱۹۹ ، ۲۵۰
 تركان غز ۲۴۵
 تركان قاجار ۲۳۷
 تركان قراقویونلو ۲۴۱
 تركان موصلی (رك : موصللو) ۲۳۷
 تركمان (رك : تركمانان) ۲۷ ، ۱۵۷ ، ۲۳۷ ،
 ۲۳۸ ، ۲۴۱ ، ۲۴۲ ، ۲۴۳ ، ۲۴۷ ،

تیمور (رك : امير تیمور گورکان ، لنك) ۱۰ ،
 ، ۲۴۶ ، ۲۳۷ ، ۱۹۹ ، ۱۷۳ ، ۱۵
 ۴۱۹ ، ۴۱۷
 تیموریان ۲۴۴
 ثوفانس ۶ ، ۱۲۸ ،
 ثوفانس می تی لن ۵
 ثوفیل (پسر میخائیل) ۱۴۰
ث
 ثابت النهرانی ۱۴۱
 ثقة الاسلام شهید (میرزا علی آقا) ۷۹۸
ج
 جاگیرلو (ایل-) ۲۵۰
 جامی (منسوب به تربت جام) ۳۷۵
 جاودانیان قدیم ۲۰۴
 جاویدان (دکتر سلام الله -) ۷۹۸
 جاویدان بن سهیل ۱۳۷
 جبار اظهري ۳۰۱
 جبار مضطر اردبیلی ۲۸۷
 جراح بن عبدالله الحکمی ۱۴۱
 جرجس بن العمید ۷۹۸
 جرماغون ۱۷۲ ، ۴۱۷
 جریر بن عبدالله بجلی ۱۳۶
 جستان بن مرزبان ۱۶۴
 جشن نوروز ۱۹۰ ، ۱۹۳
 جعفر اوغلو ۲۵۶ ، ۲۶۰ ، ۲۶۶
 جعفر بن محمد امیر مرند ۱۶۳
 جعفر بن منصور ۴۰
 جعفر بیگ قاجار ۳۸۱
 جعفر پیشه‌وری ۱۷۵
 جعفر خندان ۳۰۰
 جعفر لو (ایل-) ۱۸۲
 جغتای (ایل-) ۲۴۹
 جغتایی ۲۴۱
 جگیرلی (ایل-) ۱۵

ترکی جنوبی ۲۶۴
 ترکی سواحل کریمه ۲۶۴
 ترکی شبه جزیره بالکان ۲۶۴
 ترکی شرقی ۲۳۷
 ترکی عثمانی ۲۶۱ ، ۲۶۴ ، ۲۶۵ ، ۲۷۰ ،
 ۲۷۴
 ترکی غربی ۲۵۸
 ترکی غز ۲۳۷
 تزاری (روسیه-) ۳۹۰
 تشوب ۷۰
 تشیع (رك . شیعه) ۲۲
 تفتمش خان (یا: تفتمش خان) ۱۷۳ ، ۴۱۹
 تقی زاده (سید حسن-) ۷۹۸ ، ۸۰۱
 تکلیبه (ایل-) ۱۸۲
 تکلو (ایل-) ۱۸۰ ، ۲۳۸ ، ۲۴۲ ، ۲۴۵ ،
 ۲۴۷ ، ۲۴۸ ، ۲۴۹
 تکلہ ۱۸۲
 تکه (ایل-) ۲۴۵
 تکیله ۲۴۵
 تلقاز (طایفه-) ۲۴۹
 تمکینی (رك: داستان کوکه یولداشی خواجه -
 رشید) ۲۸۷
 تمیستو کلس ۱۰۹
 تورس ۴۱۸
 توشرانا ۸۷
 توما ۱۲۸
 ته‌ای شه‌با ۸۴
 تهوب (قبیله-) ۱۹۸
 تیاری (قبیله-) ۱۹۸ ، ۲۰۱
 تیرپانلو (عشیره -) ۲۴۵
 تیرداد ۴۱۷
 تیگران ۱۰۰ ، ۱۰۲
 تیکلات بالاسار سوم ۷۸ ، ۸۱

جلال‌الدین (رك؛ جلال‌الدین خوارزمشاه) ۱۷۰
 جلال‌الدین خوارزمشاه ۱۷۰ ، ۱۷۱
 جلالی (ایل -) ۱۶ ، ۱۸۵ ، ۱۸۸ ، ۱۸۹
 جلایریان ۲۴۱ ، ۲۴۴
 جلایریان مغول ۲۴۶
 جلو (قبیلهٔ - رك ؛ جیلون) ۱۹۸ ، ۲۰۱
 جلودارلو (ایل -) ۱۸۲
 جلیل محمدقلی زاده ۲۸۵
 جمال‌الدین اشهری ۱۷۰
 جمال‌الدین بن الحسن الازدی ۷۹۸
 جمال قاسمی ۳۰۲
 جمری قرامان اوغلی محمدبک ۲۳۸
 جمع‌لو (طایفهٔ -) ۱۸۵
 جمعیت انجیلی ۴۲
 جنابیان (شاهرخ -) ۷۹۸
 جنگ جهانی اول (یا جنگ اول جهانی ، یا جنگ

بین‌المللی اول) ۳ ، ۱۷۵ ، ۱۹۶ ، ۱۹۷ ،
 ۱۹۹ ، ۲۰۰
 جنگ جهانی دوم ۱۷۶
 جنیدی (دکتر محمدجواد -) ۴۱۶ ، ۷۹۸
 جنی‌کانلو (ایل -) ۱۸۵
 جوانشیر (ایل -) ۱۵ ، ۲۴۳ ، ۲۴۴
 جورج مایلز (دکتر -) ۳۹۸
 جوشقانی ۳۷۵
 جوینی (عظاملك -) ۷۹۸
 جهان پهلوان (رك ؛ نصره‌الدین محمد جهان -
 پهلوان) ۱۶۸
 جهان‌نشاہ خان قراقویونلو ۲۹۶
 جهان‌نشاہ لو (طایفهٔ -) ۱۸۵
 جیران‌خانم (رك ؛ جیران‌خانم اثر لری) ۲۹۰ ،
 ۳۰۲
 جیلانی ۲۱۰
 جیلون (قبیلهٔ - ، رك ؛ جلو) ۱۹۸

ح

حاتم بن هرثمة بن اعین ۱۴۲
 حاجی اعوذخان ۳۸۰
 حاجی جعفر دائی ۲۸۸
 حاجی حسن زه‌تاب ۲۱۱
 حاج حسین آقا ننجوانی ۲۱۰ ، ۲۱۴
 حاجی خداوردی ۲۹۳
 حاج (حاجی) خواجه‌لو (ایل -) ۱۸۲ ، ۱۸۳
 حاجی ذهنی‌زاده ۳۰۴
 حاجی ربان ۳۸۲
 حاجی سیدحسین کهنمویی ۳۰۴
 حاجی علیلو (ایل -) ۱۸۱
 حاجی غلام نوری قالیچی ۲۹۷
 حاجی قاسم سیوچی ۴۲۱
 حاجیلرلو (طایفهٔ -) ۲۴۵
 حاجی محمد (رك ؛ دلخون) ۲۹۱
 حاج محمد آقا ننجوانی ۲۹۶
 حاجی محمدابراهیم ذوقی ۲۸۹ ، ۲۹۹ ، ۳۰۳
 حاجی محمدحسین صحاف ۳۰۴

چ

چپینی (قبیلهٔ -) ۱۵
 چارلز برنی (مستر -) ۶۸

حسینی (رك : سيد عمادالدين نسیمی حروفی) -

۲۵۸

حسینی (رك: مرآتی حسینی) ۲۸۳

حسوخلف (ايل-) ۱۸۵

حکومت استالینی شوروی ۱۷۵

حکیم عمرخیام ۳۰۳

حکیم (محمدتقی-) ۷۹۸

حکیم ناصر خسرو قبادیانی ۲۰۷

حلیمه خاتون (رك : تاج خاتون) ۳۱۴

حلبس (یا جلپس، رك، امیر مرند) ۱۵۰، ۱۶۳،

حمدالله مستوفی ۲، ۵، ۸، ۹، ۱۵، ۱۹،

۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶،

۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲،

۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸،

۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۳، ۵۳، ۱۲۰،

۲۱۰، ۲۱۲، ۲۳۹، ۲۴۰، ۳۸۹،

۴۰۶، ۴۰۸، ۷۹۹

حمدویة بن علی بن الفضل السعدی ۱۴۲

حمزه (رئیس ایل حمزه لو) ۲۴۹

حمزه (رك : داستان حمزه) ۲۸۳

حمزه اصفهانی ۹

حمزه لو (ايل-) ۲۴۸

حمزه میرزا (پسر شاه محمد خدا بنده) ۳۲۳

حمزه میرزا حشمت الدوله ۴۶

حنفی (فرقه-) ۳۱، ۲۱۰، ۲۲۹، ۲۴۰،

حیدرانلو (ايل-) ۱۸۸، ۱۹۶،

حیدر بابا ۲۸۳

خ

خاتون (زن خاقان هیاطله) ۱۲۵

خاقان ۴۲۱

خاقان (رك : فتحعلی شاه) ۲۵

خاقان بن خاقان ۳۱۵

خاقان هیاطله ۱۲۵

حاجی محمد علی (رك ، دیوان ثابت تبریزی)

۲۹۴

حاجی مهدی تبریزی آینه ساز ۲۹۱

حاجی میرزا ابوالحسن تبریزی ۲۸۹

حاج میرزا حسین خان سهسالار ۴۶

حاجی میرزا عباسقلی صابر ۲۸۵

حافظ ۲۱۳

حافظ ابرو (عبدالله خوافی) ۵۵، ۵۶، ۳۴۷،

۴۱۹، ۷۹۸،

حافظ حسین کر بلائی تبریزی ۲۱۱

حیب بن مسلمة فهری ۳۶

حیبی ۲۵۸

حدیثه ۳۸۶

حذیفه (رك : حذیفه بن الیمان) ۱۳۶

حذیفه بن الیمان ۱۳۵، ۱۴۰،

حسام الدین شامی ۳۸۹

حسن ۳۱۱

حسن (امام دوم شیعیان) ۱۴۱

حسن اوغلی (رك : عزالدین پورحسن) ۲۵۶

حسن بن احمد الحکیم ۳۸۹

حسن بن محمد ۷۹۸

حسن بیگلو (ايل-) ۱۸۱

حسن عاصی ۲۸۸

حسنعلی خان امیر نظام گروسی ۴۶

حسنقلی داوردی ۲۸۷

حسن گلو (ايل-) ۱۸۱

حسنلو ۲۴۹

حسین (رك : محمد بن رواد) ۱۵۱

حسین حافظی تبریزی ۳۰۴

حسین خانلو (ايل-) ۱۸۲

حسین کرد ۲۸۳، ۳۰۲،

حسین کیاور ۲۵۲

حسین گلو (ايل-) ۱۸۲

حسینی (رك : سعدی زمان) ۲۸۵، ۲۹۹،

۳۰۰، ۳۰۲،

خسروشیر (پسر بهرام) ۱۱۲ ، ۱۱۶ ،
 خشته (رك : ساتراپی) ۹۴
 خشته (حکومت و قدرت) ۱۰۶
 خشتروان (رك : ساتراب ، ساتراپ) ۹۴ ، ۱۲۴
 خشتريت (شاه ماد) ۹۴
 خطایی (رك : ختایی) ۳۲۸ ، ۳۳۱ ، ۳۳۲ ،
 ۳۴۲ ، ۳۴۳ ، ۳۴۴ ، ۳۴۵ ، ۳۴۶ ،
 ۳۵۳ ، ۳۵۴ ، ۳۵۹ ، ۳۶۰ ، ۳۷۱ ،
 ۳۷۲ ، ۳۷۳ ، ۳۷۶
 خطایی (معاصر پادشاهان آق قویونلو) ۲۵۹
 خطایی (رك : شاه اسماعیل صفوی) ۲۴۳ ، ۲۵۹ ،
 ۲۶۰
 خطیب بغدادی ۷۹۹
 خطیب تبریزی ۲۰۹
 خلاق المعانی (رك : پروانه) ۲۹۳
 خلیج (ایل -) ۱۵ ، ۱۸۰ ، ۲۴۶
 خلخالی (مرحوم-) ۲۱۳ ، ۸۰۲
 خلخالی (لهجه-) ۲۳۳ ، ۲۳۴
 خلیفه دوم (رك : عمر بن خطاب) ۱۳۴
 خلیفه زاده (ایل -) ۱۹۰
 خلیفه صادق ۲۱۹
 خلیفه گرمودی ۲۸۳
 خلیفه لو (ایل-) ۱۸۲
 خلیفه لومردان (ایل-) ۱۸۲
 خلیکانلو (ایل-) ۱۸۵ ، ۱۸۸
 خلیل اظهري ۳۰۴
 خصلی (قبیله -) ۲۴۳
 خندان ۳۵۴
 خنوس (رك : خنیس) ۲۴۹
 خواجه (رك : خواجه نصیرالدین طوسی) ۳۸۷ ،
 ۳۸۸
 خواجه افندی (سعدالدین) ۷۹۹
 خواجه حافظ شیرازی (رك : حافظ) ۳۵۰
 خواجه حسین بن سیفالدین محمود بن تاج خواجه
 ۳۹۷
 خواجه عبدالله انصاری ۳۴۰

خالد (امیر مردند) ۱۶۳
 خالدی (خدای مردم اورارتو) ۸۳ ، ۸۴ ، ۸۵
 خامس آل عبا ۲۸۷
 خامسلو (ایل-) ۱۸۲
 خان بن خان قلیچ مهرانی ۳۲۱
 خان چویانی (رك : مجنون شاه) ۲۹۵
 خاندان دنلی ۱۷۴
 خاندان صدقه ۱۶۴
 خاندان صفوی ۳۲۲
 خانعلی ۳۳۷
 خانم (رك : بی بی فاطمه) ۳۱۸
 خانی بن محمد قاسم ۲۸۱
 خانیکف ۳۹۸
 خایلندورک (رك : هو نهایی سفید)
 ختایی (رك : خطایی) ۳۵ ، ۲۳۹
 خدابنده لو (عشیره-) ۲۴۵
 خدر (طایفه -) ۱۹۴
 خراسانی ۲۰۷ ، ۳۷۵
 خرزندی زیدری نسوی (محمد) ۷۹۹
 خرم دینان (رك : خرمیه) ۱۳۷ ، ۱۳۸
 خرمه (زن مزدك) ۱۳۸
 خرمیان (رك : خرم دینان) ۱۳۸
 خرمیه (رك : خرم دینان) ۱۳۷ ، ۱۳۸
 خزر (قوم-) ۱۲۶ ، ۲۳۶
 خزرها ۲۳
 خزویی (ایل -) ۱۸۸
 خسرو ۴۱۰
 خسرو (رك : خسرو پرویز) ۱۲۷
 خسرو (از شاهزادگان آذربایجان) ۱۱۷
 خسرو (پادشاه ارمنستان) ۱۲۳
 خسرو (رك : خسرو شیر) ۱۱۷
 خسرو انوشیروان ۷ ، ۱۲۷ ، ۱۳۸
 خسرو پرویز ، ۷ ، ۴۶ ، ۱۲۷ ، ۴۰۵
 خسرو دهلوی ۳۵۲

- خواجه لو (ایل-) ۱۸۲
 خواجه نصیر الدین طوسی ۳۸۶ ، ۳۸۹ ، ۳۹۰
 خوارج ۱۴۵
 خوارزمشاهی ۲۳۵
 خوارزمشاهیان ۲۳۶
 خوارزمی (ابوعبدالله محمد بن احمد) ۷۹۹
 خوارزمی (ابوجعفر محمد بن موسی) ۷۹۹
 خواندمیر (غیاث الدین) ۷۹۹
 خوره زاد ۱۲۸ ، ۱۲۹
 خورنه (رک؛ فر) ۱۰۶
 خوشنویس ۳۳۶ ، ۳۵۵
 خوشنویسان ۳۶۰
 خوبی (رک؛ دربی نظیر) ۳۰۲
 خوبی (رک؛ خوی) ۳۲۶
 خیام پور (دکتر عبدالرسول) ۷۹۹
 خیندر بن کاوس (رک؛ افشین) ۱۴۰
 خینیس (رک؛ خنوس) ۲۴۹
 ۵
 داده اکسوس (رک؛ رودجیحون) ۹۵
 داریوش (رک؛ داریوش بزرگ) ۹۴
 داریوش (رک؛ داریوش سوم) ۹۵
 داریوش (ازپادشاهان آذربایجان) ۱۰۰
 داریوش بزرگ ۹۴
 داریوش سوم ۹۵ ، ۱۰۹
 دالمن ۶۷
 دالیان (قبیله-) ۸۰
 دان (برنهاردن) ۸۰۴
 داود ۱۶۱
 داود (رک؛ سلطان محمود سلجوقی) ۱۶۰
 داود دختر ۹۴
 داهه‌ها (قبایل-) ۱۰۳
 دایان آشور ۷۷
 دبیرسیاقی (دکتر محمد-) ۲ ، ۱۸ ، ۱۵۲ ،
 ۲۰۷ ، ۲۱۰ ، ۳۸۹ ، ۴۰۸ ، ۸۰۶
 دپه کوز ۲۵۴
 دخیل (رک؛ کلیات دخیل) ۲۸۳
 دده (رک؛ دده عمر) ۲۵۷ ، ۲۵۸
- دده عمر ۲۵۷
 دده عمر الایدینی (رک؛ دده عمر) ۲۵۷
 دده قورقود ۲۵۳ ، ۲۵۴ ، ۲۵۵
 دروئی ۲۰۰
 درویش احمد (عاشق پاشا زاده) ۷۹۹
 درویش توکلی بن اسماعیل ۲۱۷
 درویش محمد ۳۳۹
 درویش محمد خان طالش ۳۸۱
 دری (رک؛ زبان فارسی دری) ۲۰۶ ، ۲۰۷ ،
 ۲۰۸
 دریانی (احمد) ۷۹۹
 دریک بد (رک؛ دریک پت) ۱۲۸
 دریک پت (رئیس دربار) ۱۲۸
 دز (قبیله-) ۱۹۸ ، ۲۰۱
 دستة حسینی دلریش ۲۹۱
 دقیقی ۲۰۷
 دکوزخاتون (زن هولاکوخان) ۳۹۳
 دگر (ایل-) ۱۵
 دل آغازدار (ایل-) ۱۸۲
 دلایی (ایل-) ۱۸۸
 دلخون (رک؛ حاجی محمد) ۲۹۱
 دلخون (رک؛ میرزا علی) ۲۹۰
 دلسوز (رک؛ محمد امین تبریزی) ۲۸۹
 دلی کاندو (ایل-) ۱۸۲ ، ۱۸۴
 دلیم بن حارثة انصاری ۱۴۱
 دمورگان (رک؛ ژان دومورگان) ۸۶ ، ۹۴
 دمیرچلو (ایل-) ۱۸۲
 دمیرچیلو (ایل-) ۱۸۳
 دنپلی‌ها (طایفه-) ۲۹۰
 دنسترویل ۲
 دوخانیکف ۱۹۹ ، ۲۳۴
 دودکانلو (ایل-) ۱۸۸
 دوک (لقب اشراف اسپانیا) ۲۴۷
 دوگودیلر ۳۸۷

- دین مسیح ۱۹۹ ، ۳۴۵ ۳۳۹ ، ۳۳۸ ، ۳۳۶ ، ۳۳۴ ، ۳۳۲ ، ۳۳۰ ، ۳۲۸ ، ۳۲۶ ، ۳۲۴ ، ۳۲۲ ، ۳۲۰ ، ۳۱۸ ، ۳۱۶ ، ۳۱۴ ، ۳۱۲ ، ۳۱۰ ، ۳۰۸ ، ۳۰۶ ، ۳۰۴ ، ۳۰۲ ، ۳۰۰ ، ۲۹۸ ، ۲۹۶ ، ۲۹۴ ، ۲۹۲ ، ۲۹۰ ، ۲۸۸ ، ۲۸۶ ، ۲۸۴ ، ۲۸۲ ، ۲۸۰ ، ۲۷۸ ، ۲۷۶ ، ۲۷۴ ، ۲۷۲ ، ۲۷۰ ، ۲۶۸ ، ۲۶۶ ، ۲۶۴ ، ۲۶۲ ، ۲۶۰ ، ۲۵۸ ، ۲۵۶ ، ۲۵۴ ، ۲۵۲ ، ۲۵۰ ، ۲۴۸ ، ۲۴۶ ، ۲۴۴ ، ۲۴۲ ، ۲۴۰ ، ۲۳۸ ، ۲۳۶ ، ۲۳۴ ، ۲۳۲ ، ۲۳۰ ، ۲۲۸ ، ۲۲۶ ، ۲۲۴ ، ۲۲۲ ، ۲۲۰ ، ۲۱۸ ، ۲۱۶ ، ۲۱۴ ، ۲۱۲ ، ۲۱۰ ، ۲۰۸ ، ۲۰۶ ، ۲۰۴ ، ۲۰۲ ، ۲۰۰ ، ۱۹۸ ، ۱۹۶ ، ۱۹۴ ، ۱۹۲ ، ۱۹۰ ، ۱۸۸ ، ۱۸۶ ، ۱۸۴ ، ۱۸۲ ، ۱۸۰ ، ۱۷۸ ، ۱۷۶ ، ۱۷۴ ، ۱۷۲ ، ۱۷۰ ، ۱۶۸ ، ۱۶۶ ، ۱۶۴ ، ۱۶۲ ، ۱۶۰ ، ۱۵۸ ، ۱۵۶ ، ۱۵۴ ، ۱۵۲ ، ۱۵۰ ، ۱۴۸ ، ۱۴۶ ، ۱۴۴ ، ۱۴۲ ، ۱۴۰ ، ۱۳۸ ، ۱۳۶ ، ۱۳۴ ، ۱۳۲ ، ۱۳۰ ، ۱۲۸ ، ۱۲۶ ، ۱۲۴ ، ۱۲۲ ، ۱۲۰ ، ۱۱۸ ، ۱۱۶ ، ۱۱۴ ، ۱۱۲ ، ۱۱۰ ، ۱۰۸ ، ۱۰۶ ، ۱۰۴ ، ۱۰۲ ، ۱۰۰ ، ۹۸ ، ۹۶ ، ۹۴ ، ۹۲ ، ۹۰ ، ۸۸ ، ۸۶ ، ۸۴ ، ۸۲ ، ۸۰ ، ۷۸ ، ۷۶ ، ۷۴ ، ۷۲ ، ۷۰ ، ۶۸ ، ۶۶ ، ۶۴ ، ۶۲ ، ۶۰ ، ۵۸ ، ۵۶ ، ۵۴ ، ۵۲ ، ۵۰ ، ۴۸ ، ۴۶ ، ۴۴ ، ۴۲ ، ۴۰ ، ۳۸ ، ۳۶ ، ۳۴ ، ۳۲ ، ۳۰ ، ۲۸ ، ۲۶ ، ۲۴ ، ۲۲ ، ۲۰ ، ۱۸ ، ۱۶ ، ۱۴ ، ۱۲ ، ۱۰ ، ۸ ، ۶ ، ۴ ، ۲ ، ۰
- ذ
- ذات الخلق (نام آلتی نجومی) ۳۸۹
 ذاکر (رک : محمد علی کریم) ۲۹۹
 ذاکر کریمی ۳۰۱
 ذکاء (یحیی) ۷۹۹
 ذوالفقارخان ۳۶۱
 ذوالقدر (ایل-) ۱۵ ، ۱۸۰ ، ۱۸۱ ، ۲۳۸ ، ۲۴۲ ، ۲۴۶ ، ۲۴۷ ، ۲۴۸ ، ۲۴۹ ، ۲۵۰
- ذوالقدیر (رک : ذوالقدر) ۲۴۹
 ذوالقرنین یمانی ۱۲
 ذوالقمده (ایل-) ۱۸۵
 ذهبی (شمس الدین) ۷۹۹
 ذهنی (رک : مرآتی ذهنی) ۲۸۳
- ر
- رابرت دایسون ۶۴
 راثی (رک : میرزا رضا عربی خوان) ۲۹۲
 راجی (نام شاعری) ۲۰ ، ۲۸۳
 رادلف ساموئیلویچ ۲۶۴
 رامیان ۸۰۰
 راولینسون ۴۶ ، ۸۶ ، ۹۴
 راوندی (رک : راحة الصدور) ۱۶۲
 رایت آمریکایی ۳۰۱
 ربیب الدوله ۱۵۶
 رته (رک : آرتا) ۱۰۶
 رجب مینا ۲۲۶
 رجب نیا (دکتر مسعود-) ۴۲۰ ، ۸۰۰ ، ۸۰۴ ، ۸۰۵
 رجوی (کاظم دیلمقانی) ۸۰۰
 رحیم منزوی ۳۰۲
 رزم آرا (سرتیپ علی) ۸۰۰
 رسول (رک : رسول الله) ۱۹۴ ، ۲۵۴ ، ۲۵۵ ، ۳۴۳
- دولت آبادی ۳۳۶ ، ۳۳۸ ، ۳۳۹ ، ۳۴۵
 ۳۴۷ ، ۳۴۸ ، ۳۵۱
 دولت آبادی (عزیز) ۷۹۹
 دولتشاه (رک : دولتشاه سمرقندی) ۲۵۶ ، ۲۵۷
 دولتشاه سمرقندی ۲۵۶ ، ۷۹۹
 دولت صفوی ۲۵۰
 دولت عثمانی ۱۷۴
 دولو (عشیره-) ۲۴۵
 دولیکوسفال (مستطیل الرأس) ۱۹۷
 دومورگان (رک : دمورگان) ۶۷
 دون ژوان ایرانی ۲۴۷
 دویران (ایل-) ۱۸۵
 دویرانها (ایل-) ۱۸۵
 دهقان (علی) ۷۹۹
 دهبرکی (ایل-) ۱۹۴
 دیا اوکو (رک : دیا اوکو) ۷۴
 دیا اوکو (رک : دیوکس) ۹۳
 دیا کونف (یا : دیا کونوف) ۶۶ ، ۷۳ ، ۷۱ ، ۷۳ ، ۸۹ ، ۹۴ ، ۱۱۰ ، ۱۱۱ ، ۷۹۹
 دیباج (رک : اسماعیل دیباج) ۱۱۳ ، ۱۱۵ ، ۳۹۲ ، ۳۹۷ ، ۳۹۹ ، ۴۰۲ ، ۷۹۹
 دیس (زبان شناس آلمانی) ۲۵۴
 دیرنیق (رک : دیرنیق آجرونی) ۱۴۸
 دیرنیق آجرونی ۱۴۸
 دیزهلو (قبیله-) ۱۵
 دیسم (رک : دیسم کرد) ۱۴۵ ، ۱۴۶ ، ۱۴۷ ، ۱۴۸
 دیسم کرد ۱۴۵
 دیسم بن شادلویه (رک : ابوسالم دیسم بن ابراهیم کردی) ۱۴۵
 دیلم ۱۴۶
 دیلمان ۱۴۶
 دیلمیان (رک : دیلم ، دیلمان) ۱۵۱
 دیم (زن اباقا) ۳۹۳
 دین زردشتی ۱۰۵ ، ۱۰۷
 دین زروانی ۱۰۷

- روس (مردم) - ۲۲، ۱۵، ۳
 روسا ۸۵، ۸۴، ۷۹
 روسا (رك: روسای دوم) ۸۴، ۸۳
 روسای اول ۸۲، ۷۹
 روسای دوم ۸۳
 روساهینی ۸۵، ۸۴
 روسها (رك: روس) ۱۷۶، ۱۷۵، ۱۶، ۱۰
 روسی ۳۹۰، ۲۵۴، ۱۱۶
 روشنی (رك: دده عمر) ۲۵۷
 روملو (حسن) ۸۰۰
 روملو (رك: ترکان رومی، ایل -) ۲۳۷،
 ۲۵۰، ۲۴۹، ۲۴۶، ۲۴۲، ۲۳۸
 رومی (رك: رومیان) ۱۰۴، ۱۰۲، ۱۰۱
 ۳۶۲، ۳۶۱، ۳۵۸، ۳۴۱، ۲۲۶
 ۳۶۳، ۳۶۲، ۳۸۰، ۳۷۹، ۳۷۶
 رومیان (رك: رومی) ۱۰۳، ۱۰۲، ۱۰۱، ۴
 ۱۵۶، ۱۵۴، ۱۲۸، ۱۲۷، ۱۰۷
 رومیه (رك: رومیان) ۳۶۳، ۳۶۲، ۳۶۱
 ریاحی (دکتر محمد امین) ۸۰۰
 ریتون ۶۷
 ریچارد تایپر ۲۴۶
 ریگا ۳۸۱
- ز
- زاخاریاس رتور ۷
 زاره ۳۹۶، ۱۲۳
 زاکانالا (قبیله -) ۱۵
 زاکاریا (اسقف، رك: زکریا) ۴۲۲، ۴۲۰
 زامباور ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۶۵، ۱۷۱، ۸۰۰
 زاهدی (دکتر حبیب) ۸۰۰
 زموآ ۷۱
 زائر (رك: کربلایی اسدزائر محمدی) ۲۸۸
 زبان آذربایجانی ۲۶۱، ۲۰۵، ۲۰۴
 زبان آذری ۲۰۹، ۲۰۴، ۲۱۱، ۲۱۲،
 ۲۶۳، ۲۶۲، ۲۱۵، ۲۱۳
 زبان اردبیلی ۲۱۸
- رسول الله (ص) ۳۱۴، ۳۱۳، ۲۹
 رستم (رك: رستم فرخزاد) ۱۲۹، ۱۲۸
 رستم بن مقصود بن حسن بیک آق قویونلو ۴۲۰
 رستم بهادر (رك: ابوالمظفر) ۴۲۰
 رستم فرخزاد ۱۳۴، ۱۲۸
 رشیدالدین فضل الله ۸۰۰
 رشید یاسعی ۲۶۰
 رضاتجدد ۲۰۶
 رضاشاه کبیر ۳۴، ۴۲، ۴۶، ۱۷۵، ۱۸۱،
 ۱۸۵
 رضاصراف ۲۹۲
 رضاقلیخان ۳۸۱
 رضاقلیخان بیگلربیگی افشار ۴۱
 رکن الدوله (رك: رکن الدوله دیلمی) ۱۴۷،
 ۱۴۸
 رکن الدوله دیلمی ۱۴۷
 رکن الدین ابوالمظفر ارسلانشاه بن طغرل ۱۶۸
 رواد ۱۴۹
 رواد (رك: مثنای ازدی) ۱۴۸
 رواد بن المثنی ۱۶۵
 رواد بن محمد ۱۶۵
 روادی (رك: روادیان) ۱۴۸، ۱۵۱، ۱۵۲،
 ۲۳۵
 روادیان (رك: رواد، بنی رواد) ۱۴۸، ۱۵۱،
 ۱۶۵، ۱۵۹
 روادیان ازدی ۱۴۸
 روادیان تبریز ۱۶۵
 روادیان عرب (رك: روادیان ازدی) ۱۴۸
 روادیان کردی ۱۴۸
 روحی ارباب ۷۱
 روح الدین ۳۴۲
 روح الله (رك: عیسی «ع») ۴۲۲
 روحی انارجانی ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۴۳، ۸۰۰
 روزولت ۱۷۶
 روز سیزده (جشن-) ۱۹۲

زبا (ایل -) ۱۹۲	زبان ارمنی ۴۲۷
زکریا (رک: زاکاریا ، بسداجی زاکاریا) ۴۱۸،	زبان پارسی (رک: زبان فارسی) ۲۵۱
۴۲۰	زبان تبریزی ۲۱۸
زکریای قزوینی ۲۳۸	زبان ترکی ۲۲۲، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۵۱،
زکی ولیدی ۱۶، ۱۲۶، ۲۳۸، ۲۴۵،	۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۸،
زلوتارف ۲۵۳	۲۶۱، ۲۹۱، ۲۹۳
زندیه ۱۷۴	زبان ترکی آذربایجانی ۲۶۳، ۲۶۶
زنگه زور(قبیله -) ۱۶	زبان ترکی آذری ۲۵۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶،
زنوب گلاک ۴۱۷	۲۶۷
زنوزی (محمدحسن) ۸۰۰	زبان ترکی عثمانی ۲۶۱، ۲۶۵
زنی (امیرروین دز) ۱۶۷	زبان ترکی عامیانه ۲۸۳
زیج ایلخانی ۳۷۶، ۳۸۷	زبان ترکی غربی ۲۵۸
زیج فارسی ۳۸۶	زبان غزی ۲۵۲
زیگی لی ۱۲۶	زبان فارسی (رک: زبان پارسی) ۲۸۲، ۲۵۱،
زین (طایفه-) ۱۹۴	۲۵۲، ۲۶۲، ۲۸۶
زین الدین ۳۴۳	زبان فارسی دری ۲۰۸
ژ	زبان فهلوی آذری ۲۰۳، ۲۱۷، ۲۴۳،
ژان دمرگان، ژان دمورگان (رک: دمورگان	۲۵۱، ۲۶۳، ۲۶۴
و دمورگان) ۱۹۷، ۱۹۸، ۲۰۲،	زبان قدیم آذربایجان ۲۴۲
۲۶۱	زبان کلدانی جدید ۱۹۹
ژوئیت (رک: مسیحیان یسوعی، یسوعی‌ها)	زبیده (رک: ام‌جعفر) ۴۰
۴۲، ۲۰۱	زرتشت ۱۰۷، ۱۰۹
زووین (رک: یوویانوش) ۱۲۴	زرتشتیگری ۱۰۷
س	زرتوشتم ۱۰۷
سابرها ۱۲۵	زردشت (رک: زرتشت) ۴۰، ۴۱، ۹۷،
سایبر ۱۲۶	۱۰۵، ۱۱۰، ۱۱۸
ساتراب، ساتراپ (رک: خشته‌پوان) ۹۴،	زردشتی ۹۵، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۷،
۱۲۴، ۹۶، ۹۵	زردشتیان ۱۰۶، ۱۰۷
ساتراپی‌های سلوکی ۹۶	زرگرلو (ایل-) ۱۸۲، ۱۸۳
ساجیان ۱۴۳، ۱۴۴	زروانی ۱۰۷
سادات (ایل -) ۱۹۲	زریق (رک: علی بن صدقه) ۱۴۲، ۱۵۱
ساربانلار (ایل-) ۱۸۲	زرین (طایفه-) ۱۹۴
ساردوری (رک: سردوری) ۸۲، ۸۳	

ستوده (دکتر حسینیقلی) ۸۰۰
 ستوده (دکتر منوچهر-) ۱۱، ۱۸
 ستوریق ۱۲۰
 سخاوی (شمس الدین) ۸۰۰
 سرجان ملکم ۲۴۸
 سرخ جامگان (رک: محمره) ۱۳۷
 سرکیس (اسقف-) ۴۲۰، ۴۲۲
 سرکیس کاراپتیان ۴۱۷، ۴۱۹، ۴۲۵، ۴۲۷
 سرمت‌ها ۹۶
 سرزولچلو ۱۴۷
 سریانی ۵، ۴۱، ۹۷، ۱۱۶، ۱۹۸، ۱۹۹
 سری چالو (عشیر-ه) ۲۴۴
 سعادلو (خوانین-) ۲۸
 سعدی ۲۱۳
 سعدی‌زمان (رک: حسینی) ۲۸۵، ۲۹۹، ۳۰۰
 ۳۰۲
 سعدی شیرازی ۲۵۶
 سعیدبن‌الماصی ۱۳۶
 سعیدبن ساریه خزاعی ۱۳۷، ۱۴۱
 سعیدبن عمروبن اسدالحرشی ۱۴۱
 سعید نفیسی ۲۱۳، ۲۲۱
 سینه زن (رک: کربلایی علی اصغر) ۲۹۱
 سکاها ۴، ۶۳، ۷۳، ۷۴، ۸۸، ۸۹، ۹۰
 ۹۳
 سکایی ۶۳، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱
 سکاییان (رک: سکاها) ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۳
 ۹۶
 سلام‌الله جاوید (دکتر-) ۲۸۲، ۲۸۶
 سلام‌الله خلیل صفوی ۳۲۲
 سلاجقه (رک: سلجوقیان) ۱۵۷
 سلجوق (رک: سلطان محمود سلجوقی) ۱۶۰
 سلجوقی (رک: سلجوقیان) ۱۵۲، ۱۶۸، ۱۷۱،
 ۲۳۵، ۲۳۷، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۹۳
 ۴۱۱

ساردوری دوم ۸۰، ۸۱
 سارگون (رک: سارگون دوم) ۷۹، ۸۰، ۸۲
 سارگون دوم ۷۴، ۷۹، ۸۲
 ساروخان ۳۸۲
 ساریجان بگلو (ایل) ۱۸۲
 ساری‌جمغولو (ایل-) ۱۸۳
 ساسانی (رک: ساسانیان) ۱۲، ۱۸، ۵۳،
 ۱۱۲، ۱۱۶، ۱۲۱، ۱۲۳، ۱۹۹
 ۳۸۴، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۹، ۴۱۰
 ساسانیان (رک: ساسانی) ۴، ۱۰۷، ۱۲۱،
 ۲۰۳، ۲۳۴، ۴۰۴
 ساسیریان ۸۶
 ساعدی (غلامحسین) ۸۰۰
 ساکسنا (ساکشایانا) ۸۸
 ساکان (ایل-) ۱۸۵
 ساگارتیان ۶۹
 سالاریان (رک: بنی‌سالار) ۱۶۴
 سالماناساروم (سالمانسا روم) ۷۶، ۷۷
 سامانی ۱۴۵
 سام (رک: سام شاه) ۳۸۱
 سام‌بن نوح ۲۰۸
 سام شاه ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲
 ساموراهات (رک: ملکه سمیرامیس) ۷۷
 سامی ۷۰، ۸۱، ۱۹۸، ۲۰۱
 سامی (رک: سام شاه) ۳۸۲
 سامی (شمس‌الدین محمد) ۸۰۰
 سامی‌ها ۱۹۸
 ساندوخت ۴۱۷
 سانتروک ۴۱۷
 سانسون ۲۲۶
 سبؤس ۱۲۸
 ستانیا نوس (رک: اوپوس ستانیا نوس) ۱۰۰
 ستارخان ۱۷۵
 ستر Star ۱۰۶

- سلجوقیان (رک : سلجوقی) ۳۷ ، ۱۵۷ ، ۱۵۹ ،
 ۱۶۱ ، ۱۶۵ ، ۱۶۷ ، ۲۳۶ ، ۲۳۷ ،
 ۲۴۱ ، ۳۹۲ ، ۳۹۸ ، ۴۱۲
- سلجولو (ایل-) ۲۴۸
- سلدوز ۱۹۲
- سلطان ابوسعید بهادرخان ۲۱۰ ، ۳۹۴ ، ۴۰۶
- سلطان احمد تگودار ۱۷۲
- سلطان القرایی (جعفر) ۸۰۰
- سلطان اویس جلایری ۴۱۹
- سلطان بایزید بن خواجه حسین الصفوی ۳۲۲
- سلطان بایزیدخان ثانی ۲۵۸
- سلطان جلالالدین (رک : سلطان جلالالدین-
 خوارزمشاه) ۱۷۰ ، ۲۳۷
- سلطان جلالالدین خوارزمشاه ۱۶۲ ، ۱۷۰ ،
 ۱۷۲ ، ۴۱۷
- سلطان جنید ۳۲۳
- سلطان حیدر (پدرشاه اسماعیل) ۲۴۲ ، ۳۱۷ ،
 ۳۲۳ ، ۴۰۰
- سلطان خواجه علی سیاهپوش ۳۱۷
- سلطان خواجه علی مشهور ۳۷۷
- سلطان سلیم ۲۶۰
- سلطان سلیم خان ۲۵۸
- سلطان سلیم عثمانی ۱۷۳
- سلطان سید جبریل ۳۷۳
- سلطان شهابالدین اهری (رک : شیخ شهاب-
 الدین اهری) ۳۸۶
- سلطان طغرل (رک : طغرل) ۱۶۰
- سلطان طغرل بن محمد ۱۷۱
- سلطان طغرل سوم سلجوقی ۱۶۲
- سلطان عثمانی (رک : مرادخان ثالث) ۱۷۴
- سلطان علی ۳۴۳ ، ۳۵۵
- سلطان علی مشهدی ۳۴۱
- سلطان غیاثالدین سلیمان شاه بن محمد ۱۶۸
- سلطان محمد ۳۴۴
- سلطان محمد (رک : سلطان محمد بن سلجوقی)
 ۱۶۱
- سلطان محمد بن محمود سلجوقی ۱۶۱
- سلطان محمد خدا بنده ۱۷۴
- سلطان محمد خدا بنده اولچایتو ۱۷۲
- سلطان محمد خندان ۳۴۵ ، ۳۵۴
- سلطان محمد کاتب ۳۴۶
- سلطان محمد نور ۳۴۱ ، ۳۶۰
- سلطان محمود (رک : امیر محمود، سلطان محمود
 غزنوی) ۱۵۳
- سلطان محمود (رک : غازان خان مغول) ۳۹
- سلطان محمود بن محمد ۱۷۱
- سلطان محمود سلجوقی ۱۶۰
- سلطان محمود غازان ۱۷۲
- سلطان محمود غزنوی ۱۵۲ ، ۲۳۵
- سلطان مسعود (رک : سلطان مسعود سلجوقی)
 ۱۶۸
- سلطان مسعود سلجوقی (رک : سلطان مسعود)
 ۱۶۱ ، ۱۶۷
- سلطان مسعود غزنوی ۱۵۵ ، ۱۶۵ ، ۲۳۵
- سلطان یعقوب (رک : سلطان یعقوب آق قویونلو)
 ۲۵۹ ، ۲۵۹ - ۲۶۰
- سلطان یعقوب آق قویونلو ۲۵۷ ، ۲۵۸
- سقلو (رک : سلجولو) ۲۴۸
- سلمان ۳۳۲ ، ۳۵۲
- سلوکی ۹۶ ، ۹۸
- سلیمان ۳۴۷ ، ۴۲۱
- سلیمان امینی ۳۰۴
- سلیمان اول ۱۷۳
- سلیمانخان ۴۱۹
- سلیمخان ۳۸۲
- سماک (رک : سماک بن حزشه انصاری) ۱۳۵
- سماک بن الحارث ۱۴۰
- سماک بن حزشه انصاری ۱۳۴ ، ۱۳۵
- سمباط (سمباط باگراتونی) ۱۴۳

- سهباط خسروشوم ۱۲۸
 سمرقندی ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۹،
 ۳۵۰، ۳۵۲، ۳۵۶
 سمعانی (عبدالکریم بن محمد) ۲۰۹، ۸۰۰
 سمیتقو (ایل-) ۱۹۰
 سنت استفانوس ۴۰۲
 سنت مارتین ۵۳
 سنگ یادگار ۸۵
 سنکریم (امیر آرجرونی) ۱۵۴
 سنی (فرقه-) ۲۴، ۳۴، ۴۱، ۴۳، ۱۷۳،
 ۱۸۵، ۱۸۸، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴،
 ۱۹۵، ۲۴۲
 سنی شافعی ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲،
 ۱۹۴، ۱۹۵
 سن زرز (رک: سورپ گورگ) ۴۲۹
 سورپ سرکیس ۴۳۰
 سورپ گورگ (رک: سن زرز) ۴۲۹
 سوری (رک: آشوریان) ۷۷
 سوکلان (طایفه-) ۲۵۰
 سولدروز (قبیله-) ۲۴۴
 سویور کوکتنی خاتون (مادر هلا کوخان مغول)
 ۳۹۳
 سهراب المکری ۴۱۵
 سهل (رک: سهل بن جاویدان) ۱۳۸
 سهل بن جاویدان ۱۳۸
 سهل بن سنباط ۱۴۰
 سیاهپوش (رک: سلطان خواجه علی مشهور)
 ۳۷۷
 سیدابوالقاسم نباتی ۲۹۵
 سیداحمد کسروی ۱۶۵
 سیداعرابی ۳۲۰
 سیدبنانس ۱۵۱
 سیدجلال الدین طهرانی ۱۱۹
- سیدحسن معصومی ۳۰۴
 سیدحمزه ۳۱۹
 سیدرضا حسینی (رک: سعدی زمان) ۲۸۵
 سید صدرالدین موسی ۳۱۷
 سنید ظهیرالدین مرعشی ۸۰۴
 سیدعمادالدین نسیمی حروفی ۲۵۸
 سیدعوض الخواص بن فیروز شاه زرین تاج ۳۱۹
 سیدقاسم هادیان ۲۸۶
 سیدکاظم صدوقی ۳۰۲
 سیدلر (ایل-) ۱۸۲
 سیدلو (ایل-) ۱۸۲
 سیدلوه (عشاری-) ۲۴۴
 سید محترم اشتوبینی ۲۹۵
 سید محمدتقی مصطفوی ۴۰۳
 سیدمحمد عراقی ۳۱۹
 سیدمحمدعلی خان تربیت ۲۲۹
 سیدمحمد قاسم بیک صفوی ۳۸۳
 سیدموسی بن سلطان حیدر ۳۲۲
 سیدمهدی اعتماد ناطقی ۳۰۰
 سیدیونسی ۳۲۴
 سیرو ۳۸۴، ۳۸۵
 صیغ (دکتر-) ۳۸۷
 سیف الدوله حمدانی ۱۴۸
 سیف قاضی ۱۷۷
 سیمون بز نونی (اسقف-) ۴۲۴
 سیمون بتز نونی (رک: سیمون بز نونی) ۴۲۲
ش
 شاپور (سردار واسپورگان) ۱۵۴
 شاپور اول ۳۴، ۱۲۳
 شاپور دوم ۱۱۰، ۱۲۴، ۱۲۹، ۱۳۱
 شاردن ۲۴۲
 شافعی (فرقه-) ۲۲، ۲۵، ۳۱، ۳۳، ۳۷،
 ۱۸۵، ۱۸۸، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲،

شاه سلطان حسین ۳۳۰
 شاه سلیمان صفوی ۲۲۶، ۴۱۵، ۴۲۲
 شاهسون ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۲۴۴،
 ۲۴۶، ۲۴۵
 شاه صفی ۲۶۰، ۲۶۱، ۳۲۲
 شاه طاهر بن سلطان محمد نقاش ۳۱۹
 شاه طهماسب ۲۵۰، ۲۶۰
 شاه طهماسب (رک: شاه طهماسب اول صفوی)
 ۱۷۳، ۳۱۰، ۳۲۳، ۳۳۲، ۳۴۴، ۳۵۱
 شاه طهماسب اول صفوی ۱۷۳، ۲۴۹، ۳۱۰
 شاه طهماسب صفوی (رک: شاه طهماسب) ۹، ۲۳،
 ۳۰۶، ۴۲۱
 شاه عباس (رک: شاه عباس اول) ۲۲، ۱۸۲،
 ۲۴۳، ۲۵۱
 شاه عباس اول (رک: شاه عباس بزرگ) ۲۸،
 ۲۴۵، ۲۴۶، ۳۱۹
 شاه عباس بزرگ (رک: شاه عباس کبیر) ۲۴۳،
 ۴۲۱
 شاه عباس ثانی (رک: شاه عباس دوم) ۳۰۹
 شاه عباس دوم (رک: شاه عباس ثانی) ۴۵،
 ۳۰۷
 شاه عباس کبیر (رک: شاه عباس بزرگ) ۱۷۴،
 ۴۲۱
 شاه محمد خدا بنده ۲۲۱، ۳۲۳
 شاه محمد نیشابوری ۳۵۲
 شاه محمود ۳۵۵، ۳۵۹
 شاه محمود (شیبانی) ۱۶۳
 شاه محمود کاتب ۳۵۷
 شاه محمود نیشابوری ۳۴۰، ۳۵۰
 شاهنشاه ایران (رک: پهلوی) ۱۷۶
 شاهی (منسوب به شاه) ۳۸۸
 شبلی (رک: معبر شبلی) ۸۴۷
 شجاع الدین خان ۳۸۱
 شجاع الملک (رک: دلخون، حاجی محمد) ۲۹۱

۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۲۴۰، ۲۴۱
 شاکنو Shaknu ۷۵
 شامشی اداد پنجم ۷۷
 شاملو (ایل-، رک: ترکان شاهی) ۱۵، ۱۸۰،
 ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۴۲، ۲۴۶، ۲۴۷،
 ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۶۹
 شاملوهای قزلباش ۲۴۶
 شاهی ۲۶۹، ۴۰۷
 شاورتکین ۲۳۶
 شاه اسماعیل (رک: شاه اسماعیل صفوی، شاه-
 اسماعیل بن سلطان حیدر صفوی) ۲۲،
 ۱۷۳، ۱۸۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۵۰،
 ۲۶۰، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۱۴، ۳۱۶،
 ۳۱۷، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۳، ۳۲۶،
 ۳۳۴، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۴۰۰
 شاه اسماعیل بن سلطان حیدر صفوی (رک: شاه
 اسماعیل صفوی) ۲۵۹
 شاه اسماعیل دوم ۱۷۴
 شاه اسماعیل صفوی ۱۷۳، ۲۵۸، ۲۹۶،
 ۳۰۵، ۳۲۳، ۴۲۰
 شاه اسماعیل صفوی ۲۲۶
 شاه بابام ۴۲۱
 شاه بیگم ۴۰۳
 شاه خدا بنده ۲۵۰
 شاهدلوها (عشایر-) ۲۴۴
 شاهرخ (رک: میرزا شاهرخ) ۲۱۱
 شاهرخ تیموری ۲۵۸
 شاهرپور (پس اردشیر اول) ۱۲۳
 شاهرپور اول ساسانی (رک: شاپور) ۳۶
 شاهرپور دوم ۶
 شاهرپور دوم ساسانی (رک: شاپور دوم) ۶،
 ۱۲۴، ۱۲۹
 شاهرپور شاهان ۱۳۲
 شاه سلیمان الحسینی الموسوی الصفوی بهادرخان
 ۴۱۵

شهب (لقب مرزبان آذربایجان) ۱۲۳ ، ۱۲۴ ،
 شهریار (محمدحسین - ، شاعر معروف تبریزی)
 ۲۸۳
 شیبانی ۱۶۳
 شیخ ابراهیم (رک : شیخ شاه) ۳۱۷
 شیخ الاسلام سعید صفی الدین (رک : شیخ صفی الدین
 اردبیلی) ۲۱۰
 شیخ اویس (رک : شیخ اویس ایلکانی) ۳۱۷ ،
 ۳۱۸
 شیخ اویس ایلکانی (رک : شیخ اویس) ۳۱۷ ،
 ۳۱۸
 شیخ جبرائیل ۳۰۵ ، ۳۱۸ ، ۳۱۹ ، ۳۲۰ ، ۸۳۱ ،
 شیخ جمال الدین ذاکر ۲۵۶
 شیخ جنید ۲۴۲ ، ۳۱۶
 شیخ حسن کوچک چوپانی ۴۱۹
 شیخ حسین پیرزاده بن ابدال زاهدی ۲۱۹
 شیخ حیدر (پسر سلطان حیدر) ۳۲۳ ، ۳۹۹
 شیخ حیدر خان مکرری ۴۱۵
 شیخ خان ۷۲
 شیخ زاهد (رک : شیخ زاهد گیلانی) ۲۱۸
 شیخ زاهد گیلانی ۳۱۸ ، ۳۲۲
 شیخ زین الدین (پسر شیخ صدر الدین) ۳۲۳
 شیخ شهاب الدین ۲۹۵ ، ۳۸۵ ، ۳۸۶ ، ۸۳۳ ،
 ۸۳۵
 شیخ شهاب الدین اهری ۳۸۶
 شیخ صدر الدین ۲۱۸ ، ۳۱۶ ، ۳۱۸ ، ۳۲۵ ،
 ۳۸۰ ، ۳۶۳
 شیخ صدر الدین موسی ۳۰۵
 شیخ صدر الدین (پسر شیخ صفی الدین اردبیلی)
 ۳۲۳
 شیخ صفی (رک : شیخ صفی الدین اردبیلی) ۳۰۸ ،

شادریان (رک : روادیان کردی) ۱۴۸
 شراه ۵۵
 شرف الدین شفروه اصفهانی ۱۷۰
 شرف الدین علی یزدی ۳۷ ، ۸۰۱ ،
 شرفلو (طایفه -) ۲۴۹
 شروانشاه ۱۱ ، ۳۹۹
 شروانشاه (رک : علی بن چشم) ۷
 شروانشاه (رک : یزید بن مزید بن زائده شیبانی)
 ۱۴۲
 شروین بن سرخاب ۱۳۷
 شطرانلو (ایل -) ۱۸۴
 شفیع ۳۸۳
 شقاقی (طایفه -) ۲۴۶
 شکاک (ایل -) ۱۹۰ ، ۱۹۱ ، ۱۹۶
 شکوهی (رک : محمد قلی بامیه ساز) ۲۹۱
 شلمانصر ۷۶ ، ۸۸ ، ۹۲
 شمس الحکماء (رک : میرزا علیخان ایروانی)
 ۲۹۸
 شمس الدین ابو عبدالله البشاری والمقدسی ۲۰۶
 شمس الدین ایلدگز ۱۶۷ ، ۱۷۱
 شمس الدین بن عبدالله کاتب ۳۳۰
 شمس الدین بن مؤید عرضی ۳۸۹
 شمس الدین حریری ۳۸۹
 شمس الدین سامی ۴۵ ، ۶۸ ، ۲۲۶
 شمس الدین شروانی ۳۸۹
 شمس الدین لو (طایفه -) ۲۵۰
 شمس اداد پنجم ۹۲
 شمع (طایفه -) ۱۹۴
 شورای امنیت ملل متحد ۱۷۶
 شولتز ۸۶
 شهاب الدین عبدالله فضل الله شیرازی ۳۸۷
 شهابیه ۳۸۶

صدرقاضی ۱۷۷
 صدقه (صدقه مولی‌الازد) ۱۵۱
 صدقه (رک: زریق) ۱۶۴
 صدقه بن دبلیس ۱۶۰
 صدقه بن علی ۱۴۹
 صدقه بن علی بن صدقه ۱۵۰، ۱۶۴
 صراف واحد ۲۸۳
 صلوکان ۱۴۵
 صقر (صقر؟) شیبانی ۱۶۳
 صفوت ۸۰۱
 صفوی (سلسله-) ۱۷۳، ۲۱۹، ۲۲۱، ۲۲۲،
 ۲۲۴، ۲۳۸، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۷،
 ۲۵۰، ۳۰۶، ۳۱۶، ۳۲۱، ۳۲۲،
 ۳۲۳
 صفوی (سیدجمال‌الدین) ۸۰۱
 صفویه (سلسله-) ۲۲، ۴۴، ۱۸۰، ۲۱۱،
 ۲۲۶، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۶، ۲۴۷،
 ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۵۳، ۲۶۰، ۳۱۱،
 ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۳، ۳۲۴، ۴۰۶
 صفی صافی (رک: شیخ صفی‌الدین اردبیلی)
 ۲۱۹
 صقر (امیرمرند) ۱۶۶
 صنم (رک: عاشق غریب‌ایله شاه صنم) ۲۹۶
 صنع الدوله (محمد حسن‌خان) ۸۰۱
 صوری خانه ۱۴
 صوفی ۲۴۳
 صوفیان روملو ۲۴۲
 صوفیه (صوفیان) ۲۱۱، ۲۱۷، ۲۵۷، ۳۰۵
 صوفیه روشنیان ۲۵۷
 ض
 ضحاک ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵
 ضیاء‌الملک ۳۷
 ط
 طابلو (ایل-) ۱۸۵

۳۲۳، ۳۲۴، ۸۲۸
 شیخ صفی‌الدین (رک: شیخ صفی‌الدین اردبیلی)
 ۲۱۸، ۲۱۹، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۱۰،
 ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸،
 ۳۲۰، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۸۳
 شیخ صفی‌الدین اردبیلی (رک: شیخ صفی،
 شیخ صفی‌الدین) ۲۲، ۱۷۳، ۲۱۰،
 ۲۱۸، ۲۲۱، ۲۴۱، ۳۰۵، ۳۰۸،
 ۳۱۷، ۳۲۰، ۳۸۶، ۸۲۸، ۸۲۹
 شیخ عبیدالله شمدینان ۴۶
 شیخ عزالدین پورحسن اسفراینی (رک: عزالدین
 پورحسن) ۲۵۶
 شیخ کانلو (ایل-) ۱۸۸
 شیخ کمال‌الدین ایکی ۳۸۹
 شیخلو (ایل-) ۱۸۲
 شیخ محمد بن فخرالدین ۳۴۰
 شیخ محمد علی حزین ۲۹۵
 شیرخان بن شیخ حیدرخان مگری ۴۱۵
 شیرگیر (پسر آقسنقر) ۱۶۶
 شیروانی (زین‌العابدین) ۸۰۱
 شیروانی (مهاجر-) ۱۶
 شیرویه (رک: قباد دوم) ۱۲۸، ۲۹۷
 شیکرمی (ایل-) ۱۹۰
 شیلانلو (عشیره-) ۱۶
 شیعه (فرقه-) ۲۴، ۳۱، ۱۷۳، ۱۸۱، ۱۸۲،
 ۱۹۲، ۲۳۸، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۹۰
 شیوانی نی ۸۴

ص

صائب تبریزی ۲۶۰
 صافی (رک: مرانی صافی) ۲۸۳، ۲۸۸
 صابیلی (دکتر آیدین) ۸۰۱
 صحاف (رک: محمد حسین جنتی) ۲۸۹
 صدرالدین (پسر شیخ صفی‌الدین اردبیلی) ۳۱۸

عباس اقبال آشتیانی (۲۲۱ ، ۲۴۲)
 عباس شاه (رک : عباس میرزا) ۴۲۳
 عباس شه (رک : عباس دوم) ۴۵
 عباسعلی فاکر ۳۰۲
 عباس میرزا (نایب السلطنه فتحعلیشاه) ۲۹۰ ،
 ۴۲۹ ، ۴۲۲ ، ۴۱۶
 عباسی (محمد) ۸۰۱
 عباسی (خلیفه ، خلفای) - ۳۸ ، ۱۳۸ ، ۱۴۰ ،
 ۱۴۱ ، ۱۴۳ ، ۱۴۴
 عباسی (طایفه) - ۱۹۴
 عباسیان (رک : بنی عباس) ۱۹ ، ۱۳۷ ،
 عبدالحمید (رک : ناجی) ۲۹۰
 عبدالحی حبیبی ۱۵۳
 عبدالحق ۳۳۳
 عبدالرزاق سمرقندی ۸۰۱
 عبدالعزیز بن محمود بن سعد ۳۹۱
 عبدالعلی کارنگ ۲۲۵ ، ۲۲۶ ، ۲۲۹ ، ۲۳۴ ،
 ۲۵۵ ، ۲۵۶ ، ۲۸۲ ، ۲۸۷
 عبدالقادر بن الحافظ مراغه‌ای ۲۱۶
 عبدالله بن المقفع ۲۰۶
 عبدالله بن حسن همدانی ۱۴۳
 عبدالله بن حسین ۳۵۸
 عبدالله فریار (دکتر) - ۳۸۵
 عبدالؤمن بن شرفشاه النقاش تبریزی ۴۱۴
 عبدلو (طایفه) - ۲۴۹
 عبدالملک بن هشام ۱۳
 عبدالملک مروان ۱۴۱
 عبری ۸۷
 عبیدالله (رک : شیخ عبیدالله شمدینان) ۴۶
 عبیدالله بن العباس ۱۴۱
 عتبه (رک : عتبه بن فرقد) ۱۳۵ ، ۱۳۶
 عتبه بن فرقد ۱۳۵
 عتبه بن فرقد سلمی (رک : عتبه بن فرقد) ۱۳۶
 عتبی (قبیله) - ۱۵۰

طاطاووس ۴۱۵ ، ۴۱۷ ، ۴۲۳
 طاطاووس قدیس (رک : طاطاووس) ۴۱۷
 طالش (مردم) ۱۵ ، ۳۳ ، ۲۴۰
 طالش میکائیلو (ایل) - ۱۸۲
 طالشی ۲۱۰
 طاهرزاده (کریم) ۸۰۱
 طاهر (رک : ملا محمد طاهر) ۳۷۸ ، ۳۸۳
 طاهری ۱۴۵
 طباطبایی تبریزی (محمد رضا) ۸۰۱
 طباطبایی (مصطفی) ۸۰۱
 طبری (محمد جریر -) ۲۳ ، ۱۲۳ ، ۱۲۵ ،
 ۱۲۷ ، ۱۳۷ ، ۱۳۸ ، ۱۵۰ ، ۸۰۱
 طغتكین ۱۵۷
 طغرل (رک : سلطان محمود سلجوقی) ۱۶۰
 طغرل (رک : طغرل اول سلجوقی) ۱۵۹ ، ۱۶۰
 طغرل اول سلجوقی ۲۴۶
 طغرل (رک : طغرل بیک سلجوقی) ۱۶۰
 طغرل بن ارسلان سلجوقی ۱۷۱
 طغرل بیک سلجوقی ۱۵۷
 طغرل دوم ۱۶۷
 طغرل سلجوقی ۱۵۵
 طغرل سلجوقی (رک : طغرل بیک سلجوقی) ۱۵۷
 طغرل سوم سلجوقی ۱۶۲ ، ۱۶۸ ، ۱۶۹
 طوری (رک : کر بلایی حسین) ۲۸۹
 طوسی (رک : خواجه نصیرالدین طوسی) ۳۸۷
 طهماسب (رک : طهماسب صفوی) ۴۲۱
 ظ
 ظهیرالدین سلار (سالار) بختیار ۱۶۵
 ظهیرالدین محمد فاریابی ۱۷۰
 ع
 عابد (عابد علی) ۸۰۱
 عادل بن یوسف تبریزی ۲۱۶
 عاصم (رک : دیوان عاصم) ۲۹۲
 عالیشان بیگم (رک : حلیمه خاتون ، تاج خاتون)
 ۳۱۴
 عباس (رک : شاه عباس دوم) ۴۵

علائی ۳۸۸	عثمان (رک : عثمان بن عفان) ۱۳۶
علائی (علی اکبر) ۸۰۱	عثمان بیکی (ایل-) ۱۹۵
علی (ع) ۱۴۱ ، ۳۱۳ ، ۳۲۷ ، ۳۷۸ ، ۳۸۳	عثمان پاشا ۲۵۰
علی (امیر نریز) ۱۶۴	عثمانی (دولت، کشور، ملت، پادشاه -) ۳
علی (رک : صدقه) ۱۵۱	۴۶ ، ۵۶
علی آقا زاده (رک : کاشفی) ۲۸۹	عثمانیان (رک : عثمانی ، عثمانی‌ها) ۲۵۱
علیار (طایفه-) ۱۹۴	عثمانیها (رک : عثمانیان) ۴۶
علی اصغر مجتهدی ۲۸۴	عجم (رک : العجم) ۲۰۶ ، ۳۹۴
علی اکبر سرفراز ۴۱۱	عجیف بن عنبسه ۱۴۲
علی بابالو (ایل-) ۱۸۲	عرب (رک : العرب، تازی) ۱ ، ۴ ، ۵ ، ۱۰ ،
علی بن ابی طالب (ع) ۱۳۷ ، ۳۲۷	۱۹ ، ۲۰ ، ۲۱ ، ۲۴ ، ۴۱ ، ۴۸ ، ۱۰۷ ،
علی بن چشم (رک : شروانشاه) ۷	۱۱۲ ، ۱۲۱ ، ۱۳۴ ، ۱۳۶ ، ۱۳۷ ، ۱۳۹ ،
علی بن خواجه نصیرالدین طوسی ۳۸۹	۱۴۸ ، ۱۵۰ ، ۲۰۴ ، ۲۰۵ ، ۲۰۷ ، ۳۹۳
علی بن صدقه (رک : زریق) ۱۴۲	عرب گولو (طایفه-) ۲۴۹
علی بن محمد (پسر خواجه نصیرالدین طوسی)	عرب لو (ایل-) ۱۸۲
۳۸۹	عربها ۱۱۶
علی بن میشکی ۱۴۷ ، ۱۴۸	عربی (زبان و خط و مردم و فرهنگ-) ۴ ، ۵ ،
علی بن هشام ۱۴۲	۶ ، ۱۹ ، ۲۶ ، ۵۳ ، ۵۴ ، ۱۰۷ ،
علی تبریزی ۲۸۳ ، ۲۹۶	۱۱۰ ، ۱۲۵ ، ۱۴۸ ، ۱۹۸ ، ۲۰۵ ،
علی حریرچی ۲۸۳	۲۱۷ ، ۲۲۸ ، ۲۴۹ ، ۲۵۹ ، ۲۶۰ ،
علی رضا عباسی ۳۵۱	۲۶۲ ، ۲۶۱ ، ۲۶۴ ، ۲۶۵ ، ۲۹۹ ،
علیشاه (رک ، علیشاه جوشکابی) ۲۱۸	۳۲۳ ، ۳۹۸ ، ۴۱۵
علیشاه جوشکابی ۲۱۸	عزالدین اسفراینی (رک : عزالدین پورحسن)
علی صدقه ۱۶۴	۲۵۶
علی محولو (ایل-) ۱۸۵	عزالدین بن عادل بن یوسف تبریزی ۲۱۶
علینقی کاتبی ۳۰۱	عزالدین پورحسن ۲۵۶
علی همت زاده ۲۹۹	عصمت (از سرداران بابک خرم‌دین) ۱۵۰
عماد ۳۳۵	عقیبه بن ابن معیط ۱۳۶
عماد فارسی ۳۵۰	علاءالدوله ۱۵۳
عمادکاتب ۱۶۱	علاءالدین ۱۶۹
عمر (عمر بن خطاب) ۱۱۶ ، ۱۳۴ ، ۱۳۵ ،	علاءالدین (رک : برج علاءالدین) ۴۱۳
۱۳۶	علاءالدین کرپا ارسلان ۱۶۱ ، ۱۶۲ ، ۱۶۶ ،
عمر (امیر نریز) ۱۶۴	علاءالدین کرپا ارسلان احمدیلی ۱۷۰
	علاءبن احمدالازدی ۱۴۲

غزها ۲۵۵
 غزی (رك : غز) ۲۵۲، ۲۲۵
 غلام سمیرمی (رك : شمس‌الدین ایلدگز) ۱۷۱
 غلام مجملی ۲۹۶
 غنی (دکتر قاسم) ۸۰۱
 غنی‌زاده (محمود) ۸۰۱
 غیاث‌الدین ۳۴۸، ۳۵۳
 غیاث‌الدین محمد ۳۴۸، ۳۵۳
ف
 فابر (مستر-) ۸۵
 فاخر ۳۸۸
 فارسی (زبان و خط و دستور و فرهنگ و لهجه-)
 ، ۱۳۳ ، ۱۱۸ ، ۹۷ ، ۵۶ ، ۲۶ ، ۵
 ، ۱۹۸ ، ۲۰۵ ، ۲۰۶ ، ۲۰۷ ، ۲۰۸
 ، ۲۱۱ ، ۲۱۲ ، ۲۱۷ ، ۲۲۵ ، ۲۲۷
 ، ۲۲۸ ، ۲۳۰ ، ۲۳۴ ، ۲۳۸ ، ۲۴۳
 ، ۲۵۱ ، ۲۵۲ ، ۲۵۶ ، ۲۵۷ ، ۲۵۹
 ، ۲۶۰ ، ۲۶۱ ، ۲۶۲ ، ۲۶۳ ، ۲۶۴
 ، ۲۶۶ ، ۲۷۲ ، ۲۸۰ ، ۲۸۲ ، ۲۸۵
 ، ۲۸۶ ، ۲۸۹ ، ۲۹۴ ، ۲۹۵ ، ۳۰۲
 ، ۳۰۳ ، ۳۲۳ ، ۳۸۶ ، ۳۸۹ ، ۴۱۵
 ۴۲۰
 فارسی دری (رك : زبان فارسی دری) ۲۸
 ۲۰۷
 فارسی میانه (رك : پهلوی) ۱۰۰
 فاطمه خاتون (رك : بی‌بی فاطمه) ۳۲۲
 فانی (رك : میرزا صادق) ۲۹۵
 فتاح نیشابوری ۳۵۴
 فتحعلی‌شاه (رك : فتحعلی‌شاه قاجار) ۲۵ ، ۲۸
 ۱۷۴ ، ۳۲۴
 فتحعلی‌شاه قاجار ۴ ، ۱۶ ، ۱۸۵ ، ۴۲۲
 ۴۲۳
 فخرالدین اخلاطی ۳۸۷ ، ۳۸۸
 فخرالدین مراغی ۳۸۷ ، ۳۸۸
 فخری هروی ۸۰۱

عمویی (ایل-) ۱۸۸
 عمیدی نوری (ابوالحسن) ۸۰۱
 عوض الخواص بن فیروزشاه ۳۱۹
 عوض‌بن محمد ۳۱۶
 عیداضحی (رك : عیدقربان) ۱۸۵
 عیدخدرنبی (رك : عیدخدرنبی) ۱۸۶
 عیدخدرنبی (رك : عیدخدر نبی) ۱۸۶
 عیدفطر ۱۸۳ ، ۱۸۶ ، ۱۹۰ ، ۱۹۲ ، ۱۹۴
 عیدقربان ۱۸۳ ، ۱۸۶ ، ۱۹۰ ، ۱۹۲ ، ۱۹۴
 عید نوروز (رك : جشن نوروز) ۱۸۳ ، ۱۸۶
 ۱۹۲ ، ۱۹۳ ، ۱۹۴
 عیسویان ۲۵
 عیسی‌بن محمدبن ابی‌خالد ۱۴۲ ، ۱۴۹
 عیسی سیف (دکتر-) ۳۹۲
 عیسی‌لو (ایل-) ۱۸۲
 عیسوی ۲۶۰
 عیلامی ۷۲
 عیلامی‌ها ۷۱

غ

غازان (رك : سلطان محمود غازان) ۱۷۲
 غازان خان ۲۵ ، ۳۸۶
 غازان‌خان مغول ۳۹
 غازانی (رك : غزانی) ۲۵
 غر شمال (ك : قره‌چی) ۱۸۱
 غریب (رك : عاشق غریب‌ایله شاه‌صنم) ۲۹۶
 غز (ترکان-) ۱۵۲ ، ۱۵۴ ، ۱۵۵ ، ۲۳۵
 ، ۲۳۷ ، ۲۴۵ ، ۲۴۸ ، ۲۴۹ ، ۲۵۵
 ۲۵۶
 غزان (رك : غز) ۲۴۶ ، ۲۵۵ ، ۲۵۶
 غزان‌خان (رك : غازان‌خان) ۲۵
 غزانی (رك : غزانی) ۲۵
 غزنویان ۱۵۷

فوستوس بیزانطی ۱۲۴
فون‌هامر ۲۵۹
فهلوی (زبان ولهجه و خط - ، رك : پهلوئی) ۲۰۳ ،
۲۵۱ ، ۲۴۰ ، ۲۳۹ ، ۲۲۹ ، ۲۲۵ ، ۲۰۵
فهلوی آذری ۲۰۲ ، ۲۰۴ ، ۲۰۷ ، ۲۰۸ ،
۲۱۰ ، ۲۱۳ ، ۲۱۶ ، ۲۲۱ ، ۲۳۸ ،
۲۴۰ ، ۲۵۲ ، ۲۶۳
فهلویات آذری ۲۱۴ ، ۲۲۴ ، ۲۵۱
فهلله (رك : پهله) ۲۰۶
فیروزبن یزدگردبن بهرام‌گور ساسانی ۳۲
فیروز توفیق ۸۰۲
فیروز ساسانی (رك ، پیروز ساسانی) ۷ ، ۲۲ ،
۲۳ ، ۳۱۹
فیلیپ حتی ۷۰
فیلیپ عرب ۱۲۳

ق

قاجار (ایل ، سلسله ، طایفهٔ عشیره) ۱۵ ، ۱۶ ،
۱۸۰ ، ۲۲۲ ، ۲۳۷ ، ۲۳۸ ، ۲۴۲ ،
۲۴۲ ، ۲۴۶ ، ۲۴۷ ، ۲۴۸ ، ۲۵۰ ،
۲۵۲ ، ۲۹۸
قاجاریه (سلسله -) ۳ ، ۱۷۴ ، ۲۵۱
قاجار ۲۴۹
قادر (طایفه) ۱۹۳
قارداقلو (ایل -) ۲۵۰
قاسم‌بن میرعلی ۳۳۹
قاسم صفوی (رك : سید محمد قاسم‌بیک صفوی)
۳۸۳
قاضی احمد غفاری ۸۰۲
قاضی محمد ۱۷۷
قاضی نورالله شوشتری ۸۰۲
قباد ۱۱۹
قباد (پسر میرزا اسکندر) ۲۱۱
قباد (پسر فیروز ساسانی) ۷ ، ۹۰ ، ۱۰ ، ۳۲ ،
۱۳۶ ، ۱۲۵ ، ۱۲۶
قباد (برادر رستم فرخ‌زاد) ۱۲۸

فدایی ۲۸۴
فر (رك : خورنه) ۱۰۶
فرا اورتس ۷۴
فرانسوی (هیئت و خاورشناس -) ۴ ، ۷۲ ،
۱۰۰ ، ۲۶۰ ، ۲۶۶
فرخان زینبندی ۱۳۴
فرخ ملک زاده (دکتر -)
فرخ هرمزد (رك : رستم فرخ‌زاد) ۱۲۸
فرخ یسار ۳۲۳
فردوسی (رك : حکیم ابوالقاسم فردوسی) ۱۲۵ ،
۳۵۷
فرزانه (ع.م) ۲۸۲ ، ۳۰۰ ، ۸۰۱
فرساد ۸۰۱
فرقهٔ دمکرات آذربایجان ۱۷۶ ، ۱۷۷ ،
فرنگان ۱۶۰
فرنکی ۳۷۴
فرنه (رك : فر) ۱۰۶
فرهاد (رك : فرهاد چهارم) ۱۰۱
فرهادبن گودرز ۴۰
فرهاد پنجم ۱۰۳
فرهاد چهارم ۱۰۰ ، ۱۰۱
فروه ورتیش (رك : دیوکس) ۹۳ ، ۹۴
فروهوشی (مترجم همایون) ۸۰۱
فرید ۳۵۶ ، ۳۵۷
فرید ریش‌زاده ۳۱۸
فریدکاتب ۳۵۵
فصیحی خوافی ۸۰۱
فضل‌الله (رك : فضل‌الله استرآبادی حروفی) ۲۵۸
فضل‌الله استرآبادی حروفی ۲۵۸ ، ۲۵۹
فضل‌الله روزبهان ۸۰۲
فقیه ۸۰۲
فلك‌الدین (پسر خاصبک ارسلان آبه) ۱۶۱ ،
۱۶۶
فلك‌الدین احمد ۱۶۷
فلیشر (دانشمند آلمانی) ۲۵۳ ، ۲۵۴
فنگ (ایل -) ۱۹۰

قره بچقاو (ایل-) ۲۴۸ ، ۲۴۹	قباد دوم (رك : شیرویه) ۱۲۸
قره برکلو (ایل-) ۱۸۵	قبایل کلدانی ۱۹۸
قره پایاق (ایل-) ۱۹۲ ، ۱۹۶	قپچاق (قپچاق ، قبیله-) ۱۶۷ ، ۱۷۳
قره پایاقها ۱۹۲	قتلغ اینانج ۱۶۸ ، ۱۶۹ ، ۱۷۱
قره چماق لو (ایل-) ۲۴۸ ، ۳۴۹	قمیبه خاتون ۱۶۸
قره چورلو (رك : قراچورلو) ۱۸۱ ، ۱۸۲	قدامة بن جعفر ۸۰۲
قره چی (رك : کولیهای آذربایجان) ۱۸۱	قدرت الله نادری آذربایجانی ۳۰۳
قره قویونلوا (رك : قراقویونلوا) ۲۴۹	قرآنی (منسوب به قرآن) ۲۲۹ ، ۳۲۷ ،
قزاق (قبیله-) ۱۵	۳۲۸ ، ۳۳۱ ، ۳۳۸ ، ۳۹۳ ، ۳۹۷ ، ۴۰۰
قزاق لو (ایل-) ۲۵۰	قزباغ (ایل-) ۱۵
قزاقها ۲۴۴	قزباغی (مهاجر-) ۱۶
قزل (امیر ترکان ری) ۱۵۵	قزاتکین (رك : کلادکین) ۱۵
قزل ارسلان (رك : اتابک خاموش) ۱۷۰	قزچورلو (عشیره-) ۲۴۵
قزل ارسلان (رك : مظفرالدین عثمان قزل ارسلان)	قزچورلوا (عشایر-) ۲۴۴
۱۶۸	قزاسانلو (طایفه-) ۱۸۵
قزل ارسلان (رك : قزل ارسلان عثمان بن ایلدگز)	قزاسنقر ۱۶۱
۱۷۱	قزاسنقر (رك : آقاشمس الدین قزاسنقر الجرکی
قزل ارسلان عثمان بن ایلدگز (مظفرالدین) ۱۷۱	المنصوری) ۴۰۶
قزل او قو ۴۱۹	قزاقویون (عشیره-) ۲۴۵
قزل ایاغ (عشیره-) ۲۴۵	قزاقویونلوا ۴۴ ، ۱۷۳ ، ۲۱۱ ، ۲۳۷ ، ۲۴۱ ،
قزلباش (ایل-) ۱۸۰ ، ۱۸۲ ، ۱۸۴ ، ۱۸۵ ،	۲۴۸
۲۲۶ ، ۲۳۸ ، ۲۴۲ ، ۲۴۵ ، ۲۴۶ ،	قزاقویونلواها ۲۴۴ ، ۲۴۵
۲۴۸	قزاملان بگلو (ایل-) ۱۸۲
قزلباشها (رك : قزلباش) ۲۴۵	قزاملان لو (ایل-) ۱۵ ، ۲۴۶
قزلباشیه (رك : قزلباشها) ۲۴۳	قزاملانیاں ۲۳۷
قزل کچی لو (عشیره-) ۲۴۵	قزاملطه (رك : قزاملطیان) ۱۴۵
قزوینی القزوینی (رك : آثار البیاد) ۲۰ ، ۲۰۲ ، ۸۰۲	قزاملطه بحرین ۱۴۴
قزوینی (علامه محمد) ۸۰۲	قزایوسف قزاقویونلو ۲۱۱
قطران (قطران تبریزی) ۱۵۱ ، ۱۵۲ ، ۱۵۴	قرخ لو (قبیله -) ۲۳۳
۱۵۶ ، ۱۵۷ ، ۱۵۸ ، ۲۰۷ ، ۲۰۸ ، ۲۰۲ ،	قردویی (ایل-) ۱۸۸
قققازی (منسوب به قفقاز) ۷۰ ، ۷۲ ، ۸۱	قرشی (القرشی - یحیی بن آد) ۸۰۲
قلق جانلو (ایل-) ۱۸۴	قرغلو (ایل-) ۲۴۸ ، ۲۵۰
قلیچ خان طالش ۳۶۳	قرمطیان (رك : قزاملطه) ۱۴۴
	قرمنلو (ایل-) ۲۴۷

- قلیکی (ایل -) ۱۸۸
 قلیلو (ایل -) ۱۸۲
 قندکانلو (ایل -) ۱۸۵
 قوام رك : قوام السلطنه ۱۷۶
 قوام السلطنه ۱۷۶
 قوتلار (ایل -) ۱۸۲
 قورچه بیگلر (ایل -) ۱۸۲
 قودازشاهین (ایل -) ۱۸۲
 قورچی ۲۴۳
 قورچیان ۲۴۳
 قوزانلو ۲۳۸
 قوسی ۲۶۰
 قومخزر ۱۲
 قویلارحصار (طایفه -) ۲۵۰
 قوینوریلو (ایل -) ۲۴۸
 قهرمانی (طایفه -) ۱۹۴
 قیس بن سعد بن عباده ۱۴۱
- ک**
- کاتب چلبی (مصطفی بن عبدالله - حاجی خلیفه)
 ۸۰۲
 کاتبی (حسینقلی) ۸۰۲
 کاتولیک (مذهب، فرقه -) ۴۲، ۱۹۸، ۱۹۹،
 ۲۰۰، ۲۰۱، ۴۱۹، ۴۲۰
 کاتولیک رك : کاتولیک ۴۱۹
 کادوسیان ۶۸، ۶۹، ۹۷
 کادیاونی ۸۳
 کارابد (اسقف -) ۴۱۹
 کارابروک (قبیله -)
 کاراداغلو (عشیره -) ۲۴۵
 کارادکین (قبیله -) ۱۵
 کارادولاق (عشیره -) ۲۴۵
 کاراهوبانلو (عشیره -) ۱۴۴
 کارابوند (قبیله -) ۱۵
 کاراباخالو (عشیره -) ۲۴۵
- کاری (جملی) ۸۰۲
 کارلریتیر ۲۴۴
 کارنگک (عبدالملی) ۸۰۲
 کازاتلوها ۱۸۲
 کاسپیان ۶۹، ۹۷
 کاسپیها ۱۰۵، ۱۰۶
 کاسیان ۶۹
 کاشانی ۳۰۶
 کاشانی (ابوالقاسم عبدالله) ۸۰۱
 کاشفی (رك : علی آقازاده) ۲۸۹
 کاشغری (محمود) ۸۰۲
 کاظم بیگ ۲۲۸
 کاظمداشی ۵۶
 کاظمزاده ایرانشهر ۲۱۹
 کالاجلو (عشیره -) ۲۴۵
 کالکولیتیک ۶۲
 کامبخش فرد ۱۲۹، ۴۰۲
 کامرون ۸۶
 کانلو (ایل -) ۱۸۸
 کاوانلو ۲۳۸
 کاویانپور (سروان احمد) ۸۰۲
 کاتبی (محمود) ۸۰۲
 کجاییکلر (ایل -) ۱۸۲، ۱۸۳
 کجراتی ۳۳۸
 کجیل (لهجه -) ۲۳۴
 کچلانلو (ایل -) ۱۸۸
 کر بلایی (منسوب به کر بلا) ۳۲۶، ۳۷۵، ۳۷۸
 کلابلایی (رك : روضات الجنان و جنات الجنان)
 ۲۵۷، ۲۵۸، ۸۰۳
 کر بلایی اسدزائر محمد (رك : زائر) ۲۸۷،
 ۲۸۸
 کر بلایی حسین (رك : طوری) ۲۸۹
 کر بلایی علی اصغر (رك : سینهنزن) ۲۹۱

- کرمپارسلان (رك : علاءالدین کرپا ارسلان) ۱۶۲
 کرد(مردم ولشکر وایل و عشیره -) ۱۶، ۱۵،
 ۱۱۳، ۱۲۵، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۷۷،
 ۱۸۴، ۱۹۵، ۲۴۶
 کردان (رك : کرد) ۹، ۱۵، ۱۴۵، ۱۴۶،
 ۱۴۷، ۱۹۵، ۱۹۸، ۲۲۶
 کردان (کردهای آذربایجان ۱۹۵
 کردان دبکری ۴۵
 کردان مکری ۴۵
 کردان هذبانی ۱۵۵
 کردبیک ۳۱۶
 کردها (رك : کردان) ۴۳، ۲۰۱،
 ۱۹۸، ۱۹۵، ۱۹۰، ۱۸۴، ۱۶،
 ۱۹۹، ۲۹۵، ۳۰۰
 کرزن ۲۰۰
 کرکی روز (رك : کوریا کوس) ۹
 کرمانی ۳۷۵، ۳۷۶
 کروزوس ۱۲۸
 کره سنی (ایل -) ۱۹۰
 کریستنسن ۱۱۰، ۱۲۳
 کریستی ویلسن ۳۰۶
 کریم خان (رك : کریم خان زند) ۱۷۴
 کریم خان زند ۱۷۴
 کریم کشاورز ۷۱
 کریمی (بهمن) ۸۰۳
 کستریه (رك : چهرتیه) ۱۲۳
 کسروی (رك : کسروی تبریزی) ۱۵۶، ۲۵۱،
 کسروی تبریزی ۱۶۴، ۲۱۵، ۲۲۱، ۸۰۳،
 کشفی ۲۱۵
- کشمیری ۳۴۹
 کلاس (طایفه -) ۱۹۵
 کلاسی (ایل -) ۱۹۵
 کلاتر (رك : میرزا بهاءالدین کلاتر) ۳۸۲
 کلاویخو ۲۷، ۴۱۹، ۴۲۰، ۸۰۳
 کلایس ۴۱۱، ۸۰۳
 کللی بیک ۳۷۹
 کلدانی ۱۹۸، ۲۰۱
 کلدانیان (رك : آشوریان) ۱۰۷، ۱۹۶
 کلدانیان آذربایجان ۱۹۸، ۱۹۹
 کلدیهی (آثار -) ۷۲
 کلدیهی ها ۱۹۸
 کلنل استوارت ۱۹۶
 کلوش (ایل -) ۱۸۲
 کلهسر (ایل -) ۱۸۲
 کلیشانلو (ایل -) ۱۸۴
 کلیکانلو (ایل -) ۱۸۸
 کلثوباتر (ملکه -) ۱۰۱، ۱۰۲
 کمال اسماعیل ۳۴۴، ۳۵۰
 کمال الدین ۳۴۹
 کمال الدین حسین ۳۴۴
 کمال الدین خجندی ۲۱۷
 کنت (لقب اشراف اسپانیا) ۲۴۷
 کنتربری ۴۲
 کنت کورث ۱۰۹
 کنگرلو (ایل -) ۱۶، ۲۴۹
 کنگرلوا (عشایر -) ۱۶، ۲۴۴
 کنگلی (ایل -) ۱۵
 کنودتزون ۹۸

کیشتر ۱۰۶	کوتشمید ۱۰۴
کیکلو (ایل -) ۱۸۲	کوتی (رك : گوتی) ۷۱ ، ۷۳ ، ۷۴
کیمیری (رك : گیسیری) ۸۸	کوتیان (رك : گوتی‌ها) ۶۹ ، ۷۱ ، ۷۲ ،
کیمیریان (رك : کیمیری) ۸۸ ، ۸۹	۷۳
کیمیریان (رك : کیمیریان) ۸۸	کوتی‌ها (رك : گوتی‌ها ، کوتیان) ۶۶ ، ۷۲ ،
کیوان (مصطفی) ۸۰۳	۷۳
کیوس (برادر انوشیروان) ۱۳۸	کوردبازلو (ایل -) ۱۸۳
کیوسیه ۱۳۸	کورت‌بگلوها (عشیره -) ۲۴۵
کیهان (مسعود) ۸۰۳	کوردمیر ۱۵
کف	کورش ۹۴
کارگاراچیک‌ها ۵	کوردباسلو (ایل -) ۱۸۲
گالی (رك : فرانسوی) ۱۰۰	کوردیاکوس ۹
گبرگی ۱۳۸	کوربون ۸
گجراتی ۱۴	کوزانلو (ایل -) ۱۸۲
گدار (مسیو - ، رك : آندره‌گدار) ۷۹ ،	کوسه بیزلو (ایل -) ۲۴۸
۳۹۵ ، ۳۹۳ ، ۳۹۲ ، ۹۰	کوشیار ۳۸۸
گرابنی ۴۷	کوفی (منسوب به کوفه) ۳۲۷ ، ۳۹۵ ، ۳۹۶ ،
گرجی ۱۶۱ ، ۲۲۸ ، ۴۳۱	۳۹۷ ، ۳۹۸ ، ۳۹۹ ، ۴۱۲
گرجیان (رك : گرجی ، گرجیها) ۳۶ ، ۸۶ ،	کوکناش ۱۵۵
۱۷۰ ، ۱۶۸ ، ۱۵۴ ، ۱۵۱	کولیه‌های آذربایجان (رك : قره‌چی) ۱۸۱
گرجیها (رك : گرجیان) ۷۱	کومان (قبیله -) ۱۵
گردیزی (رك : ذین‌الخبار) ۱۵۲	کومانلو (ایل -) ۱۵
گروه ۱۷۸	کومله (حزب -) ۱۷۷
گریگوار مقدس ۴۱۷	کوه‌گیلو (ایل -) ۲۴۸
گریگور جلال‌بیگیان ماکویی ۴۲۰	کوه‌وردانی‌لو (رك : هرزندی) ۲۲۹
گریگوری (فرقه قدیم مسیحی) ۱۹۶ ، ۴۲۰ ،	کیاکزار (رك : هوخ شتره) ۸۹
گز نفون ۱۰۹	کیاکسار (رك : هوخ شتره) ۹۳
گلدنر ۵	کیخسرو ۱۱۷ ، ۱۱۸
گلستان (عهدنامه - ، معاهده -) ۴ ، ۱۶ ،	کیخسروکیانی ۱۲۰ ، ۴۰۸
گلستان‌خان ۳۸۲	کیش‌زردشت ۱۱۰

ل	گل‌شاه‌عباسی ۳۰۶
لارنس لاکهارت ۲۳	گل‌لاله‌عباسی ۳۰۶
لازار ۲۰۰	گل‌ها ۶۹
لازاری (راهبان -) ۴۲	گنبدالله (رك : شيخ صفی‌الدین اردبیلی)
لایارد ۱۸۱	۳۲۳ ، ۳۱۶ ، ۳۱۰
لزکی ۱۵	گندوزلوها ۱۸۱
لزگی ۳۶۱	گوتشمید ۱۰۲ ، ۱۰۳
لسترنج ۱۵ ، ۲۱ ، ۲۲ ، ۲۵ ، ۲۶ ، ۲۸ ،	گوتی (رك : کوتی ، کوتیان ، کوتیها) ۶۹ ،
۲۹ ، ۳۰ ، ۳۷ ، ۳۸ ، ۴۰ ، ۴۱ ، ۴۳ ،	۷۱ ، ۷۲ ، ۱۰۵
۵۶ ، ۸۰۳	گوتیوم (رك : کوتی‌ها) ۷۳
لشکرستان (رك : پسر ابن‌دلوه) ۱۴۵	کوتیان (رك : کوتیان) ۷۲
لشکری ۱۴۵ ، ۱۴۶	کوتی‌ها (رك : کوتی‌ها) ۷۳
لعلی (رك : میرزا علی‌خان ایروانی) ۲۹۸	گودرز ۱۰۳
لمان‌هویت ۸۶	گور (ایل -) ۱۹۴
لمتون ۸۰۳	گورک (ایل -) ۱۹۴
لولوبوم (رك : لولوبیان) ۷۱	گورگیس‌عواد ۸۰۳
لولوبی (رك : لولوبیان) ۷۱ ، ۷۲ ، ۷۳ ،	گوماتای‌مغ (رك : گئوماتای‌مغ) ۹۴
۷۴ ، ۷۶ ، ۹۱	گون‌پاپا (ایل -) ۱۸۳
لولوبیان (رك : لولوبوم ، لولوبی) ۷۱ ، ۷۲ ،	گیب (مستر -) ۲۵۸
۷۳ ، ۷۶ ، ۹۷	گیخاتو ۱۷۲
لولوبی‌ها (رك : لولوبیان) ۷۳	گیرشمن (رمان) ۶۴ ، ۶۷ ، ۹۰ ، ۸۰۳
لولویوم (رك : لولوبیان) ۷۱	گیس‌ری (رك : کیمیری) ۸۸
لولویی ۱۰۵	گیک‌لو (ایل -) ۱۸۳
لویی‌واندنبرگ ۴۶ ، ۸۶ ، ۹۴ ، ۱۱۱	گیلانی ۲۱۰
لهجه آذربایجانی (رك : زبان ترکی آذری)	گیلکامش ۶۵
۲۸۳ ، ۲۸۴ ، ۲۹۹	گیلی ۱۴۵
لهجه آذری (رك : زبان آذری ، فهلوی آذری)	گیورگی سوم ۱۶۹
۲۶۵ ، ۲۶۶	گیوک خان ۱۷۲
لهجه‌تاتی ۲۶۲	گئوماتای‌مغ ۹۴

مادی قدیم ۲۰۳	لهجه تبریزی ۲۱۷ ، ۲۲۱ ، ۲۷۴ ، ۲۸۲
مادیها (رك : مادها) ۹۵ ، ۹۷ ، ۲۰۳	لهجه ترکی آذربایجانی ۲۸۶ ، ۲۸۷ ، ۳۰۰ ، ۳۰۱
مارت مریم (رك : مات مریم) ۱۹۹	لهجه ترکی آذری ۲۵۳ ، ۲۵۶ ، ۲۷۴
مارشمعون ۱۹۹	لهجه جفتایی ۲۴۱
مارشیمون (رك : مارشمعون) ۱۹۹	لهجه مراغه ۲۸۲
مارك آنتونیوس (رك : آنتونیوس) ۱۰۱	لهجه مردم تبریز (رك : لهجه تبریزی) ۲۲۱
ماركوارت ، ۵۳ ، ۱۰۰ ، ۱۱۱ ، ۱۱۷ ، ۱۲۵ ، ۱۲۹ ، ۲۰۳ ، ۲۰۴ ، ۸۰۳	۲۲۲
ماركوس وروس ۱۰۴	لهجههای آذری ۲۵۲ ، ۲۶۳
مارکی (لقب اشراف اسپانیا) ۲۴۷	لهجه هرزنی ۲۶۲
مارلنسکی ۱۳	لهمان هوپت (رك : لهمان هوپت) ۱۲۳
ماریا ۸۷	لیدی ۹۳
ماریاننی ۸۷	لیرانشاه ۷
ماریانی ۷۰	لینپول (استانلی) ۸۰۳
ماشتك ۵	لئون ۴۱۸
ماكان كاکی ۱۴۵	م
ماماعصمت (رك : ماماعصمت تبریزی) ۲۱۱ ، ۲۱۵ ، ۲۱۲	مات مریم (رك : مارت مریم) ۱۹۹
ماماعصمت تبریزی ۲۱۱	ماتینیان ۹۷
مامدی (ایل -) ۱۹۰	ماتیه نیان (رك : میتانیان) ۸۶
مامش (ایل -) ۱۹۲ ، ۱۹۳ ، ۱۹۶	ماد (دولت و پادشاهان و قوم و لشکر و مردم و قبایل -) ۱۸ ، ۱۹ ، ۶۹ ، ۷۱ ، ۷۳ ، ۷۶ ، ۸۱ ، ۸۷ ، ۹۰ ، ۹۵ ، ۱۰۰
مأمون ۲۰ ، ۱۳۷ ، ۱۳۸ ، ۱۴۹ ، ۱۵۱	مادشرقی ۹۲
ماناییها ۷۴	مادکوهستانی ۱۲۳
مانتنه (رك : مانناها) ۵۳	مادها ۴۶ ، ۷۱ ، ۷۲ ، ۷۴ ، ۸۶ ، ۸۸ ، ۸۹ ، ۹۱ ، ۹۳ ، ۱۰۶ ، ۴۰۴ ، ۴۰۵
مانلی ۵۴	مادی (رك : ماد) ۷۲ ، ۷۸ ، ۹۳ ، ۹۴ ، ۹۶ ، ۹۷ ، ۱۰۲ ، ۱۰۶ ، ۱۰۷
ماننا (قوم ، قبیله -) ۶۴ ، ۷۱ ، ۷۳ ، ۷۸	مادی ایرانی ۹۲
مانناها (رك : مانتنه ، ماننا) ۵۳ ، ۶۳ ، ۷۳	مادیس ۸۹
۸۰ ، ۸۸ ، ۱۲۲	
۸۶ ، ۹۰	

- ماننایی (رك : ماننا) ۷۴ ، ۷۵ ، ۹۱ ، ۹۴ ،
 ۱۰۵
 مانناییان (رك : مانناها) ۹۷
 مانها ۷۴
 ماهاسفند (رك : ماهعید) ۱۹۳
 ماهعید (رك : ماهاسفند) ۱۹۳
 ماهكسترپه (رك : چهترپه) ۱۲۳
 ماهیارنوابی (دكتر -) ۲۱۲ ، ۲۲۱ ، ۲۶۳
 ماهی قتیلهو (رك : اكی ققولویلو) ۲۴۸
 م . ب . ۲۸۴
 متامورفیک ۴۸
 متفقین ۳
 متوکل (رك : متوکل عباسی) ۱۴۳ ، ۱۵۰
 متوکل عباسی ۱۴۹
 متوکلکی ۱۱۹
 مثنای ازدی ۱۴۸
 مجتهدی (دکتر مهدی -) ۸۰۴
 مجسطی ۳۸۸
 مجنونشاه (رك : خان چوپانی) ۲۹۵
 مجنونشاه قره جدهاخی ۲۸۹
 مجوس (رك : مغ) ۱۱۲ ، ۱۱۶ ، ۱۱۸ ،
 ۱۱۹
 مجوسان (رك : مغان) ۱۰۶ ، ۱۰۷
 مجید و هرام ۲۴۶
 مجیرالدین بیلقانی ۱۷۰
 محبی (المحبی ، محمدامین بن فضل الله) ۸۰۴
 محرم برکین (دکتر -) ۲۵۵
 محمد (رك : رسول ، رسول الله ، پیغمبر اسلام
 «ص») ۳۲۸
 محمد ۳۴۰
 محمد (امیرنریز) ۱۶۴
 محمد (امیرمرد) ۱۶۳
 محمد (رك : بغیث) ۱۵۰
 محمد (رك : رواد) ۱۴۹
 محمد (رك : محمد بن ابی الساج) ۱۴۳
 محمد (رك : محمد بن یزید) ۷
 محمد (رك : محمد جهان پهلوان) ۱۷۱
 محمد (رك : ملان) ۱۵۱
 محمد امین ۳۳۳
 محمد اسماعیل افشار ۳۲۰
 محمد باقر ۳۳۶
 محمد بن ابی الساج ۱۴۲
 محمد بن اسحق الندیم ۲۰۵
 محمد بن اسماعیل خطاط ۳۳۴
 محمد بن حاتم بن هرثمه ۱۴۲
 محمد بن محمد بن حسن (رك : خواجه نصیرالدین
 طوسی) ۳۸۶
 محمد بن حمید الطوسی (طوسی) ۱۴۲ ، ۱۴۹ ،
 ۱۵۱
 محمد بن رواد ۱۴۹ ، ۱۵۱ ، ۱۶۵
 محمد بن رواد بن محمد ۱۶۵
 محمد بن سلیمان فضولی ۲۹۹
 محمد بن صول ۱۴۱
 محمد بن عزالدین بن عادل بن یوسف تبریزی
 (رك : محمد شیرین) ۲۱۶
 محمد بن علی سلوق ۱۴۳
 محمد بن عمر بن علی بن مرآ الطائی الموصلی
 ۱۴۳
 محمد بن مروان ۱۴۱
 محمد بن مروان الحکم ۴۰

- محمد بن ملامیر ۳۴۶ ، ۳۵۶
 محمد بن یزید (رك : ارانشاه) ۷
 محمد بیک موصولو (موصلی) ۴۰۳
 محمد تقی مصطفوی ۴۰۴
 محمد جهان پهلوان بن ایلدگز (شمس الدین
 ابوجعفر) ۱۷۱
 محمد حسن خان ۳۸۳
 محمد حسن خان قاجار ۱۷۴
 محمد حسین بن شرف الدین ۳۵۶
 محمد حسین جنتی (رك : محمد حسین صحاف)
 ۲۸۹
 محمد حسین حسینی ۳۵۸
 محمد حسین شهریار (رك : شهریار) ۲۸۳
 محمد حسین صحاف ۲۸۷
 محمد حسین ناکلی ۳۰۰
 محمد خان قزوینی ۲۲۹
 محمد خانلو (ایل -) ۱۸۱
 محمد خلیلی ۳۳۴ ، ۳۵۳
 محمد زکریا ۳۳۶
 محمد شاه قاجار ۲۹۳
 محمد شفیع (محمد) ۸۰۴
 محمد شیرین (رك : مغربی) ۲۱۶ ، ۲۱۷
 محمد عباسی ۲۵۶
 محمد علی سلطان ۲۹۴
 محمد علی شاه ۱۷۵
 محمد علی کریم (رك : ذاکر) ۲۹۹
 محمد قاسم الصفوی ۳۷۹
 محمد قاسم بیگ متولی ۳۲۴
 محمد قلی بامیه ساز ۲۹۱
 محمد قلی خان ۳۶۱
 محمد کاتب ۳۳۱
- محمد معصوم ۳۴۳
 محمره (رك : خر میه) ۱۳۷
 محمود (رك : سلطان محمود سلجوقی) ۱۶۰
 محمود (رك : محمود بن اسحق) ۳۵۴
 محمود (رك : محمود الارقی) ۲۱۸
 محمود الارقی ۲۱۸
 محمود بن احمد اهری ۳۸۶
 محمود بن اسحق ۳۴۰ ، ۳۵۴
 محمود بن اسحاق شهابی ۳۴۶
 محمود بن الحسین کاشغری ۲۲۵
 محمود بن نظام ۳۶۰
 محمود کاتب ۳۵۳
 محمودلو (ایل -) ۲۴۸
 محمود نیشابوری ۳۵۴
 محمود هدایت ۴۱۶
 محیط طباطبایی (محمد -) ۸۰۴
 محیی الدین (مولانا -) ۲۱۸
 مختار بن ابی عبید تقی ۲۸۵
 مخبر (محمد علی) ۸۰۴
 مدا (رك : مدا یا) ۸۷
 مدا یا (رك : مدا) ۸۷
 مدرس (علی اصغر) ۸۰۴
 مدیکوس (رك : مارکوس وروس) ۱۰۴
 مدین ارک : میدیان) ۸۷
 مذهب الانبی عشر (رك : شیعه) ۳۰۹
 مذهب حروفی ۲۵۸
 مرادخان ثالث ۱۷۴
 مرادلو (ایل -) ۱۸۲
 مر بن علی ۱۶۴
 مر آضوی (دکتر منوچهر) ۸۰۴
 مرجانینا (بزرگ کشیشان) ۴۴
 مرداس ۱۳۸

مسلمانان (رك : مسلمان) ۱۳۶ ، ۱۵۶
 مسلمة بن عبدالملك ۱۴۱
 مس مغان (بزرگ مغان) ۱۰۷
 مسیح (عیسی -) ۸۰ ، ۱۹۹
 مسیحی (رك : مسیحیان) ۴۱ ، ۴۲ ، ۱۱۴ ،
 ۱۹۰ ، ۱۹۶ ، ۲۰۱ ، ۲۲۸ ، ۲۶۰ ،
 ۳۹۳ ، ۴۱۷ ، ۴۲۴
 مسیحیان (رك : مسیحی) ۴۲۰
 مسیحیان آذربایجان غربی ۲۰۲
 مسیحیان آرامی نژاد ارمیه ۴۱
 مسیحیان ایران ۱۹۹
 مسیحیان بیزانس ۲۳۶
 مسیحیان گرجی ۲۳۶
 مسیحیان (مسیحی) نسطوری ۴۱ ، ۴۲
 مسیحیان نسطوری آسوری ۲۰۰
 مسیحیان یسوعی ۴۲
 مسیحیت ۴۱۷
 مشروطه (حکومت -) ۵۷
 مشروطیت ۱۷۵ ، ۱۸۰
 مشروطیت ایران ۲۵۱
 مشکور (دکتر محمدجواد-) ۶۴ ، ۸۱ ، ۷۰ ،
 ۸۳ ، ۸۴ ، ۸۵ ، ۹۴ ، ۱۰۴ ، ۱۰۵ ،
 ۱۱۰ ، ۱۳۸ ، ۴۱۷ ، ۸۰۴
 مشکوتی (نصره الله) ۸۰۴
 مشهدی جمال مراغه‌ای ۳۰۴
 مشهدی حسین شأنی ۲۸۸ ، ۲۹۲
 مشهدی علی اصغر ذهنی ۲۸۸
 مصرکانلو (ایل -) ۱۸۵
 مصمغان (رك : مس مغان - بزرگ مغان) ۱۰۵ ،
 ۱۰۷

مردانشاه (رك : خوره زاده) ۱۲۸
 مرداوید (رك : مرداوید زیاری) ۱۴۵
 مرداوید زیاری (رك : مرداوید) ۱۴۵
 مرداها (رك : آماردها) ۶۹
 مرزبان ۱۴۷ ، ۱۴۸
 مرزبان (پسر محمد بن مسافر) ۱۴۶
 مرزبان اول ۱۴۳
 مرزبان بن اسماعیل ۱۶۵
 مرزبان بن محمد ۱۶۴
 مرشد ۳۵۲
 مرشد قلی آقا ابن الله قلی آقا ایشیک آقاسی ۳۲۲
 مرندی ۲۷۴
 مروان بن الحکم ۴۰
 مروان بن محمد ۱۴۱
 مروان بن محمد بن مروان بن الحکم ۴۰
 مروت (طایفه -) ۱۹۴
 مریم (ع) ۱۱۴ ، ۳۳۳
 مزدک ۱۱۹ ، ۱۳۸
 مزدکی (رك : مزدک) ۱۳۷ ، ۱۳۸
 مسأله گوتائب تبریزی (رك : میرزا اسماعیل
 ابن حاج حسین) ۲۹۷
 مساوات ۳
 مستوفی (عبدالله) ۸۰۴
 مسروپ (اسقف -) ۴۱۹
 مستعلی بگلو (ایل -) ۱۸۲
 مسعود ۱۶
 مسعود (رك : سلطان محمود سلجوقی) ۱۶۰
 مسعود (رك : سلطان مسعود سلجوقی) ۱۶۷
 مسعودی (رك : مروج الذهب) ۷ ، ۱۱۶
 مسلمان (رك : مسلمانان) ۲۸۳

٣٩٨ ، ٣٩٧ ، ٣٩٦ ، ٣٩٣ ، ٣٨٦
 ، ٤١٤ ، ٤١١ ، ٤١٠ ، ٤٠٨ ، ٤٠٠
 ٤١٨ ، ٤١٧
 مغولان (رك : مغول، مغولها) ، ٣٦ ، ٢٤ ، ١٠ ،
 ، ٤٠٩ ، ٢٤١ ، ٢٣٧ ، ١٧٠ ، ١٦٢
 ٤١٨ ، ٤١٠
 مغولها (رك : مغولان ، مغول) ، ٢٢ ، ٢٠ ،
 ٢٥
 مغولی (رك : مغول) ٢٥٢ ، ٤٠٨ ، ٤١١
 مغها (رك : مغان) ١١٠
 مغیره (رك : مغیره بن شعبه) ١٣٦
 مغیره بن شعبه ١٣٥ ، ١٣٦
 مفتوح المنوه ١٣٦
 مفتخم پایان (لطف الله) ٨٠٤
 مفلح الیوسفی ١٤٤
 مقدسی (المقدسی) - شمس الدین ابو عبدالله (٨ ،
 ١٧ ، ١٩ ، ٣٥ ، ٣٨ ، ٤٠ ، ٨٠٤
 مقدم (دکتر محمد) ٨٠٤
 مقدم (دکتر صادق) ٨٠٤
 مقدونی ٩٦
 مقدونیان ٩٥
 مقدونیها (رك : مقدونیان) ٩٧
 مقصود بیک ختوسلو ٤٢١
 مقصود کاشانی ٣٠٦
 مکری (قبیله) - ١٩٦
 مگردیج (اسقف) - ٤٢١
 ملاپناه واقف (رك : واقف) ٢٦٠
 ملاحسین (رك : دیوان ثابت خویی) ٢٩٤
 ملاحسین (رك : دیوان اشک ریز) ٢٩٢
 ملاحسین کاشفی ٢٩٩
 ملاحشری ٨٠٤
 ملاعثمان ٣٨٢
 ملامالك ٣٥٩

مصری (منسوب به مصر) ٦٤ ، ١٠٢ ، ١٠٨
 مصریان (رك : مصری) ٨٧
 مضطر (رك : یحیی بن مصطفی الحسینی زنوزی)
 ٢٩٥ ، ٢٨٦
 مطهر بن طاهر المقدسی ١٤٠
 مظفر الدین اوزبک ١٦٩
 مظفر الدین شاه ٢٩٨
 مظفر الدین عثمان قزل ارسلان ١٦٨
 مظفر الدین کوکبیری ١٦٩
 معالی (نام شاعری) ٢٢٠
 معتصم (رك : معتصم عباسی) ١١ ، ١٥٠
 معتصم عباسی ٣٨ ، ١٤٠
 معتمد (خلیفه عباسی) ١٤٣
 معجر شستری ٢٨٣
 معز (پسر خلیفه عباسی)
 معز الدوله (رك : معز الدوله دیلمی) ١٤٨
 معز الدوله دیلمی ١٤٨
 معظم الدین اوحدی ٣٤٠
 معلم رفعت ٢٥٤
 معین (دکتر محمد) - ٢١١ ، ٢١٨
 مغ (رك : مجوس) ١٠٤ ، ١٠٩
 مغان (رك : مغ ، مجوس) ٩٧ ، ١٠٤ ، ١٠٥
 ، ١٠٦ ، ١٠٧ ، ١٠٨ ، ١٠٩ ، ١١٠
 ١١٢ ، ١١٧
 مغانلو (ایل) - ١٨٢
 مغربی (رك : محمد شیرین) ٢١٦ ، ٢١٧
 مغروز (قبیله) - ١٦
 مغول (رك : مغولان) ٢٦ ، ٣٩ ، ٥٣ ، ٥٥
 ، ١٢٠ ، ١٢١ ، ١٧٠ ، ١٧١ ، ١٧٢
 ، ١٧٣ ، ١٩٩ ، ٢٠٢ ، ٢١٠ ، ٢٣٧
 ، ٢٣٨ ، ٢٤١ ، ٢٤٦ ، ٢٤٩ ، ٣٨٥

- ملا محمد باقر خلخالی ۲۸۵
 ملا محمد تقی تبریزی ۲۹۳
 ملا محمد حسین تبریزی ۳۴۱
 ملا محمد طاهر (رك : طاهر) ۳۶۲ ، ۳۷۸
 ملا محمد طاهر مستوفی (رك : ملا محمد طاهر)
 ۳۸۳
 ملا میر احمد قاضی ۳۸۲
 ملا نصرالدین (رك : جلیل محمد قلی زاده) ۲۸۵
 ملا نصرالدین (رك : کلیات ملا نصرالدین) ۲۹۷
 ملا نظام استرآبادی ۳۵۰
 ملا یار احمد پیشنماز افغان ۳۸۲
 ملجائی ۸۰۴
 ملحدان (رك : اسماعیلیه) ۳۸۷
 ملکاری (ایل -) ۱۹۵
 ملك الشعرىء (رك : حبیبی) ۲۵۸
 ملكشاه (پسر سلطان طغرل) ۱۶۹
 ملكشاه سلجوقی ۱۵۹ ، ۱۶۰ ، ۲۳۶
 ملك صدرالدین ۱۷۲
 ملكه سیمیرامیس (رك : سامورامات) ۷۷
 ملكی (جمشید عبادالله زاده) ۸۰۴
 ملیکشویلی ۸۲
 ممكانلو (ایل -) ۱۸۹
 مملان (رك : محمد ابن ابو الهیجاء حسین)
 ۱۵۱ ، ۱۵۲ ، ۱۶۵
 مملان بن وهسودان ۱۶۵
 منانی ۷۴
 منجم باشی ۲۳۶ ، ۲۴۸ ، ۸۵۰
 منجیک ۲۰۷
 مندوله (ایل -) ۱۸۸
 منصور (رك : منصور دانا) ۱۵۵
 منصور دانا ۱۵۵
- منصور عباسی ۱۴۹ ، ۱۵۰
 منکجور ۱۴۲
 منکوری (قبیلہ -) ۱۹۶
 منکوقآن ۴۱۸
 منگور (ایل -) ۱۹۴
 منوا ۴۶ ، ۸۵
 منوچهر امیر مکرری (دکتر مهندس -) ۴۲۵
 منعم الدین ۳۵۳
 موتا (سردار ایرانی) ۱۳۴
 موتاریس آشور ۷۷
 مودروس ۳
 مودود ۱۵۹
 موریس دو کوتزریو ۴۱۵
 موریکیوس ۱۲۷
 موسوی الصفوی ۳۱۷
 موسی (پیامبر) ۳۱۲
 موسی بیگ ۳۸۰
 موسی خان ۳۸۳
 موسی خورن ۵
 موسی کاظم (امام هفتم شیعیان) ۳۱۹
 موسیو کلایس ۱۲۰
 موشل ۶
 موصللو (قبیلہ - ، رك : ترکان موصلی) ۲۳۷ ،
 ۲۳۸ ، ۲۴۳
 موفق (برادر معتمد خلیفه عباسی) ۱۴۳
 موقری گوریک (ایل) - ۱۹۰
 مولانا (رك : مولانا جلال الدین محمد بلخی
 رومی) ۲۲۵
 مولانا اولیاءالله ۸۰۵
 مولانا جامی ۳۵۸
 مولوی (محمد علی) ۸۰۵

- مؤمنه خاتون (دختر بکنیمور) ۱۷۱
 مؤمنه خاتون ۱۷۱ ، ۴۱۳
 موناژس ۱۰۱
 مونس خادم ۱۴۳
 مؤیدالدین عرضی ۳۸۷ ، ۳۸۸
 مهان کشفی (رك : كشفی) ۲۱۵
 مهدی اعتماد (رك : مهدی اعتماد ناطقی)
 ۲۹۶
 مهدی اعتماد ناطقی (رك : اعتماد الشعراء)
 ۲۹۷
 مهر ۴۱۷
 مهران ۷
 مهران (محمد) ۸۰۵
 مهرداد ۱۰۰
 میتانو ۸۷
 میتانی ۸۷ ، ۸۸
 میتانیان (رك : ماتیه‌نیان) ۸۶
 میتانی‌ها (رك : میتانیان) ۸۶ ، ۸۷
 میترا ۸۷
 میتراش شیل ۸۷
 میخائیل ۱۴۰
 میدیان (رك : مدین) ۸۷
 میراحمد حسینی ۳۵۹
 میراسدالله بن آقامیر قوام‌الدین روضه‌خوان
 ۳۲۰
 میرانشاه ۱۷۳
 میرحسین ۳۴۴
 میرخواند ۳۳۶
 میرزا اسکندر ۲۱۱
 میرزا اسماعیل بن حاج‌حسین ۲۹۶
 میرزا بهاء‌الدین کلانتر ۳۸۲
- میرزا جواد ۲۸۴
 میرزا حسین علومی ۲۸۴
 میرزا حسین کریمی ۳۰۲ ، ۳۰۳ ، ۳۰۴
 میرزا خلیل بن عباسقلی ۲۸۶
 میرزا رضا عربی‌خوان ۲۹۲
 میرزا سروش ۲۸۹
 میرزا شاهرخ ۲۱۱
 میرزا شفیع محاسب‌الممالک ۲۹۷
 میرزا شفیع وزیر تبریزی ۳۸۲
 میرزا صادق (رك : تائب) ۲۸۵
 میرزا صادق (رك : فانی) ۲۹۵
 میرزا عبدالباقی تبریزی ۲۹۴
 میرزا عبدالرزاق جهانشاهی ۳۸۰
 میرزا عبدالله ۳۶۲
 میرزا عبدالله (رك : میرزا عبدالله ممیز) ۳۶۳ ،
 ۳۶۴ ، ۳۶۶ ، ۳۷۷ ، ۳۷۸ ، ۳۷۹
 میرزا عبدالله اردوبادی ۲۹۳
 میرزا عبدالله ممیز ۳۶۲ ، ۳۶۳ ، ۳۶۶
 میرزا علی (رك : دلخون) ۲۹۰
 میرزا علی‌اکبر محمدطباطبایی خیابانی ۲۹۲
 میرزا علیخان ایروانی (رك : شمس‌الحکماء)
 ۲۹۸
 میرزا علی‌رضا ۳۸۲
 میرزا علی معجرشستری ۲۹۴
 میرزا عمر ۱۷۳
 میرزا عنایت ۳۸۱
 میرزا قاسم گنابادی ۳۸۲
 میرزا کریم مراغی ۳۰۰

- میرزا محمدتقی تبریزی (رك : ديوان درويش
 بلبل) ۲۹۴
 میرزا مظهر ۲۸۹
 میرزا مهدیخان منشی باشی ۳۸۱
 میرسیداحمد ۳۴۱
 میرعلی ۳۴۱ ۳۵۴
 میرعلی حامی ۳۴۶
 میرعماد ۳۸۰ ، ۳۸۱
 میرمحمود سیدشوری ۳۰۳
 میرمغزالدین ۳۴۳
 میرمیران ۱۶۸
 میریحیی بن مصطفی زنوزی ۲۹۵
 میشل پالتولاکوس مسیحی ۳۹۳
 میلان (ایل -) ۱۸۸
 مین نیت (نوعی گندم) ۷۴
 مینورسکی ۱۱ ، ۱۷ ، ۱۸ ، ۱۹ ، ۵۴ ، ۵۱ ،
 ۹۸ ، ۲۲۶ ، ۲۲۷ ، ۲۲۸ ، ۲۳۷ ،
 ۲۴۳ ، ۲۴۹ ، ۲۵۰ ، ۴۰۳ ، ۸۰۵
 ن
 نابدل (علی رضا) ۸۰۵
 ناجی (رك : عبدالحمید) ۲۹۰
 نادرافشار (رك : نادرشاه افشار) ۲۵۱
 نادرشاه (رك : نادرشاه افشار) ۳۷۹ ، ۳۸۰ ،
 ۳۸۱
 نادرشاه افشار ۱۷۴
 نادر میرزا ۵۶ ، ۱۴۰ ، ۸۰۵
 نادرزین پور (دکتر -) ۲۸۲ ، ۳۰۳
 نارام - سین ۷۲
 ناسن لو (ایل -) ۱۸۲
 ناسیتا ۸۷
 ناشت تین نه ۸۷
 ناصر (محمدعلی) ۸۰۵
 ناصر (خلیفه عباسی) ۱۶۸
 ناصرالدین شاه ۴۶ ، ۲۰۱ ، ۲۸۵
 ناصر خسرو ۲۰۷ ، ۲۹۶
 ناصر خسرو قبادیانی ۱۵۲ ، ۸۰۵
 نایب السلطنه (رك : عباس میرزا) ۴۲۲
 نبوپولاس سار ۹۳
 نبوی (رك : رسول ، رسول الله ، محمد) ۳۲۴
 نجفقلی خان ۱۷۴
 نجم الدین دیران قزوینی ۳۸۷
 نجم الدین کاتب ۳۸۸
 نجم تبریزی ۳۰۲
 نخجوانی (حاج حسین آقا) ۸۰۵
 نرسه هر مزد ۱۲۹ ، ۱۲۹ - ۱۳۰ ، ۱۳۲
 نسطوری ۴۱ ، ۱۲۹ ، ۱۹۸ ، ۱۹۹
 نسطوری آسوری ۲۰۰
 نسطوریان (رك : نسطوریها) ۲۰۱ ، ۲۰۰ ، ۴۲
 نسطوریان آذربایجان ۲۰۰
 نسطوریها ۱۹۸ ، ۲۰۱
 نسوی (رك : سیره جلال الدین) ۱۶۲
 نشاء (رك : میرزا عبدالباقی تبریزی) ۲۹۴
 نشاط ۲۶۰
 نصرالله میرزا ۳۸۱
 نصره الدین ارسلان آبه خاصبک ۱۶۱ ، ۱۶۶
 نصره الدین محمد جهان پهلوان ۱۶۷ ، ۱۶۸
 نصره الله مشکوتی ۳۹۰ ، ۳۹۲
 نصرت ما کویبی (محمد رحیم) ۸۰۵
 نظرعلی خان المتولی ۳۰۷
 نظام الدین شامی ۸۰۵
 نظام بندگیر تبریزی ۳۹۷
 نظامی ۲۸۳
 نظامی گنجوی ۳ ، ۱۵۷ ، ۱۶۲

وجناء (رك : رواد) ۱۴۹
 وجناء بن رواد ۱۵۰ ، ۱۶۵
 وحیدالدین حسینی ۳۴۶
 وحید قزوینی (محمد طاهر -) ۸۰۶
 ودادی ۲۶۰
 ودایی ۸۷
 ودیعی (دکتر کاظم -) ۸۰۶
 ورسق (ایل -) ۲۴۸
 ورشوند (ایل -) ۱۸۵
 وزین بور (دکتر نادر -) ۸۰۶
 وزیر (محمد بن محمد بن عبدالله النظام الحسینی)
 ۸۰۶
 وستام ۷
 وشمگیر ۱۴۵ ، ۱۴۶
 وصاف الحضرة (شهاب الدین عبدالله شیرازی)
 ۸۰۶ ، ۳۸۷
 ولادیمیر مینورسکی (رك : مینورسکی) ۱۱۴ ،
 ۱۷۶
 ولفرم کلایس (دکتر مهندس -) ۴۲۶
 ولید (رك : ولید بن عقبه بن ابی معیط) ۱۳۶
 ولید اول اموی ۱۴۱
 ولید بن عقبه (رك : ولید بن عقبه بن ابی معیط)
 ۲۰۴
 ولید بن عقبه بن ابی معیط ۱۳۶ ، ۱۴۱
 وندوی (رك : بندوی) ۱۲۷
 ونن (برادر اردوان سوم) ۱۰۳
 ونن اشکانی ۱۰۳
 ونن دوم ۱۰۳
 وهسودان (رك : مملان) ۱۴۷ ، ۱۵۲
 وهسودان (رك : وهسودان مملان) ۱۵۴ ،
 ۱۵۵
 وهسودان رك : امیر وهسودان) ۱۵۵ ، ۱۵۶ ،
 ۱۵۷
 وهسودان بن محمد ۱۶۴

نعمتی (ایل -) ۱۹۰
 نعیم (رك : نعیم بن مقرن) ۱۳۵
 نعیم بن مقرن ۱۳۴ ، ۱۳۵
 نفیسی (سعید) ۸۰۵
 نلدکه ۲۵۴
 نوا (نام شاعری در زمان عباس میرزا) ۴۲۲ ،
 ۴۲۳
 نوایی (دکتر یحیی ماهیار -) ۲۲۲ ، ۱۵۱ ، ۸۰۶
 نوح (پیامبر) ۷۶
 نوحا (قبیله -) ۱۵
 نورآداد ۷۶
 نورالدین (رك : قره کلیسا) ۴۱۹
 نوری (ابو تراب) ۸۰۵
 نوری پاشا ۳
 نهارین (رك : مینانی ها) ۸۷
 نیک دیارا ۷۶
 نیکو قوس (اسقف -) ۴۲۴
 نیکیتین (ب) ۸۰۵
 نینوا ۹۳

و

واچه ۶
 واجد (رك : واجدین غزل لری و ترکی تصنیفلر)
 ۳۰۱
 وارخونی (رك : آوارها) ۱۲۶
 واردن ۱۰۳
 واردانیها ۸
 وارسکها (رك : وارسکلر)
 وارونا ۸۷
 واسیل (امپراطور روم شرقی) ۱۵۴
 واعظ چرندابی (عباسقلی) ۸۰۶
 واقدی ۱۳۶
 واقف ۲۶۰
 واندنبرگ (لویی) ۶۶ ، ۶۷ ، ۸۰۶

هرمز (رك : هرمز داد) ۱۱۷	وهسودان بن میلان ۱۵۲ ، ۱۵۴ ، ۱۶۵ ،
هرمز (پسر خسرو شیر) ۱۱۲	ویجویه ای (محمد باقر) ۸۰۶
هرمزبان ۱۲۹	۲۳۵
هرمز بن انوشیروان ۱۲۷	ویدازنا ۹۴
هرمز بن خسرو شیر ۱۱۶	ویستهم (رك : وستم) ۱۲۷ ، ۷
هرمز داد (رك : هرمز کار) ۱۱۷	ویگرام ۲۰۰
هرمز دشاہ ۱۳۲	ویلیبر (دونالد) ۳۸۵ ، ۳۹۶ ، ۴۰۰ ، ۸۰۶
هرمز کار (رك : هرمز داد) ۱۱۷	ویلن (گریستی) ۸۰۶
هرمندا ۲۴۷	ه
هرودت ۸۶ ، ۸۹ ، ۹۳ ، ۱۰۴ ، ۱۰۶ ،	هاتفی ۳۴۶
۱۰۸ ، ۱۰۷	هادی حسن ۸۰۶
هروزنی ۸۷ ، ۸۸	هارون (رك : هارون خارجی) ۱۴۵
هزار (رك : لایلا) ۳۰۰	هارون الرشید ۲۰ ، ۱۴۹ ، ۱۵۰
هزارش ۱۳۰ ، ۱۳۳	هارون خارجی ۱۴۵
هشام بن عبد الملك ۲۳	هازانو ۷۵
هلاکو (رك : هلاکو خان مغول) ۱۷۲ ، ۳۸۷	هامی (مسیو -) ۷۲
هلاکو خان مغول ۳۸۶ ، ۳۸۷	هانری سوم ۴۱۹
هلاکو (رك : هلاکو) ۳۸۸	هخامنشی ۴ ، ۴۶ ، ۷۲ ، ۹۰ ، ۹۴ ، ۹۵
هلاکو خان مغول (رك : هلاکو خان مغول)	۴۰۴ ، ۱۰۶ ، ۱۰۹ ، ۱۲۳ ، ۱۹۷
۳۹۳	هخامنشیان ۹۲
هلاشتاین (دولت -) ۱۰۶	هدایت الله کاتب شیرازی ۳۵۰
هلنيسم ۹۷ ، ۱۰۵ ، ۱۰۷	هراکلیوس ۴۶ ، ۱۲۷
همام (رك : همام تبریزی) ۲۱۳ ، ۲۱۴	هران ۸
همام تبریزی ۲۱۳	هرتسفلد ۴۶ ، ۹۴ ، ۴۳۱
همایون (پادشاه هند) ۳۳۰	هرزند ۲۲۹
همایی (جلال الدین) ۸۰۶	هرزندى ۲۲۹
همدانی ۱۱۸	هرزنی ۲۱۲ ، ۲۲۹ ، ۲۳۰ ، ۲۶۲ ، ۲۶۳
همدمی (محمد) ۸۰۶	هرکی (ایل -) ۱۹۱ ، ۱۹۶
همونلو (ایل -) ۱۸۲	هرکی سهراتی (ایل -) ۱۹۱
هناره پاجیک (ایل -) ۱۹۰	هرکی میدان (ایل -) ۱۹۱
هندواروپایی ۸۱ ، ۸۷ ، ۸۸	هرمز (رك : هرمز بن انوشیروان) ۱۲۷

هیاطله ۱۲۵	هند و ایرانی ۸۷
هیبار ۷۰	هندی ۱۴ ، ۳۲۷ ، ۳۳۰ ، ۳۳۸ ، ۳۴۰ ، ۳۴۰
هیته ۶۴ ، ۶۵ ، ۶۶ ، ۷۰ ، ۸۱ ، ۸۷	۳۴۲ ، ۳۴۵ ، ۳۴۶ ، ۳۴۷ ، ۳۵۴
هینس (والتر) ۲۴۶ ، ۸۰۶	۳۵۵ ، ۳۵۶ ، ۳۵۷ ، ۳۵۸ ، ۳۶۴
ی	۳۶۵
یاجوج و ماجوج ۱۲	هنری فیلد ۱۸۱ ، ۱۸۴ ، ۱۸۵ ، ۱۹۰
یاقوت (رك : معجم البلدان) ۹ ، ۱۰ ، ۱۱	۱۹۶ ، ۱۹۷ ، ۲۰۱ ، ۲۰۲ ، ۲۲۹
۱۲ ، ۱۳ ، ۱۹ ، ۲۰ ، ۲۲ ، ۲۴ ، ۲۵	۲۳۴ ، ۲۵۲ ، ۲۵۳ ، ۸۰۶
۲۶ ، ۲۷ ، ۲۹ ، ۳۰ ، ۳۳ ، ۳۵ ، ۳۶	هو - او - اور ۷۰
۳۷ ، ۳۹ ، ۴۰ ، ۴۱ ، ۴۲ ، ۴۳ ، ۵۳	هوتما ۸۰۶
۱۱۶ ، ۱۳۸ ، ۲۰۹ ، ۸۰۶	هوتوم شیندلر ۹۴ ، ۳۸۹
یاقوت حموی (رك : یاقوت) ۱ ، ۲۰۸ ، ۸۰۶	هوخشتره (رك : کیاکزار ، کیاکسار) ۸۹
یاقوت مستعصمی ۳۳۱	۹۳ ، ۹۴
یحیی (رك : رواد) ۱۴۹	هورا (رك : اورها) ۷۰
یحیی بن خالد برمکی ۱۴۱	هورستی ۴۷
یحیی بن رواد ۱۴۹ ، ۱۵۱ ، ۱۶۵	هودلی ۷۰
یحیی بن مصطفی الحسینی زنوزی ۲۸۶	هوری ۷۰
یدی اویماق (ایل -) ۱۸۲	هوریان ۷۰ ، ۸۶
یزدگرد (رك : یزدگرد سوم) ۱۲۸	هودین ۷۲
یزدگرد بهرام گور ساسانی ۳۲	هوریها ۶۴ ، ۷۰ ، ۷۳ ، ۸۶ ، ۸۷
یزید بن حاتم ۱۴۹	هوشنگ ارژنگی ۲۸۶
یزید بن مزید (رك : شروانشاه) ۱۴۲	هونها ۷ ، ۱۲۶
یزید بن مزید بن زائده شیبانی (رك : شروانشاه)	هونهای سایبر ۱۲۶
۱۴۲	هونهای سفید ۱۲۵
یسوعیها (رك : ژزوئیتها) ۲۰۱	هونهای کوبان ۱۲۶
یعقوب (رك : یعقوب لیث) ۱۴۳	هونی ۸
یعقوب لیث ۱۴۳	هولاکو (رك : هلاکو ، هلاگو) ۵۵ ، ۳۹۳ ،
یعقوب اردبیلی ۲۱۵	۳۹۸
یعقوبی (الیعقوبی) ۱۴۹ ، ۸۰۶	هولاگو (رك : هولاگوخان) ۵۳
یعقایی (حبیب) ۸۰۶	هولاگوخان (هلاگوخان مغول) ۵۵ ، ۳۸۹

یوسف (پیامبر) ۱۵۸	یکتای نعلینی ۳۲۴
یوسف (رك : ابوالقاسم یوسف بن ابوالساج)	يك كدلو (ايل -) ۱۸۳
۱۴۵ ، ۱۴۳	يكه لو (ايل -) ۱۸۲
یوسفانلوها ۱۶	یلدای ماکویی ۲۹۵
یوسف بن الساج ۱۴۵	یلماج (عشیره -) ۲۴۵
یوسف بن محمد ۱۴۲	ینگه عروس ۱۸۶ ، ۱۹۱
یوسف تبریزی ۲۱۶	یهود ۲۲۶
یوسف شاه بن ملك صفيماي ۳۰۷	یهودی ۲۰۲
یوسف شهاب ۲۸۸	یهودیان ۲۰۲ ، ۲۲۷
یولیانوس ۱۲۴	یهودیان آذربایجان ۲۰۲
یونانی ۵ ، ۶ ، ۹ ، ۴۶ ، ۵۳ ، ۹۳ ، ۹۸ ،	یهودیان آذربایجانی غربی ۲۰۲
۱۰۴ ، ۱۰۹ ، ۱۱۰ ، ۱۱۴ ، ۱۹۷	یهودیان کوهستانی ۲۲۷
یونانیان ۷۷ ، ۸۸ ، ۹۷ ، ۱۰۷	یوا (ايل -) ۱۵
یونانی بیزانسی ۹۷	یوتاپا ۱۰۲
یونانی قدیم ۹۷	یوتچو (ايل -) ۱۸۲
یونس (ع) ۳۲۹	یوتچی رضا بیگلو (ايل -) ۱۸۲
یوویانوس (رك : ژووبن) ۱۲۴	یوحنا ۳۹۳
یویا (رك : ایوا) ۲۳۶	

۲ - فهرست اسامی جایها و گوه‌ها و رودها

آتورپاتکان (رك : آتورپاتكان) ۹۷	آ
آتورپاتكان ۹۸	آب اوجان (رود -) ۲۵
آتورگشنسب (رك : آذرگشنسب) ۱۱۷	آب شرون (شبه جزیره -) ۱۴
آجرلو (رك : كشاور) ۵۹ ، ۷۴۸	آبشوران (شبه جزیره -) ۲۲۷
آجی‌چای (رك : تلخه رود) ۵۰ ، ۵۵ ، ۶۹	آبشوره ۳
آختاجی ۱۹۶	آبشوران (شبه جزیره -) ۱۵
آختاجی شرقی ۷۲۹	آتروپاتكان (رك : آذربایجان) ۱۱۸
آختاجی غربی ۷۲۷	آتروپاتن (رك : آذربایجان) ۶ ، ۹۵ ، ۹۹
آخيسكا ۲۴۴	۱۰۵
آدرایفانن ۹۷	آتروپاتنه ۹۷ ، ۹۸
آدیابن ۹۹	آتش‌بیک ۵۸
آذربادكان (رك : آذربایجان) ۹۷	آتشکده آذرخوش (رك : آذرخوش) ۱۱۱
آذربایجان (رك : آتروپاتكان ، آتروپاتن ،	آتشکده آذرگشنسب (- آذرگشنسب) ۱۱۰ ،
آتروپاتنه، آتورپاتكان، آتورپاتكان) ۱ ، ۲ ،	۱۱۸ ، ۱۱۹ ، ۱۲۵ ، ۱۲۷ ، ۴۰۵ ،
۳ ، ۴ ، ۶ ، ۸ ، ۹ ، ۱۰ ، ۱۱ ، ۱۵ ،	۴۰۹
۱۸ ، ۱۹ ، ۲۰ ، ۲۲ ، ۲۳ ، ۲۴ ،	آتشکده ساسانی ۴۰۹
۲۵ ، ۲۶ ، ۳۰ ، ۳۲ ، ۳۳ ، ۳۵ ، ۳۶ ، ۳۷ ،	آتشکده شیز (رك : آتشکده آذرگشنسب)
۳۹ ، ۴۰ ، ۴۱ ، ۴۲ ، ۴۳ ، ۴۷ ، ۴۸ ،	۱۱۴ ، ۱۲۵
	آتشکده های ایران ۱۱۰

، ۳۹۱ ، ۳۹۰ ، ۳۰۵ ، ۲۹۹ ، ۲۹۸
 ، ۴۰۸ ، ۴۰۵ ، ۴۰۳ ، ۴۰۰ ، ۳۹۵
 ، ۴۲۴ ، ۴۲۰ ، ۴۱۹ ، ۴۱۸ ، ۴۱۲
 ، ۴۲۵ ، ۴۲۳ ، ۴۲۰
 ، ۲۶ ، ۲۴ ، ۲۳ ، ۲۱ آذربایجان شرقی
 ، ۵۸ ، ۵۷ ، ۳۶ ، ۳۲ ، ۳۰ ، ۲۸
 ، ۱۸۵ ، ۱۸۱ ، ۱۸۳ ، ۱۷۸ ، ۱۷۷
 ، ۴۳۳ ، ۴۰۳ ، ۴۰۲ ، ۳۰۵ ، ۲۰۰
 ، ۴۳۵ ، ۴۳۶ ، ۴۳۷
 آذربایجان شمالی ، ۱۶۸ ، ۸۹
 آذربایجان شوروی ، ۲ ، ۴ ، ۱۵ ، ۲۲۷
 آذربایجان غربی ، ۴۲ ، ۴۴ ، ۴۵ ، ۵۷
 ، ۱۹۵ ، ۱۸۵ ، ۱۷۹ ، ۱۷۸ ، ۱۷۷
 ، ۱۹۹ ، ۴۰۸ ، ۴۳۵ ، ۴۳۶ ، ۶۴۸
 آذربایجان کوچک (رك : قراباغ) ، ۱۶
 آذربایگان (رك : آذربایجان) ، ۹۷ ، ۱۳۵
 آذربایجان مهر (آتشکده -) ، ۱۲۰
 آذربایجان (رك : آذربایجان) ، ۲۰۶ ، ۲۴۶
 آذربایجان (رك : آذربایجان) ، ۱۸
 آذربایجان (رك : آذربایجان) ، ۱۱۱
 آذربایجان (رك : آذربایجان) ، ۲۷ ، ۴۳۳ ، ۵۸
 ، ۴۳۶ ، ۵۰۹
 آذربایجان (آتشکده -) ، ۱۲۰
 آذربایجان ، ۱۱۷ ، ۱۱۸
 آذربایجان - گنسنپ (آتشکده -) ، ۱۰۵
 ، ۱۱۷ ، ۱۱۸ ، ۱۲۰
 آرابها (رك : كركوك) ، ۷۲
 آرابها (رك : اورارتو) ، ۸۰
 آرابها (كوه -) ، ۴۴ ، ۴۸ ، ۵۱ ، ۵۲

، ۵۷ ، ۵۶ ، ۵۴ ، ۵۲ ، ۵۱ ، ۴۹
 ، ۶۸ ، ۶۷ ، ۶۶ ، ۶۵ ، ۶۴ ، ۶۲
 ، ۷۶ ، ۷۵ ، ۷۴ ، ۷۲ ، ۷۱ ، ۶۹
 ، ۸۲ ، ۸۱ ، ۸۰ ، ۷۹ ، ۷۸ ، ۷۷
 ، ۹۳ ، ۹۲ ، ۹۱ ، ۸۹ ، ۸۸ ، ۸۶
 ، ۹۹ ، ۹۸ ، ۹۷ ، ۹۶ ، ۹۵ ، ۹۴
 ، ۱۰۴ ، ۱۰۳ ، ۱۰۲ ، ۱۰۱ ، ۱۰۰
 ، ۱۱۲ ، ۱۱۱ ، ۱۱۰ ، ۱۰۷ ، ۱۰۵
 ، ۱۲۲ ، ۱۲۰ ، ۱۱۹ ، ۱۱۸ ، ۱۱۷
 ، ۱۲۸ ، ۱۲۷ ، ۱۲۶ ، ۱۲۵ ، ۱۲۴
 ، ۱۳۶ ، ۱۳۵ ، ۱۳۴ ، ۱۳۰ ، ۱۲۹
 ، ۱۴۱ ، ۱۴۰ ، ۱۳۹ ، ۱۳۸ ، ۱۳۷
 ، ۱۴۶ ، ۱۴۵ ، ۱۴۴ ، ۱۴۳ ، ۱۴۲
 ، ۱۵۱ ، ۱۵۰ ، ۱۴۹ ، ۱۴۸ ، ۱۴۷
 ، ۱۵۷ ، ۱۵۵ ، ۱۵۴ ، ۱۵۳ ، ۱۵۲
 ، ۱۶۱ ، ۱۶۰ ، ۱۵۹ ، ۱۵۸ ، ۱۵۸
 ، ۱۶۸ ، ۱۶۷ ، ۱۶۵ ، ۱۶۴ ، ۱۶۲
 ، ۱۷۳ ، ۱۷۲ ، ۱۷۱ ، ۱۷۰ ، ۱۶۹
 ، ۱۸۰ ، ۱۷۷ ، ۱۷۶ ، ۱۷۵ ، ۱۷۴
 ، ۱۹۶ ، ۱۹۵ ، ۱۸۵ ، ۱۸۴ ، ۱۸۱
 ، ۱۹۷ ، ۱۹۸ ، ۱۹۹ ، ۲۰۲ ، ۲۰۳
 ، ۲۰۹ ، ۲۰۸ ، ۲۰۷ ، ۲۰۵ ، ۲۰۴
 ، ۲۲۴ ، ۲۲۱ ، ۲۱۳ ، ۲۱۱ ، ۲۱۰
 ، ۲۳۷ ، ۲۳۵ ، ۲۳۴ ، ۲۲۸ ، ۲۲۵
 ، ۲۴۲ ، ۲۴۱ ، ۲۴۰ ، ۲۳۹ ، ۲۳۸
 ، ۲۵۲ ، ۲۵۱ ، ۲۵۰ ، ۲۴۴ ، ۲۴۳
 ، ۲۵۸ ، ۲۵۷ ، ۲۵۶ ، ۲۵۵ ، ۲۵۳
 ، ۲۸۵ ، ۲۸۳ ، ۲۶۳ ، ۲۶۱ ، ۲۶۰
 ، ۲۹۴ ، ۲۹۳ ، ۲۹۲ ، ۲۹۱ ، ۲۹۰

آفتاچی (رك : اطمیش) ۶۰	آدرات بزرگ ۴۸ ، ۵۲
آفتاچی لوکان ۶۰	آدرات كوچك ۴۸ ، ۵۲
آقا اولر ۶۷	آرازباش ۷۶
آقاعلی ۱۱۳	آران (رك : اران) ۵ ، ۱۲ ، ۲۰۵ ، ۲۰۷
آقچای (رود -) ۴۹	۲۳۶
آقداش ۱۵	آرسیانشی ۷۵
آقداغ (كوه -) ۶۹	آركانی (رك : فرات-جنوبی) ۹۹
آقدام ۲۴۱	آركاكس ۶ ، ۷
آقكدوك (كوه -) ۶۹	آرمائیت ۷۹
آلاداغ (كوه -) ۵۲ ، ۲۳۷	آرهو ۸۴
آلادین ۲۳۳	آستارا ۲۳ ، ۴۰ ، ۵۰ ، ۸۶۴
آلارق ۲۱۸	آسیا ۴ ، ۸۹
آلازان ۵	آسیای صغیر ۶۴ ، ۶۵ ، ۶۶ ، ۸۶ ، ۸۷
آلان (رك : بیتوش) ۶۰ ، ۱۲۷ ، ۱۹۶	۱۲۶ ، ۱۷۳ ، ۲۳۷ ، ۲۳۸ ، ۲۴۲
۷۸۲	۲۵۷ ، ۳۹۹ ، ۴۰۱ ، ۴۱۹ ، ۴۳۱
آلان بر آغوش ۵۸ ، ۵۰۷	آسیای غربی ۸۸
آلبانس ۵	آسیای مرکزی ۲۴۹
آلبانی ۵ ، ۶ ، ۷ ، ، ۷۲ ، ۸	آسیای مقدم ۸۸ ، ۹۶
آلبانیا ۴	آسیای میانه ۹۵ ، ۹۶
آلبانی ها ۶	آسیای وسطی ۲۳۷ ، ۲۴۱
آلتان ۱۹	آشور ۶۹ ، ۷۲ ، ۷۳ ، ۷۴ ، ۷۶ ، ۷۷
آلزانیك ۱۲۴	۷۸ ، ۷۹ ، ۸۰ ، ۸۱ ، ۸۲ ، ۸۶
آلمان ۴۶ ، ۲۵۳ ، ۳۲۲	۸۸ ، ۸۹ ، ۹۰ ، ۹۱ ، ۹۲
آمادای ۷۶	آشور قدیم (رك : جزیره) ۱
آمد ۶	آغبلاغ (رك : دشت بیل) ۶۱
آمریکا ۱۱۱	آغ بولاغ ۱۹۱
آمل ۱۲۵	آغدره ۱۱۳
آناطولی ۱۵۵ ، ۲۳۶ ، ۲۳۷ ، ۲۳۸	آغ کند ۵۹
۲۴۱ ، ۲۴۶ ، ۲۵۸ ، ۲۶۴	آغمیون ۵۸ ، ۸۴ ، ۵۴۷

اچمیادزین (رك : اوج کلیسا) ۴۲۳، ۴۲۰	آناطولی شرقی ۸۰
۴۲۵، ۴۲۴	آنبی ۱۹۲
احمدآباد ۶۱، ۱۱۳	آنتارپاتی ۹۸
احمدآباد (نزدیک عزیز کندی) ۱۱۳	آنجرود (رك : ایجرود) ۱۲۰
احمدآباد سفلی ۷۵۰	آندراپاتی آنو (آندراپاتیانو) ۹۸
اختان ۸۶۰	آندیا ۶۹، ۷۰، ۷۴، ۷۷، ۷۸
اخلاط ۲۳۶	آنکارا ۲۵۵، ۳۸۷
اخنی ۵	آنیایاشتانیان ۸۰
اداره کل آمار عمومی ۲۰۲	آوراجیق (رك : کلیسا کندی) ۶۰، ۷۰، ۳
اداره کل باستانشناسی ۳۰۵، ۴۲۵	آورین داغ (کوههای -) ۶۸
اذربایجان (رك : آذربایجان) ۲۰۴، ۲۰۵	۱
۲۰۶، ۲۰۸	اباقاخان منول ۱۲۰
ازان (رك آران) ۱، ۴، ۵، ۷، ۸، ۱۰	ابایان محله ۳۸۲
۱۱، ۱۶، ۱۹، ۲۴، ۳۶، ۳۹	ایخاز ۸، ۱۲۶
۴۰، ۱۲۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۱	ابرشهره (رك : همشهره) ۴۰
۱۵۶، ۱۶۴، ۱۶۸، ۱۷۲، ۱۷۴	ابرخان ۵۸، ۵۴۸
۲۳۶، ۲۶۰	ابرقو ۳۸۵
اربیل ۴۳، ۹۵، ۱۶۹، ۲۳۶	ابش احمد (رك : گرمادوز) ۵۸
ارپاجای ۱۸۴	ابهر ۱۴۳، ۱۷۲، ۱۷۴
ارپها ۸۷	ابهررود ۱۸۵
ارجاق ۳۱، ۳۲	ایبورد (رك : باورد) ۱۵۳
ارجق (رك : ارجاق) ۳۲	اپاهونیک ۹۹
ارجق (رك : مشکین خاوری) ۵۹	اتحاد جماهیر شوروی ۳
ارجاق (رك : ارجاق) ۱۷	اتره پتکن ۹۷
اردان ۱۷۱	اجارود (رك : میلداشی) ۵۸
اردبیل ۷، ۱۲، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹	اجان (رك : اوجان) ۲۵
۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۶	اجاود ۵۹۲
۲۸، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۸، ۳۹	اجن (رك : اوجان) ۱۷
۴۰، ۴۸، ۵۰، ۵۲، ۵۸، ۷۸	

ارسباران شرقی ۱۸۱	، ۱۳۷ ، ۱۳۶ ، ۱۲۵ ، ۱۱۶ ، ۷۹
ارسباران غربی ۱۸۱ ، ۱۸۲	، ۱۴۵ ، ۱۴۴ ، ۱۴۳ ، ۱۴۰ ، ۱۳۸
ارسکنار ۶۰ ، ۷۱۵	، ۱۶۷ ، ۱۶۴ ، ۱۶۱ ، ۱۴۷ ، ۱۴۶
ارشته‌یانا ۷۵	، ۱۸۴ ، ۱۸۲ ، ۱۷۹ ، ۱۷۳ ، ۱۷۰
ارشق (رك : رضی) ۵۹ ، ۵۸۱	، ۲۴۰ ، ۲۳۶ ، ۲۱۵ ، ۲۱۰ ، ۱۸۵
ارکونین ۴۲۱	، ۳۰۶ ، ۳۰۵ ، ۳۰۲ ، ۲۵۱ ، ۲۴۴
ارم (رك : اورمیه ، ارمیه) ۱۳۶ ، ۱۸	، ۳۲۲ ، ۳۲۰ ، ۳۱۹ ، ۳۱۸ ، ۳۱۱
ارماویر ۱۹	، ۳۸۱ ، ۳۸۰ ، ۳۷۸ ، ۳۲۴ ، ۳۲۳
ارمن (رك : ارمنستان) ۲ ، ۱۲۴	، ۴۳۳ ، ۴۰۰ ، ۳۸۵ ، ۳۸۴ ، ۳۸۲
ارمنستان ۱ ، ۲ ، ۴ ، ۶ ، ۹ ، ۱۰ ، ۱۱ ،	-۱۲۵ ، ۴۶۰ ، ۴۴۵ ، ۴۴۴ ، ۴۳۶
، ۱۹ ، ۳۵ ، ۳۶ ، ۴۸ ، ۵۲ ، ۷۰ ، ۸۰	۸۶۵
، ۸۶ ، ۹۳ ، ۹۹ ، ۱۰۰ ، ۱۰۱ ، ۱۰۲ ،	اردبیل (رود-) ۲۱ ، ۴۹
، ۱۲۳ ، ۱۲۴ ، ۱۲۶ ، ۱۲۷ ، ۱۲۸ ،	اردلان ۱۲۵
، ۱۳۶ ، ۱۴۰ ، ۱۴۱ ، ۱۴۲ ، ۱۴۳ ،	اردوباد ۱۹ ، ۲۹ ، ۴۱۴
، ۱۴۶ ، ۱۴۷ ، ۱۴۸ ، ۱۴۹ ، ۱۵۱ ،	اردویل (رك : اردبیل) ۱۷
، ۱۵۴ ، ۱۵۶ ، ۲۰۷ ، ۲۲۸ ،	ارزنجان ۱ ، ۲۴۲
، ۲۴۱ ، ۲۴۲ ، ۲۴۴ ، ۲۴۹ ، ۴۱۵ ،	ارزنه ۱۹۵
۴۱۷ ، ۴۲۵ ، ۴۲۶	ارزین ۲۲۹
ارمنستان بزرگ ۹۹	ارس(رود-) ۲ ، ۳ ، ۴ ، ۵ ، ۷ ، ۱۰ ، ۱۱ ،
ارمنستان پارس ۱۲۴	، ۱۶ ، ۱۹ ، ۲۱ ، ۲۴ ، ۲۸ ، ۲۹ ، ۳۰ ،
ارمیا (رك : اورمیه) ۴	، ۳۳ ، ۳۴ ، ۳۵ ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۳۸ ، ۴۰ ،
ارمیت (رك : اورمیه) ۴۱	، ۴۴ ، ۴۹ ، ۵۰ ، ۵۱ ، ۵۲ ، ۶۸ ، ۸۰ ،
ارمینیه (جزیره-) ۱۳ ، ۱۳۹ ، ۲۰۵ ،	، ۸۲ ، ۸۸ ، ۹۱ ، ۹۹ ، ۱۰۱ ، ۱۲۵ ،
ارمیه (رك : اورمیه) ۱۷ ، ۴۰ ، ۴۱ ، ۴۳ ،	، ۱۴۰ ، ۱۴۹ ، ۱۶۹ ، ۱۷۳ ، ۱۸۱ ،
۲۱۲ ، ۲۱۳	، ۱۸۲ ، ۱۸۳ ، ۱۸۵ ، ۱۸۸ ، ۲۳۷ ،
ارن (رك : اران) ۵	۴۲۲ ، ۴۲۱ ، ۴۰۲ ، ۲۴۴
ارنار ۱۷ ، ۳۲	ارسباران (رك : قره‌چهداغ) ۵۸ ، ۱۴۰ ،
اروپا ۸۸ ، ۲۲۵ ، ۲۳۴ ، ۲۷۳ ، ۲۰۵ ،	، ۱۴۹ ، ۱۷۹ ، ۱۸۱ ، ۲۹۵ ، ۴۰۱ ،
۲۰۶ ، ۲۰۸ ، ۲۳۹	۴۳۳ ، ۴۳۶ ، ۴۳۷ ، ۴۶۱ -۵۰۶

اشنویه (رك : اشنو ، اشنه) ۴۲ ، ۴۳ ، ۶۰ ، ۶۱ ، ۶۲ ، ۸۵ ، ۱۹۲ ، ۱۹۳ ، ۲۶۵	ارومی (رك : ارومیه ، ارمیه ، ارم) ۴۱ ، ۱۴۹ ، ۱۶۴
اشنه (رك : اسنه ، اسنویه) ۱۷ ، ۴۳ ، اصفهان ۲۲ ، ۲۸ ، ۱۵۳ ، ۱۶۹ ، ۱۹۶ ، ۱۹۸ ، ۲۰۳ ، ۲۰۶ ، ۲۵۰ ، ۲۶۰	ارومیه (رك : ارومى ، ارمیه) ۴۰ ، ۴۱ ، ۴۲
۳۲۲ ، ۴۱۴ اطمش ۱۱۳ اطمیش (رك : آفتاچی) ۶۰ افرازه رود (رك : مراغه) ۲۰ اقالم سبعة ۳۸۸ اقسرا ۱۱ اقلم الرحاب ۱۹ اقلم پنجم ۱ ، ۹ ، ۱۰ اكد ۷۲ البذ (رك : بذ) ۱۸ ، ۲۰۴ البرز (كوه -) ۴۷ البركة (رك : استخر) ۱۱۶ البيستان ۲۴۹ الحارث (رك : الحويرث ، آرادات بزرگ ، كوه -) ۴۸ ، ۵۲ الحويرث (رك : الحارث ، آرادات كوچك ، كوه -) ۴۸ ، ۵۲ الران (رك : اران) ۴ ، ۵ ، ۷ ، ۲۰۵ السياسيين (رك : سسكان) ۲۲۸ الفنديار ۴۰۰ الليران (رك : ليران) ۷ الموت ۱۷۰ ، ۳۸۷ النجق (قلعة -) ۳۷ ، ۲۱۱ ، ۲۳۸ الند (رك : ديزه) ۵۹ ، ۸۹ ، ۶۴۹	ازمدل ۸۲ ازمدل جنوبی ۴۷۳ ازمدل شمالی ۴۷۱ ازمير ۲۹۳ اسپانيا ۲۴۷ استانبول ۱۶ ، ۱۲۶ ، ۱۶۷ ، ۲۲۵ ، ۲۲۶ ، ۲۴۵ ، ۲۵۴ ، ۳۹۴ استان سوم (رك : آذربايجان شرقی) ۲۸ ، ۳۲ ، ۳۶ ، ۵۸ ، ۱۱۶ ، ۱۱۹ استی بولاغ ۲۳۶ اسروشنه ۱۴۳ اسفراين ۲۵۶ اسكندريه ۱۰۱ اسكو ۵۸ ، ۴۳۴ ، ۴۳۶ ، ۵۰۸ اسكو (رك : اوشكيا) ۸۰ اسكى بغداد ۶۰ اسنوند (كوه -) ۱۱۷ ، ۱۱۸ اسنه (رك : اشنویه) ۱۷ اسى سو ۱۱۳ اشترل ۱۹۵ اشتوبين (رك : ديزمارخاوری) ۵۸ ، ۲۹۵ اشكه درق (رك : سهندآباد) ۵۸ اشگه سو ۲۳۶ اشنو (رك : اشنویه ، اشنه) ۱۷ ، ۴۲ ، ۴۳ ، ۴۵ ، ۱۶۲

انزل (رك : قره باغ) ۳۴ ، ۶۰	الوان (رود -) ۵
انكوت ۵۸۵	الوانك (رك : اران) ۵
انكورك ۴۲۱	الوان - كا ۴
انگلستان (رك : انگليس) ۴۲	اليزابت پل (-پول) ۳ ، ۱۰
انگليس (رك : انگلستان) ۱۷۵	اليزان (رك : ليران) ۷
انگوت ۵۸	اليشتر ۶۴
او آئوش (كوه -) ۷۹	اليشر ۶۵
او اوغلی (رك : رها) ۲۹ ، ۵۹ ، ۸۵۷	امامزاده تازه شهر ۸۲۲
او ايشديش ۷۴ ، ۷۵	امامزاده حسن (مراغه) ۸۳۸
اوتای ۴	امامزاده موسى بن جعفر ۸۳۰
اوتي ۶ ، ۷ ، ۹۹	امپراطوری روس (کشور -) ۲
اوجان ۱۷ ، ۲۴ ، ۲۵ ، ۲۶ ، ۵۸ ، ۲۳۷	امريكا ۱۹۹
اوج تپه (رك : خاتون آباد) ۵۹ ، ۶۱۱	امند (رك : رودقات) ۵۹ ، ۲۱۶
اوج كليسا (رك : اجميادزين) ۴۲۰	انار ۳۱
اورارتو (کشور و سرزمین -) ۴۶ ، ۶۸ ، ۷۱ ،	انارجان ۲۲۱
۷۳ ، ۷۴ ، ۷۵ ، ۷۸ ، ۷۹ ، ۸۰ ،	انبار ۱۴۴
۸۱ ، ۸۲ ، ۸۳ ، ۸۴ ، ۸۵ ، ۸۶ ،	انجروود (رك : ايجرود) ۴۰۸
۹۱	انجمن تدقيق آثار اسلامي و ملی استانبول
اورامان ۵۱ ، ۷۰	۲۵۴
اورمی (رك : اورمیه) ۴۱ ، ۱۵۰ ، ۱۶۲	انجمن روابط فرهنگي ايران و شوروی ۲۸۴ ،
اورمیه (رك : اورمی ، ارمیه ، دریاچه رضائیه)	۲۸۵ ، ۲۹۰ ، ۲۹۴ ، ۲۹۶ ، ۳۰۰
۱۸ ، ۱۹ ، ۲۷ ، ۳۳ ، ۴۰ ، ۴۲ ،	اندييل ۵۹
۴۳ ، ۵۱ ، ۵۳ ، ۶۸ ، ۷۱ ، ۷۳ ،	اندرآب ۱۷
۷۴ ، ۷۵ ، ۷۷ ، ۷۸ ، ۸۰ ، ۸۱ ، ۸۲ ،	اندرآب ساد ۲۱
۸۸ ، ۹۰ ، ۱۰۰ ، ۱۰۵ ، ۱۱۰ ،	اندراب (رك : اندرآب) ۸
۱۱۴ ، ۱۱۷ ، ۱۲۴ ، ۱۳۶ ، ۱۹۷ ،	اندراب (رود -) ۳۰
۱۹۹ ، ۲۰۰ ، ۲۰۱ ، ۲۰۲ ، ۲۴۴ ،	اندرتاش ۴۶
۲۴۶ ، ۲۶۴ ، ۴۱۳	اندره گدار ۴۱۲
اورمیه (شهر -) ۲۱	انزاب ۴۴۶

، ۱۵۷، ۱۵۲، ۱۵۰، ۱۳۷، ۱۳۵
 ، ۱۷۴، ۱۷۳، ۱۷۲، ۱۷۰، ۱۵۸
 ، ۱۸۱، ۱۸۰، ۱۷۷، ۱۷۶، ۱۷۵
 ، ۱۹۸، ۱۹۷، ۱۹۶، ۱۸۵، ۱۸۳
 ، ۲۰۶، ۲۰۳، ۲۰۲، ۲۰۰، ۱۹۹
 ، ۲۳۴، ۲۲۶، ۲۱۷، ۲۰۸، ۲۰۷
 ، ۲۴۱، ۲۴۰، ۲۳۹، ۲۳۶، ۲۳۵
 ، ۲۵۰، ۲۴۶، ۲۴۵، ۲۴۳، ۲۴۲
 ، ۲۶۰، ۲۵۶، ۲۵۳، ۲۵۲، ۲۵۱
 ، ۲۸۵، ۲۸۴، ۲۸۲، ۲۶۶، ۲۶۵
 ، ۳۲۴، ۳۰۰، ۲۹۷، ۲۹۶، ۲۹۰
 ، ۴۰۴، ۳۹۹، ۳۹۵، ۳۸۶، ۳۷۹
 ، ۴۱۵، ۴۱۱، ۴۰۷، ۴۰۶، ۴۰۵
 ، ۴۲۴، ۴۲۳، ۴۲۲، ۴۲۱، ۴۱۶
 ۴۳۰، ۴۲۵

ایران بلخ (رك : باختر) ۱۱۰

ایران زمین ۲۰۶، ۴۲۳

ایران شاه ۱۱۳

ایران قدیم ۱۱۹

ایران ویج اوستایی ۵

ایروان ۹، ۱۶، ۸۳، ۱۷۴، ۱۹۲،

۴۲۵، ۴۲۴، ۴۲۳، ۲۴۴

ایزیرتو ۷۳، ۷۹، ۸۹، ۹۲

ایشک آدهسی (رك : جزیره ایشک)

ایشکسوسو (رك : برادوست) ۶۰

ایشلیق (رك : تیرجایی) ۵۹

ایل تیمور (رك : اسکی بغداد) ۶۰، ۷۳۴

اینچه ۱۱۳

ایوان خسرو ۴۱۰

اورمیه رود ۵۱

اوزان ۱۱۳

اوزومدل ۵۸

اوشتین (قریه -) ۲۲۵

اوش کایا ۸۰

اوشولو ۸۴

اولخو ۸۰

اوئیش دیش (رك : او ایشدیش) ۷۸، ۷۹

اهر ۱۷، ۲۱، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳،

۱۵۱، ۱۴۹، ۱۴۰، ۸۲، ۵۸، ۵۰

، ۳۸۵، ۲۹۵، ۲۴۰، ۲۲۵، ۱۸۲

، ۸۳۳، ۴۶۹، ۴۳۶، ۴۰۱، ۳۸۶

۸۶۸، ۸۶۷، ۸۳۵

اهر (رود -) ۲۱، ۳۰

اهواز ۴۳

ایالت جبال ۱، ۱۹، ۲۱

ایجروود (رك : آنجروود، آنجروود) ۱۲۰،

۴۰۸

ایر (رك : سوسی) ۵۸

ایران ۱، ۳، ۴، ۶، ۷، ۹، ۱۱، ۱۲،

۱۴، ۱۶، ۲۱، ۲۲، ۲۷، ۲۹،

، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۴۲، ۴۴،

۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۱، ۵۷، ۶۳،

۶۵، ۶۶، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴،

۷۸، ۸۱، ۸۲، ۹۰، ۹۱، ۹۳،

۹۷، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴،

۱۰۵، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲،

۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۹، ۱۲۳، ۱۲۴،

۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۳۴،

باکو (رك : بادكوبه) ۳، ۴، ۸، ۱۴، ۱۵،	ایوان شمالی ۴۰۹
۱۶، ۲۲۷، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۹۲	ایواوغلی ۳۶، ۶۵۱
باکوبه ۸، ۱۳، ۱۴	ایوه ۲۴۹
بالتکان ۵	ب
بامباک (رودخانه-) ۴۱۶	بابالاکراد (رك : دروازه کردان) ۸
بانہ ۴۵	بابالایواب (رك : درپند) ۸، ۱۰، ۱۲،
بانہ (کوه-) ۵۰	۳۹، ۱۴۷
باورد (رك : ایبورد) ۱۵۲، ۱۵۳،	بابل ۶۹، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۹۳، ۹۴،
باغچهجوق (شهر-) ۸۲۶	۹۶، ۱۰۹، ۱۱۰
باغچهمیشه ۱۱۳	بابوله ۱۹۲
باغلوچه ۱۱۳	باجروان ۱۷، ۱۸، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۱۳۶،
باغ نوروز ^۳ ۱۲۹	باختر (رك : بلخ) ۱۱۰
باقت ۵۰۶	بادخر ۱۱۳
بایزید ۴۹	بادکوبه (رك : باکوبه) ۱۳، ۱۴،
بحرین ۱۴۴؛ ۳۷۵ ^۳	بازان فیروز (رك : اردبیل) ۲۲
بحرقزوین (رك : دریای کاسپین و خزر) ۲	باراندوز (رك : باراندوزچای) ۵۱، ۶۰،
بحیره ارمیه (رك : بحیره چی چست، دریاچه	باراندوزچای ۴۳، ۵۰، ۶۰،
رضائیه) ۵۳، ۵۴	باراندوزچای (رود-) ۵۵، ۶۷۰،
بحیره تلا (رك : دریاچه رضائیه) ۵۳	باری ۱۱۳
بحیره اورمیه (رك : دریاچه رضائیه) ۵۳	بازرین (کوه-) ۱۹۳
بحیره چی چست ۳۴، ۴۱، ۴۳، ۵۳	بازگاہ ۱۱
بحیره طروج (رك : دریاچه رضائیه، بحیره	باسار (رك : قره تپه) ۶۰
چی چست) ۵۳	باسک (رك : قلطه) ۶۰
بحیره طسوج (رك : دریاچه چی چست) ۵۳	باسک کولوسه ۷۸۳
بدوستان (رك : سرای) ۵۸، ۵۱۱	باسک کوله ۱۹۶
بذ ۱۷، ۱۸، ۲۴، ۱۴۰، ۱۴۹، ۲۰۴،	باسمنج ۵۸، ۵۱۴
بذ (دژ-) ۴۰۱، ۴۰۲	باسوروپدان ۹۹، ۱۰۰،
برادوست (رك : ایشکسو) ۶۰، ۱۹۲،	باش بلاغ ۱۱۳
۶۷۳، ۸۶۸	باش قلعه ۱۰۲

بروت (رك : براندوز) ۲۰۰	براندوز (رك : بروت) ۲۰۰
بروسا (رك : بروسه) ۲۵۷	برج ابرقو ۳۸۵
بروسه (رك : بروسا) ۲۵۷	برج خیاو ۴۳۱
بریاجی ۷۸۶ ، ۱۹۶	برج سلماس (رك : بقعه میر خاتون) ۴۳۱
بریاجی (رك : بزایلا) ۶۰	برج علاءالدین ۴۱۳
بریتانیا (رك : انگلستان) ۸۵	برج مدور ۴۱۲ ، ۸۳۶
بزابدال (كوه -) ۴۱۵	برج مدور آجری ۳۹۲
بزغوش (رك : بزگوش) ۲۴	بردسیر ۵۱
بزقوش (رك : بزغوش) ۵۰	بردع (رك : بردعه) ۲۰۵ ، ۹ ، ۸
بزقوش (كوه -) ۵۲	بردعه (رك : بردعه) ۲۳۷
بزگوش (جبال ، رك : بزغوش) ۲۴	بردوك ۸۶۹
بزایلا (رك : بریاجی) ۶۰	برده دار (رك : بردعه) ۹
بستان آباد ۲۶ ، ۵۸ ، ۵۱۳	برده سور (رود -) ۵۵
بسظام (ده -) ۸۳	بردیج ۸
بسفرجان (رك : وسفورگان) ۳۶	برذعه (رك : بردعه ، پرتو) ۱ ، ۲ ، ۴ ، ۵ ،
بسوا (رك : بسوی) ۴۲	۷ ، ۸ ، ۹ ، ۱۰ ، ۱۹ ، ۳۹ ، ۴۴ ،
بسوی (رك : بسوا) ۴۲ ، ۴۳	۱۴۳ ، ۱۴۴ ، ۲۰۵
بغازکوی ۷۰ ، ۸۷	برزق (رك : برزه) ۲۱
بغداد ۵۵ ، ۱۴۰ ، ۱۴۳ ، ۱۴۴ ، ۱۴۸ ،	برزنج ۳۹
۱۴۹ ، ۱۵۰ ، ۱۵۱ ، ۱۶۰ ، ۱۷۲ ،	برزند ۷ ، ۱۷ ، ۱۸ ، ۳۸ ، ۳۹ ، ۵۹۵ ،
۲۰۷ ، ۳۷۹ ، ۳۸۰ ، ۳۸۷ ، ۴۲۳ ،	برزه (رك : برزق) ۱۷ ، ۱۸ ، ۲۰ ، ۲۱ ،
بقعه شیخ صفی ۸۲۸ ، ۸۲۹ ، ۸۳۰	۱۱۸
بقعه کلخوران ۸۳۲	برکه (رك : استخر) ۱۱۸ ، ۱۱۹
بقعه میر خاتون ۴۳۱ ، ۸۵۶	برگری ۱۵۶
بکشلو ۶۷۸	برگشاد ۲۵۸
بلاساكان (رك : بلاسجان) ۷	برگشلو (رك : امامزاده) ۶۰ ، ۶۴
بلاسجان (رك : بلاساكان) ۷ ، ۸ ، ۱۷	برلاس (نهر -) ۱۰
بلاسجین (رك : بلاسجان) ۸	برلین ۲۱۹
بلاسی سید (كوه -) ۱۹۳	بروانان (رك : ورنکش) ۵۹

بهار ۲۴۹	بلاش ۸
به به جیگ (رك : محمد صلاح) ، ۶۰ ، ۴۱۶ ،	بلاشجان ۸
۷۰۶	بلاسكان (رك : بلاسجان) ۸
بهی (رك : تكان تیه) ، ۶۰ ، ۱۹۶ ، ۷۳۷	بلاشگان ۸
بیای نی (رك : اورارتو) ، ۸۳ ، ۸۴	بلخ ۱۲۷
بیت اللحم ۱۱۲	بلخاب ۱۷ ، ۴۰
بیت المقدس ۱۱۲ ، ۳۹۴	بلخان ۱۵۳
بیتوش (رك : آلان) ، ۶۰	بلگاروچای ۷
بیخ ۵	بلنجر ۱۲۷
بیزانس ۱۲۶ ، ۲۳۶	بلوانکرج (رك : قرجه داغ) ، ۱۸ ، ۱۳۶
بیستون ۹۴ ، ۱۰۶	بلوچستان ۵۷ ، ۲۰۸
بیلقان ۸ ، ۱۰ ، ۴۰ ، ۱۲۴ ، ۱۲۹	بله جار ۱۱۳
بیله سوار (رك : پیلسوار) ۳۹	بمبئی ۱۴
بین النهرین ۵ ، ۴۳ ، ۴۸ ، ۶۴ ، ۷۰ ، ۷۲ ، ۸۷	بناب ۵۹ ، ۴۳۵ ، ۴۳۶
پ	بناجو ۵۹ ، ۵۵۴
پا باله ۱۱۳	بنبارداغ ۵۲
پاتینکاران (رك : بیلقان) ۱۲۴	بندر آق گنبد ۵۷
پارس (رك : فارس) ، ۷۷ ، ۹۵ ، ۱۰۸ ، ۱۲۴	بندر باکو (رك : باکویه) ۱۳
پارسوا ۷۶ ، ۷۷	بندر حیدرآباد ۵۷
پاریس ۴۲ ، ۷۲ ، ۸۸	بندر خان تختی ۵۷
پاره لار (رك : قوری چای) ۵۹	بندر دانالو ۵۷
پاسکویچ (ژنرال -) ۲۲	بندر شرفخانه ۵۷
پاشا کندی (رك : دره شام) ۴۰۲	بندر گلما نخانه ۵۷
پالتا کاران ۶	بنگاه ترجمه و نشر کتاب ۱۳۸
پامفلیه ۲۴۵	بنگاه مطبوعاتی فردوسی ۲۹۸
پائی تا کران (رك : بیلقان) ، ۹۹ ، ۱۲۹	بنیاد فرهنگ ۱۳۵ ، ۱۵۳
پایین بلاغ ۱۹۴	بوشتو ۷۷ ، ۸۱
پرا اسپا ۱۱۰	بو قو ۸۴
پرتو ۷	بوکان ۶۰ ، ۱۱۳ ، ۴۳۵ ، ۴۳۶

تاروئی تارماکیس ۸۰
 تازه شهر ۸۲۲
 تازه قلعه ۱۱۳
 تازه کند (رك : قره قون) ۶۰
 تازه کند انگوت (رك : انگوت) ۵۸
 تاش تپه (رك : داش تپه) ۸۵
 داش تپه (رك : تاش تپه) ۹۴
 تاش کپرو ۶۷
 تالار بارعام ۴۱۰
 تبریز ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۱، ۲۲،
 ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹،
 ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۵، ۳۶، ۴۱،
 ۴۲، ۴۳، ۴۸، ۵۰، ۵۲، ۵۵،
 ۵۷، ۶۷، ۶۹، ۸۰، ۱۰۱، ۱۱۳،
 ۱۲۲، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹،
 ۱۵۲، ۱۵۵، ۱۶۰، ۱۶۵، ۱۷۰،
 ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵،
 ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۹، ۱۹۸، ۲۰۰،
 ۲۰۲، ۲۰۷، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲،
 ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳،
 ۲۲۶، ۲۲۹، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸،
 ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۳، ۲۵۰، ۲۵۷،
 ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵،
 ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۳،
 ۲۷۴، ۲۷۹، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴،
 ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹،
 ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴،
 ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹،
 ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴

پردانان ۶۱۳
 پرستشگاه مهر ۴۱۷
 پره (رك : فرورق) ۵۹
 پسوا (رك : بسوی) ۴۲، ۴۳
 پطرسیورغ (رك : لنینگراد) ۲۳، ۳۲۴
 پل خدا آفرین ۲۹
 پل دختر ۲۶، ۱۷۶، ۴۰۲، ۴۰۳، ۸۴۵،
 ۸۶۵
 بلدشت ۶۰، ۸۶۶
 پل ضیاء الملك ۳۷
 پله ۸۶۶
 پنت ۹۹
 پنسیلوانیا ۶۴
 پولو آدی ۸۳
 پونتیک (جبال -) ۴۷
 پهلوی (زبان و خط -) ۱۲۵
 پیران ۱۹۶
 پیران (رك : شین آوا) ۶۰، ۷۷۳
 پیروز کواذ ۷
 پیشکین (رك : مشکین) ۳۰، ۳۱
 پیشکین گرجی (رك : مشکین گرجی) ۳۱
 پلیسوار (رك : بیله سوار) ۳۹
 ت
 تابسران ۲۲۷
 تاتائو (رود -) ۴۵، ۴۶، ۵۰، ۵۵، ۱۹۶
 تارم (رك : طارم) ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۶۴
 ۱۸۵
 تاروبران ۹۹
 تاروئی (رك : تبریز) ۸۰

تریالتی ۶۵	، ۳۸۳ ، ۳۸۲ ، ۳۸۰ ، ۳۲۴ ، ۳۰۵
تری پارادیس ۹۶	، ۴۲۵ ، ۴۲۴ ، ۴۱۹ ، ۴۰۶ ، ۳۹۸
تسوج (رك : طسوج) ۳۳ ، ۵۸	، ۵۰۶ ، ۴۳۸ ، ۴۳۶ ، ۴۳۳ ، ۴۳۱
تسکین بخش ۱۵	۸۶۸ ، ۸۵۴ ، ۸۵۲ ، ۸۴۳ ، ۵۲۸
تغمر ۳۷	تپه حسنلو ۶۳
تغلیس ۸ ، ۳۹ ، ۱۷۰ ، ۳۸۸ ، ۴۲۲	تپه سیالك ۶۵
تکاب ۶۱ ، ۱۱۱ ، ۱۱۳ ، ۱۲۰ ، ۴۰۵ ،	تپه گیان ۶۲ ، ۶۴ ، ۶۶
۴۳۵ ، ۷۵۲	تخت سلیمان ۱۱۰ ، ۱۱۱ ، ۱۱۳ ، ۱۱۴ ^۳ ،
تکان تپه (رك : بهی) ۶۰	، ۱۱۵ ، ۱۱۶ ، ۱۱۷ ، ۱۲۰ ، ۱۲۱ ،
تکلفه ۱۷ ، ۳۱ ، ۳۲	، ۱۲۲ ، ۴۰۸ ، ۴۰۹ ، ۴۱۰ ، ۴۱۱
تل العبید ۶۵	تخت سلیمان ۵۲
تل العمارنه ۸۸	ترتر (رود - ، رك : ترثود) ۹
تلخه رود (رك : آجی چای) ۵۰ ، ۵۵	ترجان (رك ، تورخان) ۶۰ ، ۱۹۶
تمرخان شورا ۲۲۷	ترکاور ۲۰۰
توایشدو ۸۴ ، ۸۵	ترکستان ۳۵ ، ۱۵۲ ، ۲۳۹ ، ۱۵۷
تورجان ۱۱۳	ترکستان ایران (رك : خوی) ۳۵ ، ۲۳۹
تورخان (رك : ترجان) ۶۰	ترکش (رك : منگور) ۶۰
توروس (جبال -) ۴۷	ترکمان چای (قریه -) ۴ ، ۱۶ ، ۲۷ ، ۱۷۵ ،
توژلار (رك : ده ترکمانان) ۲۷	۴۲۴
توشپا ۸۳ ، ۸۴	ترکمان کندی ۱۱۳
توی ۱۷	ترکمستان ۲۶۴
تهران ۲۱ ، ۳۵ ، ۴۲ ، ۴۴ ، ۶۳ ، ۱۷۵ ،	ترکیه ۲ ، ۳۴ ، ۳۵ ، ۴۲ ، ۴۴ ، ۴۷ ،
۱۷۶ ، ۱۷۷ ، ۱۸۵ ، ۱۹۶ ، ۲۰۵ ،	۴۹ ، ۵۱ ، ۷۰ ، ۱۸۵ ، ۱۸۸ ، ۱۸۹ ،
۲۱۵ ، ۲۵۶ ، ۲۷۴ ، ۲۸۲ ، ۲۸۴ ،	، ۱۹۰ ، ۱۹۱ ، ۱۹۲ ، ۲۴۶ ، ۲۵۴ ،
۲۸۶ ، ۲۹۹ ، ۳۰۰ ، ۳۰۳ ، ۴۱۱ ،	۲۵۶
۴۱۳ ، ۴۱۶ ، ۴۲۶	ترگور (رك : موانا) ۶۰ ، ۱۹۰ ، ۱۹۱ ،
تیرجایی (رك : ایشلیق) ۵۹	۶۷۴
تیرجایی ترکمان ۶۱۴	ترووا (جنگ -) ۱۰۹
تیز خود ۹۶	تروه ۱۹۵

جلفا (- ی اسفهان) ۱۹۸ ، ۲۸	تیسفون ۱۲۸
جمالالدین (کوه-) ۵۰	تیگران ۶
جماهیر شوروی (رك : اتحاد جماهیر شوروی)	تیلا (رك : تبالا) ۸
۴۴	ث
جمهوری شوروی آذربایجان ۸۸	ثمرثور (رك : ترتر ، رود-) ۹ ، ۸
جنبدیق ۲۰	ثمرین ۴۵۱
جندیشاپور ۱۴۳ ، ۱۴۴	ج
جنزه (رك : گنجه) ۸ ، ۱۰ ، ۱۷ ، ۱۸ ،	جابرصا ۱۳
۱۶۵	جایروان (رك : جابروقان) ۱۷ ، ۱۸
جنیان ۱۱۳	جابروقان (رك : جابروان) ۱۷
جواد (رك : باژگاه) ۱۱ ، ۱۵	جاییاسار ۷۱۸
جولاهه (رك : جلفا) ۲۸	جامعمرند ۳۹۷
جهریق ۶۱	جبال ۲۱
جیحون (رود-) ، (رك : داده اکسوس) ۱۲۵ ،	جبال (ایالت-) ۱۴۴
۱۵۳ ، ۱۵۲	جرجان ۱۵۳
جیفاتو (رود-) ۱۷۲	جزیره ۱۴۲ ، ۱۵۶ ، ۳۸۷
ج	جزیره (رك : آشورقدیم) ۱
چاراویماق ۵۸	جزیره آرزو ۵۶
چاردولی ۷۵۵	جزیره اسپیر ۵۶
چالدران ۴۴ ، ۴۹ ، ۶۰ ، ۱۷۳ ، ۲۵۰ ،	جزیره ایشک (رك : جزیره آدهسی) ۵۶
۴۱۵ ، ۴۱۶ ، ۷۱۱	جزیره شاهو (رك : جزیره شها) ۵۳
چای باسار (رك : شوط) ۶۰	جزیره شاهی ۵۳ ، ۵۵ ، ۵۶ ، ۵۷ ، ۱۵۰
چای باسار ارس کنار ۷۱۵	جزیره شها (رك : جزیره شاهو) ۵۳
چای پار ۸۳	جزیره گوسفند (رك : قویون آدهسی) ۵۶
چای پاره ۴۴	جفتو (رود-) ، (رك : زرینه رود) ۴۵ ، ۵۰ ،
چای کندی ۲۲۹	۵۵ ، ۶۸ ، ۷۵ ، ۷۶ ، ۷۷ ، ۷۸ ،
چپدره ۱۱۳	۱۹۶
چراغلی ۱۱۳	جلفا (- ی آذربایجان) ۲۸ ، ۳۹ ، ۵۹ ،
چشمه کش (رك : گر) ۵۹	۲۹۳ ، ۳۹۸ ، ۴۰۲ ، ۸۴۴ ، ۸۴۵

حومه ۵۷۰، ۶۹۸، ۷۷۰	چشمه‌های معدنی ایران ۴۱۴
حویرت (رك : الحویرت) ۴۸	چناب (رك : دیکله) ۵۸
حیدرآباد ۱۳	چوخورکند ۱۸۸
حیره ۱۲۸	چور (گردنه در بند) ۷
خ	چورس (قصبه -) ۶۵۲، ۲۹۳
خابور ۸۷	چویلو ۱۱۳
خاتون‌آباد (رك : اوج‌تپه) ۵۹	چهاراویماق ۶۳۵
خادیری ۸۱	چهاردانگه ۴۷۵، ۵۸
خارخار ۷۶	چهار دولی (رك : محمود جیق) ۵۹
خامنه ۵۸، ۵۱۴	چهریق ۴۱۲، ۶۹۷، ۸۶۰
خان‌اندیل (رك : اندیل) ۵۹	چهل‌چشمه (کوه -) ۵۰
خان‌بالغ ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۵۰، ۳۵۵	چی‌چست (رك : دریاچه‌چی‌چست، اورمیه،
خانجی ۷۵	دریاچه رضائیه) ۲۰، ۲۳، ۳۳، ۳۴
خان‌خاصیک ۴۲	۴۱، ۵۳، ۱۱۴، ۱۱۷، ۱۱۸
خانقاه ۱۹۱	ح
خانمروود ۵۸	حاج‌بابا ۱۱۳
خانه ۶۱، ۴۳۵، ۴۴۱، ۷۷۲، ۷۸۰	حاجیلار ۶۵۳
خانه‌بیل ۵۳۰	حارت (رك : الحارت) ۴۸
خانه‌داغ ۵۲	حارنا ۶۸
خاورمیانه ۸۷	حسن‌آباد (رك : حسن بیگلو) ۵۸
خداآفرین ۲۹، ۳۳، ۵۸	حسن‌آباد ۱۱۳، ۴۷۷
خداآفرین (پل -) ۲۱	حسن بیگلو (رك : حسن‌آباد) ۵۹
خراسان ۱۱، ۱۹، ۵۷، ۱۰۵، ۱۲۰، ۱۲۵	حسن‌زمینی ۶۷
۱۲۵، ۱۲۸، ۱۴۷، ۱۵۲، ۱۵۳	حسن‌علی ۶۲
۱۵۵، ۱۸۱، ۲۴۰، ۲۴۹، ۲۵۶	حسنلو ۶۳، ۶۴، ۶۶، ۱۲۲
۳۱۱، ۳۸۷	حسنو ۲۲۴، ۲۲۹
خراسانک ۰۳	حلب ۱۴۳، ۱۴۴، ۲۳۷، ۲۴۵، ۴۰۶
خرقان ۱۷	حله ۱۶۰
	حمیر ۱۳

۲۳۹ ، ۲۴۰ ، ۲۴۴ ، ۲۹۴ ، ۴۳۰ ،	خرم (ده -) ۱۳۸
۴۳۵ ، ۴۳۶ ، ۴۴۱ ، ۴۴۸ ، ۶۶۲ ،	خروسلو (رك : صلوات) ۵۸
۸۲۲ ، ۸۲۳ ، ۸۵۶ ، ۸۶۹ ،	خزر ۱۲ ، ۱۲۶ ، ۱۶۷ ، ۲۳۶ ، ۲۴۵
خوی (رود -) ۳۵ ، ۴۹ ،	خسرو ۲۷
خوی (کوه -) ۵۲ ،	خسروشاه ۱۷ ، ۵۸ ، ۶۷ ، ۴۳۴ ، ۴۳۶ ،
خوی چو خوری (رك : خوی) ۳۵ ،	۵۱۵
خوی نرو ۲۲۹ ،	خلاط ۱۷۱
خیاو (رك : مشکین شهر) ۱۷ ، ۳۱ ، ۳۲ ،	خلخال ۱۷ ، ۲۳ ، ۲۷ ، ۲۸ ، ۱۷۹ ، ۱۸۴ ،
۵۹ ، ۱۲۹ ، ۴۰۰ ، ۴۳۱ ،	۲۲۳ ، ۲۲۴ ، ۲۴۴ ، ۴۳۳ ، ۴۳۴ ،
۵	۴۳۶ ، ۴۳۹ ، ۴۳۹ ، ۵۲۸ ، ۵۳۶ ،
داخرقان (رك : دهخوارقان) ۱۷ ، ۲۵ ، ۲۷ ،	خلخال (رك : هروآباد) ۵۹
دارالارشاد اردبیل ۳۱۱	خلیانا ۱۷
دارالفنون ۲۸۶	خلیل لو ۱۵
دارالملک آذربایجان (رك : مراغه) ۲۰ ،	خمارلو (رك : کیوان) ۵۸
داربو ۸۱	خمسه (رك : زنجان) ۲ ، ۱۸۴ ، ۱۸۵ ،
دارمرزین ۱۷	۲۴۵
داسن ۱۲۴	ختان ۸
داش تپه (رك : تاش تپه) ۴۶ ، ۹۴ ،	خواجه (رك : مواضع خان) ۵۸
داش کن (رك : قره لر) ۶۱ ،	خواجه داود کپرو ۶۷
داش کند ۱۱۳	خواجه لر ۱۱۳
داش هرزن (رك : هرزندعتیق) ۲۲۹ ،	خوارزم ۱۰۵ ، ۱۵۳ ، ۲۳۷ ،
داغ روین ۵۵	خورش رستم (رك : هسجین) ۵۹ ، ۵۳۳ ،
داغستان ۲ ، ۲۲۷ ، ۲۲۸ ، ۳۸۱ ، ۳۸۲ ،	خوردوین ۶۳
داگارا ۷۶	خوزستان ۱۴۳ ، ۱۹۶ ، ۲۰۸ ،
دالی ۷۰	خونج (رك : خونه) ۱۷ ، ۲۵ ،
دالیان ۶۹	خونه (رك : خونج) ۱۷
دانالو (بندر -)	خوی ۱۷ ، ۱۸ ، ۱۹ ، ۳۴ ، ۳۵ ، ۴۲ ،
دانالوی بزرگ (رك : قلعه دره سی) ۶۰ ،	۴۴ ، ۵۲ ، ۵۷ ، ۵۹ ، ۶۸ ، ۸۰ ، ۸۳ ،
دانشکده ادبیات تبریز ۲۸۳	۱۷۰ ، ۱۷۴ ، ۱۷۸ ، ۲۳۶ ، ۲۳۸ ،

دریاچه اورمیه ، دریاچه شاهی ، دریاچه	دبیل ۲۰۵
اورمی (۲۱ ، ۲۷ ، ۳۳ ، ۳۴ ، ۳۵ ،	دجله ۴۵ ، ۴۹
۴۱ ، ۴۲ ، ۴۵ ، ۴۸ ، ۵۰ ، ۵۱ ، ۵۴ ،	دخارقان (رك : دهخوارقان) ۲۷
۵۵ ، ۵۶ ، ۵۷ ، ۶۲ ، ۶۹ ، ۷۰ ، ۷۷ ،	درآباد ۴۵۲
۸۵ ، ۹۴	درآورد ۱۷
دریاچه شور (رك : دریاچه رضائیه) ۳۳ ، ۵۳	درآورد (رود -) ۳۳
درجه شها (رك : دریاچه شاهی) ۵۳	در بند (رك : باب الابواب) ۸ ، ۱۰ ، ۱۱ ،
دریاچه شیز (رك : دریاچه رضائیه) ۱۱۴	۱۲ ، ۱۳ ، ۱۴ ، ۱۵ ، ۱۲۶ ، ۱۳۵ ،
دریاچه طسوج (رك : دریاچه رضائیه) ۵۳	۱۴۷ ، ۲۲۷ ، ۲۳۶
دریاچه کبود ۵۲	در بند داریال ۱۲۵ ، ۱۲۶
دریاچه گوگچه ۸۰ ، ۲۳۷	در بند شبران ۲۲۸
دریاچه وان ۵۲ ، ۷۰ ، ۹۹ ، ۱۵۶	در بند قفقاز ۲۴۴
دریای احمر ۲۸۹	در گوی چای ۲۵۸
دریای برآمدن خورشید ۷۷	دروازه کردان (رك : باب الاكراد) ۹
دریای خزر (رك : دریای کاسپین) ۲ ، ۵ ، ۱۱ ،	درویش علی ۱۱۳
۱۲ ، ۱۳ ، ۱۵ ، ۲۳ ، ۳۷ ، ۴۸ ،	دره شام (رك : پاشا کندی) ۴۰۲
۴۹ ، ۶۹ ، ۷۷ ، ۹۹ ، ۱۰۰	دره قلعه سی ۱۶۶
دریای سیاه ۴۸ ، ۸۸	دریاچه ارمیه (رك : دریاچه رضائیه) ۵۵
دریای کاسپین (رك : دریای خزر) ۲	دریاچه ارومیه (رك : دریاچه رضائیه) ۱۸ ،
دریای گیلان ۴۰	۱۹ ، ۲۷ ، ۳۳ ، ۳۹ ، ۵۳ ، ۵۴ ،
دزمار (قلعه -) ۱۷ ، ۲۹	۶۸ ، ۶۹ ، ۷۱ ، ۷۳ ، ۷۴ ، ۷۵ ،
دزلق ۲۴۱	۷۶ ، ۷۷ ، ۷۸ ، ۸۰ ، ۸۱ ، ۸۲ ،
دستمان ۱۲۶	۸۸ ، ۹۰ ، ۱۰۰ ، ۱۰۵ ، ۱۱۰ ،
دسکیاورد ۱۸۰	۱۱۴ ، ۱۱۷ ، ۱۲۴ ، ۱۵۰ ، ۲۴۶
دشت ۶۰ ، ۶۸۱	دریاچه چی چست (رك : دریاچه اورمیه ، دریاچه
دشت بیل (رك : آغبلاغ) ۶۰ ، ۶۱ ، ۱۹۰ ،	رضائیه) ۲۰ ، ۳۳ ، ۱۱۷ ، ۱۱۸ ،
۱۹۱ ، ۱۹۲ ، ۲۷۱	دریاچه خوارج ۵۳
دشت رضائیه ۵۱	دریاچه شاهی (رك : دریاچه رضائیه) ۵۳
دشت قبیجاغ ۱۷۳	دریاچه رضائیه (رك : دریاچه چی چست ،

دیزمار باختری (یا : دیزمار غربی) ، ۵۸ ،
 ۴۷۹
 دیزمار خاوری (یا : دیزمار شرقی ، رك :
 اشتوبین) ۵۸ ، ۲۲۵ ، ۲۲۹ ،
 دیکله (یا : دیگله ، رك : چناب) ۴۸۲ ، ۵۸ ،
 ۴۸۴
 دیلزی (رك : شیران) ۶۱
 دیلم ۱
 دیلمقان ۵۱ ، ۵۵
 دینخواه (رك : دینخینه) ۶۲
 دینخینه (رك : دینخواه) ۶۲
 دیواندره ۱۱۳
 دینور (رك : ماه نهاوند) ۱۸ ، ۱۱۲ ، ۱۲۵ ،
 ۲۰۳
 دیوك ۷۸
 ر
 رازلیق ۵۸ ، ۸۴ ، ۵۴۹
 رأس عین (رك : خابور) ۸۷
 ران (رك : اران) ۵
 رانی (رك : اران) ۵
 رباط ۵۱
 رحمت آباد ۱۹۶
 رحیم خان ۱۱۳
 رستاق ارم ۱۸
 رستاق السلق ۱۸
 رستاق سراه ۱۸
 رستاق سندبابا (رك : رستاق سندبابه) ۱۸
 رستاق سندبابه (رك : رستاق سندبابا) ۱۸
 رستاق مایبهرج (رك : مایبهرج) ۱۸

دشتمغان ۳۰ ، ۴۷ ، ۱۸۱ ، ۱۸۲
 دکن ۱۳
 دگارو ۶
 دلامیر ۵۲
 دماغه حصار ۵۱
 دماوند (کوه-) ۲۱ ، ۱۰۵ ، ۱۰۷
 دمشق ۷۸ ، ۳۸۸
 دمیرچی ۲۲۹
 دوخالیان ۶۷
 دودانگه ۵۸ ، ۴۸۵
 دورسون خواجه ۴۵۳
 دول (رك : دیزج دول) ۶۰ ، ۶۷۹
 دوین ۱۷ ، ۱۲۸ ، ۱۵۱ ، ۱۶۹
 ده تازہ کند ۶۸
 دهرکمانان (قریه-) ۲۷
 دهخوارقان ۱۷ ، ۱۹ ، ۲۷ ، ۵۰ ، ۵۸ ،
 ۱۷۲ ، ۲۴۰
 دهستان ۱۵۳
 دهکنندی ۴۰۰
 دهنخیرجان (رك : دهخوارقان) ۲۷
 دیاربکر ۱۵۶ ، ۲۴۵ ، ۲۴۶ ، ۲۴۷
 دیاله (رود-) ۵۲ ، ۶۹ ، ۷۱ ، ۸۱
 دیجویجین ۵۸
 دیرخرقان ۱۷
 دیریخت ۸۶۰
 دیزجرود ۵۹ ، ۵۵۶
 دیزج مرگور ۱۹۲
 دیزمار ۲۹ ، ۲۲۹ ، ۲۹۵

رود گوگ گنبد ۵۰	رشت ۳۸۰
رودماکو ۴۹	رضائیه (رك : ارومیه) ۲۱، ۲۷، ۳۳، ۳۴، ۳۵
رودمرند ۴۹	، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۸، ۴۹
روس (رك: اتحاد جماهیر شوروی) ۲، ۱۳،	۴۹، ۵۱، ۵۲، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸
، ۱۶، ۴۶، ۱۷۵، ۱۷۶، ۳۲۴،	۶۰، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۹، ۷۰، ۷۷،
۴۲۴	، ۸۵، ۹۴، ۱۵۰، ۱۷۸، ۱۹۰،
روسا (شهر -) ۸۳	۱۹۷، ۲۰۰، ۳۰۱، ۴۱۱، ۴۱۳،
روس تزاری (رك : روس) ۱۳	۴۳۵، ۴۳۶، ۴۴۲، ۶۶۲، ۶۹۳،
روسیه (رك : روس) ۲، ۴، ۱۵، ۲۷، ۴۲،	۸۲۵، ۸۳۴، ۸۴۶، ۷۴۹، ۸۶۸،
، ۱۸۸، ۲۲۷، ۴۱۶، ۴۲۲، ۴۲۳،	۸۶۹، ۸۷۰
۴۲۴	رصدخانه مراغه ۳۸۶، ۳۸۷
روسیه آسیا ۴	رضائیه (دریاچه -) ۵۲
روضه چای (رك : زینالو) ۶۰، ۶۸۲	رضی (رك : ارشق) ۵۹
روقات (رك : امند) ۵۹	رغه (رك : ری) ۱۰۷
روم ۴، ۱۱، ۴۶، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲،	روتومنی ۸۴
، ۱۰۳، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۷، ۱۲۸،	رواندوزبک ۸۵
، ۱۵۶، ۲۴۶، ۲۵۶، ۳۸۰، ۴۰۵،	رود آستارا ۵۰
۴۱۹	رود آقچای ۴۹
روم شرقی ۴۱، ۱۴۰، ۱۵۱، ۱۵۴،	رودارس (رك : ارس) ۱۴۶، ۱۴۸، ۲۲۸،
رومیه (رك : ارومیه) ۴۱	۲۳۶
روندولان ۱۹۲	روداندرآب ۵۰
روین (ر . رك : روین دژ)	روداتانائو ۵۰
روین دژ (رك : روین دژ) ۱۶۲، ۱۶۷، ۱۷۰،	رودخانه صوفی چای ۳۹۳
رهال - ۶۵۴	رود دهخوارقان ۵۰
ری (رك : رغه) ۲۵، ۹۱، ۹۵، ۱۰۴، ۱۰۵،	رودزاب ۲۰۱
، ۱۰۷، ۱۳۴، ۱۳۸، ۱۴۳، ۱۴۴،	رودزنگمار ۴۹
، ۱۴۶، ۱۴۸، ۱۵۵، ۱۶۸، ۱۶۹،	رودقات ۲۱۶، ۵۷، ۸۶۲،
۱۷۳، ۲۰۳، ۲۰۶، ۲۰۸،	رودقرانقو ۵۰
	رود ککچای ۲۲۸

ز	زولورود ۵۱
زاب سفلی ۷۵	زیبیه ۷۹
زاب صفیر (رک : کالو) ۵۱ ، ۴۵	زیرمران ۱۹۵
زاب کوچک ۶۹	زیکیرتو ۶۹ ، ۷۰ ، ۷۸ ، ۷۹
زاغان (کوه -) ۸۴	زینالو (رک : روضه چای) ۶۰
زاغی (کوه -) ۸۲	زیویه (رک : زیبیه) ۷۴ ، ۷۹ ، ۸۹
زاگرس (کوه) ۴۷ ، ۷۱ ، ۸۶ ، ۹۰ ، ۹۱	س
زاگروس (رک : زاگرس) ۷۰	سابرحاست (رک : شابورخاست) ۱۷ ، ۱۸
زاموآ ، زاموا ۶۸ ، ۶۹ ، ۷۲ ، ۷۳ ، ۷۵	ساترودان ۱۷
۷۶ ، ۷۷	سارگن ۷۱
زاموی جنوبی ۷۸	ساری چای (رود -) ۴۴
زپه اوتن (رک : دریاچه رضاتیه) ۵۳	ساری سو ۶۰
زراوند ، زراوند ۱۷ ، ۱۲۴	ساری سوباسار ۸۶۶
زده شوران ۱۱۳	ساگارتی (رک : زیکرتو) ۷۴
زرینجه ۱۱۳	سالامیس ۱۰۹
زرینه رود (رک : جفتو) ۵۰	سالیان ۳
زکیرتو ۷۴	سام (کوه -) ۱۹۳
زنگان ۱ ، ۲ ، ۲۶ ، ۲۸ ، ۱۱۲ ، ۱۴۳ ،	سان گی بوتو ۶۸ ، ۸۰ ، ۸۲
۱۷۲ ، ۲۰۸ ، ۲۴۵ ، ۲۸۵ : ۴۰۵ ،	ساوجبلاغ (رک : مهاباد) ۴۵ ، ۵۵ ، ۴۱۵
۴۰۹	ساوجبلاغ (رود -) ۴۵ ، ۵۵
زنگان رود ۴۰۵	ساوجبلاغ مگری ۴۵
زندان سلیمان ۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۴۱۱	ساوه ۱۲۰ ، ۲۴۶
زنگه ۴۴	سبلان (کوه - جبال) ۲۱ ، ۲۳ ، ۲۴ ، ۳۱ ،
زنگه مار (رک : ماکوچای) ۴۴ ، ۴۹	۳۲ ، ۳۷ ، ۳۸ ، ۴۸ ، ۵۰ ، ۵۱ ، ۵۲
زنگیان ۱۷ ، ۲۹	۸۴ ، ۸۵ ، ۱۱۸ ، ۱۱۹ ، ۱۸۱ ،
زنوز ۱۷ ، ۲۹ ، ۳۶ ، ۵۹ ، ۲۲۴	۲۱۸
زنوز (رود -) ۳۶	ستوریق (رک : ایجرود) ۴۰۸
زورآباد (رک : سکمن آباد) ۵۹	سرا ۱۱۳

سفیدرود (رك : قزل‌اوزن) ۲۸ ، ۴۹ ، ۵۱ ، ۷۸ ، ۷۴ ، ۶۹	سراب (رك : رستاق سراة ، سراو ، سراة) ۸ ، ۱۷ ، ۱۸ ، ۲۳ ، ۲۴ ، ۲۶ ، ۲۸ ،
سقز ۲۱ ، ۷۳ ، ۷۴ ، ۷۵ ، ۷۹ ، ۸۹ ، ۱۱۳	۳۰ ، ۵۸ ، ۸۴ ، ۸۵ ، ۱۳۶ ، ۱۷۹ ، ۲۴۴ ، ۲۴۶ ، ۳۰۱ ، ۴۳۳ ، ۴۳۶ ،
سقز (كوه -) ۵۰ سقین دل ۸۲	۴۳۹ ، ۵۳۶ ، ۵۵۳ ، ۸۲۱ ، ۸۶۵ ، سراة (رك : سراو) ۲۴ ، ۱۳۶
سكدلو (رك : سكدی) ۲۳۶ سكدی (رك : سكدلو) ۲۳۶	سراجو (رك : گل‌تپه) ۵۹ ، ۵۶۲ سرا كند ۵۸
سكمن آباد (رك : زورآباد) ۱۹۰ ، ۶۵۶	سراو (رك : سراو) ۱۷ ، ۲۳ ، ۲۴ ، سراو (رود -) ۲۳ ، ۲۵
سكمن آباد (رك : سكمن آباد) ۴۴ سلدوز ۴۳ ، ۴۵ ، ۶۰ ، ۶۳ ، ۲۰۰	سرای (رك : بدوستان) ۵۸ سراهند (كوه -) ۲۱
سلطانیه ۱۷۲ ، ۱۷۴ ، ۲۴۵ ، ۴۰۰ سلماس (رك : شاهپور ، شاپور) ۱۷ ، ۱۸ ، ۳۳ ، ۳۴ ، ۳۵ ، ۵۲ ، ۵۴ ، ۶۱ ،	سرپل‌زهاب ۷۱ ، ۷۲ سرتكلو ۱۱۳ سرچار ۱۱۳
۱۲۳ ، ۱۲۴ ، ۱۹۷ ، ۲۰۰ ، ۲۰۱ ، ۴۱۲ ، ۴۳۱ ، ۸۵۷	سرچشمه ۲۰۱ سرچم ۴۰۵ سرخاب ۲۱۷
سلوانا ۶۰ سلوكیه (سرزمین و كشور -) ۱۰۳ سمنان ۲۰۸	سرخس ۱۵۲ ، ۱۵۳ سردرود ۵۸ ، ۴۳۴ ، ۴۳۶ ، ۵۱۶ ،
سنجاباد (رك : سنجد) ۱۸۴ سنجد (رك : سنجاباد) ۵۹ ، ۱۸۴ ، ۵۳۸ ، سنجیده (رود -) ۲۷ ، ۲۶	سردشت ۴۵ ، ۶۰ ، ۱۷۸ ، ۱۹۴ ، ۱۹۵ ، ۴۳۵ ، ۴۳۶ ، ۴۴۲ ، ۷۸۰ ، ۷۹۴ ،
سنجد ۱۱۳ سنقر ۱۸ ، ۱۴۸ سنقرآباد ۱۴۸ سناگر ۸۸۶ سنندج ۱۱۳ ، ۷۹	سردصحرا ۵۱۸ سرعین ۴۵۵ سرو (رك : سراو) ۲۴ سروق (نام‌جوی) ۱۲۰ سكان (رك : السياسیچین) ۲۲۸ سعبداآباد ۱۱۳

سیواس ۱۵۵ ، ۲۳۸	سنه (رك : سيسر) ۱۸ ، ۱۲۵
سيه چشمه ۶۰ ، ۱۸۵ ، ۱۸۸ ، ۴۱۵	سوباتو ۷۲
ش	سوبماکه ۱۰۱
شایران ۸ ، ۱۱	سورپ تاوئی وانگ (رك : کلیسای تاتاووس)
شاپورخاست (رك : ساپرخاست) ۱۷	۴۱۶ ، ۴۱۷
شاپور (رك : سلماس) ۱۲۳ ، ۲۰۰ ، ۴۳۷	سورب سرکیس (کلیسای -) ۸۵۶
شاپور (رك : شاهپور) ۱۷۸ ، ۴۳۷	سوریگاش ۷۵
شاپورخاست (رك : ساپرخاست) ۱۸	سوری مادی (رك : پارسوا) ۷۷
شادار ۳۲	سوریه ۷۰ ، ۲۳۷ ، ۲۴۲ ، ۲۴۵ ، ۲۴۶ ،
شال (رود -) ۲۶ ، ۲۷	۳۹۹ ، ۴۰۰ ، ۴۰۶
شام ۱۳۷ ، ۱۵۸ ، ۱۶۰ ، ۲۳۷ ، ۲۴۶ ،	سوماری ۳۷
۳۸۷ ، ۲۶۹	سومای وچرا ۲۰۰
شام جلفا ۸۴۴	سومر ۷۲
شاورشان ۴۲۴	سهرورد ۱۱۲
شاهها (قلعه -) ۵۵	سه گنبد ۴۱۳
شاهپور (رك : سلماس ، شاپور) ۳۴ ، ۵۷ ،	سه گنبد (در رضائیه) ۴۱۱ ، ۸۴۶ ،
۶۱ ، ۱۷۸ ، ۱۹۰ ، ۴۳۱ ، ۴۳۵ ،	سهند (کوه -) ۱۹ ، ۲۰ ، ۲۵ ، ۲۷ ، ۴۸ ،
۴۳۶ ، ۴۴۲ ، ۶۹۳ ، ۷۰۲ ، ۸۲۲ ،	۵۰ ، ۵۱ ، ۵۲ ، ۵۵ ، ۶۹ ، ۷۹ ،
۸۶۰ ، ۷۶۱	۸۰
شاهرود ۱۷ ، ۵۹	سهند آباد (رك : اشکه درق) ۵۸ ، ۵۱۸
شاهرود (نزدیک طوالش) ۲۴۰ ، ۵۴۰	سیالک ۶۳ ، ۶۴
شاه فیروز ۳۲	سیاه قمیش ۱۳۳
شاهی ۵۳ ، ۸۱ ، ۸۳	سیاه کوه ۲۱
شاهین دژ ۵۷ ، ۶۱ ، ۱۱۳ ، ۴۳۵ ، ۴۳۶ ،	سیرک (رك : هیرک) ۸
۷۵۹	سیس ۵۸ ، ۵۱۹
شاهین دژ (رك : صابین قلعه) ۱۸۵	سیسجان ۱۲۶
شبیستر ۳۳ ، ۳۶ ، ۵۸ ، ۴۳۴ ، ۴۳۶ ، ۵۲۰ ،	سیسر (رك : سنه) ۱۸ ، ۲۱ ، ۱۲۵
شبه جزیره بالکان ۲۶۴	سیلاب (رك : کره سی) ۶۱
شپیران (رك : دیلزی) ۶۱ ، ۶۹۵	سیمرم ۱۴۷

شوط (رك : چای باسار) ۶۰	شپیکان (رك : شیچیگان) ۹۴۸، ۱۱۸
شهاپوان (رك : خسترپوان) ۱۲۴	شرآمین ۵۱۹
شهراسلام (رك : اوجان) ۲۵	شراء (رك : دریاچه خوارج) ۵۳
شهرچای (رك : اورمیه رود) ۵۱، ۵۲	شرفاٹ ۵۱
شهرداری رضائیه ۸۳۴	شروان ۱۶، ۱۳، ۱۲، ۱۱، ۸، ۷، ۴
شهرزور ۱۳۶	۳۲۳، ۱۷۲، ۱۴۷، ۱۲۶، ۳۹
شهرویران (رك : لچ) ۱۹۶، ۶۰	شرفخانه (بندر) ۳، ۳۳، ۵۷، ۵۸، ۵۲۱
شهیدگاه	شرکت سهامی چاپ کتاب آذربایجان ۲۹۸
شیخدرآباد ۵۹	شطره ۱۹۲
شیچیگان (رك : آتسکده آذرگشنسب) ۱۱۸	شکشن ۶
شیرامین ۵۸	شکولادده ۶۷
شیرشیر ۶۷	شکه (رك : شکی) ۵
شیرمرد ۱۱۳	شکی (رك : شکه) ۵، ۷، ۸، ۱۶
شیروان ۱۰، ۲۴۴، ۲۶۰، ۲۸۴، ۳۸۱، ۴۰۰	شماخا (رك : شماخی) ۱۱
شینز (رك : چی چست، گنزك) ۱۷، ۱۸، ۹۸	شماخی (رك : شماخا، شماخیه) ۳، ۸، ۱۱
۱۱۴، ۱۱۲، ۱۱۰، ۱۰۵	۳۹، ۱۵
۱۱۶، ۱۱۸، ۱۲۰، ۱۲۵، ۱۲۶	شماخیه (رك : شماخی) ۸
۱۲۷	شمس آباد ۲۳۴
شینکان (رك : شینز) ۱۱۸	شمکور ۸، ۱۱، ۱۶۹
شیلر ۴۵	شمینک داغ (کوه -) ۵۲
شین آوا (رك : پیران) ۶۰	شمیری ۸۱
شینتال: (شینتال)، رك : صدقیان ۶۱، ۶۹۹	شوروی (رك : روس، روسیه، اتحاد جماهیر شوروی) ۳، ۱۰، ۲۳، ۲۹، ۳۳
ص	۳۶، ۳۷، ۴۲، ۴۴، ۴۷، ۴۹، ۸۸
صاحب (دهکده -) ۷۹، ۱۱۳	۱۷۵، ۱۷۶، ۱۸۵، ۲۲۷، ۲۸۴
صافی (رود - رك : صوفی چای) ۱۹، ۲۰، ۵۰	۲۸۵، ۲۹۰، ۲۹۶، ۳۰۰، ۴۲۵
صائین قلعه (رك : شاهین دژ) ۱۸۵	شوش ۶۶، ۹۵
	شوشا ۵، ۹
	شوشه ۹

عثمانی ۴۶، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۲۰۰،
 ۲۵۰، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۶۰، ۲۶۱،
 ۲۶۵، ۲۹۳، ۴۲۱، ۴۲۳، ۴۲۴،
 عراق ۱۱، ۴۲، ۴۳، ۵۱، ۶۵، ۶۶،
 ۹۴، ۱۵۶، ۱۶۲، ۱۶۸، ۱۶۹،
 ۱۷۱، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴،
 ۱۹۵، ۲۲۸، ۲۴۱،

عراق عجم ۲، ۹۱

عرضستان ۲۱۸

عزیز کند ۱۱۳

علمدار ۳۶، ۲۲۹

علمدار (کوه -) ۳۶

علمدار (رک : گرگ) ۵۹، ۸۶۹

علی آباد ۱۱۳

علی مردان ۱۱۳

عمق ۱۹۴، ۱۹۵

عمیدآباد ۲۰

عیلام ۷۳، ۷۴، ۸۱

ف

فارس ۵۷، ۹۴، ۱۲۰، ۲۲۸، ۲۴۶

فازیس ۹۹

فای نی تیس ۹۹

فتیق ۲۲۷

فخرآگاه ۹۴

فراآسپا، فرا اسپا (رک : وده، قلعه -) ۱۱۰

۱۲۰

فراذه اسپه (اسپ پیروز) ۱۱۰

فرات (رود -) ۸۰

فرات جنوبی ۹۹

صحرای گاوباری ۳۹

صحرای موش ۴۱۹

صدقیان (رک : لکستان) ۶۱

صفاهان ۱۱

صلوات (رک : خروسلو) ۵۸

صوفیان ۵۸، ۵۲۱

صوفی چای (رود -) ۲۰، ۵۵

صوما صومای ۳۴، ۶۰، ۶۸۵، ۸۶۹،

۸۷۰

صومعه ماکو ۱۹۷

ط

طاق بستان ۱۱۶

طالش ۲، ۲۳، ۲۸، ۳۷، ۶۷، ۶۸،

۲۱۰

طالش (رک : گادوسیان) ۹۹

طالش (کوه -) ۵۲

طالقان ۱۲۸

طارم (رک : تارم) ۱، ۱۸۵

طبرسران ۴۰۰

طروج (رک : طسوج) ۳۳

طسوج (رک : طروج) ۳۳، ۵۳، ۲۳۹

طغرل ۱۶۱

طوالش ۲۴۰

طوج (رک : طسوج) ۱۷، ۳۳

طوس ۱۱، ۱۵۳، ۳۸۷

طهران (رک : تهران) ۲۹۱، ۲۸۲

ع

عباسی (رک : قره چمن) ۵۸، ۵۲۴

عجب شیر ۵۹، ۴۳۴، ۴۳۶

قبله (رك : كولك) ۶	فراهاسپه ۱۰۰
قبله ۲۲۷	فراهاسپه (رك : فرا اسپا) ۱۱۰
قبيچاق ۱۶۸ ، ۶۱۹	فراگل ۱۱۳
قبلانتو ۷۹	فرانسه ۱۹ ، ۵۱ ، ۱۷۶ ، ۱۹۸ ، ۱۹۹ ،
قحطان (قصبه -) ۲۳۶	۳۸۵ ، ۳۸۴ ، ۲۶۶
قرا باغ (رك : قره باغ) ۲ ، ۳ ، ۴ ، ۶ ، ۹ ،	فراوه ۱۵۳
۱۶ ، ۲۳۷ ، ۲۴۳ ، ۲۴۴ ، ۲۶۴ ،	فراهاسپه ۱۰۰ ، ۱۱۰
۲۶۵	فردجان (رك : مزدجان) ۱۱۹
قراجه داغ (رك : قره جه داغ) ۲۹۵	فرسپا ۱۰۰
قراجه داغ (رود -) ۴۹	فرورق (رك : پره) ۵۹
قرا داغ (كوه - ، رك : قره داغ) ۵۰ ، ۵۲ ،	فریز ۴۲۱
۵۵ ، ۶۸ ، ۱۹۷	فضلون ۱۷
قراقویون ۴۲۵	فغان ۳۷
قرا کلیسا (رك : قره کلیسا ، کلیسای طاغوس)	فلسطین ۷۰
۴۱۹ ، ۴۲۰ ، ۴۲۲ ، ۴۲۴ ، ۴۲۵ ،	فهلیمان فارس ۹۴
۴۲۶ ، ۴۲۱ ، ۸۴۱	فیداکران (رك : بیلقان) ۱۰
قراکوه ۸۵	فیروزق ۶۵۷
قرامان ۲۴۶	فیروزآباد ۲۷
قرجه داغ (رك : بلوانکرج) ۱۸	
قرخ بولاخ (= چهل چشمه) ۴۲۴	ق
قرسو (رود -) ۴۴	قاپان (رك : قاپان) ۴۵
قرق بلاغ ۴۲۱	قاپان (رك : قاپان) ۴۴
قرمزی گنبد (رك : گنبدسرخ) ۳۹۱	قادرچای (رك : قادررود) ۵۰
قروق ۴۲۱	قادررود (رك : قادرچای) ۵۱
قره آغاج ۵۹	قارص ۱۶ ، ۲۴۶ ، ۲۴۸
قره باغ (رك : انزل) ۶۰	قافلانکوه (رك : گیزیل بوغدا) ۵۲ ، ۶۹ ،
قره تپه (رك : باسار) ۶۰ ، ۶۷	۷۷ ، ۱۸۵ ، ۴۰۲ ، ۸۶۵
قره جه داغ (رك : ارسباران) ۱۴۰	قاهره ۱۱۲ ، ۱۱۴ ، ۱۴۳
قره چمن (رك : عباسی) ۵۸	قبان ۴۱۹
	قبله (رك : کابالا) ۷ ، ۱۴ ، ۱۵ ، ۱۲۶

قره داغ (رك : ارسباران) ۳۳ ، ۴۰۱	قصريك ۶۰
قره داغ (كوه -) ۵۲ ، ۱۸۳	قطور (رك : قوتور) ۱ ، ۵ ، ۶۸ ، ۸۰ ،
قره سو (رود -) ۲۳ ، ۴۰۱ ، ۴۹ ، ۶۸ ،	۶۶۰ ، ۴۰۲ ، ۱۹۰ ، ۱۸۹
۱۸۲ ، ۱۸۱	قطور (رود -) ۴۰۲
قره سوی سفلی (رود -) ۴۴	قطور (كوه -) ۵۲
قره ضیاء الدین ۵۹ ، ۸۳ ، ۴۱۵ ، ۶۵۸	قطورچای (رود -) ۴۹
قره قون (رك : تازه کند) ۶۰ ، ۷۲۱	قفقاز ۱ ، ۲ ، ۳ ، ۵ ، ۷ ، ۹ ، ۱۱ ، ۶۳ ،
قره کلیسا (قرا کلیسا ، رك : کلیسای طاطا ووس)	۶۵ ، ۶۶ ، ۸۰ ، ۸۸ ، ۹۶ ، ۹۹ ،
۴۱۵ ، ۴۱۶ ، ۴۱۷ ، ۴۱۸ ، ۴۱۹ ،	۱۲۶ ، ۱۶۷ ، ۲۲۶ ، ۲۲۷ ، ۲۲۸ ،
۴۲۰ ، ۴۲۱ ، ۴۲۲ ، ۴۲۳ ، ۴۲۹ ،	۲۲۹ ، ۲۳۴ ، ۲۳۶ ، ۲۳۷ ، ۲۴۳ ،
۸۵۰ ، ۸۵۱ ، ۸۵۲ ، ۸۷۱	۲۵۲ ، ۲۵۳ ، ۲۵۴
قره کند ۱۱۳	قفقاز (جبال -) ۴۷
قره لر (رك : داش کن) ۶۱	قلطه (رك : باسك) ۶۰
قره موسالی ۱۱۳	قلعه اردبیل ۳۷۸
قره نار ۱۱۳	قلعه بند ۱۴۰
قریه المراهه (رك : مراغه) ۲۰	قلعه برزند ۵۸
قریه گورانته ۱۹۲	قلعه پسو (رك : لاهیجان) ۶۰
قرل اوزن (سفیدرود) ۲۶ ، ۴۹ ، ۶۹ ، ۷۷ ،	قلعه تاسیان (رك : نعلین) ۶۰
۷۸ ، ۸۱ ، ۱۶۱ ، ۱۸۴ ، ۱۸۵ ،	قلعه تخت سلیمان ۱۱۵
۴۰۲ ، ۲۳۳	قلعه تلا ۵۵
قرلجه ۲۳۶	قلعه جمهور (رك : بند) ۴۰۱ ، ۴۰۲
قرل داغ ۸۶۶	قلعه حاجی ۵۱
قرل قبر ۱۱۳	قلعه دختر (- میانه) ۴۰۳ ، ۸۴۶ ، ۸۴۷ ،
قرل قلعه ۱۱۳	قلعه درمی (رك : دانالوی بزرگ) ۶۰ ، ۷۲۲ ،
قرل قیاب ۱۱۳	قلعه سفید ۱۱۳
قزوین ۲۲ ، ۲۳ ، ۶۳ ، ۹۸ ، ۱۳۴ ، ۱۴۳ ،	قلعه شاهی ۱۵۰
۱۵۵ ، ۱۷۳ ، ۲۴۴ ، ۲۴۵ ، ۲۵۰ ،	قلعه شوشه ۱۰
۴۱۳ ، ۴۱۴	قلعه ضحاک ۴۰۳ ، ۴۰۴ ، ۴۰۵ ،
قصریابك (رك : بند) ۴۰۱	قلعه طلا (رك : قلعه تلا) ۵۴

کاشان ۶۳ ، ۶۴	قلمه کاخ ۹
کاغذکنان ۵۹ ، ۲۳۳ ، ۵۴۶	قلمه کهران ۱۷
کاکن ۱۹۴	قلمه یکدر ۱۵۰
کالانیا ۱۲۶	قم ۱۱۸ ، ۱۱۹ ، ۱۲۰
کالو (رک : کیالو) ۴۵	قندیل (کوه -) ۴۵
کامبیجان (رک : کامبیزن) ۵ ، ۶	قندیل داغ ۵۲
کامبیزن (رک : کامبیجان) ۶	قنسرین ۱۴۳
کاوالاک ۷	قویا ۳
کبلکا (رک : کولک) ۶	قوتور (رک : قطور) ۸۰
کبله ۶	قوری چای (رک : پاره لار) ۵۹ ، ۶۳۹
کیبود (رک : کیبودان) ۵۳	قوزلو ۲۳۶
کیبودان (رک : دریاچه کیبود) ۵۲	قوشا کند ۱۱۳
کپه اوتن (رک : دریاچه رضائیه) ۵۳	قوشچی انزل ۶۶۴
کپه اوته (رک : دریاچه رضائیه) ۵۳	قوشه داغ ۵۲
کتابخانه احمد پاشا ۲۵۴	قونیه ۱۲۶ ، ۲۳۸
کتابخانه اردبیل ۳۲۲ ، ۳۲۳	قوی برج (رک : گوی برج) ۳۹۵ ، ۴۱۲
کتابخانه سلطنتی آلمان ۲۵۳	قویون آده سی (جزیره -) ۵۶
کتابخانه ملی ۲۱۶	قبلاخانه ۶۷
کتابخانه ملی تبریز ۳۲۴ ، ۳۸۳	
کتابفروشی آتورپارت ۲۹۶	ک
کتابفروشی اپیکور ۳۰۳	کابالا (رک : قبله) ۱۲۶
کتابفروشی اختر ۲۹۹	کاپادوکیا (رک : کاپادوکیه) ۱۲۶
کتابفروشی ادبیه ۲۸۷	کاپادوکیه (رک : کاپادوکیه) ۱۰۶ ، ۱۰۹
کتابفروشی اسدی ۲۸۸ ، ۲۹۲ ، ۲۹۶	کادوسیان ۹۹
کتابفروشی بابک خرم دین ۲۸۳ ، ۲۹۶	کاردما نازورا ۶
کتابفروشی بادامچی ۳۰۰	کارمیر بلور ۸۳
کتابفروشی بنی هاشمی ۳۰۱ ، ۳۰۲ ، ۳۰۴	کاروانسرای سرچم ۴۰۵
کتابفروشی تهران ۲۸۸ ، ۲۹۸ ، ۳۰۴	کاروانسرای مرند ۳۹۸
کتابفروشی چمن آرا ۳۰۱	کاسپانه ۶

کربلای احمد ۱۱۳	کتابفروشی حقیقت ۲۸ ، ۲۹۷ ، ۳۰۲
کرج (رك : دستان) ۱۲۶	کتابفروشی دانش ۲۸۶ ، ۲۹۶
کردستان ۲ ، ۳۴ ، ۵۰ ، ۵۱ ، ۵۵ ، ۷۱ ،	کتابفروشی ذاکری ۳۰۲
۲۰۸ ، ۱۹۹ ، ۹۴ ، ۹۱ ، ۸۷ ، ۷۴	کتابفروشی سروش ۲۸۹ ، ۲۹۶ ، ۲۹۷ ،
کردستان عراق ۸۷	۳۰۴ ، ۳۰۰
کردون ۹۹	کتابفروشی سعادت ۲۸۴ ، ۲۸۵ ، ۲۸۸ ،
کرفنو (غار -) ۴۶	۲۹۶
کرکر (قلعه) ۳۷	کتابفروشی سعدی ۲۸۶ ، ۲۸۸ ، ۳۰۱ ، ۳۰۲ ،
کرکوک ۷۲ ، ۸۷	۳۰۳
کرکی (بازار -) ۹	کتابفروشی صداقت ۲۸۹
کرمان ۵۷ ، ۱۵۳ ، ۱۵۴	کتابفروشی صفوی ۳۰۳
کروار ۲۳۴	کتابفروشی علمیه ۲۸۵ ، ۲۸۸ ، ۳۰۰ ،
کرهسی (رك : سیلاب) ۶۱	کتابفروشی فردوسی ۲۸۴ ، ۲۸۵ ، ۲۸۶ ،
کرهسنی ۷۰۰	۲۸۷ ، ۲۹۱ ، ۲۹۷ ، ۲۹۸ ، ۲۹۹ ،
کریمه ۲۶۴	۳۰۰ ، ۳۰۱ ، ۳۰۳ ، ۳۰۴
کرینگان (قریه -)	کتابفروشی مصباح ۲۹۹
کسپین ۹۹	کتابفروشی مصباحی ۲۸۵ ، ۲۸۸ ، ۲۸۹ ،
کشاور (رك : آجرلو) ۵۹ ، ۱۱۳	۲۹۲ ، ۳۰۲
کشورمغان (رك : ماد آتروپاتن) ۱۱۰	کتابفروشی مهرسراب ۳۰۱
کعبه معظمه ۳۷۸	کتابفروشی نورمحمدی ۳۰۱
کلاس (رك : بنادیله بزرگ) ۶۰ ، ۱۹۶ ،	کتابفروشی و بنگاه شادمانی تهران ۳۰۱
۷۸۷	کجیل (قریه -) ۲۳۳ ، ۲۳۴
کلاسور ۲۲۹	کجیلران ۷۲۴
کلانتر (شهر -) ۲۱	کدیو (رود - ، رك : گویو) ۲۷
کلت ۶	کدوک ۴۲۱
کلخوران ۵۸ ، ۳۱۸ ، ۸۲۵ ، ۸۳۱ ،	کده ۱۹۴
۸۳۲	کر (رك : کور) ۵
کلده ۱۹۹	کر (رود -) ۸ ، ۹ ، ۱۴ ، ۳۹
کلوال ۲۲۸	کر بلا ۲۸۵ ، ۲۸۷ ، ۲۹۷

کورا (رود - رك : كرك) ۸ ، ۱۱ ، ۸۸۰ ، ۸۸۱	کلور ۵۹
۱۲۵	کلولان خوارو (رك : كورگك)
کوراییم ۵۸	کله بز (رك : كله بوز) ۶۱۸
کورچك ۱۲۴	کله بوز (رك : شيوخدرآباد) ۵۹
کورك مكرى ۷۴۵	کله شين (گردنه -) ۵۲
كوفه ۱۳۵ ، ۱۳۶ ، ۱۳۷ ، ۴۲۳	كلیبر ۳۰ ، ۳۱ ، ۳۳ ، ۵۸ ، ۲۴۰ ، ۴۰۱
كولك (رك : قبله) ۶	۴۸۹
كولسره ۱۷ ، ۱۸	كلیسا (رك : قره کلیسا) ۴۲۴ ، ۴۲۵ ، ۴۲۹
كون كبوتر (كوه -) ۵۱	كلیسای كندی (رك : آواجیق) ۶۰
كوه اسنوند ۱۱۷	كلیسای اچمیادزین ۴۲۳ ، ۴۲۴ ، ۴۲۵
كوه سران ۱۹۳	كلیسای ارتودكس ۴۲
كوه مرمر ۱۱۳	كلیسای دره شام ۸۴۵
كوی آغاج ۱۱۳	كلیسای سنت استفانوس (- استپانوس) ۴۰۲
كهنه ۱۹۳	۸۴۳ ، ۸۴۴ ، ۸۷۱
كهن هرزن (رك : هرزن عتیق) ۲۲۹	كلیسای سنت بارتولموس ۸۵۴
کیالو (رك : كالو) ۴۵	كلیسای سورپ سرکیس خوی ۴۳۰ ، ۸۵۶
کیر تیارا ۷۶	كلیسای طاطااوس ۴۱۵ ، ۴۱۶ ، ۴۱۷
کیروآباد ۱۰ ، ۳	۴۲۰ ، ۴۲۶ ، ۸۵۰ ، ۸۵۲ ، ۸۵۳
کیروفآباد (رك : گنجه) ۸۸	۸۵۴ ، ۸۵۵
کیلی شین ۸۵	كلیسای محله ۸۵۷
کیلیکیه ۹۳ ، ۴۱۸	كلیسای مسیحیان ایران ۱۹۹
کی نابا (رك : نسیر) ۷۶	كلیسای نسطوری ۱۹۹
کیوان (رك : خمارلو) ۵۸ ، ۴۸۷	کنادبروژ ۶۰
کیوی پایین ۵۹	کنجگاه ۵۹
کف	
گاودول (رك : ملك كندی) ۵۹ ، ۵۶۷	کندوان ۵۹ ، ۶۲۰ ، ۸۴۸
گاوغان ۵۸ ، ۴۳۴ ، ۴۳۶ ، ۵۲۵	کوبا ۱۵
گتسکا (رك : گنجك) ۱۱۰	کوبان ۱۲۶
گجرات ۱۴	کور (رود - ، رك : كرك) ۴ ، ۵ ، ۷ ، ۱۱ ، ۸۰

کنجک (رک : شیز ، گنژک) ۱۱۸ ، ۱۱۰ ، ۱۲۶ ، ۱۲۷	گجرات ۶۰
کنجور خسرو (رک : دهخوارقان) ۲۷	گدیو (رود ، - رک : کدیو -) ۲۶
کنجه (رک : کیروف آباد ، جنزه ، شیز) ۳ ، ۱۵۶ ، ۸۸ ، ۱۶ ، ۱۱ ، ۱۰ ، ۸	گرجستان ۲ ، ۴ ، ۸ ، ۳۹ ، ۱۲۶ ، ۱۶۹
۲۲۷ ، ۱۷۰ ، ۱۶۹ ، ۱۶۵ ، ۱۶۰	۴۱۶
۲۳۶ ، ۲۳۷ ، ۲۴۹ ، ۲۶۴ ، ۲۶۵	گردکانلو ۲۳۶
۲۹۵	گردیان ۶۱ ، ۷۰ ، ۱
کنچونه (رک : یافت) ۵۸	گرگان ۱۲۵ ، ۲۰۸
گنژک (رک : جنزه ، شیز ، گنجک) ۹۸ ، ۱۸	گرگر (قصبه -) ۱۷ ، ۲۹۳
۱۲۹ ، ۱۲۷	گرگر (رک : علمدار) ۵۹
گنژکه (رک : شیز) ۱۱۴	گرم (رک : چشمه کش) ۵۹
گنژک (رک : شیز ، گنجک) ۱۱۰	گرمادوز (رک : ابش احمد) ۵۸ ، ۴۹۷
گور باباعلی ۱۱۳	گرم رود ۱۷ ، ۲۶ ، ۲۴۰ ، ۲۴۴
گورچین قلعه (رک : گوگرچین) ۵۴	گرمه حومه ۶۲۳
گورستان سرخاب ۲۱۷	گرمی ۲۳ ، ۳۲ ، ۳۹ ، ۵۸
گورقلعه ۵۷	گروزی ۲۲۷
گورگ (رک : کلولان خوارو) ۶۰	گروس ۱۸۵
گورگه سردشت (رک : پرستان) ۶۰ ، ۱۹۶	گروداغ ۵۰
۷۹۰	گزکا (رک : گنژک) ۹۸
گورگ نعلین ۱۹۶	گشتاسفی ۲۱۰
گوسون ۲۳۴	گل تپه (رک : سراجو) ۱۱۳
گوکچای (رک : گوکچای) ۲۲۷	گلخید ۹۹
گوگارک ۶ ، ۱۲۴	گلستان (کاخ -) ۴ ، ۴۲۲ ، ۴۲۳ ، ۴۴۴
گوگان (قصبه -) ۵۰	گلین قیه ۲۲۴ ، ۲۲۹
گوگاو ۵	گنبد سرخ (رک : گنبد قرمز) ۳۹۰ ، ۸۳۶
گوکچای (رک : گوکچای) ۱۵	گنبد سلطانیه ۴۰۹
گوکچه (دریاچه -) ۸۰	گنبد غفاریه ۳۹۳ ، ۳۹۶ ، ۸۳۷
گولتن ۱۵۱ ، ۱۶۳	گنبد قرمز (رک : گنبد سرخ) ۳۹۰ ، ۸۳۶
	گنبد کبود ۳۹۳ ، ۳۹۵ ، ۴۱۲ ، ۸۳۷

لنکران ۳
لنینگراد ۲۳ : ۳۲۴
لولو (رك : لولوبیان) ۶۹ ، ۷۱
لولوبی ۷۵
لیبلی اونی ۸۳
لیدن ۲۰۹
لیدی (رك : لیدی) ۸۹
لیدی (رك : لیدی) ۹۳ ، ۱۲۸
لیران ۷ : ۲۰ ، ۱۱۴ ، ۱۱۶ ، ۲۳۹ ،
۲۴۰

م

ماجشنسف (رك : ماه گشنسپ) ۱۱۸ ، ۱۱۹
ماخان (رك : مهله زان - مهله زن) ۸۵۷ ،
۸۵۸
ماخوزده ۱۱۷
ماد (كشور و سرزمین -) ۶۸ ، ۷۷ ، ۷۸ ،
۸۶ ، ۸۹ ، ۹۰ ، ۹۱ ، ۹۲ ، ۹۴ ، ۹۶
۹۸ ، ۱۰۱ ، ۱۰۴ ، ۱۰۵ ، ۱۰۷ ،
۱۱۰ ، ۱۲۳ ، ۱۲۵ ، ۱۲۸ ، ۱۲۹
ماد آتروپاتن (رك : آذربایجان) ۶۸ ، ۱۰۴ ،
۱۱۰
ماد آتروپاتن (رك : ماد كوچك) ۹۲ ، ۹۵ ،
۹۹ ، ۱۰۲
ماد آذربایجان ۹۲ ، ۱۲۸
مادای (رك : ماد) ۶۹
ماد بزرگ (رك : ماسفلی) ۹۱ ، ۹۲ ، ۹۴ ،
۹۹ ، ۹۶
ماد سفلی (رك : ماد بزرگ) ۹۲ ، ۹۶
ماد شرقی ۸۲

گومات ۱۹۵
گوی آجاج ۶۱
گوی برج (رك : قوی برج) ۳۹۵
گوی تپه ۶۴ ، ۶۶
گویو (رود -) ۲۷
گنو کامل ۹۵
گیتوهانی ۸۴ ، ۸۵
گیردو ۸۴ ، ۸۵
گیزیل بوند (رك : قافلانکوه) ۶۹ ، ۷۰ ،
۷۷

گیلان ۱ ، ۲ ، ۱۷ ، ۴۰ ، ۲۰۸ ، ۳۶۱ ،
۳۸۰
گیلانات ۳۸۰
گیلزان ۶۸ ، ۷۶ ، ۷۷

ل

لارنده ۲۳۸
لاسیو ۱۹۴
لاسیه ۲۴۵
لاهیج ۲۲۸
لاهیجان ۴۶ ، ۵۱ ، ۱۹۳ ، ۱۹۶ ، ۲۲۸ ،
۲۷۷
لاهیجان (کوه -) ۱۹۵
لاهیجان (رك : قلعهٔ پسوه) ۶۰
لجسته اولیچك (رك : لاهیج) ۲۲۸
لرداغی ۶۷
لشکله ۱۸
لکستان (رك : صدقیان) ۶۱ ، ۷۰ ، ۲
لندن ۳۰۶

ماوراء قفقاز ۲ ، ۹۶ ، ۹۹ ، ۱۶۷	مادقدیم (رک : ایالت جبال) ۱
ماه (رک : ماد) ۱۲۵	مادکوجک (رک : ماد آتروپاتن) ۹۱ ، ۹۲ ،
ماه گشنسب (رک : ماجشنسف) ۱۱۸	۸۴ ، ۹۵ ، ۹۶ ، ۹۷ ، ۹۸ ، ۱۱۰ ،
ماه نهاوند (رک : دینور ۲۰۳ ، ۲۰۶	۱۱۱
مایبهرج ۱۷ ، ۱۲۵	ماری کند، ۴۹
مایبهرج (رک : مایبهرج) ۱۸	مارگیانه (رک : دریاچه رضائییه) ۵۳
مای پهرک (رک : مایبهرج) ۱۲۵	مازندران ۱۲۵ ، ۲۰۸
مترسی ۲۲۸	ماست کوه ۳۷
عتو کلیه ۱۱	ماشیا ۱۸
مجلس شورای ملی ۱۹۷ ، ۲۰۲	ماکرتون ۱۲۴
محله امامزاده (رک : خوی) ۴۳۰	ماکو (رک : ماکویه) ۱۶ ، ۳۵ ، ۴۳ ، ۴۴ ،
محلات ۱۲۰	۵۲ ، ۶۰ ، ۶۶ ، ۶۷ ، ۱۷۸ ، ۱۸۵ ،
محله قنبر چشمه ۳۹۷	۱۹۷ ، ۲۴۵ ، ۲۹۴ ، ۴۱۵ ، ۴۱۷ ،
محمدصلاح (رک : بده جیگ) ۶۰	۴۱۹ ، ۴۲۰ ، ۴۲۴ ، ۴۲۵ ، ۴۳۵ ،
محمودآباد ۳۹ ، ۴۰	۴۳۶ ، ۴۴۲ ، ۷۰۲ ، ۴۲۴ ، ۸۲۶ ،
محمودحقیق (رک : چاردولی) ۵۹ ، ۱۱۳	۸۶۶ ، ۸۵۰
مخلوجا ۱۱۳	ماکو (رود -) ۴۹ ، ۴۳۵
مدائن ۱۳۸	ماکو (کوه -) ۵۲
مدرسه الملیکیه ۳۹۴	ماکوچای (رک : زنگه‌مار) ۴۴
مدرسه غفاریه ۳۹۳	ماکویه (رک : ماکو) ۴۳ ، ۴۲۰ ،
مدیترانه (دریای -) ۲۵۲	ماننا ۶۳ ، ۶۹ ، ۷۴ ، ۷۷ ، ۷۸ ،
مدینه ۱۲۹ ، ۲۱۸	۷۹ ، ۸۱ ، ۸۲ ، ۸۹ ، ۹۲ ، ۹۳ ،
مراغه ۱۷ ، ۱۸ ، ۱۹ ، ۲۰ ، ۲۱ ، ۲۶ ،	۱۰۵
۲۷ ، ۴۱ ، ۴۲ ، ۵۰ ، ۵۵ ، ۵۷ ،	ماوراء ارس ۱۶ ، ۱۶۹ ، ۴۲۲ ،
۵۹ ، ۷۸ ، ۱۱۲ ، ۱۴۳ ، ۱۴۴ ،	ماوراء ارس (رک : اوتای Otay) ۴
۱۴۹ ، ۱۵۵ ، ۱۶۰ ، ۱۶۱ ، ۱۶۲ ،	ماوراءالنهر ۱۲۷ ، ۱۴۳ ، ۱۵۲ ، ۱۵۷ ،
۱۶۹ ، ۱۷۲ ، ۱۷۹ ، ۲۰۲ ، ۲۱۰ ،	۲۳۵ ، ۲۴۰
۲۱۶ ، ۲۳۷ ، ۲۳۹ ، ۲۴۰ ، ۲۴۴ ،	ماوراءخزر ۲۴۵
	ماوراء رود ارس ۹۱

مزرجان (رك : فردجان) ۱۱۸ ، ۱۱۹ ،	۲۴۶ ، ۲۶۶ ، ۲۸۲ ، ۳۰۲ ، ۳۰۳ ،
۱۲۰	۳۰۴ ، ۳۸۶ ، ۳۸۷ ، ۳۸۸ ، ۳۸۹ ،
مزرقان ۱۲۰	۳۹۰ ، ۳۹۱ ، ۳۹۲ ، ۳۹۳ ، ۳۹۴ ،
مسجد جامع اردبیل ۳۸۴ ، ۴۰۰	۳۹۵ ، ۳۹۶ ، ۴۰۳ ، ۴۰۶ ، ۴۱۲ ،
مسجد جامع رضائیه ۴۱۳ ، ۸۴۹	۴۱۳ ، ۴۳۳ ، ۴۳۶ ، ۴۳۷ ، ۴۳۹ ،
مسجد جامع مرند ۳۹۶ ، ۳۹۸	۴۴۰ ، ۴۴۱ ، ۴۴۲ ، ۴۴۳ ، ۴۴۴ ،
مسجد جامع مهاباد ۴۱۵	۴۴۵ ، ۴۴۶ ، ۴۴۷ ، ۴۴۸ ، ۴۴۹ ،
مسجد جمعه مراغه ۸۳۹ ، ۸۴۰	۴۵۰ ، ۴۵۱ ، ۴۵۲ ، ۴۵۳ ، ۴۵۴ ،
مسجد سردار رضائیه ۸۲۵	۴۵۵ ، ۴۵۶ ، ۴۵۷ ، ۴۵۸ ، ۴۵۹ ،
مسجد مطلب خان ۸۵۹	۴۶۰ ، ۴۶۱ ، ۴۶۲ ، ۴۶۳ ، ۴۶۴ ،
مسجد مهر آباد (- بناب) ۸۶۴	۴۶۵ ، ۴۶۶ ، ۴۶۷ ، ۴۶۸ ، ۴۶۹ ،
مشکین شهر (رك : مشکین شهر) ۴۰۱	۴۷۰ ، ۴۷۱ ، ۴۷۲ ، ۴۷۳ ، ۴۷۴ ،
مسکو ۱۷۶	۴۷۵ ، ۴۷۶ ، ۴۷۷ ، ۴۷۸ ، ۴۷۹ ،
مسی Messi ۶۸ ، ۷۶	۴۸۰ ، ۴۸۱ ، ۴۸۲ ، ۴۸۳ ، ۴۸۴ ،
مشکین (رك : پیشکین) ۳۱ ، ۱۷۰ ، ۲۴۰	۴۸۵ ، ۴۸۶ ، ۴۸۷ ، ۴۸۸ ، ۴۸۹ ،
مشکین باختری (یا : مشکین غربی ، رك :	۴۹۰ ، ۴۹۱ ، ۴۹۲ ، ۴۹۳ ، ۴۹۴ ،
مشکین شهر ، قصابیه) ۳۱ ، ۵۹ ، ۵۹۸	۴۹۵ ، ۴۹۶ ، ۴۹۷ ، ۴۹۸ ، ۴۹۹ ،
مشکین خاوری یا : مشکین شرقی ، (رك :	۵۰۰ ، ۵۰۱ ، ۵۰۲ ، ۵۰۳ ، ۵۰۴ ،
مشکین شهر ، ارجق) ۳۱ ، ۳۲ ، ۶۰۱	۵۰۵ ، ۵۰۶ ، ۵۰۷ ، ۵۰۸ ، ۵۰۹ ،
مشکین شهر (رك : خیاو) ۳۰ ، ۳۱ ، ۳۲ ،	۵۱۰ ، ۵۱۱ ، ۵۱۲ ، ۵۱۳ ، ۵۱۴ ،
۵۹ ، ۱۲۹ ، ۱۷۹ ، ۱۸۲ ، ۳۹۹ ،	۵۱۵ ، ۵۱۶ ، ۵۱۷ ، ۵۱۸ ، ۵۱۹ ،
۴۰۰ ، ۴۳۳ ، ۴۳۴ ، ۴۳۶ ، ۴۴۰ ،	۵۲۰ ، ۵۲۱ ، ۵۲۲ ، ۵۲۳ ، ۵۲۴ ،
۵۷۵ ، ۶۰۸ ، ۸۴۲	۵۲۵ ، ۵۲۶ ، ۵۲۷ ، ۵۲۸ ، ۵۲۹ ،
مشکین گرجی ۳۱	۵۳۰ ، ۵۳۱ ، ۵۳۲ ، ۵۳۳ ، ۵۳۴ ،
مشکین (رك : مشکین) ۱۷ ، ۳۸	۵۳۵ ، ۵۳۶ ، ۵۳۷ ، ۵۳۸ ، ۵۳۹ ،
مشی ۷۵	۵۴۰ ، ۵۴۱ ، ۵۴۲ ، ۵۴۳ ، ۵۴۴ ،
مصداتی ۱۸۴	۵۴۵ ، ۵۴۶ ، ۵۴۷ ، ۵۴۸ ، ۵۴۹ ،
مصر ۸۸ ، ۱۰۱ ، ۱۳۷ ، ۱۵۸ ، ۲۰۴ ،	۵۵۰ ، ۵۵۱ ، ۵۵۲ ، ۵۵۳ ، ۵۵۴ ،
۲۰۶ ، ۲۰۹ ، ۲۳۷ ، ۲۳۹ ، ۲۵۷ ،	۵۵۵ ، ۵۵۶ ، ۵۵۷ ، ۵۵۸ ، ۵۵۹ ،
۳۹۴	۵۶۰ ، ۵۶۱ ، ۵۶۲ ، ۵۶۳ ، ۵۶۴ ،
	۵۶۵ ، ۵۶۶ ، ۵۶۷ ، ۵۶۸ ، ۵۶۹ ،
	۵۷۰ ، ۵۷۱ ، ۵۷۲ ، ۵۷۳ ، ۵۷۴ ،
	۵۷۵ ، ۵۷۶ ، ۵۷۷ ، ۵۷۸ ، ۵۷۹ ،
	۵۸۰ ، ۵۸۱ ، ۵۸۲ ، ۵۸۳ ، ۵۸۴ ،
	۵۸۵ ، ۵۸۶ ، ۵۸۷ ، ۵۸۸ ، ۵۸۹ ،
	۵۹۰ ، ۵۹۱ ، ۵۹۲ ، ۵۹۳ ، ۵۹۴ ،
	۵۹۵ ، ۵۹۶ ، ۵۹۷ ، ۵۹۸ ، ۵۹۹ ،
	۶۰۰ ، ۶۰۱ ، ۶۰۲ ، ۶۰۳ ، ۶۰۴ ،
	۶۰۵ ، ۶۰۶ ، ۶۰۷ ، ۶۰۸ ، ۶۰۹ ،
	۶۱۰ ، ۶۱۱ ، ۶۱۲ ، ۶۱۳ ، ۶۱۴ ،
	۶۱۵ ، ۶۱۶ ، ۶۱۷ ، ۶۱۸ ، ۶۱۹ ،
	۶۲۰ ، ۶۲۱ ، ۶۲۲ ، ۶۲۳ ، ۶۲۴ ،
	۶۲۵ ، ۶۲۶ ، ۶۲۷ ، ۶۲۸ ، ۶۲۹ ،
	۶۳۰ ، ۶۳۱ ، ۶۳۲ ، ۶۳۳ ، ۶۳۴ ،
	۶۳۵ ، ۶۳۶ ، ۶۳۷ ، ۶۳۸ ، ۶۳۹ ،
	۶۴۰ ، ۶۴۱ ، ۶۴۲ ، ۶۴۳ ، ۶۴۴ ،
	۶۴۵ ، ۶۴۶ ، ۶۴۷ ، ۶۴۸ ، ۶۴۹ ،
	۶۵۰ ، ۶۵۱ ، ۶۵۲ ، ۶۵۳ ، ۶۵۴ ،
	۶۵۵ ، ۶۵۶ ، ۶۵۷ ، ۶۵۸ ، ۶۵۹ ،
	۶۶۰ ، ۶۶۱ ، ۶۶۲ ، ۶۶۳ ، ۶۶۴ ،
	۶۶۵ ، ۶۶۶ ، ۶۶۷ ، ۶۶۸ ، ۶۶۹ ،
	۶۷۰ ، ۶۷۱ ، ۶۷۲ ، ۶۷۳ ، ۶۷۴ ،
	۶۷۵ ، ۶۷۶ ، ۶۷۷ ، ۶۷۸ ، ۶۷۹ ،
	۶۸۰ ، ۶۸۱ ، ۶۸۲ ، ۶۸۳ ، ۶۸۴ ،
	۶۸۵ ، ۶۸۶ ، ۶۸۷ ، ۶۸۸ ، ۶۸۹ ،
	۶۹۰ ، ۶۹۱ ، ۶۹۲ ، ۶۹۳ ، ۶۹۴ ،
	۶۹۵ ، ۶۹۶ ، ۶۹۷ ، ۶۹۸ ، ۶۹۹ ،
	۷۰۰ ، ۷۰۱ ، ۷۰۲ ، ۷۰۳ ، ۷۰۴ ،
	۷۰۵ ، ۷۰۶ ، ۷۰۷ ، ۷۰۸ ، ۷۰۹ ،
	۷۱۰ ، ۷۱۱ ، ۷۱۲ ، ۷۱۳ ، ۷۱۴ ،
	۷۱۵ ، ۷۱۶ ، ۷۱۷ ، ۷۱۸ ، ۷۱۹ ،
	۷۲۰ ، ۷۲۱ ، ۷۲۲ ، ۷۲۳ ، ۷۲۴ ،
	۷۲۵ ، ۷۲۶ ، ۷۲۷ ، ۷۲۸ ، ۷۲۹ ،
	۷۳۰ ، ۷۳۱ ، ۷۳۲ ، ۷۳۳ ، ۷۳۴ ،
	۷۳۵ ، ۷۳۶ ، ۷۳۷ ، ۷۳۸ ، ۷۳۹ ،
	۷۴۰ ، ۷۴۱ ، ۷۴۲ ، ۷۴۳ ، ۷۴۴ ،
	۷۴۵ ، ۷۴۶ ، ۷۴۷ ، ۷۴۸ ، ۷۴۹ ،
	۷۵۰ ، ۷۵۱ ، ۷۵۲ ، ۷۵۳ ، ۷۵۴ ،
	۷۵۵ ، ۷۵۶ ، ۷۵۷ ، ۷۵۸ ، ۷۵۹ ،
	۷۶۰ ، ۷۶۱ ، ۷۶۲ ، ۷۶۳ ، ۷۶۴ ،
	۷۶۵ ، ۷۶۶ ، ۷۶۷ ، ۷۶۸ ، ۷۶۹ ،
	۷۷۰ ، ۷۷۱ ، ۷۷۲ ، ۷۷۳ ، ۷۷۴ ،
	۷۷۵ ، ۷۷۶ ، ۷۷۷ ، ۷۷۸ ، ۷۷۹ ،
	۷۸۰ ، ۷۸۱ ، ۷۸۲ ، ۷۸۳ ، ۷۸۴ ،
	۷۸۵ ، ۷۸۶ ، ۷۸۷ ، ۷۸۸ ، ۷۸۹ ،
	۷۹۰ ، ۷۹۱ ، ۷۹۲ ، ۷۹۳ ، ۷۹۴ ،
	۷۹۵ ، ۷۹۶ ، ۷۹۷ ، ۷۹۸ ، ۷۹۹ ،
	۸۰۰ ، ۸۰۱ ، ۸۰۲ ، ۸۰۳ ، ۸۰۴ ،
	۸۰۵ ، ۸۰۶ ، ۸۰۷ ، ۸۰۸ ، ۸۰۹ ،
	۸۱۰ ، ۸۱۱ ، ۸۱۲ ، ۸۱۳ ، ۸۱۴ ،
	۸۱۵ ، ۸۱۶ ، ۸۱۷ ، ۸۱۸ ، ۸۱۹ ،
	۸۲۰ ، ۸۲۱ ، ۸۲۲ ، ۸۲۳ ، ۸۲۴ ،
	۸۲۵ ، ۸۲۶ ، ۸۲۷ ، ۸۲۸ ، ۸۲۹ ،
	۸۳۰ ، ۸۳۱ ، ۸۳۲ ، ۸۳۳ ، ۸۳۴ ،
	۸۳۵ ، ۸۳۶ ، ۸۳۷ ، ۸۳۸ ، ۸۳۹ ،
	۸۴۰ ، ۸۴۱ ، ۸۴۲ ، ۸۴۳ ، ۸۴۴ ،
	۸۴۵ ، ۸۴۶ ، ۸۴۷ ، ۸۴۸ ، ۸۴۹ ،
	۸۵۰ ، ۸۵۱ ، ۸۵۲ ، ۸۵۳ ، ۸۵۴ ،
	۸۵۵ ، ۸۵۶ ، ۸۵۷ ، ۸۵۸ ، ۸۵۹ ،
	۸۶۰ ، ۸۶۱ ، ۸۶۲ ، ۸۶۳ ، ۸۶۴ ،
	۸۶۵ ، ۸۶۶ ، ۸۶۷ ، ۸۶۸ ، ۸۶۹ ،
	۸۷۰ ، ۸۷۱ ، ۸۷۲ ، ۸۷۳ ، ۸۷۴ ،
	۸۷۵ ، ۸۷۶ ، ۸۷۷ ، ۸۷۸ ، ۸۷۹ ،
	۸۸۰ ، ۸۸۱ ، ۸۸۲ ، ۸۸۳ ، ۸۸۴ ،
	۸۸۵ ، ۸۸۶ ، ۸۸۷ ، ۸۸۸ ، ۸۸۹ ،
	۸۹۰ ، ۸۹۱ ، ۸۹۲ ، ۸۹۳ ، ۸۹۴ ،
	۸۹۵ ، ۸۹۶ ، ۸۹۷ ، ۸۹۸ ، ۸۹۹ ،
	۹۰۰ ، ۹۰۱ ، ۹۰۲ ، ۹۰۳ ، ۹۰۴ ،
	۹۰۵ ، ۹۰۶ ، ۹۰۷ ، ۹۰۸ ، ۹۰۹ ،
	۹۱۰ ، ۹۱۱ ، ۹۱۲ ، ۹۱۳ ، ۹۱۴ ،
	۹۱۵ ، ۹۱۶ ، ۹۱۷ ، ۹۱۸ ، ۹۱۹ ،
	۹۲۰ ، ۹۲۱ ، ۹۲۲ ، ۹۲۳ ، ۹۲۴ ،
	۹۲۵ ، ۹۲۶ ، ۹۲۷ ، ۹۲۸ ، ۹۲۹ ،
	۹۳۰ ، ۹۳۱ ، ۹۳۲ ، ۹۳۳ ، ۹۳۴ ،
	۹۳۵ ، ۹۳۶ ، ۹۳۷ ، ۹۳۸ ، ۹۳۹ ،
	۹۴۰ ، ۹۴۱ ، ۹۴۲ ، ۹۴۳ ، ۹۴۴ ،
	۹۴۵ ، ۹۴۶ ، ۹۴۷ ، ۹۴۸ ، ۹۴۹ ،
	۹۵۰ ، ۹۵۱ ، ۹۵۲ ، ۹۵۳ ، ۹۵۴ ،
	۹۵۵ ، ۹۵۶ ، ۹۵۷ ، ۹۵۸ ، ۹۵۹ ،
	۹۶۰ ، ۹۶۱ ، ۹۶۲ ، ۹۶۳ ، ۹۶۴ ،
	۹۶۵ ، ۹۶۶ ، ۹۶۷ ، ۹۶۸ ، ۹۶۹ ،
	۹۷۰ ، ۹۷۱ ، ۹۷۲ ، ۹۷۳ ، ۹۷۴ ،
	۹۷۵ ، ۹۷۶ ، ۹۷۷ ، ۹۷۸ ، ۹۷۹ ،
	۹۸۰ ، ۹۸۱ ، ۹۸۲ ، ۹۸۳ ، ۹۸۴ ،
	۹۸۵ ، ۹۸۶ ، ۹۸۷ ، ۹۸۸ ، ۹۸۹ ،
	۹۹۰ ، ۹۹۱ ، ۹۹۲ ، ۹۹۳ ، ۹۹۴ ،
	۹۹۵ ، ۹۹۶ ، ۹۹۷ ، ۹۹۸ ، ۹۹۹ ،
	۱۰۰۰ ، ۱۰۰۱ ، ۱۰۰۲ ، ۱۰۰۳ ، ۱۰۰۴ ،
	۱۰۰۵ ، ۱۰۰۶ ، ۱۰۰۷ ، ۱۰۰۸ ، ۱۰۰۹ ،
	۱۰۱۰ ، ۱۰۱۱ ، ۱۰۱۲ ، ۱۰۱۳ ، ۱۰۱۴ ،
	۱۰۱۵ ، ۱۰۱۶ ، ۱۰۱۷ ، ۱۰۱۸ ، ۱۰۱۹ ،
	۱۰۲۰ ، ۱۰۲۱ ، ۱۰۲۲ ، ۱۰۲۳ ، ۱۰۲۴ ،
	۱۰۲۵ ، ۱۰۲۶ ، ۱۰۲۷ ، ۱۰۲۸ ، ۱۰۲۹ ،
	۱۰۳۰ ، ۱۰۳۱ ، ۱۰۳۲ ، ۱۰۳۳ ، ۱۰۳۴ ،
	۱۰۳۵ ، ۱۰۳۶ ، ۱۰۳۷ ، ۱۰۳۸ ، ۱۰۳۹ ،
	۱۰۴۰ ، ۱۰۴۱ ، ۱۰۴۲ ، ۱۰۴۳ ، ۱۰۴۴ ،
	۱۰۴۵ ، ۱۰۴۶ ، ۱۰۴۷ ، ۱۰۴۸ ، ۱۰۴۹ ،
	۱۰۵۰ ، ۱۰۵۱ ، ۱۰۵۲ ، ۱۰۵۳ ، ۱۰۵۴ ،
	۱۰۵۵ ، ۱۰۵۶ ، ۱۰۵۷ ، ۱۰۵۸ ، ۱۰۵۹ ،
	۱۰۶۰ ، ۱۰۶۱ ، ۱۰۶۲ ، ۱۰۶۳ ، ۱۰۶۴ ،
	۱۰۶۵ ، ۱۰۶۶ ، ۱۰۶۷ ، ۱۰۶۸ ، ۱۰۶۹ ،
	۱۰۷۰ ، ۱۰۷۱ ، ۱۰۷۲ ، ۱۰۷۳ ، ۱۰۷۴ ،
	۱۰۷۵ ، ۱۰۷۶ ، ۱۰۷۷ ، ۱۰۷۸ ، ۱۰۷۹ ،
	۱۰۸۰ ، ۱۰۸۱ ، ۱۰۸۲ ، ۱۰۸۳ ، ۱۰۸۴ ،
	۱۰۸۵ ، ۱۰۸۶ ، ۱۰۸۷ ، ۱۰۸۸ ، ۱۰۸۹ ،
	۱۰۹۰ ، ۱۰۹۱ ، ۱۰۹۲ ، ۱۰۹۳ ، ۱۰۹۴ ،
	۱۰۹۵ ، ۱۰۹۶ ، ۱۰۹۷ ، ۱۰۹۸ ، ۱۰۹۹ ،
	۱۱۰۰ ، ۱۱۰۱ ، ۱۱۰۲ ، ۱۱۰۳ ، ۱۱۰۴ ،
	۱۱۰۵ ، ۱۱۰۶ ، ۱۱۰۷ ، ۱۱۰۸ ، ۱۱۰۹ ،
	۱۱۱۰ ، ۱۱۱۱ ، ۱۱۱۲ ، ۱۱۱۳ ، ۱۱۱۴ ،
	۱۱۱۵ ، ۱۱۱۶ ، ۱۱۱۷ ، ۱۱۱۸ ، ۱۱۱۹ ،
	۱۱۲۰ ، ۱۱۲۱ ، ۱۱۲۲ ، ۱۱۲۳ ، ۱۱۲۴ ،
	۱۱۲۵ ، ۱۱۲۶ ، ۱۱۲۷ ، ۱۱۲۸ ، ۱۱۲۹ ،
	۱۱۳۰ ، ۱۱۳۱ ، ۱۱۳۲ ، ۱۱۳۳ ، ۱۱۳۴ ،
	۱۱۳۵ ، ۱۱۳۶ ، ۱۱۳۷ ، ۱۱۳۸ ، ۱۱۳۹ ،
	۱۱۴۰ ، ۱۱۴۱ ، ۱۱۴۲ ، ۱۱۴۳ ، ۱۱۴۴ ،
	۱۱۴۵ ، ۱۱۴۶ ، ۱۱۴۷ ، ۱۱۴۸ ، ۱۱۴۹ ،
	۱۱۵۰ ، ۱۱۵۱ ، ۱۱۵۲ ، ۱۱۵۳ ، ۱۱۵۴ ،
	۱۱۵۵ ، ۱۱۵۶ ، ۱۱۵۷ ، ۱۱۵۸ ، ۱۱۵۹ ،
	۱۱۶۰ ، ۱۱۶۱ ، ۱۱۶۲ ، ۱۱۶۳ ، ۱۱۶۴ ،
	۱۱۶۵ ، ۱۱۶۶ ، ۱۱۶۷ ، ۱۱۶۸ ، ۱۱۶۹ ،
	۱۱۷۰ ، ۱۱۷۱ ، ۱۱۷۲ ، ۱۱۷۳ ، ۱۱۷۴ ،
	۱۱۷۵ ، ۱۱۷۶ ، ۱۱۷۷ ، ۱۱۷۸ ، ۱۱۷۹ ،
	۱۱۸۰ ، ۱۱۸۱ ، ۱۱۸۲ ، ۱۱۸۳ ، ۱۱۸۴ ،
	۱۱۸۵ ، ۱۱۸۶ ، ۱۱۸۷ ، ۱۱۸۸ ، ۱۱۸۹ ،
	۱۱۹۰ ، ۱۱۹۱ ، ۱۱۹۲ ، ۱۱۹۳ ، ۱۱۹۴ ،
	۱۱۹۵ ، ۱۱۹۶ ، ۱۱۹۷ ، ۱۱۹۸ ، ۱۱۹۹ ،
	۱۲۰۰ ، ۱۲۰۱ ، ۱۲۰۲ ، ۱۲۰۳ ، ۱۲۰۴ ،
	۱۲۰۵ ، ۱۲۰۶ ، ۱۲۰۷ ، ۱۲۰۸ ، ۱۲۰۹ ،
	۱۲۱۰ ، ۱۲۱۱ ، ۱۲۱۲ ، ۱۲۱۳ ، ۱۲۱۴ ،
	۱۲۱۵ ، ۱۲۱۶ ، ۱۲۱۷ ، ۱۲۱۸ ، ۱۲۱۹ ،
	۱۲۲۰ ، ۱۲۲۱ ، ۱۲۲۲ ، ۱۲۲۳ ، ۱۲۲۴ ،
	۱۲۲۵ ، ۱۲۲۶ ، ۱۲۲۷ ، ۱۲۲۸ ، ۱۲۲۹ ،
	۱۲۳۰ ، ۱۲۳۱ ، ۱۲۳۲ ، ۱۲۳۳ ، ۱۲۳۴ ،
	۱۲۳۵ ، ۱۲۳۶ ، ۱۲۳۷ ، ۱۲۳۸ ، ۱۲۳۹ ،
	۱۲۴۰ ، ۱۲۴۱ ، ۱۲۴۲ ، ۱۲۴۳ ، ۱۲۴۴ ،
	۱۲۴۵ ، ۱۲۴۶ ، ۱۲۴۷ ، ۱۲۴۸ ، ۱۲۴۹ ،
	۱۲۵۰ ، ۱۲۵۱ ، ۱۲۵۲ ، ۱۲۵۳ ، ۱۲۵۴ ،
	۱۲۵۵ ، ۱۲۵۶ ، ۱۲۵۷ ، ۱۲۵۸ ، ۱۲۵۹ ،
	۱۲۶۰ ، ۱۲۶۱ ، ۱۲۶۲ ، ۱۲۶۳ ، ۱۲۶۴ ،
	۱۲۶۵ ، ۱۲۶۶ ، ۱۲۶۷ ، ۱۲۶۸ ، ۱۲۶۹ ،
	۱۲۷۰ ، ۱۲۷۱ ، ۱۲۷۲ ، ۱۲۷۳ ، ۱۲۷۴ ،
	۱۲۷۵ ، ۱۲۷۶ ، ۱۲۷۷ ، ۱۲۷۸ ، ۱۲۷۹ ،
	۱۲۸۰ ، ۱۲۸۱ ، ۱۲۸۲ ، ۱۲۸۳ ، ۱۲۸۴ ،
	۱۲۸۵ ، ۱۲۸۶ ، ۱۲۸۷ ، ۱۲۸۸ ، ۱۲۸۹ ،
	۱۲۹۰ ، ۱۲۹۱ ، ۱۲۹۲ ، ۱۲۹۳ ، ۱۲۹۴ ،
	۱۲۹۵ ، ۱۲۹۶ ، ۱۲۹۷ ، ۱۲۹۸ ، ۱۲۹۹ ،
	۱۳۰۰ ، ۱۳۰۱ ، ۱۳۰۲ ، ۱۳۰۳ ، ۱۳۰۴ ،
	۱۳۰۵ ، ۱۳۰۶ ، ۱۳۰۷ ، ۱۳۰۸ ، ۱۳۰۹ ،
	۱۳۱۰ ، ۱۳۱۱ ، ۱۳۱۲ ، ۱۳۱۳ ، ۱۳۱۴ ،
	۱۳۱۵ ، ۱۳۱۶ ، ۱۳۱۷ ، ۱۳۱۸ ، ۱۳۱۹ ،
	۱۳۲۰ ، ۱۳۲۱ ، ۱۳۲۲ ، ۱۳۲۳ ، ۱۳۲۴ ،
	۱۳۲۵ ، ۱۳۲۶ ، ۱۳۲۷ ، ۱۳۲۸ ، ۱۳۲۹ ،
	۱۳۳۰ ، ۱۳۳۱ ، ۱۳۳۲ ، ۱۳۳۳ ، ۱۳۳۴ ،
	۱۳۳۵ ، ۱۳۳۶ ، ۱۳۳۷ ، ۱۳۳۸ ، ۱۳۳۹ ،
	۱۳۴۰ ، ۱۳۴۱ ، ۱۳۴۲ ، ۱۳۴۳ ، ۱۳۴۴ ،
	۱۳۴۵ ، ۱۳۴۶ ، ۱۳۴۷ ، ۱۳۴۸ ، ۱۳۴۹ ،
	۱۳۵۰ ، ۱۳۵۱ ، ۱۳۵۲ ، ۱۳۵۳ ، ۱۳۵۴ ،
	۱۳۵۵ ، ۱۳۵۶ ، ۱۳۵۷ ، ۱۳۵۸ ، ۱۳۵۹ ،
	۱۳۶۰ ، ۱۳۶۱ ، ۱۳۶۲ ، ۱۳۶۳ ، ۱۳۶۴ ،
	۱۳۶۵ ، ۱۳۶۶ ، ۱۳۶۷ ، ۱۳۶۸ ، ۱۳۶۹ ،
</	

- مغبر شبلی (رك : شبلی) ۱۴۷
 معره ۲۰۹
 مغان (رك : موغان ، موغان) ۱۷، ۷، ۳۷،
 ۶۰۹ ، ۳۹
 مغان (دشت -) ۱۲۵ ، ۱۸۲ ، ۱۸۳ ، ۱۸۵،
 ۲۳۷ ، ۲۴۶
 مغرب ۲۱۶
 مقاملی ۱۱۳
 مقبره سلطان حیدر ۴۰۰ ، ۸۴۲
 مقبره شیخ جبرائیل ۸۳۱
 مقبره شیخ حیدر ۳۹۹
 مقبره شیخ شهاب‌الدین ۸۳۳ ، ۸۳۵
 مقبره شیخ صفی‌الدین اردبیلی ۲۲ ، ۸۲۸ ،
 ۸۳۱
 مقبره مؤمنه خاتون ۴۱۳
 مکاری (رك : ملاشیخ) ۶۰
 مکاری (سرزمین -) ۴۶
 مکه ۱۴۳ ، ۱۴۴ ، ۲۸۹
 ملاز کرد ۸
 ملاشیخ (رك : مکاری) ۶۰
 ملاکندی ۱۱۳
 ملالار ۱۱۳
 ملایعقوب ۵۸ ، ۵۵۰
 ملکاری ۱۹۶ ، ۷۹۲
 ملك ۲۲۹
 ملك كندی (رك : گاودل) ۵۹ ، ۴۳۴ ، ۴۳۶
 ممقان ۵۸ ، ۴۳۴ ، ۴۳۶
 منجوان (رك : ونیق) ۵۸ ، ۵۰۳
 منچستر ۶۹
- منگور (رك : تركش) ۶۰ ، ۱۹۶ ، ۷۸۰
 مواضع خان (رك : خواجه) ۵۸ ، ۵۰۰
 موانا (رك : ترگور) ۶۰ ، ۱۹۱
 موجودمبار ۸۶۲ ، ۸۶۳
 موردی‌چای (رود -) ۵۵
 مورشهدان (كوه -) ۵۲
 موزه آرامنه ۸۴۳ ، ۸۵۲ ، ۸۵۳ ، ۸۵۴ ،
 ۸۵۵
 موزه ایران باستان ۸۳
 موزه بریتانیا ۸۵
 موزه ویکتوریا و آلبرت ۳۰۶
 موساسینا ۷۶
 موسی آباد ۱۷
 مؤسسه آمریکائی هنر و باستانشناسی ایران
 ۱۱۱
 مؤسسه باستانشناسی آلمان ۴۲۶
 مؤسسه باستانشناسی شرقی فرانسه ۳۸۴
 مؤسسه مطبوعاتی فردوسی ۲۸۴
 موصل ۴۳ ، ۱۳۶ ، ۱۴۵ ، ۱۴۸ ، ۱۵۰ ،
 ۱۵۱ ، ۱۵۶ ، ۳۷۹ ، ۳۸۷ ، ۳۸۸
 ۴۱۹
 موغان (رك : موقان ، مغان) ۲ ، ۳۷ ، ۳۸ ،
 ۱۴۵ ، ۱۵۷
 موقان (رك : موغان ، مغان) ۱ ، ۱۷ ، ۱۸ ،
 ۳۷ ، ۱۳۶
 مونا (رود -) ۸۴ ، ۸۵
 مهاباد ۲۱ ، ۴۲ ، ۴۵ ، ۵۰ ، ۵۵ ، ۵۷ ،
 ۶۰ ، ۱۱۳ ، ۱۷۷ ، ۱۷۸ ، ۱۹۴ ،
 ۱۹۵ ، ۱۹۶ ، ۴۱۵ ، ۴۳۵ ، ۴۳۶ ،
 ۴۴۳ ، ۷۲۵ ، ۷۴۵

نازلوچای ۶۹۴	مهرآباد (- بناب) ۸۶۴
نازلورود ۵۱	مهرانرود ۲۵ ، ۲۶ ، ۵۲۷
ناژه Nagé ۷۵	مهربان ۵۸
نالچک ۲۲۷	مهلهزان-مهلهزان ماخلاسان ۸۵۸، ۸۵۷، ۴۲۱
نیات (رود-) ۴۴	میاغه (رك : مراغه) ۲۶۶
نجف ۱۷ ، ۲۰۴	میانج (رك : میانه) ۱۷ ، ۱۸ ، ۲۶
نخجوان (رك : نخجوان) ۲ ، ۹ ، ۱۵ ،	میانج (رود-) ۲۶
۱۹ ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۴۹ ، ۱۴۷ ، ۱۴۸ ،	میاندوآب ۵۰ ، ۵۷ ، ۶۱ ، ۸۵ ، ۱۱۰ ،
۱۷۰ ، ۲۲۸ ، ۲۴۰ ، ۴۱۳ ، ۴۲۴ ،	۱۱۳ ، ۱۷۸ ، ۱۹۶ ، ۴۳۵ ، ۴۳۶ ،
۸۴۵	۴۴۳ ، ۷۴۵ ، ۷۶۲
نخجوان (رك : نخجوان) ۳۶	میانه (رك : میانج) ۱۷ ، ۲۱ ، ۲۶ ، ۲۷ ،
نخوارگان (رك : دهخوارقان) ۲۷	۲۸ ، ۴۸ ، ۵۰ ، ۵۹ ، ۶۹ ، ۷۸ ،
نریر ۱۷	۷۹ ، ۱۳۶ ، ۱۷۹ ، ۲۴۴ ، ۴۰۲ ،
نریر ۱۸ ، ۱۹ ، ۱۶۴ ، ۱۳۶	۴۰۳ ، ۴۰۵ ، ۴۰۶ ، ۴۳۳ ، ۴۳۶ ،
نسا ۱۵۲	۴۴۰ ، ۶۰۹ ، ۶۱۸ ، ۸۴۵ ، ۸۴۶ ،
نسیر (كوه-) ۷۶	۸۴۷ ، ۸۴۸
نشان كوه ۵۲	میر خاتون (بقعه-) ۸۵۶
نشیبیان ۸۵	میره له ۱۱۳
نشوی (رك : نخجوان) ۱۷ ، ۳۶ ، ۳۷	میشوداع ۳۶
نصرت آباد ۱۱۱ ، ۱۱۳	میشه پاره (رك : مرز رود) ۵۸ ، ۴۹۸
نصیر کندی ۱۱۳	میلداشی (رك : اجارود) ۵۸
نعلین (رك : قلعه تاسیان) ۶۰ ، ۷۹۴	میمند ۱۷ ، ۱۳۶
نقجوان (رك : نخجوان) ۳۶	مین گهچا (مینگهچائو-) ۳ ، ۸۸
نقده ۶۰ ، ۶۱ ، ۱۷۸ ، ۴۳۵ ، ۴۳۶ ،	
۴۴۳ ، ۷۶۳ ، ۷۷۱	
نقش جهان (رك : نخجوان) ۳۷	ن
نمین ۲۳ ، ۴۰ ، ۵۸ ، ۶۷ ، ۲۱۵	ناچیت ۱۱۳
نوخی ۳	نارنج قلعه ۱۳
نوذر ۱۷	نازك (رك : گجلرات) ۶۰
	نازلو ۶۰

ورنکش (رك : بروانان) ۵۹	نورسیراكان ۱۲۴
وره Vera ۱۱۰	نودین ۱۷
وزگیر ۱۹۱	نوزو ۸۷
وسپورگان (رك : واسپورگان) ۱۰۰ ، ۱۰۲	نهاوند ۶۳ ، ۶۴ ، ۶۶ ، ۱۲۸
وسفورگان (رك : بسفرجان) ۳۶	نهربرلاس ۱۰
وسطان ۱۵۴	نیر ۵۸ ، ۸۶۵
ولایات پهلہ قدیم ۲۰۳	نیسای ۹۵
ولایات گشتاسفی ۱۴	نیستان ۲۲۹
ولدیان ۳۳ ، ۳۶ ، ۵۹ ، ۶۶۲	نیگجه ۸
ولران ۱۱۶	نیلان ۱۷
ولیکج ۳۲	نینو ۸۹۱
ونیز ۲۲	نیهورگان ۱۲۴
ویران ۷۴۲	و
ونیق (رك : منجوان) ۵۸	واجروذ ۱۳۴
ویلگج ۴۵۸	واسپورگان ۱۲۶
وینار (پل -) ۸۶۸	واسپورگان (رك : واسپورگان) ۱۵۴
ه	واشوگانی ۸۷
هادربایجان (رك : آذربایجان) ۹۷	وان ۷۰ ، ۹۹ ، ۱۹۹ ، ۲۳۷
هاشم آباد (رك : مرگور) ۶۰	وان (دریاچه -) ۵۲ ، ۸۰
هرزن ۲۲۹	واجالیک ۶۷
هرزند ۲۲۴	ورامین ۱۸۵ ، ۴۱۳
هرزندات (رك : هرزند جدید) ۵۹ ، ۲۲۹ ،	وراوی ۳۰ ، ۳۱
۵۷۴	ورئان ۸ ، ۱۷ ، ۱۸ ، ۱۹ ، ۴۰ ، ۱۴۷
هرزند جدید (رك : هرزندات) ۵۹	ورئان (رك : وردانه کرت) ۱۲۴ ، ۱۴۷
هروآباد (رك : خلخال) ۲۶ ، ۲۸ ، ۵۹	وردان ۱۲۵
هریس خانمروود ۵۸ ، ۵۲۸	وردانه کرت (رك : ورئان) ۱۲۵
هشاوا ۲۳۳	ورزقان ۲۹ ، ۳۰ ، ۳۳ ، ۳۶ ، ۵۸ ، ۸۲ ،
هشتادسر (کوه -) ۱۴۰	۱۵۱
	ورگهان ۵۸ ، ۵۰۴

ی	هشترود ۵۰، ۵۸، ۲۴۴، ۳۹۰، ۴۳۳،
یاراحمد (قصبه -) ۲۳۷	۶۴۸، ۶۱۹، ۴۴۱
یازی بلاغ ۱۱۳	هشترود (رود -) ۲۶
یافت (رك : گنجونه) ۵۸، ۱۴۰	هشجین (رك : خورش رستم) ۵۹
یالقوز آغاچ ۲۳۶	هشتهسر (رك : هشتادسر) ۱۴۰
یامچی ۵۹	هشتیان ۶۰
یکانات (رك : یکان کهریز بالا) ۵۹	هفتوان ۸۶۱
یکان کهریز بالا (رك : یکانات) ۵۹	همدان ۷۹، ۹۴، ۱۲۳، ۱۲۵، ۱۳۴،
یکدور (قلعه -) ۵۵	۱۴۵، ۱۵۵، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۸،
یلفوز آغاچ (رك : یالقوز آغاچ) ۲۴۱	۱۶۹، ۱۸۵، ۲۰۳، ۲۰۶، ۲۴۹،
یلقان تپه (رك : یورغان تپه) ۸۷	همشهر ۳۹۵
ینگجه ۵۸، ۸۴، ۵۵۲	هند (رك : هندوستان) ۱۴، ۸۱، ۸۷،
ینگگی کند ۱۸۵	۱۲۳، ۲۱۷، ۲۲۹،
یمن ۱۴۹	هندوستان (رك : هند) ۱۵۲
یورتچی ۴۴۹	هوراند ۳۳، ۵۸، ۱۴۰،
یورغان تپه (رك : یلقان تپه) ۸۷	هولاکوخان (قلعه -)
یورقل ۱۱۳	هومل (کوه -) ۱۹۵
یوز آغاچ ۲۴۱	هیر Hér ۵۸، ۱۲۴،
یونان ۴، ۹۷، ۱۰۵، ۱۰۷،	هیرك (رك : سیرك) ۸

۳ = فهرست کتابها و رساله‌ها و ماهنامه‌ها و مقاله‌ها

آثار ملی ایران ۴۰۸ آذربایجان وزبان آذری ۷۹۷ آذری (مقاله) ۲۶۰ ، ۲۶۶ آذربایجان دموکرات ۸۰۱ آذربایجان و وحدت ملی ۸۰۲ ، ۷۹۸ آذری یازبان آذربایکان ۸۰۳ آسوریان و همسایه‌های ایشان ۲۰۰ آصفیه ۳۴۲ آناهیتا ۱۲۰ الف احادیث صدکلمه ۳۶۰ احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم ۸ ، ۱۷ ، ۱۹ ، ۳۵ ، ۳۸ ، ۲۰۶ ، ۲۰۷ ، ۲۰۸ ۸۰۴ احسن التواریخ ۸۰۰ ادبی اثرلر ۲۸۳ اردبیل ۷۹۷ ازسعدی تاجامی ۲۱۷ ، ۲۵۸ ، ۷۹۷ از سلاجقه تا صفویه ۳۹۰ ، ۳۹۲ ، ۳۹۳ ، ۸۰۴ ، ۳۹۵ از فردوسی تا سعدی ۷۹۷	آ آب‌های معدنی آذربایجان و آبهای لجن‌دریاچه رضائیه ۸۰۴ آتوزیاتکان و نهضت ادبی ۸۰۲ آثار الیلاد و اختیار العیاد ۲۰ ، ۲۳۸ ، ۲۳۹ ، ۸۰۲ آثار امانی (رک : بانوامانی) ۳۰۱ آثار ایران ۲۱۸ ، ۳۹۳ ، ۳۹۷ ، ۴۰۷ ، ۴۱۳ ، ۷۹۵ آثار باستانی آذربایجان ۱۱۲ ، ۳۸۵ ، ۳۹۰ ، ۳۹۲ ، ۳۹۳ ، ۳۹۵ ، ۳۹۹ ، ۴۰۳ ، ۴۱۳ ، ۴۱۴ ، ۴۱۵ آثار باستانی شهرستان مراغه ۳۹۲ ، ۳۹۳ ، ۳۹۵ آثار باستانی مراغه ۳۸۷ ، ۳۹۰ آثار باستانی و ابنیه تاریخی آذربایجان ۳۲۳ ، ۳۸۶ ، ۳۹۷ ، ۴۳۰ آثار تاریخی ایران (ک : مقاله گذار) ۳۹۲ ، ۳۹۵ ، ۳۹۶ ، ۴۰۲ ، ۴۱۳ آثار تاریخی تبریز ۸۰۶ آثار تاریخی شهرستان میانه ۷۹۵

- اساس فقه اللغة ايراني ۵
 اسامی دهات کشور ۱۹۶، ۷۹۶
 اسرار الابرار ۳۴۸
 اسرار فاتحه ۲۱۷
 استقصای فهرست آثار موجود در لهجه محلی
 آذربایجان (رساله-) ۲۷۳
 اشارات ۲۳۷
 اصغریه ۳۰۱
 اصلی و کرم ۲۸۳
 اطلاعات ماهانه ۷۹۷
 اغانی ۱۳۷
 الاعلاق النفسیه ۷۹۵
 الانساب (رک. زامباور) ۱۶۵
 الانساب سمعانی ۲۰۹
 الاوامر العلائیه فی الامور العلائیه ۷۹۵
 البده و التاريخ ۱۴۰
 التنبیه و الاشراف ۱۱۶، ۲۰۷
 الخراج وصفة الكتاب ۸۰۲
 الخلافة الشرقيه ۸۰۳
 الرسالة الثانيه ۱۷، ۱۱۲، ۱۱۴، ۷۹۶
 المراضه في الحكاية السلجوقيه ۸۰۶
 الضوء اللامع لاهل القرن التاسع ۸۰۰
 الفهرست ۱۴۹، ۲۰۵، ۲۰۶
 الكامل (کامل) فی التاريخ ۷۹۵
 المختصر فی اخبار البشر ۷۹۶
 المسالك و الممالك (ک: اصطخری) ۸،
 ۱۶، ۱۷
 المسالك و الممالك (رک: ابن خردادبه) ۱۸،
 ۷۹۵
 الوصول و تهذيب علامه في علم الاصول ۳۳۷
 امثال و حکم در لهجه محلی آذربایجانی ۲۸۴
 انتخاب بوستان ۳۵۸
- انتخاب خمه ۳۴۲
 انتقام کربلا ۳۰۱
 انجيل ۱۱۴
 انجيل متی ۱۱۴
 اوباشدان خوروزی (خروس صبحگاهی) ۲۸۴
 اوستا ۵۳، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۱۸
 اوشتینیه (قصیده-) ۲۲۵
 ایران باستان ۱۰۹، ۱۱۰
 ایران در زمان ساسانیان ۱۱۰، ۱۲۳، ۱۲۸
 ایران در عهد باستان ۱۲، ۶۴، ۹۴، ۱۰۲
 ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۲۵، ۴۱۷،
 ۸۰۴
 ایرانشهر (کتاب-) ۸، ۴۸، ۵۵، ۵۷،
 ۵۸، ۱۰۰، ۱۱۱، ۱۲۵، ۱۲۹،
 ۱۹۵، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۹۷
 ایران کوده ۸۰۴
 ایران و برشش ایرانی ۲۰۰
 ایرانی که من شناخته ام ۸۰۵
 ب
 بابافغانی ۳۴۳
 باب الشدادیه من جامع الدول ۸۰۵
 باب سیم و هفتم میرخواند ۳۳۶
 بابک خرمدین دلاور آذربایجان ۸۰۵
 باستانشناسی ایران ۶۴، ۶۶، ۶۷، ۸۶،
 ۱۱۱، ۸۰۶
 بحرالمیوم ۸۰۰
 بختیارنامه ۲۸۴
 بدایع الصنایع در علم عروض ۳۵۲
 بررسی تاریخ و هنر کوتیان و لولوبیان (مقاله-)
 ۷۲
 بررسی دموگرافیک درباره اقلیت های مذهبی
 ۱۹۹، ۲۰۲، ۷۹۷

تاریخ الرسل والملوك ۸۰۱
 تاریخ امکنه شریفه ورجال برجسته ۸۹۸
 تاریخ انقلاب آذربایجان وخوانین ما کو ۵ ۸۰
 تاریخ اولجایتو ۸۰۲
 تاریخ اولاداظهار ۸۰۱
 تاریخ ایران باستان ۷۱ ، ۷۳ ، ۸۹ ، ۹۴
 تاریخ ائمه معصومین ۳۴۸
 تاریخ در ذکر سلاطین سلف و شکل اقالیم سیمه
 ۳۴۸
 تاریخ بغداد ۷۹۹
 تاریخ تبریز ۵۶ ، ۱۴۰ ، ۱۷۷ ، ۸۰۵
 تاریخ ترکی ۳۵۱
 تاریخ جهان آرا ۸۰۲
 تاریخ جهانکشا ۷۹۷
 تاریخ چنگیزی ۳۴۹
 تاریخچه و وجه تسمیه مدارس تبریز ۷۹۷
 تاریخ و جغرافی دارالسلطنه تبریز ۸۰۵
 تاریخ رضائیه ۸۰۲
 تاریخ رویان ۸۰۵
 تاریخ زندگانی حضرت یوسف وزلیخا ۲۸۴
 تاریخ سوریه ۷۰
 تاریخ شاه اسماعیل (رک: تاریخ عالم آرا) ۳۵۲ ،
 ۳۴۹
 تاریخ شعرای عثمانی ۲۵۹
 تاریخ صفویه ۱۸۰
 تاریخ صنایع ایران ۳۰۶
 تاریخ طبرستان ۷۹۵
 تاریخ طبرستان و رویان و مازندران ۸۰۴
 تاریخ طبری ۱۲۵ ، ۱۲۷ ، ۱۳۴ ، ۸۰۱
 تاریخ عالم آرای امینی ۸۰۲
 تاریخ عالم آرا (رک: تاریخ شاه اسماعیل) ۳۵۲ ،
 ۷۹۶

برهان قاطع ۲۱۱ ، ۲۱۲ ، ۲۱۸
 بزرگان و سخنسرایان آذربایجان غربی ۸۰۰
 بستانالسیاحه ۸۰۱
 بساط دبه کوزی اولدردکی ۲۵۴
 بضاعة مزاجه ۲۸۶
 بلدان (کتاب-) ۱۷
 بلوای تبریز یا تاریخ انقلاب آذربایجان ۸۰۶
 بندهش ۱۱۷ ، ۱۱۸
 بوستان ۳۵۸
 بهار بیخزان ۳۹۲
 بهجه المناهج ۳۵۲
 بهرام نامه ۱۵۷ ، ۱۶۲

پ

پسوند در زبان کنونی آذربایجان ۷۹۷

ت

تاتی وهرزنی (رک: عبدالعلی کارنگک) ۲۲۵ ،
 ۲۲۶ ، ۲۵۵ ، ۲۵۶
 تاج التواریخ ۷۹۹
 تاج المعاضد ۳۵۶
 تاریخ آذربایجان ۸۰۱
 تاریخ آسوریان تبریز ۲۰۰
 تاریخ آسیای صغیر ۸۸
 تاریخ آل مظفر ۸۰۰ ، ۸۰۳
 تاریخ آل جلایر ۸۹۸
 تاریخ ابی بی بی ۲۳۸
 تاریخ اجتماعی ایران در عهدناستان ۱۰۴ ،
 ۱۰۵ ، ۱۱۰ ، ۸۰۴
 تاریخ ادبیات ادوارد برون ۲۶۰ ، ۷۹۷
 تاریخ الامه الارمنیه ۴۱۷
 تاریخ المسلمین ۷۹۸
 تاریخ اورارتو ۷۰ ، ۸۱ ، ۸۳ ، ۸۴ ، ۸۰۴

- تاریخ عصر حافظ ۸۰۱
تاریخ عمومی آذربایجان ۸۰۳
تاریخ قم ۱۱۸ ، ۱۱۹ ، ۷۹۸
تاریخ گزیده ۷۹۹
تاریخ گیلان و دیلمستان ۸۰۴
تاریخ ماد ۶۶ ، ۷۰ ، ۷۱ ، ۸۲ ، ۷۳ ، ۷۵ ، ۸۰ ، ۸۲ ، ۸۶ ، ۸۸ ، ۹۲ ، ۹۷ ، ۹۸ ، ۱۰۷ ، ۱۱۰ ، ۷۹۹
تاریخ محمد همدمی ۸۰۶
تاریخ مختصر الدول ۷۹۵
تاریخ مذاهب اسلام ۱۳۸ ، ۱۴۰
تاریخ معماری ایران ۳۹۸
تاریخ مغول ۷۹۶
تاریخ مفصل ایران ۱۷۰ ، ۷۹۶
تاریخ ملاحشری ۸۰۴
تاریخ ننگارستان ۸۰۲
تاریخ و جغرافیای سلما ۸۰۰
تاریخ وصاف ۳۸۷ ، ۳۸۸ ، ۸۰۶
تاریخ هجده ساله آذربایجان ۸۰۳
تاریخ هرودت ۱۰۸
تبریز ۸۰۲
تجارب الامم و تعاقب الهمم (رك : ابن مسكويه)
۱۴۸ ، ۷۹۶
تجريد اللغات ۲۸۲ ، ۲۸۴ ، ۷۹۷
تجزیه الامصار و تزجیه الاعصار ۳۸۷ ، ۸۰۶
تجوید شیخ طوسی ۳۳۷
تحریر تاریخ وصاف ۳۸۸ ، ۴۱۷
تحفة العلومی ۲۸۴
تحفة النظر فی غرایب الامصار و عجایب الاسفار
۷۹۵
تحفه سامی ۲۵۸
تحفه شاهی ۳۴۲
تحقیق درباره ایلخانیان ۸۰۴
تخت سلیمان و زندان سلیمان (مقاله-) ۳۱۱ ، ۸۰۳
تذکره ۳۵۱
تذکره الشعراء ۳۴۹
تذکره الشعراء دولتشاه ۲۵۶ ، ۷۹۹
تذکره الملوك ۸۰۵
تذکره جغرافیای تاریخی ۲۱ ، ۲۳ ، ۳۲۴
تذکره روضه السلاطین ۸۰۱
تذکره هفت اقلیم ۸۹۷
تراجم الاعیان فی ابناء الزمان ۷۹۷
ترجمه الفهرست ابن ندیم ۲۰۶
ترجمه تاریخ طبری ۱۳۵
ترجمه سفرنامه تاورنیه ۸۰۵
ترجمه سیره جلال الدین ۸۰۵
ترجمه مسالك الممالك ۲۰۵
تشکیل دولت ملی در ایران ۳۱۸ ، ۴۰۰ ، ۸۰۶
تعبیرات و اصطلاحات و امثال مشترک فارسی و آذربایجانی ۲۸۴ ، ۷۹۹
تعبیر خواب ۳۵۶
تفریح نامه لازمیه ۲۸۴
تقویم البلدان ۲ ، ۱۸ ، ۵۳ ، ۷۹۶
تقویم التواریخ و جهان نما ۸۰۲
تواریخ آل عثمان ۷۹۹
تورات ۷۴ ، ۸۷
توسلات صابر ۲۸۵
تیمورنامه ۳۴۵
تیمورنامه هاتفی ۳۸۲
ث
ثملیه ۲۸۶

- ثواب تسمیح ۳۴۸
- ج
- جام جهان نما ۲۱۷
- جامع التواریخ رشیدی ۸۰۰
- جامع کبیر در علم طب ۳۳۶
- جغرافیای تاریخی سرزمینهای شرقی ۱۵، ۲۵، ۳۷، ۸۰۳
- جغرافیای مفصل ایران ۸۰۳
- جغرافیای مفصل تاریخی غرب ایران ۳۴، ۴۴
- ۷۹۷، ۸۰۳، ۸۰۶
- جغرافیای نظامی آذربایجان خاوری و باختری ۸۰۰
- جلالت زینبیه ۳۰۲
- جلالت فاطمیان ۳۰۲
- جلیل محمدقلی زاده (رساله-) ۲۷۵
- جوهر الاخبار ۳۴۹
- جوهر المصائب ۲۸۵
- جهان نما ۸۰۲
- جیران خانم اثر لری ۳۰۲
- ج
- چشمه های معدنی ایران ۱۲۲، ۷۹۸
- چهارده معصوم حسینی ۲۸۵
- چهارمقاله حکیمانه باباقورقوت ۲۵۵
- چهره آدمی ۷۲
- چهل حدیث ۳۵۵
- چهل طوطی ترکی ۲۸۵
- چهل مقاله ۸۰۵
- ح
- حافظ ابرو (تاریخ-) ۳۴۷
- حبیب السیر فی اخبار افراد البشر ۴۱۹، ۷۹۹
- حدائق السیاحة ۸۰۱
- حدود العالم من المشرق الی المغرب ۱۱، ۱۸
- ۷۹۸
- حدیقه الحقیقه (رک، مختارنامه) ۲۸۵
- حدیقه السعداء ترکی ۲۹۹
- حدیقه المومنین ۳۰۲
- حسین کرد (قصه-) ۳۰۲
- حسینیه عصری (رک، درمکتون) ۲۰۳
- حکایت سیمین عذار ۲۸۶
- حکایت نوش آفرین ۲۸۶
- حیدر بابای شهریار ۲۸۳
- حیدر بابایه سلام (حیدر بابای شهریار) ۲۸۶
- حیدر عمواوغلی ومحمد امین رسول زاده (مقاله-) ۸۰۵
- خ
- خاطراتی از شرق ۸۰۲
- خاورنامه ۲۸۶
- خریده نستعلیق ۳۶۰
- خسرو وشیرین ۳۴۵
- خلاصه الاثر فی اعیان القرن الحادی عشر ۸۰۴
- خلاصه الاخبار ۳۵۱
- خلاصه تاریخ مشروطیت ایران ۷۹۸
- خلاصه منهج الصادقین ۳۳۶
- خمسه ۳۴۲
- خمسه ادبیه ۲۹۵
- خمسه نظامی ۳۳۹، ۳۵۶، ۳۸۱
- خودآموز زبان آذربایجانی ۲۸۲
- خودآموز ترکی ۲۸۶
- خودآموز ترکی (رک، مشوق الصبیان) ۲۹۶
- خودآموز زبان آذربایجانی و فارسی ۲۸۶، ۷۹۸
- خودآموز زبان یا مکالمات زبان ترکی آذربایجانی ۲۷۶
- خوارزمشاهی ۳۳۶

- دائرة المعارف اسلامی ترکی ۲۳۶
 دائرة المعارف الاسلامیه ۱۴۵
 دائرة المعارف اسلامی عربی ۲۶۰
 دائرة المعارف اسلامی فرانسوی ۲۶۰
 دائرة المعارف اسلامی ۲۵۶ ، ۲۶۶
 دائرة المعارف فارسی ۴۶ ، ۵۵
 دائرة المعارف قدیم اسلامی ۸۰۲
 دائرة المعارف قدیم روسی ۲۲۷
 دده قورقود ۲۲۵
 دده قورقودك حكيمانه دورت مقاله سی ۲۵۵
 درالفرائد فی معرفه التوحید ۲۱۷
 دربندنامه (رك ، كاظم بيك) ۴۲۸
 دربی نظیر (رك ، دیوان حقیر) ۳۰۲
 درمکتون (رك ، حسینیه عصری) ۳۰۳
 دزد وقاضی بغداد ۲۸۷
 دستور زبان کنونی آذربایجان ۲۸۲ ، ۲۸۷ ،
 ۸۰۲
 دل حسن ۳۵۴
 دو سنگنبشته اورارتی از آذربایجان (مقاله-)
 ۸۴ ، ۸۵
 دول الاسلام ۷۹۹
 دهکی ۳۴۲
 دون زان ایرانی ۷۹۶
 دهه عاشور یا شورش کربلا ۲۸۷
 دیار بگریه ۷۹۶
 دینکرد ۱۱۸
 دیوان آثار جاویدان ۲۹۱
 دیوان آقامیرزا علی خوبی ۲۹۳
 دیوان آمال منزوی ۳۰۲
 دیوان ابن یعین ۳۵۶
 دیوان اشعار شاه اسماعیل صفوی (رك ، خطایی)
 ۲۴۳
- خوی و سلماس (مقاله-) ۸۰۳
 خیا و یامشکین شهر ۸۰۰
 خیر الیشر ۳۴۸
 ۵
 داستان اسب کیخسرو ۱۱۸
 داستان اسکندر ذوالقرنین ۲۹۸
 داستان امیر ارسلان رومی ۲۸۳ ، ۲۹۸
 داستان امیر حمزه صاحبقران ۲۸۶
 داستان چهل طوطی ۲۸۶
 داستان حسین کرد ۲۸۳
 داستان حمزه ۲۸۳
 داستان خاورنامه ۲۸۶
 داستان دده قورقود ۲۵۳ ، ۲۵۴
 داستان دوستان ۸۰۱
 داستان سلیم جواهری ۳۰۳
 داستان شیرویه ۲۹۷
 داستان قمر الزمان ۲۸۷
 داستان قهرمان نامه ۲۹۶
 داستان کشته شدن دپه کوز به دست بساط ۲۵۴
 داستان کوه یولداشی خواجه رشید ۲۸۷
 داستان مکر زنان ۳۰۱
 داستان ملک جمشید فارسی ۳۰۴
 دانشمندان (رك ، دانشمندان آذربایجان) ۲۶۰
 دانشمندان آذربایجان ۲۱۵ ، ۲۱۷ ، ۲۵۹ ،
 ۲۶۰ ، ۲۸۳ ، ۲۸۸ ، ۲۸۹ ، ۲۹۰ ،
 ۲۹۱ ، ۲۹۲ ، ۲۹۳ ، ۲۹۴ ، ۲۹۵ ،
 ۲۹۶ ، ۲۹۷ ، ۲۹۸ ، ۲۹۹ ، ۷۹۸
 دائرة المعارف اسلامی ۲ ، ۴ ، ۱۶ ، ۱۹ ،
 ۴۲ ، ۵۱ ، ۵۴ ، ۱۲۶ ، ۱۷۶ ، ۲۲۸ ،
 ۲۳۶ ، ۲۳۸ ، ۲۴۵ ، ۲۵۶ ، ۲۵۹ ،
 ۷۹۹

- دیوان اشک ریز ۲۹۲
 دیوان اعظمی یاشکوفه‌های خونین ۲۸۷
 دیوان افسر ۲۹۳
 دیوان اهلی ۳۵۰
 دیوان پرغم ۲۹۳
 دیوان پروانه ۲۹۳
 دیوان تائب (رک : حاجی خداوردی) ۲۹۳
 دیوان تراب ۲۹۴
 دیوان جیران خانم (رک : جیران خانم) ۲۹۰
 دیوان توپچی ۲۹۴
 دیوان ثابت تبریزی ۲۹۴
 دیوان ثابت خویی ۲۹۴
 دیوان جیران خانم ۲۹۰
 دیوان حقیر (رک : دربی نظیر) ۳۰۲
 دیوان حکیم الهی اردبیلی ۲۹۳
 دیوان خاقانی ۳۴۹ ، ۳۵۶
 دیوان خسرو دهلوی ۳۳۶
 دیوان خضرخان ۳۵۶
 دیوان خلیفه گرمودی ۲۸۳
 دیوان درویش بلبل ۲۹۴
 دیوان دقیقی ۲۰۷
 دیوان دلخون ۲۹۰
 دیوان دلریش ۲۹۱
 دیوان دلسوز (رک : دلسوز) ۲۹۰
 دیوان ذهنی یا رساله حسینیّه ۲۸۸
 دیوان رائی ۲۹۲
 دیوان راجی ۲۸۳ ، ۲۸۹ ، ۲۹۰
 دیوان زائر ۲۸۷
 دیوان سیدابوالقاسم مشهور به مجنون شاه‌قره‌جه
 داغی ۲۸۹
 دیوان سید عمادالدین نسیمی حروفی
- دیوان شأنی ۲۸۸ ، ۲۹۲
 دیوان شاه اسماعیل (رک : شاه اسماعیل صفوی)
 ۲۹۶
 دیوان شاه خطایی ۳۵۳
 دیوان شاهی ۳۵۴
 دیوان شکوهی (رک : حاجی مهدی تبریزی)
 آینه ساز ۲۹۱
 دیوان شکوهی (رک : محمدقلی بامیه‌ساز) ۲۹۱
 دیوان شهاب ۲۸۸
 دیوان صافی ۲۸۸
 دیوان صحاف یا کواکب المصائب ۲۸۹
 دیوان صدوقی ۳۰۲
 دیوان صراف (رک : رضا صراف) ۳۸۳
 دیوان صراف واحد ۲۸۳
 دیوان عاجز ۳۰۲
 دیوان عاصم ۲۹۲
 دیوان عاصی ۲۸۸
 دیوان عباسیه شانی ۲۹۲
 دیوان عزالدین پورحسن ۲۵۶
 دیوان عصمت ۳۵۶
 دیوان علایی ۲۹۲
 دیوان فانی تبریزی ۲۹۵
 دیوان قاسمی ۳۰۲
 دیوان قطران تبریزی ۱۵۸ ، ۱۵۹ ، ۸۰۲
 دیوان کاشفی باملحقات ۲۸۹
 دیوان کمال اسماعیل ۳۴۴ ، ۳۵۰
 دیوان گلزار ذوقی ۲۸۹
 دیوان گلشن شهدا ۳۰۲
 دیوان لغات‌التکرک ۲۲۵ ، ۸۰۲
 دیوان محمدامین (رک : دلسوز) ۲۸۹
 دیوان محمد شیرین مغربی ۲۱۷
 دیوان مضطر ۲۸۶ ، ۲۸۷

رساله باهیه ۳۵۹
 رساله حل موجز ۳۳۷
 رساله خطی سرکیس کاراپتیان ۴۱۸
 رساله درباب علم اخلاق ۳۳۷
 رساله درتصوف ۳۳۷
 رساله درعلم اعراب ۳۳۸
 رساله درعلم ریاضی ۳۳۸
 رساله درفن موسیقی ۲۱۶
 رساله درنظام ۳۵۵
 رساله روحی انارجانی ۲۲۱ ، ۲۲۲ ، ۲۴۳ ،
 ۸۰۰
 رساله زبان باستان آذربایگان (رک : کسروی
 تبریزی) ۲۱۵
 رساله زبان مردم تبریز درپایان سده دهم و آغاز
 سده یازدهم هجری ۳۲۲
 رساله زورا ۳۳۷
 رساله سرکیس کاراپتیان ۴۱۹ ، ۴۲۵ ، ۴۲۷
 رساله قصیده ۳۵۹
 رساله ملاسلطانعلی ۳۵۵
 رساله بی درعلم طب ۳۳۶
 رستم نامه ترکی ۲۹۶
 رستم نامه فارسی ۲۹۶
 رشديه پیرمعارف (مقاله) ۸۰۶
 رصدخانه مراغه وزیریلخانی ۸۰۲ ، ۸۰۴
 رنگارنگ ۳۰۳
 روزنامه ایزوستیا ۱۱۶
 روزنامه ملانصرالدین ۲۸۵
 روضات الجنان و جنات الجنان ۹۷ ، ۲۱۱ ،
 ۲۵۷ ، ۲۵۸ ، ۸۰۳
 روضه الاحباب ۳۵۲ ، ۳۴۷
 روضه السلاطین ۲۵۹

دیوان مضطر (رک : میریحیی بن مصطفی زنوزی
 ۲۹۵
 دیوان معجز شبستری ۲۸۳ ، ۲۹۴
 دیوان منجیک ۲۰۷
 دیوان میرحیدری ۳۴۲
 دیوان میرزا آقاخان اهری ۲۹۲
 دیوان میرزا قاسم گونابادی ۳۸۲
 دیوان میرمرحوم ۲۹۰
 دیوان فائلی (رک : گلشن فیروز) ۳۰۰
 دیوان نباتی ۲۹۵
 دیوان نجم الاثار ۳۰۲
 دیوان نشاء تبریزی ۲۹۴
 دیوان نوری ۲۹۱
 دیوان هیدجی ۳۰۲
 دیوان یلدا ۲۹۵

ذ

ذخیره خوارزمشاهی ۳۵۱
 ذیل تاریخ عالم آرای عباسی ۷۹۹
 ذیل جامع التواریخ رشیدی ۴۱۹ ، ۷۹۸

ر

راحه الصدور (رک : راوندی) ۱۶۲
 راهنمای تاریخ آذربایجان شرقی ۷۹۹
 راهنمای شهرستانهای ایران ۸۰۰
 رباعیات آذری ۳۰۳
 رباعیات حکیم عمر خیام ۳۰۳
 رجال آذربایجان درعصر مشروطیت ۸۰۴
 رحله ابن بطوطه ۲۳۹
 رساله آذری (- کسروی) ۲۲۱ ، ۲۱۵ ، ۲۳۶
 ۲۴۱ ، ۲۵۱
 رسالات ۲۵۹
 رساله باب درشرح آداب ۳۳۷

- روضة الشهداء ۳۵۷
 روضة الشهداء ملاحسين كاشفى ۲۹۹
 روضة الصفا ، ۱۷۰ ، ۳۳۸
 روضة عين القضا ۳۵۵
 رياض الجنة ۸۰۰
 ريگك ودا ۱۰۷
- ز
- زاد اسپرم ۱۱۸
 زاد المتناقب ۳۴۳
 زبان ترکی در آذربایجان (مقاله-) ۲۴۲ ،
 ۲۴۳ ، ۷۹۶
 زبان کنونی آذربایجان (مقاله-) ۲۵۱ ، ۲۶۳ ،
 ۸۰۵
 زبان هر زندات مرند ۷۹۶
 زبده المصائب ۳۰۲
 زلزله در ایران ۸۰۶
 زين الاخبار گردیزی ۱۵۳
 زيچخانی ۳۸۸
- س
- ساختمان فعل در زبان ترکی ۳۰۳ ، ۸۰۶
 ساختمان فصل در زبان ترکی از دیده زبانشناسی
 ۲۸۲ ، ۸۰۶
 سازمان اداری حکومت صفویه (رك: مينورسكى)
 ۲۲۶ ، ۲۴۳ ، ۲۴۹
 سالنامه‌های آشوری ۷۳
 سالنامه‌های اورارتویی ۷۳
 سیحۀ جامی ۳۴۱ ، ۳۴۲ ، ۳۴۳ ، ۳۵۸
 سرزمین زرتشت ۷۹۹
 سفرنامه (رك: سفرنامه ناصر خسرو) ۲۰۷
 سفرنامه آنتونی جنکینسن ۲۲
 سفرنامه ابودلف (رك: الرسالة الثانية) ۱۱۲ ،
- ۱۱۷
 سفرنامه تاورنیه ۸۰۵
 سفرنامه کارری ۸۰۲
 سفرنامه کلاویخو ۴۱۹ ، ۴۲۰ ، ۸۰۰ ، ۸۰۳
 سفرنامه مادام دیولافوآ ۸۰۱
 سفرنامه ناصر خسرو ۱۵۲ ، ۲۰۷ ، ۸۰۵
 سفرنامه اولتاریوس ۳۲۲
 سکه‌های اسلامی دوره ایلخانی و گورکانی ۷۹۸
 سلجوقنامه ۲۳۸
 سلسله‌النسب صفویه ۲۱۸ ، ۷۰۸
 سلیم جواهری ۳۰۳
 سنگنبشته اورارتی ۸۲ ، ۸۳ ، ۸۴
 سنگنبشته بیستون ۱۰۶
 سنگنبشته داش‌تپه ۸۵
 سنگنبشته رازلیق ۸۴
 سنگنبشته شاپور دوم ساسانی ۱۲۹ ، ۱۳۱
 سنگنبشته کیلی‌شین ۸۵
 سنگنبشته نشتیان ۸۴
 سیاحت‌نامه (رك: اولیاچلیپی) ۲۶۱ ، ۷۹۷
 سیاحت‌نامه شوالیه شاردن ۸۰۱
 سی‌باره (رك: قرآن) ۳۲۵
 سیره جلال‌الدین ۱۶۲ ، ۷۹۹ ، ۸۰۵
- ش
- شاعر لر مجلسی ۳۰۳
 شانلی آذربایجان قورخولی ۲۹۶
 شاهسون قره‌قویونلو- آق‌قویونلو ۲۴۶
 شاهنامه ۲۸۳ ، ۳۴۵
 شاهنامه فردوسی ۳۵۷
 شاهنامه‌هاتفی ۳۵۹
 شاه و درویش ۳۶۰
 شرح داود مصری ۳۳۷

- طهری (تاریخ-) ۱۲۸
طبقات سلاطین اسلام ۸۰۳
طوفان اشک ۳۰۳
طوفان کربلا ۳۰۳
- ظ
- ظفرنامه ۳۴۶ ، ۳۵۱ ، ۸۰۱ ، ۸۰۵
ظفرنامه تیموری ۳۷
- ع
- عاشق (داستان-) ۳۰۰
عاشق غریب ایله شاه صنم ۲۹۶
عاق والدین ترکی ۳۰۳
عاق والدین فارسی ۳۰۳
عالم آرا (رک : تاریخ شاه اسماعیل) ۲۴۷
عالم آرای عباسی ۲۴۸ ، ۲۴۹
عباسنامه (تاریخ شاه عباس ثانی) ۸۰۶
عصری (رک : حسینیہ عصری) ۳۰۳
عقاید الاسلام مقدس اردبیلی ۲۹۶
عماد فارسی ۳۵۰
عمروگلی (داستان -) ۳۰۰
عهدنامه گلستان ۴۲۲ ، ۴۲۳ ، ۴۲۴
- غ
- غار گنجینه‌ها ۱۱۷
غرر و درر ۳۳۸
غم‌خانه (رک : دیوان پرغم) ۲۹۳
غمهای کربلا ۳۰۳
- ف
- فتنه باب ۷۹۶
فتوح البلدان (- بلاذری) ۱۸ ، ۱۳۷ ، ۲۰۴ ، ۷۹۷
فرج بعد از شدت ۳۵۵
- شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری
قاجاریه ۸۰۴
شرح شمسیه ۳۳۷
شرعی مسأله لر ۳۰۳
شرح هیاکل ۳۳۷
شروان در قرن ششم هجری ۸۰۶
شکوفه های خونین ۳۰۳
شهباز ۳۴۳
شهرها و قلعه های آذربایجان (مقاله-) ۴۰۲
شهرهای نامی ایران (کتاب-) ۲۳
شهریاران گمنام (کتاب-) ۳۱ ، ۱۴۸ ، ۱۴۹ ، ۱۵۰ ، ۱۵۶ ، ۱۵۷ ، ۱۶۲ ، ۱۶۴ ، ۱۶۵ ، ۸۰۳
ص
صائب (شرح حال صائب تبریزی) ۲۹۶
صحائف الاخبار ۸۰۵
صریح الملک در باب اسناد و قبایح املاک و مستغلات موقوفات آستانه مقدسه ۳۳۷
صفوة الصفا ۲۱۸ ، ۲۴۱ ، ۷۹۵
صفوة الصفا درویش توکلی بن اسماعیل ۲۱۷ ، ۷۹۵
صفویه تامشروطیت ۷۹۷
صنایع ایران ۸۰۶
صور الاقالیم ۷۹۶
صورة الارض ۱۲ ، ۱۷ ، ۱۴۵ ، ۲۰۵ ، ۷۹۵ ، ۷۹۹
ض
ضد فاشیست اثر لر ۳۰۳
ضروب و امثال ترکی ۳۰۳
ضیاء العلوم ۳۵۲
ط

- فردوس التواریخ ۳۵۷
 فرهاد و شیرین ۳۵۷
 فرهنگ آبادیهای کشور ایران ۳۲، ۴۱۵،
 ۸۰۱، ۸۰۴
 فرهنگ ایران زمین ۲۲۱، ۸۰۱، ۸۰۲،
 ۸۰۴، ۸۰۵
 فرهنگ پهلوی ۲۰۴
 فرهنگ جغرافیایی ایران ۸، ۲۱، ۲۳، ۲۴،
 ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۴۰، ۴۲، ۴۳،
 ۴۴، ۴۶، ۵۶، ۵۷، ۶۱، ۴۱۵،
 ۸۰۱
 فرهنگ سخنوران ۷۹۹
 فصول من تاریخ الباب والشروان ۸۰۵
 فوت الوفيات ۳۸۹، ۷۹۵
 فهرست آثار تاریخی ایران ۳۹۵
 فهرست ابن اثیر ۱۴۰
 فهرست بناهای تاریخی ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۹۲،
 ۳۹۳، ۳۹۵، ۳۹۷، ۳۹۹، ۴۰۲،
 ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵
 فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایرانی
 ایران ۳۲۳، ۴۳۰
 فهلویات ۲۱۵
 فهلویات آذری مغربی ۲۱۶
 فهلویات زبان آذری در قرن هشتم ونهم (مقاله-)
 ۲۱۶، ۲۲۱، ۷۹۶
 فهلویات شیخ صفی الدین اردبیلی ۲۲۱
 فهلویات ماماعصمت و کشفی به زبان آذری ۲۱۵
 ۷۹۶
 فهلویات مغربی ۲۱۷، ۷۹۶
 فهلویات مغربی تبریزی (مقاله-) ۲۱۷، ۷۹۶
- ق
 قاموس الاعلام ترکی (رک : شمس الدین ساهی)
- ۸۰۰، ۲۲۶، ۴۵
 قاموس لغات ترکی ۱۶۷
 قرآن ۸۷، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۶۲، ۲۹۸،
 ۳۰۹، ۳۱۲، ۳۱۴، ۳۲۷، ۳۲۸،
 ۳۲۹، ۳۳۳، ۳۸۲، ۳۹۳
 قران السعدین ۳۵۷
 قصه آفاکواه ۸۰۵
 قصیده عربی ۳۶۰
 قهرمان نامه ۲۹۶
 قیام آذربایجان و ستارخان ۷۹۷
 قیام خیابانی ۷۹۵
 قیام مشروطیت در انقلاب آذربایجان ۷۹۷،
 ۸۰۱
- ک
 کانا کوک کتابخانه سلطنتی آلمان ۲۵۳
 کامل ابن اثیر ۱۴۰
 کوش های علمی حسنلو ۶۴
 کتاب ارمیای نبی ۸۹
 کتاب اسامی دهات کشور ۴۴، ۵۱، ۵۲،
 ۸۰۳
 کتاب الاقالیم ۱۸، ۷۹۶
 کتاب الانساب ۲۰۹
 کتاب البلدان یعقوبی ۲۰۴، ۸۰۶
 کتاب التیجان فی ملوک حمیر ۱۳
 کتاب الخراج ۷۹۶، ۸۰۲
 کتاب الفهرست ۷۹۶
 کتاب الانساب ۲۰۹ : ۸۰۰
 کتاب بحر الاحزان ۲۹۷
 کتاب دده قورقود به زبان طایفه غزه ۲۵۴
 کتاب دده قورقود علی لسان طایفه اوغوزان
 کتاب سماوریه و آینه اخلاق ۲۹۷

- کتاب شیرویه ۲۹۷
کتاب مجوس ۱۱۸
کتاب مسالك و معالک ۳۸۸
کتاب منجم باشی ۲۴۸
کتاب مهر و ماه ۹۹۷
کتابهای پهلوی ۱۱۸
کتاب هفته ۸۰۵
کتیبه بنغاز کوی ۷۰
کتیبه بیستون ۹۴
کتیبه پهلوی ۱۳۰
کتیبه پهلوی ساسانی ۱۲۳
کتیبه های آشوری ۷۱، ۹۸، ۱۰۶
کتیبه های اورارتو ۷۴، ۴۲۵
کتیبه های سارگن ۷۱
کتیبه های هخامنشی ۱۰۶
کشاوری و مناسبات ارضی در ایران عهد مغول ۷۰۸
کثوم ننه ترکی ۲۰۴
کثوم ننه فارسی ۳۰۴
کلیات امیرعلیشیر ۳۳۷
کلیات حکیم لملی ۲۹۸
کلیات داستان هفت پیکر بهرام گور ۲۹۸
کلیات دخیل ۲۸۳، ۲۹۷
کلیات دخیل آل عبا ۲۹۷
کلیات دیوان فضولی ۲۹۹
کلیات خسرو ۳۵۳
کلیات خواجه عماد فقیه ۳۵۱
کلیات سعدی ۳۵۷
کلیات شاهنامه فردوسی ترکی ۳۰۳
کلیات کتاب جنگی مسیب نامه ۲۹۹
کلیات نزاری ۳۵۰
کلیات مختار نامه ۲۹۷
کلیات مصور الف لیلة و لیله ۲۹۸
کلیات ملا نصرالدین ۲۹۷
کلیات مولانا کاتبی ۳۳۶
کلیات هفت جلدی اسکندر نامه ۲۹۸
کلیسای سوپ سر کیس (مقاله) ۴۳۱
کنز الحسینی ۲۹۹
کوداوغلی ۲۹۹
کیمیای سعادت ۳۵۱
کک
گاتاها ۱۰۷
گرساسب نامه ۱۵۷
گزارشهای باستانشناسی ۶۴، ۷۰۳
گلزار ذوقی ۲۹۹
گلستان ۳۵۸
گلستان خونین ۳۰۴
گلشن بهار ۲۹۹
گلشن راز ۳۴۳
گلشن عزا ۳۰۴
گلشن عمر ۳۰۴
گلشن فیروز (رک، دیوان نائلی) ۳۰۰
گللهای رنگین ۳۰۴
گلشن اربزکی ۳۰۰
گلین لرسوزی قینا نالار دالینجه ۳۰۰
گنبد سرخ مراغه ۷۹۷
گنج دانش ۷۹۸
گنجینه حسینی ۳۰۴
گنجینه ذهنی ۳۰۴
گنجینه زیویه ۸۹

مجله مجیط ۸۰۴
 مجله ماهتاب ۷۹۶
 مجله موسسه باستانشناسی شرقی فرانسه ۳۸۴
 مجله هنر و مردم ۱۳۰، ۷۹۷،
 مجله یادگار ۲۲۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۷۹۶،
 ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۵
 مجله ینعا ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۳، ۸۰۵، ۸۰۶
 مجمع الاداب فی معجم الالقاب ۷۹۶
 مجمع الانساب ۳۳۸
 مجمل فصیحی ۸۰۱
 مجموعه اشک آل ۳۰۱، ۳۰۴
 مجموعه هفت دیوان ۳۵۶
 محشر عاشورا ۳۰۴
 محمد بن البعیت و زبان آذری ۸۰۵
 مختارنامه (رک ، حدیقه الحقیقه) ۲۸۵
 مختارنامه فارسی ۲۹۷
 مختصر پروتستانت ۳۰۱
 مختصر سلجوقنامه ۲۳۸، ۸۰۶
 مختصر کتاب البلدان ۲، ۱۷، ۷۹۶
 مختلف الشیعه ۳۳۶
 مخزن الاسرار ۳۴۰
 مرآت البلدان ۱۰، ۱۳، ۱۴، ۱۶، ۲۵،
 ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۹۷، ۴۱۵، ۸۰۱
 مرآئی حسینی ۲۸۳
 مرآئی ذهنی ۲۸۳
 مرآئی صافی ۲۸۳
 مرآئی صراف ۲۸۳
 مرصد الاطلاع فی اسماء الامکنه و البقاع ۷۹۵
 مردم شناسی ایران ۱۸۱، ۱۸۴، ۱۸۵،
 ۱۹۰، ۱۹۶، ۱۹۷، ۲۰۱، ۲۰۲،
 ۲۲۹، ۲۳۴، ۲۵۲، ۸۰۶

گنجینه سقز ۷۵
 گنجینه شیخ صفی ۳۲۴، ۳۸۳، ۸۰۳
 گوی و چوگان ۳۴۴، ۳۵۴
 ل
 لایلا (رک : هزار) ۳۰۰
 لعمات الحسینی ۳۰۰
 لندن ۲۰۰
 لیلی و مجنون ۳۰۰، ۳۴۴، ۳۵۵
 م
 مالک و زارع در ایران ۸۰۳
 میانی دستور زبان آذربایجان ۲۸۲، ۳۰۰،
 ۸۰۱
 متن حکمة العین ۳۳۷
 متن شافیه ۳۳۷
 مثنوی مولای روم ۳۴۸
 مجله ارمنان ۷۹۷
 مجالس المؤمنین ۸۰۲
 مجله آموزش و پرورش ۸۰۴
 مجله انجمن انسانشناسی ۷۲
 مجله ایران شهر ۸۰۱، ۸۰۳
 مجله باستانشناسی و هنر ایران ۴۳۱
 مجله بررسی های تاریخی ۷۲: ۲۴۶، ۳۹۲،
 ۳۹۳، ۳۹۵، ۳۹۷، ۴۰۲، ۴۰۳،
 ۴۱۳، ۴۱۹، ۴۲۲، ۴۲۹
 مجله پیام ۸۰۰
 مجله دانش ۷۹۹
 مجله دانشکده ادبیات تهران ۱۲۲، ۴۱۱،
 ۸۰۱
 مجله راهنمای کتاب ۸۵
 مجله سرو ۷۹۹
 مجله کاوه ۸۰۱

- مرزبان نامه ۳۴۸
مرزهای ایران ۸۰۴
مرقع ۳۶۰
مروج الذهب ۷، ۱۱۶
مسافرت به ایران ۴۱۶
مسالك والممالك (رك: الاضطخري) ۱۷، ۲۵، ۲۵
۷۹۶، ۲۰۵
مسالك وممالك ۱۳۸
مسامرة الاخبار ومسايرة الاخبار ۷۹۵
مشوق الصبيان ۲۹۷
مشهد الشهداء ۳۵۲
مصنف مجيد (رك: قرآن) ۳۲۷، ۳۲۵
مطالعات جغرافيايي زان دمرگان ۸۰۶
مطلع الانوار ۳۴۸
مطلع السعدين ومجمع البحرين ۳۵۱، ۸۰۱
مظهر المجايب ۳۴۱
معاهدة تركمان چای ۴۲۳
معجزات امير المؤمنين ۳۰۴
معجم الانساب ۱۴۵، ۱۸۱، ۸۰۰
معجم الانساب و الاسرات الحاكمه في التاريخ -
الاسلامى ۱۴۳، ۸۰۰
معجم البلدان ۱، ۹، ۱۰، ۱۲، ۱۳، ۱۶،
۲۰، ۲۲، ۲۴، ۲۵، ۲۷، ۳۰،
۳۳، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۹، ۴۰، ۴۱،
۴۲، ۴۳، ۴۴، ۵۳، ۱۱۶، ۱۳۸، ۲۰۸،
۸۰۶
معلم امروز ۷۹۹، ۸۰۲، ۸۰۶
معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانیان ۳۸۵
۳۸۹، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۸، ۳۹۹،
۴۰۰، ۴۰۷، ۴۱۳، ۴۱۴، ۷۰۶
معماری ایران در دوره منول ۴۳۲
- مفاتيح العلوم ۲۰۶، ۷۹۹
مقالات حضرت شيخ ۳۳۷
مقالات كسروي ۸۰۳
مقاله خواجه عبدالله انصاری ۳۴۰، ۳۴۱
مقاله گدار (رك، آثار تاریخی ایران) ۳۹۱،
۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۵
مکاتبات رشیدی ۸۰۴
مکتب کربلا ۳۰۴
مکرزنان ۳۰۱
ملك جمشيد تركي (داستان-) ۳۰۴
ملكشاه (داستان-) ۳۰۰
منتخب حديقه سنایی ۳۵۵
منتخب ديوان ناصر خسرو ۳۵۳
منتخب مولانا جامی ۳۵۸
منتظم ناصری ۷۹۶
منطقه قالی بافی آذربایجان ۷۰۲
منتهی الارب ۲۰
مدینه الموصل ۵۰۳
مواد التواريخ ۴۵، ۸۰۵
مهاباد خونین تا کرانه های ارس ۷۹۸، ۸۰۵
مهزنیوت ۳۴۲، ۳۴۴
مهرو وفا ۳۵۰
- ن
- نامهای شهرها و دیه های ایران ۸۰۳
نبتة من الجزء الثاني من اخبار الدول المنقطعة
۷۹۸
نخبه آثار شعری آذربایجان ۳۰۱
نزهة الساسانيه ۲۱۷
نزهة القلوب ۲، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۸،
۲۴، ۲۵، ۲۸، ۲۹، ۳۱، ۳۲، ۳۳،
۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰

- ولقان ۳۰۱ ، ۲۱۳ ، ۲۱۰ ، ۱۲۰ ، ۴۴ ، ۴۳ ، ۴۱ ، ۷۰۰ ، ۴۰۸ ، ۳۸۹ ، ۲۴۰ ، ۲۳۹
- هاتفی ۳۴۶ نشریه آمار عمومی ۱۹۹ ، ۲۰۲ ، ۷۹۶
- هدیه بنی‌هاشمی ۳۰۴ نشریه دانشکده ادبیات تبریز ۲۱۰ ، ۲۱۲ ، ۲۱۴ ، ۲۱۶ ، ۲۱۷ ، ۲۲۱ ، ۲۲۲ ، ۲۵۱ ، ۲۶۳ ، ۲۶۴ ، ۲۸۴ ، ۷۹۶ ، ۸۰۴ ، ۸۰۵ ، ۸۰۶
- هزارویک شب ۲۸۳ ، ۲۸۷ ، ۲۹۸ هفت پیکر ۳۴۴ هفت پیکر نظامی ۲۹۸
- هلال‌شعار اسلام (مقاله - رك : بارتولد) ۱۱۶
- هنر ایران ۹۰ ، ۶۴ هنر ایران دراماد وهخامنشی ۶۴ ، ۸۰۳ ، ۶۷ ، ۷۱ ، هنر ایران در دوره ماد وهخامنشی ۶۷ ، ۷۱ ، ۹۰
- هنرمعماری درارمنستان ۴۱۵ ، ۴۲۶ هیئت علمی فرانسه در ایران ۱۹۸ ، ۱۹۹ ، ۲۰۲ ، ۲۹۱ ، ۸۰۶
- ی یادداشت‌های قزوینی ۴۸ ، ۲۲۹ ، ۸۰۲ یادگاری مضطر (رك : دیوان مضطر) ۲۸۷ یادنامه ایرانی مینورسکی ۴۰۳
- یسنا ۱۰۷ یشتها ۱۲۰ ، ۱۲۸
- يك اثر تاریخی از دوران ماد تا عهد اسلامی (مقاله-) ۴۰۳
- يك‌سند تاریخی ازگوش آذری ۸۰۴ یوسف وزلیخا ۳۴۵ ، ۳۵۶ یوسف وزلیخای ترکی ۲۵۰ یوسف وزلیخای فارسی ۲۸۴
- ۲۱۳ ، ۲۱۰ ، ۱۲۰ ، ۴۴ ، ۴۳ ، ۴۱ ، ۷۰۰ ، ۴۰۸ ، ۳۸۹ ، ۲۴۰ ، ۲۳۹
- نشریه آمار عمومی ۱۹۹ ، ۲۰۲ ، ۷۹۶
- نشریه دانشکده ادبیات تبریز ۲۱۰ ، ۲۱۲ ، ۲۱۴ ، ۲۱۶ ، ۲۱۷ ، ۲۲۱ ، ۲۲۲ ، ۲۵۱ ، ۲۶۳ ، ۲۶۴ ، ۲۸۴ ، ۷۹۶ ، ۸۰۴ ، ۸۰۵ ، ۸۰۶
- نشریه کتابخانه ملی تبریز ۷۹۸ ، ۸۰۰ ، ۸۰۵
- نشریه فرهنگ اردبیل ۸۰۱
- نصاب الصبیان ۲۹۵
- نصاب ترکی (رك : تجریداللغات) ۲۸۴
- نصاب ترکی (رك : یحیی بن مصطفی الحسین زوزی) ۲۸۶
- نغمه‌های غم ۳۰۴
- نقش‌ها ونگاشته‌های مسجدکبود تبریز ۸۹۸
- نمونه‌ی ازفهلویات قزوین وزنجان و تبریز در قرن هفتم (مقاله) ۲۱۵ ، ۷۹۶
- نمونه‌ی چند از لغت آذری (رك : ادیب طوسی) ۲۶۳
- نواهای نینوا ۳۰۴
- نوبهار آفاق (رك ، دیوان نوری) ۲۹۱
- نودونه نام ۳۵۹
- نوشته‌های خصوصی آسوری ۲۰۰
- و
- واحدین غزللری و تری تصنیفلر ۳۰۱
- وضع ایران کنونی (کتاب-) ۳۲۶

۴ = فهرست مطالب

صفحه	مطلب	صفحه	مطلب
۲۴-۲۳	سراب	۴۶-۱	فصل اول
۲۴	بند		
۲۶-۲۴	اوجان		جغرافیای تاریخی
۲۷-۲۶	میانه	۱	آذربایجان
۲۷	دهخوار قان (آذرشهر)	۲-۱	حدود آذربایجان
۲۸-۲۷	خلخال	۷-۲	آذربایجان شوروی
۲۹-۲۸	جلفا	۸-۷	بلاسجان
۳۰-۲۹	خدا آفرین	۱۰-۸	اران در دوره اسلامی
۳۱-۳۰	اهر	۱۰	شهر بیلقان
۳۱	مشکین (شهر)	۱۱-۱۰	گنجه
۳۲-۳۱	خیابو	۱۱	بازگاہ
۳۲	تکلفه	۱۱	شمکور
۳۲	ارجاق	۱۳-۱۱	شروان
۳۳	کلیر	۱۳	بندر باکو
۳۳	طسوج	۱۶-۱۵	عشایر آذربایجان شوروی
۳۶-۳۳	سلماس		نام شهرهای قدیم
۳۵-۳۴	خوی	۱۹-۱۶	آذربایجان
۳۶-۳۵	مرند		
۳۷-۳۶	نخجوان	۲۱-۱۹	مراغه
۳۸-۳۷	موغان	۲۳-۱۱	اردبیل

صفحه	مطلب	صفحه	مطلب
۶۶-۶۴	گوی تپه	۳۸	باجروان
۶۷-۶۶	آثار ماکو	۳۸	برزند
۶۷	گورهای طالش	۳۹	برزنج
۶۸-۶۷	قره تپه	۳۹	محمودآباد
۷۰-۶۸	اقوام باستانی در آذربایجان	۴۰	همشهره
۷۰	هوریان	۴۰	ورثان
۷۱	لولوبیان	۴۲-۴۰	ارمیه
۷۳-۸۱	کوتیان	۴۳-۴۲	بسوی (پسوا)
۷۵-۷۳ ^۳	قوم ماننا	۴۳	اشنو، اشته، اشنویه
۸۰-۷۵	آشوربها در آذربایجان	۴۵-۴۳	ماکویه، ماکو
۸۰	تسخیر قلعه تبریز	۴۶-۴۵	مهاباد
۸۲-۸۰	قوم اوراتو در آذربایجان	۶۱-۴۷	فصل دوم
۸۲	آثار اورارتو در آذربایجان	۴۷	جغرافیای آذربایجان
۸۳-۸۲	سنگنبشته اورارتویی	۴۸-۴۷	الف - زمین شناسی
۸۴-۷۲	۲ - سنگنبشته ده بسطام	۴۹-۴۸	ب - جغرافیای طبیعی
۸۵-۸۴	۳ - سنگنبشته رازلیق	۵۱-۴۹	رودهای آذربایجان
۸۵	۴ - سنگنبشته نشتیپان	۵۲-۵۱	کوههای آذربایجان
۸۶-۸۵	۵ - سنگنبشته داش تپه	۵۵-۵۲	دریاچه رضائیه
۸۶	سراجم اورارتو	۵۷-۵۵	جزیره کوهستانی شاهی
۸۸-۸۶	میتانها	۵۷	بندرهای مهم این دریاچه
۸۹-۸۸	سکائیان	۵۷	تقسیم آذربایجان به دو استان
۹۰-۸۹	گنجینه زیویه	۶۱-۵۸	جدول شهرستانها و بخشها و دهستانهای استان سوم (آذربایجان شرقی)
۱۳۳-۹۱	فصل چهارم	۶۳-۶۲	فصل سوم
	آذربایجان در پیش از اسلام	۶۴-۶۳	باستانشناسی آذربایجان
۹۱		۶۴-۶۳	حسنلو
۹۴-۹۱	آذربایجان در زمان پادشاهان ماد		
۹۵-۹۴	آذربایجان در دوره هخامنشی		
۹۷-۹۵	ماد آتروپاتن یا آتروپاتن		
۹۸-۹۷	وجه تسمیه آذربایجان		

صفحه	مطب	صفحه	مطب
۱۵۹-۱۵۷	سلجوقیان وترکان	۱۰۳-۹۸	خاندان آتروپات
۱۶۲-۱۵۹	احمد یلیان		آذربایجان تحت حکومت
۱۶۳	جدول خاندان امیران شیبانی	۱۰۴-۱۰۳	اشکانی
۱۶۴	جدول خاندان صدقه درارومی	۱۱۰-۱۰۴	مغان در آذربایجان
۱۶۵-۱۶۴	جدول خاندان بنی‌سلار (سالاریان)		آتشکده آذرگشتسب (قلعه تخت
۱۶۶-۱۶۵	جدول خاندان روادیان تبریز	۱۲۳-۱۱۰	سلیمان)
۱۶۷-۱۶۶	جدول خاندان امیران احمد یلی	۱۲۹-۱۲۳	آذربایجان در عهد ساسانی
۱۶۸-۱۶۷	اتا بکن آذربایجان		سنگبشته‌ای از عهد شاپور دوم
۱۶۸	جهان پهلوان	۱۳۱-۱۲۹	ساسانی
۱۶۹-۱۶۸	قزل ارسلان		دستنویس متن سنگبشته پهلوی
۱۶۹	اتا بک ابوبکر	۱۳۳-۱۳۱	عهدشاپور دوم
۱۷۰-۱۶۹	مظفرالدین اوزبک		
۱۷۰	اتا بک خاموش	۱۷۹-۱۳۴	فصل پنجم
	جدول خاندان اتا بکن آذربایجان		
۱۷۱	یا بنی‌ایلدکز	۱۳۴	آذربایجان پس از اسلام
	خلاصه تاریخ آذربایجان از مغول	۱۳۷-۱۳۴	فتح آذربایجان به دست عرب
۱۷۷-۱۷۱	تاعصر حاضر	۱۴۰-۱۳۷	با بک خرم‌دین
	جدول آمار جمعیت آذربایجان		جدول فرمانروایان آذربایجان
۱۷۷	غربی	۱۴۴-۱۴۰	در دوره تسلط عرب
	جدول آمار جمعیت آذربایجان		جدول خاندان بنی‌ساج و آذربایجان
۱۷۹	شرقی	۱۴۵-۱۴۴	مراغه ، اردبیل ، بزده
		۱۴۸-۱۴۵	دیسیم کرد در آذربایجان
۲۰۲-۱۸۰	فصل ششم	۱۴۸	روادیان
	طوایف و ایلات آذربایجان	۱۴۹-۱۴۸	روادیان ازدی
۱۸۱-۱۸۰	ایلات آذربایجان شرقی	۱۵۰	فرمانروایان مرند
	آداب و رسوم ایلات آذربایجان	۱۵۱-۱۵۰	فرمانروایان اورمی
۱۸۴-۱۸۳	شرقی	۱۵۲-۱۵۱	دنباله خاندان روادیان
۱۸۵-۱۸۴	ایلات خلخال		آمدن قبایل چادر نشین ترک به
۱۸۵	ایلات آذربایجان غربی	۱۵۶-۱۵۲	آذربایجان
۱۸۷-۱۸۵	رسوم و عادات	۱۵۷-۱۵۶	جنگهای مسامانان بارومیان
		۱۵۷	ابودلف شاه نخجوان

صفحه	مطلب	صفحه	مطلب
۲۵۳-۲۵۲	جمعیت شناسی ترك	۱۸۷	مرگه و سوکواری
۲۵۳	آثار تركی آذری	۱۹۶	اقلیت های مذهبی آذربایجان
۲۵۶-۲۵۳	داستان دده قورقود	۱۹۸-۱۹۹	آسوریان کلدانیان آذربایجان
۲۵۷-۲۵۶	عزالدین پورحسن	۱۹۹-۲۰۲	آسوریان ایران
۲۵۸-۲۵۷	دده عمر	۲۰۲	یهودیان آذربایجان
۲۵۸	سید عمادالدین نسیمی حروفی		
۲۵۹-۲۵۸	حبیبی	۲۰۳-۲۳۴	فصل هفتم
۲۵۹	خطایی		
۲۰۶-۲۵۹	خطایی	۲۰۳-۲۰۴	زبان فهلوی آذری
۲۶۱-۲۶۰	زبان مردم تبریز در عهد شاه صفی		نام فهلوی آذری در کتب قدیم
۲۶۴-۲۶۱	مشخصات تركی آذری	۲۰۴-۲۱۰	اسلامی
۲۶۶-۲۶۴	بعضی از اختصاصات تركی آذری		چند نمونه از زبان آذری تا پیش
۲۶۹-۲۶۳	دستور زبان تركی آذری	۲۱۱-۲۲۱	صفویه
۲۶۹	جدول حالات اسم	۲۲۱-۲۲۴	رساله روحی انارجانی
۱۶۹	علامت تصغیر	۲۲۴-۲۱۵	لهجه های آذری
۲۷۰	علامت نسبت	۲۲۵-۲۲۹	لهجه تاتی
۶۷۰	صفت تفضیلی	۲۲۹-۲۳۳	لهجه تاتی قریه کرینگان
۲۷۰	ضمایر منفصل	۲۳۳-۲۳۴	لهجه خلخال
۲۷۲	میهمات		
۲۷۲	حرف موصول	۲۳۵-۴۰۴	فصل هشتم
۲۷۴-۲۷۲	عدد		
۲۷۴-۲۷۳	قید	۲۳۵	زبان تركی آذری
۲۷۴	ادات		ترکان در عصر سلجوقی و
۲۷۵-۲۷۴	فعل	۲۳۵-۲۳۷	خوارزمشاهی
۲۷۵	اسم مصدر	۲۳۷-۲۴۱	ترکان در عصر منول و تیمور
۲۷۵	فعل متعدی	۲۴۲-۲۴۶	ترکان در عصر صفوی
۲۷۵	فعل معلوم و مجهول	۲۴۴-۲۴۶	نام قبایل ترك
۲۷۶	اسم فاعل	۲۴۶	فهرست طوایف قزلباش
۲۷۶-۲۷۵	وجه وصفی	۲۴۷-۱۵۰	فهرست ایلات ترك در عصر صفوی
۲۷۶	فعل امر		نتیجه نفوذ قبایل ترك در عصر
۲۷۷-۲۷۶	ماضی مطلق	۲۵۰-۲۵۲	صفوی

صفحه	مطلب	صفحه	مطلب
۳۲۱	بقعه شاه اسماعیل	۲۷۷	ماضی استمراری
۳۲۲-۳۲۱	حرمخانه	۲۷۷-۲۷۷	ماضی نقلی
۳۲۳-۳۲۲	چینی خانه	۲۷۸	ماضی بعید
۳۲۴-۳۲۳	شهیدگاه	۲۷۹-۲۷۸	ماضی التزامی
	صفیه صفویه حفت بالانوار	۲۷۹	مضارع اخباری
۳۸۳-۳۲۴	القدسیه	۲۸۰-۲۷۹	مضارع التزامی
۳۸۵-۳۸۴	مسجد جامع اردبیل	۲۸۰	فعل مستقبل
۳۸۶-۳۷۵	مقبره شیخ شهاب الدین دراهر	۲۸۱-۲۸۲	وجه شرطی
۳۹۲-۳۸۶	رصدخانه مراغه	۲۸۲-۲۸۱	فعل منفی
۳۹۲	برج مدور آجری	۲۸۲	جمله بندی
۳۹۳	گنبد کبود		
۳۹۵-۳۹۳	گنبد غفاریه	۳۰۴-۲۸۳	فهرست کتابهای ترکی به لهجه آذربایجانی
۳۹۶-۳۹۵	گوی برج (قوی برج)		
۳۹۸-۳۹۶	مسجد جامع مرند	۴۰۷-۳۰۵	فصل نهم
۳۹۹-۳۹۸	کاروانسرای مرند		
۴۰۰-۳۹۹	مقبره شیخ حیدر درمشکین شهر		ابنیه و اماکن تاریخی آذربایجان
	قلعه جمهور در نزدیکی مشکین	۳۰۵	
۴۰۲-۴۰۱	شهر	۳۰۵	بقعه شیخ صفی الدین اردبیلی
۴۰۲	کلیسای سنت استفانوس در جلفا	۳۰۷-۳۰۶	قالی سابق بقعه شیخ صفی الدین
۴۰۳-۴۰۲	یل دختر درمیان	۳۰۷	سردر بقعه بزرگ
۴۰۳	قلعه دختر درمیان	۳۰۹-۳۰۷	حیات بقعه بزرگ
۴۰۵-۴۰۳	قلعه ضحاک	۳۱۰-۳۰۹	صحن بقعه بزرگ
۴۰۷-۴۰۵	کاروانسرای سرچم	۳۱۱-۳۱۰	فرمان شاه طهماسب
۴۰۸	بخش دوم		کتیبه‌های عمده سردر و نمای رواق بقعه
	آثار و اطلال تاریخی آذربایجان	۳۱۴-۳۱۲	حیات مقابر یا حرمخانه
۵۰۸	غربی	۳۱۵-۳۱۴	گنبد شیخ صفی الدین
۴۱۱-۴۰۸	آثار مغول در تخت سلیمان	۳۱۸-۳۱۷	دوستکامی مسین شیخ اویس
۴۱۳-۴۱۱	سه گنبد در رضائیه	۳۲۰-۳۱۸	بقعه شیخ جبرائیل
۴۱۴-۴۱۳	مسجد جامع رضائیه	۳۲۱-۳۲۰	مقبره شاه اسماعیل

صفحه	مطلب	صفحه	مطلب
۴۲۹-۴۳۰	محوطه اطراف بنا	۴۱۵	مسجد جامع مهاباد
۴۳۰-۴۳۱	کلیسای سوپ سرکیس خوی	۴۱۵-۴۱۶	کلیسای طاها و س درچالدران نام قره کلیسا در کتب تاریخ عهد
۴۳۱-۴۳۲	بقعه میرخاتون در سلماس (شاهپور)	۴۱۷-۴۲۵	مغول و تیموری
		۴۲۵-۴۲۹	سبک معماری قره کلیسا

- ۴۳۳

فصل دهم

۴۳۳-۷۹۴

آمار شهرها و آبادیهای آذربایجان

۴۳۳	جمعیت ثابت بر حسب جنس و تعداد خانوار در مناطق مختلف آذربایجان شرقی
۴۳۵	جمعیت ثابت بر حسب جنس و تعداد خانوار در مناطق مختلف استان آذربایجان غربی
۴۳۶	اطلاعات چارچوبی کارگاه های آبادیهای آذربایجان شرقی و غربی
۴۳۷	جمعیت و تعداد خانوار دهستانهای آذربایجان شرقی به تفکیک شهرستان
۴۴۱	جمعیت و تعداد خانوار دهستانهای آذربایجان غربی به تفکیک شهرستان

جمعیت و تعداد خانوار دیهای شهرستان اردبیل

۴۴۴	
۴۴۶	جمع دهستان انزاب
۴۴۹	جمع دهستان یورتچی
۴۵۱	جمع دهستان ثمرین
۴۵۲	جمع دهستان درآباد
۴۵۲	جمع دهستان دورسون خواجه
۴۵۵	جمع دهستان سرعین
۴۵۸	جمع دهستان ویلکچ

جمعیت و تعداد خانوار های دیهای ارسباران

۴۶۱	جمع دهستان هیر
۴۶۱	جمع دهستان اهر
۴۷۱	جمع دهستان ازمدل شمالی
۴۷۳	جمع دهستان ازمدل جنوبی
۴۷۵	جمع دهستان چهار دانگه
۴۷۷	جمع دهستان حسن آباد

۴۸۹	جمع دهستان دیزمار شرقی
۴۸۲	جمع دهستان دیزمار غربی
۴۸۴	جمع دهستان دیگله
۴۸۵	جمع دهستان دودانگه
۴۸۷	جمع دهستانهای کیوان
۴۸۹	جمع دهستانهای کلیبر
۴۹۷	جمع دهستان گرمادوز
۴۹۸	جمع دهستان میشه پاره
۵۰۰	جمع دهستان مواضع خان
۵۰۴	جمع دهستان و رگهان
۵۰۶	جمع دهسان بافت
۵۰۶	جمعیت و تعداد دیهای خانوار های تبریز
۵۰۷	جمع دهستان آلان بر آغوش
۵۰۸	جمع دهستان اسکو
۵۰۹	جمع دهستان آذرشهر
۵۱۱	جمع دهستان بدوستان
۵۱۳	جمع دهستان بستان آباد
۵۱۴	جمع دهستان خامنه
۵۱۵	جمع دهستان خسروشاه
۵۱۶	جمع دهستان سردرود
۵۱۸	جمع دهستان سهند آباد
۵۱۸	جمع دهستان سردسحرا
۵۱۹	جمع دهستان سیس
۵۱۹	جمع دهستان شرآمین
۵۲۰	جمع دهستان شبستر
۵۲۱	جمع دهستان شرفخانه
۵۲۱	جمع دهستان صوفیان
۵۲۴	جمع دهستان عباسی (عباس)
۵۲۵	جمع دهستان گاوکان
۵۲۷	جمع دهستان مهران رود
۵۲۸	جمعیت و تعداد ده های شهرستان خلخال
۵۲۸	جمع دهستان هریس خانمرو

۵۳۰	جمع دهستان خانه بیل
۵۳۳	جمع دهستان خورش رستم
۵۳۸	جمع دهستان سنجید
۵۴۰	جمع دهستان شاهرود
۵۴۶	جمع دهستان کاغذ کنان
۵۴۶	جمعیت و تعداد خانوار ده های شهرستان سراب
۵۴۷	جمع دهستان آغمیون
۵۴۸	جمع دهستان ابرغان
۵۴۹	جمع دهستان رازلیق
۵۵۰	جمع دهستان مالایعقوب
۵۵۲	جمع دهستان هریس
۵۵۳	جمع دهستان ینکجه
۵۵۳	جمعیت و تعداد خانوار ده های شهرستان مراغه
۵۵۴	جمع دهستان بناجو
۵۵۶	جمع دهستان دیزجرود
۵۶۲	جمع دهستان سراجو
۵۶۹	جمعیت و تعداد خانوار ده های شهرستان مرند
۵۶۷	جمع دهستان گاو دول
۵۷۰	جمع دهستان حومه
۵۷۱	جمع دهستان رودقات
۵۷۳	جمع دهستان علمدار
۵۷۴	جمع دهستان هرزندات
۵۷۵	جمعیت و تعداد خانوار ده های شهرستان مشکین شهر
۵۷۵	جمع دهستان یکانات
۵۸۱	جمع دهستان ارشق
۵۸۵	جمع دهستان انکوت
۵۹۲	جمع دهستان اجاود
۵۹۴	جمع دهستان برزند
۵۹۸	جمع دهستان مشکین غربی
۶۰۱	جمع دهستان مشکین شرقی
۶۰۹	جمعیت و تعداد خانوار ده های شهرستان میانه
۶۰۹	جمع دهستان منان
۶۱۱	جمع دهستان اوج تپه

۶۱۳	جمع دهستان پردانان
۶۱۴	جمع دهستان تیرچایی ترکمان
۶۱۸	جمع دهستان کله‌بز
۶۹۱	جمعیت تعداد خانوار ده های شهرستان هشترود
۶۲۳	جمع دهستان گرمه حومه
۶۳۵	جمع دهستان چهار اویماق
۶۳۹	جمع دهستان قوری چای
۶۴۸	جمع دهستان هشترود
	جمعیت و تعداد خانوار ده های شهرستان خوی دز
۶۴۸	آذربایجان غربی
۶۴۹	جمع دهستان الوند
۶۵۱	جمع دهستان ایواوغلی
۶۵۲	جمع دهستان چورس
۶۵۳	جمع دهستان حاجیلار
۶۵۴	جمع دهستان رهال
۶۵۶	جمع دهستان سکمن آباد
۶۵۷	جمع دهستان فیروزق
۶۵۸	جمع دهستان قره ضیاءالدین
۶۶۰	جمع دهستان قطور
۶۶۲	جمع دهستان ولدیان
۶۶۲	جمعیت و تعداد خانوار ده های شهرستان رضائیه
۶۶۴	جمع دهستان قوشچی انزل
۶۷۱	جمع دهستان باراندوز جای
۶۷۳	جمع دهستان برادوست
۶۷۴	جمع دهستان ترگور
۶۷۸	جمع دهستان بکشلوچای
۶۷۹	جمع دهستان دول
۶۸۰	جمع دهستان دشت
۶۸۲	جمع دهستان روزه چای
۶۷۵	جمع دهستان صومای
۶۸۷	جمع دهستان مرگور
۶۹۴	جمع دهستان نازلوچای

۶۹۴	جمعیت و تعداد خانوار ده های شهرستان شاهپور
۶۹۵	جمع دهستان شپیران
۶۹۷	جمع دهستان چهریق
۶۹۸	جمع دهستان حومه
۶۹۹	جمع دهستان شینتال
۷۰۰	جمع دهستان کره سنی
۷۰۱	جمع دهستان گردیان
۷۰۲	جمع دهستان لکستان
۷۰۴	جمعیت و تعداد خانوار ده های شهرستان ماکو
۷۰۳	جمع دهستان آواجیق
۷۰۶	جمع دهستان به به جیک
۷۱۱	جمع دهستان چالدران
۷۱۵	جمع دهستان چایباسار ارس کنار
۷۱۸	جمع دهستان چایباسار
۷۲۰	جمع دهستان قره قویون
۷۲۲	جمع دهستان دره سی
۷۲۴	جمع دهستان کجیلران
۷۲۵	جمعیت و تعداد خانوار ده های شهرستان مهاباد
۷۲۷	جمع دهستان آختاچی غربی
۷۲۹	جمع دهستان آختاچی شرقی
۷۲۴	جمع دهستان ایل تیمور
۷۳۷	جمع دهستان بهی
۷۴۲	جمع دهستان ویران
۷۴۵	جمعیت و تعداد خانوار ده های شهرستان میانندوآب
۷۴۵	جمع دهستان کورک مگری
۷۴۸	جمع دهستان آجرلو
۷۵۰	جمع دهستان احمدآباد سفلی
۷۵۲	جمع دهستان نکاب
۷۵۵	جمع دهستان چاردولی
۷۵۹	جمع دهستان شاهین دژ
۷۶۳	جمع دهستان مرحمت آباد
۷۶۳	جمعیت و تعداد خانوار ده های شهرستان نقده

۷۶۵	جمع دهستان اشنویه
۷۷۰	جمع دهستان حومه
۷۷۱	جمع دهستان دشت بیل
۷۷۲	جمعیت و تعداد خانوار ده های شهرستان خانه
۷۷۳	جمع دهستان پیران
۷۷۷	جمع دهستان لاهیجان
۷۸۰	جمع دهستان منگور
۷۸۰	جمعیت و تعداد خانوار ده های شهرستان سردشت
۷۸۲	جمع دهستان آلان
۷۸۳	جمع دهستان باسک کولوسه
۷۸۶	جمع دهستان بریاجی
۷۸۷	جمع دهستان کلاس
۷۹۰	جمع دهستان گورک سردشت
۷۹۲	جمع دهستان ملکاری
۷۹۴	جمع دهستان نعلین

۸۱۷-۷۹۵

۸۷۱-۸۱۹

-۸۷۵

-۹۸۹

کتابشناسی آذربایجان

عکسها و تصاویر

فهرستها

صوابنامه

صواب نامه

صواب	خطا	سطر	صفحه
Albanoi	Abanoi	۳	۵
Arcax	Arax	۱۸	۷
یا پاپتخت	با پاپتخت	۱۸	۷
ینکجه	نیکجه	۷	۸
یکشبه	یکشبه	۵	۹
میگزیدند	میگزید	۱۷	۱۶
مسعر بن مهلهل	سعر بن مهلهل	۲۳	۱۷
گرمی	کرمی	۱۶	۲۳
بزغوش	برغوش	۱۰	۲۴
یک منزلی	یک منزل	۹	۳۰
وارمی	دارمی	۸	۴۱
Metamorphique	Metamosphique	۱۲	۴۸
مغرب	مغرف	۵	۵۲
اهمیت	احمیت	۱۷	۵۶
شهرستانهای مهاباد	شهرستانها مهاباد	۵	۵۷
بندر آق گنبد	بند آق گنبد	۷	۵۷
حومه مهاباد	خونه مهاباد	۱۵	۶۰
هشت کیلومتری	هشت کیلو	۹	۶۲
اورل اشترین	اورل اشترین	۸	۶۲
Chalcolithique	Chalcolithipue	۱۲	۶۲
ده تازه کند	ده تازه کنند	۱	۶۸

صواب	خطا	سطر	صفحه
قره‌سو	قرسو	۱۳	۶۸
مجاورت	مجاورت	۹	۷۰
اورارتو	اوراتو	۲۳	۷۰
اورارتو	اورارتور	۹	۸۱
لولوبی	لولویی	۱۷	۷۵
اوایشدیش	اوئیدیش	۷	۷۵
برنیست	برنیست	۱۴	۷۶
آرمانیت	آرمانیت	۱۴	۷۹
اوراتورها	اوراتوها	۱۵	۸۱
اورارتو	اوراتو	۱۸	۸۱
اورارتوها	اورارتو	۱۹	۸۲
هندواروپایی	هندوارویایی	۷	۸۷
آنان راکیمی ری	آنان راه‌گیسی ری	۱۱	۸۸
منابع	منایع	۲۱	۸۸
اورارتورا	اوراتورا	۲۰	۹۳
(ساترایبی)	(ساترایبی)	۱۲	۹۴
ارهاویر	ازهاویر	۱۴	۹۹
شفت	شفت	۱۸	۱۰۱
باوجود	باوجود	۱۵	۱۰۸
ایران درعهد باستان	ایران باستان	۲۲	۱۱۰
اباقاخان	اباتاخان	۲۱	۱۲۰
Krosus	Krorus	۳	۱۲۸
حذیقه	حذیقه	۲۱	۱۳۵
ابوالمسافر	ابولمسافر	۱۱	۱۴۳
ابوالمسافر	ابولمسافر	۷	۱۴۴
تا ۲۵۸	تا ۴۵۸	۲۰	۱۴۴
تختگاه	نختگاه	۴	۱۵۲
راوندی	رواندی	۱۰	۱۶۲
خاصیک	خاصیک	۱۰	۱۶۶
دوره قاجاریه	دوه قاجاریه	۲۳	۱۷۴
محمدعلی شاه	محمدغلی شاه	۸	۱۷۵
شوری	شوری	۲۰	۱۷۵
قره‌سو	قره‌سودو	۱۰	۱۸۲
سیدلو	سیدلر	۱۳	۱۸۲

صواب	خطا	سطر	صفحه
چشن عید نوروز	عید نوروز	۱۰	۱۹۲
آتش می افروزند	آتش افروزند	۵	۱۹۳
نسطوری و کلدانی	نسطوری و کلده ای ها	۱۱	۱۹۸
آمار عمومی	آثار عمومی	۲۱	۲۰۲
مفاتیح العلوم	مفاتیح الوم	۲۳	۲۰۶
التنبیه والاشراف	التنبیه الاشراف	۲۳	۲۰۷
بزرگر	بزرگر	۱۷	۲۱۱
قدس سره	قدس سره	۴	۲۱۸
تلخیص	بلخیص	۲۲	۲۱۸
قالو ابلی	قالو ابلا	۵	۲۲۰
اوشتبین	اوشتبین	۱۱ و ۹ و ۶	۲۲۵
آنجا	آنها	۱۹	۲۲۸
تاتی وهرزنی	تاتی وهرنی	۲۳	۲۳۳
حمله	جمله	۱	۲۳۷
کلیر	کلیر	۱	۲۴۰
تظلم	تظلم	۱۶	۲۴۱
شاه طهماسب	شاه طهمسبا	۱۳	۲۴۹
حسنلو	حسنلو	۱۵	۲۴۹
اداری حکومت صفوی	اداری صفوی	۲۴	۲۴۹
بابا قورقوت	بابا با قورقوت	۸	۲۵۵
عمل می کردند	عمل کرد	۹	۲۵۵
سلیم خان	سلیم خان در	۱۵	۲۵۸
Evüne عثمانی	Evüwe عمانی	۲	۲۶۶
ثقیل	ثقیل	۸	۲۶۸
تفضیلی	تفضیلی	۹ و ۱	۲۷۰
بیزوئوزوموز	بیزوئوزوموز	۱۶	۲۷۱
چه قدر؟	(چند؟)	۱۰	۲۷۲
ذیل	ذیل	۵	۲۸۰
خواهی آمد	خواهی آمد	۱۳	۲۸۰
استقتضای	استقتضای	۲۰	۲۸۳
خانواده	خانواد	۵	۲۹۰

صواب	خطا	سطر	صفحه
مجموعه‌ای	مجمه‌ای	۱۲	۳۰۴
اکبر	اکر	۱۵	۳۰۴
نقش	نقس	۶	۳۰۶
	و این بیت نوشته شده ،	۱۶	۳۰۶
	جز آستان توام در جهان پناهی نیست		
	سرمرابجز این در حواله گاهی نیست		
	عمل من بنده درگاه مقصود کاشانی ۱		
ازاره	اراره	۴	۳۱۰
الجنه	الجنته	۱۲	۳۱۴
المعزز	المعزز	۲۳	۳۱۶
الجنیه	الجنیه	۲۳	۳۱۶
عالی قاپو	عالی قاپور	۱۸	۳۲۲
اثاث البیت	آثاث البیت	۱۲	۳۲۴
که برای	که و برای	۱۶	۳۲۴
بن عبدالله	به عبدالله	۱	۳۳۰
آخر	آخر	۷	۳۳۳
ضخیم	ضجیم	۹	۳۳۳
دو صفحه	در صفحه	۱۵	۳۵۵
خوشنویسان	خوشنویان	۲۱	۳۶۰
صندوق	صندق	۱۰	۳۶۱
شمشیر	شمیش	۱۸	۳۶۵
بالکلیه	بالکلیه	۲۴	۳۶۶
از طرف	از طرب	۸	۳۸۳
پیش	پیش	۲	۳۸۴
اولجایتو	اولجایتو	۱۰	۳۸۵
Ardabil	Ardalbil	۲۱	۳۸۵
قدس الله روحه	قدس الله روحه	۱۴	۳۸۶
پرنمو	پرنمو	۱۳	۳۸۷
Schindler	Schindldr	۱۹	۳۸۹
از آخر	از آخر	۱۳	۳۹۶
جزیه	خیرته	۱۳	۳۹۷
و یارانش	ویاراتس	۲۲	۳۹۹

۱- پس معلوم میشود که بافنده آن مقصود کاشانی بوده است. از افادات دانشمند محترم آقای سید محمد تقی مصطفوی .

صواب	خطا	سطر	صفحه
آیات قرآنی	آیات قرآنی	۲۰	۴۰۰
مقرنسکاری	مقرنسکای	۲۱	۴۰۰
دروازه	دوازه	۱۴	۴۰۱
سنکی	ازسنکی	۱۶	۴۰۲
stephannos	slephannos	۲۲	۴۰۲
پس از	یس از	۱۶	۴۰۳
وهلاکت	وهلاکت و	۱۳	۴۰۶
سبعماثة	سبعملاثة	۱۰	۴۰۷
اباقاخان	اباقاخای	۲۱	۴۰۹
گذشته	گذاشته	۱۰	۴۱۳
، فهرست	بافهرست	۲۱	۴۱۳
تبلیغ	تبلیغ	۱	۴۱۷
ارغون خان	ارغوان خان	۵	۴۱۸
کیلیکیه	کیکیکیه	۵	۴۱۸
سلطان	سطان	۸	۴۱۹
احدی	احمدی	۱۵	۴۲۱
فتحملی شه	فتحملی شد	۳	۴۲۳
بردند	برند	۳	۴۲۵
باروداری	بارودارای	۲۱	۴۲۵
کارگاههای	کارگاهها	۱۱	۴۲۶
بازیلیک	بازیلیک	۲۰	۴۲۶
چهارقوس	چهارناقوس	۷	۴۲۹
اندرانیك	اندرانیك	۲۳	۴۲۹
خصایصی	حصایصی	۱۷	۴۳۱
ارسباران	اردبیل	۱	۴۵۲ تا ۴۶۱
اندراب	انداب	۱۰ و ۹	۴۶۲
لنبر	لنبر	۱	۵۳۸
بورچه سفلی	مورچه سفلی	۱	۴۹۱
سلیمانلو	سلمانلو	۵	۵۴۳
مرند	مراند	۱	۵۷۳
یلنکلو	یلنلو	۶	۵۹۳
۳۵	۳۰	۱۰	۶۱۰
۵۶۶	۱۶۳	۲۲	۶۱۰
۱۰۶	۱۲۲	۲۳	۶۱۰
هشترود	میانه	۱	۶۲۱
۱۳۲	۱۲۳	۱۳	۶۳۱

صواب	خطا	سطر	صفحه
یانبلاغی سفلی	نیبلاغی سفلی	۱۴	۶۴۸
زورآباد	زروآباد	۲۲	۶۵۴
۳۸۳	۲۷۳	۱۴	۶۷۷
سلیمیک	سلیمیک	۲۱	۳۷۹
۴۸۸	۴۴۸	۴	۶۸۰
۲۵۵	۲۵۰	۴	۶۸۰
مؤسسه دامپروری	موساندامپروری	۸	۶۸۲
پیرانجوق	پیرانجون	۹	۶۸۳
ایبلو	ایلو	۸	۶۸۸
آختاجی غربی	آختاجی عربی	۱۰	۷۲۷
ارمناک قشلاق	ارمناکشفاق	۲۲	۷۳۷
پاین دره	پاین دره	۱۵	۷۳۸
۳	۵۳	۵	۷۴۱
قیسزجه	قیزجه	۱۱	۷۵۴
کنه‌دارمینگور	کنه‌دارمینگور	۳	۷۸۰
محلّه مهر	محلّه مهر	۲۰	۸۰۶
صخره‌ای	صخرای	۲	۸۶۶
کاروانسرای	کاروانسرای	۲	۸۶۸
علمدار	علمدار	۲	۸۶۹

شماره	فهرست انتشارات انجمن آثار ملی	تاریخ انتشار
۱	فهرست مختصری از آثار و ابنیه تاریخی ایران	شهریورماه ۱۳۰۴
۲	آثار ملی ایران (کنفرانس پرفسور هرتسفلد)	مهرماه ۱۳۰۴
۳	شاهنامه و تاریخ (کنفرانس پرفسور هرتسفلد)	شهریورماه ۱۳۰۵
۴	کشف دو لوح تاریخی در همدان (تحقیق پرفسور هرتسفلد - ترجمه آقای مجتبی مینوی)	اسفند ماه ۱۳۰۵
۵	سه خطابه در باره آثار ملی و تاریخی ایران (از محمد علی فروغی و هرتسفلد وهانی بال)	مهرماه ۱۳۰۶
۶	کشف الواح تاریخی تخت جمشید (پرفسور هرتسفلد)	بهمن ماه ۱۳۱۲
۷	کنفرانس محمد علی فروغی راجع بفردوسی	بهمن ماه ۱۳۱۳
۸	تحقیق مختصر در احوال و زندگانی فردوسی (بقلم فاطمه سیاح)	۱۳۱۳
۹	تجلیل ابوعلی سینا در پنجمین دوره اجلاس یونسکو در فلورانس	اسفند ماه ۱۳۲۹
۱۰	رساله جودیه ابن سینا (بتصحیح آقای دکتر محمود نجم آبادی)	اسفند ماه ۱۳۳۰
۱۱	رساله نبض ابن سینا (بتصحیح آقای سید محمد مشکوة استاد دانشگاه)	اسفند ماه ۱۳۳۰
۱۲	منطق دانشنامه علائی ابن سینا (بتصحیح آقایان دکتر محمد معین و سید محمد مشکوة استادان دانشگاه)	۱۳۳۱
۱۳	طبیعیات دانشنامه علائی ابن سینا (بتصحیح آقای سید محمد مشکوة استاد دانشگاه)	۱۳۳۱
۱۴	ریاضیات دانشنامه علائی ابن سینا (بتصحیح آقای مجتبی مینوی استاد دانشگاه)	۱۳۳۱
۱۵	الهیات دانشنامه علائی ابن سینا (بتصحیح آقای دکتر محمد معین استاد دانشگاه)	۱۳۳۱
۱۶	رساله نفس ابن سینا (بتصحیح آقای دکتر موسی عمید استاد دانشگاه)	۱۳۳۱
۱۷	رساله در حقیقت و کیفیت سلسله موجودات (بتصحیح آقای دکتر موسی عمید استاد دانشگاه)	۱۳۳۱
۱۸	ترجمه رساله سرگذشت ابن سینا (از آقای دکتر غلامحسین صدیقی استاد دانشگاه)	-
۱۹	معراج نامه ابن سینا (بتصحیح آقای دکتر غلامحسین صدیقی استاد دانشگاه)	-
۲۰	رساله تشریح اعضاء ابن سینا (بتصحیح آقای دکتر غلامحسین صدیقی استاد دانشگاه)	-
۲۱	رساله قراضه طبیعیات منسوب به ابن سینا (بتصحیح آقای دکتر غلامحسین صدیقی استاد دانشگاه)	-

شماره	فهرست انتشارات انجمن آثار ملی	تاریخ انتشار
۲۲	ظفرنامه منسوب به ابن سینا (بتصحیح آقای دکتر غلامحسین صدیقی استاد دانشگاه)	۱۳۴۸
۲۳	رساله کنوز المعزمین ابن سینا (بتصحیح آقای جلال الدین همایی استاد دانشگاه)	۱۳۳۱
۲۴	رساله معیار العقول، جرتقیل از ابن سینا (بتصحیح آقای جلال الدین همایی استاد دانشگاه)	۱۳۳۱
۲۵	رساله حی بن یقطان ابن سینا با ترجمه و شرح فارسی آن از یکی از معاصران ابن سینا (بتصحیح آقای هانری کرین)	۱۳۳۱
۲۶	جشن نامه ابن سینا (مجلد اول - سرگذشت و تألیقات و اشعار و آراء ابن سینا) تألیف آقای دکتر ذبیح الله صفا استاد دانشگاه	۱۳۳۱
۲۷	ترجمه مجلد اول جشن نامه بفرانسه (بوسیله آقای سعید نفیسی استاد دانشگاه)	۱۳۳۱
۲۸	ترجمه اشارات و تنبیها (بتصحیح آقای دکتر احسان یارشاطر استاد دانشگاه)	۱۳۳۲
۲۹	پنج رساله فارسی و عربی از ابن سینا (بتصحیح آقای دکتر احسان یارشاطر استاد دانشگاه)	۱۳۳۲
۳۰	آثار تاریخی کلات و سرخس (تألیف آقای مهدی بامداد)	بهمن ماه ۱۳۳۳
۳۱	جشن نامه ابن سینا مجلد دوم (حاوی نطقهای فارسی اعضاء کنگره ابن سینا)	۱۳۳۴
۳۲	جشن نامه ابن سینا مجلد سوم (کتاب المهرجان لابن سینا) حاوی نطقهای عربی اعضاء کنگره ابن سینا	۱۳۳۵
۳۳	جشن نامه ابن سینا مجلد چهارم (شامل خطابه‌های اعضاء کنگره ابن سینا بزبانهای آلمانی وانگلیسی و فرانسوی)	۱۳۳۴
۳۴	نبردهای بزرگ نادرشاه (بقلم سرلشکر غلامحسین مقتدر)	۱۳۳۹
۳۵	جبر و مقابله خیام (بتصحیح و تحشیه آقای دکتر جلال مصطفوی)	۱۳۳۹
۳۶	شاهنامه نادری تألیف مولانا محمد علی فردوسی ثانی (بتصحیح و تحشیه آقای احمد سهیلی خوانساری)	۱۳۳۹
۳۷	اشترنامه شیخ فریدالدین عطار (بتصحیح و تحشیه آقای دکتر مهدی محقق)	۱۳۳۹
۳۸	حکیم عمر خیام بعنوان عالم جبر تألیف آقای دکتر غلامحسین مصاحب	۱۳۳۹
۳۹	نادرشاه تألیف آقای دکتر رضازاده شفق استاد دانشگاه	۱۳۳۹
۴۰	دره نادری تألیف میرزا مهدی خان (بتصحیح و تحشیه آقای دکتر سید جعفر شهیدی)	۱۳۴۰

شماره	فهرست انتشارات انجمن آثار ملی	تاریخ انتشار
۴۱	شرح احوال و نقل و تحلیل آثار شیخ فریدالدین عطار تألیف آقای فروزانفر استاد دانشگاه	۱۳۴۰
۴۲	خسرونامه تألیف شیخ فریدالدین عطار (به تصحیح و اهتمام آقای احمد سهیلی خوانساری)	۱۳۴۰
۴۳	نامه‌های طبیب نادرشاه ترجمه آقای دکتر علی اصغر حریری (باهتمام آقای حبیب یغمائی)	۱۳۴۰
۴۴	دیوان غزلیات و قصائد عطار (باهتمام و تصحیح آقای دکتر تقی تفضلی رئیس کتابخانه مجلس شورای ملی)	۱۳۴۱
۴۵	جهانگشای نادری تألیف میرزا مهدی خان (با تصحیح و تعلیقه آقای سید عبدالله انوار)	۱۳۴۱
۴۶	طربخانه (رباعیات حکیم عمر خیام نیشابوری) تألیف یار احمد بن حسین رشیدی تبریزی (بامقدمه و تصحیح و تحشیه آقای جلال الدین همایی استاد دانشگاه)	۱۳۴۲
۴۷	نادره ایام، حکیم عمر خیام و رباعیات او بقلم آقای اسمعیل یکانی	۱۳۴۲
۴۸	اقلیم پارس (آثار باستانی و ابنیه تاریخی فارس) - تألیف سید محمد تقی مصطفوی	۱۳۴۳
۴۹	سفرش نامه انجمن آثار ملی	اردیبهشت ۱۳۴۴
۵۰	یادنامه شادروان حسین علاء	۱۳۴۴
۵۱	ذخیره خوارزمشاهی، تألیف زین الدین ابو ابراهیم اسمعیل جرجانی - سنه ۵۰۴ هجری - (باهتمام و تصحیح و تفسیر دکتر محمد حسین اعتمادی - دکتر محمد شهراد - دکتر جلال مصطفوی) (کتاب نخستین)	۲۵ شهریور ۱۳۴۴
۵۲	دیوان صائب، با حواشی و تصحیح بخط خود استاد - مقدمه و شرح حال بخط وخامه استاد امیری فیروز کوهی	۱۳۴۵
۵۳	عرائس الجواهر و نفایس الاطایب تألیف ابوالقاسم عبدالله کاشانی بسال ۷۰۰ هجری بامقدمه و کوشش آقای ایرج افشار	۱۳۴۵
۵۴	ری باستان - مجلد اول مباحث جغرافیائی شهرری بمعهد آبادی تألیف آقای دکتر حسین کریمان	۱۳۴۵
۵۵	خیامی نامه جلد اول تألیف استاد جلال الدین همائی	آبان ۱۳۴۶
۵۶	فردوسی و شعر او تألیف آقای مجتبی مینوی استاد دانشگاه	آبان ۱۳۴۶
۵۷	خرد نامه تألیف و نگارش ابوالفضل یوسف بن علی مستوفی بکوشش آقای عبدالعلی ادیب برومند	فروردین ۱۳۴۷

شماره	فهرست انتشارات انجمن آثار ملی	تاریخ انتشار
۵۸	فرهنگ واژه های فارسی در زبان عربی تألیف آقای سید محمد علی امام شوشتری	تیر ماه ۱۳۴۷
۵۹	کتاب شناسی فردوسی - فهرست آثار و تحقیقات درباره فردوسی و شاهنامه	مرداد ماه ۱۳۴۷
۶۰	تدوین آقای ایرج افشار	اسفند ماه ۱۳۴۷
۶۱	روز بهان نامه بکوشش آقای محمد تقی دانش پژوه	اردیبهشت ۱۳۴۸
۶۲	کشف الابیات فردوسی جلد اول بکوشش دکتر محمد دبیر سیاقی	خرداد ماه ۱۳۴۸
۶۳	زندگی و مرگ پهلوانان در شاهنامه نگارش دکتر محمد علی اسلامی ندوشن	مهر ماه ۱۳۴۸
۶۴	آثار باستانی کاشان و نطنز تألیف آقای حسن زرافعی	آبان ماه ۱۳۴۸
۶۵	بزرگان شیراز تألیف آقای رحمت الله مهراز	آبان ماه ۱۳۴۸
۶۶	آثار شهرهای باستانی سواحل و جزایر خلیج فارس و دریای عمان تألیف آقای احمد اقتداری	آذر ماه ۱۳۴۸
۶۷	تاریخ بنا کتی بکوشش دکتر جعفر شعار	دی ماه ۱۳۴۸
۶۸	عهد اردشیر - برگرداننده به فارسی سید محمد علی امام شوشتری	دی ماه ۱۳۴۸
۶۹	یادگار های یزد تألیف آقای ایرج افشار	بهمن ماه ۱۳۴۸
۷۰	ری باستان مجلد دوم تألیف دکتر حسین کریمان	خرداد ماه ۱۳۴۹
۷۱	از آستارا تا آستار باد (جلد اول بخش اول) آثار و بنا های تاریخی	تیر ماه ۱۳۴۹
۷۲	گیلان بیه پس، تألیف دکتر منوچهر ستوده	تیر ماه ۱۳۴۹
۷۳	یادنامه فردوسی حاوی مقالات و چکامه ها بمناسبت تجدید آرامگاه حکیم ابوالقاسم فردوسی	آبان ماه ۱۳۴۹
۷۴	فردوسی و شاهنامه او با اهتمام آقای حبیب یغمائی	آذر ماه ۱۳۴۹
۷۵	فیلسوف ری - محمد بن زکریای رازی تألیف آقای دکتر مهدی محقق	آذر ماه ۱۳۴۹
۷۶	سرزمین قزوین تألیف آقای دکتر پرویز ورجاوند	آذر ماه ۱۳۴۹
۷۷	یادنامه شادروان سید حسن تقی زاده با اهتمام حبیب یغمائی	دی ماه ۱۳۴۹
۷۸	ذخیره خوارزمشاهی تألیف زین الدین ابوالبراهیم اسمعیل جرجانی سنه ۵۰۴ هجری به اهتمام و تفسیر و تصحیح دکتر جلال مصطفوی - (کتاب دوم)	دی ماه ۱۳۴۹